ИЗВЕСТИЯ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ

КНИГА XVII

BULLETIN DE L'INSTITUT ARCHEOLOGIQUE

TOME XVIIe

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА - КОЛАРОВГРАД

Тази книга е продължение на „Известията", издавани по-рано от Българския археологически институт, който от 1947 г. е присъединен към Българската академия на науките под името Археологически институт (София, Раковски, 149).

Ce volume continue la série du „Bulletin" de l'Institut archéologique bulgare qui a été rattaché depuis 1947 à l'Académie bulgare des sciences sous le nom de l'Institut archéologique (Sofia, 149, rue Rakovski).

Редактор: акад. КР. МИЯТЕВ

ПЕЧАТНИЦА НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Пор. № 6 — 1950
София, ул. Иван Вазов, № 13

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ОТДЕЛЕНИЕ ЗА ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ И ФИЛОСОФИЯ
ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES — INSTITUT ARCHEOLOGIQUE

ИЗВЕСТИЯ
НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ

BULLETIN
DE L'INSTITUT ARCHEOLOGIQUE

XVII

СОФИЯ — SOFIA
1950

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА - КОТАРОВГРАД
КУПЕНА
1953 № 2166

СЕРЪЖКА БИБЛИОТЕКА - КОТАРОВГРАД
— КУПЕНА —
1957 год. № 211

Печ. 1957 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Кацаров Г. И., Принос към религията на многоглавите божества 1
Геров Б., Северната граница на провинция Тракия 11
Фрова А., Разкопки на италианската археологическа мисия в Ескус 34
Дечев Д., Принос към историята на западнопонтийските градове 59
Detschev D., Zu dem Militärdiplom aus Kamensko 70
Миятев Кр., Произход и залез на търновския сокай 71
Кожухаров Г., Башовичката църква 84
Венедиков Ив., Разкопките при с. Каснаково през 1945 и 1946 г. 105
Велков Ив., Един тухлен надпис на Бабини Видини кули 116
Герасимов Т., Медни монети на Иван Александър с жена му Теодора 121
Nicolaev Vs., Une charte lapidaire bulgare du IXe siècle en langue latine 132
Миков В., Тракийски накитни предмети от V—IV в. пр. н. е. 146
Петков Н., Селищната могила Окол-глава 157
Детев П., Селищната могила Разкопаница 171

Археологически вести. Йордан Иванов (Кр. Миятев) 191. — Карл Пач (Г. И. Кацаров) 192. — Любор Нидерле (Кр. Миятев) 193. — Шарл Дил (Кр. Миятев) 194. — 35 годишен юбилей на Георги п. Аянов (Т. Иванов) 195. — Централният музей на Етрурия и Международният институт за етруски и италийски изследвания във Флоренция (Вл. Георгиев) 196. — Новооткрито златно съкровище (Д. Цончев) 196. — Могили и селища в Саранското и Камарското поле (Н. Петков) 197. — Могилите в Златишкото поле и в съответния дял на Средна гора (Н. Петков) 202. — Могили и селища по течението на р. Пеклюк (Н. Петков) 207. — Материали за проучване предисторията на България (Н. Петков) 210. — Колективни находки на кремъчни оръдия от Ловчанска околия Т. Петров 213. — Материали от селищната могила до с. Оряховица (Р. Русева) 214. — Следи от наколни жилища при Страшимирово (В. Миков) 215. — Колективна находка на калъпи за бронзови брадвички и върхове на бронзови копия в землището на с. Сокол, Новозагорска околия (Н. Койчев) 218. — Селищната могила Бъзунека при с. Граф Игнатиево (П. Детев) 221. — Плоската могила при с. Оризово (П. Детев) 227. — Находки при с. Борец (П. Детев) 231. — Няколко бележки за античната гробница при с. Дълбоки (Старозагорско) (Г. И. Кацаров) 232. — Към латинския надпис от Jajce (Г. И. Кацаров) 234. — Антични паметници от България (Д. Цончев) 234. — Късноримска гробница при Кап. Димитриево (Л. Ботушарова) 244. — Антични находки в Белоградчишко (Г. Кожухаров) 249. — Из музея на гр. Ловеч Т. Петров 250. — Античен надпис от Сердика (Т. Герасимов) 252. — Две находки със скитски бронзови украси от северна България (Т. Герасимов) 253. — Оброчни плочки с изображение на тракийски конник (Т. Иванов) 256. — Мраморна статуйка на Хеката (Т. Иванов) 257. — Чернофигурни арибали и лекити в Народния археологически музей в София (Т. Иванов) 259. — Предмети от сбирката на В. Аврамов (Цв. Дремсизова) 261. — Нови антични паметници от Силистра (Цв. Дремсизова) 264. — Нови антични паметници в музея на Д-во „Августа Траяна“ в Стара Загора (Хр. Райков) 265. — Антични паметници от североизточна България в Археологическия музей в гр. Сталин (М. Мирчев) 267. — Находки от Appiaria (Н. Ангелов) 274. — Два римски надгробни паметника от с. Сваленик, Русенско (Н. Ангелов) 277. — Паметна плоча от река Бели Лом, Русенско (Н. Ангелов) 279. — Археологически находки от Aquae calidae (Г. п. Аянов) 280. — Старохристиянска гробница при с. Бистрица (Ст. Станчев) 281. — Разкопките в Караач теке при гр. Сталин (Варна) (М. Мирчев) 284. — Средновековни надписи от Черноморието (В. Бешевлиев) 289 — Гръцко женско име Пикало? (И. Д.) 290. — Epigraphica (G. Mihailov) 291. — Стари църкви и манастири при с. Бегуновци, Брезнишко (Ст. Михайлов) 293. — Църква Св. Георги в с. Сеславци,

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА - КОЛАРОВГРАД

Софийско (Ст. Михайлов) 297. — Принос към българската материална култура (Д. Цончев) 298. — Един средновековен некропол до Враца (Д. Бучински) 305. — Два средновековни меча (Т. Герасимов) 306. — Златно медалионче с емайлов образ на птица (Т. Герасимов) 308.— Килията на отца Паисия в Хилендарския манастир (А. Василиев) 309. — Неизвестни досега имена на софийски махали през турско време (П. Миятев) 309. — Монета на Филипопол с персонификацията на града и две реки (Т. Герасимов) 312. — Старинни фалшификати на монети от Ив. Цимисхий (Т. Герасимов) 313. — Полугрош от Иван Александър със син му Иван Шишман (Т. Герасимов) 315. — Колективни находки на монети (Т. Герасимов) 316. — Отделни находки от разни места (Т. Иванов) 326. — Отделни находки от южна България (П. Детев) 333 191

Оценки на книги. — А. В. Арциховский, Введение в археологию (С. Георгиева) 336. — Материалы и исследования по археологии СССР. № 9 (С. Георгиева) 339. — Т. Н. Книпович, Танаис (Т. Иванов) 341. — А. И. Вощинина, Очерк истории древне-римского искусства (М. Чичикова) 343. — В. Д. Блаватский, Искусство Северного Причерноморья античной эпохи (М. Чичикова) 344. — Charles Edson, Notes on the thracian Phoros (Г. И. Кацаров) 345. — Louis Robert, Les gladiateurs dans l'Orient grec (Г. Михайлов) 346. — Hellenica, Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques (Г. Михайлов) 346. — C. Praschniker, H. Kenner, Der Bäderbezirk von Virunum (Т. Ivanov) 350. — G. Rodenwaldt, Köpfe von den Südmetopen des Parthenon (M. Bračkova) 352. — G. Bonfante, *Σαβάζιος* (Д. Дечев) 353. — М. Д. Петрушевски, Дефиницијата на трагедијата кај Аристотела и катарсата (А. Ничев) 353. — Труды отдела нумизматики, том I (Т. Герасимов) 355. — O. E. Ravel, Numismatique grecque. Falsifications (Т. Герасимов) 356. — J. M. Toynbee, Roman Medaillons (Т. Герасимов) 357. — A. Alföldi, Die Kontorniaten, ein verkanntes Propagandamittel der stadtrömischen heidnischen Aristokratie in ihrem Kampfe gegen das christliche Kaisertum (Т. Герасимов) 357. — Ph. Lederer, Neue Beiträge zur antiken Münzkunde aus schweizerischen öffentlichen und privaten Sammlungen (Т. Герасимов) 358. — Памятники искусства разрушенные немецкими захватчиками в СССР (Кр. Миятев) 358. — Н. П. Северов, Памятники грузинского зодчества (Ст. Михайлов) 359. — Jan Filip, Počátky slovanského osídlení v Československu (Д. Крънджалов) 361. — J. Böhm, K dnešnímu stavu otázky původů a vzniku slovanů (Д. Крънджалов) 365. — The London Manuscrit of Nikephoros „Brevarium" (В. Бешевлиев) 367. — F. Dölger, Mönchsland Athos (Кр. Миятев) 368. — Vetters H., Der Vogel auf der Stange — ein Kultzeichen (Д. Дечев) 369. — Egger R., Der hilfreiche Kleine im Kapuzenmantel (Д. Дечев) 370. — Бранислав Ђурђев, О Војнуцима са освртом на развој турског феодализма и на питање босанског агалука (П. Миятев) 370.— Hamid Hadžibegić, Razprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću (П. Миятев) 374. — P. Vittek, Notes sur la Tughra ottomane (П. Миятев) 377. — Herbert Duda, Balkantürkische Studien (П. Миятев) 377. — С. Б. Бернштейн, Разыскания в области болгарской исторической диалектологии. I (И. Д.) 379. — Акад. Ф. И. Успенский, История Византийской империи. Том III (Ив. Дуйчев) 379. — Erich Swoboda, Carnuntum (Т. Иванов) 384. — Franz Miltner, Das zweite Amphitheater von Carnuntum (Т. Иванов) 385. — Erna Diez, Flavia Solva (Т. Иванов) 385. — Советская археология, X, 1948 (Кр. Миятев) 386. — Византийский временник, I (XXVI), 1947 (С. Георгиева) 387. — Годишник на Народния археологически музей Пловдив, I, 1948 (А. Алексиева) 390. — Památky archaeologické. Skupina praveká, díl 42, 1939—1946 (Кр. Миятев) 391. — Byzantinoslavica, IX/1, 2; X/1 (М. Чичикова) 392. — Archeologické rozhledy, 1949, část 1—4 (Кр. Миятев) 393. — Archeologia, кн. I, II 1947, 1948 (Кр. Миятев) 394. — Wiadomości archeologiczne, XVI, 1948. (Кр. Миятев) 394. — Slavia Antiqua, I, 1948 (С. Георгиева) 395. — Sprawozdania P.M.A., I, 1—4, 1945—1947 (М. Чичикова) 398. — Музеји, кн. I, 1948 (Кр. Миятев) 399. — Archaeologia Austriaca, I, 1948 (Г. И. Кацаров) 400. — Dumbarton Oaks Papers, N. 4, 1948 (И. Д.) 401. — A. Vasiliev, The „Life" of St. Peter of Argos and its historical Significance (И. Д.) 402. — Кр. Миятев, Славянска керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана (Ив. Дуйчев) 402 336

Книгопис от Кр. Миятев и Мария Чичикова 406

Библиографски съкращения 429

Дискусия за състоянието и задачите на българската археология 431

Археологическият институт през 1946—1949 год. 481

Показалец 488

SOMMAIRE

Pages

Kazarov, G. I., Contribution à l'étude des divinités polycéphales 1
Gerov B., La frontière Nord de la province de Thrace 11
Frova A., Les fouilles de la mission italienne à Oescus 34
Detschev D., Ein Beitrag zur Geschichte der linkspontischen Griechenstädte . . . 59
Detschev D., Zu dem Militärdiplom aus Kamensko 70
Mijatev Kr., Origine et déclin du sokaï de Tărnovo 71
Kožuharov G., L'église de Bašovica 84
Venedikov Iv., Fouilles à Kasnakovo 105
Velkov Iv., Une inscription dans la forteresse dite „Babini Vidini Kuli" 116
Gerasimov T., Monnaies en cuivre du roi bulgare Ivan Alexandre et de sa femme Théodora 121
Nicolaev Vs., Une charte lapidaire bulgare du IXe siècle en langue latine 132
Mikov V., Objets de parure thrace du Ve — IVe s. avant notre ère 146
Petkov N., Le tell d'Okol-glava près du village de Gniljane (arr. de Sofia) . . . 157
Detev P., Le tell Razkopanica près de Manole 171

Nouvelles archéologiques. Jordan Ivanov (Kr. Mijatev) 191. — Karl Pač (G. I. Kazarov) 192. — Ljubor Niederle (Kr. Mijatev) 193. — Charles Diehl (Kr. Mijatev) 194. — Le jubilée de G. Popajanov (T. Ivanov) 195. — Le musée central de l'Étrurie et l'institut international de recherches étrusques et italiques à Florence. (Vl. Georgiev) 196. — Un trésor en or nouvellement découvert (D. Končev) 196. — Tumuli et habitations des plaines de Saranci et de Kamarci (N. Petkov) 197. — Les tumuli de la plaine de Zlatica et du centre de la Sredna Gora (N. Petkov) 202. — Tumuli et habitats préhistoriques et historiques du bassin de la Peključka reka entre les villages de Gălăbovci (arr. de Slivnica) et de Goz (arr. de Breznik) (N. Petkov) 207. — Matériaux préhistoriques de Bulgarie (N. Petkov) 210. — Trouvailles collectives d'armes à silex de la région de Loveč T. Petrov 213. — Matériaux provenants du tell près du village d'Orehovica (R. Ruseva) 214. — Traces de stations lacustres dans la région de Stalin (Varna) (V. Mikov) 215. — Trouvaille collective de moules de hachettes en bronze, de pointes de lances en bronze, d'alênes etc. (N. Kojčev) 218. — Le tell dit „Bazuneka" près du village de Graf Ignatievo (P. Detev) 221. — Le tell dit „Ploska mogila" près du village d'Orizovo (P. Detev) 227. — Trouvailles près du village de Borec (arr. de Plovdiv) (P. Detev) 231. — Au sujet du tombeau du Dălboki (G. I. Kazarov) 232. — Au sujet de l'inscription latine de Jajce (G. I. Kazarov) 234. — Monuments antiques de Bulgarie (D. Končev) 234. — Tombeau romain tardif près de Kap. Dimitrievo (L. Botušarova) 244. — Trouvailles antiques des environs de Belogradčik (G. Kožuharov) 249. — Au musée de Loveč T. Petrov 250. — Inscription antique de Serdica (T. Gerasimov) 252. — Deux trouvailles d'appliques scythes en bronze de la Bulgarie du Nord (T. Gerasimov) 253. — Plaques votives avec la figuration du Cavalier thrace (T. Ivanov) 256. — Statuettte en marbre d'Hécate (T. Ivanov) 257. — Aryballes et lécythes à figures noires du Musée archéologique de Sofia (T. Ivanov) 259. — Objets de la collection de V. Avramov (C. Dremsizova) 261. — Antiquités de Silistra (C. Dremcizova) 264. — Nouveaux monuments antiques du musée de Stara Zagora (H. Rajkov) 265. — Monuments antiques de la Bulgarie du Nord-Est (Musée de la ville de Stalin) (M. Mirčev) 267. — Trouvailles d'Appiaria (N. Angelov) 274. — Deux monuments funéraires romains de Svalenik, arr. de Ruse (N. Angelov) 277. — Plaque commémorative du Beli-Lom, arr. de Ruse (N. Angelov) 279. — Trouvailles archéologiques d'Aquae calidae (G. Popajanov) 280. — Tombeau paléochrétien près de Bistrica (arr. de Sofia) (S. Stančev) 281. — Fouilles au Karaač-teke près de la ville de Stalin (Varna) (M. Mirčev) 284. — Inscriptions grecques du Moyen âge (V. Beševliev) 289. — Pikalo — nom grec de

femme? (I. D.) 290. — Epigraphica (G. Mihailov) 291. — Eglises et monastères de Begunovci, arr. de Breznik (S. Mihailov) 293. — L'église de St. Ceorges du village de Seslavci, arr. de Sofia (S. Mihailov) 297. — Contributions à la culture matérielle bulgare (D.Ončev) 298. — Une nécropole médiévale de Vraca (D. Bučinski) 305. — Deux épées du moyen âge (T. Gerasimov) 306. — Medaillon en or avec l'effigie en émail d'un oiseau (T. Gerasimov) 308. — La cellule de Paisi au monastère d'Hilendar à Athos (A. Vasiliev) 309. — Noms inconnus de quartiers de Sofia du temps de la domination turque (P. Mijatev) 309. — Une monnaie de Philippopolis avec la personnification de la ville et de deux fleuves (T. Gerasimov) 312. — Fausses monnaies antiques de l'empereur byzantin Jean Zimiscès (T. Gerasimov) 313. — Un demi-gros du roi Ivan Alexandre et de son fils Ivan Šišman (T. Gerasimov) 315. — Trouvailles collectives de monnaies (T. Gerasimov) 316. — Antiquités nouvellement découverts (T. Ivanov) 326. — Quelques trouvailles détachées de la Bulgarie du Sud (P. Detev) 333 191

Bibliographie. — А. В Арциховский, Введение в археологию (S. Georgieva) 336. — Материалы и исследования по археологии СССР. № 9 (S. Georgieva) 339. — Т. Н. Книпович, Танаис (T. Ivanov) 341. — А. И. Вощинина, Очерк истории древнеримского искусства (M. Čičikova) 343.— В. Д. Блаватский, Искусство Северного Причерноморья античной эпохи (M. Čičikova) 344. — Charles Edson, Notes on the thracian Phoros (G. I. Kazarov) 345. — Louis Robert, Les gladiateurs dans l'Orient grec (G. Mihailov) 346. — Hellenica, Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques (G. Mihailov) 346. — C. Praschniker, H. Kenner, Der Baderbezirk von Virunum (T. Ivanov) 350. — G. Rodenwaldt, Köpfe von den Südmetopen des Parthenon (M. Bračkova) 352. — G. Bonfante, *Σαβάξιος* (D. Dečev) 353. — М. Д. Петрушевски, Дефиницијата на трагедијата кај Аристотела и катарсата (A. Ničev) 353. — Труды отдела нумизматики, том I (T. Gerasimov) 356. — O. E. Ravel, Numismatique grecque. Falsifications (T. Gerasimov) 356. — J. M. Toynbee, Roman Mediallons (T. Gerasimov) 357. — A. Alföldi, Die Kontorniaten, ein verkanntes Propagandamittel der stadtrömischen heidnischen Aristokratie in ihrem Kampfe gegen das christliche Kaisertum (T. Gerasimov) 357. — Ph. Lederer, Neue Beiträge zur antiken Münzkunde aus schweizerischen öffentlichen und privaten Sammlungen (T. Gerasimov) 358. — Памятники искусства разрушенные немецкими захватчиками в СССР (Kr. Mijatev) 358. — Н. П. Северов, Памятники грузинского зодчества (S. Mihailov) 359. — Jan Filip, Počátky slovanského osídlení v Československu (D. Krândžalov) 361. — J. Böhm, K dnešnímu stavu otázky původů a vzniku slovanů (D. Krândžalov) 365. — The London Manuscrit of Nikephoros „Brevarium" (V. Beševliev) 367. — F. Dölger, Mönchsland Athos (Kr. Mijatev) 368. — Vetters H., Der Vogel auf der Stange—ein Kultzeichen (D. Dečev) 369. — Egger R., Der hilfreiche Kleine im Kapuzenmantel (D. Dečev) 370. — Бранислав Ђурђев, О Војнуцима са осврtом на развој турског феодализма и на питање босанског агалука (P. Mijatev) 370. — Hamid Hadžibegić, Razprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću (P. Mijatev) 374. — P. Vittek, Notes sur la Tughra ottomane (P. Mijatev) 377. — Herbert Duda, Balkantürkische Studien (P. Mijatev) 377. — С. Б. Бернштейн, Разыскания в области болгарской исторической диалектологии (I. D) 379. —Акад. Ф. И. Успенский, История Византийской империи. Том III (I. Dujčev) 379.—Erich Swoboda, Carnuntum (T. Ivanov) 384. — Franz Miltner, Das zweite Amphitheater von Carnuntum (T. Ivanov) 385. — Erna Diez, Flavia Solva (T. Ivanov) 385. — Советская археология, X, 1948 (Kr. Mijatev) 386. — Византийский временник, I (XXVI), 1947 (S. Georgieva) 387. — Годишник на Народния археологически музей Пловдив, I, 1948 (A. Aleksieva) 390. — Památky archaeologické. Skupina praveká, díl 42, 1939—1946 (Kr. Mijatev) 391. — Byzantinoslavica, IX/1, 2; X/1 (M. Čičikova) 392. — Archeologické rozhledy 1949, část 1—4 (Kr. Mijatev) 393. — Archeologia кн. I, II, 1947, 1948 (Kr. Mijatev) 394. — Wiadomości archeologiczne, XVI, 1948 (Kr. Mijatev) 394. — Slavia Antiqua, I, 1948 (S. Georgieva) 395. — Sprawozdania P.M.A., I, 1—4, 1948—1949 (M. Čičikova) 398. — Музеји, кн. I, 1948 (Kr. Mijatev) 399. — Archaeologia Austriaca, I, 1948 (G. I. Kazarov) 400. — Dumbarton Oaks Papers, № 4, 1948 (I. D.) 401. — A. Vasiliev, The „Life" of St. Peter of Argos and its historical Significance (I. D.) 402. — Кр. Миятев, Славянска керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана (I. Dujčev) 402 336

Publications nouvelles concernant l'archéologie bulgare (Kr. Mijatev et M. Čičikova) 406

Discussion sur l'état et les problèmes de l'archéologie bulgare 431

L'Institut archéologique pendant les années 1946—1949 481

Index 488

Принос към религията на многоглавите божества

От Гавр. И. Кацаров

В една моя по раншна статия[1] аз разгледах интересните релиефи, които представят триглавия тракийски конник. От тогава броят на тия паметници се увеличи. В следните редове ще си позволя да се повърна отново върху тоя въпрос и то във връзка с многоглавието на божествата и у други народи. Трябва обаче да изтъкна, че не влиза в моята задача да разгледам подробно сложния въпрос за многоглавите божества изобщо;[2] ще засегна само това, което би хвърлило известна светлина върху въпроса за многоглавите божества у траките. Най-напред ще изброя намерените у нас релиефи изобразяващи двуглав и триглав конник,[3] а също и хермите.

1. Релиеф на двуглав конник от с. Димитриево, Чирпанско (G. Kazarow, Denkmäler des thrak. Reitergottes 41, № 151, обр. 128—129). За тоя паметник споменах по-подробно в ИБАИ VII, 1932—33, 379. Понеже и богът Хермес е бил изобразяван като двуглав (δικέφαλος, διπρόσωπος)[4] и неговият култ в римско време е бил много разпространен в Тракия,[5] аз изказах предположение, че тоя тип на двуглав конник е бил създаден под влияние на представата за двуглавия Хермес. Понеже Хермес има връзка и със подземния свят,[6] би могло да се предположи, че в тоя случай двуглавието изразява противоположността между двете функции на бога (живот и смърт).[7] Същото може да приемем и за нашия двуглав конник, който също има хтонически и епихтонически характер.[8]

---

[1] СпБАН XLVIII, 1 сл. Срв. RE VI A, 482.

[2] На тоя въпрос е посветено съчинението на P. Sarasin, Helios und Keraunos. Innsbruck 1924.

[3] Wilamowitz-Moellendorff, Glaube der Hellenen II, 9, изказва мнение, че тракийският конник не е получил името си от елинския Херос; тая дума била също и тракийска.

[4] Статуята на Скопас, която според Плиний (Nat. hist. XXXVI 28) Август донесъл от Египет и поставил в храма на Янус, е била една херма на двуглавия Хермес; срв. K. Wernieke, Jdl V, 1890, 149; Eitrem, RE VIII, 706.

[5] G. Kazarow, RE VI A, 495.

[6] Eitrem, RE VIII, 789; B. Schweitzer, Herakles, 85; M. Nilsson, Gesch. der griech. Religion. I, 478.

[7] Така мисли F. Wienecke, Untersuchungen zur Religion der Westslawen, 171.

[8] G. Kazarow, RE Suppl. III, 1146. Denkmäler, Textband, 12; P. Collart, Philippes, ville de Macédoine, 423. Д. Дечев, СпБАН LXX, 185 сл.

Тук трябва да прибавим, че херми са били намерени и в България. Една херма със четири глави обнародвах по-рано.[1] Тя представлява бога Хермес, който, както е известно, бил изобразяван и с четири глави (τετρακέφαλος). В Атина, в Керамейка, била поставена четириглава херма, творение на художника Телесархид.[2]

Друга една двуглава херма е била намерена северно от с. Карановo (Новозагорско) в една нива, която била обградена от вси страни със стени от големи каменни блокове (със размер 1×1 м. и дебел. 60 см.). Там били намирани основи

Обр. 1. — Мраморна херма от Карановo, гледана от страна
Fig. 1. — Hermès en marbre de Karanovo, vue de côté

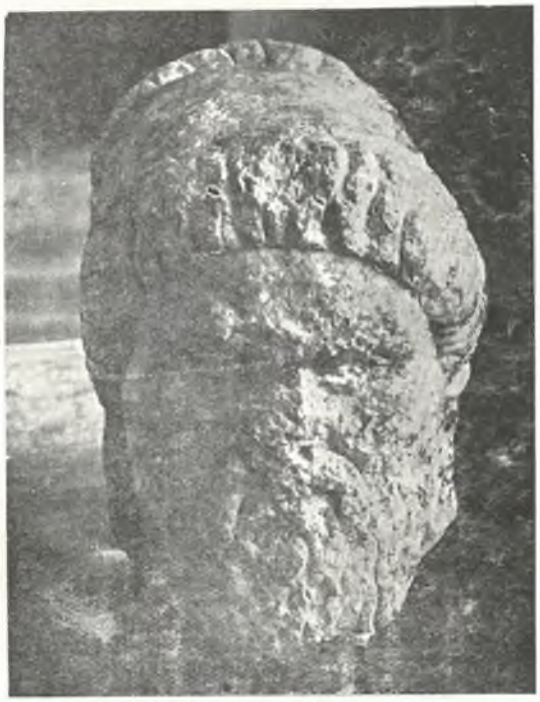

Обр. 2. — Мраморна херма от Карановo (обр. 1), гледана отпред
Fig. 2. — Hermès en marbre de Karanovo (fig. 1), vue en face

на постройки, колони и капители. Част от тая нива била използувана за ново лозе и при реголване на почвата на 60 см. дълбочина е била намерена хермата. Покрай западната страна на нивата минава рекичката Дермен-дере, до западния бряг на която се издига могилка; от последната произхождат няколко релиефа на тракийския конник и един релиеф с изображение на Асклепи, Хигия и Телесфор.[3]

[1] ИБАИ VIII, 1934, 53 сл. За хермите изобщо срв. Ch. Lecrivain, DA III, 130.

[2] Срв. Höfer, ML V, 400; Lippold, RE V A, 381; gr. Kruse, RE V A, 1076; Sarasin, Helios und Keraunos, 80; B. Schweitzer, Herakles, 85, изтъква, че Хермес като бог на мъртвите и ψυχοπομπός е бил многоглав, но това е съобразно и с качеството му като бог на пътищата.

[3] Kazarow, Denkmäler, 97, № 494—497; Д. Димитров, ИБАИ VII, 1932—33, 309, № 1. Сведенията за находката дължа на Н. Ст. Койчев, уредник на музейната сбирка в Нова Загора.

Хермата е от бял мрамор, вис. 0·205 м., шир. горе 0·18 м., шир. на лицето 0·13 м., (обр. 1 и 2);[1] едната глава е доста очукана, по-добре е запазена главата, която даваме тука и която е обработена доста грижливо; тя е с мустаки и дълга накъдрена брада; косата също е разчленена с широки къдри и е престегната с лента, която се спуща във вид на висулки под двете уши.

Хермата, която изобразява бога Хермес, не може да се датува по-точно; тя ще да е от II — III век сл. Хр.

2. Релиеф на триглав конник от с. Извор (Пловдивско):[2] брадат конник в обикновено облекло, десницата му е допряна до шията на коня; зад него юноша държи опашката на коня; пред конника дърво и женска фигура.

3. Релиеф на триглав конник от с. Коматево, 7 км. южно от Пловдив,[3] грубо изработен; във вдигната нагоре десница е държал копие (неозначено в релиефа); пред него и зад него се виждат същите образи, както в релиефа от Извор. Посвещението върху релиефа според допълнението на L. Weber[4] гласи: ϑ]εῶ πανϑέ[πτ]ω. Това прозвище ни открива нова черта в съществото на триглавия конник: той се почита и като „всевиждащ".

4. Релиеф на конник, който произхожда вероятно от римското селище при Чумаковци.[5] Конникът с обикновено облекло; във вдигнатата си нагоре десница е държал копие (което вероятно е било нарисувано); забележително е, че в тоя релиеф третата, лява глава на конника е изобразена над хламидата му и не е свързана със средната глава.

5. Конник от Чохлаково (Яворово), Чирпанска околия;[6] средната му глава е брадата и с гъста коса; страничните глави в профил са само схематично представени; десницата му вдигната нагоре; пред него женска фигура облечена с дълга до петите дреха; в дясно от нея младеж в къс хитон, обърнат напред, с проснати надолу ръце. Под коня лежи триглав Цербер.

Очевидно е, че тук Херосът, като хтоническо божество, е приравнен с Хадес — Плутон, което ни напомня смешението на Хероса с хтоническия велик бог (μέγας ϑεός) на гр. Одесос.[7] Интересно е също да отбележим, че от областта на Пловдив и Чирпан имаме и други паметници, които свидетелствуват за култа на Хадеса.[8]

---

[1] Фотографията дължа на проф. Дим. П. Димитров, комуто изказвам и тук моята благодарност.

[2] G. Kazarow, Denkmaler des thrak. Reitergottes, 88, № 427, обр. 237; тук е посочена и литературата върху тоя паметник.

[3] Kazarow, ц. м., 103, № 533, обр. 272.

[4] ARW XXXI, 1934, 174. — Обстоятелството, че дори в късно време Херосът е бил изобразяван триглав показва, според Wilamowitz, Glaube der Hellenen I, 58, че тракийската религия запазила до късно първобитния си характер.

[5] Kazarow, Denkm., 41, № 148, обр. 64.

[6] Kazarow, Denkm., 43, № 159, обр. 72.

[7] Срв. Kazarow, Germania 19, 1935, 317 и там посочената литература.

[8] Срв. Kazarow, RE VI A, 523.

6. По-подробно разглеждане заслужава релиефът намерен през 1940 г. в съдийския квартал на гр. Пловдив (обр. 3).[1] Той е сравнително по-грижливо изработен; трите глави на конника са с гъста коса и брада; във вдигнатата нагоре десница държи двойна брадва; пред него две облечени женски фигури; зад него младеж, който държи опашката на коня; последният е сложил десния си преден крак върху жертвеник; под коня триглав Цербер, който е захапал рилото на глиган. В горните ъгли на релиефа се виждат бюстове на Сол (в ляво) и Луна (в дясно). Посвещението гласи:

Обр. 3. — Мраморен релиеф на тракийския конник от Пловдив
Fig. 3. — Relief en marbre du Cavalier thrace de Plovdiv

Ἡ συγγενία ἐκκ τ[ῶ]ν εἰδίω[ν]
εὐχαρι[στήσα]σα

Изобразеният в този релиеф конник ни напомня конника от Чохлаково, но той съдържа и нови елементи; така, бюстовете на Сол и Луна са заети от образния кръг на тъй наречените трако-митрийски или дунавски конници, гдето се срещат доста често;[2] същото важи и за двойната брадва на конника, която в обикновените релиефи на тракийския Херос не се среща, докато в тия на дунавските конници тя се явява често като оръжие на конните божества. Както виждаме, в нашия релиеф триглавият конник се представя в нова синкретична форма: именно като Хадес, смесен с „трако-митрийско" конно божество. Тъкмо затова тоя паметник е твърде важен документ за историята на религиозния синкретизъм в древността, особено в провинцията Тракия. И друго обстоятелство заслужава внимание: повечето от горепоменатите релиефи произхождат от Пловдивско и Чирпанско, от което можем да заключим, че в областта на древния Филипопол триглавият конник е бил доста популярен.

По въпроса за значението на триглавия тракийски конник дадох няколко бележки в по-раншната си статия;[3] тук ще добавя следното. В релиефа от светилището на Митрас в Dieburg,[4] гдето богът е изобразен като галопиращ конник,

[1] Тоя паметник, за който ми съобщи г. Дим. Цончев, обнародвах в Anzeiger der Akad. der Wiss. Wien, philos.-hist. Kl. 1940, 109 сл.

[2] D. Tudor, ED VII, 1937, 224; Kazarow, Germania 19, 1935, 314.

[3] СпБАН XLVIII, 8; срв. RE VI·A, 482; W. Schleiermacher, Gnomon 19, 1943, 219 мисли, че триглавието на тракийския конник се дължи може би на келтско влияние в дунавските страни. По-вероятно е, обаче, че представата за многоглавието е съществувала първоначално и у двата народа.

[4] Fr. Behn, Das Mithrasheiligtum zu Dieburg, 14.

стрелящ с лък и придружен от три кучета,[1] е представена и следната сцена: дърво, разчленено на три клона, върху които е поставена по една глава на бога Митрас, израстваща от листов венец. Според Fr. Behn тая сцена трябва да се тълкува в смисъл, че Митрас се проявява в три еднакви образа, следователно в религията на тоя бог е съществувала представа за триединност. Обаче проф. A. D. Nock[2] се съмнява в това предположение на германския учен; като припомня за нашите триглави конници и малоазиятския Трикасбос,[3] Nock предполага, че и при случая с Митрас имаме нещо подобно; ако вземем пред вид, че синкретизъм между митрийски и тракийски представи действително съществува,[4] това предположение на Nock може да се смята за вероятно. Конният тип на Митрас вероятно е произлязъл в Мала Азия, гдето и много други богове били почитани като конници.[5] С право изтъква напоследък и J. Wiesner,[6] че тия божества дължат коннишката си форма на тракофригийското племе. Когато конният Митрас бил пренесен в Тракия, той е намерил там благоприятна почва и е могъл да бъде повлиян от триглавия тракийски конник. От Тракия тая представа е била занесена в рейнската област от тракийски войскови части, които станували там. Установено е вече, че пренесените от тях религиозни представи са се отразили и в паметниците на тая област.[7]

В гръцката религия като триглави божества се явяват Хермес (τρικέφαλος) и Хеката (τρίμορφος τριοδῖτις); последната по-често се изобразява с три тела. Хеката произхожда от Мала Азия (Кария),[8] гдето култът ѝ е бил широко разпространен. От там тя е минала и в Тракия, гдето по-късно тя е била доста популярна и обикновено била представяна с три тела.[9] Образите на тия божества били поставяни и

---

[1] Според Fr. Cumont, JRS 17, 233, това е слънчевият конник, който препуска в небесното пространство и пуща златни стрели срещу демона на тъмнината. За други изображения на Митрас като конник срв. Behn, ц. м., 10; M. Rostovtzeff, Dura and the Problem of Parthian Art, 280, 282; RM 49, 1934, 190; Fr. Altheim, Die Krise der alten Welt III, 44; Fr. Cumont, Symbolisme funéraire des Romains, 442 сл. В долната преградка на Херакловия релиеф от Мадара (ИБАД II, 1911, 94; AA, 1911, 367) е представена конна фигура, която Филов погрешно тълкува като Митрас (срв. Fr. Saxl, Mithras, 34, 38); в същност това е амазонка.

[2] Gnomon VI, 1930, 31 сл.

[3] Срв. СпБАН XLVIII, 8 сл.

[4] Това обстоятелство не бива да ни очудва, понеже митраизмът в процеса на своето широко разпространение е приел много чужди елементи, за да се нагоди към вярванията на новите си почитатели; срв. Ch. Autran, Mithra, Zoroastre, 104, 133.

[5] Срв. Kazarow, Denkm.. 14 и там посочената литература; също J. Wiesner, ARW XXXVII, 42.

[6] Wiesner, ц. м., 42; Fr. Altheim, Römische Gesch. II, 10.

[7] Срв. H. Lehner, BJb 129, 1924, 59; A. Nock, ц. м., 32.; Fr. Behn мисли, че конният Митрас в светилището на Dieburg е бил отъждествен с германския Wodan („дивия ловец"); обаче Fr. Cumont, ц. м., 233 и Nock, Gnomon VI, 31 се отнасят скептично към това мнение; срв. също Wiesner, ARW XXXVII, 44.

[8] Wilamowitz-Moellendorff, Glaube der Hellenen I, 169.

[9] RE VI A. 508.

на кръстопътища като пътепоказатели, като всяка глава била насочена към един път.[1] И други същества в гръцката митология носят прозвище „триглав" или се изобразяват със три глави; върху тях тук не ще се спираме.[2]

По-нататък трябва да споменем келтските многоглави божества,[3] на които неотдавна J. Vendryes посвети и специално изследване.[4] Божества с три глави (или една глава с три лица)[5] се срещат доста често в Галия. От списъка, който дава Vendryes, се вижда, че разпространението им е ограничено в определени области:[6] в Gascogne и Périgord, а най-много в областта на Reims (от общия брой на паметниците (32), 15 са от Reims или неговата околност), което явно показва, че у племето Реми триглавият бог е бил на особена почит.[7] Не може, впрочем, да се каже сигурно, дали у разните галски племена е бил почитан само един и същ триглав бог, или в случая имаме разни богове, изобразявани по еднакъв начин (т.е. с три глави);[8] Vendryes е наклонен да приеме втората хипотеза. Той мисли, че у келтите съществувала митическа представа за свърхестествено същество, обемаще в себе си три лица, което се е почитало като бог-покровител или като символ на племето. От тая представа, засилена и със суеверното значение, което се отдавало на числото три,[9] са произлязли триглавите божества;[10] утрояването в тоя случай дава израз на мисълта за необикновена сила и величие.[11]

И индийската религия познава многоглави божества,[12] поликефалността и тук изразява мисълта, че богът е всемогъщ и всевиждащ; в някои случаи, обаче, тя показва само, че са съединени в едно няколко божески образа (напр. триадата Тримурти обединява Brahma, Vishnu и Siwa).[13] Твърде е вероятно, че многоглавите божества в Индия имат предарийски произход. Известно е, че при археологическите разкопки в долината на р. Инд (при Mohenjo-daro и Harappa) през 1920—26 г

---

[1] Срв. Höfer, ML V, 401; P. Paris, DA III, 132; Wilamowitz, ц. м. I, 162; Nilsson Gesch. der griech. Religion I, 686.

[2] Изброени в ML V, 1111; gr Kruse, RE VII A, 145; Schweitzer, Herakles, 72, 87.

[3] Срв. Sarasin, Helios und Keraunos, 168 сл.

[4] L'unité en trois personnes chez les Celtes, CRAcInscr. 1935, 324 сл. Изследването на P. Lambrechts, Contributions à l'étude des divinités celtiques, Bruges, 1942, не беше ми достъпно.

[5] Weicker, RE VII, 1296; образи у H. Haas, Bilderatlas zur Religionsgesch., 17 Lief. von W. Krause, обр. 40 сл.

[6] В Южна Франция (Provence и Narbonnaise) липсуват.

[7] Vendryes, ц. м., 336.

[8] S. Reinach, Cultes, Mythes et Religions III, 168 приема, че триглавият келтски бог представя Меркурия; според Schweitzer, Herakles 66 сл., 89, тоя бог е имал универсален характер.

[9] Срв. H. Usener, Rhein. Mus. N. F. 58, 1903, 1 сл., 161 сл.; O. Kern, Religion der Griechen III, 216.

[10] C. Clemen, ARW XXXVII, 128 също допуща, че числото три е играло роля при групирането на божествата в тройки; но при триглавите божества той допуща и влияние на гръцки образци.

[11] Поучително е следното посвещение на египетския бог Херон в един надпис от времето на Птолемей VII Евергет II (145—117 пр. Хр.): Ἥρωνι θεῶι μεγάλωι μεγάλωι μεγάλωι εὐχήν; смисълът на утрояването на епитета „велик" е съвсем ясен; нека забележим, че египетският Херон е заел черти и от тракийския Херос. Срв. Capovilla, Riv. di Filol. N. S. I, 1923, 441; Кацаров, СпБАН XLVIII, 17; Cumont, Mélanges Syriennes offerts à R. Dussand, 6.

[12] Срв. P. Sarasin, ц. м., 159 сл.

[13] Autran, Mithra, Zoroastre, 127.

се откриха остатъци от забележителна предарийска градска култура която принадлежи на каменномедната епоха (първа половина на 3 хилядогод. пр. Хр).[1] Носителите на тая култура се отличавали с голяма художествена способност и притежавали и собствено пиктографическо писмо; намерените печати с гравирани образи свидетелствуват за културни връзки със сумерийска Вавилония. В Нагарра е намерена статуя на момче, изработена с такава сръчност, че, както казва St. Casson, на пръв поглед човек би я сметнал за гръцко произведение от IV в. пр. Хр. Според J. Marshall тая култура е обхващала не само северозападна Индия, Месопотамия, предарийския Иран, голяма част от предна Азия, но е била във връзка и с егейската култура.[2] Арийското преселение в тая област разрушило тая култура (както дорянните сложили край на микенската култура), обаче елементи от нея се запазили и по-късно. Така например една велика богиня на животните, на плодородието и на смъртта била почитана под разни имена (Кибела, Изида, велика богиня-майка и пр.) в цяла предна Азия и в Егейската област:[3] прототипът на тая богиня е бил създаден от носителите на предарийската култура в Индия. Редом с нея стои един мъжки бог, господар на животните, прототип на многоглавия Siwa.[4]

E. Wienecke,[5] вземайки пред вид споменатата предарийска култура и нейното разпространение, предполага, че представата за многоглави божества от Мала Азия (дето е и отечеството на троеликата Хеката) е минала в Тракия и от там, нагоре по Дунава, била пренесена и у келтите; това е възможно, защото културните връзки между Тракия и Мала Азия не подлежат на съмнение.[6] Така например малоазиатският бог Трикасбос (Τρίκασβος) има връзка с тракийския триглав конник.[7] Трябва обаче да се изтъкне, че Wienecke изобщо поддържа мнението, какво представата за многоглави божества първоначално била чужда на индоевропейските (арийски) народи и тъкмо за това тя не могла да намери широко разпространение в класическия гръцко-римски свят; тая представа е била свойствена на азиятско-индийския културен кръг; намираме я също в Африка и Америка.

---

[1] Срв. J. Marshall, Mohenjo-daro and the Indus civilisation. London 1931 (мене недостъпно); R. Grousset, Histoire de l'extrême-Orient I, 1929, 3 сл.; St. Casson, Progress of Archaeology, 33, 104; V. Gordon Childe, The most Ancient East, 201 сл.; Ch. Autran, Mithra, Zoroastre et la préhist. aryenne du christianisme, 51 сл.; O. Menghin, Weltgesch. der Steinzeit, 441; Fr. Altheim, Weltgesch. Asiens im griech. Zeitalter I, 135, 171, 312.

[2] Срв. Autran, ц. м., 73, 75.

[3] Срв. Ch. Picard, Les origines du polytheisme hellénique. L'art créto-mycénien, 21 сл.; Rev. hist. Relig. XCVIII, 1928, 60 сл.; Fr. Heichelheim, RE XVI, 947; K. Bittel, Prähist. Forschung in Kleinasien, 40 сл.

[4] Срв. Ch. Autran, ц. м., 52 сл., 86; J. Wiesner, Vor und Frühzeit der Mittelmeerländer I, 21 също смята, че тая идея за богиня дарителка на плодородие и живот е от предноазиятски произход, но в нея има и елементи от старокаменната епоха. Специално за идолите в Егейската област срв. J. Wiesner, AA 52, 1937, 252; Ch. Picard, RA XVIII, 1941, 145.

[5] Wienecke, Untersuch. zur Religion der Westslawen, 170 сл.

[6] Срв. O. Schrader-A. Nehring, Lex. der Indogerm. Altertumskunde II, 533; Schweitzer, Herakles, 43 сл.

[7] Срв. O. Weinreich, AA, 1927, 22 сл.; Кацаров, СпБАН XLVIII. 8 сл.

Това твърдение на германския учен не ми се вижда вероятно. Ние споменахме вече, че многоглавите божества у келтите са доста разпространени, та е мъчно да приемем, че тая представа е била от чужд произход, макар и начинът на изобразяването на тия божества да е бил повлиян от гръцкото изкуство. Същото може да се каже и за Тракия, макар че в археологическо отношение тая област е още малко изследвана [1]

Нека прибавим, че и в Тракия числото три е играло роля в смисъл на изтъкване и увеличаване; срв. например тракийското племе Τριβαλλοί, фригийският бог Τρίκαρηνος и пр.[2] Също и групирането на божествата в Триади,[3] което се среща у много народи, е могло да породи идеята да се изобразяват някои божества с три глави.[4] Ако ли пък се потвърди мнението на чешкия учен B. Hrozny,[5] че носителите на предарийската (или протоиндийска) култура са били от индоевропейско потекло, мнението на Wienecke не ще може да се подкрепи с нищо. Понеже представата за многоглави божества се среща в Европа, Азия,[6] Африка и Америка, най-вероятно си остава предположението, че тя е могла да произлезе самостойно у разни народи, толкова повече, че в случая се касае за една първобитна представа, която се корени в по-дълбоките слоеве на човешкото съзнание.[7]

Остава ни да кажем няколко думи и за славянските многоглави божества.[8] Трябва преди всичко да изтъкнем, че изворите, в които се споменуват подобни божества, до сега не са били подлагани на основно критическо разглеждане, за да се добие ясна представа за тяхната достоверност. Чак напоследък немският учен E. Wienecke[9] даде критическа оценка на изворите, с която той установи, че най-старите извори: Титмар Мерзебургски (1014 г.), Адам Бременски (писал около 1074—1076 г.), Annales Weissenburgenses, Annales Augustani (11 — 12 в), посланието на Adelgot (около 1108 г.) не споменуват нищо за многоглави славянски божества. Биографиите на Отона (около 1124 г.): Monachus Prieflingensis, Ebbo, Herbord, говорят за един образ с три глави, на име Триглав. Обаче Wienecke се мъчи да докаже, че това известие се дължело на недоразумение: Гр. Щетин, гдето

---

[1] В това отношение можем да очакваме изненади; така напр. изказаното по-рано мнение, че жени не са поднасяли оброчни плочи на тракийския конник, биде опровергано: в Асклепиевото светилище при Баткун се намериха три релиефа, посветени от жени; срв. D. Tsontchev, Le sanctuaire thrace près de Batkoun, 76; Kazarow, Denkmäler, 15.

[2] Срв. СпБАН XLVIII, 8; W. Brandenstein, RE VI A. 413; Tomaschek, Thraker II 2, 38.

[3] Usener, Rhein. Mus. 58, 1903, 24 сл.; E. Norden, Alt-germanien, 161.

[4] G. Dottin, Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique, 329.

[5] B. Hrozny, Die älteste Gesch. Vorderasiens, 53 сл.

[6] За паметници от Китай (времето на Han) срв. Pelliot, Museum of far Eastern Antiquities, Bull. IV, 115 (цитувано в ARW XXXII, 1935, 364).

[7] Срв. A. Vierkandt, Naturvölker und Kulturvölker, 100 сл. По въпроса, как е могла да се породи подобна представа, срв. интересното изложение на G. Wilke, Die Religion der Indogerm. in archäol. Beleuchtung, 76 сл.

[8] Срв. L. Leger, La Mythologie slave, 57 сл.; R. Beltz в RLV XII, 272; L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave II, 148 сл.; A. Brückner у Chantepie de la Saussaye, Lehrb. der Religionsgesch. II, 511; Schweitzer, Herakles, 69; Н. Державин, Славяните в древността, 157 сл.

[9] Wienecke, Untersuchungen, 1940, 142 сл.

се почитал бог „Триглав“, бил наричан на латински tricornis (трихълмен), което на славянски било преведено с „триглав“; придружниците на Отона Бамбергски криво разбрали това топографско название и го сметнали като име на почитания в тоя град бог; тая грешка е дала повод да се измисли басня за триглаво божество, която била отбелязана и от Helmold (след 1170 г.). Saxo grammaticus († 1204) още повече преувеличил тоя слух и говори вече за четириглав Свантевит, петоглав Поревит, петоглав Porenutius (?), седмоглав Ругиевит. Но тия тенденциозни писатели не заслужават доверие; Wienecke изтъква, че описания на фантастични същества не са чужди нито на древността, нито на средновековието; в средните векове било нещо обикновено да се приписват на варварите и езичниците фантастични качества; така Saxo твърди, че петата глава на бога Porenutius (Поревит?) се намирала на гърдите му.

По-нататък Wienecke привежда и други аргументи, които според него не позволяват да приемем, че у славяните са съществували многоглави богове. Първо: макар и в славянските народни предания да са запазени не малко представи от езическо време, за многоглави божества липсува всякакъв спомен. Второ: в сведенията за божески образи у други славянски племена (руси, поляци, чехи, южни славяни) нигде не се загатва за многоглавие на някое божество. Wienecke отхвърля и изказаното от някои учени предположение, че представата за многоглави божества у западните славяни се дължи на келтско влияние; не може да се приеме и влияние откъм север, защото там изобщо тая представа е непозната. Още по-малко е допустимо някакво влияние от азиятския културен кръг в предисторическо време, защото липсва всякаква междинна връзка между тоя културен кръг и славяните.[1] Нямаме най-после и археологически данни, с които би могло да се подкрепи съществуването на многоглави божества у славяните.

Споменах вече по-горе, че според Wienecke представата за многоглави божества е била изобщо чужда на индоевропейските народи, към които принадлежат и славяните; казах също, че това мнение едва ли е вярно. Колкото се отнася до въпроса за тая представа у славяните, ще трябва да очакваме мнението и на други слависти;[2] според моето мнение Wienecke при преценката на изворите за многоглавите божества е изпаднал в хиперкритицизъм.

Добавка. Тая статия беше докладвана в Историко-филологичния клон на Академията още на 13. XII. 1945 г.; наскоро именитият италиански историк на религиите R. Pettazzoni има любезността да ми изпрати своята обширна и твърде поучителна рецензия върху съчинението на Wienecke, печатана на списанието Studi e materiali di storia delle religioni v. XIX — XX (1943 — 1946), 17—29. Pettazzoni критикува особено възгледите на немския учен върху храмовете и божеските образи у западните славяни и дохожда до заключение, че отрицателната критика на Wienecke относно съществуването на многоглави божески образи у славяните, макар и правилна по начало, не може да бъде напълно оправдана; срв. също В. О. Unbegaun в колекцията „Мапа“ 2 серия III, 396, 423.

[1] За мнението на L. Weber, срв моята статия в СпБАН XLVIII, 9 сл.

[2] W. Lettenbauer, ARW XXXVII, 179 мисли, че съчинението на Wienecke ще бъде меродавно за бъдащите изследвания на славянската религиозна история.

Contribution à l'étude des divinités polycephales

Dans cette contribution, l'auteur examine de nouveau les monuments du cavalier polycéphale thrace, trouvés dans différentes parties de la Bulgarie;[1] parmi eux, c'est le relief du cavalier, trouvé récemment à Plovdiv (fig. 3), qui présente le plus grand intérêt (il a été publié et commenté ailleurs).[2] Quant au relief du cavalier bicéphale de Dimitrievo (Denkmäler, p. 41 № 151), l'auteur estime que ce type a été créé sous l'influence de l'image de l'Hermès bicéphale pour exprimer le caractère double du cavalier, divinité à la fois chtonienne et épichtonienne (RE VI A, 483). Un hermès bicéphale (haut de 0,205 m), trouvé au nord du village de Karanovo (arrondissement de Nova Zagora) est publié ici pour la première fois (fig. 1 et[2]).

Dans le relief de Mithras-cavalier du sanctuaire de Dieburg est représenté un arbre à trois branches sur chacune desquelles est placée une tête du dieu Mithras. L'explication de cette scène donnée par A. D. Nock (Gnomon VI, 1930, 31) peut être considérée comme vraisemblable. Le type de Mithras-cavalier fut probablement créé en Asie Mineure où beaucoup d'autres divinités étaient vénérées sous l'aspect de cavaliers.[3] Transporté en Thrace, ce type y a trouvé un terrain favorable et a pu être influencé par le cavalier thrace tricéphale. De la Thrace, cette figuration fut transportée en Rhénanie par des troupes thraces qui y campaient.

Récemment, E Wienecke,[4] prenant en considération la culture préaryenne de la vallée de l'Indus, a énoncé l'opinion que la notion des divinités polycéphales de l'Asie Mineure est passée en Thrace et que de là, en remontant le Danube, elle a été transportée chez les Celtes. Il est convaincu que cette image était d'abord inconnue aux peuples indo-européens et qu'elle était propre uniquement au cercle culturel indo-asiatique. Cette opinion du savant allemand ne peut être considérée comme définitive. La supposition, que l'image rencontrée en Europe, en Asie, en Afrique et en Amérique ait pu être concue à part par différents peuples, est la plus vraisemblable.

Quant à la question des divinités polycéphales chez les Slaves occidentaux, Wienecke, après avoir soumis à un examen sérieux les sources où il est question de pareilles divinités, arrive à la conclusion qu'elles n'ont pas existé chez les Slaves. Sur ce point, nous devons attendre l'opinion des autres slavistes compétents.[5]

G. Kazarow

---

[1] Ces monuments ont été décrits dans l'ouvrage de l'auteur: Denkmäler des thrak. Reitergottes (Dissert. Pannonicae II, 14) Budapest 1939.

[2] Anz. der Akad. der Wiss. Wien, philos.-hist. Kl. 1940, 109.

[3] G. Kazarow, Denkmäler 14; J. Wiesner, Arch. Relig. XXXVII, 42.

[4] Untersuchungen zur Religion der Westslawen, 170.

[5] Cfr. R. Pettazzoni, Studi e mater: di storia delle relig. XIX—XX, 1943—1946. 17.

Северната граница на провинция Тракия

От Борис Геров

В началото на първото десетилетие пр. н. е., след успешния поход на Gn. Cornelius Lentulus, император Август възложил на тракийския цар Реметалк I защитата на областта, която е обхващала северното подножие на Балкана по горното течение на Огоста, средното течение на Искър, горното и средно течение на Вит,[1] а по-наизток е имала за граница вероятно долното течение на Осъм,[2] Дунав и Черно море,[3] и чието подчинение е било вече подготвено с походите на M. Licinius Crassus в 29 и 28 г. пр. н. е.[4] В последните години на Августовото и в първите години на Тибериевото управление римски войски от Мизия били заангажирани във военни действия към устието на Дунав.[5] В резултат на тая намеса десният бряг на Дунава с тясна ивица от поменатото пространство, известна през II век като Ripa Thraciae, бил присъединен окончателно към провинция Мизия[6] и по тоя начин била установена връзка и от север с подчинените в 28 г. от Крас левопонтийски градове.[7] В 45 г. на н. е., след смъртта на Реметалк III и смазването на въстаналите свобо-

---

[1] В западната половина на Дунавската равнина тая граница на Тракийското царство се е запазила по-нататък и при създаването на провинция Тракия чак до началото на II в. на н.е., от което време са сведенията за нея у Птолемей, срв. стр. 12, срв. още Premerstein, AB I, 1898, 164.

[2] Weiss, Die Dobrudscha im Altertum, 32; Lenk, RE VI A, 447.

[3] Plin. n. h. IV 42, който дава посочената северна и източна граница на Тракия, черпи сведенията си от картата на Агрипа, която е била завършена около 10 г. пр. н.е. (срв. Stolz-Schmalz, Röm. Lit. II, 329 сл. 334; Klotz, Klio XXIV, 1930—31, 419 сл.); срв. още Dessau, Röm. Kaiserz. I, 395; Patsch, SBAW CCXIV, 1933, 94 сл.

[4] За походите срв. Patsch, цит. съч., 69 сл.; Stein, Leg. Mös., 10 сл.

[5] Patsch, цит. съч., 120 сл.

[6] Срв. Dessau, Röm. Kaiserz. II, 533. От Tac., ann. III, 38 личи, че в 21 г. северните склонове на Балкана, а вероятно и съседната част от равнината, са принадлежали към тракийското царство, срв. Premerstein, AB I, 1898, 182. Stein, Leg. Mös., 17 приема, че присъединяването на Ripa Thraciae, под която той разбира цялата област на север от Балкана до Дунава, към провинция Мизия е станало в 45 год. при създаването на провинция Тракия. Той се позовава (стр. 15) на Tac. ann. II, 65, дето е дадено съдържанието на писмото, което Рескупор праща на Тиберий в 18 г., за да оправдае убийството на Котис и своето въоръжение. Там се казва: simul bellum adversus Bastarnas Scythasque praetendens novis peditum et equitum copiis sese firmabat. От това място Stein заключава, че тракийското царство е достигало до Дунава и е имало обща граница с бастарните и скитите. Но това заключение не е наложително. Тракийското царство е било зависимо и едно от неговите задължения е било да помага в случай на неприятелско нападение от север, което неминуемо е щяло да засегне и неговата територия, която на места е отстояла от Дунава на не повече от един ден път. От друга страна необяснимо е, как са могли левопонтийските градове да принадлежат от 15 г. на н.е.. към Мизия, както приема и Stein (стр. 17), без да имат връзка с тая провинция.

[7] Вж. стр. 25.

долюбиви траки, Одриското царство било включено в Римската империя под името provincia Thracia.[1] Съдбата на лежащата на север от Балкана негова част от тоя момент до началото на II век не е напълно уяснена. Повечето автори приемат, че тя е била отделена още тогава от Тракия и присъединена към провинция Мизия и че още тогава Балканът е образувал границата между двете провинции,[2] докато един от по-старите изследователи, Premerstein (а напоследък и Patsch) е на мнение, че новоучредената провинция Тракия е обхванала всички земи на Одриското царство включително и Ripa Thraciae.[3] Ако приемем схващането, че връзката между Мизия и присъединеното към нея левопонтийско крайбрежие е била установена още в първите години на Тибериевото управление[4] и единното командуване на Долния Дунав осъществено още тогава, излишно е да приемем едно ново отделяне на територии от Тракия в 45 г., за което нямаме данни, за да бъдат те отново възвърнати към нея няколко десетилетия по-късно. В промените на границата между Мизия и Тракия, за които имаме сведения през следващите два века, се наблюдава трайна тенденция към изправяне и отместване на юг към билото на Балкана на експонираните ѝ северни части и към установяване на една по-естествена граница.

Най-ранни сведения за северната граница на провинция Тракия[5] ни дава Птолемей (времето на Марк Аврелий), който предава състоянието на нашите провинции от около 107 г. на н. е. непосредствено след втората Дакийска война.[6] Говорейки за източната граница на Горна Мизия, той посочва река Цибрица като място, дето са се събирали границите на Долна Мизия, на Тракия и на Горна Мизия.[7] Оттам северната граница на Тракия е вървяла на север от Балкана по цялото му протежение, както това личи от описанието на границите на Долна Мизия[8] и от описанието на Тракия, дето Хемус е даден като планина лежаща в Тракия (при описанието на Мизия не е спомената изобщо) и простираща се успо-

---

[1] Stein, Reichsb. Thr., 1 сл.; Leg. Mös., 17; Lenk, RE VI A, 451 сл.

[2] Kalopothakes. Thr. prov. Rom., 5; Stein, Reichsb. Thr., 11 сл.; Leg, Mös., 17; Patsch, SBAW CCXIV, 1933. 146, който, обаче, CCXVII, 1937, 204 приема вече мнението на Premerstein.

[3] AB I, 1898, 164, 183, 185, който се позовава на Suet. Tib., 16 (положението на границите около 120 г. на н. е.) и на Fl. Ios. b. Iud. II, 16, 4 (от 66 г. на н. е.). Срв. възраженията на Stein, Reichsb. Thr., 12, бел. 1 и Fluss, RE XV, 2355 сл., които, обаче, не доказват противната теза.

[4] Вж. заб. 5 на стр. 11.

[5] Надписът от Свърлиг на пътя Ниш—Княжевец, AEM X, 1886, 239 сл. от началото на втората половина на I век. на н. е., в който се дават имената на някои тракийски стратегии, не може да бъде използуван за определяне най-северозападната точка на Тракия, понеже е намерен на място, което по стратегически причини е било винаги в Moesia superior. На тоя надпис трябва да се гледа само като на посвещение, което съдържа и cursus honorum на посветителя.

[6] Fluss, RE XV, 2355.

[7] Ptol. III 9, 1 ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν μέρει Θρᾴκης, τῷ ἀπὸ τοῦ εἰρημένου πέρατος ἕως Κιάμβρου ποταμοῦ κατὰ πέρας. . . . καὶ ἔτι αὐτῷ γε τῷ Κιάμβρῳ ποταμῷ κατὰ τὴν κάτω Μυσίαν μέχρι τῆς πρὸς τὸν Δανούβιον τοῦ Κιάμβρου συναφῆς.

[8] Ptol. III 10, 1 ἀπὸ δὲ μεσημβρίας Θρᾴκης μέρει, τῷ ἀπὸ τοῦ Κιάμβρου ὑπὲρ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος μέχρι τοῦ ἐπὶ Μεσημβρίαν εἰς τὸν Πόντον πέρατος. За правилното тълкуване на това място вж. Premerstein, AB I, 1898, 164; Seure, RA 1907 II, 267; Fluss, RE XV, 2354.

редно на границата ѝ с Мизия.[1] Авторът третира тук Хемус по същия начин както и Родопите, за които не съществува никакво колебание, че са лежали изцяло в Тракия. Също от изброяването на северните стратегии на Тракия, които са били откъм Горна и Долна Мизия, става явно, че те са се простирали и отвъд Балкана.[2] Съображения вероятно от военно естество са наложили прокарването на границата на север от Балкана. Както са били обкръжени с римски провинции от три страни яцигите в Алфьолд, а войнствените и непокорни жители на Изаврия в Мала Азия не са били включени в никоя провинция, а просто изолирани и обкръжени,[3] същото вероятно са целели римляните и с траките около и в Балкана, като са ги оставили първоначално в границите на едно полунезависимо царство, а впоследствие в една вътрешна провинция.

Най-западната точка на северната тракийска граница, както я дава Птолемей, изнася тая ѝ част значително на север от Балкана, като включва и околностите на Михайловград (Montana, municipium et civitas Montanensium),[4] отгдето имаме освен значителния брой латински надписи, още и сигурни данни, че най-късно от времето на Хадриан, градът е принадлежал към Долна Мизия. От един фригийски надпис[5] научаваме, че Cohors I Cl. Sugambrorum е била на гарнизон в долномизийския град Montana до 134 г., когато заминала на изток. От втората половина на II век притежаваме три надписа с имена на долномизийски императорски наместници.[6] Дали това е било така през втората половина на I век и в началото на II век, откогато са сведенията на Птолемей, е трудно да се каже.[7] Възможно е по това време околността на Михайловград да е принадлежала към провинция Тракия. Стратегическото местоположение на селището като възел на пътищата, които са водели през Светиниколския[8] и Петроханския проход към Дунава и към вътрешността на Мизия, го е направило впоследствие седалище на долномизийски войскови части[9] и е станало причина да бъде включено то в Долна Мизия. Подобно

---

[1] Ptol. III 11, 5 ὀρέων δὲ τῶν ἐπισήμων τῆς Θρᾴκης ὁ μὲν Αἷμος τὸ ὄρος κεῖται παρὰ τὴν συνάφὴν τῆς κάτω Μυσίας ἐκτεταμένον, ἡ δὲ Ῥοδόπη. . . За тълкуването на παρά „покрай“ срв. Seure, цит. съч.

[2] Ptol. III 11, 6 στρατηγίαι δέ εἰσιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ περὶ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν Δανδηλητική, Σερδική, Οὐσδεκησική, Σελλητική. Kalopothakes, Thr. prov. Rom. 16 сл. поставя Οὐσδεκησική от двете страни на Балкана около Шипченския проход, а Kiepert, FOA, 3, 2 я поставя изцяло на север от Балкана. Срв. още Premerstein, AB I, 1898, 186; Fluss, RE XV, 2354. Относно правилното тълкуване на περί срв. Seure, цит. съч.

[3] Patsch, SBAW CCXVII, 1937, 133 сл.; срв. още Seure, цит. съч., 267, бел. 1.

[4] Fluss, RE XVI, 201.

[5] RA 1927 II, p. 371, n. 95, срв. също Wagner, Auxiliar., 185 сл.; тухла CIL III, 12529.

[6] CIL III, 7449 от 155 г., в който косвено се извежда името на Umidius Quadratus, CIL III, 12371 от 160 г. L. Iulius Statilius Severus, CIL III, 12370 от 198—201 C. Ovinius Tertullus, срв. Stein, Leg. Mos., 70, 76 и 84.

[7] Престоюването на Cohors I Cilicum в Montana през I. в., което се основава на военна диплома от 78 г., ИБАИ II, 1923—24, 83 сл. (CIL XVI, 22), намерена при Михайловград, е твърде съмнително при липсата на други доказателства.

[8] Според Jireček, Heerstrasse, 161 проходът се използува от ново време. Но несъмнено той е играл роля и в древността като връзка между Naissus и Ratiaria и лежащите по-наизток части на Мизия.

[9] Срв. още надписа у Kalinka, Antike Denkmäler, 60, n. 62 от 241—244 г. (Белимел).

изместване на границата в южна посока ще видим по-нататък и пред важния в стратегическо отношение Троянски проход. Територията на Montana се е простирала значително на север, както показва един надпис от Громшин на Огоста, 32 клм. североизточно от града.[1] Ако тя се е простирала толкова и на юг, би включвала и Берковско. На юг от Михайловград наистина не са намерени досега надписи с имената на долномизийски императорски наместници, а от лежащите на север от Берковица села Гаганица и Бистрилица са ни известни гръцки оброчни надписи.[2] Но гръцки оброчни надписи са известни и от самия Михайловград,[3] което показва, че като предпочитан в религиозните отношения гръцкият език е проникнал и отвъд северната граница на провинция Тракия, както това е засвидетелствувано още и по средното течение на Искъра и в областта на Nicopolis ad Istrum.[4] От друга страна в Берковско са намерени и то по-голям брой латински оброчни надписи, един от които е от най-южната му част.[5] Бихме могли да приемем, че през първите десетилетия на II век е станало изместване на западната част на северната тракийска граница по посока на юг, като е била включена в Долна Мизия може би и околността на Берковица, за да бъде поставен под контрола на долномизийския императорски наместник и важният в стратегическо отношение Петрохански проход.[6]

По-наизток Бяла Слатина е най-южната точка в Дунавската равнина, отгдето ни е известен надпис с долномизийски императорски наместници през II в.[7] Несъмнено границата в басейна на р. Скът е била тогава значително по-наюг от Бяла Слатина, някъде към изворите на реката, като към Роман е достигала Искъра, както показва най-западният от петте намерени досега знаци на граничната маркировка през 136 г.[8] Враца с своята близка околност както и околността на Мездра са оставали в Тракия.[9] Най-южните места във Врачанско, дето са намерени латински надписи отстоят на около 15 клм. северно от града,[10] докато от близката му околност вероятно имаме гръцки оброчни надписи.[11] За принадлежността на средното течение

---

[1] AEM XVII, 1894, 205, n. 115 от 161/163 г. с името на долномизийския императорски наместник M. Servilius Fabianus Maximus, срв. Stein, Leg Mös. 76 сл.

[2] ИБАИ XIV, 1941—42, 269, n. 2; VII, 1932—33, 317, n. 27.

[3] Kalinka, 166, n. 186 (Seure, RA 1907 II, 271, бел. 2); Kazarow, Thr. R. 111, n. 588.

[4] Най-северните гръцки надписи са намерени в светилището на Митра при с. Крета (Никополско) ИБАИ VIII, 1934, 87 сл. (3 надписа); Козловец (Свищовско), Kazarow, Thr. R., 107, n. 555; Стъклен (Novae) ГНМ 1922—25, 157, n. 2.

[5] Мсб. II, 1890, 10 (CIL III 6129 b) откъм Клисура до самия Петрохански проход; CIL III, 12367 от Берковица; Kazarow, Thr. R., 111, n. 592 от с. Лесковец по-насеверозапад, CIL III-12386 от Гаганица, отгдето имаме и гръцки оброчен надпис

[6] Срв. Kalopothakes, Thr. prov. Rom. 7.

[7] CIL III, 12387 с имената на M. Iulius Bassus (163—164 г.) и вероятно (M.) Pontius Laelianus (между 165 и 170 г.), срв. Stein, Leg. Mös., 77 сл.

[8] ИБАД II, 1911, 271 (Klio XII, 1912, 236).

[9] Срв. Kalopothakes, цит. съч., който се резервира по отношение на Враца поради недостатъчния брой известни тогава надписи. Сега, обаче, положението е променено.

[10] Лиляче, Kazarow, Thr. R., 112, n. 599. Нови латински оброчни надписи при разкопките през 1948 г.; Чирен, Kazarow, Thr. R., 42, n. 153; Долно Пещане, CIL III, 6129 с (надгробен)

[11] AEM XV, 1892, 205, n. 69; ГНМ VI, 1932—34, 43, n. 5.

на Искър до Роман към Тракия наверно от самото създаване на провинцията най-малко до към средата на III век имаме достатъчно данни. Освен споменатият вече граничен камък от 136 г., който ни показва точката, до която е била отдръпната на юг Птолемеевата граница в тоя сектор, от Мездра е известен и надпис-посвещение на Север Александър (222—235 г.),[1] издигнат от град Сердика, в чиято територия несъмнено са влизали тия места.[2] В епиграфско отношение средното течение на Искър представя преходна област. Гръцките оброчни и надгробни надписи достигат на север до Белослатинските села Габаре и Чумаковцн,[3] а латинските слизат на юг до Кунино и Роман.[4] От тия места имаме и двуезични надписи.[5] Преходната област, обаче, лежи на север от граничния знак от 136 г. и може да се смята, че винаги е била от това време нататък в Долна Мизия. Гръцкото влияние в тая Долномизийска покрайнина, което е продължило най-малко до края на III в.,[6] когато тя е принадлежала вече към Dacia ripensis, е било поддържано и от известен брой гръцки колонисти, които са работили тук като каменоделци,[7] а вероятно са упражнявали и други занятия. И така, започвайки източно от Враца, северната граница на провинция Тракия е вървяла вероятно по Веслец, някъде към Роман е пресичала Искър, вървяла е по десния му бряг[8] до към Карлуково, отгдето право на изток е достигала р. Панега над Луковит. Долината на тая река, може би само без най-долното ѝ течение, от Луковит до Червен бряг, както и долината на Малки Искър заедно с всичките им притоци са лежали в провинция Тракия. В Ботевградско не е намерен нито един латински надпис, докато гръцки оброчни надписи ни са известни от с. Липница, а гръцки надгробен надпис от Ботевград.[9] Светилището при Глава Панега и неговата околност несъмнено са принадлежали към Тракия.[10] Многобройните гръцки надписи са

[1] Kalinka, 54, n. 54; срв. Димитров, ГНМ VI, 1932—34, 138.

[2] За обичая градовете да издигат надписи от свое име само в своята територия срв. Димитров, ГНМ VI, 1932—34, 131.

[3] Мездра: Мсб XX, 1904, 2, ИБАИ XV, 1943—46, 228, AEM XV, 1892, 205 сл., n. 71, Kazarow, Thr. R., 121, n. 656, ИБАД I, 1910, 224, RA, 1913, II 225, n. 102 (докато само един фрагмент от латински надпис от съседното село Боденец, Мсб XX, 1904, 4); Кривград до Ромзн, АИНМ 165 сл., n. n. 213, 214; Кунино: AEM XIV, 1891, 159, n. 48, XV 1892, 206 сл., n. 73 (надгробни), XIV, 1891, 158, n. 47, XV, 1892, 206, n. 72 (оброчни); Габаре: ГПНБМ 1937—39, 111 сл., n. 4 (оброчен); Чумаковци, ИБАИ V, 1928—29, 369 (надгробен).

[4] Кривград до Роман АИНМ 168, n. 215 (оброчен); Кунино: Kalinka, 327 сл., n. 420 (надгробен), Мсб XVIII, 1901, 757 сл., n. 54, CIL III, 14207[41], 12391 (= 14412[2]) (оброчни); Реселец: Kalinka, 320, n. 406 (надгробен); Горник: ИБАД III, 1912, 10 сл. (надгробен); Чумаковци: CIL III, 6130 (7453), Kalinka, 310 сл. n, 397, 321. n. 408, CIL III, 6132 (7455), 6133, 6134 (7456), 6135, 6136, ИБАИ V, 1928—29, 369, 370 и пр. (надгробни); Червен бряг: Димитров, Надгр. пл., 45, n. 86.

[5] AEM XVIII, 1896, 106, n. 3 (Долна Бешовица), CIL III, 14412[3] (Реселец), оброчни.

[6] Гръцки надгробен надпис от края на III в. AEM XV, 1892, 206, n. 73, срв. Димитров, Надгр. пл., 36.

[7] Срв. надписа от Кунино, Мсб XVIII, 1901, 757, n. 54 с имената на трима гърци lapidarii, също профилования жертвеник с изображение на волска глава CIL III, 14412[3], чийто майстор е написал на гръцки своето гръцко име.

[8] Seure, Arch. Thr. II serie, 46 сл.

[9] Kazarow, Thr. R., 112 сл., n. n. 600, 601; Kalinka, 278 сл., n. 351.

[10] Срв. Добруски, АИНМ, 24.

явно доказателство за това. Гръцкото езиково влияние продължавало да се пази тук и след като светилището е минало в Dacia ripensis, вероятно до самото му изчезване през IV век.[1] Но светилището е поддържало връзки и с лежащата на север и изток от него Долна Мизия, което нещо е намерило израз в значителен брой латински оброчни надписи, предимно на римските божества Силван и Диана[2] и по-малко на лекарските божества[3] и на тракийския конник.[4] Над Луковит, отгдето имаме само един латински надгробен надпис,[5] границата е вървяла право на юг между Панега и Вит. В тая гранична област латинските и гръцки оброчни надписи са еднакво застъпени.[6] Най-южното място, отгдето са ни известни гръцки и латински оброчни надписи в тая част, е Голяма и Малка Брестница.[7] На юг границата е следвала същата посока, за да достигне Балкана някъде между Етрополе и Тетевен. Цялата тая покрайнина, включена в посочените тук граници, която най-малко до към средата на III век е била част от провинция Тракия,[8] е съставяла част от Сердикийската стратегия,[9] с която е била свързана с пътища, които са водели по височините от двете страни на Искърския пролом,[10] през Ботевградския, а наверно и Златишкия проход.[11] За принадлежността ѝ към Сердикийската стратегия ще трябва да заключим както от Птолемей (III 11,8), който дава само три стратегии по северната граница на Тракия, така и от границите на територията на гр. Сердика, които ни са добре познати благодарение на милиарните колони по пътя Ниш—София—Пловдив. Ширината ѝ от Пирот до прохода Троянова врата[12] и р. Тополница дава основание да смятаме, че на север тя е обхващала

---

[1] Срв. оброчни гръцки надписи от IV в. АИНМ, 57, п. 37 (IGR I, 1405), вероятно също АИНМ, 45, п. 13 (IGR I, 1402), срв. също Добруски, АИНМ, 28 сл.

[2] Kazarow, Thr. R., п. п. 318, 305, 325, 333, 338, 341, 354, 362; АИНМ, 55 сл. 33, 34 35; ИБАИ VII, 1932—33, 318, п. 28.

[3] АИНМ, 50, п. 20; 52, п. 22; 54, п. 27.

[4] Kazarow, Thr. R., п. 359, АИНМ, 76, п. 82.

[5] CL III, 6138.

[6] Латински оброчен надпис от Дъбен, Kazarow, Thr, R., 43, п. 161, но и гръцки от съседното село Тодоричане, Kazarow, Thr. R., 162, п. 953.

[7] Гръцки оброчни надписи, Kazarow, Thr. R., 80, п. 374, 375, 79 п. 369, латински оброчен надпис, Kazarow, Thr. R., 79, п. 372.

[8] При Север Александър според надписа-посьещение от Мездра (стр. 15, заб. 1) тя е още в Тракия. В 283 г. според надписа от манастира Седем престола при Бов (Klio XII, 1912, 236) главната верига на Балкана е вече граница между Dacia mediterranea и Dacia ripensis. Дали при определянето на границата между двете Дакии се е имало предвид едно вече съществуващо положение на границата между Тракия и Долна Мизия, станало между Север Александър и Аврелиан, или тогава за пръв път тя е била прокарана по Балкана, е трудно да се каже.

[9] Kiepert, FOA XVII, 2, също и в картата поставя неоснователно в тия места Усдекесикийската стратегия, но XVII 1 ги отнася към Сердикийската, срв. и Добруски, Мсб XVIII, 1901, 714, заб. 3.

[10] Мнението на Jireček, Heerstrasse, 158 сл., че пътят е минавал по самия Искърски пролом, което се основава на намерените там от Kanitz развалини на осем укрепления, не се възприема от Динев, който проучи Искърския пролом, срв ГСУ XXXIX, 1942—43, 38 сл. и особено 43.

[11] За връзките на тоя край с Тракия говорят посвещенията на граждани от Пауталия в светилището при Глава-Панега, Kazarow, Thr. R., 68 сл., п. п. 309, 319; 76, п. 357; АИНМ, 35, н. 2.

[12] Вж. Димитров, ГНМ VI, 1932—34, 137.

първоначално цялото подножие на Балкана от Цибрица до Панега, а от времето на Хадриана — същата тая област без горното течение на Огоста.[1]

На изток от меридионалната линия, която минава през Тодоричане и Брестница, на дължина един градус чак до линията Левски—Сухиндол—Габрово, гръцки надписи, освен уединени случаи,[2] не се срещат. Това явление, малко странно за една област, която в епиграфско отношение бихме очаквали да бъде като съседните ней от запад и изток, намира следното обяснение. Съдейки по сведенията на Птолемей,[3] тая част от Дунавската равнина е била някъде до към линията Луковит — с. Слатина (Ловчанско) — Бутово (Търновско) в провинция Тракия.[4] В 198 г., обаче, намираме северната тракийска граница в централната ѝ част по важния стратегически път, който свързвал Oescus и Novae през Melta с Philippopolis,[5] изместена доста на юг, може би на самия Троянски проход. В три надписа от развалините на Троянов хисар при с. Ломец (Троянско, на 22 клм. по пътя Ловеч — Троян),[6] издигнати в чест на императорите Септимий Север (198 г.),[7] Максимин (236–238 г.)[8] и Гордиан (240—241)[9] от квартируващите там помощни войски,[10] долномизийските императорски наместници в качеството си на техни главнокомандуващи се явяват като посветители (dedicantes). Несъмнено тия войскови части са принадлежели към долномизийските войски и са били на гарнизон в Долна Мизия. Предишното схващане, че във военно отношение Тракия е била подчинена на долномизийския

---

[1] Вж. стр. 13 сл.

[2] Оброчен гръцки надпис от Бежаново (Луковитско), срв. Велков, Стари селища и градища по долината на Вит, 33 сл., заб. 34. Но от същото място и надгробен латински надпис (CIL III, 13731). Към вероятно от оброчен гръцки надпис от Плевен, RA 1912, II 274, n. 58. Надгробен гръцки надпис от Ловеч ГНМ 1921, 149, от Ловеч и близката му околност надгробни латински надписи ГНМ 1921, 149, CIL III, 6141 (233 г.), Kalinka, 306 сл., n. 391, оброчен латински надпис, Kazarow, Thr. R., 113, n. 602. По-наизток имаме гръцки оброчен надпис от Каменец (Плевенско) AEM XVII, 1894, 176, n. 15, от Левски латински надгробни надписи CIL III, 12401, 12402, оброчен латински надпис CIL III, 12403, от Лъжане латински надгробен надпис ИБАД III, 1912, 322 и пр.

[3] Вж. стр. 12 сл.

[4] Съдейки по граничните камъни при Хотница и Бутово, Шкорпил, Мсб VII, 1892, 85 сл. поставя границата край северните поли на Малкия Балкан, т. е. край Търновска, Севлиевска и Ловчанска планина.

[5] Като се съди по надписа от Михилци (Карловско) Kalinka, 17, n. 19 от 61 г., в който се съобщава за построяването на съоръжения по тоя път, ще трябва да приемем, че той е бил прокаран наскоро след учредяването на провинция Тракия. За пътя срв. Kanitz, Donaubulg. II, 97 сл.; Jireček, Heerstr., 156 сл., Аврамов, ИБАД IV, 1914, 230 сл.

[6] Въз основа на разстоянието от станция Montemno, дадено в Tab. Peut. Kanitz, Donaubulg. II, 97 сл. и Jireček, Heerstr., 156 сл. отъждествяват развалините при Ломец с римската станция Sostra, срв. и Аврамов, ИБАД IV, 1914, 231.

[7] CIL III, 14428 (Мсб XVIII, 1901, 760, n. 56, срв. Псп LXVIII, 1907, 629 сл.) с импер. наместник C. Ovinius Tertullus (Stein, Leg. Mös., 84 сл.).

[8] CIL III, 14429 (Мсб XVIII, 1901, 761 сл., n. 57, Псп LXVIII, 1907, 630, n. 2) с императорски наместник Domitius Go...in(us) (Stein, цит. съч., 97).

[9] CIL III, 14430 (Мсб XVIII, 1901, 762, n. 58) с императорски наместник C. Pe... (името е изтрито, срв. Stein, цит. съч. 100).

[10] Cohors II Mattiacorum и Cohors I Cispadensium; за тях вж. Wagner, Auxiliar., 165 сл. и 121.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА - КОЛАРОВГРАД

императорски наместник,[1] се смята сега за напълно преодоляно.[2] Именуването на долномизийските императорски наместници в надписите от Ломец е възможно, само ако квартируващите там войскови части са били под тяхна пряка команда.[3] От 234 г. притежаваме още един епиграфски документ за принадлежността на тая област към Долна Мизия и то намерен в една още по-южна точка, в самия Троянски проход при римската врата Маркова капия.[4] Долномизийският императорски наместник Q. Decius (Valerinus) прави посвещение на Iuppiter Optimus Maximus dis deabusque praesidibus Haemi montis.[5] Какъвто и да е поводът на това посвещение, което може би е станало при посещение на тия места и във връзка с някакъв официален акт, надписът показва безспорно, че през 234 г. Долна Мизия е обхващала и тоя край.[6] Несъмнено включването на въпросната област в Долна Мизия е станало преди 198 г. Липсата на гръцки епиграфски материали тук не е доказателство, че областта е принадлежала към Мизия още от основаването на провинция Тракия през 45 г.[7] В съседната ней област на Nicopolis ad Istrum гръцката епиграфика започва от 136 г.,[8] най-ранните пък латински надписи от горното и средно течение на Вит, Осъм и Росица не са преди средата на II век.[9] Но в тая

---

[1] Marquardt, Staatsverw. I² 314; Premerstein, AB I, 1898, 181 сл.; Seure, RA 1907, II, 266, бел. 7.

[2] Stein, Reichsb. Thr., 4 сл.

[3] Подобен е случаят с почетните надписи, които квартирувашите в Тракия помощни войскови части издигат, един на Север Александър в 222 г. с името на тракийския императорски наместник L. Prosius Rufinus, намерен в Мусибег (сега Гълъбник, Радомирско), Kalinka, 47 сл., n. 44 (втор екземпляр и от Сапаревска баня, Kalinka 49, n. 46), и друг на Септимий Север от 198—199 с името на тракийския императорски наместник C. Caecina Largus, намерен в Сапаревска баня, Дупнишко, Kalinka, 27, n. 32.

[4] Навярно при известната от описанието на Kanitz, Donaubulg. II, 97 врата „Крали Маркови караул".

[5] CIL III, 13724 (AEM XVII, 1894, 179 сл., n. 24). За Q. Decius (Valerinus) срв. Stein, Leg. Mös., 97.

[6] Не ще бъде изненада, ако един ден се намерят паметници, които да покажат, че в областта на Троянския проход границата на Moesia inferior е била нагоре от Балкана, така че контролът върху тоя важен път да е бил предоставен всецяло на долномизийския императорски наместник. За това ни дава известно указание и епиграфиката на Карловско, която е латинска (оброчен надпис 222—235 от Карлово ИБАД II, 1911, 179 сл. и оброчен надпис от Голямо село при Калофер CIL III, 12331), докато епиграфиката на западната и източната част на подбалканския коридор е гръцка (Радославово, Пирдопско, Kazarow, Thr. R., 144, n. 821, Панагюрище, ИБАД III, 1912, 31 сл., от Казанлъшко, AEM XVII, 1894, 221, n. 128 (Ново-село), XVIII, 1895, 116, n. 28 (Дунавци-Бохаслин), Kazarow, Thr. R., n. n. 1004, 1006, 1007, 1010, 1014 (Виден), n. 719, 720 (Овощник), ИБАИ II, 1923—24, 79 сл., n. 21 (Крън).

[7] Вж. стр. 12.

[8] Срв. заб. 3, стр. 19.

[9] Тетевен (надгробен III в.) Kalinka, 328, n. 421, Български извор (Тетевенско, надгробен), CIL III, 12393 (вероятно същият AEM XVII, 1893, 174, n. 11); Ломец, освен споменатите надписи още надгробен (най-рано втората половина на II в.) AA XLII, 341, n. 24; Дерманци на р. Вит (оброчен 212—217) Kalinka, 120, n. 129; Ловеч и близките села надгробни надписи ГНМ 1921, 149, CIL III, 6141 (233 г.), Kalinka, 306, n. 391 (вероятно III в.), оброчни: Kazarow, Thr. R., 152, n. 875; 113, n. 602 (втората половина на II или III в.); Бежаново (Луковитско) надгробен CIL III, 13731; от Севлиевско: Дамяново (надгробен, вероятно II в. от н. е.) Kalinka, 316, n. 402, Крамолин (над-

област не бихме могли да очакваме по-ранни надписи поради отдалечението ѝ от Дунавския лимес. Следователно Птолемеевата граница ще да е била изместена тук през първата половина на II век, може би около 136 г. или в самата 136 г., за което дава указание Хотнишкият граничен камък, който, както ще видим по-нататък,[1] е бил знак на западната граница на територията на Nicopolis ad Istrum. Причината да бъде изместена южната долномизийска граница в централната част на Дунавската равнина толкова на юг, се дължи несъмнено на важния и стратегически път, който е свързвал Дунава с Тракийската равнина. Стоящата на гарнизон в Ломец помощна войскова част, най-ранни сведения за чието пребиваване имаме, както видяхме, от 198 г.,[2] е имала като първа задача да пази Троянския проход от нападенията на траките и да го държи винаги открит. Стратегически съображения са налагали защитата на целия тоя път от Дунава до Тракийската равнина да бъде в едни ръце. По такъв начин военно-административната власт на долномизийския императорски наместник е била разпростряна върху целия път включително и Троянския проход и върху съседната на пътя област.

Най-сложен, най-много разглеждан досега и все още не достатъчно задоволително разрешен е въпросът за северната граница на Тракия в областта на Nicopolis ad Istrum. Онези, които допускат, че още в 45 год. границата между Мизия и Тракия е била установена по Хемус или най-малко по неговото северно подножие, приемат, че при Траян[3] провинция Тракия е претърпяла едно увеличение в областта на Nicopolis ad Istrum, чиято територия достигнала на север до Дунава[4] и следователно разделяла Долна Мизия по неестествен начин на две части. Това

гробен) CIL III, 12420, (оброчен) Kazarow, Thr. R., 107, n. 556, Коевци (надгробен, II в.) Kalinka 315, n. 400, Косово (надгробен, II—III в.) CIL III, 12416, оброчен, II—III в.) Kalinka, 119, n. 126, (оброчен, II—III в.) 179, n. 201, Върбовка (надгробен) AEM XVII, 1893, 184, n. 34, Севлиево (оброчен) CIL III, 12414.

[1] Вж. стр. 21.

[2] Cohors II Mattiacorum е била на гарнизон в Ломец най-рано откъм средата на II век. Към края на I в. и до към средата на II век я намираме на гарнизон около Русе и Галац (военни дипломи от Олтина 99 г. CIL XVI, 44, Гюргево 134 г., CIL XVI, 78, Търново 138 г., CIL XVI, 83, Русе CIL III, 12449, An. ép. 1916, II, n. 65 от 145 г., ГПНБМ, 1937—39, 120, n. 3, кастела Barboşi при Галац 113 г. CIL III, 777, тухли CIL III, 7620, RA 1939, II, n. 83, 84), срв. Cichorius, RE IV, 314 сл., Schönfeld, RE XIV, 2321; Patsch, SBWA CCXVII, 149; Wagner, Auxiliar., 165 сл. Трябва да приемем, че още от самото прокарване на пътя през Троянския проход, около средата на I в., проходът е бил охраняван. Епиграфски данни за това, обаче, нямаме.

[3] Наистина в един латински надпис, вероятно от Никюп или най-малко от тая област (минал през Габровския музей), CIL III, $14430^{1} = 14207^{18}$, бихме могли да допълним името на Траян, срв. Kalinka, 19, n. 22 и стр. 363. Обаче явяването на латински официален надпис от това време в тая област не доказва нейната принадлежност към Долна Мизия. Гръцките официални надписи от Nicopolis ad Istrum започват едва от последните години на Хадриан, AM XLVIII, 1923, 96, n. 1 от 136 г., ИРАИ VI, 1900, 445 (Мсб XVIII, 1901, 716, RA 1907, II, 414, n. 1) от 136—138, а официалните императорски надписи от Тракия са латински дори до Хадриан, Бучино, Софийско, ИБАД III, 1912, 16 сл. и Михилци, Карловско, Kalinka, 17, n. 19 от 61 год.; София Мсб XXII—XXIII, 1906-1907, 2 от 117—138 г.; двуезичен от Башбунар при Бургас CIL III, 14207^{35} от 124 г., срв. Stein, Reichsb. Thr., 122.

[4] Stein, Reichsb. Thr., 11 сл., Leg. Mos.. 17; Fluss, RE XV, 2355.

предположение, което почива върху неточното тълкуване на израза ad Istrum[1] и надписите, върху които се чете Ripa Thraciae,[2] може да се смята сега, след като бе открит граничният знак при Масларево от 136 г., за преодоляно.[3] Благодарение на посочените надписи, е вече възможно да се определят границите на Ripa Thraciae, какво собствено означава това название и отношението ѝ към територията на Nicopolis ad Istrum. Тия надписи са две групи. Първата група са граничните знаци, които са били поставени в 136 г. между Мизия и Тракия[4] от извънредния пълномощник на Хадриан за тая цел M. Antius Rufus.[5] От тяхното местонахождение личи, че те наверно не са били поставени по цялата граница на Тракия и Долна Мизия, а там, дето територията на големите градове Сердика и Nicopolis ad Istrum е граничела с Долна Мизия.[6] Подобно оточняване на границата имаме от същото време или по-рано и в областта на Marcianopolis и Odessus. Тия знаци са стояли там, дето пътищата са напускали градската територия и са навлизали в Долномизийска земя. Несъмнено те са очертавали и митническата граница между двете провинции и това последното обстоятелство е може би причината за тяхното поставяне. От областта на Nicopolis ad Istrum засега са известни четири гранични знака от 136 г. Най-рано откритият от тях е този, който сега се пази в Букурещ,[7] пренесен там от Свищов или околността му. Но сега се смята почти за сигурно, че той произхожда нейде откъм Nicopolis ad Istrum,[8] може би северозападно от града, отгдето е могъл по-лесно да бъде пренесен към Свищов. Другият граничен знак, намерен на север от Nicopolis ad Istrum, произхожда от с. Яйджи (сега Масларево, Свищовско).[9] Третият знак е намерен южно от с. Бутово.[10] Четвъртият е намерен при с. Хотница[11] на два часа северозападно от Търново, дето се намират

[1] Наречен така за разлика от Nicopolis ad Nestum, който бил също основан от Траян, срв. Pick, Die ant. Münz., I, 328 сл.; Kazarow, RE XVII, 519; Patsch, SBAW CCXVII, 1937, 205, 3.

[2] То означава и отъждествяване на западната част на Ripa Thraciae с територията на Nicopolis ad Istrum, срв. Добруски, Мсб XVIII, 1901, 714, нещо, което е невъзможно.

[3] Срв. и Seure, RA 1907, II, 270, заб. 1.

[4] В редакцията на надписите inter Moesos et Thraces вместо inter Moesiam inferiorem et Thraciam не трябва да се съзира някакво разграничение на племената, както предполага Seure, RA 1907, II, 268, с цел траките от Хемус да не нападат равнината на Мизия, защото граничните стълбове произхождат тъкмо от места, гдето това е било най-малко възможно. Подобно означение в CIL VIII, 28073, граничен знак от времето на Траян.

[5] Stein, Leg. Mös., 67.

[6] Тая гранична маркировка съвпада с подема на градския живот в посочените градове. От 136 г. датират и първите официални гръцки надписи от Nicopolis ad Istrum, срв. стр. 19, заб. 3. За Сердика: Kalinka, 22, n. 26 от 140 г.; ИИД XXI, 1945, 117 сл. от 139—161 г.

[7] CIL III, 749 (стр. 992, 1338).

[8] Seure, RA 1907 II, 269, CIL III, стр. 992.

[9] CIL III, 14422[2] (Мсб XVIII, 1901, 713 сл., XX, 1904, 53). Seure, който е видял и преписал тоя надпис в 1900 г. на гара Ресен, дава като негово местонахождение с. Раданово, малко по-наизток от Масларево, срв. RA 1907 II, 269.

[10] CIL III, 12407 (AEM XV, 1892, 209, n. 79). Можем да предположим, че тоя знак е бил на пътя, който е водел от Nicopolis ad Istrum за Oescus или някоя от станциите по-наюг по пътя към Троянския проход и Пловдив.

[11] Мсб XX, 1904, 52 (CIL III, стр. 992), срв. Дякович, цит. съч. и Добруски, Мсб XVIII, 1901, 713, заб. 1. Сведенията за местонахождението на надписа Дякович, Добруски, както и Иречек са добили от монасите на манастира Св. Троица до Търново.

големи каменоломници, които са доставяли камъни за Nicopolis ad Istrum.[1] Твърде е вероятно тоя знак да не е намерен на мястото, за което е бил предназначен, било че е бил донесен на местонахождението си нейде по-отзапад, било че изобщо не е стигнал до местоназначението си, след като е бил изработен в каменоломниците при Хотница.[2] И така от сигурното местонахождение на масларевския и бутовския граничен знак и от вероятното местонахождение на букурещкия, което е нейде близо до Масларево или по-назапад все от тия места, и на хотнишкия, който е бил предназначен вероятно за някоя по-западна точка от Хотница на пътя Nicopolis ad Istrum — Melta, виждаме, че територията на Nicopolis ad Istrum е била очертана в 136 г. от север и запад. На юг и изток от посочената граница са намерени известните досега гръцки надписи от областта на Nicopolis ad Istrum, с изключение на няколко оброчни надписа,[3] които, както по средното течение на Искър,[4] така и тук надхвърлят северната тракийска граница от 136 г. На север от линията, която свързва Масларево с Бутово и която е почти успоредна на Дунава, е лежала тая част от Долна Мизия, която е съставяла най-западната част от Ripa Thraciae, а на запад от линията, която от Бутово отива право на юг към Балкана, който достига западно от Габрово, тая част от Долна Мизия, за която говорихме малко по-горе (стр. 17 сл.). Хотнишкият граничен знак остава доста наизток от тая линия, която е минавала нейде към Горско Косово, дето се е намирало едно от граничните тържища на Nicopolis ad Istrum,[5] а също и от Гостилица, дето се е намирало най-късно от втората половина на II век и през целия III век друго тържище, което е лежало също в Тракия. Едно клинообразно врязване на провинция Долна Мизия между Горско Косово и Гостилица с връх при Хотница не изглежда вероятно. Това ни кара да приемем, че в тая част границата е минавала по-назапад.[6] Съдейки по местонахождението на гръцките надписи можем основателно да приемем, че тая северна и западна граница на територията на Nicopolis ad Istrum се е запазила през целия II век чак до включването му в Долна Мизия. Но и маркирането на тракийската граница през 136 г. едва ли се е дължало на гранична промяна в северната част на поменатата територия. Промяна е имало тогава на Птолемеевата граница вероятно само по средното течение на Искър и по горното и средно течение на Вит, Осъм, и Росица, докато по течението на Янтра границата се е запазила от началото на Тибериевото управление дори до Септимий Север непроменена.

---

[1] Jireček, Heerstrasse, 154, заб. 41.

[2] Подобен случай имаме и с милиарната колона от Рупки, Kalinka. 28, п. 33, която е намерена на мястото, дето е изработена.

[3] Каменец (Плевенско) AEM XVIII, 1895, 176, п. 15; Стъклен (Novae) ГНМ IV, 1922—25, 157, п. 2; Козловец (Свищовско) ИБАИ VII, 1932—33, 395.

[4] Вж. стр. 15.

[5] В двуезичния надпис CIL III, 12415 (AEM XV, 1892, 144 сл.; Мсб VII, 1892, 84) почетната длъжност [gymnas]iarcha (или пък eutheniarcha, emporiarcha, euposiarcha, както също и то основателно може да се допълни надписа, срв. ГСУИФФ XLII, 1945/46, 78, заб. 4), показва, че тържището е лежало в Тракия, понеже самото то или градът, на който е принадлежало, е бил с гръцка градска уредба.

[6] На тия трудности се дължи скептицизмът на Dessau, Rom. Kaiserz. II, 533, бел. 1, който намира, че граничните знаци от 136 г. не могат да послужат за определяне на границата.

Обр. 4. — Северната граница на провинция Тракия
Fig. 4. — La frontière Nord de la province de Thrace

Другата група надписи, които могат да ни уяснят отношението на територията на Nicopolis ad Istrum към Ripa Thraciae, са надписите, в които се говори за portorium publicum Illyrici (utriusque) et Ripae Thraciae.[1] Тия надписи са три: Първият[2] от 161/168 г. е бил зазидан в черквата на с. Лъжане (Свищовско), но по сведения на Добруски[3] е бил донесен там от Белени (Dimum) на брега на Дунава. Другият,[4] от същото време, е бил употребен като градивен материал в крепостта на Турну-Мъгуреле срещу Никопол, но от самия надпис личи, че произхожда от Oescus. Третият[5] от 139/161 г. е намерен в черквата на с. Летница (Ловчанско), но според Шкорпил произхождал от Nicopolis ad Istrum.[6] Трябва вече да смятаме за установено, че илирийският митнически комплекс от провинции,[7] заедно с който през II век е била отдавана и създадената през I век митническа единица Ripa Thraciae,[8] е имал в Dimum (Белени) една от своите Дунавски станции и то тъкмо тая, с която е свършвал portorium Illyricum и е почвала Ripa Thraciae в митническо отношение.[9] Няколкото още надписи, които стоят във връзка с тая станция и с императорския контрол върху концесионерите,[10] я очертават като седалище на една от централните им канцелярии. Линията, която минава през Бутово и Косово от

[1] RČA LXXIV, 1928, 65, An. ép. 1934 n. 107, срв. Dessau, Röm. Kaiserz. II, 530.

[2] CIL III, 751 (7434, Mcб XVIII, 1901, 755, n. 51).

[3] Mcб XVIII, 1901, 714, заб. 3. Според Kanitz, Donaubulg. II, 195, надписът бил от Никопол, отдето бил и следващият надпис.

[4] CIL III, 753 (7429).

[5] RČA LXXIV, 1928, 65.

[6] Първоначално той бил донесен от там в Лъжане (Ловчанско) и впоследствие пренесен в Летница.

[7] Marquardt, Staatsverw. II², 273 сл., I², 295 сл.; Vulič, RE IX, 1087; Dobó, Publicum portorium Illyrici, Dissertationes Pannonicae ser. II, fasc. 16, 1940.

[8] Premerstein, AB I, 1898, 185. Pârvan, AAR XXXVIII, 1915—16, 710 сл.; Dessau, AB XXIII, 1926, 355 сл.; Patsch, SBAW CCXIV, 1933, 151 сл.; Fluss, RE XV, 2356.

[9] Срв. Pârvan, цит. съч.

[10] Белени, CIL III, 12363; Пелишат, CIL, 12399; Никопол CIL III, 754 (7436); Никюп, CIL III, 14427¹.

север на юг към Балкана и която отделя през II век, както видяхме по-горе (стр. 21), провинция Тракия от Долна Мизия, продължена на север до Дунава, ни завежда при Белени. На изток от линията Белени — Бутово, около която са намерени казаните надписи,[1] е била Ripa Thraciae в митническо отношение. Нейната дълбочина срещу територията на Nicopolis ad Istrum не е била особено голяма.[2] Една от нейните най-южни точки тук ни е известна, както видяхме вече (стр. 21), от местонахождението на граничния знак от 136 г. при Масларево. В надписа от Лъжане (Свищовско) от 182 год.[3] се говори вече само за vectigal Illyrici.[4] Можем да приемем, че митническата и данъчна самостоятелност на Ripa Thraciae, за която имаме сведения още от I век[5] и която се е дължала на нейното по-късно присъединяване към провинция Мизия, е била унищожена през управлението на Марк Аврелий.[6] По десния бряг на Дунава настъпва опростяване на неестествените митнически и административни граници, което се изразява няколко години по-късно във включването на Nicopolis ad Istrum и Marcianopolis в Долна Мизия. Причината за тая промяна се е дължала вероятно на развитието и оформяването на двата града в големи търговски и занаятчийски центрове на богати и културни околности с значително напреднал романизъм.

Между 187 г. и първите години от управлението на Септимий Север територията на Nicopolis ad Istrum е била отделена от провинция Тракия и присъединена към Долна Мизия.[7] В монетите и надписите на Nicopolis ad Istrum, както и на Marcianopolis, който тогава също минава към Долна Мизия, се появяват консуларските легати на последната вместо преторските на първата. Обаче и след тая поправка границата в областта на Nicopolis ad Istrum не е била установена по Балкана, както

[1] Все още може да съществува съмнение, дали посочените по-горе надписи от Лъжане и Летница произхождат действително от Белени и Nicopolis ad Istrum или пък някъде от околността на поменатите села. Може би надписът от Пелишат, в който се споменава statio Dimensis от една страна и забележката на Marquardt, Staatsverw. II², 273 сл., че Лъжане поради местоположението си в средата на Долна Мизия (sic!) е неудобно за граничен митнически пункт, са причина местонахождението му да бъде търсено в Dimum. Естествено е дружеството на концесионерите да е имало чиновници не само в Dimum, но и по другите гранични пунктове между portorium Illyricum заедно с Ripa Thraciae от една страна и provincia Thracia от друга.

[2] Срв. и Dessau, Röm. Kaiserz. II, 533.

[3] CIL III, 752 (7435).

[4] В надписа от Durostorum, Kalinka, 323, п. 411, който е бил също митническа станция, се чете вероятно само vectigalis [Illyrici].

[5] Срв. Pârvan, AAR XXXVIII, 1915/16, 556 сл., п. 15 и 16, 710 сл.; Dessau, AB XXIII, 1926, 346 сл.

[6] Domaszewski, AEM XIII, 1890, 134 сл. свързва тая промяна с промяната в начина на събиране данъците, именно направо чрез императорски чиновници (роби). Освен надписите от Лъжане и Силистра, вж. още надписа от Пелишат CIL III, 12399 от 209 — 211 г.

[7] При императорския наместник Caecilius Servilianus (вероятно 186 г, срв. Stein, Reichsb. Thr., 35 сл.) градът е още в пределите на Тракия. Но понеже и Nicopolis ad Istrum и Marcianopolis намираме при императорския наместник Pollenius Auspex (между 193 и 197 г., срв. Stein, Leg. Mös., 82 сл.) едновременно вече в Долна Мизия, ще трябва да приемем, че те са били едновременно и изключени от Тракия. Marcianopolis е, обаче, още в Тракия и при императорския наместник Caecilius Maternus (187 г., Stein, Reichsb. Thr., 36 сл.). Срв. още Pick, I, 67, 330; Kalopothakes, Prov. Thr. Rom., 37 сл.; Premerstein, AB I, 1898, 189; Fluss, RE XV, 2358 сл., Betz, RE VI A, 453.

предават сумарно античните автори[1] и както приемат изобщо модерните автори.[2] Надписите от тържището при Гостилица на Янтра, на 32 клм. югозападно от Nicopolis ad Istrum[3] показват, че и след казаната гранична промяна тържището е продължавало да бъде в територията на Августа Траяна и следователно в Тракия.[4] Надписите от укрепеното тържище Δισκοδουράτεραι,[5] както се нарича то в тях, са върху подставки на статуи, издигнати в чест на императорите, и са датирани с императорските наместници. От последните години на Марк Аврелий (176—180 г.), откогато е първият от тия надписи, до Максимин (235—238 г.) те са издигани от Августа Траяна и носят имената на тракийските провинциални управители.[6] След това настъпва прекъсване в епиграфския живот на тържището за малко повече от три десетилетия, време, през което се разиграват на Балкана и в самата тая област важни исторически събития.[7] Още веднаж и за последен път се явява тържището в надпис от Гостилица в чест на император Аврелиан (270 - 271 г.).[8] Надписът, обаче, е издигнат не вече от Августа Траяна, а от Nicopolis ad Istrum[9] и като императорски наместник в него се явява консуларският легат на Долна Мизия M. Aurelius Sebastianus, известен още от два латински над-

---

[1] За началото на III в. срв. Dio Cass. fr. XLVII (Boissevain I, 183) ὑπὲρ τὴν Μακεδονίαν τὴνπ Θράκην τὴν ἐντὸς τοῦ Αὔμου καὶ τὴν πρὸς τῇ Ροδόπῃ.

[2] Premerstein, AB I 1898, 189; Fluss, RE XV, 2358 сл.; Betz, RE VI A, 453.

[3] Велков, ГНМ IV, 1922—25, 127 сл.; Kazarow, RE XVII, 520 сл.

[4] Димитров, ГНМ VI, 1932—34, 128, 134 сл.

[5] За формата и етимологията на думата срв. Дечев, ГНМ IV 1922—25, 135. За тържищата от тоя вид срв. Rostovtzeff, Gesellschaft I, 344, II, 346 сл.

[6] ГНМ IV, 1922—25, 129, n. 1 (176—180 г.); 129 сл., n. 2 (197—198 г.) с името на Gaius Caecina Largus (Stein, Reichsb. Thr., 45 сл., Serta Hoffil. 213); 133, n. 4 (времето на Каракала или Септимий Север преди 217 г.) с името на Coresinus Marcellus (Stein, Serta Hoffill., 213); 134, n. 5 (222—235 г.); 131, n. 3 (235—238 г.) с името на T. Claudius Saturninus, който е с консуларски ранг ако и да е императорски наместник на Тракия, известен още от надпис от Черна гора (Чирпанско) срв. Велков, цит. място и Stein, Serta Hoffill., 213.

[7] От Гордиан III започва упадъкът на Nicopolis ad Istrum. Градът престава да сече монети. В 251 г. той е бил обсаден от готите (Iordanes, Get. 18). В следващите години той продължава да бъде центърът на сраженията (Hist. Aug. 9). В 270 г. градът отново бил обсаден, но изглежда, че удържал обсадата (Hist. Aug. 12), срв. Seure, RA 1907, II, 262, Kazarow, RE XVII, 521. Несъмнено тия събития са засегнали и тържището при Гостилица, което е лежало на пътя от Nicopolis ad Istrum към Шипченския проход, през който са се насочвали готите.

[8] AEM XVIII, 1894, 188, n. 45 (IGR I, 591=1432, ГНМ IV, 1922—25, 135 сл.).

[9] Първоначалното допълване на Шкорпил (AEM) на p. 7, възприето и от Cagnat (IGR) [τῆς Νεικοπ]ο[λει]τῶ[ν πόλεως] е неправилно поправено от Велков въз основа на другите надписи от Гостилица в [τῆς Τραιανοπ]ο[λει]τῶ[ν πόλεως], както показва името на Долномизийския императорски наместник. Напротив четението на Велков на p. 11 ἐν ἐμ[π]ορίῳ Δισκοδουρότελις вместо четението на Шкорпил ἐν ἐμ[π]ορίῳ [Ν]εικο(πολιτῶν) Δουρότελις, както личи от факсимилето в AEM, е съвършено основателно. Друго съвършено произволно четение на тоя ред дава Seure, RA 1908 II, 36 сл; n. 31, срв. и Kazarow, RE Suppl. III, 416, RE XVII, 520 сл. Че Nicopolis ad Istrum продължава да проявява живот и през втората половина на III в., личи от надписа от Долна Липница (Търновско) AEM XV, 1892, 211, n. 86 (IGR I, 582), в който ясно се чете името на града и на долномизийския императорски наместник Κλαυ. Ναταλιανός от времето на Claudius II Gothicus (268—270), Aurelianus (270—275) или Probus (276—282), срв. Stein, Leg. Mös., 107 сл.

писа от Русе.[1] Следователно и след като в края на II век територията на Nicopolis ad Istrum е минала към Долна Мизия, лежащата на север от Балкана част от територията на Августа Траяна, която е обхващала и самото тържище при Гостилица, е продължавала да бъде част от провинция Тракия поне още половин век. През това време границата между двете провинции тук е била на север от тържището, вероятно в неговата близка околност.[2] Северното подножие на Балкана по горното течение на Янтра и по десните ѝ притоци, а именно Габровско, Дряновско, Тревненско, а вероятно и Еленско, е било част от територията на Августа Траяна[3] и следователно част от провинция Тракия. Надписите от тържището с името на Августа Траяна и тракийските провинциални управители са така последователни от Марк Аврелий до Максимин, че не допускат друго обяснение, освен че тържището е било в територията на поменатия град.[4] Както в случая със Сердика, и тук градската територия е прехвърляла Балкана по Шипченския, Тревненския, Хаинбоазкия, и вероятно Твърдишкия проход[5] на около сто километра от града. От друга страна официални надписи с имената на долномизийските императорски наместници от Септимий Север до Максимин са намерени значително на север от Гостилица.[6] Между Максимин (235—238) и първите години от управлението на Аврелиан (270—271) границата между териториите на Nicopolis ad Istrum и Augusta Traiana е била отместена още по-нагоре, така че тържището при Гостилица е било включено в Долна Мизия. Дали това е станало при създаването на Аврелиановите Дакии и свързаното с тях прекрояване на Балканските провинции или пък е било направено по-рано, и дали северната граница на Тракия тук е била преместена действително по билото на Балкана, е трудно да се установи при сведенията, с които разполагаме.[7]

На изток от територията на Nicopolis ad Istrum северната граница на Тракия може да се проследи с по-голяма положителност едва в крайморската ѝ част, дето се досягат териториите на Marcianopolis, Odessus и Месемврия. Гръцките левопонтийски градове са били завладени от римляните и присъединени вероятно като civitates foederatae още в 72 г. пр. н.е. от M. Terrentius Varro Lucullus,[8] обаче рим-

[1] RA 1915 II, 184, 139 и Stein, Leg. Mös., 106.

[2] Тържищата в Тракия са били разположени в крайнините на градските територии, срв. Димитров, ГНМ VI, 1932—34, 135.

[3] По времето на Константин Велики територията на Августа Траяна се е простирала на изток до с Новоселец (Нов загорско), както показва един почетен надпис (Kalinka, 69, п. 75, срв. Димитров, цит. съч., 132 сл.). Ако територията на града е имала същата ширина и на север от Балкана, тя е обхващала и Еленско.

[4] Срв. Димитров, цит. съч. 135, дето са дадени основателни доводи за това.

[5] За значението на тия проходи, срв. Jireček, Heerstrasse, 151 сл.

[6] Най-южният от тях е от Поликраище (несъмнено донесен от Nicopolis ad Istrum) AEM X, 1886, 243, п. 10 (XV, 1892, 219, п. 109) с името на долномизийския императорски наместник Vitennius Iuvenis от III в., срв. Stein, Leg. Mös., 108 сл.

[7] У Amm. Marc. XXVII 4, 5 и 12, чиито сведения се отнасят към втората половина на IV в., границите на провинциите са дадени твърде общо, за да могат да се вадят някакви по-точни заключения.

[8] Срв. Patsch, SBAW CCXIV, 1933, 37 сл.

ската власт не е могла тук да бъде веднага трайно установена.[1] Тепърва Крас с похода си през 28 г. пр. н. е. в източната част на Дунавската равнина възстановил римската власт над черноморските гръцки градове.[2] Първоначално те са съставяли част от провинция Македония, докато в 15 г. на н. е. те са били включени в провинция Мизия.[3] Градът Месемврия, който от основаването на провинция Тракия през 45 г. до началото на II век е принадлежал вероятно към нея,[4] е даден у Птолемей вече като град на Долна Мизия.[5] Това изменение на северната тракийска граница е станало вероятно по причини, които са засягали само левопонтийските градове и техния съюз, и едва ли може да се свърже с изменение на границата в други сектори. Градът Odessus, който е бил вероятно един от постоянните членове на левопонтийския съюз,[6] е принадлежал постоянно от 15 г. на н. е. към Мизия, докато лежащият на около 30 клм. западно от него Marcianopolis е бил от основаването си в началото на II век до времето на Септимий Север постоянно в Тракия[7] Границата между териториите им, за която имаме отчасти сведения, е била през II век и граница между Тракия и Долна Мизия. Както територията на Serdica и на Nicopolis ad Istrum е била маркирана откъм Долна Мизия през 136 г., така и територията на Odessus, съдейки по начертанието на буквите на граничните знаци, е била определена точно откъм Тракия най-късно по това време.[8] От тая маркировка ни са известни два знака: единият намерен на север от Марцианопол при с. Хадърча (сега Николаевка, Варненско) на 27 клм. северозападно от Варна,[9] другият намерен в самите развалини на Марцианопол при с. Река Девня (Варненско)[10] който е стоял на пътя, който водел от Odessus на запад към вътрешността[11] може би нейде в самата непосредствена околност на Марцианопол и, както показва самият надпис, е отделял територията на Odessus от Тракия. От тия два гранични знака личи, че нейде около Хадърча (Николаевка), дето се е намирал през I и II век вероятно североизточният връх на провинция Тракия, северната тракийска граница, идвайки от запад, е поемала югозападна посок и през непосредствената околност на основания в началото на II век Marcianopolis, на изток от града,[12] все в същата посока

---

[1] Вж. Patsch, цит. съч., 1933, 39 сл., 45 сл.

[2] Patsch, цит. съч., 81.

[3] Dessau, Röm. Kaiserz. II, 533; Patsch, цит. съч., 127; Stein, Leg. Mös., 17.

[4] Pick I, 67, 71 сл.; Premerstein, AB I, 1898, 189; Lenk, RE XV, 1073 сл.; Fluss, RE XV, 2358.

[5] Ptol. III 10,1, III 10,3; срв. Weiss, AB XIV, 1911, 153 сл.; Lenk, RE XV, 1073; Fluss, RE XV, 2358.

[6] Pick I, 70.

[7] Fluss, RE XIV, 1506 сл., срв. стр. 23, заб. 5.

[8] Според Salač-Škorpil RČA LXXIV, 1928, 56 сл. граничните знаци, за които става дума по-долу, принадлежат най-късно на II в., докато Seure, RA 1907 II, 269, който не познава палеографските им данни, ги отнася към времето на Диоклециан (също и другите подобни знаци от Черноморското крайбрежие AEM X, 1886 191, XVII, 1894, 206, п. 93).

[9] AEM XVII, 1894, 202 п. 77 (CIL III, 13729). Знакът е бил поставен вероятно на пътя Marcianopolis — Tropaeum Traiani

[10] RČA LXXIV, 1928, 56 (RA 1928 I, 394)

[11] За останките от тоя път на 3 клм. от с. Река Девня вж. ИБАИ XIV, 1940-42, 276 сл.

[12] През III век територията на лежащия вече в Долна Мизия Марцианопол, който поради гот-

или право на юг е достигала територията на Месемврия, по чиято граница е достигала морето на юг от града. Крайбрежието между Odessus и Месемврия, както личи от Птолемей,[1] който дава между тях още една точка, устието на Камчия, е лежало по това време изцяло в Долна Мизия.[2]

Северното подножие на Балкана на изток от територията на Nicopolis ad Istrum и на запад от територията на Marcianopolis, което, както видехме в началото, до 45 г. е съставяло част от Одризското полунезависимо царство, а от тая година нататък е било част от провинция Тракия и се е покривало вероятно с тая част от тракийската стратегия Σελλητική (Ptol. III 11,8), която в оброчния надпис от Свърлиг (около средата на I век)[3] се нарича Σηλητική ὀρεινή, е продължавало и през II век да бъде нейна част до една линия, която минава на север от Нови пазар, Шумен, Попово и чийто крайни точки са на запад Масларево (Свищовско) и на изток Николаевка (Варненско). Тук Птолемеевата граница от началото на II век едва ли е претърпяла някаква промяна чак до времето на Септимий Север. Около тая линия са намерени значителен брой гръцки оброчни надписи, които са особено многобройни в Поповско.[4] Тук те достигат значително на север, като надхвърлят дори Разград, който винаги е лежал в Долна Мизия.[5] Както по средното течение на Искър и при Nicopolis ad Istrum, така и тук гръцките оброчни надписи минават отвъд северната тракийска граница от II век. Но и латинските оброчни надписи

ските нахлувания започва да играе все по-важна роля, е била разширена на изток за сметка на Odessus, както това личи от две посвещения, на Гордиан (238—244), Kalinka, 58, n. 58, намерено при източния вал на града, и на Валериан и Галиен (255—258 г.) ИБАИ XIV, 1940-42, 277, намерено в землището на с. Марково, в които Марцианопол отдава почит на императорите ἐν τοῖς ἰδίοις ὅροις.

[1] Ptol. III 10,3.

[2] Вероятно териториите на Odessus и Месемврия, ако и разстоянието между тях да е значително, са граничели помежду си. Наистина на север територията на Odessus не се е простирала твърде далеч от града, както показва граничният знак от Азизие (Дишбудак, сега Осеново, Варненско) AEM XVII, 1894, 206, n. 92 (AEM X, 1886, 181, CIL III, 7589, 12507), на половината път към Балчик. Но в тая посока се е намирал Dionysopolis, значителен град, с който Odessus е трябвало да дели междинното пространство, докато на юг, чак до Месемврия, не е имало значително селище.

[3] На пътя Ниш—Княжевец, AEM X, 1886, 239 сл.

[4] Исперих, Kazarow, Thr., R. 116, n. 621, пещерата-светилище между Табакча и Червен (Русенско) CIL III, 12441 : от Разградско : ИБАИ XII, 1938—39, 296 сл., n. 20, Kazarow, Thr. R., 129, n. 717 (Осенец) AA XXXVII 1922, 193 (Разград), AEM XVII 1894, 198, n. 69 (Езерче), AB XIX—XX, 1919, 45, n. 1 (Сазла - Тръстика); Поповско: Kazarow, Thr. R., 113, n. 603; 114, n. n. 604, 608, 609; АИНМ 106, n. 153 (Люблен), Kazarow Thr. R., 82, n. 384 (Горско Албаново), Мсб XI, 1894, 94, n. 1, ИБАИ IV, 1926—27, 95 сл., n. 20 (Садина), Kazarow, Thr. R., 130, n. 722 (Паламарци), ИБАИ VIII 1934, 44 (Кардам—Хайдар), 44 сл. (Ковачевец). Kazarow, Thr. R., 147, n. 842 (Сеячи—Саид) n. 31, 88 (Медовина—Балджа Омур), 28, n. n. 64, 65 (Априлово—Араблар), ИБАИ XII, 1938—39, 443 сл. (Браканица). Към тая група са и надписите от Омортажско и Търговищско; Kazarow, Thr. R., 129, n. 716 (Омортаг), 123, n. 666 (Плъстина—Мутафлар), АИНМ 178 сл., n. 228, ГПНБМ, 1937—39, 110, n. 2 (Търговище и околността).

[5] Надпис от Разград от времето на Антонин Пий (138—161) CIL III, 13727, с името на долномизийския императорски наместник Iulius Crass[us] срв. Stein, Leg. Mos. 76. Хисарлъкът при Разград е бил през II в. постоянен лагер на Cohors II Lucensium ИБАИ II, 1923—24, 80 сл., срв. Wagner, Auxil. 161. От Разград и околността имаме значителен брой латински надгробни надписи, които са от втората половина на II в. или от III в.: CIL III, 13728, AB XXX, 1937, 68, n. 2, ИБАИ IV,1926—27, 102 сл., n. 26, II 1911, 181 ; CIL III, 12440 (Езерче), ИБАД II, 1911, 182 (Побит-камък—

минават на юг от тази граница.[1] По-наизток надписите от областта на Шумен, Преслав и Нови пазар едва ли биха могли да се използуват за определяне на северната тракийска граница, понеже тук повечето от тях, поради прабългарските и по-сетнешните строежи, са намерени далеч от мястото, дето са били първоначално поставени.[2] В това отношение най-малко могат да се използуват надписите от Плиска и околните места.[3]

Между 187 и първите години от управлението на Септимий Север Марцианопол заедно с Nicopolis ad Istrum минал в Долна Мизия.[4] От своя страна Месемврия излязла от съюза на левопонтийските градове и следователно от Долна Мизия и била присъединена към провинция Тракия.[5] Тогава е била изправена северната тракийска граница в източния й край, като е била отместена между Янтра и морето на юг към Балкана. Дали билата на Сливенската, Котленската и Камчийската планина са образували границата или пък, както при Nicopolis ad Istrum и по

Декилиташ), ГНМ, 1920, 65 (Тръбач—Борозан), които заедно с фрагмент от надгробен надпис от Ковачевец (Поповско), CIL III, 13725, са най-южните латински надгробни надписи в тая област (Разградско, Поповско, Търговищско, Омуртажско). Оброчни латински надписи около Разград има също значителен брой: CIL III, 7463 (Разград), Kazarow, Thr. R., 123, n. 668 (Недоклан), ИБАИ IV, 1926—27' 100, n. 24 (Осенец), Kazarow, Thr. R., 58, n. 255, 256 (Дреновец), 107, n. 558 (Кривня), ИБАИ IV, 1926—27, 101 сл. n., 25 (Гороцвет). От Батемберг (Казъл-Мурад) имаме двуезичен оброчен надпис АИНМ, 169, n. 216.

[1] От Поповско ни са известни следните латински оброчни надписи: Kazarow, Thr. R., 116, n. 619, 115, n. 618 (Люблен), ИБАИ XII, 1938—39, 299, n. 24 (Гагово); АЕМ XVIII, 1895, 120, n. 37 (Опака), ИБАИ IV, 1926—27, 97, n. 22, Kazarow, Thr. R., 106. n. 549 (Ковачевец); от Търговищско Kazarow, Thr. R., 64, n. 289, ИБАИ IV, 1926—27, 100, n. 23 (Стража).

[2] Латинският оброчен надпис от 153 г., Kalinka, 120, n. 128, както и надгробният надпис CIL III, 7467 от Шумен са донесени навярно от другаде в града. Надгробната елегия от Преслав, Kalinka 332 сл., n. 429 и християнските надписи у Kalinka, 104, n. 110 и 196, n. 234 поради това, че са по-късни, биха могли да бъдат и от близката околност. Може би in situ са намерени латинският оброчен надпис от времето на Марк Аврелий и Вер (161—169), ГНМ V, 1926—31, 161, n. 7 от Имрихор (Доктор Стамболски, Шуменско), което място е лежало в граничната област, и от Кабиюк (Шуменско), Kazarow, Thr. R., 89, n. 437. Гръцки оброчни надписи на север от тая гранична област имаме от Габрица (Гюргенлие, Шуменско), Kazarow, Thr. R., 83, n. 392 и от Щипско (Асарджик, Провадийско), Kalinka, 140, n. 153.

[3] От Плиска и околността ни са известни следните надписи: гръцки почетни IGR I, 594 от 71/72 г.; ИРАИ X, 1905, 245, n. (от 213—217 г.), 243, n. 2 (от Шумен или Преслав), 246, n. 7. Латински оброчни надписи имаме от времето на Септимий Север, ИРАИ X, 1905, 243, n. 3, n. 4, (Плиска) CIL III, 14431 от 198—202 (от Еново до Нови пазар), и от времето на Антонин Пий или Каракала ИРАИ X, 1905, 242, n. 1. Латинската епиграфика от тая област, доколкото може да се датира, е предимно от 3 в., когато тая област е лежала изцяло в Долна Мизия. Гръцките надписи пък произхождат от Марцианопол, където официалните надписи и през III в. са гръцки (срв. Kalinka, 58, n. 58 от 238—244 г. и ИБАИ XIV, 1940—42, 277 от 255—258 г.) и от Черноморското крайбрежие (IGR I, 594 от 71/72 г.).

[4] Вж. по-горе стр. 15. За погрешното схващане, че през III в. при Север Александър (225—229) Марцианопол минал временно пак към провинция Тракия, изградено върху монети от Марцианопол с името на Долномизийския императорски наместник Um. Tereventinus (Stein, Leg. Mos., 95 сл.), който имал преторски ранг, срв. Fluss, RE XIV, 1508.

[5] Освен литературата, посочена на стр. 26, заб. 5, срв. още Weiss, AB XIV, 1911, 153 сл.; Fluss, RE XIV, 1506 сл.; Lenk, RE XV, 1073 сл.

средното течение на Искър, близкото северно подножие на Балкана е все още продължавало да бъде в Тракия и през първата половина на III век, не може да се установи по материалите, с които разполагаме сега. Най-южният латински императорски надпис, запазен само фрагментарно, вероятно с името на Каракала (211 — 217 г.), е от Горни Чифлик.[1] Понеже при Каракала официалните надписи от Тракия са все още на гръцки, ще трябва да приемем, че Долна Мизия е достигала по това време десния бряг на р. Камчия. Друга една точка от Долна Мизия бихме вероятно могли да установим въз основа на латинския оброчен надпис в чест на Гордиан (238 — 244), намерен in situ при с. Драгоево, югоизточно от Преслав.[2] При новото административно деление на Диоклециан границата между Долна Мизия и Хемимонт едва ли е претърпяла някаква съществена промяна, защото тя е била вече естествената граница по билото на Балкана или пък е била твърде много доближена до естествената.

Докладвано в Археологическия институт на 22 март 1947.

[1] CIL III, 14432[1] [Imp.] Caes. /[Anto]nin(o) Pio [A]ug. et.; CIL III, 14432[2] i]mp. /ivi/ o. s. Antoninus Pius Augustus е къса форма на официалното име на Каракала, напр. CIL VI, 21218 = Dessau 2103, 2107, CIL VI, 180 и твърде често на монети, срв. v. Rohden, RE II, 2436. Съкратеното официално име на Антонин Пий е Antoninus Augustus Pius, рядко Imp. Antoninus Aug., срв. v. Rohden, цит. съч. 2498.

[2] ИБАИ XI, 1937, 193 сл. Друг един надгробен надпис от края на II или началото на III век намерен в с. Ендже (сега Царев връх) североизточно от Шумен, който се пази сега в Шумейския музей и не е още публикуван, споменава един co(diciliarius) quaest(oris) provinciae.

La frontière Nord de la province de Thrace

Avec l'expédition de M. Licinius Crassus en 29 et 28 av. J.-C., les Romains établirent définitivement leur domination sur les villes grecques de la rive gauche du Pont et, pénétrant en même temps sur le cours du Danube, ils encerclèrent de deux côtés les Thraces, autour et à l'intérieur de l'Hémus et des Rhodopes. Vers l'an 10 av. J.-C., Gn. Cornelius Lentulus conquit définitivement une bande de terre peu épaisse sur le bord du Danube jusque vers le cours inférieur de l'Osăm, tandis que le reste de la Mésie inférieure, comme on l'appela plus tard, fut laissé comme une partie du royaume thrace semi-souverain et confiée à Réméthalcès I. er En l'an 15 après J.-C., les Romains achevèrent d'encercler définitivement le royaume thrace, en faisant entrer dans la province de Mésie le reste du bord du Danube à une faible profondeur, ce qui constitua dans la suite, l'unité douanière de Ripa Thraciae. Ainsi fut établie, du Nord aussi, communication avec les villes de la rive gauche du Pont qu'on avait rattachées à la province de Mésie. Lors de la transformation en 45 du royaume thrace en province de Thrace, sa frontière Nord, selon toute apparence, est restée telle quelle.

D'après les renseignements que nous donne Ptolémée sur l'état des frontières des provinces balkaniques immédiatement après la seconde guerre contre les Daces, la frontière Nord de la province de Thrace passait au Nord des Balkans en commençant de la Cibrica (affluent du Danube) (Ptol. III, 9, 1; III, 11, 5; III, 11, 6). Les frontières étant ainsi tracées, Montana (municipium et civitas Montanensium, aujourd'hui Mihailovgrad) restait dans le territoire de la Thrace. Des données incontestables au sujet de cette ville nous apprennent qu'au temps d'Hadrien, au plus tard, elle a fait partie de la Mésie inférieure. (RA 1927 II, 371, n. 95, CL III, 12529, inscriptions avec les noms des légats impériaux de la Mésie inférieure de la 2^{0} moitié du IIe siècle, CJL III, 7449, 12370, 12371) Si les renseignements de Ptolémée sont exacts sur ce point, nous sommes obligés d'admettre que des considérations d'ordre militaire ont fait de ce lieu stratégique (il se trouve en face de deux défilés) le siège d'un corps d'armée. Voilà pourquoi il a été inclus dans ce territoire de la Mésie inférieure. C'est alors, sans doute, que la localité de Berkovica, qui se trouve un peu plus au Sud, a été incluse aussi dans le territoire de la Mésie inférieure, afin que le contrôle sur le défilé de Pétrohan pût être exclusivement entre les mains du légat impérial de la Mésie inférieure. Outre l'épigraphie latine des environs de Berkovica, on y trouve aussi des inscriptions votives grecques, postérieures à ce changement de frontière et dépassant la frontière thrace du Nord sur le cours moyen de l'Iskăr, ainsi que près de Nicopolis ad Istrum.

Dans le bassin du Skăt la frontière se trouvait au II. siècle quelque part vers les sources de cette rivière, quoique l'inscription latine la plus méridionale, portant les noms des légats impériaux de la Mésie inférieure, soit trouvée plus au Nord, près de Bela Slatina (CIL III, 12387 de 163 à 164; 165 à 170). Près de Roman la frontière tou-

chait à l'Iskăr (borne miliaire de 136, Klio XII, 1912, p. 236). Vraca et Mezdra avec leurs alentours et, en général, le cours moyen de l'Iskăr jusque vers Roman faisaient partie de la province de Thrace depuis sa fondation jusque vers le milieu du IIe siècle. (Kalinka p. 54, n. 54, dédicace à Sévère Alexandre, de Serdika). L'épigraphie de ces lieux-ci est grecque, mais les inscripitions votives grecques montent plus au Nord aussi. L'influence linguistique grecque, maintenue également par les colons grecs, s'y est conservée au moins jusqu'à la fin du IIIe siècle (AEM XV, 1892, 206, n. 73). Le cours moyen de la Panega, ainsi que tout le bassin du Malki Iskăr, faisaient également partie de la province de Thrace. L'épigraphie de Botevgrad et environs est exclusivement grecque. Le sanctuaire près de Glava Panega faisait aussi partie de la Thrace. Nous en trouvons une preuve dans le grand nombre d'inscriptions grecques, dont quelques unes même du IVe siècle (IGR 1405, sans doute aussi 1402), lorsque cette localité faisait déjà partie de la Dacia ripensis (Klio XXI, 1912. 236 de l'année 283). Cette partie de la province de Thrace qui se trouve au Nord de l'Hémus et dont nous venons de parler, faisait partie de la stratégie de Serdica.

Le cours supérieur et moyen du Vit, de l'Osăm et de la Rosica qui, d'après les renseignements de Ptolémée, ont, sans doute, fait partie de la province de Thrace jusque vers la ligne Lukovit—Slatina (localité de Loveč) — Butovo (localité de Pavlikeni), d'après une inscription de 198 (Lomec — arr. de Trojan, CIL III, 14428) entrent déjà dans le territoire de la Mésie inférieure (comparer encore CIL III, 14429 de 236 à 238 et CIL III, 14430 de 240 à 241). Une inscription de 234 de Markova Kapia au défilé de Trojan (CIL III, 13724) indique que la frontière passait dans le Balkan de Trojan. Cette région a été rattachée à la Mésie inférieure assez longtemps avant 198. Mais le manque d'épigraphie grecque ne peut être considéré comme un témoignage de ce que cette région ait appartenu à la Mésie, encore dès la fondation de la province de Thrace en 45. C'est à peine si l'on peut parler d'épigraphie de ces lieux avant le milieu du IIe siècle, époque à laquelle, sans doute, elle faisait déjà partie de la Mésie inférieure. La frontière de Ptolémée y a été déplacée pendant la deuxième moitié du IIe siècle, peut-être en 136, ainsi que nous renseigne probablement la borne milliaire de Hotnica, comme nous le verrons plus loin. La raison de ce déplacement doit être cherchée dans la défense de l'importante route stratégique, construite un peu avant 61 (Kalinka p. 17, n. 19), qui reliait le Danube à la plaine de Thrace par le défilé de Trojan. La défense de cette route devait être entre les mains d'un même légat.

Dans la région de Nicopolis ad Istrum, la frontière thrace du Nord, quoique la plus contestée jusqu'à présent, est relativement la mieux tracée. Quatre bornes milliaires de 136 délimitent au Nord et à l'Ouest le territoire de Nicopolis ad Istrum. On admet avec certitude que deux d'entre elles (Jajdži-Maslarevo, arr. de Svištov, CIL III, 14422[1] et Butovo, arr. de Pavlikeni CIL III, 12407) ont été trouvées à l'endroitmême où elles étaient placées ou à peu de distance près. Mais il n'en est pas de même avec les deux autres. Celle qui est conservée à Bucarest (CIL III, 749, p. 992, 1338) y a été transportée de Svištov, où elle avait été transportée d'abord des environs de Nicopolis ad Istrum, peut-être de quelque endroit au Nord ou au Nord-Ouest de la ville. La borne milliaire de Hotnica (à deux heures Nord-Ouest de Tărnovo) n'a pas été trouvée à son lieu de destination, soit parce qu'elle a été apportée de quelque endroit plus à l'Ouest, soit parce qu'elle n'est pas arrivée à destination après avoir été tirée

des carrières de Hotnica, utilisées pour les constructions de Nicopolis ad Istrum. Pour des raisons que nous exposerons plus loin, nous pouvons admettre qu'elle a été destinée pour quelque endroit plus à l'Ouest. Près de Gorsko Kosovo (CIL III, 12415) et près de Gostilica sur la Jantra se trouvaient, pendant la deuxième moitié du IIe siècle tout au plus, des marchés faisant partie de la Thrace, l'un dans le territoire de Nicopolis ad Istrum et l'autre dans celui d'Augusta Traiana. Il paraît peu probable que la Mésie inférieure s'enfonçât en pointe près de Hotnica, entre Gorsko Kosovo et Gostilica. De Butovo la frontière se dirigeait directement au Sud près de Gorsko Kosovo et à l'Ouest.

Entre 187 et les premières années du gouvernement de Septime Sevère, le territoire de Nicopolis ad Istrum a été détaché de la province de Thrace et annexé à la Mésie inférieure. Mais même après cette retouche, la frontière dans la région de Nicopolis ad Istrum n'est pas tracée sur la chaîne des Balkans, comme en témoignent sommairement les auteurs anciens et comme l'admettent les érudits modernes. Les inscriptions du marché fortifié de Διακοδουράτεραι près de Gostilica sur la Jantra de 176—180 à 235—238 (AMN 1922—25, 129, sqq. n.n. 1—5) indiquent que le marché se trouvait à cette époque dans le territoire d'Augusta Traiana, en Thrace par conséquent. Le versant Nord des Balkans sur le cours supérieur de la Jantra et de ses affluents de droite, à savoir Gabrovo, Drjanovo et environs, peut-être aussi Elena et environs, faisait partie du territoire d'Augusta Traiana. Mais d'après l'inscription la plus récente du marché (du temps d'Aurélien 270—271 AEM XVIII, 1894, 188 n. 45=IGR I, 591, 1432, cfr. AMN 1922—25, 135 sqq.) ils font déjà partie à cette époque du territoire de Nicopolis ad Istrum, comme en témoigne aussi le nom du légat impérial de la Mésie inférieure. M. Aurelius Sebastianus (confr. RA 1915 II, 184, 139 et Stein, Leg. Mös. 106 de Ruse). Par conséquent, un nouveau changement de frontière à été fait dans la région de Nicopolis ad Istrum entre 235—238 et 270—271. La frontière thrace du Nord a été déplacée au Sud du marché de Gostilica. Nous ne sommes pas en état de préciser si elle a été tracée alors sur la crête des Balkans ou si elle a été laissée dans leur versant Nord.

A l'Est du territoire de Nicopolis ad Istrum la frontière thrace du Nord peut être suivie avec plus de précision seulement dans sa partie qui longe le litoral. La ville de Mesemvria qui faisait partie de la province de Thrace depuis la fondation de, celle-ci en 45 jusqu'au début du IIe siècle, est mentionnée par Ptolémée (III 10, 1, III 10, 3) déjà comme ville de la Mésie inférieure. La ville d'Odessus, qui était probablement un des membres permanents de l'Union des villes sur la rive gauche du Pont, commence à faire partie de la Mésie à partir de l'an 15 après J.-C., tandis que Marcianopolis qui se trouve à 30 km. environ à l'Ouest de cette ville, a toujours fait partie de la Thrace depuis sa fondation au commencement du IIe siècle jusqu'au temps de Septime Sévère. La limite de leur territoire servait en même temps de frontière entre la Thrace et la Mésie inférieure au IIe siècle. Cette frontière a éte délimitée probablement pendant la première moitié du IIe siècle (RČA LXXIV 1928, 56 sqq). Deux bornes nous sont connues de cette délimitation, l'une près du village de Hadărča (Nicolaevka) à 27 km. Nord-Ouest de Varna (CIL III, 13729), l'autre trouvée dans les ruines de Marcianopolis (RČA LXXIV, 1928, 56=RA 1928 II 394). Ces bornes indiquent qu'au IIe siècle la frontière thrace du Nord, partant de l'Ouest quelque part vers Nicolaevka,

prenait la direction Sud—Sud-Ouest et, passant par les alentours de Marcianopolis, à l'Est de la ville, atteignait, toujours dans la même direction ou bien directement vers le Sud, le territoire de Mesemvria, puis, se confondant avec sa limite de ce côté, elle arrivait à la mer au Sud de cette ville. Le littoral entre Odessos et Mesemvria, comme on le voit chez Ptolémée (III 10, 3), faisait à cette époque entièrement partie de la Mésie inférieure.

A l'Est de la Jantra, le versant nord de l'Hémus, qui jusqu'en 45, faisait partie du royaume des Odryses, puis de la province de Thrace (probablement la stratégie Σελλητικὴ ὀρεινή, AEM X, 1886, p. 239 sq), continue, sans doute, au Ier siècle aussi, d'en faire partie jusqu'à la ligne qui passe au Nord de Novi Pazar, de Šumen et de Popovo et dont les extrêmes sont Maslarevo (arr. de Svištov) à l'Ouest et Nicolaevka (arr. de Varna) à l'Est. Et c'est à peine si, jusqu'au temps de Septime Sévère, cette frontière de Ptolémée a subi quelque changement. On a trouvé, autour de cette ligne, un nombre considérable d'inscriptions grecques votives qui sont surtout nombreuses aux environs de Popovo Elles y montent assez loin au Nord en passant au delà de Razgrad qui a toujours fait partie de la Mésie inférieure (CIL III, 13727 de 138 à 161). C'est à peine si, plus à l'Est, l'épigraphie de Preslav, Šumen, Novi-Pazar et environs peut servir à fixer la frontière thrace du Nord, étant donné que les constructions protobulgares et autres plus récentes dans ces lieux-ci ont contribué à déplacer de leur lieu d'origine les inscriptions qu'on y a trouvées.

Entre l'année 187 et les premières années du gouvernement de Septime Sévère, la ville de Marcianopolis, ainsi que Nicopolis ad Istrum, est passée dans le territoire de la Mésie inférieure, et Mesemvria dans celui de la Thrace.

Entre la Jantra et la mer, la frontière thrace du Nord a été déplacée plus au Sud, vers l'Hémus. Les inscriptions dont nous disposons ne nous permettent pas de préciser si la frontière entre les deux provinces passait sur la crête de la principale chaîne de montagnes ou bien sur son versant nord, comme près de Nicopolis ad Istrum et près du cours supérieur de l'Iskăr. L'inscription latine impériale (conservée en fragments), portant, sans doute, le nom de Caracalla, provient de Gorni Čiflik CIL III, 14432[1]). Les inscriptions officielles de la Thrace étant toujours en grec jusqu'au temps de Caracalla nous sommes obligés d'admettre que la rive droite de la Kamčia faisait également partie de la Mésie inférieure à cette époque. L'inscription votive latine en l'honneur de Gordien, trouvée in situ près de Dragoevo (arr. de Preslav) pourrait nous aider probablement à déterminer un autre point de la Mésie inférieure au IIIe siècle (BIAB XI, 1937, 193 sqq).

B. Gerov

Разкопки на италианската археологическа мисия в Ескус

от Антонио Фрова

За античния Ескус, локализиран в развалините близо до с. Гиген (Никополско) от италианеца граф Марсили в 1717 г., накратко описан после от Каниц и от Шкорпил, не е ставало дума, освен във връзка със случайни находки, публикувани в Сборника на Министерството на народното просвещение, в Известията на Българския археологически институт и в Годишника на Народния музей. Данов е събрал историческите данни за енциклопедията Pauly-Wissowa.[1]

Макар, че в 1905 г. са били започнати разкопки от В. Добруски, може да се каже, че досега Ескус не е бил изследван научно, защото не могат да се смятат сериозни безсистемните сондажи на Добруски, за които не съществува никакъв доклад, но които имат все пак заслугата, че откриха големи архитектурни фрагменти и специално архитрави с интересна украса. Този материал не е проучен.

За историята на Ескус и за епиграфския и друг материал трябва да се има предвид статията на Данов, към която обаче би трябвало да се прибавят известни

---

[1] В нашите доклади представени на Министерството на народното просвещение, съгласно Закона за старините, дадохме първите сведения върху разкопките. В едно съобщение до Кралския Ломбардски институт за наука и изкуства (Rend. том LXXV, кн. II, 1941-42), в I доклад на разкопките публикуван в Boll. del R. Istituto di Arch. e St. dell'Arte 1941, в един II доклад в същия институт са изложени резултатите на разкопките и описани находките. В тази обобщителна статия тук са резюмирани заключенията, които не са окончателни, защото настоящето е все още един предварителен доклад и в него се зачекват въпроси, които ще бъдат обстойно разгледани в III доклад. Поради ограниченото място, с което разполагаме, ние отбелязваме накратко находките, без да ги описваме, защото предпочитаме да дадем по-голямо място на топографичната и архитектурната част на въпроса като основна и по-цялостна.

Благодарим на арх. Анна Симидова, д-р Иванка Акрабова, асистент в Нар. археолог. музей в София, пратеник на Министерството на народното просвещение за тяхното ценно сътрудничество. Благодарим също на д-р Вера Параскова от Държавния контрол на медицинските биологични продукти при Дирекцията на института за народно здраве, на която се дължат химическите анализи на хоросаните и почистването на бронзовите предмети, на д-р Ланжев, от Дирекцията на Природните богатства за анализите на различните видове мрамори и на Г. Ионков от Народния музей в София за почистване на бронзовите предмети. Фотографиите са на П. Хлебаров, Д. Кацев и Фрова. Плановете са от арх. Симидова. Трябва да благодарим на пазача на старините в Гиген Тодор Велков и учителя К. Иванов за тяхното сърдечно съдействие.

Музеят Oescus основан от Италианската археологическа мисия и уреден в една къща (приспособена за случая със средствата на Мисията) е бил след туй разтурен, макар че общината на Гиген, която беше предложила и редовно наела къщата под наем, беше осигурила официално съществуването на този музей. За съжаление, модерният принцип за създаване на музеи на местата на разкопките, принцип, който е бил поддържан от всички международни археологически конгреси, не е спазен в случая.

данни. Ние искаме да припомним тук само това, че Ескус е бил седалище на V македонски легион от времето на Клавдий и е въздигнат в колония от Траяна Легионът, тогава преместен в Дакия, се връща в Ескус при Аврелий в 270 г. Константин Велики построява близо до Ескус мост на Дунав, който свързва Ескус със Суцидава (Челеи). Ескус, който носи името на река Искър,[1] е бил тракийски център: Ескус селище на трибалите, както е у Птолемей. Това селище би трябвало да се търси върху възвишението на север от Градище, гдето е била намерена тракийска керамика, по настоящем в Лом. Ескус дължи своето процъвтяване на благоприятното стратегическо местоположение. Заобиколен от всякъде с вода, свързан с Дунавския път и пътя, който минава през Троянския проход, той е съединявал Тракия с Дунава, освен това е бил свързан със Сердика посредством един път, който още не е добре установен.

Топографската картина на областта е доста изменена от римската епоха досега поради постоянното действие на водите на Дунава и Искъра и действието на подпочвените води. В последно време е била направена корекция на коритото на Искъра точно при Ескус. За съжаление, вещо лице не е присъствало и не е прегледало терена и находките, намерени през време на тази работа.

В заключение на едно внимателно изследване на топографията на цялата зона направихме важни констатации, излагането на които тук би взело много място

На изток от Градище градът се е простирал върху цялата зона (сега, за съжаление, заета от квартала на бежанците) до блатистата местност, която се намира между „Квартала“ и село Гиген. В тази зона, която изобилствува със старини, в по-голямата си част сега покрити от модерни постройки, се намират следи от изкопа, който е продължение на този от Градище. По-насевероизток в самата блатиста област се намира зоната на зиданите гробници и саркофазите. Тази именно зона на зиданите гробници и саркофазите продължава към с. Брест по продължение на античния римски път, покрай който се издигат още не изследвани могили В самото село Гиген се намират също зидани гробници. По хребета на хълмовете се намират останките на римски водопровод, който във вид на зидан канал минава отчасти под земята, отчасти над земята (вис. 1 м., шир. 0·45 м.). Напречният разрез показва обичайната форма — правоъгълник с полукръг отгоре. Дъното на канала се стеснява в трапец.[2] Доста дълги части от този водопровод се виждат още в селото Гиген и между Гиген и Гигенска махала. Намират се също останки от вливащи се странични канали и останки от съответни резервоари. Останки от каптаж се намират в Оряховица, която е на 25 клм. от Гиген.

Направлението на водопровода, за което знаем от предположенията на Добруски и Шкорпил,[3] е значи установено, но още остава неизвестно точно мястото

[1] За места, които в тази зона са взели имената на реки вж. Patsch в WienAkSb 208 (1928) 2-III, 4. За трибалите Vulić и Columba в Данов, цит. съч.

[2] Вж. за водопровода на Novae в ИБАИ VI, 1930-31, 265, за водопровода на Nicopolis в ГПНБМ, 1931-34. За техниката: Cozzo, Ingegneria romana. Roma, 1928, 122 и 313 и Samesreuther, Römische Wasserleitungen in den Rheinlanden, BerRGK 26, 24—157.

[3] Добруски, МСб II, 39; Шкорпил, ИРАИК X, 1905.

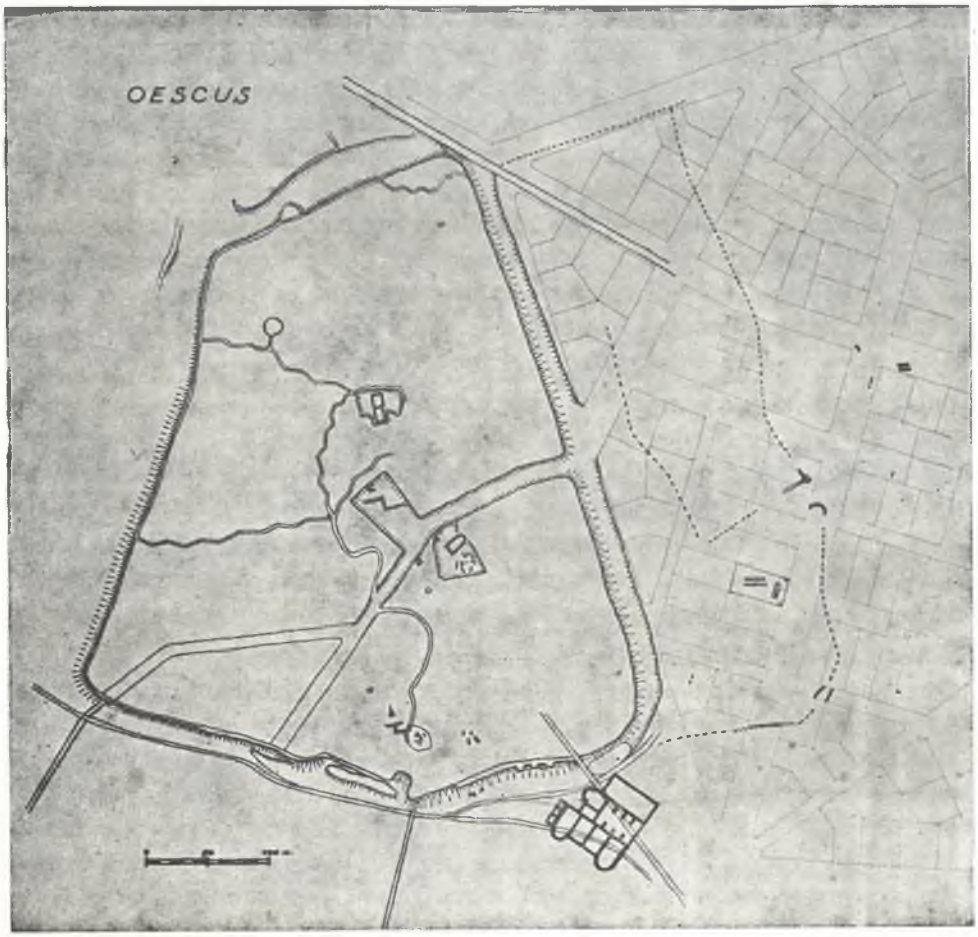

Обр. 5. — „Градището“ с постройката извън градските стени
Fig. 5. — „Gradište“ avec la construction en dehors des remparts

гдето водопроводът влиза в града, защото той се губи в западния край на село Гиген, което блатистата местност отделя от „Квартала“ и от Градище. Вярно е, че в „Квартала“ са били намерени много части от глинени и оловени тръби, но трябва да се приеме, че е имало друг водопровод, който е идвал от Доброшин и от който бяха намерени следи при работата по новия водопровод.

Градището има форма на неправилен петоъгълник, чиято най-дълга страна е 600 м. и се намира върху едно възвишение над околната равнина, заобиколено от всички страни с ров (обр. 5). Градището представя обрасъл терен, целият покрит с ями, направени от селяните, които са вадили камъни и от иманярите и пресечен от нови военни окопи и от две трасета за теснолинейката от разкопките на Добруски. Аеропланната снимка, която Министерството на нар. отбрана, бе така любезно да

направи за нас, дава точния релиеф на този терен и позволява да се видят между изкопите, направени от иманяри и търсачите на камък, очертанията на кварталите и постройките.[4] С помощта на аеропланната снимка направихме един внимателен преглед на терена и извършихме първите сондажи — подготвителна работа за систематични и цялостни разкопки, които би трябвало да освободят античния град от високия насип пръст, който го покрива (около 3 м.). В западния ъгъл на Градището открихме края на голям път, който е прекосявал града с направление изток—запад и който, имаме основание да предполагаме, е decumanus maximus; по средата на пътя има канал, покрит с големи варовикови плочи. Настилката на пътя е запазена само на места. По една от плочите се виждат следи от колелата на колите. Две големи правоъгълни основи от хоросанов конгломерат се намират в рова при входа на пътя, чието направление вън от града може да се определи в равнината на днешното корито на Искъра. Между постройките покрай пътя в Градището може много ясно да се различи близо до западния край една дълга и тясна правоъгълна постройка с направление север—юг.

В центъра на Градището се намира едно четириъгълно пространство, незасегнато от изкопите на иманярите и каменарите — само два големи симетрични изкопа и един по-малък в центъра; тук на две места има сондажи, правени от Добруски. Едва започнатият тук от нас сондаж в един ъгъл даде на повърхността важни архитектурни късове, но изследването би трябвало да се направи докрай, защото тази зона, поради самото нейно местоположение и поради формацията на терена, положително е имала голямо значение, макар че може би е още рано да се локализира тук форума. По продължение на южната страна на тази зона един сондаж откри две паралелни стени, една от които е с пиластри; техните следи могат да се проследят на аеропланната снимка, която много ясно показва една постройка с план развит на дължина. Вероятно представлява портик (разстояние между двете стени — 7·70 м).

Като изпускаме по-маловажните сондажи, трябва да кажем, че сондажите, направени перпендикулярно на браздата, която прекосява южната част на Градището с посока изток—запад, стигнаха на 4 м. дълбочина, като дадоха различен археологически материал и откриха късни стени и помещения, но не обясниха предназначението на този голям изкоп, който би трябвало да се изследва и при други точки. Не е изключено това да е ров, може би ровът, който е обграждал от изток на запад „castellum'a[5] (или първият лагер на легиона?). В такъв случай, първият лагер би трябвало да се ограничи значи в югоизточната част на Градището, обхващайки точно най-високата част, дето още се издигат стени („калето"), които обаче са по-късни надстройки. На аеропланната снимка може да се различи големия полукръг, образуван от споменатия изкоп и от една линия, която обикаля под „калето", заграждайки едно място, ограничено на юг и на изток от рова на Градището. В това пространство личи ясно една квадратна постройка: — praetorium?

[4] Вж. най-новата работа по въпроса: Lugli, Saggi di esplorazione arch. a mezzo della fotografia aerea. Roma 1939.

[5] Вж. за плана на Nicopolis у Бобчев в ИБАИ V, 1928-29, 56.

Постройката вън от стените

Нашите разкопки, през двете първи кампании на 1941 и 1942 г. бяха съсредоточени на юг от Градището, непосредствено извън стените, откривайки една голяма постройка. На това място, вследствие срутване на терена, са били случайно открити, преди няколко години, подземни коридори, в по-голямата си част запълнени с земя. Пазачът на старините Тодор Велков отчасти почистил тези подземия и начертал първия план, по необходимост непълен. Нищо не се е виждало над земята.

Нашите разкопки откриха на дълбочина 0·70 м. от сегашното ниво на терена 37 скелета, без следи от погребение, обърнати на изток, без или с беден инвентар: бронзови сферични или с двоен конус обици и огърлици от стъклени мъниста Намери се само един екземпляр обици от бронз и злато във вид на канделабър. Всички тези скелети се намират на нивото, на което сега са запазени стените; следователно, трябва да са били погребани, когато вече разрушената постройка е била затрупана. Три градени гробници от тухли и керамиди (същия материал на постройката) със скелети без инвентар бяха открити, обаче на по-голяма дълбочина (1·50). Тъй като този тип гробници от съвсем проста направа са разпространени през дълъг период, не е възможно те да се датират с точност.[6] Също така несигурна е датировката на обиците, които са много разпространени и са се употребявали дълго време, същото се отнася и за канделабровия екземпляр, който се намира заедно с характерни варварски фибули, датирани от IV век.[7] Липсва едно обстойно проучване на тези находки в България. Hampel и Niederle, много полезни за други области, не дават точни датировки за България, тогава малко известна.[8]

Описание на постройката. Откритата постройка е 52 м. × 64 м. (обр. 6) и се състои на запад от две правоъгълни помещения D, E (18 × 12 м.) между две големи помещения с апсиди C, F с направление изток—запад (28·70 × 12·50 30·60 × 12), в центъра едно голямо помещение G (41 × 23·05 м.), разделено от шест пиластра, на север едно помещение с апсида A (20·40 × 11·40 м.) и едно малко съседно помещение B, отдръпнати навътре по отношение на северо-западната част, и най-накрая, на изток едно дълго правоъгълно помещение H (43·55 × 16·25). В помещението с апсида C се намира една галерия между два големи пиластра. Посредством малък праг, на запад се влиза в три малки помещения на север, които се съобщават с помещението с апсида. Двете помещения D и E с входове на запад се съобщават помежду си посредством пет тесни отвора, които се намират точно над нивото на свода на подземния коридор, който ги разделя. Само в помещение A не се откри никакъв отвор, но на източния край на апсидата от-

[6] Вж. същите гробници с монети от III и IV век, намерени в Гиген, ИБАИ III, 1925, 250; пак там VI, 1930-31, 127. Също O. Floca, Sistemele de inmormantare din Dacia superioara romana in Sargetia II, 1941, Acta Musei Regionali Devensis.

[7] Tackenberg, Germanische Funde in Bulgarien. ИБАИ VI, 1928—29, 266; Велков за находката в Троян, ИБАИ XII, 1938, 420; Germania XXVI, 48; по-богат тип в Riegl, Spätrom. Kunstindustrie II, 73.

[8] Първата класификация се дължи на Мавродинов, Художествената индустрия на прабългарите. Сб. Мадара II.

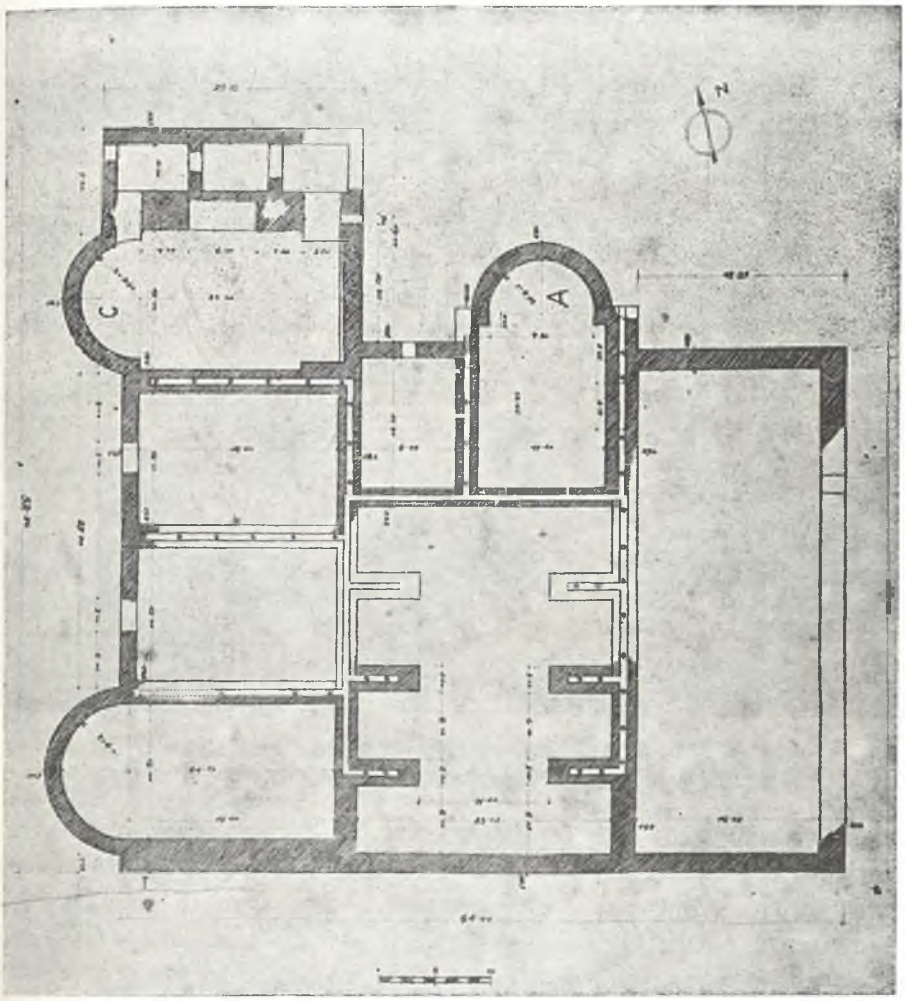

Обр. 6. — План на постройката извън градските стени
Fig. 6. — Plan de la construction en dehors des remparts

крихме глинена тръба, която пресича напреко цялата дебелина на стената т. е. 1·55 (диам. 0·15) и се намира под запазената височина на стената. Всичките обиколни стени на постройката са плътни. Мрежата от подземни коридори се намира във вътрешните стени.

От една площадка близо до апсидата A се слиза по шест стъпала в подземните коридори, високи средно 1·50 м. и широки 0·50 м. На свода, на разстояние средно 3 м. се намират 49 глинени тръби с диаметър 0·30 м., които се изкачват в стените на 1·60 м., сиреч до запазената височина на стените. Само в двата перпендикулярни коридора, които ограничават на север и на запад помещението G не се намират тръби. Но съответно на всяко помещение, с изключение на помещението G и помещението H, от свода на нивото на площадката тръгва полегато една тръба

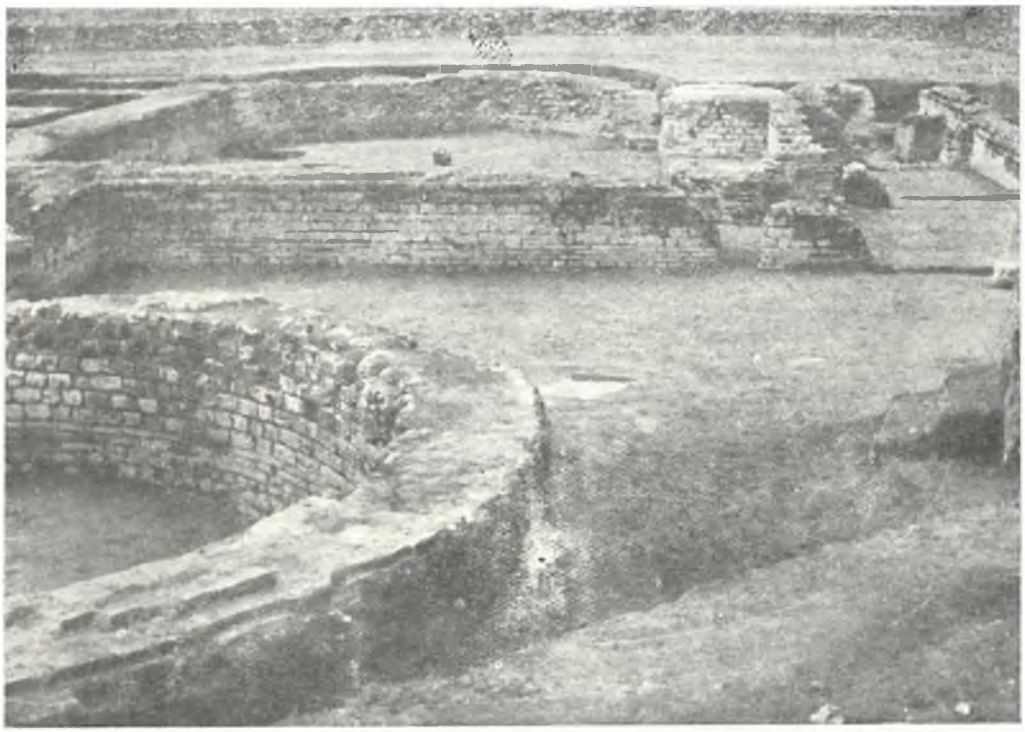

Обр. 7. — Постройката, гледана от изток с апсида А и С
Fig. 7. — La construction vue de l'Est avec l'abside A et C

с диаметър 0·15 м., която излиза при другите на горния край на стената. Отговарящи на помещение В тръбите са две, в постройката тези тръби са всичко седем.

Трябва да отбележим различните пропорции и различните форми на апсидите: апсида А с радиус 4·70 м. и форма на подкова, апсида С с радиус 5·20 м., съединява се със страничните стени в ъгъл, апсида F с радиус 6 м., съединява се направо със страничните стени, на северния й край има вход. Своеобразен е планът със своята очебиюща дисиметрия и свързването на залата с апсида с четириъгълното помещение. Цялата западна част изглежда добре уравновесена, освен различния профил на апсидите. Обаче останалият комплекс представя един странен сбор от различни елементи и цялата тази част е дръпната назад спрямо северното лице на първия комплекс. За отбелязване е, че всичките помещения, освен D и E, са независими едно от друго Централното помещение G, добре уравновесено в своите поделения, не играе ролята на център. От друга страна, дългото и тясно помещение H, което на пръв поглед има вид на чакалня или на портика, поради самото ориентиране на юг, е също така изолирано от другите и има само два малки несиметрични входа. Дебелината на стените е различна: от 1·45 м. до 3 м., тези които съдържат подземни коридори са дебели 1·95 м.

Градеж и датировка. — Градежът е opus mixtum (смесен градеж) от квадратни варовикови блокове и редове тухли. Върху запазената горна част на

Обр. 8. — Постройката от изток с трите малки помещения
Fig. 8. — La construction vue de l'Est avec les trois petites pièces

стените могат да се видят (обр. 12) три реда тухли (с оронена повърхност), седем реда каменни блокове, три реда тухли, четири реда каменни блокове, един ред тухли и наново четири реда каменни блокове; след един цокъл хоросан следва 1·35 м. стена от неправилни камъни, слепени с много хоросан и накрай големи блокове от камък над 1 м. дълги, положени върху песъчлив пласт от речен нанос, често под вода. От основата до запазената им височина стените са високи около 4 м. Хоросановият пълнеж между облицовката от варовикови блокове е прекъснат равномерно от редове тухли, които прекосяват напреко дебелината на стените и в някои стени тези тухли стърчат навън на еднакви разстояния през една, така че всеки от тези напречни редове тухли стърчи само откъм едното лице на стената, обратното лице на стената на съответното място остава гладко (без издадени тухли). Рамките на отворите и някои издадени ъгли на стените са от тухли. Тухлите имат следните мерки: 0·35 × 0·35 × 0·06; тухлите от ъглите 0·45 × 0·22; 0·40 × 0·16; 0·25 × 0·40; 0·43 × 0·30. Тухлите, намерени в насипа, имат следните размери: 0·44 × 0·31 × 0·06; 0·29 × 0·25 × 0·08; 0·44 × 0·14 × 0·07; 0·35 × 0·17 × 0·07; 0·17 × × 0·08 × 0·04. Керамиди: 0·60 × 0·42 × 0·02, 0·03. Imbrices: 0·46 × 0·19, вис. 0·06.

Колкото се отнася до градежа над основите трябва да отбележим, че освен падналите маси хоросанов конгломерат с или без прилепнали лицеви облицовачни

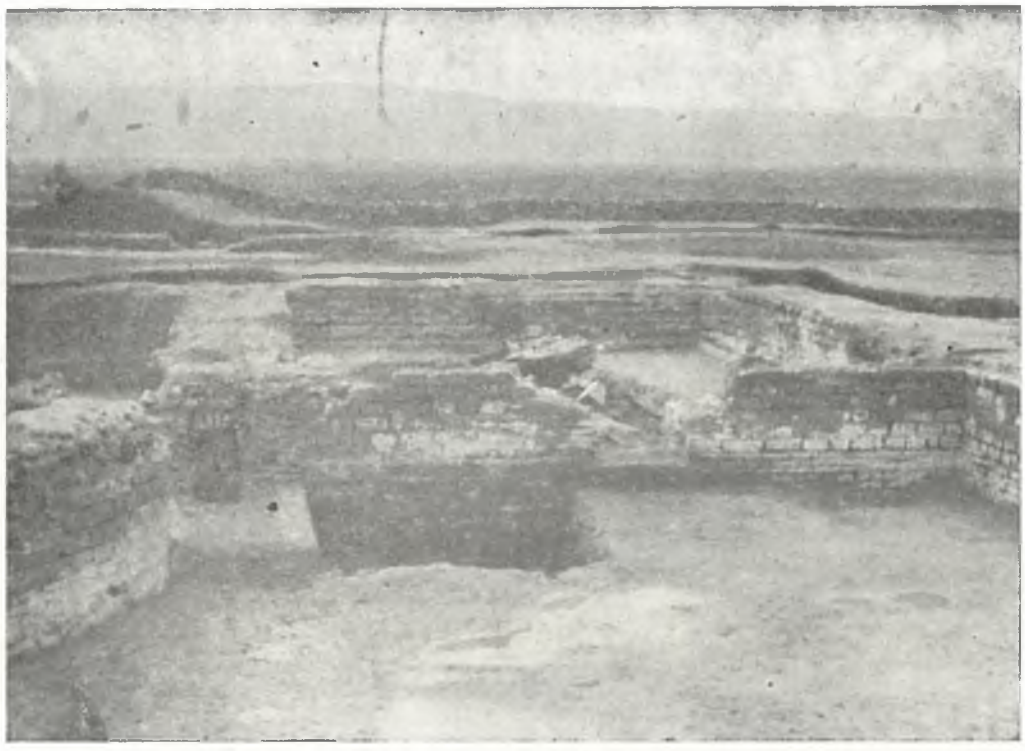

Обр. 9. — Постройката, гледана от север с входа на подземните коридори
Fig. 9. — La construction vue du Nord avec l'entrée des corridors souterrains

блокове, има също и паднали части стени от тухлен градеж съдържащи понякога до 9 реда тухли (0·44 × 0·28 × 0·06, дебелина на фугите 0·05 — 0·03) и също части от тухлен свод. Многобройни дъна на амфори или тръби с цилиндрична форма със следи от хоросан могат да се смятат, с голяма вероятност, принадлежащи към сводовете, съгласно добре известната практика да се вграждат амфори в свода, известна вече в III век.[9]

Стените на подземните коридори се състоят, като се започне отдолу нагоре: от два реда варовикови блокове, един ред тухли, четири реда варовикови блокове и един ред тухли като пета на свода от 13 тухли (0·44 × 0·44 × 0·07). По свода се забелязват следи от хоросанова мазилка — смес чакъл и късчета тухли. Пясъкът в тази мазилка е тъмночервен и е съставен от тъмни късчета минерал; пропорцията е три пясък с големи парчета тухли и едно — вар. Друг хоросан е употребен за фугите между варовиковите блокове на базата на речен пясък и

[9] Bergau, Sui vasi fittili usati per la costruzione delle volte. Ann. Ist. Corr. Arch. XXXIX1867; Monneret de Villard, Sui impiego dei vasi e tubi fittili nella costruzione delle volte, nel vol, Sant'Agata dei Goti. Roma 1924, 149; Giovannoni, La cupola di S. Costanza e le volte romane a struttura leggera. „Roma" XIV, 1936, и в Atti IV Congr. Studi Romani; Rivoira, Architettura romana. Milano 1921, 318. Нашата постройка трябва да е била покрита с кръстати и цилиндрични сводове. Едно внимателно проучване и калкулиране може да ни осветли върху стените над основите.

Обр. 10. — Входът на подземните коридори между апсида A и помещение B
Fig. 10. — L'entrée des corridors souterrains entre l'abside A et la pièce B

малко съвсем дребни парчета тухла; пропорция три пясък на едно вар. Витрувий казва (De arch. II, 4 и 5; VII, 2), че когато се употребява изкопан пясък не се употребява чукана тухла, но само пясък и вар; за речния пясък пропорцията е едно към три с чукана тухла и вар. В нашия случай е ясно, че пясъкът е бил взет от близкия Искър. Железните и алуминиеви окиси и салициловият окис от тухлите се съединяват с калция и дават химически съединения, които по-късно с влагата и с въглеводокиса от въздуха дават хидравлични съединения, които са основата на най-здравите градежи. В хоросана на облицовката на стените (върху които са останали следи от шаблона) има действително по-голяма пропорция алуминиеви окиси, желязо и силиций, отколкото в другия, дето е употребен пясък, вида на който не можем да определим. Тук не става дума обаче за един истински хидравличен розов хоросан като този от водопровода на Ескус. Настилката на подземните коридори е съставена от тухлени плочи с ширина 0·32 м. и 0·18 м. (дължина 0·32 м., дебелина 0·06 м.).

Нивото на входовете отговаря на трите реда тухли, които следват седемте реда от блокчета варовик (точно над свода на подземните коридори). Лицето на стената е открито до цокъла от хоросан. Няма никакви следи от настилка нито от суспензури във вътрешността на помещенията, които са били обитавани в по-късната епоха, за което свидетелствуват късните стени от груб градеж, строени

Обр. 11. — Помещение A с апсидата
Fig. 11. — La pièce A avec l'abside

с материал от разрушената постройка. Тези късни стени разделят нашата постройка на малки части за нуждите на техните малки жилища. В помещението B бяха намерени части от тухлен градеж, паднали върху късните стени. Това показва, че когато са били построени тези стени са съществували още части от стените стърчащи над основите. В помещението C се намира квадратен кладенец от ломен камък и парчета тухли, разположени не в ос на помещението и не в центъра му. Кладенецът беше почистен до дъно.

В голямото количество камък от насипа, получен при разкопките, се намират много блокове варовик, някои от тях и с големи размери и части от колони от груб камък, някои повторно употребени в късните стени; близо до входа на помещение D се намериха части от колона (диам. 0·56 м., 0·58, 0·46 м., 0·54) и един постамент на каменна колона с плинта и симата (вис. 0·90, шир. 0·73, диам. на колоната 0·59). Блоковете от лицата на стените на постройката са от сенонски варовик с вкаменелости, те произхождат от хълма близо до с. Гигенска махла.

Намери се голямо количество мрамор от облицовка: бял мрамор, сив с вени, жълт с вени от Гърция, бял мрамор от Тракия, розов и зелен мрамор от остров Мани (Гърция), зелен порфир от Маронис (Пелопонес), червен порфир от Египет, мелафир (базалт) от Предцо, зелена порфирова скала от гръцките острови. Архитектурните фрагменти са от мрамор, от мек камък от Крета (до Никопол) от врачански варовик. Бяха намерени 173 части от корнизи от бял мрамор от същия тип и с различни профили, много части от корнизи и от архитектурна украса от различен тип от варовик, шейсетина парчета от мраморни плочи с канелюри. Заслужава да се отбележи между многото части от капители, в по-голямата си част коринтски, един хубав коринтски капител от варовик (вис. 0·50 м., диам. 0·45 м.), на който е запазена много добре акантовата украса. Беше нарисуван профилът на всички намерени архитектурни късове. Трябва да отбележим също много шестоъгълни и осмоъгълни керамични парчета, които произхождат от мозаична настилка, също части от мазилка — червена и бяла.

Обр. 12. — Зид и основи на помещение B
Fig. 12. — Mur et fondements de la pièce B

Като тясно свързани с постройката, даваме тук кратък списък на тухлените печати, намерени при разкопките; поради липсата на място няма да дадем всички дълги библиографични бележки и също онези, дадени в I доклад. Припомняме пак, че четенето Macedonica Oesci вместо Moesiaka е вече установено:

LEG V MA тухли 0·27 × 0·27 × 0·07; LEGV MAC тухли 0·25 × 0·23 × 0·06; LEGV MC тухли 0·27 × 0·27 × 0·06; LVMOES тухли и фрагменти керамиди; PRLVMOES: (ex) pr aedis) l(egionis) V M(acedonicae) OES(ci) фрагм. керамиди; PRLVMVAL: тройната легатура VAL се отнася до Valeriana (It. Ant. 220, 4) фрагменти керамиди; LEGIITAL тухли 0·19×0·19×0·08 и фрагменти керамиди; LEGXICPF върху tabula ansata тухли 0·18 × ? × 0·08 и фрагменти керамиди; G·T·Z· върху tabula ansata фрагменти керамиди.[10] Други неразчетени: C I фрагменти керамиди; FRMN фрагменти керамиди; CCL—M — фрагменти керамиди — PR: (DA) RP (вж. Tudor, цит. съч.). Други екземпляри от тези печати бяха прибрани от нас в селото.

Но преди да разгледаме тези тухлени печати като исторически документи за историята на постройката и за историята на легионите, ние ще се помъчим да датираме постройката въз основа на вече описания строеж чрез съпоставяне с други подобни примери от opus mixtum. Opus mixtum на редуващи се пояси от тухли и каменни блокове се среща вече в последните години на републиката в Кампания, например в Херкуланската порта на Помпеи—на редове камък редуващи се с редове счупени керамиди с мазилка, градеж рустика.[11] Много правилен и точен градеж се намира заедно с друг вид градеж във Вила Адриана.[12] Трябва да споменем също вътрешността на гробницата Барберини, на Sedia del Diavolo (средата на II век),[13] и други гробници на Виа Апиа, нимфеумът на Villa dei Quintili (сре-

[10] Tudor, Sucidava. Dacia V—VI, 415, № 9—11, датиран II век; другите са познати в Гиген и другаде.

[11] Carrington, Notes of the buildings materials of Pompej. JRS XXIII, 125.

[12] Rivoira, Arch. romana, 175.

[13] Crema, Due monumenti sepolcrali sulla via Nomentana. Serta Hoffileriana. Zagabria 1940, 263; Rivoira, цит. съч., също за други примери вж. Ashby.

Обр. 13. — Вход на подземните коридори
Fig. 13. — Entrée des corridors souterrains

дата на III век), вилите на Албанските хълмове, Вилата на Sette Bassi по Виа Латина, дето туфът и пеперита са дялани във форма на паралелопипед, не вече правилни. Но във времето на Масценций тази система претърпява упадък, блоковете от туф стават все по-неправилни, често те са едва отбелязани (цирка на Масценций и портиката на мавзолея на Ромул на Виа Аппиа, също така в развалините от IV век на Виа Децима).[14] Ние няма да проследим упадъка в V и VI век.

Смесеният градеж, който Шоази погрешно смята, че е бил малко употребяван в Рим, от който всъщност ние видяхме много примери, е бил употребяван и в провинциите, в Африка в баните в Шершел и Типаза,[15] в баните на Клюни в Париж,[16] и особено на Изток, но също и в Германия, дето като отличен пример служи императорския дворец в Трир, на Балкана,[17] в Турция.[18]

За България най-близък пример е постройката във Варна,[19] върху която ще се върнем по въпроса за подземните коридори; нека припомним също резервоара в Никополис, много разрушен от ерозията, някои градени гробници и голямата гробница в Анхиало. Както постройката във Варна така и гробницата в Анхиало показват по-малка правилност на блокчетата.

В крепостните стени в Рим намираме този градеж на места в стените на

---

[14] Pietrogrande в N. S. 1934, 157. За opus mixtum в епохата на Константина вж. у Giovannoni, La tecnica della costruzione presso i Romani. Roma, без год., passim, 25.

[15] Gsell, Des monuments antiques de l'Algerie. Paris 1901, 211—217, от II и III век.

[16] Tafrali, Topographie de Thessalonique. Paris 1912, 73; Choisy, L'art de bâtir chez les Byzantins, 8.

[17] Pârvan, Incepturile vieti Romane la Curile Dunarii. Bucuresti 1923. За Capidava и за други примери вж. в Dacia.

[18] Баните в Анкара в Belleten V, 19 (1941).

[19] Покровски в ИБАИ XIV, 1942, 222.

Обр. 14. — Подземен коридор с входа в дъното
Fig. 14. — Corridor souterrain avec l'entrée au fond

Аврелиан, може би реставрация на Масценций, но става дума за малки части.[20] opus mixtum намираме в Никея (Изник) — края на III век, в Солун в края на IV век, в началото на V век в стените на Теодосий в Цариград.[21] В България тази техника се явява в късни строежи, в Хисаря, дето не е приемлива датировката на Цончев (IV век), но по-скоро VI век.[22] Също така в Кюстендил (VI век)[23] и други, които са вече решително византийски, макар и да продължават римската техника, от Пирдопската базилика (края V век) до крепостта в Мезек от XI век.[24]

Липсата на едно пълно и точно проучване на смесения градеж, особено в провинциите на Империята, е причина да нямаме основа за датировка. Също и изследването на тухлите не ни позволява точна датировка. Означените размери на тухлите от нашата постройка показват, колко те се отделят от тези от постройките на Рим, проучени от Van Deman, Rivoira, Cozzo.[25]

Все пак, въпреки несигурността, която се дължи на нашите недостатъчни познания на римската архитектура в провинциите, ние поддържаме, въз основа на градежа, че можем да датираме нашата постройка в първата половина на III век. Тази датировка се потвърждава от намерените монети при разкопките. Те са около хиляда и чакат да бъдат почистени в Народния музей в София, но по-голямата

---

[20] Giovenale, Le porte del recinto di Aureliano e Probo. Boll. Arch. Com. Roma 1931; Lugli La zona arch. di Roma II. Roma 1934, 143; Richmond, The City Wall of Imperial Rome. Oxford 1930.

[21] Schneider-Karnapp, Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea). Berlin 1938, 36, дето са дадени много паралели; Tafrali, цит. съч., 73; Diehl, Le Tourneau, Saladin, Monuments chrétiens de Salonique. Paris 1918, 225; Gurlitt, Die Baukunst Constantinopels. Berlin 1912; Lietzmann, Die Landmauer von Konstantinopel. Berlin 1929.

[22] Филов в ИБАД II, 1911, 108; Цончев в ГПНБМ 1935—36.

[23] Иванов в ИБАД VII, 1919—20, 93, обр. 67; за стените на Стара Загора у Кацаров в ИБАД III, 1912—13, 185; за стените на Фикел у Велков в ГНМ V, 185.

[24] Мутафчиев в ИБАД V, 1915, 20; Рашенов в ИБАИ XI, 1937, 183.

[25] Van Deman, Methods of determining the date of Roman concrete Monuments. AJA XVI, 236; Rivoira, цит. съч., 21 и 82; Giovannoni, La tecnica della costruzione presso i Romani, 23; Cozzo, цит. съч., 144. За тухлените печати в България вж. Дечев в ГПНБМ 1937—39, 119.

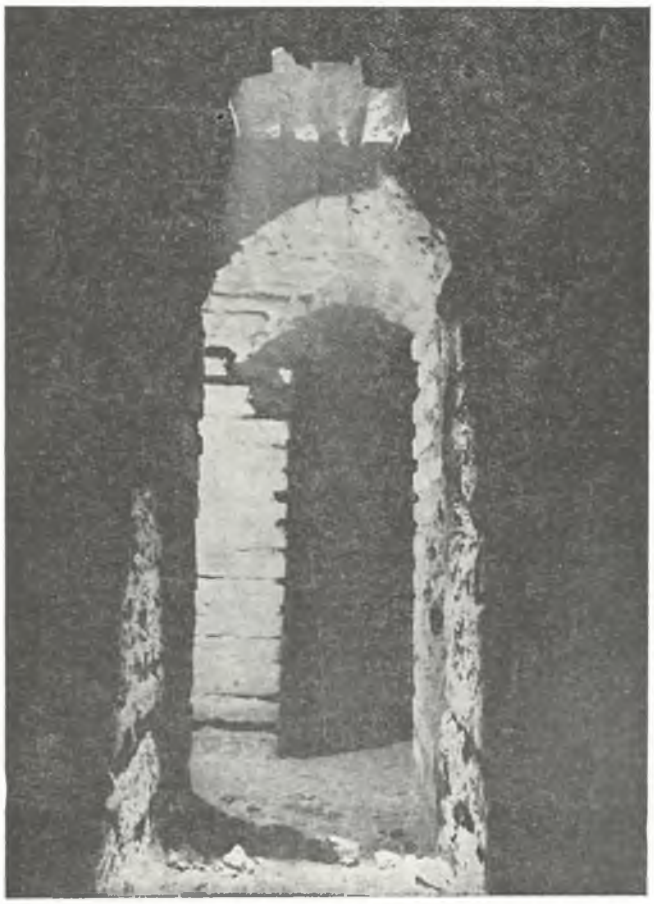

Обр. 15. — Пресичане на подземни коридори
Fig. 15. — Croisée des corridors souterrains

част от тях са така разядени от влагата, че трябва да се смятат загубени. Различават се монети от Гордиан III, Валериан, Галиен, Клавдий Готски, Аврелиан, Проб, Карин, Нумериан, Диоклециан, Максимиан, Лициний, Констанций и Константин. Има монети от Адрианопол, Марцианопол, Никопол[26] В една запушена тръба в подземните коридори се намери едно скрито съкровище от 30 монети, почти всички от Аврелиан и Проб. Подолните пластове ни дадоха монети от първата половина на III век.

Предназначение на постройката. Планът, чийто характер ние изложихме, напомня в главни линии плана на бани: помещението H чакалня или малка палестра, apodyterium — голямата зала G с подразделения, frigidarium и tepidarium — двете зали с апсиди C и F с прибавените към тях D и E, caldarium—залата с апсида A. Без да изреждаме много примери от бани, чийто план всъщност е доста различен,[27] нека отбележим баните в една вила в Конц (Трир),[28] значи в провинцията, която вила има много голяма прилика със западната част на нашата постройка. Но да се ограничим в България, дето са известни римски бани Св. Георги в София, в Хисаря, Aquae Calidae, Pautalia и т. н. Нека припомним, специално за употребата на апсиди, баните близо до Александровската болница в София,[29] римските вили близо до Искъра и Орландовци и постройката близо до Плевен.[30]

Въпреки очебиющата прилика с плановете на бани, трябва обаче да отбележим, че не се намери никаква следа нито от хипокауст, нито от суспензури. Вярно е, че

[26] Pick. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien. Berlin 1898, I, 301 за Гордиан III.

[27] Pfretschner, Die Grundrissentwicklung der röm. Thermen. Strassbourg 1909.

[28] Koethe, Die Bäder römischer Villen im Trierer Bezirk. BerRGK 30, 1940, 64—67, обр. 19—20 и табл. 2.

[29] Велков в ГНМ 1922—25, 140, обр. 197.

[30] Велков, ИБАИ XII, 1938, 407 и XIV, 1940—42, 275.

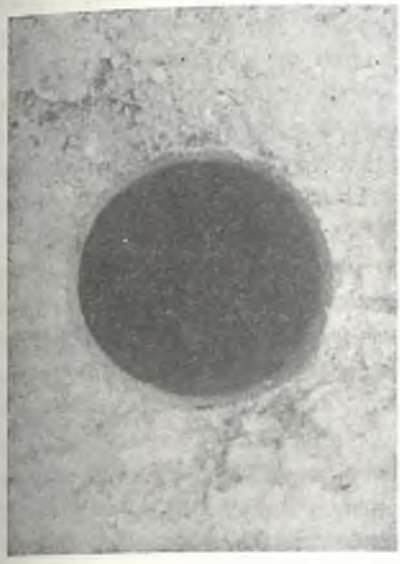

Обр. 16. — Глинена тръба „отдушник", гледана отвън
Fig. 16. — „Ventilateur" en terre cuite vu du dehors
Обр. 17. — Глинена тръба „отдушник" на свода на подземен коридор, гледана отвън
Fig. 17. — „Ventilateur" en terre cuite sur la voûte d'un corridor souterrain vu du dedans

състоянието, в което се намира постройката — разрушението и по-късните прибавки — може да оправдае изчезването им. Но явява се главната проблема за службата на подземните коридори, за които паралелите са малко и несигурни.

Постройката във Варна, която вече споменахме във връзка с градежа, има подобни подземни коридори и вертикални тръби в стените; тези подземни коридори изглежда да са по-големи от тези в Ескус и като че ли имат мозаична настилка. Но незавършените разкопки във Варна и непристъпността на подземията не дава възможност да получим ясна представа. Трябва да се отбележи обаче там едно банско отделение с тухлени стени и хипокауст. Подземни коридори напълно идентични с тези в Ескус, които имат също така вертикални тръби се намират в една римска постройка още почти не изследвана под площада Ленин в София. До тях има суспензури и малки арки. И най-после, в Анкара, в големите бани, вече споменати, когато говорихме за градежа, има подземни коридори, за които в късото описание на разкопките (цит. съч.) се казва само, че става дума за „два подземни прохода за робите, които запалват отоплението, с вход от каменни стъпала".

Тези няколко примера не ни откриват службата на подземните коридори, но показват връзката на подземните коридори с отоплителната система. Трябва ли тогава да приемем, че нашата система от подземни коридори е една мрежа от канали за отоплението?

В този случай мрежата от подземни коридори в нашия случай би трябвало да е сгъстена около калдариума, но липсата на тръби в двата перпендикулярни коридора би могла да се обясни с тяхната служба да пренасят топлината до запад-

ната страна, дето тя ще се разпредели в другите коридори, които имат тръби. Но кой е изворът на топлината? По-голямата ширина и височина на коридора близо до апсидалното помещение А, и самото негово положение — единствен между коридорите, който излиза от периметъра на постройката, — всички обиколни стени са всъщност плътни стени — дава особено значение на този коридор. Разрушението на неговия край близо до апсидата не пречи да констатираме всичко това, но коридорът сигурно е бил затворен, както се вижда от няколкото ъглови блока останали прилепнали към апсидата в ос с основата на коридора. Изследването на околния терен показва, че не е имало никакво продължение навън. Обаче не трябва да се изключи възможността, този коридор да е бил във връзка с хоризонталната тръба на апсида А; нека припомним, че помещението А е единственото без изход, макар че над стената на въпросния коридор (широк 2·90) върху неправилната повърхност на конгломерата има рамка от лицеви блокчета, един само ред около 4 м. в съотношение с централния интервал между тръбите на коридора, които точно тук не са разположени на обичайния интервал от 3 м., както в другите коридори, но са сгъстени на групи по две, за да оставят по-голям интервал за центъра.

В развалините на помещението А, в натрупаните нападали парчета конгломерат и камъни не се забелязват никакви следи от инсталации на хипокауст. От друга страна хоризонталната тръба в апсидата не би била достатъчна да продоволствува цялата пространна мрежа от коридори. Освен това градежът на коридорите от камък (тухлите са ограничени само в няколко реда) не е пригоден да запази топлината. Вертикалното направление на тръбите в стени с голяма дебелина, съставени от конгломерат с лицева облицовка от камък не би позволило разпределението на топлината в помещенията, чието основно ниво, макар и да няма следи от настилка, трябва да се предполага да е било на височината на трите реда тухли точно над свода на подземните коридори. Даже да се предположи съществуването на суспензури, напълно разрушени впоследствие, не би съществувала никаква връзка между подподовите пространства, които служат да събират топлия въздух и тръбите, изолирани в дебелите стени, нито би могло да се предположи подобна връзка и за по горните етажи. Също необяснимо остава съществуването на седемте по-малки тръби с наклонено направление, края на които достига до края (повърхността) на стените.

Коридорите, с техния единствен вход със стъпала, с техните малки размери сигурно не са били много посещавани. Никакъв предмет не бе намерен в тях. Те бяха пълни с пръст и камъни, но близо до входа бяха намерени глинени лампички. Запазената дължина на тръбите е 1·70, значи измерени до запазеното ниво на стените, но би трябвало да се предположи, че те, съставени от няколко глинени ръкава, са продължавали чак до височината на постройката. Затова, като се има предвид, че стените, които съдържат подземни коридори са все вътрешни стени и се намират на пресечката на сводовете, които са покривали помещенията, се предполага, че ако тръбите са се изкачвали в стените до самия покрив, те са събирали от отводните тръби дъждовната вода, която се стичала по извивката на сводовете и са я изливали в подземните коридори. В суровия дунавски климат снегът и ледът обаче биха много лесно запушили устията на тръбите. Остава също

неразрешен въпросът за изхвърлянето на водата, която, ако се приеме горното предположение, се е събирала в подземните коридори. Няма следи от отводен канал и мрежата на коридорите изглежда да е била затворена и да е съдържала слепи коридори като малките коридори на G. Входът със стъпала не може да бъде нищо друго освен вход, който е служел за контрола. Не се констатира никакъв наклон. Също наличноста на много прави ъгли не би била удобна за потока вода, който би се блъскал постоянно в стените и би ги разрушил.

Преди да се построи дигата по протежението на близкия Искър и преди да се прокопаят отводнителните канали в равнината, за по-голямата част от годината местността е била наводнена. Даже между нашата първа и втора кампания разкопки коридорите се напълниха с вода, която впоследствие изчезна през лятото, просмукана от почвата. Би могло за това да се предположи, че в такъв терен, в който подпочвената вода е в такова изобилие, подземните коридори може да са служили за дренаж, да се предпази постройката от разрушителното действие на водата. Нека си припомним цистерните в Цариград, една ориенталска система за строеж на основи, — подиум върху който са поставени големите постройки.[31] Една подобна шахматова система от отделни клетки се е явила също и в прабългарските дворци, напр. „Големия дворец" в Плиска, дето 63 квадратни помещения със сводове не са жилищни помещения, но представляват една особена система основи.[32]

Трябва обаче да забележим, че голямото пространство, заето от помещенията, щеше да се наводни независимо от подземните коридори и даже, при тяхното съществуване, водата щеше да остане затворена от всички страни от тежки, солидни стени с дълбоки основи и би се просмукала много по-бавно от почвата. Не може да се приеме също, че подземните коридори без отводен канал за изхвърляне на водата, биха се освободили от тази вода чрез изпарението ѝ само през тръбите. Трябва да се изключи, че подземните коридори са имали службата на цистерни, както за дъждовна така и за подпочвена вода, имайки предвид тяхното особено разположение, техните размери и фактът, че местността изобилствува с подпочвена вода; освен това липсва един истински резервуар. Така, поради същите причини трябва да изключим, че те са служели за склад, предвид също и на голямата влага. Най-приемливата служба на тръбите изглежда да е тази на отдушници за вентилация, но предназначението на подземните коридори не ни е още ясно.

Много особен е фактът, че е била направена една постройка вън от стените на града в средата на III век, когато вече се възправят заплашително варварските нашествия. Точно в 250 година готите, водени от Книва, нахълтват в Мизия, като, минавайки през Нове, опустошавайки Никополис и преминавайки Хемус, стигат до Пловдив (Jordanes, Get. 103 „illico Kniva cum Gotis in modo fulminis ruit, vastatoque Romano exercitu, cum pauculis, qui fugere quieverant, ad Eusciam rursus trans Alpes in Mysia proturbavit").

[31] Wulzinger, Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel. Hannover 1925 (цистерната Будрум)

[32] Миятев, Крумовият дворец и други новооткрити постройки в Плиска. ИБАИ XIV, 1940—42, 134 обр. 167.

Констатирахме обаче едно уголемяване на Ескус вън от първоначалните стени на града върху една голяма площ, сега застроена от нови постройки, но това увеличение на града е било по-скоро на изток, а не на юг и не на запад от постройката, така че тя остава някак си изолирана. Положението на постройката е също много особено, косо спрямо града и така разположена спрямо южния ъгъл на Градището, че северо-източната ос на постройката идва срещу рова. Може би това е причината, тази част на постройката да влезе навътре от северо-западната част. Вероятно, теренът е повлиял за тази ориентация. В римската урбанистика познаваме и други примери на извънградско поставяне на някои постройки, например баните на Тимгад.

И стигаме най-после до историческата задача на тухлените печати.

Краен е скептицизмът на Ван Денан относно значението на тухлените печати като елемент за датировка. Важният труд на Блок търху тухлените печати на Рим показва, напротив, тяхното голямо значение; ясно е обаче, че те не се взимат като абсолютен критерий, но се разглеждат заедно с градежа и другите елементи, така както прави Джованони и Лули. Въпросът е: защо се намират печати от V Legio Macedonica Oesci в постройка с всички изгледи да бъде тя датирана в средата на III век, ако легионът е бил от времето на Траяна до 270 г. в Дакия в Troesmis и при Марк Аврелий в Potaissa?

Може да се предположи, че през времето, когато е отсъствал легионът тук са продължили да употребяват неговите тухлени печати, или са продължили да печатат нови, все с името на легиона, но това изглежда доста необикновено за толкова дълъг период, какъвто е периода между заминаването на легиона от Ескус и датата на постройката, т. е. почти един век и половина. Може да се предположи, че след заминаването на легиона е останала една част (vexillatio), която е продължила да произвежда и употребява тухли с печатите на легиона. Така също и за другите печати на I Legio Italica, която е била със седалище Novae и за XI CPF със седалище Durostorum, можем да предположим разместванията на отделения от легионите, които не са добре известни. Строителната дейност на легиона изглежда да е била голяма и изглежда, че пещите за печене на тухли са били много (една е била намерена при корекцията на р. Искър). Разбира се, от Ескус произхождат и тухлите с печати на Ескус, намерени в Суцидава, съединена с Ескус с моста на Константина (Tudor, цит. съч.). Дечев (цит. съч.) поддържа, че печатите от Ескус, намерени в Плиска в прабългарски строежи произлизат от Troesmis (тъй като е по-близо до Плиска от Ескус), дето легионът сигурно е продължил да употребява печати със сиглата Oes. Но в римските развалини във Войвода, недалече от Плиска, има тухли от същия тип като тези намерени в Плиска; може би е имало там едно отделение от легиона.

За седалищата на отделенията на легионите и за помощните войски не може да се установи нищо със сигурност, докато не се направят систематични топографични изследвания.[33] Освен това не е уяснен още въпросът за укрепленията и ва-

[38] За историята на легионите, която ни интересува тук вж. Filov, Die Legionen der Provinz Moesia. Klio VI, 1906; Ritterling в RE XII s. v. Legio; Vande Weerd, Etude historique sur

ловете в тази област.[34] Въпреки, че в последно време много учени са се занимавали подробно с историческите въпроси на Мизия (не даваме библиографията поради липса на място), остават все пак празноти и неясности поради липсата на документи и археологически изследвания. Възприето е, че Дакия е била напусната от Аврелиан, а не от Галиена; надписите намерени в Poetovio (Панония), които свидетелствуват за легионите на Дакия под Галиена, не значат, че Дакия е била напълно изоставена. Отделения са останали там до Аврелиан, докато други са отишли в Панония.[35] Така и за Ескус можем ла предположим, че отделения от V Македонски легион са се върнали там още преди 270 година (или направо са останали за винаги там). Печатите MAC и MC са, разбира се, най-старите и можем да ги отнесем към II век, т. е. към първото пребиваване на легиона.[36] Числото на намерените печати в разкопките на постройката е малко, но другите печати LEGVMOES и PRVMOES са от типа, който е добре документиран другаде (напр. в Суцидава) и са датирани след 270 г.[37] Това не ни пречи да считаме нашите печати малко по-ранни от 270 г., имайки винаги предвид съществуването на едно поделение (vexillatio) в Ескус. Ако четенето на печата PRLVMOES е точно, имаме доказателството за съществуването на една работилница за тухли, и следователно на едно отделение в VALERIANA, докато досега бяха известни само три отделения на V Македонски легион: в Variniana, в Cebrus и Суцидава (Not. dig. or. XLII, 31 — 32, 39).

Наличността на печати от I Италийски легион и на XI Клавдиев е едно интересно доказателство за тяхното участие в строителството в Ескус и за техните къси пребивавания в Ескус. Например, след първото готско нашествие в 250 г.[38] вероятно е Ескус да е бил отбраняван от отделения от V Македонски легион, а след готското опустошение I Италийски легион да е взел участие отчасти във възстановяването и в новите строежи в Ескус, който трябва да е бил тежко засегнат от готите.

Като изложихме така архитектурните и историческите проблеми, подигнати от нашата постройка, ще спомена накратко находките, които, макар и да нямат пряка връзка с постройката, влизат в нейната история и хвърлят светлина върху художествената индустрия и търговските връзки на Ескус.

---

trois légions romaines du bas Danube. Paris 1907; Beuchel, De Legione Romanorum I Italica. Също Филов, Помощните войски на римската провинция Мизия. ИБИД II, 1906. Единствената цялостна археологическа рекогносцировка на дунавската област (българска територия), даваща най-важното вж. у Шкорпил в ИРАИК X. Археологическите бележки на Каниц колкото и ценни, са много бегли.

[34] Вж. Кръндjалов, Валовете в Добруджа и Бесарабия и прабългарската теория. ГСУИФФ XXXIX, 1942 — 1943, за предримската датировка на Островския вал.

[35] Vulić, Les deux Dacies. Musée Belge XXVII, 253.

[36] Ritterling в RE, цит. съч., col. 1581.

[37] Filov, Die Legionen, 82; Tudor, Sucidava I, 413.

[38] Jord., цит. съч. Другите извори за това нашествие (Aur. Vict. Caes. 29, 5. Epit., 29, 3, 5; Eutr. IX, 4. Zos. I, 23. Zonar. XII, 20) са много бегли; G. Seure, RevNum 1923, 129—140 се мъчи да подреди хронологически събитията въз основа на Jord. и на колективните монетни находки в България. Salisbury и Mattingly, JRS 1924, 17 — 18 критикуват неговите заключения; вж. Данов в RE s. v. Oescus; Besnier, L' Empire Romain de l'avènement des Sévères au Concile de Nicée. Paris 1937, 168.

При разкопките бяха намерени части от надгробни плочи, други прибрахме от околността. Те са познатия тип с триъгълен фронтон,[39] освен един екземпляр с люнети и с погребално угощение, лози, лъвове и шишарки, надписи от религиозен и личен характер.

Между изкопаните предмети има релиефи и статуетки с религиозен[40] и други с нерелигиозен характер като една гротескна глава от теракота, може би на негър и едно конче, играчка от теракота. Трябва да споменем една мраморна статуетка на Силен, също и една глинена лампичка със Силен намерена в Градището (вж. по-рано намерените пак там бронзови маски на Силен и лампичка). Беше намерено мраморно торсо на Артемида (сравни с по-рано намерен релиеф на Артемида и два надписа на Диана Регина), и два фрагмента от релиеф със забулена женска фигура (Хера?). Между намерените предмети е и един фрагмент от релиеф на Митра с надпис и фрагмент от долните сцени на мраморен релиеф на Митра. Във връзка с тези изображения на Митра трябва да припомним петте релиефа на Митра и също една глава на Митра и две посвещения, намерени по-рано. Трябва да прибавим също една скулптурна група на Митра, прибрана от нас от селото, една глава от крехък камък, един релиеф — цял и един фрагмент от медалион, намерени в Градището. Намерихме два мраморни релиефа на Херкулес и фрагмент от релиеф на тракийски конник. Във връзка с последния трябва да се споменат четирите релиефа на тракийски конник намерени по-рано. Намерен беше и един фрагмент от релиеф на Венера с делфин и други фрагменти, които не могат да се идентифицират напълно. Също две бронзови статуетки на Венера, две глинени статуетки на Венера, една статуетка на Венера от кост (глава на голяма игла за коса, които трябва да прибавим към по-рано намерените една сребърна статуетка на Венера и други две бронзови, които се намират в регистъра на Reinach и също една бронзова статуетка на Венера и една от теракота, издадена в Известията на Бълг. археол. институт. Между множеството намерени предмети са и една бронзова статуетка на Ерос, бронзова статуетка на Аполон с лък, бронзова статуетка на Виктория, малък бюст на Атина, два оловени релиефа на така наречените дунавски конници. Към последните трябва да прибавим един трети оловен релиеф на дунавските конници, който прибрахме от селото. Тези релиефи на така наречените дунавски конници ще бъдат публикувани в Сборник Кацаров. Трябва да прибавим също един релиеф от теракота (негатив) на Дионис в колесница карана от пантери, намерен в Градището.

Между бронзовите изображения на предна половина на лъв и някои обкови с мотиви на щит и „свободни“ мотиви в келтски дух, дискови обкови и други дребни предмети, заедно с един бронзов връх на ок на колесница, прибран от нас от селото, трябва да се смятат украси от колесница. Алфьолди[41] признава гер-

[39] Dimitrov, Röm. Grabsteine in Bulgarien. AA 1937, 511; Същия, Надгробни плочи в сев. България 1942.

[40] Поради липса на място не даваме библиография за по-рано намерените предмети. За статуетките вж. Reinach в RevArch и в Répertoire.

[41] Alföldi, Zoomorfe Bronzeaufsätze als Radabweiser auf keltromischen Wagen, ArchErt 1935, 263; Същия, Laureae Aquincenses I, 1938, 323; Същия, Chars funéraires bacchiques. Antcl VIII,

манския и галски произход на колесниците от дунавските страни и Тракия въз основа на украсата и на бронзовите ажурни апликации. Възраждането на келтската метална индустрия през Империята е едно гало-ренанско явление, родината на неговия произход е сигурно Белгия, както доказват това и емайлираните бронзове. Алфьолди признава културни връзки между западна и източна Европа, основани върху общия индоевропейски произход и върху идентичността на тяхната цивилизация преди латенската епоха. Връзките между двете области в римската епоха са били облагоприятствувани от непрекъсната редица лагери по Рейн и Дунав и особено от голямото движение на войските през войните в Дакия, които унищожават търговията с Италийския полуостров в полза на галогерманската търговия.

Между намерения материал от разкопките има известен брой фибули, между които преобладава типа с форма „Т“ или „кръстата“, разпространен в дунавските провинции през IV век[42] и други по-късни и варварски различни фрагменти от бронзови предмети (везни, ключове, хирургически пенсета) и много предмети от кост, особено игли, игли за коса и др., гребени, късове стъкло, оловени медалиони (огледала), един фрагмент от tabella defixionis. В този изкопан материал има различен тип лампички, като тези с печати FORTIS и IANUARI, FLAVI, (?)[43] и други украсени с релиефи като сцени на гладиатори. Намерихме надписи върху глинени гърнета MEMNONI ARTEMIDORI — FILEMON ARETIO FEC (познати ни от един екземпляр в Силистра) и друг надпис с прави букви и в негатив още неразчетен, (един ALEXANDER . . . беше прибран от селото). Намерихме също печати на амфори HPAKLA и DIOИVCOГЕ(ИОУС), който ни е също познат от един екземпляр в Силистра. Беше намерена и най-различни видове керамика, като се започне от най-грубата и обикновена и се достигне до украсената с люспи, с релиефи от стилизирани растителни мотиви, с фигури (гладиатори) и с отпечатени дискове, малки дървета и други гравирани мотиви, като се започне от имитация на керамика аретина (дошла от Гало-Ренания и, може би, местна имитация)[44] с червен лъскав фирнис и се стигне до тази с фирнис с „жълтък от яйце“ и до жълт като стъкло фирнис, украсен alla barbotine и се стигне също до керамиката със зелен лъскав фирнис и накрай, доримско-варварската и византийската керамика. Във всичката тази керамика се наблюдава също голямо разнообразие на форми, преобладава керамиката „alobi“.[45] Това е материал, който изисква едно обстойно проучване и сравнение с римската керамика на България, която е толкова малко известна, и също сравнение с керамиката от другите римски провинции според критерия на Materialen zur röm. germ. Keramik, Röm. germ. Komm.

1939, 355; Mercklin, Wagenschmuck aus der röm. Kaiserzeit. Jahrb. 48, 1933, 84; Sellye, Übersicht der röm. durchbrochenen Metallarbeiten aus Pannonien, Arch.Ert. 1940, 243; Sellye, Les bronzes emaillés de la Pannonie romaine. Budapest 1939. Вж. колесницата от Брестовица в ИБАИ XIV, 192.

[42] Almgren, Studien über nordeuropäische Fibelformen. Leipzig 1923, 190; Kovrig, Dei Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. Budapest 1937, 186.

[43] Ivanyi, Die römischen Lampen Pannoniens. Budapest 1935, 189, табл. XCI.

[44] Един подпис върху terra sigillata FLEN . . . вж. Pryce, Introduction to the Study of Terra sigillata, 1920, което не се намира в София.

[45] Tudor, Sucidava II, 383, отбелязва голямата прилика на всичката керамика намерена в Romula и в Sucidava с тази в Ескус, който изглежда е бил центърът на производството.

Всичкият изкопан материал беше събран и нареден от нас в един местен музей основан от нас в сътрудничество с жителите на Гиген, в който прибрахме също археологическия материал досега разпръснат в селото и околността. Не е място тук да дадем инвентара на този музей, в който първо място заема един голям каменен медалион с мъжки бюст, но искаме да изтъкнем нуждата от такива локални музеи, там дето се правят разкопки, както беше изтъкнато на конференцията в Мадрид и което е вече признато от всеки археолог с модерни разбирания. Нашият опит има за цел единство на проучванията и също сега, когато се е подигнал интереса към античния Ескус, да се направят възможни проучванията на самото място като съберем всичко онова, което произхожда от Ескус и не е още изчезнало. Затова каталогът направен от нас, направен също и за предметите, изнесени в Букурещ и София, трябва да съдържа поне фотографии на тези предмети по липса на гипсови отливки. Това е необходимо преди всичко за архитектурните фрагменти по настоящем много мъчно достъпни в складовете на Народния музей в София. В резултат от гореказаното за разкопките възникват множество въпроси за проучване, многобройни и много разнообразни: епиграфични и исторически въпроси за разрешение на тухлените печати във връзка с архитектурата на постройката и с историята на легиона и от тук следователно и на Ескус; нови сведения за религиозните култове, нови приноси към това, което знаем за търговските връзки за вноса на бронз и керамика от белгийски, галски, панонски, италийски произход (вж. лампи в Аквилея), за вноса на гръцки и африкански мрамор, който е послужил за украса на постройката; нови надгробни паметници, които потвърждават класификацията на Димитров. Всичко това, в рамките на едно по-широко типографично изследване, ни довежда до потвърждение не само на това, което се знаеше за първоначалния военен лагер и колонията Улпия, но и за една голяма зона наоколо, а също и за определяне направлението на водопровода върху хълмовете — така, че се вижда големият масщаб на градската напоителна система на Ескус в една област предимно селска.[46]

Но освен тези исторически и археологически въпроси, искаме да подчертаем художествените проблеми, които за нас стоят на първо място. Още Фери, излагайки проблемите за провинциалното изкуство,[47] обърна внимание на своеобразния характер на изкуството на Ескус и отбеляза как в много женски статуи в Софийския музей (без глави в които ние си представяме простата третировка на масите на лицата, съпоставена с плътното надипляне на облеклото), между които също и богинята от Ескус, се проследява ясно мотива, толкова обикновен в изкуството на Афродизия и Магнезия, именно, крайните гънки на облеклото, легнали върху плинта. Той отбелязва също статуята на младежа в тога от Ескус, дето мантията напомня азиатски паметници, а торсото на Атина от Ескус напомня Кибела

[46] Филов, Император Траян и днешните български земи в ИБАД V; Paribeni, Optimus Princeps. Messina 1929; Rostovzev, Storia economica e sociale dell' Impero Romano. Firenze 1932, 278 за римските градове в Мизия.

[47] Ferri, Arte romana sul Danubio. Milano 1933, 381 и сл.; Същия, Motivi ornamentali nell' arte romana del medio e basso Danubio. Roma 1933; Същия, Apparizioni medioevali nell'arte dell' Impero. Actes du IV Congrès international des études byzantines. Sofia 1934, 196.

от Баалбек поради богатството на тубообразните елементи. Но в самата архитектура има един странен факт: декоративните елементи на саркофазите ние намираме върху архитравите на Ескус (някои екземпляри в музея в София, други пръснати в развалините на Градището). Гирлянди, поддържани от букрани съгласно гръцката традиция, понякога от ероси, съдържат лъвски глави или маски, понякога вълчица, заек, гущер, който яде зърна грозде, понякога ваза с две лозови пръчки, арфа или щит с копие или едно пиле и т. н.; в маските са смесени съвършено неочаквано елементи на горгони и силени, ориенталски, класически и местни елементи, много странно събрани заедно. В един архитрав, намерен от нас тази година, до класическите декоративни мотиви овули и перли с много чист профил има също много различни гирлянди от розети и гирлянди от лавър с извити части между рогата на букраните, чиято козина е предадена с подчертано декоративно чувство. Нека отбележим също много опростено дадените фигури на Виктория върху някои фрагменти от Градището, например върху големия тимпан с медалион, в който е имало imago clipeata във венец. Самите саркофази, от които се намират много в село Гиген и в околността, предлагат голям материал за проучване на този тип източногръцки саркофази с украса върху четирите страни и капак-покрив с керамиди и акротерии. От този тип, който е много разпространен в Мизия от II век нататък саркофагът от Рациария е най-добрият екземпляр заедно с други от Силистра, Ловеч, Павликени. Една плоча с Ерос и Психе (в музея в Ескус), наред с някои други като Леда с лебеда и тракийския конник, се отнася към типа на саркофага от Сирмиум във Виена и от Alisca в Будапеща.

Изкуството на Ескус, макар с добре установена класическа традиция, струва ни се, много рано се явява доминирано от варварски елементи в противовес на Никополис, град построен съгласно еленистични и малоазийски тенденции (Бобчев, цит. съч.). Трябва да отбележим, че и в двата града надписите свидетелстват за присъствието на азиатски елементи.[48]

Ескус, подложен на големи изпитания през нашествието в 250 г. и през следващите нашествия, е бил възобновен и се намирал в цветущо състояние през мирния период на Константина. Едно важно доказателство за това е мостът между Ескус и Суцидава. В 343 г. се споменава един епископ Валенти,[49] но досега не е открит никакъв християнски паметник. Присъствието на V Македонски легион се удостоверява до V век (Not. dig. or. XLII).

Варварските приноси (Völkerwanderungszeit) са също значителни.[50]

Изобщо ни се струва много подходяще за Мизия, извън несъответствието на термина „византийски", това, което Dumont писа още в 1869 година за Тракия: „Dans les campagnes de Thrace le style appelé byzantin commence dès le deuxième siècle après notre ère". Няма да бъде много смело, ако кажем, че ние смятаме изкуството на Ескус предвестник на средновековието.

Превела Д-р Ив. Акрабова-Жандова

[48] За Nicopolis вж. Kazarow в RE.

[49] Mansi, Conciliorum amplissima collectio. Florentiae-Venetiae 1759, III, 38; Migne, PL t. 56, 849; Иванова, Стари църкви и монастири в българските земи (IV—XII век). ГНМ 1922-25, 457.

[50] Velkov, Ein frühvölkerwanderungszeitliches Pferdegeschirr von Oescus. Germania XX, 1936, 204.

Les fouilles de la mission italienne à Oescus

Au cours des fouilles de l'antique habitat d'Oescus (1941—1942) a été découverte une grande bâtisse de dimensions suivantes: 52 m × 64 m (fig. 6). Cette bâtisse représente un complexe de quelques locaux rectangulaires D, E, G, H et de trois salles à apside F et A, de forme et de dimensions diverses.

Le plan, par son manque de symétrie et par la combinaison du local rectangulaire avec la salle à apside, est assez bizarre. Tous les locaux, à l'exception de D et de E, qui communiquent entr'eux par l'intermédiaire d'ouvertures étroites, sont indépendants l'un de l'autre. Le local central G ne représente pas, en réalité, le vrai centre et le local G, long et étroit, qui, de prime abord, donne l'impression d'un portique ou d'une antichambre, est également isolé des autres.

Les murs de la bâtisse sont très épais; dans chacun de ceux de l'intérieur s'allonge un corridor souterrain de 1 m, 10 de haut et de 0 m, 50 de large. Sur la voûte des corridors, à 3 m d'intervalle se trouve un ventilateur — tuyau d'argile de 0 m, 30 de diamètre. Les tuyaux montent verticalement à l'intérieur des murs, à 1 m, 60 de haut, et ont dû atteindre la toiture.

La construction est un opus mixtum — des blocs carrés en calcaire alternant avec des briques. En se basant sur des parallèles, la villa Adriana, le cirque de Maxence, le portique du mausolée de Romulus sur la via Appia, les bains de Cherchell et de Tipasa, le palais impérial de Trier, le bâtiment de Varna (construit également d'après l'opus mixtum), on peut faire remonter cette bâtisse à la première moitié du IIIe siècle de notre ère, supposition qui est confirmée aussi par les monnaies impériales romaines, trouvées au cours des fouilles. Les sceaux sur des briques de la cinquième légion macédonienne contribuent aussi à nous renseigner sur les dates. Quoique cette légion n'ait été en Dacie qu'à partir de l'époque de Trajan jusqu'en 270, ses sceaux n'ont pas cessé d'être employés, parce que, selon toute probabilité, quelques divisions de cette légion ont continué à camper à Oescus.

La bâtisse rappelle, dans ses grandes lignes, un bain, mais il n'y a aucune trace d'hypocauste ni de suspensura. De même, la destination des corridors souterrains ne peut être expliquée; il est possible qu'il y ait eu communication entr'eux et le système du chauffage. Les tuyaux d'argile ont joué, probablement, le rôle de ventilateurs. En général, cette bâtisse pose d'intéressants problèmes architecturaux, mais des conclusions définitives seraient prématurées.

De même, les fouilles ont mis à découvert du matériel archéologique très divers: des fragments de stèles funéraires, un torse en marbre d'Arthémis, un fragment d'un relief de Mithra, des statuettes de Vénus en bronze et en argile, des statuettes en bronze d'Eros, d'Apollon, de la Victoire, beaucoup de fibules, des lampes en argile avec les marques suivantes: *Fortis, Januari, Flavi,* ou représentant des scènes de gladiateurs. On a découvert aussi des fragments de vases de différentes sortes de céramique: céramique rudimentaire, céramique ordinaire, fine céramique à vernis vert ou jaune, céramique arétique d'imitation; on y trouve, de même, de la céramique romaine, barbare et byzantine. Font impression la grande diversité des formes, du matériel et de l'ornementation.

Antonio Frova

Принос към историята на западнопонтийските градове

От Д. Дечев

Посвещава се Г. П. Аянову

1.

През 1942 г. биде намерена до източната част на основите на съборната църква в Несебър една отчупена горе и долу мраморна плоча, висока 0·19 м., широка 0·35 м. и дебела 0·06 м., която сега се съхранява в Бургаския музей. Върху предната ѝ страна под профил, висок 0·04 м., над който се е издигал навярно фронтон, е издълбан следният надпис (височина на буквите 8 мм.):

Ἔ]δοξε τᾶι βουλᾶι καὶ τῶι δάμωι. Ἡραίων Πασίω-
ν]ος εἶπε· ἐπειδὴ Γαῖος Κορνήλιος Γαίου υἱὸς
Ῥ]ωμαῖο[ς][1] ὁ καθεσταμένος ἐπὶ τᾶς πόλιος
στραταγ]ὸς ὑπὸ Μαάρκου Τερεντίου Μαάρκο[υ
υἱο]ῦ [Λευκ]όλλου[2] αὐτοκράτορος[3] πολλὰ καὶ μέ-
γιστα τὸν δ]ᾶμον εὐ[ε]ργέτηκε ταῖς τε ἐξαπο-
στελλομέ]ναις ποτὶ τὸν αὐτοκράτορα πρε[σ-
βείαις σ]υνεργῶν ἐν πᾶσιν καὶ[4] πατρονεύων
τᾶς πό]λιος καθὼς αὐτῶν[5] καὶ πρ[ε]σβεύο-
ντες ἐμ]αρτύρησαν περί τε τὰς δεδομένα-
ς προῖκ]α χειμασίας τὰν πᾶσαν ΠΕΠΟΙΤΑ[6]
. . . . . ΟΥΛ[7][. . .] ὄ]σ]προν[8] [. . . .

[1] За начина, по който тук е обозначен Гай Корнелий, срв. *Λεύκιος Τίλλιος Λευκίου υἱὸς Ῥωμαῖος* в надписа от Делфи у Collitz, GDI № 2688 (между 80 и 35 г. пр. н. е.).

[2] Марк Лукул, ако и да бил брат на известния от войната с Митридата Lucius Licinius L(ucii) f(ilius) Lucullus, се назовавал официално Marcus Terentius M(arci) f(ilius) Varro Lucullus (оттам у SIG³ 747: *Μάαρκος Τερεντίου Μαάρκου υἱὸς Οὐάρρων Λεύκολλος*), понеже бил осиновен от някой-си Marcus Terentius Varro (вж. Miltner, RE XIII, 414 s. Licinius № 109). За двойното *a* в *Μάαρκος*, resp. Maarcus вж. Leumann-Hofmann, Lat. Gramm., 49 и 52.

[3] На лат. imperator като военна титла (срв. Ammian. Marc. XXVII 4, 11: imperator Lucullus).

[4] Тук N и K са лигирани.

[5] Нашият надпис и тоя от Делфи, Collitz, GDI № 2688, ни поднасят най-ранните примери за употребата на глагола *πατρωνεύω*, който е произведен от лат. patronus (вж. Б. Геров, Лат.-гръцки лексикални взаимоотношения, 1946, 40). Причастието от тоя глагол е конструирано тук с генетив (срв. гр. *ἐπιμελέομαί τινος, φροντίζω τινός* „грижа се за някого"), а в надписа от Делфи — с предлога *ποτί* (срв. гр. *εὐεργετικὸς πρός τινα* „благосклонен към някого").

[6] Ако *ΠΕΠΟΙΤΑ* е правилно разчетено, то в него се крие някоя гръцка дума, която се явява тук за пръв път.

[7] Долната част на тая буква е отчупена, поради което тя може да бъде или *Λ*, или *Λ*.

[8] Между *Ο* и *Π* личат на камъка начъртания, които подхождат за буквата *Σ*. Думата *ὄσπρος* се тълкува от Hesychius като *πισός* „грах" и *ἐρεβινθος* „нахут" и следователно означава изобщо вариво, варивна храна. За популярността на тоя вид храна у римляните вж. Blümner, Die römischen Privataltertümer, 1911, 164 и сл.

Обр. 18. — Мраморна плоча от Несебър (лицева страна)
Abb. 18. — Vorderseite der Marmorstele aus Mesembria

В превод надписът гласи тъй: „Съветът и народът (на Месемврия) реши (следното). Херайон Пасионов рече: тъй като Гай Корнелий, син на Гая, римлянин, който биде назначен за комендант на града от главнокомандуващия Марк Теренций, син на Марка, Лукул, прояви много и преголеми благодеяния спрямо народа, и като съдействуваше на отправяните при главнокомандуващия пратеничества във всяко отношение, и като покровителствуваше града, както и тях, пък и пратениците засвидетелствуваха относно дадените безусловно зимни квартири, че цялата . . . . (не притежава?) . . . варивна храна . . . . . "

Марк Лукул, който се споменя в надписа, е поел в началото на 72 г. пр. н. е. управлението на провинцията Македония,[1] от гдето е предприел поход против западнопонтийските гръцки колонии, които в това време се намирали под върховната власт на Митридата VI.[2] А тъй като през есента на 71 г. пр. н. е. Лукул е напуснал своята провинция,[3] трябва да приемем, че зимата, за която се загатва в надписа, е била настъпила в края на 72 г. пр. н. е. От тук следва, че събитията, които предхождат самото настаняване на част от римската войска в Месемврия, трябва да се отнесат също към 72 г. пр. н. е. А тия събития са били прехвърлянето на рим-

[1] Miltner, RE XIII, 414 s. Licinius № 109.

[2] За това говори и обстоятелството, че върху монетите на някои от западнопонтийските градове (Callatis, Tomis, Histros) е бил изобразяван ликът на самия Митридат или на някой от синовете му (вж. Pick, Die antiken Münzen I, 64), както и обнародваният от Хр. М. Данов в АВ XXX, 1936, 88 и сл. надпис, който ни показва, че Митридат поне в един от тия градове, именно Аполония е поддържал своя войскова част.

[3] Вж. Plut. Crass. 11, 3 и Appian. b. civ. 1,557 заедно с бележката към това място в изданието на Viereck.

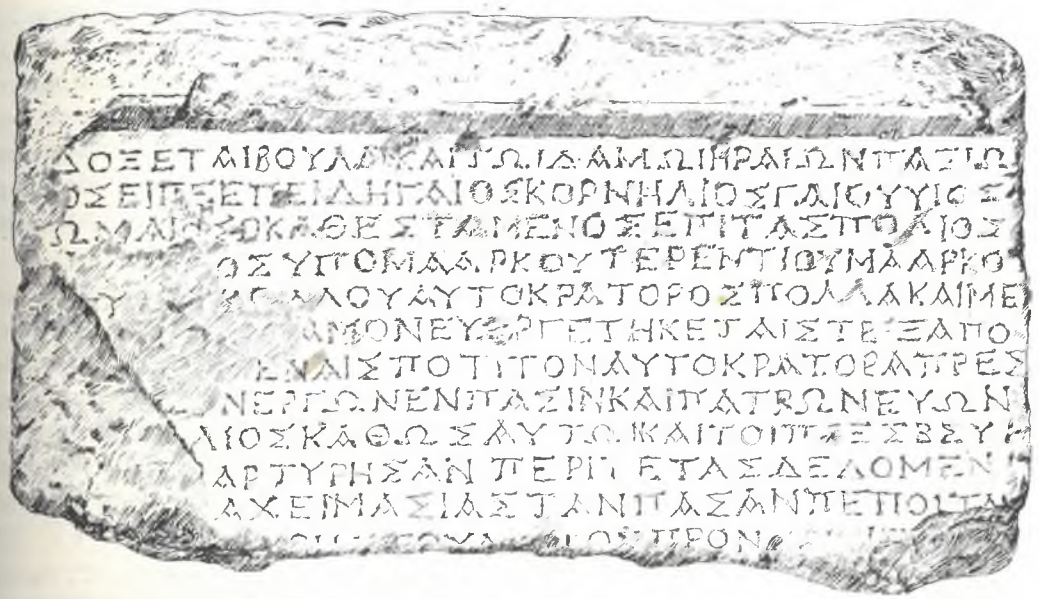

Обр. 19. — Надписът върху лицевата страна на мраморната плоча от Несебър (обр. 18)
Abb. 19. — Die Inschrift auf der Vorderseite der Marmorstele aus Mesembria (Abb. 18)

ската войска от югоизточния кът на Македония към Енос,[1] насочването ѝ по течението на Марица към Ускудама,[2] столицата на приятелски настроените към Митридата одриси,[3] която била завзета без особени усилия, поражението, което им нанесъл Лукул в областта на Тунджа при Кабиле,[4] от гдето се отправил против най-южната западнопонтийска колония Аполония,[5] и решителната съпротива на тоя град, който бил не само превзет от римския пълководец, но и напълно разрушен.[6] Очевидно съкрушителният удар, който понесла Аполония, заставила Месемврия да се

[1] Sallust. Hist. III, 51 (с коментара на Maurerbrecher): [...] Aenum et Maroneam viamque militarem [..., гдето под via militaris се разбира via Egnatia (вж. Oberhummer, RE V, 1 989). Чрез това прехвърляне на войската Марк Лукул подчинил неприятелски настроената към Рим област между югоизточния кът на Македония и тракийския Херсонес, който бил владеян от римляните. Тъй той възстановил, както забелязва Miltner, ц. м., връзката между европейските и малоазиатските владения на римляните, която била от значение за успешното привършване на подетата в това време от брат му Луций Лициний война в Мала Азия против съчувствуващите на Митридата южнопонтийски градове.

[2] Дн. Одрин (Oberhummer, RE VII, 2184 s. Hadrianopolis № 9).

[3] Appian. b. Mithr. 13 и 15 назовава траките съюзници и приятели на Митридата.

[4] Навярно Таушан-тепе при Ямбол (Oberhummer, RE X, 1455).

[5] Дн. Созопол (Hirschfeld, RE II, 113 s. Apollonia № 2). Навярно римската войска се е придвижвала към Аполония по трасето, по което е бил проправен по-сетне римският път Cabyle — Aquae Calidae (дн. Айтоски бани) — Anchialus.

[6] Вж. Eutrop. VI 10: . . . Lucullus, qui Macedoniam administrabat, Bessis primus Romanorum intulit bellum atque eos ingenti proelio in Haemo monte (т. е. in Haemomonto) superavit. Oppidum Uscudama, quod Bessi habitabant, eodem die, quo adgressus est, vicit, Cabylen cepit

откаже от всяка съпротива срещу римляните и да приеме на зимни квартири една част от войската на Лукула под командата на неговия легат Гай Корнелий.[1] Във всеки случай от надписа става явно, че военните действия против останалите западнопонтийски градове с настъпването на зимата в края на 72 г. пр. н. е. били отложени за следната година, та войската на Лукула се била настанила на зимни квартири в завзетите от нея градове, каквито са били на първо време Месемврия, Ускудама и Кабиле, а впоследствие и Филипопол.[2] Впрочем в един от последните градове се е бил настанил и самия Лукул с част от войската си.

Въз основа на казаното до тук ние трябва да приемем, че с настъпването на пролетта през 71 г. пр. н. е. са били подновени военните действия, като са били насочени срещу незавзетите западнопонтийски градове, които се намирали на север от Стара планина.[3] Обаче за да влезе във военен допир с тях, Лукул е трябвало да навлезе в източната част на Мизия и да сломи съпротивата на тамошните гети, чиято земя, разположена между най-долното течение на Дунав и източна Стара планина,[4] образувала хинтерланда на неподчинените гръцки колонии. Само след като

. . . . multas supra Pontum positas civitates adgressus est. Illic Apolloniam evertit . . . , където под Bessi в същност трябва да се разбира одриси, тъй като във времето, което предхожда Евтропия, названието беси се е било разпространило и върху одрисите и останалите тракийски племена и е придобило значението на траки в най-широк смисъл на думата (вж. Tomaschek, Die alten Thr. I, 75). Поради това и Rufus Festus 9, 2—4, и Ammian. Marc. XXVII 4, 11, и Orosius 455, 4, които впрочем са използували Евтропия като извор, не говорят в случая за одриси, а за Bessi и Haemimontani (последното название стои във връзка със създадената във времето на Диоклециана провинция Haemimontus, чийто главен град е бил някогашната столица на одрисите Uscudama). Обаче във времето на Лукула, пък и по-късно до средата на I век от н. е., беси и одриси са две напълно обособени племена, от които първото е обитавало западната половина на днешна южна България (вж. Oberhummer, RE III, 329 и Кацаров, ИИД VI, 31 сл.), а другото — областта на Марица, долна Тунджа и Еркене (вж. Lenk, RE XVII, 1900). Впрочем военните действия на Лукула са засегнали не само траките в долината на Марица и Тунджа, но и тия в Егейската област, поради което е съвсем оправдано сумарното твърдение у Liv. epit. XCVII: M. Lucullus procos. Thracas subegit.

[1] Appian. b. Illyr. II 30—35 е единственият автор, който споменува Месемврия между подчинилите се на Лукула западнопонтийски градове.

[2] Дн. Пловдив (Danoff, RE XXIX, 2244 и сл.). Тоя град се споменува като зает от Лукула само у Rufus Festus 9, 2—3: Marcus Lucullus per Thracias cum Bessis conflixit. Ipsam caput gentis Thraciam vincit, Haemimontanos subegit, Eumolpiada, quae nunc Philippopolis dicitur, Uscudamam, quae modo Hadrianopolis vocatur, in dicionem nostram redegit, Cabylen cepit, където под Thracia се разбира обособената във времето на Диоклециана западна половина на днешна южна България като отделна провинция, която е била населявана изключително от беси. Поражението, което Лукул нанесъл на одрисите при Кабиле, е заставило вероятно и бесите, които обитавали тая част от Тракия, да му се подчинят, и затова завземането на тамошния град Филипопол, което е станало вероятно във връзка с разпределението на частите на римската войска на зимни квартири, е било извършено без всякакви военни действия.

[3] Прехвърлянето на войската от Тракия в Мизия е станало през някой от проходите на източна Стара планина. Особено удобен е бил в случая Рилският проход.

[4] За гетите вж. Weiss, RE VII, 1330 и сл.

завзел земята на гетите и тъй се добрал почти до устието на Дунав,[1] разположените на север от Стара планина западнопонтийски градове — Odessus,[2] Dionysopolis,[3] Bizone,[4] Callatis,[5] Parthenopolis,[6] Tomis[7] и Istrus,[8] които в това време не могли да разчитат на помощ от страна на Митридата[9], се видели принудени да се подчинят без всяко сражение на волята на Лукула, какъвто бил и случаят с Месемврия.[10] С превръщането на западнопонтийските градове в civitates foederatae[11] и включването на съседните тям тракийски племена в сферата на римското влияние войната била приключена, и Лукул през лятото на 71 г. пр. н. е. потеглил с войската си обратно към своята провинция, като използувал навярно пътя, който през 72 г. пр. н. е. го бил довел до Месемврия.

Нашият надпис показва, че сумарните сведения, които ни дават античните автори за постигнатите от Лукула военни успехи,[12] са могли да заблудят модерните историци, когато са се опитвали да възстановят с тяхна помощ отделните етапи на похода му. Така Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V, Sitzungsber. der Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Kl., 214 B, 36—38, отстоява възгледа, че Лукул през 72 г. пр. н. е. преминал Стара планина и нахлул в Мизия, а след това през

---

[1] Sallust. hist. IV 18 (според Mauerbrecher): Serv. ad. Aen. VII 604 Getarum fera gens etiam apud maiores fuit; nam ipsi sunt Moesii, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos; Appian. b. Illyr. II 30: *Μυσοὺς δὲ Μάρκος μὲν Λεύκολλος . . . κατέδραμε καὶ ἐς ποταμὸν* (Pick, ц. м., бел. 3, едва ли с право предлага тук да се чете *ἐς Πόντον*) *ἐμβαλών, ἔνθα εἰσιν Ἑλληνίδες ἓξ πόλεις*; Eutrop. VI 10: . . . Cabylen cepit, usque ad Danubium penetravit. Inde multas supra Pontum positas civitates adgressus est (от тук у Hier. ad Euseb. Chr. II 315 K: Capta Cabyle et Tomis et ceteris vicinis urbibus); Ruf. Festus 9, 3: . . . Cabylen cepit. Supra Pontum positas civitates occupavit . . . ad Danuvium usque perveniens Romana Scythis arma monstravit; Flor. I 39, 6 (с реторично преувеличение): Lucullus ad terminum gentium Tanain lacumque Maeotin (дн. Азовско море) pervenit.

[2] Дн. Варна (Diehl, RE XVIII, 1883 s. Odessos № 1).

[3] Дн. Балчик (Brandis, RE V, 1007 s. Dionysopolis № 1).

[4] Дн. Каварна (Brandis, RE III, 551 s. v.).

[5] При Мангалия (Vulić, RE X, 1610 s. v.).

[6] За местоположението на тоя град вж. Weiss, Die Dobrudscha im Altertum, 69—70.

[7] Дн. Кюстенджа, Weiss, ц. с., 27.

[8] При Каранасуф в северна Добруджа, Weiss, ц. с., 13, 57.

[9] В 72 г. пр. н. е. Митридат бил победен от Луций Лукул, брат на Марк Лукул в сражението при малоазиатския град Кабира и бил принуден да изостави своите владения и да побегне при зетя си Тигран. Обаче южнопонтийските градове Heraclea Pontica, Tius, Amastris, Sinope и Amisus продължавали и след това да стоят на страната на Митридата, поради което Луций Лукул трябвало да води с тях упорита война (вж. Mommsen, Röm. Gesch. III, 63).

[10] В изброяването на западнопонтийските градове, които били подчинени от Лукул, Appian. b. Illyr. II 30 почва от север: *Ἑλληνίδες ἓξ πόλεις, Μυσοῖς πάροικοι, Ἴστρος τε* ⟨*καὶ Κάλλατις*⟩ *καὶ Διονυσοῦπόλις καὶ Ὀδησσὸς καὶ Μεσημβρία* ⟨*καὶ Ἀπολλωνία*⟩, а Eutrop. VI 10 — от юг: . . . multas supra Pontum positas civitates adgressus est. Illic Apolloniam evertit, Callatis, Parthenopolim, Tomos, Histrum, Burziaonem cepit, а също и Rufus Festus 9, 3: Supra Pontum positas civitates occupavit: Apolloniam, Calathum, Parthenopolim, Tomos, Histrum, който обаче изпуща споменатия у Евтропий град Burziaonem (Pick, ц. м., бел. 3, смята, че името му представя погрешно предаване на Bizone).

[11] Вж. Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V, WAKSb., 214 B., 38, бел. 3.

[12] Пасажите от античните автори, които съдържат тия сумарни сведения са дадени тук в бел. 6 на стр. 61 и в бел. 10 на тая страница.

71 г. пр. н. е. нанесъл съкрушителния удар на Аполония, който заставил останалите западнопонтийски градове да се вслушат в исканията на римляните. Miltner, RE XIII, 414—415 s. Licinius № 104 също тъй приема, че Лукул по-напред се е справил с мизите, а след това се е отправил към Черноморския бряг и подчинил разположените там гръцки градове. Сега благодарение на нашия надпис се установява с пълна сигурност, че в същност през 72 г. пр. н. е. Лукул се е справил с южните западнопонтийски градове, като разрушил Аполония и завзел Месемврия, а през 71 г. пр. н. е. нахлул в източната част на Мизия, по-точно в земята на гетите, и тъй, влизайки във военен допир със северните западнопонтийски градове, ги е заставил да му се подчинят.[1]

От известно значение е, че според надписа месемврийците са изпращали пратеници до Марк Лукул и във връзка с престоя на част от римската войска в града им. Ако наистина в последния ред на дошлата до нас част от надписа се говори за недоимък на хранителни припаси, то трябва да приемем, че поради тоя престой на войската, която навярно не е била съвсем малобройна,[2] градът е бил изложен на продоволствена криза. А тъй като тая криза е могла по-сетне да засегне и настанената в града войскова част, то нейният началник Гай Корнелий е счел за необходимо да съдействува на пратениците, които са искали да преговарят с Марк Лукул за отстраняването или предотвратяването ѝ. Във всеки случай Гай Корнелий като комендант на града се е отнасял много добре към жителите му и е бил отзивчив към нуждите им и затова по предложението на Херайон Пасионов те са го удостоили с честта на проксенията и свързаните с нея предимства,[3] за което е ставало дума в недошлата до нас част на надписа. А това е могло да стане през 71 г. н. е., когато гръцките колонии са станали римски civitates foederatae, поради което се е налагало да се оттегли войската на Марк Лукул от Черноморския бряг. Плочата с надписа е била навярно поставена в храма на Аполона.[4]

2.

Докато на предната страна на мраморната плоча е издълбан току-що разгледаният надпис, на задната му страна се долавя следният текст (височина на буквите 6 мм.):

---

[1] На прибързано заключение почива твърдението на Patsch, ц. м., че Лукул, след като нахлул през Хаинбоазкия проход в Мизия, проникнал чак в областта на Тимок, а също и това на Miltner, ц. м., че Лукул завзел цяла Мизия, тъй като в пасажите на античните автори, които говорят за военните действия на Лукула срещу мизите и проникването му до Дунав (за тия пасажи вж. тук бел. 1 на стр. 63), става в същност дума не изобщо за мизите, а само за тая част от тях, които са обитавали непосредствения хинтерланд на северните западнопонтийски градове. А това са несъмнено гетите, които са населявали областта между най-долното течение на Дунав и източна Стара планина.

[2] Войсковата част, която била настанена в Месемврия, не е могла да бъде съвсем малобройна, тъй като тоя град според Strab. VII 319, Skymnos 737 и Anon. peripl. Ponti Eux. 20 се намирал на границата между Тракия и земята на гетите, които, намирайки се под влиянието на западнопонтийските градове, не са могли да бъдат приятелски настроени към римляните.

[3] За проксенията вж. Monceaux, DA IV, 732 и сл.

[4] Срв. края на надписа от Месемврия у Dumont-Homolle, 461, № 111 f.

. . .] *ΑΔΕΙΣ. Τοὶ περὶ Γ[λ]αυκίαν*[1] *τὸν Ἀμφίον[ος*
π[αρ]αγράφοντι[2] *ἐπὶ νομοφύλακας* [. . . . . .
Διον[νυ]σίου, Θεόδωρον Δαματρίου. . . . . . .
TATON A . . . . . IN . . . TA . . . . . .
. *Αὐτίαν . . . . . Περίπατον*[3] *ΕΠΙ*[4] . . . . . *TA* .
. . . *ΥΘ . . MOINE* . . . . . ⟨*[π]αραγράφον[τι*⟩
. . *ΑΔ . . . . . ΕΡΙΚΙΑ* . . . . . .
. . . *ΗΣΙΟ* . . . . . .[5]

ΕΝ . . . . ΕΙΣ . Τοὶ περὶ Γλαυκίαν τὸν Ἀμφίονο[ς
παραγράφοντι ἐπὶ ἐκλογιστὰς τοὺς περὶ
Ἡρακλείδαν[6] *τὸν Ἡροδώρου*[7]
Δαζώπυρον[8] . . . . . *OY* . . . . . .

В превод на български:

„ . . . Колегията, председателствувана от Главкий Амфионов, назначава[9] за блюстители на закона (*νομοφύλακες*) . . . . . Дионисов, Теодор Даматриев, ... Автий . . . Перипатър . . . . ⟨назначават⟩ . . . . . “

„Колегията, председателствувана от Главкий Амфионов, назначава за данъчни пресметвачи (*ἐκλογισταί*) колегията, председателствувана от Хераклид Херодоров, в състав Дазопир[10] . . . “

---

[1] За допълването на *λ* в това име вж. ред 9.

[2] Тук *παραγράφω* означава „набелязвам, определям, назначавам“ (срв. SIG[3] 736$_{46}$: *τῶν καταστα-θέντων παραγραψάτω ἁ γερουσία τὸ τίμαμα*, 740$_{30}$: *τοὺς παραγεγραμμένους πρὸς καταδίκας ἢ ἐπιτείμα ἢ ἄλλα ὀφειλήματα παρεῖσθαι* и др.).

[3] Срв. гръцките лични имена *Περί-ανδρος, Περι-γένης* и т. н. у Bechtel, Die histor. Personennamen 369 и сл.

[4] С *ΕΠΙ* почва без съмнение някое лично име от вида *Ἐπι-γένης, Ἐπι-κράτης, Ἐπί-δημος* и т. н. у Bechtel, ц. м., 157 и сл.

[5] Последните два реда 7. и 8. не са били изписани до край. Такъв е бил случаят и с предходния ред 6., в чието празно пространство, след като надписът е загубил своята актуалност, е била надраскана думата *παραγράφοντι* с по-дребни букви, отколкото са останалите.

[6] Между *Ἡρακλείδα-* и *-ν* има една вдлъбнатина на камъка, която не е била премахната от каменоделеца.

[7] Текстът в края на тоя ред е бил насилствено заличен.

[8] Това лично име е образувано от гр. *ζώπυρον* „жив въглен“ и *δα-* от и.-е. d e m- „къща“, къщен“, което се съдържа и в гр. *δά-πεδον* (вж. W a l d e - P o k o r n y, Vergl. Wörterb. I, 787).

[9] Дословният превод би гласял тъй: „Тия около Главкий Амфионов назначават“.

[10] В дословен превод: „Тия около Главкий Амфионов назначават за пресметвачи тия около Хераклид Херодоров, (а именно Дазопир . . . . .)“

Обр. 20. — Мраморна плоча от Несебър (обратна страна)
Abb. 20. — Rückseite der Marmorstele aus Mesembria

Очевидно крайно небрежно издълбаният текст съдържа две служебни бележки, от които първата почва с 1. ред а втората — с 9. ред. Те са отделени една от друга с празно пространство, високо 2 см.

Ако и да са дошли служебните бележки в доста откъслечен вид, все пак хвърлят светлина върху устройството на управата на Месемврия. Надписните изрази от вида: *Οἱ περὶ Σέξτον Οὐείβιον Διογένην ἄρχοντες* „Председателствуваната от Секст Вибий Диоген колегия на архонтите“[1] от Абону-тейхос в Понта и *Ἐπὶ τῶν περὶ Κλ. Μεσσαλεῖνον ἀρχόντων* „Във времето на председателствуваната от Клавдий Месалин колегия на архонтите“[2] от Севастопол в Кападокия у Cagnat IGR III 92 и 114, ако и да принадлежат на римската епоха, показват, че в 1. и 9. ред след *Τοὶ περὶ Γλαυκίων Ἀμφίονος* е била изпусната думата *ἄρχοντες*, понеже лесно се е допълвала по смисъл. Очевидно в Месемврия е съществувала и колегия на архонтите, чийто председател — в нашия случай Главкий Амфионов — е бил и епоним на града, каквито са били и председателите на споменатите по-горе архонтски колегии в Абону-тейхос и Севастопол.[3] Тъй се установява, че върховната власт в Месемврия е била застъпвана

[1] В дословен превод: „Архонтите около Секст Вибий Диоген“.

[2] В дословен превод: „При архонтите около Клавдий Месалин“.

[3] За архонтите като епоними вж. Gilbert, Handbuch der griech. Staatsaltertümer, v. Schöffe, RE II, 566 и сл. s. Archontes, Liebenam, Städteverwaltung im römischen Kaiserreich 285—286 и приведената там литература. Едно непосредствено доказателство, че председателят на архонтската колегия е бил и епоним на града, ни дава началото на месемврийския надпис, обнародван в Athen. Mitt. IX, 1884, 220 и сл. № 6: [*Ἐπὶ τῶν ἀρχόντων*] *τῶν* [*περὶ τὸν δεῖνα . . . . .]ς, μηνὸς Ἀρτεμισί[ου εἰσηγη]σαμένων τῶν συνέδρων, Σωκράτη[ς] Ἐπικράτους, ὁ κα[ἰΠ]απίας εἶ[πε]ν· Ἐπειδὴ Χρῆσ[τος Ἀρ]τίου* и т. н. т. н., доколкото *Ἐπὶ τῶν ἀρχόντων* е единственото възможно в случая допълване.

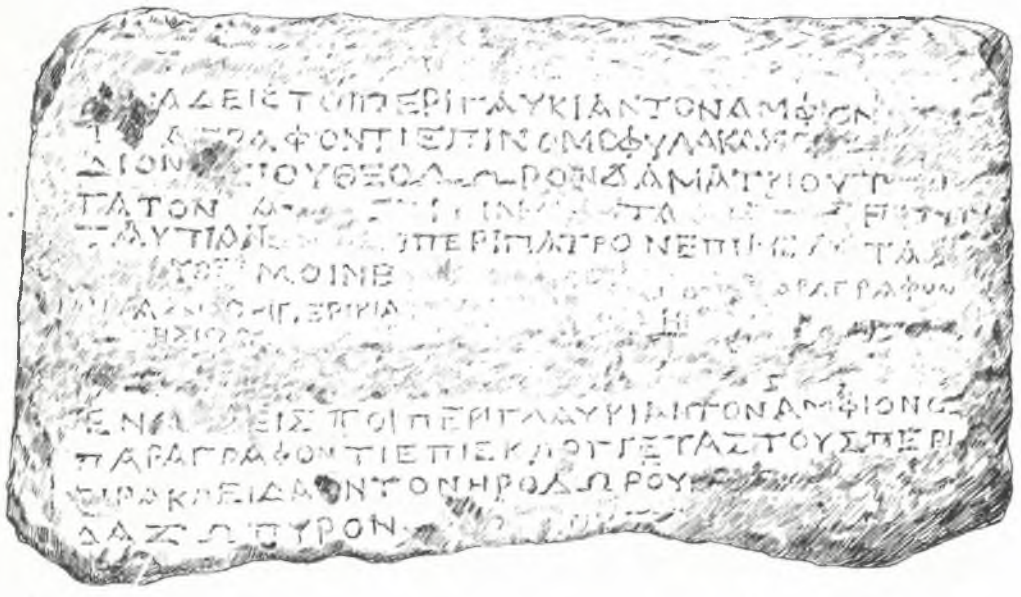

Обр. 21. — Надписът върху обратната страна на мраморната плоча от Несебър (обр. 20)
Abb. 21. — Die Inschrift auf der Rückseite der Marmorstele aus Mesembria (Abb. 20)

не само от съвета — *βουλά*, resp. *βουλή*[1] и от народа — *δᾶμος*, resp. *δῆμος*, които ни са добре известни от надписите във връзка с проксенията,[2] но и от архонтите, какъвто е случаят и с други градове.[3]

Служебните бележки ни позволяват също да установим, че колегията на архонтите е назначавала „блюстителите на закона — *νομοφύλακες*,[4] както и данъчните пресметвачи — *ἐκλογισταί*,[5] чиито председател навярно е носел названието *ταμίας* „ков-

[1] В по-късно време съветът — *βουλά* е бил назоваван в Месемврия и *συνέδριον*, поради което членовете му *βουλευταί* били наричани и *σύνεδροι*, както показва надписът, даден тук в предходната бележка. Срв. и Liebenam, ц. с., 228, бел. 1.

[2] В четири от петте известни досега месемврийски надписи във връзка с проксенията става дума за решение на съвета — *βουλά* и на народа — *δᾶμος* (Dumont-Homolle, 461—462, № 111 f и g, AB XXIX, 1934, 160; Mitsos у Konstantinidis *Ἡ Μεσημβρία τοῦ Εὐξείνου*, 1945 № 28), а в един — за решение на архонтите и съветниците — *σύνεδροι* (вж. края на бел. 3 на стр. 66).

[3] Вж. Liebenam, ц. с., 281.

[4] Вж. Gilbert, ц. с. II, 338—338; Liebenam, ц. с., 291, бел. 2; Ziebart, RE XVII, 831 s. *Νομοφύλακες* и Hanell, Megarische Studien, Lund 1934, 149—150.

[5] Зв *ἐκλογισταί*, resp. *ἐγλογισταί*, които се срещат в надписи от Египет (Ditt. OG 655 и 669) и Мала Азия (Liebenam, ц. с., 293. бел. 4) вж. U. Wilcken, Griech. Ostraka I, 493 и Preisigke, Wörterb. der griech. Papyrusurk. III, 111. Те са изчислявали данъците и са водели счетоводството на обществените приходи. Обаче в Месемврия те са могли да изпълняват и длъжността на събирачи, resp. инкасатори на данъците, каквито са били тъй наречените *ἐκλογεῖς* (за тях вж. Boerner, RE V, 2213 s. v.).

чежник".[1] И двата вида месемврийски сановници, които тук се явяват за пръв път, са били подбирани измежду членовете на съвета. Към това ни насочва фактът, че в един месемврийски надпис тъй наречените пазарни надзиратели — *ἀγορανόμοι* сами се означават като *βουλευταί*, т. е. като членове на съвета.[2]

Обстоятелството, че задната страна на плочата е лишена от профил, какъвто има предната ѝ страна, ни кара да предположим, че тя е била използувана първом за служебните бележки, а по-сетне за решението на съвета и народа, с което се оказва на Гай Корнелий особената чест на проксенията.

Докладвано в Археологическия институт на 15 ноември 1947.

Ein Beitrag zur Geschichte der linkspontischen Griechenstädte

Im Jahre 1942 wurde eine oben und unten angebrochene Marmorstele (hoch 0·19 m., breit 0·35 m., dick 0·05 m.) in Mesembria gefunden, die jetzt im Museum zu Burgas aufbewahrt wird. Au dem auf der Vorderseite der Marmorstele stehenden Proxeniedekret (siehe S. 60—61 und Abb. 18 und 19) lernen wir, dass eine Abteilung von dem Heere des Lucullus, der im Frühling des Jahres 72 vor Chr. von der Provinz Makedonien aus den Krieg gegen die unter der Oberherrschaft des Mithridates stehenden linkspontischen Griechenstädte unternommen hat,[3] in Mesembria überwinterte. Da Lucullus vor dem Ausgang des Jahres 71 vor Chr. diesen Krieg beendigt hat,[4] so müssen wir annehmen, dass es sich hier um den Winter handelt, der zu dem Ausgang des Jahres 72 vor Chr. gehört. Daraus folgt, dass der Vormarsch des Lucullus von Makedonien nach Aenos,[5] die Einnahme von Uscudama, die Schlacht bei Kabyle,[6] die Bekriegung der südlich vom Balkan gelegenen Griechenstädte[7] vor dem Ende des Jahres 72 vor Chr. stattgefunden haben. Der nachfolgende Winter hat ja die Kriegsoperationen unterbrochen, und die einzelnen Abteilungen des römischen Heeres haben in den besetzten thrakischen Städten Winterquartiere bezogen. Unter

[1] Dumont-Homolle, 461 № 111 f.

[2] Dumont-Homolle, 460 № 111 e: *Ἀγορανόμοι τῆς λαμπροτάτης Μεσαμβριανῶν πόλεως Αὐρ. Ἀσκληπιάδης Ἀσκληπιάδου καὶ Δημοσθένης Τατᾶ βουλευταί.*

[3] Siehe Miltner, RE XIII, 414 ff. s. Licinius № 109.

[4] Die Rückkehr des M. Lucullus in Italien erfolgte ja noch während des Sklavenkrieges, folglich vor dem Ende des Jahres 71 vor Chr. (Plut. Crass. 11, 3 und Appian b. civ. I 557 unter Verwechslung mit seinem Bruder).

[5] Sallust. Hist. III 5 mit Maurerbrechers Kommentar.

[6] Eutrop. VI 10 und Rufus Festus 9, 3.

[7] Die linkspontischen Griechenstädte werden summarisch bei Eutr., a. O, und Rufus Festus, a. O,, von Süden nach Norden, dagegen bei Appian. b. Illyr. II 30 von Norden nach Süden aufgezählt.

diesen Städten war auch Mesembria, wie wir dies aus der Inschrift erfahren.[1] Erst nach dem Ausgang des Winters, folglich im Frühling des folgenden Jahres 71, konnten die Kriegsoperationen erneuert werden, die jetzt gegen die nördlich vom Balkan befindlichen Griechenstädte gerichtet waren. Um sie bekriegen zu können, hat Lucullus den Balkan (vielleicht durch den bequemen Riški oder Várbiški prochod) überschritten und den Widerstand der in ihrem Hinterlande sesshaften Möser gebrochen.[2] Dadurch wurde im Jahre 71 vor Chr. die Kapitulation der auf ihren Kräften überlassenen Städte[3] und deren Verwandlung in römische civitates foederatae[4] herbeigeführt. So lässt sich der Hergang des von Lucullus unternommenen Städtekriegs mit der Hilfe der Inschrift herstellen, die ja uns erlaubt die dies bezüglichen Nachrichten der antiken Autoren chronologiscq einzuordnen. Denn diese Nachrichten sind dermassen summarisch gehalten, dass sie uns leicht verwirren können, wenn wir nur mit deren Zuhilfenahme den Hergang des Krieges herstellen wollen. So ist z. B. Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V, Sitzungsber. der Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Kl., 214 B, 36—38 zu der schon an sich unhaltbaren Ansicht gekommen, dass Lucullus im Jahre 72 vor Chr. von Kabyle aus durch den Balkanpass Haïnboas in das Land der Möser eingedrungen sei und nach deren Niederwerfung bei dem Antritt des Winters in das warme Maritzatal zurück. kehrte, um im Anfang des Jahres 71 wiederum von Kabyle aus sich gegen die Pontusstädte zu wenden, die infolge der Zerstörung von Apollonia für die Forderungen Roms gefügiger worden seien.

Die Rückseite der Marmorstele enthält eine sehr nachlässig eingemeisselte Inschrift, die in recht lückenhaftem Zustand zu uns gekommen ist (siehe S. 65—67 und Abb. 20—21) Aus derselben erfahren wir zum ersten mal, dass in Mesembria auch die Ämter *νομοφύλακες*[5] und *ἐκλογισταί*[6] vorhanden waren. Es scheint, dass diese Ämter von dem Kollegium der Archonten unter die sogenannten *βουλευταί* verteilt wurden.

D. Detschew

---

[1] Mesembria wird nur von Appian, a. O., unter den von Lucullus besetzten Städten erwähnt.

[2] Zu den in Anm. 4 u. 5 auf S. 68 gegebenen Stellen ist hier noch Sallust. hist. IV 18 bei Maurerbrecher hinzuzufügen.

[3] Mithridates konnte wegen der Niederlage bei Kabira, die ihn gezwungen hat sein Land zu verlassen und zu Tigranes zu entfliehen, den Städten keine Hilfe leisten.

[4] Siehe Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V. Sitzungsber. der Akad. d. Wiss in Wien, phil. hist. Kl., 214 B., 38 nebst Anm. 2 mit der dort angegebenen Literatur.

[5] Über das Wesen und die Verbreitung dieses Ämtes in den übrigen Städten siehe Gilbert, Handbuch der griech. Altertümer II, 337—338; Ziebart, RE XVII, 831 s. v. und Hanell, Megarische Studien, 149—150.

[6] Über die Funktionen der sogenannten *ἐκλογισταί* bzw. *ἐγλογισταί*, die sonst in Ägypten (Ditt. OG 665 u. 669) und in Kleinasien Liebenam, Städteverwaltung im röm. Kaiserreich 293, Anm. 4), siehe U. Wilcken, Griech. Ostraka I, 493. Vgl. noch Preisigke, Wörterbuch der griech. Papyrusurk III, 111.

Zu dem Militärdiplom aus Kamensko

Von **D. Detschew**

Die in dem Militärdiplom aus Kamensko, BIAB XV, 1946, 86 ff., vorkommenden Bezeichnungen *Vespasianus f(ilius), tribunic(ia) potestat(e) VIIII* und *co(n)s(ul)* VIII habe ich auf die Titulatur des Domitianus von Jahre 82 bezogen, indem ich mich auf *Weynand,* RE 2553, 32—34 berufen habe. Ich habe jedoch die bei ihm vor *cos. VIII* stehenden Wörter *trib. potest. (von 14. Sept. am II)* übersehen, die ja deutlich gegen die von mir angegegebene Datierung des Diploms sprechen. Demnach beruht meine Behauptung, dass dasselbe dem Jahre 82 zuzuweisen ist, auf Versehen. Die da begegnenden Bezeichnungen gehören eigentlich zur Titulatur des Kaisers Titus vom Jahre 80, wie dies auch aus Weynand, RE VI 2710, 1—2 ersichtlich ist. Demnach muss der Anfang des Diploms aus Kamensko wie derjenige des Diploms CIL XVI 26 vom 13. Juni desselben Jahres so lauten:

Imp. Titus Cae]sar, divi Vespasiani f(ilius),
Vespasian]us Augustus, pontifex [maximus, t]ribunic(ia) potestat(e) VIIII, [imperator XV p](a)ter) p(atriae), censor, co(n)s(ul)VIII.

Da nach Liebenam, Fasti consulares 16, der Kaiser Titus und sein Bruder Domitianus im Jahre 80 consules ordinarii waren, so sind die in dem Diplom erwähnten *A. Didius Gallus Fabricius Veiento* und *L. Lamia Plautius Aelianus* als consules suffecti während desselden Jahres zu betrachten. Da uns L. Lamia Plautius Aelianus als consul suffectus im Jahre 80 uns schon durch das Diplom CIL XVI 26 bekannt ist, so mus man zu den übrigen consules suffecti desselben Jahres, die Liebenam, a. a. O. aufzählt, noch Aulus Didius Fabricius Veiento hinzufügen. Wir wissen, dass der letztere, drei mal consul suffectus war und zwar zum ersten mal unter Vespasian und zum dritten mal unter Domitian (vgl. PIR II 10 № 61 und Groag, RE VI 1938—1942). Aus unserm Diplom ist jetzt zu ersehen, dass er zum zweiten mal unter Titus consul suffectus war und zwar für eine kurze Zeit (etwa vom 1. Febr. bis zum 1. Mai), da in dem Diplom CIL XVI 26 vom 13. Juni 80 an seiner Stelle C. Marius Marcellus Octavius Publius Cluvius Rufus erscheint. Es sei zuletzt erwähnt, dass der unbedeuende Rest von dem oberen Teil der Ziffer II nach dem Namen des L. Lamia Plautus Aelianus wohl auf Beschüädigäng der Tafel beruht.

Към военната диплома от Каменско

Поради погрешно използуване на Weynand, RE VI 2553 отнесох началните изрази в дипломата от Каменско, публикувана в ИАИ XV, 1946, 86 и сл., към титулатурата на император Домициан от 82 г. В същност тия изрази принадлежат към титулатурата на император Тит от 80 г., поради което началото на дипломата трябва тъй да гласи: *Imp. Titus Cae]sar, divi Vespasiani f(ilius), [Vespasian]us Augustus, pontifex [maximus t]ribunic(ia) potestat(e) VIIII, [imp(erator XV, p](ater) p(atriae), censor, co(n)s(ul) VIII.*

Д. Дечев

Произход и залез на търновския сокай

От **Кр. Миятев**

Измежду изчезналите вече накити за глава на някогашните българки сокаят е най-известен и най-добре проучен. Това се дължи на обстоятелството, че този накит е бил сравнително до късно запазен на едни места, а на други той се употребява и досега. Покрай това източнобългарският сокай е бил локализиран в една културна и достъпна област, гдето той е могъл веднага след освобождението да привлече интереса на просветени хора. В по-ново време той не престава да интригува етнографи и любители на българската народна култура със своята особена форма и съставни части, които го отделят на страна от много други български накити за глава, придавайки му отсенка на някакво далечно благородство и внушително достойнство.

Употребата на сокая е запомнена и засвидетелствувана в две отдалечени една от друга местности: въ Търновско и в западната част на Македония (Кичевско, Крушевско, Прилепско, Битолско, Мориховско, Ресенско, Охридско, Стружко, Воденско, Дебърско и Тетовско).

Македонският сокай е сравнително прост. Главната му съставна част е една кърпа, която е 70—80 см. дълга и 20—25 см. широка и която на главата образува нещо като качулка, докато другият край се спуща свободно по гърба и завършва с разноцветни копринени и вълнени ресни. Същественото отличие на тази кърпа е нейната везба с копринени или вълнени конци, която е толкова гъста и плътна, че самата кърпа не се вижда. Към везената украса се прибавят цветни мониста и дребни пари. Втората съставна част на македонския сокай е убрусът, който се поставя над качулковидната кърпа и е също така украсен с везба и с ресни.

Търновският сокай, напротив, е много по-сложен и съдържа елементи, които могат да ни подскажат отчасти неговия произход (обр. 22). Една от неговите главни части е металическото кръжило, което се явява в два вида: 1) полуобръч от три скопчани дъговидни пластинки и 2) пълен обръч, подобен на старовизантийска императорска стема. И в двата случая кръжилото е богато украсено с прибавени към него металически розетки или цветни стъкла в гнезда, които заместват някогашните скъпоценни камъни. Като продължение на украсата на кръжилото се явяват п е л е ш к и т е, които са се закачвали от двете страни на кръжилото до ушите във вид на висулки от сребърни верижки или нанизи от сребърни парици. Още по-характерни са дългите монистени висулки, които са част от подбрадника и които се спущат от двете страни на лицето от кръжилото чак до раменете. Втората главна съставна част на търновския сокай е неговият месал, който е пришит към кръжилото и покрива главата, врата и раменете, а краищата му се спущат по гърба. Главната украса на месала е неговата своеобразна дупчена (ажурна) или писана шевица. В зависимост

от формата на металическото кръжило забраждането с месала става по два начина, които дават съвършено различни форми на сокая, ако и да са еднакви съставните им части.

При сокаите с отворено кръжило месалът се мята върху полуотвесно прикрепена към темето букова дъска с елипсовидна форма, така че тук месалът е високо и дъговидно издигнат зад кръжилото. Това е неговата най-представителна част и затова тя е украсена с красива шевична ивица.

Сокаят със затворено кръжило е нещо съвсем различно по форма, а може би и по произход. Тук затвореното кръжило стои на главата като обръчовидна корона от която се спуща по плещите и гърба белият месал.

Обр. 22. — Габровски сокай според една картина от Ив. Димитров

Fig. 22. — Sokaï de Gabrovo d'après un tableau d'Ivan Dimitrov

Нашите сокаи и частите им са по-подробно описани от Ст. Л. Костов,[1] който се опита да хвърли светлина и върху произхода им. В това отношение, обаче, той не е можал да постигне пълни и задоволителни резултати може би поради това, че той не е схванал сокая като накит цялостен и исторически неделим по състав и форма. Според него, сокаят в първоначалния си вид не е бил такъв, какъвто го знаем днес. Отделните му части в продължение на дълго време са се групирали под разни близки и далечни чужди влияния.[2] Застанал на такава основа, Костов търси обяснение за отделните сокайни части в чужди сфери и попада на далечни аналогии, които стоят само в случайни отношения една към друга и не внасят никаква яснота в произходната история на сокая. Така, например, Костов твърди, че кръжилото не е нищо друго, освен останка на византийска диадема, която е минала заедно с другите царски орнати и облекла от византийския двор в българския, а също така и в кръга на приближеното до двора болярство. С падането на българската държава под турците диадемата постепенно минала у народа като накит.[3] С тази мисъл Костов значително се е приближил до истината, която той положително щеше да налучка, ако не беше си внушил предварително, че сокаят е късно и сборно образувание.

[1] Ст. Л. Костов, Сокаи. ИНЕМ I, 1921, 3—14.

[2] Пак там, 10.

[3] Пак там, 5.

Все още близко до истината е Костов като пише, че пелешките, които висят от двете страни на кръжилото, заместват бисерните висулки на българската и византийската корона.[1] На следната страница, обаче, той неочаквано отрича тази си мисъл и прави едно заключение, което насочва произходната история на сокая в съвършено погрешен път. „Изобщо, казва Костов, пелешките и подбрадникът (става дума за монистения подбрадник, чиито краища висят от ушите до раменете), както и всички висящи украшения, с които е украсена забрадката, със своята подвижност и звънлив шум са типични ориенталски украшения, минали у нас през турската епоха много по-късно от кръжилото".

Разглеждайки шевицата на месала, Костов установява, че дупчената (ажурната) шевица не се среща у нашите съседи, а у нас се явява в Търновско като изолирано явление, както по орнаментика, така и по техника.[2] Той изрично заявява, че в нея не се вижда чуждо влияние,[3] но все пак не може да се освободи от завладялото го предубеждение за чуждия произход на сокайните части и затова заключава: „Ако и да няма достатъчно материал и данни, за да се установи под влиянието на какви чужди образци се е развила (шевицата), може да се приеме, че се е развила на местна почва под влияние на старата (Костов разбира: чужда) ажурна техника с заети и оригинални орнаменти".[4]

Подробно описание на сокая и неговите части дава и Д-р Петър Цончев,[5] у когото между другото намираме и ценни допълнителни сведения. Според него, сокаят е бил най-много разпространен в някои габровски общини (Кметовска, Хандашка, Божанска, Лисичарска, Раховска, Мичковска, Златарска, Желтешка), чието население било по-будно, отколкото населението на останалите габровски села. В последните сокаят бил по-рядко явление и се носел предимно от жени, придошли тук чрез женитба от другите села. В Габрово сокаят е бил употребяван до 1814 година, а в селата той се бил задържал до шестдесетте години на XIX век. Металическите части на сокая били подарявани от момъка или от свекъра, а момите сами везели шевиците на месала и то скришом, за да не ги вижда никой. Показвали ги едва на третия ден след сватбата (в сряда), когато заменяли венчалното си було със сокай. Един чифт сокайни шевици стрували през 1838 г. 20 гроша; стойността на цял сокай достигала от 500 до 800 гроша, а сокаи със сребърни кръжила стрували и повече. Що се отнася до произхода на сокая, Цончев мисли, че това е стар накит на търновските болярки, преминал впоследствие у населението южно от Търново.

Въпросът за произхода на сокая не би бил толкова сложен, ако би могла да се изясни етимологията на името му. Под названието сокай се разбират двес съвършено различни накити или забрадки за главата. Македонският сокай по състав, форма и украса няма нищо друго общо с търновския, освен името. Самите търновски сокаи са също различни, а по някои места сокай се нарича изобщо женската забрадка. При това положение ние не можем да бъдем сигурни, че еднаквото име

[1] Костов, цит. съч., 7.
[2] Пак там, 10.
[3] Пак там, 8.
[4] Пак там, 10.
[5] Д-р Петър Цончев, Из стопанското минало на Габрово. София 1929, 23, 60, 257 сл.

на тези различни накити може да бъде указание за един общ техен прототип, както например широкото понятие шапка, което обхваща различни форми и видове шапки, не може да бъде гаранция, че всички шапки имат един и същ първообраз. Възможно е и думата сокай първоначално да не е била свързана с едно точно определено понятие, а да е означавала изобщо накит за глава у омъжените жени, независимо от това, какъв е бил неговият произход, каква форма е имал той или в коя епоха се е употребявал.

Ето защо погрешно би било да се подвеждат сокаите в Македония и Търновско под един общ знаменател и да се разглеждат като разновидности на един и същ древен оригинал. Още на пръв поглед се вижда, че това са две създания, независими едно от друго по форма и произход. За това говори и обстоятелството, че между Македония и Търновско не е намерена досега междинна употреба на сокая. Ако между македонския и търновския сокай е имало непрекъсната географска връзка, както мислеше Костов,[1] и ако сокаят е бил един широко разпространен по българските земи накит, ние щяхме да го имаме в повече местности и в повече преливни форми. От друга страна, ако той е бил създаден в турско време, сиреч в сравнително по-ново време под някакво чуждо влияние, то това влияние несъмнено е достигнало до българските земи чрез посредството на народи, които са общували по някакъв начин с българите. А ние знаем, че сокаят в цялостния му вид го няма нито у турци, нито у гърци, нито у румъни, нито у сърби. Той се среща само в Албания, но там той е явна заемка от западна Македония. У нашите съседи не се срещат дори характерните съставни части на сокая в единична употреба. Сокайното металическо кръжило и сокайната шевица в Търновско стоят съвсем изолирани на Балканския полуостров.

Всичко това показва, че двата вида сокаи са създадени само на местна почва и то не след заробването на България от турците, а в много по-далечно време. Някои от съставните части на търновските сокаи ни сочат дори по-определено и средата, в която е могъл да възникне първоначално този накит. Металическото кръжило, висулките от двете страни на лицето, кърпата, която се спуща от кръжилото по плещите и гърба, са знаци и украси, които намираме през XIII и XIV век в царските и болярските домове във Византия и България. Тяхното съчетание в народния сокай е могло да стане само в тези среди, а не късно в турско време, когато в България не е имало нито условия, нито възможности да се създават наново царски или болярски накити. От друга страна, локализирането на сокая само в западна Македония и около Търново, т. е. в места, които са били някога средища на политически живот, не може да бъде проста случайност. Напротив, това ограничение ни дава достатъчно основания да допущаме, че исторически сокаят стои в тясна връзка със средищата на стария български държавен живот или, по-точно, с живота на старите български дворове.

Ако това е наистина така, то ние трябва да приемем, че двата вида сокаи са създадени в съвсем различни времена и по съвсем различни образци, които не трябва да се търсят никъде другаде, освен в дворовете на Самуила и на търнов-

[1] Костов, цит. съч., 14.

ските царе. Македонският сокай е следователно по-старинен, по първобитен, по-близък до първичните царски и болярски накити за глава и, главно, по-независим от византийското дворцово влияние. Неговото подробно и всестранно изучаване в географска широчина и в хронологическа дълбочина ще ни доведе до възможността да го възстановим в по-старинния му вид, а това ще ни приближи значително до първичния му образец, който засега ни е съвършено неизвестен.

Историческото развитие на търновския сокай е сравнително по-ясно. Както видяхме, той съдържа елементи, които могат да се свържат направо с някои познати вече старобългарски царски или болярски знаци и носии и чрез това да се изведе направо от търновските знатни среди, които, след падането на Търново, са го предали на простия народ в околностите на столицата. Аз имах вече случай да покажа на друго място,[1] как византийската императорска и патрицианска корона (прополома) е била предадена чрез българския и сръбския двор и чрез болярството на простия народ като своеобразна кошовидна шапка, която се е задържала у българките между Ниш и Ихтиман чак до XVIII век. В Търновско имаме подобно явление, което по една случайност е продължило съществуването си почти до наши дни.

Както вече се изтъкна по-горе, търновският сокай се явява в два вида: със затворено кръжило и с отворено кръжило. В последно време, когато сокаят е бил все още в употреба, затвореното кръжило се е срещало повече из Килифаревско, Дряновско и Севлиевско, а отвореното кръжило е било разпространено в Габровско и Тревненско.[2] Зад тази двойственост на сокайната форма в Търновско не се крие сега никакво обществено или класово различие, но в далечното минало тя ще да е била причинена тъкмо от съсловното различие на жените, които са имали право да носят „сокай". Знае се например, че във византийския двор облеклата и особено накитите за глава са били точно определени знаци за достойнство и не са могли да бъдат употребявани произволно. Ние не можем да се съмняваме, че търновският двор е могъл да прави в това отношение изключение и да е допущал по-низши дворцови чинове да носят знаците на по-висше княжеско или болярско достойнство. Въз основа на това нам се налага да приемем, че в търновските дворцови среди са се употребявали два вида метални диадеми, които са преживели дългото турско робство и са достигнали до нас като евтини затворени кръжила и отворени полукръжила. И двете диадеми са се носели по всяка вероятност комбинирани с дълги украсени с везба кърпи, които са се спущали отзад и са покривали плещите и гърба. Към тези основни части на болярските сокаи са били прибавени също и други украси от вида на тези, които намираме и при днешните търновски сокаи. Все тогава ще да е била употребявана и типичната сокайна шевица, която днес стои изолирана по техника и орнаментика, но която все пак съдържа много мотиви, които биха могли да се изведат направо от византийската орнаментика. Така, например, обнародваните от Ст. Л. Костов на таблица II, № 1 и 2 сокайни шевици не са нищо друго освен далечна реплика на византийски орнаментни композиции от палмети на вълнообразна основа.

[1] Кр. Миятев, Царска корона в селска хижа. ИНЕМ XIV, 1943, 10—48.

[2] Костов, цит. съч., 4.

За съжаление, до нас не е достигнал нито един образ на търновска болярка, за да съдим за тогавашните сокаи. Във всеки случай съчетанието на диадема с провиснал отзад плат е не само напълно вероятно, но и съвсем естествено, защото ние знаем болярски образи от други места, в които имаме бялата кърпа в подобно съчетание със царска корона или болярска шапка.

Но и днешният търновски сокай по своя състав и по своята благородна и културна форма е толкова царствено-болярски, че не може в никой случай да се смята за късно народно създание, образувано от случайно съчетание на първоначално чужди един на друг елементи. Сокаят със затвореното кръжило е толкова близък по същество например до накита, който носи деспотица Доя в Земенския манастир, че неволно ние сме принудени да свържем тия два накита не само във формално отношение, но и хронологически, въпреки че между тях са изтекли пет века. Не ще бъдем много далеч от истината, ако кажем, че търновският сокай, като се изключи материалната му страна, се е запазил почти такъв, какъвто са го носели в Търново през XIV век.

*

За съжаление, ние не притежаваме днес много данни за историята и географското разпространение на този интересен накит. Ние го познаваме в Търновско по случайно запазени екземпляри (цели или части), по описания от стари хора, които го помнят, и най-вече по рисунки и фотоснимки, правени едва след освобождението. Не трябва, обаче, да се губи надежда, че този късен и оскъден материал може да бъде един ден попълнен с неоткрити още писмени или археологически сведения от по-ранна епоха. Тази надежда се подхранва от обстоятелството, че в чуждите библиотеки има още много неизследвани ръкописи и пътеписи, както и у нас все още се намират непроучени църкви и манастири със старинни стенописи. Към една такава църква ме насочи преди известно време проф. Ив. Снегаров. Моята радост беше безгранична, когато в незначителната наглед постройка аз можах да видя една сравнително добре запазена композиция на Страшния съд, в която, наред с другите грешници, бяха представени и няколко жени с типични търновски сокаи. Тази нова придобивка не предхожда, наистина, с много години известните ни вече данни за сокая, но все пак тя е характерна и ценна, защото произхожда непосредствено от ръката на народен зограф и защото ни дава добро указание за формата и географското разпространение на сокая около средата на XIX век, а така също и за тогавашното отношение на църквата към този народен накит.

Въпросната църква се намира в горния край на търновското село Хотница, което е разположено до последните издънки на Стара планина, пет километра южно от гара Ресен. Тя е полузаровена в земята еднокорабна постройка с един отворен притвор на западната страна. Тежък общ покрив с широки стрехи притиска сградата и я прави да изглежда още по-низка и още по-прихлупена (обр. 23). Подпорките на притворния покрив са здрави дървени греди, за бази на които са използувани архитектурни материали от развалините на близкия Nicopolis ad Istrum.

Вънкашната страна на западната стена на църквата е изцяло покрита с композицията Страшния съд, за произхода на която ни дава сведения един надпис в ляво от входа. Надписът е запазен само частично и се чете (развързан) така:

САСЬ БОЖИЯТА ПОМОЩЬ И САСЬ ПРЕЛЕЖЕНИЕТО НА СВЕЩЕНИЦИТЕ ПАПА ІОРГИ ПАПА ПЕТАРЬ ПАПА ТЕОДОРЬ ПАПА ІОРГИ ПРОЧ: ИЕЖЕ ЕПИТРОПЪ КОСТАНДИНЬ ДИМУВЬ ПЕРВОНАЧАЛНИЦИ.... ЕРИ КРАСТЮ ИВАНУВЬ ПЕНУВЪ НИДЯЛКУ ДИМИТРУВЪ ХРАСО ДИМИТРУВЪ ПЕНЧУ КОЛЮВЪ ДИМИТРУВЪ КОЛЮВЪ ХРИСТО КАНЮВЪ ЕНЮ ХРИСТУВЪ.... ИТ... (ХОТ)НИШКИ ХР.... ИЗОБРАЗИСЯ.... СУДА ГОСПОДНЯ.... (Л)ЕТА 18. .

Надписът се отнася следователно до тази композиция, която е единствена в църквата. Тя е правена с задружните усилия на хотнишките свещеници и неколцина селяни. От цифрите на годината се четат ясно първите две. От третата цифра е запазена само горната част, която е съвършено еднаква с горната ъгловата част на буквата З в надписа и затова може да се допълни като 3. Възможно е, обаче, и попълване като 7, от което ще следва да се приеме, че западната фасада на църквата е била изписана през седемдесетте години на миналия век. Самата стенопис по своята иконография и по наивния си натурализъм може да се свърже направо с познатите ни български стенописи от средата на XIX век, така че тя с еднакво право може да се отнесе както към тридесетте, така и към седемдесетте години на същия век.

Обр. 23. — Църквата в с. Хотница
Fig. 23. — L'église du village de Hotnica

Обр. 24. — Стенопис в църквата в с. Хотница
Fig. 24. — Fresque dans l'église de Hotnica

Композицията Страшният съд в Хотница е съставена по отдавна установена вече схема. Най-горе е Исус Христос като съдия, около него са апостолите, и от

Обр. 25. — Стенопис в църквата в с. Хотница
Fig. 25. — Fresque dans l'église de Hotnica

Обр. 26. — Стенопис в църквата в с. Хотница
Fig. 26. — Fresque dans l'église de Hotnica

седят на тронове, а от двете страни на входната врата са представени раят и адът. Докато всичко друго в тая композиция е шаблонно и неинтересно от художествено историческо и иконографско гледище, сцените в ада се явят от особено значение за нас поради своя битов характер. За хотнишкия художник небето и раят са един абстрактен свят, който той може да представи чрез традиционните средства на старата църковна живопис: спокойни пози и жестове, вътрешен духовен мир, благообразни лица, условни типове, библейски идеални облекла. Царството на ада, напротив, е за него много по-реален мир, и затова той взема за образец земята и нейните грешни обитатели. Но тази земя и тези грешници не са някакви далечни и чужди образи, а самите съвременници на зографа, представени в битова обстановка и реални облекла и накити. Представяйки българина в ада като носител на най-тежки грехове, художникът

не е изразявал с това своето долно мнение за сънародниците си. В случая той се проявява като нравоучител, който иска да въздействува по-непосредствено чрез картинни образи. В тия страшни сцени неукият българин не е трябвало да вижда

Обр. 27. — Стенопис в църквата в с. Хотница
Fig. 27. — Fresque dans l'église de Hotnica

отвлечени фигури с неясно значение, а сам себе си, своите лични пороци, заблуждения и грехове и своята лична съдба в задгробния живот.

Обр. 28. — Стенопис в църквата в с. Хотница
Fig. 28. — Fresque dans l'église de Hotnica

В хотнишкия „ад" ние виждаме най-горе група евреи, следвани от блудници жени и група бледословци. Под последните са брудниците (две жени

и един мъж), чието място е право в страшната паст на ада. Там ще отидат и прелюбодейците. В отделно поле под гробовете на възкръсващите мъртвци са представени заедно с интересни битови елементи други грешници: чародейци ходожний крадец, лъжесвидетел, кръчмар, воденичар и безпостник, „що яде преди църква“ (обр. 24—28).

Обр. 29. — Стенопис в църквата в с. Долно Райково
Fig. 29. — Fresque dans l'église de Dolno Raïkovo

Както в повечето български композиции на Страшния съд от средата на XIX век, така и тук по-голямата част от грешниците носят облекла, които художникът било изцяло, било частично е рисувал по натура или по памет въз основа на лично наблюдение. Представят се граждани и гражданки в съвременно на художника гражданско облекло, но също така и селяни в селска носия. В различните краища на България градското облекло се представя почти еднакво, защото и в самата градска мода от онова време не е имало големи различия. Така например, в Бачковския (1840) и Троянския манастир (1848) са нарисувани жени-гражданки, които носят изпъстрени с едри цветя копринени рокли и къси чохени елечета, подплатени и гарнирани отпред с кожа. Същото облекло намираме и в Хотница у жените блудници. Селските носии в нашите стенописи, напротив, са много по-разнообразни, защото художниците ги представят точно такива, каквито са ги виждали в мястото, гдето са работели. Захари Зограф е нарисувал в Бачковския манастир не жени от родния си Самоковски край, а типични рупки. Като рупки са представени в 1872 част от блудниците и в друго родопско село, Долно Райково (обр. 29). В югозападна България (Рилския манастир) селянките са в радомирски саи, а в Хотница имаме балкански сукмани и търновски сокаи. Това обстоятелство ни дава основание да виждаме в църковните стенописи от миналия век благонадеждни документи, които биха могли

спокойно да се използуват не толкова за основно и подробно изучване на народното облекло около средата на XIX век, колкото като добри указания за вида и географското разпространение на това облекло.

Документално значение имат, прочее, и хотнишките сокаи. Още при пръв поглед се вижда, че те са рисувани упростено и без допълващите ги металически и монистени украси. Обаче съществените съставни части и характерната форма са добре и ясно предадени. Личи, че художникът добре познава този накит и знае, кое е характерно в него.

В хотнишката църква са представени три сокая. И трите са с отворено кръжило, което не е сложено направо върху косата, а върху месала. Кръжилото има форма на извита правоъгълна плочка и е богато украсено със скъпоценни камъни. Месалът е бял или розов. Той покрива гърба и раменете, но оставя шията доста открита. Прави впечатление извънредно високата бука, която издига месала на около 25 см. над главата. Сокайната шевица е сметната също за съществен елемент на накита и затова е предадена навсякъде, макар и много упростена. При белите месали шевицата е розова, при розовите — бяла.

Със своите бегло нарисувани сокаи все пак хотнишкият художник ни е оставил един ценен принос към историята на търновския сокай. Той ни е засвидетелствувал преди всичко употребата или поне популярността на този накит около средата на XIX век и в полските села около Търново. Тукашният сокай е бил с отворено кръжило и с доста висока бука, която е давала възможност да се покаже по-голяма част от челната шевица. Наред с белите месали, в Хотница е нарисуван и един розов месал, който, ако не е произволна игра на художника с боите, ще трябва да се смята като едно твърде ценно указание.

Най-после, хотнишката стенопис ни показва съвсем ясно, какво е било отношението на тогавашната църква към народните красила и по-специално към сокая. Ние знаем, че църквата и обществените понятия за морал никога не са били благосклонни към проявите на земната суетност, но у нас в това отношение са отивали до прекалени крайности, като са смятали за тежък грях не само гримирането и трупфенето на жените, но и употребата на огледало. В много стенописи от XIX век, които представят „Страшния съд", са изобразени между грешниците в ада и жени, обременени с греховете на своята суетност: начервени и белосани, разкошно облечени и накичени или пък държащи пред себе си огледало. Не е случайно, значи, че в Хотница между грешниците са изписани и жени с най-разкошния и най-скъпия по онова време накит. В своята първоначална болярска среда сокаят е бил знак и накит съвсем хармоничен с облеклото и обстановката. Минал по-късно у народа, той се откъснал от своята естествена среда и като загубил всякакъв спомен за предишното си значение, продължил да съществува само като бляскав накит, който със своето великолепие се е намирал в остро противоречие със скромния живот и простите нрави на поробения българин. Понятни са, следователно, враждебните отношения на тогавашната църква и ръководна общественост към сокая. Характерно е, че тази враждебност не е била пасивна и не се е задоволявала само да заклеймва сокая чрез проповед и картинни образи като греховна суета. В един псалтир, печатан в Москва през 1785 г. и употребяван в църквата Св. Троица в Габрово, четем:

1814 ДЕКЕВРЪ ВДИГНАХА СА СОКАИТЕ ОТ ЖЕНИТЕ ДА НИ НОСЕТЪ ВЕКИ СОКАИТЕ.[1]

Колкото и да е кратка, тази бележка ни показва съвсем ясно, че през месец декември на 1814 година е била издадена в Габрово против сокаите и някаква забрана, която сигурно е била израз на общественото настроение.[2] Подобна забрана е била издадена и от митрополит Иларион Ловчански за така наречената женска „шапка" в Троянско и Ловчанско,[3] която е била една друга разновидност на сокая.

Документи като хотнишката стенопис ще се намерят може би и на други места из Търновско. В този край все още има археологически паметници, които очакват своите изследвачи, за да открият историческите си богатства. Ако сме щастливи да намерим един ден между тези богатства по-стари и по-точни данни за историята на търновския сокай, аз съм уверен, че тези данни ще ни насочат съвсем определено към истинската първична среда, в която се е създал и употребявал сокаят. А тая среда не може да бъде никоя друга, освен търновския царски двор и приближеното до него болярство. Но такива документи ще ни потвърдят сигурно също и това, че залезът на сокая е предизвикан през XIX век в голяма степен и от враждебното отношение на църквата към него.

Докладвано в Историко-филологическия клон на 17 октомври 1946.

Origine et déclin du sokaï de Tarnovo

Le sokaï est une espèce de coiffure (fig. 22) qui a été portée dans les bourgades des environs de l'ancienne capitale bulgare Tărnovo par les femmes mariées. Nul document écrit, ni monument archéologique ancien ne mentionnent son origine, mais elle est supposée grâce au caractère particulier de ses différentes parties. Le sokaï de Tărnovo a été employé sous deux formes: 1. Sous la forme de diadème métalique fermé comme un cercle, 2. sous la forme de diadème semi-circulaire qu'on posait sur le front. Comme complément à ce diadème apparaissent les pendeloques des deux côtés du visage et l'écharpe blanche qui partait du diadème, recouvrait la nuque, le cou et les épaules, et dont les bouts retombaient sur le dos. L'écharpe était ornée devant par une bande de broderie ajourée. Kr. Mijatev rejette la supposition de S. L. Kostov que le sokaï a été inventé de toutes pièces chez les bulgares pendant le joug turc et que ses différentes parties se sont groupées en une seule coiffure à la suite de diverses influences étrangères, proches ou lointaines. M. Mijatev conçoit le sokaï comme une coiffure entière et historiquement indivisible quant à la composition et quant à la forme. Le diadème, les pendeloques des deux côtés du visage et l'écharpe blanche sont des

[1] Хр. и П. Гъбенски, Историята на града Габрово и Габровските въстания. Габрово 1903, 16.

[2] Ник. Ив. Чушков, тревненец и бивш учител ми съобщи с писмо следното: „Знае се само, че в нашата (тревненската) съборна църква Св. Архангел още в турско време станало забраняване от страна на свещениците жените да не идват в църква със сокаите си".

[3] Л. Милетич, Старото българско население в Североизточна България. София 1902, 54.

éléments que nous trouvons dans la Cour de Byzance, dans celle de l'ancienne Bulgarie et parmi les boïars du XIIIe et du XIVe siècle. C'est dans ces milieux précisément qu'il serait plus exact de chercher le prototype du sokaï populaire. C'est un phénomène reconnu dans l'histoire du costume et des parures que ceux-ci se transmettent des classes supérieures aux classes inférieures, où ils perdent avec le temps leur signification primitive en se transformant en costumes et parures populaires. Nous en avons beaucoup d'exempes en Bulgarie. Tel est le cas de la couronne byzantine des femmes du XIVe siècle qui a été employée par les paysannes bulgares entre Niš et Ihtiman comme simple coiffure jusqu'au XVIIIe siècle.[1] Deux autres circonstances encore témoignent en faveur de l'origine royale du sokaï: 1. la bande brodée de son écharpe blanche, faite en fils multicolores de soie ou de laine, diffère entièrement de toutes les autres broderies bulgares par sa technique et ses motifs; souvent, dans son ornamentation, nous découvrons des éléments d'origine méditerranéenne; 2. la localisation du sokaï autour de Tărnovo où l'influence de la Cour a été sans doute plus immédiate et plus prononcée. Pénétrant dans les milieux populaires immédiatement après la chute du royaume de Tărnovo, le sokaï s'est maintenu jusqu'au milieu du XIXe siècle, époque à laquelle il commence à disparaître rapidement. Une des causes de son abandon fut l'attitude réprobative de l'Eglise à son égard, exprimée soit sous forme de défense officielle de porter le sokaï, soit dans les fresques des églises du XIXe siècle (par exemple à l'église du village de Hotnica, fig. 23) où, dans la représentation du Jugement dernier, les femmes corrompues et les pécheresses sont représentées coiffées du sokaï (fig. 24—28).

Kr. Mijatev

[1] Кр. Миятев, Царска корона в селска хижа. ИНЕМ XIV, 1943, 15—48.

Башовичката църква

От **Г. Кожухаров**

На половина час път от гара Орешец за гр. Белоградчик, на левия бряг на Скомлянската река, там дето последната напуска Столовата планина, за да навлезе в Дунавската равнина, не далече от Башовичката чешма, скрита между храстите, се намира малка полусрутена църква[1] (обр. 30).

До преди около 25—30 години църквата беше почти съвсем здрава. Извадени бяха само вратата и горния каменен праг, а на свода имаше голяма надлъжна пукнатина.

Обр. 30. — Башовичката църква. Поглед от нартиката към апсидата

Fig. 30. — L'église de Bašovica. Vue du narthex vers l'apside

Местното население нарича тази църквица „латинска", а Столовата планина югоизточно от нея — „Пусто загоре".

При църквата има две гробища, между които лежи дълъг период от време. Колко голямо е било първото гробище ние не знаем. Днес от него могат да се наброят само десетина побити камъни. Второто гробище надали е било по-голямо отколкото е сега. Петте кръста, два от които с еднаква форма и дата 1797 г. и един със старинна форма и имената Улита и Неделя с дата 1711 г. говорят за случайни погребения, а не за селско гробище.

Следи от селище не можахме да намерим нито в близко, нито в далечно съседство със църквата, въпреки многобройните ни търсения и разпитвания. Има предания, че тук е било по-рано село Орешец. Последното, обаче, е твърде старо и също има старинна църква.

Кога е празникът на църквата днес никой не знае. Никой не помни и кога са престанали да служат в нея.

[1] За Башовичката църква вж: а) ИАИ V, 1928/29, 343. Сведението е неточно по отношение локализация, време и данни за градивния материал; б) Р. Попов, Пещерата Миризливка. София 1933, 5. В прибавената рисунка от В. Атанасов, църквата е показана с корниз на западната и източната стена и с ниши на западчата стена на нартиката. Такива в действителност няма; в) К. Панов, Белоградчик. 1938 г. Сведенията за погребенията не се потвърждават.

Архитектура

Църквата (обр. 31) е правоъгълна, еднокорабна сграда с полукръгла отвън и отвътре апсида и голяма, по-късно пристроена нартика. Ориентирана е с 15° отклонение към север от източната посока. От сградата стоят още северната стена с началото на свода, западната стена на същата височина, южната стена малко над прозорците и апсидата с част от засводяването.

Вътрешната дължина на кораба е 5·70 м., а широчината 3·85 м. Дълбочината на апсидата е 1·95 м., а широчината 3·05 м. Корабът е засводен с полуцилиндричен свод, който започва на 2·01 м. от пода и има средна дебелина 0·35 м. Дебелината

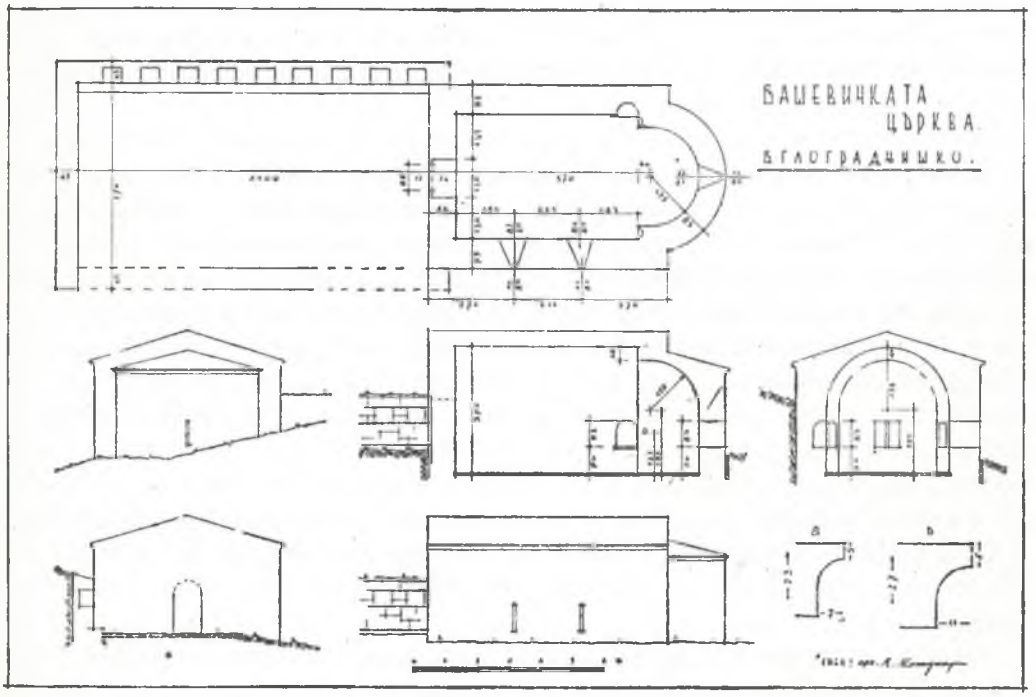

Обр. 31. — Башовичката църква. План
Fig. 31. — L'église de Bašovica. Plan

на северната и южната стена е 0·95 м., на западната 0·86 м., а тази на апсидата 0·83 м. Подът на църквата се намира на 0·65 м. под сегашното ниво на терена пред входа и е постлан с каменни плочи. Поради разрушаването на горния и долния праг на вратата и натрупания във вътрешността материал от разрушения свод и стените не може засега да се установи, дали нивото на пода по отношение това на двора е такова от времето на построяването на църквата или впоследствие е станало повдигане на дворното ниво. По същите причини не може да се установи и височината, нивото и засводяването на входа. Широчината на входа, мерен отвън между каменните рамки, е 0·86 м., а отвътре—1·20 м. Няма следи от закрепване на врата върху каменните рамки.

Църквата се е осветлявала от три малки прозореца-мазгали, два на южната стена и един в апсидата с размери: от вътре 0·77—0·80—0·87/0·80—0·83 м., а отвън — 0·10—0·11/0·80—0·83 м. и засечени на 0·90 м. от пода. На прозорците също няма следи от прозоречни рамки, нито от решетки.

Стените отвътре, като изключим нишите, нямат никакво разчленение. Нишите са четири и всичките са с полукръгло хоризонтално сечение и четвърт сферично засводяване. Две са на източната стена, дясната с размери 0·35 м. широка, 0·20 м. дълбока и 0·80 м. висока, а лявата — съответно 0·37/0·20/0·80 м. На северната стена, в североизточния ъгъл на църквата има друга ниша-дарохранителница, с размери 0·64/0·38/0·83 м. Подовата ѝ плоча, за разлика от тези на останалите ниши, излиза 0·12 м. пред лицето на стената. Тези три ниши са разположени на височина 0·90 м. от пода, т. е. на височината на прозорците. Освен тях има още една, четвърта ниша, разположена на северната стена, в самото начало на апсидата, с размери 0·11/0·08/0·15 м. и поставена на 1·22 м. от пода.

Престолният камък не личи, затрупан вероятно под развалините на свода.

Иконостас в днешния му вид не е имало. Доказателства: а) мазилката между последната фигура върху северната стена и дарохранителницата е запазена на известна височина и върху нея няма никакви следи от прикрепване или даже от допиране на иконостаса, б) вертикалната цветна рамка, отделяща две композиции, които са се намирали непосредствено над фриза над дарохранителницата, показва, че половината от композицията, ако е имало иконостас, е била пред, а другата зад него. При по-голяма височина на свода това е допустимо, нашата църква, обаче, е доста низка. От това може да се заключи, че ако е имало иконостас, последният е бил сравнително нисък и е стоял върху собствена основа.

Отвън църквата е също така неразчленена и освен корниза (обр. 31 а, б), който опасва апсидата и завършва горе северната и южната стена, липсва всякаква украса.

Като градивен материал за стените е употребен „синь камик“ и „белчан“,[1] а за засводяването „маловинье“.[2] От същия бигор, ваден недалеч от тука, са изсечени и корнизите.

Камъните за стените са ломени и грубо одялани, но правилно и равно наредени така, че зидарията е с две лица. Употребени са и доста големи камъни: 100/60/30 см., 150/70/30 см., 85/85/45 см. и т. н., някои от които в свода. Употребените за засводяването бигорни камъни са, напротив, много добре обработени (обр. 30). Между бигорните камъни на свода има и няколко варовици, от което може да се заключи, че в далечното минало сводът е бил заздравяван.

Камъните са свързани с бял, здрав, сега почти вкаменен хоросан. Освен това, преди началото на свода, т. е. в горния си край, стените са били свързани с двоен пояс, от който днес стоят само дупките в зида. Вътрешната греда е била поставена наравно с лицето на зида и е била покрита само с мазилката, а външната е на 10 см. навътре от лицето на зида и е била закрита с каменни плочи. Размерът на гредите е 13/18 см.

[1] „Синь камик“ и „белчан“ са местни названия на сивия и белия варовик.

[2] „Маловинье“ е местно название на бигора.

Вътрешната мазилка е от два слоя със средна обща дебелина 0·01 м. Хоросанът е бял, много здрав и също почти вкаменен. Първият слой на мазилката е по-дебел и направен с примес от слама. Сламата е вече изгнила, личат само следите ѝ, но тук—таме са запазени и отделни сламки. Вторият, лицев слой на мазилката е съвършено тънък, плътен, тлъст и гладък. Върху него е живописвано. По подобен начин е направена и мазилката на някои от търновските църкви. Например на № 13 на Трапезица.

Църквата е била покрита с каменни плочи, дебели 0·017—0·02 м., някои от които намерихме in situ. Външна мазилка не е имало. Доказателство за това намираме в следното:

а) корнизите са подравнени с лицето на зида,

б) в шуплите на бигорните корнизи няма следи от хоросан,

в) поставянето на външния дървен пояс навътре на лицето на зида и закриването му с каменни плочи.

Нартиката (обр. 31) е пристроена по-късно, като надлъжните ѝ стени са просто долепени до външните стени на кораба, без да са свързани конструктивно с него. Вътрешната дължина на нартиката е 11·00 м., а широчината е равна на външната широчина на кораба. Дебелината на стените е 0·65 м. Входът се е намирал в задния край на южната стена, но широчината му не може да се установи. Не може да се каже също, где и какви прозорци е имало.

Разчленението на стените вътре в нартиката е по-богато от това на кораба. По дължината на цялата северна стена са направени девет правоъгълни ниши (обр. 30 и 31) с размери: широчина 0·64 м., дълбочина 0·50 м. и 0·50 м. вивисочина. Разстоянието между отделните ниши не е съвсем еднакво и варира между 0·40 и 0·50 м. Нишите са поставени 0·75 м. над 0·30 м. широкия отстъп на зида и на около 1·50—1·55 м. над нивото на пода на кораба. Самият отстъп се намира на 0·10—0·15 м. над нивото над терена пред входа на църквата. Неизвестно е предназначението на тези ниши, а и на разширението на зида. Ниши на западната страна не е имало. Изглежда такива не е имало и на южната, поради малката, сравнително, дебелина на стените. Направата им на северната стена е било възможно, защото тук те се намират под нивото на двора.

Какво е нивото на пода на нартиката по отношение пода на кораба и на околния терен, за сега не може да се определи. Отвън нартиката няма никакво разчленение. Липсата на контрафорси и тънките стени сочат на дървен покрив. Покрита е била също с каменни плочи. Наоколо няма никакви следи от керамиди и тухли, докато парчета от покривни плочи се намират и тук. Във вътрешността на притвора има голям насип, образуван от срутването на покрива и стените.

И тук стените са градени с местен варовик и бял хоросан. Зидът, обаче, не е така добре направен, нито хоросанът така здрав. Ясно личи упадък на строителната техника. От мазилка вътре няма никакви следи, но такава, не ще съмнение, е имало.

Да се датира Башовичката църква, изхождайки само от външните белези на плана и градивния материал, не е възможно. Полукръглата апсида датира от предюстинианово време, след което изчезва, за да се яви в църковните постройки на

XIII и XIV век.[1] Еднокорабните засводени църкви без купол са широко разпространени у нас през феодалната епоха. Невъзможно е, обаче, да се приеме, че от VI до XIII век не са строени абсолютно никъде полукръгли апсиди. Широкото разпространение на еднокорабните засводени, безкуполни църкви с полукръгли апсиди през българската феодална епоха, косвено доказва, от друга страна, че такива са строени и по-рано, но може би не така на често.

За приблизителното определяне датата на съграждането на църквата ние ще си послужим с данните, които ни дават архитектурният анализ и анализът на стенописите.

Пропорции

Преди да пристъпим към изследване пропорциите на Башовичката църква,[2] за да се избегнат известни недоразумения, искаме да изясним накратко нашето схващане по въпроса за пропорционирането в архитектурата.

Голяма част от теоретиците на архитектурата, като изхождат от някои изказвания, главно на Витрувия, смятат, че древните народи и особено древните гърци са се ползували при архитектурното пропорциониране от помощта на неизвестни днес нам математически системи и търсят, чрез различните методи за геометричен и аритметичен анализ на архитектурните паметници, да открият тези системи, да намерят ключа към красотата (Тирш, Мессел, Хембидж, Владимиров). Нашето схващане по този въпрос, обаче, е съвсем различно от горното, поради което и в основата на направените проучвания легнаха следните положения:

1. Изкуството е една от идеологическите надстройки; една от формите на общественото съзнание. То е рожба на определена обществена епоха и се явява нейно своеобразно отражение. Ето защо мисълта, че може да се създава изкуство с помощта на механични математични процеси е явно абсурдна. Това не е възможно днес, не е могло да бъде възможно и в миналото.

2. Откриваните при анализа на пропорциите на архитектурните паметници математически закономерности се дължат на характера на инжинерно-техническата наука и практика на миналото.[3]

Освен това нашият анализ предполага: а) че майсторът-строител е притежавал известен минимум теоретически и практически технически и архитектурни познания, които поради тогавашните условия на работа не са се отклонявали съществено от тези на другите майстори в страната за дадено време и б) че преди да пристъпи към изграждането на църквата, той е имал като образец за копиране, подражание или като изходен пункт за работа, някоя друга нему позната църква.

---

[1] П. Мутафчиев и Ю. Господинов, Базиликата при Чобан-дере. ИАД VII, 1919—1920, 34.

[2] Изследването на еднокорабната църква започнахме във връзка с готвената студия „Методите за размерване и оразмеряване на архитектурните обекти в далечното минало и тяхното отражение върху архитектурните пропорции."

[3] По този въпрос виж изследването на автора „Методи за пропорциониране или методи за размерване и оразмеряване" (още необнародвано).

Поради това нашият анализ има за цел да открие в разглежданата църква приложения при размерването и конструирането метод и като потърси паралели, да определи мястото ѝ в реда на познатите нам и датирани еднокорабни църкви.

Относно точността на проведения анализ, необходимо е да кажем, че не трябва да се търси абсолютното пълно покриване на резултата, получен по графически път с получените при обмерването на обекта данни главно по следните причини:

а) Самите обекти са размервани при строежа графически, вследствие на което, от една страна, както и на неточността на този начин на работа поради използуването на примитивни уреди — от друга, известни отклонения са напълно естествени.

б) При самата зидарска работа също се допускат отклонения от дадените размери, различни при различните видове зидария и

в) При размерването при строежа на сградата, при нейното снемане днес и при самият графичен анализ също са допустими известни неточности.

Когато започвахме нашите изследвания върху еднокорабната църква, ние не предполагахме, че за нея може да се каже нещо повече от това, което намираме в ценния труд на Н. Мавродинов „Еднокорабната и кръстовидната църква по българските земи до края на XIV в.“ Не допускахме също, че тази проста по форма църква, която бяхме свикнали пренебрежително да наричаме „познатия ни тип“ ще се окаже не така съвсем позната. Установи се, обаче, че към класификацията направена от Н. Мавродинов,[1] трябва да се прибавят още две основни групи: църкви с еднакво дебели стени и такива, при които дебелината на западната и апсидната стена са пропорционални на големината на апсидата. И двете групи водят началото си от общия първообраз, какъвто представлява напр. църквата Св. Георги в местността „Кайлъка“ до Плевен, в който всички стари еднокорабни църкви са вписани. Оказа се също, че еднокорабните църкви не се състоят просто от кораб, т. е. произволно взето четириъгълно пространство и апсида според вкуса на времето, а напротив, както вътрешното, тъй и външното очертание почиват на строго спазвани строителни традиции, водещи началото си от казания първообраз. Установи се също, че всички апсиди, независимо от формата и големината им, са построени само с помощта на два геометрични метода, в зависимост от това към коя група спадат църквите. Откриха се и църкви от смесен тип. Ние няма да излагаме тук резултата от изследването на еднокорабните църкви, тъй като това излиза вън от рамките на настоящата работа и представлява предмет на отделна студия. Във връзка, обаче, с анализа на Башовичката църква и на привлечените като сравнителен материал църкви беше необходимо да се дадат горните сведения.

Направеният графически анализ (обр. 32) открива следните белези: отношението на широчината на кораба и дължината му е 2:3; отношението на вътрешната височина на кораба към дължината е също 2:3. Дебелината на страничните стени е $^1/_4$ от вътрешната широчина на кораба. Дебелината на западната и апсидната стена са получени графически. Дебелината на западната стена е почти толкова голяма, колкото и тази на апсидната стена. Дълбочината на апсидата е равна на $^1/_2$ от

[1] Н. Мавродинов, Еднокорабната и кръстовидната църква по българските земи до края на XIV в. София 1931, 10 сл.

широчината на кораба. Всички главни размери са свързани един с друг и произхождат един от друг. Основната мярка тук е широчината на кораба. Цялата работа по размерването може да бъде извършена само с помощта на въже и колчета.

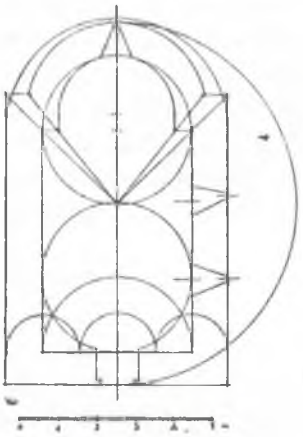

Обр.32.— Башовичката църква. Анализ на плана
Fig. 32. — L'église de Bašovica. Analyse du plan

Едно по-нататъшно разглеждане на църквата ще открие още характерни белези, но вече говорещи за естетическото разбиране на строителя. Така, например, нишите са подравнени с прозорците, а за да постави прозорците по възможност симетрично както върху вътрешната тъй и върху външната стена, строителят е навел силно оста на единия прозорец.

Всички тези белези, заедно с дадените в предидущата глава, говорят за една високо стояща строителна техника. От где идва тя? Намаляване размерите на половина за да се получат новите размери и отношението 2:3 ни насочват към римската архитектура, гдето ги намираме при построяването на аркадите. „Изучаването на римската архитектура ни подсказва, че римските архитекти са изработили определени отношения. Широчината на отвора е два пъти по-малка от височината му, широчината на стеничната между два отвора е два пъти по-малка от широчината на отвора, а дебелината на стеничната е два пъти по-малка от широчината ѝ. С други думи, обикновената форма на отвора представлява от себе си правоъгълник с отношение на широчината към височината както 2:3, на който е поставен полукръг".[1]

Да датираме Башовичката църква само въз основа на тези белези, обаче, не е възможно, ето защо ще се опитаме да направим това като я сравним с други еднокорабни църкви, годината на построяването на които е сигурно установена.

Като изходна точка ще вземем долният кат на Бачковската костница (обр. 33) Освен това, като сравнителен материал привличаме още църквата Св. Петка в с. Балша (обр. 34), църквата Св. Иван Предтеча в Асеновград (обр. 35), църквата при с. Беренде (обр. 36) и църквата № 18 на Трапезица в Търново (обр. 37).

От частичния анализ на изброените църкви[2] могат да се установят следните общи белези:

1. Църквите могат да бъдат поделени на две основни групи: църкви с еднакво дебели стени, към които спадат църквата при с. Беренде и цър-

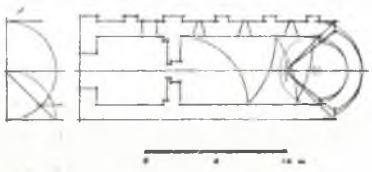

Обр. 33. — Долният кат на Бачковската костница. Анализ на плана
Fig. 33. — L'étage inférieur de l'ossuaire de Bačkovo. Analyse du plan

[1] И. Б. Михайловски, Теория классических архитектурных форм. Издательство Академии архитектуры СССР. Москва 1944, 42.

[2] Плановете на църква № 18 на Трапезица и църквата при с. Беренде, църквата Св. Иван Предтеча в Асеновград, долният кат на Бачковската костница са по публикуваните в „Еднокорабната и кръстовидната църква по българските земи до края на XIV в." от Н. Мавродинов планове; планът на църквата Св. Петка в с. Балша по плана в „Старинни църкви в западна България" от Кр. Миятев, ИАИ XIII, 1939, 228.

квата Св. Иван в Асеновград и църкви, при които дебелината на апсидната стена е. пропорционална на големината на апсидата. Към тая група спадат църквите в Башовица и с. Балша, църква № 18 на Трапезица и долният кат на Бачковската костница

2. Всички църкви са вписани в прототипа, състоящ се от правоъгълник, завършващ с полукръг.

3. Правоъгълниците не са със случайни размери, а представляват строго определени геометрически фигури: за Башовичката църква — правоъгълник със страни в отношение 2:3; за долния кат на Бачковската костница — правоъгълник $1:\sqrt{4}$; за църква № 18 на Трапезица — правоъгълник $1:\sqrt{3}$; за църквата при с. Беренде — правоъгълник $1:\sqrt{2}$; за църквата в с. Балша — квадрат и за църквата в Асеновград—правоъгълник със златно сечение (обр. 38 a1).

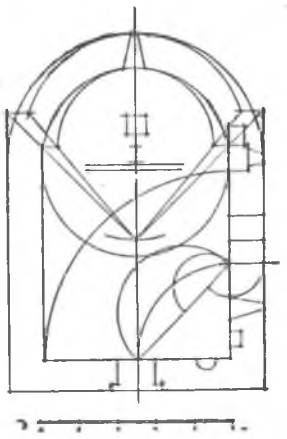

Обр. 34.—Църквата Св. Петка в с. Балша. Анализ на плана
Fig. 34. — Balša. L'église Ste Petka. Analyse du plan

4. Всички апсиди са вписани в прибавения към правоъгълниците полукръг по строго установена схема, в зависимост от групата, към която принадлежи църквата (обр. 38, схема I и II).

5. Дебелината на северната и южната стена при всички църкви е в зависимост от ширината на кораба: при Башовичката църква тя е $^1/_4$ от вътрешната широчина, при църква № 18 на Трапезица и долния кат на Бачковската костница дебелината е определена графически (фиг. 37 и 33), при църквата в с. Балша тя е равна на $^1/_4$ от хипотенузата на равнокатетния правоъгълен триъгълник при катети равни на $^1/_2$ от вътрешната широчина на кораба (обр. 34), а при църквата при с. Беренде и църквата Св. Иван в Асеновград—на $^1/_4$ от хипотенузата на равнокатетния правоъгълен триъгълник с катети равни на $^1/_2$ от външната широчина на църквата (обр. 36 и 35).

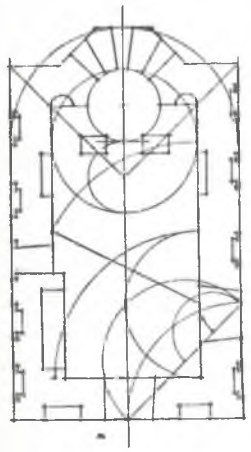

Обр. 35. — Църквата Св. Иван Предтеча в Асеновград. Анализ на плана
Fig. 35. — Asenovgrad. L'église St. Jean le Précurseur. Analyse du plan

6. Вътрешното очертание на апсидата и дебелината на апсидната стена при Башовичката църква, църквата № 18 на Трапезица, долният кат на Бачковската костница и църквата в с. Балша са определени по втора схема (обр. 38), а при църквата в с. Беренде и църквата Св. Иван в Асеновград — по първа схема (обр. 38).

7. Според стадия на развитие на апсидата, църквите могат да бъдат поделени по следния начин:

а) Башовичката църква и църква № 18 на Трапезица стоят на един стадий. Дълбочината на апсидите при тях е равна на $^1/_2$ от вътрешната широчина на кораба, т. е. апсидата започва от основния правоъгълник.

б) Долният кат на Бачковската костница и църквата в с. Балша, дето дълбочината на апсидите е по-малка от половината от вътрешната широчина на кораба, т. е. апсидата започва над основния правоъгълник.

в) Църквата при с. Беренде и църквата в Асеновград, при които дълбочината на апсидата е равна на $^1/_4$ от вътрешната широчина на кораба и започва на също такова разстояние от основния правоъгълник.

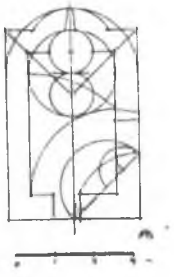

Обр. 36. — Църквата в с. Беренде. Анализ на плана
Fig.36.—L'église de Berende. Analyse du plan

Измежду горните църкви, тази в с. Балша отбелязва една интересна подробност — между основния правоъгълник и полукръга е вмъкнат един тесен правоъгълник — равен на дебелината на основата под иконостаса.

Като изхождаме от изброените по-горе белези и преди всичко от големината на апсидите, ние бихме подредили църквите по следния начин:

Башовичката църква
Църква № 18 на Трапезица[1]
Долният кат на Бачковската костница[2]
Църквата Св. Петка в с. Балша[3]
Църквата при с. Беренде[4]
Църквата Св. Иван Предтеча в Асеновград[5]

Ние поставихме Башовичката църква пред църква № 18 на Трапезица, защото в Башовичката църква системата за оразмеряване е по-пълна и по-стройна; от друга страна църквата в с. Балша поставихме след долния кат на Бачковската костница, защото нейната апсида се отдалечава повече от основния правоъгълник, отколкото Бачковската, а освен това по начина на определяне на дебелината на северната и южната стена тя се приближава до църквата при с. Беренде. Църквата Св. Иван Предтеча в Асеновград поради нейната тристенна апсида и псевдоконструктивни ниши поставихме на последно място.

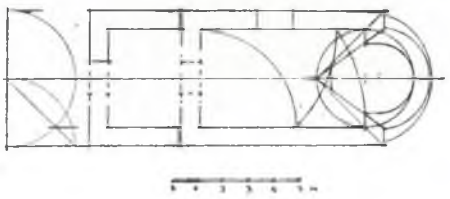

Обр. 37. — Църквата № 18 на Трапезица в Търново. Анализ на плана
Fig. 37. — L'église № 18 de Trapezica à Tarnovo. Analyse du plan

Горното подреждане ние бихме приели и за такова по време. Малко изключение прави църквата при с. Балша, за която Кр. Миятев казва: „Произходът на тези църкви се отнася от XIV в. (Беренде) до XVI—XVII в. (манастирите северно от София). Балшенската църква спада, навярно към групата на по-старите църкви и не ще да е по-късна от XIV—XV в.“.[6] Ние смятаме, обаче, че мястото на Балшенската църква в нашето подреждане, не е в колизия с датирането на Миятев.

Мястото пък, което отредихме на Башовичката църква, както ще видим по-нататък, се съгласува и с изводите, до които ни довежда стилният и колоритен анализ на стенописите.

---

[1] Мавродинов, цит. съч., 20 сл.
[2] Пак там, 24.
[3] Миятев, Старинни църкви в западна България. ИАИ XIII, 1939, 228.
[4] Мавродинов, цит. съч., 16.
[5] Пак там, 12.
[6] Миятев, цит. съч., 235.

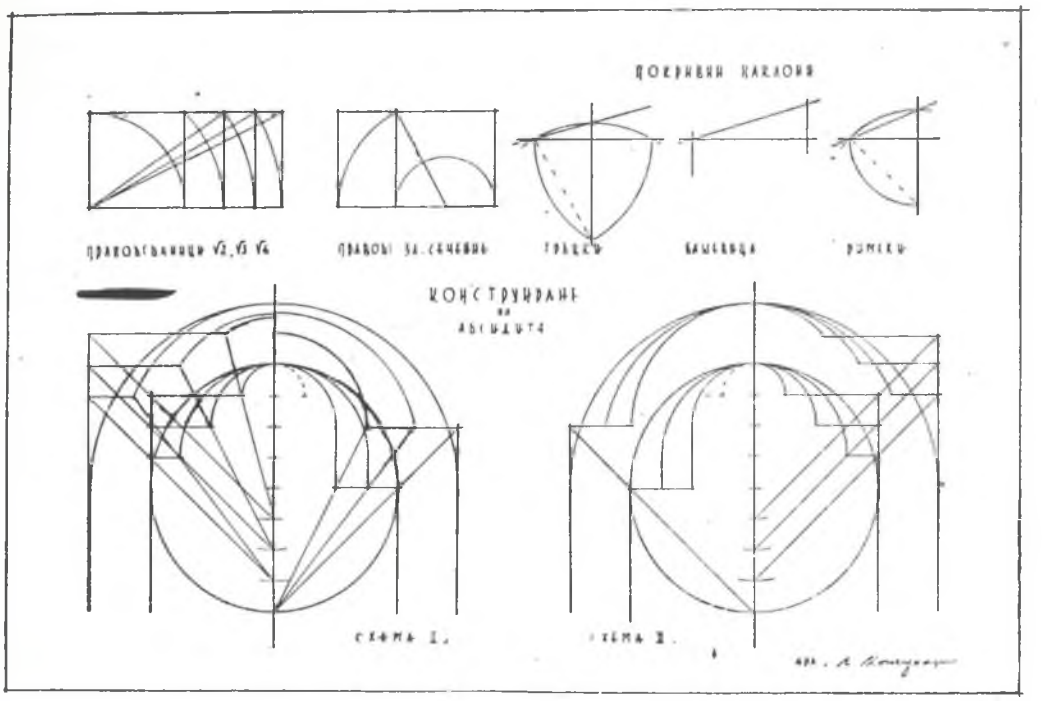

Обр. 38. — Анализни схеми
Fig. 38. — Schèmas analytiques

За датирането на нартиката нямаме сигурни опорни точки. Наистина, отстъпът в зида и високо поставените ниши на северната стена са твърде интересни, но ние не познаваме паралели, които биха ни улеснили при една датировка.

Стенописи

От стенописите, почти изцяло запазени преди четвърт век, днес са останали само незначителни фрагменти от отделни фигури. Най-много фрагменти има върху северната стена, по-малко в апсидата и на западната стена и никакви върху южната. Но и това малко, което е оцеляло досега, ни дава достатъчно материал за да установим в общи черти съдържанието на живописта, да надникнем отчасти в историята на нейното създаване и да определим приблизително мястото ѝ в редицата познати нам старинни стенописи.

По съдържание и по разположение на сюжетите, Башовичката църква спада към малките планински църкви-параклиси и църквите на Трапезица.

Долният край на стените е зает с цокъл, над който следва пояс от фигури в цял ръст: светци-войници, светци в царски одежди и светски лица в кораба, и църковни отци в апсидата. Поясът от стоящи фигури завършва горе в кораба с фриз, а в апсидата с широка червена линия. Какво е следвало над фигурите в цял ръст, не може с положителност да се установи. Медалиони не е имало, а цветните

петна, запазени от двете страни на вертикалната червена линия-рамка, непосредствено над фриза, в източния край на северната стена, указват повече на композиции, отколкото на бюстови образи. Над фриза, който е вече в началото на свода, са следвали, без съмнение, сцени от живота на Исуса Христа. От композициите нищо не е запазено.

Изписана е била цялата вътрешност на църквата, от горните страници на прозорците до най-малката ниша.

Светлата цветна гама, хармоничният колорит и доминиращият червен цвят навяват спокойствие, не това на отреклия се от живота аскет, а спокойствие на здрав и уравновесен човек.

Въпреки това впечатление, общо като че ли за цялата църква, още на пръв поглед се хвърля в очи известна разлика между стенописите от кораба и апсидата, както в колоритно, така и в стилно и техническо отношение. Това обстоятелство, както и розовият цвят на орнамента (лилия?) над дарохранителницата, силно дисхармониращ на цветната гама от кораба, но не толкова чужд на тази от апсидата, макар че в запазените там фрагменти не се среща никъде, ни наведе на мисълта, че фреските от кораба и апсидата са дяло не само на различни ръце, но и че принадлежат на различни епохи.

Проучването, което направихме в тая насока, даде следните резултати:

1. Мазилката и в двата случая е първична и с еднакъв състав и структура.

2. Фреските в апсидата са първични, а боята е вече химически свързана с мазилката. Работено е „ал фреско".

3. Стенописите в кораба са също първични, но боята, с изключение на жълтата, не е свързана с мазилката. Работено е с бои, разтворени във варово мляко, върху изсъхнала вече мазилка.

По-нататъшното изследване на стенописите от кораба показва, че жълтият цвят не е нанасян при живописването на фигурите, а представлява проглеждане на фона, тъй като цялата стенопис в кораба, с изключение на цокъла и лилията, е изпълнена върху предварително и то много по-рано нанесен жълт фон. Това ни се стори невероятно и неестествено, но повторното изследване потвърди горните наблюдения. Така например, панталоните и мантиите на първата и третата фигура от северната стена са живописвани върху жълт фон. Зеленият фон между фигурите 1, 2, 3 по същата стена не минава под последните и е нанесен върху жълтия основен фон. Мантията на втората фигура от северната стена, както и целите 6 и 7 фигури от същата стена, са живописвани пак върху жълтата основа. Върху южната стена положението е същото. Жълтият цвят не минава, обаче, под цокъла, а присъствието или отсъствието му под „мозаиката" не може да се установи.

Тъй като боите, нанесени върху жълтия фон, са само механически свързани с него, поради което на места се люпят (обстоятелството, което ни позволи да направим горните наблюдения), а основният жълт цвят е свързан химически с мазилката; тъй като от друга страна е недопустимо живописецът да е предпочел да работи върху жълта основа, и по тази причина нарочно и предварително да е нанесъл жълтия цвят, то трябва да се приеме, че корабът, на височина от цокъла нагоре, първоначално е бил боядисан в един цвят, именно жълт. Това обстоятелство, както

и това, че жълтият фон липсва под фреските в апсидата, а от друга страна, жълтият цвят от омофорите в апсидата, е същият както този от жълтия фон в кораба, показва ясно, че църквата е била изписана на два пъти.

Най-напред е била изписана апсидата и лилията над дарохранителницата, която също е на бял фон, след което работата е трябвало да бъде преустановена. За да се даде все пак завършен вид на църквата, корабът е бил боядисан в жълто, като само мястото на цоклите е оставено бяло, с оглед на бъдаще завършване на стенописите. След изтичане на значително дълго време, е пристъпено към изписване на кораба, като при това разрушените частично фрески в апсидата са били поправени.

Орнамент

Орнаментът в Башовичката църква е различно застъпен в кораба и апсидата. Докато в апсидата той се явява само там, дето не е било възможно да бъдат изписани фигури, а именно по цокъла, страниците на прозорците, вероятно нишите, а и като елемент от украсата на облеклата, в кораба нему вече е определена и самостоятелна роля. Тук освен в случаите, поменати по-горе, ние го виждаме като фриз (обр. 39) над фигурите на стоящите светци.

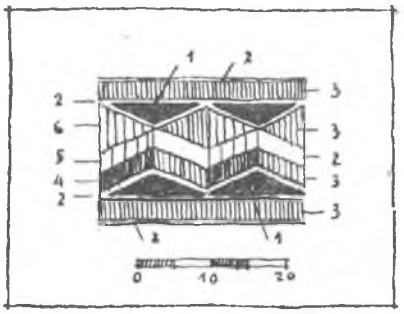

Обр. 39. — Башовичката църква. Фриз в кораба. 1. черно; 2. бяло; 3. керамидено-червено; 4. червено-кафяво 5.; кремаво; 6. охра

Fig. 39.—L'église de Bašovica. Frise de la nef. 1. noir; 2. blanc; 3. rouge brique; 4. rouge-brun; 5. crème; 6. ocre

Орнаментът е изключително геометричен. Лилията е единственият растителен мотив, но като декоративна форма, тя е чужда на орнаментната украса на църквата.

Цокълният орнамент в апсидата (обр. 40) и този от кораба (обр. 41) си приличат извънредно много по строеж, но се различават значително както по общата си ширина и формата на повтарящия се елемент, така и по реда количеството и предпочитанието на определени цветовѣ. В това отношение те се свързват колоритно със стенописите от съответните части на църквата. Интересно при цоклите е отделянето на орнаментния пояс от пода посредством бяло поле. Това бяло поле има не само практичното значение да пази орнамента от повреждане и замърсяване, но има и чисто естетическо предназначение — придава лекота на цокъла.

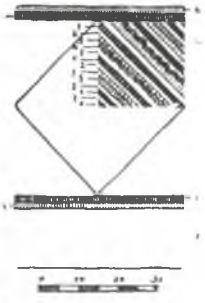

Обр. 40. — Башовичката църква. Цокълен орнамент от апсидата. 1. черно; 2. бяло; 3. наситено жълто; 4. керамидено-червено; 5. кърваво-червено.

Fig. 40.—L'église de Bašovica. Ornement du socle de l'apside. 1. noir; 2. blanc; 3. jaune prononcé; 4. rouge brique; 5. rouge vermeli

Фризът е поставен в началото на свода. По този начин вертикалните плоскости са определени за цокъла и фигурите в цял ръст, а сводът е оставен за композициите. Това подчертаване на конструкцията, посредством фигуративната украса е несъмнено белег на развит естетически усет. Това правилно е спазено и в апсидата, поради което и фигурите в цял ръст и цокъла са по-низки.

Макар че орнаментната украса на църквата е застъпена с малко и често повтарящи се мотиви, погрешно би било да се

каже, че тя е бедна откъм такива. Малкото мотиви не трябва да се вземат като слабост на живописеца, а като съзнателна сдържаност. Защото там, гдето орнаментът се явява като самостоятелен елемент от общата живописна схема, например при фриза, живописецът не се е повторил, а там, гдето по съображения за запазване единството между двете части на църквата е възприел готово даден мотив, както това е при цоклите, той не го е копирал, а пресъздал. Повтарянето на едни и същи мотиви и използуването на непроменени, готово дадени форми, срещаме само в украсите на облеклата. В тия случаи, обаче, орнаментът има съвършено подчинено значение. Там то е само една необходима подробност, която трябва да запълни известни плоскости, или да подчертае положението на дадено лице. Орнаментът в този случай не е цел. Той не замъглява формата, той е подчинен на колорита.

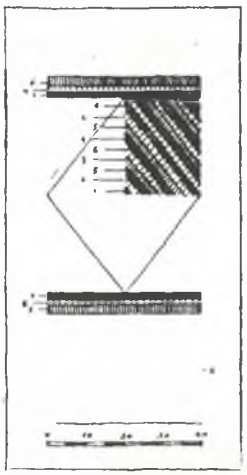

Обр. 41.—Башовичката църква. Цокълен орнамент от кораба. 1. черно; 2. бяло; 3. наситено жълто; 4. керамидено-червено; 5. кърваво-червено; 6. светла охра

Fig. 41. — L'église de Bašovica. Ornement du socle de la nef. 1. noir; 2. blanc; 3. jaune prononcé; 4. rouge brique; 5. rouge vermeil; 6. ocre claire

Апсида

Над цокъла, който завършва на височина 67 см. от пода със широка червена линия, е изписан първият пояс със стоящи фигури. Ширината му е 143 см. и завършва също с такава широка червена линия. Фигурите, значи, са по низки от естествения ръст.

Както съдим по запазените фрагменти и по отстоянията на отделните фигура, в апсидата са били изписани осем църковни отци, по четири от всяка страна на апсидния прозорец. Фигурите стоят спокойно, полуобърнати към зрителя и прозореца. От първата и втората фигура няма запазено нищо. От третата фигура са останали само части от гърдите и тъмно жълтият омофор с тъмно кафяво-червен рисуван орнамент, същият както и на шестата фигура. Омофорът е поставен върху светло охров, почти бял хитон. Четвъртата фигура е облечена в също такъв светъл хитон и омофор с червено-виолетов рисуван орнамент. От петата фигура не личи нищо. Шестата (обр. 42) е сравнително най-добре запазена. Облечена е пак в дълъг до земята светло охров, почти бял хитон. Хитонът пада свободно на прави широки гънки, а под него се подават само върховете на червени обуща. Фигурата е стъпила върху горната червена линия на цокъла. Върху хитона е облечен също такъв светъл фелон, под който се подава тъмно-жълт омофор с тъмно червено-кафяви рисувани орнаменти. Контурът и гънките на фелона са предадени чрез широки керамидено-червени линии, а тези на хитона с широки синьо-черни линии. Седмата фигура е облечена също в светли одежди, а от осмата липсват всякакви следи. Шестата и седмата фигура са рисувани от някого и за улеснение грубо нарязани с нож на квадратчета. Фонът зад фигурите е ясно жълт, почти бял. За под служи черно поле, напръскано с едри жълти капки (мозаика?). Фигурите, обаче, са стъпили, както казахме, върху червената линия на цокъла, а не на пода. До къде нагоре стига мозаичният под, не може да се определи.

От композициите нищо не е запазено. Част от такава личи над шестата фигура, а именно само фрагментът от „мозаиката". Тази мозаика, обаче е изпълнена различно от мозаиката под краката на фигурите, а именно чрез дребни и гъсто поставени керамидено-червени и тъмно-жълти капки върху черен фон. По същия начин е представена и мозаиката в кораба, обстоятелство, което ни дава основание да приемем, че въпросната композиция е поправяна, а може би и изцяло изписана заедно със стенописите от кораба.

Високо на свода, в ляво на апсидния прозорец, личи част от славянски надпис. Височината на буквите е 55 мм., най-голямата ширина — 15 мм., дебелината на чертите до 3 мм., а разстоянието между буквите — 6 мм.

Живописта е изпълнена с шест основни цвята. Това са, наредени според степента на употребата им, светло-охровият, почти бял цвят, слабо жълтият, също почти бял цвят, керамидено-червен, златно-жълт, черен, морско синьо, и производните: синьо-червен, кафяво-черен и виолетово-черен цвят, застъпени само в орнамента и гънките. Морско-синият цвят не се среща самостоятелно никъде.

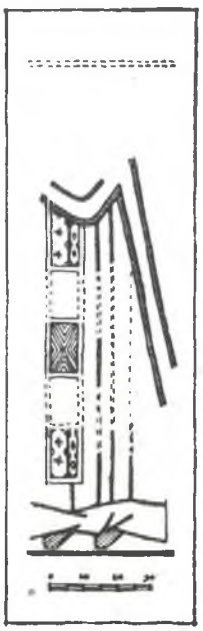

Обр. 42.—Башовичката църква. Фрагмент от шеста фигура в апсидата

Fig. 42. — L'église de Basovica. Fragment de la sixième figure de l'apside

Черният, напръскан с големи жълти капки под, който се вижда само между фигурите, се губи между тези светли и големи плоскости, над които силно изпъкват керамидено-червеният контур на фелоните и жълтите омофори.

Живописта е силно декоративна. Широк контур изпълнен със светла почти бяла охра. Също такива широки линии дават идея за най-характерните гънки, свободно и отвесно падащи. Едрите, широки, със замах нанесени линии, говорят за сигурната ръка и верното око на живописеца.

Любопитен е начинът, по който са работени фреските. Живописецът е нанасял най-първо силуета на фигурата в общия светло-охров тон. След това с широки и свободни линии са нанесени контурите и гънките на одеждите. Това е начинът точно противоположен на този от църквата Св. Св. Петър и Павел в Търново, например, дето най-първо е нанасян с тънки линии контурът, а след това отделните така оградени плоскости са изпълвани с боя. Че това е именно така, съдим от следното: докато в търновската църква между контура и изпълващата боя на много места остава празно бяло поле, а другаде боята покрива частично контура, в апсидата на Башовичката църква тези два белега не се срещат, напротив ясно личи, че контурът минава върху охровата основа.

В колоритно и стилно отношение Башовичките фрески се приближават твърде много до най-старите фрески от Боянската църква. Същата светла стонописна гама с преобладаващ светло охров цвят и сочно, но не наситено керамидено-червено. И тук драпировката е представена с редки и широки, отвесно падащи гънки. Но, както казахме вече, Башовичките фрески само се приближават до боянските. Защото общо светлата стенописна гама в Башовичката църква е много по-светла и по-прозрачна

от тази в Бояна. Равно оцветените плоскости тук са много по-големи, а гънките по-редки. И докато свободните по-тесни и по-широки линии в боянските фрески все пак дават илюзия за гънки, тук правите широки, успоредни, отвесно и твърдо падащи линии са само едно далечно напомняне за такива. Живописта е, в пълният смисъл на думата, плоска и нематериална.

Кораб

Над цокъла, който завършва на 90 см. от пода с широка червена линия, са изписани в цял ръст фигури на светци-войници, светски лица и може би светци в царски одежди.

Ширината на пояса между цокъла и фриза е 1·52 м., фигурите са изписани по-низки от естествената височина.

Фигурите тук са стъпили на „мозаичен" под, но все още близо до цокълната линия.

Фонът зад фигурите е многоцветен. Над мозаичният под, широк 48 см., следва 38 см. широк жълт пояс, след това зелен пояс, ширината на който не можахме да установим. Дали над зеления пояс е имало и други цветове, сега не може да се каже.

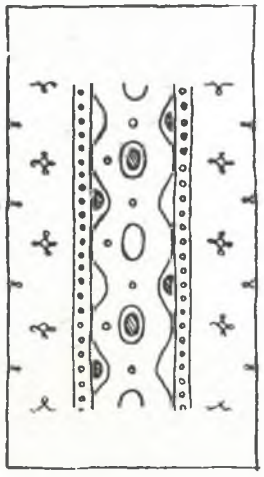

Обр. 43. — Башовичката църква. Украса на дивитисия на първа фигура на западната стена

Fig. 43. — L'église de Bašovica. Ornement du dibétèse de la première figure du mur Ouest

Фигурите са разположени свободно, като на всяка се пада средно по 72 см. от дължината на стената.

Върху западната стена са били изобразени пет фигури в цял ръст—две на юг от вратата и три на север от нея.

Първата фигура е на светско лице или на светец в царски одежди. Облечена е в дълъг до земята тъмно-червен диьитисий, целият обшит с орнаменти и бисери, с широка тъмно-охрова ивица (обр. 43) отпред, дето наред с орнамента и бисерите личат големи скъпоценни камъни. Гънките са означени с отвесни прави линии, с цвят по-тъмен от този на дивитисия. Не личи дали е имало мантия.

Втората фигура, от която днес не е останало нищо, бе на св. архангел Михаил. Тя е единствената фигура, общия вид и името на която си спомняме. Архангел Михаил бе представен млад, голобрад, с енергично и изразително лице, облечен в броня и въоръжен с дълъг меч на пояса и копие в ръка.

Третата фигура е също изчезнала напълно.

От четвъртата фигура е запазена част от лявата горна половина на тялото (обр. 44). Фигурата е на светско лице — мъж, облечен в златотъкана безръкавна дреха, обшита около врата с една тясна бяла ивица, след която следват надолу вече по-широки, кърваво-червена и тъмно-жълта ивици. Около ръкавния отвор дрехата е обшита с сивочерна ивица, украсена с бисери. Под тая дреха мъжът носи кърваво-червен камисий. Червеният цвят над бялата линия на яката е вероятно цветът на шията. С такъв цвят е изписана и ръката на първата фигура от северната стена.

Петата фигура (обр. 45) е малко по-добре запазена. Тя е също на светско лице и по всяка вероятност на жена. Облечена в керамидено-червен, дълъг до земята дивитисий, богато украсен отпред и долу с бисери и рубини. Наметната е с тесен, дълъг кърваво-червен плащ (заоблен долу като хламида), закопчан на гърдите. Подът е „мозаика" — черен фон напръскан нагъсто с дребни жълти и керамидено-червени капки.

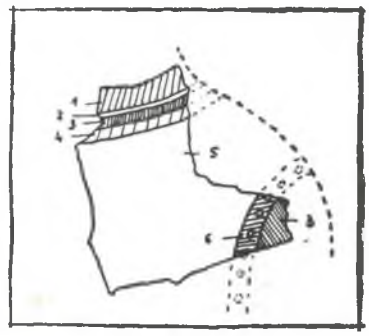

Обр. 44. — Башовичката църква. Фрагмент от четвърта фигура на западната стена. 1. керамидено червено; 2. бяло; 3. пурпурно червено; 4. тъмно жълто; 5. наситено жълто; 6. сиво черно

Fig. 44. — L'église de Bašovica. Fragment de la quatrième figure du mur Ouest. 1. rouge brique; 2. blanc; 3. pourpre; 4. jaune foncé; 5. jaune prononcé; 6. gris-noir

Стенописите върху северната стена са сравнително най-добре запазени, макар, че и тук, както и навсякъде няма нито една напълно оцеляла фигура. Изобразени са седем фигури в цял ръст.

Първата фигура (обр. 46) е на светец-воин. Позата е спокойна. В дясната си ръка светецът държи копие, а лявата е обхванала сребърната дръжка на опрян о земята дълъг меч. Тежестта на тялото пада върху десния крак, а левият е изнесен малко в ляво с обърнато навън стъпало. Стъпалото на десния крак сочи напред и малко в дясно. Облеклото се състои от дълга ризница, жълти, плътно прилепени чорапи, украсени с тъмно-червени линии (ширит?) и къси пурпурни ботуши. Върху лявата ръка е преметнат края на също пурпурен плащ. Китката на ръката е светло-червена и моделирана схематично с по-тъмни кафяво-червени линии.

Втората фигура (обр. 47) е също на светец-воин. Ако фрагментът от надпис на височина на раменете, в ляво от тази фигура, се отнася до същата, то това е св. Димитър. Светецът стои твърдо на двата крака, облечен в извънредно къси керамидено-червени панталони, без крачоли, чийто отвори около краката обхващат бледобежови, плътно прилепнали към тялото чорапи, нашарени, по подобие на тези от първата фигура, с бледо-зелени линии. Над коленете краката са пристегнати с по три тесни ремъка. Обут е в къси пурпурни ботуши. Горната част на тялото е облечена в червена риза. Върху ризата светецът носи броня, над която е наметнал плащ, достигащ до линията на мозаиката. Плащът е на редуващи се успоредни широки шарки: черно и тъмно-зелени, разделени с тънки бели линии. Че това, обаче, не са гънки, а шарките на плата, ни убеждава сравнението със седмата фигура, дрехата на която е от също такъв плат. Св. Димитър е въоръжен с тънко копие, наведено от дясното рамо към лявото стъпало.

Третата фигура (обр. 48) е също на светец—воин. Облеклото се състои от ризница, както при първата фигура и широки, къси сиво-черни панталони, завършващи долу с златно-жълта, украсена с орнамент ивица. Краката са обути в плътно прилягащи зелени чорапи с бели шарки, пристегнати над коленете с по три ремъка. Върху ризницата е поставен тесен нагръдник. Светецът е наметнат с широк червен плащ, от джоба на който се подава завит и завързан свитък (?). Дясната ръка, която държи копието, е с издигнат лакът, поради което плащът е разтворен

Четвъртата фигура (обр. 49) е пак на светец-войн, стоящ на широко разтворени крака. Облеклото е подобно на това на третата фигура, а именно: същата ризница, същите, само че червени панталони, но с златно-жълт, без орнамент банд, светло-охрови чорапи с тъмно-червени шарки и къси пурпурни ботуши. Заметнат е с черен плащ, който покрива гърдите, както при първата фигура, задигнат високо от дясната ръка, държаща копие и по-малко от лявата ръка, повдигната само в лакъта. От лявата страна на колана виси закачена някаква мрежа (чанта?) — бяло поле с успоредни отвесни и хоризонтални линии.

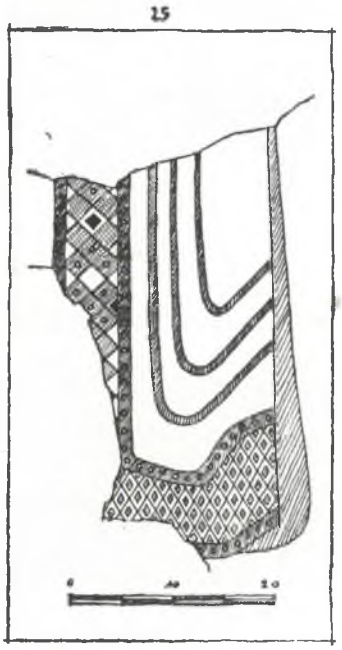

Обр. 45. — Башовичката църква. Фрагмент от петата фигура на западната стена

Fig. 45. — L'église de Bašovica. Fragment de la cinquième figure du mur Ouest

И петата фигура (обр. 50) е на светец-воин. Черно-сив панталон, обшит по крачолите, ризница и ясно-охрови чорапи с бледо-зелени шарки. Отдясно на пояса се подава завит свитък (?). Наметнат е с пурпурен сагий със заоблени краища. Дясната ръка държи копие.

Шестата фигура (обр. 51) е на светско лице. Облечена е в дреха, горната част на която е пурпурна, а долната червена. И двете завършват долу с златна кайма с орнаменти и бисери. В ляво от фигурата се вижда краят на черен лор (?), който в никой случай не е част от облеклото, тъй като фонът около него е жълт.

Седмата фигура (обр. 52) е също на светско лице, облечено е в неособено дълга дреха от плат в черно-зелен и тъмно маслено-зелени широки (4 см.) отвесни шарки разделени с тънки бели нишки. Долу дрехата завършва с широка златна кайма, украсена с орнаменти и бисери. Под дрехата се подават крака, обути в тъмно-жълти чорапи с кафяво-червени хоризонтални шарки. Наметната е с червен плащ който покрива гърдите. В изобразяването на дрехата и чорапите на тази фигура ние бихме искали да видим битови белези.

По-наизток, пак върху северната стена, но вече в олтаря, над и малко в ляво от дарохранителницата, има изобразена лилия, за която вече споменахме на друго място.

На източната стена, над самата северна ниша е запазен фрагмент от фигурата, на светец-дякон. Върху фона на мозаичен под се вижда залюляна сребърна кадилница (диам. 3·5 м.), завързана с тъмно-червени шнурове, изпълнена „ал фреско".

Живописта в кораба е работена с варови бои. Това обстоятелство им придава известна белезникавост, което не пречи, обаче, на тоновете да изглеждат сочни и наситени.

Любопитно е да се отбележи и тук начинът, по който работи живописецът. Башовичкият майстор не познава или поне не си служи с контура нито за да огради полетата, които по-късно ще запълни с боя, нито за да нарисува фигурата, както това прави майсторът от апсидата.

Цветовете са нанесени съвършено плоско. Липсва какъв да е контур както в апсидата, така и в кораба. Изключение правят само първа и втора фигура, при

които, чрез врязване с острие, е дадена посоката на меча и на трите гънки на плаща, покриващи ръката опряна на меча, на първата фигура, както и посоката на копието, ръба на плаща и щита на втората фигура. Наистина и тук живописецът нанася най-първо силуета на фигурата в светла охра, може би поради това че фонът отдолу е жълт, но след това не рисува върху него, а просто го „облича“ и „въоръжава“. Този ход на работа особено ясно се наблюдава при първата и втората фигура от северната стена. Така, червените ботуши на втората фигура са нанесени

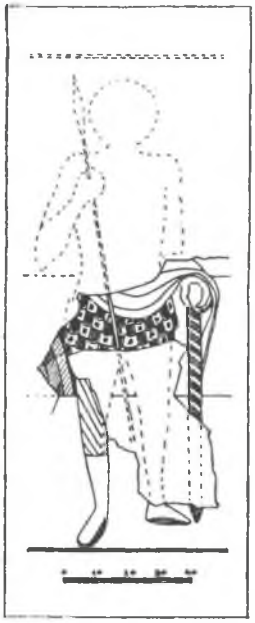

Обр. 46. — Башовичката църква. Фрагмент от първа фигура на северната стена
Fig. 46. — L'église de Bašovica. Fragment de la première figure du mur Nord

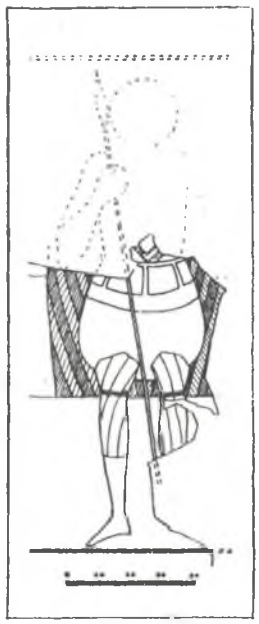

Обр. 47. — Башовичката църква. Фрагмент от втора фигура на северната стена
Fig. 47. — L'église de Bašovica. Fragment de la deuxième figure du mur Nord

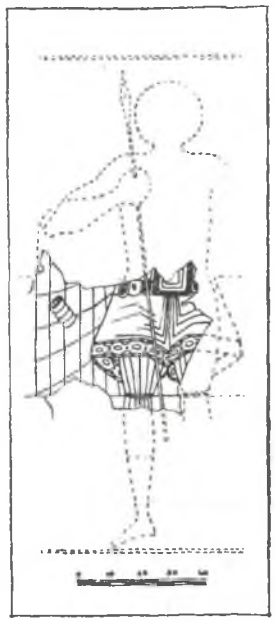

Обр. 48. — Башовичката църква. Фрагмент от трета фигура на северната стена
Fig. 48. — L'église de Bašovica. Fragment de la troisième figure du mur Nord

върху ясно охровия силует на крака. Мантията на първата фигура е нанесена върху жълтия фон, а мечът е живописван върху червения фон на мантията. Мозаичният под, изглежда, е нанесен най-после, като при това с него са поправяни допуснати грешки в очертанието на краката. По този начин са направени стъпалата на първата фигура.

Фигурите и тук, както и в апсидата, не са затворени в рамки.

Позите на фигурите са спокойни. Те стоят, повече или по-малко разкрачени, в дясната ръка с копие, леко наведено от дясното рамо към лявото стъпало. Лявата ръка или почива на дръжката на меч (първа фигура от северната стена), или, отпусната, поддържа опрян о земята щит (втора фигура от северната стена). Телата са стройни и правилно сложени, със слабо изтънени крака, но без изпъкнали стави.

Живописецът работи само със шест изключително топли цвята. Те са: охра, керамидено-червено, червено, черно, жълто и зелено. И шестте цвята се срещат в

по-тъмни и по-светли тонове. Боите са много добре запазени и сравнително слабото замъгляване се дължи не на избеляване или измиване на последните, а на тънкия слой отложена от водата вар. Мъчно е да се каже, кой от изброените цветове преобладава. Цветните петна са хармонично съчетани и ритмично разположени така, че от цялото лъха една бодра уравновесеност. Живописта е декоративна.

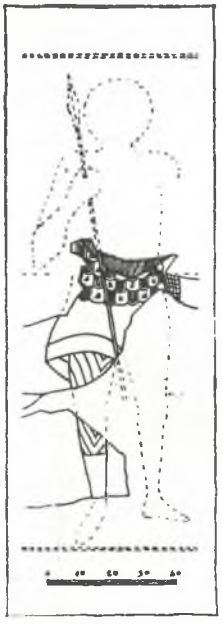

Обр. 49. — Башовичката църква. Фрагмент от четвърта фигура на северната стена

Fig. 49. — L'église de Bašovica. Fragment de la quatrième figure du mur Nord

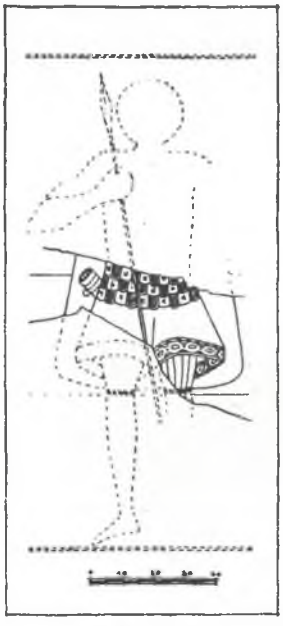

Обр. 50. — Башовичката църква. Фрагмент от пета фигура на северната стена

Fig. 50. — L'église de Bašovica. Fragment de la cinquième figure du mur Nord.

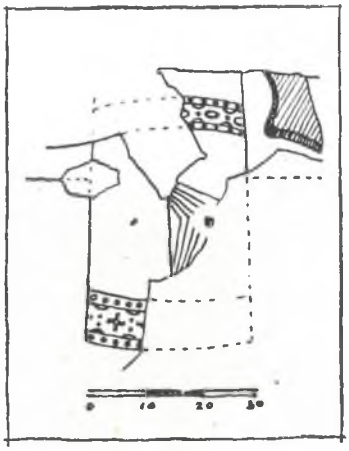

Обр. 51. — Башовичката църква. Фрагмент от шеста фигура на северната стена

Fig. 51. — L'église de Bašovica. Fragment de la sixième figure du mur Nord

Мантиите падат спокойно и равно (обр. 45, 47, 50, 52) и някак твърдо, без развяване, нито даже повдигане на краищата, което да позволи да се види лицевата, респ. опаката им страна, а там, гдето се виждат и двете страни, то и двете са предадени в един и същ цвят (обр. 46, 52). Драпировката е предадена чрез линейни гънки, с тънки или по-широки линии. Тези линии са обикновено от същия като на дрехата цвят, само че по-тъмен, а при черно-сивият панталон гънките са светло сиви, почти бели (обр. 48, 51). Бледо-зелените линии върху светло-охровите чорапи на някои от фигурите (обр. 47, 50) и белите линии върху зелените чорапи (обр. 48), ако приемем, че имат същото значение, както кафяво-червените линии върху чорапите на първата фигура от северната стена (обр. 46) ще трябва да вземем или за шарки върху материята или по-вероятно ширити, но не и за гънки. Живописта е напълно плоска. Липсват даже зачатъци на светло-сянка. И като изключим рефлексите върху металните плочки на ризниците (обр. 46, 48, 49, 50), предадени с къси бели чертички много сполучливо, можем да кажем, че светлината липсва в тази

стенопис. Няма осветените високи части на гънките, нито дълбоките тъмни впадини. Опит за моделировка и даване на пространственост на формите, обаче, вече има. Например, панталонът на трета фигура от северната стена (обр. 48) е сравнително добре изпълнен. Но това е чисто рисункова моделировка. Тези линии ту определят формата, ту посоката на гънките или просто следват формата на тялото. В други случаи те, от определяне контурата на предмета, преминават незабелязано към означаване подробности от същият какъвто е случаят с завитите свитъци (обр. 48, 50)

За основния тон на лицата и моделировката им можем да съдим по ръката на първата фигура от северната стена (обр. 46) и по шията на втората фигура от северната стена. Ръката е със светъл, червено-керамиден цвят, а пръстите са нарисувани с по-тъмен керамидено-кафяв цвят. Върху жълтия фон е нанесена основа от охра, върху която е работено с керамидено-червено, бяло и разредено черно. Шията е на хоразонтални пръстени, релиефно предадени. Засенчването е направено с разредена черна, а светлината с бяла боя. Светлината обаче не идва от определен източник.

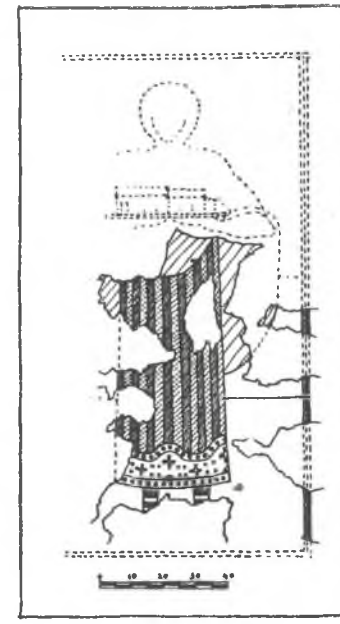

Обр. 52. — Башовичката църква. Фрагмент от седма фигура на северната стена

Fig. 52. — L'église de Bašovica. Fragment de la septième figure du mur Nord

На коя епоха принадлежат тези стенописи?

Стилно и колоритно те се различават извънредно много от тези на XIV и по-късните векове, поради което ние ще потърсим паралели в по-ранно време.

И наистина, колоритно те се приближават до стенописите от XIII в. Боите са чисти, пълноцветни и наситени, но по-малко на брой, и някои цветове като индиговият, розовият и др. липсват.

В стилно отношение разликата е по-голяма и се състои преди всичко в третирането на драпировката. Плоско поставените цветни петна образуват тук основата, върху която линията, както това вече поменахме по-горе, дава било известна пространственост, било най-необходимите и характерни гънки или детайли. Фигурите са повече пъстро оцветени силуети, отколкото пространствени форми. Идеалът на художника е боята, хармоничното съчетание и ритмичното нареждане на цветните петна. Колоритът, това е главното изразно средство и всичко е подчинено нему. Но колорит без светлина.

Светците-войници и изключително стоящите фигури от първия пояс, стройните правилно оразмерени фигури със слабо изтънени крака, топлата колоритна гама от чисти пълноцветни и наситени тонове, линейно представените, спокойно падащи гънки, пъстроцветният фон и липсата на характерните за средата на XIII и XIV в. белези при стилна връзка с византийското изкуство от X—XI в. ни посочват като дата на създаване на стенописите края на XII и началото на XIII в.

Липсата на каква да е релиефност при характерната за първата половина от XIII в. колоритна гама ни говори за живописна школа, запазваща строго традициите на византийското изкуство.

Рисунковото третиране на формите върху предварително нанесени едноцветни силуети от друга страна, сочи на стилна връзка с фреските от апсидата.

В художествено отношение фреските от апсидата на Башовичката църква стоят по-високо от най-старите стенописи в Боянската църква. Обратно, стенописите от кораба стоят по-низко от по-късните боянски стенописи.

L'église de Basovica

L'église de Bašovica, arr. de Belogradčik, fait partie du groupe des églises à une nef et aux murs inégalement épais (fig. 30, 31, 32).

L'épaisseur du mur de l'apside et du mur Ouest est proportionnelle à la largeur de l'apside.

Les peintures murales de l'apside et de l'arc de triomphe sont executées à fresque: sur une silhouette ocre claire sont portées les contours et les draperies en lignes épaisses. Les teintes employées sont rangées comme il suit: ocre claire, jaune clair, rouge brique et jaune or, noir (pour la mosaique seulement) et bleu; brun et noir-violet pour les ornements et les plis des vêtements.

Par leur coloris et par leur style, nos fresques rappellent les premières fresques de l'église de Bojana, mais elles sont plus immatérielles et ont moins de profondeur que celles-ci. Lorsque l'apside a été recouverte de fresques, la nef a été peinte entierement en jaune clair.

Les peintures murales de la nef sont exécutées en détrempe sur le jaune du fond avec les couleurs suivantes: rouge brique, plus clair et plus foncé, ocre, jaune et vert. Les fresques ont un caractère décoratif et sans prédominance d'une teinte déterminée. Les couleurs sont portées sur une silhouette ocre, absolument plate, sans contours et sans clairs-obscurs. Le fond entre les différentes figures est constitué de deux ou trois zones en couleur.

D'après leur style et leur coloris, les peintures murales peuvent être datées de la fin du XIIe ou du début du XIIIe siècle.

G. Kožuharov

Разкопките при с. Каснаково през 1945 и 1946 г.

От **Ив. Венедиков**

Местността Гяур бунар се намира на 15 минути път източно от с. Каснаково (Хасковско) и на почти същото разстояние северозападно от с. Клокотница. Това е една поляна, която се спуща на запад като стръмен бряг към долината на р. Клокотница. На север тя се слива постепенно с полето, а на изток е оградена от полите на висок рид. От южната страна живописни варовикови скали, обрасли с дървета, опасват в полукръг южния край на поляната. От тези скали се процеждат изворчета, по които местността носи името си.

Гяур бунар на български би трябвало да се преведе с „Невернишки кладенец". Очевидно турците са дали това име на местността, за да покажат, че постройките около изворчетата не принадлежат на турското строителство у нас, а са заварени тук и че са дело на гяури — нетурци.

Хладината, която носят изворите и сенките на израстналите по скалите дървета правят мястото приятно за разходка и отмора на здравия човек. Според вярванията на местното население, обаче, то е още по-привлекателно за болния, понеже тук на пролет никне целебната билка „араксосан", а и самите извори се смятат за лековити и жителите на околните села идват да се замиват от студената им вода за здраве.

От незапомнено време на това място на Спасовден се събира голям събор. В миналото това е ставало под сянката на един гигантски ясен или „оксен", както местните жители наричат този вид дърво. От този великан, под чиято сянка някога са пладнували 200 овце, сега е останало само едно хралупато, разядено и съсипано от времето стъбло и два, три зеленеещи се клона.

В 1898 г. селяни от Каснаково, заинтересувани от развалините, които се забелязвали около единственото тогава извиращо кладенче, започнали да копаят, за да проследят, от къде иде водата. Така те постепенно разкрили три изворчета с басеинчета, затрупани до тогава в земята. По този начин бил разкрит Гяур бунар в днешния му вид (обр. 53 и 54).

Втори път разчистване на мястото е било извършено от трудоваци през 1923 год., за съжаление, пак без да присъствува представител на Народния археологически музей. В резултат на тези любителско-иманярски разкопки са били изгубени всички открити материали. Те са били използувани при построяването на църквата и учи лището в с. Каснаково и при направата на шосето за Хасково. Какви са били точно тези материали, не се знае. Тяхното присъствие, обаче, породило съмнение у жителите на Каснаково, че са разрушили развалините на някоя църква и затова на нейно място издигнали едно малко параклисче.

Обр. 53—54. — Общ изглед на Гяур бунар
Fig. 53—54. — Giaur bunar. Vue générale

Именно в южния край на поляната, в съседство с новопостроеното параклисче, се направиха разкопките или, по точно, разчистванията през 1945 г., които бяха продължени в още по-малък размер през следващата 1946 г.[1]

Южният край на поляната в същност представлява една полуелипса, отворена от северната страна. Радиусът от центъра на полуелипсата към изток и запад е 8·15 м., а този към юг по-къс — 6·75 м. За да се издълбае полуелипсата в този скалист край на поляната, трябвало най-напред да се издълбае скалата и пластовете земен насип над нея. При това, насипът е бил издълбан по-дълбоко от скалата, за да бъде после закрепен с една подпорна стена, висока колкото самия насип и следваща неговите гънки от 1·90 м. до 2·40 м.

Двете кладенчета се намират на двата края на полуелипсата (обр. 61 А и Б), а третото по средата (обр. 61 В), като разделя полуелипсата на две почти равни части: източна с дължина на дъгата 9·48 м. и западна — 10·15 м.

Централният басеин (В) представлява една ниша в подпорната стена и в скалата с дължина 2·10 м., с дъно образувано от пресичащите се под остър ъгъл скали, които образуват каменно корито, широко горе 1·90 м. и покрито със свод с радиус към горната страна 1·38 м. Водата в това корито прониква през една пукнатина от южната страна и се издига до нивото на поляната, тъй като северната му страна е преградена с един блок от бял мрамор до същата височина (обр. 55 и 56 и плана обр. 61). Сводът над коритото е съставен от 9 реда камъни с височина от 0·31 м. до 0·35 м., широчина 0·27 м. — 0·29 м. и различна дължина, като във всеки ред са употребени от един до три реда камъни — шуплест червеникав варовик. Върху лицевата страна на свода са издълбани на еднакво разстояние четири успоредни линии, между които се чете следния надпис на гръцки език, написан в три реда:

[1] Разкопките са направени със средства на бившия Български археологически институт. При разкопките през 1945 г. взе участие В. Миков, а през 1946 и Теофил Иванов.

Обр. 55—56. — Централният извор на Гяур бунар
Fig. 55—56. — Giaur bunar. La source centrale

Ἀγαθῇ τύχῃ
Νύμφαις καὶ Ἀφροδείτῃ Τ(ίτος) Φλ(άβιος) Κυρεῖνα Βειθύκενθος Ἐσβενέριος καὶ Κλ[αυδία] Μ[ο]ντᾶνα ἡ γυνὴ αὐτοῦ τὴν πηγὴν ποιήσαντες ἀφιέρωσαν

Надписът е публикуван вече два пъти.[1] От него се вижда, че някой си Тит Флавий, който носи още тракийските имена римски гражданин Бейтюкент Есбенериос и неговата жена Клавдия Монтана направили и посветили извора на нимфите и Афродита. Изглежда, че това е ставало в началото на II в. от н. е. или малко по-късно, тъй като особеностите на надписа в епиграфско отношение, както и собствените имена сочат към тази дата. Към това време го отнасят и по-раншните му издатели.

Другите две изворчета А и Б (обр. 57 и 58) са със съвършено еднакво изработени басеини, разположени в двата края на полуелипсата, точно едно срещу друго. Източното басеинче, въпреки голямата суша през време на разкопките, беше съвършено чисто и от него струеше вкусна и хубава за пиене вода, докато западното беше засипано с пръст. За да се види, как са били изградени басеините стана нужда да се изчерпи водата от източното кладенче. Най-напред е била изкопана дупка на дълбочина повече от 2 м., докато се е стигнало по целия изкоп до скала, в която има дупка. От тази дупка именно извира водата. Върху получената по този начин неравна скалиста повърхност с тухли и хоросан е била изградена оградата на басеинчето също с форма на полуелипса, с кръглата страна към подпорната стена, а правата към средата на поляната. Правата страна на елипсата е дълга 2·50 м., а радиусът при най-издадената точка на елипсата е 1·90 м.

Западното басеинче си е останало и до днес, както е било изградено, докато при източното подпорната стена е паднала и после е била възстановена, вместо с тухли и хоросан, с камъни със суха зидария, както впрочем е изградена и цялата подпорна стена. Само част от басеинчето, която остава под водата не е паднала и

[1] E. Kalinka, Antike Denkmäler № 190; В. Добруски, Материали по археологията на България. Мсб XVI—XVII, 1900, 145.

Обр. 57. — Източното изворче на Гяур бунар
Fig. 57. — Giaur bunar. La source de l'Est
Обр. 58. — Западното изворче на Гяур бунар
Fig. 58. — Giaur bunar. La source de l'Ouest

се е запазила в първоначалния си вид. Изглежда в същност, че и цялата подпорна стена е била възстановявана много пъти, тъй като само около свода на централното басеинче между камъните на подпорната стена има следи от стар римски градеж с хоросан. Очевидно е също, че изворите са продължавали да се използуват много след римската епоха, тъй като известни поправки са правени с фрагменти от разрушени антични сгради (обр. 59).

При изгребване на водата от изворчетата не се намериха никакви монети на дъното на басеинчетата, въпреки най-грижливото търсене. Това показва, че до внезапното им затрупване изворчетата са били редовно почиствани и водата им се е използувала за пиене поради близостта им с някакво населено място. Трите извора са били съединени с един каменен улей, който върви покрай подпорната стена и е съставен от 22 камъка. Мраморната преграда пред басеинчетата, снабдена с открито каналче за преминаване на водата в улея, е украсена с широка ивица от вдлъбнат меандров линеарен орнамент.

Интересно е да се забележи във връзка с посвещението на изворите на трите нимфи и на Афродита, издялано върху средния извор, че по разположението си трите изворчета напомнят трите нимфи, тъй както те често се представят върху оброчните плочи: средната обърната с гръб към зрителя; средното изворче има подруго положение спрямо двете крайни: то се явява с четвъртита форма, отгоре засводено.

От трите изворчета най-силно е източното, а най-слабо западното. В дъното на последното се таи мъничко вода. Изглежда, че водата в него се е загубила още в древността, поради което е станало нужда да се търси вода за това басеинче от по-далече. Поради това над най-високото възможно ниво на водата в басеинчето идват две тръби, които минават през западната постройка, намираща се пред изворчетата (обр.60). Други две тръби съединяват под земята източното и западното басеинче и

Обр. 59. — Вградени материали при централния извор на Гяур бунар
Fig. 59. — Matériaux murés près de la source centrale de Giaur bunar
Обр. 60. — Тръби, които водят към басейнчето на западното изворче
Fig. 60. — Tuyaux conduisant vers la piscine de la source de l'Ouest

очевидно имат предназначение да поддържат еднакво ниво на водата в двете басейнчета. Те се намират на 15 см. една под друга. Най-после една друга тръба извежда водата от източното басейнче на север.

На 3·42 м. на север от линията, която съединява северните краища на двете басейнчета: източното и западното, се намират редица големи каменни блокове, очевидно основа на някаква лека постройка. Цялата елипсовидна поляна между нея и подпорната стена е била постлана с тънък пласт хоросан на дълбочина 0·30 м. под сегашното ниво. Отделните каменни блокове имат широчина 1 м.—1·20 м. в западната половина и 0·80 м.—1 м. в източната половина. На 2·45 м. от средата на стената, на изток и запад се намира по един голям каменен блок, обърнат перпендикулярно на останалите блокове с дължината си към север и юг. Западният е дълъг 1·52 м., а източният — 1·24 м.

По-малките размери на камъните в източната половина на тази основа трябва да се обяснят с несиметричността на цялата постройка. Разстоянието между средния и източния извор е по-късо от това между средния и западния и за да се убие ефекта от тази несиметричност е необходимо да се създаде една оптическа измама с намаляване размерите на източната половина на постройката пред изворите.

Какво е било предназначението на тази постройка, представляваща в същност една дебела стена? Вероятно това е бил един тържествен вход към изворите. Изглежда, че върху каменната основа пред тях е стояла облицовка от мрамор. Част от тази облицовка са мраморните блокове, употребени в основата на паметника в с. Каснаково. Те отговарят на двата перпендикулярно поставени на основата блокове по размерите си, профилирани са от по три страни и имат четири дупки за закрепване на колони върху тях. С украсата си и изработката си те подсказват, че са били употребени като входни постаменти, които са се виждали от три страни.

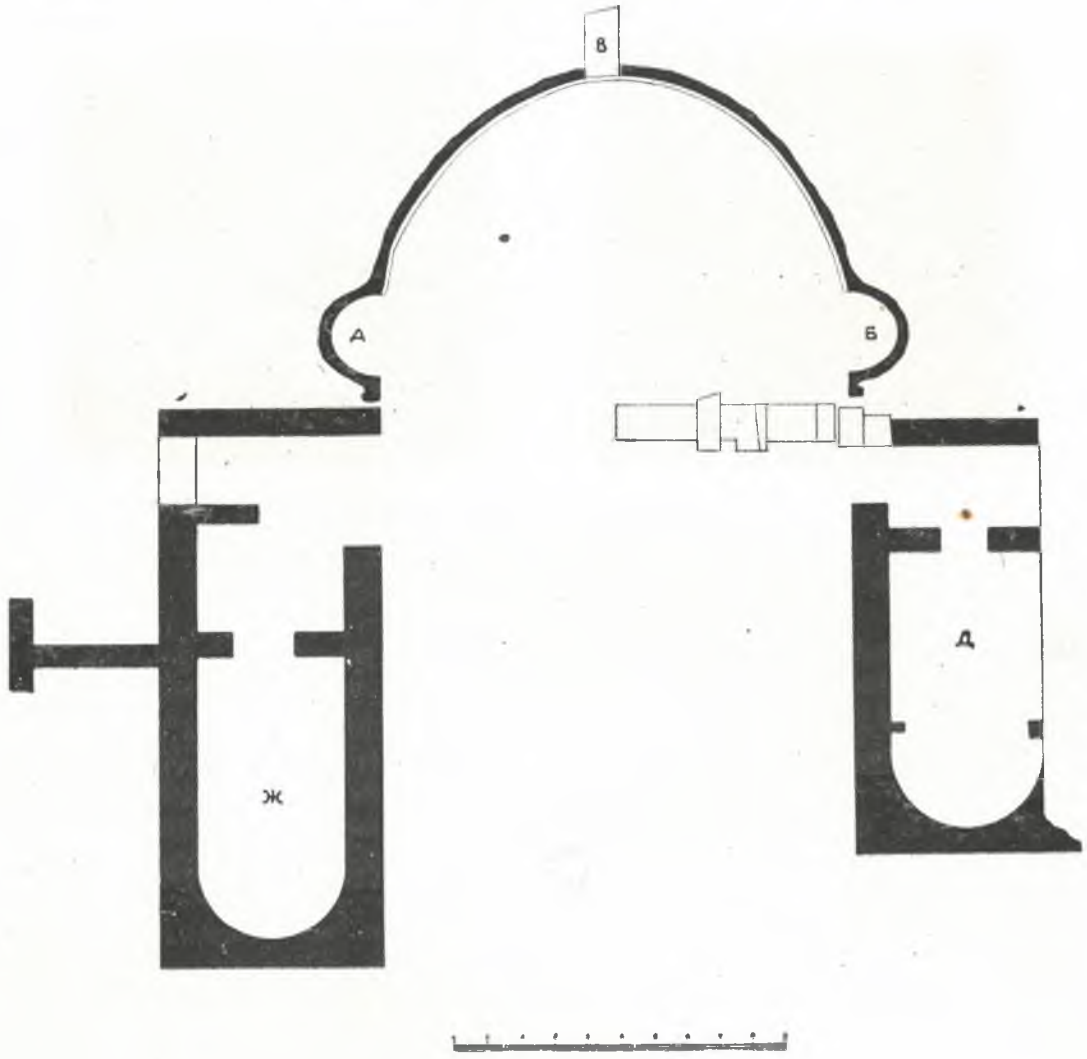

Обр. 61. — План на развалините при Гяур бунар
Fig. 61. — Plan des ruines de Giaur bunar

Когато основата на входа пред изворчетата достига до западното и източното басейнче, тя преминава в по-тънка стена от големи каменни блокове. По този начин се образуват южните стени на две симетрично разположени постройки.

Западна постройка

Западната (обр. 61 Д) от тези две постройки е широка 6·80 м., а дълга 13·30 м. Източната и западната ѝ стени са дебели по 1·10 м., южната — продължение на входната преграда пред изворите 0·90 м., а северната страна е неразкопана и затова не можа да се установи колко е била дебела. Входът на сградата гледа към изток и е широк 1·70 м. Сградата се състои от следните помещения: предверие с размери 4·60 м. на

Обр. 62. — Западната постройка при Гяур бунар
Fig. 62. — Giaur bunar. La construction de l'Ouest
Обр. 63. — Източната постройка при Гяур бунар
Fig. 63. — Giaur bunar. La construction de l'Est

2·50 м.; от това предверие през един вход, широк 1·40 м. при дебелина на стената 0·75 м. се влиза в друго помещение, дълго 5·15 м. при същата широчина. Къси по 0·50 м. стенички, с дебелина 0·55 м. отделят това помещение от една апсида с диаметър 2·50 м. (обр. 62).

Постройката е изградена от камък, откъм южната страна с блокове, големи и с изгладени страни, от останалите страни с ломен камък и хоросан, като входовете са иззидани от тухли и хоросан. Целият под на постройката е бил постлан с мозайка, която е била напълно разрушена още преди да бъде затрупана сградата.

Като се изключат две лампички от печена глина, достигнали до нас в много лошо състояние, в развалините не се намериха никакви материали, които да осветлят предназначението на тази сграда.

Източна постройка

Една част от постройката бе разкрита през 1945 г., а друга — през 1946 г. Общо тя е дълга 17·85 м. и широка 6·70 м. Тази сграда, както и западната, се състои от три помещения с еднаква широчина, но с различни дължини (обр. 61 Ж).

От южната страна постройката започва с едно предверие, дълго 2·10 м. и с входове от изток и запад. От западния вход на предверието се влиза в едно помещение през вход в югозападния му ъгъл, който е съборен, та не може да се каже колко широк е бил. Помещението е голямо 4·50 м. на 3·30 м.

От него през единия вход широк 1·50 м. се прониква в третото помещение, което завършва с апсида, описана с радиус 2·50 м. при дължина на цялата зала 8·50 м. Както в западната сграда и тук апсидата отвън е четвъртита и в най-тънката част има дебелина 0·90 м.

В средното помещение бяха намерени много тухли, украсени от едната страна с вдлъбнати орнаменти, които са образували един тухлен корниз, подобен на ка-

менните. Тъй като подобни тухли не бяха намерени в другите помещения на сградата, трябва да се мисли, че те са част от украсата на средното помещение, което е имало може би, някакво по-друго предназначение, или пък, че стената, която е носела тази украса, е паднала така, че материалът от нея се е струпал в това помещение. На второто заключение навежда обстоятелството, че на същото място се намери и един акротерий от бял мрамор, заедно с подставката, върху която е лежал. От неговото присъствие трябва да се заключи, че сградата е била с фронтонен покрив отгоре и че лицевата страна, която е носела фронтона и акротериите е паднала точно тук.

Обр. 64. — Акротерий от източната постройка
Fig. 64. — Acrotère de la construction de l' Est

Подставката на акротерия се намери под самия акротерий. Очевидно те са паднали заедно от събарящата се сграда. Самата подставка е дълга в горната си страна 0·78 м., в долната — 0·74 м. На лицевата ѝ страна, с височина 0·60 м. и 0·40 м. и широчина 0·50 м., е представен щит и копие (обр. 65). Горният край на лицевата страна и на една от дългите страни е профилиран, от което се вижда, че подставката е стояла на ъгъл.

Акротерият пък е направен от бял мрамор (обр. 64). Той е висок 0·80 м., съставен е от две симетрични половини и има триъгълна основа. По средата е представена Виктория. права, обърната с лице към зрителя и стъпила върху главата на крилат свинкс с две тела. В дясната си ръка държи венец, а в лявата—грубо стилизирано палмово клонче. Крилата ѝ са зад главата, над двете ѝ рамене. Зад раменатa ѝ излиза гирлянда, която опасва в кръг лице на медуза. Гирляндата се опира върху крилата на един крилат свинкс с едно тяло. Акротерият е прибран в Нар. арх. музей в София, инв. № 7112.

Обр. 65. — Подставка под акротерия
Fig. 65. — Support de l'acrotère

Очевидно е, че двете сгради, източната и западната, заедно с входа пред изворите са образували един атриум, заграден от север с друга някоя сграда. Когато тя се разкрие, ще може да се извади по-точно заключение относно предназначението на целия комплекс от сгради. Засега е съвсем ясно това, че всички те са били свързани по някакъв начин с култа на нимфите и Афродита. От двете разкопани сгради е очевидно. че в това отношение с

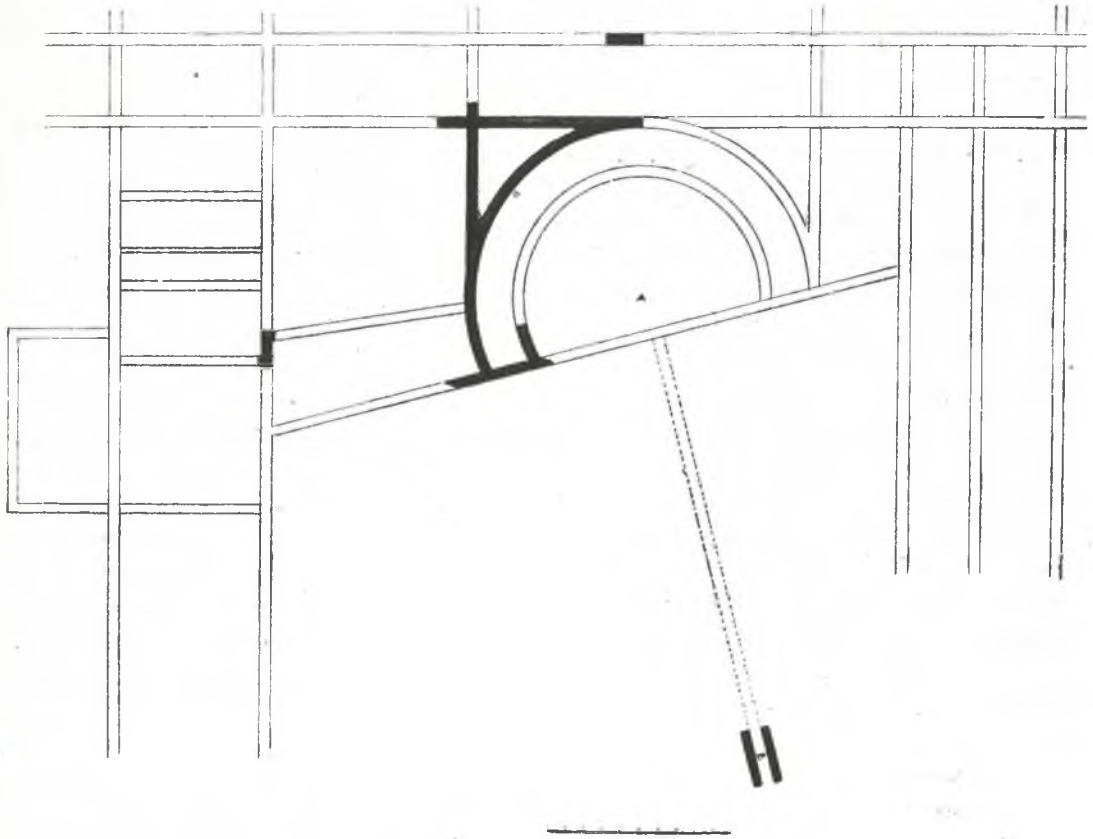

Обр. 66. — План на театъра (с черно е означена разкопаната част)
Fig. 66. — Plan du théâtre (les fouilles sont indiquées en noir)

по-голямо значение е била източната, която е с по-големи размери и с по-богата украса. Много мъчно е, обаче, да се търси в нея един храм на нимфите и на Афродита.

Театърът

Цялата останала част от поляната на Гяур-бунар на север от двете сгради е заета от един сложен комплекс от сгради, стените на които се очертават над земята от изсъхващата по-рано над тях трева. Благодарение на това беше възможно с малки сондажи да се установят точните посоки на стените и да се види, че в същност най-северната част от този сложен комплекс от сгради представлява една оркестра с полуелипсовидна форма с дължина 19·20 м. (обр. 66). Подпорни стени от трите страни на оркестрата са поддържали седалищата на театъра, от които не е запазено нищо. Самата оркестра е била така построена, че източната ѝ част е по-дълга от западната и е била снабдена вероятно с по-вече седалища, понеже, като по-издигната, е по-удобна за постройка от този вид. Един канал с височина 0·75 м. съединява под земята оркестрата с една сграда, лежаща на 25 м. северно от нея,

като върви перпендикулярно на северната страна на оркестрата. Предназначението на канала, който минава под сцената и не се знае докъде достига в театъра е неясно (обр. 66). Може би той има чисто и просто отводнително назначение — събира набралата се в оркестрата дъждовна вода и я извежда в низката долина под театъра. На плана (обр. 66) каналът е означен с пунктир.

Театралната сграда е в извънредно лошо състояние и не ще може да се запази за дълго, понеже е много плитко под земята. От нея са останали само съвсем низки стенички от ломен камък. Поради това разкопаването ѝ е необходимо и наложително, за да се установи плана на този рядък вид постройки за нашите земи.

Трудно е да се определи, от кое време точно са градите около изворчетата и театъра преди всичко поради обстоятелството, че от тях е останало много малко. Все пак, ако се съди по надписа над изворчето в средата, постройките биха могли да бъдат най-рано от нач. на II в. Не бива да се забравя, обаче и друго едно обстоятелство: двете постройки при изворчетата образуват заедно с тържествения вход пред тях едно цяло и следователно трябва да се смятат не само замислени, но и изпълнени едновременно. Акротерият от източната сграда е изработен в типичен ажурен релеф със силно оплоскостени форми, а това е техника, характерна особено за втората половина на III в. от н. е. и по-късно. Всичко това навежда на мисълта, че и постройките, описани по-горе трябва да се отнесат към края на III в. от н. е. — епоха, в която у нас като че ли се е строило най-много и най-усилено.

По-късната епоха у нас би трябвало да се характеризира вече не с постройки от религиозен характер, каквито безспорно са нашите, а с укрепителни работи, които са ставали у нас през IV в. поради големите варварски нашествия през това време. Поради всичко това, без да може да се свърже надписът върху средния извор със техниката в която е изработен акротерият, трябва да се приеме, че построяването на целия комплекс е извършено след средата на III в. от н. е.

Разрушаването на градите също представлява един интересен проблем. Явно е, че изворите са продължили да се използуват до късно, тъй като подпорната стена край тях е поправяна набързо с материали, взети от съседните сгради. Изглежда, че и двете постройки са продължили да съществуват доста дълго време след като са били престанали да служат за целта, за която са били изградени. Събарянето им е станало постепенно след като всичко, което се е намирало в тях, е било ограбено и унищожено, включително и подовата мозайка на западната сграда. Оскъдният брой мозаични камъчета с размери 1·5×1 см. и 1×1 см. са единственото доказателство за съществуването въобще на мозаичен под. Те се намериха само по края на сградата.

Таванът и стените са рухнали без да остане върху пода какъвто и да е предмет от значение да определи характера на сградите и времето на унищожаването им.

Докладвано в Археологическия институт на 18 май 1946 и 9 ноември 1946.

Fouilles à Kasnakovo

Pendant les fouilles faites en 1945 et 1946 dans la nymphée de Kasnakovo, arr. de Haskovo, on a découvert trois petites piscines (fig. 53-61). Celle du milieu porte une dédicace aux Nymphes et à Aphrodite (p. 107). Elles sont situées dans une cour de forme semi-elliptique, séparée par un mur de la petite colline voisine du côté Sud, d'où l'on a dégagé les ruines; dans la partie Nord de la cour on a découvert les restes d'un portail. Des deux côtés de celui-ci se trouvent les fondements de deux édifices (fig. 61 Д et Ж) se rapportant probablement au culte. On ne possède de leur décoration architecturale qu'un bel acrotère (fig. 64). Devant ces édifices on a trouvé les fondements d'un théâtre (fig. 66). La construction de tous les édifices remonte probablement à la fin du IIIe siècle de notre ère.

Ivan Venedikov

Един тухлен надпис на Бабини Видини кули

От **Иван Велков**

Единственият добре запазен архитектурен паметник от нашето минало, останал незасегнат от световните събития, е безспорно цитаделата на Видин или т. н. Бабини Видини кули (обр. 67). Върху ограничено пространство тук, на Дунава, пише Каниц (Donaubulgarien I, 12) се съединяват многобройни квадратни кули. Цялото образува една постройка, в която след римляните, които я основали, са участвували всички следващи ги народи. Нейните чудновати и неправилни дебели зидове от ломени камъни и тухли наподобяват някои съседни развалини от римско-византийско време. Като интересен, в горните си надстройки твърде забележителен образец на средновековен градеж на крепости, бъдещите по-точни изследвания на подробностите на тази постройка по всяка вероятност ще покажат, че старобългарският укрепен Бъдин е израстнал върху останките на римско-византийската Бонония.

Обр. 67. — Крепостта Бабини Видини кули във Видин
Fig. 67. — La forteresse de Babini Vidini kuli à Vidin

Във Видин, пише по-късно Иречек (Пътувания, 278), мене най-много ме интересуваше средновековния замък, който се намира в северната част на крепостта близо до самия Дунав. Това е най-добре запазеният стар замък в цяла България, при всичко че в него много било променявано и модернизирвано. Той има формата на четириъгълник, в южната страна малко неправилен, и е масивна висока сграда с малък двор в средата. Стените са направени отдолу само от големи камъни, но нагоре от неправилни пластове тухли и камъни. Иречек се впуска доста в подроб-

Обр. 68. — Надпис от тухли по стената на Бабини Видини кули
Fig. 68. — Inscription composée de briques sur le mur de Babini Vidini kuli

ности, говори и за прозорците на крепостта, направени във византийски и готически стил, които свидетелствуват и за времената, когато замъкът и кулите били градени.[1]

Всички автори, които говорят за Видин, се занимават предимно с историята на града, но никой досега не се е занимавал подробно и специално със самата цитадела на крепостта, с нейната архитектура, с нейния разнообразен строеж.

При посещението ми на Бабини Видини кули през октомври 1948 год. направи ми впечатление тухленото нареждане на източната стена на кулата, която се намира в дясно и непосредствено след преминаването на сегашния мост. Поставено почти на средата на стената, доста много високо, за да не може да се разглежда удобно, това нареждане веднага се отделя от общата основа на строежа и сочи, че тухлите не са поставени тук да разнообразят монотонността на градежа, нито представят някакъв орнамент. Върху стената на кулата се вижда един правоъгълник с дължина повече от 1·20 м., ако се смята, че тухлите имат обикновено 0·30 м. дължина. Широчината на правоъгълника има широчината на две тухли, около 0·60 м. В долната по-голяма половина на правоъгълника, прегражден с хоризонтално наредени тухли, както предполагам, е изразен един надпис (обр. 68 и 69).

В началото на реда, до самата рамка на правоъгълника се виждат три отвесно наредени тухли, двете последни по-къси, като под тях е сложена хоризонтално отделна тухличка. Така намирам, че тук е изразена буквата Ш.

---

[1] Вж. Ас. Радославов, Видинската крепост. ГНМ, 1920, 92 сл; Кр. Миятев, Видински старини. ГНМ, 1921, 255 сл.

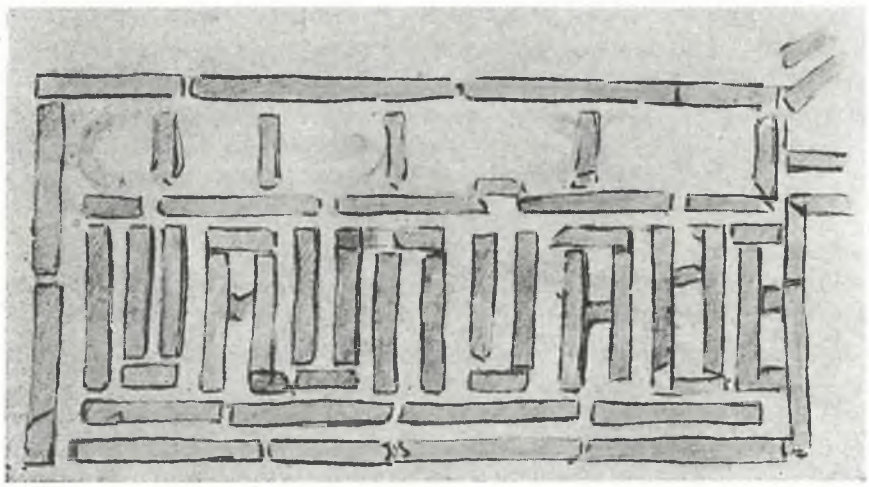

Обр. 69. — Надпис от тухли по стената на Бабини Видини кули (обр. 68)
Fig. 69. — Inscription composée de briques sur le mur de Babini Vidini kuli (fig. 68)

Следната буква не е много ясна. Тухлите на самото място са малко повредени от времето. Тук се виждат две отвесно подредени тухли, също една по-малка, поставена върху тях.

Третата буква напълно отговаря по строеж на първата, като долната хоризонтална тухличка е положена под първите две отвесно изправени тухли. По такъв начин смятам, че тук имаме едно второ Ш. С осигуряването на тези две съгласни букви можем да допълним втората буква като И.

Последните три букви в надписа личат по-добре на стената, пък и на самата фотоснимка. Тук смятам да виждам — АНЪ.

Не добре е изразена средната буква, в която очакваме да е предадено едно М. При положението, че тук се борави само с тухли, че надписът е направен в сравнително малко място, пък и самият майстор-зидар не ще да е бил един от най-добрите, не би трябвало да очакваме отделните букви да бъдат предадени както ги намираме в грамотите. С помощта на така подредените тухли смятам да е предадено и увековечено едно име, изиграло значителна роля в нашата история — ШИШМАНЪ.

Горе, над десния ъгъл на правоъгълника, в кръг от тухли, е дадена като някакъв отличителен знак, розетка.

Крепостта Бъдин играе голяма роля още след образуването на българската държава. Защото при самият Тервел (701—718) границата на държавата е западно от града. Първите исторически известия обаче за Видин датират от 976 год., когато започват големите борби между България и Византия. В началото на 1003 год. пред стените на крепостта застава сам Василий II, когато той се готви да свърши окончателно с България. В какво положение е била тогава крепостта, е неизвестно. Известно е само, че градът тогава е бил добре защитен и укрепен. След осем-

месечна обсада Бъдин е превзет и вероятно стените разрушени, но Василий се погрижва наново да бъде добре укрепен, преди да замине да преследва най-големия си враг — Самуил.

За живота на Видин през настъпилото робство няма особени сведения, но времената след смъртта на Василия са били тежки и донесли неизброими злочестини на българското население, особено когато тук се явяват и куманите.

Значението на Видин порастнало твърде много като първа и най-важна погранична крепост към Унгария след Калояна (1196—1207), когато градът е вече под българска власт. Сега Видин и Видинската област станали ябълка на раздора между Унгария и България, както това било с подбалканската област — от Тунджа до Черно море с Византия. Все по онова време (1240/41 год.), след падането на Киев под властта на татарите, тук се явява Яков Светослав. Той намира добър прием в България и получава някои владения в западна България към Балкана. При безсилието на българската централна власт, за Яков Светослав, човек ловък и гъвкав, било лесно скоро да си създаде тук отначало зависимо, а после съвсем независимо деспотство. Това бил направил вече деспот Слав в Родопите, а някога на юг, при Вардара, го направил и деспот Стрез. Затова, докато преди 1263 г. земите на Светослав лежали извън границите на Видинската област, след тази година те обхващат и град Видин. Така се създава ядката на раздялата, така се подготвя и почвата за образуването на по-късно независимо Видинско княжество на Шишмановците.

Към 1276/77 год. Яков Светослав пада мъртав, — жертва на изневярата на търновската управа. Изглеждало, че видинското деспотство се разпадало.

Десетина години след загиването на Светослав, в самото начало на 90-те години на XIII столетие, Видинската област се явява като ядка и територия на едно ново Видинско княжество с център Видин. Тук начело на управата е Шишман, български болярин от кумански произход, принадлежащ към българските знатни кумани в Търновското царство. На това княжество било съдено да образува последно огнище на свободен политически живот на българския народ.

За събитията около властвуването на Шишмана във Видин говори подробно П. Ников в своята история на Видинското княжество до 1323 год. (ГСУИФФ кн. XXVIII, 8, 1921). Дошъл във владение на Видин със помощта на всесилните върлуващи тогава в България татари, Шишман по време на своето засилване останал под татарско покровителство. Така Шишман, както по-късно и неговият син Михаил, са могли да си извоюват независимост и да се явят в историята като независими или полунезависими князе.

Не е известно, кога е умрял Шишман Видински. Към 1313 год. се явява неговият син Михаил, назоваван деспот на България и господар на Видин в списъка на приятелско настроените към Венеция чужди князе. В промеждутъка именно на 1290—1311 год. трябва да се предполага, че Шишман, като независим владетел, като средновековен феодал, е изградил или само възобновил цитаделата на Видинската крепост, като наредил да се вгради неговото име. Така с тухления надпис върху кулата ние се сдобиваме с една дата, когато може би крепостта получава последната си съществена поправка, като оставим на страна поправките и добавките,

направени около кулите след 1689 год. по време на австрийската окупация. За епохата на вграждането на тухления надпис в Бабини Видини кули може да послужи като пример от нашите земи тухленият надпис на Хрельовата кула в Рилския манастир, датиран в 1335 год.[1]

По-внимателното преглеждане на тухления надпис може да донесе и някое друго четене, но това ще предизвика може би и едно всестранно проучване на цитаделата на Видинската крепост, а с това ще се добият вероятно и други исторически данни, незабелязани досега.

Историята на Видинската крепост е част от историята на българските земи. Изучаването на Видинската крепост е не само желателно, но и наложително.

Докладвано в Археологическия институт на 25 декември 1948.

Une inscription dans la forteresse dite „Babini Vidini Kuli"

L'unique monument architectural de la Bulgarie médiévale qui soit bien conservé, c'est la citadelle de la forteresse de Vidin, connue sous le nom de Babini Vidini kuli (fig. 67).

Sur le mur Est de la tour de l'Ouest se trouve une rangée de briques entourées d'un cadre rectangulaire (fig 68, 69). Ces briques sont rangées de telle sorte qu'elles composent le nom du despote Šišman qui a joué un rôle important dans l'histoire bulgare de la fin du XIIIe siècle, lorsque la région de Vidin apparaissait déjà comme le noyau du nouveau royaume de Vidin. En tête du gouvernement était alors Šišman, boïar bulgare d'origine comane, qui se trouvait sous la protection des Tatars tout-puissants alors. L'auteur suppose que Šišman, en souverain indépendant et en féodal médiéval qu'il était, a bâti ou seulement restauré la citadelle de la forteresse de Vidin entre 1290 et 1313.

Ivan Velkov

[1] Йордан Иванов, Св. Иван Рилски и неговият манастир, 33, 143.

Медни монети на Иван Александър с жена му Теодора

От **Тодор Герасимов**

През четиредесет годишното царуване на Иван Александра за нуждите на вътрешния пазар и външната търговия на България са били, както свидетелствуват многобройните единични и купни находки, отсечени големи количества сребърни[1] и медни монети. Сребърните грошове на Ив. Александра, сечени през първата половина на управлението му, когато българската държава е била още в много добро финансово състояние, се отличават с еднообразието на типовете. Познати са само два типа — в едни монети владетелят е представен сам,[2] а в други — с престолонаследника и съцар Михаил Асен.[3]

Медните монети в противовес на сребърните Александрови грошове са с по-разнообразни типове, както върху лицевата, така и върху опаката им страна, при все че по изработка и стил на образите да стоят по-долу от тия на сребърните монети. В едни от медните Александрови монети царят е изобразен сам, прав в церемониално облекло,[4] в други — яздещ на кон,[5] в трети той е представен заедно с съцаря Михаил Асен,[6] а в четвърти вид монети — царят е изобразен заедно със съпругата си.[7] Същото разнообразие намираме и върху опакото на споменатите видове медни монети; върху едни типове на обратната страна стои схематичен образ на търновската крепост,[8] върху други — монограма на родовото име Ⱑлєѯⱑнⱑръ,[9] върху трети — кръст,[10] и други. От изброените типове медни монети на Ив. Александра, най-голям интерес представят тези с образите на цар Александър с жена му Теодора. При все че са познати отпреди повече от шестдесет години, този тип монети са останали с неправилно изтълкувани образи и надписи и затова погрешно определени. Няколко екземпляра от тях е обнародвал за пръв път заслужилият за нумизматиката на южните славяни С. Любич. Поради неправилно тълкуване на монограма ⱑλє върху опаката им страна като името Ⱑсѣнь

---

[1] Срв. ИАД IV, 1914, 273, 45; 274, 65; ИАИ IV, 1926—27, 329; VII, 1932—33, 424; VIII, 1935, 471; XI, 1938, 318, 324; XII, 1939, 453, 456; XIII, 1941, 342. За находки в Румъния виж Buletinul soc. numismatice române XXVII—XXVIII, № 81—82, 1933—34, 36.

[2] Н. А. Мушмов, Монетите и печатите на българските царе. София 1924, 124.

[3] Пак там, 105 сл.

[4] Пак там, 129 сл.

[5] Пак там, 128 сл.

[6] Пак там, 113 сл.

[7] Пак там, 122, обр. 137 и 138.

[8] Пак там, 113, 114, обр. 107 и сл.

[9] Пак там, 118, обр. 122 и сл.; 128, обр. 149 и сл.; 129, обр. 153 и сл.

[10] Пак там, 131, обр. 162 и сл.

Любич е отдал тези Александрови монети на цар Асен I с жена му.[1] Подир Любич занимаващите ни тук медни монети обнародва два пъти и покойният Н. А. Мушмов. Обаче по непонятни съображения авторът описа монетите, при все че върху две от тях ясно се чете и името на царицата Теодора, като монети на цар Иван Александър с сина му Михаил Асен.[2]

Монетите на Ив. Александър с Теодора са представени в няколко варианта; в едни екземпляри, които са и с по-добра изработка, гравьорът е поместил обяснителни надписи до представените фигури; в други, които понякога се отличават с схематичността на образите, печаторезачът е означил имената на владетелите само с началната им буква. Намираме обаче и трета редица медни монети от тоя тип, в които не е дадено името на съответната фигура, обаче въпреки това печаторезачите са представили доста отчетливо разликата между фигурата на царя и тая на царицата, посредством формата на коронite и скиптрите. Последният вариант монети се отличават и по характерната схематичност на изображенията; гравьорът е предал само най-характерното от представяните фигури, облеклото и инсигниите.

В долуследващите редове ние даваме точно описание и рисунки на познатите ни досега монети на Ив. Александър с жена му Теодора, представени в няколко варианта. Всичките екземпляри, с изключение на един, се пазят в сбирките на нумизматичния кабинет при Народния археологически музей в София.

1. Лице: Иван Александър и Теодора прави, насреща, държат помежду си дълъг кръст, долният край на който завършва с три крака. Царят е с низка корона и тесен сакос. С дясната ръка, през която е прехвърлен краят на диадемата, държи кръста, а в лявата — жезъл. Над главата му две начални букви от името му ιω[ανъ]. Над дясната ръка — монограма на фамилното име: Αλε[ξανдъръ]. Долу при краката на кръста титлата ц̄р̄—ц̄[а]р̄[ь]. Царицата е с корона с три шипа, сакос и жезъл, завършващ с три топки. От двете страни на фигурата е поместен в отвесен ред надпис с името ·θ·[ε]ο.λ.о[ρа].

Опако: В средата на зрънчест кръг монограмите Αλε[ξανдъръ] и ц̄р̄. Медна плоска пластинка, диаметър 20 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 70.

2. Лице: Иван Александър и Теодора, както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат. От името на царя се вижда само ιω. В ляво от фигурата на царицата се четат отгоре надолу три букви от името ѝ: ·θ·о.д. През горната част на кръста и лицето на фигурата в дясно се вижда една вдлъбната извита черта. Това е негативно очертание на буквата ϵ от монограмата ΑΛϵ върху опакото на монетата.

---

[1] S. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca. Zagreb 1875, 16. По въпроса за погрешното разчитане и тълкуване на въпросната монограма αλε в монетите на Ив. Александра, вж. Л. Ковачевич, Najstarji bugarski novci. Глас Срп. Краљев. Акад. LXXVI. Београд 1908, 69 сл.; В. Н. Златарски, Към въпроса за най-старите български монети. ИАД I, 1910, 29 сл.

[2] Мушмов, ИАД IV, 1914, 61 сл.; Монетите и печатите на българските царе. София 1924, 122, № 137 и 138.

Обр. 70. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 70. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

Обр. 71. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 71. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

Опако: В средата на зрънчест кръг монограмата ΑΛЄ и следи от титлата Цр.
Медна плоска пластинка, диаметър 20 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 71.

Тази монета е издадена за първи път от Н. Мушмов, който неправилно я описва като монета на Ив. Александър и Михаил Асен.[1] Дадената в съчинението му рисунка на монетата е погрешна; в нея рисувачът е прибавил някаква трета човешка фигура между образите на Теодора и Иван Александър. Такова нещо в оригинала няма; това е негативното очертание на буквата от опаката страна на монетата.

3. Лице: Иван Александър и Теодора, както в предишните два екземпляра, но от по-друг монетен печат. Фигурата на царя в дясно е повредена от повторния удар на печата; върху нея е отпечатана с главата надолу фигурата на царицата. Теодора е представена тук с четиризъба корона. До нея в ляво се виждат в отвесен ред три начални букви от името ѝ: ·Θ·Θ·Δ·.

Опако: В средата на зрънчест кръг монограмите ΑΛЄ и ЦР.
Медна пластинка, диаметър 20 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 72.

Обр. 72. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 72. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

Обр. 73. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 73. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

И тази монета е издадена и възпроизведена погрешно у Мушмов.[2] Монетата не е препечатена, както твърди авторът. Вторият образ върху фигурата в дясно се дължи на повторен удар със същия печат.

4. Лице: Ив. Александър и Теодора, както в описаните по-горе монети, но от различен монетен печат. Горе над кръста се виждат буквите Iw. Фигурата

[1] Мушмов, цит. съч., 122, обр. 137.
[2] Мушмов, цит. съч., 122, обр. 138.

Обр. 74. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 74. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

Обр. 75. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 75. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

на царицата в ляво е повредена от отпечатаната отгоре монограма с името на цар Иван Шишман: ШНШМ[ѧ]н[ъ].

Опако: В средата на зрънчест кръг монограмите ΑΛЄ и ЦР. Буквите Α и Λ сега не личат, понеже са приплескани от отпечатаната отгоре монограма с титлата ЦРЬ от печат за медна монета на цар Иван Шишман.

Плоска медна пластинка, диаметър 20 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 73.

Тази монета, както се вижда от описанието и приложената рисунка, е послужила за ядро на една монета на цар Иван Шишман, наследник на Иван Александра. Изглежда че в началото на царуването си Ив. Шишман не е разполагал с достатъчно метал за монети, та се е наложило, да препечатват монети на негови предшественици или на чужди владетели.[1]

5. Лице: Иван Александър и Теодора, както в предишните монети, но от друг монетен печат. Над главата на царя Iw. В дясно от фигурата монограмата ΑΛЄ. В ляво от царицата се виждат ·Θ·Θ·Δ. Образите са оградени от зрънчест кръг.

Опако: В средата на зрънчест кръг монограмите ΑΛЄ и ЦР.

Медна плоска пластинка, диаметър 20 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 74.

6. Лице: Иван Александър и Теодора, прави, насреща, държат помежду си дълъг кръст. Долу в ляво до фигурата на царицата началната буква от името й: ·Θ[єοдора], а в дясно от фигурата на царя буквата А[лєѯандъръ].

Опако: Монограмите ΑΛЄ и ЦР.

Медна корубеста пластинка, диаметър 18 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 75.

Образите в тази монета се отличават от тия на предидущите монети по своята схематичност. Фигурите са стилизирани; печаторезачът се е задоволил да предаде с чертичка и точица само най-характерното и съществено в представения образ. По същия начин той е съкратил и имената, като гравирал само началните букви.

[1] У Мушмов, цит. съч., 154, 235 е описана една медна западноевропейска монета препечатана със знаците на цар Иван Шишман.

7. Лице: Иван Александър и Теодора, както в екземпляра № 6, но от друг монетен печат. Наоколо зрънчест кръг.

Опако: В средата на зрънчест кръг монограмите ΑΛЄ и ЦР.

Медна плоска пластинка, диаметър 20 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 76. И в тази монета образите са схематични. Имената не са гравирани. На тяхно място гравьорът е поместил отделни точици или групи от такива.

8. Лице: Иван Александър и Теодора, прави, насреща, държат помежду си дълъг кръст. Царят е с низка корона, сакос и жезъл. Царицата е с тризъба корона, туника и мантия. Тя държи с дясната ръка кръста, а в лявата — жезъл, завършващ с две топки. В дясно буквите ·Θ Є0.

Опако: В средата на зрънчест кръг монограмите ΑΛЄ и ЦР.

Медна плоска пластинка, диаметър 20 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 77.

В този екземпляр положението на двете фигури около кръста е променено. Фигурата на царя е поставена в ляво, а фигурата на царицата — в дясно. В отличие от описаните екземпляри, тук Теодора е представена не със сакос, а наметната с мантия по същия начин, както е изобразена в миниатюрата в Лондонското евангелие, представяща семейството на цар Иван Александра. По този начин печатарезачът е придал повече реалност в образа на царицата.

9. Лице: Иван Александър и Теодора, прави насреща, държат помежду си дълъг кръст. Фигурата на царя е в ляво, а тази на царицата — в дясно. Над рамото на царицата титлата ЦР, а в полето в дясно монограмата ΑΛЄ.

Опако: Монограмите ΑΛЄ и ЦР.

Медна плоска пластинка, Бялград. S. Ljubić, Opis jugosl. novaca, табл. II 8.

По всичко личи, че рисувачът на дадената у Любич рисунка на описаната тук монета, не е разбрал образите върху оригинала, като е нарисувал титлата Цр. и монограмата ΑΛЄ при фигурата на царицата, която е изобразил вярно с тризъба корона. Че рисувачът е работил невнимателно се вижда и от рисунката на обратната страна на тая монета; той си е позволил да постави два знака за съкращение над монограмите, вместо един, както е в всички оригинални монети.

10. Лице: Иван Александър и Теодора, прави, насреща, държат помежду си дълъг кръст с три крака. Царят е с низка корона, сакос и диадема, чийто край е преметнат през лявата ръка, с която той държи кръста. До главата му в дясно монограмата ΑΛЄ. Царицата е с корона, сакос с разширени в краищата ръкави (гранаца) и жезъл в лявата ръка. До лицето ѝ в ляво буква ·Θ[єοδωρα].

Опако: Монограмите ΑΛЄ (буквите Α и Λ не са отпечатани) и ЦР.

Медна плоска пластинка, диаметър 20 мм. Народен археологически музей в София. Обр. 78.

Обр. 76. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 76. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

Обр. 77. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 77. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

Монетата е описана и възпроизведена у Мушмов, цит. съч., 119 и обр. 123. Рисунката обаче не е точна. Някои от подробностите в изображението на монетата не са схванати от художника, а други въобще не са начертани.

При всичката си несръчност печаторезачът все пак е съумял да предаде с една—две черти характерните за този вид сакос (гранаца) дълги и разширяващи се в краищата ръкави. Короната е начертана само с два крайни шипа. Скиптърът завършва само с едно топче.

11. Лице: Иван Александър и Теодора, прави, насреща, държат помежду си дълъг кръст. Фигурата на царя в дясно не е излязла ясно. В ляво се съзират следи от името и титлата на Ив. Александър. Царицата държи в лявата ръка жезъл, завършващ с две топчици. В дясно надпис Θ€[одωра] ц[а]р[ица]. Зрънчест кръг.

Опако: Монограмите ΑΛ€ и ĪĢP в средата на зрънчест кръг.

Медна корубеста пластинка, диаметър 20 мм. Намерена при разкопките на Момина крепост при Търново през 1943 г. Сега в Народния археологически музей в София. Обр. 79.

Образите в този вариант са много схематични. Фигурите на царя и царицата са почти неузнаваеми при пръв поглед върху образите. Личи, че печатът за тоя вид монети е работен от някой много несръчен печаторезач, чиято ръка не е била сигурна при чертане на отделните черти на представяните образи.

Интересното в тази монета е, че гравьорът е начертал под името на Теодора и титлата ц[а]р[ица], нещо, което не намираме в останалите известни до сега монети на цар Ив. Александър с Теодора.

В средновековните монети един от най-съществените белези е линеарния стил на образите; чертички, точици и линии са единствените изразни средства, с които си служат тогавашните печаторезачи за да предадат желаното изображение на хора, животни и др. върху монетите. От тук и този стилизиран и схематичен вид на образите. Колкото тия монетни изображения и да са схематични, все пак печаторезачите са съумели да предадат в тях типичното и да изтъкнат различието между фигурите.

В занимаващите ни тук медни монети фигурата на царицата даже и без обяснителния надпис край нея се отличава веднага от тази на царя по формата на короната, която е съвсем различна от тази на Ив. Александра. Скиптърът, който дър-

Обр. 78. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 78. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

Обр. 79. — Медна монета на Ив. Александър и Теодора
Fig. 79. — Monnaie en cuivre d'Ivan Alexandre et de Théodora

жи Теодора е също така отличителен белег за нея. Освен това, както видяхме, някой по-наблюдателен гравьор се е помъчил да предаде чрез две-три чертички и характерния вид и кройка на тържественото церемониално облекло на царицата — мантия и гранаца.

Короната на Иван Александър в нашите монети е предадена по съществуващия шаблон — един венец от точици около главата и една плочка на челото и затова не можем да познаем в нея действителната форма на царската корона от XIV век, която е имала характерна полусферична форма, подобно на днешните владишки митри. За изгледа на короната на Иван Александра ние съдим по негови изображения в Костницата при Бачковския манастир,[1] в една миниатюра в Лондонското евангелие и върху златния печат от грамотата му в Хилендар[2] (срв. обр. 80, а, б, в). Този вид корона се е състояла от един венец около главата и два метални (златни или от позлатено сребро) обръча, които се кръстосват над темето и една капа от лека материя (брокат, коприна и пр.). Кълбовидната корона (*σκιάδιον*)[3] е била на мода в XIV в.; нея намираме в портретните изображения на владетелите в Византия, Сърбия и България от тая епоха.[4]

В занимаващите ни монети гравьорът е предал най-характерното от царската корона — венеца около главата с бисерните висулки и челния обръч, който е предаден като широка заоблена горе плочка. Короната на царицата, която има подруга форма е предадена в монетите също тъй в съкратен вид. Печаторезачът в тях е гравирал най-характерното от тая корона — зъбците над кошовидната ѝ част (срв. обр. 70, 71 и обр. 75—77).[5] В действителния си вид короните на жените владетелки както в България, така и в Византия и Сърбия са представяли невисок кош с раз-

[1] Й. Иванов, ИАД II, 1911, 214, обр. 10; А. Грабар, ИАИ II, 1923—24, табл. XI, 1; Б. Филов, Портретът на Ив. Александра, Сборн. в чест на В. Н. Златарски. София 1925, 499 сл.

[2] Мушмов, цит. съч., 161, 248; 162, обр. 248; 154, обр. 250.

[3] ByzZ XXVII, 1927, 347.

[4] Кълбовидната корона е предадена в сребърните грошове на Ив. Срацимир (Мушмов, цит. съч., 135, обр. 175; 136, обр. 176, 177) и в една по-рядка сребърна аспра на Ив. Шишман (Мушмов, пак там, 143, обр. 187).

[5] По същия начин е предадена тая женска корона и в монетите на византийската императрица Анна Савойска, жена на Андроник III Палеолог, срв. T. Bertelè, Monete e sigili di Anna di Savoja, табл. X 260; XI 178; в сребърните грошове на Ст. Урош, вж. Ljubić, Opis, табл. X, 6—10.

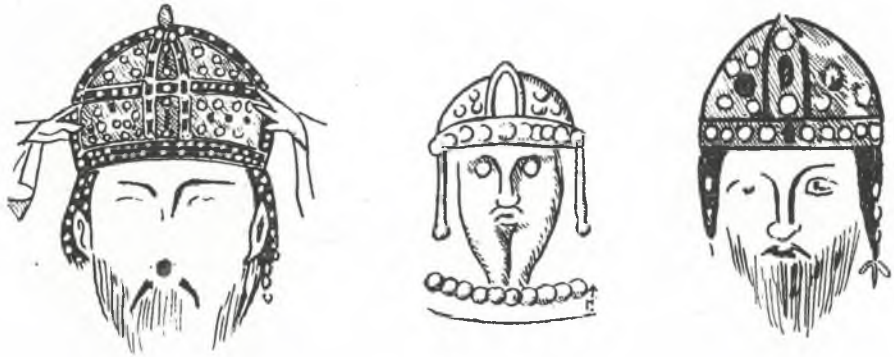

Обр. 80. — Три изображения на короната на Ив. Александър
Fig. 80. — Trois représentations de la couronne d'Ivan Alexandre

ширено дъно, периферията на който завършва с триъгълни зъбци. С такава корона е представена Теодора, съпругата на Иван Александра в Лондонското евангелие (срв. обр. 81). Същия тип корона носи и царица Ирина, жената на Константин Асен изобразена в Боянската църква (вж. обр. 82).[1] Тая висока корона (*Προπόλωμα, μοδίολον χρυσοῦν*),[2] е била на мода през късното средновековие. Интересно е да се отбележи, че тоя вид корона е намерила своята преживелица в женски шапки у нас до късно време след загиването на Византия и останалите балкански държави.[3]

Жезълът, който държи фигурата на царя в монетите завършва на горния край с кръст, а този на Теодора — с едно, две и три топчета.[4] С подобен вид жезъл се изображават жените владетелки и в монетите на византийските императори[5] и сръбските крале.

Иван Александър е представен в описаните монети облечен в сакос украсен с бисерни зрънца, опасан с диадема, краят на която е прехвърлен през ръката, държаща жезъла с дълго отвесно рамо.

Напротив, в тия монети царицата е представена в разни видове облекло. Печаторезачите са имали идея да я изобразят в няколко различни тържествени дрехи. В описаните под №№ 1—7 екземпляри Теодора е изобразена в сакос с тесни ръкави, препасан с диадема, тъй както е облеклото на царя.

Доколкото ни е известно, в познатите досега монети на византийски или сръбски владетели не намираме подобно облекло за царицата. Теодора в споменаваната миниатюра също тъй не носи подобен сакос. Там тя е облечена в туника и мантия,

---

[1] А. Грабар, Боянската църква. София 1924, 72 и табл. XXV и XXVI.

[2] J. Rejskii, Comentari ad Const. Porphyrog. De cerim. (ed. Bonn.), 427; Н. Кондаков, Очерки и заметки по истории среднов. искусства и культуры. Прага 1929, 184.

[3] Кр. Миятев, Царска корона въ селска хижа. ИЕМ XIV, 1943, 39 сл.

[4] В миниатюрата от Лондонското евангелие Теодора е представена със сроден жезъл, завършващ не с топчета, а с няколко коленца.

[5] Sabatier, Description générale des monnaies byzantines II, табл. L, 10 и др.

Обр. 81. — Образ на Теодора в евангелието на Ив. Александър
Fig. 81. — Portrait de la reine Théodora dans l'Evangile d'Ivan Alexandre

Обр. 82. — Образ на Ирина в Боянската църква
Fig. 82. — Portrait de la reine Irène à l'église de Bojana

с каквото облекло е изобразена и Ирина, жената на Константин Асеня в стенописните образи в Бояна.[1]

Ние познаваме само един случай, и то в паметниците на монументалното средновековно изкуство, гдето царствената жена е изобразена в еднакво с това на владетеля облекло. В познатата и често срещана в църквите тема Св. Константин и Елена, държащи заедно Христовия кръст,[2] Елена се изобразява винаги със същия вид церемониално облекло, с каквото е представен Константин — дивитисий (сакос) препоясан с диадема. Дали тоя иконописен тип е повлиял върху типа от нашите монети, не може да се твърди сега с положителност.

В екземпляра, описан под № 8, съпругата на Иван Александра е изобразена със същия вид церемониално облекло, с каквото Теодора е представена в миниатюрата в Лондонското евангелие — туника и мантия отгоре. Царицата е изобразена върху една монета (№ 10, обр. 78) и с трета дреха с характерна кройка, която е била, както свидетелствуват паметниците, много на мода през XIV в. в владетелските дворове на Балканския полуостров. Това е тъй наречената гранаца,[3] която в основата си представя сакос, на който ръкавите са дълги и се разширяват значително в краищата си.

Надписите в занимаващите ни монети, както вече видяхме, са много къси. Те се състоят от името и титлата на царя, поместени като декоративна заплънка при фигурата. Името на царицата редовно се предава само с първите три или четири букви. Само в една монета, изглежда рядко изключение, гравьорът е прибавил към името на Теодора и титлата цаρица.

[1] Грабар, Боянската църква, табл. XXV, XXVI.
[2] Грабар, цит. съч., табл, XVIII.
[3] J. Ebersolt, Les arts somptuaires de Byzance. Paris 1923, 122 сл.

Опакото на описаните монети има за постоянен тип монограмите на родовото име на царя ΑΛЄ]ѯандъръ] и титлата ЦАРЬ.

Изображението на царицата-съпруга е съвсем нова иконографска тема в българската нумизматика. То не се намира в нито една монета на предшествениците на Ив. Александра. Причините, по които се премълчава образа на съпругата на владетел в монетите, сечени преди Ив. Александър или след него, не са известни. Твърде е вероятно това да се дължи на обстоятелството, че по онова време правнополитическото положение на царицата да не е било еднакво с това на царя и затова не е допускано нейно изображение редом с това на съпруга ѝ. И в средновековната сръбска нумизматика образът на царицата — съпруга се явява към края на XIV в. при Ст. Душан; този сръбски крал за пръв път се осмелява да постави в монетите си и образа на жена си Елена.[1] Неговият наследник следва примера на баща си.[2] Изглежда, че във Византия тази тема също така не е добила гражданственост, възможно по някакви политически и правни причини. Там за пръв път е изобразен владетел с съпругата си в златните монети на Роман IV (1067—1070 г.).[3] Примера е последвал и наследилият го Михаил VII Дука (1071—1078 г.).[4] След тия двама владетели образът на царицата—съпруга във византийската нумизматика не се явява вече до падането на Византия под турска власт.[5]

Накрая ние трябва да установим, коя от двете съпруги на Ив. Александър е била изобразявана върху описаните медни монети, тъй като и двете са носели името Теодора. Лаконичният надпис край образа на царицата върху монетите не позволява изведнъж да се реши поставения въпрос.

Единствената възможност да се отговори на зададения въпрос е хронологическото подреждане на занимаващите ни монети. В това отношение ние сме подпомогнати от техническите, стилистични и полеографски особености на самите монети.

Поради сходството на монограмите ΑΛЄ и ЦР върху опакото на нашите монети със същите монограми върху една редица медни монети на Ив. Александър, върху лицето на които царят е представен сам,[1] ние добиваме един важен термин за датиране на занимаващите ни тук медни монети.

Не само сходството на монограмите, но и направата и стиловите особености ни показват, че монетите на Ив. Александър с жена му Теодора са съвременни с тия, върху които царят е изобразен сам. Тези две емисии медни монети на Ив. Александър се отличават по своята по-груба направа и схематично-линеарния стил от този на медните монети на Ив. Александър с Михаил Асен. Тяхната примитивност е признак и за по-късна дата. Естествено, те се подреждат хронологически подир споменатите медни монети с образите на Ив. Александра и сина му Михаил Асен.

---

[1] Ljubić, цит. съч., VIII 1,2,8, 9 — 20,

[2] Ljubić, цит. съч., VII 19—24 сл.

[3] Sabatier, II, 1862 (1930), табл. LII; W. Wroth, цит. съч.

[4] Sabatier, цит. съч., табл, LI 9, 16; Wroth, цит. съч.

[5] В сребърните монети на Анна Савойска със сина ѝ Иоан V Палеолог и Андроник III императорът е представен сам върху едната страна, а върху другата — майката със сина ѝ, срв. T. Bertelè.

[6] Мушмов, цит. съч., 129, обр. 154—157.

Медните монети с образа на Ив. Александра сам са несъмнено сечени след смъртта на любимия му син и съцар Михаил Асен, която се поставя към 1355 год.[1] Следователно и медните монети на Ив. Александър с Теодора са отсечени след 1355 год. Установената по този начин дата на времето, когато са били отсечени медните монети на Ив. Александър с жена му, ни дава основание да приемем, че върху тях е представена не първата Теодора — дъщерята на влашкия войвода Иванко Бесараб, която поради недоразумения с царя е била отстранена от Търново и покалугерена още когато съцарят Михаил Асен е бил жив, а втората съпруга — покръстената търновска еврейка, която неизвестно по какви причини, приела същото име Теодора.[1]

Monnaies en cuivre du roi bulgare Ivan Alexandre et de sa femme Théodora

Dans cet article l'auteur publie une série de monnaies en cuivre du roi bulgare Ivan Alexandre et de sa femme Théodora. Une partie de ces monnaies, connue depuis longtemps dans la numismatique, a été attribuée à tort à Asen I et à sa femme (Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca, pl. II, 7—10) ou au roi Ivan Alexandre et à son fils Michel Asen (Mouchmov, Numismatique et sigillographie bulgares, 122, fig. 137).

Sur l'avers de ces monnaies sont représentés debout et en face le roi et sa femme tenant ensemble une croix à long bras. Sur quelques exemplaires, à côté de l'effigie du roi, est écrit son nom en abrégé алє[ѯандръ], et à côté de sa femme — ѳєо. Au revers de cette espèce de monnaies se trouve toujours le monogramme du nom de famille du roi — алє[ѯандръ].

Dans la série des monnaies en question, la reine Théodora est représentée sur quelques exemplaires vêtue d'un saccos étroit orné de perles, et portant sur la tête une couronne à trois pointes (fig. 70 et 71). Sur d'autres, elle porte l'habit de cérémonie, la „granatza" à longues manches élargies au bout (fig. 75), et sur d'autres encore elle est vêtue d'une tunique et d'un manteau (fig. 77). La reine Théodora représentée sur ces monnaies est la deuxième femme d'Ivan Alexandre.

Ces monnaies ont été frappées après 1355.

T. Gerasimov

[1] М. Попруженко, Синодик царя Борила, 88 сл.; I. Dujčev, Una nota manoscritta con i nomi di Giovanni Alessandro, Re di Bulgaria, e di Regina Teodora. Studia his.-phil. Serdicensia II, 1940, 95.

Une charte lapidaire bulgare du IX-e siècle en langue latine

Par **Vsevolod Nicolaev**

Au Musée Archéologique de Preslav est conservée une plaque de marbre en fragment avec une inscription latine, trouvée par un paysan au labour, dans un champ situé dans l'enceinte de la vieille capitale bulgare et où depuis ont été mises à jour les ruines d'une basilique — „Guébé-Klissé"[1] — peut-être l'antique cathédrale de Preslav,[2] saccagée et incendiée par Jean Tzimiscès.[3]

Cet automne, visitant ce musée, dans un hangar où l'on garde les objets moins précieux, je vis ce fragment monumental et après avoir lu l'inscription latine, qui tout de suite attira mon attention, je le pris avec moi à Sofia, où j'ai pu l'examiner à loisir.

C'est une plaque monumentale de marbre blanc, aux veines jaunâtres, au grès fin, se prêtant facilement à la sculpture et au ciseau du graveur, marbre que d'ailleurs — au dire des spécialistes — on ne trouve guère en Bulgarie.[4] Le fragment pèse environ 160 kg. (voir fig. 83).

La majestueuse simplicité de son aspect, mise en relief par l'espace considérable entre l'encadrement et l'inscription, arrête l'attention. Le fragment tel qu'il se présente à nos yeux, est d'une longueur de 93 cm.; il est large de 76 cm. et aune épaisseur de 13 cm., ce qui nous permet de supposer que sa longueur primitive était d'environ deux mètres. Il semble que le fragment de la plaque que nous possédons, encadré par le bras gauche, (qui s'amincit progressivement et est de 12 cm. à sa base devient de 6 cm. à son extrémité) de même que les deux entailles rondes et concaves (dont celle d'en haut a 19 cm. et celle d'en bas 17 cm. de diamètre), nous offrent une image entière de la plaque, car il est évident que son extrémité droite devait être symétrique et

---

[1] Guébé-Klissé est le nom turc de cette localité, qui conserve quelque souvenir de son ancienne étymologie: „guébé" veut dire en turc nombril, éminence, place centrale (voir ces explications chez Karel Škorpil: К. Шкорпил, Паметници от столица Преслав, Сборник „България 1000 години" (927—1927), София 1930, 195, бел. 1) „Klissé" vient apparemment du grec „*ἐκκλησία*". Sur ces fouilles voir Škorpil: К. Шкорпил, Преслав. Известия на Варненското археологическо дружество, кн. III, 1910, 122—125.

[2] Cela est indiqué par le nom même de l'endroit, ainsi que par l'emplacement central et les dimensions de l'édifice. Škorpil avance la même hypothèse: „sa situation, qui coïncide presque entièremt avec celle de la basilique de Pliska (par rapport à la ville intérieure), nous permet de supposer que c'était la cathédrale de l'ancienne capitale" (Шкорпил, Преслав, 123)

[3] Véra Ivanova écrit à ce sujet: „Schlumberger dans son Épopée Byzantine, dit sans indiquer la source dont il s'est servi, que Jean Tzimiscès après avoir enlevé Preslav aux Russes de Sviatoslav, fêta, Pâques dans la basilique à demi ruinée de Preslav; n'est-il pas question de notre église?" (il s'agît de Gébé-Klissé). (Вера Иванова, Проучване на църквата Гебе-Клисе. Годишник на Народния музей кн. V. София 1932, 232).

[4] L'examen minéralogique de la plaque a été fait par le conservateur à la Section Minéralogique du Musée des Sciences Naturelles de Sofia, le D-r Athanase Stéfanoff, sur ma requête.

Обр. 83. — Къс от мраморна плоча от Преслав
Fig. 83. — Fragment de plaque en marbre trouvé à Preslav

pareille. D'autre part, l'amincissement du bras gauche, comme les dimensions plus restreintes du bras horizontal supérieur — 6 cm. de large — nous permettent de conclure à la position verticale de la plaque. La position verticale de la plaque est d'ailleurs confirmée par la concavité de 3 cm. du plan de l'inscription latine, qui commence très haut et finit aux trois-quarts de la surface. Les fonds des deux entailles rondes sont travaillés au ciseau de la même façon que le dos de la plaque, ce qui rend peu probable l'hypothèse du professeur Kr. Mijatev, que ces cavités seraient les vestiges d'une utilisation postérieure de notre plaque.[1]

Au point de vue architectonique, il est très intéressant de considérer le système qui permettait de fixer la plaque au mur de l'édifice, au moyen d'une saillie qui

[1] Cette hypothèse a été émise par Kr. Mijatev à la séance de l'Institut d'Histoire à l'Académie des Sciences de Bulgarie, lors des débats qui ont suivi la communication du professeur Vsevolod Nicolaev au sujet de la plaque de Preslav et de son inscription latine, le 30 décembre 1948. Kr. Mijatev, comme l'éminent latiniste D. Detchev, a exprimé l'opinion qu'il s'agit là en effet d'une inscription bulgare en latin, du IX-e siècle. Mijatev pense cependant que la plaque a été utilisée postérieurement, soit par les Grecs, soit par les Bulgares.

Обр. 84. — Къс от мраморна плоча от Преслав (обр. 83). Лява страна
Fig. 84. — Fragment de plaque en marbre trouvé à Preslav (fig. 83). Extrémité gauche

longe le bras gauche vertical du cadre (voir fig. 84) et sans doute de quatre ornements en pierre s'appliquant aussi en saillie au quatre cavités rondes aux coins de la plaque: ces ornements de pierre étaient des prolongements des blocs voisins, constituant le mur auquel la plaque par eux était fixée. L'absence du bras inférieur du cadre, dont il n'y a aucune trace, semble indiquer que la plaque était fixée assez haut, peut-être sur un portail, dont elle constituait le prolongement architectural. Il est d'ailleurs curieux que la plaque ne porte aucune trace de ciment, sauf une seule goutte au-dessus de l'„S" (seconde lettre „S" de la dernière rangée), très dure, grise comme le ciment décrit par K. Škorpil dans la bâtisse même de l'église de Guébé-Klissé.[1] Cette goutte fixée sur la plaque, à l'endroit même de son inscription, semble prouver que la plaque était fixée assez haut, autrement elle aurait été vue et enlevée. Enfin les lettres sont assez grandes — 5 cm. de hauteur—ce qui paraît aussi confirmer mon hypothèse.

Ainsi, je suppose que la plaque était au-dessus du grand portail de l'église à la façade ou dans l'atrium. De pareilles inscriptions gravées sur la pierre et placées

[1] Sur ce ciment et en général sur les particularités architectoniques de l'église de „Guébé-Klissé" voir Škorpil: К. Шкорпил, Паметници от столица Преслав, 195—197, tabl. XV, 239. Voir aussi dans le même ouvrage le plan de Preslav, ibidem, p. 225, tabl. 1.

au-dessus des portes d'église sont connues en Bulgarie médiévale. Il suffit de se rappeler l'inscription sur le linteau de la porte du monastère de Lesnovo en Macédoine[1] ou l'inscription de l'église de Batochévo,[2] qui sont aussi des chartes lapidaires. D'ailleurs notre inscription répond parfaitement à la notion des chartes lapidaires de l'Occident, qui constituent une tradition romaine perpétuée à travers le haut moyen âge,[3] d'une part et de l'autre — rappelle les inscriptions des khans bulgares, qui forment une véritable archive de pierre,[4] avec les noms de forteresses, de villes, de batailles livrées, de héros morts en campagne etc.[5]

Il est assez curieux de constater, que toutes les autres inscriptions latines trouvées à Preslav ont été publiées soit par E. Kalinka[6] soit même dans le recueil Corpus inscriptionum latinarum[7] et que par contre notre inscription, incontestablement beaucoup plus importante trouvée il est vrai assez tard — vers 1900 — n'a été publiée dans aucun ouvrage important étranger ou bulgare jusqu'à ce jour et n'a été qu'incidemment insérée dans deux publications relativement peu importantes de Škorpil[8] entre d'autres inscriptions funéraires. D'ailleurs non seulement Skorpil lui a donné une interprétation érronnée, mais les données des dimensions fournies par Škorpil sont inexactes[9], de même que les lettres de l'inscription.[10]

---

[1] Pour l'église et le monastère de Lesnovo en Macédoine voir J. Ivanoff: Й. Иванов, Български старини из Македония. София 1931, 157, № 14; 159, № 18. Spécialement pour l'inscription, voir de même Véra Ivanova: Вера Иванова, Два надписа от Асеневци — Батошовският и Врачанският. Известия на Българския археологически институт, кн. XV, София 1946, 126, 127 и обр. 43.

[2] Pour l'inscription de Batochévo voir le travail de Véra Ivanova ci-dessus: p. 6, note 1: Иванова, Два надписа от Асеневци и пр. 114—135.

[3] Pour les chartes lapidaires en Occident voir le travail de W. Wattenbach, Das Schriftwesen im Mittelalter. Leipzig 1875. Malheureusement je n'ai pas eu la possibilité de consulter en Bulgarie la littérature française et etrangère plus récente au sujet des chartes lapidaires occidentales.

[4] Pour les très intéressantes inscriptions des Khans bulgares de l'époque avant Boris I-er et le baptême des Bulgares, voir les travaux du prof. Wessélin Béchewliew: В. Бешевлиев, Първобългарски надписи. Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, кн. XXXI, 1, София 1934.

[5] Voir pour ces diverses inscriptions protobulgares la classification de Béchéwliew, op. cit., 7.

[6] Pour les autres inscriptions latines trouvées à Preslav, voir les publications de E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, №№ 110, 234, 429.

[7] Voir dans le Corpus Inscriptionum Latinarum №№ 7469, 14207 (21). Bien entendu notre inscription ne pouvait entrer dans ces publications puisqu'elle a été trouvée vers 1906; le fait n'en reste pas moins vrai: aucune grande publication en Bulgarie ou à l'étranger, sauf les articles de Škorpil, n'en dit mot.

[8] Les travaux déjà cités de Škorpil: Шкорпил, Преслав, 140; Шкорпил, Паметници от столица Преслав, 222, 274, tabl. XLIX.

[9] Par exemple Škorpil donne les dimensions de notre fragment: 60 cm. sur 60 cm. Or, rien qu'à considérer la photographie, on voit clairement que sa longueur est beaucoup plus grande que sa hauteur. De pareilles erreurs sont nombreuses chez Škorpil: voir son travail cité ci-dessus: Преслав, op. cit., 140.

[10] Par exemple, Škorpil écrit „*CVM*" — à la dernière ligne et il y a en réalité „*CVM*"; il voit „*PONTI*" à la première ligne et en réalité il y a „*PONT*"; il écrit pour la lettre „V" parfois „V", parfois „U" et en réalité il y a toujours „V" (ibidem, 140).

Il me semble établi au contraire, qu'il ne sagit pas ici d'une inscription funéraire. Notons qu'aucun terme du lexique mortuaire habituel ne peut être relaté dans notre texte. Ce serait vraiment un hasard trop singulier que dans une si grande portion de l'inscription, on ne rencontre pas un seul terme funéraire spécifique. En outre une inscription que son épigraphie, comme nous le verrons, rattache au IX-e siècle, trouvée dans une église indubitablement bulgare, monumentale et riche comme elle est, nous semble impropre à un usage funéraire, même s'il s'agissait de la sépulture d'un évêque. D'ailleurs une inscription latine ne peut provenir à cette époque que du temps où les évêques latins envoyés par le pape Nicolas ont séjourné en Bulgarie, c'est à dire de 866 à 871: or, nous savons par Anasthase le Bibliothécaire que *tous* les évêques latins sont retournés après le concile de Constantinople (en 870) en Italie; aucun n'est mentionné mort en Bulgarie. Il est douteux d'autre part qu'à l'époque de Nicolas I-er un simple évêque soit appelé „*Pontifex*" — titre à cette époque réservé au pape de Rome et aux archevêques. D'ailleurs les inscriptions funéraires chrétiennes ne sont jamais aussi pompeuses que les inscriptions païennes: elles contrastent par leur notoire simplicité avec les inscriptions païennes et ne sont qu'une indication sommaire.[1] Enfin on n'offrait jamais une plaque et une inscription à un mort, l'inscription n'étant qu'une indication du lieu de sépulture.[2] De même le terme „*offerenti*" qui est un datif du participe ne peut se rapporter qu'à un être vivant, car ici ce terme veut dire: „que le pontife célèbre (offre) le saint sacrifice pour celui qui donne". Pour toutes ces raisons, il est exclu, me semble-t-il, d'attribuer à notre inscription le sens et l'interprétation que lui donne en la complétant à sa manière Skorpil: *pon*]*tifici*] *beata*[*e memoriae servo*] *domini omnipo*[*tentis*], *supplican*[*ti pro nobis et*] *offerenti... cum suo sum*[*mo stuaio*]", que Škorpil traduit ainsi: „Au pontife de vénérable mémoire, (suivait le nom), serviteur du Dieu tout puissant, qui suppliait le Ciel pour nous et pontifiait avec le plus grand zèle".[3] Une telle interprétation, dont on chercherait d'ailleurs en vain les parallèles dans toutes les inscriptions connues des pierres tombales est inacceptable

---

[1] Il est intéressant de considérer par exemple les inscriptions funéraires latines chrétiennes trouvées à Sofia et publiées par l'historien, prof. G. I. Kazarow: „Maxentius presbyter hic sepultus" (Проф. Г. И. Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика. София 1921. Материали за историята на София, 43); ou bien: „Hic positus est Demetrius diaconus" (ibidem, p. 46); ou même pour un évêque: „Hic requiescet vir beatissimus Theuprepius episcopus" (ibidem, 48).

[2] Comme dans les exemples ci-dessus. Voir aussi spécialement pour les inscriptions du IX-e siècle funéraires et autres de nombreux parallèles italiens dans l'ouvrage précieux de Nicolette Gray, qui vient de paraître et qui m'a été de grande utilité: Nicolette Gray, The Paleography of Latin Inscriptions in the Eighth, Ninth and Tenth Centuries in Italy. Papers of the British School at Rome, Volume XVI, London 1948, 38—163, pl. I-XXIV.

[3] Voir le texte ainsi complété chez Škorpil: Шкорпил, Преслав, 140, note 1. Voir aussi: Шкорпил, Паметници и пр., 222.

Bien entendu, il est très difficile de trouver le texte probable de notre plaque et de le compléter. Cependant nous avons quelques indications précieuses, qui nous imposent presque le texte d'une donation. Considérons le texte tel quel:

pont
beata
dni omnipo
svpplican
offerenti
cvm svo som

(Voir fig. 83) il me semble que la clef du problème est le terme „*offerenti*". Remarquons qu'il est conservé intact et que même après lui, malgré un espace assez considérable, il n'y a aucun autre mot. Cela prouve, entre autre, que toutes les lignes ne finissent pas au même point. Mais ce qui est très important: le datif du participe „*offerenti*" régit nécessairement „*pont*" — qui indubitablement est aussi au datif Nous avons déjà expliqué le sens de ce terme et souligné qu'il ne peut se rapporter qu'à un pontife vivant, car un mort ne peut célébrer la messe.

En outre, soulignons que „*pont*" — qui est par conséquent au datif — „*pontifici*" — et cela est sûr — est le premier mot de l'inscription, écrit avec des caractères plus gros que les autres mots, et non seulement la première lettre „P", qui est une majuscule très tardive, presque prise d'un missel ou d'un évangéliaire du IX-e siècle, mais aussi le „O" qui est énorme et rond et diffère des „O" dans les autres mots de l'inscription. Un pareil „O" comme la lettre ronde du mot inaugural „*pont*" et qui diffère des autres „o" du texte, minces et allongés, se trouve aussi comme lettre inaugurale, par exemple dans le texte grec, daté de 800, dans un manuscrit écrit à Rome — *S. Gregorius Magnus graece, a 800 Romae scriptus.*[1] Les „O" du texte sont aussi comme les nôtres, séparés aux extrémités, minces et allongés.[2] Ce premier mot, si en relief, ne peut que se rapporter au pape Nicolas auquel est faite la donation. Car nous ne connaissons pas d'autre archevêque en Bulgarie à cette époque qui puisse mériter un pareil titre. D'autre part cette qualification suffit pour situer notre inscription au neuvième siècle au moins, car avant Nicolas c'est-à-dire avant la centralisation du pouvoir pontifical, une telle qualification en Orient est très peu probable; par ailleurs, quelle donation à une époque antérieure aurait-elle pu être faite à un pape dans ces terres? Quel souverain eut pu faire une semblable donation, même à un archevêque de la région? Il est évident que de telles hypothèses sont à rejeter.

Les parallèles de texte sont d'ailleurs très difficiles à établir, sinon tout à fait introuvables, car il s'agit d'un fait presqu'unique dans l'histoire de l'Église: La que-

[1] S. Gregorius Magnus graece, a 800 Romae scriptus (vat. gr. 1666), voir: Cavalieri de, Pius Franchi et Lietzmann, Iohannes, Specimena Codicum graecorum vaticanorum. Berolini et Lipsiae 1929, tabl. 6.

[2] Ibidem.

relle envenimée entre la Curie Romaine et le Patriarchat de Constantinople,[1] qui, comme on le sait, est une des causes essentielles du grand schisme de l'Orient — la juridiction sur *l'Illyricum* dont les frontières ne sont plus circonscrites à la province romaine du même nom: notre inscription est en ce sens une concrétisation de cette rivalité — une garantie du prince Boris de la juridiction canonique romaine sur son Etat et sur son peuple au détriment des Grecs. D'où la concision toute juridique des termes et presqu'un contrat entre le pape et son clergé d'une part et Boris et son peuple de l'autre: Boris offre, bâtit ou concède une église — probablement sa cathédrale, à en juger par les dimensions et par l'emplacement privilégié de Guébé-Klissé; le pape et tout son clergé s'engagent de prier et de célébrer pour le roi et peut être pour son peuple nouveau converti. L'inscription est en latin parce que la langue slave n'a pas encore son alphabet et que comme Formose et toute la mission romaine Boris est intéressé à s'éloigner le plus que possible de tout ce qui est grec. D'ailleurs, dans son juridisme diligent, l'Église Romaine, certes était contente de laisser dans la capitale même des Bulgares, *au centre de ses prétentions,* dont elle se voyait injustement frustrée par Byzance, un vestige solennel et concret de sa juridiction pour les siècles à venir. La Curie Romaine est si conséquente dans cette politique de discrimination de ses droits, que par le fait de son ambassade à Boris, le prince bulgare que les Grecs s'appliquent à traîter d'archonte, devient pour la chancellerie romaine „gloriosus rex vester" — c'est à dire un roi indépendant et souverain hors de l'Empire byzantin et par conséquent libre de toute contrainte de soumission et de dépendance à l'égard du patriarche et de l'empereur. La politique de la Curie Romaine en ce sens concordait parfaitement avec les intérêts et la politique du prince bulgare. Nous avons d'ailleurs des témoignages fort intéressants des deux partis adverses: tandis que selon Anasthase le Bibliothécaire les missionaires latins" consacrent des temples et bénissent des autels"[2]...„établissent des prêtres"[3]...ils parcourrent tout le pays des Bulgares..."[4] etc., Photius se plaint aux patriarches de l'Orient de „ces

---

[1] Nous ne donnerons pas ici l'énorme bibliographie concernant la séparation de l'Eglise grecque de Rome, des auteurs occidentaux et orientaux. Nous pensons toutefois qu'il est puéril d'expliquer cette formidable scission uniquement soit par la différence des dogmes, ou par les ambitions de part et d'autre. Il est clair que le grand premier rôle dans cette lutte appartient aux divergences d'intérêts entre Rome et Constantinople et aux différences des conditions économiques et politiques entre le développement du monde occidental et oriental. Ces divergences d'intérêt, purement matérielles et concrètes se perçovent surtout dans la question bulgare. Sur le caractère du christianisme bulgare voir mon dernier travail avec un résumé en français: La part des Bulgares dans la conversion de la Russie Kiévienne selon les sources médiévales): Проф. Всеволод Николаев, Славянобългарският фактор в християнизацията на Киевска Русия. Изд. на Българската академия на науките, София 1949.

[2] Anastasii Bibliothecari Praefatio in Synodum VIII, Migne, tomus 129, col. 20 A.

[3] Ibidem. Voir aussi la déclaration expresse des légats pontificaux qui s'opposent aux prétentions grecques, entre autre, parce qu, en Bulgarie „nous avons consacré beaucoup d'églises et instauré des prêtres. Nous dont certains sont ici présents, comme aussi les vénérables évêques Paul, Dominique, Léopard et Formose...aussi pendant Grimuald" (Ibidem, col. 21).

[4] Ibidem, col. 20 A.

évêques des ténèbres,[1] hommes abjects et répugnants[2]... qui avec la rapidité de l'éclair, ou comme un tremblement de terre, ou comme la grêle, ou comme un sanglier se sont précipités sur le peuple à peine converti et affermi dans la piété... Avec les serres et les dents... dévorèrent et ravagèrent la vigne nouvellement plantée du Seigneur... un coup terrible nous frappe au coeur, comme quand on voit des fauves et des reptiles dévorer nos propres enfants. Nous les avons pleuré et nous les pleurons et nous ne donnerons point de répit à nos yeux et de repos à nos paupières jusqu'à ce que nous les redressions de la chute et ne les faisions entrer de nouveau — autant que cela dépend de nous — dans le bercail du Seigneur".[3]

Que faisaient pendant cette rixe les Bulgares? Quel parti prenaient t-ils? Anasthase le Blbliothécaire nous apprend que leur roi (Boris) *„In tantem autem pietas creverat principis et abundabat circa Beatum Petrum venerationis affectu, ut quodam aie manu propria capillos suos apprehenderet, et contemplantibus cunctis, se romanis missis tradiderit dicans: omnes primates et cuncti populi Vulgarorum terrae cognoscant, ab hodierno die me servum fore post Deum Beati Petri et ejus vicarii..*"[4]. Notre inscription cadre à merveille avec le ton et même le vocabulaire de cette assertion du Bibliothécaire... *„Me servum... post Dei*" etc...

D'ailleurs tous les termes de notre inscription se retrouvent dans les autres monuments de l'époque. L'expression *„pontifex summus*", par exemple, se trouve dans une épitaphe du pape Jean XIII de 972, à la basilique de s. Paulo Fuori le Mura: *„Pontificis summi hic clauduntur membra Johannis..*"[5] Il est à remarquer qu'à cette époque on préfère *pontifex summus,* plutôt que *maximus.* Le nom venait après. Aussi la restitution de la première ligne est-elle selon moi précisément:

Pontifici svmmo...(suit le nom)

La seconde ligne conserve un seul mot *„beata*"[6]. L'épigraphe bulgare le prof. D. Detschev me fit remarquer que ce mot se rapporte probablement aussi au pontife, constituant une suite de qualificatifs habituels dans une adresse au pape; il lit donc:

„Beatae Ecclesiae Romanae praesvli"

A quoi selon lui ferait suite la troisième ligne, se rapportant également au pape Nicolas:

„Domini omnipotentis servo"

Je pense, au contraire, que la seconde ligne se rapporte à l'objet de la donation et serait plutôt:

---

[1] Je me suis servi de la traduction bulgare de cette missive de Photius: cette traduction a servi d'aillleurs au prof. V. Zlatarsky dans son ouvrage capital „Histoire du Premier Royaume Bulgare": elle est faite par le feu métropolite de Varna et de Preslav Siméon: Варненски и Преславски митрополит Симеон, в Български старини, кн. V, София 1917, 122.

[2] Ibidem.

[3] Ibidem, 126.

[4] Praefatio, Migne, ibidem t. 129, col. 20 B.

[5] Voir Nicolette Gray, opus cit., 144 № 144.

[6] La restitution proposée par D. Detschev a été faite par lui, dans la séance de l'Académie concernant ma communication sur l'inscription de Preslav, le 30 décembre 1948. Je la publie ici avec son onsentement.

„Beatam hanc domvm"

Et la troisième au donateur — Boris, roi des Bulgares, que je lis:

Domini omnipotentis servvs... (suit le nom)"

En effet si ce terme *„Domini omnipotentis servus"* se rapportait au pontife, on l'aurait mis avant le nom même du pontife, ou du moins avant sa qualification de chef de l'Eglise. Si, par conséquent, *„Domini omnipotentis"* vient seulement en troisième lieu, c'est que ce génitif se rapporte à une seconde personne — au donateur. Ainsi selon moi, nous avons ici les trois éléments de notre charte lapidaire: le pontife auquel se fait la donation, l'objet de la donation *„beatam hanc domum"*, que l'on rencontre dans l'épigraphie latine chrétienne[1] et le donateur qui est le roi.

Nicolette Gray dans sa précieuse étude „The Paleography of latin inscripions in Italy",[2] qui vient de paraître nous présente plusieurs parallèles avec la plupart de ces termes. Dans son ouvrage capital sur les inscriptions chrétiennes latines, Ernestus Diehl nous offre quelques exemples avec l'expression *„Beata Dei domus"*.[3]

Enfin, en dernier lieu vient la „contrepartie" — l'engagement du pontife à prier pour le roi et peut-être pour son peuple nouveau-converti, car n'oublions pas — les *„Responsa papae Nicolai ad consulta Bulgarorum"* ne s'adressent pas au roi seulement, mais à toute la nation bulgare, ce qu'indique non seulement le titre de ces intéressants préceptes, mais aussi l'élocution de Nicolas, qui parle au pluriel: *„Rex gloriosus vester"* etc..

Ici le prof. D. Detschev et moi sommes d'accord. Nous complétons et restituons le texte ainsi:

Svpplicanti pro eo (ou *pro rege et pro popvlo converso) et offerenti*
Cvm svo sommo clero"

Remarquons qu'ici la forme *„sommo"* est avec *„o"* et non avec *„v"*.

Ainsi complétée, notre inscription devient donc:

„Pontifici svmmo . . . . .
beatam hanc domvm
Dni omnipotentis servvs . . . erexit (ou *concedit,* etc.)
svpplicanti pro rege et pro popvlo converso et
offerenti . . . .
cvm svo sommo[4] *clero".*

Peut-être au milieu de l'inscription y avait-il une date.

Il est intéressant de comparer notre plaque aux trois autres inscriptions latines trouvées dans les environs de Preslav et conservées dans le Musée Archéologique de

---

[1] Ernestus Diehl dans son travail capital Inscriptiones Latinae Christianae Veteres. Berolini MCMXXV, (3 tomes) donne quelques exemples en ce sens (voir le mot „beata"): „beata Dei domus" etc.

[2] Cet ouvrage déjà cité (voir ci-dessus, p. 136, note 2) donne d'excellents parallèles italiens du IX-e siècle quant au texte et à l'épigraphie.

[3] Voir ci-dessus, note 1.

[4] L'orthographe de „sommo" avec „o" et non avec „u" est peut-être précisement une vulgarisation pour marquer la différence entre summus — suprême, le plus haut, et le même mot dans le sens de pluralité: en français somme, en italien somma. Ce n'est là qu'une supposition. Il est toutefois peu probable que le même terme fut employé pour un qualificatif concernant le pape et ensuite le clergé.

Preslav.[1] Notons qu'elles diffèrent sensiblement de notre plaque et ont un aspect beaucoup plus modeste. Par leur épigraphie elles semblent se rattacher à une époque plus ancienne et les entailles manifestement secondaires qu'elles portent font penser à une utilisation architecturale d'un matériel plus ancien, provenant peut-être de l'antique Marcianopolis. Cependant, l'une de ces plaques d'ailleurs en marbre, porte une inscription assez curieuse et bien voisine par ses termes de la nôtre, puisqu'elle parle d'une assemblée ecclésiastique „*sine]dr[i[a*“,d'un „*cvratorivm*“, d'un „*pre]sbytervm*“ et même d'un „*e]piscopi . . . ni[c. . .*“,[2] qui certes très vraisemblablement se rapporte à l'époque du pape Nicolas I-er, peut-être cet „évêque Nicolas“. Toutefois cette plaque semble être une indication.

Maintenant quelques mots sur l'épigraphie. D'abord considérons la croix de l'inscription (fig. 83). Elle est très caractéristique. Les bras de la croix sont élargis considérablement aux extrémités. Ses dimensions sont — le bras vertical est long de 16 cm. — le bras horizontal a la même longueur, il ne croise pas le bras vertical au milieu, mais a 9 cm. de hauteur. Remarquons aussi que les croix des inscriptions ordinnaires latines de l'époque chrétienne sont ordinairement plus petites et ont la grandeur des lettres qu'elles surpassent rarement dans une telle proportion. Le prof. Kr. Mijatev dans son ouvrage sur l'église ronde de Preslav nous donne un très précieux parallèle de cette croix dans une plaque de céramique aux caractères slaves que le savant archéologue situe au IX-e siècle.[3] La croix de cette plaque de céramique protobulgare est tout à fait semblable à la nôtre. Le prof. W. Beschevliev m'a fait remarquer qu'une pareille croix existe gravée sur la roche du relief de Madara[4]. D'ailleurs de pareilles croix stylisées abondent dans les motifs protobulgares de céramique[5] ou même sur des bas-reliefs de marbre, provenant des palais et des églises de Preslav[6]. Le prof. Franz Altheim, dans un travail tout récent sur les écritures des Huns[7], indique précisément cette croix aux extrémités des bras élargies, comme un des signes les plus caractéristiques des Protobulgares[8]. Cette croix protobulgare me semble donc un très important vestige de provenance bulgare de la plaque en question. Toutes les lettres de notre inscription trouvent leurs parallèles dans

[1] Voir ces inscriptions par exemple chez Škorpil : Шкорпил, Паметници и пр. op. cit, 221, 222, et 274.

[2] Ibidem, 221.

[3] Voir cette croix très semblable à la croix de notre inscription chez Kr. Mijatev : К р. М и я т е в, Кръглата църква в Преслав. София 1932, 169, 170. Voir la même croix dans le travail du prof. Ivan Gochev : Прот. И в а н Г о ш е в, Бълѓаро-гръцки литургически фрагмент от стария Преслав. Годишник на Народния музей, кн. V, София, 233—251. Ces deux auteurs donnent le dessin et la photographie de cette croix.

[4] Voir le travail du prof. W. Beschewliew : Проф. В. Б е ш е в л и е в, Първобългарски надписи, добавки и оправки. Годишник на Соф. университет, Историко-фил. факултет, том XXXII. 5, София 1936 г., табл. XXIV, обр. 34.

[5] Dans l'ouvrage du prof. Kr. Mijatev il y a beaucoup d'ornements en céramique avec des stylisations pareilles : voir par exemple pp. 118, (fig. 200), 120 (fig. 204), 121 (fig. 208), 123 (fig. 211, 212) 141 (fig. 252) etc.

[6] Voir Ш к о р п и л, Паметници от столица Преслав, 264, табл. XXXIX (2), стр. 267, табл. XLII.

[7] F r a n z A l t h e i m, Hunnische Runen, Halle 1948, Abb, 4,

[8] Ibidem, cap, 6,

l'épigraphie latine de l'époque.[1] Certaines lettres, cependant, sont très caractéristiques et méritent tout spécialement notre attention. Considérons par exemple le „B“:

Les deux anses ne se touchent pas et l'anse inférieure est de beaucoup plus grande que l'anse supérieure (voir fig. 83). Il est curieux de constater que dans les inscriptions protobulgares en grec, cette lettre a précisement cet aspect.[2]

Ainsi, dans les épigraphies italiennes nous rencontrons des „*B*“ semblables dans la crypte de saint Pierre à Rome[3] du temps du Concile de Rome en 732 et celui de 767.[4] Une pareille lettre existe aussi dans une autre inscription romaine datée de 755 dans l'église de s. Angelo in Pescaria,[5] de même que dans une inscription de la même époque dans une autre église romaine s. Maria in Cosmedin.[6] D'autres parallèles de l'époque sont par exemple les inscriptions de l'abbesse Cunincperga[7] datées entre 750 et 760 à Pavie[8] et l'inscription de Pola datée de la première moitié du IX-e siècle[9] etc. Le „*D*“ est aussi assez caractéristique (voir fig. 83); il rappelle le delta grec et comme le „*B*“ se rencontre aussi dans les inscriptions latines en Italie (voir fig. 83 et ci-dessous). Pour cette lettre „*D*“ il y a aussi beaucoup de parallèles en Italie. Un très bel exemple de pareille lettre nous est fourni par l'inscription d'un calice donné par l'évêque Rumald à la cathédrale d'Anagni, daté de 826.[10] La même lettre se trouve sur une inscription de la façade de la cathédrale d'Anagni, par laquelle le même évêque offre à la sainte Vierge quelque immeuble.[11] La même lettre se trouve sur un fragment d'une autre donation, d'un certain „pêcheur Dominique“ faite à la sainte Vierge et à saint Etienne vers la moitié du IX-e siècle, à la cathédrale de Murano.[12]

Le „*P*“ et le „*R*“ ont le délier fin et petit et qui ne touche pas la verticale, comme on rencontre souvent à cette époque[13], mais aussi dans les inscriptions latines du VI-e et VII-e siècles[14]. Ils n'ont cependant rien de spécial si ce n'était leur boucle petite et fine qui rappelle presque le rho grec de l'époque et le „*P*“ protobulgare.[15]

---

[1] Voir chez Nicolette Gray les tableaux épigraphiques. Surtout le tableau de la p. 163. (op. cit.).

[2] Voir le tableau épigraphique de W. Beschewliew: Бешевлиев, Първобългарски надписи, 12. L'inscription du khan Omurtag trouvée à Provadia (ibidem), № 1, 42: l'inscription de Suleyman-Keuil (ibidem) p. 47, № 2; l'inscription de Sinibir-Karabachly (ibidem), 48, № 23.

[3] Voir Nicolette Gray, op. cit., p. 49, № 4.

[4] Ibidem, 50, № № 6 et 7.

[5] Ibidem, 51, № 9.

[6] Ibidem, 55, № 15.

[7] Ibidem, 76, № 45.

[8] N. Gray s'exprime „probably“ 750—760 (ibidem, p. 76).

[9] Ibidem, 114, № 97.

[10] Ibidem, 111, № 92.

[11] Ibidem, 112, 94.

[12] Ibidem, 113, № 95.

[13] Voir les tableaux épigraphiques de N. Gray avec de nombreux exemples.

[14] Voir les inscriptions funéraires de V-e, VI-e et VII-e siècles dans le travail de G. I. Kazarov, op. cit., planches I, II, III, (Материали за историята на София: Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика).

[15] Voir les tableaux de Beschewliew, op. cit.: Бешевлиев, Първобългарски надписи, I—XXV.

Les lettres les plus intéressantes et qui permettent une discrimination assez juste sont le „*F*" et le „*L*" (voir la fig. 83). Ce sont des lettres déjà cursives, bien loin de l'épigraphie latine classique, telles qu'on les rencontre dans les missels ou les évangéliaires du IX-e et du X-e siècles.[1] Le délier de l' „*F*" est ici rond et très cursif, de même le délier d'en bas de la lettre „*L*". Il est immense et très gauche et forme avec la lettre voisine comme un „*U*" énorme et disgracieux. Il a presque la forme d'une ancre. Il est curieux de constater dans l'épigraphie latine chrétienne locale: les inscriptions funéraires latines de Sofia décrites par le prof. G. Kazaroff,[2] de même que dans quelques inscriptions latines d'Italie[3] de la même époque des lettres voisines des nôtres, bien que leur délier soit encore droit, quoiqu'oblique. Il semble que le graveur de Preslav, n'ait pas connu les lettres latines, aussi ses caractères communs à l'alphabet grec sont -ils parfaits, mais les lettres latines lui ont été probablement dessinées par quelque membre de la mission latine, ce pourquoi elles ont l'aspect de lettres cursives, de majuscules de missel romain. La majuscule „*P*" qui commence notre inscription est avec deux barres parallèles, comme les majuscules cursives stylisées. Cette lettre beaucoup plus grande que les autres et ainsi ornée est aussi inspirée de quelque évangéliaire (voir fig. 83). Elle parle d'une époque tardive et par conséquent la discrimination entre notre inscription et les inscriptions latines du V-e, VI-e ou VII-e siècles peut-être considérée comme établie. Enfin, le style de certains signes orthographiques et des lettres du Psautier de Ouspensky, daté de 863 est non seulement très voisin, mais tout à fait identique aux boucles de nos „*F*", si caractéristiques.[4] Ajoutons, de même que le style des lettres et leur ornementation dans les Feuilles de Freisingen,[5] que certains auteurs rapportent au IX-e siècle et que l'on présume généralement d'une époqne antérieure au XI-e siècle est très voisin du style de l'inscription de Preslav. Les autres lettres sont moins caractéristiques et ont toutes leurs parallèles aussi au IXe siècle. Il est a remarquer que notre inscription diffère notablement des autres inscriptions latines trouvées à Preslav. Toutes elles paraissent avoir servi de matériel de construction aux Bulgares et semblent provenir de la ville de Marcianopolis, située non loin de Preslav, sauf peut-être une, qui est probablement de la même époque.[6]

Il reste une dernière distinction à faire: notre inscription ne peut-elle pas provenir d'une époque tardive par exemple l'époque de Kalojean ou d'Ivan-Assène II, c'est à dire de la première moitié du XIII-e siècle, lorsque les Asséniides avaient des rela-

[1] Par exemple le missel de Lyon.

[2] Г. И. Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика, табл. II, 4, remarquer „*F*" et „*L*".

[3] Voir N. Gray, op. cit., pour „*L*" — p. 67, № 30. Pour „*F*" voir le style des lettres du tableau (plate) XXIV.

[4] V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, zweiter Band. Leipzig 1913, 143.

[5] Іван Огієнко, Памятки старо-словянской мови X—XI в. Варшава 1929, 306, 308.

[6] Cette inscription contient des termes de dignités écclesiastiques latines et je me propose de m'occupper d'elle prochainement (voir ci-dessus, p. 141). Voir chez E. Kalinka, opus cit. № 234 et dans le Corpus inscriptionum latinarum № 14207 (21). Elle peut toutefois provenir de quelque ancienne ville chrétienne aux environs de Preslav (Marcianopolis) et avoir servi aux Bulgares de matériel de construction. L'épigraphie devra être étudiée très soigneusement.

tions très étroites et suivies avec la Curie Romaine[1], ou même d'une époque encore plus récente — du XVIIe siècle où les marchands ragusains avaient fondé des communautés florissantes catholiques en Bulgarie et lorsque de grands évêques comme Petre Bogdan, Philippe Stanislavov ou Petre Parcevitch occupaient les sièges de Sofia, ou de Nicopolis etc..?

Quant aux Asséniides, on sait que de leur temps la Bulgarie, quoiqu'unie avec Rome, avait conservé sa liturgie slave et sa diplomatique slave puisque dans les archives pontificales on a la mention expresse que Kalojean par exemple, écrivait toutes ses missives à Innocent III en bulgare et que de cette langue elles étaient traduites d'abord en grec et puis en latin pour la chancellerie pontificale[2]. On sait en outre que Jean-Assène n'employait jamais d'autre langue que le bulgare (slave) dans ses chrysobulles[3] ou ses inscriptions commémoratives[4]. D'ailleurs ces princes avaient déjà conscience de leur puissance et leur État avait utilisé si tôt le principe national pour reconquérir vis-à-vis de Byzance leur indépendance et leur unité. Quant aux Ragusains catholiques, ou aux évêques catholiques au XVII-e siècle en Bulgarie, leurs inscriptions, d'ailleurs très intéressantes, sont écrites — il est vrai-avec des lettres latines, mais les mots sont des mots slaves, comme par exemple l'épitaphe de Philippe Stanislavov publiée par Ivan Douitchev[5]. D'ailleurs leur épigraphie est toute différente.

Jusqu'à nos jours les savants étrangers et bulgares[6] considéraient qu'aucun document archéologique local ne confirmait les données des sources telles que la *Vita Nicolai* d'Anasthase le Bibliothécaire, ou les *Responsa pepae Nicolai ad consulta Bulgarorum*, ou les Actes du Concile de Constantinople de 870, ou même la circulaire de Photius aux patriarches de l'Orient concernant l'existence d'une mission latine en Bulgarie au IX-e siècle; notre plaque et son inscription semblent combler cette lacune et c'est là l'importance considérable de l'inscription de Preslav.

Докладвано в Института за българска история на 30 декември 1948.

Болгарская каменная дарительная грамота IX века на латинском языке

Автор рассматривает латинскую надпись на мраморной плите, найденной в древней столице Первого болгарского царства — Преславе, в местечке „Гебе-Клиссе", где в IX веке находился вероятно соборный храм города. По содержанию надпись, которую автор дополняет, относится ко времени пребывания в Болгарии латинского духовенства, посланного папой Николаем I болгарам (866—870) епископов Формозы

[1] Voir mon livre sur l'origine des Asséniides et le caractère ethnique de leur État, où je traite la question de ces rapports: проф. Всеволод Николаев, Потеклото на Асеневци и етническият характер на основаната от тях държава, София 1944.

[2] Dans les archives vaticanes (regesta) devant les lettres de Kalojean est écrit à l'encre rouge: Translate de bulgarico in grecum et de greco postea in latinum". (Titulus in rubro exaratus in Reg. Vat. 5. f. 33. anno V, ep. V.) Voir: Vsevolod Nicolaev: L'origine des Asséniides, p. 31, note 2.

[3] De même le sceau de Kalojean est avec une mention en bulgare (slave).

[4] Par exemple la fameuse inscription à l'église des 40 Martyrs à Tirnovo.

[5] Иван Дуйчев, Софийската католишка архиепископия през XVII век. София 1939, 171, la plaque est donnée en fac simile.

[6] Voir par exemple cette assertion chez le prof. D. Detschev: Дечев, Дим. Отговорите на папа Николай по допитванията на българите. София 1940 (II-о издание), 17.

Портуенского, Павла Популонского, Доната Остийского и др. Автор читает эту надпись так (в переводе): „Верховному первосвященнику подносит эту святую церковь слуга всемогущего бога, чтобы молился за него и совершал святую литургию со всем своим клиром". Может быть на плите были и имена папы Николая и князя Бориса, однако на фрагменте, к сожалению, только часть содержания. Ключ надписи, по мнению автора, слово „*offerenti*" — „чтобы служил святую литургию", отглагольная форма в дательном падеже, которая не только обясняет что надпись относится к живому человеку (потому что мертвый не может служить литургии), но и обуславливает дательный падеж „*pontifici*"— „первосвещеннику", который должен будет служить литургию за сделанное ему дарение. Автор отмечает также, что первое и самое важное слово, написанное особенными, более крупными буквами, это именно „*pontifici*", тогда как еслибы надпись была обыкновенным посвящением церкви какому нибудь святому она начиналась бы словом „*domini omnipotentis . . .*", которое у нас поставлено лишь на третьем месте (начинает третий ряд). Автор считает, что надпись содержала три елемента дарительной грамоты: 1) лицо, которому делается дарение — папа Николай I; 2) предмет дарения — вероятно храм или дом в Преславе; 3) лицо, которое делает дарение — князь Борис I. К этому можно прибавить и содержащийся в грамоте четвертый елемент — обязательство папы и духовенства молиться за болгарского князя.

Автор доказывает, что вопросная мраморная плита не может быть надгробной плитой, так как не содержит обыкновенных характерных терминоз християнских латинских надгробных плит. В IX веке эти плиты являлись лишь indicatio (определением кто похоронен под плитой), без посвящения; они были даже и для епископов с очень скромным содержанием и никогда не достигали монументального размера: наша плита, судя по фрагменту доходила до двух метров длинны. Сам фрагмент имеет 93 сант. длинны, 76 сант. ширины и 13 сант. толщины. По качеству мрамор не местный и довольно мелкой грани. Автор доказывает, что епиграфически латинские буквы относятся приблизительно к середине IX-го века. Особенно характерны курсивные „*F*" и „*L*".

Преславская мраморная плита черезвычайно важна, потому что она является единственным местным археологическим экспонатом, не только пребывания латинского духовенства в Болгарии, но и борьбы между римской курией и константинопольским патриархом за Болгарский диоцез, который как известно, был одной из важнейших причин раскола между Римом и Византией.

Всеволод Николаев

Тракийски накитни предмети от V—IV в. пр. н. е.

От **В. Миков**

От народите, които в древността са обитавали земите на юг от долни Дунав най-продължително време са живели траките. Те са оставили едни от най-интересните паметници, които се срещат почти навред из нашата страна, именно многобройните надгробни могили. Предметите, разкрити в разкопаните досега надгробни могили, свидетелствуват най-добре за материалната култура, обществения строй и икономическото положение на тракийските племена.

В зависимост от разпространението и големината на могилите, както и от проучванията на разнообразните материали в могилните гробници и гробове, идваме до следните заключения:

1. Големите и по-богати по съдържание могили се намират из плодородните предпланински или хълмисти области на Южна и отчасти Северна България. В равнините и в удобните за пасбища планински области се срещат по-малки, в редки случаи с по-богато съдържание, могили.

2. Насипването на могилите над умрелите у траките започва през периода на разпадането на родово-патриархалния и преминаване към робовладелския строй, което хронологически съвпада с края на VIII и началото на VII в. пр. н. е. и продължава до към края на IV в. от н. е.

3. Насипването на могилите се е извършвало от всички възрастни, подчинени на владетеля.

4. Могилите са били насипвани главно върху гробовете на знатните и заможни тракийци; колкото по-високо обществено положение е заемал приживе погребаният, толкова и могилата е била по-голяма и обратно — малките могили били насипвани върху гробовете на траките от средната класа. Бедните и робите са погребвани без могилен насип. В гробовете на състоятелните траки били поставяни повече и по-скъпи предмети, а в гробовете на бедните — незначителни предмети. Много бедните и робите са погребвани без никакви предмети.

5. Траките били погребвани по два начина — чрез изгаряне на трупа и направо. Достойните, т. е. мъжете, били погребвани чрез изгаряне, а жените, като недостойни, които е трябвало, както съобщава Платон[1] „да обработват земята, да пасат стадата и да слугуват също като роби“, били погребвани направо. През периода V—IV в. пр. н. е. знатните траки били погребвани направо — Розовец, Лозенград, Мезек, Казанлък и пр.

6. В гробовете на погребаните мъже се намират съдове и оръжия, а в гробовете на жените — съдове и накитни предмети. Предметите, които се намират в богатите гробове са главно от гръцки, и по-малко от скитски или местен произход,

---

[1] Г. И. Кацаров, Битът на старите траки според класическите писатели. СбБАН I, 1914, 10.

а тия в по-бедните гробове са на първо място от местен и в редки случаи от илирийски, скитски или гръцки произход.

7. От намерените в могилите материали се установява съществуването на икономическо неравенство у траките, което особено силно проличава през периода, когато траките организират своята първа държава, което отговаря на времето между началото на V и края на IV в. пр. н. е.

Горните заключения се нуждаят от подробни пояснения, които ще направим на друго място. Тук, и то по повод на намерените през последните години на различни места из България материали от случайни находки, ще се спрем на няколко накитни предмети от местен произход.

Златни накити от могилен гроб до Голяма Желязна (Троянско)

В землището на с. Голяма Желязна се намират голям брой могилки и няколко извънредно големи надгробни могили.[1] Малките могили често са били разкопавани от иманярите или напълно унищожавани от селяните. През месец май 1940 г. при копане основи за постройка на къща в двора на Нейчо Моев, който се намира на 3 клм. източно от центъра на селото в местността „Чаира“ е била разкопана и унищожена една малка могила. При разкопаването на могилата е бил открит гроб с човешки скелет, при който са били намерени две златни гривни и един златен нагръдник. По този повод през септември на същата година имах възможност да проуча мястото и обстоятелствата, при които са били намерени тези интересни накити, както и да разкопая по-голямата част от малките надгробни могили, пръснати на различни места из землището на селото.

Могилата, в която са били намерени златните предмети, е била разположена върху слабо възвишение в долинката, из която протича р. Топля. Според указанията на собственика, тя имала височина около 1·50 м., при диаметър на основата около 14 м. Могилата била натрупана от камъни и върху тях била натрупана пръст. Гробът се намирал не далеч от центъра в южната половина на могилния насип и наравно с околния терен. Той бил обграден с малки каменни блокове и вероятно е бил покрит с дървени греди, след изгниването на които в гроба са пропаднали камъни и пръст. В гроба бил открит полуизгнил човешки скелет, обърнат с главата по посока от с-з. към ю-и. На ръцете му са били намерени двете златни гривни, а върху гърдите — златния нагръдник. По уверение на стопанина и работниците, около скелета нямало никакви други предмети.

Двете гривни (обр. 85), които имат неправилни кръгли форми, с диаметри 5.9/5·2 см. и 6/4.8 см., са направени от четириръбеста усукана, слабо надебелена в средата и по-тънка в краищата си златна тел. Незатворените им краища завършват с по едно малко конусовидно топче.

Златният нагръдник (обр. 85), както всички познати нагръдници, е направен от тънка пластинка и има дължина 9·8 см. при ширина 3·8 см. Той има ромбоидна форма, със слабо дъговидно изрязани навътре ръбове. В двата си по-тесни края тя е про-

[1] Ив. Велков, Стари селища и градища по долината на р. Вит. София 1927, 22.

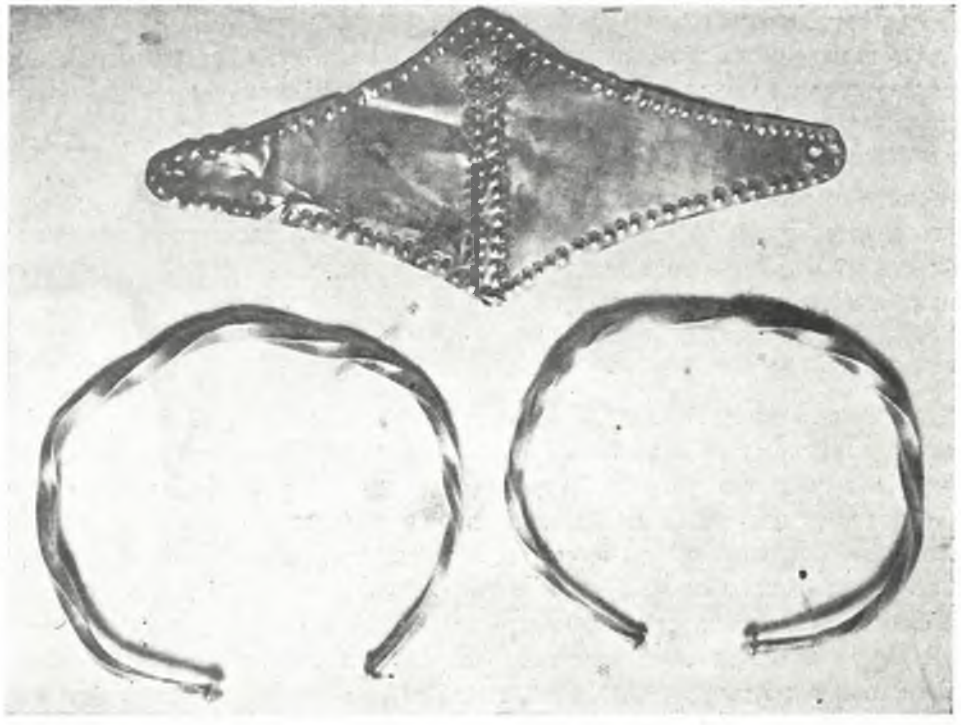

Обр. 85. — Златен нагръдник и златни гривни от могилата при Голяма Желязна, Троянско
Fig. 85. — Plastron et bracelets en or du tumulus près de Goljama Željazna, arr. de Trojan

бита с по една малка дупчица за превързване. По края пластинката е обточена с един ред изчукани малки точки, а по средата е украсена с две успоредни линии от изчукани точки.

Златните накитни предмети, открити в този могилен гроб, не са нещо ново за земите, обитавани от траките през средата на първото хилядилетие пр. н. е. По форма, дори и по големина двете гривни от Г. Желязна по нищо не се отличават от сребърната гривна, намерена заедно с късно халщатски материали в една малка надгробна могила до с. Малка Брестница, Тетевенско (обр. 86).[1] Но както златните, така и сребърната гривна по своята проста направа — четириръбеста усукана тел, краищата на която завършват с по едно конусовидо топче, се отличават от всички познати гривни от това време. От края на халщатската епоха, или по точно от към V—IV в. пр. н. е., са известни значителен брой златни, сребърни и бронзови гривни, но те по форма, техника и стил нямат нищо общо с гривните от Г. Желязна и М. Брестница. До известна степен последните гривни наподобяват на някои торкви от към V—IV в. пр. н. е., намерени в земите на Долнодунавската област. Тези торкви, обаче, са по-масивни и, главно, те са направени от обла усукана канелирана тел, а краищата им завършват по различен начин. Така, златната торква от Кукова могила до Дуван-

[1] В. Миков, Могилни некрополи от Ловчанско и Тетевенско. ИАИ VI, 1930/31, 164.

Обр. 86. — Сребърна гривна от Малка Брестница, Тетевенско

Fig. 86. — Bracelet en argent de Malka Brestnica, arr. de Teteven

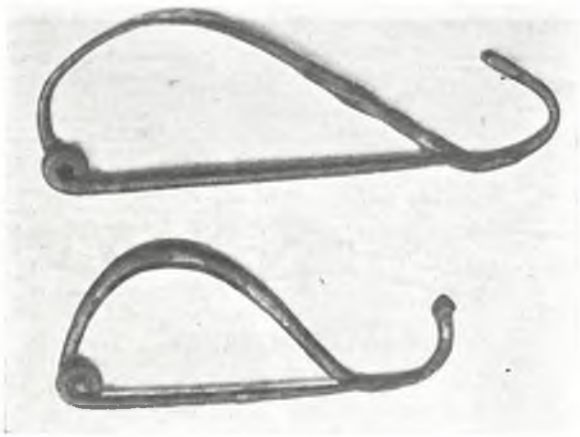

Обр. 87. — Бронзови фибули: а) от Бачковския манастир; в) от Надежда, Ловчанско

Fig. 87. — Fibules en bronze: a) du monastère de Bačkovo; b) de Nadežda, arr. de Loveč

лий, която се датира към средата на IV в. пр. н. е., е направена от обла увита тел, краищата на която завършват с по една малка халка. От същото време и по същия начин е направена и сребърната торква от Зелениград, двата края на която завършват с по-една голяма топка.[1] От малко по-късна епоха, именно към края на IV в. пр. н. е., е и сребърната торква от Столът (Севлиевско), чийто краища завършват с широки, дълги пластинки.[2] От Трансилвания произхождат значителен брой торкви, направени от усукана, обла сребърна тел, краищата на които завършват с халки или куки, но те се датират към много по-късна епоха.[3]

Макар, че споменатите по-горе торкви са съвременни на трите гривни, те по някои технически и стилови особености не могат да ни послужат като сравнителен материал. В такъв случай ние ще трябва да потърсим други паралели, с които бихме могли да сближим тези „прости" тракийски накити, а това са така наречените „тракийски тип" фибули, които между V—IV в. пр. н. е. добиват широко разпространение само в земите между долни Дунав и Бяло море и отчасти в Ромъния.[4] Този тип фибули, както се знае, са направени от обла или в някои случаи от четиристъбеста тел. Краят на иглодържателите им повечето пъти завършва с конусовидно топче. В една фибула от Бачковския манастир (обр. 87[а]), краят на дъгата е направен от четиристъбеста усукана тел,[5] точно така, както при трите гривни. В по-голямата част на тракийските фибули, като напр. при тези от Дуванлий,[6] Царева ливада, Надежда (обр. 87[в]),

[1] ИАД III, 1913, 331.

[2] В. Миков, ИАИ XII, 395.

[3] D. Popescu, Objets de parure géto-daces en argent. Dacia 7—8, 1937—1940, 193.

[4] В. Миков, Тракийски тип фибули. ИАИ VI, 1930/31, 181.

[5] Цит. съч., 175.

[6] Цит. съч.,173—4.

Троян, Каменари и много други краят на иглодържателите завършва с по едно конусовидно топче, напълно подобно на конусовидните топчета при гривните от Г. Желязна и М. Брестница.

Тази поразителна прилика по техника и стил между тракийския тип фибули и трите гривни ясно показва, че всички тези накитни предмети принадлежат към една културна област. На друго място изказахме мнение, че фибулите от тракийския тип са възникнали и са работени единствено от тракийски майстори.[1] В земите на долни Дунав следователно, едновременно с тракийская тип фибули са работени и златните и сребърни гривни от типа Г. Желязна и М. Брестница.

Златният нагръдник от Г. Желязна по форма, техника и стил, не се отличава от големия брой златни нагръдници, които през V—IV в. пр. н. е. са били широко разпространени из трако-македонската област или, по-точно казано, в земите между Стара планина и Бяло море до към долното течение на р. Вардар. Всички познати досега нагръдници са намерени изключително на юг от Стара планина. Нагръдникът от Г. Желязна е първият, който за сега произхожда от земите на север от планината. Това показва, че и в надгробните могили в Северна България ще трябва да се очакват подобен вид украси.

Нагръдникът от Г. Желязна по форма е напълно сходен с ромбоидните нагръдници от могилата Мушовица и Арабаджийска могила до Дуванлий както и на нагръдниците от Войниците,[2] Езерово[3] (обр. 88), Д. Ботево (Хасковско)[4] и мн. др., които се датират между V—IV в. пр. н. е. По техника и стил нагръдникът от Г. Желязна не се различава от всички други нагръдници, които също така са изковани от тънки, златни пластинки. Като се има предвид, че нагръдниците са били разпространени в земите южно от Дунава, обитавани от траките през V—IV в. пр. н. е. и главно, че този вид украси имат всички белези на един варварски стил, то може да се приеме с положителност, че те, както и тракийският тип фибули и трите прости гривни, са от местен произход.

В същата местност „Чаира" се намират още 3 надгробни могили, разположени по на 100—120 м. една от друга. Могилите имат височини между 1·20—2·30 м. при диаметри на основите от 12—20 м.. При разкопаването им, за съжаление, се установи че и трите могили са били разравяни по-рано и погребенията напълно разрушени. От намерените и размесени из пръстта горели човешки кости и глинени късове от съдове се вижда, че и тези могили са били насипвани между V—IV в. пр. н. е.

В местността Чербин се виждат 5 малки могили, високи от 0·80—1·50 м. при диаметри от 10—15 м. От тези могили успях да разкопая само три, обаче се оказа, че и те са били разкопавани по-рано. От дребните глинени късове от съдове се установи, че тези могили са били насипвани към IV—III в. пр. н. е.

---

[1] Миков, Тракийски тип фибули, 180.

[2] ИАД III, 1913, 206.

[3] Пак там.

[4] Непубликуван екземпляр в Хасковската музейна сбирка.

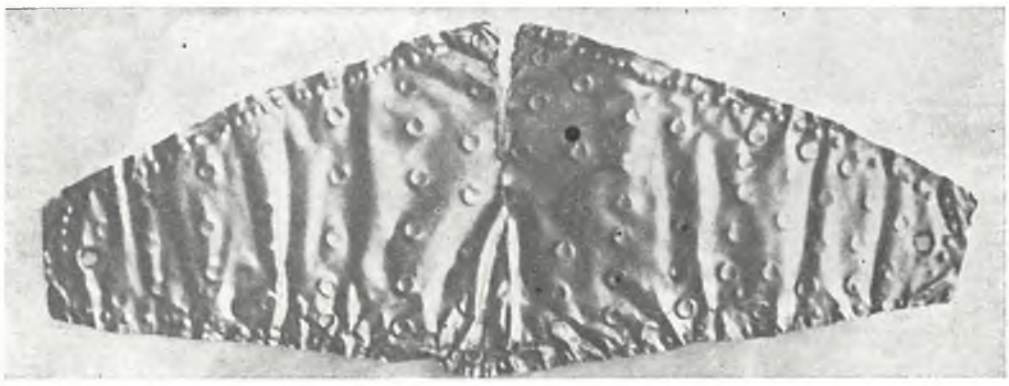

Обр. 88. — Златен нагръдник от Езерово, Първомайско
Fig. 88. — Plastron en or d'Ezerovo, arr. de Părvomaj

В местността „Баталя“ се намира една могила, висока 3 м. и с диаметър 20 м. При разкопаването ѝ се разкриха следите на разрушено погребение чрез изгаряне на тялото от III—II в. на н. е.

Непосредствено до селото и близо до шосето, което идва от към Български Извор има две могили, високи — едната 0·60 м., а другата 0·90 м. при диаметри първата — 10 м., а втората 14 м. При разкопаването им се откриха разрушени при по-раншно разкопаване погребения от към V—IV в. пр. н. е.[1]

Две златни гривни от Скребатно (Неврокопско)

През 1937 г. в сбирката на предисторическия отдел при Народния музей постъпиха две златни гривни, (обр. 89) които произхождат от землището на с. Скребатно (Неврокопско). При какви обстоятелства, по отделно или заедно са намерени тези гривни и какви други предмети е имало при тях, не се знае. Но като се има предвид, че в землищата на всички села из Неврокопско, разположени по-близо до р. Места, се намират много надгробни могили, твърде е възможно и тези две гривни да са открити в някой могилен гроб.

Ако двете гривни от Г. Желязна са напълно сходни помежду си, то гривните от Скребатно се различават една от друга. Първата гривна, която има диаметър 10 см. и тежи 41·50 гр., е направена от дебела, усукана четириръбеста тел, двата края на която завършват с по две обратно навити една спрямо друга спирали.

Втората гривна, с диаметър 8·4 см. и тежина 17·65 гр., е направена от по-тънка усукана четириръбеста тел, двата края на която завършват, както при торквата от Столът, с тънки и дълги разширения. Сплеснатите краища са украсени с обточени по края плитки вдлъбнатинки, а в крайните си, най-широки части имат по една дупчица.

[1] От допълнително събраните сведения от по-старите селяни узнахме, че всички могили са били разкопавани от иманяри през 1882—1885 г., за да търсят „парите“ на двамата разбойници Яко и Качемачко, които между 1881—1882 г. са правили обири из Тетевенско, Ловчанско и Троянско.

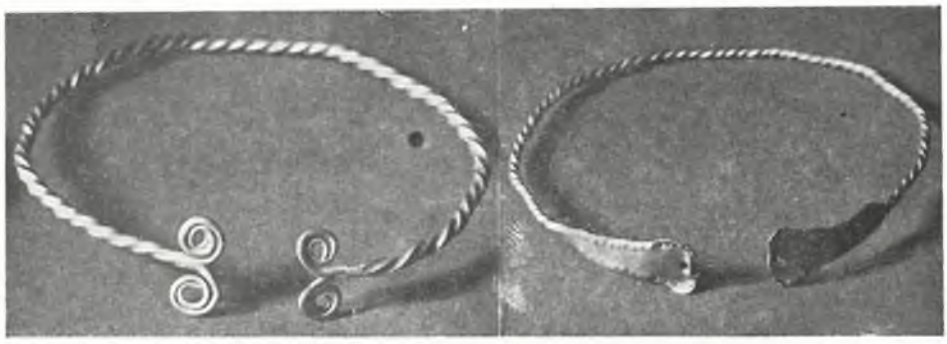

Обр. 89. — Златни гривни от Скребатно, Неврокопско
Fig. 89. — Bracelets en or de Screbatno, arr. de Nevrocop

Последните две гривни по техника и някои стилови особености не се отличават от двете гривни от Г. Желязна и гривната от М. Брестница. Гривните от Скребатно, подобно на горните три гривни и фибулата от Бачковския манастир, са направени от четириръбеста, но по-силно усукана тел. Краищата на тези гривни завършват по друг начин. В първата гривна незатворените краища, както видяхме, завършват с по две обратно навити спирали. Подобна усукана гривна, чиито краища завършват с двойни спирали не са ни известни от други места у нас. Из някои области на ю.-з. и централна Европа през втората половина на халщатската епоха, т. е. VI—V в. пр. н. е. широко разпространение, обаче, добиват четириръбестите или облите златни, сребърни и бронзови гривни, незатворените краища на които завършват, както при гривните от Скребатно, с двойни спирали. Така между скитско-кимерийските предмети на съкровището от Михалково (Галиция), което несигурно се датира между VII—V в. пр. н. е., се намират и две златни гривни — едната от обла, а другата от четириръбеста масивна тел, чиито краища завършват с двойни спирали.[1] С двойни спирали завършват направените от четириръбеста тел златни гривни и от Блатнице и Аксад в Унгария, които са датирани към V—IV в. пр. н. е.[2] Предвид на това, че гривната от Скребатно по техника и начина, по който е усукана телта не се различава от гривните от Г. Желязна и М. Брестница и като се вземе под внимание, че гривни с двойни спирали в краищата се срещат и към V—IV в. пр. н. е., то безсъмнено и гривната от Скребатно ще отнесем към епохата между V—IV в. пр. н. е.

Втората гривна от Скребатно се отличава от първата само по това, че краищата ѝ преминават в дълги плоски разширения, които по края са украсени с изчукани точки. Подобни гривни също не са познати от други места у нас. В земите на ю.-и. Европа през времето между VI—IV в. пр. н. е. са били разпространени един особен тип обли гривни, с разширени къси краища,[3] но те нямат нищо общо с гривните от Скребатно. Последните по техника и форма се схождат с поменатата по-горе сребърна торква от Столът, която се датира към края на IV в. пр. н. е. Друг

[1] O. Menghin, Zum Goldfund von Michalkov. PZ 1928, 36.
[2] N. Aberg, Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa, табл. XIV.
[3] Пак там, табл. XIV.

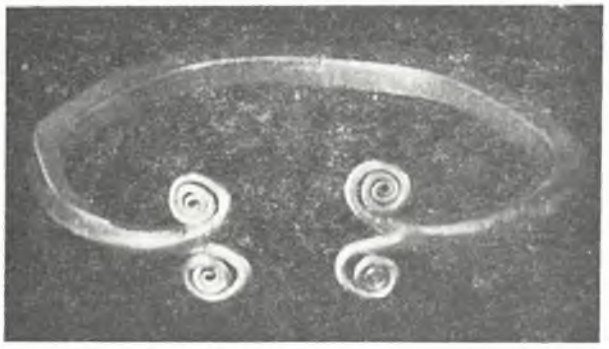

Обр. 90. — Златна гривна от Зараево, Поповско
Fig. 90. — Bracelet en or de Zaracvo. arr. de Popovo

отличителен белег, който ще послужи за приблизително датиране и на втората гривна от Скребатно, са обточените покрая на разширените части точки. Те напълно схождат с точките покрай ръбовете на някои от нагръдниците, които както видяхме, са от периода между V—IV в. пр. н. е.[1] От горното кратко изложение следва, че и втората гривна от Скребатно е съвременна на първата, т. е. и тя е от към V—IV в. пр. н. е.

Златна гривна от Зараево (Поповско)

От землището на с. Зараево (Поповско) произхожда една златна гривна (сега частно притежание), която по форма и техника твърде малко се отличава от първата гривна от Скребатно. За съжаление и тази гривна е намерена при съвършено неизвестни обстоятелства. Гривната (обр. 90) има неправилна, кръгла форма при диаметри 7/6.4 см. и тежи 50 грама. Тя е направена от четириръбеста по-дебела в средата и по-тънка в краищата си. Незатворените й краища завършват, както първата гривна от Скребатно, двете гривни от Михалково и гривните от Унгария, с по две обратно навити една спрямо друга спирали.

По своя варварски стил, неравно изчукване, несиметрични спирали и четириръбеста тел, последната гривна напълно се схожда с всички по-горе описани гривни. Тя абсолютно по нищо не се отличава от четириръбестата и с двойни спирали гривна от Михалково, която, както казахме, се датира различно от изследвачите; едни я датират към VII в. пр. н. е. — други към VI пр. н. е.,[2] а трети още по-късно.[3]

Всички описани по-горе пет златни гривни, макар и в някои подробности да се различават една от друга, са едновременни. Техните особени форми, чужди за гръцкото златарско изкуство и типичният им варварски стил явно показват, че те не са дошли по търговски или други пътища, нито чрез Черноморските гръцки колонии. Техните прости форми — четириръбести телове, грубата им техника, както и по-

[1] Срв. по-горе, стр. 151.
[2] M. Rostowzeff, Iranians and Greeks in South Russia. Oxford 1922, 34.
[3] Menghin, цит. съч.

разителната им прилика с някои други накитни предмети, които се срещат само в земите на юг от долни Дунав, са едно указание, че тези гривни не са проникнали от север или запад, а са от местен произход. Особено характерни в това отношение се явяват двете гривни от Г. Желязна, които както и сребърната гривна от М. Брестница и тракийския тип фибули, са възникнали и са произвеждани у нас.

В земите на траките и то до голяма степен под влиянието на проникналите от запад и северозапад двойно-спирални гривни с по една спирала в краищата, а може би и гривни с двойно спирални краища, са направени също така и първата гривна от Скребатно и гривната от Зараево.

Втората гривна от Скребатно се отличава от усуканите гривни само по това, че краищата ѝ завършват с продълговати пластинки, които са украсени с обточени по края точки, те са напълно подобни на обточените точки при златните нагръдници които, както ще видим по долу, са от местен произход.

По отношение на златния нагръдник от Г. Желязна, може да се каже същото, което и за всички нагръдници, открити до сега, изключително, само в земите на областите, обитавани през V—IV в. пр. н. е. от траки. А знае се, че нагръдниците са възникнали в Тракия и са работени от местни тракийски майстори.

Ние казахме още от началото, че в гробовете на погребаните мъже се намират главно съдове и оръжия, а в гробовете на жените — съдове и накитни предмети. Описаните по-горе накити-гривни и нагръдници (нагръдници са намерени в някои мъжки гробове), следователно произхождат от гробове, в които са погребани жени. Златните гривни, както и златният нагръдник показват по безспорен начин, че погребаните в тези могилни гробове са били жени на заможни или от средната класа тракийци.

Могилата до Г. Желязна, както споменахме вече, е била малка, тя е имала височина едва 1·50 м. Изглежда, че и могилите, в които са били намерени и останалите три гривни са имали незначителни размери. Над гробовете, в които са били погребани жените на траките от състоятелната и средната класа са насипвани по-ниските могили, което се потвърждава от многобройните находки (гробницата на жена в Кукова могила до Дуванлий е вторична, т. е. погребението е извършено след като е била натрупана могилата). Така, могилата, в която е намерена сребърната гривна до М. Брестница имаше височина 0·50 м.,[1] златният пръстен с тракийския надпис и златният нагръдник от Езерово са намерени в женски гроб, над който е имало могила висока 1 м. Арабаджийската могила до Дуванлий имаше височина 2·70 м., а Мушовица — 4 м. и пр.

От казаното до тук идваме до следните изводи: Тракийките от средната класа през периода от V—IV в. пр. н. е. са носели накитни предмети — гривни, нагръдници и др., изработени от местните майстори. Произведенията на гръцкото ювелирно изкуство през това време ако и да са проникнали дълбоко в земите на траките, то с тях са се снабдявали само знатните и богатите. Местните майстори, без съмнение, са познавали добре художествените произведения на гръцкото изкуство. Въпреки това, те не са им подражавали, а са изработвали такива накити, които се харесвали на широките народни слоеве. Те са изработвали такива гривни, каквито са се носели

[1] Могилни некрополи от Ловчанско и Тетевенско, 164.

и от жените на тогавашните варварски племена, северно от Дунава. Местните майстори са приготовлявали специални златни и сребърни нагръдници за мъжете и жените от средната и по-богатата класа на траките. Най-сетне местните майстори са правили тракийския тип фибули, които добиват широко разпространение между тракийските и дакийски племена и които са носени както от състоятелните, така и от бедните. Майсторите са се снабдявали със злато, сребро, мед и желязо от местен произход. Това се установява от разкритите на много места у нас следи от разработване на руди през епохата от V—IV в. пр. н. е. из Родопите, Странджа, Стара планнна, Осоговска планина и др.

Докладвано в Археологическия институт на 24 януари 1948.

Objets de parure thrace du Ve—IVe s. avant notre ère

De tous les peuples qui ont habité les pays au Sud du Bas-Danube, les Thraces ont laissé quelques uns des monuments les plus intéressants: ce sont les tumulus. Les recherches concernant les tumulus ont permis d'établir ce qui suit:

1) Dans certaines régions on trouve des tumulus plus grands et plus riches par leur contenu, dans d'autres — plus petits et plus pauvres quant au matériel.

2) La déchéance du système patriarchal y a été à la base de l'accumulation des tumulus. On a accumulé des tumulus depuis le début du VIIe siècle av. notre ère jusque vers la fin du IVe siècle de notre ère.

3) Les tumulus ont été accumulés par toute la population des environs.

Les tumulus ont été accumulés sur les tombes des notables et des représentants de la classe riche, tandis que les pauvres et les esclaves n'en ont pas eu.

4) Les tombes des gens aisés renferment des objets plus précieux, tandis que celles des pauvres — des objets insignifiants.

5) Les hommes ont été enterrés par incinération des corps, les femmes directement.

6) Dans les tombes d'hommes on trouve des armes, dans celles de femmes — des objets de parure. Les objets découverts dans les tombes des riches ont été importés, ceux des tombes des pauvres sont de production locale.

L'inégalité économique chez les Thraces commence avec l'apparition de l'esclavage.

Cette inégalité a été particulièrement prononcée au Ve-IVe s. av. notre ère.

Dans certaines régions peuplées de Thraces pendant l'antiquité, on a trouvé dernièrement quelques parures en or de production locale qui font l'objet de cet article.

I) Parures en or d'une tombe tumulaire de femme, près de Goljama Željazna. On y a trouvé deux bracelets et un plastron en or.

Les bracelets ont 5 cm., 9 et 5 cm. de diamètre et sont faits en fil d'or tordu à section rectangulaire. Leurs bouts ouverts se terminent par une boule conique.

Le plastron d'or a la forme d'un parallélogramme de 9 cm., 8 de long et de 3 cm. de large. Il est orné de petites boules forgées et percées de deux trous au bout.

Par leur forme, les deux bracelets ressemblent beaucoup au bracelet d'argent de Malka Brestnica (arr. de Teteven) et par leur technique, ainsi que par quelpues par-

ticularités de style, ils rapellent les fibules dites du „type thrace", qu'on fait remonter au Ve et IVe s. av. notre ère.

Par sa forme, sa technique et son ornementation, le plastron de Goljama Željazna ne se distingue en rien des plastrons connus jusqu'a présent, qui ont été trouvés exclusivement sur les territoires des Thraces et qu'on fait remonter à la période du Ve—IVe s. av. notre ère.

2. Deux bracelets en or de Skrebatno (arr. de Nevrocop). De la localité de Skrebatno proviennent deux bracelets faits en fil d'or tordu à section rectangulaire. Le premier de ces bracelets a 10 cm. de diamètre et ses bouts ouverts se terminent par deux spirales. Le deuxième bracelet a 84 mm. de diamètre, mais il est élargi et applati aux deux bouts qui sont ornés de boules forgées et percées d'un trou.

Par leur technique et par quelques particularités de style, les deux braacelets de Skrebatno ne se distinguent pas de ceux de Goljama Željazna et de Malka Brestnica. Des bracelets à double spirale aux bouts ont été trouvés dans certaines régions de l'Europe Orientale et Centrale. On les fait remonter à la fin de l'âge du bronze ou au commencement de l'âge du fer. Nous ne connaissons pas de bracelets applatis aux bouts, mais on trouve dans beaucoup de pays de l'Europe du Sud-Est des torques tout à fait pareilles par leur forme aux bracelets de Skrebatno. Mais ces torques sont plus récentes: elles datent du IIIe siècle av. notre ère jusque vers le IIe siècle de notre ère.

3) Bracelet en or de Zaraevo (arr. de Popovo). Dans la localité de Zaraevo on a trouvé un bracelet en or de 7 cm. de diamètre, fait en fil d'or à section rectangulaire et dont les bouts ouverts se terminent par deux spirales, comme c'est le cas du premier bracelet de Skrebatno. Par son style barbare, ce bracelet rapelle beaucoup les bracelets que nous venons de décrire et ne diffère en rien du bracelet de Mihalkovo (Galicie).

Les cinq bracelets décrits ci-dessus n'ont rien de commun par leur technique, forme et style avec les bracelets grecs artistememt exécutés qu'on trouve souvent dans les tombes des Thraces riches. Nos bracelets ont été exécutés par des artisans thraces indigènes de la classe moyenne. Les plastrons en or, entre autres celui de Goljama Željazna, sont également de production locale et se trouvent très souvent dans les tombes des Thraces de la classe aisée et très rarement dans les tombes des Thraces de la classe moyenne.

V. Mikov

Селищната могила Окол-глава

От **Неделчо Петков**

Предвид на това, че селищната могила Окол-глава до с. Гниляне, Софийско, постоянно се разкопаваше от стопанина ѝ Петър Божилов, за да изважда камъни от крепостната ѝ стена, наложи се на тези места в могилата, дето стената беше още запазена, да се направят допълнителни разкопки и поучвания.[1]

За тази цел, към края на м. август 1946 година, със средства от Министерството на информацията и изкуствата, предприех разкопки на пет места в северната част на могилата Окол-глава, дето височината ѝ беше сравнително запазена и дето крепостната стена не беше още разрушена.

През 1928 г., когато направих първите си проучвания и разкопки в могилата Окол-глава, същата се издигаше от 1·50 м. до 0·80 м. над околния терен от изток към запад с по-голямата си височина. Днес средната височина на могилата не е по-голяма от 50 до 60 см., а след няколко години няма да личи вече, че върху естествения старопланински връх Окол-глава е била насипана единствената в Софийската котловина селищна могила.

Сведения за местоположението на могилата Окол-глава и разкрития профил на културните пластове в нея съм дал в първите ми отчети за нея. С новите разкопки трябваше да се допълнят някои сведения за крепостната стена и керамиката ѝ.

От постоянното разораване могилата е загубила голяма част от горните си пластове, а на някои места камъните от крепостната стена стърчат над повърхността ѝ. Това е дало повод на стопанина да извади голяма част от тях.

При разкопаванията ми през 1928 г. в могилата открих два културни пласта: А—долен, от каменномедната епоха[2] и Б—горен, който, по откритата в него керамика, отнесох към бронзовата епоха. Сега този пласт е унищожен и разнесен по стръмните склонове на върха Окол-глава.

Селищната могила Окол-глава е насипана върху скалистия едноименен старопланински връх, висок около 50 м., който се издига в дъното на Лозянски дол, 3 клм. северно от голямото предисторическо селище Кременица до с. Курило. Защитено от юг и запад със стръмни долини, в които текат реки от север и изток, поради слабия наклон на върха, могилното селище е било изложено на опасност. Това е дало повод на обитателите му да укрепят незащитените страни с каменна стена. За да се проследи положението на тази каменна стена, разкрита в североизточната и северна страна на могилата Окол-глава, направих пет разкопавания по протежението ѝ, с обща дължина около 16 м.

---

[1] За първото разкопаване на селищната могила Окол-глава виж Н. Петков, Могилата Окол-глава при с. Гниляне. ГНМ V, 1926/31, 115—145.

[2] ГНМ V, 1926/31, 140—145.

В средата на първия изкоп 4×4 м., в североизточната страна на могилата, на дълбочина 30 см. от повърхността ѝ, се откри каменна стена, която под форма на дъга идва от изток и след една дължина от около 4 м. се съединява с общата стена в северната страна на могилата (обр. 91). Последователно, от изток към запад, от северната страна на могилата се разкри каменната стена на една дължина от 16 м., което е приблизително половината от общата дължина на могилата — 42 метра. Камъните, от които е градена стената, са грубо обчукани пясъчници, донасяни от западния склон на самия връх или от близката му околност. Дълги от 30 до 50 см. и дебели от 20 до 30 см., камъните са слагани в два реда един до друг и един върху друг, като празнините между тях са запълвани с пръст и културни остатъци, вземани от долните пластове на могилата. На четвъртия и осмия метър, от изток към запад, от общата дължина на стената се отделят перпендикулярно на нея в южна посока към центъра на могилата каменни стени с по един ред камъни така, че, ако приемем чупката на стената към тринадесетия ѝ метър за подобно отклонение от общата дължина, тези вътрешни стени, чиито дължини достигат от 3 до 4 м., образуват три карета с размери 4×3 или 4×4 м.. В тези карета се намериха културни останки, каквито намерихме и в долния А слой на могилата, по всяка вероятност вземани с пръстта от разрушените в долния пласт жилища за заякчаване на крепостната стена.

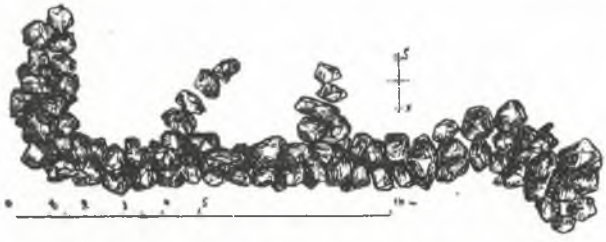

Обр. 91. — Каменна стена в могилата Окол-глава
Fig. 91. — Muraille préhistorique du tell d'Okol-glava

Височината на външната крепостна стена достига от 60 см. до 1 м. със средна дебелина до 1 метър. Вътрешните стени имат по-малки размери и в никой случай не можем да ги приемем за съборена част от дългата външна стена, защото ако са били съборени впоследствие, те не могат да бъдат в долните си части на едно ниво с външната крепостна стена и не могат да бъдат на такава дължина, от 3 до 4 м., успоредни с първата източна извивка на крепостната стена. Какво е било предназначението на тези карета в крепостната стена на могилата и към кое време трябва изобщо да отнесем самата крепостна стена, за сега е трудно да отговорим.

Крепостни стени в селищни могили, градени с камъни, са открити у нас само в горния пласт на селищната могила до с. Карановo, Новозагорско[1] и по сведения, в селищната могила до Кубрат (Балбунар), дето могилата преди повече от 30 години била обградена с големи каменни блокове.[2] Горният пласт на могилата до с. Карановo, в който е открита каменната стена, трябва, според новите разкопки в нея, да отнесем към каменномедната епоха,[3] към което време се отнася и селищната могила при Кубрат (Балбунар).[4]

[1] В. Миков, Селищната могила до с. Карановo (Новозагорско). ИГД V, 1937, 157—158.
[2] В. Миков, Селищната могила при с. Балбунар. ИАИ IV, 1926/27, 252.
[3] Материалът от разкопките през 1946 г. непубликуван още.
[4] Миков, ИАИ IV, 1926/27, 283.

Крепостната стена в селищната могила Окол-глава до с. Гниляне се откри в северната част на периферията ѝ между двата пласта, или по-точно в горната част на долния пласт А, който, по откритата в него рисувана керамика и медна игла, следва да отнесем към каменномедната епоха, през което време вероятно е градена и каменната стена.

Под стената, на 1 м. дълбочина, се откри тънък пласт с рисувана керамика характерна за долния пласт А.

Около 1 м. източно от първата извивка на каменната стена, на 1·20 м. дълбочина, се откриха два големи къса (50×60 см.) от мазилка, дебела около 3·5 см., по лицевата страна на която се виждат отпечатъци на въжета в хоризонтално, вертикално и дъговидно положение (обр. 93). Върху грубо налепената и изпечена до червено мазилка, дебела 3 см. е налепен тънък 0·5 см. пласт мазилка от пречистена и внимателно огладена глина, която, докато не е била още засъхнала, е била орнаментирана с отпечатъци на дебели 0·5 см. въжета, на редове, разделени един от друг от 4 до 8 см., слагани в хоризонтално, отвесно и спирално положение. Така орнаментирани, тези големи късове не могат да бъдат друго освен късове от стенна мазилка на срутена колиба, защото ако бяха от подова мазилка, по нея щяха да бъдат отпечатани и тези от краката на лицето, което е извършвало орнаментирането. Освен това известен ни е начинът за строене на колиби през каменномедната епоха у нас, в Румъния и Тесалия,[1] при срутването на които стенната им мазилка, под натиска на насипа, натрупан около външните стени на колибата, по никой начин не може да падне вън от колибата. В случая допълнително налепената орнаментирана стенна мазилка при срутване на колибата се е откъртила и паднала върху пода на колибата, който, под форма на изпечени късове червена глина, се откри около 20 см. под нея.

Обр. 92. — Огнище
Fig. 92. — Foyer

Подобно орнаментиране на стенна мазилка ни е позната от селищната могила до Султан (Поповско), огладената и боядисана с червена боя повърхност на мазилката е била украсена с бели успоредни линии и спирали.[2]

Под орнаментираната мазилка, на дълбочина 1·20 м., в северната част на изкопа се откри огнище с елипсовидна форма, ориентирано с отвора си към юг. Огнището, построено върху фрагменти от плитки глинени съдове с профилувани ръ-

[1] Р. Попов, Предисторическата Денева могила при с. Салманово. ИАД IV, 1914, 115—120.
[2] В. Миков, Могилата при с. Султан. ГНМ, 1922/1925, 46, 47, табл. I.

бове, има размери 75×45 см. и височина на стените около 20 см. Западно от огнището се откриха фрагменти от глинени съдове орнаментирани с графит, охра и жълта глина, също и фрагменти от прави дръжки. Около 80 см. южно от огнището, на едно ниво с основата му, се откриха големи късове изпечена глина, които, по всяка вероятност, са останки от пода на колибата.

Под тази мазилка следва пласт, дебел 40 см., без културни останки.

На 1·80 м. дълбочина, в сезерната част на могилата, се откриха раздалечени едно от друго на около 5 метра, три огнища, построени направо върху пода на колибите. Двете крайни огнища имат почти еднакви размери — 55×40 см., с височина на стените около 20 см., ориентирани с отворите си, първото към запад, а крайното — към север.

Третото огнище (обр. 92) се откри между горните две, почти на същата дълбочина. То има подковообразна форма с размери 65×50 см. и 20 см. високи стени. Отворът му е ориентиран към изток. Околната периферия на огнището е куха и отгоре в средата на западната ѝ част е направена елипсовидна 10×6 см. дупка, която се сношава със самото огнище. Тази дупка вероятно е служела за задържане на топлината. В ляво, до огнището, бе изправен голям четвъртит камък, вероятно за сядане. Около трите огнища се намериха животински кости и фрагменти от глинени съдове, кремъчни оръдия и др. предмети.

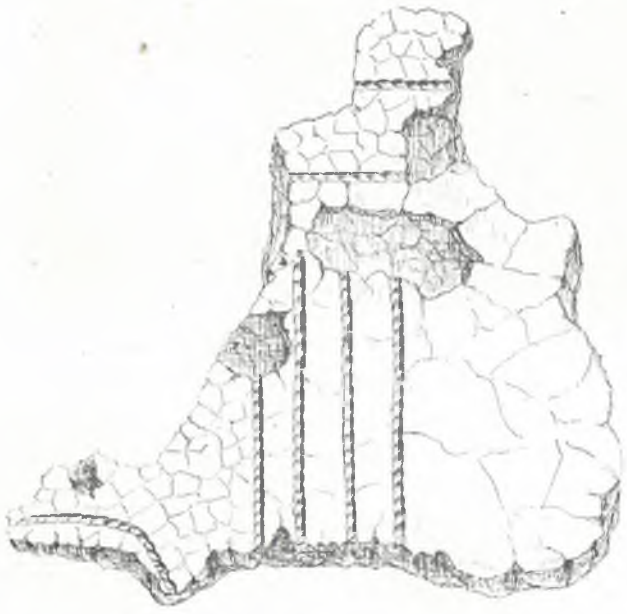

Обр. 93. — Фрагмент от стенна мазилка с отпечатъци на въжета
Fig. 93. — Fragment de crépissure d'argile avec des empreintes de corde

След 10 см. дебела подова мазилка следва пласт дебел от 60 до 80 см. с рисувана керамика, каменни и кременни оръдия, идоли от кост и други предмети.

От 2·60 м. до 2·80 м. Следва около 20 см. пясък, а под него скала, основата на могилата.

Жилища. Останки от жилища не можаха да се открият и при двете разкопавания в могилата. Късове от стенна мазилка и под тях големи късове изпечена глина до и около огнищата се откриха на много места и при различни дълбочини в долния пласт А. Вероятно при построяване на нови жилища върху разрушените, пръст за изравняване на мястото не е вземана отвън, защото околният терен е скалист. Останките от разрушените колиби са били изравнявани и върху така приготвеното място са били построявани нови. Двата реда огнища, открити по средата и към основата на долния пласт А, показват, че в могилата — Окол-глава е имало два реда жилища, построени едни върху други. Откритите в долната част на пласта А три огнища, разделечени едно от друго на около 5 метра, ни дават представа за

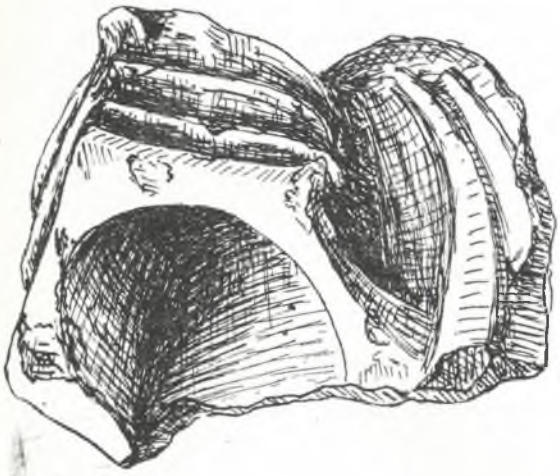

Обр. 94. — Фрагмент от похлупак с моделирана върху него колиба

Fig. 94. — Fragment de couvercle moulé en forme de cabane

Обр. 95. — Глинен модел на колиба

Fig. 95. — Modèle en argile représentant une cabane

приблизителните размери на колибите, които не ще да са били по-големи от 4×5 м. такива каквито са открити почти във всички разкопани селищни могили у нас и в Румъния. Относително формата на колибите представа може да ни даде намереният в долния пласт А фрагмент от глинен капак, върху който е моделирана колиба (обр. 94). Тя има четириъгълна форма със стреховиден покрив, украсен с три реда бразди, отделени една от друга с релиефни ръбове, които вероятно представят дървените греди, слагани върху покрива, за да задържат от вятъра покривния материал. Отпред входът завършва с фронтален триъгълник, какъвто има един плосък модел за колиба, намерен по-рано в могилата (обр. 95).[1]

Пласт А

Както споменах по-горе, от честото разораване на могилата и разкопаване на, крепостната стена, горният пласт Б, за който дадох сведения в първата си публикация за могилата Окол-глава,[2] е разнесен и почти не съществува, така че в могилата е останал само долният пласт А. Намереният материал от крепостната стена до основата на могилата е един и същ и по откритата на различни дълбочини в него рисувана керамика следва да се отнесе към каменномедната епоха, към което време ще трябва да отнесем материала от първите ми разкопки.[3]

Понеже в по-голямата си част този материал е еднакъв с открития и публикуван по-рано материал от същия пласт, тук ще дам сведения само за по-характерните нови находки.

---

[1] Петков, ГНМ V, 1926/31, 136.

[2] Пак там, 140—145.

[3] Пак там, 118—139.

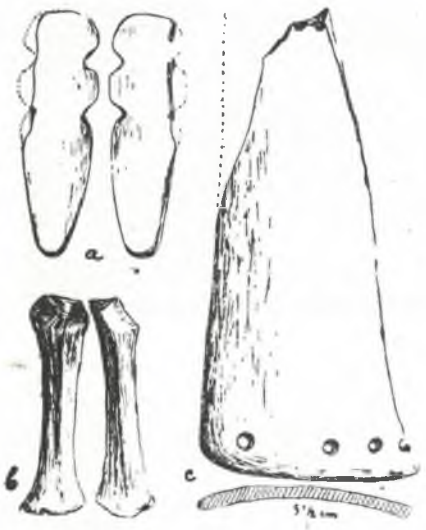

Обр. 96. — Костени идоли: стъпални, плоски и тип en violon
Fig. 96. — Idoles en os: b) prismatique, a) plate et c) du type dit „en violon"

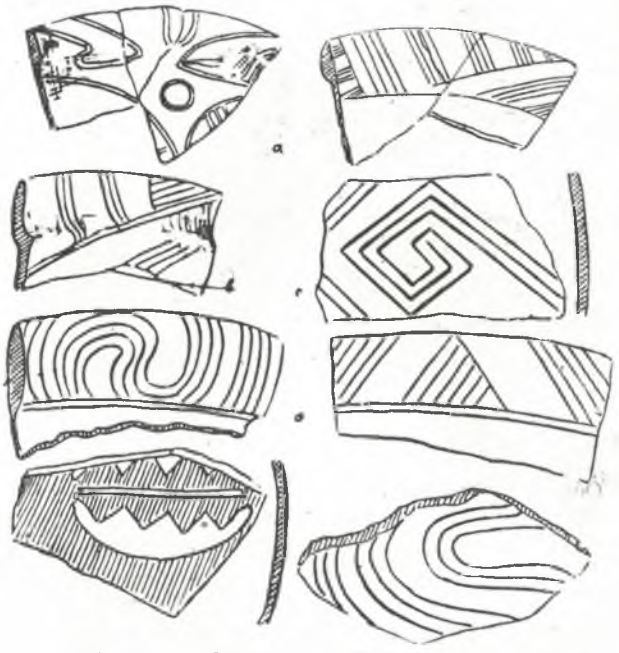

Обр. 97. — Фрагменти от глинени съдове
Fig. 97. — Fragments de vases en argile

Предмети от кремък. Изкопаните кременни оръдия по нищо не се отличават от откритите по-рано в същата могила. Трябва да отбележа, че горната част на този пласт е по-бедна от кремък, докато в средата и долната му част оръдията от кремък се срещат по-често. Намериха се няколко нуклеуси.

Предмети от камък. Едно характерно обстоятелство за могилата Околглава са редките находки в долния ѝ пласт на каменни оръдия. Намерените каменни оръдия са направени от твърда скала, каквато в околността няма. Те са аналогични с откритите по-рано.[1]

Предмети от кост. Освен многобройните здрави и строшени върхове за копия и стрели, длета и обработени късове от еленови рога, намериха се един здрав и няколко фрагменти от чукове от еленови рога.

Костени идоли. Между костения материал особено внимание заслужават трите костени идола, които поради материала, от който са направени, трябва да ги разделим на стъпални и плоски костени идоли (обр. 96).

Стъпални идоли. От този тип се намери само един идол (обр. 96, b), който се откри в първото каре под крепостната стена на една дълбочина около 2·60 м. Има дължина 5 см. Направен е от метатарзална кост на дребно животно. По формата на главата си, този идол не се отличава от идола, открит по-рано в същата могила.[2]

[1] Петков, ГНМ V, обр. 34.
[2] Петков, ГНМ V, обр. 37.

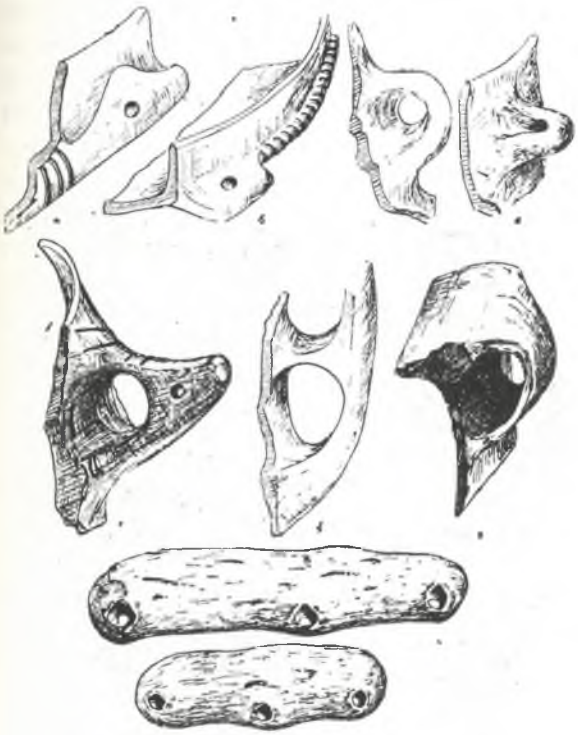

Обр. 98. — Дръжки на глинени съдове
Fig. 98. — Anses du type dit „de Gnilјane"

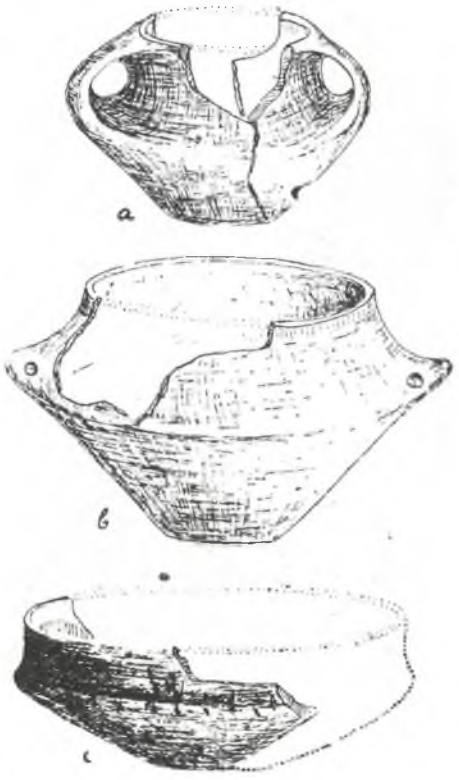

Обр. 99. — Глинени съдове II тип
Fig. 99. — Vases en argile du IIe groupe

Плоски костени идоли. На една дълбочина около 2·20 м., в средата на разкопаното място в северната част на могилата, се откри неорнаментиран плосък костен идол, дълъг 6 см. (обр. 96 а). Има трапецовидна глава. Гръдната част има почти правоъгълна форма, в която липсват страничните дупки. Коремокраещникът има листовидна форма. Трите части на идола са отделени една от друга със странични изпилявания. Отличава се от намерения по-рано в същата могила неорнаментиран костен идол по формата и големината на главата си.[1]

Предприетите през 1946 г. разкопки от асистента при Народния музей Г. Георгиев в селищната могила до с. Загорци, Старозагорско,[2] разкриха интересен материал, между който от голямо значение е намереният за първи път у нас, на една дълбочина около 2·60 м., костен идол тип en violon. С намирането на този нов тип костен идол у нас стана възможно да се определят открити по-рано на различни места у нас фрагменти от подобни идоли.

На обр. 96 с е показана долна част от подобен идол тип en violon, направен от ребро на голямо животно. Дължината на фрагмента е 11 см. с широчина в

[1] Петков, цит. съч., обр. 37.
[2] Материалът непубликуван още.

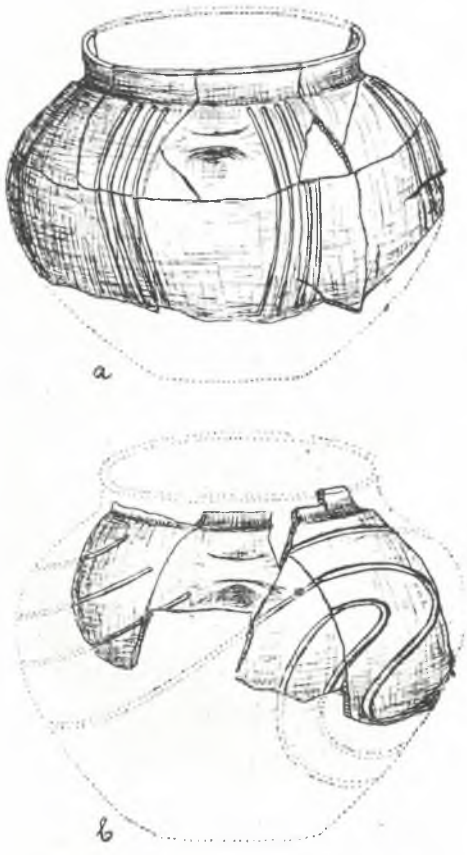

Обр. 100. — Глинени съдове III тип
Fig. 100. — Vases en argile du IIIe groupe

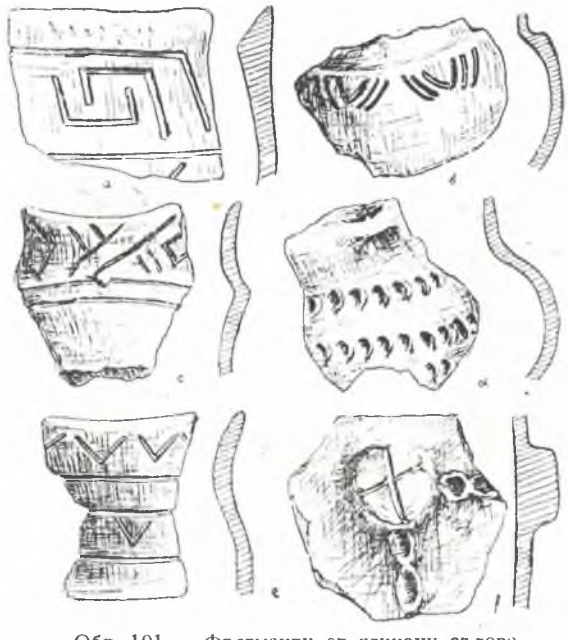

Обр. 101. — Фрагменти от глинени съдове
Fig. 101. — Fragments de vases en argile

долния запазен край 5·5 см. Има корубеста форма. Огладен от двете страни. В долната част са пробити 4 дупки, от които две в ъглите. Други орнаменти липсват. Намерен на дълбочина около 2·20 м. Подобни идоли тип en violon са намерени в Румъния — Gumelniţa, които V. Dumitrescu е открил в горния пласт B на същото селище и ги отнася към неолитната епоха (Троя II и Тесалия).[1]

Предмети от мед. В горната част на пласт А, на една дълбочина около 2·10 м. се намери четириръбеста медна игла със слабо изтънен и превит преден край, дълга 6·5 см. Патина ясно-зелена. Подобни медни игли са намерени в горните пластове на селищата от каменномедната епоха у нас и в Румъния.

Предмети от глина

Съдове. От всички дълбочини на долния пласт А се откриха четири главни групи глинени съдове.

---

[1] V. Dumitrescu, Découvertes de Gumelniţa. Dacia I, 1924, 340, fig. 10; същия, Fouiles de Gumelniţa. Dacia II, 1925, 88, fig. 66—1; същия, Figurinele Anthropomorfe de os din civilizaţia encolitică Balcano-Danubiana. Extras din „Inchinare lui N. Jorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani". Cluj 1931, 8, 10, fig 5.

Първата преобладаваща група глинени съдове има разлата паницообразна форма. Направени от пречистена глина, те са огладени от двете страни, полъскани и украсени от външната страна на профилувания ръб на устата с графитен орнамент (обр. 97, a, b, d) от триъгълници, коси и околовръстни линии. Вътрешната част на тази група съдове е богато орнаментирана[1] с графит хематитна охра и жълта глина (обр. 97, a). Орнаментът, който краси вътрешната страна на този тип съдове е разнообразен: волути, спирали, кръгове, триъгълници и др. геометрични фигури. Заобленият и полъскан ръб от вътрешната страна на устата им е орнаментиран с триъгълници, волути и успоредни коси графитни линии, като пространството между отделни фигури е запълнено с хематитна охра, която е слагана като боя, а не като инкрустация. В някои случаи хематитната охра е слагана впоследствие върху графитния орнамент.

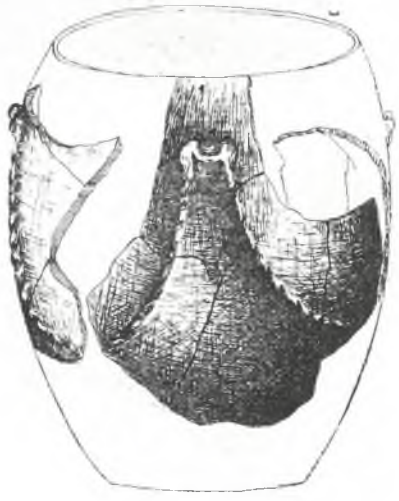

Обр. 102. — Глинени съдове IV тип
Fig. 102. — Vases en argile du IVe groupe

Съдовете са снабдени с по две дръжки, моделирани върху самия външен ръб на устата или под него. Под дръжките има малки хоризонтални или отвесни дупки. Формата на дръжките е най-разнообразна (обр. 98, a, b). Дъната на тези съдове, 7 см. в диаметър, са слабо конкавни и в много случаи украсени от вътре с хематитна охра или бяла глина.[2] Върху конвексната страна на дъната на някои от тези съдове са изрязани кръстове, рамената на които са запълнени с ъглест орнамент (обр. 105,e). Големината на съдовете е до 24 см. диаметър при устата и височина от 5 до 10 см.

Втората също така преобладаваща група съдове имат форма на два пресечени слепени с основите си конуса (обр. 99). И те са приготвени от добре пречистена глина. Огладени и полъскани отвън, в някои случаи те са орнаментирани само в горната си част с графитни линии и правоъгълници. Дъната им по големина са около $^1/_3$ от отвора на устата. Тази група съдове са снабдени в повечето случаи с по две отвесни дръжки съединяващи устието със средния ръб или с две рогообразни дръжки, моделирани в средната част и снабдени с малки отвесни или хоризонтални дупки (обр. 99, b). Големината на съдовете от тази група е от 10 до 24 см. в диам., мерена в средния ръб и високи от 6 до 14 см. Преобладават малки съдове с диам. в средния ръб от 10 до 14 см.

Третата група съдове имат кълбообразна форма. Приготвени са също така от пречистена глина и са огладени и излъскани от външната им страна (обр. 100). Тънкостенни, те имат жълтеникав и сив цвят и са украсени с врязани волути, отвесни линии и триъгълници (обр. 100 и 101, b). Някои (обр. 100, b) са орнаментирани и с хе-

[1] Н. Петков, ГНМ, V, обр. 45, 46.
[2] Пак там, V, обр. 46.

матитна охра, която изпълва пространството между врязаните линии. Снабдени са с по две хоризонтални с малки отвесни дупки дръжки, моделирани под околовръстния профилуван ръб. Средната големина на тази група съдове е около 24 см., диам. в най-издутата част и височина до 20 см. Дъната им са плоски.

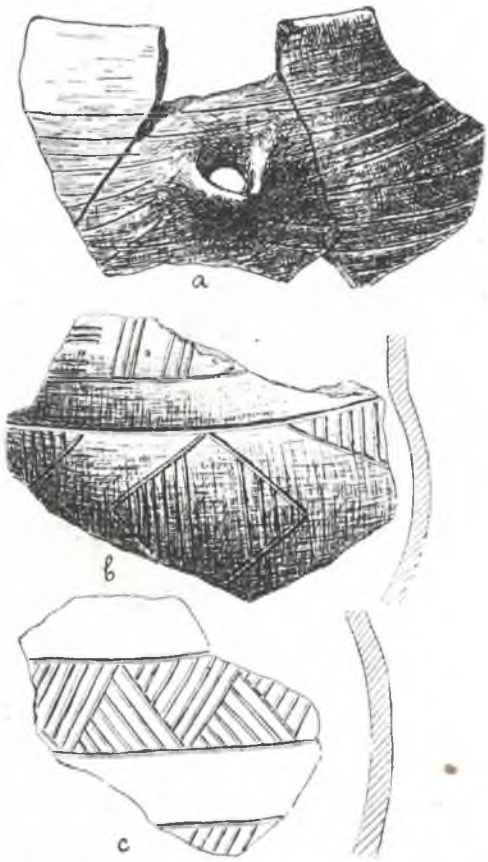

Обр. 103. — Фрагменти от глинени съдове
Fig. 103. — Fragments de vases en argile

Една особена форма съдове, преходна между втората и третата група, имат горна и долна конусообразна и средна издута част. Горната част, слабо извита навътре, е украсена с графитен орнамент, а средната издута част е орнаментирана с два или три пояса вдлъбнатини, получени от натискане на мидени черупки.

Някои съдове от третата група са украсени с врязани триъгълници и вдлъбнати ямички (обр. 101 c, d, e). Те имат по две клупообразни или заострени в страни или нагоре дръжки (обр. 98 c, d, e, f), боядисани, в някои случаи с хематитна охра. Едни от най-интересните дръжки, открити за първи път у нас в селищната могила Окол-глава[1] са отделните прави дръжки тип „Гниляне", които на различни дълбочини се откриха в голямо количество (обр. 98 h, i). Имат кръгла и елипсовидна форма и са дълги от 8 до 17 см. Снабдени са с по три малки 0·5 см. в диам. дупки. В долната си част под средната дупка са издути, а между средната и крайните две дупки, конкавно извити. Служели са за пренасяне и окачване на съдовете с дръжки снабдени с малки дупки.

Четвъртата група съдове са груби дебелостенни. Те са направени от непречистена от песъчинки глина. Високи са до 30 см. и са слабо издути по средата. Украсени са отвън с ямички (обр. 101 f), релиефен възжест орнамент (обр. 102), врязани триъгълници (обр. 103).

Дъната на някои от тази група съдове са орнаментирани с отпечатъци на плетки, получени вследствие тежестта на мокрия глинен съд, поставен да съхне върху рогозка или някаква тъкан. Някои от съдовете от тази група са снабдени с улейчета за изливане на течността (обр. 103 a). Имали са по две обикновени отвесни дръжки или в горната си част са били снабдени с по два релиефни издатъка, с помощта на които съдовете са били пренасяни (обр. 102).

[1] Петков, ГНМ V, обр. 54, 55, погрешно отнесени към горния пласт Б.

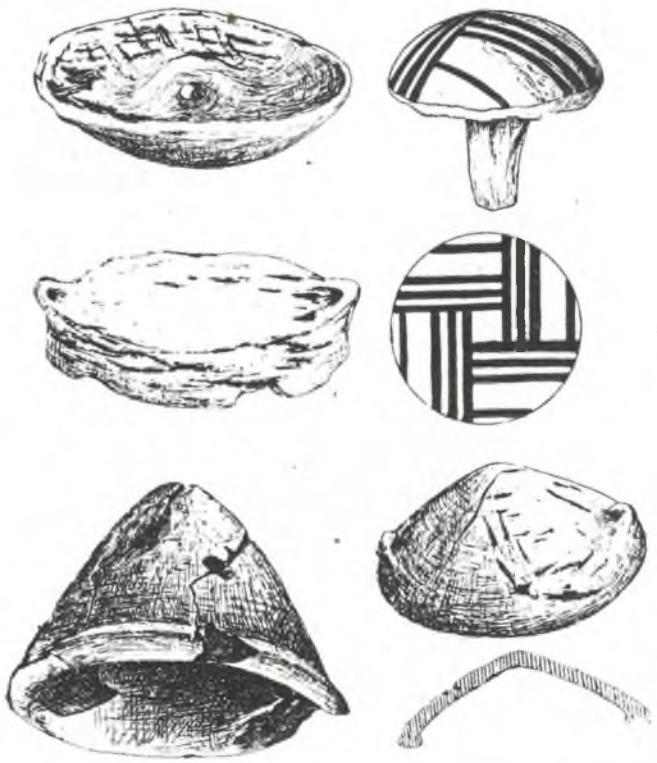

Обр. 104. — Похлупаци от глинени съдове
Fig. 104. — Couvercles en agrile

Глинени похлупки. Намериха се доста здрави и строшени глинени похлупки в най-различни форми (обр. 104). Поради малките им размери, между 8—10 см. в диам., те са служили за похлупване на малки съдове. Интересна е гъбообразната похлупка, която в горната си издута част е черна, излъскана и украсена с графитен орнамент (обр. 104 b). Подобни гъбообразни похлупки ни са познати от Султан[1] и Балбунар.[2] Някои от похлупаците имат по две малки дръжки с отвесни дупки (обр. 104 c, e).

Глинени подставки. На обр. 105 a—c са показани три глинени подставки, от които първата е орнаментирана с широки черни пояси, а между тях по-тесни ивици от хематитна охра, оградени от двете страни с линии от жълта глина. Втората подставка е украсена с врязани волути, а третата—с врязани геометрични фигури, боядисани с хематитна охра. Еднакви по големина, 10×5 см., те са имали еднакво предназначение; вероятно в тях са слагани съдове с малки неустойчиви дъна. Подобни, но по-големи по размери подставки имаме от Коджадерменската могила, в които са били поставяни цилиндрични кухи дъна.[3]

[1] Миков, ГНМ V, 1926/31, обр. 75.
[2] Миков, ИАИ IV, 1926/27, обр. 94.
[3] Р. Попов, Коджадерменската могила при гр. Шумен. ИАД VI, 1916/18, обр. 150.

Обр. 105. — Глинени предмети
Fig. 105. — Objets en argile

Обр. 106. — Антропоморфни съдове
Fig. 106. — Vases anthropomorphes en argile

Антропоморфни съдове. Намериха се задните половини от два антропоморфни съда. Първият (обр. 106, a) е украсен с волути от жълта глина, а пространството между тях е боядисано с червена боя. Вторият (обр. 106, b) е украсен с врязани волути.

Глинен предмет (обр. 105, d). Малък глинен предмет във форма на тапа с заоблена главичка, в която е провъртяна малка коса дупка. Долната част на предмета е конкавна. Дължина 3·5 см. Цвят сив. Подобни предмети ни са познати от Коджа-дермен[1] и Салманово.[2]

Пласт Б

При първото разкопаване на могилата Окол-глава през 1928 г., културният пласт над крепостната стена даде керамика, която по орнамента си няма нищо общо с глинените съдове от долния пласт А. В горния пласт Б рисуваният орнамент липсва. Вместо него се явява инкрустираният орнамент изведен по профилуваните

[1] Попов, цит. съч., обр. 154, a, b.
[2] Р. Поповъ. Предисторическата Денева могила при с. Салманово. ИАД IV, 1914, обр. 178.

уста и около дръжките на съдовете във форма на триъгълници изпълнени с косо нарязани линии, кръгчета във форма на копчета и врязан орнамент във форма на рибена кост.[1]

При второто разкопаване, в източната част на могилата, от горния пласт Б дебел от 20 до 30 см. попадаха много рядко фрагменти от устата на съдове, украсени с малки триъгълници, изпълнени с косо нарязани линии.

Le tell d' Okol-glava près du village de Gniljane (arr. de Sofia)

Le tell d'Okol-glava qui se trouve à 3 km. environ au Nord de Gniljane, dans la Stara Planina, a été fouillé en 1946. L'idée m'en fut suggérée par les considérations suivantes: c'est un tell qui est isolé des autres tells de la Stara Planina et l'on y a découvert en 1928 une partie de muraille préhistorique.

Dans la partie Nord du tell, où nous avons fait des fouilles sur une surface de 20 m. de longueur et de 2 m. de largeur environ, nous avons trouvé des restes de l'époque énéolithique seulement.

Dans la couche supérieure, qui a de 0 m., 30 à 1 m., 20 de profondeur, on a découvert une partie de muraille préhistorique ayant 16 m. de long (fig 91) et bâtie en pierres brutes, grandes et petites, sans mortier.

A l'Est de la muraille on a découvert des fragments de crépissure d'argile dont la partie supérieure est polie et dans lesquels on voit des empreintes de corde (fig 93) en forme de bandes et de spirales.

Dans la couche qui se trouve entre 1 m., 20 et 1 m., 60 de profondeur, on a trouvé un foyer long de 77 cm., large de 45 cm. et profond de 20 cm. A l'Ouest de ce foyer on a découvert des fragments de vases ornés au graphite, peints en blanc et en ocre rouge.

La couche entre 1 m., 60 et 1 m., 80 n'a aucune trace d'habitations.

A 1 m., 80 de profondeur on a découvert: 3 foyers (fig. 92), des fragments de vases avec ornementation au graphite, des objets en pierre, en silex, en os, et autres.

Dans la couche suivante on a découvert 10 cm. de crépissure d'argile.

Dans la couche entre 1 m., 90 et 2 m., 60 on a découvert: des fragments de vases de formes diverses et avec des ornements très variés, des objets en silex, en pierre en os, des idoles en os. Sur le fond de certains vases se sont conservées des empreintes de filets et de nattes. A 2 m. de profondeur on a découvert une aiguille quadrangulaire en cuivre.

Entre 2 m., 60 et 2 m., 80 on a découvert une couche de sable sous laquelle apparaît le fond du tumulus.

Dans toutes les profondeurs on a trouvé 4 sortes de vases en argile:

I. Vases plats en forme de cuvette, en terre noire, à ornements faits au graphite, ou peints avec une matière blanche, ou encore en ocre rouge (fig. 97).

[1] Петков, ГНМ V, 1926/31, обр. 56 и 58.

II. Vases biconiques à 2 anses avec ornements faits au graphite (fig. 99). Ces vases sont munis d'un couvercle (fig. 104).

III. Vases sphériques ou piriformes à ornements incisés ou à ornements faits avec de l'ocre rouge (fig. 100).

IV. Vases de forme ordinaire, à ornements en relief (fig. 102) ou incisés.

Les objets les plus intéressants sont les idoles en os. Une idole prismatique, une plate et un fragment d'idole de la forme dite „en violon" (fig. 96), deux modèles en argile représentants des cabanes (fig. 94, 95), une aiguille quadrangulaire et beaucoup d'anses du type dit „de Gniljane" (fig. 98).

N. Petkov

Селищната могила Разкопаница

От **Петър Детев**

Селищната могила Разкопаница се намира 1·5 клм. южно от село Маноле, Пловдивска околия. Тя е възникнала до старото корито на река Стряма, в тъй наречената днес местност Акантията. Висока е 4 м. и има диаметър при основата 60 м. В далечното минало река Стряма извлякла южната и източната ѝ част, поради което тя намаляла значително. Нарича се Разкопаница, понеже манолчани копаят периферията ѝ, за да вадят тор, с който торят зеленчуковите си градини.

Разкопаването ѝ извършихме през есента на 1946 година. Могилата бе разкопана в продължение на един месец. В насипите ѝ открихме два културни пласта: долен—дебел 2·5 м. и горен—дебел 1·5 м. (обр. 107). Долният културен пласт започва непосредствено над естествената почва, която е доста по-висока от околността. По всичко изглежда, че има изкуствено натрупване на пръст в основата на селището Вероятно, това е направено да не се залива селището от водите на р. Стряма. Над естествената почва открихме части от подовете на къщи А, Б, В.

Къща А. Тя е с менсуха и с размери 3.5 × 4 м. Близо до северозападния ѝ ъгъл е огнището с диам. 0·8 м. По изработка то прилича на подница с перваз: висок 0·16 м. и деб. 0·1 м. Менсухата се намира до южната стена. Тя е широка 1·2 м., вис. 0·36 м., смятано от пода и дълга 2·5 м. На западния край на менсухата се намериха 17 двойноконусовидни и плоски глинени прешлени и три скрипеца, а на източния — четири тежести, подобни на представените в обр. 108, №№ 1, 5 и 6. До западния край на менсухата се намирала вратата на къщата. Зидовете ѝ са били паянтови и дебели с мазилката 0·2 м., а подът — 0·3 м. Отдолу над естествената почва е настлана червена пръст и части от глинени съдове, а над тях — трамбована червена пръст, над която се редят пластове от червена мазилка. В къщата се откриха : четири шила от кост и едно от еленов рог (обр. 109, №№ 1, 2, 3, 4 и 5), длъги: 0·07, 0·055, 0·11, 0·065 и 0·13 м.; остра част от киркомотика, направена от еленов рог и обгорял връх на волски рог; две бойни топки с диам. 0·06 м. и 0·07 м. (обр. 109); част от ръчна мелница: дълга 0·25 м., широка 0·15 м., деб. 0·1 м.; една втвърдена питка с диам. 0·15 м. и деб. 0·06 м.; три парчета от брадва—чукове и 18 глинени съдове, от които 11 остродънни с високи пъпчести дръжки, една звънцеподобна чаша-запушалка с пъпчеста дръжка за вързване с конец; три крушовидни глинени съда с плоски дъна; съд с плоско дъно, улейче и две пъпчести дръжки и два гаванкоподобни съда с пъпчести дръжки (обр. 110). Остродънните съдове се, намериха край огнището, а повечето от другите съдове бяха намерени в североизточния ъгъл на къщата. Те имат следния цвят и размери, изразени в метри:

№ по ред	Цвят на съда	Височина	Диаметър на			Дебелина
			дъното	търбуха	устието	
1	Черен	0·06	—	0·055	0·045	0·005
2	„	0·07	0·015	0·055	0·05	0·005
3	Сив	0·065	0·02	0·05	0·045	0·004
4	Черен	0·055	0·01	0·05	0·045	0·004
5	Сив	0·06	—	0·055	0·04	0·003
6	„	0·07	0·01	0·05	0·045	0·004
7	„	0·07	—	0·055	0·05	0·004
8	„	0·075	0·015	0·06	0·05	0·005
9	„	0·08	—	0·065	0·06	0·006
10	Черен	0·09	—	0·08	0·05	0·006
11	„	0·01	—	0·08	0·08	0·005
12	Сива чаша-запушалка	0·08	—	—	0·1	0·006
13	Сив	0·095	0·05	0·095	0·085	0·007
14	„	0·16	0·08	0·13	0·085	0·008
15	„	0·19	0·075	0·14	0·09	0·008
16	„	0·145	0·08	0·16	0·135	0·007
17	Черен	0·07	0·06	0·15	0·13	0·007
18	„	0·065	0·055	0·145	0·12	0·005

Къща Б. В тая къща намерихме 4 глинени пешлени, 10 тежести (обр. 108, №№ 1 и 6), 2 каменни стъргалки (обр. 111, №№ 4 и 5) и 3 глинени съда (обр. 112, № 1, 2, 3). Глинените съдове бяха в северозападния край на къщата. Те имат червен цвят. Двата са доста големи. Първият съд е висок 0·66 м. и има диам. на дъното 0·18 м., на търбуха — 0·4 м. и на устието — 0·185 м., деб. 0·01 м. Той е с четири дръжки, от които двете са широки, с пъпчести израстъци отгоре, а другите две са езичести. Другият съд е висок 0·61 м. и има диам. на дъното 0·16 м. на търбуха 0·56 м., на устието 0·835 м., деб. 0·01 м. И този съд е с четири дръжки. Двете дръжки са широки, с пъпчести израстъци отгоре, а другите две дръжки са езичести. Около дръжките на двата съда има изпъкнала украса. Третият съд има гаванкоподобна форма с една пъпчеста дръжка: висок 0·115 м., диам. на дъното 0·095 м., на търбуха 0·25 м., на устието 0·23 м. и деб. 0·006 м.

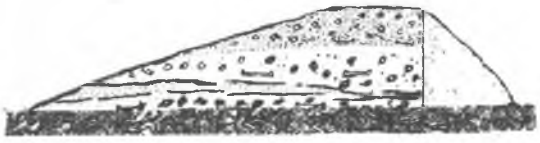

Обр. 107. — Напречен разрез на могилата
Fig. 107. — Coupe verticale du tell Razkopanica

Къща В. От тази къща намерихме само част от пода ѝ. Върху него открихме две тежести (обр. 108, № 8) и два глинени съда. Единият съд (обр. 113, А) има бледожълт цвят и две малки дръжки. Направен е от фина, пречистена глина. Има вис. 0·153 м., диам. на дъното 0·065 м., на търбуха 0·14 м., на устието 0·115 м. и деб. 0·065 м. Другият глинен съд (обр. 113, В) има четири пъпчести дръжки за вързване и окач-

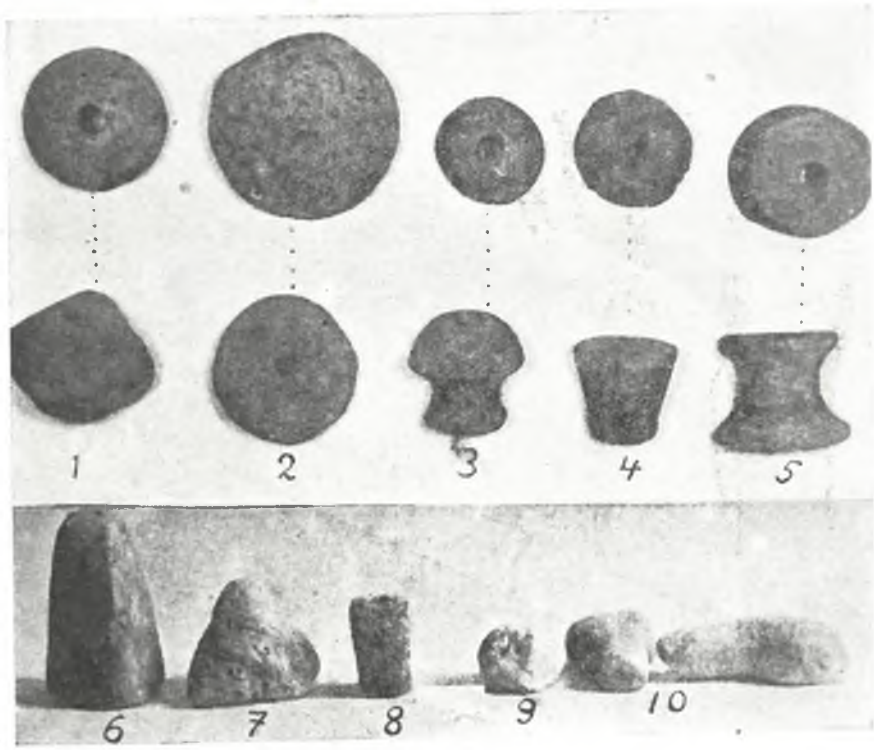

Обр. 108. — Глинени пръстени и тежести
Fig. 108. — Anneaux et poids en terre cuite

ване. Висок е 0·18 м. и има диам. на дъното 0·07 м., на търбуха 5·16 м., на устието 0·09 м. и деб. 0·004 м.

По-горе следваше един тънък и неравен слой от бледожълт пепелен насип с овъглени дървени останки и слама, а над него се оказаха много останки от жилища, които придават червен или бялочервен цвят на наслагите, фрагменти от глинени съдове, кости, зъби и рога от диви и домашни животни, черупки от речни миди, охлюви и др. В тия сметни наслаги се откриха на 1·7 м. височина от естествената почва части от основи на къщи Г, Д, Е, Ж и З.

Къща Г. На пода на тази къща открихме 9 тежести (обр. 108, № 6), едно бронзово шило (обр. 114, № 6), една глинена чаша и един обгорял глинен съд с чучурче и над него пъпчеста дръжка за завързване на глинен капак. Чашата е сива, с груба изработка. Върху нея личат останки от две малки дръжки. Тя е висока 0·045 м. и има диам. на дъното 0·025 м., на устието 0·05 м. и деб. 0·005 м. Обгорелият съд е висок 0·17 м. и има диам. на дъното 0·105 м., на търбуха 0·14 м., на устието 0·105 м. и деб. 0·008 м. (обр. 115, А и В).

Къща Д. В пода на тази къща бе замазана ръчна мелница: дълга 0·47 м., шир. 0·3 м. и деб. 0·12 м., с горен камък: дълж. 0·22 м., шир. 5·18 м. и деб. 0·04 м. (обр. 116). Тя се намираше в североизточния ъгъл на къщата. Около нея се на-

мериха: една каменна фигурка (обр. 114, № 5), дълга 0·05 м.; прешлен от шаран диам. 0·02 м. (обр. 114, № 2); части от един съд за храна, в който имаше овъглен жълъд и пшеница, едно шило от кост, с дълж. 0·13 м. и три глинени съда (обр. 115 C, D, E). Първият съд е с остро дъно и висока дръжка, опушен цвят. Висок е 0·08 м. и има диам. на търбуха 0·06 м., на устието 0·05 м. и деб. 0·003 м. Вторият съд е сива, грубо изработена чаша: вис. 0·035 м., диам. на дъното 0·035 м., на устието 0·045 м. и деб. 0·005 м. Третият съд има черен цвят и коническа форма с една дръжка: висок 0·185 м., диам. на дъното 0·11 м., на търбуха 0·375 м., на устието 0·36 м. и деб. 0·005 м. Наблизо до тая къща открихме три скелета на костенурки.

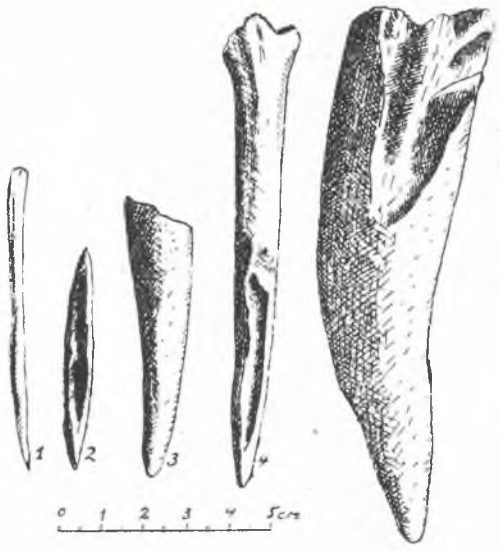

Обр. 109. — Шила от кости и еленов рог
Fig. 109. — Poinçons en os et corne de cerf

Къща Е. В тая къща имаше 9 глинени прешлени, три тежести, подобни на тия в обр. 108, №№ 2 и 7, един глинен капак (обр. 117, № 8), един еленов рог, рязан в двата края, камък-разтрашовка, глинен попняк за огнище (обр. 117, № 9) с дълж. 0·15 м., вис. 0·1 м., деб. 0·006 м. и една подница с диам. на дъното 0·245 м., на устието 0·27 м., височина на перваза 0·05 м. и деб. 0·02 м. (обр. 118, № 10), едно костено шило, дълго 0·19 м· (обр. 109, А) и 7 глинени съда (обр. 118, № № от 1 до 7), чийто цвят и размери са посочени в метри в долната таблица:

№ по ред	Цвят на съда	Височина	Диаметър на			Дебелина
			дъното	търбуха	устието	
1	Сив	0·065	—	0·055	0·043	0·004
2	Бледочервен	0·095	0·02	0·065	0·06	0·004
3	Черен	0·08	—	0·06	0·05	0·004
4	Бледочервен	0·09	0·015	0·06	0·05	0·004
5	Сив	0·1	0·05	0·1	0·075	0·006
6	„	0·08	0·075	—	0·16	0·01
7	Бледочервен	0·1	0·04	0·11	0·07	0·007

Остродънните съдове и чаши бяха около огнището на къщата.

Къща Ж. До северния зид на тая къща намерихме една тежест за стан (обр. 108, № 6), една черупка от мида pectunculus (обр. 114, № 1), черупка от обикновен охлюв, късове от глинен съд, изпечен на слънце, дебел 0·04 м. и с диам. при основата 0·5 м., в който имаше овъглен уров, едно конско ребро—дълго 0·165 м., което е служело за нож или сърп, едно шило от кост, дълго 0·11 м., пет глинени прешлени за мрежа (обр. 108, 1) и 6 глинени съда (обр. 119, 1—6, табл. стр. 177).

Обр. 110. — Глинени съдове, намерени в къща А
Fig. 110. — Vases en argile trouvés dans la maison A

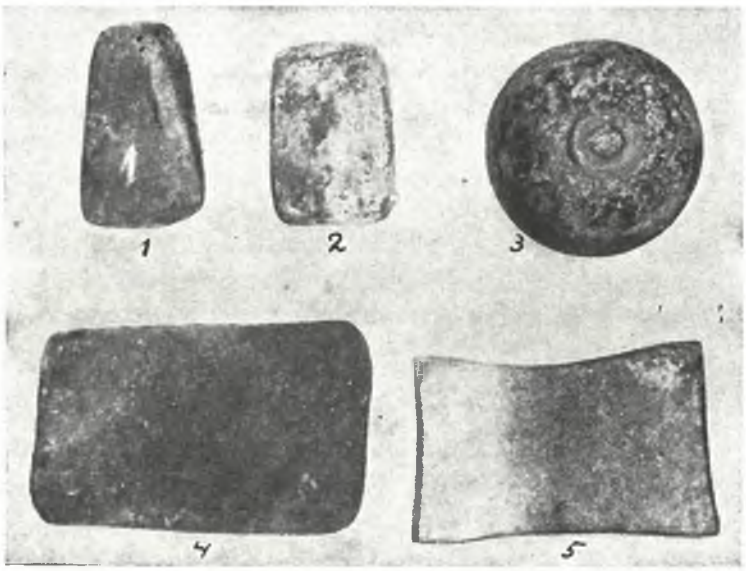

Обр. 111. — Предмети от камък
Fig. 111. — Objets en pierre

Обр. 112. — Глинени съдове, намерени в къща Б
Fig. 112. — Vases en argile trouvés dans la maison Б

Обр. 113. — Глинени съдове, намерени в къща B
Fig. 113. — Vases en argile trouvés dans la maison B

№ по ред	Цвят на съда	Височина	Диаметър на			Дебелина
			дъното	тръбуха	устието	
1	Сива лъжица	0·07	—	—	0·025	0·003
2	Червена чаша	0·05	—	—	0·055	0·004
3	Сив съд	0·065	—	0·05	0·045	0·004
4	„ „	0·08	0·015	0·065	0·054	0·004
5	„ „	0·095	0·045	0·085	0·057	0·005
6	Черен съд	0·1	0·09	0·12	0·195	0·008

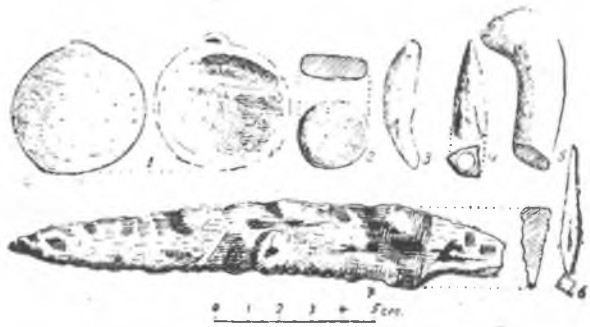

Обр. 114. — Разни предмети
Fig. 114. — Objets divers

Остродънните съдове бяха близо до огнището.

Къща 3. До западния край на къщата имаше 18 глинени прешлена за мрежа (обр. 108, № № 1, 2), един кучешки зъб с дупка отгоре, дълж. 0·04 м. (обр. 114, № 3),

Обр. 115. — Глинени съдове A, B, намерени в къща Г и глинени съдове C, D, E, намерени в къща Д
Fig. 115. — Vases en argile A, B, trouvés dans la maison Г et vases en argile C, D, E, trouvés dans la maison Д

който, вероятно, служел за амулет и украса на гердан,[1] киркомотика от еленов рог—дълж. 0·04 м., 5 тежести за стан (обр. 108, № 6) и 7 глинени съда (обр. 120, №№ 1—7), чийто цвят и размери са следните:

№ по ред	Цвят на съда	Височина	Диаметър на			Дебелина
			дъното	тръбуха	устието	
1	Червена хуния	0·085	0·035	—	0·065	0·005
2	Червена цедачка	0·065	—	—	0·155	0·01
3	Сива чаша	0·06	0·045	—	0·07	0·006
4	Червен съд	0·075	—	0·055	0·05	0·006
5	Черен съд	0·08	0·025	0·07	0·045	0·004
6	Опушен съд	0·15	0·07	0·16	0·135	0·006
7	Опушена кана	0·2	0·07	0·16	0·09	0·007

На 2·2 м. височина, смятано от основата на могилата, се откриха къщите И и К, със следния домашен инвентар:

Обр. 116. — Ръчна мелница, намерена в къща Д
Fig. 116. — Moulin à bras trouvé dans la maison Д

Къща И. Около тази къща от крихме останки от овъглена метла или рогозка, а в самата къща, край западния й зид имаше овъглено жито, ечемик, леща, уров и жълъд. В югоизточния ъгъл на къщата намерихме 5 бойни топки с диам. от 0·03 до 0·05 м. (обр. 121) и 5 тежести (обр. 108, 6), ръчна мелница, еленов рог с видими нарези от остро сечиво, 16 глинени прешлена за мрежа (обр. 108, 1) и 5 костни шила.

[1] Подобен зъб с дупка е намерен при разкопките на наколни селища в Невателското езеро, Срв. Forrer, RL, табл. 19, 4.

Обр. 117. — Съдове от глина, намерени в къща E
Fig. 117. — Vases en argile trouvés dans la maison E

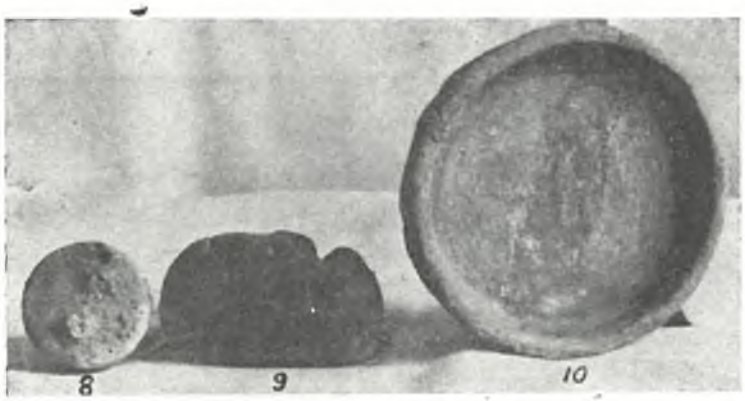

Обр. 118. — Предмети от глина, намерени в къща E
Fig. 118. — Objets en terre cuite trouvés dans la maison E

Къща К. Край зидовете и огнището на тая къща имаше 14 глинени тежести (обр. 108, 6), мазилка от стените на къщата, 3 бойни топки (обр. 121), 2 каменни стъргалки, 8 глинени прешлени за мрежа (обр. 108, № № 1, 2, 3, 4), черна каменна брадва (обр. 111, 1), скелети от костенурки, хуния и 7 съда (обр. 122), чийто цвят и размери са изразени в метри, както следва:

№ по ред	Цвят на съда	Височина	Диаметър на			Дебелина
			дъното	търбуха	устието	
1	Сива чаша	0·035	0·02	—	0·045	0·007
2	Червена хуния	0·11	0·05	—	0·12	0·007
3	Опушен съд	0·06	0·03	0·06	0·04	0·005
4	Сив съд	0·08	0·03	0·07	0·045	0·004
5	Бледочервен цвят . . .	0·085	0·05	0·085	0·075	0·005
6	„ „	0·16	0·08	0·16	0·14	0·008
7	„ „	0·07	0·06	0·16	0·14	0·008
8	„ цедачка .	0·08	0·08	—	0·14	0·005

Цедачката е с дупки само на дъното. Тя има две пъпчести дръжки за завързване с връв и окачване на закачалка.

Обр. 119. — Глинени съдове, намерени в къща Ж
Fig. 119. — Vases en argile trouvés dans la maison Ж

Обр. 120. — Глинени съдове, намерени в къща З
Fig. 120. — Vases en argile trouvés dans la maison З

Обр. 121. — Каменни бойни топки
Fig. 121. — Balles en pierre

Обр. 122. — Глинени съдове, намерени в къща К
Fig. 122. — Vases en argile trouvés dans la maison К

Горният културен пласт има сивопепеляв цвят. В него също имаше останки от къщи и основи на зидове. На височина 2·8 м. от основата на могилата се разкриха в сметта основите на 5 къщи Л, М, Н, О и П.

Къща Л. Открихме останки от пода и части от огнището, през които преминават основите на два каменни зида, иззидани в по-ново време. Между зидовете изкопахме 8 глинени прешлени, 2 фалусоподобни каменни предмета (обр. 108, № 10), които

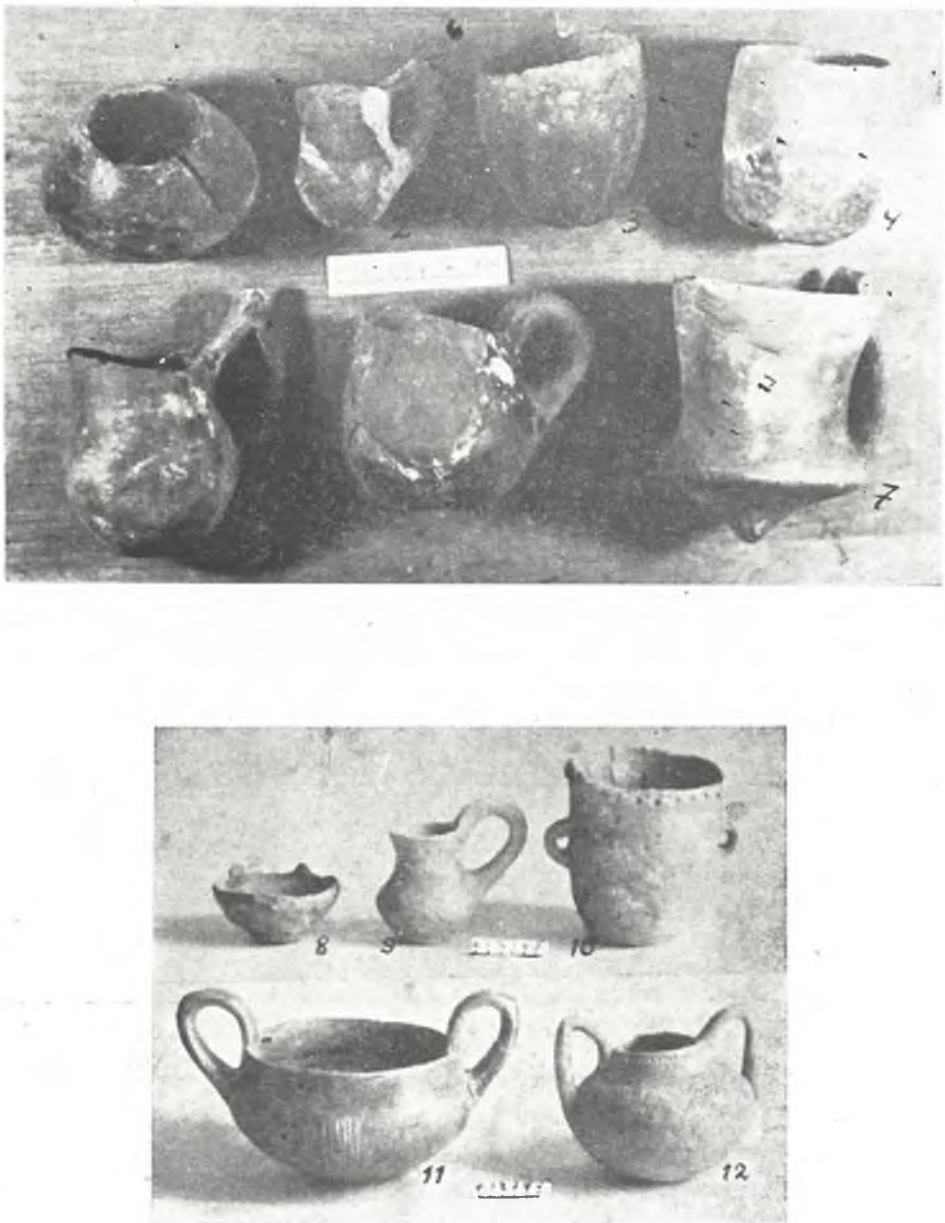

Обр. 123. — Глинени съдове, намерени в къща Л
Fig. 123. — Vases en argile trouvés dans la maison Л

са служели за култови цели или разтрашовки — дълги 0·1 и 0·15 м. и деб. 0·03 м. и 0·04 м., една бигорна призма с квадратна основа, със страна 0·25 м. и дълж. 0·6 м., една бяла бойна топка (обр. 121, № 9) и 12 глинени съдове (обр. 123). Цветът и размерите им в метри са дадени в таблицата на стр. 182.

№ по ред	Цвят на съда	Височина	Диаметър на			Дебелина
			дъното	търбуха	устието	
1	Черен	0·065	—	0·07	0·035	0·002
2	Сив	0·055	—	0·04	0·035	0·002
3	„	0·06	0·03	—	0·06	0·004
4	„	0·063	0·04	0·06	0·055	0·005
5	Бледочервен	0·075	0·025	0·055	0·04	0·003
6	Черен	0·075	0·035	0·065	0·05	0·004
7	Бледочервен	0·095	—	0·075	0·075	0·003
8	„	0·055	0·045	—	0·11	0·004
9	Сив	0·095	0·05	0·09	0·067	0·005
10	„	0·15	0·075	0·12	0·14	0·01
11	Бледочервен	0·125	0·05	0·14	0·065	0·003
12	Черен	0·125	0·05	0·22	0·19	0·004

Външната страна на устието на съд № 11 (обр. 123) е украсена с орнамент (обр. 130, Б), а търбуха на съд № 12 (обр. 123) е украсен на 6 места с по 6 успоредни вдлъбнати линии.

Къща М. Тя има обла задна част. На пода ѝ имаше: 10 глинени прешлена за мрежа (обр. 108, №№ 1, 2 и 4); една ръчна мелница: дълж. 0·47 м., шир. 0·3 м., деб. 0·11 м.; черен каменен боздуган с диам. 0·1 м. — идеално изгладена сфера (обр. 111, № 3) със следи от опит за пробиването ѝ с кост; част от глинена хуния; 22 тежести за стан (обр. 108, № 6, 7 и 8); хлебоподобна вкаменелост с диам. 0·15 м. и деб. 0·06 м.; каменна брадвичка (обр. 124, № 2), направена от червена скала: дълга 0·06 м., шир. 0·04 м., и деб. 0·01 м. и 10 глинени съда (обр. 124, №№ 1 до 10), чиито размери и цвят са дадени в долната таблица:

№ по ред	Цвят на съда	Височина	Диаметър на			Дебелина
			дъното	търбуха	устието	
1	Черен	0·05	—	0·06	0·05	0·003
2	„	0·04	—	0·055	0·045	0·004
3	„	0·08	—	0·06	0·05	0·003
4	„	0·08	—	0·065	0·065	0·004
5	„	0·075	—	0·06	0·06	0·004
6	„	0·08	—	0·07	0·06	0·004
7	Опушен	0·085	0·05	—	0·085	0·005
8	Сив	0·08	0·045	0·07	0·065	0·007
9	Черен	0·15	0·07	0·15	0·125	0·007
10	„	0·22	0·07	0·16	0·075	0·005

Обр. 124. — Глинени съдове, намерени в къща М
Fig. 124. — Vases en argile trouvés dans la maison M

Съд № 5 (обр. 124) е украсен отвън с орнамент, който даваме на обр. 24, А. Къща Н. Тя е бедна откъм находки. В нея намерихме: два гаванкоподобни съда, от които единият е черен: висок 0·085 м., диам. на дъното 0·06 м., на търбуха

Обр. 125. — Глинени съдове, намерени в къща Н
Fig. 125. — Vases en argile trouvés dans la maison H

— 0·18 м., на устието—0·16 м. и деб. 0·005 м., а другият е сив: вис. 0·105 м., диам. на дъното 0·025 м., на търбуха — 0·23 м., на устието 0·2 м., деб. 0·006 м. (обр. 125,

Обр. 126. — Глинени съдове, намерени в къща О
Fig. 126. — Vases en argile trouvés dans la maison O

№№ 1 и 2); един прешлен за мрежа (обр. 108, 1); глинена призма с квадратна основа, чиято страна е дълга 0·25 м., вис. 0·1 м., а деб. 0·05 м., с дупка в средата (обр. 108, № 8); едно шило от еленов рог, дълж. 0·155 м.

Обр. 127. — Глинени съдове, намерени в къща П
Fig. 127. — Vases en argile trouvés dans la maison П

В горния културен пласт са строени къщи с обли задни части наред с къщи, които имат правоъгълни основи. Това показва, че те са нововъведение в първобитната архитектура на обитателите на това селище.

Къща О. В тая къща изкопахме 4 глинени съда и един костен връх от стрела (обр. 126, 4), а на 2 м. южно от нея изкопахме един долиум — вис. 1 м., диам. на

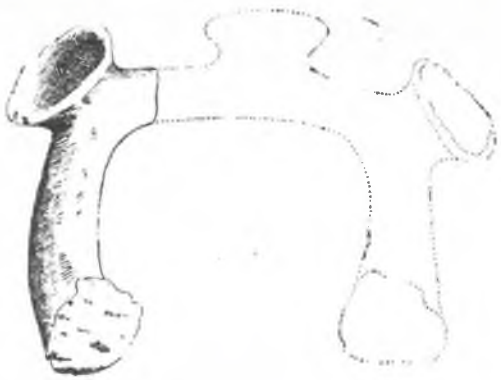

Обр. 128. — Фрагмент от дръжка на „скитски" глинен съд
Fig. 128. — Fragment de l'anse d'un vase „scythe" en argile

дъното 0·2 м., на търбуха — 0·75м., на устието 0·35 м., деб. 0·03 м. и еленови рога край него. Първият глинен съд (обр. 126,1) има червен цвят и каноподобна форма с висока пъпчеста дръжка: вис. 0·06 м., диам. на дъното 0·05 м., на търбуха — 0·045 м., на устието — 0·035 м. и деб. 0·003 м. Вторият съд (обр. 126, 2) е подобен на първия: вис. 0·075 м., диам. на дъното 0·05 м., на търбуха—0·07 м., на устието—0·05 м. и деб. 0·005 м. Третият съд (обр. 126, 3) е сива чаша с дръжка: висока 0·085 м., диам. на дъното 0.045 м., на търбуха — 0·11 м., на устието — 0·12 м. и деб. 0·01 м. Четвъртият

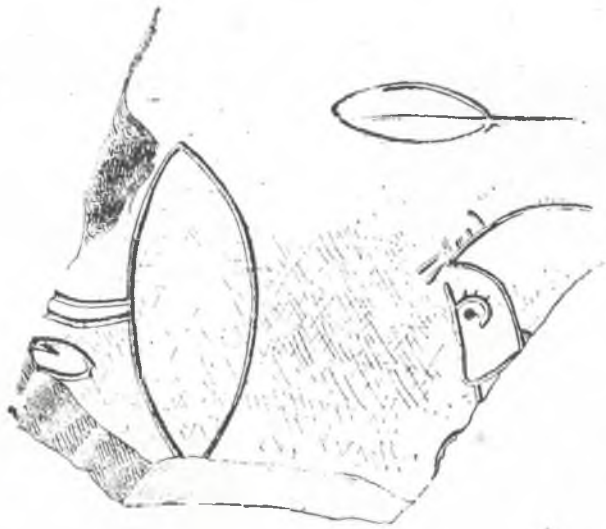

Обр. 129. — Фигури върху вътрешната страна на керамида
Fig. 129. — Figures sur le dessous d'une tuile

съд (обр. 126, № 4) е сива чаша: вис. 0·095 м., диам. на дъното 0·05 м., устието — 0·11 м., деб. 0·008 м.

Къща П. От тази къща разкопахме само западната част. В нея намерихме едно желязно ножче (обр. № 114, № 7), което е дълго 0·155 м., шир. 0·023 м. и деб. 0·008 м. Ножчето е ръждясало и има следи от дървена дръжка. Освен това в къщата се откри един прешлен, подобен на скрипец: дълъг 0·06 м. и с диам. 0·03 м. (обр. 108, № 5); един фалусоподобен еленов рог с две дупки от едната страна за окачване и 3 глинени съда (обр. 127, №№ 1, 2, 3). Първият съд е бледожълта чаша: висока 0·075 м., диам. на дъното 0·045 м., на устието — 0·08 м., деб. на стените 0·006 м. Вторият съд е бледожълт с висока и обла дръжка, вис. 0·005 м. Третият съд е бледочервен с висока пъпчеста дръжка: вис. 0·09 м., диам. на дъното 0·35 м., на търбуха — 0·08 м., на устието — 0·045 м. и деб. 0·005 м.

Освен гореизброените предмети в горния културен пласт намерихме много части от черни и червени глинени съдове с плоски дъна и двойни високи дръжки, части от черни дръжки на „скитски" тип глинени съдове (обр. 128), черни и червени конкавни дъна, двойни дъна, части от черни съдове с обли дъна и цилиндрични крачка, сива тракийска керамика, гръцка керамика, две дъна на римски глинени съдове, керамиди (цигли), долиуми, амфори, части от глинени съдове, първази от огнища с меандрична украса, керамида с рисунка на два сражаващи се конника (обр. 129) и др.

От описаните материали се вижда, че най-много са глинените съдове. Те са правени на ръка. Глината на големите съдове е примесена със сламки и песъчинки, а малките съдове са направени от добре пречистена глина. Всички съдове са изпечени добре. Цветът им е сив, опушен, черен или червен. Повечето от съдовете са груба изработка и без орнаменти. Някои имат вдлъбната, изпъкнала или фино-ин-

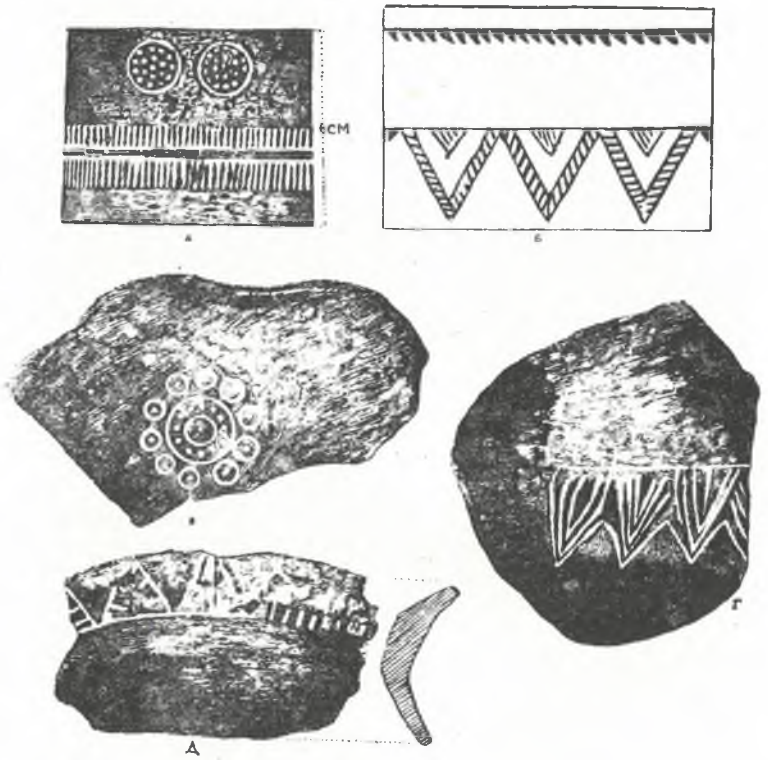

Обр. 130. — Орнаменти на глинени съдове
Fig. 130. — Ornements de vases en argile

крустирана украса, каквато е представена в обр. 130, А, Б, В, Г, Д. Преобладаващата форма на съдовете е крушовидната и конусовидната. Малките крушовидни съдове имат остри, сферични или плоски дъна и коси или хоризонтални устия. Те са с по една дръжка. Дръжките на повечето съдчета са по-високи от устията им, но има и такива, на които дръжките са по-низки от устието или пък са без дръжки. Последните са малки и грубо изработени чаши. Характерен белег на всички съдове е пъпчестият израстък (спусък за улавяне) на върха на високите и низки дръжки или пък придатъка на низките дръжки при устието на съда.[1]

Големите крушовидни съдове също така имат пъпчести израстъци на дръжките си. Те са с плоски дъна, с хоризонтални или коси устия и с обли или плоски дръжки. Тия съдове са с една или две дръжки, по-низки от устието. Някои съдове от средна големина са с четири пъпчести дръжки, а други — с две или с по четири дръжки, каквито са за пръв път открити у нас големи глинени съдове (обр. 112,

[1] Такива съдове с Trigger handles (спусък за улавяне) са намерени в Сушица, Македония (W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia. Cambridge 1939, 194 и 252, табл. XXIII, 476 и 477).

Обр. 131. — Профили от устия на глинени съдове
Fig. 131. — Profils d'embouchures de vases en terre cuite

№ № 1 и 2). Двете им дръжки са обли с пъпчести израстъци отгоре, а другите две са езичести.[1]

У нас малки остродънни глинени съдчета са намерили в могилата при с. Юнаците,[2] Пазарджишка околия, Веселиново,[3] Ямболска околия, на Небет-тепе и Джендем-тепе в гр. Пловдив,[4] в могилата при с. Костиево,[5] Пловдивска околия, с. Богданица,[6] Асеновградска околия, с. Св. Кирилово,[7] Старозагорска околия, при Олтения[8] в Румъния и др.

Наред с тях са намерени каноподобни съдове, подобни на тия, които са намерени в могилата при село Веселиново,[9] Юнаците,[10] Троя,[11] два, съда с чучурчета, подобни на тия, които са намерени в могилата при с. Веселиново[12] и Св. Кирилово,[13] известни само от селищните могили на юг от Стара планина,[14] които са били обитавани през бронзовата епоха, в Мала Азия, Егейските острови и Гърция. Всичко това показва, че керамиката от Разкопаница има егейски произход. Вероятно, неин първообраз е простият средиземноморски кантар. В началото на каменномедния период той се е появил в югоизточна Европа и е бил разпръснат по целия Балкански по-

[1] Подобни съдове са изкопани в Калмицката автономна област през 1933—34 г. близо до гр. Елиста, заедно с бронзово огледалце и гривни (П. С. Рыков, Археологические раскопки курганов в урочище „Три брата" в Калмыцкой области, произведенные в 1933—34. Советская археология № 1, 1936, 145, обр. 16).

[2] В. Миков, Селищната могила при Юнаците (Пазарджишко). ГПНБМ 1937—39, 78, 79, обр. 24.

[3] В. Миков, Селищна могила от бронзовата епоха до с. Веселиново. ИАИ XIII, 1939, 210, обр. 245.

[4] Дим. Цончев, Приноси към старата история на гр. Пловдив. София 1939, 11, обр. 14; 12, обр. 15; 23, обр. 41.

[5] G. Seure et A. Degrand, Exploration de quelques tells. BCH 1906, 414 и K. Bittel, Prähistorische Forschung in Kleinasien. Istambul 1934, VI.

[6] В училищната сбирка на селото и Бр. Шкорпил, Могили. Пловдив 1898, 114.

[7] G. Kazarow, Vorgeschichtliche Funde aus Sveti Kyrilovo (Südbulgarien). Sonderabdruck aus der PZ VI, Heft 1, 2, 1914 и Stanley Casson, Macedonia, Thrace and Illyria. Oxford 1926, 130, обр. 3.

[8] D. Berciu, Arheologia preistorica a Olteniei. Craiova 1939, обр. 136—138.

[9] Миков, Селищна могила от бронзовата епоха до с. Веселиново, 220, обр. 262; 212, обр. 248.

[10] Миков, Селищната могила при Юнаците, 75—77, обр. 21.

[11] H. Schlieman, Ilios, 1886, 282, № 68, 704, № 1236 и др.

[12] Миков, Селищна могила при Веселиново, 218, обр. 259.

[13] Миков, Предисторически селища и находки в България. София 1939, 108, обр. 68.

[14] O. Montelius, La Grèce préclassique. Stockholm 1924, 30.

луостров, чак до Силезия и Карпатите на север. Още тогава се появяват два типа глинени съдове с две дръжки: такива, на които дръжките са по-низки от устието и други, чийто дръжки са по-високи от устието. Първият тип съдове през бронзовия период се явяват със смели форми и с твърде големи и високи дръжки.[1] Затова съдовете с двойни дръжки по-високи или по-низки от устието на съда се намират заедно. Така е и в селищната могила Разкопаница. Само че, докато в долните насипи на долния пласт на могилата се намират двата типа съдове с две дръжки, в горните пластове се намират предимно съдове с високи и големи дръжки. Това показва, че съдовете с по-низки дръжки от устието им са по-стари от съдовете с високи дръжки.

В могилата Разкопаница не се намериха следи от рисувана с графит керамика, тъй като нейната керамика е по-млада от последната. Това се потвърждава от разкопките при Юнаците[2] и Св. Кирилово,[3] чиято керамика от горните пластове е като разкопанската.

Изкопаването на много фрагменти от черни глинени съдове с високи дръжки, устия на съдове, чиито напречни профили са представени в обр. 131, показват, че керамиката от Разкопаница е подобна на тая от селищните могили при Poiana,[4] Boïan,[5] Mănăstirea,[6] Căscioarela[7] в Ромъния, Гласник[8] в Югославия и Троя.[9] Тяхната керамика се отнася към III и IV период на бронзовата епоха. Следователно, селището Разкопаница ще да е възникнало през втората половина на бронзовата епоха и е просъществувало и през първите години на халщата. За живота на селището през халщата свидетелстват двата съда с двойни високи дръжки в обр. 123, №№ 11 и 12 и многото високи дръжки на черни глинени съдове от същия вид.

Le tell Razkopanica près de Manole

Le tell de Razkopanica se trouve à 1 km., 5 au sud de Manole, arr. de Plovdiv. Il s'élève près de l'ancien lit de la Strema. Il a 4 m. de haut et une soixantaine de mètres de diamètre à la base.

Nous y avons pratiqué des fouilles pendant l'automne de 1946 et découvert deux couches culturelles: une inférieure, épaisse de 2 m., 5, et une supérieure de 1 m., 5 (fig. 107). La couche inférieure est de couleur jaune cendré, entremêlée d'argile rouge. Au ras du sol nous avons mis à jour des vestiges de 3 maisons: А, Б, В.

---

[1] Catherina Dunăreanu—Vulpe, Certaines formes de l'âge du bronze. Paris 1930, 11, 12 и 33.

[2] В. Миков, Селищната могила при Юнаците, 72.

[3] Бележки на В. Миков и наши наблюдения, ГНМ 1942, VII, 237.

[4] Подобни съдове са намерени в Ромъния, вж. Ecaterina Dunăreanu — Vulpe, La nécropole de l'âge du bronze de Poiana. Dacia V—VI, 1935—36, 159 обр. 4, 6 и 7.

[5] V. Christescu, Les stations préhistoriques du lac de Boïan. Dacia II, 1925, 286, табл. XXVII, обр. 3.

[6] Gh. Ştefan, Des fouiles de Mănăstirea. Dacia II, 1925, 390, обр. 6, №№ 1, 2, 3.

[7] Gh. Ştefan, Les fouilles de Căsciorela. Dacia II, 1925, 159, обр. 18, №№ 2 и 3.

[8] Catherina Dunăreanu—Vulpe, Certaines formes de l'âge du bronze. Paris 1930, 35, табл. II, обр. 10.

[9] H. Schliemann, Ilios, 1886, 282, № 68.

La première maison (A) mesure 3 m. 5 × 4 m, Elle a une mense primitive (mensuha). Son foyer se trouve à l'angle Nord-Ouest. On y découvrit: 4 poinçons en os (fig. 109 № № 1—4) et un poiçon en corne de cerf (fig. 109, № 5), une pioche-houe en corne de cerf, des boules de combat en pierre (fig. 121), 17 fusaïoles biconiques (fig. 108, № 1); 3 poulies (fig. 108, № 5) 4 poids en terre cuite (fig. 108, № 6) et 18 vases en argile (fig. 110, № № 1—18).

Au sol de la deuxième maison (Б) furent déterrés 4 fusaïoles et 10 poids en terre cuite (fig. 108, № 1 et 6), 2 gattoirs en pierre (fig. 111, № 4 et 5) et 3 vases en argile (fig. 112, № 1, 2 et 3).

Dans la troisième maison (B) on trouva 2 poids (fig. 108, № 8) et 2 vases en argile (fig. 113, A, B).

A 1 m., 7 de hauteur au-dessus du sol furent extraits des restes de fondements, de 5 autres maisons: Г, Д, Е, Ж et З avec les trouvailles suivantes:

Maison Г: 9 poids en terre cuite (fig. 108, № 6), un poinçon en bronze (fig. 114, № 6), un verre et un vase brûlé à robinet en argile (fig. 115, A, B).

Maison Д: un moulin à bras (fig. 116,), une figure en pierre (fig. 114, № 5), une vertèbre de carpe (fig. 114, № 2), des fragments d'un vase, du blé et des glands carbonisés, un poinçon en os et 3 vases en argile (fig. 115, C, Д, E).

Maison E: 9 fusaïoles en terre cuite (fig. 108, № 2) et 3 poids (fig. 108, № 7) en terre cuite, une corne de cerf, un e grattoir en pierre, un couvercle en terre cuite (fig. 118, № 8), „glinen popnica“ (fig. 118, № 9), „podnica“ (fig. 118, № 10), un poinçon en os et 7 vases en argile (fig. 12, № № 1—7).

Maison Ж: un poids en terre cuite (fig. 108, № 6), une coquille en moule pectunculus, une coquille d'escargot, des fragments d'un vase avec de la vesce carboniseé, une côte de cheval qui a servi de lame de faucille et 6 vases en argile (fig. 119, № № 1—6).

Maison З: un entonnoir en argile, 18 fusaïoles en terre cuite (fig. 108, № № 1 et 2), une dent de chien trouée (fig. 114, № 3), une pioche-houe en corne de cerf, 5 poids (fig. 108, № 6) et 7 vases en argile (fig. 120, № № 1—7).

Dans la même couche à 2 m., 2 au-dessus du sol furent trouvés des vestiges de plancher des maisons И et K.

Maison И: Sur le plancher de cette maison l'on découvrit des restes carbonisés: de balai ou de natte, de blé, d'orge, de lentilles, de vesce et de glands; 5 boules de combat (fig. 121), 5 poids (fig. 108, № 6), un moulin à bras, une corne de cerf 16 fusaïoles en terre cuite (fig. 108, № 1) et 5 poinçons en os ou en corne de cerf.

Maison K. Dans la maison K furent extraits: 14 poids (fig. 108, № 6), 3 boules de combat (fig. 121), 2 grattoirs en pierre, 8 fusaïoles en terre cuite (fig. 108, № № 1, 2, 3, 4), une hache en pierre noire (fig. 111, № 1), un entonnoir et 7 vases en argile (fig. 122, № № 1—8).

La couche supérieure est gris cendré. On y trouva également des restes de fondements de 5 maisons Л, M, H, O et П. Nous avons trouvé sur les planchers de ces maisons les objets suivants:

Maison Л: 8 fusaïoles en terre cuite (fig. 108, № 6), deux objets phalliformes de pierre (fig. 108, № 10), un prisme de tuf, une boule de combat (fig. 108, № 9) et 12 vases en argile (fig. 123, №№ 1—12).

Maison M: 10 fusaïoles en terre cuite biconiques (fig. 2, №№ 1, 2 et 4), un moulin à bras, une massue noire en pierre (fig. 111, № 3), 22 poids de métier à tisser, une fossile paniforme, une hache en pierre rouge (fig. 111, № 2) et 10 vases en argile (fig. 124, №№ 1—10). Le vase № 5, fig. 124 est orné sur le côté extérieur de l'ornement A, fig. 130.

Maison H: 2 vases-écuelles (fig. 19, №№ 1 et 2), une fusaïole en terre cuite (fig. 108, № 1), un prisme quadrangulaire en terre cuite (fig. 114, № 8) et un poinçon en corne de cerf.

Les parties occidentales du plancher des maisons M et O sont arrondies:

Maison O: une pointe de flèche en os (fig. 114, № 4) et 4 vases en argile (fig. 126, №№ 1—4).

Maison П: un couteau en fer (fig. 114, № 7), une fusaïole en terre cuite en forme de bobine (fig. 108, № 5), un bois de cerf phalloïde et 3 vases en argile (fig. 127, №№ 1, 2, 3).

En outre, on déterra de la couche supérieure des anses hautes noires et rouges de vases en argile, de la céramique grise thrace, scythe (fig. 128), grecque, romaine, plusieurs fragments de vases en argile avec ornements (fig. 131 et 26, А, Б, В Г, Д) et sans ornements, les figures des deux cavaliers sur le dessous d'une tuile, des orifices, dont les profils sont représentés sur la fig. 131 etc.

La céramique trouvée dans ce tell est pareille à celle que l'on découvrit dans, le tell de Yunacite, Sveti Kirilovo et Veselinovo chez nous, comme à Poiana, Manastirea, Cascioarele en Roumanie, à Glasnik en Yugoslavie, à Troie, à Sousica en Macédoine et à Elista dans la province autonome des Kalmuks en URRS.

Il convient de la rapporter à l'époque du bronze et au début de l'époque de Hallstatt.

P. Detev

Археологически вести

Йордан Иванов

На 29 юли 1947 год. се помина академик професор Йордан Иванов. В неговото лице българската общественост и българската наука загубиха един добър българин и един първостепенен учен. Йордан Иванов е роден на 6 януари 1872 год. в Кюстендил, гдето е получил своето основно и средно образование. По-късно той следва във висшето училище в София и в университета в Лозана, пътува с научна цел по земите на Балканския полуостров, по всички славянски страни и в Италия, Австрия, Швейцария, Германия, Франция, Испания, Дания, Норвегия, Швеция. От 1909 год. той е доцент в Софийския университет, гдето остава като редовен професор и титуляр на катедра почти до края на живота си.

Проф. Йордан Иванов е по образование славист и литературен историк, но още в своите ранни младини, в 1895 година, той проявява интерес към историческите науки като превежда от френски една „Гръцка и римска митология". Няколко години по-късно той печата на руски език една отлична монография върху култа на Перуна у южните славяни, а през 1908 година той е завършил вече своята научна обиколка из Македония, като е събрал огромно количество от нейните писмени, културни и исторически паметници. С този свой ранен научен актив Йордан Иванов е вече напълно подготвен, за да заеме едно от ръководните места в организацията на археологическото дяло у нас и да остане на това място до своите последни дни. От 1909 г. насам до смъртта си, т. е. 40 години непрекъснато, той е постоянен член на управата на Българското археологическо дружество, което през 1921 г. се преустрои със закон в Български археологически институт. През 1946 година, в качеството му на член в управителния съвет на тоя институт, той с радост и светла надежда възприе идеята за присъединението на Българския археологически институт към Академията на науките и работи усърдно за това сливане на двата научни института, защото в това единение той виждаше най-добри възможности за успешния развой на българската археология и история.

От 1909 г. насам Йордан Иванов ръководи нашето археологическо дяло с разбиране и такт, с перо и съвет, със жив интерес и непосредствено лично участие. Той прави разкопки при Кадин мост и на Хисарлъка над родния му град, предприема пътувания из страната и в Македония, за да издирва и проучва археологическите, историческите и книжовните паметници. Посещава църкви и манастири, описва тяхната архитектура, стенописи, икони, разгъва тяхната история. Из прашните манастирски книгохранилища той събира зрънца за своята старобългарска литературна история, черпи сведения за събития и личности, за да проникне чрез гях в тъмното минало на българския културен, духовен и книжовен живот. В едно от тези книгохранилища той намери и оригинала на Паисиевата славянобългарска история. Никой български историк, археолог и литературен историк не може да се сравни с Йордан Иванов по издирвачески заслуги, никой не е натрупал толкова много и толкова разнообразно сурово градиво за културната история на българския народ.

Но полето на Йордан Ивановите издирвания не се затваря в границите на България. То прехвърля и пределите на Балканския полуостров, то обхваща цяла Европа. Ние го виждаме да се рови из библиотеките на чуждите страни, за да допълни това, което му липсва в България.

Той търси в Москва и Ленинград старобългарски ръкописи; той е на брега на далечна Волга, за да проучава археологическите останки от тамошната българска държава; той е в Мадрид, за да изучава ръкописа на Скилица, който съдържа сведения за българската история и миниатюри, които представят сцени из българското минало; ето го най-после и във Верона, обикалящ нейните стари църкви, за да търси по техните стени портрета на княз Бориса. Но той е в чужбина и като представител на българската наука. В Париж участвува в международния конгрес на библиотекарите, в Белград е между византолозите от цяла Европа.

Повече от половин век Йордан Иванов работи в областта на българската историческа наука. Богата и разнообразна е неговата дейност в нейните различни клонове. Той посвети редица ценни трудове на историята на Македония от времето на Самуила почти до наши дни. Той писа върху античната и славянската митология, издири книжнината на богомилското движение, разкопа и проучи антични паметници в своя роден край, описа старините на Самуиловата столица в Преспа, Асеновата крепост, Бачковския манастир, старинските църкви в югозападна България, Рилския манастир и неговата история, съобщи за лика на княз Бориса във Верона, описа облеклото на старите българи според исторически и археологически извори, хвърли светлина върху миналото на София през средните векове и през турско време, извлече исторически данни от старобългарски и византийски пръстени, от поменици на български царе и царици и от стотици още други книжовни и епиграфски паметници.

Широката и многолика научна дейност на Йордан Иванов ще остане след него като нетленен паметник от гранит, защото историческите и археологическите тези на Йордан Иванова са здрави като гранит. Те са изградени със солидно и положително знание, със строго научна методичност и безподобно трудолюбие.

Кр. Миятев

Карл Пач

На 21 февруари 1945 г. загина при една бомбардировка на Виена действителният член на Българския археологически институт Проф. Д-р Карл Пач (Carl Patsch), роден на 14 септември 1865 г. Още от млади години Пач беше посветил силите си главно на археологическото и историческо изследване на Балканския полуостров, плод на което са и първите му трудове върху римската провинция Далмация, обнародвани в „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina“ (т. IV—XI). Като пазител и после като директор на „Босненско-херцеговинския институт за балканско изследване“ в Сарайево Пач в продължение на 25 години разви обширна научна и организаторска дейност. Между многобройните му научни пътувания трябва да спомена особено изследванията му на предисторическите и римски поселища в Хърватско (1898 г.), на санджака Берат в средна Албания (1900 г.) и на пътя Нарона — Салона в Далмация (1904 г.).[1] Още през 1904 г. Пач беше започнал да издава редица от монографии на разни учени под наслов „Zur Kunde der Balkanhalbinsel“, която биде продължена от новосъздадения институт в Сарайево. До 1918 г., когато тоя институт биде премахнат, са издадени 27 монографии, засягащи историята, географията, етнографията, литературата на старите и новите балкански народи.[2]

След първата световна война Пач се премести във Виена и зае катедрата по славянска история и славянски древности в Виенския университет, гдето продължи научната си дейност в същия широк обсег, както и по-рано. Още в 1922 г. излезе книгата му Historische Wanderungen im Karst und an der Adria, I Teil, която

[1] Срв. R. Meister, Gesch. der Akad. der Wiss. in Wien 1847—1947, 140.

[2] В тая редица влиза и книгата на А. Ишир-ков, Oro- und Hydrographie von Bulgarien и на Г. И Кацаров, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker.

ни поднася обобщение на дългогодишните му издирвания в Херцеговина, а също и политическа и културна история на илирийските племена, които населявали тая област в древността.

От 1925 г. насам Пач започна да обнародва в изданията на Виенската академия на науките своите Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, в които той излага движенията на народите и борбите на Рим в северната част на Балканския полуостров и в Дакия от 200 г. пр. н. е. до края на IV в. от н. е. Тия изследвания са следните:

1. Die Völkerschaft der Agathyrsen (Anz. der Wien. Ak., phil.-hist. Kl. 1925).

2. Banater Sarmaten (пак там, 1925).

3. Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius (Sitzungsber. Wien. Ak. 208, 2. Abhandlung).

4. Die quadisch-jazygische Kriegsgemenschaft im Jahre 374/75 (пак там 209, 5. Abhandlung).

5. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. I Teil: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien (пак там, 214. Abhandlung).

6. Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian (пак там, 217. Abhandlung).

7. Die einstige Siedlungsdichte des illyrischen Karstes (пак там, 215, 3. Abh.).

Проф. К. Пач беше учен с световна известност. Неговите трудове се отличават със строга научна метода, дълбоко вникване в проблемите, отлично познаване на старите извори и на новата литература върху разглежданите от него въпроси. Нека забележим, че той владееше и почти всички славянски езици и винаги използуваше и трудовете на славянските учени. Пач остави едно извънредно значително и обширно научно дяло. Неговите трудове ще останат завинаги като здрава основа за понататъшни изучвания, особено в областта на старата история и археология на Балканския полуостров.

Гавр. И. Кацаров

Любор Нидерле

През 1944 г. е починал и един от най-видните славяноведи на нашето време, чешкият учен Любор Нидерле. Той е роден през 1865 г. През 1891 г. заема професорска катедра в Карловия университет в Прага, която напуща през 1929 г. поради напреднала възраст. Отначало Нидерле се е готвел за класически археолог, но още твърде рано неговите интереси се насочват към славяноведението, на което той посвети целия си живот и цялата си изследователска дейност. Със своята строго научна и крайно добросъвестна метода той работи в областта на славянската история, култура, фолклор, антропология и археология. Още в 1893 той обнародва своя голям труд Lidstvo v době předhistorické se zvláštním zřetelem na země slovanske (преведен на полски и руски), с който се очерта като отличен предисторик и то предимно като предисторик на славянските земи. Наред с Бухтела и Пич, Нидерле с право се смята за основател на модерната славянска и чешка археология. Неговото ръководство по славянска археология (Rukověť slovanské archeologie, Praha 1930) и особено монументалното му съчинение Slovanské starožitnosti затвърдиха името му в учения европейски свят като основоположник на тая наука. „Славянските старожитности“ излязоха между 1902 и 1925 г. Те се състоят от две големи части, всяка една разделена по на няколко тома. Първата част обхваща историческия материал на славянството и се подразделя на 4 тома. Първият е посветен изобщо на цялото славянство в неговата прародина, вторият се занимава с южните славяни, третият — с западните и четвъртият — с източните. Втората част на това огромно съчинение носи подзаглавие „Животът на старите славяни“ и се състои от 5 тома (вторият том е от Т. Сатурник), в които в отделни глави са разгледани всички прояви на славянската култура от предисторическо време до приемането на християнството. За съжаление, този бележит труд е написан на чешки и затова остана малко из-

ползуван от иностранната наука. Едно съкратено издание на руски език (Быт и культура древних славян. Прага 1924) и едно резюме в два тома на френски език (Manuel de l'antiquité slave: I. L'Histoire, II. La Civilisation, Paris 1923 и 1926) запълват значително тази празнота, но никак не могат да заместят чешкия оригинал.

„Славянските старожитности", както и редица още други по-малки трудове на Нидерле, отделят голямо място върху проблема за византийското влияние върху историята и културното развитие на славянството и особено на южните и източните славяни. С то а Нидерле се свързва непосредствено и с нашата политическа и културна история. Той е познат у нас и със с оите трудове върху политическата етнография на славянството. Неговата прочута книга „Обозрение сов ременнаго славянства" излезе най-напред (1909) на руски език, а после на чешки, френски и английски и има не само научно, но и политическо значение.

На край ние можем да споменем и неговия труд върху развоя на византийските накити от IV до X век (Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze IV až X. století, Praha 1930), който е малко из естен у нас, въпреки че е необходима основа за изучаването на българските средновековни накити.

Заради своите големи заслуги към българската наука Любор Нидерле бе избран през 1925 година за действителен член на Българския археологически институт. Той бе също дописен член на Българската академия на науките.

Кр. Миятев

Шарл Дил

На 1 ноември 1944 г. френската наука загуби един от своите най-големи представители. Смъртта на Шарл Дил (Charles Diehl) е обаче загуба и за международната византинистика, която той организира и обогати с многобройни трудове от първостепенно значение. Роден през 1859 г., Дил се специализира отначало в областта на класическата археология, но още през 1888 г. той се определя окончателно като византинист, какъвто остана и до края на живота си.

От 1885 до 1899 г. Дил преподава гръцка история и археология. През 1899 г. той получава катедра по византийска история в Сорбоната, която запазва до оттеглянето си поради напреднала възраст (1934). Неговите лекции обхващат не само историята на Византия, но и нейната обща цивилизация и изкуство. Те привличат многобройни слушатели от Франция, Гърция, Чехословакия, Сърбия, България, Румъния и др., защото Шарл Дил бе не само голям учен, но и голям оратор, който умееше да извлича от скучните писания на византийските автори най-живописните образи и картини.

Списъкът на трудовете, които остави Дил, е твърде дълъг. Ние ще изброим само по-важните от тях:

1. La colonie Vénitienne de Constantinople au XIVe siècle (1883).
2. Excursions archéologiques en Grèce (1890).
3. Administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (1888, докторска теза).
4. Afrique Byzantine (1896).
5. Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle (1901).
6. Théodora, impératrice de Byzance (1904).
7. Figures byzantines (два тома, 1906 и 1908).
8. Byzance, grandeur et décadence (1919).
9. Égypte chrétienne (1933).
10. Le monde oriental de 395 à 1081 (1936).
11. L'Europe Orientale de 1041 a 1453 (1945).
12. Ravenne (1903).
13. Palerme et Syracuse (1907).
14. Constantinople au Moyen âge (1935).
15. Manuel d'art byzantin (2 тома, 1925—26).
16. La Peinture byzantine (1933).
17 Grands problèmes de l'Histoire byzantine (1943).

Ш. Дил проявяваше интерес и към паметниците на българското изкуство, много от които той включи наред с други балкански паметници, във второто издание на

своя Manuel d'art byzantin. Дил беше от 1910 г. член на Académie des Inscriptions и на много други чуждестранни научни институти. През 1925 г. той бе избран за действителен член и на Българския археологически институт. През 1934 г., по-случай IV международен конгрес на византолозите в София, той се канеше да посети България, за да се запознае по-отблизо с нейните художествени и исторически паметници, но разклатеното му здраве му попречи да предприеме едно толкова далечно пътуване.

Кр. Миятев

35 годишен юбилей на Георги п. Аянов

През пролетта на 1947 г. по решение на общинския съвет на град Бургас беше честувана 35 годишната научна дейност на Георги п. Аянов в областта на родната ни история, етнография и археология. При подходящо тържество беше връчен на юбиляра почетен диплом и почетната значка — емблема на гр. Бургас. Георги п. Аянов принадлежи към ония скромни, но ентусиазирани културни труженици, които работят безкористно, с любов и имат голям интерес към близкото и далечно минало и култура на нашите земи. Той е роден на 2 септември 1881 г. в с. Дорокьой, Лозенградско. Основното си образование е получил в родното си място и в Лозенград, средното — в Одрин и висшето в Софийския университет по история и география. Той е слушал лекциите на първия преподавател по археология и история на изкуството в нашия университет, същевременно и пръв директор на Народния археологически музей в София, чеха В. Добруски. Една година е прекарал и в Загреб. След завършване на образованието си той се посвещава на учителска кариера, на която служи беззаветно до пенсионирането си в 1929 г. Покрай учителската си дейност той е вземал активно участие в ръководствата на културно-просветни организации. В настоящата кратка бележка ние не можем да обгърнем изцяло разнообразното и плодовито 35 годишно дело на Аянова. Тук ние ще се спрем предимно на неговите заслуги в областта на музейното дело, археологията, етнографията и историята. Георги Аянов е един от основателите на археологическото дружество „Дебелт“ в Бургас и негов председател от създаването му през 1925 г. до 1947 г. Цели 15 години той е уредник на музейната археологическа и етнографска сбирка при дружеството. През настоящата година Бургаският народен съвет в лицето на своя просветен председател и с ценното сътрудничество на градския съвет пое цялостната издръжка и обзавеждане на дружествената музейна сбирка, която се превърна в Бургаски градски музей със специално назначен персонал.

Аянов продължава да бъде негов почетен уредник. В продължение на неговата дългогодишна музейна работа той е обиколил цялата Бургаска област и е изследвал нейния исторически, етнографски и археологически облик. Музейната сбирка на град Бургас се е обогатила с най-разнообразни и от най-различни епохи материали. Особено ценна е античната керамика, изровена в гр. Созопол при построяване на пристанището през 1927/28 г. Тя хвърля светлина върху икономическата история на древната Аполония и на нашето Черноморие.

Аянов е автор на няколко монографии:

1. Малко Търново и неговата покрайнина. Бургас 1930, стр. 425, изд. на М. Търновската дружба „Странджански край“.

2. Странджа. София 1938, стр. 269, изд. на Тракийския научен институт.

3. Народностният лик и бит на Западна Тракия. Бургас, стр. 117, изд. на д-во „Тракия“ в Бургас.

Освен това той е писал много статии, от които ще спомена само няколко:

1. Стари манастири в Странджа. Принос към въпроса за местонахождението на Синаитовия манастир. ИАИ XIII, 1939, 253 — 264.

2. Стари пътища и селища край тях през Странджа и Сакар. ИАИ XV, 1946, 94—113.

3. Характерни думи и изрази в Странджански говор. Сп. Родна реч, год. XII, кн. 4, 5 сл.

4. Няколко турски документи за Хасекията. Сп. Архив са поселищни проучвания, год. I, кн. 3.

В качеството си на уредник на Бургаския музей Аянов взе и дейно участие при организирането на разкопките на Народния археологически музей в околността на Созопол през 1946 и 1947 г. Тяхното осъществяване се дължи до голяма степен на негового ценно съдействие пред отговорните фактори. Заради своите заслуги в археологията той бе избран за научен сътрудник на Археологическия институт при Българската академия на науките.

Теофил Иванов

Централният музей на Етрурия и Международният институт за етруски и италийски изследвания във Флоренция

Централният музей на Етрурия във Флоренция е един от най-добре уредените в Италия. Що се отнася до паметниците на етруската древност, това е най-добрият италиански музей.

Флорентинският институт по етрускология е единственият международен център в тая област. Тук изследователите на етруската древност, разпръснати по целия свят, могат да следят постиженията в тоя сектор на науката. Без редовното посещение на този институт не е възможна никаква успешна научна работа.

Сега с разширяването му в международен център по етруски и италийски изследвания той добива още по-голямо значение. Идеята за това разширение е най-щастлива, понеже етруската древност в същност е неразривно свързана с италийската древност.

Институтът издава централния орган по етрускология, Studi etruschi, който сега се преименува в Studi etruschi ed italici. Без тоя орган е немислима научната работа в областта на етрускологията.

Ние сме щастливи да можем да поздравим тук директора на института г. проф. Antonio Minto, един от най-видните италиански археолози, който със своята неуморна дейност и със своя блестящ организаторски талант можа да осъществи това бележито дело.

Сградата на Museo centrale dell'Etruria и на Istituto internazionale di studi etruschi ed italici, която обема цял един малък квартал, е вече на привършване. Ние пожелаваме на г. директора Minto в най-скоро време да бъде завършена окончателно цялата сграда, за да може да се свика вторият международен конгрес по етрускология, който се очаква с нетърпение от учените в целия свят.

В. Г.

Новооткрито златно съкровище

На 9 декември 1949 год. при копаене на пръст за тухли в района на тухларницата Мерул при гр. Панагюрище е открито случайно едно златно съкровище, което е било заровено направо в земята, за да бъде укрито. Съкровището се състои от 9 златни съда с общо тегло 6 кгр. и 169 гр., а именно:

1. Четири ритона, чиито долни краища завършват с овнешка глава, предна част на козел и еленови глави. Гърлата им са украсени с релиефни сцени от гръцката митология.

2. Три кани, които представят женски глави и имат дръжки, завършващи с фигури на сфинксове.

3. Кръгъл поднос с диаметър 25 см., украсен с розетки, желъди, негърски глави и палмети.

4. Съд с форма на амфора, украсен с негърски глави и митологически сцени: Херакъл като дете задушва две змии и стар силен, приклекнал, с кантар в ръка; бойна сцена, в която участват четири войника, един тръбач и още две фигури в спокойни стойки.

По някои от съдовете личат гръцки надписи. Съдовете са работени (ковани) на части и след това са споявани и цизелирани. Находката произхожда вероятно от елинистическо време и е внесена от Гърция. Тя е ценен принос към изучаването на икономическите условия през епохата на робовладелския строй, на търговските отношения между старите траки и античния свят, на нравите и обичаите на тракийското господствуващо общество.

Дим. Цончев

Могили и селища в Саранското и Камарското поле

Саранското поле, включено между Малинските възвишения „Ушите“ и „Каменица“ на запад, Саранските възвишения на изток, Негушево — Осоишките отдели на Стара планина на север и Коев рът, Гюлекър, Кайръка, Бабутица и Опор на юг, заема около 32 кв. клм. площ. В югоизточната си част полето се удължава и образува Макоцевската камениста долина, която, по протежение на р. Кърлевица, свършва до Шиндарска поляна на Гълъбец. В югозападната си част то приема една малка кръгла прибавка, включена между малинския Коев рът, Гюлекър и малкия Кайрък. В южната част на полето, идеща от Камарското поле, протича Малинската река, която при старото Негушевско „Селище“, свива на север и обикаляйки възвишението „Каменица“, навлиза в източната част на Софийското поле.

В сравнително малката площ на полето се намират пет села: Негушево, Осоица и Саранци в северната му част и Чеканчево и Макоцево в южната му част.

В миналото, полето е било обект само на петрографски проучвания от чужди и наши учени, а Иречек пътем дава няколко сведения за това малко, но пълно с исторически паметници поле.[1] По-късно В. Добруски публикува два надгробни каменни надписа от Чеканчево,[2] през 1933 г. Р. Попов обнародва един богато орнаментиран бронзов връх за копие от „Гроба“ при с. Саранци,[3] а през същата година публикувах единични находки от железна юзда и връх от копие, открити при западния портал на първия тунел при Макоцево, материали от могилния некропол „Падало“ при Макоцево, материали от предисторическите селища при Саранци, Чеканчево и Макоцево,[4] За предистор. селище при Негушево споменава и В. Миков.[1]

В Саранското поле могат да се наброят около 53 могили, разделени на две групи, от които 24 около Макоцево и 29 около Саранци и останалите села в полето. В най-тясната част на Негушевската долина северно от Малинската река срещу негушевското предисторическо градище „Каменица“, се намира първата могила в Саранското поле. Близо до нея се откриват следи от неолитно селище.[2] Останалите 2 негушевски могили се намират в старото „Селище“ на Негушево, южно от спусъка на шосето от „Ушите“ за Саранци. И двете могили са разкопавани. По сведения, намерени били железни предмети.

В землището на с. Осоица се намират 2 могили, от които, първата „Буцата“ се намира в „Балъклие“ срещу предистор. селище „Гаджовица“.[3] Тя е сравнително висока — около 4 м. и в основата си е заягчена с големи камъни. Втората, по-малка могила, се намира в „М. Бабакевица“, източно от селото. Висока е около 2·5 м.

Над селото към Витиня се намира градището „Будиловград“.

Северно от с. Саранци, в местността Белата вода, при турските гробища се намира некропол от 11 малки могилки. Между тях и селото личат следи от селище с фрагменти от глинени съдове, работени на ръка и колело. При постройката на ж. п. линия, под Саранци е бил намерен железен връх от копие от латенската епоха.[4]

На четиридесетия километър по шосето Саранци — Камарци, в местността „Гроба“, се намира малка могила. Около нея, при копане земя за насипване на шосето, е открит бронзов връх за копие.[5]

Около 1 клм. югозападно от гара Саранци се намира предисторическо неолитно селище.[6]

В каменистата Чеканчевска местност Малкия Кайрък, която се вдава в югозападната част на полето, се намират

[1] К. Иречек, Княжество България. Пловдив 1899 I, 292; същия, Пътувания из България. Пси VIII, 1884, 4.

[2] Мсб XVI — XVII, 1900, 8.

[3] Р. Попов, Новооткрити материали от предисторическата епоха. ИАИ VII, 1932/33, 358, обр. 109.

[4] Н. Петков, Гробна находка при с. Макоцево. ИАИ VII, 1932/33, 374—376; същия, Могилни некрополи в Софийско и Троянско. ИАИ XIII, 1939, 310 — 312; същия, Предисторическо изследване на Софийското поле. ГНМ VI, 1932/34, 413—415.

[1] В. Миков, Предисторически селища и находки в България, 44.

[2] Пак там, 44.

[3] Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле, 414.

[4] Петков, ИАИ VII, 1932/33, 374, 376.

[5] Р. Попов, ИАИ VII, 1932/33, 358.

[6] Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле, 413.

две малки могилки, от които южната е разкопана. По сведение, там е била открита каменна плоча 85 см. висока със схематично изображение върху нея на тракийски конник, в ход наляво, с вдигната лява ръка нагоре. Цялата плоча е изпълнена с неясни очертания на различни фигури. В същата могилка, за насипването на която е вземано пръст от близкото до нея предисторическо неолитно селище,[1] били намерени железни и глинени предмеги. Втората, източната могилка на Малкия Кайрък, не е разкопавана. По северните склонове на същата местност се намират кременни ламели и фрагменти от глинени съдове.[2]

Около 2 клм. южно от Малкия Кайрък, в местността „Грамадата“ до извора „Стубела“ се откриха следи от тракийско селище, със сива керамика, работена на ръка, отчасти и на колело. От тук произлиза един фрагмент от глинен прешлен, вероятно за вретено. В ляво от извора „Стубела“ се намира грамада от камъни, вероятно останки от разрушено тракийско светилище.

Голям интерес представлява естествената каменна могила „Угорелина“ в северозападната част на с. Чеканчево. Разкопавана при различни случаи няколко пъти, в Угорелина са открити следи от предисторическа, тракийска, римска и съвременна култура.[3]

Предисторическата култура, открита в югоизточната част на Угорелина, е засвидетелствувана чрез множество фрагменти от глинени съдове, някои с графитен орнамент, чрез глинени идоли, животински кости, мидени черупки, кремъчни и каменни оръдия.[4] Следи от същата култура се откриха през 1934 г. при разкопаване от тогавашния асистент на музея Д. П. Димитров южната част на Угорелина. Все там, над неолитния слой, се откриха следи и от бронзовата епоха.[1]

Тракийската култура е засвидетелствувана чрез една мраморна плочка 20 × 20 см. на тракийски конник, изкопана в средата на Угорелина, гдето е открита малка четвъртита сграда 12 × 5 крачки. В долния ляв край на плочката са запазени от надписа само буквите *ки*... По сведение, от същото място по-рано са били изравяни подобни мраморни плочки. Вероятно основите на малката постройка са останки от тракийско светилище, каквито са открити при с. Ботунец до ж. п. гара,[2] при Горна Малина в местността „Дабковица“, при с. Априлово (Сагарлиево) в местността „Баба“[3] при „Грамадата“ (Чеканчевско) и при с. Байлово.[4] По северните склонове на Угорелина изравят множество фрагменти от глинени съдове, работени на ръка, които нямат нищо общо с керамиката от неолитния слой на могилата. Същата керамика установих в тракийските светилища на „Дабковица“ (Горна Малина) и при Ботунец.

Обр. 132. — Каменна плоча от Чеканчево — Угорелина

Fig. 132. — Bas-relief de Čekančevo—Ugorelina

[1] Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле, 416.

[2] В музейната сбирка на Саранската прогимназия учителят Д. Божанчев е събрал старини от околността на с. Саранци, между които и няколко десетки кременни ламели от чеканчевската местност Малкия Кайрък.

[3] Бележки за Угорелина и откритите в нея паметници публикувах през 1935 г. в в. Нови дни, брой 112.

[4] Н. Петков, ГНМ VI, 1932/33, 415, 416.

[1] Пак там, 419

[2] Н. Петков, ИАИ VII, 1932/33, 376.

[3] Х. и К. Шкорпил, Могили. Пловдив 1898, 117.

[4] Ив. Велков, ИАИ XIV, 1940/42, 209.

Римската култура е засвидетелствувана с 5 големи каменни плочи[1] с изображения на конници, погребални угощения, отделни фигури, с римски надписи върху някои от тях (обр. 132), няколко архитрава и др. обработени камъни със следи от надписи.[2] Една от тези плочи, открита до малката четвъртита каменна постройка на Угорелина изобразява в горната си част хванати за ръце три голи фигури, от които крайната, най-малката, държи в лявата си ръка остродънна ваза (обр. 133). Под тази сцена е изобразена ваза. Подобно схематично изображение на две фигури, хванати за ръце, се намира върху една каменна колонка изкопана в тракийското светилище на „Дабковица" при с. Горна Малина.

Обр. 133.—Каменна плоча от Чеканчево—Угорелина
Fig. 133. — Bas-relief de Čekančevo—Ugorelina

Останалите 4 плочи са били открити преди 15 години в южната част на Угорелина, при опит да се залеси могилата, като градежен материал в открита околовръстна стена. И сега още върху лицевата страна на някои от плочите личи полепен хоросан.

Северно от Угорелина, из близките ниви, до реката, изравят фрагменти от глинени съдове, римски монети, стрели, обработени камъни и др. предмети. Югоизточната част на Угорелина местното население нарича „Латинско гробище". Няма съмнение, че големият брой каменни плочи с изображения и римски надписи по тях произлиза от римския некропол, който ще трябва да дирим на Угорелина. По-късно част от некропола е била разрушена, като каменният материал от него е бил употребен при изграждане на околовръстната стена и храма, какъвто, според предание, е имало на Угорелина. Впоследствие, храмът е бил опожарен, отдето и местността носи името си „Угорелина".

Към последната, съвременната култура, освен околовръстната стена, ще трябва да отнесем и големия брой стари надгробни кръстове, с най-разнообразни форми, пръснати по северната и южната част на Угорелина, по някои от които, правени от римските надгробни плочи, личат слаби очертания на фигури и надписи (обр. 134).

Източно от с. Макоцево, при постройката на първия тунел е била изкопана желязна юзда.[1] Източно от тунела до Опорската река местността е усеяна с множество фрагаменти от глинени съдове, работени на ръка и колело.

Около 3 клм. източно от Макоцево, в местността „Падало" се намира най-големият могилен некропол в Саранското поле[2] (обр. 135). Опорската река го разделя на

[1] Две плочи от с. Чеканчево е публикувал В. Добруски в Мсб XVI—XVII, 1900, 8, обаче те не съвпадат с петте плочи от Угорелина за които дадох предварителни съобщения в в. Нови дни, 1935 г., брой 112. За плочите, които е публикувал В. Добруски, виж Х. и К. Шкорпил, Могили, 117.

[2] Н. Петков, в. Нови дни 1935, брой 112.

[1] Петков, ИАИ VII, 1932/33, 375, 376, обр. 125. Находката е отнесена към края на втората желязна епоха.

[2] Петков, ИАИ XIII, 1939, 310—313.

Обр. 134. — Чеканчево — Угорелина. Стари християнски гробове

Fig. 134. — Čekančevo — Ugorelina. Anciennes tombes chrétiennes

Обр. 135. — Макоцево. Могилен некропол

Fig. 135. — Makocevo. Nécropole tumulaire

две части, като в източната част се намират 14 могилки, а в западната — 9 могилки. При прокарване на ж. п. трасе са били разкопани и унищожени няколко могилки в източната част на некропола, в резултат на което се е открило погребение чрез изгаряне на мъртвия, желязна юзда, железни върхове за копия, железни копчета и др. предмети. Находката е датирана към III — II в. пр. н. ера.[1]

Там дето Опорската река се влива в Малинската река се откриха следи от предисторическо селище,[2] а при Божничков кладенец от ляво на Опорската река, към с. Байлово, се откриха също така следи от подобно селище.[3] Под „Падало", при събаряне на отвесния бряг на Малинската река често се откриват цели и фрагментирани глинени съдове, аналогични на тези от могилния некропол в „Падало".[4]

Последната, източна могила в Саранското поле се намира около 200 м. североизточно от „Падало" в „Сръбска поляна". Около нея, в нивите се намират железни стрели и др. предмети.

Малкото, почти четвъртито Стръгелско или Камарско поле, заема около 25 кв. клм. площ. На изток планинският възел Гълъбец го отделя от Златишкото поле, а на запад Саранските възвишения служат за граница между него и Саранското поле. Включено от юг между гористия рид „Чакръклия", на север полето опира до Стръгело — Камарските отдели на Стара планина. Малинската река, извираща от Илдъз-табия, прорязва североизточната част на полето и при с. Долно Камарци го напуска, за да приеме в Макоцевската долина притока Кърлевица.

Стръгелското или Камарското поле в миналото е било обект само на петрографски проучвания. През 1873 г. Ами Буе проучвайки геоложкия строеж на Старопланинските отдели между Араба конак и Гълъбец, минава и през полето, което нарича „Българска Аркадия".[1]

Могилите, селищата и др. старини в полето са твърде малко, макар че през него минават големите пътни съобщения за Златишкото поле и Ботевград. Мочурливо в централната си част, в крайните му по-издигнати части се намират само три села: Горно Камарци, Стръгел и Долно Камарци, в землищата на които се намират 7 могили: 2 при Долно Камарци, 2 при Стръгел и 3 над Горно Камарци към Витиня, по пътя за с. Чурек.

[1] Петков, ИАИ XIII, 1939, 313.
[2] Петков, ИАИ XIII, 1939, 312; същия, ИАИ VII, 1932/33, 376; същия, ГНМ VI, 1932/34, 412.
[3] Петков, ГНМ VI, 1932/34, 412; същия ИАИ XIII, 1939, 312.
[4] Петков, ИАИ XIII, 1939, 312.

[1] Иречек, Княжество България I, 292.

Първата могила при с. Долно Камарци се намира южно от селото от дясната страна на Камарската (Малинска) река, в имотите на Н. Петров. При разкопаването ѝ от нея са извадени глинени съдове, пръстени, гривни и др. метални предмети. Втората могила е в местността „Проданча“, към Кладе — местност в южния отдел на Гълъбец.

Западно от селото, върху уединен връх се намира манастирчето св. Троица. Съществува предание, че на този връх имало извор, който в миналото е наводнил полето. За да спрат водата, затрупали извора с вълна и дърва. Вероятно тук ще трябва да дирим някое тракийско светилище, което не е доста далеч от Макоцевския могилен некропол на „Падало“.

Могилите при с. Стръгел се намират едната в оброчището св. Илия, а втората — в местността св. Богородица при гробищата на селото. В околността на Стръгел се намират стари селища: „Стари колиби“ при „Влаински камък“, при „Латински гробища“, в „Гуглин дол“, на „Градище“ над селото, гдето се намират грамада камъни от суха зидария, на „Селище“ под селото и на „Елов дол“, от който извира Клисурската река. Заслужава да се отбележи и „Проданен извор“ над селото, свързан с предание, че водите му някога наводнявали Камарското поле. Изворът бил пресушен като го затрупали с вълна и дърва. От там и името му Проданен извор.

Между с. Горно Камарци и с. Чурек, към Витиня, по средата на пътя за последното село се намират 3 могили.

В северния отдел на Гълъбец, в ляво на шосето за Мирково се намират две могили, от които източната — „Попска могила“, има по-значителни размери. В дясно от стражарника на Гълъбец, към развалините на черкезкото село Телиш, се намира също друга могила.

Интересни са названията на няколко местности в южния отдел на Гълъбец, между Шиндарска поляна и стария път за Пирдоп като: Кърлевица, Клад, Кладе, Кладска река.

Разглеждайки могилите и старините в Саранското и Камарско поле, трябва да спомена и за големия могилен некропол в Горномалинската местност „Вървище“, западно от негушевското предисторическо градище „Каменица“, състоящ се от 27 могилки във „Вървище“ и 15 могилки в Бърделковица, разкопани и датирани към III — II в. пр. н. ера[1] и 5 могилки в „Манева курия“ под върха Балабаница.

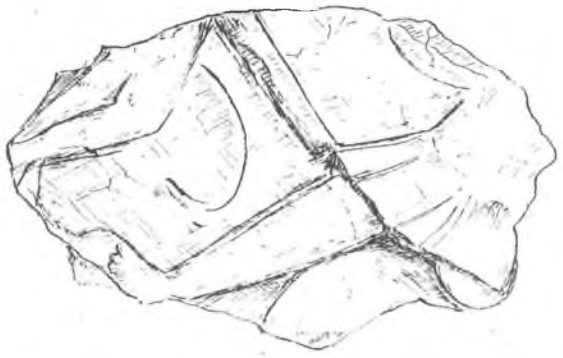

Обр. 136. — Фрагмент от мраморна плочка с изображение на Митра. Горна Малина — Градището
Fig. 136. — Fragment d'un ex-voto en marbre de Mithra. Gorna Malina, arr. de Sofia

Във връзка с откритите тракийски паметници в Чеканчево на Угорелина и околните местности Малък Кайрък и „Грамада“ стои и откритото през 1931 г. тракийско светилище в Горномалинската местност „Дабковица“ с размери 5·5 × 5 м. Зидарията му е суха —каменна. При разкопаване на сградата е изровена грубо обчукана каменна колона вис. 1·55 с диам. 0·40 м., върху една от огладените страни на която, под изветрял трирелен римски надпис личат две фигури, вис. 25 см., хванати за ръце. В средата на сградата били намерени няколко груби глинени съдинки.

От същата местност произлиза мраморна плочка на тракийски конник.[2]

Около 1·5 клм. южно от „Дабковица“, в една от нишите на Горномалинското „Градище“ били намерени няколко фрагмен

[1] В. Миков, Могилни некрополи от Горна-Малина. ГПНБМ 1931—34, 79—80.

[2] Новооткрити старини. ИАД VII, 1919/20, 147.

тирани мраморни оброчни плочки, от които по-голям интерес представлява тази с част от изображението на Митра[1] (обр. 136).

Около 2 клм. южно от Горномалинското „Градище", дето се откри и предисторическо селище с рисувана керамика,[2] на конусообразния връх Баба над с. Априлово (Сагарлиево), се намира тракийско светилище, сега манастир св. Симеон.[3] Източно от това светилище, на „Влахов камик", над с. Байлово са открити също така следи от тракийско светилище,[4] а около с. Байлово в местността „Гйола" се намира първият у нас систематично разкопан и проучен могилен некропол от 22 могили, датиран към VI — III в. пр. н. ера.[5]

Къде ще трябва да търсим центъра на широко разпространената и засвидетелствувана с обилни паметници тракийска култура в Саранското поле, Горна Малина и Байлово, бъдещите проучвания на тази област ще ни покажат.

Неделчо Петков

Tumuli et habitations des plaines de Saranci et de Kamarci

Dans la plaine de Saranci, comprise entre la Stara Planina, les hauteurs dites „Ušite" attenant au village de Gorna Malina, les hauteurs de la Sredna-Gora appelées „Koev rid", „Gulekar", „Kajraka", „Babutica" et le sommet D'Opor, on peut compter près de 53 tumuli, dont 24 autour du village de Makocevo et 29 autour du village de Saranci.

Du groupe autour du Saranci, le plus remarquable est le tumulus de la localité de Malkija Kajrak. Les fouilles y ont mis à découvert une dalle de pierre avec une représentation schématique du Cavalier thrace.

Dans la colline naturelle dite „Ugorelina" du village de Čekančevo sont accumulées quatre couches culturelles de l'époque préhistorique (néolithique), de l'époque thrace, de l'époque romaine et de l'époque contemporaine.

La culture préhistorique est attestée par des restes de l'époque énéolithique, la culture thrace par une plaque votive en marbre représentant le Cavalier thrace, par beaucoup de fragments de vases d'argile et enfin par un sanctuaire. L'époque romaine est attestée par quelques dalles de pierre représentant des cavaliers et d'autres figures, (fig. 123 et 133), ainsi que par des inscriptions romaines. Le grand nombre de tombeaux qu'on y a trouvés se rapportent à l'époque contemporaine (fig. 134).

A 3 km. à l'Est du village de Makocevo, dans la localité de Padalo, près de la rivière qui se nomme Opor, se trouve une nécropole (fig. 135) de 24 petits tumuli, la plupart fouillés, dans lesquels on a trouvé des tombes de crémation, des lances, des brides, des boutons de fer et d'autres matériaux qui datent du IIIe ou du IIe siècle av. notre ère.

Dans la petite plaine de Kamarci se trouvent seulement 7 tumuli.

A l'Ouest de la plaine de Saranci, dans la localité de Varvišteto attenant au village de Gorna-Malina, se trouve une nécropole de 27 petits tumuli, dans lesquels on a trouvé des tombes de crémation, des lances, des brides de fer et d'autres objets qui datent du IIIe ou du IIe siècle av. notre ère.

Dans la localité de Dabkovica attentant au village de Gorna Malina, on a découvert un sanctuaire thrace, et dans la localité de Gradišteto quelques fragments de plaques votives en marbre, dont celle qui représente Mithra offre le plus grand intérêt (fig. 136).

N. Petkov

Могилите в Златишкото поле и в съответния дял на Средна гора

Златишкото поле, включено между Стара планина, Средна гора и планинските възели Гълъбец и Козница, има дължина 45 клм. и най-голяма широчина около 12 клм. На изток, дълбокото корито на р. Дълбочица и на запад Челопешките възвишения разделят полето на три големи дяла, от които средният и източният представляват поголям научен интерес поради големия брой

[1] Н. Петков, ИАИ VII, 1932/33, 377..
[2] Н. Петков, ГНМ VI, 1932/34, 408, обр. 25.
[3] Ив. Велков, ИАИ XIV, 1940/42, 209.
[4] Х. и К. Шкорпил, Могили, 117.
[5] Р. Попов, ИАИ I, 1921/22, 85.

могили, пръснати на групи и уединени из тях.[1]

В западния — Мирковския дял на полето, могили почти няма. Една малка могила — „Буцата", западно от с. Мирково, се намира край манастирчето Св. Петка до шосето София — Пирдоп, срещу нея, под Средногорската местност „Студения кладенец" — 2 малки могили, на изток от тях в местността „Престола" — друга могила, а източно от Мирково, край стария път за с. Челопеч между разсадника и коритото на р. Араму-дере, която идва от скалния навес в Стара планина Фрънкая, има могилен некропол от 6 могилки, които, поради постоянното разораване на нивите около тях, са почти унищожени.

По Челопешкото възвишение, което отделя западния — Мирковски дял от средния — същинското Златишко поле, се намират 4 могили, от които една край шосето за Пирдоп, а останалите три по местностите „Русалски гробища"[2] (Сайрят-бери) и „Гусенец".

Същинското Златишко поле — от Челопешките възвишения до коритото на р. Дълбочица, е усеяно с голям брой могили, които могат да се разделят на три големи дяла около с. Челопеч, около гр. Пирдоп и около селата Лъжене и Душанци. Могилите около гр. Пирдоп от своя страна се разделят на три групи, от които в първата група са могилите пръснати между града и Стара планина, в втората — могилите по хребета между гр. Пирдоп и р. Тополница. Третата група, в която се наброяват повече от сто могили, заема левия бряг на р. Тополница със средногорските местности: Миникон, Диванини могили, Щърбина, Мухча, Улица, Конска, Манзул, Урсулица, Златевица, Рорач и местностите Алта-алан и Артьовица, Дражил, Дандана, Кара тепе, Средния гьол и Панагюрските колонии, включени между р. Тополница, р. Медед в. Бич и Панагюрските колонии.

Първата група могили в същинско Златишко поле обхваща могилите между Челопешкото възвишение и Златица — „Бакаджик". Техният брой е около 40, от които 3 в местността „Алана" до с. Църквище (Клисе-кьой), 12 в местността „Кормйнеш", ю.-з. от с. Челопеч, 2 в местността „Топравица" — под с. Челопеч, 13 около Златица в местностите Герена, Беш-тепе, Бакаджик и Дълбокия път (Ловджийската могила), 2 при с. Карлиево, в местността „Маята" и 4 около село Чавдар.

Около с. Челопеч по-голям интерес представя предисторическата „Гинова" могила, 1 клм. южно от селото в местността Топравица, в която културният слой, по характерните прави дръжки и цилиндрични съдове, трябва да отнесем към по-старата неолитна епоха.[1] В групата Корминеш — Челопешко, могилата до манастирчето Св. Неделя, е съвършено сринатата. Срещу Корминеш, от дясната страна на Челопешката река до Пишмишовия извор, в местността „Малоселене" се намира предисторическо селище от неолитната епоха.[2] Интересни по своята големина са и могилите Юг-тепе и могилата в Алана, между Златица, Челопеч и Църквище, Кумулка, под с. Църквище и Ловджийската могила в Дълбокия път при гр. Златица, дето се откриха следи от предисторическо селище.[3]

Почти в центъра на Златишкото поле се намира гр. Пирдоп. В землището му се наброяват повече от 150 могили, които следва да разделим на три големи групи:

I. В полето между гр. Пирдоп, селата Лъжене и Душанци и Стара планина има около 20 могили, от които по-интересни са: Тартарица около 5 м. вис., Кьосова могила, Рошава могила, Дервишка могила и Голямата могила. Всички те имат средна височина от 3 до 4 м.

В тази група, под развалините на Еленския манастир, в местността Тодоричане, интересна е групата от 6 могили, от които в

[1] Сведения за някои могили около гр. Пирдоп и в Златишкото поле ни дават: П. Мутафчиев, Стари градища и друмове из долините на Стряма и Тополница. София 1915, 32, 36; същия, ИАД VII, 1919/20, 262; Н. Петков, Принос за проучване могилите при гр. Клисура. ГПНБМ. 1926, 55. М. Стоянов, Град Пирдоп. София 1941, 31—33.

[2] За Русалските гробища в Челопешко-мирковските възвишения съществува предание, че там срещу русалската неделя, са загинали християнски войски в бой срещу турците.

[1] Н. Петков, ИАИ VIII, 1934, 431, 432, обр. 423, 244.

[2] Пак там, 430.

[3] Пак там, 430, обр. 242.

разкопаната през 1914 г. от П. Мутафчиев могила до манастиря Св. Тодор, са открити два късни гроба. Под тях следва каменен насип в форма на могила, а под насипа глинеста почва без следи от каквото и да било погребение. Мутафчиев отнася тази могила към „пусти могили".[1]

Източно от тази група, от лявата страна на Еленската река, през 1905 г., при разкопаване мястото около една от могилите под в. Калиман, са били намерени малки глинени съдинки.[2]

Срещу могилата Тартарица сев. от пътя Пирдоп — Душанци има група от 3 могили, а с.-и. от с. Душанци — група от 7 могили. При постройката на пътя Душанци — Пирдоп, южно от него, близо до с. Душанци, е била разкопана една плоска могила, в която били открити чирепи от глинени съдове и бронзови гривни.[3]

II. Могили по хребета над Пирдоп на брой около 25. Те почват от р. Граматник към Кръста, Корията, св. Петка, св. Богородица и над боровата гора над самия град. По интересни са могилите: Кръста, св. Петка, св. Богородица, от които могилата св. Петка е била разкопавана от бившия пирдопски учител Т. Ангъозов, в която е било открито погребение със следи от пепелище и парчета от глинени съдове.[4]

III. От южната страна на Брамлия, средногорска височина, след 4—5 могили пръснати по Дългия рът и Мирков дол, р. Тополница служи за граница на третата и най-голяма група могили в Пирдопско, състояща се от около 100 могили. Като изключим могилите в местността Миникон край р. Тополница, останалите от тази група могили са пръснати на групи по високите средногорски поляни, а някои от тях, като например тези в местностите Конска, Улица и Пърдевица, са в самата гора. От своя страна, третата група могили се разделя на 11 подгрупи:

а) Манафски могили в местността Миникон, от 32 могили, от които 17 каменни и 15 землени с височини от 80 см. до 3 м. Няколко от тях са разкопавани. В една такава могила, южно от р. Тополница, личат пепелища. В тази група до могили с значителни размери има по една могила с малки размери.

б) Диванини могили и Пърдевица с 6 могили, всичките каменни, със средна височина до 2 метра.

в) Групата Мухча от 32 могили, разделени на две групи: в първата влизат 21 могили, а във втората — 11 могили, групирани около една голяма могила, от която е изкопан малък четириъгълен каменен жертвеник с улейче от едната страна. Могилите от тази група имат височина от 80 см. до 4 м.

г) Западно от Мухча, в местността Дражил се намира група от 21 могили, от които тази между Мухча и Дражил има височина около 4 м. с дължина 19 м. Насипаната до нея малка могила (висока 50 см.) е оградена с кръг от камъни. В най-западната част на Дражил се намират няколко малки могили, някои от които (Гугова могила) са разкопани. В центъра на Гугова могила са били натрупани камъни около малки съдинки работени на колело.

д) Южно от Дражил, в местността Кара тепе, около Болгурника се намират 2 каменни кръга и 8 могили. Първият каменен кръг, 11 м. в диаметър е повдигнат около 80 см. над околната почва. Състои се от малки и големи камъни. Вторият каменен кръг е с по-малки размери.

е) Конска — група от 8 могили, някои от които с значителни размери. До първата могила има забити в земята 3 големи камъни.

ж) Група Улица с 8 могили.

з) Група Златевица с 8 могили, в две подгрупи, насипани до „Болгурника". Някои от тях са разкопавани.

и) Група Урсулица с 12 могили. Повечето от тях са в съседство с грамадни гранитогнайсни блокове върху един от които е издълбан „Болгурник". Мнозинството от могилите са каменни. Две малки могили се намират до Булгурника, около една от които има каменен кръг. Могилката има 60 см. вис. и 15 крачки дължина. Около втората могилка има също така кръг от 7 големи камъни.

---

[1] П. Мутафчиев, Разкопки на могили в Пирдопско. ИАД IV, 1914, 262.

[2] Мутафчиев, Стари градища и друмове из долините на Стряма и Тополница, 36.

[3] Пак там, 32.

[4] Стоянов, Град Пирдоп, 32.

к) Между в. Буная и в. Бич се намира интересна група от 17 могили, от които три са с по-значителни размери. Останалите 14 могили имат височини до 1 м.

л) Групата Рорач с местностите Алта алан и Артьовица с 4 могили, от които 2 в Алта алан и 2 в Артьовица. Първите две са землени. Те са разкопавани. В Артьовица и двете могили са земни. Първата от тях има 4 м. височина.

В землището на с. Лъжене между Илийнска река до дълбокото корито на р. Дълбочица се намират 18 могили, разположени от двете страни на шосето Пирдоп — Клисура, под Калиман и из Топкория. По-интересни от тази група са могилите с значителни размери: Сиври тепе (5 м. в.), Маджар тепе и Веровица, край р. Бракеве.

Като отделна и най-крайна в източната част на Златишкото поле група, трябва да отнесем могилите, насипани по високото плато, включено между р. Дълбочица, възвишението Голямо гламе и на изток планинския възел Козница. Тук могат да се наброят около 32 могили, от които 4 северно от шосето за Клисура, над високия бряг на Дълбочица, 6 по Голямо гламе, 7 из развалините на Черкезкото село, от които една, най-южната, с значителни размери, и 5 към Козница, източно от Вътопската река (Боклуджа).

Разглеждайки могилите пръснати на групи из средногорските поляни над Пирдоп, трябва да спомена и за могилите, насипани южно от „Конска“ и „Улица“ до Панагюрските колонии също и тези западно от колониите и р. Медед до върховете Братия и Лисец.

Първата група, около Панагюрските колонии, се състои от 15 могили. Източно от тази група в местността Средния гьол, се намира втората група от 19 могили. През 1931 г. една от тези могили е била разкопана и в нея е било намерено глинено гърненце, работено на колело.

Интересна е могилата в гората между колониите и в. Братия. Тя има 12 крачки диам. и 80 см. височина. Обиколена е с кръг от забити в земята камъни.

Под в. Братия има 6 могили, под в. Лисец 1 могила и в местността Сандъкли, към „Оборище“ — 3 могили. От всички тези могили голям интерес представя каменната могила Сивата грамада[1] в местностите Сандъкли между в. Лисец и Оборище в началото на гората Разлатица. Тя е 5 м. висока и около 50 крачки в диам. Направена е изключително от ломени камъни, каквито в близката ѝ околност няма. На няколко места иманяри са се опитвали да проникнат в нея. От двете ѝ страни има по една малка землена могила. Интересно е преданието за насипването на могилата Сивата грамада. Някога овчари на нейното място открили сол. Уплашени да не би султанът (или царят) да накара околното население да копае ангария солта, постепенно засипвали откритата сол с камъни, докато се издигнала внушителната каменна могила Сивата грамада.

Могилите в Златишкото поле и съответния дял на Централна Средна гора могат да се разделят на уединени и групови некрополи, на големи и малки по размери и на каменни и землени по направа.

От проучванията ми в Софийското, Златишкото и Карловското поле съм установил, че уединените могили се срещат повече в големите полета, докато груповите могили некрополи се срещат изключително в малките балкански поляни далеко от големите пътища и реки. Такива са некрополите в Софийско: Маргая над Буховския манастир,[2] Вървището над ж. п. гара Гор. Малина,[3] при турските гробища зад с. Саранци,[4] на Падало — източно от с. Макоцево[5] и Байловския некропол.[6] Некрополите в Златишкото поле и Централна Средна гора заемат високите средногорски поляни, включени между р. Тополница, р. Медед, р. Рорач, върха Бич и Панагюрските колонии. В Карловско, клисурските

---

[1] Петков, Могили и други находки от Софийско. ИАИ VII, 1932—1933, 379, обр. 127.

[2] Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле и близките му околности. ГНМ VI, 1932/34, 242.

[3] В. Миков, Могилни некрополи от Горна Малина (Новоселска околия). ГПНБМ 1931/34, 70.

[4] Петков, ГНМ VI, 1932/34, 242.

[5] Петков, Могилни некрополи в Софийско и Троянско. ИАИ XIII, 1939, 309—313.

[6] Р. Попов, Некрополът при Байлово. ИАИ I, 1921/22, 68—85.

некрополи заемат високите средногорски поляни по Чумина, Поленето[1] и Кришев дол. Само Божидарският некропол на Илънлъджа е насипан в ю. - з. част на Карловското поле, край р. Стряма, която тук мие Слатинските склонове на Средна гора.[2] Това явление на могилни некрополи, насипани изключително по високите поляни на Централна Средна гора, не е случайно[3] и то трябва да бъде проучено във връзка с бъдещите изучвания на тракийската култура у нас.

Докато уединените могили в Златишкото поле в повечето случаи са с значителни размери (Юг-тепе, Могилата, Кумулка — Челопешко, Ловджийската могила — Златишко, Рошава могила, Кьосова могила, Дервишка могила, Тартарица — около Пирдоп, Сиври тепе, Маджар тепе, Беровица — около с. Лъжене, имат вис. от 3 до 5 м.), некрополите в него се състоят изключително от малки по размери могили. В някои случаи (Миникон, Мухча, Дражил, Бич), около една голяма могила са насипани останалите могили от некропола и то с малки размери.

В зависимост от терена, дето са насипани, могилите се делят на землени и каменни. Повече от могилите в некрополите заемащи високите поляни на Централна Средна гора са каменни.

Една характерна особеност в някои могилки от некрополите в Централна Средна гора са каменните кръгове от големи и малки камъни, забити около могилите. Подобни каменни кръгове имаме при с. Торос.[4]

В случайните откопавания в някои от могилите в Златишкото поле, а по-специално в някои от могилите на некрополите в Централна Средна гора, са намирани малки глинени съдинки, работени на колело или на ръка, над които са били натрупвани камъни и пръст до оформяване на могилата в желаната ѝ височина. Така, в една от могилките от могилния некропол Миникон, са намерени парчета от глинени съдове и пепелища, в Гугова могила на Дражил, под каменния ѝ насип, са били открити подобни глинени съдове. В една от разкопаните могилки на некропола при Средния гьол, източно от Панагюрските колонии, са намерени подобни съдинки. Над Пирдоп в могилата св. Петка,[1] в могилата до с. Душанци[2] и в насипа до една могила под в. Калиман при с. Лъжене,[3] също така са били открити фрагменти от глинени съдове и пепелища. Дали и други предмети са били намерени в същите могили не е известно, защото разкопаванията са правени безсистемно от случайни хора и иманяри. Все пак, по начина на погребението и по аналогии с подобни находки в Клисурските,[4] Байловския,[5] Макоцевския[6] и Гор. Малинския некрополи,[7] разкопаните досега могили, а навярно и останалите могили от съответните некрополи в Златишкото поле и Централна Средна гора, ще трябва да отнесем към желязната епоха.

До сега, както в Софийското и Карловското поле, така и в Златишкото поле, до могилните некрополи не са открити селища от съответната на некропола епоха. В Златишкото поле, откритите предисторически селища при Бучум, под могилата Тартарица, край Пирдоп, в керамидарницата на Ненчо Стрелков, на Тяовене — между Пирдоп и Бакаджик, на Бакаджик, Дълбокия път, до Златица и Малоселене и селищната Гинова могила до с. Челопеч са от неолитната епоха.[8]

Где са били селищата на погребаните в Средногорските могилни некрополи в Златишко и Пирдопско, бъдещите проучвания в тази област ще ни открият.

Неделчо Петков

---

[1] Петков, ГПНБМ 1926, 55 сл.
[2] Пак там, 62.
[3] В Родопите, в малките долини на селата Проглед и Павелско, Асеновградско, се намират два некропола от голям брой малки могили от халщатската епоха. Виж В. Миков, Разкопки в Родопите. ГПНБМ 1940/41, 20, 23, 28.
[4] Ив. Велков, Стари селища и градища по долината на Вит, 39, обр. 27.

[1] Стоянов, Град Пирдоп, 32.
[2] Мутафчиев, Стари градища и пр., 32.
[3] Пак там, 36.
[4] Петков, ГПНБМ 1926, 60, обр. 5.
[5] Попов, ИАИ I, 1921/22, 68 сл.
[6] Петков, ИАИ XIII, 1939, 309—313.
[7] Петков, ИАИ VIII, 1934, 430.
[8] Пак там, 431—432.

Les tumuli de la plaine de Zlatica et du centre de la Sredna Gora

La plaine de Zlatica qui se trouve entre la Stara Planina, la Sredna Gora, Koznica et les hauteurs du village de Čelopeč, compte plus de 230 tumuli, se subdivisant à leur tour en quatre grands groupes:

1°. groupe — autour de Čelopeč, 40 tumuli.

2°. groupe — autour de Zlatica et de Pirdop et le centre de la Sredna Gora, 150 tumuli.

3°. groupe — autour de Lăžene et de Dušanci, 18 tumuli.

4°. groupe — s'étendant de la Dălbočica (à l'Est de Lăžene) à la Koznica — 22 tumuli.

Du premier groupe, est remarquable au point de vue scientifique le tell préhistorique de Ginova Mogila, près de Čelopeč où l'on a découvert deux couches néolithiques:

A) celle du fond — renfermant des vases cylindriques;

B) couche renfermant des vases ornés au graphite.

Du deuxième groupe, les plus remarquables sont les nécropoles tumulaires de la Sredna Gora dans les localités suivantes:

1°. dans la localité de Minikon — 32 tumuli nommés „Manafskite Mogili"
2°. Divanini Mogili — 6 tumuli
3°. Muhča — 32 tumuli
4°. Dražil — 21 tumuli
5°. Kara tepe — 10 tumuli
6°. Konska — 8 tumuli
7°. Ulica — 8 tumuli
8°. Zlatevica — 8 tumuli
9°. Ursulica — 12 tumuli
10°. Bič — 17 tumuli
11°. Alta-alan (Rarač) — 4 tumuli

Du troisième groupe, le plus d'intérêt scienitifique offrent les tumuli de Sivri tepe (5 m. de haut), Madžar tepe et Berovica qui se trouvent à l'Est du village de Lăžene, autour de la rivière nommée Brakeve.

Du quatrième groupe, le tumulus de la rive droite de la Vărtopska reka, dans les ruines du village de Čerkesko, a environ 7 m. de haut.

Dans le centre de la Sredna Gora, autour des Panagjurski kolonii, se trouvent 15 tumuli, 19 dans la localité de Srednija Gjol et 5 autour des sommets de Bratija et de Lisec.

Du dernier groupe, est intéressant le grand tumulus de pierres dit „Sivata Gramada", entassé dans la localité de Sandăkli.

Les tumuli isolés de la plaine de Zlatica ont des dimensions considérables (3 à 6 m. de haut), tandis que les nécropoles tumulaires du centre de la Sredna Gora sont de dimensions peu importantes — jusqu'à 1 m. de haut. Les unes sont de pierres accumulées, les autres de terre entassée.

Les cercles de pierres (grandes et petites), enfoncés autour des tumuli, représentent une particularité caractéristique de quelques tumuli qui font partie des nécropoles tumulaires du centre de la Sredna Gora.

Dans les nécropoles tumulaires du centre de la Sredna Gora, fortuitement fouillées, on a découvert des tombes de crémation, de petits objets en fer et de petits vases d'argile, circonstance qui nous permet d'admettre que les nécropoles tumulaires de la plaine de Zlatica et du centre de la Sredna Gora ont été entassées pendant l'âge du fer, vers le IIIe ou le IIe siècle av. notre ère.

N. Petkov

Могили и селища по течението на река Пеклюк

Около 5 клм. южно от Сливница (Софийско), всред хълмиста местност, се намира с. Гълъбовци. Непосредствено зад селото се издигат височините Ковачевица, които го отделят от с. Гургулят. От двете страни на тези височини протичат Гургулятската от запад и Пеключката река от изток, които пред с. Гълъбовци се сливат в едно и образуват Сливнишката река. Около 2 клм. югоизточно от с. Гълъбовци, Пеключка река прорязва грамадна варовита скала, дълга около 150 м. Тази скала, населението от Гълъбовци и Гургулят нарича Пеклюк или Пеключки камък. Пеклюк се подразделя на три групи скали, всяка една с отделно наименование: тази от дясно на реката се нарича Пеклюк или Пеключки камък, а от ляво — Равни камък и над него Кривша.

Пеклюк (от пакла, пеклица, както в Брезнишко и Радомирско наричат възела, клупа с който се закопчава копчето на горна дреха), както изобщо се именува тази дълга варовникова стена, е привлякла вниманието на човека още от най-ранни времена. Кривша и Равни камък са дали подслон на човека в предисторическо време. Пеключки камък, поради своята голяма височина (до 20 м.) и непристъпност, освен през предисторическо време, е била обитавана и използувана и през по-късни времена. Високо от южната страна на Пеклюк зее отворът на пещерата Гълъбарника, а от север само няколко метра над Пеключка река, се вижда входът на Хайдушката пещера. Освен двете пещери, цялата повърхност на Пеключки камък е усеяна с многобройни развалини на зидове, сгради и фрагменти от глинени съдове.

Входът на Гълъбарника има форма на грамадно ухо с размери $3^1/_2 \times 2$ м. Пещерата е проходима на една дълбочина до 15 м. При входа тя има вис. до $2^1/_2$ м. и широчина около 1·50 м. На много места подът на пещерата е покрит с пясък, земя и ръбат чакъл, всичко разбъркано до неузнаваемост от постоянните разкопавания на иманяри. Из така разбъркания насип се намират парчета от глинени съдове и животински кости. Площадката пред входа на Гълъбарника представлява част от културни остатъци, разбъркани от иманярските разкопвания. Покрай фрагменти от предисторически глинени съдове и животински кости, намират се и фрагменти от съдове и от по-късно време. От площадката на пещерата до реката, цялото място, което стръмно се спуска към Пеключка река, е усеяно с фрагменти от съдове, работени на колело.

Около 10 м. южно от Гълъбарника се виждат основите на четвъртита сграда 2 м.$\times$3 м. с дебелина на зида около 0·50 м. Градена е от ломени камъни, споени с бял хоросан.

От източната си и северна страна Пеключки камък представлява по-голям интерес. Тук той се слива с Малка Войводина могила. От тази страна Пеклюк е защитен с подпорни зидове и стени. Тук се намира 6 м. дълбока цистерна градена с ломени камъни в редове, споени с бял хоросан. Цистерната отвътре е измазана с червена мазилка, 3 см. дебела. Из пръстта около цистерната, се намират парчета от глинени съдове, работени на ръка.

Няколко метра северно от цистерната се виждат основите от четвъртита сграда 7$\times$3 м. и дебелина на зида до 1 м. Над тази постройка се откриват основите на втора подобна сграда.

На север от тези постройки, съединени помежду си с подпорни зидове, се вижда 4 метра висока стена с два реда бойници. Стената е градена от ломени камъни, споени с бял хоросан. Отворите на бойниците имат форма на полукръг, 13 см. дълги и 10 см. високи. Оттук са изровени и пренесени в с. Гургулят няколко здрави големи връчви и дялан камък във форма на олтар. Петър Симов от с. Гургулят е намерил на това място няколко сребърни римски монети.

Под стената с мазилките се намира отворът на втората пещера в Пеключки камък — Хайдушката пещера. Проходима е до 10 м., със средна височина до 1·30 м. И тук иманярската лопата е разбъркала културните слоеве.

Срещу Пеключки камък от лявата страна на Пеключка река се издигат грамадните варовити скали „Равни камък“ и „Кривша“. Южно от тях се намира буен извор. Цялата местност около извора и двете скали и зад тях е усеяна с голямо количество фрагменти от глинени съдове, животински кости, кременни и костени оръдия. В основата на скалите и между тях се намират късове от мазилка с отпечатъци на колове, чиято дебелина е достигнала до 5 см. в диам. От източната страна на „Равни камък“ се разкрива културен слой, дебел 1 м., обаче и тук иманярската лопата е разбъркала слоя до неузнаваемост. По намерените фрагменти от глинени съдове, орнаментирани с графит, бяла боя и хематитна охра, трябва да приемем, че „Равни камък“ и „Кривша“ са били обитавани първоначално през каменномедната епоха. Отвесната южна част на камъка Кривша, в основите на който се откриха късове от мазилка с отпечатъци на колове от някогашните буйни огньове,

е разтопена и образува червена глазура. По-късно в северните клонове на „Равни камък“ се е настанил носителят на врязаната керамика, характерна за бронзовата епоха у нас, от която се откриха голямо количество фрагменти.[1] Тази керамика по фрагменти и форма на съдовете, твърде много се отличава от керамиката открита в селищните могили от бронзовата епоха в южна България.[2] Докато керамиката в откритите селища от бронзовата епоха от западните покрайнини у нас е богато орнаментирана с врязани триъгълници и кръгове или чрез отпечатване на кръгове и последователно скачени малки волути, в селищните могили в южна България, от същата епоха украсата почти липсва. Като паралел на бронзовата керамика от Пеклюк можем да посочим на тази от Сухата пещера до с. Долни Лом—Белоградчишко.[3] Бъдещите разкопки в Пеклюк ще допринесат твърде много за проучване и разработването на тази керамика у нас.

Над скалата Кривша, на билото на височината, се намира малка могилка „Боте“ вис. 2 м. и диам. 55 крачки. В разкопаната ѝ от иманяри северна част се открива профил на културен слой около 60 см. дебел, из който се изравят фрагменти от груби, неогладени глинени съдове, орнаментирани с нарези и ямички. В източната част на могилата Боте, бил разкрит и разграбен от иманяри гроб. Около могилата се намира селище с керамика, каквато се откри в могилата „Боте“. По всяка вероятност, при насипване на могилата е вземано земя от селището около нея.

Около 100 м. югоизточно от могилата „Боте“ се намира „Кръстина могила“, наречена така поради каменния кръст, който се намира до нея. През средата на тази могила е направен прорез около 2 м. широк. Липсват данни за откритите материали в нея. Южно от „Кръстина могила“, до шосето за Брезник се намира „Маноилова могила“.

По средата между Пеклюк и с. Гоз, от лявата страна на Пеключка река, в местността „Лагатор“, гдето се набират кошарите на с. Гоз, се откри голямо предисторическо селище с керамика орнаментирана с врязани волути, меандри, кръгове и спирали[1] подобна на тази открита в Белица, Г. Богоров, Челопечене, Волуек, Кътина, Чеканчево, Яна и др. селища из Софийското поле.[2]

Цялата местност от Пеклюк до Кошарите на с. Гоз, южно от вододела към с. Гоз, е усеяна с фрагменти от глинени съдове от предисторическо и по-ново (римско) време.

Западно от „Лагатор“ по посока към извора „Врело“[3] се откриват следи от селище (римско?), в което се намират глинени фрагменти от съдове, парчета от тухли, монети и др. предмети. По посока към Врелото са открити глинени тръби от водопровод.

Южно от вододела, между с. Гоз и кошарите на същото село, се намират други две селища, от които това на изток от пътеката за с. Гоз в местността „Пазарище“, е от по-ново (римско?) време. В него се намират фрагменти от глинени съдове, медни монети и стрели. Реката край „Пазарище“ се нарича Селска река.

Във второто селище срещу „Пазарище“, западно от пътеката за с. Гоз, в „Забел“, из „Клисура“ се намират груби неорнаментирани фрагменти от глинени съдове.

Н. Петков

---

[1] Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле и близките му околности. ГНМ VI, 1932/34, 406, 408, обр. 252, 267.

[2] Миков, Селищна могила от бронзовата епоха до с. Веселиново, Ямболско. ИАИ XIII, 1939,195—228.

[3] Миков, ИАИ VII, 1932/33, 365, обр. 117; Петков, ИАИ VIII, 1934, 431.

[1] Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле, 406, обр. 256, 7.

[2] Пак там, 407, обр. 253.

[3] Съществува предание, според което Пеклюк и Кривша били съединени и местността от тях до кошарите на с. Гоз била изпълнена с вода. Понеже на един богат (търговец) децата се удавили в това езеро, наредили да се задръсти с вълна, памук и дърва изворът на Врелото, от където се пълнело езерото. По-рано, когато водата от езерото не могла да се изтича от другата страна на Пеклюк, изливала се към с. Златуша, гдето и сега тази местност е мочурлива.

Tumuli et habitats préhistoriques et historques du bassin de la Peključka reka entre les villages de Gălăbovci (arr. de Slivnica) et de Goz (arr. de Breznik)

Dans la vallée du Pekljuk, entre les villages de Gălăbovci et de Goz, se trouvent des antiquités de différentes époques. Au Sud de Gălăbovci dans les rochers de Pekljuk se trouvent les grottes de Gălăbarnika et de Hajduškata peštera qui ont été habitées a l'époque néolithique. Autour des ces deux grottes se trouvent des fondements de constructions historiques (romaines). A l'Ouest du Pekljuk, près des rochers de Ravni Kamăk et de Krivša, se trouvent deux grandes habitations préhistoriques de l'époque néolithique et de l'âge du bronze.

A 2 km. environ au Sud de Peključki Kamăk, près des bergeries de Goz, dans la localité de Lagator se trouve une habitation préhistorique de l'époque néolithique.

A droite de Lagator près de la source de Vrelo, se trouve un grand habitat historique.

Au Sud des hameaux de Goz, dans la localité de Pazarište, se trouvent des tessons de vases en argile, des monnaies de cuivre, des flèches et d'autres matériaux.

Entre le Pazarište et Goz, dans la localité de Zabel et à Klisura se trouve un habitat préhistorique.

N. Petkov

Материали за проучване предисторията на България

1. Предисторическа селищна могила при с. Ветрен, Пазарджишко. Около 5 клм. югоизточно от с. Ветрен, в местността Тикера, от лявата страна на шосето за с. Сараньово, се намира голяма селищна могила, срещу която, от дясната страна на шосето, се намира голям извор, от който околната местност е получила и наименованието си Тикера. Повърхността на могилата е усеяна с множество фрагменти от глинени съдове и др. предмети, които ясно очертават културните наслоявания в могилата, обитавана през каменномедната и по-стара неолитна епоха. Към първата епоха принадлежат предметите показани на обр. 1, 1—8. В врязания и рисуван с графит орнамент са застъпени волути и спирали. Намериха се фрагменти от съдове и с инкрустиран с бяло вещество орнамент. В някои случаи, рисуваният с графит орнамент, е застъпен и по вътрешността на тънкостенните съдове. Този начин на рисуван орнамент имах случай да установя в каменномедния слой на селищната могила Окол-глава при с. Гниляне (Софийско).[1]

На обр. 137 са показани предметите от същия пласт: глинена похлупка (9×10 см.) във форма на конус (обр. 137, 4), глинен кълъповиден предмет за прашка (обр. 137, 5), каквито се срещат във всички пластове на селищните могили познати от Гниляне,[1] Чеканчево (Софийско),[2] Карановo (Новозагорско),[3] Веселиново (Ямболско),[4] Дуванлий и Македония;[5] каменен чук, дъл. 8·5 см. (обр. 137, 8). Намериха се доста фрагменти от глинени масички, украсени с врязан орнамент. Към същия горен пласт принадлежат и няколко дъна от дебелостенни съдове с отпечатъци на рогозки, които ще имам случая да разгледам по-специално на друго място.

Разкопките в селищните могили при с. Челопеч (Пирдопско) и Карановo (Новозагорско)[6] разкриха една нова неолитна култура с цилиндрични съдове и прави дръжки, която култура се откри непосредствено под рисуваната с графит керамика, характерна за каменномедната епоха. Тази по-стара неолитна култура, която се явява у нас преди каменномедната епоха е застъпена също така и в селищната могила Тикера с доста фрагменти от цилиндрични съдове снабдени с характерните за същите съдове прави дръжки с цилиндрични израстъци (обр. 137, 10). Дъната на

[1] Петков, Могилата Окол Глава при с. Гниляне. ГНМ V, 1926/31, 127, 128, обр. 40—41.
[1] Петков, ГНМ V, 1926—1931, 136.
[2] Петков, ГНМ VI, 1932—1934, 419.
[3] Миков, ИГД V, 1937, 171, обр. 16.
[4] Миков, ИАИ XIII, 1939, 224, обр. 268.
[5] L. Rey, Observation sur les habitats de la Macédoine, 239.
[6] Първата разкопка от Н. Петков, втората от В. Миков. Материалите под печат.

този тип съдове са плоски. Върху дъното на един такъв съд е отпечатена плетка от някаква материя. .

В основата на югоизточната част на могилата се намериха доста фрагменти от съдове, върху червената и излъскана основа на които с бяла боя са теглени геометрични линии. Тези съдове са имали купообразна форма с цилиндрични кухи дъна и са били снабдени с две въжести дръжки с малки хоризонтални дупки (обр. 137, 9). Подобна керамика ни е позната от Софийско,[1] и с. Караново (Новозагорско).[2]

Могилата Тикера до с. Ветрен (Пазарджишко) представлява голям научен интерес, защото в нея се откриват три неолитни пласта, които по неоспорим начин доказват, че керамиката с цилиндрични съдове и прави дръжки не е от бронзовата епоха, а е по-стара от рисуваната с графит през каменномедната епоха у нас. Могилата до с. Ветрен и тази до с. Караново доказаха също така, че керамиката с бял и винен боядисан орнамент, върху червена основа е по-стара от керамиката с цилиндрични съдове и се явява в най-долния пласт на тези могили.

2. С. Аканджиево, Пазарджишко. 5 клм. южно от с. Ветрен се намира с. Аканджиево, в околностите на което има доста старини. Северно от селото се намира голяма конусообразна Шаранкова могила, по посока към манастиря Св. Петка се редят три помалки могилки, а зад тях, по посока към р. Марица в корията — местността „турските гробища“ се намира голям могилен некропол. Във връзка с този могилен некропол ще да е и откритата през 1944 г. в близката до некропола Ветренска местност Ханджийската воденица в Орешовата могила каменна гробница с фронтонен покрив[3] и засипаната подобна гробница в съседната до р. Марица могила, по повърхността на която се намират фрагменти от глинени съдове, въглени и горяла пръст.

Селището, на което е принадлежал този голям некропол и което П. Мутафчиев търси в околностите на с. Аканджиево,[1] можах да открия непосредствено западно зад селото в местността „Бучилото“ (водопад) до реката в имота на Цветан Кръстев Кинчев, който при реголване на лозето си е открил доста интересни предмети, сега пропаднали и разнесени от разни лица. В центъра на лозето са били открити заровени в земята 3 здрави наредени една до друга глинени връчви (1·65 м. вис.), покрити всяка една с каменна плоча. До тях е имало други три строшени подобни връчви. Една от здравите връчви Кинчев е прибрал в дома си в с. Аканджиево. Тя е добре огладена, с профилуван ръб на отвора, а дъното е снабдено с 15 сантиметрово дълго цилиндрично краче. В селището се намират много парчета от черно-фирнисови съдове, каквито са открити в дуванлийските могили.[2] Същият селянин,

Обр. 137. — Материали от селищната могила „Тикера“ при с. Ветрен, Пазарджишко
Fig. 137. — Matériaux du tell préhistorique appelé „Tikera“, près du village de Vetren, arr. Pazardžik

[1] Петков, Предисторическа боядисана керамика от Софийската котловина. ГПНБМ 1928/29, 187.

[2] Могилата изследвана от В. Миков. Материалите още необнародвани.

[3] Ив. Венедиков, ИАИ XV, 1946, 194 сл.

[1] П. Мутафчиев, Стари градища и друмове по долините на Стряма и Тополница, 67.

[2] Ив. Велков, Могилни гробни находки при Дуванлий. ИАИ VI, 1930/31, 20, обр. 19; 30, обр. 28, 29.

при реголване на лозето, е открил здрави чернофирнисови съдове, теракота, изобразяваща мъжка (?) глава, бронзово изображение на подобна глава и др. предмети.

3. Бояна, Софийско. Около 300 метра южно от селото, под голямата скала Батил (Момина скала), в местността „Преодо“ до Пашин кладенец, до реката, се откриха следи от селище от желязната епоха. Между множеството неорнаментирани късове от тънкостенни съдове, работени на ръка, се откриха и такива украсени с малки врязани спирали (обр. 138), какъвто орнамент ни е познат от Алдомировци—Братинска река (Софийско).[1]

Намери се и едно малко глинено мониcто.

Тук може би ще трябва да търсим едно от селищата на тракийските племена тре-

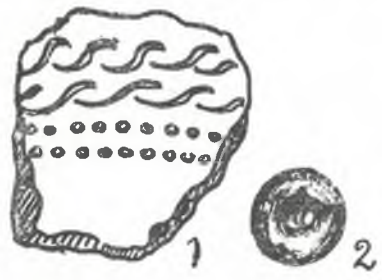

Обр. 138. — Фрагмент от глинен съд от предисторическото селище при с. Бояна, Софийско
Fig. 138. — Fragment en argile de la station préhistorique de Préodo, près du village de Bojana, arr. Sofia

рии или тилатеи, за които Тукидид казва, че живеели на север от планината Скомии (Витоша)[2] и се простирали до Стара планина.[3] Голямата скала Батил или Момина скала, издигаща се над селището от другата страна на реката ще е била естествената му крепост. По източния склон на Батил, по посока към местността Семовица, се намират фрагменти от глинени съдове, между които попадат и такива от чернофирнисови съдове, каквито открих в голямото тракийско селище при с. Аканджиево (Пазарджишко).

По възвишението Семовица, южно от с. Бояна, се намират парчета от тухли, дебели 4 см., керамиди 2·50 см. дебели и фрагменти от съдове.

Източно от Семовица до Боянската река се откриха следи от второ селище с груба керамика, украсена с релиефен орнамент (шнурова керамика).

4. Клисура, Карловско. Освен откритото до жертвения камък в местността „Поленето“ в имота на Цанко Маллов селище от желязната епоха[1] около 2 клм. източно от него, в местността Кришев дол, край стария път Сопот—Кипривица, се откриха следи от подобно селище. И тук, както и при селището в „Поленето“ се намира могилен некропол, от който са останали неразкопани 8 могилки, от които една — Симеонова могила с значителни размери (вис. около 4 м.). По намерените в това селище фрагменти от глинени съдове украсени с релиефен орнамент, каквито можахме да открием в селището в Поленето[2] и в близката до Кришев дол, край високия бряг на р. Падеш могила,[3] двете селища и могилните некрополи около тях, ще трябва да отнесем към едно и също време—халщатска епоха.

Неделчо Петков

Matériaux préhistoriques de Bulgarie

1. Tell préhistorique appelé „Tikera“ près du village de Vetren (arr. de Pazardžik). A 5 km. S-O. du village de Vetren se trouve le tell préhistorique „Tikera“ dans lequel on a constaté trois couches culturelles. Couche A inférieure (néolithique), renfermant de la céramique dont l'ornementation est blanche sur fond rouge; couche B supérieure, renfermant des vases cylindriques à manche droit; et couche C inférieure, renfermant des vases dessinés au graphite (fig. 137).

2. Aux environs du village d'Akandžievo (arr. de Pazardžik) se trouvent quelques nécropoles tumulaires et dans la localité

[1] Н. Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле. ГНМ VI, 1932/34, 420, обр. 260.
[2] Г. Кацаров и Д. Дечев, Извори за старата история на Тракия и Македония, 32.
[3] Г. Кацаров, Принос към старата история на София, 5.

[1] Петков, Жертвени камъни в Средна гора. Българска Историческа библиотека V, 1932, кн. I, 10.
[2] Пак там, 10.
[3] Петков, Принос за изучаване на могилите при гр. Клисура. ГПНБМ 1926, 60, обр. 5.

de Bučiloto on a découvert un habitat thrace, renfermant des vases avec des dessins et recouverts d'un vernis noir. Ces vases sont semblables à ceux des tumuli de Duvanli (arr. de Plovdiv).

3) Entre le village de Bojana (arr. de Sofia) et le Vitoche, dans la localité de Préodo près de Pašin kladenec, on a découvert un habitat de l'âge du fer (fig. 138).

A l'Ouest de cet habitat, près de la localité de Semovica, on a découvert un habitat préhistorique renfermant de la céramique de l'espèce dite „Schnurkeramik".

4) A 4 km. au Sud de la ville de Klisura (arr. de Karlovo), dans la localité de „Krišev dol" se trouvent des nécropoles tumulaires composées de 8 petits tumuli et à l'Ouest de ces tumuli un habitat Hallstattien.

N. Petkov

Колективни находки на кремъчни оръдия от Ловчанска околия

С. Лешница, Ловчанско. Селянинът Петко Маринов Шопов, когато вадел камъни на около 200 метра североизточно от селото, изровил край един камък около стотина върхове от копия, стрели, ножове и стъргалки, изработени от светло-жълтеникав кремък. На мястото на намирането не намерих отломки от кремък, не открих останки от каквато и да било материална култура. Кремъчни ядра се намират на 3 клм. от това място. Най-големите върхове на копия, които успях да прибера, имат дължина 9 см. и шир. 3·5 см.; стрелите са дълги от 4·5 см. до 5·5 см. и широки от 3 см. до 3·5 см. Кремъчните ножове имат различна големина. Най-големите от тях са 10·2 см. дълги. Намервачът твърди, че е имало много по-големи. Предметите са прибрани в музея на гр. Ловеч. Инв. №№ от 1188 до 1204.

С. Смочан, Ловчанско. В местността „Каса попенец" са открити вкупом върхове на копия, стрели и ножове изработени от бял кремък. Копията имат размери 11·6×4·3 см.; стрелите — 6.5×3 см.; 5×3 см.; ножовете — 18×3·5 см.; 13.5×3·5 см. Музея в Ловеч. Инв. №№ 72, 132, 136, 137.

Ловеч. На около 5 клм. западно от града близо до чешмата „Гюргевец" е открита колективна находка от кремъчни върхове за копия, стрели и ножове, изработени от тъмносив и светложълтеникав кремък. Те имат характерна листовидна форма. Музей в Ловеч. Инв. №№ 141, 142, 175.

Българене, Ловчанско. Селянинът Печо Иванов, жител на с. Българене, намерил в местността „Орлова глава" на около 7 клм. югозападно от селото колективна находка от кремъчни ножове. Намервачът твърди, че са били в „гърне". Дописникът на музея Ив. Цвятков го е замолил да му покаже самото място, за да може да събере частите на съда, но той е отказал да стори това. Отказал е също да даде или продаде кремъчните ножове, освен един, който е дълъг 10 см. и шир. 3 см., изработен от светложълтеникав кремък.

От колективните и единични находки (с. Хлевене, с. Деветаки и др.) се вижда, че изработването на кремъчни оръдия в Ловчанска околия е било масово явление. За да се развие подобна промишленост е благоприятствувало обстоятелството, че в Ловчанско се намират кремъчни ядра (с. Абланица, Микре и др.). От сравненията, които направих, се вижда, че във всички колективни кремъчни находки съответните екземпляри си приличат. Например, всички стрели от находката в с. Лешница имат еднаква сърцевидна форма, докато тези от Смочан имат по-близка до триъгълната форма. Отделните находки една с друга не си приличат, както по материала, така и по формата и изработката. Докато оръдията от Лешница и „Гюргевец" са изработени добре, тези от Смочан са изработени по-грубо. Това говори, че оръдията са изработени от различни хора и са служели като разменно средство.

Тинко Петров

Trouvailles collectives d'armes à silex de la région de Loveč

Près des villages de Lešnica, de Smočan, de Bălgarene et près de la ville de Loveč ont été découvertes des trouvail-

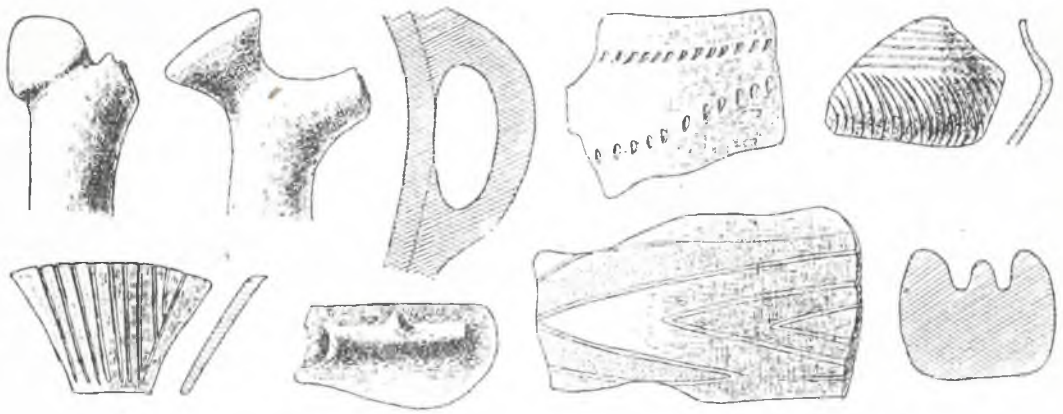

Обр. 139. — Фрагменти от глинени съдове от селищната могила при с. Оряховица
Fig. 139. — Fragments de vases en argile du tell préhistorique près du village d'Orehovica

les collectives de pointes de lances, de flèches, de couteaux et de grattoirs, le tout fait en silex. Ceci prouve que dans ces lieux on fabriquait en masse armes et outils de cette espèce pour des raisons de commerce.

T. Petrov

Материали от селищната могила до с. Оряховица

На 3·5 километра от Оряховица, Старозагорско, се намира една малка селищна могила, известна с името Плоската могила. Тази могила можем да причислим към многобройните селищни могили, които се срещат из Тракийската равнина и в североизточна България. По-рано могилата е била по-висока, но при разораване, височината ѝ значително намаляла. Сега тя има приблизително 4 м. височина при диаметър на основата 70 м. Особената ѝ форма и главно множеството глинени късове от съдове, с които е осеяна нейната повърхнина, са обърнали вниманието на двама от местните учители, които подпомогнати от група селяни, са нарпавили сондажни разкопки в единия край на могилата. Разкопките не са се водили научно; разкопвачите са имали за цел да намерят и приберат повече материали за музейната сбирка на прогимназията. Те не са обръщали никакво внимание на пластовете, от които произхождат различните предмети.

Намерените тогава предмети се пазят сега в училището на с. Оряховица (обр. 139). Макар и не много, те заслужават да бъдат обнародвани поради тяхното разнообрзие. Материалите принадлежат на две епохи: края на новокаменната и каменномедната.

Към по-старата епоха се отнасят няколко глинени дръжки от съдове, каквито се срещат в селищните могили при с. Веселиново (Ямболско), Шопова могила (Старозагорско), и особено във втория пласт на могилата при Карановo (Новозагорско). Дръжките имат цилиндрична форма и завършват в горния си край с конусовидна пъпка или израстък, който бива по-малък или по-разширен. От същия културен пласт произхожда и една широка, полуцилиндрична и хоризонтално пробита дръжка от плитък глинен съд, който е било снабден с две дръжки. Дръжката е украсена в средата с един малък конусовиден израстък. Заслужава да се обърне внимание на един къс от плитък обърнато конусовиден съд, украсен от външната и вътрешната му страна с отвесни и косо наведени плитко врязани широки линии. Подобни съдове у нас се намират изключително в по-горните пластове на втория културен пласт при Карановo и Веселиново.

Към втория културен пласт могат да се отнесат следните характерни за културата на каменномедната епоха предмети: един къс от малък глинен съд, който е украсен в горната част с хоризонтални графитни пояси, а в долната издута част —

с дъговидни вдлъбнатинки, получени чрез мидена черупка. Този вид украси без изключение, се срещат във всички дълбочини на почти всички селищни могили у нас, населявани през каменномедната епоха. Трябва да се отбележи още и един фрагмент от голям глинен съд, украсен с ъглести ленти. Лентите представят нарязани пояси, запълнени с червена охра и по края обградени с вдлъбнати линии, запълнени с бяла материя. Лентите от своя страна се отделят една от друга посредством черни лъскави, не много широки пояси. От горния културен пласт произхождат също и няколко каменни бр двички, които са съвсем сходни с брадвичките от почти всички селищни могили у нас.

По-интересна е долната половина на една бойна брадва с дупка, която е била направена от местна сива скала и е разширена откъм по-острата си страна така, че формата й напълно отговаря на брадвите направени от мед, каквито често се срещат из селищата, обитавани през каменномедната епоха в югоизточна Европа. Забележителни са също така един каменен непробит боздуган и някои още глинени фрагменти, украсени с бяла или червена материя.

Материалите от Плоската могила показват, че и последната, както и много други могилни селища от южна България, е обитавана от два различни народа. По-старото население, културните останки на което намираме в голям брой селищни могили в земите на юг от Стара планина, е било сродно с народите обитавали през края на новокаменната или приблизително между 2600—2200 г. преди н. е. западна Мала Азия и Егейските острови. По-новото население, останките от материалната култура на което намираме в повечето от селищните могили на североизточна и южна България, принадлежат към онова смесено земеделско-скотовъдно население, което през каменномедната епоха или между 2200—1900 г. преди н. е. е живяло в земите от Украйна до Тесалия.

Р. Русева

Matériaux provenants du tell près du village d'Orehovica

Lors des fouilles près d' Orehovica (arr. de Stara Zagora), on a découvert un grand nombre de matériaux, parmi lesquels se trouvaient quelques fragments de vases en argile et d'outils en pierre (fig. 139). Ces derniers ont été recueillis au progymnase du village. Ces matériaux datent de deux époques différentes: de la fin du néolithe (2600—2200 avant notre ère) et de l'énéolithe (2200—1900 avant notre ère). Font partie de cette dernière époque quelques fragments de vases avec des boutons à la partie supérieure, ainsi qu'un fragment de vase avec des ornements incisés (fig. 139). Font partie de la deuxième époque des fragments de vases ornés au graphite ou portant des incisions La population de cet habitat a dû pratiquer l'agriculture et l'élevage et a vécu sous le régime du matriarchat.

R. Ruseva

Следи от наколни жилища при Страшимирово

Във Сталинския народен музей се пазят дървени колове, няколко глинени късове от съдове, един глинен съд и малък брой оръдия на труда, направени от камък, еленови рога и мед. В инвентарната книга за тези предмети е отбелязано само, че произхождат от езерото до Страшимирово (Г. Аладън, Сталинско).

В „Известия на варненското археологическо д-во“ VII, 1921, 79, К. Шкорпил съобщава че „в началото на 1921 г. при прокопаването на канала между Варненското и Гебедженското езеро машината (драгата) почнала да изкарва колове и разни черипаци от глинени съдове, кости от разни животни и други предмети“. От тези материали Шкорпил се е убедил, че „на това място е имало наколни постройки, които произхождат от онова отдалечено време, когато първобитният човек си е изработвал глинените съдове без грънчарско колело и оръдия от камък.“

През 1933 г., въз основа само на една незначителна част от тези материали и по прилика с погрешно датирани предмети от други селища аз отнесох селището и материалите от Страшимирово към началото на бронзовата епоха.[1]

Днес, когато са изложени и останалите предмети от единственото по-добре изве-

[1] В. Миков, Предисторически селища и находки в България. София 1933, 110.

стно наколно селище у нас и главно след като се откриха нови, по-точно датирани предисторически селища, то и въпросът с датирането на материалите от наколното селище до Страшимирово трябва да се коригира. Освен това с тези материали до сега никой не се е занимавал, затова и тяхното обнародване ще бъде един малък принос към предисторията на България.

Обр. 140. — Глинен съд от Страшимирово
Fig. 140. — Vase en argile de Strašimirovo

Ние не притежаваме никакви по-точни сведения, нито за местонахождението, нито за пространството, което е заемало езерното селище. К. Шкорпил, доколкото имах възможност да проверя, не е оставил никакви бележки за броя, формата големината и устройството на жилищата.

Ограниченият брой предмети, са единствените документи, прибрани от К. Шкорпил, а именно: дървени колове, един глинен съд, няколко глинени късове от съдове, бойна каменна брадва, една малка и една голяма каменна брадва, два чука от еленови рога, мотичка от рог, плоска медна брадва и хромелен камък. В инвентарната книга са записани и други предмети, които произхождат от езерото, но за тях нямаме никакви други указания, от които бихме могли да разберем, дали са намерени на същото място или другаде из езерото.

От този ограничен брой предмети, тук ще се спрем само върху най-характерните, а това са: глиненият съд, глинените късове, плоската каменна брадвичка, чукът от еленов рог и медната брадва.

Глиненият съд (обр. 140), който има вис. 14·5 см. при диам. 14·5 см., е работен без грънчарско колело от добре пречистена глина. Съдът е с лъскаво-черен цвят, с низко, косо отрязано гърло, и снабден с малка плоска дръжка и четири низки цилиндрични крачета, разширени в основите си. Неговата особена форма, която е получена от комбинация от съдове с косо отрязани уста и снабдени с една низка, плоска или овална дръжка или съдове снабдени с четири цилиндрични крачета, ни навежда на мисълта да потърсим аналогии към юг и юго-изток. Съдове с косо отрязани уста и снабдени с по една дръжка са известни от Михалич — Свиленградско,[1] както и от голям брой селища от западна Мала Азия, които са били обитавани през края на новокаменната или „енеолитната епоха".[2] А съдове снабдени с по четири цилиндрични крачета са познати от твърде голям брой селища от Южна България, обитавани през края на новокаменната епоха.[3]

Едно още по-сигурно доказателство за връзките на обитателите на Страшимировските наколни жилища с земите на юг е и назъбената откъм външната си част дръжка от съд (обр. 141). Тази дръжка напълно си схожда с дръжките с каквито са снабдени много от съдовете от Михалич и съдовете от голям брой селища в западна Мала

[1] В. Миков, Предисторическо селище до Михалич. РПр I, 16.

[2] K. Bittel, Prähistorische Forschung in Kleinasien. Istambul 1934, таб. VI.

[3] В. Миков, Българските земи през края на неолитната епоха. ГСУИФФ XLIII, 8.

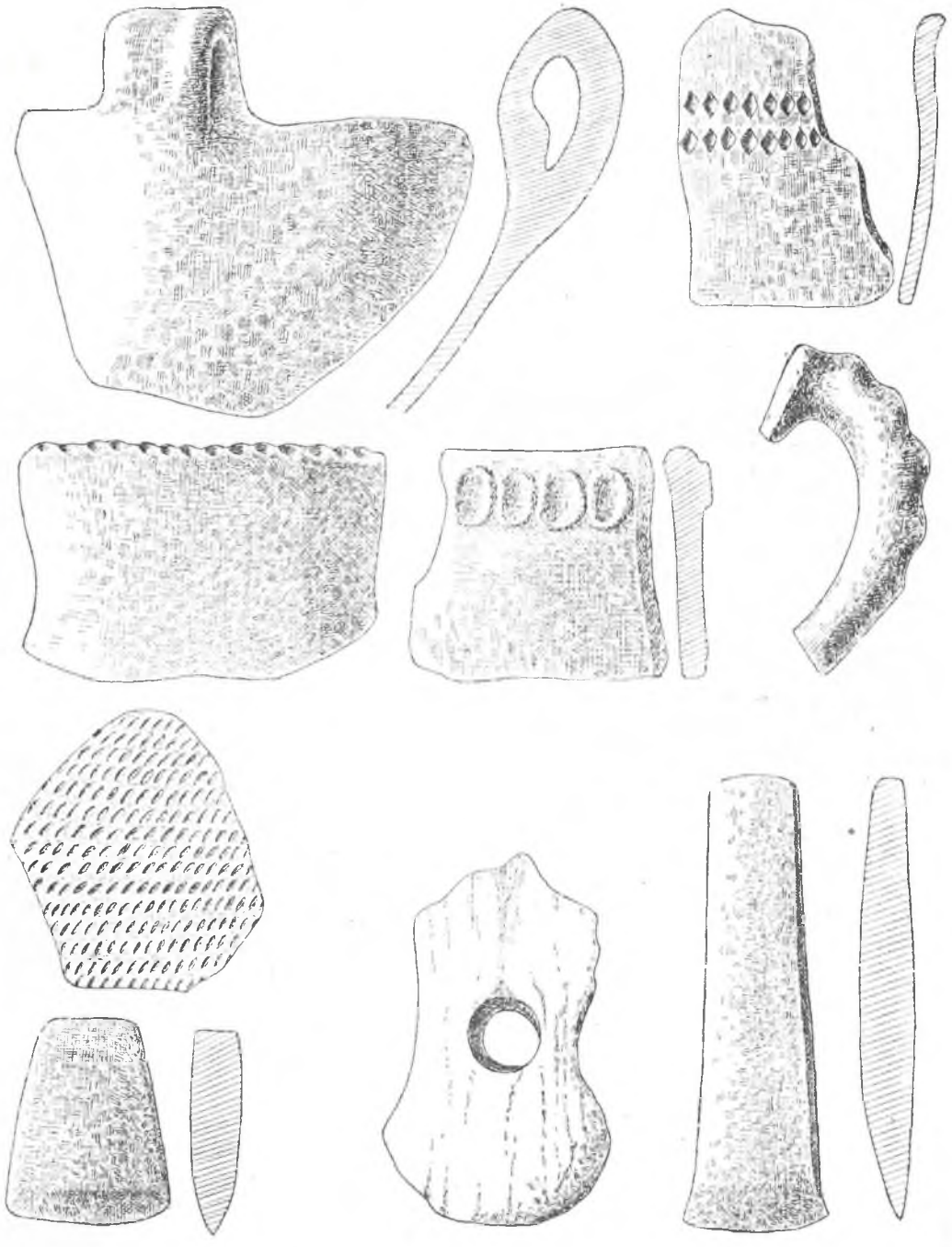

Обр. 141. — Разни предмети от Страшимирово
Fig. 141 — Objets préhistoriques de Strašimirovo

Азия, обитавани през края на новокаменната епоха.[1]

Глинените късове от съдове (обр. 141), които имат тъмно-сив цвят са украсени с пояси от вдлъбнатинки, които до голяма степен напомнят на украсите върху съдовете от селището при Михалич. Все през края на новокаменната епоха се срещат и съдове, украсени с вдлъбнатинки върху ръба на устата.

Останалите материали, между които малката каменна брадвичка, бойната каменна брадва, чуковете от еленови рога, мотичката от рог и пр. по нищо не се отличават от оръдията на труда, каквито се срещат във всички видове селища, обитавани през новокаменната и каменномедна епоха.

По-голям интерес представлява плоската медна брадва (обр. 141), която има дълж. 13·2 см., шир. 4·2 и деб. 1·6 см. По своята форма тази брадва напълно наподобява на плоските медни брадви, каквито са известни от някои селища, обитавани през каменномедната епоха у нас,[2] както и на брадвите от някои „енеолитни“ селища из Мала Азия.[3] Но тъй като всички материали от Страшимирово датираме към края на новокаменната епоха, следователно и плоската медна брадва ще бъде от това време. В подкрепа на това ще допълним още, че не само във всички Малоазиатски „енеолитни“ селища са намерени медни предмети, но и у нас в някои селища, обитавани едновременно с наколните жилища във Сталинско, са намерени и първите медни предмети.[4]

Материалите от Страшимирово, ако и малко по количество, са достатъчни за да ни покажат, че първото известно наколно селище у нас е обитавано през края на новокаменната епоха, т. е. между 2600—2200 г. пр. н. е., от едно земеделско-риболовно население с родово-общинен строй. Това население е било в тесни културни, а може би и етнически връзки с народите от западна Мала Азия.

В. Миков

[1] Миков, Предисторическото селище до Михалич, 23; N. Bossert, Altanatolien. Berlin 1941, 13 и сл,

[2] Миков, Предисторически селища, 75, 89, 90 и сл.

[3] Bittel, цит. съч., 79.

[4] Миков, ИАИ XIII, 218.

Traces de stations lacustres dans la région de Stalin (Varna)

Lorsque'en 1921 a été creusé le canal entre l'étang de Varna et celui de Gebedže, on a découvert des pilotis de constructions lacustres, des restes de vases d'argile, des outils en pierre, des cornes de cerf, etc. De tous ces matériaux découverts alors, un petit nombre seulement est conservé au Musée de Stalin. Les objets qui offrent le plus d'intérêt sont un vase d'argile à embouchure obliquement coupée, pourvu d'une anse et de petits pieds (fig 140), ainsi que quelques fragments de vases et une anse de vase, dentelée au bord. Ces matériaux(fig. 141), surtout le vase d'argile et l'anse dentelée au bord, correspondent entièrement aux vases tirés des tells de la Bulgarie méridionale et de l'Asie Mineure occidentale qui ont été habités à la fin de l'époque néolithique (2600—2200 avant notre ère) par une population de cultivateurs et de pêcheurs.

V. Mikov

Колективна находка на калъпи за бронзови брадвички и върхове на бронзови копия в землището на с. Сокол, Новозагорска околия

В края на м. април 1948 год. работниците Слав Бинев, Иван Бинев, Диню Станчев и Руси Станчев като обръщали празното място на Боню Бинев в местн. „Старите лозя“, в землището на с. Сокол, Новозагорско, разположено върху южните склонове на Свети-Илийските възвишения, километър и половина северно от това село, изровили калъпи за бронзови брадвички, за върхове на бронзови копия, за шила и други оръжия, направени от слюдест шист, както следва:

1. Калъп за бронзови брадвички, който се е състоял от три части. От последните е запазена само средната част, върху едната страна на която е издълбана половинката от калъп за бронзови брадвички, дълги 9 см. и широки в долната си част

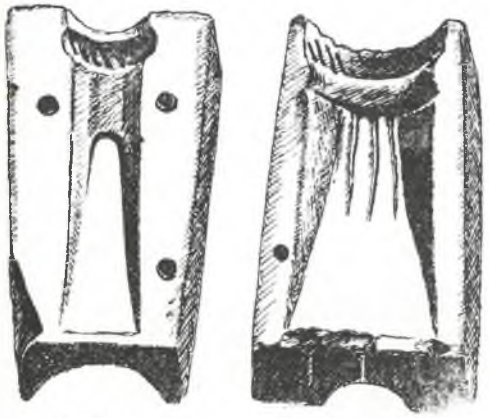

Обр. 142. — Калъп за бронзови брадвички
Fig. 142. — Moule à hachettes en bronze

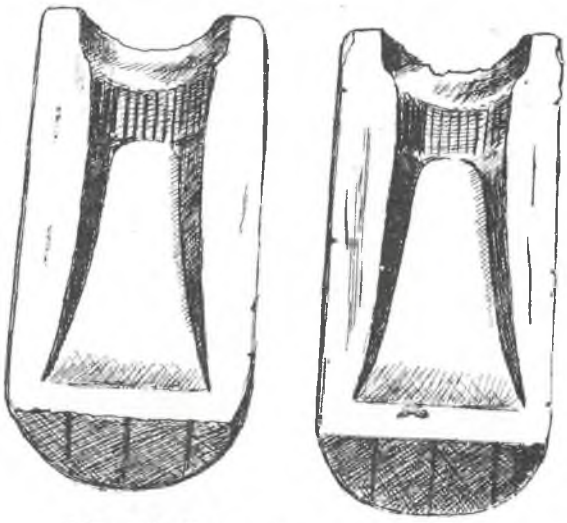

Обр. 143.—Калъп за бронзови брадвички
Fig. 143. — Moule à hachettes en bronze

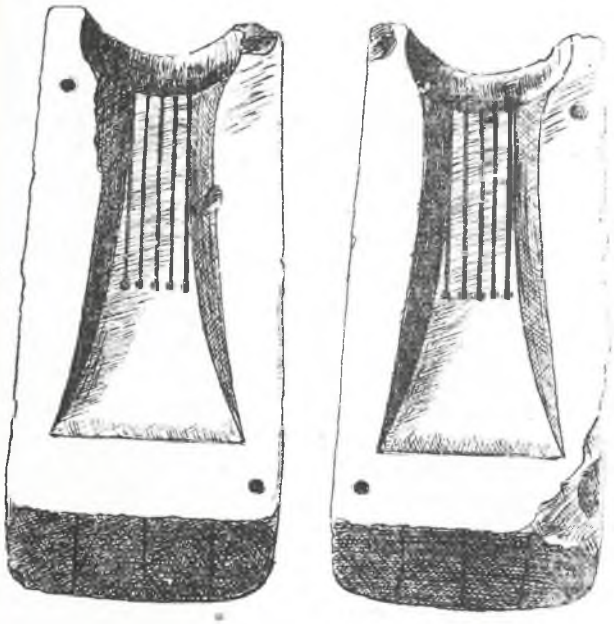

Обр. 144. — Калъп за бронзови брадвички
Fig. 144. — Moule à hachettes en bronze

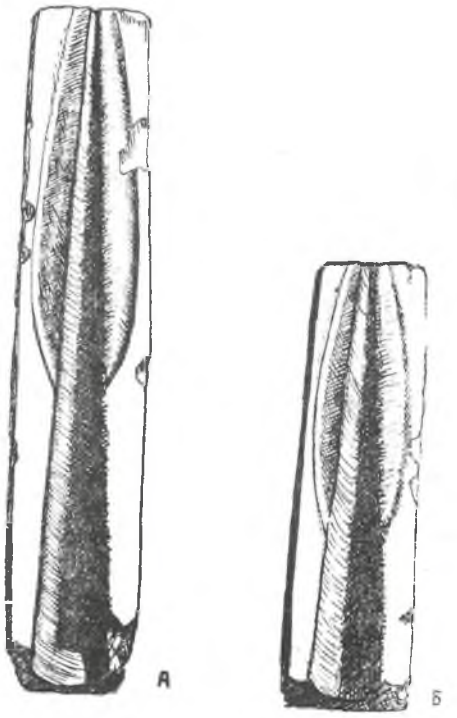

Обр. 145.—Калъп за върхове на бронзови копия
Fig. 145. — Moule à pointes de lances en bronze

4 см., а върху другата—половинката от калъп за бронзови брадвички дълги $8^1/_2$ см. и широки в долната си част $1^3/_4$ см.(обр 142).

2. Калъп за бронзови брадвички дълги 10 см., а широки в долната част 4 см. Запазени са напълно здрави двете половинки на калъпа (обр. 143).

3. Калъп за бронзови брадвички дълги 11 см., а широки в долната част $4^1/_2$ см. Запазени са напълно здрави две половини на калъпа (обр. 144).

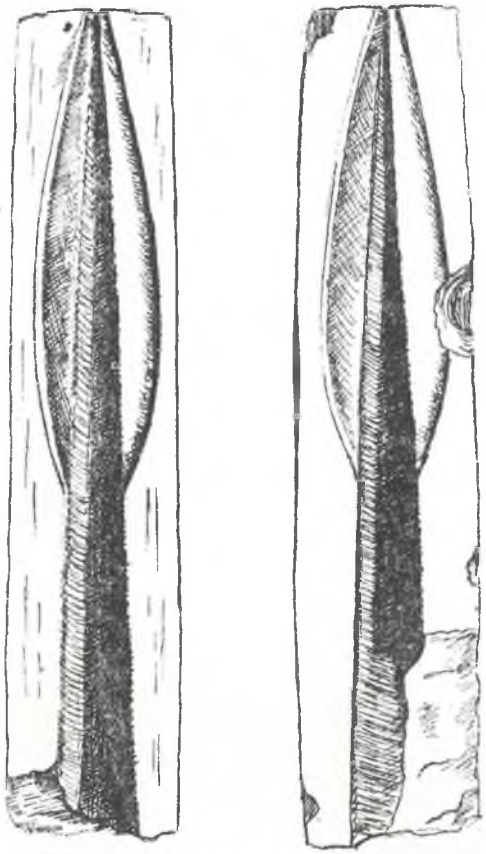

Обр. 146.—Калъп за върхове на бронзови копия
Fig. 146. — Moule à pointes de lances en bronze

4. Калъп за върхове на бронзови копия, дълги 12 см., с ширина на листа $2^1/_2$ см. Запазена е напълно само едната половинка на калъпа (обр. 145 Б).

5. Калъп за върхове на бронзови копия дълги 18 см., с широчина на листа $2^1/_2$ см. Запазена е напълно само едната половинка на калъпа (обр. 145 А).

6. Калъп за върхове на бронзови копия дълги $22^2/_2$ см., с широчина на листа 3 см. Запазени са напълно здрави двете половинки на калъпа (обр. 146).

7. Къс от слюдест шист с издълбани калъпи от двете му страни. От този къс е запазена само долната част, дълга $7^1/_2$ см., а широка в основата си $4^1/_2$ см. От едната страна е издълбана половинката от някакъв калъп, а от другата — калъп за три шила със запазена долната, към острието им част, дълга 8 см., а широчината (дебелината) на шилата се движи между 5 и 7 см. (обр. 147).

8. Къс от слюдест шист, дълъг 18 см., широк 5 см. и дебел 3 см., очевидно приготвен за издълбаване калъп за върхове на копия или шила.

9. Части от други четири калъпа работниците захвърлили в близкия дол.

10. При калъпите е намерена бронзова брадвичка излята, очевидно, с един от горните калъпи.

Осем километра източно от местонахождението на калъпите, но пак върху южните склонове на Свети-Илийските възвишения, в землището на с. Прохорово, Новозагорско, съществува и днес трап, известен с името „Бакърджийницата". От това място, в ранно турско време, добивали медна руда. Находището и околността му сега са запазен периметър за търсене на медна руда.

Само 300 метра северно от с. Сокол, по пътя към местонахождението на калъпите, в леглото на р. Гюллю-дере, дружество от новозагорци и местни селяни, вадело до 1907 год. оловномедна руда, но по липса на средства, то преустановило работата си и заровило на място оръдията, които използувало за добиване на рудата, — манели, сита и пр. Изкопаната от дружеството галерия имала диаметър 4 м. и дълбочина повече от 8 м. Оловномедна руда имало открита и в няколко находища непосредствено до местонахождението на калъпите.

Всички калъпи са издълбани върху късове от слюдест шист, какъвто има не само в непосредственото съседство с местонаходището на калъпите, но и на разни места по южните склонове на Свети-Илийските възвишения.

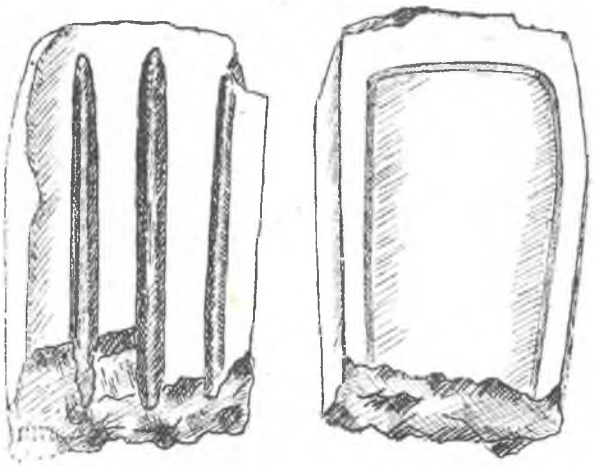

Обр. 147.—Калъпи за шила и за неизвестен предмет
Fig. 147. — Moules à alênes et à objet inconnu

Поради липса на калаена руда допущаме тя да се е внасяла от юг или пък за целта, за приготовлението на бронза, са вземали калая на предмети, които били употребявани.

Въз основа на всичко гореказано могат да се направят следните заключения:

а) Намирането на толкова много калъпи не е случайно. Очевидно то стои във връзка със споменатите медни находища, от които се е получавало мед и олово; б) оръдията и оръжията, работени с тия калъпи, не са дошли отвън, а са фабрикувани у нас от тракийците, които имали развита металургия. И наистина, противното не може да се допустне, щом на едно и също място намираме материалите от слюдест шист, които били използувани за направа на калъпите, самите калъпи и изработени бронзови брадвички. Явно е, че случаят ни натъква на работилница за бронзови оръдия и оръжия; в) ако досега случайно намерените отделни находки от калъпи в страната не можеха да се датират, нашата находка улеснява това. Тя дава възможност да се датират, т. е. да се докаже, че върховете за бронзови копия, бронзовите брадвички и други оръдия са работени едновременно у нас, следователно и едновременно употребявани.

Никола Койчев

Trouvaille collective de hachettes en bronze, de pointes de lances en bronze, d'alênes etc.

Cette trouvaille provient du village de Sokol (arr. de Nova Zagora). Fig. 142—147. A 8 km. du lieu de trouvaille des moules on voit des traces d'une ancienne mine de minerai de cuivre et de plomb. Les moules sont faits à même la pierre qui se trouve dans ces lieux. Ceci a permis à l'auteur de conclure que les moules, aussi bien que les armes et outils moulés, ont été exécutés sur place, et cela, en rapport avec l'extraction locale du cuivre et du plomb. Les armes et outils en bronze, trouvés sporadiquement ailleurs, peuvent être considérés également comme provenant de fabrication locale, et non comme étant importés de l'étranger.

N. Kojčev

Селищната могила Бъзунека при с. Граф Игнатиево

През 1936 година намиращите се край селото могили са били разкопани и унищожени. Между унищожените могили е и селищната могила Бъзунека, вис. 3 м., диам. при основата 100 м. В нея са намерени и

Обр. 148. — Глинени съдове
Fig. 148. — Vases en argile

Обр. 149. — Глинени съдове
Fig. 149. — Vases en argile

пренесени в Народния музей в Пловдив следните предисторически материали:

А. Глинени съдове

1. Опушен съд с цилиндрична форма: вис. 0·1 м., диам. 0·18 м., деб. 0·07 м. Съдът е горял на огън (обр. 148, 1).

2. Съд с цилиндрична форма, опушен цвят; вис. 0·085 м., диам. 0·175 м. и деб. 0·005 м. Има следи от жълтеникава боя-глеч (обр. 148, 2).

3. Съд с червен цвят, груба изработка; вис. 0·22 м., диам. на дъното 0·11 м., диам. на търбуха 0·17 м., диам. на устието 0·12 м. и деб. 0·008 м. (обр. 149, 1).

4. Червено съдче с форма на два пресечени конуса, които се сливат в основите си; вис. 0·075 м., диам. на дъното 0·065 м., диам. на търбуха 0·1 м., диам. на устието 0·05 м. и деб. 0·005 м. (обр. 149, 2).

5. Червен конусовиден съд с конкавно дъно. Вис. 0·08 м., диам. на дъното 0·048 м., диам. на устието 0·13 м. и деб. 0·006 м. (обр. 149, 3).

6. Голям черен съд. Вис. 0·75 м., диам. на дъното 0·3 м., диам. на търбуха 0·55 м., диам. на устието 0·33 м., деб. 0·002 м. (обр. 150). Подобни на описаните съдове са изкопани от селищната могила при с. Веселиново [1] и др.

Б. Части от глинени съдове

Цветът на частите от глинени съдове е черен, червен и сив. Някои от частите им са без орнаменти. Други са с вдлъбнат или изпъкнал орнамент. Вдлъбнатият орнамент е получен като се е налягало с острие или с нокът върху неизпечения още съд. Обикновено тия орнаменти обхващат външната страна на съда или само горната страна на устието. Изпъкналият орнамент е представен като изпъкнали ленти, по които има вдлъбвания с пръст (шнурова украса) или тъпо острие. Тия ленти се намират недалеч от устието и го отделят от другата част на съда. Обаче има и такива части от ярко-червени глинени съдове, които имат рисувана украса. Частите им са рисувани отвън и отвътре с бледо-жълта боя-глеч. Те нямат нищо общо с рисуваните с графит съдове, а приличат на украсите на среднонеолитните глинени съдове. Между фрагментите от глинени съдове се срещат части от черни и червени глинени цедилки.

Устията на съдовете са тесни и високи и завършват като пресечен конус, цилиндър или са разлати. Горната им част е украсена с вдлъбнато-наклонени линии или геометрично рисувани фигури (обр. 151).

Дъната на съдовете са два вида: плоски и конкавни. Частите от плоски дъна са два вида: дъна, които затварят със стените прав или остър ъгъл. Височината на конкавните дъна стига от 0·01 до 0·05 м. (обр. 152).

Една част от глинените съдове са без дръжки, а другата — с дръжки. Характерни са частите от съдове с високи дръжки (обр. 153). Между тях една е запазена изцяло. Повечето са черни, но има и червени. Височината на здравата дръжка е 0·16 м., диам. 0·03 м. Дебелината на стената на съда, към който е била прикрепена, е 0·005 м. Явно е, че описаната ви-

[1] В. Миков, Селищна могила от бронзовата епоха до с. Веселиново. ИАИ XIII, 1939, 198—224, обр. 232—267.

сока дръжка и фотографираните части от високи дръжки с пъпчести израстъци са от типа на тия, които са намерени във Веселиновската[1] могила и Карановската.[2] Наред с тия дръжки, в селищната могила Бъзунека при с. Граф Игнатиево, са намерени в по-горните пластове на могилата обли и плоски дръжки на глинени съдове; черни и червени крачка на глинени съдове, които имат формата на пресечен конус. Дължината на крачката е от 0·04 до 0·12 м. Средният им диаметър е от 0·02 до 0·06 м. Тия крачка на съдове са подобни на крачката на съдовете, намерени във Веселиновската могила,[3] Яса-тепе при Пловдив,[4] Св. Константин при Браниполе,[5] Яса-тепе край с. Маноле,[6] с. Карановo[7] и др. (обр. 154).

В. Глинени тежести

Шест плоски глинени прешлена с диаметър от 0·06 до 0·09 м., деб. от 0·015 до 0·2 м. и диам. на дупките им от 0·003 до 0·005 м. (обр. 155); една двойно-конусовидна глинена топка (обр. 156), която е служела за хвърляне с прашка;[8] една непробита глинена тежест, подобна на тия, намерени във Веселиновската могила,[9] Юнаците[10] и Долна-Долина в Босна:[11] вис. 0·06 м., среден диаметър 0·05 м. (обр. 156) и две други тежести за стан: вис. 0·065 м. и 0·1 м. подобни на тия, намерени във Веселиновската могила[12] и Юнаците[13] (обр. 157).

[1] Миков, цит. съч., 211—213, обр. 243—252
[2] Миков, Селищната могила при с. Карановo. ИГД V, 1937, 166 и 167, обр. 7 и 8.
[3] Миков, цит. съч., 214—216, обр. 253—256.
[4] П. Детев, Селищната могила Яса-тепе при Пловдив. ГНМПл I, 1948.
[5] Миков, Селищната могила Св. Константин при с. Браниполе. ИАИ XV, 1946, 176.
[6] П. Детев Селищната могила Яса-тепе при с. Маноле. ГНМПл 1948.
[7] Миков, цит. съч., 168, обр. 10 и 11 а, б.
[8] Миков, цит. съч., 224, обр. 268.
[9] Миков, цит. съч., 225, обр. 259 и 270.
[10] Миков, Селищната могила при Юнаците (Пазарджишко). ГПНБМ 1937—39, 82, обр. 30.
[11] C. Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savabette bei Dolna-Dolina. WMBH IX, 1904, табл. XX.
[12] Миков, цит. съч., 225, обр. 269.
[13] Миков, цит. съч., 82, обр. 50.

Г. Части от глинени масички

Шест части от култови масички. Масичките са с черен цвят, шахматно инкрустирани (обр. 158). Една от тия части е доста голяма. От нея личи, че масичката

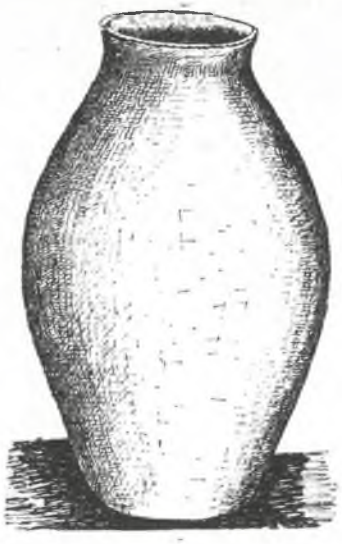

Обр. 150. — Глинен съд
Fig. 150. — Vase en argile

е била висока 0·095 м. Тя е имала триъгълна форма. Опирала се е на земята посредством три крака. Те имали ъглова форма с дебелина на раменете им 0·014 м. и вис. 0·06 м. Горната част на масичката представлява триъгълно коритце, с дълбочина 0·02 м., а външната широчина на коритцето е 0·035 м. Тия части от глинени масички приличат на намерените във Веселиновската могила[1], в Карановo,[2] в Яса-тепе при Пловдив[3] и др.

Д. Предмети от камък

1. Четири каменни брадвички, различна големина (обр. 159, № № 1, 2, 3, 4). Размерите на брадвичките, изразени в метри, са посочени в таблицата на стр. 225.

[1] Миков, цит. съч., 226. обр. 271.
[2] Миков, цит. съч., 172, обр. 17.
[3] Детев, цит. съч., 1948,

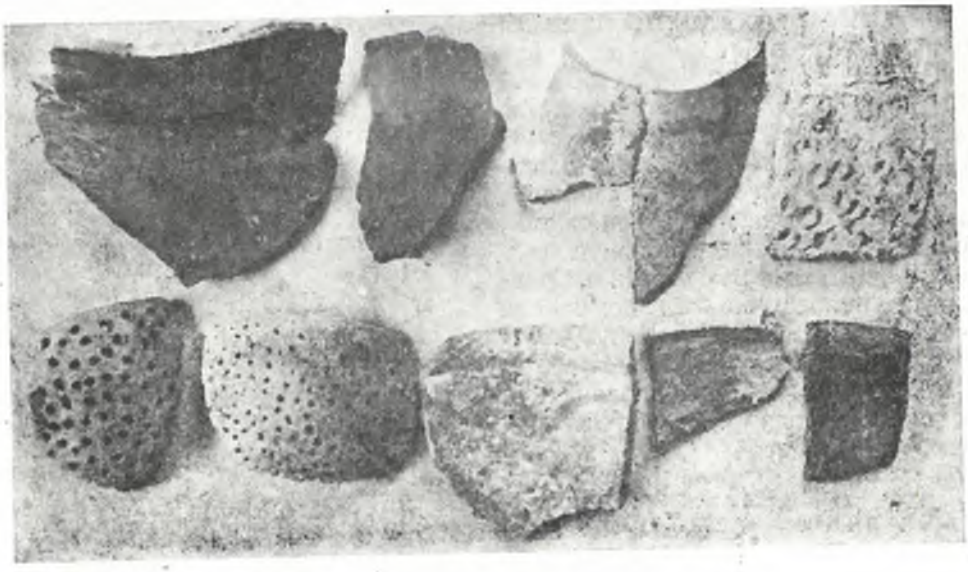

Обр. 151. — Фрагменти от глинени съдове
Fig. 151. — Fragments des vases en argile

Обр. 152. — Дъна от глинени съдове
Fig. 152. — Fonds des vases en argile

Обр, 153. — Дръжки от глинени съдове
Fig. 153. — Anses de vases en argile

Обр. 154. — Крачка на глинени съдове
Fig. 154. — Pieds de vases en argile

№ по ред	Дължина на брадвичката	Дебелина на брадвичката	Широчина в	
			долния край	горния край
1	0·36	0·006	0·035	0·02
2	0·045	0·008	0·25	0·02
3	0·105	0·015	0·055	0·035
4	0·12	0·03	0·054	0·03

Първата брадвичка е зелена, втората — сива, третата — белезникава и четвъртата — кафява. Те имат трапецовидна форма. Първата и втората брадвички са плоски и много малки. Вероятно те са служели за култови цели.[1] Третата и четвъртата брадвичка напомнят на калъпестия тип. Такива брадвички са намерени у нас край Мездра.[2] Те са типични за стария неолит.

2. Три огладени разтрашовки. По всичко изглежда, че тия разтрашовки някога са били калъпест тип брадви, но от продължително употребление, те са се изхабили и променили предназначението си. Първата разтрашовка е черна, втората — сиво-зелена, а третата — пъстра (бяло и кафяво) (обр. 159, №№ 6, 7, 8). Скалата

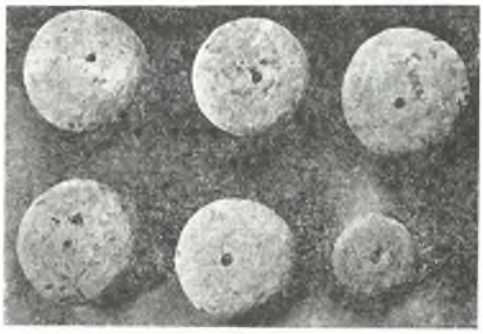

Обр. 155. — Плоски глинени пръстени
Fig. 155. — Anneaux aplatis en argile

Обр. 156. — Глинени тежести
Fig. 156. — Poids en argile

на първата каменна разтрашовка произхожда от Мала Азия. Тя е дълга 0·055 м., втората — 0·08 м. и третата 0·09 м.

3. Две бойни топки: диам. 0·06 м. и 0·065 м. (обр. 159 №№ 9 и 10).

[1] Р. Попов, Предисторически култови брадви в България Сб. Б. Дякович, 1926 103, обр. 1.

[2] Миков, Предисторически селища и находки в България. 1939, 43 и 44, обр. 13 и 14.

Обр. 157. — Глинени тежести
Fig. 157. — Poids en argile

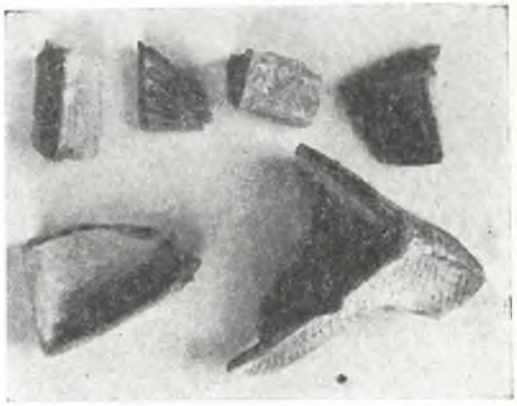

Обр. 158. — Култови масички
Fig. 158. — Tablettes de culte en argile

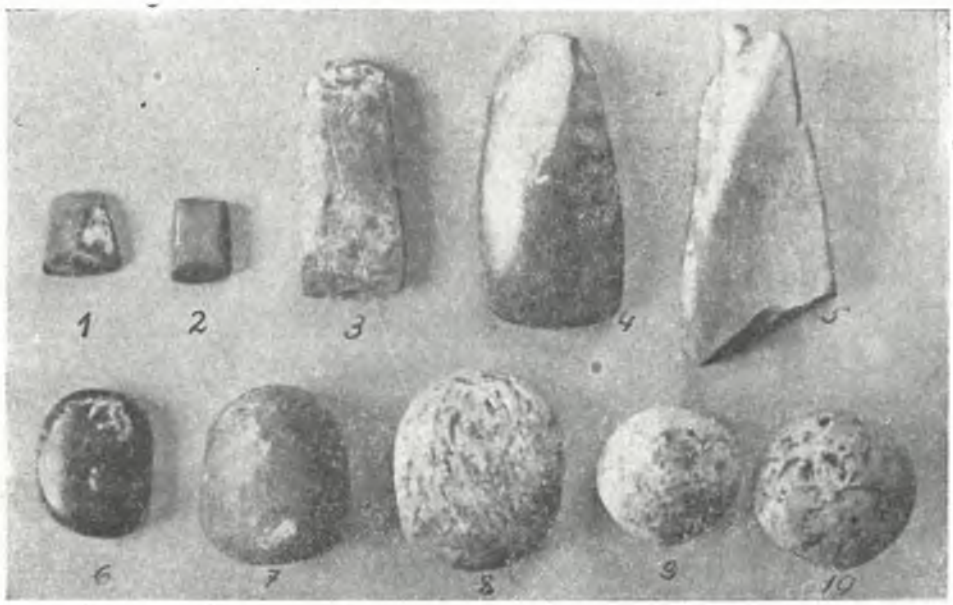

Обр. 159. — Каменни предмети
Fig. 159. — Objets en pierre

4. Един брус за изглаждане и източване на каменни сечива (обр. 159, № 5). Той е направен от бледожълт пясъчник. Има формата на равнобедрен триъгълник с основа 0·07 м., страна 0·15 м. и средна дебелина 0·04 м.

Разкопаването на селищната могила Бъзунека не е станало научно. Поради това много трудно е да се определи възрастта на описаните материали. Явно е, обаче, че те произхождат от един културен пласт, който ще трябва да отнесем към края на късния неолит (2600—2200 г. пр. н. е.).[1]

Петър Детев

[1] Вж. Миков, Българските земи в края на неолитната епоха. ГСУИФФ XLIII, 1946—47, 16.

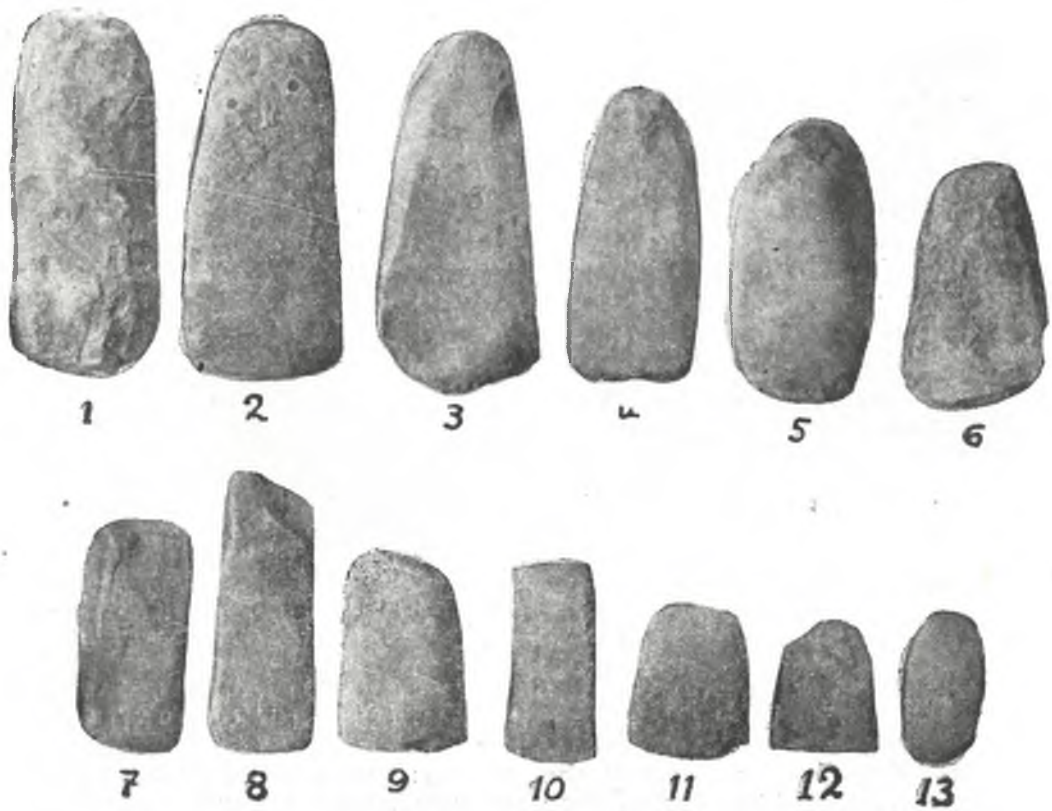

Обр. 160. — Каменни брадвички
Fig. 160. — Hachettes en pierre

Le tell dit „Bäzuneka" près du village de Graf Ignatievo

Ce tell avait 100 m. de diamètre et 3 m. de hauteur.

Il a été fouillé à fond, mais sans aucun but scientifique.

De ce tell sont entrés au Musée national de Plovdiv les objets suivants:

A) Ustensiles en argile (fig. 148, 1, 2, fig. 149, 1, 2, 3 et fig. 150).

B) Parties d'ustensiles en argile (fig. 151—154).

C) Poids en argile (fig. 158).

D) Fragments de petites tables à offrandes en argile (fig. 158) de forme triangulaire et à trois pieds.

E) Quatre hachettes en pierre (fig. 160, 1, 2, 3, 4); trois pilons (fig. 159, 6, 7, 8); deux coups de poings (fig. 159, 9 et 10) une pierre à aiguiser et à polir des outils en pierre (fig. 159, 5). L'auteur fait remonter le tell à la fin du néolithe.

Peter Detev

Плоската могила при с. Оризово

На 3 км. североизточно от с. Оризово, Чирпанско, се издига високата селищна могила Яса-тепе (Плоска могила) или Дели-Ивановата[1] могила. Тя е разположена на десния бряг на р. Азмака. Отстои на 1 км. североизточно от нощната римска станция Ranilum, която се намира в днешната гора Имиликя.[2] Яса-тепе е била обитавана продължително време. Това личи от намиращите се по повърхността ѝ фрагменти от глинени съдове. Височината на могилата е около 10 м., а диаметърът ѝ при основата е 150 м. Преди 6—7 години Петър Спасов, медицински фелдшер от с. Оризово, със свои съселяни-иманяри изкопали един кладенец в средата на могилата, за да търсят заровени богатства.

[1] Миков, Предисторически селища и находки в България, 51.

[2] Дим. Цончев, Римският път Philippopolis-Carasura и разклонението му при Ranilum, ГПНБМ, 1940—41, 48.

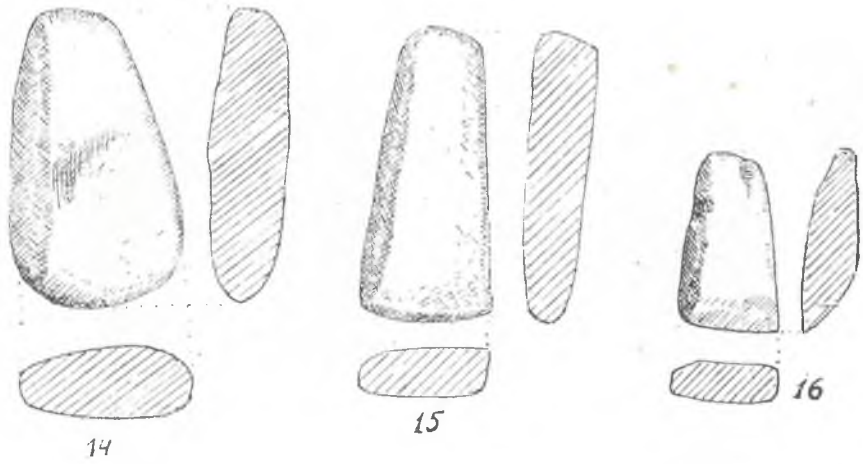

Обр. 161. — Каменни брадвички
Fig. 161. — Hachettes en pierre

В Народния археологически кузей в Пловдив са донесени от Тр. Пулевски много материали от могилата, които описвам с негово разрешение както следва:

Предмети от камък

По повърхността на могилата са намерени 16 каменни брадвички: 14 са направени от бяла скала, а 2 — от черна (обр. 160 и 161). Брадвите са плоски. Ръбовете им са заоблени. Те имат трапецовидна форма. Острието им е получено чрез косо изостряне от едната страна или изострянето е направено от двете страни. Външният вид на брадвичките е груб. Дължината им е от 3 до 15 см.

Най-малките брадвички са имали култово предназначение.[1]

Заедно с каменните брадвички са намерени: едно каменно длето, един фрагмент от глинена тежест, 3 стъргалки-точила, 2 бойни топки, краче от каменен съд, част от ръчна мелница, кремъчни ножове (обр. 162) и др.

Обр. 162. — Предмети от глина и камък
Fig. 162. — Objets en argile et en pierre

[1] Попов, Предисторически култови брадви в България, 103, обр. 1.

Обр. 163. — Фрагменти от глинени съдове, рисувани с графит
Fig. 163. — Fragments des vases en argile, ornés au graphite

Предмети от глина

Части от глинени съдове изобилствуват по повърхнината на могилата. Външният цвят на глинените съдове е черен, сив и червен. Глината, от която са изработени съдовете, е два вида: фино пречистена глина без песъчинки и нечиста глина с песъчинки. Първият вид глинени съдове са малки, рисувани с графит, а вторите са от съдове с различна големина и с вдлъбната и изпъкнала украса. Орнаментите на черните, рисувани с графит съдове, се състоят от успоредни ленти, които се пресичат под ъгъл с други успоредни ленти и волути.

Фрагментите с вдлъбнати украси не се отличават от онези, които ни са известни от другите селищни могили у нас, обитавани през каменномедната епоха. Релиефният орнамент също така е застъпен. Между частите от съдове се намират парчета от глинени съдове-цедачки, плоски и двойни дъна на съдове и устия с околовръстни дупки. Изобилието на късове от глинени съдове, рисувани с графит (обр. 163), както и такива с релиефни и вдлъбнати орнаменти (обр. 164), показва, че могилата е обитавана през каменомедния период. Обаче, част от малко черно съдче, без орнаменти, с обла и висока дръжка (обр. 165) показва, че могилата е обитавана и малко по-късно. От намерените части от високи дръжки на глинени съдове с пъпчести израстъци отгоре се вижда, че могилата е била обитавана и през късния неолит. Тук са намерени части от глинени съдове с езичести дръжки, между които има и такива с отвесно или хоризонтално пробити дръжки.

От това селище произхожда една глинена лъжица с отчупена дръжка (обр. 162), два прешлена (обр. 162), фрагменти от глинени запушалки, подобни на гъби с назъбена периферия (обр. 162), един крак от култова масичка, улейче от съд (обр. 164) и част от антропоморфен глинен съд (обр. 162) и пр.

По повърхнината на могилата Яса-тепе се намират множество зъби, кости и рога на животни и черупки на охлюви и миди. Зъбите, костите и рогата са от домашни животни, дива свиня, елен и др., които са останки от храната на първобитното население на могилата.

В селището се намираха още и черупки от морски миди от рода Pectunculus.

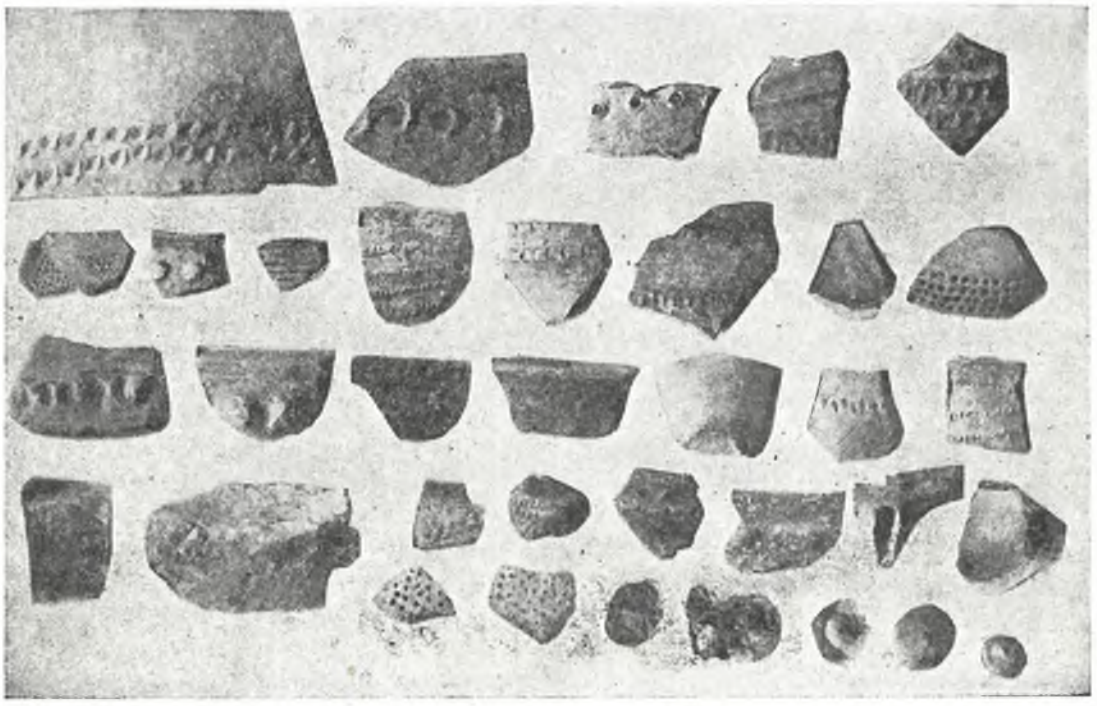

Обр. 164. — Фрагменти от глинени съдове
Fig. 164. — Fragments des vases en argile

От описаните праисторически материали, намерени по повърхността на могилата Яса-тепе до Оризово се вижда, че селището е възникнало през късния неолит и е просъществувало до бронзовата епоха.

Петър Детев

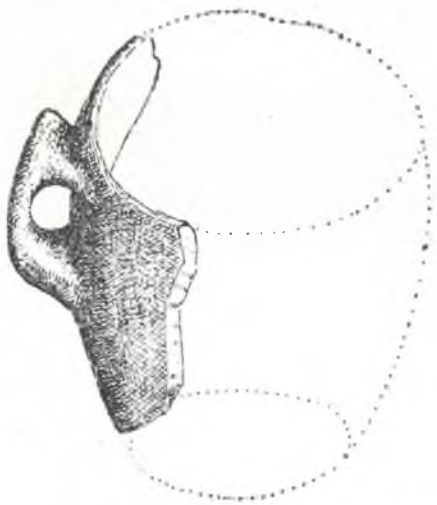

Обр. 165. — Част от един глинен съд
Fig. 165. — Partie d'une vase en argile

Le tell dit „Ploska mogila" près du village d'Orizovo

Il se trouve à 3 km. au N-E d'Orizovo (arr. de Čirpan), ou à 1 km. de la station romaine de Ranilum. Hauteur du terte 10 m. environ, diamètre 150 m. A sa surface on trouve des tessons de vases en argile. De ce tell sont entrés au Musée national de Povdiv les objets suivants:

Objets en pierre: 16 hachettes (fig. 160 et 161), long. de 3 à 5 cm.; 1 ciseau; 3 pierres à aiguiser-grattoirs; 2 coups de pongs 1 pied de vase en pierre; 1 fragment de moulin à bras, des couteaux en silex (fig. 162).

Objets en argile; tessons de vases avec des dessins au graphite (fig. 163) ou avec des ornements composés d'incisions et de saillies (fig 164); 1 cuillère en argile, des fu-

saïoles, des bouchons en argile (fig. 162, д, е, ж), une petite table à offrandes (fig. 164), un tesson de vase anthropomorphe (fig. 162, з).

Ces objets trouvés à la surface du tell sont de la fin de l'époque néolithique, de l'époque énéolithique et de l'époque de bronze.

Peter Detev

Находки при с. Борец

На 500 м. южно от с. Борец (Салалий), Пловдивска околия, се намира местността „Коджа-кория". Част от тая местност е обърната в ниви, из които се намират зидове на някогашни сгради, части от глинени съдове и други останки от селища. Всичко буди любопитството на селяните и те най-старателно дирят имане в почвата. Понякога техните усилия се възнаграждават с незначителни находки, които ги подтикват към по-нататъшна работа. Такъв е случаят с колективната находка на железни сечива и бронзови съдове, изкопани през есента на 1940 година от Гено Вълчанов Вълчанов в суходолието на същата местност. Поменатият, като орал нивата си край дола, засегнал едно желязо. Разкопал наоколо и открил следните сечива и съдове: емиш (лемеш, палешник), търнокоп, мотика, два топора, една двойна брадвичка, копие, тасче, кана и тавичка. От изброените предмети не можахме да приберем само копието, каната, тавичката и двойната брадвичка. Очевидно е, че откривателят им ги укрива. Прибраните в Пловдивския музей предмети описваме, както следва:

1. Емиш (палешник, лемеш): дълж. 0·25 м., ширина в най-изпъкналата част 0·09 м., най-голяма дебелина 0·01 м. Емишът не се различава много по форма от „палешника" на сегашните орала. Той е бил прикрепен за плазицата на оралото с „шартма" (обр. 166, б).

2. Търнокоп с изгнила кюптия дълж. 0·15 м., широка в най-долната си част 0·055 м., горе — 0·035 м., средна дебелина на лицето 0·01 м., диаметър на дупката за дръжката е 0·03 м. Тоя търнокоп не се различава от сегашните търнокопи и тесли (обр. 166, е).

3. Тясна мотика: дълга 0·26 м., широка при острието 0·13 м., кюптията 0·035 м., средна дебелина на лицето 0·005 м., дебелина на клоптията 0·02 м., диам. на дупката за дръжката — 0·025 м. и 0·035 м. По своята направа, мотиката не се различава от съвременните тесни мотики (обр. 166, в).

4. Два топора. Единият е дълъг 0·18 м., широк при острието 0·115 м., а при кюптията 0·04 м., дебелината му при кюптията е 0·04 м., а средната дебелина на лицето е 0·01 м., диаметрите на дупката за дръжката са 0·035 м. и 0·04 м. Острието на топора е извито назад. Очевидно е, че тоя топор е протитопа на днешната брадва. Другият топор има същата форма, само че той е по-тесен. Дължината на топора е 0·21 м., широчината при острието му е 0·07 м., а при кюптията 0·04 м., дебелината му при кюптията е 0·035 м., а при средата на лицето — 0·015 м. Диаметрите на дупката за дръжката на топора са 0·03 м. и 0·04 м. (обр. 166, д, г).

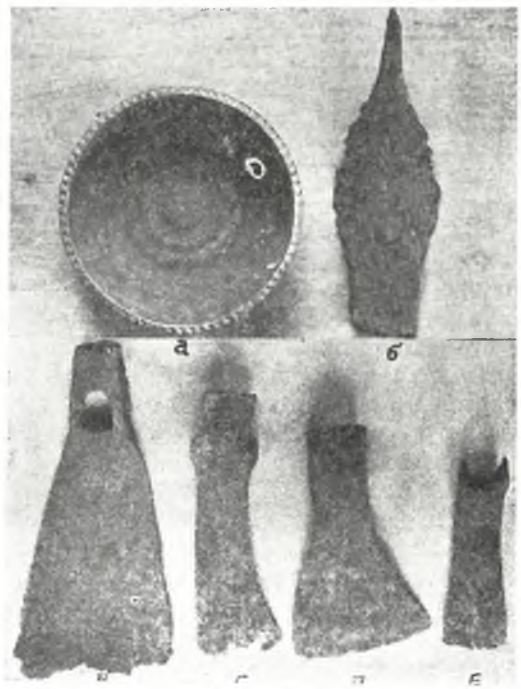

Обр. 166. — Предмети от желязо и бронз
Fig. 166. — Objets en fer et en bronze

5. Заедно с описаните по-горе земеделски сечива е намерено и едно бронзово тасче (обр. 166, а). То е високо 0·05 м. Устието

му има диам. 0·165 м. То е завито навътре така, че образува една околовръстна повърхнина с търбуха, широка 0·006 м. Тая повърхнина се сече с търбуха под тъп ъгъл и е украсена с орнамент, който е подобен на античния яйцевиден орнамент. Средната дебелина на тасчето е 0·005 м. Отвътре центърът на дъното на тасчето е отбелязан с една вдлъбнатина с диаметър 0·004 м. Около нея изпъква една копчеподобна повърхнина с диаметър 0·03 м. По-навън следва слабо врязана окръжност около центъра на дъното, след това друга изпъкнала окръжност с диам. 0·06 м., външната страна на която е украсена със сърцевиден орнамент. Външната страна на тасчето не е украсена. Дъното му е конкавно. То има външен диаметър 0·085 м. и дебелина 0·005 м. В средата на външната страна на дъното изпъква един издатък и няколко концентрично изпъкнали окръжности. Ясно е от описанието, че съдът е лят и после шлифован на струг.

Гено Вълчанов Вълчанов ми каза, че желязното копие било дълго около 0·2 м. Формата на острието е била подобна на върбово листо. Долната му част завършвала с конусовиден мушлук за набиване на дръжка и дупка за приковаване копието на дръжката. Двойната брадвичка била добре запазена. Източили я и й поставили дръжка, след което децата му си играели с нея и я загубили. Бронзовата тавичка била полуизгнила. Затова я захвърлили. Каната била много добре запазена. Тя била висока от 0·2 до 0·25 м. и търбуха й имал диаметър около 0·15 м. Устието й било тясно и запушено с желязна запушалка. Дръжката на каната била украсена с някаква птица. В нея наливали катран. По всичко изглежда, че бронзовата кана е била най-интересна и ценна, затова откривателят й я укрива умишлено. Формата на сечивата и съдовете, а така също и на желязното копие показват, че имаме находка от средновековно време. Че мястото, гдето са намерени тези предмети било обитавано през средните векове говори и един друг факт: наблизо до Коджа-корийския дол, където са намерени описаните предмети, се намира старият Серафимов кладенец. В него е намерена от Иван Петров, от с. Боровец, една златна монета. Тя тежи 5 грама. Има корубеста форма и краищата й представляват неправилно изрязана окръжност с диаметър 0·025 м. Опакото на монетата е пречукано, а заедно с него и надписите на десния и левия край на лицевата страна на монетата. На лицевата страна на монетата личи образа на някой цар, облечен в ризница, с жезъл в дясната ръка и с корона на глава. От ляво на него е Христос, който го благославя и пр. Вероятно, това е византийска монета от XIII век.

Петър Детев

Trouvailles près du village de Borec (arr. de Plovdiv)

Dans les ruines d'un ancien habitat on a trouvé fortuitement des outils en fer et des ustensiles en bronze, dont une partie a été recueillie au Musée national de Plovdiv. Voici ces objets:

1. Soc. Long. 25 cm., et larg. 9 cm. (fig. 166 б).
2. Pic. Long. 15 cm., larg. 5 cm., 5 (fig. 166 е).
3. Pic Long. 26 cm., larg. 13 cm. (fig. 166 в).
4. Deux cognées. Long. 18 cm, (resp. 21 cm.), larg. 11 cm., 5 (resp. 7 cm.). Fig. 166 г, д.
5. Bol en bronze. Haut. 5 cm., diam. 16 cm., 5 (fig. 166 а).

Peter Detev

Няколко бележки за античната гробница при с. Дълбоки (Старозагорско)

Тая гробница е била разкопана наскоро след освобождението на България, през април 1879 г. от поручик Н. П. Кляузов. Намерените в нея предмети са били издадени още в 1880 г. от В. Прохоров в отделна книжка: „Болгарския раскопки близ Эски-Загры" (8 стр. с 6 таблици). Обаче тая брошура е останала почти неизвестна на учените. Благодарение на обстоятелството, че един екземпляр от нея е бил запазен в библиотеката на Старо-загорското археологическо дружество, Б. Филов можа да преиздаде тая гробна находка, която представя голям интерес за нашата археология, понеже повечето от откритите в гробницата предмети имат успоредици към находките от Дуванлий и Требенище (срв. Филов, ИАИ VI, 45 сл.).

Филов се заинтересувал и за съдбата на намерените предмети, които са били пренесени в Русия. Той запитал по тоя въпрос директора на Ермитажа, проф. Валдхауер, който му отговорил, че в Ермитажа попаднала само една сребърна чаша. От нея той изпратил на Филов една фотография. Обаче за Филов е останала неизвестна статията на E. Strong в Journ. Hellen. studies XXVII, (1908), стр. 1 сл., в която се описва колекцията на Sir Frederick Cook.[1] В каталога на Strong, стр. 45 № 81 са изброени съвсем накратко, като съставна част на колекцията и предметите от гробницата при Дълбоки.[2] Тоя каталог ми посочи проф. sir E. H. Minns с писмо от 4. XII. 1947 г., в което също ми съобщава, че колекцията на Соок постъпила в Ashmolean Museum (Oxford). По-късно, на 5. II. 1949 г., пазителят на античния отдел на този музей D. B. Harnen има любезността да ми изпрати фотографии на по-важните предмети от гробницата. Музеят възнамерява да направи по-късно ново издание на тази находка. В гробницата са били намерени следните предмети:

1. Златен нагръдник, украсен с пресувани релиефни орнаменти (лъвски глави и розетки).

2. Три сребърни чаши с гравирани орнаменти. Тука трябва да направим една поправка. Филов описва само две такива чаши, но у Прохоров (според Филов, стр. 47) се говори за четири сребърни съда. Като оставим настрана малкото сребърно канче без украшения (№ 3 по-долу), остават още три сребърни орнаментирани чаши. Minns в писмото до мене изтъква, че едната от тия чаши (Филов, обр. 38, 1), е чисто гръцко изделие, а другите две — по-груби подражания. Една от тия чаши е сега в Ермитажа (Филов, стр. 51, обр. 39). Не е ясно обаче, дали чашата обр. 38, 3 е същата, представена в обр. 39 (Ермитажа), или е чашата, попаднала сега в Ashmolean. Рисунката обр. 38, 3 не се схожда напълно с фотографията обр. 39. Ясно е, че тая рисунка не е съвсем точна. Може би тя представлява попадналата в Ashmolean чаша.

3. Сребърно канче с една дръжка без украса.

4. Бронзова хидрия: у Прохорова е изобразена цяла. Фотографията на Ashmolean я показва повредена.

5. Бронзов съд (чаша) с извит навън ръб.

6. Бронзов съд във вид на дълбока паница с две хоризонтални дръжки. Фотографията на тоя съд показва, че съмнението на Филова относно крачетата под кръглата подставка на съда не е основателно.

7. Бронзова броня.

8. Железен светилник с триножник.

9. Две железни копия.

10. Глинена амфора от местен произход, без украшения. В Museum Ashmolean постъпила повредена.

11. Две глинени паници от местен произход, без украшения.

12. Две глинени паници с чер, лъскав фирнис, снабдени с по две хоризонтални дръжки.

Всички тия предмети са били прибрани в музея Ashmolean. Липсват само двете железни копия, които още при намирането им са били силно разядени. Липсва и един от глинените съдове.

В гореспоменатата си статия Филов изказва мнение, че гробницата произхожда от втората половина на V в. пр. н. е. Ростовцев,[1] обаче, датува тая гробница, както и дуванлийските Мушовица, Кукова могила и Лозарската могила в края на VI и първите десетилетия на V в. В тия гробници преобладават внесени отвън предмети. Металните произведения според Ростовцев са вероятно от ионийски произход. Керамиката е атическа, стъклото и алабастърът или са от египетски произход, или са подражание на египетски продукти. Но покрай това в гробницата се срещат и местни произведения. Но тук няма нужда да говорим за тракийските гробни находки, които между другото, са първостепенен извор и

[1] Тая колекция е била използувана още от германския археолог Ad. Michaelis в книгата му Ancient Marbles in Great Britain (1882).

[2] На стр. 41, № 66, табл. XXIII е описана надгробната плоча на Macrinius, умрял на 1 годишна възраст. Момчето е изобразено като конник на лов също както в релиефите на тракийския конник.

[1] M. Rostovtzeff, Soc. and Econom. History of the Hellenistic World I, 112 сл.

за стопанската история на древна Тракия. Тия въпроси Ростовцев е засегнал в капиталното си съчинение върху „Социалната и икономическа история на елинистическия свят“ (в три тома), която благодарение на щедростта на проф. Minns, сега е достъпна и на нашите учени.

Г. И. Кацаров

Au sujet du tombeau de Dălboki

Les objets trouvés dans ce tombeau ont été publiés par A. Prohorov, Болгарския раскопки близ Эски Загры (СПб 1888) et une seconde fois par B. Filov (ИАИ VI, 1930—31). Celui-ci ne connaissait pas l'article de E. Strong (JHS XXVIII, 1908), dans lequel est décrite la collection de Cook et où sont énumérés les objets trouvés dans ledit tombeau. G. Kazarow a reçu récemment une lettre du célèbre archéologue anglais sir Ellis H. Minns lui annonçant que les antiquités de la collection de Cook se trouvent au Ashmolean Museum, Oxford.

Gawril Kazarow

Към латинския надпис от Jajce

В Glasnik Zemaljskog muzeja 1940, 19, № 3, D. Sergejevskij обнародва надпис от Jajce, който гласи:

[D(is)] M(anibus)
Arsa[e]
(s)orori i-
nfelici
IOSE m-
emoria(m) p-
osuit

Сергейевски не е дал сигурно четене на името в петия ред на надписа; ние предполагаме, че тук стои еврейското име *Ioses(s)*, което е доста разпространено в императорската епоха; то се среща и в надписа от Oescus,[1] гдето се чете: *Ioses arcisinag(ogus)*.

Г. И. Кацаров

[1] Г. И. Кацаров, ИАД III, 1912/13, 195 № 3; четеното на първия ред на тоя надпис даде H. Dessau, ИАД IV, 1914, 276: подробно е коментиран надписът от M. Schwabe в издаваното на староеврейски език списание Bjpes II, 1935, № 3—4, 19 сл. Първият ред на надписа Schwabe чете: Ioses arcisina(go)gos.

Au sujet da l'inscription latine de Jajce

Dans l'inscription de Jajce, publiée par D. Sergejevskij (Glasnik Zemaljskog muzeja 1940, 19, № 3), le nom *Iose* doit être lu *Iose(s)*. Ce nom a été assez répandu pendant l'époque impériale. On le trouve également dans une inscription d'Oescus sous la forme de *Ioses arcisinag(ogus)*.

G. I. Kazarow

Антични паметници от България

I. Върху северните родопски склонове, източно от село Брестовица, Пловдивска околия, в протежение на 1·5—2 клм., се намират една след друга следните три местности: Караджица, Трасилица и Черковището, от които последната стига до Мечешкия поток, сега заети с ниви и лозя. В далечното минало върху тях е имало селище. Данните за това са следните: 1. Селяните Г. Влосев и Вл. Тасев ми съобщиха, че преди години при реголване за лозе, в местността Трасилица, попаднали на кремъчни ножове и каменни брадви, които, с допълнително намерената керамика, са следите на открито предисторическо селище от каменномедната и бронзовата епоха. Вероятно, за него се отнася съобщението на В. Миков, макар и да не е дадено името на местността.[1] 2. Все тук, вторият селянин е намерил и доста монети, които видях, а именно: една от гр. Histiaia на остров Евбея, една от гр. Маронея, по няколко от Филип III (359—339 пр. н. е.), Фаустина Млада, Галиен (260—268), Аврелиян (270—275), urbs Roma, Константин Велики (323—337) и от наследниците му. 3. От местността Караджица произлиза и мраморна оброчна плочка на Хероса.[2] 4. Преди няколко години, в западната част на местността Черковището, са разкопани 5 зидани гроба и други няколко, покрити с керамиди. От гроб произлиза и глинен балсамарий (ungentarium) във форма на остродънна, цилиндрична

[1] В. Миков, Предисторически селища и находки в България. София 1933, 48; ГНМПл I, 1948, 174 сл., обр. 25.

[2] G. I. Kazarow, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, 118.

амфора: вис. 0·42 м., външен диаметър 0·08 м. и диаметър на устието 0·055 м. (обр. 167). 5. Следи от зидове на постройки, части от тухли и керамиди, керамични фрагменти, между които и такива от сивата тракийска керамика и пр. 6. Седемнадесет гробни могили, намиращи се източно и недалеч от Мечешкия поток, между които най-големи са: Памук тепе и Градската могила. През 1933 год. около последната бе открита бойна колесница.[1]

През 1936 год. селянинът Георги Йорд. Грозданов, като реголвал мястото си за лозе, находящо се в местността Черковището, попаднал на гроб, направен от големи каменни плочи,[2] в който, след отварянето му, намерил: части от костите на погребания, части от глинени съдове, метални върхове от стрели, 3 метални ножове, вероятно, мечове, доста повредени от ръждата, 1 метален кръгъл щит, с диаметър около 0·3 м. и един бронзов, тракийски шлем. Отначало той прибрал всички предмети, но после едни захвърлил, а щита и шлема отнесъл у дома си. Покъсно щита изгубил, а шлема предал чрез сина си, ученик в прогимназията, отдето го и взех.

Шлемът е лян, има обща конусовидна форма, покрит с зелена патина и сравнително добре запазен: вис. 0·25 м., елипсовидният отвор в основата му с оси — 0·22 м. и 0·14 м., ширината му от ляво на дясно 0·2 м., дебелината в различните части от 0·005 до 0·002 м., сегашно тегло 832 грама (обр. 168). Върхът на епикранона (ἐπίκρανον — частта, която покрива главата) се удължава нагоре, завива напред и завършва с закръглен израстък, вместо с гребен (κῶνος, λόφος); страните му са доста изпъкнали, а една част от лявата липсва; сенникът му е отделен чрез ръб; той е широк от 0·032 м. до 0·04 м.; първоначално завива в страни, после нагоре и завършва с дебел четвъртит ръб; отзад на шлема сенникът е разрязан на две места и по този начин е образуван отделен надтилник, от който сега липсва поголямата част; изглежда, както се вижда от запазената част, че надтилникът е бил доста завит нагоре, за да бъде по-удобен шлемът при движението на главата. По шлема липсват дупки или други приспособления за прекрепване на бузници (παραγναθίδες), ето защо трябва да предполагаме, че той е бил без такива, за каквито и самата находка не ни дава данни.

Обр. 167. — Глинен унгентарий от Брестовица
Fig. 167. — Ungentarium en argile, provenant de Brestovica

Както се вижда от описанието, нашият шлем принадлежи към така наречените тракийски шлемове. По форма той се схожда напълно с шлемовете от с. Ковачевица, Неврокопска околия,[1] двата от Асеновград,[2] от Цариград (Kopenhagen), от Jsernia—Samnium (Erbach) и Керч,[3] но се различава по направата си. Той е лян, а не кован, липсват му и бузници. Можем да го отнесем с вероятност към IV в. пр. н. е.

[1] Ив. Велков, ИАИ XIV, 1940—42, 189—194.
[2] Сведенията за този гроб дължа на др. Власев, тогава директор на прогимназията в селото.

[1] В. Миков, Един шлем от гроб в с. Ковачевица. ГПНБМ 1925, 183 сл., обр. 1 и 2; G. I. Kazarow, Cambr. Anc. History VIII, 546, Plate Volume III, 57a,
[2] Г. И. Кацаров, Антични паметници из България. ИАИ VI, 1932, 125, обр. 115; Теофил Иванов, Предпазно въоръжение на тракиец от Асеновград. РПНМ I, 1948, 99 сл.
[3] Schröder, Thrakische Helme. Jdl 27, 1912, 317. Beibl. 10.

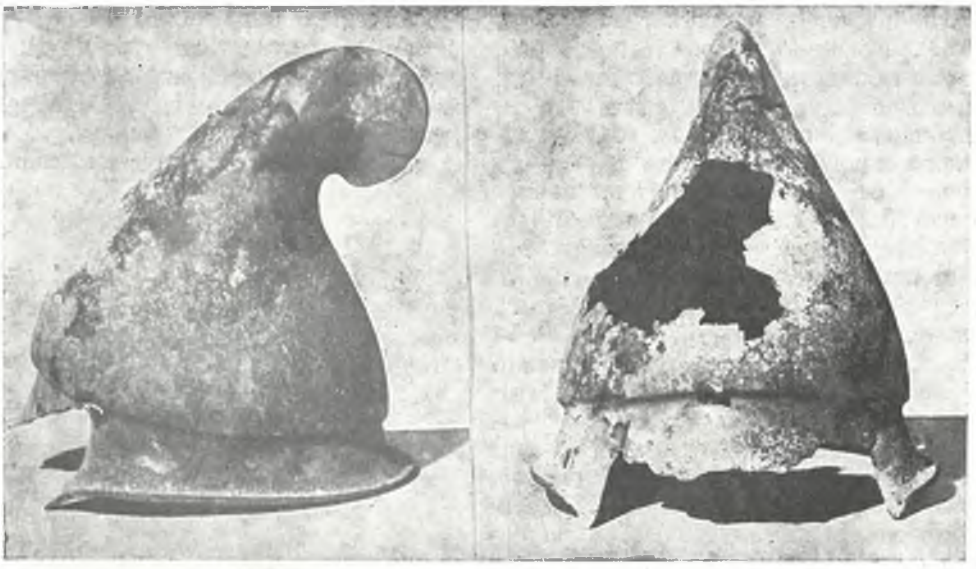

Обр. 168. — Тракийски бронзов шлем от Брестовица
Fig. 168. — Casque thrace en bronze, provenant de Brestovica

Следите на второ изчезнало селище в землището на това село се намират в местността Ташевия кайнак, отстояща на около 3 клм. слабо северозападно от него. То е заемало мястото между днешните два напоителни канала, главно около извора Ташев кайнак. Както показват намерените тук и обнародвани досега старини, така и ония, които добре се наблюдават из нивите и лозята, селището е достигнало своя разцвет през римското владичество. От тук произлизат: една римска военна диплома[1] от 7 януари 245 г., две оброчни плочки на Хероса[2] и един силно ръждясал, слабо извит напред, железен палешник. с кука в горния край и с размери: дълж. на дръжката 0·2 м., дълж. на лопатката 0·22 м. и най-голяма ширина 0·12 м., сега в Пловдивския археологически музей, инв. № 1107 (обр. 169).[3] Всред останките му се наблюдават следи от зидове на постройки, части от дебели корубести керамиди и тухли, фрагменти от фина римска керамика, големи кюпове, следи от глинени и зидани канали, монети и пр. Самият извор, както се установи през 1935—36 година, когато се разкопа по повод водоснабдяването на селото, е бил много добре каптиран през римската епоха. Зидовете на каптажа бяха направени от камъни, споени с червен, много твърд хоросан. Тук се намериха и следните нови оброчни плочки:

1. Правоъгълна оброчна плочка от мрамор на Хероса, отгоре във форма на права линия: вис. 0·165 м., шир. 0·14 м. и деб. 0·025 м. (обр. 170). Конникът е представен в позата на ловуване — втората сцена според разпределението на проф. Г. И. Кацаров.[1] Пред него дърво, около което се увива змия, насочила главата си към

[1] CIL XVI, 149.

[2] Kazarov, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, 119, 120.

[3] Б. Дякович, Барелиефи на Тракийския конник. ГПНБМ 1924, 159. Хр. Вакарелски в проучването си „Из веществената култура на българите". ИЕМ VIII—IX, 1929, 100, обр. 26, приема, че палешници с такава форма са римски. Намирането на нашия палешник всред останките на едно селище, косто, както показват следите, е имало разцвета си през римската епоха, иде да потвърди неговото мнение. За римските палешници вж. още: L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave, II. Paris, 1926, 191 сл., обр. 61; Хр. Вакарелски, Стари земеделски сечива. ГНМ VI, 1932—34, 425, обр. 269, 271.

[1] Kazarow, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, 6 сл., № 710, 803, обр. 352, 397.

Обр. 169. — Железен палешник от Брестовица
Fig. 169. — Soc en fer, provenant de Brestovica

Обр. 170. — Мраморен барелиеф на тракийски конник от Брестовица
Fir. 170. — Bas-relief en marbre du Cavalier thrace, provenant de Brestovica

коня. Пловдивски археологически музей, инв. 2443.

2. Фрагмент от мраморна оброчна плочка: вис. 0·12 м., шир. 0·085 м. и деб. 0·02 м.. Пловдивски археологически музей, инв. № 2444 (обр. 171). На него е запазена горната половина от тялото на бог, насреща, с къдрава коса. Поради грубата обработка на плочката не е ясно облеклото (хитон или мантия), както и положението на ръцете. В дясно, отгоре над фигурата се забелязва долната част от грозд. Ако приемем, че това е действително грозд, следва да предположим, че този фрагмент е част от оброчна плочка на Дионис.

Некрополът на селището е бил на западната му страна, непосредствено до вадата на днешната мелница Бързица, дето сега се намират три голями гробни могили, едната значително намалена през 1908 год. Около тях селяните са разкопали зидани гробове и гробове покрити с керамиди.

На около един клм. северно от селището е минавал римският път Philippopolis-Serdica. Следите му се очертават през следните местности: Бозалан — Калдаръма — Вадата — Мустафова ливада — Буков мост (от 1874) — Караджата (Кокараджа) — Бозалъка.

II. Изобилните извори в западните поли на варовиковата височина от северните родопски склонове до малкото село Пастуша, Пловдивска околия, между които тоя в селото, наречен Сивиник, оня до развалините на Червената църква и пр., даващи началото на селския поток, както и плодородната равнина, са били главните причини, щото тук още в предисторическо време да възникне селище. Както показват обнародваните досега старини, произлизащи от това място, така и следите, които видях при обиколката си, селището е било значително.[1] За тях Dumont казва: „Nombreux restes antiques à Pastuša et dans les environs."[2] То е почвало от извора до Червената църква, (югозападно от която се издига

[1] За неговото съществуване има и предание, запазено у местното население, Х. К. Шкорпил, Могили, 1898, 120 сл.

[2] Dumont-Homolle, Mélange d'archéologie et d'épigraphie. Paris 1892, 330, № 24c.

селищна могила от каменномедната и бронзовата епоха, с диаметър 120 м.) и е продължавало в северна посока със следните приблизителни граници: на изток — Думестността Старата Пастуша, или както я наричат още Селището, намираща се между последния канал и река Въча, дето също има значителни останки.[1] Поради обработване, останките на изчезналото селище — вероятно, значителен град, са доста унищожени, а поради слабия наклон в южната му част, те са останали доста надълбоко под наноса, свличан от Родопите. Няма основание предположението на Шмид,[2] че този някогашен град се е намирал понаюг от мястото, дето го определих, т. е. между днешните села Пастуша и Перущица, тъй като прокопаният от синдиката Родопи през 1942 година дълбок канал за вода, точно на това място не разкри никакви следи. Все пак, ако се съди по досегашните находки, градът е достигнал своя разцвет главно през римското владичество, продължил съществуването си и през първата половина на средновековието.

Обр. 171. — Фрагмент от мраморна оброчна плочка на Дионис от Брестовица
Fig. 171. — Fragment d'un bas-relief en marbre de Dionysos, provenant de Brestovica

На разни места около това селище днес се намират единично или групово 29 надгробни могили, които през 1899—1900 са отчасти, незадоволително разкопани от G. Seure. Едни той е разкопал, а върху

Обр. 172. — Мраморна глава от Пастуша
Fig. 172. — Tête en marbre, provenant de Pastuša

ховата могила, на запад — височините Перущински гори и Бановата могила. При днешното състояние на мястото — заето с ниви и лозя и непроучено още чрез разкопки, трудно е да се каже, дали селището е продължавало на север през днешния напоителен канал и дали е стигало до

[1] К. Иречек, Пътувания, 430; Псп X, 1884, 47 сл.; Иван П. Кепов, Въстанието в Перущица през 1876. Пловдив 1931, 6; К. Гълъбов, История на въстанието в Перущица. ГСУИФФ XXXV, 1940, 2, 12.

[2] Ѳ. Шмид, Новые веяния в археологической науке на Балканском полуострове. ЖМНП XXXIV, 1911, 28 сл.

други е правил сондажи. В Разсечената могила (в скицата му № 7), която той погрешно нарича tumulus militaire, открил околния ѝ ограден зид, без да я разкопае напълно. По-късно иманяри я прокопали във форма на тунел от североизточната ѝ страна на дълбочина 10—12 м. и стигнали до зид с червен хоросан, който видях, и който явно показва произхода ѝ от римско време. В една от Гъстите могили (в скицата му № 19) Seure разкрил зидана гробница от камъни и тухли от същото време. От Духовата могила, около която е копано на няколко пъти и преди това, произлиза бойна колесница и пр.[1] От това селище ни са известни още следните обнародвани старини: 1. една мраморна оброчна плочка на Диоскур, втора, заедно с фрагменти от трета, на Хероса;[2] 2. мраморна оброчна плочка на Кибела;[3] 3. мраморна оброчна плочка на Херакъл;[4] 4. мраморна статуйка на Асклепий и Телесфор, и мраморна статуйка на Хигия.[5] Последните статуйки са намерени до Червената църква. Във връзка с тая последна находка може да се предположи, че преди църквата тук, до големия извор, който остана на 30—40 м. от нея, ще да е имало голямо светилище на Асклепий, Хигия и Телесфор, върху което по-късно е била издигната самата църква. Това предположение произлиза от мнението на Б. Филов, че едно от обясненията на формата на църквата е и това, че тя стои във връзка с кръгла антична постройка.[1] 5. Римска военна диплома от 14 август 99 год.[2] 6. Всред останките от селището G. Seure е разкрил доста основи на постройки с римски хоросан (ciment romain), между които и тия на една римска баня, на която за съжаление, не е

Обр. 173. — Част от мраморна статуя на лъв от Пастуша
Fig. 173. — Partie de la statue d'un lion en marbre, provenant de Pastuša

направил един точен и подробен план. Относно подземния канал, поменат също от него, който, според преданието, запазено у

[1] За разкопаването на могилите и находките около тях — бойна колесница, бронзови статуйки на Хермес, Тритон и пр. вж. G. Seure, Voyage en Thrace et chars thraces. BCH 25, 1901, 156—220; 49, 1925, 347—437; RA 1913, 57, № 76, обр. 13; 1922, 75, 76 и 77, № 82, 110, 118; Х. и К. Шкорпил, Могили, 1898, 120 сл.; Б. Дякович, Тракийската колесница при Могилово. ГПНБМ 1923, 156, сл.; Г. И. Кацаров, Антични паметници из България. ИАД V, 1915, 16; S. Reinach, Statuette de bronze du Musée de Sofia. RA XXXI, 1897, 225, обр. 4; Répertoire de la statuaire grecque et romaine, II 1908², 809₃; III 1920, 20.

[2] G. Seure, RA I, 1913, 69, № 89, 90, обр. 24, 25; Types curieux, REA XIV, 27 des S. A; G. I. Kazarow, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, 736, обр. 372; AA 1938, 196, обр. 1.

[3] Хр. М. Данов, Антични паметници от България. ГНМ VI, 1932—34, 147, обр. 109.

[4] Б. Дякович, Оброчни барелисфи на Херкулес в България. ГПНБМ 1922, 29, обр. 2; RE VI A, 519; Данов, Антични паметници от България. ГНМ VI, 1932—34, 157, обр. 122.

[5] Б. Дякович, Фризата на здравносните божества в Тракия, ГПНБМ 1921, 135, обр. 2 и 3; G. Seure, RA XXIV, 1926, 163 сл., № 276 и 277, обр. 117: D. Tsontchev, Le sanctuaire thrace, près du village de Batkoun, Sofia 1941, 35, бел. 1; 37, бел. 2.

[1] За църквата вж. *Κωνσταντίνου ἱερέως Φιλιππουπολίτου, Περιγραφὴ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, Βιέννη*, 1819, § 45; Иречек, Пътувания, II, 429: Laurent, BCH 22, 1898, 561; Strzygowski, Die Baukunst der Armenier II, 775 сл.; А. Грабар, Златорог, III, 3—4, 222—32; В. Иванова, Стари манастири и църкви в българските земи. ГНМ 1922—25, 484 сл.; Първи отчет на Българския археологически институт за 1921 година, 7; СБАНИ XLIII, 1930, 14 сл.; A. Protitch, Guide à travers la Bulgarie. Sofia 1923, 15, обр. 48 и 47; Кр. Миятев, Кръглата църква в Преслав. София 1932, 253 сл.; A. Frolow, L'église rouge de Perustica. The Buletin of the Byz. Institute I, 1946, 15—42.

[2] CIL XVI, 1936, 45 и там посочената библиография.

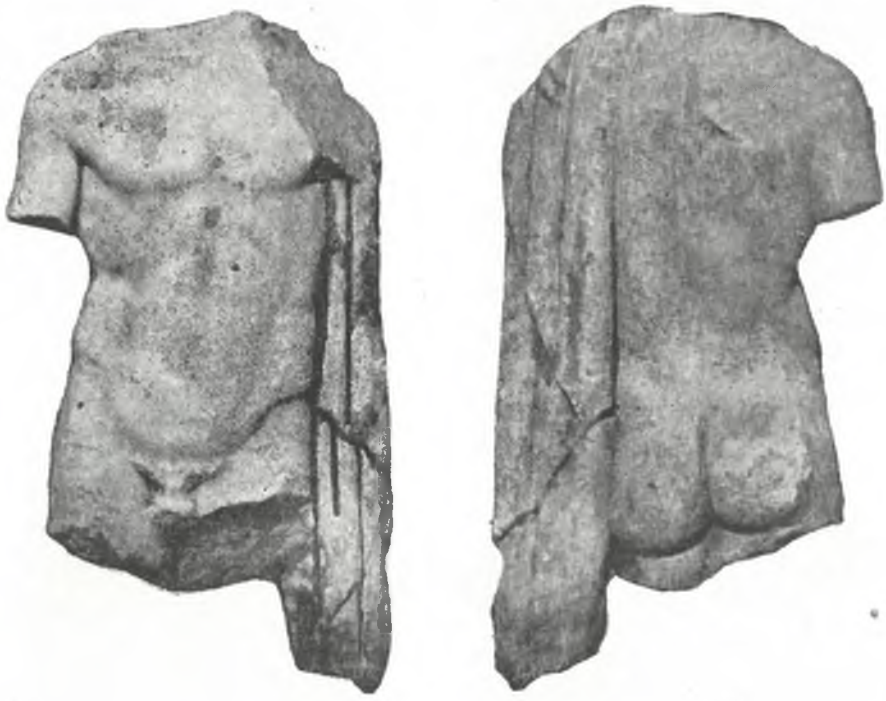

Обр. 174. — Мраморна статуя от Пастуша
Fig. 174. — Statue en marbre, provenant de Pastuša

местното население, е почвал от Бановата могила и свършвал до Духовата могила, нещо невероятно, това не е нищо освен отводнителният канал на банята.[1] Все тук, из нивата, дето е била банята, се намират много фрагменти от фина римска керамика.

Между останките на този някогашен град са намерени още следните антични паметници — едни от най-хубавите творения на римската скулптура засега в Тракия, които обнародваме тук за първи път:

1. Мраморна глава от статуя или от бюст на мъж в естествена големина, с малка дупка в косата, непосредствено до челото и с триъгълно изсичане около нея за прикрепване на украшение — венец или диадема. Главата е с повредени уши, устни, дясна вежда и око, нос и брада: вис. 0·26 м., шир. 0·2 м. — много добра изработка (обр. 172). Умерено късата коса, с нейните слаби и естествени къдрици, очертана в границите на челото, слепите очи и долната част на тила, е реалистично предадена. Частите на гладкото лице са дадени отлично и подробно: космите на веждите — чрез плитки вдлъбнатини, с конюктивите, с ирисите и конкавните зеници, с поглед малко в дясно и нагоре — общо взето с израз на спокойствие и сериозност, подсилени с една бразда на челото. Изхождайки от тия белези, можем със сигурност да я отнесем към първата половина на III век. Доколкото са познати засега мраморните залежи у нас, изглежда, че отлично белият й и чист мрамор, не произлиза от границите на съвременна България. Пловдивски археологически музей, инв. № 659.

2. Предна част от мраморна статуя на лъв, в размери по-големи от естествените: дълж. 0·95 м., деб. 0·4 м. (обр. 173); запазени са: горна половина от предния ляв крак; по-голямата част от гривата на лявата страна, на която разграниченията между къдриците и повечето от детайлите на последните са изсечени със свредела;

[1] ВСН 25, 1901, 168—179, бел. 1, обр. 8 на стр. 175.

малка част от главата, като личи повече долната челюст. Дясната страна на статуята е грубо обработена, което ни дава основание да твърдим, имайки предвид запазената част, че лъвът е бил представен клекнал, т. е. седнал на задните си крака и открит само от лявата си страна, а откъм дясната е бил до някоя стена. Малко е вероятно да предполагаме, че статуята не е била довършена. От скулптурна гледна точка, това е една от най-хубавите работи, намерени досега у нас, която можем да отнесем към II век. Намерена е между 1921—1923 год. между селския Поток и Бановата могила на дълбочина 0·6 м. от собственика на нивата Юрдан Гъшаров от с. Перущица, когато реголвал за лозе. Заедно със статуята били намерени един мраморен постамент и следи от постройки. Мраморни статуи на лъв ни са известни засега у нас от с. Петърница, Плевенска околия,[1] и от с. Арчар (Ratiaria).[2]

3. Торсо от мраморна статуя в размери 3/4 от естествената големина на мъж, гол, с мантия, наметната само върху лявото рамо и отчасти върху горната половина на лявата ръка, която е била вдигната нагоре — напред: вис. 0·66 м, шир. 0·36 м. Много добра изработка (обр. 174). По липса на запазени атрибути, трудно е да се установи дали тук се касае до статуя на някой римлянин, напр. император или до статуя на бог. По-вероятно е второто предположение. Дали това не е Дионис?

4. Част от мраморна статуя в естествена големина — трите пръста от лявата ръка, задържаща яйце, което е запазено цяло: вис. 0·085 м., шир. 0·05 м. Добра изработка (обр. 175). Върху яйцето, в ляво от запазените три пръста личат местата на палеца и показалеца от ръката, които са отчупени На върха на яйцето личи мястото, дето е била устата на змията. Може да се предположи, че това е част от статуя на Хигия, която в лявата си ръка е държала яйце, от което змията, увила се около дясната ѝ ръка, смучела.[1]

Старините под точките 3 и 4 са намерени от Здравко Анчев през 1937 година в северната част на днешното село Пастуша, около някогашната Личева воденица при изкоп за бунар, на 5 м. дълбочина. Около тях е имало и следи от зидове.

5. Горна половина от мраморна оброчна плочка на Хера, горе почти по права линия,

Обр. 175. — Фрагмент от мраморна статуя на Хигия от Пастуша
Fig. 175. — Fragment d'une statue en marbre de Hygie, provenant de Pastuša

права, en face: вис. 0·18 м., шир. 0·175 м. и деб. 0·025 м.—груба изработка (обр. 176). Запазени са: тялото на богинята без краката, от коленете надолу и горната част от жертвеника, който се намира в дясно от нея; облечена е с надиплен, късоръкавен и препасан хитон с апоптигма; в дясната си ръка държи патера над жертвеника, лявата е вдигната нагоре, с насочен показалец към главата, положение, което следва да обясним с грубостта на изработката. Вероятно, каменоделецът е пропуснал да даде жезъла, който обикновено Хера държи в тази си ръка. Пловд.

[1] ИАД VII, 1920, 147, а за други подробно вж. S. Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine. Paris, II 1908², 713, 714; III 1920, 210; IV 1913², 460; V, 1924, 419—421; RE XIII 1, 988, сл.

[2] Ив. Велков, Антични паметници из България. ГНМ 1922—25, 138, обр. 189.

[1] Срв. D. Tsontchev, Le sanctuaire thrace près du village de Batkoun. Sofia 1941, 35, № 17, XIX, 76.

археол. музей. Инв. № 829. Може да допуснем, че оброчната плочка не е довършена, та затова не е даден и жезъла.

6. Бронзова статуйка на Isis — Fortuna, права, с изтрито лице, покрита с зелена патина: вис. 0·09 м. (обр. 177); косата ѝ е причесана отгоре във форма на висок калат, а пред него атрибутите на Изис: лотос, пера (слабо повредени) и лунен кръг;[1] облечена е с дълъг, диплест и късоръкавен хитон и химатион; в дясната си ръка държи кормило, а в лявата — рога на изобилието. Пловд. археол. музей, инв. № 389.

7. Източно от Пастуша, в склона на височината, между другите монети е намерена и една бронзова монета от Ела-

Обр. 176. — Мраморен барелиеф на Хера от Пастуша
Fig. 176. — Bas-relief en marbre de Héra, provenant de Pastuša

габал (218—222). Лице: *AYT KM AYPH-ΛANTΩNEINOΣ*; неговият бюст с мантия и лавров венец на главата на дясно. Оп.: *MH-TPOΠOΛEΩΣ ΦIΛIΠΠOΠOΛEΩΣ NEΩ-KOPΩN*. Двама борци, голи, се борят; 30 мм.[2]

8. Около Пастуша, от следите на стария град са намерени още: зидове от постройки, кюпове, керамика, монети, глинени канали, а северозападно от Червената църква, в лозето на Коста Витанов, при реголване — камъни за мелене на орехи, т. е. за добиване на масло.

9. Желязна брадва — чук и боздуган — средновековни оръжия, произлизащи от гроб. Пловд. археол. музей, инв. № 700.

Западно и югозападно 1—2·5 клм. от разните части на този град се намира малка крепост, която населението нарича Калето или Калеево. Тя се издига върху западния скалист край на варовиковите Горки, които

Обр. 177. — Бронзова статуйка на Фортуна от Пастуша
Fig. 177. — Statuette en bronze de la Fortune, provenant de Pastuša

имат 40—50 м. относителна височина. Под нея, в склона се намират две малки пе-

[1] ML 1531; ДА 1273
[2] Н. Мушмов, Античните монети на Пловдив. ДОНБМ 1924, 481; Dim. Tsontchev, Contributions à l'histoire du stade antique de Philippopolis. Sofia 1947, 38,

щери и голям карстов извор, наречен Кисьов извор. Формата на крепостта е елипсовидна, с посока — североизток — югозапад. Крепостният зид е дълъг 240 м. Такъв е имало само откъм достъпните страни. Нямало е крепостен зид откъм страната на отвесните скали. Зидът е направен от обикновени ломени камъни, споени с бял хоросан, както се вижда от запазените части. Само на едно място видях в него малки части от тухли и керамиди (обр. 178). Без разкопки не е възможно да се определи точно дебелината му, която е под 3 м. Днес са запазени от него части откъм източната страна, високи до 1—1. 5 м. Обградената част, т. е. плоското съдържание на крепостта е около 6 — 7000 кв. м. Крепостни съоръжения,

Обр. 178. — Запазената част от крепостния зид на Калеево при Пастуша

Fig. 178. — Partie conservée de la muraille de Kaleevo près de Pastuša

кули, стълби и пр. не са запазени. Изглежда, че главният вход е бил откъм североизточната страна. Вътре в крепостта се намират: части от тухли, деб. 0·03 м., части от керамиди, деб. — 0·02 м., керамични фрагменти и пр. В миналото били намирани и монети, които не можах да видя. Вън, на няколко метра от крепостта, в югоизточна посока, са разкопани 4 гроба. Засега не е възможно да се установи дали крепостта е била във връзка със селището през римската епоха или през първата половина на Средновековието. Все пак, сигурно е, че едно от предназначенията ѝ е било да прибира и запазва населението от околността във време на неприятелски нападения.

Димитър Цончев

Monuments antiques de Bulgarie

I. A 1 km., 5 environ à l'Est du village de Brestovica, arrondissement de Plovdiv, dans les localités de Karadžica, Trasilica et Čerkoviště se trouvent des traces d'une bourgade habitée depuis l'âge énéolithigue et l'âge du bronze jusqu'à l'époque thraco-romaine, comme en témoignent les trouvailles archéologiques, telles que couteaux de silex, haches de pierre, monnaies antiques, vestiges de murs de construction, fragments de briques, de tuiles et de vases en argile, plaques votives de héros, un albâtre en argile (fig. 167) et 17 tumuli funéraires. En 1936 des paysans ont mis à jour un tombeau fait de grandes dalles de pierre. Ils y trouvèrent, entre autres objets, un casque thrace en bronze, haut de 0 m., 25 large de 0 m., 2, épais de 0 m., 005 à 0 m., 002, poids actuel 832 gr. (fig. 168). C'est le casque thrace découvert en Bulgarie avec celui de Kovačevica (arr. de Nevrokop) et les deux autres d'Asenovgrad. Des casques thraces nous sont encore connus de Constantinople (Kopenhague), d'Isernia Samnium (Erbach) et de Kerč.

On trouve encore les vestiges d'une autre bourgade antique dans la localité de Taševia Kajnak, environ à 3 km. au Nord-Ouest de Brestovica. C'est là, autour de la grande source qu'existait sous les Romains une bourgade importante, comme le prouvent des murs d'édifices, des fragements de briques et de tuiles, de la fine céramique romaine etc. C'est de là que proviennent: un diplôme militaire romain du 7 janvier 245 et deux plaques votives d'Eros, déjà publiées. Inédits sont les matériaux suivants: une plaque votive en marbre d'Eros: haut. 0 m., 165, larg. 0 m., 14 et épais. 0 m., 025. La plaque

représente le Cavalier thrace à la chasse, devant lui un arbre autour duquel s'enroule un serpent (fig. 170). Fragment d'une plaque votive, probablement de Dionysos, dont il ne reste que la partie supérieure du corps d'un membre du cortège montrant une grappe de raisin bien conservée (fig. 171). Soc en fer, long. 0 m., 52 (fig. 169). Plus à l'Est, dans la direction de Zlatigrad, se trouvent les restes d'une route romaine, sans doute ceux de la voie Philippopolis-Serdica.

II. — Entre le village de Pastuša (arrondissement de Plovdiv), les collines dites Gorkite et la localité de Stara Pastuša, il y a eu une bourgade, habitée pendant l'âge énéolitique et l'âge du bronze. A l'époque romaine au même endroit s'élevait une grande ville qui existait encore sous les Byzantins. D'abondantes sources, un tell, 29 tumuli funéraires dont les tombes fouillées datent de l'époque romaine, des restes de murs d'édifices, des fragments de tuiles, de la fine céramique romaine, des plaques votives d'Héros, de Dioscure, de Cybèle et d'Hercule, une statuette en marbre d'Esculape et de Télesphore, une autre représentant Hygie, un diplôme militaire romain du 14 août 99, un char militaire, une statuette en bronze représentant Hermès, Triton etc.; puis un bain romain, les restes de l'église connue sous le nom de „Červena Čerkova" en sont les témoins. C'est de là que proviennent aussi les matériaux suivants encore inédits:

1. Tête en marbre d'un buste ou d'une statue, grandeur naturelle, d'un romain inconnu, l'une des plus belles sculptures romaines en Thrace, mutilée en partie, qu'on peut rapporter à la première moitié du IIIe siècle; haut. 0 m. 26, larg. 0 m., 2 (fig. 172). 2. Partie antérieure de la statue d'un lion en marbre, dépassant la grandeur naturelle, comprenant une partie de la crinière et de la tête, ainsi que la machoire inférieure, une très belle oeuvre également, que nous pouvons rapporter au IIe siècle: long. 0 m., 95 épais 0 m., 4 (fig. 173). 3. Torse de la statue en marbre d'un homme ou d'un dieu, mesurant les 3/4 de la grandeur naturelle: haut. 0 m., 66, larg. 0 m., 36 (fig. 174) 4. Partie d'une statue en marbre d'Hygie, grandeur naturelle. Sont conservés les 3 doigts de la main gauche qui tiennent un œuf: haut. 0 m. 085, larg. 0 m., 05 (fig. 175). 5. Moitié supérieure d'une plaque votive représentant Héra: haut. 0 m., 18, larg. 0 m., 175 épais. 0 m., 025 (fig. 176) 6. Statuette en bronze de la Fortune: haut. 0 m., 09 (fig. 177). 7. Hache-marteau en bronze et massue du Moyen Age.

A Sud-Ouest de cette ville se trouvent sur les collines de Gorkite les restes d'une forteresse en forme d'ellipse, appelée „Kaleto" ou „Kaleevo". A en juger d'après les restes conservés, la muraille de la forteresse a été faite en pierre non taillée avec du mortier blanc. Indépendamment de son origine qui est à déterminer par des fouilles regulières, cette forteresse a servi à abriter la population pendant les invasions ennemies (fig. 177, 178).

Dim. Končev

Късноримска гробница при Кап. Димитриево

На 27 ноември 1933 година селянинът Павел Дим. Стефанов от с. Кап. Димитриево (Али Кочово), Пещерска околия, при оране на нивата си, попаднал на една зидана гробница.[1] Нивата се намира в местността „Друма", която отстои на около 2·5 клм. западно от селото и на около 400 м. източно от шосето Пазарджик — Пещера. Тъй като от 1933 година досега мястото е било непрекъснато обработвано няма вече никакви следи от нея. Затова трябваше да се задоволим със сведенията, дадени устно от бащата Димитър Стефанов и синовете му Павел и Рангел, които са я разкрили, като използвахме още отчасти запазения, в двора им, градивен материал: тухли, хоросан, плочите от покрива, пренесени на времето от тях. Гробницата била ориентирана изток-запад, градена с тухли, с размери 35/35/5 см., споени с червен хоросан, дълбока около 1 м.[2] Подът е бил постлан с тухли, а покривът ѝ се състоял от две мраморни плочи, замазани също с хоросан. Двете ѝ дълги страни отвътре имали по една ниша. В нея били погребани двама мър-

[1] Тогавашният директор на Народната библиотека и музей в Пловдив, Ст. Андреев, посетил селото и прибрал откритите предмети без да е направил до сега публикация за нея.

[2] За останалите размери нямаме точни данни.

тавци, обърнати с главите на запад. Гробният инвентар се състои от следните предмети, които били разположени както следва: в лявата ниша-един стъклен съд с обло дъно; при краката на погребаните голям глинен съд; останалите предмети: малък глинен съд, един стъклен балсамарий, заедно с 19 медни монети, които се разпределят между Константин Велики (306—337), Крисп (317—326) и Константин II (337—340), били поставени около мъртвците направо върху пода.

Описанието на предметите е следното:

1. Стъклен съд с обло дъно: вис. 0·07 м., вътрешен диам. 0·145 м., много фина изработка (обр. 179 b). Инв. № 1684.[1]

Обр. 179. — Стъклени съдове от гробницата при Кап. Димитриево
Fig. 179. — Vases en verre, provenant du tombeau près du village de Kap. Dimitrievo

2. Стъклен балсамарий с разлато дъно, висока шийка, пръстеновидно устие: вис. 0·18 м., диам. на дъното 0·085 м. (обр. 179a). Инв. № 1683.

3. Червен глинен съд с една дръжка: вис. 0·19 м., диам. на дъното 0·07 м., диам., на търбуха 0·13 м., диам, на устието 0·065 м. (обр. 180a). Инв. № 1685.

4) Червен глинен съд с една дръжка, малко дъно, широк търбух, шийката украсена с два пръстена и хуниевидно устие: вис. 0·365 м., диам, на дъното 0·075 м., диам. на търбуха 0·17 м., диам. на устието 0·1 м. (обр. 180b). Инв. № 1686. Точно такива съдове ни са известни от гробове при село Павелско, Асеновградска околия, местност Чернаки[1] и от Пловдив.[2]

Върху гореописаните предмети има отложение на варовик вследствие теклата в гроба вода.

5) Бронзова патинирана тока заедно с металическата част от колана, която е украсена с изчукани геометрически орнаменти — топки и точки: дълж. 0·04 м. (с металическата част), шир. 0·028 м. (обр. 181a). Инв. № 1682. Сходна по форма на нашата тока е бронзовата тока от късноримския гроб в горния могилен пласт на могилата Мушовица при Дуванли,[4] Пловдивско. Подобни са токите от гробовете при с. Павелско, Асеновградско[3] и при с. Св. Кирилово, Старозагорско.[4] И трите токи се датират от IV в. и началото на V век.

Обр. 180. — Глинени съдове от гробницата при Кап. Димитриево
Fig. 180. — Vases en argile provenant du tombeau près du village de Kap. Dimitrievo

6) Също: силно повредена, разпадната на парчета. Инв. № 1682.

[1] Всички предмети, дадени с инв. №№ се намират в Пловдивския арх. музей.

[1] В. Миков, Разкопки в Родопите. ГПНБМ 1940—41, 28 сл., обр. 7.
[2] ИАИ XV, 1946, 214, обр. 124.
[3] В. Миков, цит. съч., 30, обр. 7.
[4] ИАИ XV, 1946, 182, обр. 67.

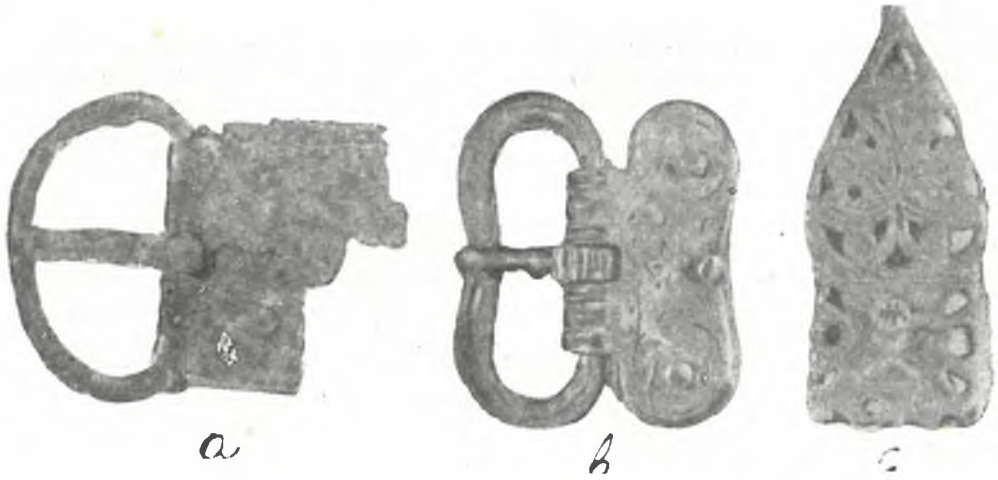

Обр. 181. — Колании принадлежности от гробницата при Кап. Димитриево
Fig. 181. — Applications de ceinture, provenant du tombeau près du village de Kap. Dimitrievo

7) Сребърна тока с почти елипсовидна канелирана халка и металическата част на колана; последната, от лицевата страна украсена с растителни орнаменти, има три сребърни гвоздеи за прикрепване към кожената част. Размери на токата: 0·03 м. × 0·01 м., на металическата част 0·02 м. × 0·035 м. (обр. 181b). Инв. № 1681.

стилизиран лозов лист; на другия й край са запазени двата гвоздея, чрез които се е прикрепяла, вероятно, към свободния край на колана, за което свидетелствува и старателната изработка от двете страни на пластинката. Дълж. 0·045 м., най-голяма ширина 0·02 м., деб. 0·001 м. (обр. 181 c). Инв. № 1681.

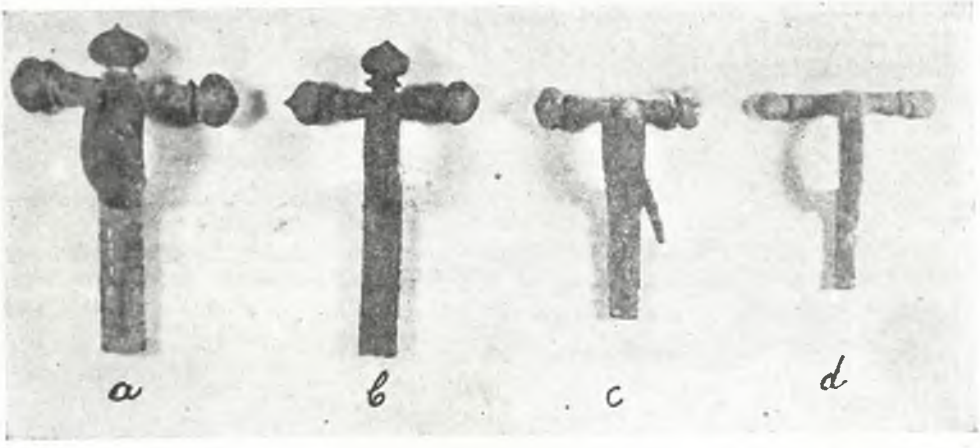

Обр. 182. — Римски бронзови фибули от гробницата при Кап. Димитриево
Fig. 182. — Fibules romaines en bronze, provenant du tombeau près du village de Kap. Dimitrievo

8) Продълговат сребърен език на колан, ажурна изработка, със следи от позлата; единият край завършва във форма на листо, на което средата е запълнена със

Може да предположим, че сребърната тока и сребърният ажурен език са от един и същи колан на един от погребаните.

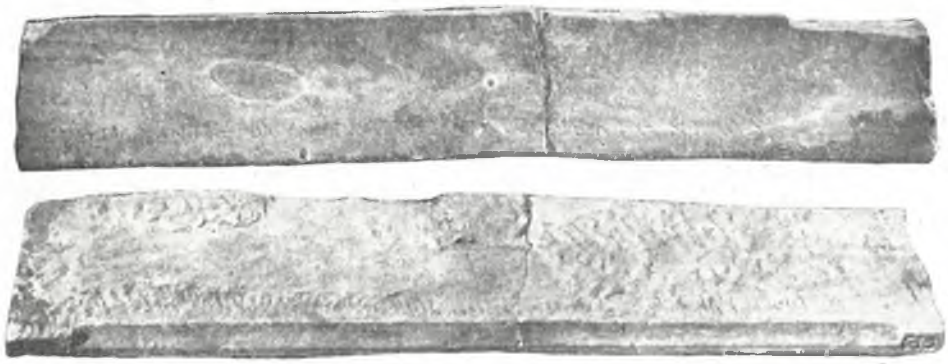

Обр. 183. — Мраморна плоча с надпис от гробницата при Кап. Димитриево
Fig. 183. — Dalle en marbre avec une inscription, provenant du tombeau près du village de Kap. Dimitrievo

9) Римска кръстовидна фибула от бронз, с отчупена игла. Дълж. 0·09 м., шир. 0·06 м., вис. 0·03 м. (обр. 182a). Инв. № 1677.

10) Също. Иглата запазена. Дълж. 0·063 м., шир. 0·05 м., вис. 0·028 м. (обр. 182b). Инв. № 1678.

11) Също. Средната топка липсва. Дълж. 0·09 м., шир. 0·055 м., вис. 0·03 м., (обр. 182c). Инв. № 1679.

12) Също. Дълж. 0·055 м., шир. 0.05 м., вис. 0·025 м. (обр. 182d) Инв. № 1680.

Плочите, които са служели за покрив на гробницата са били две:

1. Мраморна, правоъгълна плоча, изгладена добре от двете страни, със следи от хоросан, счупена на две и повредена в горния десен край: дълж. 2·85 м., шир. 0·45 м., най-голяма дебелина 0·1 м. (обр. 183). Върху едната страна на плочата, на 7 см. от долния ръб, е издялан гръцки надпис, в края с бръшлянов лист (вис. на буквите 0·04 м.). Надписът може да се прочете и попълни така: *Πόπλιος) Θ(εδώρου) θέμασιν ἀνὶ ἱερωσύνης κατεσκεύασεν ἐκ τῶν ἰ(δίων).* В началото буквите са издялани по-нагъсто, обаче, към втората половина на реда те се много раздалечават, като явно проличава стремежът на каменоделеца да запълни с букви цялата дължина на плочата, без обаче, да е успял. Останалата свободна част, в дясно на плочата, след бръшляновия лист, е запълнена с един орнамент от пресечени хоризонтално и отвесно линии, издълбан много несръчно. Ако разгледаме буквите на надписа в калиграфско отношение, ще видим, че те много се приближават до тези на табл. III от Traité d'épigraphie grecque, 204 от S. Reinach, т. е. по тях бихме могли да отнесем надписа към IV век.

Мраморна правоъгълна плоча, счупена, на две, едната страна изгладена, другата — грубо одялана. Дълж. 2·32 м., шир. 0·45 м., деб. 0·095 м. (обр. 183). Горният край е повреден, долният завършва с профил, на който двата края свършват несиметрично с отворен венец от лаврови листа. Върху изгладената страна е имало надпис, който впоследствие бил изчукан, което нещо показва, че първоначалното предназначение на плочата е било друго. От изчукания надпис се забелязват следните полуизтрити букви:

ΡΑΙΙ . . . . . Ν . . . Λ . . . Θ

И двете плочи сега се намират в двора на Димитър Стефанов, село Кап. Димитриево, Пазарджишко.

Поради това, че не сме присъствали лично при откриването на гробницата, мъчно е да се установи как плочите са образували покрива. Различната им изработка и размери ни карат да приемем, че те първоначално имали друго предназначение и после са били приспособени за нашата гробница, когато е бил и издълбан сега запазеният надпис.

На около 1·5 клм. югоизточно от гробницата, по посока на селото до голям извор, се намира селищната могила Банята,[1]

[1] За нея вж. В. Миков, Предисторически селища и находки в България. София 1933, 74.

по чието име се нарича и цялата местност наоколо. В последната се откриват многобройни следи на селище: тухли, керамиди, зидове и пр., което изглежда, без по-основно проучване засега, е имало най-големия си разцвет през римската епоха. От тук произлиза и част от мраморна оброчна плочка на Сол. През 1947 г. Йордан Тодоров Пенов от с. Радилово, Пещерска околия, в нивата си, която отстои на около 400 м. западно от селищната могила Банята, намерил част от глинена статуйка на кон с юзда в устата; статуйката покъсно е била строшена от децата на намервача. Нашата гробница, вероятно, принадлежи към некропола на това селище, още повече, че недалеч от нея, между върха Градището и с. Кочагово, е била открита по-рано и друга гробница, която още не е напълно обнародвана.[1]

Имайки предвид намерените монети, предмети и отчасти запазения градивен материал, ние можем да отнесем нашата гробница към първата половина на IV век.

Лилия Ботушарова

Tombeau romain tardif près de Kap. Dimitrievo

En novembre 1933 des paysans labourant la terre ont découvert à l'Ouest du village de Kapitan Dimitrievo (ancien Alikočevo), arrondissement de Peštera, un tombeau en briques; il se trouve dans l'emplacement de Droma à 400 m. Est de la chaussée de Pazardžik-Peštera. Les objets trouvés dans ce tombeau ont été recueillis au Musée national archéologique de Plovdiv, mais jusqu'à présent il n'y a eu aucun rapport ou publication à ce sujet. Le champ ayant été continuellement labouré, nous n'avons trouvé plus aucune trace du tombeau en question. Nous devions donc nous contenter du récit de ces mêmes paysans qui ont fait la découverte, ainsi que du matériel de construction trouvé, composé de briques, de mortier et de dalles et transporté dans la cour du paysan Dimitri Stefanov, du village de Kap. Dimitrievo.

Le tombeau orienté dans la direction Est-Ouest était bâti en briques (35/35/5 cm) soudées avec du mortier rouge; le plancher était couvert aussi de briques, tandis que le toit était composé de deux dalles en marbre. Dans chaque paroi longitudinale il y avait une niche. L'inventaire funéraire se compose des objets suivants:

1) Un vase en verre: haut. 0 m., 07, diam. 0 m., 145 (fig. 179b).

2) Un lacrymatoire en verre: haut. 18 m., 0 diam. du fond 0 m., 085 (fig. 179a).

3) Un vase en terre cuite à une anse: haut. 0 m., 19, diam. du fond 0 m., 07, diam. de la panse 0 m., 13, diam. d'orifice 0 m., 065 (fig. 180a).

4) Un vase en terre cuite à une anse: haut. 0 m., 365, diam. du fond 0 m., 075, diam. de la panse 0 m., 17, diam. d'orifice 0 m., 1 (fig. 180b).

5) Une boucle en bronze avec la partie métallique de la ceinture: long. 0 m., 04, larg. 0 m., 028 (fig. 181a).

6) Une boucle en argent avec la partie métallique de la ceinture. Dimensions de la boucle: 0 m., 03 × 0 m., 01: dimensions de la partie métallique de la ceinture: long. 0 m., 035, larg. 0 m., 02 (fig. 181b).

7) Une lamelle oblongue en bronze, travail ajouré avec traces de dorure; long. 0 m., 045, larg. 0 m., 02, ép. 0.,001 (fig. 181c).

8) Quatre fibules romaines en bronze (fig. 182).

9) Une dalle en marbre: long. 2 m., 85, larg. 0 m., 45, ép. 0 m., 1 avec l'inscription suivante:

Π(όπλιος) Θ(εοδώρου) θέμασιν ἀντὶ ἱερωσύνης κατασκεύασεν ἐκ τῶν ἰ(δίων)

10) Une dalle en marbre avec des traces d'inscription: long. 2 m., 32, larg. 0 m., 45, ép. 0 m., 005 (fig. 183).

Dans l'inventaire funéraire on a trouvé aussi 19 monnaies en cuivre datant de l'époque des empereurs suivants: Constantin I le Grand (306—337), Crispe (317—326) et Constantin II (337—340).

[1] Г. И. Кацаров, Антични паметници из България. ИАИ IV, 1926—1927, 88, № 16, обр. 42. Материалите, на времето пренесени в Пазарджишкия читалищен музей, са почти напълно изчезнали и усилията ни да ги намерим останаха безрезултатни. Според указанията на Конст. Христович, уредник на Пазарджишкия музей, гробницата е била с каменен саркофаг, като повечето от гробния инвентар бил предварително ограбен, вероятно още в миналото. Вж ГНМПл I, 1948, 201.

Etant donné la facture et les dimensions différentes de deux dalles en marbre qui couvraient le tombeau, nous pouvons supposer que, primitivement, ces dalles avaient une autre destination, et que dans la suite, elles ont été accommodées à notre tombeau lorsqu'a été faite l'inscription actuellement conservée.

D'après les monnaies, l'inventaire funéraire et le matériel de maçonnerie trouvés dans le tombeau, on peut dire qu'il date de la première moitié du IVe siècle.

Il est très probable qu'il appartienne à la nécropole d'un ancien village romain disparu, dont on trouve des traces aux environs du tell de Banjata, situé à l'Ouest du village de Kap. Dimitrievo.

L. Botušarova

Антични находки в Белоградчишко

Местността около „Медовнишката чешма", между селата Орешец и Медовница, се нарича от населението „Селище". Преданието разказва, че някога при Башовичката църква имало село. Селото било на пътя на турците и последните правели големи пакости. Това станало причина селото да се пресели при Медовнишката чешма.

Обр. 184. — Торсо от мраморна статуя, намерено при с. Орешец
Fig. 184. — Torse d'une statue en marbre, trouvé près du village d'Orešec

Но и тук не било достатъчно добре запазено от турците, поради което трябвало да търсят ново селище. Този път селото се разделило на две. Едната част заселила сегашното село Орешец, другата — с. Медовница. Както при Башовичката църква, обаче, така и тук, находките не подтвърждават горното предание. Напротив, тук те говорят за една много по-ранна епоха. От години, при оране, селяните изравят парчета от тухли, а преди няколко години изровили на куп много цели такива тухли, с част от които жителят на с. Орешец, който ми разказваше за това, си постлал пещта за печене на хляб. Не можах да видя тези тухли и да снема размерите им. Според същия селянин, тухлите били „големи четвъртити, по-тънки от сегашните, много яки и на задната си страна имали белег — кръст, написан с пръст, от кюше до кюше". Според твърденията на други селяни, при оране плуговете често закачали в зидове. Над земята, обаче, днес не личи нищо.

Преди години в същата местност била изровена статуя без глава. Старият белоградчишки учител Димитър Петров, който по това време учителствувал в с. Орешец, нарисувал торсото (обр. 184). Бюстът се съхранявал в училището, но след едно наводнение изчезнал от там.

Жителят на с. Орешец Петър Янин намерил при оране глава от малка статуя (обр. 185 и 186). Главата е на жена. Изработена е от бял едрозърнест варовик. Структурата на този камък не позволява моделирането на дребни форми, поради което чертите на лицето и прическата са дадени в едри линии и без подробности.

Статуята, изглежда, е част от някаква композиция, тъй като от страна на главата, в дясно горе, е прикрепена с помощта на оловена набивка, желязна скоба, дебела около 9×9 мм. Главата е малка. Ширината на лицето, между косите е 10 см., а височината му, от брадата до горния край на челото под косата, е 11 см. Носът е отчупен. Очуквания има и по долния край на лявата буза и лявата половина на брадата, а в долния край на челото плугът е оставил голяма хоризонтална бразда. Наклонената линия, в лявата половина на челото, е от дамар в камъка. Плоскостите са твърде грапави не само поради строежа на камъка, но и поради разрушаването на спойката вследствие дългото лежане в земята. Главата се намира у Петър Янин, жител на гара Орешец. Можах да я раз-

Обр. 185. — Глава от мраморна статуетка, намерена при с. Орешец
Fig. 185. — Tête d'une statuette en marbre trouvée près du village d'Orešec

Обр. 186. — Същата глава (обр. 185) в профил
Fig. 186. — La même tête (fig. 185) vue de profil

гледам и фотографирам, благодарение любезността на Илия Кръстев, учител в с. Орешец, за което тук още веднаж му благодаря.

Г. Кожухаров

Trouvailles antiques des environs de Belogradčik

Entre les villages d'Orešec et de Medovina (arr. de Belogradčik) se trouvait une bourgade antique dont il ne reste actuellement que les assises d'une bâtisse. On y avait découvert, il y a des années, un torse en marbre qui est perdu actuellement, mais nous pouvons nous en faire une idée d'après un dessin conservé fortuitement (fig. 184). En 1943 on a trouvé au même endroit une tête en calcaire grossier. Hauteur de la figure 11 cm. (fig. 185 et 186). Un trou rempli de plomb du côté droit de la tête indique que la statuette a été rattachée à une autre figure.

G. Kožuharov

Из музея на гр. Ловеч

1. Глинен съд от Гиген. През 1926 г. в музея е постъпил един глинен съд, произхождащ от околността на с. Гиген, Никополско. Съдът е подарен от Данаил Тотев от Ловеч. Изработен е във форма на дълбока чаша, широка 10 см. и дълбока 4·8 см., с малко конкавно дъно, широко 2·5 см., около което концентрично са врязани два кръга. Дъното е сравнително малко за този съд и той едва се крепи на него. До горния ръб на външната страна има две концентрични вдлъбнати линии. Съдът е снабден с висока дръжка, която има формата на продълговато ухо с наклон 60 градуса, дълга 7 см. и шир. 3·5 см. Върху горната част на дръжката са прокарани четири канелюри, които вървят ветрилообразно и завършват при горния ръб на съда. Инв. № 143 (обр. 187). Този съд по форма и орнамент наподобява на един от малките съдове на Вълчитрънското съкровище.

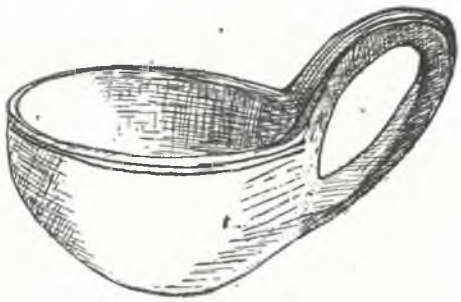

Обр. 187. — Глинен съд от Гиген
Fig. 187. — Vase d'argile provenant d'Oescus

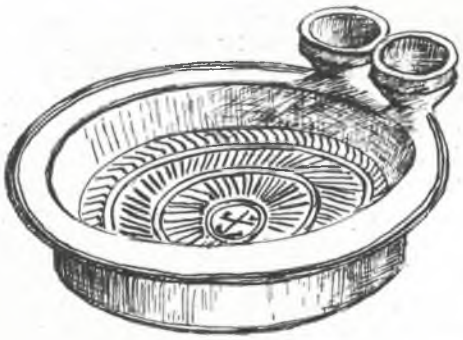

Обр.. 188. — Глинен съд от Смочан
Fig. 188. — Tasse d'argile provenant de Smočan

2. Глинен съд от Смочан. В района на с. Смочан, Ловчанско, при оране на нива е изровен един глинен съд (обр. 188). Съдът има форма на малка тавичка. Диаметърът на дъното е 14·5 см., а този на горната обиколка — 19·5 см., дълбочина 3·5 см. Горната обиколка на съда се вгъва навън водоравно и образува един корниз (ръб) от 1·7 см.. върху който са заловени две прилепени една до друга чашки. Външната страна на съда няма орнаменти. Горната част на корниза е орнаментирана с два вдлъбнати концентрични кръга. Вътрешната страна на дъното е разделена от три пояса с по два успоредни кръга, които разделят съда на четири окръжни концентрични полета. Върху средната окръжност, която има диаметър 1·5 см. е изобразена свастика (?). Останалите концентрични полета са украсени с коси нарези. Инв. № 1112.

3. Бронзова маска от Каленик. На 1·5 клм. югоизточно от с. Каленик, Ловчанско, преди няколко години иманяри, като копаели в местността „Калето", един от тях се натъкнал случайно на бронзова маска с хубаво запазена патина (обр. 189). Маската представя в естествена големина женски образ със следните размери: вис. 23 см., шир. 20·5 см., дълб. 13 см. Лицето е обградено с изпъкнал змиеобразен орнамент. В средата на челото върху този орнамент се намира друг, изпъкнал като малък монограм, орнамент. От страни към слепите очи и върху косата са представени релиефно две къси пълзящи змии, върху шиите на които е изобразена огърлица. Между главите на тези змии е представен миниатюрен женски образ до пояс, който прилича много на маската, с тази разлика, че косите на този релиеф са прибрани назад и върху главата откриваме следи от шлем или диадема. Косата на маската се спуска във вид на правилни стилизирани къдрици, които наподобяват движението на пълзящи змии. Задната част на маската завършва с плитък жлеб, широк 0·5 см. Отгоре до жлеба има правоъгълен прорез 10·7 см. на 0·3 см., което показва, че за маската е била заловена задна половина, която липсва.

Тинко Петров

Au musée de Loveč

1. Vase d'argile d'Oescus (fig. 187), 10 cm. de larg. et de 4 cm., 8 de prof. Longueur de l'anse 7 cm., largeur 3 cm., 5.

2. Vase d'argile de Smočan (arr. de Loveč) (fig. 188). Diamètre du fond 14 cm., 5, diamètre du bord supérieur—19 cm., 5, profondeur 3 cm., 5. Sur le bord supérieur sont fixées deux tassettes.

3. Masque de bronze de Kalenik (arr. de Loveč) (fig. 189) de 23 cm. de longeur, de 20 cm. de largeur et de 13 cm. de profondeur. Des deux côtés des cheveux rampent deux serpents dans la direction du front. Entre les têtes des serpents se trouve le buste d'une femme

Обр. 189. — Бронзова маска от Каленик
Fig. 189. — Masque en bronze, provenant de Kalenik

portant un casque ou un diadème. La chevelure du masque est ondulée et stylisée. Le masque comprenait aussi une autre partie recouvrant la nuque.

T. Petrov

Античен надпис от Сердика

В Сердика, която е била уредена като гръцка полития,[1] покрай общинския съвет (ἡ *Βουλή*) е съществувала и герузия. Този обществен институт, който е играл значителна роля в живота на провинциалните градове в Тракия и Мала Азия, бе засвидетелстван в Сердика досега само от един надпис.[2] Тук, ние обнародваме още един надпис, който ни дава повече сведения за герузията в тоя град. При все че е открит преди 40 години и оттогава се намира в Народния археологически музей в София, тоя важен паметник за проучване уредбата на Сердика е останал неоповестен. Надписът е бил намерен при копане основите на къщата на братя Колищъркови на улица Ал. Стамболийски № 15; той е издълбан върху един архитрав от варовик, дълъг 1·83 м., широк 0·70 м., и дебел 0·23 м. Сега е счупен през средата (обр. 190). На горния му ръб се виждат осем четвъртити дупки, в някои от които има запазено още олово. Това показва, че след разрушаване на постройката, към която е принадлежал, архитравът е бил употребен повторно. В инвентарната книга на музея не е споменато, какво още е било намерено с този паметник. Мястото, дето той е изкопан се намира в центъра на античния град и тук при копане се намират много стари зидове с вградени в тях откъслеци от надписи и архитектурна украса от камък (вж. Т. Герасимов, ИАИ XIV, 1940—1942, 261).

Надписът върху архитрава е разпределен в четири реда:

Γερουσιαρχοῦντος καὶ λογιστεύοντος τοῦ ἀξιολογωτάτου [*Κλαυδ(ίου) Λογγείνου Αὐρ*[*ήλιος*] *Σαβεῖνος Σαβείνου ὁ καὶ Μητρόδωρος* | *ταμίας τῆς γερουσίας ἐκ τῶν τῆς γερουσίας χρημάτων κα*| *τεσκεύασεν συνδικοῦντος Αὐρ*[*ήλιος*] *Ἀπολλονί δου Μαρκιανοῦ.*

Лигатури: I ред *ωτ*; II ред: *νγ*; III р.: *ης, ων*, IV р.: *ντ, ων.*

В превод надписът гласи тъй: Във времето на герузиарха и логиста достословеснейшия Клавдий Лонгинов, Аврелий Са-

[1] Г. Кацаров, Принос към старата история на София. София 1910, 29 сл.

[2] AEM XVIII, 111, n. 17: Кацаров, цит. съч., 79, 13.

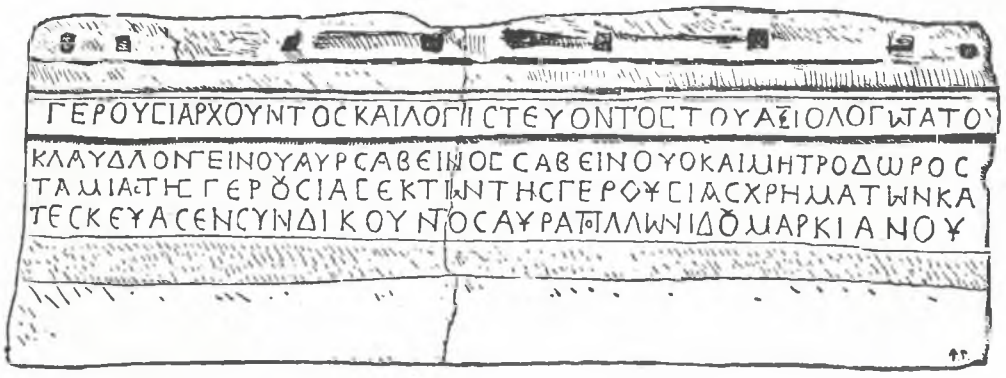

Обр. 190. — Античен надпис от Сердика
Fig. 190. — Une inscription antique de Serdica

бин Сабинов, Метродорът,[1] касиер на герузията направи (тая сграда?) от средствата на герузията при синдикството на Аврелий Аполонид Маркианов.

По характера на буквите надписът, а заедно с това и сградата, към която е принадлежал, трябва да се датира към II век от н. е.

От съдържанието на надписа се вижда, че по това време герузията в Сердика е била управлявана от герузиарх, тамитас, логист и синдик. Тук герузиархът е изпълнявал и функциите на логиста. Логистът се е грижел за поставяне паричните средства на герузията в ред и особено за уреждане на изникнали мъчнотии от финансов характер между герузията и длъжниците ѝ.[2] От един надпис от Траянопол, Тракия, научаваме че логистът е бил на служба едновременно в герузията и в градския съвет на Траянопол.[3]

Синдикът при герузията е бил постоянен чиновник, който е бил пълномощник на това учреждение дори преди императора или управителя на провинцията, когато е имало да се разрешават правни спорове при различни случаи.

Този надпис при липсата на писмена традиция за уредбата на Сердика през II век от н. е. има важно значение за проучване миналото на тоя град.

Т. Герасимов

Inscription antique de Serdica

L'auteur publie une inscription grecque trouvée il y a 40 ans, lorsqu'on a découvert les fondements d'une maison privée au centre actuel de Sofia (fig. 190). L'inscription est creusée sur une architrave profilée en calcaire, long. 1 m, 83, larg. 0 m, 70. L'édifice dont ce monument faisait partie, ayant été détruit, ce dernier a été utilisé une seconde fois comme matériel de construction. Plusieurs trous carrés et remplis de plomb en sont les témoins. Le texte de l'inscription nous donne des renseignements au sujet de la gérusie de Sofia (p. 252). Jusqu'à présent on ne savait que fort peu au sujet de cette institution sociale dans cette ville.

T. Gerasimov

Две находки със скитски бронзови украси от Северна България

В следващите редове давам къси бележки за няколко бронзови украси от две различни местонаходища в Северна България. Доколкото ми е познато, като се изключат намираните в североизточната част на България скитски бронзови ук-

[1] За обичаят да се назовава едно лице с две имена вж. M. Lambertz, Zur Ausbreitung des Supernomen oder signum in römischen Reiches. Glotta IV, 1913, 78,83.

[2] I. Lévy, Etudes sur la vie municipale de l'Asie Mineure etc. REG VIII, 248.

[3] Lévy, цит. съч., 241.

Обр. 191.— Бронзови скитски украси от Тетевен
Fig. 191. — Appliques scythes en bronze de Teteven

раси, тия две находки са първите от тоя род, намерени на север от Стара планина.

Първата находка се пази в музея при читалището „Съгласие“ в гр. Тетевен. Тя се състои от пет различни апликации от бронз (обр. 191). Предметите са намерени през 1940 г. случайно от тухлари в една могилка, намираща се на рида непосредствено над гр. Тетевен в местността „Панталей“,[1] от която могилка те са вземали пръст за тухли. За съжаление, не са направени никакви наблюдения върху устройството на погребението в разрушената могила. Твърде е възможно освен петте бронзови предмета при останките на трупа да е имало и други неща, които поради неугледността или лошата им запазеност, са били захвърлени от намервачите. Уредникът на сбирката М. Койчев, комуто дължим благодарност за позволението да оповестим тая интересна находка, се е опитал да събере повече сведения за обстоятелствата на намирането ѝ, но не е могъл да получи никакъв положителен отговор.

Предметите са добре запазени и повърхността им е покрита с лъскава светлозелена патина.

1. Апликация във форма на стилизирана глава на грифон (обр. 191). Долният край на шията на животното завършва отпред с една ветрилообразна плочка, украсена с пластично моделирани орнаменти, а отзад с друга по-малка полукръгла плочица с нарези. Очите са представени като розетки. Дясното ухо на грифона е отчупено. През шията е пробита широка овална дупка, през която е минавал ремък или шнур за прикрепяне апликацията към юздата. Апликацията е дълга 5·5 см. и висока 3·5 см.

2. Овална апликация, украсена с образите на две силно стилизирани животни, обърнати надясно. Едното от тях е легнало и е с прибрани под тялото крайници. То прилича на пантера (?). Върху него стои грифон с глава обърната наляво. Плочката

[1] Това име се дължи на оброка, посветен на св. Пантелеймон. Същата местност е позната на населението и под името „Върбанчовец“, с което име се нарича едно изворче.

на тази апликация е широка 3·7 см. и висока 3·3 см.

Откъм гърба апликацията е снабдена с припоено ухо от медна пластинка за прикрепяне към ремък. Телата и крайниците на фигурите са моделирани в доста висок релиеф. Правоъгълното място между корема на грифона и гърба на пантерата е прорязано. Също тъй и между корема и свития заден крак на пантерата плочката е прорязана.

3. Овална апликация, украсена с образите на грифон и пантера в същите пози, както в описаната горе плочка, само че обърнати наляво. Тая плочка представя пандан на първата, и е стояла симетрично към нея в украсата на конската юзда. Главата на легналата пантера тук е моделирана с остри уши, щръкнали нагоре.

И тази апликация има на обратната страна подобно ухо за прокарване на ремък. Широка е 4 см. и висока 3·3 см.

4. Две кръгли плочици с гладко лице и ухо върху опаката страна за прикрепяне. Диаметърът на двете плочици е 2·3 см.

Достигналите до нас пет предмета от бронз представят, както вече пътьом спонахме, украса от юзда на кон, който е бил погребан в могилата заедно със своя господар. Апликацията с глава на грифон, както е установено от други аналогични запазени и проучени находки, е заемала средата на челната част от юздата на коня, а другите две овални плочки с групи от вплетени фигури на грифон и пантера, са били разположени симетрично в страни от споменатата централна апликация. Двете малки кръгли плочици без орнаменти са стояли може би в краищата.

Дали е имало и други апликации от украса на конската юзда, за сега остава неизвестно.

Животинските фигури в трите по-големи апликации са представени в силно стилизиран вид. В отлика от други подобни скитски украси от южна България,[1] нашите плочки се отличават с това, че фигурите са моделирани в по-висок релиеф.

По аналогия с подобни находки, ние трябва да датираме предметите от Тетевен към IV—III век пр. н. е.

Описаната находка е важна, тъй като тя се явява макар и незначителен извор за уясняване етнографския характер на населението по горното течение на р. Вит. Тя представя допълнение на няколко случайни гробни находки от IV—III век в тоя изолиран кът в Балкана.[1] Материалите от тия находки ако и още ограничени по обем ни дават възможности да установим по несъмнен начин, че в IV век тук са обитавали траки, които са имали същите погребални обичаи, както техните съотечественици на юг от билото на Балкана, с които те са имали връзки посредством днешния Рибаришки проход през Сопот и Рахманларе. През тая съобщителна артерия са били импортирани както произведенията на скитската метална индустрия, тъй и красивите атически съдове (хидрия и др.) от бронз от V—IV в., намерени в една могила както и други предмети от съседни находища по горното течение на Бели Вит и неговия приток Черни Вит.

Другата находка е по-незначителна. Тя представя само една част от подобна украса на конска юзда. Ние я открихме по време на проучванията ни на стариниге по средното и долно течение на р. Цибрица в училищната сбирка в с. Прогорелец. Тя представя апликация във вид на глава на заек (обр. 192). Намерена е случайно през 1940 год. в една нива в землището на с. Черни връх, Вълчедръмска община, Ломска околия. В тази нива, на левия бряг на р. Цибрица, се издига една голяма надгробна могила, висока около 5—6 метра с диаметър около 10 метра. Собственикът на нивата като орал, изровил с ралото въпросната бронзова украса. Изглежда, че тя е от съдържанието на някой гроб в съседство с могилата, който при ежегодно оране е разрушен незабелязано от орача, като случайността е извадила наяве само тази бронзова главичка на заек, а останалите метални предмети са заринати из земята.

[1] ИАД VI, 1916—1918, табл. I.

[1] Т. Герасимов, ИАИ XI, 1937, 308.

Апликацията е висока 5 см. В долния разширен край на шията на главата има овална дупка за прокарване на връв или ремък.

Главата е силно стилизирана, но е подчертано характерното в главата на заека. Ухото е моделирано много широко.

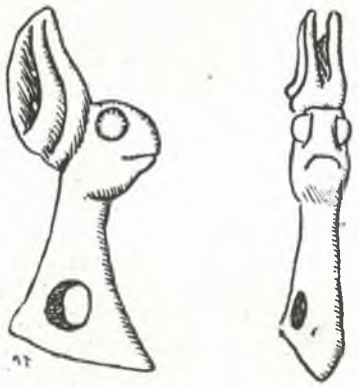

Обр. 192. — Бронзова апликация от юзда от с. Черни връх, Ломско
Fig. 192. — Applique de bride de Černi vrăh

Една подобна украса (от сребро) във вид на глава на заек, е намерена в един гроб в Съветския съюз.[1] Само че в нея заекът е представен по-натуралистично и шията завършва на предния край с една полукръгла плочка.

Скитската украса от с. Черни връх трябва да се датира в същата епоха, както бронзовите украси от Тетевен — IV—III в. пр. н. е.

Т. Герасимов

Deux trouvailles d'appliques scythes en bronze de la Bulgarie du Nord

L'auteur décrit les objets provenant de deux trouvailles funéraires de la Bulgarie du Nord. De la première trouvaille faite près de Teteven proviennent cinq appliques en bronze d'une bride de cheval (fig. 191). Une des appliques qui se trouvait au frontal de la bride représente une tête de griffon de 3 cm., 5 de haut et de 3 cm., 5 de large. Deux autres appliques sont en forme de plaques ovales représentant un groupe d'animaux stylisés. Sur l'une les animaux (griffon sur le dos d'un panthère) sont à gauche; sur l'autre à droite. Au revers, ces appliques ont une anse, par où elles ont été attachées à la bride. Ces plaques ont les dimensions suivantes: 3 cm., 7×3 cm., 3 et 4 cm.×3 cm. Deux petites plaques arrondies et sans ornements, munies d'une anse, diamètre 2 cm., 3.

De la deuxième trouvaille faite près du village de Černi vrăh (arr. de Lom) provient une seule applique de bride en forme de tête de lièvre de 5 cm. de haut. (fig. 192).

Les objets de ces deux trouvailles datent du IVe siècle av. norte ère.

T. Gerasimov

[1] Советская археология VIII, 1946, 29, рис. 14, 8.

Оброчни плочки с изображение на тракийски конник

1. Оброчна плочка от бял едрозърнест мрамор с закръглен горен край, вис. 0·145 м., долу 0·12 м., деб. 0·02 м. Местонахождението ѝ е неизвестно. По-рано беше в

Обр. 193. — Релиеф на тракийски конник
Fig. 193.—Bas-relief du Cavalier thrace

сбирката на Софийския дворец. Сега се намира в Народния археологически музей в София, инв. № 7122 (обр. 193).

Представен е тракийски конник в бавен ход надясно, с развята назад хламида. Пред него се вижда съвсем слабо очертание на права женска фигура (адорантка),

обърната в профил наляво. Релиефът е грубо изработен.

Подобна плочка е намерена в с. Люблен, Поповско. [1]

Обр. 194. — Релиеф на тракийски конник
Fig. 194. — Bas-relief du Cavalier thrace

2. Четвъртита оброчна плочка от ситнозърнест мрамор, вис. 0·135 м., шир. 0·12 м. и деб. 0·025 м. Местонахождението е неизвестно. Сега е частна собственост.

Конникът е в спокойна поза надясно. Изработката на релиефа е груба (обр. 194).

3. Мраморна оброчна плочка горе закръглена, намерена в местността „Баня" при с. Павелско, Асеновградско, гдето има останки от антична сграда. Вис. 0·17 м. и шир. 0·10 м. Сега се пази в училищната сбирка на селото.

Изображението представлява тракийски конник надясно. Той е наметнат с хламида. С дясната ръка държи юздите. Релиефът е много грубо изработен (обр. 195).

Теофил Иванов

Plaques votives avec la figuration du Cavalier thrace

1) Plaque votive en marbre (fig. 193). Haut. 14 cm. 5, larg. 12 cm. Lieu de trouvaille inconnu. Musée national archéologique de Sofia.

2) Plaque votive carrée en marbre (fig. 194). Haut. 13 cm. 5, larg. 12 cm.

3) Plaque votive en marbre (fig. 195). Haut. 17 cm., larg. 10 cm. Trouvée près du village de Pavelsko (arr. d'Asenovgrad). Elle se trouve actuellement à l'école du village.

Обр. 195. — Релиеф на тракийски конник от с. Павелско, Асеновградско
Fig. 195. — Bas-relief du Cavalier thrace de Pavelsco arr. d'Asenovgrad

Teofil Ivanov

Мраморна статуйка на Хеката

Напоследък сбирката на Археологическия музей в София се обогати с една малка статуйка на Хеката, изработена от хубав бял, ситнозърнест мрамор, вис. 0·155 м. Предната част на статуйката е полирана. Местонахождението ѝ е неизвестно.[1] Инв. № 7141 (обр. 196).

Хеката е представена права, обърната напред (главата сега липсва), облечена в дълъг, двойно препасан хитон, стъпила на левия си крак, а десният ѝ крак е облек-

[1] В. Добруски, Археологически известия на Нар. музей в София, кн. I, София, 1907, 103 обр. 85. За други примери виж. G. Kazarov, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. Budapest 1938, Tafelband, обр. 2, 14, 19, 20, 22, 31 32, 33, 34, 35, 41, 48, 58, 65, 69, 134 и др.

[1] Дължим да изкажем благодарност на др. Богомил Кънчев, асистент при Нар. етнографски музей, който предаде статуйката на музея, подарък от Васил К. Папучаров от с. Райково, Смоленско.

Обр. 196. — Мраморна статуйка на Хеката
Fig. 196. — Statuette en marbre d'Hécate

Обр. 197. — Релиеф на Хеката от Сталин
Fig. 197. — Bas-relief d'Hécate provenant de Stalin

чен. На лявата си ръка тя държи малко момче. То е наметнато с дреха през гърдите, като останалата част от тялото остава гола. Детето протяга дясната си ръка към богинята, а в лявата ръка държи края на дрехата, в чиито гънки се виждат плодове. Долу, отляво на Хеката, стои куче с извита нагоре към нея глава. От дясната й страна личат явни следи от подпорка. Тя подсказва, че богинята е държала в дясната си ръка някакъв предмет, вероятно факла или скиптър. Но, за жалост, тази част от статуйката е отчупена.

Тук Хеката е изобразена като богиня-покровителка на малките деца, т. н. Хеката *κουροτρόφος* или *παιδοτρόφος*.[1]

Като *κουροτρόφος* тя се споменава още у Хезиод.[2] Под това име тя е била почитана по кръстопътищата от самоските жени,[3] а агроските жени й принасяли жертви за да им помага за по-леко раждане.[4]

Подобно изображение на Хеката е известно от една оброчна плоча от Сталин[1] (обр. 197). В една aedicula е представена богинята, права, обърната напред, облечена в двойно препасан хитон, с було и калатос на главата. На лявата си ръка държи дете, а в дясната спусната надолу ръка горяща факла. Отляво и отдясно на Хеката стои по едно куче (по-голямата част от лявото куче днес липсва).

Деятелността на Хеката е много разнообразна. Още отрано тя е била смесвана с Артемида, която е взела някои черти от нейния култ и дори я изместила на по-заден план.[2]

И Артемида подобно на Хеката се явява богиня на раждането и закрилница на всички новородени деца.[3] В Короне (Месения) тя е носела епитета *παιδοτρόφος*.[4] Нейната същност като богиня — бдител-

[1] ML I, 1892; RE VII, 2777 сл.
[2] Hesiod., Theog. 450, 452.
[3] Plut. (Hesiod.) v. Hom. 30; Orph. hymn. I 8.
[4] Plut. quaest. Rom. 52 p. 277.

[1] ИАД III, 1913, 45 сл.
[2] RE VII, 2770. Я. Тодоров, Паганизмът в Долна Мизия. София 1928, 67 сл.
[3] ML I, 569, 571 сл
[4] Пак там, 569.

ка над невръстните деца е отразена върху една рядка монета, сечена в Филипополис.[1] Артемида е изобразена като майка, носеща малко дете на лявата си ръка, което протяга ръка към нея. С дясната си ръка тя се опира на скиптър. Пред нея в дясно се вижда животно (куче или сърна ?), повдигнало глава нагоре.

Мраморната статуйка на Хеката е от римско време, вероятно II в. от н. е. когато се явяват полирани статуи.

Теофил Иванов

Statuette en marbre d'Hécate

Au Musée national archéologique de Sofia est entrée une statuette en marbre d'Hécate (fig. 196). Haut. 15 cm., 5. La partie antérieure de la statuette est polie. La tête manque. Hécate est représentée sous les traits de la déesse protectrice des enfants. Pareille figuration d'Hécate se trouve sur une plaque votive de Stalin (Varna) (fig. 197). La statuette date du IIe s. de n. è.

Teofil Ivanov

Чернофигурни арибали и лекити в Народния археологически музей в София

Тук публикуваме четири чернофигурни арибали и лекити, постъпили в сбирката на античния отдел при Нар. археологически музей през м. юни 1946 г. Не се знае, къде са намерени и при какви обстоятелства.

1. Коринтски арибал с кълбовидна форма, къса шийка, малка дръжка, кръгло и плоско устие и низко дъно, направен от светложълта, добре пресята и изпечена глина. Вис. 0·10 м., шир. на най-издутата част на арибала 0·09 м., диаметър на устието 0·042 м., само на отвора 0·014 м. и диаметър на дъното 0·061 м. Инв. № 7116 (обр. 198). Устието на арибала е покрито с черен фирнис. Върху плещите на съда са нарисувани черни пръчици, а под тях са нанесени три черни концентрични окръжности. Две подобни окръжности се намират под изображението на арибала. Върху лицевата най-издута част на арибала е представена брадата сирена с разперени крила.[1] Главата ѝ е обърната в профил наляво. Косата ѝ е превързана с панделка. Дълги коси се спущат надолу. Отстрани на главата има по една черна точка, а под крилата — няколко точки. Черният фирнис върху дясното крило и едната половина на арибала е изтрит и е добил кафяв цвят.

Подробностите на тялото като: око, коса, панделка на главата, крила и пера са предадени чрез издраскване с острие върху черния силует на сирената. Изпълнението на изображението е архаично.

Сирената е любим декоративен мотив в коринтската керамика през VII и VI в. пр. н. е.[2] Изображението на брадатата сирена с разперени крила се среща още през VII в. пр. н. е.[3] Формата на арибала, сюжетът, техниката на изпълнение показват, че разглежданият арибал е къснокоринтски от първата половина на VI в. пр. н. е. Подобен на софийския арибал се намира във Виенския университет (550 г. пр. н. е.).[4]

2. Арибал с подобна форма на предходния и високо издигната над устието дръжка, сега отчупена, направен от светложълта глина. Вис. 0·095 м. без дръжката, шир. на най-издутата част 0·09 м., диаметър на устието 0·033 м., само на отвора — 0·01 м., диаметър на дъното 0·051 м. Инв. № 7117 (обр. 199). Горната половина на арибала заедно с шийката и устието е покрита с черен фирнис, който отчасти се е изтрил и е добил чернокафяв цвят. Върху най-издутата част на арибала няма никакви изображения.

3. Атически лекит от жълтокафява, добре пречистена глина, вис. 0·15 м., шир. на най-издутата част 0·06 м., диаметър на устието 0·037 м., само на отвора — 0·005 м., диаметър на дъното 0·042 м. Инв. № 7114 (обр. 200).

---

[1] Тодор Герасимов, Нумизматически принос към религията на Тракия. ИАИ VIII, 1934, 174 сл., обр. 118.

[1] За сирените и тяхното изобразяване в изкуството вж. Weicker, ML IV, 602—639; Zwicker, RE 3 (2. Reihe), 288—308; Emil Kunze, AM 57, 1932, 124—141; L. Maltens, Jdl XXIX, 1914, 239, обр. 27; Wilamowitz, Glaube der Hellenen, II, 550.

[2] E. Buschor, Griechische Vasenmalerei, 1914, 58, 60 и 61, обр. 42 и 43.

[3] Weicker, цит. съч., 629 сл., обр. 2, 18 и 23; Zwicker, цит съч., 303; Kunze, цит. съч., 126.

[4] H. Kenner, CVA, Deutschland 5, Wien 1, стр. 8 № 4, табл. 3, 4 и цит. там литература.

Обр. 198. — Коринтски чернофигурен арибал
Fig. 198. — Aryballe corinthien à figures noires

Обр. 199. — Арибал
Fig. 199. — Aryballe

Целият лекит е покрит с охрово-оранжева боя. Фонът на сцената, изобразена върху най-издутата част на лекита, е бледожълт, нанесен върху основния цвят. Устието и дръжката са покрити с черен фирнис. Върху раменната на съда има двуреден орнамент, образуван от лъчеобразно разположени пръчици, в първия ред —покъси. Черен пръстен отделя раменната част от тялото на лекита. Втори черен пръстен ограничава отдолу сцената. Под него следва охрово-оранжов кръг. Заострената част на тялото и дъното на лекита са покрити с черен фирнис. Охрово-оранжев пояс заобикаля покрая дъното. Върху лицевата част на лекита са изобразени три мъжки фигури. Централната фигура представлява тежковъоръжен воин (хоплит). Той е енергично разкрачен надясно с глава обърната назад. Стъпил е върху левия си крак, свит в коляното под прав ъгъл, а десния крак е изтеглил назад. На главата си той носи шлем с високо издигнат гребен. В дясната ръка хоплитът държи голям овален беотийски щит с два елипсовидни отвора покрая.[1] Върху щита е представена стилизирана светкавица, предадена с червен цвят. В лявата си ръка държи дълго копие. Отстрани на хоплита са представени двама младежи, облечени в мантии. Левият младеж държи в едната си ръка дълго копие. Фигурите на младежите са третирани по еднакъв начин. Червена линия отделя косата от лицето.

Изпълнението на сцената е добро. Фигурите са рисувани с черна боя. Подробностите са предадени с червени линии и чрез издраскване с острие върху черния силует на фигурите. По форма, техника на изпълнение и сюжет разглежданият лекит принадлежи към атическите чернофигурни лекити от края на VI в. и началото на V. в. пр. н. е.

4. Атически лекит направен от същата глина, както предходният. Част от столчето на дъното е отчупена. Вис. 0·145 м., най-голямата ширина 0·057 м., диаметър на устието 0·037 м. и диаметър на дъното 9·04 м. Инв. № 7115 (обр. 201).

---

[1] За беотийския щит виж DA, I, 1249, обр. 1635; също Guhl und Koner, Leben der Griechen und Römer. Berlin 1893, 390, обр. 520, 534c и 535a.

Обр. 200. — Атически чернофигурен лекит
Fig. 200. — Lécythe attique à figures noires

Обр. 201. — Атически чернофигурен лекит
Fig. 201. — Lécythe attique à figures noires

Устието и дръжката на лекита са покрити с черен фирнис. Върху раменатa има същият орнамент, както при предходния лекит. Върху тялото на лекита е представена Дионисова сцена. В средата е седнал Дионис, наметнат с мантия. В едната си ръка той държи бръшлянов клон. От двете му страни стои по един прав младеж, облечен в мантия. Изпълнението на сцената е небрежно. Фигурите са рисувани с черна боя. Гънките на дрехите са предадени с червени линии и чрез издраскване с острие. Този лекит по стил принадлежи към същото време, към което спада лекит № 3.

Теофил Иванов

Aryballes et lécythes à figures noires du Musée archéologique

1. Aryballe corinthien à figures noires. Argile claire. Hauteur 10 cm. (fig. 198). Sur la panse est peinte une sirène barbue aux ailes déployées. Les détails sont gravés sur la silhouette noire de la figuration. Première moitié du VIe siècle av. n. è.

2. Aryballe de forme semblable. Argile jaune claire. Haut. 9 cm., 5 (fig. 199). La partie supérieure du vase est enduite de vernis noir.

3. Lécythe attique à figures noires. Argile jaune brun. Haut. 15 cm. (fig. 200). La scène se compose de trois hommes: un hoplite entre deux jeunes gens. Les détails sont en rouge ou bien ils sont gravés. Fin du VIe siècle ou début du Ve siècle av. n. è.

4. Lécythe attique à figures noires, d'ene forme et technique semblable au précédent. Argile jaune brun. Haut. 14 cm., 5 (fig. 201). Représentation d'une scène dionysiaque. Au centre Dionysos est assis tenant une branche de lierre. De chaque côté se tient un jeune homme. Les détails sont peints en lignes rouges et gravés.

La provenance des vases est inconnue.

Teofil Ivanov

Предмети от сбирката на В. Аврамов

През 1946 год. Народният археологически музей в София откупи от сбирката на починалия В. Аврамов следните

Обр. 202. — Мраморна глава на мъж
Fig. 202. — Tête d'homme en marbre

Обр. 203. — Мраморна глава на мъж
Fig. 203. — Tête d'homme en marbre

предмети: две мъжки глави от мрамор, торсо на Афродита, фрагмент от оброчна плочка и една стомна от глина. Тук публикуваме откупените предмети.

1. Глава на мъж от бял мрамор, висока 25 см. (обр. 202). Инв. 7130. Главата е сравнително добре запазена. Части от веждите и носът са отчупени. На мястото на носа има следи от метал. Това показва, че той е бил един път счупен и впоследствие раставрирап. Мъжът е представен с къса коса, мустаци и брада. Косата е вчесана напред и се спуща върху челото разчленена на малки снопчета без да се означават подробности. Брадата е също къса, предадена чрез слаби врязвания в форма на S. Мустаците покриват част от горната устна и се спущат до брадата. Очите са поставени дълбоко в орбитите. Клепачите са шнуровидни. Върху очните ябълки, макар и повредени, личат следи от врязаните очертания на зениците. Ирисът е означен с врязан кръг, а зеницата — чрез леко вглъбяване. Дълбоките бръчки върху челото, между веждите и особено от двете страни на устата, придават загрижен и уморен израз на лицето. Изобщо лицето е третирано с голям реализъм, със силно индивидуални черти, което е най-характерно за римското портретно изкуство. По начина, по който са третирани косата, брадата и окото, главата може да се датират към средата на II век.

2. Глава на мъж от сивкав мрамор висока 29 см. (обр. 203). Инв. 7129. Главата е доста повредена. Долната част на тила и врата са косо отрязани. Носът, устата и бузите са очукани. Формата иа главата е удължена и завършва с остра брада. Челото е силно изпъкнало и прорязано в средата с дълбока бръчка. Очите са големи и продълговати. Лежат дълбоко в орбитите. Косата е късо остригана и е третирана като обща маса. Върху темето се намира дупка широка 2 см. и дълбока около 6 см. Може би главата е от висок релиеф и тази дупка е служела за закрепване. По удължената си форма главата напомня варварски тип. Датира се между II и III век.

3. Торсо от статуйка на Афродита от бял ситнозърнест мрамор, добре полирано, високо 17 см. (обр. 204). Инв. 7131. Запазената част е от корема до глезените.

Богинята е представена в момент, когато облеклото ѝ е паднало от гърба и едва се задържа около бедрата, благодарение на издадения напред ляв крак, присвит леко в коляното. Горният край на плата е обърнат и завит, за да може да се задържа по-добре. Голата част от тялото на Афродита е предадена със правилни форми, третирани с необикновена мекота. Дрехата пада в плитки и дълбоки гънки, пресичащи се по най-капризен начин. Противопоставянето на вертикални и коси гънки придава живост и елегантност на статуйката. Нашето торсо по тип напомня Венера от Капуа, при която имаме същото положение на тялото. Облеклото, с малки

Обр. 204. — Мраморно торсо от статуйка на Афодита
Fig. 204. — Torse d'une statuette de Vénus en marbre

изключения, по същия начин обгръща бедрата. Разликата е главно при третирането на материята. Торсото на Афродита е вероятно копие от елинистическата епоха.

4. Фрагмент от оброчна плочка от сив варовик, вис. 12 см., шир. 9 см., деб. 3 см. (обр. 205). Инв. 7132. Запазена е долната лява част на плочката, върху която е представен жертвеник. В дясно от него се забелязва стъпало от крак. Върху

Обр. 205. — Къс от мраморна оброчна плочка
Fig. 205. — Fragment d'une plaque votive en marbre

Обр. 206. — Глинен съд
Fig. 206. — Vase en argile

рамката под релиефа има част от гръцки надпис. Височина на буквите 1 см.

IOY . IANO

5. Стомна от глина, висока 38 см., диаметър на устието 4·5 см., на корема

27 см., на дъното 8·2 см. Стомната е с къса дръжка (обр. 206). Инв. 7128.

Цв. Дремсизова

Objets de la collection de V. Avramov

Le Musée national archéologique de Sofia a acheté de la collection de V. Avramov les objets suivants:

1. Tête d'homme en marbre (fig. 202). Haut. 25 cm. A la place du nez il y a des traces de métal. IIe siècle de notre ère.

2. Tête d'homme en marbre (fig. 203). Haut. 29 cm. Sur le haut de la tête il y a un trou de 6 cm. de profondeur et de 2 cm. de largeur. Le tête représente un barbare thrace. IIe ou IIIe siècle de notre ère.

3. Torse d'une statuette d'Aphrodite (fig. 204). Haut 17 cm. Marbre blanc à petits grains, bien poli. Le torse rappelle la Vénus de Capoue. La statuette est une copie de l'époque hellénistique.

4. Fragment d'une plaque votive (fig. 205). Haut. 12 cm, larg. 9 cm. Est conservée seule la partie gauche du bas, sur laquelle est représenté un autel. De toute l'inscription il ne reste que les lettres suivantes:

IOY · IANO

5. Vase an argile (fig. 206). Haut. 38 cm, diam. 27 cm.

Cvetana Dremsizova

Нови антични паметници от Силистра

В Археологическия музей в София са постъпили от Силистра три нови паметника:

1. Торсо на жена от бял мрамор, високо 33 см. (обр. 207). Инв. 7111. Торсото е намерено през 1939 год. на около 200 м. от новооткритата гробница, между нея и мелницата на Иван Ангелов, при реголване на лозе. Запазената част е от врата до коленете. Жената е облечена в двойно препасан хитон с голям *κόλπος*, който достига до ханша. Отгоре е наметната с химатион, който покрива само гърдите и се спуща отзад. Долната част на дрехата пада в дълбоки отвесни гънки, горната образува около врата богата драперия. Гърбът е грубо и плоскостно изработен. Статуята е била поставена така, че да бъде гледана само отпред. Вероятно произхожда от III век.

Обр. 207. — Мраморно торсо на жена от Силистра
Fig. 207. — Torse de femme en marbre provenant de Silistra

2. Глава на млада жена от бял мрамор, висока 17 см. (обр. 208). Инв. 7312. Точното местонахождение е неизвестно. Лицето на жената е доста повредено. Носът и устата са напълно очукани, а челото, брадата и лявата буза са ощърбени. Жената е сресана на път в средата. Косата се спуща вълнообразно от двете страни и закрива по-голямата част от ушите. Вълните са предадени чрез дълбоки врязвания на длетото. През косата минава панделка широка 1 см. Задната част на главата е покрита с химатион. Очните ябълки са гладки. Клепачите са предадени шнуровидно. Вероятно главата е от надгробна статуя. Датира се към III век.

3. Торсо от статуя на мъж (обр. 209). Инв. 7313. Намерено е през 1942 год. при изкопаване на мазе в местната казарма. Торсото е от хубав бял мрамор, високо 1·72 м. Представя мъж в спокойна поза с облекчен десен крак. Липсват главата, дясната ръка от лакътя надолу, китката на лявата ръка и левият крак. Мъжът е облечен в туника с къси

Обр. 208. — Мраморна глава на жена от Силистра
Fig. 208. — Tête de femme en marbre provenant de Silistra

Обр. 209. — Мраморно торсо на мъж
Fig. 209. — Torse d'homme en marbre

ръкави, а отгоре е наметнат с тога. Тогата загръща плътно гърба, минава под дясната ръка и в богат сноп от гънки е прехвърлена през лявото рамо. Дрехата е много богато драпирана и образува красиви полудъги. В третирането на отделните части на тялото има известни несъразмерности. Така при десния крак разстоянието от коляното до стъпалото е скъсено. Също и ръцете от раменете до лактите са несъразмерни с останалите части на тялото. Гърбът на статуята е небрежно изработен. Ясно е, че тя е била предназначена да се гледа само от лицевата страна. В ляво е поставена кутия с роли, които ясно говорят за вкусовете и професията на мъжа. Статуята представя вероятно някой виден гражданин на Durostorum.

Цв. Дремсизова

Antiquités de Silistra

1) Torse en marbre (fig. 207). Haut. 33cm. Fin du IIe ou début du IIIe siècle de notre ère. Musée national archéologique de Sofia.

2) Tête de jeune femme en marbre blanc (fig. 208). Haut. 17 cm. La partie postérieure est recouverte de l'himation. Cette tête provient sans doute de quelque statue funéraire du IIIe siècle de notre ère. Musée national archéologique de Sofia.

3) Torse d'homme (fig. 209) Haut. 1 m., 58. Le dos rustre. Le torse a été transporté au Musée national archéologique de Sofia.

Cvetana Dremsizova

Нови антични паметници в музея на Д-во „Августа Траяна“ в Стара Загора

1. Един фрагмент от мраморна плоча с образи на танцуващи нимфи, висока 46 см., широка 25 см. дълга 7 см., намерена в двора на новата гимназия в Стара Загора (обр. 210).

От образите напълно е запазен само един. От образа до него имаше само част от лявата ръка, върха на лявото крило и малко късче от полата на хитона.

Образите са поставени в рамка, дебела 4 см. Запазеният образ на нимфата е в цял ръст, висок 38 см. Главата ѝ е покрита с

буйни коси раздвоени по средата над челото. Ушите са също покрити с гъсти коси. Отпред върху косата е поставено някакво украшение, по всяка вероятност особено изплетена панделка от коса, дълга 5 см. и широка 1·5 см. Изобщо формата на косите наподобява аполоновска прическа.

Обр. 210. — Мраморна плоча с изображение на танцуващи нимфи
Fig. 210. — Plaque en marbre représentant trois nymphes dansantes

Лицето е обърнато насреща. Очите са широко отворени и погледът им е устремен напред в далечината. Нимфата е облечена в двойно препасана туника, която е пристегната в кръста с колан. Тя е без ръкави и достига до глезените. Краката са обути в леки сандали, препасани с ремъчки до над глезените. Левият й крак е сложен право напред върху който е стъпила твърдо, а десният е зад левия и опира само на пръстите. В лявата ръка държи ваза. Горе зад главата на нимфата, по цялата дължина на плочката, са изобразени една гирлянда и четирилистни розетки. Находката е от II—III в. от н. е.

2. Мраморна плочка с образите на Зевс, Хера и Атина. Висока в средата 49 см., широка долу 44 см., горе 41 см., дебела 4·5 см. Намерена в землището на с. Бащино, Старозагорско. Фигурите са поставени в рамка, широка долу 4 см., горе 2 см. (обр. 211).

В средата на групата е Зевс прав, с плащ, който е прехвърлен на лявото му рамо и обвива плътно тялото надолу от

Обр. 211. — Мраморна плоча с образите на Зевс, Хера и Атина
Fig. 211. — Plaque en marbre représentant Zeus, Héra et Athéna

кръста. Останалата част е гола. Краката са боси. Главата е покрита с гъста къдрава коса. Лицето е обрасло с къса брада. В лявата ръка държи жезъл, дясната е спусната надолу към пламтящ жертвеник, в нея държи патера.

Хера е застанала в ляво на Зевс, също права в цял ръст. Облечена е с дълга без ръкави дреха, достигаща до глезените, дрехата е надиплена, върху

нея е наметнат плащ, прехвърлен през лявото рамо. Ръцете са голи. Главата е покрита с буйна гъста коса, която се спуща до раменете. Двете ѝ ръце са спуснати на долу. В дясната държи, както Зевс, патера,. над втори пламтящ жертвеник, пред който стои орел. Лявата ѝ ръка държи жезъл.

В дясно от Зевс, в цял ръст, с лице обърнато към него, е застанала Атина, облечена в ризница, върху която се вижда маската на Горгона. Наметната е също с плащ, прехвърлен през лявото рамо. Главата ѝ е покрита с шлем. В лявата си ръка, която е издигната нагоре, държи копие, което е хванато под самото острило. Дясната ръка е спусната на долу и държи елипсовиден щит, който с долния си връх е опрян до десния ѝ крак. Ръцете ѝ са голи.

На плочата, над главите на боговете, се чете гръцки надпис: *ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ ΑΥΛΟΥΖΗΝΕΟΣ.*

Плочката може да се датира също към II—III век от н. е.

Хр. Райков

Nouveaux monuments antiques du musée de Stara-Zagora

1. Fragment d'une plaque en marbre haut. 46 cm., larg. 25 cm., trouvée à Stara-Zagora. Sur la plaque ont été représentées les trois nymphes, mais il n'en reste que la figuration de l'une (fig. 210) tenant à la main gauche un vase. IIe ou IIIe s. de notre ère.

2. Plaque en marbre représentant Zeus, Héra et Athéna. Haut. 49 cm., larg. 44 cm. Elle a été trouvée près du village de Baštino (arr. de Stara Zagora); Zeus tient dans une de ses mains un sceptre et dans l'autre une patère sur un autel flamboyant. Héra tient également une patère sur un autre autel flamboyant, devant lequel se tient l'aigle. A la main gauche elle tient un sceptre. Athéna se trouve à la droite de Zeus. Elle tient une épée à la main gauche, tandis que la droite s'appuie sur un bouclier. A la partie supérieure de l'encadrement se trouve l'inscription suivante: *ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ ΑΥΛΟΥΖΗΝΕΟΣ.* IIe ou IIIe s. de notre ère (fig. 211).

H. Rajkov

Антични паметници от североизточна България в археологическия музей в гр. Сталин

1. Глава от статуя на Атина Палада отчупена от основата на шията, от мрамор, с размери: 33×0.15×16·5 см. (обр. 212). Намерена е при постройка на мост до с. Голебина, Силистренско. Около мястото на находката не са се оказали никакви други старини, по всяка вероятност главата е донесена от стария Дуросторум и захвърлена тук. Главата е стояла право върху раменете, слабо повдигната нагоре. Лицето е продълговато, очите са отворени без очертаване на ириса, с широки клепачи и със слабо наклонени външни ъгли. Носът, който е слабо отчупен на върха, е с почти плосък ръб. Устата е слабо отворена, горната устна е издадена напред, а ъглите на устата отпуснати надолу, което придава меко изражение на лицето. Богинята е с буйна коса, вчесана на път над челото, с дълбоко и резко разграничени едри къдри, прибрани под високия атически шлем. Шлемът е вдигнат високо, с гребен, от който личи само върхът, с по един издатък от страни в основата и ниско долу на мястото, гдето гребенът се е допирал до тила на статуята. Очните отвори на шлема са предадени като очи с ирис и гледец. Издадената изострена част за носа е с изобразени отстрани извивки на ноздрите. От двете страни, на мястото на ушите, са изобразени малки волути.

Статуята е била полирана. Тя е копие от разпространения през късно римската епоха тип на Атина Палада. Паметникът е намерен през 1944 г. и се съхранява в Народния музей в Сталин под инв. № II 1566.

2. Глава от статуя на Дионис отчупена в основата на шията, от мрамор, с размери: 19×16·5×15 см. (обр. 213). Намерена е в Балчик без указания за обстоятелствата и точното място на находката. Главата е слабо наклонена на ляво. Дионис е представен като млад момък с кръгло, пълно лице. Носът, устните и върхът на брадата са отчупени. Очите са отворени, без очертаване на ириса. Косата е буйна, вчесана на път по средата на челото с висок кичур над него и прибрана на кок на тила; моделирана е без подробности. Пристегната е с две тесни ленти, които минават

Обр. 212. — Глава от статуя на Атина Палада
Fig. 212. — Tête de Pallas Athéna en marbre

над челото и краищата им са свързани отстрани. От двете страни на главата над слепите очи и покриващи ушите, висят окачени на лентите по един грозд, покрит отгоре с по един лозов лист, а над него и с по един бръшлянов лист (бръшляновият лист върху дясното сляпо око е отчупен). Зърната на гроздовете са очертани дълбоко и отделени почти едно от друго. Статуята е произведение на късното римско провинциално изкуство от III век.

Главата е намерена през 1946 г. Съхранява се в Народния музей в Сталин под инв. № II 1588.

3. Оброчна релиефна плочка с изображение на тракийския конник от мрамор, с размери: 15·3×17·2×32 см. (обр. 214). Намерена в Балчик. Правоъгълна, горната част отчупена, но по всяка вероятност е била закръглена, отзад гладка. Релиефът е нисък и груб, ограден с тясна неправилна рамка. Конникът, чиято глава е отчупена, е обърнат на дясно, с къс хитон и развята зад гърба му хламида. Дясната ръка е вдигната нагоре с готово за хвърляне копие. Конят, главата му също отчупена, е в скок на дясно и е обюздан. С предните крака е стъпил върху нисък, неправилен олтар. Под коня е дадена ловджийска сцена: куче в скок на дясно се опитва да захапе вдигнатата нагоре муцуна на легнал на ляво глиган, който се е подал наполовина иззад олтаря.

Паметникът е намерен през 1946 г. Съхранява се в Народния музей в Сталин под инв. № II 1587.

4. Надгробна плоча от мрамор (обр. 215) с размери: 85·5×34×9 см. Намерена в Балчик в източния край на града в Татарската махала. Плочата е правоъгълна, отгоре във вид на фронтон с акротерии, със силно издаден напред профил. Под фронтона, в дълбоко вдълбано поле с размери 30·5×23·3 см. е дадено изображение на ваза с широка шия и уста, с канелирано тяло и висока, също канелирана подставка с два пръстена в горния край. Двете дръжки са двойни и в горния край излизат над височината на съда, като се сгъват силно надолу към устата на вазата. Между фронтона и релиефното поле е издълбан гръцки надпис в два реда с височина на буквите 1·8 см.

Ἑρμάφιλος

Κυζικηνός

Характерът на релиефното изображение и начертанието на буквите сочат за произведение на по-ранната епоха, може би от II или I в. пр. н. е.

Паметникът е намерен през 1947 г. Съхранява се в Народния музей в Сталин под инв. № II 1589.

Обр. 213. — Глава от статуя на Дионис
Fig. 213. — Tête d'un statue de Dionysos

Следващите три паметника произхождат от едно тракийско селище, разположено в местността „Каялъка" на около два километра южно от с. Галата, Сталинско. Селището е обхващало пространство от повече от десетина декара и цялата площ, която сега е ниви, е осеяна с дребни каменни и тухлени късове (поедрите камъни са изнесени в селото за градеж). В източния край на селището се намират следи от по-голяма постройка, по всяка вероятност светилище на бога-конник, гдето именно са намерени и тук описваните паметници. От същото място произхожда и плочата с релиеф на тракийски конник, публикувана в ГНМ VII, 1942, 244. Трите паметника са намерени през 1946 г. Съхраняват се в Народния музей в Сталин под инв. №№ 1565, 1562, 1564.

5. Откъс от релиефна оброчна плоча от мрамор (обр. 216) с размери: 22·3×20·5×5·5 см. Откъсът представлява дол-

Обр. 214. — Оброчна плочка с изображение на тракийски конник
Fig. 214. — Plaque votive avec l'effigie du Cavalier thrace

ния десен ъгъл на плочата, която отзад е грубо одялана. От релиефа не е запазено нищо. В горната част на откъса личи само

Обр. 215. — Надгробна плоча от Балчик
Fig. 215. — Stèle funéraire de Balčik

долната част от стоящия в дясната половина на релиефното поле четвъртит олтар. Върху откъса, който представлява дясната половина от широката долна рамка, личи

част от гръцки надпис в шест реда с височина на буквите 1·4 см.

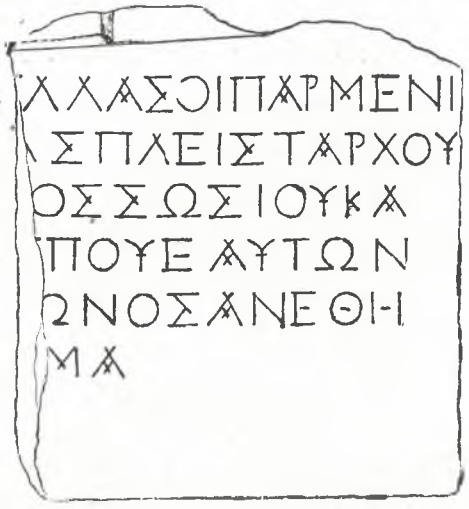

Обр. 216. — Надпис от оброчна плочка
Fig. 216. — Inscription d'une plaque votive

. . . καὶ Ἀπε]λλᾶς οἱ Παρμενί-
ωνος . . . . . .]ᾶς Πλειστάρχου
καὶ . . . . . .]ος Σωσίου κα-
ὶ . . . . . Φιλίπ]που ἑαυτῶν
. . . . . Ἀπόλλ]ωνος ἀνέθη-
σαν ἄγαλ]μα

6. Откъс от оброчна плоча с релиефно изображение на тракийски конник от мрамор, с размери: 30×62·5×16·5см. (обр. 217).

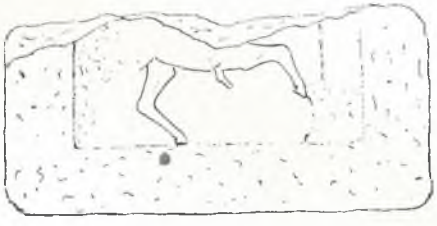

Обр. 217. — Къс от оброчна плочка
Fig. 217. — Fragment d'une plaque votive

Откъсът представя долната половина на плочата, която отзад е гладка. Релиефът е нисък, ограден с напълно очукана рамка. От изображението личат само долната част от единия заден и единия преден крак на коня, който е в скок надясно, и стъпалото от десния крак на конник. В десния ъгъл личи и част от висок профилиран отгоре и отдолу олтар.

7. Оброчна плоча с релиефно изображение на тракийски конник от мрамор (обр. 218). С размери: 62·5×41·5×16·5 см. Плочата

Обр. 218. — Оброчна плочка с изображение на тракийски конник
Fig. 218. — Plaque votive avec l'effigie du Cavalier thrace

е правоъгълна, отзад грубо одялана. Релиефът е нисък, ограден с рамка отстрани в вид на плоски пиластри, а отгоре с просто профилиран архитрав. Конникът е обърнат надясно. Облечен е с къс, набран и препасан хитон и хламида, която пада зад гръба му. В дясната ръка, отпусната надолу и протегната слабо надясно, държи патера. Конят е в спокоен ход надясно и е с юзда. Под коня е представена ловна сцена: две кучета в бяг на дясно преследват глиган, застанал надясно. Фигурата на глигана е дадена върху лицевата страна на висок, правоъгълен, профилиран олтар, разположен в дясно от коня. Зад олтаря и в дясно от него са представени две фигури на жертвоприносители: първата повисока, облечена с хитон и мантия и застанала зад олтаря, държи над него неясен предмет. По-низката фигура, застанала в дясно от олтаря, е плътно загърната в дрехата. Зад фигурите на жертвоприносителите е дадено високо, разклонено в горния край дърво с широки назъбени листа. Върху долната рамка е издълбан гръцки надпис в три реда с височина на буквите 1·6 см.

Обр. 219. — Надгробна плоча с изображение на погребално угощение
Fig. 219. — Stèle funéraire représentant une cène funèbre

Обр. 220. — Надгробна плоча е изображение на тракийски конник
Fig. 220. — Stèle funéraire avec l'effigie du Cavalier thrace

Ἀγαθήνως Ζήνει καὶ υἱὸς
Ζῆνις Ἥρωι Τασάγει
χαριστήριον

Тук името на хероса е придружено с нов епитет в дателен падеж *Τασάγει* от именителния *Τασάγης*. Името е по всяка вероятност тракийско.

8. Надгробна плоча с релиефно изображение на т. н. погребално угощение, от мрамор, с размери: 1·28×0·92×0·225 м. (обр. 219). Намерена в Сталин при поправка на градския водопровод на западния ъгъл на пазарния площад „Освобождение". Плочата е правоъгълна, отзад грубо одялана. Релиефът е висок, добре моделиран с широка рамка отстрани във вид на канелирани пиластри с профилирани бази и коринтски капители. Отгоре рамката е украсена с релиефен фронтон с акротерии във вид на полупалметки; самият фронтон е запълнен със стилизирани акантови листа и вейки. Релиефът представя излегнат на ляво върху легло с дебела постелка възрастен брадат мъж (лицето слабо очукано), облечен с хитон и химатий. Във вдигнатата нагоре дясна ръка, отчупена от лакета до китката, държи венец с две ленти, увиснали надолу, а в лявата, на която се обляга със свития си лакет върху възглавница — свитък. В ляво от мъжа, на стол с низка възглавничка е седнала жена, обърната от кръста нагоре напред (лицето ѝ слабо очукано), облечена с дълъг, набран хитон и мантия, която е прехвърлена над главата. С лявата си ръка придържа дрехата високо над гърдите, а с дясната, протегната на дясно я приповдига нагоре. Десният ѝ крак, обут в сандал, е стъпил върху низко столче. В ляво, пред стола на жената са дадени две обърнати на дясно фигури на служителки, облечени в дълги двойно препасани хитони. Фигурата в ляво държи

с две ръце пред гърдите си ковчеже с тоалетни принадлежности, а фигурата в дясно — кръгло огледало и лекит. В дясно, пред леглото на мъжа, са дадени две фигури на служители, облечени в къси препасани хитони, обърнати напред, лицата им са силно очукани. Фигурата в ляво държи с две ръце пред гърдите си поднос с хлябове, а фигурата в дясно — висок съд и черпалка (?). В средата, пред леглото, стои кръгла маса с три лъвски крака, завършващи в горния край с лъвски глави; върху масата са натрупани гроздове, други плодове и различни съдове. Върху горната рамка под фронтона и продължавайки върху долната рамка под релиефното поле е издълбан гръцки надпис в четири реда с височина на буквите 2 см.

Ἀρτεμίδωρος Ἀπολλοδώρου Κούρης εὐποσιάρχης καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Κόεις Δίωνος θυγάτηρ ζῆσας ἔτη ν χαίρετε

Надписът започва с един вдълбан бръшлянов лист. Второто име на покойника *Κούρης* потвърждава дадената от проф. Кацаров в Denkmäler des thrakischen Re tergottes in Bulgarien, 1938, 188 именителна форма на името *Κουρήου* ⟨*ς*⟩. Името на жената *Κόεις* е негръцко.

Паметникът е намерен през 1945 г. Съхранява се в Народния музей в Сталин под инв. № II 1567.

9. Надгробна релиефна плоча от мрамор с размери 1·22×0·935×0·175 м. (обр. 220 и 221). Намерена в Сталин на ъгъла на ул. Поп Харитон и Княз Черкаски. Плочата е богато украсена с релиефи и от двете страни. Дори и страничните тесни стени по дебелината на плочата са запълнени с релиефни растителни орнаменти. Горната рамка на релиефните изображения и на двете страни е украсена с релиефни фронтони с акротерии, като страничните са във вид на полупалмети. Фронтоните са изпълнени с по една петлистна розета и стилизирани вейки.

Върху едната страна на плочата (обр. 220), под фронтона, в дълбоко релиефно поле, оградено отстрани с плоска рамка е даден грижливо изработен във висок релиеф образът на бога-конник. Конникът е с буйна коса, обърнат полу-надясно. Облечен е в набран, широк хитон с ръкави. Хламидата, която се вее зад гърба му, е закопчана на дясното рамо. Дясната ръка е вдигната нагоре в benedictio latina. Конят е обюздан и в скок надясно. Предният му десен крак е отчупен. В дясно, под предните крака на коня, стои правоъгълен, просто профилиран отгоре и отдолу олтар. Пред олтаря, до самата дясна рамка, е дадена фигурата на служител, обърнат напред, облечен в къс, препасан хитон. Лявата ръка е сгъната пред гърдите, а с дясната свита в лакета, подпира главата си. В ляво от коня е дадена също такава фигура на служител, в същото положение, само че той подпира главата си с лявата ръка. Присъствието на тия две фигури със своите характерни за надгробните паметници пози, показва истинското предназначение на тоя паметник. Под коня е представена ловна сцена: куче обърнато надясно захапва за муцуната глиган, пристъпващ наляво.

На другата страна на плочата е представена с цената погребално угощение (обр. 221). Дълбокото поле е оградено отстрани с канелирани пиластри с профилирани бази и капители. Релиефът е изработен грижливо и представя брадат възрастен мъж, излегнал се наляво върху легло с дебела постелка. Облечен е в хитон и химатий. В дясната ръка, вдигната нагоре, държи венец с две ленти, подпрян на висок, просто профилиран олтар, поставен зад леглото. В лявата ръка, на която се опира върху низка възглавница, държи свитък. В ляво от мъжа, на стол с възглавничка, е седнала жена, обърната полу-надясно, облечена в дълъг набран хитон и мафорий, който покрива и задната част на главата ѝ. Под краката ѝ стои малко правоъгълно столче. С лявата ръка тя придържа високо над гърдите мантията си, а в дясната, протегната на дясно, държи ябълка. В ляво, пред стола са дадени фигурите на две служителки, облечени в дълги, двойно препасани хитони. Фигурата в ляво е обърната напред и държи в ръцете си лекит и кръгло огледало, а тая в дясно, обърната на дясно, държи в дясната си ръка пред гърдите кутия с тоалетни принадлежности. В дясно, пред леглото на мъжа, стоят също две фигури на служители. Служителят в дясно е свил лявата си ръка под гърдите, а с дясната е подпрял гла-

вата си, а служителят в ляво от него държи с лявата си ръка края на преметнатата през лявото рамо къса хламида, а с дясната посяга към низката кръгла маса поставена пред леглото, с три крака във вид на лъвски лапи. Масата, чийто преден крак е отчупен, е отрупана с плодове, а в средата е поставен широк кратер. Върху горната рамка, под фронтона, е издълбан гръцки надпис в един ред с височина на буквите 3 см.

Διονύσιος Ἀντιφίλου ὁ καὶ Σκόρις.

Второто име на покойника *Σκόρις* е сигурно тракийско. Паметникът е намерен в

Обр. 221.— Надгробна плоча с изображение на погребално угощение
Fig. 221. — Stèle funéraire représentant une cène funèbre

1940 г. Съхранява се в Народния музей в Сталин под инв. № II 1545.

10.(обр.222)Глава от портретна мраморна статуя на жена с размери: 31×18×20 см. Местонахождение неизвестно. Главата е отчупена в основата на шията, заедно с лявата половина на шията. Главата е слабо наклонена надясно. Косата е моделирана леко, с плитки очертания на отделните малки кичури. Причесана е на път в средата над челото, като отгоре е фризирана на дълбоки успоредни вълни, наpреко на пътя. Задната половина на главата е закрита от дрехата, която е загръщала цялото тяло. Фризурата оставя открити само долната част на ушите. Образът е моделиран меко. Челото е гладко, очите са отворени с очертан ирис и вдълбан гледец. Носът е отчупен почти в основата. Устните са тесни и плътно затворени, с лека усмивка, предадена чрез слабо вдълбаване на ъглите на устата. Върхът на брадата е леко отчупен.

Паметникът е намерен към 1940 г. Съхранява се в Народния музей в Сталин под инв. № II 1467.

М. Мирчев

Monuments antiques de la Bulgarie du Nord-Est (Musée de Stalin)

1. Tête de Pallas Athéna en marbre poli (fig. 212). Haut. 33 cm. C'est une trouvaille tout à fait détachée près du village de G lebina

Обр. 222. — Глава от женска статуя
Fig. 222. — Tête d'une statue de femme

(arr. de Silistra). Elle provient sans doute de l'antique Durostorum. Copie romaine. Musée national archéologique de la ville de Stalin.

2. Tête de Dionysos en marbre (fig. 213). Haut. 19 cm. Trouvée à Balčik, l'antique Dionysopolis. Deux grappes de raisin, recouvertes chacune d'une feuille de vigne et d'une feuille de lierre, pendent des deux côtés de la tête. Travail romain du IIIe siècle. Musée national archéologique de la ville de Stalin.

3. Fragment d'une plaque votive en marbre avec l'effigie du Cavalier thrace (fig. 214). Haut. 15 cm., 3, larg. 17 cm., 2. Trouvée à Balčik. IIe ou I^e siècle av. notre ère. Musée national archéologique de la ville de Stalin.

4. Stèle en marbre (fig. 215). Haut. 85 cm., larg. 34 cm., épais. 9 cm., Trouvée à Balčik. Inscription: *Ἑρμάφιλος Κυζικηνός*. II° ou III° siècle av. n. è. Musée national archéologique de la ville de Stalin.

5. Fragment d'une plaque votive en marbre (fig. 216). Haut. 22 cm., 3, larg. 20 cm., 5. Le fragment ne comprend que la partie droite inférieure d'un autel. Sur la plaque est conservée une inscription dont la lecture est donnée à la p. 270. Musée national arch. de la ville de Stalin.

7. Plaque votive en marbre avec l'effigie de Cavalier thrace (fig. 218). Haut. 62 cm., 5, larg. 41 cm., 5, épais. 16 cm., 5. Sous le relief se trouve une inscription grecque de 3 lignes: *Ἀγαθήνως Ζήνει καὶ διὸς Ζῆνις Ἥρωι Τασάγει χαριστήριον*. L'épithète du héros *τασάγης* se trouve pour la première fois. C'est là, sans doute, un nom thrace. Musée nat. arch. de la ville de Stalin. Les plaques votives des n° 5, 6 et 7 ont été trouvées dans las ruines d'une bourgade thrace, qui se trouve à 2 km. au Sud du village de Galata.

8. Dalle funéraire avec un relief représentant une cène funèbre (fig. 219). Marbre. Haut. 1 m, 28, larg. 92 cm, épais. 22 cm, 5. Trouvée à Varna. Inscription sur l'encadrement inférieur et supérieur (v. p. 227). Musée national archéologique de la ville de Stalin.

9. Dalle funéraire en marbre. Haut. 1 m., 22, larg. 93 cm, 5, épais. 17 cm, 5. Trouvée la villee de Stalin. Musée national archéologique de la ville de Stalin.

Sur l'un des côtés de la dalle est représenté le Cavalier thrace (fig. 220). De l'autre côté (fig. 221) se trouve une cène funèbre au dessus de laquelle il y a une inscription grecque d'une ligne: *Διονύσιος Ἀντιφίλου ὁ καὶ Σκόρις*

Σκόρις est un nom thrace.

10. Tête d'une statue de femme en marbre (fig. 222). Haut. 31 cm. Lieu de trouvaille inconnu. Musée national archéologique de la ville de Stalin.

M. Mirčev

Находки от Appiaria, днес „Калето", 7 клм. източно от с. Рахово, Русенско

1. Мраморна статуйка на Дионис (обр. 223, 3). Намерена при оране на нива през 1941 година. От статуйката е запазено само торсото. Висока е 24 см. Направена е от бял дребнозърнест мрамор. При изработката скулптурът е имал еднаква грижа както за лицевата част, така и за гърба. Къса небрида е преметната през лявото рамо. Дясната ръка е била прегъната в лакета и свита към гърдите. Под дясната гръд, която е открита, ясно личи изпъкналостта, о която се е опирала дясната ръка. Лявата ръка, вероятно, е била спусната надолу. Небридата е впита в тялото и неговите форми се очертават ясно под нея. Мекотата на формите, съвършенната до подробности изработка, а особено моделирането на небридата с ясно очертани форми на тялото под нея, ни напомнят класическата епоха на старогръцкото изкуство.

Статуйката е предадена през 1946 г. в Градския музей в Русе от Васил Р. Райчев, ученик. Инв. № 1101.

2. Бронзова лампичка (обр. 224 в). Намерена през 1946 г. от Васил Р. Райчев, ученик от Русе, на самия бряг на Дунава, след оттегляне водите на реката. Лампичката е кръгла, с дълъг от двете страни дъговидно изрязан фитилник. Дръжката липсва, но ясно личи мястото, дето е била споена. Диаметър 8 см., височина 2·7 см. Плещите са силно заоблени. Долната ѝ част преминава в низка кръгла подставка, чието дъно отчасти е отчупено. Отворът за наливане на маслото е силно вдлъбнат и пригоден за затваряне с капак. По своята форма тази лампичка стои най-близко доонзи тип римски лампички, характерни за II-я и III-я век от н. е. Намира се в Градския музей в Русе, инв. № 1191.

3. Каменна глава. Направена от мек ронлив варовик. Представлява мъж на средна възраст. Намерена от Никола Г. Ангелов, уредник на музея, през 1946 г. на брега на Дунава при оттегляне на водите му. Висока е 20 см. и широка 14 см. От главата е запазена само предната част — лицето, брадата и част от челото. Носът е отчупен. Слъзниците са поставени дълбоко,

Обр. 223. — Находки от Appiaria. 1. Глава от варовик. 2. Глинена амфора. 3. Мраморно торсо на Дионис. 4. Мраморно торсо на Пан
Fig. 223. — Trouvailles d'Appiaria. 1. Tête en calcaire. 2. Amphore en argile. 3. Torse en marbre de Dionysos. 4. Torse en marbre de Pan

а очите доста изпъкнали. Миглите вдигнати нагоре и очите широко отворени. Непосредствено над веждите дълбока бръчка. Чрез слаба вдлъбнатина, брадата е разделена на две части. Устата, съобразно с главата, е твърде малка. Намира се в Градския музей в Русе, инв. № 1103 (обр.223,1).

4. Конник с тул (обр. 224, б). Намерен през 1946 г. от Никола Г. Ангелов, уредник на музея, на брега на Дунава, след оттегляне на водите му. Малка статуйка, висока 5 см., на конник без кон. Краката под коленете отчупени. Дясната ръка, вдигната нагоре (вероятно е държала копие), е отчупена под лакета, а лявата — през лакета. Главата е също отчупена. През дясното рамо е преметната дреха, която закрива само гърдите и спуснатата надолу лява ръка. Тулът за стрелите е преметнат също през дясното рамо. Дрехата пада в гънки надолу, които са ясно очертани. Фибулата, с която дрехата е прихваната на дясното рамо, също ясно личи. Намира се в Градския музей в Русе, инв. № 1070.

5. Глава на жена. Теракота (обр. 224, а). Намерена от Васил Р. Райчев, ученик от Русе, през 1946 година на брега на Дунава при оттегляне водите на реката. Висока е 11 см. Част от косата и дясното ухо са отчупени. Косата е вчесана на път в средата, стилизирана и спусната свободно надолу като закрива целия врат. На лявото ухо личи обица. Намира се в Градския музей в Русе, инв. № 1102.

6. Амфора (обр. 223, 2). Жълто-зелено глечосана с две дръжки, от които само едната е запазена. Намерена на 4 май 1947 г. при копаене на пръст за дигата край р. Дунав и предадена на музея от поручик Георги Василев Армянов. Висока 33 см., обиколката на най-издутата част 49 см., диаметъра на дъното 10 см. Едната дръжка и част от устата са отчупени, дъното също липсва. В долната половина е пукната и споена с оловени скоби, обстоятелство, което ни кара да предполагаме, че амфората не е била употребявана за течности. При намирането е леко засегната от кирката и пукната под липсващата дръжка. В запазената част от шийката се намират 3 дупки. Амфората е украсена по следния начин: на 4·5 см. от дъното една права линия обикаля амфората. На 17 см. от дъното в най-издутата част една права линия и от двете ѝ страни по една силно вълнообразна линия. В основата на дръжките друга права линия, от двете страни

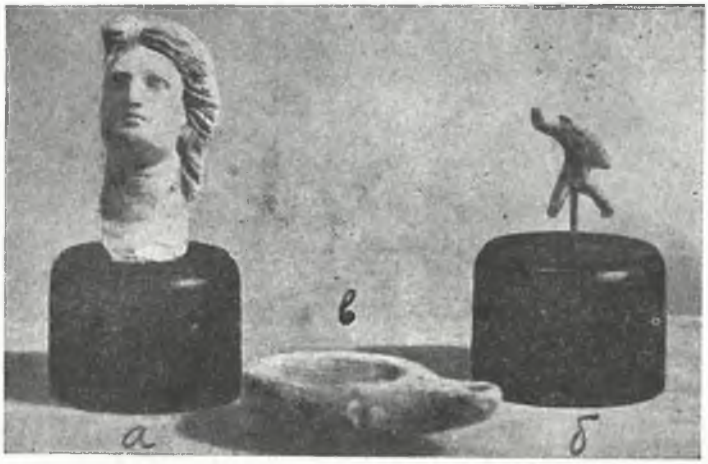

Обр. 224. — Находки от Appiaria. а) Женска глава теракота, б) бронзова статуетка на конник, в) бронзова лампа
Fig. 224. — Trouvailles d'Appiaria. a) Tête de femme de terrecuite, b) Statuette en bronze d'un cavalier, v) Lampe en bronze

на която се намират симетрично наклонени под ъгъл чертички. Намира се в Градския музей в Русе, инв. № 1188.

7. Мраморна статуйка на Пан (обр. 223, 4). Намерена на 4 май 1947 г. от Никола Г. Ангелов на брега на Дунава след оттегляне на водите му. Статуйката, с височина 12 см., е подпряна в дясната страна от подпора. Главата и шията липсват. Десният крак е скоро отчупен непосредствено под коляното, а левият — при глезена. През лявото рамо е преметната къса дреха, вероятно небрида. Дясната гръд е открита. Космите на краката са стилизирани. Краката са били леко прегънати в колената. Ръцете са отчупени заедно с част от раменете. Обработката на мрамора е груба. Гънките на дрехата едва се забелязват. Моделировката на тялото — слаба. Намира се в Градския музей в Русе, инв. № 1189.

Никола Ангелов

Trouvailles d'Appiaria aujourd'hui „Kaleto" — (7 km., Est de Rjahovo, arr. de Ruse)

1. Statue de Dionysos (fig. 223, 3). Cette statue a été trouvée en 1941 dans un champ. Il n'en reste aujourd'hui que le torse. Elle est en marbre à petits grains. Le dos est aussi travaillé. L'exécution rappelle l'art antique grec. La statue se trouve au Musée de Ruse. № d'inv. 1101.

2. Pettite lampe en bronze (fig. 224 в). Elle a été trouvée en 1946 sur la rive du Danube. Diam. 8 cm, haut. 2 cm. 7. La lampe est arrondie: l'anse manque, mais on voit nettement l'endroit où a été faite la soudure. L'ouverture dans laquelle en versait l'huile est creusé profondément et a eu un couvercle. La forme de cette lampe est ceractéristique du IIe ou du IIIe siècle. de notre ère. Elle se trouve au Musée de Ruse, № d'inv. 1191.

3. Tête en pierre (fig. 223, 1). Cette tête est faite en calcaire friable. Elle représente un homme adulte. Elle a été trouvée sur la rive du Danube. Haut. 20 cm et larg. 14 cm. De cette tête il ne reste que la partie antérieure, c'est-à-dire la figure, la barbe et une partie du front. Le nez manque. La barbe est partagée en deux par une raie. La bouche est relativement petite. Elle se trouve au Musée de Ruse, № d'inv. 1103.

4. Cavalier avec un carquois (fig. 224 б). Cette statuette a été trouvée en 1946 sur la rive du Danube. Haut. 5 cm. Elle représente un cavalier dont le

Обр. 225 — Два римски надгробни паметника от с. Сваленик
Fig. 225 — Deux monuments funéraires romains de Svalenik

cheval manque. Les jambes manquent à partir des genoux. Le bras droit levé est cassé sous le coude, et le bras gauche juste au coude, La tête manque également. Un manteau, jeté sur le bras droit, recouvre la poitrine et le bras gauche seulement. Le carquois est aussi passé à l'épaule droite. On voit clairement l'agrafe qui retient le vêtement sur l'épaule droite. La statuette se trouve au Musée de Ruse, № d'inv. 1070.

5. Tête de femme. Terre cuite (fig. 224a). Elle a été trouvée en 1946 sur la rive du Danube. Haut. 11 cm. Une partie des cheveux avec l'oreille droite manquent. A l'oreille gauche on voit un pendant d'oreille. Elle se trouve au Musée de Ruse, № d'inv. 1102.

6. Amphore (fig. 223, 2). Trouvée en 1947 sur la rive du Danube. Elle a 33 cm. de haut, le diamètre du fond mesure 10 cm, L'amphore est recouverte d'émail jaune verdâtre Une des anses, ainsi qu'une de l'embouchure et le fond manquent. La partie inférieure a été fendue et soudée par des crochets de plomb. La panse est ornée de lignes droites et ondulées. Elle se trouve au Musée de Ruse, № d'inv. 1188.

7. Statuette en marbre de Pan (fig. 223, 4). Trouvée en 1947 sur la rive du Danube. Elle a 12 cm. de haut. La jambe droite manque à partir du genou, la jambe gauche à partir de la plante du pied. L'exécution de la statuette est grossière. Le modelé du corps est faible. Elle se trouve au Musée de Ruse, № d'inv. 1189.

Nikola Angelov

Два римски надгробни паметника от с. Сваленик, Русенско

Намерени са през 1932 година от Димо Иванов Кошовски, жител на с. Сваленик в местността „Куклата", 400 м. южно от селото в ляво от шосето за с. Церовец. Това е една купенообразна височина с пресечен върх и свързана посредством седловина с други височини, които продължават на юг от с. Сваленик. В седловината и сега се забелязват следи от ров, с който е била заградена от тая страна височината. На върха ясно личат основите на четириъгълна крепост, сега обрасла с трева и тръне. За това градище за пръв път споменава К. Шкорпил в „Опис на старините

по течението на р. Русенски Лом", София 1914, 35.

Паметниците са намерени на тази височина на дълбочина 1·5 м. под повърхността при копане. Там е разкрит на протежение 2—3 метра зид, дебел 2 метра. Паметниците са намерени от външната страна на зида, зарити в хоросан, камъни, отломъци от глинени съдове, тухли и пръст.

Първият паметник (обр. 225, б) представя четириъгълна плоча от жълтеникав, лесно чуплив варовик, висока 1·84 м., широка 0·67 м. и дебела 0·22 м. Плочата е разчупена на 12 къса, от които един малък от надписното поле липсва. Височина на буквите от 4·5 до 5 см. Разстояние между редовете от 2 до 4·5 см. Надписното поле е високо 1 м. и широко 0·36 м.; наоколо профилувана рамка и стилизирана лоза. Над надписното поле щит с копие. Горната част на плочата (обр. 226) е изпълнена с релиеф, който представя мъж, жена и между тях малко дете. С дясната ръка жената е прегърнала детето, което държи с двете си ръце стилизиран грозд. В лявата ръка на майката също грозд. От страни на релиефа жертвеници, на които горят лампички. От най-горната част, с която е завършвала плочата-паметник, е запазена само малка част. По буквите, релиефа и орнаментите ясно личат следи от червена боя, с която вероятно е бил боядисан паметника още в римско време.

Обр. 226. — Горната част на надгробната плоча от Сваленик

Fig. 226. — La partie supérieure de la stèle romaine de Svalenik

Надписът гласи:

Вторият паметник (обр. 225, а) е направен от по-твърд варовик. Размерите на запазената част са следните: височина 2 м., широчина 0·67 м. и дебелина 0·23 м. Височина на буквите 4—5 см., разстояние между редовете 0·5 до 1 см. От паметника липсва една ивица от лявата страна, 0·25 м. широка, а също и завършека горе. Долната част на паметника под вазата е грубо одялана. По всяка вероятност той е бил забит в земята. Надписът е разделен на две части от фигурите, които представят бюстове на мъж и жена в плосък, силно изтрит релиеф. Наоколо стилизирана лоза, която израства от ваза, поставена в долния край на надписното поле. Надписът в запазената част, има следния вид:

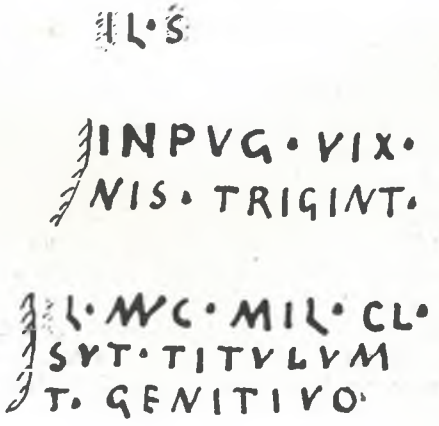

И двата паметника са работени на самото място от местни майстори каменоделци. Съставът на варовика е еднакъв с околните скали. Изработката е груба. Надписите са на развален латински език, вероятно езикът на римските легионери от това отдалечено укрепление в Долна Мизия. Паметниците се намират в Градския музей в Русе, инв. №№ 1056 и 1057.

Никола Ангелов

Deux monuments funéraires romains de Svalenik, arr. de Ruse

Ils on été trouvés en 1932 dans la localité de Kuklata, à 400 m. au Sud du village de Svalenik. On y trouve encore des restes d'une fossé et, au sommet, les fondements d'une forteresse quadrangulaire.

Les monuments ont été trouvés à 1 m, 50 de profondeur. On y a découvert aussi à 2 ou 3 m. d'étendue un mur de 2 m. d'épaisseur. Les monuments ont été découverts du côté extérieur de ce mur, enfouis dans du mortier, des pierres, des restes de vases d'argile, des briques et de la terre.

Le premier monument (fig. 225 б) représente une plaque quadrangulaire en calcaire jaunâtre et friable. Haut. 1 m, 84, larg. O m, 67 et épais. O m, 22. La plaque est cassée en 12 fragments dont manque un petit de cette partie qui porte l'inscription. Haut. des lettres de 4 cm, 5 à 5 cm. La distance entre les lignes est de 2 cm. à 4 cm, 5. La partie qui porte l'inscription a 1 m. de haut et O m, 36 de large. Tout autour il y a un cadre profilé et de la vigne stylisée. Au-dessus de la partie qui porte l'inscription il y a un bouclier avec une lance. La partie supérieure de la plaque (fig. 226) comprend un relief qui représente un homme et une femme avec enfant au milieu d'eux. Des deux côtés du relief se trouvent deux autels, sur lesquels brûlent de petites lampes. Sur les lettres, sur le relief et les ornements on voit des traces de peniture rouge qui recouvrait, sans doute, le monument encore à l'époque romaine. Inscription p. 278.

Le deuxième monument (fig. 225 а) est en calcaire plus dur. Voici les dimensions de la partie restante: haut. 2 m, larg. O m, 67 et épais. O m, 23. Haut. des lettres 4—5 cm. Distance entre les lignes, de O cm, 5 à 1 cm. De la partie gauche du monument il manque une bande de O m, 25 d'épaisseur. La partie inférieure, au-dessus du vase, est rustre. Elle a été, sans doute, enfoncée dans la terre. L'inscription est divisée en deux par des figures représentant le buste d'un homme et d'une femme en relief plat, fort usé. Tout autour il y a de la vigne stylisée.

Inscription p. 278.

Les deux monuments sont faits de ce même calcaire qui compose les rochers environnants. L'exécution en est grossière. Les inscriptions sont en mauvais latin, la langue est sans doute, celle des légionnaires romains de cette forteresse éloignée dans la Mésie Inférieure.

Les deux monuments se trouvent au Musée de Ruse, N° d'inv. 1056 et 1057.

Nikola Angelov

Паметна плоча от река Бели Лом, Русенско

Намерена при сливането на р. Бели Лом и Черни Лом на 300 м. по левия бряг на р. Бели Лом през 1928 година. Пазена е досега при мелницата на Иван Терзиев, под с. Кошов, Русенско. Представя два отломъка от дебела варовикова плоча с размери: първият — висок 0·53 м., широк 0·60 м. и дебел 0·15 м. и вторият висок 0·83 м., широк 0·80 м. и дебел 0·15 м. Височина на буквите: 1. и 2. ред по 7 см., останалите редове по 5 см. Плочата се намира в Градския музей в Русе, инв. № 1187.

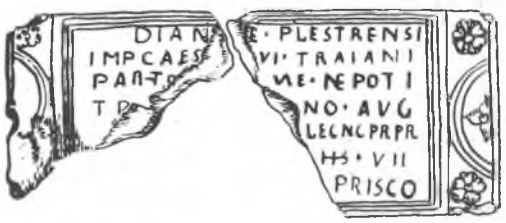

Обр. 227. — Паметна плоча от р. Бели Лом
Fig. 227. — Plaque commémorative du Beli Lom

За пълното възстановяване на плочата е необходим още един отломък, който липсва. Около надписното поле тройна профилирана рамка, широка 5 см. От двете

страни 12 см. широки орнаментирани полета, изпълнени със стилизирани цветове и дъгообразни линии (обр. 227).

Никола Ангелов

Plaque commémorative du Beli-Lom, arr. de Ruse

Cette plaque a été trouvée au confluent du Beli-Lom et du Černi-Lom en 1928. Elle comprend deux fragments d'une grosse plaque en calcaire. Dimensions, I⁰ fragment: haut. O m, 53, larg. O m, 60 et épais. O m, 15; 2⁰ fragment: haut. O m 83, larg. O m, 80 et épais. O m, 15. Hauteur des lettres, I⁰ et 2⁰ ligues — 7 cm; les autres lignes — 5 cm. La plaque se trouve au Musée de Ruse N⁰ d'inv. 1187. (Fig. 227).

Nikola Angelov

Археологически находки от Aquae calidae

Цялата околност на Айтоските бани е изпъстрена с хиляди керамични фагменти от глинени съдове, амфори, водопроводни тръби, тухли, големи глинени похлупаци на каменни гробове, римски лампички, хромели и др., но в най-голямо количество се намират антични монети от римско и византийско време и човешки кости от гробове. Изглежда, че в низката тераса южно от баните, дето са лозята на съседното село Ветрен, е бил некрополът на стария град. На север пък от баните е открита цяла костница от човешки скелети, най-безразборно разхвърлени. По сведение на стари хора, руските войскови части по бургаското крайбрежие през първата Руско-турска война (1828—1829 г.) имали военна болница при баните и умрелите войници били погребвани в могилата, дето е открита костницата. Откриват се и основите на стари постройки и турски водопровод от по-ново време, по който е докарвана сладка вода от последните издънки на Айтоския балкан.

Около баните личат и основите на четириъгълната крепостна стена, за която говори Прокопий.

Наверно тия топли бани са били известни и на старите траки, обитаващи това крайбрежие, като природни лековити извори, но по строеж те изглежда да са от римско време. Основите им са зидани с недялани камъни, свързани със здрав хоросан. Употребените тухли за свръзка са 35×35×4·5 см. На някои места в зидарията се забелязват поправки от по-късно византийско време, при които поправки пак е употребен бял хоросан със ситно чукани червени тухли.

Освен множеството археологически находки и монети, намерени тук в миналото, които са прибрани в археологическия музей в Бургас, напоследък тук са намерени и следните:

1. При копане основите на новия детски дом на около 300—400 метра източно от баните са открити много стари гробове, в един от които е намерена глинена лампичка и една бронзова монета от VI в. от н. е. На същото място е намерен и глинен съд с хуниобразна форма, приличащ много на устие на амфора.

2. Освен тия находки в Бургаския градски музей са постъпили и следните монети, намерени при баните:

Една бронзова монета, сечена при Юлия Домна в Анхиало в III в.

Една византийска бронзова монета от времето на Иоан Цимисхи (X в.).

Две бронзови монети от времето на Юстинияна I (VI в.).

Една римска монета (повредена) от IV в.

Една римска монета (повредена) от II в.[1]

Г. п. Аянов

Trouvailles archéologiques d'Aquae calidae

L'auteur relate au sujet d'un certain nombre de vases d'argile et de monnaies de bronze a nouvellement trouvés, du temps de Julia Domna (Anhialo), de Justinien I et de Jean Tzimiscès.

G. Popajanov

[1] Монетите са определени от уредника при Народния музей в София, Т. Герасимов.

Старохристиянска гробница при с. Бистрица

От дълги години рушевините на някаква стара църква в местността „Мали дол", 2 клм. източно от с. Бистрица, Софийско, карали местните жители да предполагат, че там е имало някога манастир с храм на св. Йоаким и Ана. През пролетта 1947 г. църковното настоятелство на селото решило да издигне на това място църква, като за основа вземе плана на разрушената. Последната е разположена на малка могила в ъгъла, образуван от два потока. За тази цел работниците разрушавали старите основи и в същите легла слагали основите на новата църква, та по този начин планът на старата църква не е претърпял особени промени. Когато достигнали до мястото на входа между притвора и наоса, открили две големи плочи, сложени хоризонтално, които закривали входа към едно подземие (обр. 228).

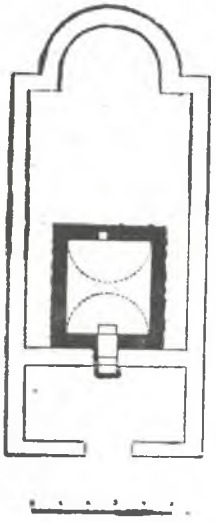

Обр. 228. — План на гробницата и църквата край Бистрица
Fig. 228. — Le tombeau et l'église près de Bistrica. Plan

Откритото по този начин подземно помещение представя засводена гробница дълга 3·40 м. и широка 3 м. Постлана е с каменни плочи. В най-долната си част стените имат цокъл (висок 0·55 м.) от големи речни камъни. Над цокъла страничните стени, строени с тухли, постепенно преминават в свод. В средата на свода, по цялата дължина на гробницата, тухлите са слагани напреко и образуват така ключа му, 2·25 м. високо над пода (обр. 229). Източната и западната стена са строени с камъни, подобни на тези от цокъла. Дебелината на страничните стени не може да се определи с точност, но на източната и западната стена тя можа да бъде установена: изт. 0·53—0·54 м., зап. 0·50 м. В западната стена е отворът на входа, широк

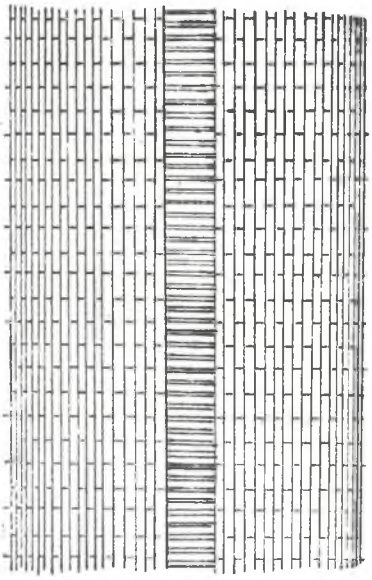

Обр. 229. — Сводът на гробницата в Бистрица
Fig. 229. — La voûte du tombeau de Bistrica

0·70 м., висок 1·04 м., чийто горен край е засводен (обр. 230,2). Засводяването започва 0·70 м. над прага на входа и е направено от тухли. В източната стена, над цокъла, има ивица от три реда тухли, над която стената е също от камък (обр. 230,3). В същата стена има три ниши, различни по големина и форма и на различна височина от пода. Най-ниско, малко в ляво, — правоъгълна, дълбока 0·28—0·30 м.; над нея — триъгълна със същата дълбочина; в дясно, по-горе — по-голяма, с полукръгъл отвор, широка 0·75 м. Стените на двете по-малки ниши са образувани от тухли. Последната няма облицовани с тухли стени, камъните от градежа в дъното ѝ са разместени и

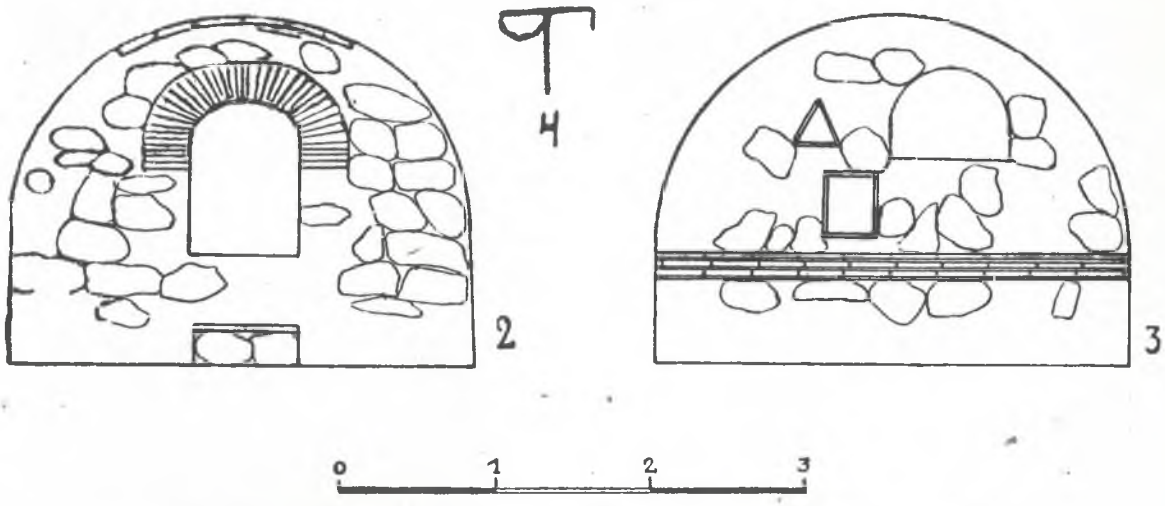

Обр. 230. — Западната (2) и източната (3) стена. Монограм върху тухла (4)
Fig. 230. — Le mur de l'Ouest (2) et le mur de l'Est (3). Monogramme (?) sur une brique (4)

един е изваден, та през дъното на тази ниша се прозира пръстта извън гробницата. В горния край на западната стена над каменния градеж има един ред тухли, а на самия връх на свода тухлите са два реда.

Източната и западната каменни стени не са били конструктивно свързани със страничните стени и със сводестия покрив и поради тежестта си са потънали малко в земята и по този начин са се леко откроили от свода и дават възможност да се види, че след самостоятелното издигане на страничните стени, които преминават в свод, те са били там леко замазани с хоросанена мазилка и след това са били доизградени източната и западната напречни стени, като в горния им край малкото пространство, което не е могло да бъде запълнено с камъни е било запълнено с един—два реда тухли. В южната стена, 0·70 м. над пода, има една малка дупка, дълбока 0·15 м. висока и широка по 0·18—0·20 м. Под отвора на входа при западната стена е долепено едно стъпало, направено от два речни камъка покрити с тухли, за да бъде горната част на стъпалото равна. Стъпалото е високо 0·25 м. над пода на гробницата.

Входът към гробницата представя правоъгълна шахта, широка към запад 0·67 м., дълга 0·93 м. и дълбока 1·35 м. В нея има две стъпала: долното—високо 0·30 м. над прага на входа на гробницата, горното — високо 0·75 м. Долното стъпало е изградено от камъни и един ред тухли над тях, а горното — също от камъни, но тухлите над тях са три реда. Стената на входната шахта не е конструктивно свързана със западната стена на гробницата, а е само долепена до нея. Тя е изградена от камъни и тухли. Южната стена на този вход е разрушена. Вероятно основите на стената между притвора и кораба на църквата са опирали до стената за входа на гробницата и сега, при вдигането на тези основи е била засегната и самата стена на входа. Запазената северна стена на последния е строена от камъни такива, каквито са употребени в цокъла и в двете напречни стени на гробницата. Над тях има четири реда тухли. Отвътре стените на входа са измазани с хоросанена мазилка.

Тухлите, които са употребени в градежа на гробницата, са от едрозърнеста, песъчлива глина, червени след изпичането си и имат размери: 35×30×4·5 см., 33×29×4·5 см. Едната им страна носи винаги следи от пръсти. Това са двойни или тройни линии по единия или по двата диагонала на тухлата, полукръгове около ъглите или концентрични полукръгове, симетрично разположени към две срещуположни страни на тухлата и пресечени по оста с две успо-

редни линии и подобни съчетания. Една от малкото свободни тухли, намерени в гробницата, носи някакъв монограм, направен върху влажната глина по същия начин, както и останалите знаци (обр. 230, 4).

Отвътре стените и свода на гробницата са измазани с хоросан. Над него има един слой червеникава мазилка, която се ясно отделя по цвят от белия крехък хоросан и която е получена от силен примес на тухлен прах. На много места, обаче, мазилката е опадала от влагата, та се е открил градежа на свода и напречните стени. Дори и там, гдето е запазена, тя е потъмняла и по нея не личат почти никакви следи от стенопис. Но че такава е съществувала, можем да съдим по запазените единствени останки от нея: на източната стена горе, под свода е запазена централната част на един кръст, а на западната стена, също горе, над входа — части от една котва или контаминация на кръст с разклонени вейки от долното му рамо и котва с малка напречна греда. Кръстът на източната стена е правен al fresco с тъмно червена боя върху охров фон (обр. 231). Раменатa на кръста се

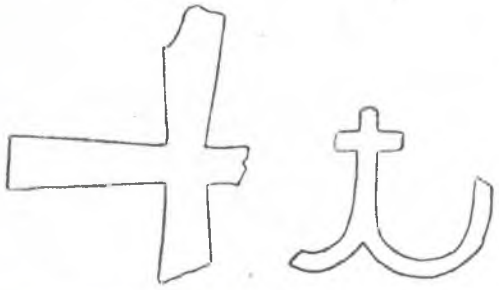

Обр. 231.—Останки от стенната живопис—кръст и котва
Fig. 231.—Reste de peintures murales—croix et ancre

слабо разширяват към външните си краища. Котвата на западната стена е в същия тон и със същото изпълнение. Шиповете ѝ са силно извити нагоре и издължени, докато напречната греда е съвсем малка.

В гробницата са намерени два скелета. Разположени са били покрай двете надлъжни стени с главите към запад. Скелетът от към юг е бил по-добре запазен. Костите са били правилно наредени, но от черепа е запазена само теменната кост. Скелетът покрай северната стена е бил по-зле запазен. Черепът му липсва изцяло. Телата на мъртвците са били поставени в дървени ковчези. Големите гвоздеи с глави приплеснати и извити на една страна (обр. 232$_1$) са били намерени в правилен ред около скелета. Под ковчезите са били подложени по две тухли — при главата и при краката на мъртвеца, така че ковчегът не е опирал направо о пода. Освен една малка глинена лампичка без орнаменти, с отчупена дръжка (обр. 232,2) и една малка

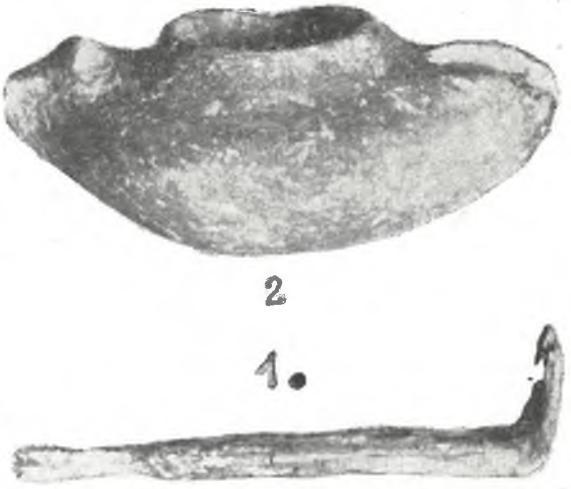

Обр. 232. — Гвоздей и глинена лампичка
Fig. 232. — Clou et lampe en argile

силно повредена медна монета, никакви други предмети не са били намерени. Вероятно в гробницата е влизано преди това, макар и внимателно и, ако е имало ценни предмети, те са били отнесени.

От всичко изложно до тук личи, че това е една ранно-християнска гробница. Три факта спират нашето внимание в нея: начинът, по който са строени напречните стени, източна и западна, строежът на свода и следите от стенописи по стените.

Във византийската архитектура издигането на сводовете преди запълващите арките и конструктивно несвързани със свода стени е обикновен принцип.[1] И в този случай се натъкваме на подобен строителен маниер в сравнително ранна епоха. Ключът на свода по цялата дължина на гробницата е изграден от ред тухли, поставени напречно на

[1] Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin. Paris 1925, 171. A. Choisy, L'art de bâtir chez les Byzantins. Paris 1883, 31 сл. и др.

останалите редове. Подобно затваряне на свода виждаме в софийския некропол само в гробница LVII.[1] Това е един особен конструктивен метод, който се среща през късната античност в прехода към средновековието.[2] Трябва да отбележим, следователно, общият строителен принцип на гробницата при Бистрица с гробниците от близкия голям център Сердика. Сходствата са очевидни.

Кръстът и котвата са символи, употребявани често в християнското изкуство. Котвата се употребява още в началните години на християнската ера като символ на спасението, докато кръстът се среща твърде рядко преди IV в.[3] В нашия паметник кръстът е изобразен заедно с котвата. Тези единствени следи от вътрешната украса на гробницата са вторият елемент, чрез който също можем да я свържем с гробниците от софийския некропол. Употребата на кръста и там има същият смисъл и стойност.[4] В малкия брой на гробниците с вътрешна украса от софийския некропол котвата не се среща.

Освен градежът и употребата на християнските верски символи в украсата на гробницата, за датировката ѝ бе особено важна мал ата полуразядена медна монета намерена вътре. По тип тя принадлежи към монетите от края на IV в. и началото на V в[5]. Данните от монетата се схождат с другите данни — градеж и украса, и ние можем да отнесем гробницата към това време.

В Мали дол и околните ниви край Бистрица ралото често изравяло тухли, керамиди и други следи от градежи. Това показва, че старата църква и гробницата са били свързани с някакво старо селище, което е съществувало тук през ранното средновековие. Ние можем да поставим това селище във връзка със железните находища в полите на Витоша наблизо, които, вероятно, са били използувани още през IV и V век.

Ст. Станчев

[1] Ю. Господинов, Некрополът около църквата св. София, Предисторически и старохристиянски паметници от София и околността. София 1921, 62, обр. 40. Също и неиздадената гробница на ул. ген. Заимов 4, открита през 1931 г. и снета от С. Покровски.

[2] A. Choisy, ib. 22 и обр. 18.

[3] L. Bréhier, L'art chrétien. Paris 1928, 30 сл,

[4] Кр. Миятев, Декоративната живопис на софийския некропол. София 1925, 9—13, 15—19. Срв. също В. Иванова, Украса на гробница I, намерена под сградата на Народната библиотека. ИАИ XIV, 249.

[5] Дължа благодарност на др. Тодор Герасимов, уредник на нумизматичния отдел при Нар. археол. музей, който определи типа и епохата на въпросната монета.

Tombeau paléochrétien près de Bistrica (arr. de Sofia)

Ce tombeau a été découvert en 1947 sous le sol d'une église ruinée, à 2 km à l'Est du village (fig. 228). Longueur 3 m, 40, largeur 3 m. Il est recouvert de dalles en pierre. Le bas des murs est en pierre, le haut et la voûte en briques. Le mur de l'Est et celui de l'Ouest sont en pierre seulement. L'entrée est pratiquée dans le mur Ouest. Dans le mur Est il y a trois niches. Sur une des briques on voit une marque (fig. 230,4). Les murs sont enduits à l'intérieur d'une couche double de crépissure. Sur le mur Est on ne voit qu'une croix rouge foncé sur fond ocre, et sur celui de l'Ouest, on voit une partie d'ancre, également rouge foncé sur fond ocre. Ce tombeau a renfermé deux squelettes, posés la tête du côté de l'Ouest. Les cadavres ont été posés dans des cercueils de bois. A côté d'eux on a trouvé des clous en fer, une lampe en argile et une monnaie en cuivre fort détériorée, de la fin du IVe ou du début du Ve siècle. Le tombeau date de la même époque (fig. 228—232).

S. Stančev

Разкопките в Караач теке при гр. Сталин (Варна)

Започнатите разкопки в местността Караач теке през 1940 г. [1] бяха продължени през 1943, 1945, 1946 и 1947 г. Резултатите от първите проучвания дадоха основание да се изследва системно цялата старина, за да се определи нейният характер. Задачите на разкопките през 1943 г. бяха да се изследва площта, върху която се простира постройката и да се установят по възможност нейните размери. За тая цел се направи един изкоп широк два

[1] Вж. ИАИ XIV, 249.

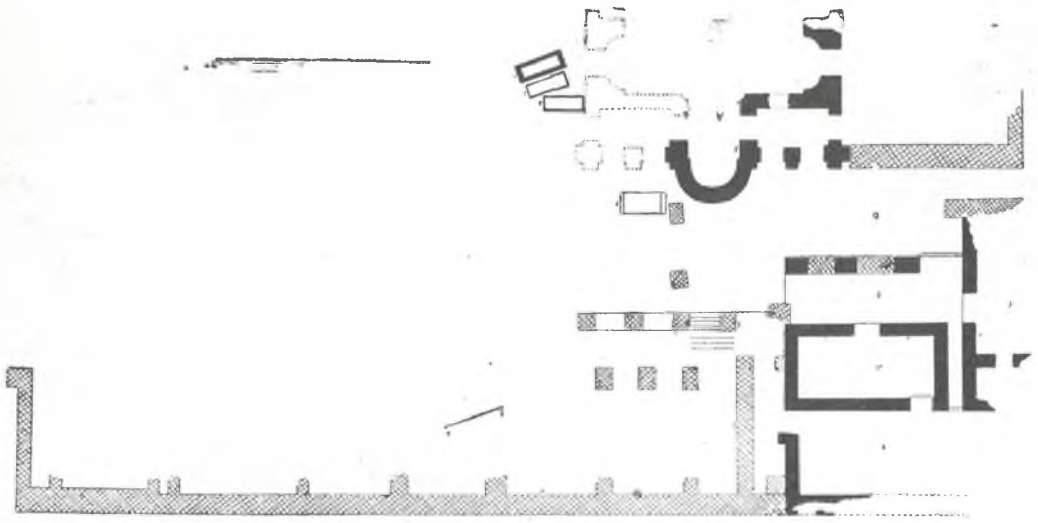

Обр. 233. — План на разкопките на Караач-теке
Fig. 233. — Plan des fouilles de Karaač-teke

метра в североизточна посока, на около 6 м. западно от откритите вече през 1940 г. саркофази. При изкопа последователно се попадна на зидовете означени в плана (обр. 233) с буквите *а, б, в, г.* В горния край стената се пресича перпендикулярно от друга стена *д*, която също бе проследена в западна и източна посока. В западна посока стената завърши много скоро, докато към изток тя се простира на голямо разстояние, като от нея в южна посока се отделят други стени. В източния си край стената *д* завива под прав ъгъл на юг и завършва с едно малко издаване към изток. Северно и източно от стената *д* почвата бе изследвана, но следи от строеж не се оказаха. След като се проследи широчината на постройката и дължината ѝ в източна посока, с нов изкоп се проследи дължината и в западна посока. При новия изкоп се попадна на стените *е, ж, з, к.* Последната стена се яви напреко на изкопа, без да може да се проучи терена отвъд стената. Така завършиха разкопките през 1943 г. В резултат се очертаха останки от сграда или сгради, простиращи се на една площ от около 900 квадратни метра.

През 1945 г. разкопките продължиха с цел системно и последователно да се разкрие цялата очертана вече приблизително постройка. Започна се с югозападния ъгъл на постройката, като работата продължи през м. юли и август. Насипът върху този ъгъл на старината бе от 1 до 2 и половина метра висок, като под един тънък пласт от чернозем започва пласт от най-безразборно натрупани камъни, цели

Обр. 234.—Останки от постройките на Караач-теке
Fig. 234. — Restes des bâtiments de Karaač-teke

блокове от съборенн зидове, късове от квадратни тухли, тегули и имбрицес. След разчистване на насипа се очертаха основи на стени с различно запазена височина (обр. 234). Строежът на откритите стени дава основание да се смята, че имаме няколко градежа, извършени през различни времена. Така едни от стените са градени с дялани туфести камъни, редувани с пояс от квадратни тухли, споени с чист хоросан.

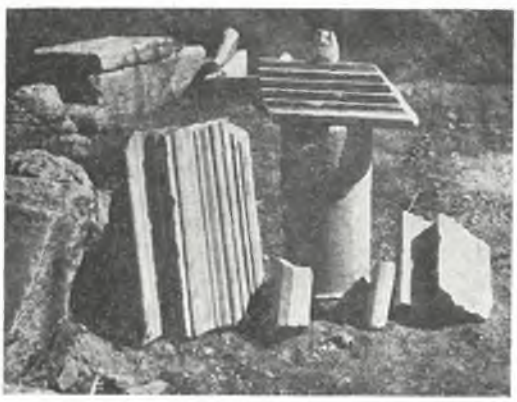

Обр. 235. — Архитектурни късове от Карааč-теке
Fig. 235. — Karaač-teke Fragments architecturaux en marbre

Обр. 236. — Мраморни капители от Карааč-теке
Fig. 236.— Karaač-teke Chapitaux en marbre

Други зидове са градени само от варовикови камъни и парчета от квадратни тухли. Че този градеж е по-нов, личи от обстоятелството, че в него се намериха вградени мраморни късове; така например в квадратния пиластър означен с буквата *в*, бе намерен зазидан половин мраморен християнски капител. Друга част от откритите стени са градени с големи камъни, споени само с кал. Още едно доказателство за по-късното преустройване и пристрояване на сградата е и запазената откъслечно двойна мазилка върху най-стария градеж. И върху двете мазилки личат цветни шарки: пояси от червени и зелени широки линии. Върху по-долната, т. е. по-старата мазилка рисунките са по-свежи и направени по-внимателно, като отстрани по протежението на широките линии са поставени бели точки.

Подът на откритите помещения се издига слабо амфитеатрално с едно или две стъпала поради характера на мястото, гдето е разположена постройката. Някои от подовете са постлани. Така подът на помещение А е постлано с квадратни тухли, доста повредени. Подът на помещение Б е без настилка. Подът на помещение В, издигнат с две стъпала от по 15 см., е покрит с хубави, дебели каменни плочи. Подът на помещение Г, в което се влиза през нисък праг висок 10 см., е покрит с квадратни тухли. Това помещение изглежда като някаква тераса, защото освен насрещната стена *к*, в ляво и дясно не се оказаха зидове. Тук върху тухления под се намери разложен скелет на човек легнал на лявата си страна с глава на северозапад. При скелета се намери само полуизгнила бронзова тока от колан.

Между различния груб градивен материял в изкопа се намериха много мраморни фрагменти от колони, профилирани корнизи (обр. 235), части от трапецовидни капители с кръстове на двете срещуположни страни (обр. 236), преградни плочи с релиефни кръстове от двете страни, квадратни, правоъгълни и ромбоидни плочки от мозаика и пр. Намерен бе и един стъклен пръстен с диаметър 24 мм., украсен отгоре със стъклена плочка от тъмно стъкло и с две стъклени пъпки от двете й страни, също и едно кръстче от синкава порцеланова маса с размери: вис. 28 мм. и шир. 22 мм., с дупка в горния край за нанизване. Въпреки внимателното изследване на изхвърляната пръст, не можа да се намери никаква монета.

Разкопките през 1946 г. продължиха два месеца — август и септември. Обект на разкопването бе цялата площ североизточно от саркофазите, означени в плана с цифрите 2, 3, 4.[1] Тук насипът бе дебел

[1] Саркофагът под № 1 е пренесен в музея в гр. Сталин (Варна).

средно два и половина метра. Отначало се попадна на зидове със стар градеж — останки от североизточния ъгъл на църквата. Тук зидовете бяха отчасти покрити с мазилка, нашарена по същия начин, както и при по-рано откритите стени. Северно от тях на по-малко от един метър се откри нова гробница, отбелязана в плана с цифрата 5. Капакът на гробницата е наравно с пода на постройката. Гробът е изкопан в земята и ограден от страни с дебели варовикови монолитни плочи; със такава плоча е постлан и подът на гробницата. Външните й размери са: дължина 2·2 м. широчина 0·92 м. и дълбочина 0·64 м. Гробницата е покрита с голяма правоъгълна плоча от мрамор с размери: дълж. 2·56 м. шир. 1·27 м. и деб. 0·22 м. Горната повърхност на плочата е просто профилирана в двата края. Гробницата е ориентирана в посока изток—запад. В гробницата не се оказаха никакви предмети. След като открихме северно от гробницата два правоъгълни пиластра с нов градеж, един зад друг и слабо изместени от основите си, стигнахме до една подпорна стена, висока около 0·8 м., която изравнява пода на едно обширно помещение, достигащо до крайната северна стена, означена в плана с буквата *д*. В западния край на подпорната стена се намира груба стълба от осем стъпала. Върху подпорната стена се откриха още три правоъгълни пиластра в един ред с открития по-рано пиластир, означен с буквата *в*, запазени на височина до един метър. На около два метра от тая редица, в северна посока, се откри нова редица от три правоъгълни пиластри, запазени на височина до 0·9 м., а след повече от четири метра се стигна до стената *д*, която на това място е подсилена с два контрафорса. В изкопания и изхвърлен насип, освен многобройните откъси от римско-византийски тухли и керамиди, не се намериха никакви други предмети.

Резултатът от разкопките през тая година можа по положителен начин да потвърди предположението, че цялата постройка североизточно от саркофазите е от по-късно време. Тук всички останки от строеж са извършени с материали от по-стари сгради — архитектурни фрагменти от мрамор, варовик или късове от римско-византийски тухли.

Разкопките бяха продължени и през 1947 г. Работи се от средата на м. май и през целия месец юни. Разкопа се площта северно от помещението, открито по-рано и отбелязано в плана с буквата В. Тук насипът от пръст и архитектурни остатъци бе повече от три метра дебел. Откриха се последователно още две помещения, разположени едно зад друг. Първото помещение, отбелязано в плана с буквата Д, представлява обширна продълговата стая, в която се влиза по едно стъпало от помещение В. В западния край на насрещната северна стена има врата, през която по две стъпала се влиза във второто помещение, отбелязано с буквата Е, също продълговата стая, по-широка от първата. Тази стая има още два изхода: единият на източната стена, а другият — на южната. През последния по-тесен коридор се излиза направо в помещение В. Северната стена на тая стая не е могла да удържи натиска на голямата маса пръст, която се

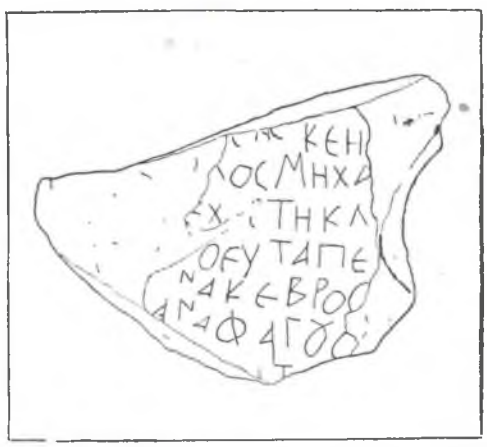

Обр. 237.—Надпис върху тухлена плочка от Караач-теке

Fig. 237.—Inscription (graffiti) sur plaque d'argile de Karaač-teke

е свличала от височината и е разрушена почти от основата си. Западната стена на тази стая, както и очерталото се ново помещение западно от тесния коридор, останаха неразкопани. Всички зидове, които тук са запазени на височина до два метра, носят характер на по-стар градеж. Тук са употребени дялани варовикови камъни, редувани правилно с пояси от квадратни тухли

и зидани с чист хоросан. В изкопания насип се намираха малки фрагменти от византийска керамика, както и мраморни архитектурни фрагменти.

В края на разкопките през 1947 година стана ясно, че почти всички останки от стени, находящи се в северозападната част на разкопаната площ, са жилищни помещения на някакъв византийски манастир. Помещенията Д и Е са постлани с добре запазени квадратни тухли, а помещението В, което е постлано с каменни плочи, е било, по-всяка вероятност, покрита колонада с колони на южната страна, като в последствие празните пространства между правоъгълните стълбове са били запълнени с плътна стена от по-нов градеж. Широкият вход в западния край на колонадата е бил засводен, защото на това място при разкопките се откриха цели блокове от тухли и хоросан от сводова зидария. Пространството Б, което не е постлано с нищо, е било, по всяка вероятност, малък двор, който е отделял манастирската сграда от църквата.

След внимателно проучване на откритите западно от саркофазите останки от зидове и основи, които тук, за жалост, са твърде плитки, можа да се установи с положителност, че църквата на манастира се е намирала точно тук. Олтарната апсида, ориентирана северно, е била съборена в средата почти до основите и затова не можа да проличи ясно още в самото начало на разкопките. Запазени са добре стените на северозападния ъгъл на църквата. Останките от стени на североизточната страна са твърде оскъдни и откъслечни, но са почти напълно симетрични с добре запазените останки в западната половина. Стените от южната половина на църквата, които са лежали върху дебелата подпорна стена, за която се споменава в първия отчет за разкопките,[1] са напълно унищожени. Поради наклоненото място, гдето е разположена постройката, пръстта, която се е свличала от височината, е образувала нееднакво дебел насип, който в южния край на постройката съвсем изтънява и затова тия части от църквата, почти непокрити с пръст и с плитки основи, са изчезнали много рано. Все пак запазените остатъци от стени и основи ни дават указание да смятаме, че имаме една от многобройните видове кръстовидни църкви. Почти in situ, слабо изместен, по всяка вероятност от иманяри, точно срещу северната апсида, е и големият мраморен праг, за който се споменава пак в първия отчет за разкопките. Паметници с надписи не се намериха, освен византийската тухла с кратък надпис, публикувана по-рано в ИАИ XII, 1938, 432 и сл. и един откъс от глинена плочка, за която се споменава в първия отчет. Плочката е от светло-жълта глина с размери: дълж. 9·5 см., шир. 7 см. и деб. 2·1 см. (обр. 237). Плочката е неправилно отчупена от всички страни. Намерена е през 1921 г. Върху едната от плоскостите, която е добре загладена, личи част от гръцки надпис, надраскан плитко върху опечената вече глина в седем реда с височина на буквите 6 мм. до 1 см. Това е сигурно една от нарочно приготовляваните плочки, върху които се издраскували текстове с духовно съдържание.

. . . . ενε κὲ η . . .
ἀρχάγγε]λος Μηχα[ὴλ . . .
. . . . εχ.ς Τηκλ . . .
. . . . ὁ εὐταπε[ίνωτος
. . . . να κὲ βρόσ[ιμος
. . . . ἀνα φαγούσ . . .
. . . . α . . . .

В запазения текст от писача са допуснати две грешки: думата *Μιχαὴλ* е написана с *η*, и думата *βρόσιμος*, ако действително е верно допълването ѝ, е написана с *ο*-микрон. Името *Τήκλ* се среща и в другия надпис, намерен на същото място и публикуван в ИАИ XII.

След привършване на разкопките, стените с по-стар градеж се заздравиха.

М. Мирчев

Fouilles au Karaač-teke près de la ville de Stalin (Varna)

Le Musée national archéologique de Stalin (Varna) vient de terminer les fouilles d'un monastère byzantin de la deuxième moitié du premier millénaire. Ont été découverts les soubassements d'une partie d'égli-

[1] ИАИ XIV, 1940—42, 249 и сл.

se (fig. 233 A), ainsi qu'une partie des édifices d'un monastère (fig. 233 В, Г, Д, Е). Les murs de la fig. 233 *в*, *г*, *д* sont des constructions postérieures supplémentaires. Des restes d'édifices plus anciens, fragments de marbre, tuiles etc., y ont été encastrés. L'église a été cruciforme. L'apside est tournée vers le Nord (fig. 233 б). Les fig. 234—236 représentent les restes des édifices, ainsi que des fragments architecturaux en marbre. La fig. 237 représente une inscription graffiti sur une plaque d'argile.

M. Mirčev

Средновековни надписи от Черноморието

Русокастро. Блок, счупен на две, от зеленикав пясъчник с много изветряли букви, намерен в развалините на крепостта Русокастро (обр. 238 и 239). Сега се пази в Бургаския музей. Височина 0·325, дължина 0·685 м., височина на буквите 0·045—0·08 м. Надписът се състои от три реда и гласи:

† $\overline{\text{КЕ}}$ ΒΟΗΘΙΣΟΝ
ΕΙΟΥΣΤΙΝ
ΣΤΡΑΤΗΛΑΤ

т. е.

† *К(ύρι)ε βοήθισον*
Εἰουστίν(ω)
στρατηλάτ(η)

Не е ясно, каква падежна форма е следвала след повелителната *βοήθισον*. На камъка не са издълбани окон-

Обр. 238. — Надпис от Русокастро
Fig. 238. — Inscription de Rusokastro

чанията или поне сега не се забелязват. Възможно е те да са предадени със съкращения, които сега не личат. Глаголът *βοηθέω* може да се свърже с родителен, дателен и винителен падеж. В началото на втория ред стои *ΕΙ* вм. *Ι*. Надписът принадлежи на VI в. От тази епоха са известни двама пълководци с името Юстин. Единият от тях е бил magister militum и dux на Мизия и е бил

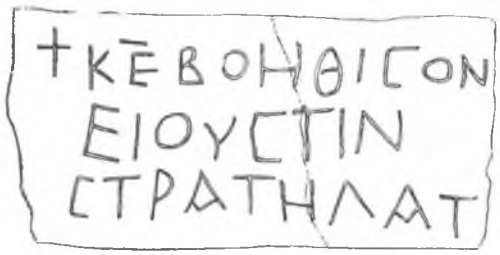

Обр. 239. — Факсимиле на надписа от Русокастро
Fig. 239. — Fac-similé de l'inscription de Rusokastro

убит в сражение с хуни през 538 (?), вж. Er. Stein, RE X, 1329, № 5. Другият, правнук на императора Юстин I, е водил

Обр. 240. — Откъслек от надпис от Дебелт
Fig. 240. — Fragment d'une inscription de Debelt

сражения в областта на Дунава срещу аварите (Agath. IV 22; Euagr. VI), вж. Er. Stein, RE X, 1330 и сл. № 7.

Дебелт. Мраморен откъслек, намерен в развалините на Дебелт, висок 0·15 м., широк 0·07—0·095 м. (обр. 240). Височината на буквите 0·05—0·055 м. Сега се пази в Бургаския музей.

ΤΟCΩ
ΑΦ'Ε

Надписът принадлежи на XIII—XIV в. В първия ред би могло да се допълни *Μνήσθητι* или *βοήθει Κύριε*] *τὸ σῷ δούλῳ* и т. н.

Созопол. А) Мраморен полукръг вероятно от купел, дълъг отвън 0·88 — 035 м., отвътре 0·60—0·36 м. широк 0·20 м. (обр. 241)

Обр. 241. — Надпис от Созопол, откъслек А
Fig. 241. — Inscription de Sozopol, fragment A

В) Малък мраморен откъслек от същия полукръг (обр. 242). Надписите се намират в дома на Тодор Диамандиев.

Обр. 242. — Надпис от Созопол, откъслек В
Fig. 242. — Inscription de Sozopol, fragment B

А) Ὑπὲρ εὐχῆς κ(ὲ) σοτερίας Πολυχρονίου | κ(ὲ) Σισινίου †

В) ЕР. ΧΙΣΚΣΟΤΣ т. е. *Ὑπ]ὲρ [ε]ὐχῆς κ(ὲ) σοτε[ρίας*

Надписите са от VIII — IX в.

В. Бешевлиев

Inscriptions grècques du Moyen âge

Rusokastro. Bloc de pierre, cassé en deux; lettres fort effacées. Haut. 0 m., 325, larg. 0 m., 635, haut. des lettres 0 m., 045—0 m., 08. Maintenant au musée de Burgas.

Debelt. Fragment en marbre, haut. 0 m., 15, larg. 0 m., 07—0 m., 095, haut. des lettres 0 m., 05—0 m., 055. Maintenant au musée de Burgas.

Sozopol. A) Bloc de marbre semi-circulaire, long. 0 m., 88—0 m., 35; long. de l'arc extérieur 0 m., 88—0 m., 35, long. de l'arc intérieur 0 m., 60—0 m., 36, larg. 0,20 m., haut. des lettres 0 m., 03—0,05.

B) Fragment en marbre.

V. Beševliev

Гръцко женско име Пикало?

Неотдавна известният румънски учен Д. Тудор (D. Tudor, Miroirs byzantins de verre doublé de plomb trouvés en Roumanie, в Dacia XI—XII, 1948, pp. 243—255) даде сведения за едно огледало от Sucidava, върху лицевата страна на което той разчита кратък гръцки надпис: *Κυρίᾳ καλῇ*. На обратната страна той чете друг гръцки надпис: *ΤΗ ΚΑΛΕ/ΠΙΚΑΛΩ* или според него: *Τῇ καλῇ Πικαλώ*, предаден не съвсем точно (*καλῇ Πικαλώ* вм. *καλεπι*) (p. 249). На края на статията си Д. Тудор пише (p. 254): „*Κυρίᾳ καλῇ* s'adresse à une jolie femme, une noble maîtresse. L'épithète n'a aucun rapport avec le sens donné aux inscriptions religieuses chrétiennes. Au revers du miroir, une nouvelle dédicace s'adresse à une autre jolie femme „*Τῇ καλῇ Πικαλώ*". Pikalos est un nom féminin que nous n'avons retrouvé, jusqu'à présent, dans aucune source littéraire ou épigraphique byzantine. Тук той добавя (p. 254 n. 4): „Un géant échappé aux foudres de Jupiter se nommait *Πικόλλοος* cfr. Thes. gr. ling. VI. col. 1075." По-нататък авторът пише: „Peut-être s'agit-il d'un nom dérivé d'un autre, de forme populaire ou un terme de gentillesse. Les dédicaces à des jolies femmes, des voeux adressés à quelque déesse de la beauté, afin qu'elle dispense de sa propre beauté aux simples mortelles, sont choses communes sur de tels objets". За съжаление, обаче, всички разсъждения на автора относно името „Пикало" са излишни. Грешката се състои в това, че той неправилно е разчел втория надпис върху огледалото, който в същност би трябвало да се чете по следния начин: *Τῇ καλ'ἐπὶ καλῷ*, сиреч „На красавицата за добро". Не е ясно, обаче, дали в надписа трябва да се чете познатото женско име *Καλή* (Кали), или пък обикновеното прилагателно ж. р. *καλή*.

И. Д.

Pikalo — nom grec de femme?

Sur un miroir de Sucidava se trouve l'inscription grecque suivante:

ΤΗ ΚΑΛΕ | ΠΙΚΑΛΩ

D. Tudor, Miroirs byzantins de verre doublé de plomb trouvés en Roumanie, Dacia XI—XII, 1948, 243—255, la déchiffre de la façon suivante: *τῇ καλῇ Πικαλώ*, croyant que le dernier mot est un nom grec de femme. L'auteur corrige cette lecture comme il suit: *τῇ καλ' ἐπὶ καλῷ*.

I. D.

Epigraphica

1. Les Bains de Burgas. (Aquae Calidae). Autel de calcaire, h. 0 m. 90, l. 0 m., 46, ép. 0 m., 46, qui fut trouvé dans la propriété de M. Vodeničarov; aujourd'hui à la même place. Hauteur des lettres 3 см., 5. L'inscription est très endommagée à cause de l'érosion.

Ἀγαθῇ τύχῃ.
Αὐρ. Κλαυ — —
. ὑπὲρ ἑαυτοῦ
θεῷ Ἡρ[ω]ι τὸν
βωμὸν ἀνέστησε

Lettres liées: ligne 5 *ωμ, τησ*. A la fin de la 2ème ligne et au début de la 3ème (la 1ère lettre) le texte est mal lisible: On voit *ΚΛΑΥ. Α. ΩΝΙΕ* ou *ΓΥΠΕΡ*. Cependant en me basant sur *Κλαυ* qui est certain, je me demande si l'on ne devrait pas restituer *Κλαυ[διανό]ς*.

* * *

J'ai revu et corrigé les inscriptions suivantes.

2. Marcianopolis (Devnja). Salač et Škorpil, Rozpravy České Akademie věd a umení 74 (1928) p. 37 n. 12, fig. 3 (fac-similé de la copie) et pl. VIII 11 (photo).

Lignes 6 et 7, les éditeurs complètent *εὐ]χαριστήσα⟨ς⟩*. En effet nous avons ici l'indicatif *εὐχαρίστησα*, de *εὐχαριστέω*. — Aussi bien dans la publication de l'inscription en question que dans plusieurs autres cas dans cette édition, les éditeurs ont employé les diverses sortes de parenthèses d'une façon incorrecte: ils ont mis souvent entre crochets aigus ⟨ ⟩ ou entre crochets [ ], au lieu de mettre entre parenthèses ( ), des lettres omises ou sautées par le graveur, des ligatures détachées ou bien enfin des abréviations complétées par les éditeurs.

3. Stalin (Varna-Odessos). Salač-Škorpil, l. c., p. 26 n. 8, pl. V 8 et VI 8 b (photos). Dans ce decret d'éphèbes quelques noms propres en *-ις* et *-ης* nous offrent des génitifs en *-ι* et *-η*: 1. 6 *Παρμι* (nom. *Παρμις*), 1. 22a *Ηλι* (nom. *Ηλις*), 1. 24c *Απη* (nom. *Απης*). Les restitutions des éditeurs sont inadmissibles: *Παρμί⟨νωνος?⟩*, *Ἡλι[οδώρου?]* et *Ἀπή⟨μονος?⟩*. (Dans tous les trois cas les crochets aigus et les crochets ne sont pas à leur place). Sur les génitifs en question qui ne sont pas rares dans les inscriptions de Thrace et de Mésie, voir Mihailov, La langue d. inscr. gr. en Bulgarie, pp. 98_{38} sqq., 100_{10} sqq., 118_{7} sqq., 119_{25}, $120_{26,40}$ sq., 123_{21} sqq. avec les cas analogues.

A la ligne 27b la restitution *Διονύσ(ιος) Κλητιάδου* doit être corrigée en *Διονῦς (Ἀσ)κληπιάδου* ou plutôt en *Διονύσ(ιος Ἀσ)κληπιάδου*. Sur la pierre: *διονυσκληπιαδου*.

4. Stalin. Salač et Škorpil, l. c., p. 18 sqq. n. 5, pl. III 5 (photo), lisent et restituent:

. . .]ένων Διονυσογένους
καὶ ἡ] γυνὴ αὐτοῦ Ἀννι-
ον Ἑλλη?]νος χαίρετε

A la ligne 1. ils supposent que le nom aurait été *Μ]ένων, Ξ]ένων* ou *Σθ]ένων*. En effet on doit lire:

Ξένων Διονυσογένους
[ἡ] γυνὴ αὐτοῦ Αννι
[Ἑλλ]ηνος χαίρετε

5. Stalin. Škorpil, BIAB XIII (1939) p. 130 n. 2, fig. 132 (photo). Ex-voto en marbre, Cavalier thrace. L'éditeur lit:

. . . . *ἴδρυ]σεν ἥρωε[ι Ἐπ]ικοθήτ[ω]*
. . . . . *Φυταλίῃ σέβομαι (?)*

A la vérité nous avons ici la partie droite d'un distique élégiaque:

— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ‖ — ⏑ *σεν ἡρώεσσι ποθητὸς*
— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ‖ *φυταλίῃ σέβομαι*

A la Ière ligne devant *σεν* on voit une haste horizontale qui pourrait être la partie inférieure d'un *E*: *_σεν*. Il est moins admissible que nous ayons ici la haste inférieure d'un *Σ* ou bien la haste droite inférieure d'un *Ω*, car dans ce cas la syllabe précédante serait longue, tandis qu'elle doit être mesurée comme brève.

6. Stalin. Škorpil, Opis na starinite v Černomorskata oblast, IIe partie, p. 6 n. 3, fig. 5 (fac-similé de la copie) (Seure, Rev. phil. LV [1929] p. 107 n. 14; Kazarov, Der Thrakische Reiter 988). Les restitutions sont les suivantes: . . . . *Με[νε]κρά[της]* . . . *νέος*]] *ἥρω[ς]* Šk., *Μενεκρά[της . . . .]*] *-ἥρως* Seure, *Με[νε]κρά[της]* . . . | *ἥρω[ς]* Kaz.

On doit lire —à gauche l'inscription est complète —:

Μενεκρά[της — — — —]
Ἥρωι vacat

7. Non loin de Kestrič (Carevo), arr. de Stalin. Škorpil, ib. p. 11 n. 18, fig. 14 (restitution du monument) et 15 (photo). (Seure, ib. p. 106 sq. n. 13; Kazarov, ib. 521). *Ζήνιος Ἀ[πολλώνιου (?) νέος]*] *ἥρως* Šk., *Ζ. Ἀ[πολλωνίου νέος]*] *ἥ.* Seure, *Ζ. Ἀ[πολλωνίου νέος]*] *ἥ.* Kaz. On doit corriger le second nom et lire:

Ζηνιος Ἀσ[κληπιάδου]
ἥρως vacat [χαῖρε].

La restitution de *νέος* n'est fondée sur rien.

8. Stalin. Škorpil, BIAB XIV (1940-42) (sous la rédaction de Danov) p. 32 sq. n. 121, fig. 80 (photo) et 80a (fac-similé de la copie). Ligne 2, l'éditeur lit: *Ἄναις Ἀσκληπιάδου θυγάτηρ*. La pierre nous offre *Ανας*.

9. Stalin. Škorpil, ib. p. 13 n. 15, fig. 15 (fac-similé de la copie):

Ἀπολλώ-
νιος Σιμο . . . .(?)

On doit lire et restituer:

Ἀπολλώ-
νιος Σίμω-
[νος — — —]
— — — — —?

10. Stalin. Škorpil, ib. p. 44 n. 149, fig. 104 (fac-similé de la copie):

. . . . ενιππ . . . .
. . . . ν Ἀρτεμιδ[ώρου . . . .

Je restitue l'inscription de la façon suivante:

[— — — — Μ]ενίππ[ου καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ]
— — — ν Ἀρτεμιδ[ώρου θυγάτηρ χαίρετε]

Le nom de la femme se terminait en *-ι(ο) ν*, du type *Αννιον, Αμμιν* etc.

11. Stalin. Škorpil, ib. p. 21 n. 46, fig. 45 (fac-similé de la copie):

. . . . . .
. . . τίδου χαῖρε

Je lis:

— — — — —
— — — Αἰαν-
τίδου χαῖρε

A la ligne 1, devant *Αἰαν-*, on voit la partie inférieure d'une haste verticale: faudrait-il restituer *[θυγάτη]ρ?*

12. Stalin. Škorpil, ib. p. 13 n. 16, fig. 16 (fac-similé de la copie). L'éditeur donne:

Ποσειδών
χαῖρε

L'inscription doit être corrigée:

— — — — —
Ποσειδωνί[ου]
χαῖρε

13. Stalin. Škorpil, ib. p. 14 n. 19, fig. 19 (fac-similé de la copie):

Ἐλπὶς Ἀγαθ-
ίου γυνὴ δὲ
Ἑρμᾶνος
ἀπελεύθεροι
χαίρετε

On doit corriger la ligne 4: *ἀπελευθέρο[υ]*.

14. Stalin. Škorpil, ib. p. 20 n. 45, fig. 44 (fac-similé de la copie):

. . . . Ζωπυρ
. . . . . Ζω]πυρίων . . . .
ἡ γυνὴ . . . .

L'inscription qui est complète à gauche, doit être restituée de la façon suivante:

Ζωπυρ[ίων Ζω-]
πυρίων[ος καὶ]
ἡ γυνὴ [αὐτοῦ]
— — — — — —

15. Stalin. Mirčev, Ann. Musée de Sofia VII (1942) p. 245 n. 4, fig. 164 (photo):

Ἄτταν . . . . .
]οριζιος [. . . .
. . .]αι [. . .
. . . . . .

L'inscription qui est complète à gauche, nous offre le texte suivant — les lettres sont très effacées:

Ατταν — — — — —
ὅρκειος — — — —
Κρατίππου — — —
— — — — — — ?

16. Sofia. Škorpil, AEM XVII (1894) 219,n.122, l.2, lit le nom du dédicant: *Μαυρικὸς Σκάρεος*, lecture répétée deux fois par Kazarov, Prinos kăm starata istorija na Sofija n. 17 et Der Thrak. Reiter, 890. Le premier nom doit être corrigé: *Ἰλλυρικὸς Σκάρεος*.

17. Malka Brestnica, arr. de Lukovit. Dobrusky, Sbornik XVI (1900) p. 20 n. 31 (CIL III 14424; Kazarov, Thrak. Reiter 237, fig. 204 [photo]). On lisait une novelle épithète du Héros, *Divesantus: Her(oi) Divesanto Fl. Mestrius m[iles]*, etc. On doit couper et compléter: *Her(oi) div(o) e(t) santo*, le dernier mot pour *sancto*, cf. Venedikov, Phonétique des inscr. latines en Bulgarie, Izvestija na seminarite pri Ist.-fil. fakultet I (1942) (bulg.) p. 238 § 38.

18. Aux environs de Stalin. Mirčev, Ann. Musée Sofia VII (1942) p. 244 n. 1, fig. 161 (photo). L'inscription est gravée sur la base d'une statuette d' Hercule-Apollon, l'ex-voto d'un certain *C. Rabiriu[s]| Alexan[der]| ve[...* La dernière ligne doit être restituée: *ve[-teranus leg(ionis)* — — —].

19. Asăl-Bejli (Blăskovo), arr. de Provadija. Kazarov insère dans son recueil, Denkm. d. Thrak. Reiter 67, l'inscription Škorpil, Opis, p. 54 sq. n. 123, fig. 75 (fac-similé de la copie): „Vom Relief ist nichts erhalten". A la vérité il n'y a pas de relief.

20. Stalin. Kazarov, ib. 994, insère également un fragment de relief, Škorpil, Opis, p. 9 n. 13, fig. 9 (dessin) (Seure, Rev. phil. LV [1929] p. 105 n. 10) „Vom Relief ist nur eine Pferdehuf erhalten". Cependant on n'y voit pas de sabot de cheval, mais le pied droit d'un homme.

21. Stalin. Škorpil, BIAB XIV (1940-42) p. 26 n. 67, fig. 66 (photo), inscription chrétienne (elle ne figure pas dans le recueil des inscriptions chrétiennes de la ville de Stalin par Beševliev, BSHBulg. XIX — XX [1944] p. 18 sqq.):

$\overline{PC}$ *τοῦ Κυ(ρίου)*
ὑμέων
ΧΔΙL (?)

On doit corriger l'inscription de la façon suivante:

[— — — — Ἰ(η)σ(οῦ) Χ]ρ(η)στοῦ Κ(υρίο)υ
ou bien Χ]ρ(η)σ(τοῦ) τοῦ Κ(υρίο)υ
[— — — — Σ]υμεών
χ|α|ῖ|ρ||ε]

Georgi Mihailov

Стари църкви и манастири при с. Бегуновци, Брезнишко

Името на това село, както го тълкува Васил Миков (Произход и значение на имената и пр., София 1943 год., 265), произхожда от старобългарското Бѣгунь, Бѣгунъць т. е. беглец. И действително, селото е избягало на сегашното си място. Преди да се засели тук то е било на около 3 клм. по-наюг, на левия бряг на „Долна" или „Непразничка река", дето и досега има следи от старо селище. На десния бряг няма видими следи от жилища, но от названието на една местност — „поятище", може да се заключи, че на това място ще да е имало най-малко някакви сгради за добитък.

Непосредствено над реката се издига възвишение, което носи името „Църквище". Най-високата част на това място има форма на малка изкуствена могилка, по която се виждат стари каменни кръстове. Около могилката има вековни дъбови дървета.

Петдесетина метра юго-източно от тази могилка се намират основите на стара едноапсидна църквица, днес обраснала в трънаци. Тук даваме един приблизителен план (обр. 243). Църквичката е иззидана от местен червен едрозърнест пясъчник. На изток личи полукръгла апсида, а на запад — обширен притвор. Първоначално

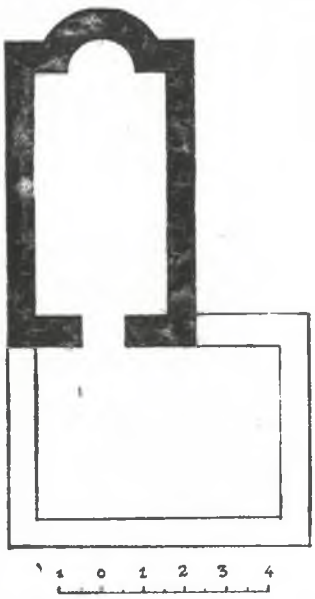

Обр. 243. — План на църквата при с. Бегуновци
Fig. 243. — Plan de l'église près du village de Begunovci

църквата не е имала притвор. Съществуващият сега е прибавен отпосле. Размерите на същинската църква заедно с апсидата без притвора са: 7·50 м. дължина и 4·40 м. широчина. Притворът от своя страна е по-обширен от самата църква и има следните размери: 6 м. дължина и 7·25 м. широчина.

От дадените размери се вижда, че църквата е малка, а по форма — проста еднокорабна постройка. Приближава се към цяла група късни постройки съществували през цялата епоха на турското владичество, чак до XIX в. Подобни църкви особено често се срещат из нашите планински манастири от XV, XVI и XVII в.

Една от типичните черти на този късен тип църковна архитектура у нас е големият притвор.

Църквата в сегашното си състояние изглежда, че датува от XVII в. Към тази дата поне ни насочват успоредиците, които нашата църква има с други църковни сгради от близката околност, като напр. църквата в с. Мисловщица (Трънско), която има абсолютно същата форма и разположение (срв. К р. М и я т е в, Приноси към средновековната археология на българските земи. ГНМ за 1921 г., 280, обр. 263). Източната част на сградата, или същинската църква без притвора, е може би по-стара от XVII в. Във всеки случай — не по-стара от XV в., откогато, както се каза, започва разпространението на този архитектурен тип, който се оказва особено пригоден за скромните строителни възможности на село.

Има указания обаче, че самото селище е много по-старо. Затова свидетелствуват някои случайни находки като глинени конусовидни теглилки, стари зидове без хоросан или кал, хромели и др., открити наблизо при прокарване трасето за шосе. Селището ще да е съществувало и през епохата на цялото средновековие, което се вижда от намерените на това място множество корубести медни монети, които, както е известно, са били разпространени у нас между XI и XIII в.

Днешното село Бегуновци е разположено на около 3 клм. по-насевер в подножието на височината „Св. Никола“, дето някога е съществувал стар манастир, сега изчезнал из основи. Височината „Св. Никола“ между селяните е позната под името „Манастир“. От някогашната манастирска църква личат само слаби следи от изкопите за основите. И тази църква е била еднокорабна и едноапсидна сграда, като тази в „Непразднишка река“, но с малко по-големи размери. Изглежда, че първата е била и по-стара, та след разрушаването ѝ една част от обработените камъни са послужили за градивен материал на църквата в „Непразднишка река“, дето между откритите бази и колони има и такива, донесени от друго място.

Изчезналият манастир Св. Никола ще да е бил доста стар, вероятно връстник на Билинския манастир (срв. К р. М и я т е в, Старини из Трънско и Брезнишко. ГНМ, 1921 год., 283 сл.).

В една приписка към старопечатна книга в църквата Св. Никола в селото се казва следното за двата манастира:

Да се знае касе понови стари свати нїколаа защо оутврское време wна и сты архагглъ билїнски неразбыени wстали оукказата брезнїчка само на тиа две мѣстаса зимале хрїстїанете сты таїнъ бжїы.

Фактът, че в турско време, както гласи приписката, тези църкви останали „неразбиени“ показва, че селото се е ползувало с известни привилегии. Това се потвърждава и от съществуващите до днес наименования на двете махали в селото, едната от които се нарича „доганджийска“, а другата — „войнишка“.

Пак северозападно от селото, под височината „Св. Никола“ се намира малка могилка — „Спасовец“, дето всяка година на Спасовден се устройва курбан. И тази могилка, изглежда, е старо културно място. По могилката обаче не се намират никакви строителни, керамични или други материали. Могилката изглежда естествена.

Сегашната църква в селото е нова. Строена е около Освобождението или, поточно, малко преди това. В тази църква, която носи името на стария манастир Св. Никола, се пази една старопечатна книга— Неделникът (Кириякодромион) на Софроний Врачански от 1806 година. В задната корица на подвързията е вмъкната една бележка, писана от поп Димитър Стоянович от с. Бегуновци. Текстът на бележката гласи:

„Ние подъписани два брата по духа светаго у трудно и турско време у властелинство безбожнаго цара и прочутаго кара везия просихме милостъ азъ настоящий ктиторъ попъ Здравко и попъ Игнатъ отъ село Бегновци просихме милостъ за свети безъ сребренїцы Козма и Дамянъ черногорскй моли милостъ подари за два упитани бивола и соградихме манастиръ у раскошно време за родителска и наша вечна поменъ и душа спасение на 1822 година попа Здравковъ чадо его митръ прие сщенство на 1828.

Попа Игнатовичъ попа Никола рукоположися на 1832 года попа Димитрй Стояновичъ бивши икономъ въ Брезникъ и книговезителъ що повезе тая софронія на сты Никола Бегновски рукоположися на 1827 года при їархїепископа Гедеона попа Димитрия ученика попу Митру попа Здравкова и ви братїе кой повезе тая книшка да е мукаетъ да тури това писмъце за вечни поменъ да се знае ако ли не стане мукаетъ да изгуби това знамение да биде на лева страна на второе пришествйе ако ли е мукаетъ за пра оцы и оцы нашихъ десную страну да получи и ми сними въ вѣчную жизънъ аминъ.

Писа азъ попъ Димитрия Стояновичъ отъ Бегновцы“.

Съдържанието на този текст хвърля известна светлина върху близката история на манастира „Св. Безсребреници Козма и Дамян“, разположен в близката низка планинска верига Черна гора (срв. К р. М и я т е в, цит. съч., обр. 265).

Като ктитори на манастира приписката споменава поп Здравко и поп Игнат от с. Бегуновци. Построяването на манастира, според нея, се отнася към 1822 год. От друга страна над външната главна врата на манастирската църква стои каменен надпис, който е не само повреден, но и доста неграмотно написан, та разчитането му е мъчно. Все пак ясно се четеследното:

1814 знатисе како приде попъ Игнатъ попъ Заария при кара везя та му се помолия заради манастиро за сти и мудри врачови безсребрениковъ и придоа при главнаго кразавия (каравезия) и помолия му арзиму (аризму?) чивъ биволи со се такъми со чулови.

1876 (?) как востана тїторь деда Алекса.

От този надпис се вижда, че в 1814 година поп Игнат и поп Захари събирали помощ за изграждането на манастира Св. Безсребреници. Според приведената погоре приписка излиза, че манастирът бил съграден едва в 1822 год. В действителност към тая дата той е бил само възобновен, като изцяло са били построени вероятно само манастирските сгради. Що се отнася до църквата, то тя е била построена още в 1814 год. Само полукръглият притвор е бил прибавен по-късно—навярно в 1822 год.

За съграждането на манастира в 1814 година говори съвършено определено една

друга приписка, в която между другото е казано:

„Да се знае какосе престави деда Йларїонъ въ лето господне 1855 мца априлиа тия две преподобний исщени лица оу какво трудно и силно турско време испросили милостъ сосъ единъ чивъ биволе от безбожнаго мучителя каравезйя та сограднли обителе сти безсребрници въ лето господне 1814 вѣчна имъ поменъ".

В каменния надпис е означена и една по-късна дата, именно 1876 (?) г., когато дядо Алексо станал ктитор на манастира. Това иде да покаже, че каменният надпис е много по-късен от приписката на Софрониего. Този каменен надпис е бил поставен над вратата в 1886 год., когато църквата е била презографисана, както това се вижда от един фресков надпис от същата църква. Към тази дата църквата получила и нов ктитор — дядо Алексо, който е изобразен на южната стена в притвора, в национална граовска носия.

Единият от двамата ктитори, споменати в приписката към Софрониего—именно поп Игнат, се споменава и в по-късния каменен надпис. Изглежда, че той е най-младият от първите трима ктитори и е работил още в 1814 година заедно с Захарий и Иларион. Първият починал, както се вижда от втората приписка в 1848 год., а вторият — в 1855 год. Поп Здравко е наречен в първата приписка „настоящий ктиторъ", което показва, че преди него е имало и друг именно поп Игнат. Когато в 1822 година започнал подновяването на манастира, поп Игнат е бил вече доста стар, та по тая причина е отстъпил и ктиторството на поп Здравко.

Съществува предание, че днешният манастир Св. Безсребреници се е намирал първоначално на близкия връх „Китка". И действително на този връх съществуват следи, макар и слаби, от стари строежи. На запад от „Китка" се намира друг конусовиден връх — „Тумба". Изглежда че манастирът, който се намирал на първия връх, е бил съборен доста отдавна. Строителният му материал е послужил вероятно при постройката на новия манастир, разположен на около 1·5 клм. северно от върха и на по-низко място. Новият манастир, както видяхме, е изграден в 1814 година, а разширен—в 1822 год. Възобновяването му се дължи на двамата ктитори поп Игнат и поп Здравко от с. Бегуновци, а самото съграждане — на ктиторите Захарий, Иларион и отчасти на поп Игнат.

Някои неправилно наричат манастира „Гигински", вероятно поради това, че последният му ктитор—дядо Алексо, е от близкото с. Гигинци.

Двете приписки и каменният надпис се допълнят в някои отношения. Така и в трите надписа е споменато, че манастирът е построен във времето на турския владетел „Каравезия", който в едната приписка е наречен „безбожнаго цара и прочутаго каравезия", в другата — „безбожнаго мучителя каравезия", а в каменния надпис „главнаго кразавия" (т. е. каравезия) и „каравезя". По-нататък в приписката е казано, че ктиторите поп Здравко и поп Игнат подарили на манастира „два упитани бивола". За подобен дар се говори както в другата приписка, така и в каменния надпис. В този последния е казано „чивъ биволи сосе такъми со чулови".

Каменният надпис представлява един вид резюме на историята на манастира. Може да се приеме, че в трите тук приведени писменни източници се касае до едно и също събитие — основаването на манастира Св. Безсребреници Козма и Дамян в Черна гора и за едно и също обстоятелство — подаряването на чифт биволи.

В първата приписка е казано, че манастирът бил съграден в „раскошно време". Едва ли може да има съмнение, че този израз трябва да се разбира в буквалния му смисъл, именно, че времето е било хубаво, а не, че условията за живот са били добри. Напротив за епохата в първата приписка се казва, че съграждането е станало в „трудно и турско време", а в другата— „трудно и силно турско време".

От първата приписка научаваме, че Неделникът, в който тя е поставена, е бил подвързан от бившия иконом в гр. Брезник Димитър Стоянович, родом от с. Бегуновци. Този бивш иконом не е бил прост подвързвач, а професионалист, който в приписката е наречен „книговезител". В началото на XIX в. в Брезник е имало, както изглежда, работилница за подвързване на книги, иначе Димитър Стоянович не би се

подписал като професионалист. Този факт е извънредно важен за културното състояние на Брезнишкия край през епохата от преди Освобождението. От други приписки узнаваме, че подвързвачът Димитър Стоянович е бил същевременно и певец в брезнишката църква.

Освен каменния надпис над западната входна врата, в манастирската църква се намира издълбан в каменната рамка на същата врата и следният надпис:

Манаси престоятель за свети бесребрц. църковната врата поновия господинъ Дим.

От този надпис се вижда, че главната врата е била подновена от някой си Димитър, чието име е написано съкратено. Този Димитър, както се научаваме от други надписи, е бил родом от Брезник. Подновяването на вратата е станало вероятно когато е сложен и каменният надпис над входа — 1876 (?) год. Както изглежда, на тая дата е станало едно основно подновяване на църквата.

В двора на същия манастир се намира чешма, градена от големи блокове, върху някои от които се забелязват кратки надписи. Единият от тях е съвсем нечетлив, но личи че е имало букви, а другият, който се чете, гласи:

Маїсторь Станимирь отъ (сели)шинъ долъ (напр)ави чешмата маїсторь мето..

По същото време (1885—1886 год.) е станало и презографисването на църквата от майстор Георги поп Алексов от с. Дебели Лак, Радомирско.

Ст. Михайлов

Eglises et monastères anciens de Begunovci arr. de Breznik

Non loin des ruines de l'ancien village de Begunovci, qui existait au moyen âge, se trouvent les ruines d'une petite église à une nef, pourvue d'une abside semi-circulaire et d'un vaste narthex (fig. 243). Le narthex fut construit probablement au XVIIe siècle, mais la partie Est de l'église paraît beaucoup plus ancienne.

Le village actuel de Begunovci se trouve à 3 kilomètres au Nord de son ancien emplacement. Il est dominé par une hauteur où se trouvait le monastère de St. Nicolas. Il n'en reste actuellement que des traces des fondements de l'église qui avait aussi une seule nef et une abside semi-circulaire.

Un autre monastère — celui de St. Kosma et Damian, se trouve à 5 kilomètres au sud du village. D'après une inscription lapidaire il a été fondé en 1814. Une remarque dans le livre du Kiriakodromion (1806) de Sofroni Vračanski nous apprend que le monastère fut restauré en 1822. Vers la même date on ajouta à l'église un narthex semi-circulaire. L'église fut repeinte en 1885.

S. Mihailov

Църква Св. Георги в с. Сеславци, Софийско

В североизточния край на селото, на височината по пътя за Сеславския манастир, се вижда отдавна съборена и запустяла църква. Запазени са на известна височина само страничните ѝ стени. Първоначално църквата е била без притвор (обр. 244).

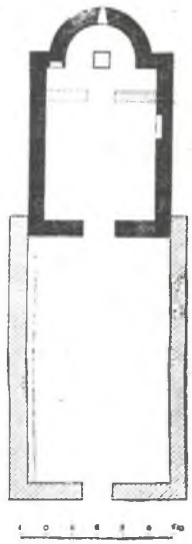

Обр. 244. — План на църквата в Сеславци
Fig. 244. — Plan de l'église de Seslavci

Източната част на църквата е отделена от наоса чрез стена, в средата на която има вход за към олтаря. На височина 1·90 м. от нивото на пода, в страничните зидове на църквата, има взидани греди, които обикалят наоса от северната, южната и западната страна. От гредите е започвал и цилиндричният свод, от което се вижда, че последният не е бил много висок.

Една антична подставка за статуя служи за олтарна трапеза. В южната стена на наоса има плоска ниша. Подобна ниша има в североизточната стена при апсидата. Северната половина на олтарния зид е напълно разрушена, а по южната, която единствено е запазена, личат следи от стенописи. Тази преграда няма конструктивна връзка със северния и южния зид на църквата, което показва, че тя е прибавена по-късно, може би едновременно с прит-

вора, който е прилепен по същия начин към църквата. Цялата южна и почти цялата западна стена са разрушени. По всяка вероятност входът е бил откъм запад.

Църквата Св. Георги в с. Сеславци има типичните белези, общи за много църкви след XV в. Както изтъкнахме и по-горе (вж. предходящата статия), характерна е преди всичко формата на притвора, както и опростеното вътрешно разпределение на църквата. Като се има предвид, че с. Сеславци е старо дервенджийско село, което се е ползувало със специални права и привилегии, може да се предполага, че отрано се е сдобило със своя църква, която може да се отнесе към XV—XVI в.

Ст. Михайлов

L'église de St. Georges du village de Seslavci, arr. de Sofia

Il ne reste que des ruines de cette église, située à l'extrémité Nord-Est du village (fig. 244.). Elle a une nef longitudinale que surmontait une voûte en berceau. Le narthex a été ajouté après coup. Le naos est séparé de l'autel par un mur sur lequel on voit des traces de peinture. Un piédestal antique de statue sert d'autel. L'église date du XVe ou du XVIe siècle.

S. Mihailov

Принос към българската материална култура

На десния бряг на река Чая или както се нарича сега Асеница (Чепеларската река), отстоящ слабо югоизточно от Асеновата крепост и не повече от 100 м. от нея, се намира местността Малката Шайтаница. Тя е забележителна с варовиковите си скали. Върху равнинната ѝ част днес се издига варджийницата и принадлежащите към нея постройки на Асеновградската община. В северната ѝ част, почти точно срещу крепостта, на 14 юний 1946 година, работниците, като вземали срутените от по-горните части на склона варовити камъни, намерили между тях разпръснати долуописаните старинни предмети. За да се проучи, по какъв начин са попаднали на това място тия старини, изземаха се всички срутени камъни, като се очисти целият терен до самите естествени скали. Установи се, че предметите не са били поставени между свлечените камъни, а са били скрити първоначално под навесите на естествените скали, дето са се и запазили. Трябва да предполагаме, че покъсно, при разрушението на скалите, те са се свлекли надолу и тогава отчасти са били изложени на течащите води, поради което са обложени тук-таме с варовик.

Според предназначението си, намерените старинни предмети можем да разделим на следните три групи:

I. Земеделски сечива

1. Кован, железен и силно ръждясал палешник, доста повреден — върхът на лопатката отчупен, а ушите сплеснати и завити; дължина на дръжката 0·11 м., дължина на лопатката при сегашното състояние 0·08 м. и най-голяма ширина на същата 0·098 м. (обр. 245). Според Хр. Вакарелски,[1] този вид български палешници, които обикновено са с по-малки размери, и днес се употребяват в планинските места при оране на нивите. Все според същия, местонахождението му спада в областта, в която българските палешници се състоят от две части: дръжка и лопатка,[2] какъвто е той, а според Nopcsa[3] в областта на българските рала въобще.

2. Кован, железен, силно ръждясал косер, с повреден връх. Дървената дръжка — изгнила. Дълж. 0·35 м., най-голяма ширина 0·05 м. (обр. 246 а).

3. Железен косер като горния, с отчупен връх и с израстък откъм външната страна. Дълж. 0·30 м., най-голяма ширина 0·05 м.; израстъкът — дълж. 0·04 м., шир. 0·03 м.; дървената дръжка изгнила (обр. 246б).

Такива косери се употребяват и днес при рязане на тръни, лозя, царевица и пр.

4. Желязна халка от дървена дръжка на неизвестен предмет. Двата ѝ края са

[1] Хр. Вакарелски, Из веществената култура на българите. ИЕМ VIII—IX, 1929, 73 сл.

[2] Вакарелски, ц. с., 75, обр. 20.

[3] Fr. Baron Nopcsa, Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens. Berlin und Leipzig 1925, 122.

Обр. 245. — Железен палешник, намерен при Асеновата крепост
Fig. 245. — Soc en fer, trouvé près de la forteresse d'Asenova krepost

Обр. 246. — Железни косери, намерени при Асеновата крепост
Fig. 246. — Serpes en fer, trouvées près de la forteresse d'Asenova krepost

съединени така: единият е удължен като гвоздей, който минава през нарочно направената дупка на другия и се превива. Диам. 0·035 м., шир. 0·035 м. и деб. 0·03 м.

5. Желязна халка. Диам. 0·025 — 0·03 м., шир. 0·03 м.

6. Желязна част, която е обхващала от двете страни дървената дръжка на неизвестен предмет. Състои се от две корубести пластинки, които са били заковани с два гвоздея, сега запазени (дълж. 0·065 м.).

7. Четвъртит чукан гвоздей, с конусовидна глава. Дълж. 0·085 м.

8. Малка желязна пластинка във форма почти на елипса — апликация към неизвестен предмет, с 7 малки дупки. Дълж. 0·052 м. и шир. 0·18 м.

II. Домашни потреби

1. Правоъгълен меден тиган, със слабо наклонени навън стени, с хоризонтална желязна дръжка, сега откована, която се е залавяла чрез две дупки от едната къса страна; същата в свободния си край се завива и образува неподвижна, отворена халка за закачване. Тиганът слабо повреден. Дълж. 0·295 м., шир. 0·21 м., дълбочина 0·04 м. и дължина на дръжката 0·515 м. (обр. 247).

2. Тридесет и четири конусовидни зъба — игли от железен, силно ръждясал, прав дарак за чепкане на вълна, които са били поставени в два реда на разстояние 0·005 м. един от друг (обр. 248). Оная част от тях, която е оставала отвън, е висока 0·1 м.,

Обр. 247. — Меден тиган, намерен при Асеновата крепост
Fig. 247. — Poêle en cuivre, trouvée près de la forteresse d'Asenova krepost

Обр. 248. — Железни зъби от дарак, намерени при Асеновата крепост
Fig. 248. — Dents en fer d'une carde, trouvées près de la forteresse d'Asenova krepost

при диаметър — горе 0·003 м., а долу 0·004 м. Като имаме предвид формата на правите дараци и както показват и следите от нашия, зъбите са били забити в дървената му част, която на това място е била предварително обкована с желязна пластинка, дебела 0·0015 м. Скритата част от зъбите, набита в дървената част на дарака, е дълга от 0·015 — 0·02 м. Формата на дървената част на дарака не ни е известна.

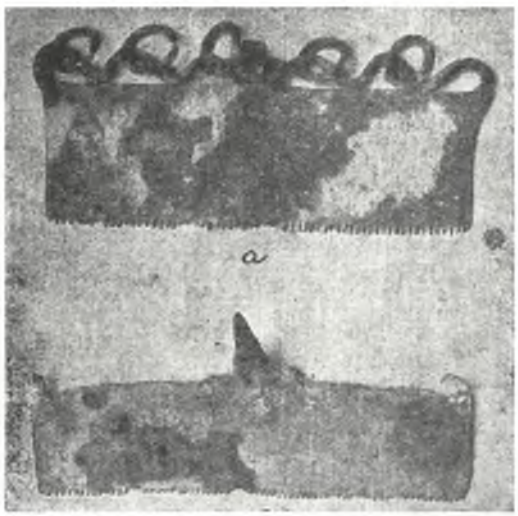

Обр. 249. — Железни гребени за домашни животни, намерени при Асеновата крепост
Fig. 249.—Etrilles en fer pour animaux domestques, trouvés près de la forteresse d'Asenova krepost

3. Кован, железен, силно ръждясал гребен, чиито два горни ъгъла се удължават като телове, които минават вълнообразно по целия му горен край и стигат в средата до дръжката (обр. 249а); във всяка издигната част на вълната е окачена по една подвижна халка. По средата на горния ръб е закована с два гвоздея със сплеснати глави дръжка, извита почти под прав ъгъл, от която сега е отчупена една част; липсва дървената дръжка на гребена, която е изгнила; на долния край на гребена, са направени зъбите, сега доста отчупени, дълги 0·003 м. Размери: дълж. 0·2 м., шир. 0·75 м. и деб. 0·004 м.

4. Подобен гребен, доста повреден. Дълж. 0·185 м., шир. 0·05 м., деб. 0·003 м. и дължина на зъбите 0·004 м. (обр. 249б). Вълнообразната украса по горния ръб с подвижните халки е отчупена; все в този горен ръб гребенът е бил подсилен с допълнителна част чрез споряване (причукване); желязната му дръжка е изцяло запазена, а дървената е изгнила.

Както се вижда от формата и грубата изработка, това са гребени, които са служели за чесане на домашни животни. Употребяват се и досега у нас.

III. Оръжия

1. Кован, железен връх за копие, силно ръждясал, в горната си част четириръбест, види се, за по-лесно пробождане при използването му. Желязната му дръжка околовръстно е с геометрическа украса в форма на ромбоиди. Дълж. 0·21 м., диам. на отвора на желязната дръжка, в която се вмъква дървената част на копието 0·02 м.; в долния край на тази желязна дръжка има малка дупка за заковаване чрез гвоздей на дървената дръжка (обр. 250а).

2. Железен връх за копие. Дълж. 0·24 м., диам. в долния край на желязната дръжка 0·03 м. (обр. 250 б).

3. Железен връх за копие, слабо повреден, дълж. 0·355 м., ширина в горната

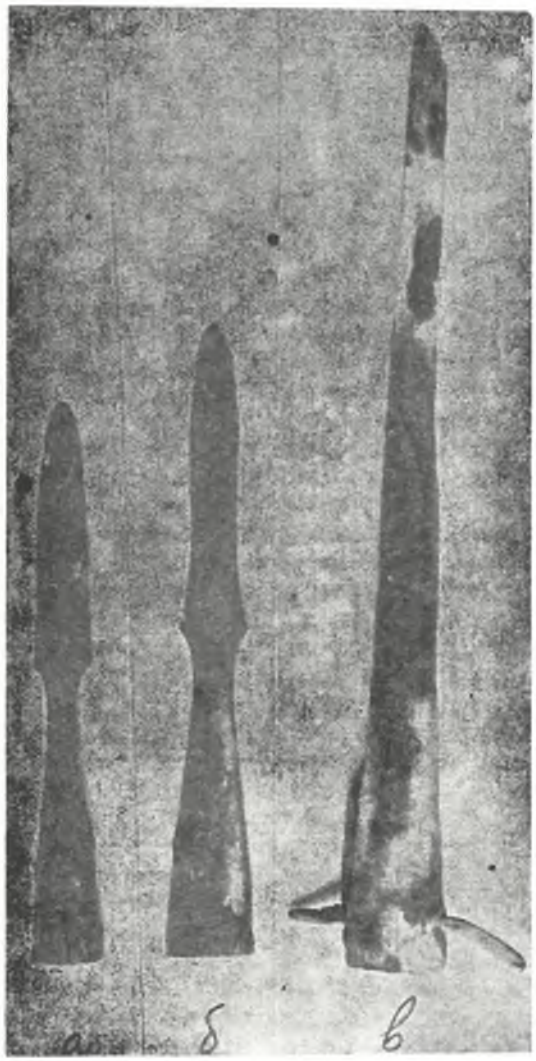

Обр. 250. — Железни върхове за копия намерени при Асеновата крепост
Fig. 250. — Pointes de lances en fer, trouvées près de la forteresse d'Asenova krepost

част 0·05 м., диам. в долния край на желя ната дръжка 0·033 м. (обр. 250 в). Тук се намират не една, а две дупки за заковаване на дървената част. Запазен е и единият от двата гвоздея.

Вторият връх се различава отчасти от останалите два по своята форма.

Обр. 251. — Железни върхове за стрели, намерени при Асеновата крепост
Fig. 251. — Pointes de flèches en fer, trouvées près de la forteresse d'Asenova krepost

4 Триръбест, железен връх за стрела, силно ръждясал. Обща дължина 0·105 м., дължината на шипа, който е влизал в дървената част на стрелата 0·04 м. (обр. 251 а).

5. Силно повредена част от също такъв железен триръбест връх за стрела. Обща дължина при сегашното състояние 0·063 м. (обр. 251 б).

6. Листовиден, железен връх за стрела, силно ръждясал. Обща дължина 0·095 м., дължина на шипа за дървената част 0·04 м., най-голяма ширина 0·018 м. (обр. 251 в)

Обр. 252. — Части от желязна средновековна ризница, намерена при Асеновата крепост
Fig. 252.—Parties d'une cuirasse du moyen âge, trouvées près de la forteresse d'Asenova krepost

Обр. 253. — Железен военен шлем, намерен при Асеновата крепост
Fig. 253. — Casque militaire en fer, trouvé près de la forteresse d'Asenova krepost

Тия два вида железни върха за стрели, се схождат напълно с върховете за стрели, намерени в Мадара и Плиска.[1]

7. Малка част от желязна, средновековна ризница, изплетена от железни халки, с диаметър от 0·006 — 0·008 м. (обр. 252).

8. Кован, железен, силно ръждясал войнишки шлем, с коническа форма, слабо повреден от дясната страна. Вис. 0·195 м., с елипсовиден в основата си отвор и оси — 0·18 м. на 0·22 м., с дебелина на стените 0·001 м. и при сегашното състояние 790 гр. тежест (обр. 253). Направен е от 10 отделни части: 8 извити, триъгълни плочки — четири външни и четири вътрешни, поставени вертикално и шахматно едни към други; първите са по-тесни (вис. 0·18 м., ширината в основата им е 0·08 м.), а вторите по-широки (вис. 0·175 м., най-голяма ширина 0·095 м.), заковани едни о други в краищата си във вертикална посока с по-четири или всичко 32 гвоздейчета; върхът на шлема, т. е. мястото, дето се събират осемте плочки, е покрит с корубесто капаче, с диаметър 0·055 м., заковано с четири гвоздейчета само о вънкашните плочки, които, види се, за тая цел са и с 0·005 м. по-дълги от вътрешните; в основата си осемте вертикални плочки — долната част на шлема, са изравнени и заковани с 22 гвоздейчета о хоризонтален обръч, широк 0·05 м.; обикновено две съседни плочки са заловени в този обръч с две гвоздейчета, поставени доста близко едно до друго, с изключение на едно място; двата края на хоризонталния обръч са заковани във вертикална посока с три гвоздейчета и трябва да предполагаме, че това е задната страна на шлема; долната линия на този обръч отпред на шлема, т. е. оная част от него, която остава над челото, е изрязана, намалена с 0·005 м.; все в тази долна част на обръча, на 0·005 м. от края нагоре има 21 малки дупки, с диаметър 0·003 м., разположени на разстояние една от друга от 0·035 — 0·04 м., а някъде и на 0·055 м.; правят изключение от това разположение 8 дупки, които са разположени по четири на 0·01 м. разстояние една от друга и то от двете страни на шлема и когато той е поставен на главата, те остават между ушите и челото, т. е. над бузите; трябва да предполагаме, с вероятност, че първите 13 дупки са служели за закрепване на меката подложка, която е била необходима от вътрешната страна на шлема при носенето му; за какво са служели останалите 8 дупки, разположени по четири от двете страни? Ако

[1] Г. Фехер, Военното дело на прабългарите. София 1938, 44, обр. 24—27.

те действително попадаха точно над ушите, бихме могли да предположим, че за тях са били закрепвани кожени или платнени наушници, но понеже се падат между ушите и челото, предназначението им е било друго. Най-вероятното предположение по предназначението им е, че за тях са били залавяни кожени каишки — подбрадници, които са минавали под брадата на войника и по този начин са правели по-устойчив шлема на главата му. Обаче, като имаме предвид украсните висулки на това място в шлема на конника в Преславския паметник,[1] бихме могли да изкажем и второ, също така вероятно предположение, а именно, че за тия дупки са били заловени подобни украшения. Изключено е да предполагаме, че за тях са били прикачени металически части с друго предназначение, напр. бузници, защото е невъзможно те да бъдат заловени за такива малки дупки.

Шестдесет и едното гвоздейчета, с които са заковани десетте части на шлема, имат дължина не повече от 0·01 м., отвътре подгънати при заковаването им. Формата на главичките им е също коническа. Главичките им са добре запазени, т. е. не са сплеснати и затова трябва да предполагаме, че гвоздеите са начуквани с дървен чук или с металически чук с дупки.[2]

Както се вижда от описанието, тук имаме старинен войнишки шлем, който по своята коническа форма и направа се схожда с известните ни върху художествените паметници средновековни войнишки шлемове и шапки, а именно:

1. С шлема върху златната кана от находката при Nagy Szent Miklós от IX век, който е по-остър и по-нисък от нашия и отзад украсен с две пера.

2. С коническата кожена шапка на българския войник в известната миниатюра (XI в.) от Менология на Василий II (976—1025) във Ватиканската библиотека.

3. Със шлемовете на пехотинеца и конника върху Преславския паметник от X—XI в., който се различава от тоя на конника по топчето, което има на върха си отгоре и по двете странични висулки.[1]

4. С шлема на войника в композицията „Носенето на кръста“ в Боянската църква от 1259 година, който има в повече топче отгоре на върха си.[2]

5. С шлемовете на българските войници в миниатюрите на Ватиканския ръкопис на Манасиевата хроника, който се отнася към XIV в. (1344 — 1345).[3] Това сравнение важи и за шлемовете на войниците и от другите националности[4] в този

[1] Г. Фехер, Военното дело на прабългарите. София 1938, 51, обр. 36; Йор. Господинов, Нов старобългарски конник. СпБАН LVIII, 1939, 213 сл., обр. 1 и таблица I с бележките на стр. 215; Г. И. Кацаров, Няколко бележки върху Преславския конник. ГНМ VII, 1942, 32 сл., обр. 15.

[2] Ник. Мавродинов в своята работа „Разкопки и проучвания в Плиска“, поместена в РПНМС № 3, 1948, 167, споменава за този шлем без да го е видял и проучил. Той му придава друго устройство, което не отговаря на фактическото положение. Ето защо, сравненията му с други шлемове, както и заключенията му са напълно погрешни.

[1] Йор. Господинов, ц. с. 213 сл., обр. 1 и табл. I; Г. И. Кацаров, цит. съч., стр. 32 сл., обр. 15 като дава няколко успоредици за сравнение на Преславския паметник, приема, че той принадлежи на ирано-средноазиятския културен кръг и че тази художествена традиция прабългарите са донесли от азиатското си отечество. В случая ни интересуват шлемовете. И затова той намира сходство в шлемовете на конниците, врязани в скалите по р. Енисей (Сибир), в релиефа на Трифон върху надгробната му плоча от Танаис (Южна Русия) и с ония от Пантикапейската гробница (II в. от н. е.), между тия от преславския паметник. Нашият шлем се схожда с пантикапейските по коническата си форма и отчасти по направата си — обръча в основата и вертикалните ребра (по-вероятно е, че ребрата, що се виждат на фреската, са страничните краища на извитите триъгълни плочки, както нашите, отколкото отделни ребра. За поставяне под съмнение на тия ребра вместо плочки ни дава повод факта, че М. Ростовцев е направил описанието по фреската, а не е имал възможност да види отделен екземпляр. Той говори и за приковани пластинки, каквито у нашия няма), а се различава по липсата на топката отгоре на върха, прикованите пластинки и двата напречни обръча.

[2] А. Грабар, Боянската църква, София, 1924, табл. XII в; Б. Филов, Миниатюрите на Манасиевата хроника в Ватиканската библиотека. София 1927, 27, обр. 3;

[3] Манас. хроника, табл XXVII, № 50; XXIX, № 52; XXX, № 53; XXXI, № 55; XXXIII, № 60; XXXIV, № 61; XXXVII, № 65 и XXXVIII № 66.

[4] Пак там, табл. VI, № 9; VII, № 10; VIII, № 13; IX, № 14 и 15; X, № 17; XII, № 20; XVI, № 27 и 28; XVII, № 29; XXII, № 40; XXIII, № 41 и 42; XXIV, № 43 и 44; XXV, № 46; XXVI, № 47 и 48; XXX, № 54; XXXIII, № 59; XXXV, № 63; XXXVI, № 64; XXXVII, № 65; XXXVIII, № 66; XLII, № 40; XLIII, № 53 и XLIX, № 64.

ръкопис, между които тук, обаче, както се приема сега, противно на В. В. Стасов,[1] няма никакви различия. Ако се вгледаме добре, ще видим, че сходството тук е не само във формата, но и в направата, доколкото тя може да се установи в миниатюрите. Така напр. в повечето шлемове, да не кажа във всички, ясно е очертан обръчът в основата им, а в други повече или по-малко се наблюдават и извитите триъгълни плочки, от които са съставени.

Ние мислим, че черните линии, а на други места белите в шлемовете, тук следва да се вземат като странични краища на отделните триъгълни и корубести плочки, както са на нашия екземпляр, а не като отделни тесни ребра. Добре е очертана такава една плочка в шлема на българския войник (вторият след Крума) в таблица XXIX № 52 и в табл. XXIII № 41 в шлемовете на византийските войници (първият и вторият след Хераклия (?) в Манасиевата хроника.

От друга страна сега се приема, че, ако се съди по запазените паметници, между българските и византийските въоръжения през XIV век е нямало никакви съществени различия. От друга страна всички известни български шлемове върху художествените паметници показват, че през цялото Средновековие шлемовете са запазили приблизително коническата си форма. Следователно, в случая би могъл да се поставя само въпроса, дали намереният шлем е български или византийски тъй като засега не е установена напълно разликата във формата и направата между тях.

Като имаме предвид приемствеността в известната вече и установена коническа форма на българските войнишки шлемове през цялото Средновековие, а също и сходството в направата със шлемовете в миниатюрите на Манасиевата хроника, рисувани в Търново от български художници от времето на Иван Александър, ние трябва да приемем, че това е действително български войнишки шлем от XIV век, от когато е и цялата находка, която също следва да се смята за българска.

Димитър Цончев

[1] В. В Стасов, Миниатюры некоторых рукописей византийских, болгарских, русских, джагатайских и перситских. Спб 1902, 57,

Contributions à la culture matérielle bulgare

Durant l'été 1946, sur la rive droite du Čaja, légèrement au Sud-Est et dans le voisinage de l'ancienne forteresse d'Asenova krepost, on a trouvé trois sortes de monuments du moyen âge (fig. 245—253), à savoir:

I. Instruments agricoles:

Un soc endommagé en fer, avec son manche et sa pelle; dans son état actuel il mesure: long. 0 m., 19, larg. 0 m., 98. On admet que c'est un soc bulgare de ceux-là mêmes qu'on emploie actuellement encore dans nos montagnes (fig. 245)

2. Deux serpes en fer comme celles qu'on emploie chez nous pour la taille des vignes, des épines, du maïs etc. (fig. 246)

3. Cinq parties en fer provenant de certains outils indéterminés.

II. Ustensiles domestiques

1. Un poêle rectangulaire en cuivre avec un manche en fer: long. 0 m., 295, larg. 0 m., 21, épaisseur 0 m., 004 et longueur du manche 0 m., 515 (fig. 247).

2. Trente-quatre dents en fer de la carde droite, disposées en deux rangées; on en trouve encore aujoud'hui chez nous (fig. 248). La longueur des dents est de 0 m., 12.

3. Deux étrilles en fer pour animaux domestiques ornées à la partie supérieure d'anneaux mobiles (fig. 249).

III. Armes

Trois pointes en fer pour lances (fig. 250); trois pointes en fer pour flèches, dont l'une assez endommagée (fig. 251); des parties de cuirasse en fer datant du moyen âge (fig. 252); un casque militaire en fer battu de forme conique; haut. 0 m., 195, diam. à la base

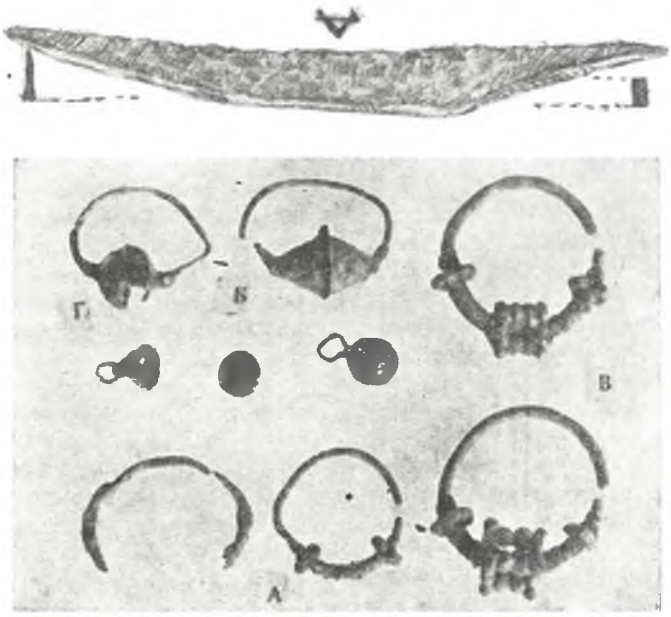

Обр. 254. — Гробни находки от една могила при Враца
Fig. 254. — Trouvailles funéraires d'une nécropole médiévale près de Vraca

0 m., 18 — 0 m., 22; ép. des parois 0 m., 001; poids 790 gr. (fig. 253). Le casque est formé de dix parties: huit lames concaves placées verticalement et disposées en échiquier, clouées avec de petits clous; dans la partie inférieure elles sont prises dans un cerceau horizontal sur lequel il y a de petits trous pour attacher la mentonnière et la partie molle interne qui était appliquée sur la tête du soldat; le sommet est couvert d'un petit couvercle. En le comparant avec tous les casques militaires bulgares connus jusqu'ici sur les monuments artistiques, principalement ceux des miniatures de la chronique de Manassès, nous devons admettre que c'est un casque militaire bulgare datant du XIVe s., date de toute la découverte.

Dim. Conč e v

Един средновековен некропол до Враца

На два километра и половина от Враца при кантона на БДЖ линия, имаше една могила, висока 3 м. и с диаметър 30 м. Половината от тази могила беше разкопана преди десет години, а другата половина — през 1946 и 1947 год.

Първичното погребение не е намерено, но по повърхността на могилата се откриха късни гробове. На дълбочина от 1 до 2 м. се откриха досега шестнадесет гроба със скелети, погребани по християнски. Около скелетите се намериха следи от дървени ковчези, сковани с четиристенни железни гвоздеи и малко части от глинени съдове, не гледжосани, с гъсти и плитко набраздени успоредни линии по повърхността. По черепите се намериха следи от вълнени дрехи, а из пръстта останки от сърмени нишки. От накитите се намериха сребърни обици и копчета, медни телове, халки и железни ножове.

Гробовете са копани на различни места по могилата, не свързано, безразборно, разбъркано и на различни дълбочини. Често имаше такива гробове, които се застъпваха един над друг. Това ни дава повод да предполагаме, че погребенията са ставали в различни времена.

През летата 1946 и 1947 год. се откриха седем гроба. В първия, който беше най-високо, горе на могилата, на 1 м. дълбочина, не се откри нищо друго, освен четиристенни железни гвоздеи от ковчега. Във втория гроб на два метра дълбочина (малко на север — почти под първия) се откриха няколко сребърни копчета, съставени от две половини с дължини 13 мм. и една обица от сребро с диам. 18 мм. (обр. 254 г). Подобни обици, само че с двойни топчета, са намерени в гроб в Клисе-кьой и се считат, че са носени от старославянско население от VIII — XI в. А други пък смятат, че обици с такава форма са се появили в старославянско време дори още в V в.[1] Подобни на тези са намерени и в една могила над с. Брусен, Врачанско, пак във вторично погребение.

От третия гроб имаме обица (обр. 254а) от сребро. Подобни на нея са намерени пак в по-късни погребения, направени върху надгробни могили в нивата на Тоно Киров в местността „Могилите“ на 4 клм. западно от гр. Враца. От четвъртия гроб имаме само един железен нож (обр. 254 д) дълъг 18 см. и широк 1·8 см. Подобни, но по-големи ножове, са намерени и при първото разкопаване на същата могила. В същия гроб са намерени и обици, подобни на по-горе описаните.

От петия гроб имаме сребърни обици (обр. 254 в) с диаметър 2·6 см. Подобни на тях са намерени пак в гроба до Клисе-кьой, само че с двойни зрънчести кубчета.

От шестия гроб имаме обица (обр. 254 б) от сребро, диам. 22 мм. Подобни на нея са намерени в гробове в Белене и Шумен с монети от Ив. Александър (1331—1371 г.)[2] и други пак в Белене, но с монета от Никифор II Вотаниат (1078—1081 год.).[3] Една подобна обица се откри през 1942 год. в гроб на повърхността на могилата срещу основното училище „Хр. Ботев“ във Враца.

От тези предмети (сега в музея във Враца) открити в шестнадесетте гроба по могилата, ние съдим, че е имало наблизо старинно селище. И действително на около 350—400 м. от могилата при буйния извор „гламео“ се тулят основите на старинно селище. При оране на дълбочина 40—50 см. излизат зидове от постройки, тухли и фрагменти от глинени съдове. Над самия извор има зидове от „кулата“, зидана с хоросан от вар и пясък, с камъни и някъде редове от тухли. Цялата местност около извора е обсеяна с фрагменти от съдове от различни епохи. Полето от извора на запад се нарича от старите местни хора „Шишманово поле“.

Д. Бучински

[1] ИАД V, 1915, 97.
[2] ИАД III, 1912, 235.
[3] ИАД IV, 1913, 288.

Une nécropole médiévale de Vraca

Il y a dix ans, à 2 km, 5 de Vraca se trouvait un tumulus ayant 30 m. de diamètre et 3 m. de haut. C'est encore à cette époque qu'a été détruite une partie du tertre, et en 1945—1047 a été fouillé le reste aussi. Dans ce tumulus on n'a pas encore découvert l'enterrement premier, mais on a trouvé des tombes médiévales à la surface. 16 de ces tombes ont été trouvées à 1 ou 2 m. de profondeur. A côté des squelettes on a trouvé: des restes de cercueils en bois, tessons d'ustensiles en argile, sans vernis mais ornés de lignes parallèles faiblement incisées; des pendants d'oreilles en argent, des boutons, des couteaux en fer (fig. 254). Les tombes sont dispersées dans le tumulus sans ordre apparent et à diverses profondeurs. On y trouve aussi des enterrements superposés. Cette nécropole fait partie d'une bourgade disparue, dont on trouve les traces à 300 ou 400 m. de distance du tumulus.

Dim. Bučinski

Два средновековни меча

В долните редове ние даваме описание на два железни меча като малък принос за проучване средновековното въоръжение в България. Те произхождат от две случайни гробни находки в Северна България. Единият от тях е намерен през 1940 год. при оране на нива, намираща се в местно-

стта „Скребътна“ на 4 клм. източно от гр. Тетевен. Сега този меч се пази в музея при читалище „Съгласие“ в Тетевен (обр. 255 ляво).

Според разказа на намервача, при изравянето мечът е бил с металическа ножница, която децата му начупили и разхвърлили. Повърхността на меча е сравнително добре запазена. Той е дълъг с дръжката 1·24 м. Мечът е с две острия и по средата с плосък ръб. Основата на дръжката му е желязна и е по-дълга от кръстачката. Върхът на дръжката завършва с полигонална сплесната глава. Краищата на кръстачката са слабо извити надолу.

Нашият меч представя образец от тъй наречения готски тип мечове.

Близки аналогии на тоя меч имаме в обнародваните досега мечове от Босна[1] и от други места в Западна Европа.[2] Те се датират в XIII—XIV в. Един железен меч от гроб при Тузла, датиран в 1335 година, е с аналогична полигонална глава на дръжката.[3]

Поразителна прилика във формата на нашия меч показва мечът, изобразен в един запазен откъслек от стенопис в църква № XIII на Трапезица в Търново.[4]

Вторият железен меч (обр. 255 дясно) се пази в музея в гр. Видин. Той е намерен през 1943 г. случайно при оране в една нива в землището на с. Цар Симеоново, Видинско. И за него липсват повече сведения за обстоятелствата, при които е намерен. Мечът е дълъг с дръжката 1·04 м. Самата дръжка с кръстачката е дълга 15 см. Широчината на меча е 6 см. Той е също с две острия. По средата на двете му лица има по един плитък жлеб. Основата на дръжката е също от желязо. По нея има следи от овъглено дърво, вероятно останки от дървената обвивка на дръжката. Горният край на дръжката завършва във форма на шапчица на гъба притисната на четири места. Повърхността на меча е доста повредена от ръждата.

[1] GlMBosn XXVI, 1914, 242, табл. I.

[2] A. Demmin, Die Kriegswaffen 1896, 722, № 12.

[3] P. Post, Ein Mittelalterliches Wehrgehänge im Zeughaus (Berichte aus der preus. Kunstsammlungen XLV, 1924, Heft 2, 37, обр. 3.

[4] В. Димов, Разкопките на Трапезица в Търново. ИАД V, 1915, 148, мечът в ръката на светеца в дясно.

Близка успоредица на тоя меч намираме в един меч от Западна Европа, при който обаче главата на горният край на дръжката е гладка.[1]

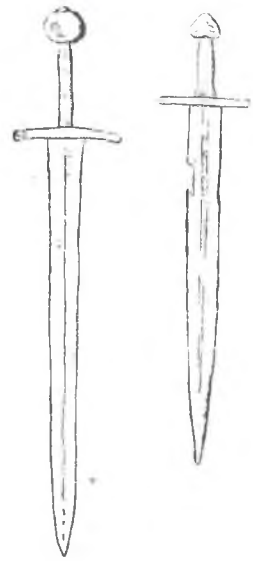

Обр. 255. — Два средновековни меча
Fig. 255. — Deux épées du moyen âge

Мечът от Видинския музей датира също тъй от късното средновековие.

Т. Герасимов

Deux épées du moyen âge

L'auteur decrit deux épées du moyen âge trouvées dans la Bulgarie du Nord. L'une d'elles (fig. 255 gauche) a été trouvée fortuitement dans la localité de Skrebâtna à 4 km. Est de Teteven. L'épée a 1 m., 24 de long. Au moment de la découverte, elle avait un fourreau en lame métallique qui a été perdu dans la suite. Cette épée se trouve actuellement dans la collection de la salle de lecture de Teteven. La forme caractéristique de son manche la fait dater du XIIIe ou du XIVe siècle.

L'autre épée (fig. 255 droite) a été trouvée en 1943 dans un champ du village de Car Simeonovo (arr. de Vidin). Longueur 1 m. 04. Elle se trouve au Musée de Vidin et date de la même époque.

T. Gerasimov

[1] Demmin, цит. съч., 722, № 8.

Златно медалионче с емайлов образ на птица

От Силистра или от нейната непосредствена околност произхожда един от редките образци на златарското изкуство от средните векове у нас. Това е една кръгла плочица от злато (23 карата) с дребни размери — диаметър 14 мм. и дебелина 1 мм. (обр. 256). Сега това златно медалионче се намира в сбирката на Хараланов от Коларовград, комуто дължим благодарност за позволението да оповестим тоя ценен паметник.

Върху едната страна на златната плочка се намира изображение на птица (орел?) с разперени крила, стояща наляво.

Образът е изработен в тъй наречената техника émail champlevé. При нея емайлът е поставен в предварително издълбани в златото гнезда, отделени едно от друго с много тънки стени, които образуват контурите на частите от фигурата изпълнена с разноцветния емайл.

Обр. 256. — Медалионче от злато с емайлов образ на птица
Fig. 256. — Médaillon en or avec une effigie en émail (agrandie)

Тази техника е по-стара от техниката на така наречения преградчест емайл.

Фигурата на птицата запълва почти цялото кръгло поле на медалончето.

За очертаването на главата, тялото, крилата и краката, майсторът си е послужил със следните видове емайл: червен, зелен, син, сив и бял. Така, човката, краката, окото и долната напречна ивица на крилата (с лъкатушен контур), са предадени с червен емайл. Средната напречна и средната отвесна ивица на крилата са изпълнени с бял емайл. Главата на птицата е означена с зелено оцветен емайл, а шията — с червен. Горният ред пера по тялото е означен като луспи запълнени със син емайл, вторият ред пера — със сив, а третият — със син емайл. Коремната част между краката, е означена със сив емайл. Горната ивица от опашката е от зелен емайл, тази под нея от син, третата — зелен и най-долната пак от синьо оцветен емайл.

Полукръглият сегмент на крилата е изпълнен с зелен емайл, а средната бяла ивица на тия крила е фланкирана от две ивици изпълнени с емайл от зелен цвят.

Подбраните от майстора цветове, са много хармонично съчетани един с друг. По техника и стил това златно медалионче може да се датира към XI—XII век.

Какво е било неговото предназначение, сега е мъчно да се отгатне. На всеки случай то е било направено като апликация към някакъв по-голям предмет, например гривна, пръстен, диадема или огърлица.

Близка аналогия в техниката и мотивът нашето медалионче намира в медалончетата на огърлицата от сбирката Pierpont-Morgan в Ню-Йорк,[1] която е продукт на златарската индустрия в Киев.[2] Не е изключена възможността нашето медалионче да произхожда от същия център.

Т. Герасимов

Médaillon en or avec l'effigie en émail d'un oiseau

Ce médaillon a été trouvé près de la ville de Silistra ; il est de petites dimensions — 14 mm. de diamètre et 1 mm. d'épaisseur (fig. 256). L'effigie est exécutée d'après la technique de l'émail champlevé. L'orfèvre a usé des couleurs suivantes : rouge, vert, bleu, gris et blanc.

---

[1] W. Zaloziecky, Das byzantinishe Kunstgewerbe in der mittelalterlichen und spätmittelalt. Periode, 147 (Kunstgewerbe V).

[2] Н. Кондаков, Русскія клады I. Спб. 1896, табл. I и VI.

Cette petite plaque arrondie avec l'effigie en émail d'un oiseau a sans doute servie d'applique à quelque bijou (bracelet, collier etc.).

T. Gerasimov

Килията на отца Паисия в Хилендарския манастир

При посещението ми на Хилендарския манастир в Света гора през 1943 година, едно от първите ми желания бе да посетя килията на отца Паисия, в която той е живял и писал Словенобългарската история.

Тази килия, плана на която давам на обр. 257 се намира на югоизточния ъгъл на манастирските сгради, близо до параклиса на св. Иван Рилски, построен и изписан през 1757 година от Хаджи Вълчо от Банско.

Килията на отец Паисий, проигумен Хилендарски, е в същност двойно помещение (обр. 257, А и Б), двете части на ко-

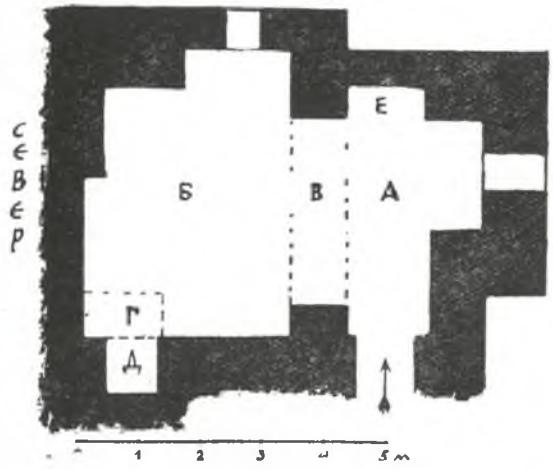

Обр. 257. — План на килията на о. Паиси в Хилендарския манастир
Fig. 257. — Plan de la cellule de Paisi au monastère d'Hilendar

ето са с твърде начупени форми. Тези две отделения се сношават чрез една широка и не особено висока арка (В). Първото помещение е по-малко от второто. Килията има един вход на западната стена, два низки правоъгълни прозорци — по един на източната и южната стена, пред които има широки ниши. В североизточния ъгъл на вътрешното отделение се намира таен изход, покрит с дъсчен капак (Г). През този изход се слиза по едно стълбище, което води към долните етажи на сградата. Непосредствено над капака на този изход се намира дълбока ниша — хранилище за книги, в която и до днес са запазени дъсчените полици (Д). Друга една ниша — в източната част на първото помещение, е била използувана за иконостас (Е).

Общите размери на килията са: дължина 5·50 м., и за двете помещения (без нишата пред южния прозорец), а най-голямата широчина е 4·10 м. Отворът на арката е 3 м. Височината на първото отделение е 3·10 м., а на второто 3·20 м.

Цялата килия е измазана и варосана, а подът ѝ е постлан с големи квадратни тухли, една част от които при моето посещение бяха разбити, извадени и разхърлени. Общо тази част от жилищните помещения, дето е и килията, са изоставени и някои от тях служат за зимници.

Асен Василиев

La cellule de Paisi au monastère d'Hilendar à Athos

Au monastère d'Hilendar on indique une cellule comme ayant été habitée par Paisi où il aurait écrit son Histoire en 1762. Ctte cellule se trouve dans l'angle Sud-Est des édifices du monastère (fig. 257).

A. Vasiliev

Неизвестни досега имена на софийски махали през турско време

С историята на София през турско време в последните няколко десетилетия са се занимавали мнозина наши учени. Малки или по-големи приноси за миналото на София през турско време има пръснати навред из нашата историческа книжнина. В 1912 год. в кн. 3 от поредицата „Материали за историята на София", издавани от Българския археологически институт, покойният професор А. Иширков писа вече по-подробно и задълбочено за историята на нашата столица, за която цел беше използувал известията на западни пътешественици и местни извори, турски

документи, разкази, предания и други.[1] През 1937 год. пак в същата поредица, кн. 9, проф. П. Динеков издаде още по-подробни приноси за историята на нашата столица през XIX в. до освобождението на България.[2] Докато тия два крупни приноса за целокупната, изчерпателна история на града се основават главно на западноевропейски извори—известия на пътешественици през XVII в. и български архивни документи, частни преписки, книжа на софийски търговски и еснафски съсловия през XIX в. и др., едни твърде важни от гледище на официалното градско и административно управление на града—турските извори, все си остават на заден план. Естествено, вина за това в никой случай не може да се припише на споменатите автори. Те са си поставили за цел в трудовете си да разгледат тъкмо обнародваните извори и по тях да допринесат за осветляването миналото на София през дадено време.[3]

На бъдещия историк на София през турско време предстои една твърде голяма задача: да се проучат основно всички запазени у нас турски документи от време на османското владичество и от тях да се извлече всичко, което се отнася до всестранната история на нашата столица. Работата в това отношение е вече започната от няколко десетилетия насам и получените резултати са обнародвани от мнозина скромни и непретенциозни изследвачи и любители на миналото в различни български периодични издания и в отделни книги от освобождението насам, та дори и до наши дни.

Водим от желанието да дам някои приноси към това така полезно и благородно дело и аз още преди години, покрай другото се залових да събирам имената на градските части от София—махалите—през различните времена на турското владичество.

През 1936 год. аз дори обнародвах във всекидневния печат намерените от мене из дефтерите на Народната библиотека в София имена на софийски махали[1]. Поради това, че това обнародване може да се смята почти за загубено, през 1946 година аз ги събрах отново и ги поместих тоя път в издаваното от столичната община списание „Сердика“, в колоните на което от редица години насам се обнародват приноси и материали за историята на София.[2]

Обнародваните от Иширкова през 1912 год. и от мене на посочените места имена на софийски махали през XVII в. естествено не се изчерпват само с дадения брой. Тяхното окончателно число може да се установи само след като бъдат прегледани в с и ч к и к а д и й с к и дефтери и други кадийски книжа от София. Прегледаните от мене досега кадийски дефтери от Народната библиотека в София са все от началото на XVII и XVIII в. По всичко изглежда, че и от това време датува делението на турска София на махали и наименованието им с турски имена. На градски части са били делени нашите градове и през българско време, още преди падането ни под турско робство, но то сигурно не е било така раздробено на такива малки части, каквито наблюдаваме в турско време, което се вижда от големия брой на махалите в София. Моето заключение, че делението на стара, турска София на махали започва от посоченото време, се основава на обстоятелството, че в документи от по-старо време не се срещат такива наименования. Може би бъдещите проучвания и занимания ще оправдаят окончателно това предположение или ще го опровергаят.

В моите занимания в последно време с някои турски кадийски дефтери от началото на XVII столетие аз се натъкнах на някои неизвестни досега имена на турски махали в София, непознати нито на Иширкова, нито пък на мене. Ония, които вече съм обнародвал, се срещат в регистрите на софийското кадийство, произхождащи от 1672 и 1725 година. Почти всички имена на махали, употребявани в първата година се употребяват и във втората и продължават

[1] Град София през 17 век. София 1912, стр. 93 с образи и план извън текста.

[2] София през 19 век до освобождението на България. София 1937, 354 стр.

[3] Други трудове за София по липса на повече място тук, не разглеждам.

[1] В Мир, бр. бр. 10879 и 10897 от 1936 г.

[2] Година девета, септември—декември, стр. 26—29.

да съществуват дори и до освобождението на България, като съвсем незначителна част изчезват.

В един още по-стар регистър-дефтер на софийското кадийство, произхождащ от 1617 год. се срещат и следните имена на софийски махали: Babadraz, Babadiraz или Tatadiraz mahalesi (Нар. библ. О. о. дефт. 1 бис, 43_3); несигурното и неокончателно четене на името произхожда от липсата на диактрическите точки. Въпросът може да бъде изяснен, когато името се срещне, означено и с точки. Elhağ Šermürd mahalesi (п. т. 1 бис, 104_1) Tahyl pazary mahalesi (п. т. 1 бис, стр. 12).

Турската дума tahyl, tahal в по-стария османо-турски език значи жито, пшеница.[1] В занимаващата ни махала трябва да е бил житният пазар, отдето и махалата е добила своето име. Трябва да отбележим, че между обнародваните от Иширкова имена на стари софийски махали през XVII в. има една с име Тереке пазари, което име също така значи житен пазар. Изглежда, че същата махала в по-старо време се е наричала Тахъл, Тахил махалеси. Подобни случаи се срещат и на другаде из кадийските регистри. Така, една софийска махала на различни места се споменува ту под името Язаджизаде ту Язаджиоолу, дето турското оулсин, заместя персийското заде. Същият е случаят с името на обнародваната от мене в гореспоменатата ми работа Касабан махалеси в дефтер от 1725 год., която в дефтера от 1617 год., който разглеждам сега се, среща в облик Qasablar mahalesi, дето турската наставка lar за множествено число замества окончанието an за персийското множествено число.[1] Не би могло, както се вижда и от горепривedения пример да се мисли за някакво правило, че в по-старо време са употребявани думи и наименования с арабски и персийски наставки и окончания, които по-сетне са били заменявани с турски. Употребата на имена от арабски, турски и персийски произход е била смесена. Под същото име Касаблар-сокаги, Иширков (цит. съч., 17) споменува и една улица в София през XVII в. По-нататък, споменатия по-горе дефтер от 1617 год. съдържа и имената на следните неизвестни досега софийски махали: Sufi Mehmed paša mahalesi (Нар. библ. О. о. дефт. 1 бис, стр. 15_3), Sygyrdere mahalesi (п. т. дефт. 1 бис, 139_5) и накрая Imre или Emre mahalesi (п. т. дефт. 1 бис, 67_2). Дали в наименованието на тая махала се крие маджарското собствено име Имре, което произлиза от турското име Емре, или имаме работа с турското собствено име от нашия дефтер, не може да се установи. Както се видя от списъка на обнародваните досе а имена на софийски махали от турско време, в значителна част от тях се крият имената на знатни и видни турци от онова време. Между обнародваните от Иширкова имена има и такива на известни по онова време българи: Папукчи Драган, Поп Милош (вж. цит. съч., 19). Като се има предвид, че през XVII в. в София е имало разнообразно, смесено население, макар и Иширков по липса на сведения да не споменува други нардоности освен изброените в книгата му, може да се допусне, че между ония „чужденци от Унгария и другаде, които идвали в София" за по-късо или по-дълго време" (стр. 50) може да е имало някои, които като занаятчии или търговци са се установявали за достатъчно дълго време, за да оставят или увековечат името си в някое отношение.

Едно такова предположение съвсем не може да бъде изключено, като се има пред

[1] Думата се употребявала в по-стария османо-турски език. От справките ми с всещи и стари познавачи на турски език се оказва, че не я познават. Намираме я в по-стари османо-турски езикови паметници:

Tahıl (Dahili): Zahire, ekin... Işbu ucuzluk yillarda çok ekin ekesis ve dahıl (к. м.) getüresiz ve ambarlar ve hazineler doldurasız.

Bir ottur ki tahıl (к. м.) arasında biter.

Andan geri tahıl (к. м.) almak ve satmak assısı tamaindan katı sakın.

Zira tahıl (к. м.) gök ümittir ki ere и т. н, т. Вж. XIII Asırdan günümüze kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlügü I. Istanbul 1943, 699.

[1] Нар. библ. О. о. дефт. 1 бис 67^2.

вид и едно друго обстоятелство. При постоянните си военно-завоевателни походи в Маджарско, турците постоянно са довеждали със себе си и маджарски пленници. Нашите документи, напр. често пъти ни говорят за потурчени жени от маджарски произход. Такива доведени от походите маджарски пленници са се заселвали из наши селища и са оставили спомени за себе си дори и до днес. Не е чудно, прочее, че в махалата Имре може да се крие името на някой маджарски жител на София, както това можем да наблюдаваме и другаде.

На всеки случай въпросът за истинския произход на носителя на името, дадено на махалата може да се разреши окончателно, когато се установи по документи, кой е бил той и каква е била ролята му в живота на София. След издирването на всички имена на махали в София, втора по важност задача на изследователя ще бъде да установи, кои са били лицата, по чиито имена са били назовани тогавашните софийски махали, каква е била тяхната роля в тогавашния административен и обществен живот и какви са били техните заслуги за да бъдат увековечени по тоя начин техните имена. Това нещо може да бъде също така постигнато след окончателното и основно проучване на турските държавни документи, отнасящи се до обществения живот на София през въпросното време.

Петър Миятев

Noms inconnus de quartiers de Sofia du temps de la domination turque

Aux publications de A. Iširkov, de P. Dinekov et de P. Mijatev sur l'histoire de Sofia (1912, 1937, 1946), l'auteur ajoute sept noms inconnus de quartier de Sofia qu' il a trouvés dans les registres judiciaires turcs de 1618. Voici ces noms: 1) Babadraz, Babadiraz ou Tatadiraz mahalesi; 2) Elhag Šermürd mahalesi; 3) Tahyl pazary mahalesi; 4) Sufi Mehmed paša mahalesi; 5) Sygyrdere mahalesi; 6) Imre ou Emre mahalesi; 7) Qasablar mahalesi.

Peter Mijatev

Монета на Филипопол с персонификациите на града и две реки

В нумизматичната сбирка на Народния археологически музей в София е постъпила една бронзова монета на гр. Филипопол с едно рядко и непознато досега в литературата изображение на олицетворението на гр. Филипопол между две реки. Тази монета представлява интерес за античната топография на града. Ето описанието ѝ:

Лице: *ΑΥΤΑΙ ΑΔ.. ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ.* Бюст на Антонин Пий с наметало, надясно.

Опако: *ΦΙΛΙΠΠΟ . . . .* Богинята на града с крепостна корона, хитон и наметало, стои наляво. В протегната дясна ръка държи патера, а с лявата, през която е прехвърлен края на наметалото, се опира на жезъл. В ляво и дясно по една фигура на брадати речни божества с голи гърди, полулегнали симетрично. Те държат в едната си ръка (с която се подпират на съд, из който изтича вода) тръстиково? клонче, а другата е поставена на коляното на свития крак.

Бронз, диаметър 30 мм. (обр. 258).

Обр. 258. — Бронзова монета на Филипопол
Fig. 258. — Monnaie en bronze de Philippopolis

Досега бяха известни монети от гр. Филипопол с изображение на богинята на града стояща пред олицетворението на една река (Хеброс).[1]

В описаната горе монета на Филипопол, богинята на този град, е представена права между две реки.

В едната полулегнала фигура на брадат мъж трябва да виждаме олицетворението на Марица, която тече покрай северните стени на града. Но коя е другата река?

[1] Н. Мушмов, Античните монети на Пловдив. ГПНБМ 1925 (1926), табл. II 4, III 54.

Така, както е съставена композицията по установения шаблон да се представят върху монетите градовете разположени на две реки, ние трябва без съмнение да видим във втората полулегнала фигура на брадат мъж с тръстиково клонче, персонификацията на река, която се влива в Марица непосредствено при гр. Филипопол.[1]

Притоците Тополница, Луда Яна и Стрямa, чиито антични имена се знаят, не могат тук да се вземат под внимание, тъй като те са отдалечени на значителни разстояния от града.

Изображението върху монетата обуславя втората река непременно да се влива при самия град. Според нас във втората персонификация, трябва да виждаме само днешната река Песченик или Песчиник, чието някогашно корито е лежало точно срещу античния град.

Днес тя е маловодна. Но при проливни дъждове, тя става буйна и прави пакости на града. Ето защо преди години коритото ѝ в долното ѝ течение е урегулирано от землището на с. Строево и е отместено с един канал, който отвежда водите на Песченик в Марица на 3 клм. източно от Пловдив.[2]

Не ще съмнение, че Песченик в древността, когато склоновете на Средна гора и Стара планина са били покрити с вековни гори, е събирала от голям басейн много води и е била тогава по-пълноводна. За съжаление, днес ние не познаваме античното име на тоя приток на Марица, изобразен върху нашата монета.

Тук е интересно да спомена, че двете реки Марица (Хеброс) и Песченик са изобразени още веднаж и в една друга рядка монета от Филипопол, сечена при Антонин Пий (138—161).[1] В тази монета, за разлика от нашата, градът Филипопол е представен ландшафтно с трите характерни за неговия изглед тепета (от които е получил в римско време името Trimontium) с храмове и статуи по тях и на предния план олицетворенията на двете въпросни реки като възрастни мъже полулегнали симетрично един срещу друг.

Т. Герасимов

Une monnaie de Philippopolis avec la personnification de la ville et de deux fleuves

L'auteur décrit une monnaie rare de Philippopolis frappée sous l'empereur Antonin le Pieux, qui est entrée dans la collection numismatique du Musée national de Sofia (fig. 258). Au revers de la monnaie est représentée la personnification de la ville de Philippopolis sous les traits d'une femme vêtue, couronne murale en tête, se tenant debout gauche. A ses pieds deux hommes barbus à demi-ecouchés. Ceux-ci tiennent un jonc dans une main et s'appuient sur des vases qui laissent couler de l'eau.

L'une de ces effigies est la personnification de la Marica (Hebros) et l'autre du Pesčenik qui, dans l'antiquité, se jetait dans la Marica en face de la ville antique. Son lit s'est déplacé aujourd'hui à trois km. à l'Est de la ville actuelle de Plovdiv. Le nom antique de cette rivière nous est inconnu. Sur une autre monnaie rare de Philippopolis, la ville est représentée sous la forme de trois collines (Trimontium), entre les personnifications de l'Hebros et du Pesčenik (voir Imhoof-Blumer, Fluss-u Meergötter usw., Revu suisse de numism. XXIII, 173.

T. Gerasimov

Старинни фалшификати на монети от Ив. Цимисхий

През 1939 г. селянинът М. Тодоров от с. Златарица (Еленско) като копал в гра-

[1] Срв. изображението на гр. Стоби между р. Черна и Вардар (H. Gaebler, Die ant. Münzen von Makedonia und Paionia, 112, № 5, табл. XXI, 27; Мушмов. Антич. монети на Балкан. п-ов, табл. XLV 13), гр. Лаодикея в Фригия между р. Ликос и Капрос (Imhoof-Blumer, Kleinasiatische Münzen, табл. VIII, 26), гр. Пергамон между р. Селейнус и Цетейус (Syll. num. graecorum т. 19, табл. 12, 486) и др.

[2] Реките Поток и Пикла, леви притоци на Марица се вливат далеч вън от Пловдив. Десните притоци р. Кричимска и Пещерска се вливат също тъй далеч от града. Едната на 10 клм., а другата на 20 клм. Тия сведения дължим на др. П. Детев, уредник на Пловдивския музей.

[1] Leake, Europ. Grece, 92; B. Pick, Münzbilder aus Bulgariens röm. Vorzeit, 7, обр. 1; Imhoof-Blumer, Fluss-und Meergötter auf griechischen und röm. Münzen. Revue suisse de numismatique XXIII, 1923, 173 сл.

дината си, намерил в земята под една голяма каменна плоча две доста големи глинени гърнета пълни с дребни медни монети (около 15 клг.).[1]

От тази интересна в научно отношение находка бяха изпратени в Народния археологически музей около тридесетина екземпляра за проучване. Всичките монети се оказаха старовременни фалшификати—подражания на анонимните медни монети на византийския император Иоан Цимисхий, (969—976), които са едни от най-често намираните монети в нашите земи от X—XI век.[2]

Фалшификатите са изработени посредством изливане в калъпи. По периферията им има останки от сплавта излязла вън от фугите на калъпите. Тия фалшиви монети са много тънки кръгли пластинки, дебели 0·5 мм. Тежината им се колебае между 1·40 гр. и 1·80 гр. Върху лицевата им страна е поместен няколко реда надпис, а върху опакото — бюст на Христа с нимб от кръст вписан в кръг. Видимите рамена на кръста са украсени с по две топчици (бисери?).

Между изпратените ни за проучване екземпляри установихме шест типа печати или форми, от които са изливани тия монети. В първия тип надписът е разбираем. Само буквите се отличават от тия на истинските монети на Цимисхий по своята неправилност и груби форми (вж. обр. 259,2). Бюстът на Христа в тия монети е с кръст украсен с по едно зърно.

Главата с нимба изпълва цялото поле на монетата. Рисунката е примитивна и издава несръчен майстор, който е приготвил негативите за тия монети. Във втория тип монети (обр. 259,3) надписът е съвсем неразбираем. Редовете се състоят от отвесни чертици и отделни букви кат A, S, Э и L. Изображението на бюста на Христа върху опакото им е по-грубо от това на предшествуващия тип.

Третият тип монети са също тъй с неразбираем надпис, съставен от знаци наподобяващи буквите C, E, V, П и L обърнато назад (обр. 269,4). В четвъртия тип монети надписът е едва узнаваем. В два реда оградени с неправилна рамка са поместени букви V, И, E и S.

Бюстът на Христа тук е изработен още по-грубо. Кръглият венец около главата на Христа е от дългнести чертици (обр. 259,5).

Последният тип монети (обр. 259,6) е съвсем варваризирана работа. Надписът от лицевата страна представя редици от чертици и квадратчета.

Бюстът на Христа е със разкривени черти. Облеклото и евангелието тук са очертани много неясно. Обковата на книгата е означена с два реда точици.

Обр. 259. — Фалшиви монети на Цимисхий
Fig. 259. — Monnaies fausses de Jean Zimiscès

Възможно е между останалите няколко хиляди монети от находката да има и други типове.

От описанието и образите се вижда, че майсторите на матриците са били много посредствени, дори неграмотни хора.

От дългото лежане в земята тия монети са получили светлозелена патина.

Вероятно е тия фалшификати да подражават един тип медни монети със същите типове на Цимисхиевите редовни монети, но с много тънка пластинка от мед, дебела само 0·5 мм. (срв. обр. 259,1).

От тоя вид тънки монети, тежки само 1·85 гр., ни са познати няколко екземпляра. Намират се в Коларовградско и Сталинско. Един от тях, който сега се намира в сбирката на д-р Хараланов в Коларовград сме възпроизвели в обр. 259,1. Те са с правилни букви и ясен надпис. Бюстът на Христа върху опакото им е добре гравиран.

---

[1] Т. Герасимов, ИАИ XIII, 1939, 343.

[2] W. Wroth, Catalogue of the imp. Byzantine Coins, II, табл. LV, 1—8.

Липсва само епитета около бюста на Христос +*EMMANOYHA*, както това намираме в медните дебели монети на Цимисхий.

Ние не сме наклонни да виждаме в тия последните официални парични знаци на византийския владетел. Твърде е възможно и те да са местно производство (в пределите на България), създадени за специфичните нужди на вътрешния пазар на тая византийска провинция или пък и те са имитации, дело на фалшификатори. Тоя въпрос иска нови материали и проучване.

Т. Герасимов

Fausses monnaies antiques de l'empereur byzantin Jean Zimiscès

En 1939 en fouillant un jardin du village de Zlatarica (arr. d'Elena), Bulgarie du Nord-Est, le propriétaire a déterré par hasard deux jarres contenant 15 kg. de monnaies en cuivre. L'étude d'une partie de cette trouvaille a montré qu'il s'agit là d'une falsification ancienne de monnaies de cuivre de Jean Zimiscès. Ces monnaies ont été coulées en moules. L'auteur a constaté cinq ou six espèces de monnaies. Chez les unes, l'inscription sur l'avers est lisible, mais les lettres sont irrégulières (fig. 259,2). Chez l'autre espèce l'inscription ne comprend que des raies et des lettres détachées (fig. 259,3 et 259,4); chez la troisième et la quatrième espèce l'inscription est tout à fait barbare (fig. 259,5 et 6), chez les dernières enfin, l'inscription ne représente que des rangées de raies et de petits angles droits. Ces fausses monnaies ont 20 mm. de diamètre et pèsent de 1 gr., 40 à 1 gr., 70. La lamelle 0 mm., 5 d'épaisseur.

L'auteur décrit aussi une autre espèce de monnaies fausses (fig. 259,1) qui se distinguent par leur inscription et leur effigie correctes, mais elles ont aussi 0 mm., 5 d'épaisseur et pèsent 1 gr., 85. Elles se trouvent aussi dans la Bulgarie du Nord-Est.

T. Gerasimov

Полугрош от Иван Александър със син му Иван Шишман

Д-р В. Хараланов в Коларовград притежава един рядък сребърен полугрош (аспра) на цар Ив. Александър, който поради присъствието на монограма с името на Иван Шишман, представя интерес за нумизматиката на българските владетели от XIV век (обр. 260).

Тоя полугрош произхожда от една колективна находка с грошове и полугрошове на Ив. Александра със сина му Михаил Асеня, аспри на Ив. Шишман и акчета на турския султан Баязид I (1388—1402 г), намерена във Коларовград.[1]

Обр. 260. — Полугрош от Ив. Александър с Ив. Шишман
Fig. 260. — Un demi-groš d'Ivan Alexandre et de son fils Ivan Šišman

Върху лицевата страна на тоя полугрош е възпроизведен типът на грошовете на Ив. Александра с Михаил Асеня.[2] Представени са две фигури на владетели с низки корони с висулки отстрани и тесни сакоси, украсени с бисери, стоящи насреща и подържащи помежду си знаме с дълга върлина завършваща в долния край с два крака. С другата ръка държат по един жезъл с кръст. До фигурата в ляво е поместена монограма с името на Ив. Александра в обратно положение, а до тази в дясно — монограма с името на Ив. Шишман. Наоколо следи от зрънчест кръг.

На опаката страна на полугроша е представен Христос прав насреща с вдигнати ръце за благослов. Зад него нисък престол с възглавница.

В ляво и дясно под ръцете му по три точици.

Сребро, 16 мм., 0·57 гр.

Този тип грошове на Ив. Александра с Ив. Шишман представя интересно свиде-

[1] Дължим да изкажем благодарността си на др. Хараланов за любезното позволение да обнародваме гроша описван тук.

[2] Н. Мушмов, Монетите и печатите на българските царе, 106 сл.

телство за настъпилите отношения в търновския царски двор след смъртта на престолонаследника и съцар Михаил Асеня в 1355 година.

Според установената традиция, мястото на престолонаследника е трябвало да се заеме от следващия по възраст син на царя — Ив. Страцимир. Но Ив. Александър вместо него определил за свой приемник и съцар по-малкия син Иван Шишман, роден от втората Теодора.

Новооткритият грош се явява като нов документ за вътрешно-политическото положение в България след внезапната и преждевремена кончина на Михаил Асеня.

Т. Герасимов

Un demi-groš du roi Ivan Alexandre et de son fils Ivan Šišman

L'auteur décrit un demi-gros très rare du roi bulgare Ivan Alexandre et de son fils Ivan Šišman (fig. 260). Jusqu'à présent nous ne connaissions que des demi-groš du roi Ivan Alexandre avec l'héritier du trône Mihail-Asen. Le demi-groš nouvellement découvert a été frappé après la mort de Mihail Asen, c'est-à-dire après 1355. Ce demi-groš est un document important en ce qui concerne les rapports de la cour royale après 1355. Il nous montre qu'à la place de l'héritier légitime du trône a été proclamé comme tel son plus jeune frère Ivan Šišman, fils de la seconde femme du roi Ivan Alexandre.

T. Gerasimov

Колективни находки на монети

1946 година

Боримечково (Пазарджишко). Една жена от това село, като копаела в нивата си, намерила случайно едно глинено гърненце с 98 римски денара от II—III в. Съдържанието на находката е следното: Септимий Север 5, Каракала 18, Юлия Домна 9, Макрин 1, Сев. Александър 10, Гордиан III 28 и Филип баща 22. Находката е откупена за градския музей в Пазарджик (К. Н. Христович).

Бреница (Белослатинско). Няколко воловарчета, като се къпели в река Искър, намерили на брега на реката едно гърне с 62 големи сребърни турски монети. Намерените монети били разнесени между разни лица в селото. Кметът на Бреница изпрати за проучване две монети от тази находка; те са от турските султани Ахмед III (1703—1731) и Махмуд I (1731—1755).

Сталин. От непосредствената околност на града произхожда една находка от тетрадрахми с типа на тетрадрахмите от Александър III Велики, сечени в Месемврия на Черно море. Обстоятелството на намирането, както и броя на монетите в тая находка не са известни. На пазара в София бяха показани петнадесет екземпляра. От тях можах да проуча само три къса. Те бяха със следните групи от монограми: *ΙΔΙ* и *ΠΑΡ* (съединени); *HP* и *BY* и *ΔΙ* и *BY*.

Повърхността на тези монети бе много добре запазена.

Войвода (Новопазарско). През февруари 1946 г. един селянин от това село изровил случайно в нивата си, намираща се в местността „Екиник" до Хисарлъка, между обгоряли камъни и плоски тухли с печат *DVLES* множество обгорели и слепени помежду си медни монети от римските императори Лициний баща и Констанций Хлор, сечени в разни монетарници. В хисарлъка до с. Войвода са намирани при разни случаи колониални бронзови монети, късно римски и ранно византийски монети. За тази находка ми съобщи д-р В. Харалanов от Коларовград, който прегледал 50 екземпляра от нейното съдържание.

Главаци (Врачанско). По сведения на Д. Бучински, един селянин от село Главаци, като орал на нивата си, намерил под една каменна плоча глинено гърненце с 18 тетрадрахми на македонския цар Филип III Аридей. От тази находка 14 екземпляра купил един златар в Враца, 1 постъпил в сбирката във Враца, 1 в училищната сбирка в с. Криводол (Врачанско) и 2 у Д. Бучински. Само три монети от тази находка можах да прегледам. Те се отличават с груба изработка, образите са с варварски стил и повърхността им е зле запазена.

Градец (Новозагорско). През м. октомври 1946 г., северно от селото, като разбивали една скала за приготовляване камъни за настилка на шосето, при избух-

ване на взрива, било изхвърлено едно глинено гърненце с осем тетрадрахми от остров Тасос (II в. пр. н. е.). Находката, за която ми съобщи Н. Койчев от Нова Загора, е била разнесена. Гърненцето е било прислонено изглежда под някоя пукнатина на скалата.

Градище (Коларовградско). През април при поправка на шосето, край това село, били намерени случайно повече от 2000 римски денари поставени под някакъв голям камък. Находката прибрал милиционер от Коларовградското окол. управление, който я разпилял. От нея дал 200 къса в музея в Коларовград. Тях прегледал д-р Хараланов, който ми съобщи, че между монетите се намирали екземпляри от следните римски императори: Антонин Пий, Траян, М. Аврелий, Луций Вер, Комод, Юл. Паула, Юл. Мамея, Аквилия Севера, Елагабал, Юл. Меза, Максимин I, Гордиан III, Филип баща, Филип син, Отацилия Севера, Диадумениан.

Милиционерът съобщил, че на същото място намерил металически съд с три крачета (екзагий за мерене жито или течности?), но го унищожил като ръждясал и непотребен.

Драгомир (Пазарджишко). Не е известен точният брой на монетите от една случайно намерена при оране в една нива до с. Драгомир колективна находка от бронзови монети на антични градове от Тракия. К. Н. Христович успял да прибере за музея в Пазарджик само 5 екземпляра от въпросната находка. Те се разпределят така: Филипопол, Каракала 1, Елагабал 2 (едната от дребен номинал); Сердика, Каракала 1, и Никополна р. Места, Каракала 1. Всички тези монети бяха с изтрита повърхност.

Кралево (Търговишко). При това село е открита случайно една колективна находка от около 300 тетрадрахми с името на Александър III Велики и бронзови монети на македонския цар Касандър.

От тази находка показали на д-р Хараланов в Коларовград двадесет тетрадрахми и една бронзова развалена монета от Касандър (лице: глава на Аполон, надясно, опако: триножник). Той купил за себе си петнадесет от показаните му монети. Те са с разни знаци и монограми.

Криводол (Врачанско). Двама овчари от селото изровили случайно в брега над един селски път до Криводол едно гърне от глина, част от което се подавало в насипа. В него се оказали около хиляда дребни сребърни турски монети (аспри) и 10 сребърни монети на френския крал Людовик XIV от 1649 год. и два косичника с пробити монети от XVII в. Д. Бучински, на когото дължа сведенията за тази находка откупил двата косичника и 30 екземпляра от монетите за музейната сбирка в гр. Враца. От няколкото екземпляра от асприте, които той ми прати за проучване се вижда, че в находката са застъпени аспри от следните турски султани: Осман II (1618—1622), Мурад IV (1623—1640) и Ибрахим (1640—1648) и др.

Криводол (Врачанско). През есента на 1945 год. Ат. Вълчев, като орал в нивата си в местността „Тепето", изровил около 300 римски денара от II—III век. Селянинът разнесъл находката. От нея Д. Бучински, учител в селото, купил за музея във Враца няколко екземпляра, които ми изпрати за проучване; те са от римските императори Антонин Пий и Комод.

Неврокоп. От околността на Неврокоп произхождат два сребърни статера, сечени в гр. Лете (?). На лицето им има образ на сатир и нимфа застанали един срещу друг, а върху опакото — вдлъбнат квадрат с диагонали (срв. Gaebler, Die ant. Münzen von Makedonia und Paionia, табл. XIV, 29). Повърхността им е зърнеста. Единият статер видях у А. Дорен от София.

Ноевци (Брезнишко). Нестор Теофилов от това село, като копаел кладенец в двора си, намерил на дълбочина 40 см, едно глинено гърне с 148 сребърни турски монети от най-голям номинал и един западноевропейски талер от 1773 год. От тази находка намервачът ми показа само 50 екземпляра. Между тях 1 бе от султан Мустафа III (1758—1774) и 49 от Абдул Хамид I (1774—1788).

Опака (Поповско). Едно дете, като си играело край селото, изровило случайно до пътя австрийски талери и няколко големи сребърни монети на султан Махмуд I. Бащата на детето ми показа по една от

двата вида монети, но не съобщи броя на намерените екземпляри.

Плевен. От околността на Плевен произхожда една значителна находка от римски денари от II—III век. Обстоятелствата на намирането, както и точния брой на монетите, не са известни. От тази находка А. Дорен в София купил 97 екземпляра. Според него тук били застъпени с монети следните римски императори: Антонин Пий, Траян, Орбиана, С. Север, Каракала, Гета, Юлия Домна, Макрин, Максимин I, Гордиан III, Албин, Дидий Юлиан. Между монетите от Гордиан III имало и 4 антониниани.

Попица (Белослатинско). Една трудова бригада, като копаела кладенец близо до брега на селската река в Попица, намерили на дълбочина 6 метра глинено гърненце с 40 римски денара. Находката била разнесена между работниците. От нея ми показаха неколко денара от Адриан.

Прогорелец (Ломско). При това село, неизвестно при какви обстоятелства, са били намерени множество римски денари от II—III век. Съдържанието на находката е следното: Веспасиан 1, Траян 2, М. Аврелий 2, Луций Вер 4, Комод 2, Албин 1, С. Север 10, Фаустина 2, Юл. Домна 20, Каракала 30, Гета 30, Макрин 4, Диадумениан 1, Елагабал 83, Сев. Александър 55, Юл. Мамея 10, Максимиан 31, Балбин 1, Пуниен 3, Гордиан III 221 (антониниани), Филип баща 157 (антониниани), Филип син 102, Отацилия Севера 97, Траян Деций 350 антониниани и Етрусцила 39. Находката бе показана на Софийския пазар и вероятно е разпръсната.

Садовец (Плевенско). По всяка вероятност от развалините на средновековното селище при това село, произлиза една малка находка от златни византийски монети от VI век. В нея се съдържали солиди от Аркадий — 5 екземпляра (бюст на владетеля en face и 5 — в профил). Хонорий, 8 и Елия Евдокия 1. Находката прегледал А. Дорен в София, който ми даде сведения за нея. За други находки с византийски златни монети от VI в. от Садовец вж. ИАИ VIII, 1934, 468; XI, 1937, 321.

Садовик (Брезнишко). Училищният инспектор Велю Велев ми показа десет медни монети на византийския император Юстиниан I, намерени до извора „Света вода" при селото, дето имало и градище. Пет екземпляра от тези монети са с образ на владетеля в профил. Всички са сечени в монетарницата в Цариград. Тази находка се пази в училището в селото.

Смядово (Коларовград). От околността на Смядово произлиза една находка с златни византийски монети от XIII—XIV век. За съжаление не се знае точно как е намерена, нито броя на монетите. Д-р Хараланов от Коларовград, комуто е била показана малка част от тази находка установил 12 златни номизми от Иоан II Комнин, 3 от Михаил VIII и 4 от Андроник II с Михаил IX.

София. В местността „Овча купел", един промивач на златоносен пясък (срв. ИАИ XV, 1946, 237, 242, 243) изровил в наноса на разрушения от реката бряг през м. април на 1946 г. два статера от Пангейска област с сатир и нимфа, архаичен стил; единият с знака *Θ* (8·07 гр,) а другият (8·50 гр.) с отлично запазена повърхност. През м. юни същата година намерил при същите обстоятелства още други три статера от същия тип: два от тях са от архаичен стил (7·86 и 5·85 гр.), а третият от класичен стил с буква *A* (8·22 гр.). През края на м. октомври 1946 год. щастливият намервач, изровил още 1 статер — класичен стил (8·70 гр.). Три екземпляра от тази нова част от някоя голяма находка, купил Б. И. Бери от Ню Йорк.

Троица (Преславско). Двама овчари от селото изкопали случайно в една падина глинено гърненце с 30 златни статери от македонските царе Филип II и Александър III Велики и Филип III Аридей и два двойни статера от последния владетел. От тази находка прегледах 15 статера; десет от Филип II, 4 от Ал. III Велики и 1 на Филип III Аридей у един търговец на старини в София. Д-р Хараланов видял от същата находка три статера от Александър Велики у сарафите в Коларовград. Проучените екземпляри бяха с много добре запазена повърхност.

Турия (Казанлъшко). Един селянин от това село намерил вън от селото, след пороен дъжд, няколко тетрадрахми от македонския цар Филип II, изровени от водата. От тази находка видях три екземпляра всички с изтрити образи.

Царско (Пазарджишко). Трудовакът Ив. Н. Червенков, като работел за поправка на шосето, водещо за с. Поибрене, изкопал случайно едно глинено гърненце със стотина римски денари от II—III век. Другарите му разграбили един дял от находката, а останалата част задържал за себе си намервачът. Тия монети прегледал К. Н. Христович от Пазарджик комуто дължим съобщението за находката.

Коларовград. От околността произлиза една находка от златни турски монети от XIX век. За съжаление и за тая находка липсват сведения, както за обстоятелствата на откриването ѝ, тъй и за съдържанието ѝ. Д-р Хараланов е прегледал у един от сарафите в Шумен 7 чейрека и 1 ирмилик от султан Махмуд II (1808—1839 г.), всички сечени в монетарницата в Цариград.

Коларовградско. По всяка вероятност произлиза от някое от близките Коларовградски села една важна в научно отношение находка от тетроболи на гр. Аполония на Черно море. От тази находка купил за себе си д-р Хараланов 112 е. земпляри, които благодарение любезността на притежателя им, можах да проуча подробно. Всички тези екземлпяри са от периода 480—440 г. пр. н. е. Изглежда, че останалите монети от находката са разнесени. Някои екземпляри от тях се явиха и на пазаря в София.

1947 година

Алфатар (Силистренско). От землището на това село произхожда една колективна находка от римски денари от II век. Както обстоятелствата на намерението, тъй и точният брой на екземплярите в тая находка остават неизвестни. От нея Д-рХараланов от Коларовград, комуто дължим тия сведения, е прегледал у един силистренски златар 52 броя, които според него се разпределяли както следва: Адриан 48, Антонин Пий 1, Фаустина стара 2 и Фаустина млада 1. Всички тези монети се отличавали със своята много добре запазена повърхност.

Баня (Новозагорско). При оран в една нива били изровени случайно няколко бронзови монети на гр. Аполония на Черно море. Те били от един тип: на лицевата страна глава на Аполон надясно, а на опакото — Аполон гол седнал върху омфал, наляво. Върху попадналия от тая находка екземпляр в музея в Нова Загора има име на монетен чиновник *ΜΥΣΑ*. Сведенията за тая находка ни даде Н. Койчев от Нова Загора.

Белене (Свищовско). В един двор в село Белене било изровено случайно едно гърненце с 150 денари от следните римски императори: Галба 1, Веспасиан 12, Тит 3, Домициан 28, Нерва 3, Траян 43, Адриан 44, Сабина 3, Антонин Пий 5, Фаустина 5, Марк Аврелий 1, Комод 1 и Юлия Домна 1.

Тази находка е купена за Народния музей „Ал. Константинов" в гр. Свищов. За находката ни съобщи уредникът на музея Ст. Стефанов.

Бистрец (Врачанско). При строене къща в гр. Враца, един от зидарите като разполовявал една тухла, намерил в късовете 4 добре запазени тетрадрахми от Александър III Велики. Също така и от друга разполовена тухла изпаднали още две тетрадрахми от същия владетел. При разследване на тая находка, се оказало, че тухлите за въпросната къща са били правени в тухларницата до с. Бистрец, Врачанско. Пръстта за тухлите била копана от могилата „Косматица", намираща се на 1 клм. северно от селото. Трябва да предположим, че работниците като копали пръст от тук, са попаднали на някаква колективна находка от тетрадрахми на Александър Велики и по невнимание са ги смесили в калта, част от които монети била по една случайност открита при раздробяване на две от тухлите във Враца. Три от тия монети видял Д. Бучински от Враца, който ми съобщи за находката. Монетите са разнесени между зидарите и други лица.

Бистрица (Софийско). Един селянин от това село, като копал вада за напоя-

ване градината си зад воденицата, намерил на малка дълбочина купчина от сребърни западноевропейски и турски монети от XVIII в. както и две златни махмудии. Находката бе показана от намервача в Народния музей, която след проучване съдържанието ѝ, му се върна обратно. Тя съдържаше 7 талера на Мария Терезия от 1780 год. и 1/4 талер от 1749 г., 1 талер на испанския крал Карл IV, 10 големи монети от турския султан Селим III (1788—1891).

Брястово (Новозагорско). Случайно при с. Брястово било изкопано при обръщане лозе в местността „Долния Карач" едно глинено гърне с 500 медни корубести византийски монети. Д-р Колев, лекар в съседното село Караново, съобщи за тая находка и изпрати един екземпляр от нея, който се оказа от Мануил I Комнин. Останалото съдържание от находката не можах да проуча, тъй като тя била стопена с друг материал за медна жица, необходима за електрификация на селото.

Бяла река (Преславско). През пролетта на 1947 год. случайно при с. Бяла река била открита находка от солиди на византийски императори от VI век. Какъв е бил броя на монетите в тази находка не е известно. Д-р Хараланов от Коларовград, който ми съобщи за нея, е прегледал у един сараф част от находката и установил екземпляри от следните владетели: Теодосий II 1, Анастасий I 2, Леон I 1, Юстин I 1, Юстиниан 2 и Юстин II 1.

Вадин (Оряховско). В една нива до това село било изровено случайно едно глинено гърненце с римски републикански денари от II—I век. От тая находка, чието съдържание не се знае точно, купил Н. Стателов аптекар в с. Букьовци 51 екземпляра. Нему дължим и сведенията за находката. В попадналия дял от находката у Стателов има екземпляри от следните монетарни фамилии: Aburia, Aurelia Baebia, Balbia, Caecilia, Calpurnia, Cupiennia, Fabia, Flaminia, Fonteia, Lucilia, Lucretia, Minucia и Saturnia.

Вълчи трън (Плевенско). Васил Симеонов като копал дупки за засаждане дръвчета в двора на училището в с. Вълчи трън, изкопал случайно купчина от 280 сребърни турски и западноевропейски монети (8 клг.). От тези монети 272 са на турския султан Селим III (голям номинал), 2 от същия владетел от по-малък номинал, една дребна монета на султан Абдул Меджид (1855 г.), три цванцици на австрийския император Франциск I от 1824, 1827 и 1835 год., 1 от Фердинанд I, 1844 и една 3/4 руска рубла сечена за Полша (5 Zlot) от 1838 год. Дребните турски и западноевропейски монети са с полуизтрита повърхност и пробни. Тази находка постъпи в Народния музей в София.

Гаганица (Берковско). Един селянин като орал в нивата си, находяща се в местн. „Грамагье", източно от селото, изровил случайно с ралото си глинен съд с около три килограма дребни медни монети (центенионали и майорини) от късноримските императори Хонорий, Аркадий и Теодосий II. От тая находка, която била разнесена между селяните, ми показаха няколко екземпляра с полуизтрита повърхност. При това село имало развалини от антично селище. Тук са намерени и релиефи с тракийския конник, Зевс и Хера и др. Има и няколко могили.

Гоз (Брезнишко). Под възвишението „Червеняк" на северо-изток от селото, били намерени от овчари случайно в пръстта 8 солиди от византийския император Леон I (VI век). Сведения за тая находка дължим на Д-р Ив. Велков, който е имал възможност да види монетите.

Голяма Желязна (Троянско). При копане пръст за тухли в двора на училището, работничката Гена Стойкова Дочева намерила на дълбочина 1·60 м. едно глинено гърненце с бронзови монети. От този находка кмета на селото изпрати в Народния музей 15 екземпляра. Те се разпределят така: Маркианопол, Макрин и Диадумениан 2, Елагабал 1; Никопол на Росица: Гордиан 4; Адрианопол, Каракала 2; Августа Траяна, Септимий Север 1 и 5 много развалени. Останалите монети от находката, чийто брой не можа да се установи, са били пръснати между селяните.

Голямо село (Казанлъшко). На брега на р. Тъжа, в местността „Злите улеи" до това село, като разбивали с взрив скали, била открита находка с златни монети от

късноримски императори. От тази находка, чиято големина не е известна, уредникът на музея в гр. Казанлък купил пет монети. Едната от тех е от Валентиниан I (394—375) сечена в Сисция, другата от Грациан (397—383), сечена в монетарницата на Константинопол, третата от Валентиниан (Трир), четвъртата от Йовиан (Антиохия) и последната от Юстиниан I. На около 500 м. южно от въпросната местност се виждат останки от стари сгради. Сведенията за находката дължим на др. Чорбаджийски.

Господинци (Неврокопско). При разширяване селския път в местността „Светица", трудови войници изровили случайно 17 броя тетрадрахми от македонския цар Филип II. За съжаление, тая находка била пръсната между трудоваците. От нея трудовашкият майор Минчев ми показа само един екземпляр с много добре запазена повърхност. Под коня има факла и над нея буква I, а под вдигнатия преден крак буква M.

Долно Озирово (Берковско). Като обръщали едно лозе в местността „Черковището", работниците изровили на дълбочина половин метър едно глинено гърне с римски републикански денари. От тая находка, чиято големина остава неизвестна ми показаха няколко екземпляра от фамилиите Herenia и Valeria.

Каменица (Пирдопско). Един селянин от Каменица, като орал в нивата си, находяща се източно от махалата „Скорца", изровил с ралото гърне с 80 римски денара от III век. Намервачът ми показа десетина екземпляра от находката. Те бяха от следните римски императори: Септимий Север, Север Александър, Гордиан III (антониниани) и Филип баща. Освен от изброените владетели, вероятно в останалата част има монети и от други владетели. При това село имало останки от старо селище и две могили.

Кирилово (Преславско). В землището на селото били намерени в нива две златни византийски монети. Едната е от императрица Теодора (Wroth, Catal. of the imp. Byz. coins, табл. LVI, 1, 2), а другата на Михаил VII с Мария (Wroth, цит. съч., LXII, 10). И за тази интересна находка липсват данни, както за обстоятелствата на намирането ѝ, тъй и за останалото ѝ съдържание, което е разделено между селяни и се продава прикрито на части.

Косовча (Новопазарско). При разтуряне на една частна къща в селото, работниците намерили до зида ѝ едно гърненце с 58 медни посребрени монети от голям и малък номинал на турския султан Махмуд II и една монета от Абдул Меджид.

Липница (Ботевградско). Един селянин като орал нивата си находяща се в местността „Преславица", в землището на с. Липница, намерил в браздите на два пъти осем тетрадрахми от първа македонска област. Една от тези монети ми бе показана от намервача.

Несебър. През м. септември 1947 г. били намерени случайно в брега край морето (в двора на ц. „св. Георги малки") златни византийски монети. От тази находка административната власт прибрала и изпрати в Народния музей в София девет екземпляра. Шест от тях са от византийския император Констанс II заедно с Константин IV (641—668) (вж. Wroth, Catal. the imp Byz. coins, табл. XXX, 20 и 21) и три на Константин IV Погонат (668—683) (вж. Wroth, цит. съч., XXXVI, 1). Тая част от находката се откупи за сбирките на музея.

Садовец (Луковитско). При обръщане лозе при това село един от работниците изровил случайно едно глинено гърне с 421 драхми на градовете Дирахион и Аполония на Адриатическо море заедно с 40 тетрадрахми на остров Тасос от II в. пр. н. е. От тази находка Вътко Танчов от Садовец ми показа 214 драхми и 30 тетрадрахми. За сбирките на Народния музей се откупиха 26 екземпляра. Всички монети, които видях от тази находка се отличаваха със своята запазеност.

Сапарева баня (Марекско). През м. октомври 1947 г. при каптиране извора на банята, работниците изровили из тинята в главата на извора три златни монети на римския император Максимиан Херкулес, 2 сребърни денара на С. Север, 1 на Елагабал, 1 Траян Деций, 1 — Филип баща, 1 дупондий на Антонин Пий, 1 бронзова монета на гр. Пауталия, сечена при Каракала, 1 на гр. Филипопол, Каракала. Освен монетите от същото място били извадени

и един златен пръстен с негативен образ на две уловени ръце, 1 сребърно пръстенче с изпаднала гема, 1 оброчна плочка на трите нимфи, 2 плочки на Асклепий и Хигия, 1 на Асклепий, 1 на тракийския конник с посвещение на Асклепий и отломки от други плочки на тракийския конник и на Асклепий. Всички изброени монети и предмети, с изключение на две от златните монети, постъпиха в сбирките на Народния археологически музей в София.

Силистра. При работа в лозята около града, работниците изровили из пръста една значителна колективна находка от медни византийски монети от XI век. От тази находка д-р Хараланов прегледал един дял у един от златарите в Силистра и отбрал за сбирката си следните екземпляри: 1 Михаил IV Пафлагонец (1034—1041) (Wroth, табл. LVIII, 3), 4 Константин IV Мономах (1042—1055) (Wroth, LIX, 6), 9 Константин X Дука (1059—1067) (Wroth, LXI, 6, 7 и 9), 2 Роман IV Диоген (1067—1071) (Wroth, LXII, 5) и 1 Михаил VII Дука (1071—1078) (Wroth, LXIII, 1, 2, 3). Повечето от монетите са с окислена повърхност.

Силистренско. Не са известни нито точното местонаходище, нито обстоятелствата на намирането и съдържанието на една интересна колективна находка от Силистренско, съдържаща сребърни монети на черноморски градове смесени с тетрадрахми на Александър III Велики и сирийския цар Селевк I. Една малка част от тая находка е попаднала в сбирката на д-р Хараланов от Коларовград. В нея се съдържат: 1 сребърна драхма на гр. Истрос, 1 на гр. Калатия, 5 тетрадрахми от типа на Александровите, сечени в гр. Месемврия, 1 тетрадрахма на Александър III Велики и 1 на Селевк I.

Тетрадрахмите със знака на гр. Месемврия се отличават с художествената си изработка.

Смочан (Ловчанско). При реголване едно лозе под „Калето“ при с. Смочан било намерено в пръстта гърненце с 45 имитации на тетрадрахми на македонския цар Филип III Аридей. Сведения за тая находка дължа на уредника на музея в гр. Ловеч, който купил цялата находка за Ловчанския музей.

Созопол. През м. август 1947 год. при разкопките на античния некропол на Аполония на Черно море били намерени в един гроб, положени в една плетена торбичка (сега прогнила напълно), 1 сребърен диобол и 53 дребни бронзови монети на Аполония. В друг гроб били намерени 7 сребърни диобола и 2 бронзови монети (с Аполон седнал върху омфал) на гр. Аполония. Монетите от двете находки постъпиха в сбирките на Народния археологически музей в София.

Черноколево (Чирпанско). Селяни от това село, като копаели пръст от могилата до селото, намерили варварски имитации на тетрадрахмите на остров Тасос от II в. пр. н. е. За съжаление и за тази находка не можахме да съберем достоверни сведения нито за състава ѝ, нито за броя на съдържащите се в нея екземпляри. Тя е била разнесена между селяните. Един екземпляр от тия имитации бе подарен за сбирките на Народния музей в София от един от намервачите.

1948 година

Александрово (Ловчанско). Работници от тухларната фабрика „Нов Изгрев“ в с. Александрово, като копали пръст, изровили неочаквано глинено гърненце с неизвестен брой сребърни и електронови монети от XIV в. От тази находка бяха изпратени в Народния музей в София 13 гроша от Ив. Александър с Михаил и 3 електронови монети на византийския император Андроник II с Андроник III.

Александрово (Казанлъшко). Славка Крумова Иванова като изваждала корени в гората до селото, намерила около стотина бронзови монети от македонските царе Филип II и Александър III Велики. Намервачката разнела находката. Дванадесет монети от нея постъпили в музея в гр. Казанлък и 3 в музея в Пазарджик. Сведенията за тази находка дължим на К. Н. Христович от Пазарджик.

Беленe (Свищовско). В един селски двор било изкопано случайно гърненце с 60 сестерци от римския император Траян. Находката купил местния католически свещеник. Сведенията дължим на Ст. Стефанов, уредник на музея в Свищов.

Бойница (Кулско). При оране в нивата на Цоко Живолов Иванов, намираща се в местността „Гюринска река", било изровено с ралото гърне с 18 талера от Мария Терезия (от следните емисии 1762, 1763, 1764, 1765, 1769 и 1780), 1 талер от Фердинанд II, 13 талера на гр. Рагуза (Дубровник) 1762, 1763, 1764, 1765, 1768, 1771, 1776 и 1777 и 44 големи сребърни монети от султан Селим III от 1788 год.

Българенe (Ловчанско). Един селянин от това село, като орал в нивата си, намираща се в местността „Поляните" (близо минавал стар път), изровил в браздата няколко тетрадрахми от македонския цар Филип II. От тях уредникът на музея в Ловеч Т. Петров купил един екземпляр. Върху опакото му има вдлъбнатина от остро оръдие. Вероятно на това място е имало и други екземпляри, разнесени от ралото из пръста.

Сталин. От непосредната околност на града произлиза една находка от сребърни тетрадрахми от III век пр. н. е. Обстоятелствата на намирането, както и точният брой на монетите в тази находка, остават неизвестни. За сбирката на музея в Сталин са купени от находката следните тетрадрахми: 5 от Александър Велики (два са с знака на гр. Калатия), 3 тетрадрахми от Лизимах (една с знака на гр. Перинт) и 1 тетрадрахма от Антиох I Сотер. Всички тези екземпляри са с много добре запазена повърхност.

Сталинско. Неизвестно точно где и при какви обстоятелства, са били намерени една шепа сребърни турски монети от XIV в. От находката показали на д-р В. Хараланов от Коларовград само девет екземпляра: 1 акче от султан Сулейман Баязид и 8 от султан Мурад I.

Видинско. Д-р Панайотов купил от един софийски сараф, част от колективна находка със сребърни западноевропейски монети от XVI и XVII век, намерени неизвестно къде в Видинско. Въпросният дял от находката съдържаше монети от следните владетели: Унгарският крал Владислав II (1490—1516), 9 монети от 1508, 1511 и 1512 (7 екз.) и 9 екземпляра без дата; Лудвик II (1516—1526) 2 монети от 1516 и 1520 и 2 развалени; австрийският император Фердинанд I (1521—1564), монети от следните емисии: 1523 (3 екз.), 1525 (2), 1526 (2), 1527 (3), 1528 (4), 1529 (5), 1530 (3) 1531, 1532 (4), 1533 (3), 1534, 1535 (8), 1536 (3), 1538, 1539 (4), 1540 (8), 1541 (2), 1542 (6), 1543 (4), 1544 (3), 1545 (7), 1548 (13), 1549 (16), 1550 (9), 1551 (9), 1552 (5), 1553 (10), 1554 (3), 155 (3), 1556 и 3 развалени, 1559, 1561, 1562 и 1563 (2).

Максимилиан II (1564—1576)—1564 1565, 1566 (2), 1568, 1569, 1571—1573 и 2 развалени. Рудолф II (1576—1619)—1577 (2), 1578, 1579, 1582, 1587, 1592; Матей I (1612—1619) — 1614, 1615, 1617, 1619 и 10 развалени; Фердинанд II (1592—1637), — 1630 и една развалена; Фердинанд III (1637—1657) — 1639; полският крал Сигизмунд III 11 гроша; Стефан Батори 2 гроша; Леополд I (1657—1705) 1692, 1698 и 10 без дата; Алберт Пруски 1536; Иохан Маркус, Бранденбург 1; Унгарски крале Петър (1038 — 1046 г.) 1; Стефан I (1000—1038) 2 екз.; Мария (1382—1392) 1; Славонски бановци 4 екз. и 20 развалени и неопределени монети. От тази находка постъпиха 38 екземпляра в Народния музей, дар от д-р Панайотов.

Враца. При копане зимник в двора на Илия П. Патарански на ул. „Отец Паисий" работниците намерили случайно до един стар зид десетина сребърни гроша от българския цар Ив. Александър с Михаил Асен. Находката била разграбена от работниците. Собственикът успял да вземе само една монета, която ми показа.

Върбица (Преславско). Един селянин, като орал на нивата си, изровил едно грубо глинено гърне, пълно с римски денари и антониниани от III век.

Намервачът показал на д-р Хараланов в Коларовград, комуто дължим сведенията за тази находка, 300 екземпляра. В тоя дял повечето били от Гордиан III и Филип II Араб. Имало и по малко монети от Септимий Север, Юлия Домна, Отацилия и др. Д-р Хараланов купил от тях само следните антониниани: Каракала 1, Юл. Домна 1, Гордиан III 1, Филип II Араб 3, Отацилия 1 и Балбин 1.

Гега, Доленска община (Петричко). През м. септември при копане основи за здравен дом в с. Гега, един от работниците изкопал случайно едно глинено гърне със сребърни западноевропейски и турски монети от XVI и XVII век, които се разпределят така: 27 талера и по-дребни монети от испанския крал Филип IV (1625 г.); 11 полуталера (?) (1616, 1617, 1624, 1625 и 1626) и 35 гроша от полския крал Сигизмунд III, 6 гроша от Стефан Батори (1583), 4 от трансилванския княз Габриел (1608 и 1610), 3 гроша и 12 полугроша от Рагуза (1627 и 1628), 3 полуталера от Франциск, 2 полуталера от Георг Вилхелм, Бранденбург, и 2960 дребни турски монети от XVII в. От тази находка се задържаха за сбирките на Народния музей в София само 22 монети от някои владетели. Останалите монети след проучването им се върнаха на общината.

Гиген (Никополско). На 25 август 1948 г. при разкопаване на една голяма зала с апсида в развалините на античния град Oescus, била изкопана на дълбочина 2 метра до западната й стена една голяма находка (около 3 кгр.) със сребърни монети от византийските владетели Иоан Цимисхий (Wroth, LIV, 14) и Константин IX Мономах (Wroth, LIX, 3). Монетите са били вложени в торбичка от тъкана материя, която с течение на времето се разпаднала. Всички монети бяха слепени на купчини от някакво твърдо и неразтворимо вещество, дължащо се вероятно на подпочвена вода. Находката постъпи в Народния музей в София.

Горно Паничерево (Казанлъшко). Един селянин, като орал в нивата си, намираща се на една височина над селото, сега наричана „Лагера“, намерил накуп голям брой медни корубести монети от XII век. Намервачът ми показа 20 екземпляра от тия монети. Те всички бяха от императора Алексий III Комнин. Отличават се с примитивната си изработка и неправилни краища. Петнадесет екземпляра от същите монети били предадени в музея в гр. Казанлък.

Горско Косово (Севлиевско). При копане дупки за засаждане дървета при това село, работниците изровили случайно на малка дълбочина около 50 килограма медни корубести монети. Находката била разграбена. От общината можаха да издирят и пратят в Народния музей в София само пет екземпляра: 2 от Исак I и 3 от Алексий III Комнин. Няколко екземпляра, според съобщение на уредника Т. Петров, попаднали и в музея в гр. Ловеч. Те са от Мануил I Комнин. Вероятно и останалите монети са били от византийски владетели от XII век.

Дорково (Пазарджишко). При копане на изба за кооперацията в селото били намерени в един меден съд сребърни женски накити и западноевропейски и турски златни и сребърни монети. Накитите състоящи се от 2 пръстена, обици, разни висулки и тасче с орнаменти, попаднали в музея в гр. Пазарджик. Четири от златните турски монети задържали в новооснованата музейна сбирка в Велинград. От тази находка бяха купени за Народния музей в София 1 дукат от република Венеция, девет златни монети от султан Сюлейман (1520—1567 г.) и сто акчета.

Драгойново (Първомайско). В едно лозе, намиращо се в местността „Хисарлък“, било изкопано случайно глинено съдче с златни и медни монети и едни малки везни. От тази находка ми показаха само три солида от византийския император Юстиниан I, един фолис и един половин фолис от същия владетел. За съжаление, и в този случай съдържанието на находката не можа да се установи.

Малък Преславец (Тутраканско). При разкопките на старото градище при това село, предприети от Българския археологически институт през лятото на 1948 г., бил намерен един изолиран меден съд, пълен с билонови римски монети от III век (2669 броя). Монетите се разпределят между следните владетели: Гордиан III 3, Филип II Араб 2, Траян Деций 19, Етрусцила 1, Хостилиан 2, Требониан Гал 16, Волузиан 13, Валериан 464, Галиен 824, Салонина 164, Макриан 1, Клавдий II 989, Квинтил 39, Аврелиан (270—275 г.) 130 и Вабалат с Аврелиан 1. Цялата находка се намира в Народния музей в София.

Николаево (Плевенско). През м. септември била намерена случайно в

една нива до с. Николаево находка с 18 сребърни монети от II в. пр. н. е. Находката прегледал Н. Стателов, аптекар, който ми съобщи, че тя се състои от 10 тетрадрахми от I македонска област и 8 тетрадрахми от Тасос (II период). Монетите били с много добре запазена повърхност.

Ореш (Свищовско). Редовни трудоваци, като работели по строящата се ж. п. линия Свищов—Ловеч, на 8 клм. от Свищов в местността „Ханчето", намерили гърне със сребърни западноевропейски и турски монети от XVIII век. Главната дирекция на трудовата повинност изпрати в Народния музей в София гърнето с 144 сребърни монети, които се разпределят така: 5 талера от гр. Рагуза (Дубровник) — 1755, 1759, 1763, 1765 и 1776 г., 1 талер от Мария Терезия 1780 и останалите монети са от султаните Мустафа III (1758—1771) и Абдул Хамид (1774—1783). Според писмено съобщение на уредника на музея в Свищов, свидетели твърдели, че във въпросната находка имало и златни монети.

Петокладенци (Свищовско). Селянинът П. П. Димитров, като копал дупки за поставяне греди за ограда на къщата си, намерил в земята накуп три златни монети (17 мм. диам.) от Султан Махмуд I (1731—1755), 2 златни (17 мм.) от Абдул Хамид I (1774—1788), 1 златна от Селим III (188—1802) 3 от Махмуд II (1808—1839), 1 без дата, 1 златна монета от Франц I (1746) и 1 дукат от венецианския дож Лудовик Манин (1789—1797 г.). За тази находка ми съобщи уредника на музея в Свищов, Ст. Стефанов, който я прегледал.

Петрич. Като поправяли шахтата за канала на родилния дом в гр. Петрич, един от работниците изровил неочаквано гърне с 213 западноевропейски сребърни монети от XVI и XVII век. Монетите са разпределят тъй: 152 талера от Батавската република от следните емисии: 1609, 1615, 1616, 1617, 1622, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1647. 1648, 1649, 1650, 1651, 1652, 1657, 1659, 1660, 1661, 1662, 1664, 1676; 9 талери от Фердинанд I австрийски император (1617, 3 екземпл.), 1646, без дата 5 екз.; Фердинанд II 7 талера: 1624 (3 екз.) 1636 и три без дата.

Фердинанд III — 7 талера: 1645—1653 (2). 1656, 1664.

Матей I — 6 талера; Рудолф II—4 талера: 1605, 1610, 1612; Максимилиан I —2 т. (1616, 1618); Леополд I — 7 (1621, 1632 (2 екз.), 1659, 1660 (2 екз.). Иохан Георг, Саксония — 1 (1642); Август, Саксония—1 (1577); Кристиан Иохан — 1; Сигизмунд III, Полша — половин талер; Филип III, Испания — 1 талер; Филип IV — 11 талера (1622, 1623, 1625, 1631, 1635 (2 екз.), 1636, 1649 (2 екз.) и 1693 (2 екз.); Албертиелисавета, Испания — 3 (1629).

Половина от тази находка постъпи в Народния музей в София.

Разград. При корекцията на коритото на р. Лом на 3 клм. от града, бригадирите изровили случайно на дълбочина 1·5 м. на брега на реката гърне с римски денари от II—III век.

Два денара от Траян попаднали в музейната сбирка в Разград.

Останалата част от находката била разграбена и разнесена между присъствуващите и затова не може да се установи броя на монетите и владетелите.

Свети Влас (Несебърско). Един селянин изровил случайно в лозето си няколко дребни монети от злато и електрон. Три екземпляра от тази находка купил Н. Ранков от София, който ми ги показа. Едната от тях представя третинка от златен статер на персийския цар Крез (Regling, Die Münze als Kunstwerk, табл. I, 10), втората монета е хекте от Кизик с образ на предна половина на куче, наляво и отдолу тунец. На опаката страна има вдлъбнат квадрат. Тежи 2·60 гр. Третата елктронова монета е хемихекте от Кизик с глава на риба(?) надясно. Зад нея изправен тунец, Опако същото. Тежи 1·4 гр. (Babelon, Traité, pl. 7, 2). Трябва да се съжалява, че цялото съдържание на тази важна в научно отношение находка остава неизвестно и непроучено.

Червена вода (Русенско). Един селянин изровил случайно в градината си едно гърне с медни (билонови) римски

монети от III век. Находката била разнесена. Намервачът показал на Н. Ангелов, уредник на музея в гр. Русе екземпляри от Аврелиан.

Черково (Старозагорско). На 4 декември 1948 г. жителът на Черково, Боню К. Джангозов, както си стоял подпрян на брадвата си в една местност на 2·5 клм. северно от селото, дръжката на брадвата хлътнала в една дупка, която той от любопитство разровил и намерил на малка дълбочина едно глинено гърне с медни корубести монети на византийски императори от XII век. Находката била разнесена от намервача. От нея общинската власт изпрати в Народния музей в София 13 екземпляра: 6 от Алексий III Комнин, 2 от Иоан II Комнин и 5 от Исак II Комнин. Други монети от същата находка, както ми съобщи уредникът Н. Койчев, попаднали в музея в Нова Загора.

Коларовградско. От непознато находище произхожда някаква колективна находка от сребърни акчета от XIV век. Не се знае и броя на съдържащите се в нея монети. На д-р В. Хараланов в града били показани 30 акчета от султан Мурад I (1390—1402 г.). Той взел за себе си само 5 акчета от Мурад I.

Т. Герасимов

Отделни находки от разни места

1. Димитриево, Чирпанско. В землището на селото е намерен римски бронзов пръстен-печат. Върху елипсовидната пластинка на пръстена (дъл. 1·5 см. и шир. 1·1 см.) е издълбано изображение на Персей. Той е прав, наметнат с мантия, която се прехвърля през лявото му рамо. Върху главата, обърната наляво, носи шлем. В лявата си високо вдигната ръка Персей държи главата на Медуза, а с дясната ръка се опира на овален щит, зад който се вижда изправен нагоре извит нож (харпа). Пръстенът-печат сега се пази в сбирката на основното училище в с. Димитриево. За находката съобщи главният учител, който беше любезен да изпрати восъчен отпечатък от изображението.

2. Драчево, Средецко. На около 3 клм. източно от с. Драчево в местността „Живачната могила“,[1] в нивата на Стоян Г. Гюров, била открита през м. април 1946 г. една яма с форма на голям кюп, издълбана в скалистия терен на местността, на около 0·50 м. под повърхността на земята. Дълбочината на ямата е 2·88 м., най-голяма ширина в средата 2·01 м., шир. на долния заостren край 0·80 м. Отгоре се намира четвъртит отвор 0·40 м. × 0·40 м. Той е бил похлупван с четвъртита плоча, от която са намерени четири парчета, паднали на дъното. Около отвора скалата е изравнена, за да приляга добре плочата. Издълбаването на ямата е станало с помощта на металически инструмент, ударите на който ясно личат. Вътре не са открити никакви културни останки. Тази яма е служела за запазване на храни. Подобни хранилища са открити у нас на няколко места: в махалата Карабаш при с. Равен (Ени Джумая), Крумовградско, вис. 2·30 м. и при с. Горно Брестово, Хасковско.[2] Около новооткритото хранилище и из цялата местност „Живачната могила“ се срещат многобройни керамични фрагменти от III—IV в. от н. е. Вероятно на това място е имало някакво антично селище. По сведения на селяни от с. Драчево, при оране били намирани железни гвоздеи с големи глави. На около 300 м. от гореописания обект на границата между Драчевското и Дебелтското землище са разположени пет малки могили, вис. около 2—3 м. На 2 клм. западно от селото по посока към Средец и до днес се пазят останки от стар път, който местното население нарича „римски път“. Вероятно това е пътят, който идва от Мраморно море, минава през Адрианополис (Одрин), с. Драчево, римската колония Деултум (с. Дебелт) и свършва на Черно море при Аполония (Созопол).

3. Дебелт, Бургаско. На 3 клм. източно от с. Дебелт, при днешната „Черкезова махала“, се намират развалините на римския град Деултум, основан от император Веспасиян (69—79 г. от н. е.). В нивата на Тодор Видинлиев, която отстои на

[1] Местността е осеяна с бели, лъскави кварцови камъчета, които местното население нарича „живачни камъчета“, отгдето идва и името ѝ.

[2] Известни ми са по устни сведения на др. В. Миков, ст. уредник на праисторическия отдел при Нар. археологически музей в София.

около 100 м. източно от развалините, е била открита при оране антична улица с посока север — юг. Намерени са седем правоъгълни камъни от бордюра със сив цвят. Общата им дължина е 8·20 м. Също така е запазена уличната настилка.

През м. февруари 1946 г. селянинът Христо Иванов Данев копал в общинските парцели срещу двора на Митуш Д. Камбуров. Той се натъкнал на масивна антична сграда, строена с тухли и големи мраморни блокове. В една от стените на сградата той намерил част от надгробна плоча, употребена като строителен материал. Плочата има четвъртита форма. Тя е направена от кафяв, трошлив пясъчник. Днес е висока 0·68 м., широка горе 1·02 м. и дебела 0·13 м. Липсва част от дясната половина на плочата. Надписът е на гръцки език. Височина на буквите: I ред — 5 см., II ред — 6·5 см., останалите редове — 5 см.

Θεοῖς κατα[χθονίοις]
Φορτουνᾶ[τα] . . . .
ζησάση [ἔτη] . . . .
καὶ Κασία Πρό[κλου ?]
μνήμης χά[ριν]

4. Коевци, Севлиевско. Под селото, на около 5 клм. западно от с. Сухиндол, започва скалист дол, наречен „Дерменджика“. Над него продължава също така скалисто корито „Пиздица“, в което се намира едноименна чешма. По северната стена на дола и по коритото и сега са още запазени грубо изработени камъни с големи размери. Намерени са подставки, от които само едната е оцеляла невредима. Тя има четвъртита форма, 1·5 м. × 1·5 м., вис. около 1 м. и сложно профилирани страни. Друг огромен, грубо изработен камък с форма на аркада лежи в дола до пътя за водениците. На много места личат следи от изкъртването на каменните блокове. В самото корито до реката и досега се вижда очертан кръг с диаметър около 2·5 м. с издълбан център. Д-р Христо Тод. Русев от гр. Сталин, който съобщава гореспоменатите сведения, предполага, че каменният материал в римския град Nicopolis ad Istrum, при днешното с. Никюп, Търновско, е донесен от каменната кариера под. с. Коевци, което отстои на около 40 — 50 клм. Основание му дава само формата и размерите на каменните блокове. Едно обстойно изследване на каменната кариера под с. Коевци и сравнение на характера на камъка ѝ с тоя употребен в Nicopolis ad Istrum ще хвърли повече светлина по тоя въпрос.

5. Пор. Кърджиево, община Коритен, Толбухинско. Непосредствено до селото се намират останки от антични постройки, които се откриват при копаене в нивите на дълбочина 0·80 м. — 1 м. В тая местност е изровен четвъртит жертвеник, изработен от бял едрозърнест мрамор, с долен и горен придав (Ablauf). Височина 0·52 м., само на тялото на жертвеника 0·29 м., ширина на тялото 0·20 м., шир. на долния придав 0·27 м., на горния 0·26 м. Сега камъкът служи за подпора на един малък чардак в двора на Никола Панчев Панчев от с. Пор. Кърджиево.[1]

Върху едната страна на жертвеника е издълбано посвещение на гръцки език в чест на богинята Кора (Персефона). Надписът е грижливо изписан и добре запазен. Вис. на буквите 0·025 м. — 0·03 м.

Πειέσου-
ς δς καὶ Γ-
είσου θεᾶ
Κόρῃ εὐχ-
αριστήρι-
ον ἀνέθη-
κα

Надписът произхожда от римската епоха.

6. Арчар, Видинско. През м. април 1946 г. при реголване на лозе в местността „Калето“ селянинът Иван Ив. Коларов намерил няколко бронзови предмета от римската епоха:

1. Вотивна бронзова статуйка на Зевс, вис. 0·044 м. Отчупени са краката и лакетната част на дясната ръка. Нар. археологически музей в София, инв № 7125. Обр. 261. Богът е представен брадат, прав, обърнат напред стъпил на десния си крак, а левият му крак е облекчен. Наметнат е с къс химатион, прехвърлен през лявото му рамо, като гърдите и гърбът му остават

[1] За находката съобщава др. А. Маргос, бивш учител в с. Поручик Кърджиево. Надписът е според неговия препис.

голи. В дясната, спусната надолу ръка, Зевс е държал, вероятно, патера, а в лявата ръка, над която е прехвърлен краят на химатиона, е държал светкавица.

2. Две бронзови ключалки, едната от врата, а другата от сандъче с шест дупчици, от които едната дупка е двойна[1] (обр. 262). Нар. археолог. музей в София, инв. № 7113.

а) дъл. 0·065 м., шир. 0·015 м. и деб. 0·004 м.

б) дъл. 0·049 м., шир. 0·01 м. и деб. 0·02 м.

Обр. 261. — Римска бронзова статуйка на Зевс от с. Арчар, Видинско
Fig. 261. — Arčar, arr. de Vidin. Statuette romaine en bronze représentant Zeus

3. Бронзово сюрме,[2] дъл. 0·088 м., шир. 0·017 м., деб. 0·02 м. На единия край има два продупчени четвъртити издатъка, а на другия край една дупка за приковаване. Инв. № 7113 (обр. 262).

4. Шест плоски бронзови халки с прикачени към тях бронзови куки, диаметър 0·042 м.[3] Инв. № 7113 (обр. 262).

[1] За друга римска ключалка от с. Арчар вж. ИАД IV, 1914, 285, обр. 259 (Народен музей в София, инв. № 5581). За ключалки от Свиленград вж. Ив. Велков, ИАИ XIV, 1940—42, 203, обр. 282. Върху римските ключалки за врати и сандъчета вж. A. I. Gaheis, Das römische Tür- und Kastenschloss. AB XXVI, 1930, 231 сл.

[2] За подобно сюрме от Свиленград вж. Ив. Велков, цит. място.

[3] Ив. Велков, цит. място.

7. Панчарево, Софийско. През м. май 1947 г. при разширяване на досегашната сграда на Панчаревската минерална баня се оказа, че тя е построена върху римски основи. Те са зидани с обли речни камъни, споени с бял, много здрав хоросан. Над каменната зидария започват редове от тухли. Тухлите са червени, добре изпечени и квадратни с размери 35×35×5 см. На някои места се виждат малки поправки на стените, направени с бял хоросан, примесен със стрити дребно червени

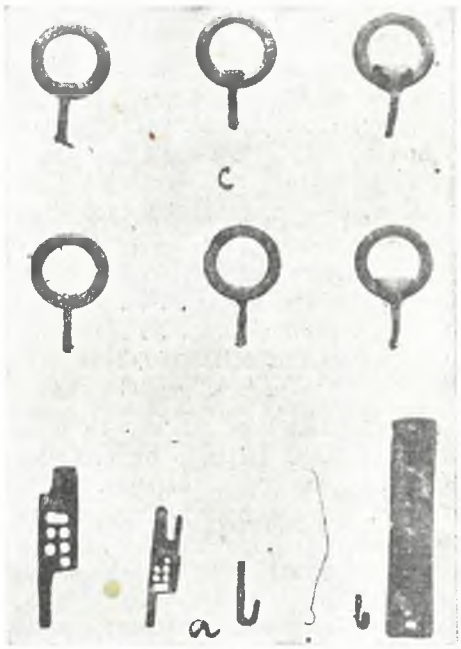

Обр. 262. — Римски ключалки и халки от с. Арчар, Видинско
Fig. 262. — Arčar, arr. de Vidin. Serrures et anneaux romains

тухли. Те, несъмнено, са от късноримско или ранновизантийско време. В стената, която днес отделя малкото от голямото помещение на банята, е взидана оловна тръба с наклон надолу към голямото помещение. През нея се е стичала топлата минерална вода. Тръбата е дъл. 2 м., диаметър 0·15 м., деб. 0·007 м. Тя не е била използувана при сегашното състояние на банята, а е принадлежала още към античната сграда.

На мястото, където преди да се започне разширяването на Панчаревската баня се

е намирала стаята за събличане, се откри късноримски или ранновизантийски под от едно помещение, принадлежащо към банята и снабдено с ниша. Подът започва от нивото на земята за разлика от споменатите по-горе малко и голямо помещение, чиито основи са около 2 м. под земята. Той е иззидан с обли камъни, свързани с бял, много здрав хоросан смесен със стрити дребно червени тухли. Над каменната зидария са запазени само два реда тухли, с размери 33×33×5 см. Повърхността на пода е измазана с хоросан. Не са запазени никакви следи от стените на помещението. Това помещение е било пристроено, когато са били направени поправките с розов хоросан в първоначалната сграда на банята.

Панчаревската минерална баня потвърждава предположението, че една голяма част от днешните минерални бани в България са възникнали на мястото на антични бани.

В двора на банята, непосредствено до стаята за събличане, се намери надгробен паметник от римско време с четвъртита форма и сложно профилиран горен и долен придав. Направен е от сиво-черен мрамор с бели петна. Вис. 1·16 м., шир. на придавите 0·55 м. и деб. 0·51 м., шир. и деб. само на тялото — 0·37 м.

Върху едната страна на паметника е издълбан гръцки надпис. Вис. на буквите: 2·5 — 3 см., Φ (2 р.) — 4 см. Надписът гласи:

Ἀλφίῳ ἥρωι πεν-
θεριδῖ Φορτουνᾶ-
τος ἔθετο γαμβρὸς
καὶ Ἀρεθούσῃ ἀ-
θανάτῳ συνβίῳ
μνήμης χάριν
χαῖρε παροδῖτα

Jota adscriptum е изписана само при думата *ἥρωι*; *πενθεριδῖ* = *πενθεριδεῖ*; *συνβίῳ* = *συμβίῳ*; *παροδῖτα* = *παροδεῖτα*.

Паметникът е издигнат от Фортунат в памет на неговия шурей Алфий и на съпругата си Аретуза. Покойният Алфий е почетен с титлата *ἥρως*.

Според палеографските особености паметникът може да се отнесе към II — III в. от н. е. Той не е намерен in situ, а е донесен от друго място, вероятно от близката околност.

8. Батак, Павликенско. На 25 април 1947 г. в двора на Т. К. З. стопанство, при копаене на пръст за тухли, на дълбочина 0·60 м. бил открит римски гроб, ориентиран североизток—югозапад. Главата на умрелия била на югозапад. Гробът е дълъг 2·05 м., шир. 0·84 м., шир. на стените — 0·17 м. и дълб. 0·40 м. Той е направен от червени, добре пзпечени и много здрави тухли с прокарани с пръсти успоредни линии по диагоналите. Употребени са три вида тухли. Стените за иззидани с тухли с размери 0·34×0·17×0·04 м. Подът е бил покрит освен с тоя вид тухли още и с друг — 0·34 × 0·34 × 0·04 м. (двойно по-голям от първия вид). Три големи тухли с размери 0·57 м. × 0·57 м. × 0·055 м. са служели за похлупак на гроба. Спойката между тухлите е била кал (обр. 263).

Обр. 263. — Римски тухлен гроб от с. Батак, Павликенско
Fig. 263. — Batak, arr. de Pavlikeni. Tombeau romain en briques

При отварянето на гроба костите на погребания били полуизгнили и разпръснати. Запазени са добре крайниците и черепът. В гроба са намерени следните предмети:

1. Стъкленица с тънки стени, безцветна, с конусовидно тяло, с тясна и висока шийка и вдлъбнато в средата дъно (вис. 0·12 м.). Сега е счупена на две части.

2. Стъкленица с тънки стени, светлозелена. Върху долната част на тялото има вдлъбнатини. Шийката е тясна и много висока. Вис. 0·133 м., шир. 0·045 м. Сега е счупена на няколко части.

3. Фрагмент от грубо изработен сиво-черен домашен глинен съд.

4. Фрагмент от костена игла с нарези по нея, дъл. 0·04 м.

В гроба е била погребана несъмнено жена. Погребението трябва да се отнесе най-късно към края на III в. от н. е. Изглежда че този гроб не е единствен. В тая местност трябва да се очакват и други гробове. Наличността на античен гроб от римската епоха подсказва, че е съществувало някакво селище на мястото на с. Батак или някъде близо до него. Действително това се подкрепя от няколко случайни находки в селото. Така напр.:

1. В двора на Иван Георгиев (даскала) преди пет години била намерена колективна находка, състояща се от около 100 монети, от които днес са запазени половината. Само една монета (сребърна) е от времето на римския император Домициан (81—86), а останалите са от III в. от н. е., сечени при Максимин Тракс (235—238), Гордиан III (238—244), Филип I (баща) (244—249), Филип II (син) (244—249), Деций и жена му Етрусцила (249—251). Монетите са направени от сребро и други примеси. Част от тях сега се пазят у намервача.

Обр. 264. — Римски мраморен капител от с. Батак. Павликенско

Fig. 264. — Batak, arr. de Pavlikeni. Chapiteau romain en marbre

2. В северната махала на с. Батак в дворовете на Стоян Андреев, Сави Желязков, Димитър Данаилов Дойков и др. са намерени в миналото части от римски мраморни колони, бази, капители с волути (обр. 264) и зидове от малки постройки, направени от тухли с размери 0·34 × 0·31 × 0·04 м. В двора на Димитър Д. Дойков и днес още е запазен свод от някаква римска постройка.

3. При реголване на лозето на Николай Трифонов Минев в местността „Маната“ на югоизток от с. Батак е била открита римска оброчна плочка (сега е запазена само горната половина) с изображение на Херкулес (обр. 265). Вис. 0·235 м., шир. 0·22 м. и деб. 0·05 м. Съхранява се в училищната сбирка на селото. Херкулес е представен прав, обърнат напред, гол, лъвската му кожа пада върху лявата му ръка. В последната той държи ябълка. В дясната спусната надолу ръка той се е подпирал на кривака си, който днес липсва.

На около 2 клм. източно от с. Батак се намира голяма изкуствена могила, наречена Али баба тепе или Плоска могила. Диаметър при основата 35 м., вис. 6 м. При сондаж на селяни от селото били намерени човешки кости.

Местността „Капаран-дере“ е осеяна от множество керамични фрагменти от старо селище, но засега материалът е много оскъден и не може да се каже с положителност от кое време е то.

9. Карайсен, Павликенско. През пролетта на 1941 г. при разширение на т. н. „Кончово кладенче“ (сега не съществува), намиращо се непосредствено до Семова чешма, на около 300 м. югоизточно от селото, селянин намерил горните части на две римски надгробни плочи, употребени като градивен материал.[1] По сведения на селяни, които взели участие при копаенето на кладенчето, на същото място останали още няколко парчета от каменни плочи, които те не могли да извадят. Вероятно те представляват долните части на разглежданите по-долу надгробни плочи, които днес са отчупени. Сега се намират при паметника на Стефан Караджа до общината.

1. Горна част от надгробна плоча, изработена от едрозърнест мрамор, вис.

[1] Кратко съобщение за находката е дал Ст. Стефанов, ИАИ XIV, 1940—42, 275 сл., обр. 380. Обаче размерите на паметниците са неточни и надписите са предадени непълно. Съвсем произволно са датирани в 280 г. от н. е. от Р. Ив. Русанов и Ив. В. Ванев, Павликени и Павликенския край. София 1940, с изображения на плочите (библ. „Нови хоризонти“ № 1).

Обр. 265. — Оброчна плочка с изображение на Херкулес от с. Батак, Павликенско
Fig. 265. — Batak, arr. de Pavlikeni. Plaque votive avec la figuration d'Hercule

1·25 м., шир. 1·25 м. и деб. 0·28 м. (обр. 266). В полето над надписа между две колони с коринтски капители е представен дъбов венец превързан с панделка, а до него тракийски конник в бавен ход надясно. Конят е стъпил с левия си крак върху един жертвеник. Конникът е наметнат с развяваща се хламида. В дясната си ръка държи копие, готов да го хвърли, а с лявата ръка — юздите на коня. Във вдлъбнатото, заградено от рамка надписно поле, днес са запазени три цели реда и слаби следи от четвърти. Вис. на буквите—0·08 м., буквите D и M (I ред) — 0·105 м. Надписът гласи:

D(is) M(anibus)
P(ublius) Aelius gerrius
ex duplo vet(eranus)
[Vi]xit annos...

2. Горна част от надгробна плоча, направена от същия мрамор, както предходната, вис. 1·10 м., шир. 0·96 м. и деб. 0·29 м. (обр. 267). В полукръгло, вдлъбнато поле с акротерии по краищата, са изработени бюстовете на мъж, момиченце и жена. Те са зле запазени. В профилираното, вдлъбнато надписно поле са оцелели до днес само два реда, последният малко развален. Вис. на буквите — 4 см., буквите от I ред 5 см. Надписът гласи:

D(is) M(anibus)
Flavia Iulia Fl. Apon

10. Мътница, Коларовградско. Римска бронзова фибула с кръстовидна форма, отгоре позлатена, дъл. 0·073 м. и шир. 0·05 м. Дъгата и иглодържателят са украсени. На предната част на фибулата се намират три шесторъбести топчета. Сега иглата липсва. Фибулата е от III—IV в. от н. е. Нар. археол. музей в София, инв. № 7311.

Теофил Иванов

Antiquités nouvellement découvertes

1. Dimitrievo (arr. de Čirpan). Dans l'école du village se trouve un anneau sigillaire en bronze. Persée y est représenté tenant

[1] Duplo = duplario. За eduplarii вж. RE V, 1842 сл. и DA I, 415.

Обр. 266. — Римска надгробна плоча от с. Караисен, Павликенско
Fig. 266. — Karaisen, arr. de Pavlikeni, stèle funéraire romaine

la tête de la Méduse dans la main gauche et s'appuyant sur un bouclier ovale de la main droite.

2. Dračevo (arr. de Sredec). A 3 km. à l'Est du village a été découverte une fosse creusée dans le rocher en forme de dolium. Prof. 2 m., 88, larg. du milieu 2 m., 10; la partie inférieure est taillée en biseau et large de 80 cm. Ouverture carrée au-dessus. La fosse a servi à la conservation de nourriture. Non loin de là se trouvent les restes d'une station antique et d'une vieille route.

3. Develt (arr. de Burgas). A 3 km. à l'Est se trouvent les ruines de la ville antique de Deultum où l'on a découvert aussi une rue pavée de pierres. On y a découvert de même un bâtiment antique construit en briques et un gros bloc de marbre. Dans un des murs a été encastrée une dalle funéraire portant une inscription de 5 lignes (v. p. 327).

4. Koevci (arr. de Sevlievo). Il s'y trouve une antique carrière de pierres, dans laquelle on voit encore des bases de colonnes antiques inachevées. La carrière se trouve à 40—50 km. environ de Nicopolis ad Istrum.

5. Por. Kărdzievo (arr. de Tolbuhin). Près du village se trouvent des restes de bâtiments antiques. On y a trouvé un autel en marbre; haut. 52 cm. Sur l'un des côtés est gravée une dédicace à la déesse Corée (v. p. 327).

6. Arčar (Ratiaria, arr. de Vidin). En 1946 ont été découverts les objets suivants:

Statuette en bronze de Zeus; haut. 4 cm. (fig. 261). Maintenant au Musée national archéologique de Sofia.

Deux serrures en bronze (fig. 262).

Verrou en bronze (fig. 262 b).

Anneaux en bronze étroits portant des crochets, diam. 3 cm., 2 (fig. 262 c).

7. Pančarevo (arr. de Sofia). Au cours des réparations des bains minéraux on a trouvé des soubassements romains construits en cailloux ronds, tirés de la rivière, et en briques. On y a constaté encore des restes de constructions romaines ou byzantines. A été découvert aussi une stèle funéraire romaine; haut. 1 m., 16, larg. 37 cm, épais. 37 cm. Sur l'un des côtés il y a une inscription grecque (v. p. 329).

8. Batak (arr. de Pavlikeni). A 60 cm. de profondeur on a découvert un tombeau

romain. Long. 2 m., 05, larg. 84 cm, prof. 40 cm. Le tombeau est bâti en briques (57 × 57 × 5 cm. (fig. 263). Outre le squelette, on y a trouvé les objets suivants:

Flacon à galbe conique et à col étroit. Haut. 12 cm.

Flacon à enfonçures dans le bas du galbe et à col très haut. Haut. 13 cm., 3, larg. 4 cm., 5.

Fragment d'un vase en terre cuite exécuté grossièrement.

Обр. 267. — Римска надгробна плоча от с. Караисен, Павликенско

Fig. 267. — Karaisen, arr. de Pavlikeni. Stèle funéraire romaine

Fragment d'aiguille en os avec incisions. Long. 4 cm.

Cette localité a été habitée à l'époque romaine. Les diverses trouvailles de ce village en sont la preuve.

Trouvaille collective d'environ 100 monnaies du I^e^ et du IIIe s. Colonnes, bases, chapiteaux (fig. 264) et fondements de batisses en briques. Plaque votive représentant Héraclès (fig. 265). Haut. 23 cm., 5, larg. 22 cm.

Teofil Ivanov

Отделни находки от южна България

1. Голямо Конаре, Пловдивска околия. В читалищната сбирка на селото се съхранява една човешка нога от изпечена глина. Ногата е обута в сандал. Това личи от ремъците, който са изобразени релиефно отгоре. Тя е счупена от глезена. На ходилото е издълбана с вглъб подметката на сандала. В средата ѝ е издълбан негативен надпис (обр. 268, А).

2. Чоба, Пловдивска околия. В музейната сбирка при училището се намират един железен връх за стрела, дължина 0·06 м., шир. при ушите на стрелата 0·016 м. и деб. 0·005 м. (обр. 269, Г); едно парче от мраморна плоча, на което личат два реда гръцки надпис.

На единия се четат буквите: ραλιετ; и един бронзов римски печат, дълж. 0·06 м. и шир. 0·025 м., деб. 0·005 м., височината на дръжката е 0·02 м. Отдолу на печата се чете следното име: Q: POMPEI SATVRNINI (обр. 268, Б).

3. Гара Въча, Пловдивска околия. Бронзова халщатска фибула, изкопана на 2 м. дълбочина в двора на аптекаря Борис Михов през пролетта на 1946 год. Фибулата е покрита със зелена патина. Дълж. 0·09 м., вис. 0·055 м., дебелина на лъка — 0·005 м. (обр. 268, В).

4. Върбен, Пловдивска околия. Селянинът Иван Неделев, от селото ми показа две македонски бронзови монети от Филип III Аридей (323—316), намерени в землището на селото, една византийска медна монета от времето на Василий II (976—1025) и една игла с част от лъка на халщатска бронзова фибула, изкопана от могилата Клисе-тепе всред селото; дълж. 0·12 м., вис. 0·055 м., деб. 0·004 м. (обр. 268, Г).

5. Бедняково, Чирпанска околия. Бронзова фибула, направена от тел, дълж. 0·037 м., вис. 0·025 м., деб. на тела 0·001 м. Тя е изкопана от могилен гроб. Покрита е с зелена патина (обр. 268, Е).

6. Месемврия. Гръцки тип бронзова фибула, направена от тел, дълж. 0·025 м., вис. 0·033 м., деб. 0·002 м. (обр. 268, Ж).

7. Розовец, Пловдивска околия. На запад от селото се намира Бабешкото градище. В него са намерени три железни върха за стрели, а в останките на манастиря Св. Никола е намерен каменен негатив за леене на кръстовидна украса. Върховете за стрели са дълги: 0·14, 0·08, 0·08 м. а негативът е дълъг 0·035 м., шир. 0·03 м., деб. 0·01 м. (обр. 269, А, Б, В и обр. 268, 3).

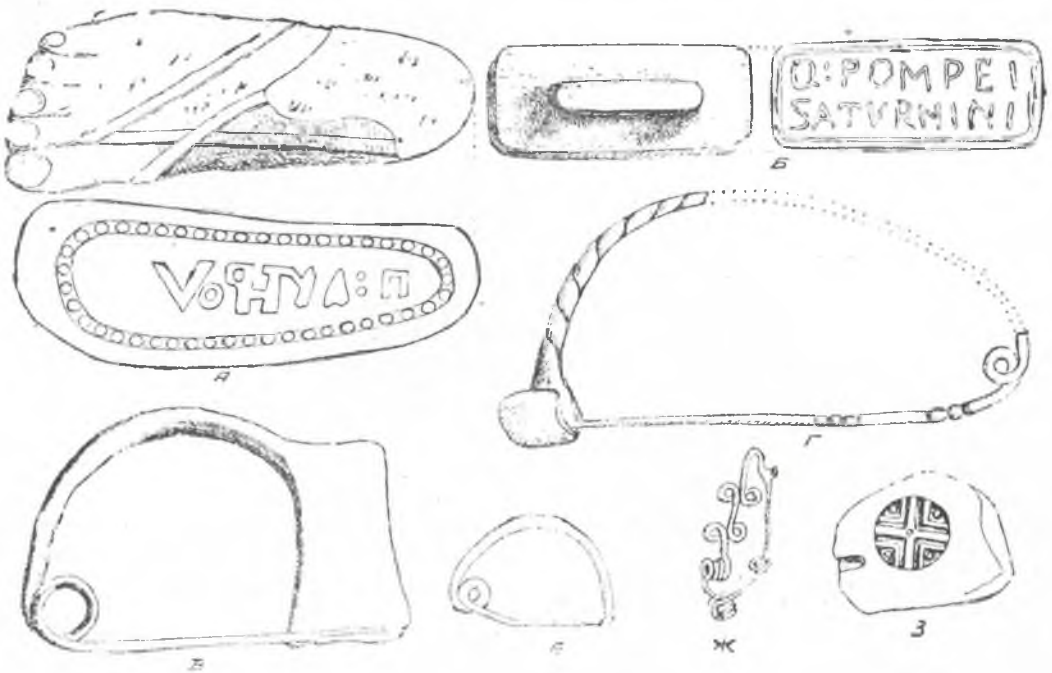

Обр. 268. — Различни старини
Fig. 268. — Antiquités divers

8. Михайлово, Старозагорска околия. На северния край на селото се намира Келненската могила. Тя е възникнала на левия бряг на р. Азмак. Висока е 7 м. и има диаметър при основата 75 м. Открихме я за първи път през есента на 1931 год.[1] Тогава намерих по повърхнината на могилата множество фрагменти от глинени съдове, работени на ръка и украсени с рисувани с графит орнаменти, с инкрустирани орнаменти и без орнаменти, много бойни топки, огладени каменни брадвички, части от ръчни мелници, кости, зъби и рога от животни, черупки от миди и охлюви и др. праисторически материали. За тази могила съобщих на В. Миков, който я вписа в списъка на откритите у нас селищни могили.[2] По-после Н. Петков посети могилата и публикува материали от нея.[3] По всичко изглежда обаче, че могилата и намиращите се в нея материали са правели впечатление на михайловци. Те събирали каменни брадвички и други праисторически материали и ги изпращали в музеите. В Пловдивския народен музей са изпращани каменни брадвички и др. материали на три пъти: през 1938, 1940 и 1942 год. В праисторическия отдел на музея се съхраняват сега 16 огладени каменни брадвички, дълги от 0·03 до 0·085 м.

Брадвичките са плоски. Те имат трапецовидна форма. Ъглите на стените им са слабо заоблени. Подострянето на брадвичките е станало косо от едната или от двете страни. Малките брадвички не могат да имат никакво практическо приложение, а са служили за култови цели.[1]

Заедно с брадвичките в музея е постъпила от същата могила остра част от фрагмент от каменна брадва-чук. Тя има черен цвят, дълж. 0·08 м., шир. 0·05 м., и диаметър на дупката за дръжката

[1] При проучванията си бях придружен от проф. Д. П. Димитров, който проучваше римския път от Пизос до Арзос. ИАИ VII, 1932 — 1933, 297.

[2] В. Миков, Предисторически селища и находки в България, София 1933, 84.

[3] Н. Петков, Селищна могила при с. Михайлово, Старозагорско. ИАИ VIII, 1934, 433, обр. 245.

[1] Р. Попов, Предисторически култови брадви в България. ГПНБМ 1925, 103.

Обр. 269. — Железни върхове за стрели
Fig. 269. — Pointes de flèches en fer

Обр. 270. — Различни праисторически старини
Eig. 270. — Antiquités prehistoriques divers

0·023 м., инв. № 2773, а така също и един костен прешлен за вретено с диам. 0·045 м., деб. 0·005 м. и диам. на дупката за вретеното 0·005, инв. № 2460 (обр. 270).

Описаните материали са от каменно-медния период.

Петър Детев

Quelques trouvailles détachées de la Bulgarie du Sud

1) Goljamo Konare (arr. de Plovdiv). Pied droit en terre cuite. Sur la plante du pied est conservée une inscription en négatif (fig. 268 а).

2) Čoba (arr. de Plovdiv). Dans l'école du village se trouvent les objets suivants: pointe de flèche en fer (fig. 269 г); fragment d'une dalle en marbre avec inscription grecque de deux lignes, illisible; sceau en bronze: Q. Pompei Saturnin (fig. 268 б)

3) Gare Văča (arr. de Plovdiv). Fibule hallstattienne en bronze. Long. 9 cm. (fig. 268 в).

4) Vărben (arr. de Plovdiv). Ont été trouvées des monnaies de bronze de Philippe III Aridée, une monnaie byzantine en cuivre de Basile II et une fibule Hallstattienne en bronze, long. 12 cm., trouvée dans un tumulus (Klise-tepe) au milieu du village (fig. 268 г).

5) Bednjakovo (arr. de Čirpan). Fibule en bronze, long. 3 cm. 7,trouvée dans la tombe d'un tumulus (fig 268 е).

6) Mesemvria. Fibule en bronze, long. 2 cm. 5 (fig. 268 ж).

7) Rozovec (arr. de Plovdiv) A „Babeško Gradište" ont été touvées trois pointes de flèche en fer, long. 14 cm. 8 et 8 cm., Dans les ruines du monastère St. Nicolas a été trouvé un moule de pierre qui a servi à couler des croix métalliques (fig. 269 А,Б,В et 268 з).

8) Mihajlovo (arr. de Stara Zagora). Dans la partie Nord du village se trouve un tell, haut. 7 m., diam. 75 m. Le tertre n'a pas été fouillé. A la surface ont été trouvés et envoyés au Musée national de Plovdiv 16 hachettes en pierre (long. 3 cm., 1—8·5 cm. 5), 1 fragment de hache-marteau et une fusaïole en os (fig. 270).

Peter Detev

Оценки на книги

А. В. Арциховский, Введение в археологию. Издание 3-е переработаное и дополненное. Московский ордена Ленина государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва 1947, 218 стр.

В този кратък Увод в археологията Арциховски е събрал и систематизирал най-важните данни за развитието на веществената култура на Европа и Близкия изток и особено на Съветския съюз. По такъв начин тази книга се явява ценно помагало както за студентите от Историческия факултет, така и за всички, които се интересуват от миналото на човечеството. Но главната, основна заслуга на автора е, че той, като проследява праисторическите, античните и средновековни паметници, навсякъде изхожда от принципите, легнали в основата на съветската археология. Той решително скъсва с формалистичното отношение към паметниците и ги разглежда като исторически източници. Дори и на художествените произведения се спира дотолкова, доколкото те могат да бъдат обект на историческо изследване. В лекциите посветени на Египет, Гърция и Рим, той разглежда не прекрасните творби на античното изкуство, което е задача на друга наука, именно на историята на изкуството, а жилищата, оръжието, накитите, оръдията, съдовете и монетите на тези страни. В предговора си Арциховски подчертава, че археологията е един отдел от историята, че тя е наука, която изучава миналото на човечеството по веществените паметници. „Историческото явление може да не остави следа нито в архивите, нито в летописите, — пише той, — но следа винаги остава в земята и археолозите трябва да я намерят." Маркс-ленинският мироглед и историко-материалистическият метод са помагали на автора да отбере измежду огромния веществен материал най-съществено за всяка епоха и за всяка култура от историческото развитие, за да може най-пълно и най-правилно да ги характеризира.

Като разглежда в първите три лекции палеолита, Арциховски го свързва с геологичните промени и климатичните условия, които според съветските археолози са изиграли изключителна роля в живота на предисторическия човек. Ледниковите периоди на четвъртичната ера са принудили скитащия се из горите човек да потърси убежище в пещерите, да приспособи кожите на убитите зверове за дрехи и да овладее огъня.

При обяснение произхода на човека, Арциховски пръв ясно проследява съединителните звена между маймуната и човека, макар и въз основа на отдавна известни в науката факти. Тези звена са питекантропът, синантропът, хайделбергският човек и неандерталецът, за да се стигне до homo sapiens или неоантропът. Като се позовава на твърдението на Енгелса, че трудът е създал човека, с което Енгелс гениално е допълнил ученисто на Дарвина за очовечаването на маймуната, Арциховски пише: „Това е особено важно за археолозите и тук се вижда значението на археологията, като наука, която изучава оръдията на труда". Верен на този свой извод, той проследява постепенно развитието на каменните оръдия през тази епоха, предназначението и техниката на направата им. Интересни са съпоставките му между разните културни епохи — в продължение на 99% от периода на съществуването си човечеството е познавало само каменните оръдия.

През ранния палеолит, който е преди ледниковите периоди в самото начало на четвъртичната ера, човек е живял из горите на големи стада, като се е хранил с плодове, корени и дребни животни. Тогава той е бил в низшата степен на дивачество според класификацията на Енгелс-Моргана. Следва заледяването, което научило човека да си служи с огъня, да използува пещерите за жилище и кожите на животните за дрехи. Ловът станал главно средство за препитание, и това довело от една страна до по-тясно сплотяване на човека в ловни колективи, а от друга страна до усъвършенстване и разнообразяване на каменните оръдия. Това е средната степен на дивачество според класификацията на Енгелс-Моргана. Преминаването от средния към късния палеолит се характеризира с бързото усъвършенстване на човешкия род — неандерталецът се измества от неоантропа. Това явление съветските археолози и антрополози обясняват с прехода към родовия строй, при който е възникнала екзогамията и е било премахнато кръвосмешението. През късния палеолит се забелязват първите наченки на изкуството. От тази епоха масово се срещат малки, предимно женски статуетки, които, както е известно, свидетелствуват за първенствующата роля на жената, за матриархалния родов строй.

Следващите три лекции са посветени на мезолита, неолита и енеолита. В началото на неолита се появяват лъкът и стрелите; този период се определя от Енгеле-Моргана като висша степен на дивачество. Керамиката, която се явява през неолита, е едно от най-важните изобретения в историята на човечеството и с нея започва прехода от дивачество към варварство. През тази епоха от събирането на зърна и корени се развива земеделието, а от лова—скотовъдството. За неолита са характерни селищата с рисувана керамика, разпространени от Китай до Дунава, които отбелязват една и съща степен на обществено развитие и които Арциховски характеризира със следните пет общи признака: 1) господство на мотичното земеделие над другите видове стопанства; 2) поява на медни оръдия при значително преобладание на кремъчните; 3) големи, обикновено глинени къщи на големи първобитно-общинни колективи; 4) глинени женски статуетки, характерни за материнския род;

5) рисувана, т. е. покрита с орнаменти, нанесени с четка керамика. Разните страни са преминали в различно време този стадий на обществено развитие; селищата с рисувана керамика във Вавилон и Египет датират още от V—IV хилядолетие пр. н. е., докато украинските находки с такава керамика са от III хилядолетие пр. н. е. В Германия, Франция и други страни на Европа също са разпространени селища с мотично земеделие, но за тях е характерна лентестата керамика. На Балканския полуостров в селищата от тази епоха се среща и лентеста, и рисувана керамика.

В двете си лекции, посветени на материалната култура на Двуречието и Египет, Арциховски се спира предимно на оръдията на труда, на оръжието, накитите и керамиката. Художествените паметници на тези древни култури представят за него интерес само дотолкова, доколкото те се явяват представители на материалната и духовна култура на тази епоха и доколкото са необходими за по-правилното изтълкуване на основните археологически материали. За да докаже разлагането на родовия строй и появата на класовото робовладелско общество, Арциховски привежда за пример погребенията, при които заедно с умрелия са били заравяни роби и робини.

Появата на грънчарското колело Арциховски отбелязва като друг много съществен признак за възникване на класовото общество. При родовия строй съдовете са се приготовлявали на ръка от жените, което е доказано по етнографски паралели и дактилоскопични отпечатъци. С разделението на труда и все по-тясното обособяване на занаятите, което неминуемо води към възникване на класовото общество, явяват се и грънчари. За тях грънчарското колело е необходимо, защото то подобрява и ускорява производството. Като се възползува от данните на английския учен Чайлд, че грънчарското колело се е появило най-напред в Двуречието — още в края на IV хилядолетие пр. н. е., а в някои страни на Западна Европа едва в II — III в. от н. е., Арциховски обяснява тази бавност на разпространението му с това, че то е проникнало само в онези страни, в които на определен стадий от обществото развитие са възниквали занаятите.

За веществената култура на Египет, която може добре да се проследи по стенописите на гробниците, интересно е противоречието между сложната напоителна система и първобитната техника на земеделието. Плугът е бил неизвестен, ралото се употребявало само за прокарване на бразди, но не и за преобръщане на земята, а най-често се среща мотиката. Сърповете са били дървени с кремъчни остриа. Високият уровен на химията се вижда от сложното приготовление на папирусите, на стъклото и боите.

В лекциите си за бронзовия век на Западна Европа и Съветския съюз авторът проследява развитието на най-важните инструменти, от оръжията — меча, а от оръдията — брадвата и сърпа. Укрепленията от тази епоха са доказателство за началото на междуродови стълкновения, свидетелствуващи за патриархален родов строй. Воден от желанието да даде една по-пълна картина на историческото развитие чрез веществените паметници, Арциховски подробно описва приготвянето на бронзовите предмети, като го подкрепя с археологически находки— каменни чукове, дървени клинове, глинени лъжици за наливане на разтопения метал в формите, каменни калъпи и др. Трябва да се подчертае, че Арциховски отдава особено голямо внимание на техниката на получаването и обработването на камъка, глината, бронза и желязото. Твърде голямо място е отделено в книгата му на обработването на желязната руда. Този процес е бил необясним за древните и е възбуждал у тях суеверен ужас. С това се обяснява явлението, че в митологията на почти всички народи се срещат богове-ковачи.

През халщатската епоха мотиката се заменя с ралото и плуга, но железни палешници са липсвали. Що се отнася до обществения строй, в Западна Европа започва разпадане на родовите отношения, докато на север първобитно-общинният строй е бил още здрав.

Лекциите за Гърция и гръцките причерноморски колонии са посветени предимно на битовите паметници, на гръцкото желязо и на керамиката. Гърците се познавали стоманата, но чугун т. е. течно желязо не са могли да добиват. Повечето от оръдията на труда и оръжието им са били железни. При керамиката е подчертано художественото и техническо съвършенство, което не е достигнато и до днес.

Като разглежда халщатската материална култура в СССР, Арциховски отделя една от лекциите си за скити и сармати и друга за културите от Дяково и Ананино. Дяковски се наричат древните градища по горното течение на Волга и Ока по името на с. Дяково до Москва. За тях е характерно развитието на скотовъдството, което е признак за патриархален родов строй. Подобни на дяковските са и ананинските градища, намиращи се по течението на р. Кама.

Преходът от бронза към желязото е ставал неравномерно. Докато копията и кинжалите са железни, мечовете остават бронзови, а стрели се срещат от желязо, от мед, от кост и дори от кремък. След халщатската епоха в Западна Европа настъпва латенската, през която възникват първите истински градове, от археологическото проучване на които се установява ясно класовото разслояване. Арциховски подробно се спира на латенските мечове, кинжали, копия, стрели, шлемове, щитове и шпори, които вече са почти изключително от желязо. Оръдията на труда са също повечето железни и много по-разнообразни от преди. Срещат се брадви, тесли, пили, пергели, ножици, железни сърпове и коси, железни палешници, железни бръсначи.

При археологията на Рим главно внимание е отделено на оръжието на римската войска, която е била важен фактор в тогавашния живот. Що се отнася до стопанството, в I в. пр. н. е. в земеделието произлязъл важен технически преврат — плугът бил усъвършенствуван с разни нововъведения, били усъвършенствувани хомота и палешника. Тогава започнали да се разпространяват и кръглите воденични камъни и да заместят хромелите, господствуващи още от ранния неолит. Тогава се появили и воденициге, карани с вода, описани от Страбон и Витрувий. Римските медицински инструменти, предимно бронзови, са много подобни на съвременните.

Първото хилядолетие от н. е. в Източна Европа е изучено много по-малко от ранно-железния век. Сведенията за него са откъслечни и случайни. Това е епохата, когато там са живели най-ранните славяни, първите сведения за които достигат до I в. от н. е. Археологически обаче е трудно да се потвърди тяхното съществуване, защото по тези места, гдето се предполага, че са живели древните славяни, населението е погребвало своите мъртви без всякакъв инвентар. Като се спира на железния век на Средна Азия и Сибир, авторът заявява, че един от старите грехове на руската археология е слабото изследване на тези страни в археологическо отношение. В Сибир най-добре са изучени старините по горното течение на реката Енисей и алтайските старини, дето се намират най-богати погребения. 23-а, 24-а, и 25-а лекция са посветени на средновековието на Западна Европа, на мюсулманския Изток и на Средна Азия. По отношение на Европа авторът пише: „Преходът от античността към средновековието се е съпровождал с рязко понижение ни културата, в това число и на материалната култура. Находките от ранното средновековие поразяват с грубостта на работата, в сравнение с находките от римско време." Най-напред авторът разглежда оръжието, което в общи черти следва античните форми. Основно оръжие остава мечът, който в XV в. става по-тънък и заострен и постепенно преминава в шпага. Средновековните оръдия на труда са по-малко известни и по-малко проучени от оръжието. Железните оръдия запазили античните си форми, но употребата на желязо в сравнение с римско време се намалила. Плугът имал на много места формата, дадена му от римляните, но по-често се е употребявало примитивното рало, а някъде си служели и само с мотиката. Средновековната керамика също отразява упадъка на цивилизацията, който е съпровождал завоеванието на Римската империя от варварите. Ранно средновековните съдове по качество са по-лоши дори и от латенските, макар да се е използувало грънчарското колело. Арциховски се спира и на средновековните монети, които се отличават от античните по неясните си и несполучливи изображения и надписи. В голямото разнообразие на монетите е отразена феодалната раздробеност. От XIII в. насам започват изобретенията, предвестници на възраждането—хартията, барута, очилата, часовника. Едно от най-важните открития на средновековието е отливането на чугуна и преработването му в желязо, с което силно се е намалявала загубата на желязото от рудата. От тогава започва вторият стадий на железния век. Третият стадий започва едва в XIX в., когато е бил изнамерен способ за получаване не само на чугуна, но и на желязото и на стоманата в течен вид. Материалната и духовна култура на мюсулманския изток е била значително по-висока от тази на Европа.

Историята на Волжска България е известна само по откъслечни известия на арабски географи и руски летописци, поради което Арциховски подчертава голямото значение на археологически данни за тази култура.

Що се отнася до славяните, които до IX в. могат да се проследят само тук таме по погребения с твърде беден инвентар, от X в. ясно се очертава материалната им култура, необикновено сходна за цялата обширна руска земя. Особено характерна с керамиката с еднакъв профил, еднакви орнаменти и клейма от Елба, Дунава и Адриатическо море до Волга, Ока и Кубан. Интересен е фактът, че у съседите на славяните съвсем не се среща такава керамика, а освен това разните славянски племена са наследили съвършено различни керамични традиции. В земите на западните и източните славяни керамиката им е заменила първобитната, а в земите на южните славяни — античната. Единство има и в накитите и в много битови предмети. Еднообразен е изгледа на славянските градища, обаче у много други неславянски племена, намиращи се на същия стадий на развитие, градищата имат същото разположение, план, укрепления и други общи признаци.

След като разглежда накратко основните етнически групи на западните славяни — поморяни, чехи и поляци, Арциховски се спира и на южните славяни. В днешна Югославия те се заселили в една от най-културните провинции на римската империя, като наследили много римски постройки, крепости, водопроводи, пътища, мостове и т. н. Ето защо там порядко се срещат типични славянски градища. В България ранната славянска култура е сложно преплетена с културата на тюркските завоеватели, които са дали името си на страната. Авторът свързва името на Плиска или Плискова (според някои надписи) с Плесков и Псков, а що се отнася до Преслав, в Русия има четири Переяслави. Стъклените гривни, намерени в Плиска и Преслав са еднакви с руските. Керамиката е общата славянска керамика. Арциховски споменава за каменните релиефи, за мозаиките, за водопроводите, за факта, че до сега у нас не са намерени славянски некрополи. За Мадарския конник той пише, че това е релиефен конен портрет на славния български цар Крум.

Последните седем лекции са посветени на средновековието на Русия. Градската култура на тази епоха се проучва чрез разкопки, предприемани в големите средновековни градове. В Киев в пластовете от X—XIII в. са открити занаятчийски работилници, което показва, че градът е бил голям занаятчийски център. В Райковецкото градище в Украйна, разрушено от татарите през XIII в. са се запазили пещта за добиване на желязо и ковачницата с много железни изделия, по които може да се съди за формата и видовете на оръдията и оръжията от тази епоха. В междуречието на Волга и Ока се намират много древноруски градища от X до XIV в., които са били укрепени на феодални градове. Там се срещат много ключове и брави, каквито няма по-рано, и по които може да се проследи развитието на частната собственост. Характерен признак за тези градища е славянската керамика, ромбовидните стрели и стъклените гривни, типични и за другите руски земи.

Селото в средновековна Русия е известно главно от могилните гробни находки, понеже селища почти не са разкопавани. В мъжките погребения се намират само ножове, токи и съдове, а в женските и сърпове и много накити. По тези накити, характерни за всяко едно от древноруските племена, могат да се определят границите на отделните племена по-подробно и по-точно, отколкото по летописните данни.

В 31 лекция Арциховски разглежда културата на Златната орда, татарска в основата си, но под силното влияние на Мала Азия. Столици на Златната орда са били последователно Сарай Бату и Сарай Берке. При направените разкопки в по-новата столица са били открити работилници на обикновени ковачи, за производство на земеделски оръдия, за производство на бронзови съдове, оръжейни, грънчарски и кожарски работилници. При това пълно разделение на труда трябва да се очаква цехова организация на занаятите, което се потвърждава от писмени източници.

В последните три лекции е разгледана веществената култура на Новгород и Москва. В Новгородска Русия, както във всички части на страната се срещат много могили, като този погребален обичай, появил се в X в. продължава чак до XVI в. В стария Новгород, дето разкопките е правил сам Арциховски през 1932/37 год., са били открити обущарница, маслобойна, ковачница, работилница за детски играчки с целия им инвентар. Намерени са и много произведения на приложното изкуство. Открит е водопровод— най-стария в Северна Европа с дървени тръби с цилиндрическа форма. За Москва Арциховски казва, че както в настоящето, така и през многовековното си минало, тя е един от най-великите градове на света. Обаче системни археологически проучвания в този огромен гъсто заселен град е невъзможно да се предприемат.

Това, в общи черти, е съдържанието на този кратък увод в археологията, създаден за нуждите на университета. Може би конспективният характер на това ръководство, което въпреки това е успяло да обгърне всички по-важни постижения и новите научни методи на съветската археология, е принудило автора не навсякъде да посочва имената и трудовете на тези учени, които са работили в една или друга област на археологията и чиито изследвания са му послужили. Книгата би спечелила много, ако имаше снимки, образи и карти, които да поясняват текста, както и показалец на имената.

Според съветската критика Арциховски не полемизира достатъчно с реакционните буржоазни теории, не навсякъде е дал социално-икономически характеристики на разглежданите епохи, не е засегнал въпросите на етногенеза, а за сметка на това е отделил твърде голямо внимание на описанието на веществения материал.

У нас, тъй като за сега няма никакво помагало по археология, книгата на Арциховски също би могла да бъде доста полезна за студентите по история и класическа филология, а също така и да ориентира в общите принципи и методи, с които трябва да се пристъпва, когато разглеждаме както чуждата, така и нашата битова и художествена материална култура.

Соня Георгиева

Материалы и исследования по археологии СССР. № 9. С. В. Киселев, Древняя история южной Сибири. 1949, стр. 362. Академия наук СССР. Ленинград — Москва.

Институтът за история на материалната култура на името на Н. Я. Мар, покрай другите свои поредици, издава и Материалы и исследования по археологии СССР. Това са отделни книги-сборници, които съдържат редица статии или едно изследване върху известен дял от археологията на СССР. В първата книга, излязла през 1940 г. под редакцията на П. Н. Третяков са разгледани археологически паметници от Урал и Прикамието. Интересна е статията на Л. А. Мацулевич „Византийский антик и Прикамье", която представя обобщение на всички византийски изделия, намерени в североизточната част на СССР. Втората книга под редакцията на П. П. Ефименко е посветена на палеолита и неолита на СССР. Третата книга липсва, понеже е била унищожена през време на войната при една от бомбардировките на Москва. В четвърта книга се разглеждат археологическите паметници на Боспора и Херсонеса, гдето в редица статии са дадени отчети за разкопките в Тиритака и Мирмекий или се разглеждат отделни въпроси и паметници във връзка със споменатите области. Петата книга съдържа работата на П. Н. Третяков „К истории племен Верхнего Поволжья в первом тысячелетии н. э.", която е резултат на няколко годишни археологически изследвания на тази област във връзка с построяването на хидроелектростанции и хидротехнически постройки по горното течение на Волга. Авторът въз основа на фактическия материал прави опит да набележи конкретните пътища на обществено развитие в епохата на разрушаване на родовия строй по горното течение на Волга, гдето историческата обстановка е била много по-проста от южните области чак до IX—X в., когато започнал да се образува новият обществен строй. Седмата книга е посветена на 800 годишнината от основаването на Москва и съдържа статии, отнасящи се до археологията на старата столица от най-ранни времена. Тук заслужава да се отбележи работата на О. Н. Бадер, Материалы к археологической карте Москвы и ее окрестностей, в която авторът дава систематично описание на огромен брой археологически материал, събиран в Москва и околностите ѝ в продължение на много години. В VIII кн. са дадени „Древнерусские поселения на Дону" с извънредно ценни изследвания върху източно-славянската култура.

Девета книга съдържа работата на С. В. Киселев „Древняя история южной Сибири". Това е един капитален труд не само по своя обем, но и по своя характер и по своето значение. Написан е въз основа на двадесет годишни изследвания на автора и неговата сътрудничка Л. А. Етюхова. Взети са предвид и всички други изследвания върху археологията и историята на южния Сибир, а също и всички археологически паметници, пръснати из разните музеи на тази област. Доскоро историята на южно-сибирските племена оставаше скрита в мъглата на столетията. За тях откъслечно и често неясно се споменава само в китайските летописи. Някои от дореволюционните учени, напр. Городцов, Кондаков, Талгрен, Толстой, Ростовцев и Спицин са правили опит да използуват археологическия материал при разрешаването на исторически въпроси, но буржоазният метод на работа ги е довеждал до традиционната миграционна схема. След революцията голям брой учени са работили в Сибир, поставяйки си за задача историческото проучване на сибирските старини. В резултат на тези изследвания е бил добит огромен систематизиран археологически материал, който нагледно по-

казва културно-историческото значение на отделните области в Сибир през известни епохи, техните взаимоотношения и връзки. Първите опити в тази насока обаче се ограничавали с определяне на общите закономерности на общественото развитие, без изясняване на конкретните местни условия и особености. Именно проследяването на конкретния ход на историческото развитие на южен Сибир (по-точно на Алтай и на Минусинската котловина по течението на Енисей) от неолита до образуването на първите държави си е поставил за задача Киселев. За тази цел той привлича най-разнообразни исторически източници, но предимно археологическите паметници.

Книгата му е разделена на три части — Древност, Гунно-сарматское время и Сложение государств. В първата част Киселев разглежда паметниците от неолита до III в. пр. н. е. Той разделя този период на няколко епохи: неолит, афанасевска епоха, андроновска епоха, карасукско време и тагарска епоха според по-силните или по-слаби различия и промени в културата на дадените области. Като проследява археологическите паметници за всяка епоха — селища, могили, съдове, накити, оръдия, оръжия и др., Киселев дава характеристика на обществото, което е носител на тази култура, неговия обществено-икономически строй, бит, изкуство, расов тип, отношения със съседните страни. Въз основа на тези сравнителни изследвания той установява, че с течение на времето се създава все по-голяма културна близост между отделните области и че „Великият пояс на степите още тогава съединил Източна Европа и Северна Азия с единство на материалната култура и на художествените идеи."

Хуно-сарматското време обхваща периода от III в. пр. н. е. до V в. от н. е., времето на могъщия хунски съюз в Централна Азия, на властвуването на племенната аристокрация и на проникване на елинизма от една страна и на китайското влияние от друга.

Отначало Киселев се спира на културата на Алтай от това време, а след това и на културата на Минусинската котловина. Като разглежда подробно голям брой археологически паметници — селища, могили, накити, съдове и др., той установява голямото единство на културата в степната зона на Европа и Азия. От друга страна авторът отбелязва бързия разцвет на тази култура, предизвикан от големите промени, настъпили във вътрешното устройство на тамошните племена, а именно появата на новия обществен строй — на племенната аристокрация с нейното богатство и могъщество и на все по-големи обществени различия. Така напр. наред с многобройните малки могили с беден инвентар се срещат огромни могили с богати находки в тях от златни и сребърни съдове и украшения. Някои автори са обяснявали тази голяма разлика в погребенията с хронологични различия. Малките могили те са смятали за по-стари от големите. Киселев обаче след стратиграфско проучване на материала е установил, че могилите са едновременни. Но въпреки силния разцвет на тази култура, тя все пак представлява непосредствено продължение на предидущата, като е запазила всичките й особености в керамиката, в украшенията, в произведенията на изкуството, в производствените начини и в погребалния ритуал. Забелязва се обаче и проникване на образци на китайската култура от една страна и на тая не сасанидския Иран от друга, което свидетелствува за сношения с тези страни.

Третата част от книгата на Киселев е посветена на периода от III до X в. от н. е., т. е. на периода на образуването на държавите. От предишното изложение се вижда, че племената в Централна Азия още през I хилядолетие пр. н. е. са били достигнали значително развитие. Но постепенно развитието на различните области на тази огромна страна показва известни особености, които се обуславят от неравномерността в развитието на отделните племена. А образуването на по-късните народи в Централна Азия е било резултат не само на еволюция. Племената са се смесвали, променяли са състава си и са ставали основа за нови етнически образования. Успоредно с това са се образували нови форми на материалната и духовна култура, а също и на езика, който се оформил като тюркски език при участието на разни етнически групи, често съвсем различни една от друга. Голямо значение за Алтай са имали алтайските турци, образували покъсно мощно ханство в басейна на р. Орхон в Монголия и наречени орхонски турци. Поради оскъдните писмени сведения за тях у китайските хроники и в няколко мюсюлмански известия, Киселев възпроизвежда тяхната история, обществен живот, бит и изкуство главно въз основа на археологически материали, привличайки и етнографски, лингвистични и митологични данни. Така, разглеждайки името türk, той установява, че то отначало не е имало етническо значение, а е било име за политическо обединение, в състава на което са влизали различни племена, всяко със своето име. Първоначално то е означавало по-възрастните от младежите, по-късно е добило значение на войска, военен вожд, племенна аристокрация, сюзерен, върховен управник, за да стане най-после събирателно име за алтайските народи, независимо от етническата им принадлежност, но отнасящо се преимуществено към народите с определена система на речта, исторически образувала се в рамките на военно-политическите организации от тази епоха. По-късно на границата на епохата на капитализма името türk става национално име, като запазва предишното си събирателно значение, но с точна лингвистична атрибуция. Появяването на писмеността у орхонските турци Киселев обяснява във връзка с борбата, в която се ражда новото общество, разрушаващо стария първобитно-общинен строй. Но макар и да са безспорни връзките му с арамейското писмо, на което то се явява едно от най-източните производни, орхонското писмо зависи и от предшествуващите го местни знаци, каквито се намират в голямо количество върху разни предмети и върху надгробни камъни. По такъв начин орхонската писменост е дотолкова заимствувана, доколкото е и местно изобретение. За нас тази глава от книгата на Киселев е от особен интерес, защото в нея се разглежда културата на тюркските племена, а знаем, че от тях са се излъчили прабългарите на Дунава.

В последната глава на своя труд Киселев проследява историята на енисейските киргизи. Езикът, археологическите паметници и преданието свидетелствуват за голяма близост между тях и алтайските

племена, както и за неоднородност в етническия състав на енисейските племена около началото на н. е. Изследвайки надгробните маски от това време, като взема предвид и всички писмени данни, Киселев установява, че тогава именно се образува нов тип на енисейското население, като към старите европеидни черти се прибавят и монголоидни. От друга страна при изследването на киргизките древности авторът установява силна връзка със старата местна култура. По нататък той се спира на стопанството на киргизите, гдето е преобладавало скотовъдството и чергарският начин на живот. Развито е било обаче и земеделието, за което свидетелствуват многобройните сърпове и палешници, а също така и добиването и обработването на желязо, на което Киселев отделя доста място в книгата си. Археологическите паметници дават изобилни данни и за общественото устройство, търговията, писмеността, религията и изкуството на киргизите, които са внесли значителен дял в общата култура на обширната степна област на Азия и Европа.

В резултат на тези изследвания пред нас изпъкват дълбоките местни основи на културата на южно-сибирските племена и народи, които досега ни се представяха като постоянно приииждащ стихиен поток от все нови племена и народи, ставащи за известно време творци на съдбините на Средния изток. Сега се вижда, че появата на всеки от тях на историческата сцена, вместо на най-голямото му могъщество и неговия упадък се обуславят не само от политическата обстановка на дадения момент, но и от цялото многообразие на тяхното минало.

В заключение бих искала да подчертая, че е достатъчно да се хвърли само бегъл поглед върху книгата на Киселев, за да се види какъв огромен материал е прегледал и систематизирал авторът, за да може да направи необходимите изводи и заключения. В нея може да намери интересни данни не само историкът и археологът, но и езиковедът, етнографът, искуствоведът, палеонтологът и палеоантропологът. Забележително е и това, че Киселев използува и най-дребните, на пръв поглед незначителни материали и факти, за да може, прилагайки диалектико-материалистическия метод, да нарисува пълна картина на историческото развите на племената и народите, които са населявали южен Сибир през вековете.

Соня Георгиева

Т. Н. Книпович, Танаис. Историко-археологическое исследование. Академия наук СССР, Институт истории материальной культуры имени Н. Я. Марра. Издательство Академии наук СССР. Москва— Ленинград 1949, стр. 176 и 56 образи в текста.

Още през последните десетилетия на VII в. пр. н. е. северното Причерноморие (днешната южна територия на СССР) е било обхванато постепенно от вълната на гръцката колонизация, която е важен етап в развитието на гръцкия робовладелски строй. Гръцки пришълци — търговци заменят своите произведения с местни стоки и суровини, от които се е нуждаел гръцкият свят. Археологическите находки от северното Причерноморие свидетелствуват по несъмнен начин за търговските отношения. Тук са възникнали с течение на времето значителни търговски градски центрове, гдето местната доскитска, скитско-сарматска и гръцката култура са си влияели взаимно. Между тях ще спомена само някои като Пантикапей (днес Керч), Таврически Херсонес, Олбия, Танаис, Фанагория, Тиритаки и др. Интересът към тези гръцки колонии датира повече от един век. Мнозина изследвачи са разкопавали градищата и предимно некрополите им, като са намерили действително интересни паметници на материалната култура на населението, което е обитавало тези земи в далечното минало. За жалост, първите разкопки не са били провеждани методично и системно. Интересът на разкопвачите е бил насочен повечето към епиграфските материали и предметите с художествена стойност. Много ценни паметници за историческото развитие на северното Причерноморие са били пренебрегнати. При новата съветска власт археологическата наука получи силен и правилен тласък напред. Археологическата наука се превъоръжи с истински научния марксически диалектически метод. Разкопките и проучванията в тая област на робовладелския свят се водят по предварително съставен план с ясно поставена проблематика за разрешаване. Големите успехи на съветската археологическа наука създадоха необходимостта от обобщаващи трудове, които да съдържат всичко онова, което се знае от писмената традиция и предимно от археологическите материали за дадено селище или град. Като отглас на тази крещяща потребност излязоха напоследък работите на Г. Д. Белов върху „Херсонес Таврический", на В. Ф. Гайдукевич върху „Боспорское царство" и на Т. Н. Книпович върху „Танаис".

В настоящата бележка искаме да запознаем нашите читатели с труда на Книпович. Книпович е видна съветска научна работничка, която е посветила своите изследвания върху античната археология и по-специално върху керамиката, както гръцка и римска така и местна домашна. Известни са нейните статии в Советская археология, ИГАИМК и другаде. Преди да разгледаме отблизо новоизлязлата работа на Книпович, трябва да кажем няколко думи за трудностите, които тя е трябвало да преодолява. Тя е разполагала с отчетите на разкопвачите на Танаис, които в много случаи не са пълни и точни. Липсват планове и скици на разкритите сгради и гробове. Освен това било е отбелязвано и прибирано само онова, което по преценка на изследвача се е отличавало с художествена ценност. Така че авторката не е разполагала с всичкия изровен материал. От друга страна има известно несъответствие по обем между проучванията в градището и некропола на Танаис. Като че ли некрополът е привличал повече вниманието на миналите изследвачи. Бие на очи голямото изобилие на даден вид паметници за смятка на друг вид. Но в рамките на възможностите Книпович се е справила с трудната си задача. Само нейната компетентност и критично отношение към разглеждания материал са ѝ помогнали да преодолее мъчнотиите. Тя се е постарала въз основа на познатите паметници да нарисува картината на живота в древния Танаис през последните няколко века пр. н. е. и първите векове от н. е.

Материята е разделена в шест глави, кратко заключение и две приложения на края на книгата.

В първата глава (стр. 7—16) авторката проследява главните етапи на търговията в областта на Танаис в периода от VII—III в., като се опира на археологическия материал известен от този район. Той се състои предимно от архаична гръцка керамика примесена с местна лепена керамика. За онзи ранен период керамиката е единственият сигурен за датиране материал. За по-късната епоха има вече епиграфски и нумизматични находки. От изложението на Книпович става ясно, че през втората половина на VI в. и началото на V в. пр. н. е. в Елисаветовското градище е съществувало селище, в което местната доскитска култура е била в допир с пренесената от колонистите гръцка култура. На границата между V в. и началото на IV в. се отбелязва важен етап в развитието на античния Танаис, когато в областта на долния Дон се заселили боспорци. Новият елемент несъмнено е оспорвал господството върху управлението с местната заможна върхушка. През IV и III в. близо до сегашното Елисаветовско селище се е развил търговски градски център, който след III в. е прекъснал своето съществуване, като животът се пренесъл върху сегашното Недвиговско градище, гдето той е продължил няколко века и от н. е. Авторката дава кратък преглед на изказаните мнения относно топографията и името на Танаис. Своето становище по въпроса тя излага в „Заключението".

Втората глава (стр. 17—23) е посветена на твърде любопитната история на изследванията и разкопките в Недвиговското и Елисаветовското градище и принадлежащите им некрополи. Тя е интересна за метода на работа през дореволюционния период. Пръв Стемковски в 1823 г. е обърнал внимание на Недвиговското градище и там е потърсил древния Танаис. Тридесет години по-късно Леонтев правил първите разкопки в споменатото градище и некропол. Въпреки допуснатите методични грешки, били изровени интересни материали, между които богата колекция от плочи с гръцки надписи. С големи прекъсвания разкопките в двете градища продължили в продължение почти на цял век. В 1867 г. Тизенхаузен подновил разкопките, като спрял вниманието си в западната част на Недвиговското градище, а също така и на некропола. Три години по-късно Хицунов отново се занимавал с Танаис. За известно време изследванията в Танаис се преустановили и само случайни находки са събуждали интереса към това селище. През първата четвърт на XX в. били предприети проучвания в Елисаветовското градище от А. А. Миллер (1908—1911 и през 1923 и 1928 г.). Последната експедиция се е ограничила само да събере материали по повърхността и в насипите.

В третата глава (стр. 24—32) Книпович дава резултатите от частичните разкопки в Недвиговското градище, разположено при брега на сегашната р. Мъртвий Донец, между селата Синявка и Недвиговка, на няколко километра от морето. Градището има четвъртита форма (215 м. × 215 м.). Заградено с от каменна стена и от външен землен ров, на около 215 м. от първата ограда. Централната част на градището била населена от заможната класа, както се вижда от макар и силно разрушените каменни сгради. В покрайнините е живяло бедно, рибарско население, подслонено в къщички, направени от глина. За съжаление няма цялостно и системно разкопаване на градището. Не може да се състави пълна представа за градоустройството, архитектурата, уличната и канализационна мрежа на града и пр. Тази глава е най-бедна от към материали, разбира се не по вина на авторката, защото тя гради своето изложение само върху разкопаните сектори. Много повече неща могат да се кажат за самия некропол, а селището, което е средоточието на търговския и културен живот, остава в сянка.

Специална глава (четвърта, стр. 33—49) е отделена за некропола на Танаис. Последният се състои от могили и обикновени гробове. Една значителна част от некропола, особено могилите, е била разграбена още в античността. Само случайността е запазила някой предмет от гробния инвентар, който ако не може да даде представа за класовата принадлежност на умрелия, за погребалните обичаи и за състоянието на материалната култура на населението в даден период, то поне може да служи за датиране на известно погребение. В по-добро състояние са били гробовете на средните и бедни жители на Танаис, които съдържат по-беден инвентар. Но от разполагаемия материал ясно се вижда класовото разделение на населението. В гробовете на заможните са намерени скъпоценни накити и предмети от злато, сребро и др. Погребенията в некропола са ставали главно чрез заравяне в пръстта, а само в малко случаи чрез изгаряне на тялото и събиране на костите и праха в глинена урна. Главите на умрелите са ориентирани главно на изток, но се срещат и на юг и югозапад. Не са намерени гробници. Обикновено тялото на покойния се поставя направо в земята. Тази глава Книпович също така е разработила много успешно, въпреки наличните обективни причини (липса на подробни сведения у разкопвачите за погребенията и оскъдността на гробния инвентар). Все пак читателят добива представа за некропола на Танаис. Некрополът на Танаис представлява известен интерес и за българските археолози, които четири години наред (1946—1949 г.) правят системни разкопки в некропола на Аполония на западния черноморски бряг (при дн. гр. Созопол), която е също така брънка от веригата на гръцкия робовладелски свят, гдето още в VI в. пр. н. е. гръцки преселници от Милет са сложили началото на търговски пункт, който по-късно се е издигнал до значителен град със свое монетосечене. Могат да се установят известни успоредици между двата некропола.

В петата глава (стр. 50—91) доста изчерпателно Книпович изследва твърде разнообразния веществен материал от градището и некропола на Танаис. За тая цел тя е прегледала постъпилите предмети в музейните сбирки. Това са паметници на материалната култура, които отразяват всекидневния бит на жителите на Танаис: бронзови предмети — огледала, фибули, гривни, токи и др.; златни накити — пръстени, обеци и др.; керамични произведения за домашно употребление от гръцки и местен произход, скулптура и релисфи.

В последната (VI) глава (стр. 92—121) се разглеждат епиграфските и нумизматични находки. Те са извънредно ценен извор за по-късната епоха на Танаис (главно елинистическата епоха и по-

късно). Надписите дават важни данни за особеностите на градското устройство на Танаис, състава на населението, религиозните сдружения и пр. Господствуващо влияние в управлението на града и в религиозните култове е имала знатната върхушка, която се е представлявала от боспорските преселници и от местната аристокрация. Монетите показват, че Танаис е бил в тесни връзки с Боспорското царство, и че Танис се е ползувал изключително от боспорски монети. Танаис не е секъл собствени монети.

В „Заключението“ Книпович сумира изводите направени от изследванията, дадени в отделните глави. Най-ценният резултат е локализирането на древния Танаис. Първоначално селището е било при сегашното Елисаветовско село (V в. до средата на III в. пр. н. е.), а впоследствие животът там замрял и селището се е преместило при днешното село Недвиговка. Най-рано датираните находки от Недвиговка свидетелствуват за живот още към средата на III в. пр. н. е. Епиграфските паметници показват, че селището при Недвиговка е носило името Танаис. Писмената традиция не пази спомен за преместване от едно място на друго и за първоначалното име на селището при Елисаветовското градище. Също така и надписите не могат да дадат опорни точки за това, дали и Елисаветовското градище се е наричало Танаис. Животът в Танаис (Недвиговско градище) е продължил до IV в. н. е.

Населението на Танаис се е състояло от две народностни групи — гърци и местно население. Последното е излъчило знатни родове, които оспорвали господството в управлението на града с пришълците. В Танаис, както забелязва авторката, ярко е изразена местната „сарматска култура“, върху която се е наслоила античната. Сарматизацията особено се засилила през първите векове на н. е.

За да бъде пълна картината на историческото развитие на Танаис през цялото му съществуване, Книпович дава кратък преглед на поселенията в района на Танаис през първите векове на н. е.

Прибавеното на края на книгата приложение на имената, които се срещат в надписите от Танаис, правят прегледна и удобна за справка работата на Книпович.

Книгата на Книпович е написана на достъпен и разбираем език. Тя е ценна както за научните кръгове, така и за по-широките. Поместените образци в текста дават представа за характера на паметниците, които се разглеждат. Книпович е дала резултатите от изследването на натрупания в течение на един век археологически материал и е положила основа за бъдещи проучвания на Танаис.

Трудове като „Танаис“ на Книпович са полезни не само за съветската общественост, но също и за нас, българските археолози. Ние има какво да научим. Това е подходът към паметниците и тяхното тълкуване и разглеждане като жалони, които маркират пътя на историческото развитие на дадено селище.

Теофил Иванов

А. И. Вощинина, Очерк истории древне-римского искусства. Ленинград 1947, 82 стр. с 43 табл. (Государственный Эрмитаж).

Римското изкуство дълго време е било разглеждано като гръцко изкуство от епохата на римското владичество на античния свят. Едва в ново време, благодарение на проучванията на Ф. Викхофа, А. Ригл, Г. Роденвалд и др. стана ясно, че това изкуство в някои области е твърде самобитно и че то показва в късния стадий на своето развитие, при това главно в провинциите, първите признаци на стила на средновековното изкуство на Западна и Източна Европа. Маркс-ленинското схващане и обяснение на проблемите, свързани с възникването и развитието на римското изкуство, е извънредно важно за нас. Ето защо посрещаме с интерес макар и твърде краткия популярен очерк по историята на древното римско изкуство от А. И. Вощинина.

След кратък увод, авторката разглежда последователно в седем глави основните етапи в развитието на римското изкуство и материална култура. Общата картина на тази култура е сложна и многообразна, подчертава Вощинина, защото при нейното създаване вземат участие различни културни влияния, чието проникване е било улеснено от политическите и търговски връзки на древния Рим. В първата част, посветена на изкуството на дорийска Италия, Вощинина разглежда подробно развитието на етруското изкуство. От културата на етруските в Италия са открити богати материали — некрополи с рисувани гробници, скулптирани саркофази и разнообразен гробен инвентар: бронзови и глинени съдове, украшения и др. Художественото творчество на етруските се проявява особено ярко в областта на архитектурата и скулптурата. И Вощинина изказва интересното предположение, че в основата на грандиозните постройки на Рим са легнали традициите и опита на етруските строители, с което обаче, тя твърде преувеличава значението на етруското строително изкуство. В етруската скулптура важна тема се явява проблемът за портрета в изображенията на умрелите. Вощинина установява дълбока индивидуалност и реализъм, подчинени обаче на религиозните изисквания и на условната схема на култовото изкуство. Н. Н. Сорокина (ВДИ 1949, 2, 104—107) в рецензията върху труда на Вощинина пък открива само външна прилика и фотографическа точност, без вътрешна характеристика на образа.

В ранния период VII—VI век изкуството на Рим, както и на цялата област Лациум, е имало етруски облик. Но по-късно, със засилване на търговските, икономически и политически връзки с Южна Италия, влиянието на градовете на Велика Гърция постепенно расте и се отразява и в паметниците на изкуството.

През периода от II—I век пр. н. е. (разгледан в IV глава) изобразителното изкуство, както и архитектурата не са имали благоприятни условия за развитие. Външните войни за териториално разширение биват заменени с кръвопролитни междуособици, плод на все повече задълбочаващите се социални противоречия в римското общество. По това време избухват и робските въстания в Сицилия. В този именно период на републиката се създават формите на официалния стил на римското изкуство,

което отразява светогледа на римската робовладелска аристокрация. Първоначално архитектурните паметници са със скромен външен вид и конструктивна простота, но след победите на Изток, когато Рим влиза в допир с елинистическата култура и вече разполага с неограничени икономически възможности, Рим започва да се украсява с великолепни архитектурни и скулптурни паметници, в които се превъплощават художествените форми на елинистическото изкуство. Оригиналност и самобитност се установява само в римския скулптурен портрет. В римското изкуство от времето на Августа започва да играе роля и историческият релиеф — сюжетите са третирани реалистично, а събитията предадени с историческа точност. През Флавиево и Траяново време (I—II в. от н. е.) в скулптурата не се открива вече простотата и тържествеността на Августовия класицизъм, а стремеж към постигане на външни ефекти.

Изкуството на римските провинции е разгледано накратко в глава VII. Вощинина изтъква, че наред с римското влияние, възприето по различен начин в отделните провинции, в основата на провинциалното художествено творчество лягат местните традиции. На това се дължи може би фактът, че римското провинциално изкуство се явява като творческо начало в периода на разложение на античната култура и оказва решаващо влияние при прераждане формите на римското антично изкуство в изкуство на феодална Европа. Кризата в политическото и икономическо развитие на робовладелското общество през III—IV в. довежда до упадък и в художественото творчество. Традициите на античното изкуство, заедно с културата на робовладелското общество отстъпват място на мистичното, религиозно изкуство на средновековния феодализъм.

Книгата на Вощинина е твърде полезно помагало при изучаване на римското изкуство, въпреки, че ни запознава съвсем накратко с един обширен по количество и по сложност на проблемите материал. Ценно у нея е, че не разглежда развитието на римското изкуство откъснато от историческата обстановка, а изтъква зависимостта между икономическото, политическото и културното развитие.

Разбира се, този очерк щеше да спечели още твърде много, ако Вощинина се беше спряла и върху художественото творчество, отразяващо мирогледа и на другите обществени групировки в Рим, за което тя само споменава, че се развива наред с официалното римско изкуство и ако беше отделено по-обширно място за римското изкуство през епохата на кризата от III в. Един голям недостатък е и обстоятелството, че авторката съвсем не засяга изкуството през IV век, което представя крайната консеквенция на едно дълго развитие на римското изкуство, по пътя на обезплътяването и абстрахирането на формата.

Инак брошурата е написана увлекателно, с голяма яснота и прегледност. Множеството илюстрации, разположени в текста и LXIII таблици, възпроизвеждащи характерни паметници на римското изкуство, допринасят твърде много за ориентацията на читателя. Би трябвало да се съжалява, че книгата е лишена от библиографски указания, които биха улеснили твърде много желаещите да се задълбочат в проблематиката на това изкуство.

Мария Чичикова

В. Д. Блаватский, Искусство Северного Причерноморья античной эпохи. Москва 1947, 188 стр. Издательство ГМИИ им. А. С. Пушкина.

Руската дореволюционна археологическа наука достигна значителни успехи при изследването на античните градове по северното Черноморие. В края на XIX и първите години на XX век бяха проведени обширни археологически разкопки, разработиха се текстовете на старите автори, изучиха се и се обнародваха много епиграфски паметници, съдържащи подробни известия за тези области. По този начин бе начертана достатъчно ясно и пълно картината на политическата история и материалната култура на северното Причерноморие.

Античната археология в СССР се изгражда и развива върху богатото наследство на руските дореволюционни проучвания на северните черноморски брегове. Така, голяма част от появилите се исторически и археологически трудове в периода след революцията обобщават по-рано събрания материал, осветявайки го правилно чрез новите маркс-ленински методи. Археологическите разкопки в тези области се продължиха и през съветския период и то с изключително широк размах. Получените резултати се обнародват в редица отчети, в списания или в отделни монографии, достъпни, обаче за тесен кръг специалисти. В съветската археологическа литература се чувствува нужда от научнопопулярни публикации, които ще дадат възможност на читателите-лаици, интересуващи се от древната история и изкуство на СССР да добият по-подробни и задълбочени познания. В това отношение книгата на Блаватски „Искусство Северного Причерноморья античной эпохи" се явява извънредно ценна и необходима както за специалиста, така и за любителя. Тя може да се раздели на две части: в първата част Б. прави кратък очерк на историческото развитие на античните черноморски колонии, на тяхното политическо и социално устройство и икономическо състояние. Така, изяснявайки историческата обстановка, различна за отделните градове, и вземайки предвид своеобразието на обществено-икономическите условия, при които възниква изкуството, той осветява правилно и задълбочено неговото развитие. Описвайки по-важните паметници на античното строителство, на монументалната живопис, на скулптурата и на битовите и художествени занаяти, във втората част на книгата, Блаватски прави същевременно и кратък очерк на развитието на изкуството в античните градове по северното Причерноморие. От епохата на гръцката архаика са запазени много малко паметници и то предимно теракоти и керамика. Може да се установи, че почти всичко е внесено от метрополията, като особено тесни са били връзките с йонийските градове по малоазийския бряг и близките острови.

През класическата епоха, обаче, Атина, която има политическо надмощие в елинския свят, се превръща и в крупен културен и производствен център. И сега в градовете по северното Черноморие се внасят изключително атически стоки. Така, намерени са великолепни мраморни статуи на богове и богини, произведения на големи майстори. Върху постамента на една статуя се чете подписа на Праксител. Внасяни са били в изобилие рисувани вази.

Несъмнено, тук се е развило и местно керамично производство, което е достигнало голямо техническо съвършенство. В могилите Кул-Оба, Близница, Семибратие, Карагодеуашх, Чертомлик, Солоха и др. са намерени високо художествени изделия от метал, сребро, злато, слонова кост и др.

Произведенията на изкуството от елинистическия период, III—I век, са многочислени и разнообразни. Търговските връзки с културните центрове на Мала Азия отново се оживяват. Същевременно все по-силно се развива местното художествено творчество, което в основата си е гръцко, но силно повлияно от местните традиции. Архитектурните паметници, стенната живопис, както и откритата интересна мозаика свидетелствуват за значително развитие на монументалното и декоративно изкуство през елинистическата епоха.

В епохата на късния елинизъм широко разпространение добиват релиефните надгробни плочи. Срещат се в изобилие и теракоти, многоцветни стъклени съдове, произведения на торевтиката и др.

По време на римското владичество, I—IV век от н. е., изкуството наследява традициите на елинизъма, като ги развива и обогатява. Градоустроителството достига голям разцвет — през този период са построени много обществени сгради, терми, водопроводи, пътища, монументални каменни гробници, изписани отвътре. Скулптурата от римската епоха е по-груба, по-примитивна, преобладава скулптурният портрет.

Работата на Блаватски е много инструктивна — тя ни внушава идеята за необходимостта от едно, колкото се може по-скорошно закръгляване на картината на изкуството и културата на гръцките черноморски колонии с принадлежащите към тях земи, като се включат и паметниците от западно черноморските колониални области — една благодарна задача за българските археолози.

Мария Чичикова

Charles Edson, Notes on the thracian Phoros Class. Philology XLII, № 2, 1947, 88—105.

В това изследване американският учен ни поднася бележки върху някои македонско-тракийски градове, които се споменуват в списъците на трибутите, плащани на Атина от съюзниците ѝ. Edson взима повод от новото издание[1] на тия списъци и подлага на критическа преценка изказаните от издателите мнения върху местоположението на някои от македонско-тракийските градове.

На първо място Edson разглежда въпроса за гр. Айнея (*Αἰνιᾶται, Αἰνεᾶται*), който издателите правилно поставят върху носа Мегало-карабурун, обаче тяхното отъждествяване на планината Кисос с тоя нос не е правилно; Кисос е днешният Хортач в Халкидика. Edson отхвърля и предположението на издателите, че основаният от Писистрата гр. Райкел (*Ῥαίκηλος*) е бил тъждествен с Айнея. Според гръцката легенда Айнея бил основан от троянеца Еней; Edson мисли, че това местно (тракийско?) име е от същия корен както гр. Ainos (Енос) при устието на р. Марица; първоначалните жители на Айнея вероятно са били елинизувани варвари, както и техните съседи — ботиеите. Според американския учен, Райкел е било старото име на Мегало-карабурун; тук Писистрат, в време на второто си изгнание от Атина, основал селище с същото име, което скоро било затъмнено от Айнея; с името на Айнея бил наречен и самият нос.

На второ място Edson се занимава с местонахождението на гр. Айсон (*Αἶσον, Αἰσόνιοι* и пр.); според него географски и исторически съображения не позволяват да се приеме мнението на издателите, които търсят Айсон в Пиерия; атински контрол над западния бряг на Термейския залив не е съществувал преди 432/1 г. пр. н. е. (по-късно такъв има само върху Метона) и затова Edson е наклонен да локализира Айсон някъде по източния бряг на тоя залив и изказва мнение, че тоя град е тъждествен с Айса (*Αἶσα*), който се споменува в трибутния списък от 434/3 г. като град в областта Крусида (в Халкидика).

По-нататък Edson се спира върху Берга (*Βεργαῖοι*), спомената и от Страбона като село (*κώμη*), 200 стадии северно от Амфиполис в областта на бисалтите; Edson предполага, че това селище се е намирало не далеч от Sirrai (Серес). Но тука се повдига въпросът, как е могла Атина през V в. пр. н. е. да включи в морския си съюз и да контролира един град, доста отдалечен от брега, разположен в македонската погранична област Бисалтия. Edson предполага, че това не е могло да стане без съгласието на Македония, което е било изтръгнато чрез натиск (напр. блокада или нападения по македонския бряг около Термейския залив) от страна на Атина.

По-нататък Edson се спира върху гр. Хераклейон (*Ἡράκλειον*), който издателите отъждествяват с Хераклейон в Пиерия; с това е съгласен и Edson. Тоя град в V в. пр. н. е. е бил македонски. Атина го завладяла след 430/29 г., за да може да контролира главния път, който води от Македония към Тесалия. Същото важи и за гр. Бормискос (*Βορμίσκος*), който се явява в трибутните списъци от 425/4 и 421/0 г. пр. н. е. Тоя град бил разположен в прохода, който води от езерото Болбе (Бешик-гйол) към западния бряг на Стримонския залив (проход Bogazi Rendinas). Чрез владението на Бормискос Атина контролирала пътя, водещ от Македония към западния бряг на споменатия залив. И тоя град бил порано македонски; вероятно в 425/4 г. пр. н. е. Атина успяла да отнеме Хераклейон и Бормискос от македонския цар Пердикас.

Относно гр. Оторос (*Ὄθορος, Ὀθόριοι*) Edson отхвърля мнението на издателите, които мислят, че тоя град е тъждествен с Oloros, споменат от Плиния (NH, IV, 34) на западния бряг на Термейския залив (*ΟΛΩΡΟΣ* стояло погрешно вм. *ΟΔΩΡΟΣ*, друг облик на *Ὄθωρος*). Според Edson местоположението на Оторос не може да се определи; вероятно е принадлежал към градовете на Халкидика.

По-подробно Edson се занимава с гр. Серме (*Σερμαῖοι, Σέρμε*), който е бил доста дълго в ръцете на Атина. Издателите на списъците отъждествяват тоя град с Терме (*Θέρμη*); Edson изтъква убедителни аргументи против това отъждествяване; отсъствието на Серме в напълно запазения списък

[1] B. D. Meritt, H. T. Wade—Gery and M. F. Mc Gregor, The Athenian Tribute Lists. Vol. I. Cambridge, Mass. 1939.

на трибутните градове от 430/29 г. пр. н. е. сочи, че и тоя град се присъединил към въстаналите градове на Халкидика; може би той се е намирал в тая област.

В тая връзка Edson разглежда и въпроса за локализирането на гр. Терме, който се търси обикновено до дн. Седес (около 7 мили югоизт. от Солун); топлите извори обаче не са тук, а при Лутра Седес, около три мили югоизт. от Седес, на пътя за Василика. Обаче американският учен изтъква, че има известие за топли извори в самата Тесалоника (Tafel, de Thessalonica, 12). И разказът на Херодота (VII, 121) не дава основание да се отъждествява Терме със Седес. Според по-нови археологически изследвания на K. Romaios, Makedonika I (1940), 1 сл., в Солун или много близо до Солун е съществувало селище от архаичната и класическата епоха, и Edson заключава, че Терме трябва да се локализира на брега в пространството от Микрокарабурун до старата Тесалоника.

На последно място Edson се спира върху гр. Синос (*Σῖνος*), който трябва да се търси в землището на ботиеите в Халкидика (северозападно от Потидея); той отхвърля предложеното от издателите отъждествяване на Синос със Синдос (Herodot. VII, 123, 3).

Основното изследване на Edson представя твърде ценен принос не само към старата география на македонско-тракийската област, но изобщо и към историята на тая област и на Атина; то напълно заслужава вниманието на специалистите.

Гавр. И. Кацаров

Louis Robert, Les gladiateurs dans l'Orient grec. Paris 1940, Champion, стр. 356 и XXIV табл. извън текста (Bibl. de l'École des Hautes Études, Sciences historiques et philologiques, fasc. 278). — Книгата на R(obert) няма за цел да повтори това, което вече се знае изобщо за гладиаторите и то предимно от великолепното изследване на Friedländer и Drexel, Sittengeschichte Roms, но да разгледа мястото на гладиаторските игри в живота на гръцкия свят. Тя е част от историята на „Гръцките игри от Александра до края на античния свят", която R. приготвя от дълго време.

Книгата има пет глави, от които първата (стр. 13—73) се занимава с документите, тяхното съдържание, дава обяснения на зле тълкувани термини, разглежда гладиаторските постройки, амфитеатри, театри, декретите и почетните надписи за гладиатори, посвещенията им и т. н. Втората глава (стр. 75—237) представлява каталог на паметниците, които възлизат на значителното число 302, дадени в географски ред. Тук са намерили място, естествено, и паметниците от нашите земи, за които ще направя някои кратки бележки. Надписът от Пловдив, стр. 95 п. 35, е сполучливо разчетен. Надписът на стр. 96 и 36, който R. дава, че е от Пловдив, е в същност от с. Маломирово (Хамбарли), Елховско. Тук авторът дава някои поправки, които се намират заедно с други поправки и в моето четене на тази епиграма, Гръц. епграми п. 93. R. стр. 97 п. 37: в този надпис се чете края на още два стиха, вж. у мен, Гр. еп. п. 69. За точното възстановяване на надписа п. 38 стр. 97 вж. Robert, Hellenica III, 112 сл. п. 303 (и тук рецензията). За споменатите в п. 47 стр. 107 *βόες ἄγριοι*, турове, зебри, в нашите земи вж. Кацаров, Бит на старите траки, 24 сл., Иречек, Пътувания, 186 заб. 52. В текста с капитали на надписа от Кизик, R. стр. 228 п. 293, Sacken и Kenner, Münz- und Antiken Cabinet 97 п. 237a, дават *ΕΝΝΕΑΠΥΚΤΕΥΣΑΣ*, *ἐννέα πυκτεύσας*, а не *ἐννεάκις π.*, както е във всички издания включително и тяхното. В такъв случай пентаметърът става правилен. Освен това копието им дава също *ΑΣΚΛΕΠΙΑΔΗΣ*, а не *-λη-*.

В останалите три глави R. изследва разпространението на гладиаторските игри в гръцкия свят (стр. 233—266), организацията им (267—307) и най-после ловът и борбите с диви животни в амфитеатъра (309—331). От многобройните паметници засягащи гладиаторите, които са разгледани тук, както и от техния характер се вижда, че тези игри са били много любими и широко разпространени в гръцкия свят, а не както до сега се подържаше, само въз основа на литературните извори (които R. също така взема под внимание и обстойно ги разглежда), че са били противни на културната класа и са се нравели предимно на долните класи и то особено в елинизираните източни градове, където в основата си населението е останало варварско. — Книгата е снабдена с прегледен индекс.

Допълнение към този труд представляват статиите на R. Monuments de gladiateurs dans l'Orient grec, Hellenica III, 112—150, V, 314—320 и VII, 126—151 (вж. рецензията ми по-долу).

Георги Михаилов

Hellenica, Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques publié par Louis Robert, Professeur au Collège de France, Directeur d'études à l'École des Hautes Études. Vol. I 1940, 155 стр. Vol. II 1946, 157 стр. и 2 таблици извън текста. Vol. III 1946, 174 стр. и 14 таблици извън текста. Vol. IV 1948, 151 стр. и 8 таблици извън текста. Vol. V 1948, 128 стр. и 14 таблици извън текста. Vol. VI 1948, 137 стр. и 26 таблици извън текста. Vol. VII 1949, 254 стр. и 24 таблици извън текста. Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien-Maisonneuve.

Както сам изтъква в предговора към първия том, L(ouis) R(obert) е имал за образец появилите се вече по-рано Recueil d'archéologie orientale на Clermont-Ganneau и Antike und Christentum на F. J. Dölger. Идеята на R. е да ни даде изследванията си в най-различните области на гръцката древност: публикации на неиздадени надписи, коментари, поправки и тълкувания на вече публикувани надписи, изследвания върху историята, институциите и култовете, интерпретация на литературни текстове, които засягат институциите или нравите (по-точно епиграмите), история на речника, на езика през елинистическата и императорската епоха, ономастични студии, прозопография, топонимия, историческа география (идентифицирания или пък монографични изследвания); най-после известен дял засяга нумизматиката: неиздадени монети, интерпретация на типовете, монографични изследвания върху нумизма-

тиката на този или онзи град или върху монетните находки в известна област. С една дума тук се печатат всички онези разпръснати изследвания на R., които не намират място в неговите големи съчинения. Томовете на този Recueil не излизат периодично, както ни съобщава сам авторът в предговора и както сме се уверили с публикуваните вече книги. Широките интереси на L. R., щастливо съчетани с голямата му ерудиция, са ни дали изследвания с особено ценни приноси върху третираната материя. И тук, както и във всички свои работи, той съвсем убедително ни доказва, какъв трябва да бъде модерният епиграф, схващане, което той теоретически застъпва във встъпителната си лекция в Collège de France (L'Épigraphie grecque au Collège de France), а именно, че епиграфът не е само „техник", който публикува и реставрира документите, предмет на тази наука.

L. R. няма предпочитания към известна географска област — неговите интереси са насочени навсякъде в гръцкия свят, където може да съзре и изследва нещо ново. Затова и северните земи на Балканския полуостров са намерили широко място в студиите му. Като особено интересуващи българската наука ще се спрем по-специално именно върху тях.

В първия том, XII студия (стр. 70—75) се отнася до няколко надписа, актове за освобождаване, от Македония. Тук ще се спрем на трите от петте паметника. Надписът от Skydra, публикуван от A. Plassart, BCH 1923, 182 и повторен SEG II 396, е щастливо поправен: *[Αὐρ]ηλία Φιλιππάριν Εὐροδίκης κτλ.* вместо *Φιλίππα [χ]άριν*, което няма никакъв смисъл. С една малка поправка в 10 ред на надписа от Трескавец, публикуван няколко пъти от Вулич, последният път в Mélanges Boisacq (1938) 342, n. 1., *τὰ εἱερὰ*, т. е. *ἱερά, γράμματα*, вместо *ἕτερα*, „свещенните архиви на богинята", текстът става напълно ясен. За надписа от Суводол издаден за последен път също от Вулич, Mél. Boisacq 344 n. 2, R. застъпва четенето *Κορυλλώ*, а не — *ναλῶ*.

В следната XIII статия (стр. 78—80) авторът е успял да открие в фрагмента от Кюстенджанския музей, публикуван от Sauciuc—Saveanu, Analele Dobrogei XVI, 1935, 163—165 (срв. и REG 1939, 481—483), част от надписа от Kallatis, от който са ни известни вече два фрагмента: Tocilescu, AEM XIX, 1896, 103 сл. n. 59=IGR I, 657 и Robert, REG 1939, 493—4, — последният фрагмент също така е претърпял ново четене.

XIV студия (стр. 81—94), Une nouvelle ville de Thrace dans une inscription de Delphes, е посветена на въпроса за местоположението на *Ζώνη* и *Δρύς* във връзка с надписа публикуван от E. Bourguet, Fouilles Delphes III 1 (1929) n. 497 и където R. реставрира *Ζωνα̃οι* вм. *Ἰτωνα̃οι*. Авторът не приема идентифицирането на *Ὀρταγόρεια* със *Ζώνη*, а пък за идентифицирането ѝ с *Δρύς* смята, че не може да се говори при липса на каквито и да е документи. Тук R. изказва съмнение, че известен тип монети трябва да бъдат отнесени към егейската Месемврия и е на мнение, че това са монети на понтийската Месемврия, въпрос, на който се спира на два пъти в т. II 149 сл. и VII 239 сл. (вж. по-долу).

Във втория том се намират също така ценни изследвания за северната част на Балканския п-ов. Статия IV (стр. 37—42) разглежда въпроса за *θεὸς Φούλβος* в редица почетни надписи от Солун. Авторът идва до заключението, че това може да бъде синът на Марк Аврелий, брата на Комода, роден в 161 г., или в краен случай синът на Антонин, M. Aurelius Fulvus Antoninus, който е бил вече починал, когато Антонин е бил осиновен от Хадриан в 138 г.

Следващата V статия (стр. 43—50), L'Épitaphe d'un Arabe à Thasos, ни дава ново обяснение както на етникона *Ἄραψ*, така и на релиефа на надписа от Тасос, публикуван много пъти и напоследък издаден от Launey, BCH 1934, 495—500.

Особено интересна е VI студия (стр. 51—64), Divinités éponymes, където се обясняват, поправят и допълват един надпис от Kallatis, един от Olbia и един друг от Selymbria. В първия надпис се касае за *Ἀπόλλων Ἀγυεύς*, който в случая е *βασιλεύς* епоним на Kallatis. Във втория надпис, където вече Bilabel беше реставрирал *[ἐπὶ ἄρχοντος Διό]ς*, значи епоним *ἄρχων Ζεύς*, R. поправя много сполучливо *ἐψη[φίσατο ἱερὰν εἶνα]ι*. В третия надпис се касае за *θεὰ Ὑγεία*, която е епоним *[ἱερομνημον]οῦσα*, тъй като Selymbria, станала по това време вече *κώμη*, е зависела или от Византион или от Пергамон, където епоним е бил хиеромнемонът.

В VII студия, Sur quelques éthniques, на стр. 73 R. привежда и публикуваната епиграма от Кацаров, ÖJh XXVI, 1930, 111, където издателят ѝ чете *ἀπὸ [Μέ]λσα καὶ βρία*. R. не е знаел за четенето на Salač, Hlídka arheologická, Priloha k Listum Filologickym LVII, Ročnik III 1930, Číslo 2, стр. 436 сл.: *ἀπὸ [γε]νεᾶς Ἀκαιβρία*. Това четене, обаче, не е много приемливо, тъй като достатъчно място за *γε* в края на реда няма. Salač, както той сам ми заяви през ноември 1947, не е виждал надписа.

Статия XI (стр. 114—118) има за предмет епиграмата от Тасос, I G XII suppl. 455, където R. вместо неразбираемото *Ἀγχαίας* (?) *σύντροφε* сполучливо чете *Ἀγλαΐας σ.* Следва подробен коментар.

В XIII студия (стр. 122 сл.), Contributions à un lexique épigraphique, на стр. 130—132 R. поправя надписа Кацаров, ИАД V, 1915, 7 = AA 1915, 166—175 така: *Αὐρ(ήλιος) Ἀριστένετο[ς] ἀρχιμύστης ἐκ τῶν ἰδίων τῇ σπ[είρῃ]*, като привежда и съответните паралели. На стр. 134—137 R. се занимава с надписа от Панион публикуван за последен път от Kalinka, AB XXVI, 1926, 131 n. 28, където чете вместо *ἐνσορίῳ*, което няма смисъл, *ἐμπορίῳ*.

В addenda-та към том I R. се спира между другото и върху някои надписи от нашите земи, но това което привлича вниманието са редовете върху една серия монети, която според R. трябва да бъде отнесена не към егейската, а към понтийската Месемврия (стр. 149 сл.). Това са бронзовите монети на лицето глава на Дионис, а на опакото грозд и легендата *Μεσαμβριανῶν*. За доказателство, казва той, служи и контрамаркирането на тези монети с главата на Деметра — твърде чест тип в монетите на съседните на Месемврия градове: Дионисопол, Калатис, Томи, Истрос — и особено със шлем: шлемът е най-често срещаният тип върху монетите на черноморската Месемврия. R. се връща отново на този въпрос в addenda-та на том VII 239 сл. (вж. по-долу).

Третият том на Hellenica, който, макар че носи дата 1946, излезе накрая на 1947, ни поднася редица интересни статии от най-разнообразен характер както в по-предните два тома. Особен интерес с оглед към тракийската религия представлява третата статия (стр. 38—74): Un dieu anatolien: Kakasbos, тъй като този бог не веднаж е бил свързван с тракийския конник. Тук R. се занимава подробно с въпроса за същността на този малоазийски бог, който е предмет на извънредно много изучвания и контроверзии. След като ни дава историята на въпроса и прави критика на различните схващания, авторът разглежда отново детайлно всички паметници на Kakasbos — и известни, и новооткрити от него — без да забравя и монетите. Тук той подчертава разликата между Kakasbos и конните божества, с които е смесван или сближаван — тракийския конник, Мен, Созон — и заключава, че е отделно божество почитано в Ликия и Пизидия и че няма абсолютно никакво основание да бъде смесван с другите конни божества, и то по-специално със Созон. Особен интерес представлява и името на този бог, което е предмет на многобройни тълкувания и сближавания, които авторът споменава, като оспорва и опровергава някои фактически аргументи. Въпреки че паметници на Kakasbos не се срещат в Фригия, за да можем да говорим за връзка с тракийски, все пак, като имаме предвид, че и Kakasbos и тракийският конник са конни божества, натрапва ни се паралелът с епитета на хероса *Ουτ-ασπιος, Βετεσπιος∼Κακασβος*, и.е. *ekwo-. Известни допълнения авторът прави в том VII стр. 54 сл. (вж. по-долу).

В следната кратка статия IV (стр. 75 сл.): Une trinité lycienne, R. поднася на вниманието ни, без да прави коментари, една друга серия от няколко релиефа от високото плато на Ликия и Кибиритида, при които едно от оръжията на божествата е тоягата. Именно, един релиеф от Idebessos представя трима мъже, които държат в дясната си ръка тояга опряна на земята. Още първият издател, B. Pace, сравнява отчасти с този релиеф един друг от Kuyu, където пак трима мъже държат на лявото си рамо двойната брадва, а до тях по една змия. Поради невъзможността да се провери последното нещо по липса на снимка, авторът се отнася с резерва към този факт. Той обаче открива връзката между тези два релиефа в трети един от Oinoanda: трима мъже на лявото рамо с брадва, а в дясната ръка с тояга, която лъкатуши като змия. На въпроса с тези релиефи R. се връща отново в седмия том (стр. 15—58).

Тук ще спомена и за десетата статия (стр. 111—150): Monuments de gladiateurs dans l'Orient grec (вж. тук моята рецензия). Там се разглеждат от една страна нови паметници, публикувани след излизането ѝ в 1940 г., а от друга надписи и релиефи засягащи гладиаторите, които са убегнали на автора. Под n. 303 R. дава два надписа от Сердика, единият от които разглежда тук за пръв път, Kalinka 29, като го поставя във връзка с втория споменат в Les gladiateurs под n. 38 надпис = Kalinka 30. Разглеждайки четенията на Kalinka и на по-предишния издател Добруски, R. предлага ново възстановяване на двата надписа и изказва мнение, че те произхождат от фасадата на някаква сграда посветена на императорския култ, гдето първожреците са обявявали игрите, които ще дадат (Добруски бе сметнал, че тези два текста са част от един и същ надпис, което още Kalinka бе отхвърлил като неприемливо).

Четвъртият том на Hellenica е посветен на редица епиграми, които засягат предимно управители през късната римска епоха и които авторът коригира и коментира. Особено ценното в тези проучвания на R. е това, че е успял да идентифицира редица лица, които са предмет на разглежданите текстове, като ги е осветлил доколкото е било възможно и ги е поставил в тяхната естествена обстановка. Така глава I е посветена на Kaibel 271 (Егина), епиграма, която е била предмет на редица проучвания и която в същност се отнася за Ampelios, проконсул на Ахея в 359 на н. е. Глава II засяга редица епиграми за управители, III и IV разглеждат епиграми от Афродизиада, а V поправя една епиграма от Сирия. В addenda-та, които следват, се разглежда (стр. 141 сл.) и един метричен надпис от Nicopolis ad Istrum, Добруски, Мсб XVIII, 1901, 725 = Seure, RA X, 1907, 425 = Михаилов, Гръцките епиграми n. 63, който авторът успява да възстанови изцяло благодарение на това, че открива загубената част в малкия фрагмент Бръчкова, AM XLVIII, 1923, 93 сл. Епиграмата е прослава на неподкупния в правораздаването управител Basilianus Macedonius и е стояла над вратата на поправения или построен от него преторий.

В петия том авторът отделя място и за две изследвания засягащи Македония и Тракия, именно студия III (стр. 29—34), Un juriste dans une inscription de Beroia, която засяга надписа AA LVII, 1942, 176 n. 9, и студия IV (стр. 35—58), посветена на Villes de la Chersonèse et de la Thrace. Предмет на тези бележки е A.H.M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces (1937) 15—21, която част засяга именно Тракийския Херсонес и съседните му места; тези си заключения Jones повтаря в The Greek City from Alexander by Justinian (1940). Изследванията на Jones почиват предимно на литературните извори, известни и използувани отлавна, като по отношение на надписите „тук, както и другаде" той прибягва, както изтъква R., само до някои общи сборници, въпреки че „неговите цитирания на надписи могат да накарат читателя да повярва, че е използвал и епиграфската документация". Не по-добро е и използването на нумизматичния материал.

Докато според Jones Алопеконес е напълно изчезнал през римската епоха, а същата съдба сигурно е постигнала и Елеунт и Мадитос, които наистина са съществували и през византийската епоха, но няма сведения да са имали статут на градове, не са секли монети и няма за тях надписи, R. посочва редица епиграфски документи, които показват противното, именно че те са имали положението на град, а Елеунт е сякъл и монети. След това авторът изследва основно трънливия въпрос с Colonia Flaviopolis, като прави критика на съществувашите мнения и прибавя нови и интересни материали. Това не може да бъде Койла; хипотезата, че този град трябва да се търси към Булаир, му се вижда възможна, но при сегашното състояние на материала, той смята, че въпросът не може да се разреши и че най-доброто е да се чака нова докумен-

тация. Все пак изглежда изключено Flaviopolis да се е намирал извън Херсонес.

Накрая R. опровергава известни твърдения на Jones във връзка с някои тракийски градове. Докато Jones твърди, че Бизанте „след разрушаването на Делоската конфедерация, паднал в ръцете на траките и престанал да съществува като град", R. доказва, че той не е бил винаги тракийско владение и че е бил гръцки град най-малко в III и II в. пр. н. е. R. попълва празнината за Херайон или Херайонтейхос, за който Jones никъде не споменава. Твърдението на Jones, че Марония е загубила свободата си през римската епоха и била включена в тракийското царство, почива на погрешното тълкуване на един почетен надпис на Реметалк, поправен от R. в Rev. Phil. 1939, 151. Най-накрая R. изтъква, че конфликтът между Абдера и Котис в 169 в. пр. н. е. се касае не за територията на тая гръцка колония, но само за една част от нея, за т. н. *πάτριος χώρα*.

Другите студии имат за предмет надписи засягащи Делос (I), култа на Аполон Коропайос (II), Ефес (V), Перге и Сиде (VI). Студия VIII ни поднася седем нови паметници на гладиатори от гръцкия Ориент (п. п. 314—320), продължение на серията в Hellenica III, гл. X, от които п. 314 от Афиполис, както и някои поправки и допълнения на публикувани вече паметници в Les Gladiateurs. Този том завършва с една прибавка (стр. 102—128), в която R. издава посмъртно една статия на Mario Segre, убит през 1944 в Аушвиц: L'institution de Nikephoria de Pergame.

Шестият том дава част от резултатите на пътуването на Jeanne Robert и Louis Robert през лятото и есента на 1946 г. Това пътуване е продължение на онези, които е направил по-рано години наред L. R. През 1946 г. са изследвани методично две провинции, Мизия и Кария, като изследването на последната е продължено и завършено през 1947 г. — и частичното изследване на Лидия. Именно VI том обхваща резултатите от работата на изследвачите в Хирканската равнина и Маниса, в чийто музей са събрани материали от целия вилает. Тук са издадени 47 надписа, като материалите са подредени според местонахождението. Авторите са използвали също така случая да проучат и условията за евентуални разкопки в Hyrcanis, Hierocaesarea и Sariçam.

През лятото и есента на 1948 и 1949 г. двамата учени посетиха пак Мала Азия, където продължиха планомерно изследванията си.

Седмият том е значително по-голям отколкото предшестващите. В него са намерили най-напред място редица по-обширни и по-кратки изследвания на този добър изследвач на Мала Азия върху епиграфски и нумизматични материали от тази област на античния свят, именно от Иран, Фригия, Витиния, Кария, Ионня и пр. (студии I—III, V—X, XVIII—XXI, както и някои други, върху които ще се спрем по-долу). Студия V (стр. 50—58) е посветена на Divinités d'Anatolie. Връщайки се на статията си Une trinité lycienne, Hellenica III, 75 сл., авторът коментира текста Plut., de defectu orac. 21 (421 d), който ни говори за почитането на Кронос у Солимите и за убийството на ликийските архегети Arsalos, Dryos и Trossobios, една „троица", от Кронос — легенда, която сочи за връзка между култа на Кронос и Ликия. Троицата обаче от Idebessos и Oinoanda изглежда да не е била единствената в тази област, както ни посочва авторът не само с текста на Плутарх, но и с други примери. По-нататък авторът дава някои допълнения към студията си за Kakasbos и други боговеконници, Hellenica III, 38 сл., в която обяснява нови или вече известни паметници. Радостно е, че R. ще посвети специална свезка от Hellenica на известни малоазийски божества, както ни съобщава на стр. 54, които ще бъдат сигурно от този вид, който ни поднасят досегашните му студии.

Особен интерес, във връзка изобщо с императорските култове, представлява XXII-та студия (стр. 207—238), Le culte de Caligula à Milet et la province d'Asie, в която R, спирайки се на надписа Th. Wiegand, Anhang Abhandl. Berlin 1911, 65 сл., оточнява йерархията и организацията на новия култ, както и градовете, които са участвали в неговото практикуване.

Две студии засягат и балканските земи. Студия IV (стр. 47—49) поставя един неиздаден релиеф с неизвестно местонахождение в серията от 15 релиефа публикувани от Seure, BCH 1912, 582 сл., и произхождащи от светилището при Kadiköy до Selymbria. В студия XV (стр. 152—160) R. поправя своето по-раншно четене на един надпис от Тасос, Etudes Anatoliennes 369, прието в IG XII suppl. 45, като установява, че това е надпис на овчар; по този повод авторът говори и за други подобни паметници.

Другата част от студиите са резултат на интересите на автора към игрите, конкурсите и празненствата през елинистическата и гръкоримската епоха в „гръцкия Ориент", за които ни обещава основни изследвания; плод на тези му интереси е вече излязлата книга Les Gladiateurs dans l'Orient grec (вж. тук моята рецензия). Така в XI студия (стр. 93—104), Les boules dans les types monétaires agonistiques, R. се занимава с един детайл върху известен брой монетни изображения във връзка с агоните. Авторът стига до заключението, че облите като топка предмети наредени на пирамида било върху, било под масата, са в същност ябълки, които са била получавани от победителите на Питийските игри, учредени в различни градове (Лаодикея в Сирия, Анкира в Галатия, Пруса във Витиния, Никея, Тралес, Пловдив, Перинт и Солун) по подобие на тези в Делфи. По този начин именно трябва да се обяснят изображенията от този тип и върху монети от Тракия и Македония: Пловдив, Перинт и Солун. Така трябва да се обясни и защо върху една пловдивска монета от времето на Каракала по случай Питийските игри (легенда *Πύθια*) е изобразен Херакъл, който държи в лявата си ръка ябълки. Това са „ябълките на Хесперидите", които напомнят ябълките давани на победителите в Питийските състезания. Студия XII (стр. 105—113) разглежда един агонистичен надпис от Смирна, във връзка с който R. внася известни поправки в други надписи. Студия XIII (стр. 114—116) интерпретира надписа, който ни съобщава за състезанията Hyakinthotrophia. Студия XIV (стр. 117—125) разглежда кариерата на един милетски атлет. Студия XV (стр. 126—151) ни поднася нови паметници или поправки към неговите Les Gladia-

teurs. Така в n. 321 R. се спира върху един надпис от Дион (= Oikonomos, *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας* 14, n. 10). В n. 322 R. разглежда редица монетни изображения от Византион, които стоят във връзка с гладиаторски игри. N. 323 е надписът от Стара Загора, Дечев, ИАИ XIV, 1940—42, 237, n. 4 — в r. 2 вместо *ἐν παιδί[α]* (Дечев), R. предлага *ἐν παιδί* „à l'âge d'enfant". N. 324: въз основа на надписа от София, Михаилов, ИИД XXI, 117 сл., R. възстановява част от надписа от Варна, Шкорпил, ИАИ XIV, 16 сл., n. 28, както и сполучва да определи формулите за покана и munus при този вид надписи-покана за състезания. Под n. 325 той разглежда интересния надгробен паметник от Татарево, Велков, ИАИ XIV, 217 сл.: един тежко въоръжен гладиатор, пред него повален рециарий, помежду им мъжка фигура облечена в широка мантия в дясната ръка с rudis, над нея орган, с надпис *Ἐπιπτᾶς πουλσάτωρ*, обяснен от Геров, Лат.-гр. лексикални взаимоотношения, ГСУИФФ XLII и XLIII, стр. 36, 97, 121, в смисъл, че този паметник е в чест на централната фигура и в такъв случай *πουλσάτωρ* трябва да се тълкува като hydraularius, който същевременно е ръководел и тренировките на гладиаторите. R. с право забелязва, че *Ἐπιπτᾶς* не е тракийско име (Велков), а име произведено от *ἐπιπταίω*, но не приема по отношение на останалото обясненията на Геров. Според R. това воинствено име е дадено на гладиатора с оглед на неговата специалност на pulsator: „*Ἐπιπτᾶς πουλσάτωρ* c'est peut-on dire Frappant le frappeur". Това е тежкият гладиатор. В addenda-та, стр. 245, R. съобщава едно друго хрумване, именно че *Ἐπιπτᾶς* е тежкият гладиатор, а *Πουλσάτωρ* би могло да бъде не апелатив, който означава гладиаторска категория, но собствено име, което ще означава според тактиката „le Frappeur" — вторият противник, рециарият паднал на земята. Докато първото обяснение задържа вниманието, второто е неприемливо, поради обстоятелството, че паметникът е издигнат в чест на едно лице и би могло да се спори само, дали това е тежковъоръженият гладиатор или hydraularius-ът, а не и победеният рециарий; освен това надали терминът за една гладиаторска категория, pulsator, би могло да бъде избрано за собствено име. — Останалите бележки от тази глава засягат паметници от други места на гръцкия Изток.

В addenda-та стр. 239 сл. R. се връща на въпроса за монетите на Месемврия на Понта и то по-специално на контрамаркираните, като поддържа изказаното си в addenda-та на Hellenica II, стр. 151 мнение, че контрамаркираните с шлем монети принадлежат именно на нашата, а не на егейската Месемврия. Авторът съобщава, че приготвя от дълго време студия за контрамарките върху бронзовите монети от елинистическата епоха.

В един от близките томове трябва да очакваме обещаваните във всеки том указатели, които ще облекчат извънредно много използването на тази богата и разнообразна материя, която ни се поднася.

Георги Михаилов

Μαργαρίτης Κωνσταντινίδης, Ἡ Μεσημβρία τοῦ Εὐξείνου, τ. Ἰ,ὑπὸ—, ἐκδιδομένη ἐπιμελείᾳ Γεωργίου Α. Μέγα. Атина 1945, 173 стр. in-8°, с 29 образа.

Тази история на Месемврия излиза след смъртта на автора, под грижата на Мегас и със сътрудничеството на Маркелос Мицос, Ирини Христодулопулу и Георгиос Сотириос. Както се вижда не само от предговора на Мегас, но и от самото изложение, авторът, родом от Месемврия, си е поставил „патриотичната" цел да напише история на Месемврия, Анхиало и Созопол и с това да докаже и защити гръцкия характер на Месемврия и на принадлежащето към някогашната Източна Румелия Черноморие. Най-напред авторът разглежда историята на града от най-старо до ново време (с. 13—61). Втората глава (с. 61—98) обхваща гръцките надписи от този град, допълнени и обяснени от Мицос. Античните са на брой 29, от които само n. n. 28 и 29 са неиздадени. Вж. рецензията на J. и L. R(obert), REG LVII, (1945), 217, n. 6: *Χερσονασείτης*, не трябва да се поправя на *-⟨ε⟩ίτης*. N. 7. *Ἀντί(ζ)ηλος* е поправено от Wilhelm AM 1926, 19, n. 8 на *Ἀντίφιλος* (Robert). № 21: в леммата си Мицос споменава и изданието на Salač, Listy Filol. LVII (1930) (в същност то е в Hlídka archeologická, R. III) на тази епиграма, без да споменава за неговото допълнение *ἀπὸ [γε]νεᾶς Ἀκαιβρία*. В n. 22 се дава само реконструкцията на Kaibel, без да се споменава за четенията на Boeckh и Dumont, които също дават известни възможности. N. 28: Robert вече обърна внимание, че не може да има в един декрет форми на *-οιο* и че трябва да се се чете: ред 2 *Ἀγησιδάμου*, ред 3 *ὁ τε πατὴρ αὐτο[ῦ τῶι] δάμωι εὐν[ους ὤν] κτλ.* В такъв случай преди това трябва да се чете *Ἀγη]σιδάμου* или *-ος*. Ред 6 R. допълва exempli gratia *[καὶ αὐτὸς δε Δι]ονύσιος*, като указва на Wilhelm, Nachr. Gött. III, 5(1939) 120. Копието на Конст. е много лошо, за да позволи сигурно допълване. В n. 29 трябва да остане *ἱέρεα* и да не се допълва *—ε(ί)α* R. За липсващите надписи в тази сбирка вж. Robert.

Главата, която разглежда месемврийските монети (99—125), допълнена от Христодулопулу, представлява повторение на вече известните материали. Наред с главата за византийското изкуство в Месемврия от Сотириос, тук е дадено едно писмо на Константин Синайски от 1827 г., биографията на Кириак Кубарис от Месемврия и пр.

С изключение на двата нови надписа, книгата представлява обикновена компилация и няма абсолютно никаква научна стойност.

Георги Михаилов

Der Bäderbezirk von Virunum, unter Mitarbeit von Hedwig Kenner herausgegeben von Camillo Praschniker. Österreichisches archäologisches Institut. Rudolf M. Rohrer Verlag. Wien 1947, 243+6 suppléments, 222 figures dans le texte et 4 tableaux de couleurs.

M. Camillo Praschniker, le célèbre professeur viennois d'archéologie et Mlle Hedwig Kenner, spécialaliste en céramique antique, nous offrent une magnifique publication sur les résultats des fouilles faites par E. Nowotny (1899—1902)— à Virunum, chef-lieu de Noricum (aujourd'hui Zollfeld) dans la région

de Kärtner. C'est une mosaïque de pavement, richement ornée avec la figuration de Dionysos, trouvée en 1897 et transportée au musée local de Klagenfurt, qui a donné matière à ces fouilles. Celles-ci ont duré 9 ans et ont eu pour résultat la découverte d'une partie importante de Virunum que Nowotny appelé „le quartier des bains"—„Bäderbezirk", parce qu'au milieu du grand complexe de bâtiments se trouvait un bain. Ce même terme, comme étant le plus convenable, a été adopté aussi par les auteurs de l'ouvrage en question.

Après chaque campagne, Nowotny a fait des rapports préalables sur les résultats obtenus, mais ils sont vagues et insuffisants. On y constate un manque absolu de plans sur la plus grande partie des bâtisses mises à découvert dans le „quartier de bains, et seul le rapport de 1902 en a un.

Peu de temps avant sa mort (1935), Nowotny a donné en consignation à l'Institut archéologique autrichien de Vienne tous ses manuscrits, parmi lesquels se trouvaient les journaux et les plans des fouilles de Virunum. Le professeur Praschniker, en collaboration avec Mlle Kenner, s'est chargé de cette tâche ardue — donner une publication complète, si possible, du „quartier des bains". Il a eu beaucoup de difficultés à surmonter. Les manuscrits laissés par Nowotny ont du être revus à fond et vérifiés attentivement, pour qu'on pût apprécier jusqu' à quel point ils sont complets et dignes de foi. On a dû identifier les locaux et les trouvailles, décrits dans les journaux, avec les ruines et les matériaux dans leur état actuel. Souvent les journaux se sont révélés incomplets. Evidemment, tout ceci a entravé le travail scientifique des deux auteurs, surtout pour ce qui concerne certaines trouvailles, dont on ignore la provenance. Il en est de même pour quelques locaux qui sont considérablement endommagés aujourd'hui. De plus, Nowotny n'a pas fait de nivellation précise et méthodique du complexe des bâtiments. Il s'est servi d'une manière tout à fait personnelle de mesurage, sans jamais recourir à la photographie. Les photos que le professeur Praschniker emploie dans sa publication ont été faites pendant la dernière campagne (1908) clandestinement par le fouilleur-même. La présence d'un plus grand nombre de photos aurait remplacé en grande partie les observations personnelles immédiates.

Les deux auteurs ont réussi à résoudre à fond le problème qui leur était posé. En lisant attentivement leur ouvrage, le lecteur sent que cet immense matériel hétérogène a été assimilé et exploré avec une rare habileté et beaucoup d'esprit critique. L'exposé en est concis, clair et systhématique.

Le livre renferme les cinq chapitres suivants :

I Bâtisses ; II Mosaïques de pavement ; III Sculptures; IV Trouvailles; V Peintures murales et gypseries.

Les trois premiers chapitres sont l'oeuvre du prof. Praschniker, et le reste—de Mlle Kenner.

I, pages 9—49. Le quartier des bains représente presque un carré entouré de quelques rues. Le côté Est a 73 cm de long, le côté Ouest—73, 40; celui du Sud—70 et celui du Nord—70, 50. Il comprend 80 locaux de destination diverse, qu'il est difficile de définir aujourd'hui. Ces locaux forment tout un complexe architectural. Le prof. Praschniker l'a divisé en quelques bâtisses séparées pour des raisons de commodité. Bâtisse Sud-Ouest (locaux 18) ; bâtisse moyenne Sud (locaux 9—16); bâtisse Est (locaux 17—32); bâtisse Nord, le bain- même, avec diverses subdivisions (locaux 40—60) et la bâtisse centrale (locaux 64—47). Les autres locaux peuvent difficilement être rapportés à telle ou telle bâtisse. La description des divers locaux est nette; tout ce qui peut être définitivement établi nous est donné. Le prof. Praschniker a constaté quatre périodes de construction qu'il a essayé de délimiter sur le plan du „quartier des bains" par différentes sortes de stries. Les monnaies trouvées datent de la période qui s'étend de l'empire d'Auguste à celui de Constantin II (337—361). Elles indiquent que le peuplement du „quartier des bains" a commencé dès le Ier siècle de n. è. augmenté sensiblement au IIe siècle et s'est continué au IVe siècle. Les autres matériaux des fouilles : céramique, peintures murales, gypseries, viennent confirmer cette datation. II, p. 50—55. Ce chapitre traite des mosaïques de pavement trouvées dans certains locaux (3, 4, 34a, 34c, 35 et 70). La mosaïque avec la figuration de Dionysos offre un intérêt particulier. Elle a été découverte en 1897 (loc. 3). Le prof. Praschniker s'arrête sur la technique de son execution et corrige la première datation — Ier s. de n. è. ; il la rapporte en 276. Voici ses arguments : I) Nowotny lui-même a remarqué qu'on avait trouvé une monnaie de l'empereur Probus, murée dans la suspensura du local voisin ; 2) De plus la mosaïque de pavement est primitive, exécutée sur place, parce que, quand on a essayé de l'enlever du local 3, on a trouvé des cailloux faisant partie du schéma que l'artisan avait tracé.

III, p. 56—99. Les ouvrages de sculptures sont divisés en groupes : I) Statues en marbre local (de la région de Kartner) et 2) statues en marbre d'espèces différentes. Dans le premier groupe entrent les statues qui représentent les Dioscures (2 statues), Apollon, Hermès, Bacchus, Hermaphrodite, Isis Noreia, Aphrodite, une nymphe aquatique, une amazone viennoise etc. Le prof. Praschniker estime que ces ouvrages sont sortis de la main d'un bon sculpteur-copiste qui a déployé une activité fructueuse à Virunum. Par conséquent, Virunum a eu constamment son atelier de sculpture pendant l'époque romaine. Le maître de l'atelier était venu du Sud, probablement d'Aquilée. On ne trouve pas en lui les signes de l'art grossier provincial. Une partie de ses statues se ressemblent entr'elles (les Dioscures, Arès, Apollon). Pour les sculpter il a utilisé les traits du Doryphore, de Polyclète, en y ajoutant les attributs caractéristiques de chaque dieu. D'autres statues de ce sculpteur de Virunum révèlent une exécution personnelle dans le traitement du sujet (la statue de Noreia Isis).

Ce sulpteur a dû se fixer à Virunum vers la fin du règne de l'empereur Hadrien (117—136) et y a travaillé quelques dizaines d'années. Jugeant d'après ses ouvrages arrivées jusqu'à nous, le prof. Praschniker estime que l'amazone du musée viennois est son oeuvre ultérieure.

IV, p 100—172. Au IVe chapitre Mlle Kenner nous offre ses précieuses recherches sur le matériel abondant et hétérogène, trouvé dans le quartier des bains au cours de toutes les campagnes. Ce chapitre est très intéressant, parce qu'il met à jour la culture matérielle de Virunum pendant l'époque romaine.

Malheureusement une grande partie de ce matériel n'est qu' en état fragmentaire. Le matériel est exposé sous la forme d'un catalogue qui e distingue par sa systématisation nette et précise. Mlle Kenner s'est donné une peine immense pour mettre en évidence toutes les trouvailles. Elle indique une littérature abondante et des parallèles sur chaque cas particulier. Les nombreuses photos très bien réussies en complètent la description et donnent une notion claire de l'espèce du matériel.

A cause de leur caractère hétérogène, les trouvailles sont classées en quelques groupes. Le premier groupe, c'est celui de la céramique : vases sigillés et ustensiles de ménage (assiettes, tasses, vases, urnes, cruches, amphores, pots, passoires, lampes, poids à métier etc.).

Le deuxième groupe comprend des objets métalliques, groupés d'après le métal dont ils sont faits (argent, or, fer blanc, fer). Leur application a été très diverse dans la vie pratique des habitants du „quartier des bains" : matériel de construction, clés, serrures, balances, candélabres, aiguilles à coudre, guides de cheval, ciseaux, pelles, fibules, ornements etc.

Le troisième groupe comprend des objets en os : fragments d'armes, cuillers, petites boîtes, dés, aiguilles à coudre, aiguilles à cheveux etc.

Le quatrième groupe comprend des objets en verre : ustensiles de ménage (coupes, plats, flacons, etc, vitres et autres).

Le cinquième groupe se compose d'objets de destination très diverse : gemmes, meules, objets en pierre etc.

Le cinquième chapitre de l'ouvrage en question est consacré aux peintures murales et aux gypseries. Mlle Kenner a exposé le matériel d'après son lieu de trouvaille en deux catologues — l'un pour les peintures murales, et l'autre pour les gypseries. Les photos, les tableaux et les dessins qui y sont ajoutés montrent la riche variété du coloriage et des motifs. Elle a réservé une place à part pour les dates et le slyle des peintures et des gypseries. Pour ce qui concerne les peintures murales, elle est arrivée aux déductions suivantes : Les peintures murales de la première période, c'est-à-dire de la première moitié du Ie siècle, jusqu'à la fin au IIIe siècle approximativement, se distinguent par leur ornementation riche et variée qui s'est servie non seulement d'ornements, mais aussi de motifs tirés du règne végétal, et en plus faible part de figures aussi. La deuxième période (IVe siècle) dénote un certain renouvellement des peintures murales, mais sous une forme simplifiée et schématisée. La 3e période (fin du IVe et Ve siècles) est pauvre en peintures murales. La quatrième période révèle que les formes d'art de la peinture esthétique ont été remplacées par un simple badigeonnage à la chaux.

Les résultats des recherhes minutieuses sur les gypseries confirment les déductions tirées des peintures murales, à savoir : l'épanouissement de la culture romaine de Virunum est endéclin au IVe siècle, mais l'antique tradition artistique continue encore pendant les siècles suivants (IIIe, IVe et plus tard).

Le livre est pourvu de troix index soigneusement préparés, l'un par ordre alphabétique des objets concernant, l'autre d'après les numéros d'inventaire et avec indication des numéros des spécimens ; enfin le troisième comprenant les trouvailles sans numéros d'inventaire et où seuls les spécimens en ont un. Ces index facilitent beaucoup l'usage du livre. L'xposé de cet immense matériel hétérogène est accompagné d'un grand nombre de dessins et de tableaux de couleurs, exécutés par les auteurs-mêmes d'après les schémas de Nowotny ou directement d'après nature.

A la fin de l'ouvrage sont ajoutés six suppléments, dont le dernier représente un plan général de tout le „quartier des bains" de Virunum, préparé très soigneusment par l'Ing. dipl. Fritz Nerod.

L'ouvrage du prof. Praschniker et de Mlle Kenner constitue un apport nouveau et précieux aux recherches la culture matérielle et l'histoire de Virunum en particulier et, en général, des pays qui ont subi la domination romaine plusieurs siècles de suite. Cette publication des deux savants viennois est spécialement instructive pour nous, les archéologues bulgares, qui découvrons à leur exemple les nombreux restes de la culture romaine de la périphérie de l'Empire. Nous recommandons chaudement à nos lecteurs l'ouvrage du M. prof. Praschniker et de Mlle Kenner, comme un modèle de recherches systématiques et critiques. Et c'est avec beaucoup de mérite qu'il a été consacré à ce grand anniversaire qu'est le jubilée centenaire de l'Académie autrichienne des Sciences.

L'édition est remarquable aussi par son grand nombre de qualités techniques.

Teofil Ivanov

Gerhart Rodenwaldt, Köpfe von den Südmetopen des Parthenon. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Phil.-hist. Klasse 1945/46, n. 7, 24 S. und 24 Tafeln.

Dans le présent travail G. R. a soumis les métopes du côté sud du Parthénon a un nouvel examen sur la base des photographies récentes et détaillées.

Sur le côté Sud les métopes de la Centauromachie sont séparées par d'autres métopes au sujet emprunté à une légende complètement différenteintruses dans leur milieu. Cette composition hétérogène et moins classique était diversement expliquée : p. e. Collignon pense que l'ordre des tableaux fut changé pour éviter la monotonie ; Dragendorff croit, que dans la confusion et l'imprévoyance du travail on avait utilisé les métopes déjà prêtes ; Pernice dit que cette question ne peut même être expliquée, G. Rodenwaldt trouve la solution suivante : la représentation de la légende attique de Kekrops et de ses filles était peut être destinée à la partie occidentale de la cella. Ce plan ayant été changé plus tard, Phidias fut obligé de mettre les métopes avec ce sujet à une autre place et il choisit le milieu du côté Sud qu'on pouvait considérer comme le côté de derrière, parce que la procession des Panathénées ne passait pas par là. On sent ici le conflit entre le plan artistique et les exigences du culte.

Avec une recherche stilistique et iconographique fine et fondée, l'auteur, arrive à des conclusions très intéressantes, qui expliquent les faiblesses artistiques de ces sculptures du Parthénon et les divergences de leurs styles. Par exemple la

tête du centaure sur la métope XXXI est grotesque, comme provenante d'un masque-caricature; celle de la métope XXX est comme la face vénérable d'un vieillard bien souffrant; la tête du lapithe de la métope VII est d'un type purement attique.

G. R. suppose que dans ces travaux artistiques étaient occupés des artistes appartenant à diverses générations. Phidias choisit les concurrents en se basant sur les travaux qu'ils devaient présenter en marbre, — ce pouvait être une espèce d'agon. Les travaux non acceptés furent tout de même employés par Phidias parce que le temps pressait, — mais sur le côté de moindre importance. Ainsi on peut admettre, qu'une partie des métopes du côté Sud représente des essais des artistes concurrents: p. e. la métope XXXII doit être du milieu de Myron, les métopes XXVII et XXVIII sont classiques etc.

Les idées éthique et esthétique des anciens grecs obligeaient de représenter les dieux, les héros et les hommes exclusivement d'un type idéal de beauté. La vieillesse, la maladie, la douleur, la colère et tout ce qui altère le visage, pouvait être exprimé seulement dans les êtres démi — animaux. C'est pourquoi le motif de la cruauté sur la métope IX (le pouce du lapithe qui presse l'oeil du centaure) les images représentées réalistiquement nous frappent, nous étonnent extraordinairement. Ce sont vraiment des apparitions tout à fait isolées dans la sculpture grecque, elles n'ont de parallèles que dans l'art hellenistique, à Pergamon et encore plus tard à Rome. Cet essai de Phidias et de ses aides de sculpter des visages et des moments caractéristiques était possible, vu qu'il ne devait pas être observé de près.

La troisième conclusion de l'auteur est aussi très importante.

Dans la représentation des choses momentanées et caractéristiques la peinture grecque devance la sculpture, on a représenté déjà sur les vases des silènes, des géants, des centaures et aussi des têtes humaines caractéristiques (Beazley les a citées dans son oeuvre). La peinture des vases était sous l'influence de la grande peinture grecque qui a créé le nouveau type du centaure. Il existe un lien incontestable entre la peinture et la sculpture ce qui se manifeste dans le développement du style qui va de Polygnot à Phidias et conduit vers Parrhasios.

Pour apprécier ce travail de G. Rodenwaldt si complet et riche en idées nouvelles il faut le lire et admirer les 24 précieuses et très intéressantes photographies, qui l'accompagnent.

Maria Brâčkova

G. Bonfante, *Σαβάζιος*. Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves de l'Université libre de Bruxelles VII, New-York 1944, 41—46.

Възприемайки предлаганото от H. Grégoire отъждествяване на тракийския (по-точно тракофригийския) бог *Σαβάζιος* с гръцкия *Διόνυσος Ἐλευθέριος* и с латинския Liber, Bonfante свежда името му към първична форма sv o-bh o-dh-, като изхожда от славянското свобода. Очевидно италианският учен придава на божия епитет *Ἐλευθέριος* и на божието име Liber обикновеното значение на гръцкото *ἐλευθέριος*, resp. *ἐλεύθερος* и на лат. liber „свободен". Обаче това значение не подхожда ни най-малко като прозвище или име на някакво божество. При това Liber представя италийския бог на вегетацията и на родовия приръст, какъвто е същност и *Διόνυσος Ἐλευθέριος* resp. *Ἐλεύθερος*. Оттук следва, че божието име Liber и божието прозвище *Ἐλευθέριος*, resp. *Ἐλεύθερος*, които са произведени от един и същи индоевроп. корен leudh- „раста, давам приръст", не могат да имат обикновеното значение свободен, а особеното даващ приръст (за тия две значения вж. Walde — Pokorny, Vergleich. Wörterb. II, 461 и Boisacq, Dict. étymol., 242). Що се отнася до *Σαβάζιος*, resp. *Σαβάδιος, Σαουάζιος, Σαβάζιος*, то с оглед към културното му значение (вж. Eisele, Roscher's Mythol. Lex. IV, 232 и Schaefer, RE IVA, 1541) името му може да се сведе към индоевроп. корен sew- „раздвижвам, възбуждам" в ст.-инд. savā-h „възбудител", savitār- „подбудител, име на бог, слънце" и др. (вж. Walde — Pokorny, ц. с. II, 470).

Д. Дечев

М. Д. Петрушевски, Дефиницијата на трагедијата кај Аристотела и катарсата. = Годишен зборник. Филозофски факултет на универзитетот. — Скопје 1948, кн. 1, стр. 3—17.

Авторът смята, че въпросът за катарзиса е изкуствено усложнен, и предлага ревизия на текста на известното определение на трагедията в глава 6 на Аристотелевата „Поетика". Предлагайки ревизия, той се позовава на обстоятелството, че „последните думи на дефиницията в повечето кодекси" гласят не „*παθημάτων κάθαρσιν*", а „*μαθημάτων κάθαρσιν*" (5). Освен това, авторът е склонен да мисли, че изразът, според който трагедията „чрез състрадание и страх извършва очистване от подобни т. е. от състрадание и страх чувства", е безсмислен. Всичко това, според него, е достатъчно основание да се твърди, че гръцкият текст трябва да бъде поправен. Авторът обаче отхвърля както „*παθημάτων κάθαρσιν*", така и „*μαθημάτων κάθαρσιν*" и смята, че вместо тях трябва да стои „*παθημάτων σύστασιν*". По такъв начин той стига до заключение, че тук става дума не за въздействието на трагедията върху зрителя, върху неговите чувства (*παθήματα*), или съзнание (*μαθήματα*), а за формално-техническия строеж на трагедията, за нейната композиционна страна (*πραγμάτων σύστασις*, „състав на събитията").

Трябва да се каже, че авторът не е обърнал сериозно внимание на текстовата критика. У приведения и използуван от него А. Гудеман се вижда, че наистина кодексите се колебаят между *παθημάτων* и *μαθημάτων*.[1] Вярно е, че повечето от тях предлагат *μαθημάτων*. Но авторът не отбелязва, че именно най-новите кодекси (от XIV—XVI в.) дават четене *μαθημάτων*, докато сирийският превод от X в., почиващ върху гръцки текст от V—VI в.,[2] предава *παθημάτων*. Този смисъл дава и арабският превод на Абу Бишр Матта, извършен преди 940 година.[3] Сми-

[1] Gudeman A., Aristoteles. *Περὶ ποιητικῆς*, 37 (критическият апарат).

[2] Пак там, 29.

[3] Пак там, 29.

сълът на *παθημάτων* е засвидетелствуван и у арабския философ Авероес, който перифразирал „Поетиката“ (Кордова, 1174 г.), като използувал превода на Матта.[1] Хронологията изтъква като най-авторитетни именно споменатите кодекси. Освен това, от значение тук е текстът на Авероес, тъй като философът ще да е пристъпил към „Поетиката“ преди всичко като познавач на Аристотелевата естетическа теория.

По-важно е обаче, че и при четене *παθημάτων* и при четене *μαθημάτων* дефиницията говори за въздействието на трагедията върху зрителя, за нейната функционална страна. Това е неоспоримо и поради други факти: 1) В „Политиката“ (кн. VIII, гл. 7, 1341 b, 32—37) Аристотел обещава да говори за катарзиса другаде — „в книгата си за поетическото изкуство“.[2] 2) Неоплатоникът Ямблих (умр. ок. 330 г. н. е.), който, без съмнение, е разполагал с авторитетни източници на Аристотелевите естетически възгледи, тълкувайки, макар и своеобразно, трагедията, говори за нейното морално въздействие върху зрителите. У него *κάθαρσις* срв. *ἀποκαθαίρομεν*, De myst. I, II) е именно функция на трагедията. 3. Неоплатоникът Прокъл (род. 411 г. н. е.) говори също за нейните функции, като вместо Аристотелевото понятие *κάθαρσις* употребява понятията *ἀφοσίωσις* и *ἀπέρασις*. Освен това, според Прокъл, който ще да е бил добре запознат с философските дискусии на древността, теорията за катарзиса е възражение на Аристотел срещу Платон, който изхвърля трагедията от своята „идеална“ държава именно във връзка с нейното вредно въздействие. Аристотел мотивира възраженията си също с данни за въздействието на трагедията, а не с данни за нейния технически строеж, както смята авторът на разглежданата статия.

Следователно, колебанието между *παθημάτων* и *μαθημάτων* не може да бъде основание да се постави, вместо някое от тях, съвсем несигурното и никъде незасвидетелствувано *πραγμάτων*, още повече че това е свързано с промяната на сигурното *κάθαρσιν* в *σύστασιν*. Подобна промяна би следвало да се нарече не „смело заключение“ (9), а произволно и безцеремонно изопачаване на сигурния оригинален текст.

Впрочем, нека разгледаме най-внушителния (поне на пръв поглед) довод в подкрепа на *πραγμάτων σύστασιν*. Това е обстоятелството, че на няколко места след дефиницията Аристотел говори за *σύστασις* (или *σύνθεσις*) *πραγμάτων* като за най-важна съставка на трагедията. Тъй като, според автора, никъде в дефиницията не се говори за тази важна съставка, той смята, че изследвачът справедливо би могъл да я допълни.

В същност, авторът погрешно твърди, че в дефиницията не се говори за *πράγματα*. Аристотел говори по този въпрос, като го поставя на първо място, подчертавайки по този начин още веднъж важността му. Той казва, че трагедията е *μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας* („Поетика“, гл. 6, 1449 b 24—25), т. е., че трагедията е „подражание на с е р и о з н о и з а в ъ р ш е н о д е й с т в и е“. Това е указание именно за „състава на събитията“, за сюжетната обработка на трагедията. В понятието *πρᾶξις* лесно могат да се видят онния *πράγματα*, за които Аристотел говори на различни места в „Поетиката“ и които авторът на изследването привежда. Следователно, за „състава на събитията“ Аристотел говори още в началото на дефиницията, за да не става нужда, както смята авторът, да се повтаря в края. Това, заедно с изброените по-горе съображения, са сериозни аргументи в подкрепа на твърдението, че, засягайки катарзиса, Аристотел говори за функционалната страна на трагедията.

Но има и друг аргумент. Аристотел изрично говори за „ефекта“, за „въздействието“ (*ἔργον*) на трагедията („Поетика“, гл. 13, 1452 b, 29—30). Във връзка с това той отбелязва: „Тъй като съставът на съвършената трагедия трябва да бъде не прост, а заплетен, и да изобразява възбуждащи страх и състрадание събития,... ясно е, преди всичко, че не бива да се показват нито добрите хора преминаващи от щастие към нещастие, нито пък лошите — от нещастие към щастие“ (1452 b, 30—38). Тук Аристотел наистина говори за *σύνθεσιν... πραγμάτων*, т. е. за сюжетно оформеното произведение, но веднага след това говори и за въздействието на така оформеното произведение. Тук той повдига и м о р а л н о - п р а в н и я въпрос за реакцията на зрителя по отношение на невинния герой, когото сполита нещастие, и за прононсирания престъпник, който преминава от нещастие към щастие. От е т и ч е с к и съображения Аристотел препоръчва да се взема средният човек, който изпада в беда вследствие някаква „грешка“, след като е бил в слава и щастие. Следователно, авторът на изследването е опроверган още веднъж, когато казва, че „Аристотел... не говори за целта и ефектите на трагедията от етическа и психологическа гледна точка, нито пък може да се каже, че той полемизира със своя учител Платон...“ (13). Тук трябва да се изтъкне и неосведомеността на автора относно важния откъс от Прокловия „Коментар към Д ъ р ж а в а т а на Платон“, както и относно някои места от Платоновата „Държава“, които оказват неоценима помощ на изследвача при разрешаването на проблемата за катарзиса.

В заключение, ф а к т ъ т, ч е в д е ф и н и ц и я т а с е г о в о р и з а „ с ъ с т а в а н а с ъ б и т и я т а“, з а и д е й н о - х у д о ж е с т в е н а т а о б р а б о т к а н а с ю ж е т а, н е и з к л ю ч в а и н е е и з к л ю ч и л н е о б х о д и м о с т т а д а с е г о в о р и и з а ф у н к ц и о н а л н а т а с т р а н а н а т р а г е д и я т а. В определението Аристотел засяга и познавателната страна на трагедията. За поезията (респ. за трагедията) той казва, че има „повече сериозен и философски характер отколкото историята“, което значи, че поезията, отразявайки типичното, дава представа за връзките и закономерностите в отразените неща, докато историята — особено историята от времето на Аристотел, — описва в хронологическа последователност единични, често несвързани помежду си факти и събития и включва, също така, случайното и нетипичното, което понижава нейната философска стойност. Този възглед за познавателната стойност и за философския характер на поезията е показателен със своята жизненост. Той говори по-ясно от всичко друго, че Аристотел не се явява „професор по теория на

[1] G u d e m a n, u. c., 30.

[2] *ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς.*

литературата, естет“ (13), не се явява сух формалист, както смята авторът, а здраво свързва литературно-художественото произведение с неговата жизнена среда, която определя и функциите му.

В какво, според нас,[1] се заключава същността на трагическия катарзис?

„Най-хубавата“ (*καλλίστη*) трагедия („Поетика“, гл. 13, 1452 b, 31), образецът на трагическа драматургия трябва „чрез състрадание и страх да извършва очистване от подобни (т. е. от състрадание и страх) чувства“. („Поетика“, гл. 6, 1449 b, 27—28). Да вземем за пример изтъкнатата от самия Аристотел трагедия „Едип цар“. Героят, Едип, е представен първоначално като невинен (*ἀνάξιος*) (срв. „Поетика“, гл. 13, 1453a, 5, „Реторика“, кн. II, гл. 8, 1385). Едип е спасител на града, той е грижовен управник, велик и добър човек. За да помогне на своя страдащ град, Едип предприема разследване относно убийството на някогашния тивански цар, чиято пролята кръв, според думите на пророка, разтърсва сраната. Едип, който по-рано е разрешил гибелната гатанка на Сфинкса, е горд със своя могъщ човешки разум. Хорът от тивански старци вижда в него своя мъдър освободител и стои изцяло на негова страна. Но жрецът Тирезий препоръчва на Едип да не се впуща в дирене на тайните, които са във властта на боговете. Едип е непреклонен. Той иска на всяка цена да узнае истината по делото, от което всички страдат. И когато Тирезий отказва да разкрие тайната, Едип гневен пламва и го обвинява в предателство, в противодържавен заговор, в користолюбие, в неспособност да предсказва, в лъжепророчество. Забележително е, че хорът не реагира на това. За него Едип е все още невинен (*ἀνάξιος*). Жрецът предрича страшни беди за Едип и напуща сцената. Хорът дава израз на уважението си към Едип и заявява, че той, спасителят на Тива, няма да чуе обвинение от народа („Едип цар“, 507—511). В държанието на Едип към жреца хорът не вижда грях. Нещо повече: хорът сам си позволява да подцени Аполоновия жрец, без да смята, че това е грях. Така, у хора е налице едно погрешно мнение (*δόξα*), според което Едип е невинен. Именно във връзка с това погрешно мнение, у зрителя се поражда страх и състрадание към запалянковия от жреца герой (срв. „Поетика“, гл. 9, 1452a, 4): смятайки, че героят е невинен (*ἀνάξιος*), зрителите му съчувстват и се боят за него. Страхът и състраданието започват още при представата за заплашващата беда (срв. „Реторика“, кн. II, гл. 5, 1382a *ἐπὶ φαντασίας*, кн. II, гл. 8, 1385 *ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ*), и техен връх е узнаването *ἀναγνώρισις*), при което погрешното мнение (*δόξα*) за невинността на героя получава опровержението си: зрителят вижда, че героят е виновен, че боговете-възмездители наказват справедливо. В съзнанието на религиозните фанатици (срв. *νεμεσητικοί*, „Голяма Етика“, кн. I, гл. 26, 1192) състраданието и страхът изчезват: няма защо да се състрадава на героя, защото той се оказва виновен пред боговете. За него зрителите запазват само едно просто човешко съчувствие (*φιλάνθρωπον*, „Поетика“, гл. 13, 1452 b, 38). Няма защо да се изпитва и страх, щом боговете не налагат наказания по произвол, а по строго съблюдавана справедливост.

С една дума: състрадание и страх се възбуждат при погрешната представа (*δόξα*) за беди, заплашващи един привидно невинен герой. Оказва се обаче, че героят е виновен. Зрителят признава, че деянието му може и трябва да се окачестви като грях. Той ликвидира погрешното мнение за невинността на героя и за произвола, с който боговете действуват във вреда на един невинен човек. Състраданието и страхът изчезват. Зрителят се очиства от неуместните вече чувства.

За забелязване е, че по такъв шаблон е построена и трагедията „Антигона“. Тук Креон е първоначално добрият и справедлив владетел, на чиято страна застава хорът, изразявайки свосто погрешно мнение (*δόξα*) за невинността на героя. По-късно зрителят ликвидира това погрешно мнение и признава героя за виновен.

Така е и с „Аякс“, така е донякъде и с „Филоктет“. Трагедия-образец, във всеки случай, с „Едип цар“. По нея ние откриваме шаблона на „най-хубавата“ трагедия, на неднократно споменаваната от Аристотел *καλλίστη τραγῳδία*.

Следователно, оказва се, че дефиницията съдържа една типично класова формулировка на функциите на трагедията: храмовият поет, принадлежникът към родово-аристократическите групи, извежда на сцената грешник, който, според погрешното мнение (*δόξα*) на зрителя заслужава състрадание. Не ще и дума, че подобно мнение, което често оправдава религиозния скептицизъм и рационализма, е съвсем нормално явление във века на Анаксагор, във века на материалистическите дирения и на безбожническите убеждения. Непосредствена задача, която поставя поетът, е да се ликвидира „погрешното“ мнение (*δόξα*). По-далечна цел на произведението е — стабилизиране положението на религията и нейните учреждения, а от там — защита на религията като аристократически мироглед. Това, разбира се, може да се изведе не от сухото граматизаторско тълкуване на оскъдния текст на дефиницията от глава 6, а от цялата мирогледна система на Аристотел, изложена обстойно в многото му книги.

Александър Ничев

[1] Александър Ничев, Атическата трагедия в нормите на Аристотел. София, ДИ „Наука и изкуство“, 1949. — ГСУИФФ XLV (1948—1949), кн. 4.

Труды отдела нумизматики, том I. Государственный Эрмитаж Ленинград 1945, 169 стр. и 22 табл.

Първият том от Труды отдела нумизматики в Ленинградския Ермитаж съдържа редица статии засягащи теми из областта на античната, ориенталската и руската нумизматика, написани от научните сътрудници при този отдел.

Началната статия е от видния съветски нумизмат А. Н. Зограф, загинал при обсадата на Ленинград, през 1943 год. — К технике сицилийских монет в V в. н. э.

В тази работа авторът разглежда подробно една техническа особеност, характерна за сицилийските сребърни монети от V в. пр. н. е. и бронзовите оне от IV в. Тази особеност се състои във вид

на два шиповидни израстъка, разположени срещуположно на ръба на монетата. Авторът с право изтъква практическото значение на въпросните израстъци върху сицилийските монети като неоспорим белег за установяване техната автентичност.

Е. О. Прушевская, Анапский клад пантикапейских медных монет. В тая статия е разгледано подробно съдържанието на едно съкровище от 400 бронзови монети от гр. Пантикапея, сечени между IV и III в. пр. н. е. По-голямата част от монетите са препечатани отново с знака на същия град. Находката е важна за установяване на по-точна хронология на монетните емисии, сечени от края на IV в. и първата четвърт на II в. пр. н. е. Препечатаните монети сочат за една монетна криза в Босфорската държава.

А. Н. Зограф, Разпространение находок античных монет на Кавказе. Авторът в тази по-значителна студия прави опит да установи въз основа на познатите до сега колективни находки с монети от древността, характерът на монетната циркулация в Кавказ.

Анализът на установения нумизматичен материал дава възможност да се определят пътищата на проникване и разпространение на античните монети от юг към север в тая област, както преобладаването на известни видове монети и пр.

Важно допълнение към текста е приложената в края на студията географска карта с означение местонаходищата на повече от двеста находки от монети в Кавказ.

А. Быков, разглежда съдържанието на една колективна находка с медни куфически монети от X век.

По-широк интерес представя една втора статия на същия автор — Первый османский монетный двор. Въз основа на една рядка монета на султан Орхан, сечена в 1326 год., в която е означено името на гр. Бруса, авторът доказва, че първата монетарница на османските владетели е била открита в Бруса.

В. М. Неклюдов, О русских денежных слитках. Авторът разглежда доста подробно познатите от многобройните находки слитъци от чисто сребро във вид на пръчки с определено тегло, които са играли роля на пари в търговията на средновековна Русия. Първите руски монети са сечени през XIV век от феодалните князе.

С. А. Розанов, Золотые „лобанчики".

В тази студия се разглеждат сеченията в царска Русия големи количества от подражния от злато на дошлия през XVIII и началото на XIX в. холандски дукат, познати под народното название „лобанчик".

Накрая е дадено от А. А. Войтов описанието на една златна правоъгълна пластинка с образ и възпоменателен надпис по случай откриване нов златоносен залеж в Урал през 1803 т.

Да се надяваме, че в непродължително време ще бъдат обнародвани и следващи томове на тия тъй ценни трудове на нумизматичния отдел при Ермитажа с нови и важни материали из богатата съкровищница на тоя нумизматичен кабинет.

Т. Герасимов

O. E. Ravel, Numismatique grecque. FALSIFICATIONS. Moyens pour les reconnaitre. London 1946, 101 стр. и X табл.

Фалшивите антични монети, изработвани така много в наше време, съставят истинско зло, както за любителите колекционери, тъй и за мнозина учени, тъй като тия фалшификати се изработват в повечето случаи със средствата на съвременната техника и разпознаването им е твърде трудно при отсъствие на особена подготовка за това.

В научната литература се появяват от време на време по някоя и друга статия върху по-забележителни фалшификати.[1] Обаче едно системно проучване или ръководство, което да дава теоретична и практична подготовка на любители и учени за разпознаване фалшивите антични монети досега е липсвало. Това се е дължало на обстоятелството, че имаме голям брой частни случаи в изработката и изгледа на фалшификатите.

Съществуващата празнина в научната литература иде да запълни една книжка написана от един търговец на антични монети, който е изложил в нея дългогодишните си наблюдения върху особеностите на фалшивите монети минали през неговите ръце. Трудът на Ravel представя ревизирано и допълнено издание на неговите Notes techniques pour reconaitre les monnaites grecques fausses, напечатени в Revue. Numimatique 1933.

В началната глава Monnaies fausses ou bonnes? авторът излага мотивите, които са го накарали да се реши да обнародва своите наблюдения и бележки върху фалшивите монети. Накрая той успокоява своите читатели, че няма неразкрита фалшива монета. В следващата глава се дават полезни сведения върху техниката на монетосеченето в древността с цел да се уясни изгледа на истинските антични монети. По-нататък, в друга глава авторът дава бележки върху метала, от който са сечени античните монети и особено промените на повърхността и сърцевината на античните монети, които стават през дългогодишното им лежане в почвата. Важно е да се познава изгледа на така променената повърхност, която е необорим признак за автентичността на такива моменти. Това особено важи за сребърните монети произхождащи от почвата в Македония, Беломорието и Сицилия.

Пак в отделна глава авторът разглежда въпроса за патините или оксидацията на повърхността на античните монети. Дава полезни сведения за изгледа и качествата на истинската патина, която също тъй е неоспорим белег за истинността на една монета.

В следващата глава се описва изгледа на фалшивите патини, получени по изкуствен начин.

След тия полезни технически сведения авторът разглежда методите на правене фалшиви монети —

[1] Само проф. Геблер бе подхванал едно системно разкриване и описание на фалшивите македонски монети, вж. ИАИ XI, 1937, 327 сл.; XII, 1938, 466, което поради войната не можа да продължи.

чрез изливане и коване с металически печат. Първият начин винаги е имал слаби страни, които позволяват по-лесно да се откриват неговите продукти.

По-опасни и трудни за разпознаване са монетите фабрикувани с печат. Такива фалшификати често измамват окото и на учени занимаващи се с античните монети.

Авторът се спира в отделна глава и върху въпроса за стила на монетните образи. Според него, преценката за истинността или фалшивостта на дадена монета само върху стиловите й особености често води до несигурни заключения, при които една истинска монета може да бъде сметната за фалшива и обратно — една подправена монета да бъде обявена за автентична, тъй като впечатленията за стила на монетния образ често пъти са много индивидуални. Това твърдение на автора не е съвсем право. Един нумизмат, който е сравнявал безброй много антични монети и вече има набито око, не може да се излъже в преценката си при разглеждане разните видове трюкове, които фалшификаторите употребяват, за да предадат на своите произведения по-автентичен изглед.

На стр. 77—80, е дадено описание на някои характерни фалшиви монети, илюстрирани в VII и IX табл.

В последните две глави авторът разглежда автентични монети смятани от някои учени като фалшификати.

Ние препоръчваме тая полезна в много отношения книжка на всички, които се занимават с антични монети.

Т. Герасимов

J. M. Toynbee, Roman Medaillons. Numismatic Studies № 5. The American Numismatic Society. New-York 1944, 270 стр. и 49 табл.

Гореозначеният труд на г-ца Toynbee представя едно всестранно проучване на забележителните серии от римски медалиони, сечени от I до VI век. Ето защо това съчинение може да служи като ръководство върху тия монетовидни паметници.

Авторката се е справила с тая трудна задача, благодарение на нейната предварителна подготовка и приложения от нея добър изследователски метод. Нейното проучване представлява голям напредък в нашите знания върху римските медалиони.

В първата част авторката дава дефиниция на понятието медалион, като определя и белезите, които отличават медалиона от наподобаващите го външно монети от злато и сребро. Тук тя се стреми да установи правилна класификация на всички неправилно определени паметници от тоя вид.

Втората част е посветена на разглеждане въпросите за местата гдето са сечени медалионите и техните местонаходища. Тя установява интересният факт, че почти всички медалиони са намерени вън от Рим, в провинциите.

В следващата, трета глава авторката се занимава с въпроса, по какви поводи са сечени тия медалиони и за кого. От познатия материал и откъслечните писмени известия се вижда, че медалионите са сечени изключително от императора (даже и когато носят знака на сената S C) по повод на разни събития в държавата и императорското семейство.

Медалионите са били предназначени за отличаване на високопоставени личности във войската, държавното управление и чуждестранни владетели — вождове на варварите от Север и пр. според ранга са се давали и съответни медалиони от злато, сребро и бронз.

Четвъртата глава е посветена на историческото развитие на римския медалион. Авторката го дели на три главни периода: времето на Август до Комод, вторият от Септимий Север до Карин и Нумериан и третият от Диоклетиан до Юстиниан I.

За всеки период е даден преглед на употребените върху опакото типове.

В петата глава авторката се занимава с отношението на надписите и иконографските типове на медалионите към политиката, към държавната религия и съвременното тям монументално изкуство.

Накрая са прибавени и две допълнения върху: 1. фалшивите медалиони, отливки от медалиони в древността и оловени антични медалиони и 2. конторниати.

Ценно допълнение към текста са великолепните таблици в края на книгата, в които са дадени характерни образци от медалионите в злато, сребро и бронз.

Ние препоръчваме тоя ценен труд не само на занимаващите се с нумизматика. Той е важно помагало и за тия, които работят в полето на археологията.

Т. Герасимов

A. Alföldi, Die Kontorniaten, ein verkanntes Propagandamittel der stadtrömischen heidnischen Aristokratie in ihrem Kampfe gegen das christliche Kaisertum. Budapest 1942—1943, 196 стр. и 75 табл.

Под названието конторниати в нумизматичната литература се разбират една група от паметници от бронз, които външно наподобяват познатите римски медалиони, но се отличават от тях главно по гравираната успоредна на ръба им окръжност от двете страни, образуваща по тоя начин един вид рамка. Названието иде от италианската дума contorno.

Конторниатите имат върху лицевата страна образи на римски императори от III и IV век, на Александър Велики или на други исторически личности, а върху опакото — разни сцени из религията или най-често изображения свързани с циркови игри. Стилно тези конторниати се датират около IV век.

Досега в литературата са изказани разни предположения за произхода и предназначението на конторниатите. Това се дължи отчасти и на обстоятелството, че образите и придружаващите ги понякога надписи не дават по-определени данни за тълкуване.

Авторът на разглеждания труд, известният унгарски историк и нумизмат А. Алфьолди е събрал и проучил познатите досега около 600 конторниати. По тоя начин неговата книга представя един вид корпус на конторниатите.

Алфьолди смята тия паметници за пропагандно средство на придържащата се към езическия култ аристокрация в гр. Рим, срещу обявилите се за християнството императори.

Тези конторниати според автора, са били раздавани, според тогавашния обичай, на нова година. Присъствието на сцени из цирковите игри върху опакото на конторниатите показва, че те са били употребявани и като входни билети в цирка.

Изследването на Алфьолди е полезно за антикварни справки при археологически издирвания, тъй като в описаните и възпроизведени в 75 таблици конторниати се намира богат илюстративен материал върху цирковите игри, митологията, религията и пр.

Т. Герасимов

Ph. Lederer, Neue Beiträge zur antiken Münzkunde aus schweizerischen öffentlichen und privaten Sammlungen. Bern 1943, 104 стр. и 8 табл.

Както се вижда от заглавието на тая книга, тя представя сборник от малки приноси към античната нумизматика, в които се обнародват неиздадени монети из редица музеи и частни сбирки в Швейцария. Ние отбелязваме тая книга, тъй като в нейните страници са обнародвани редица монети от Балканския полуостров, които представят интерес за нашата домашна нумизматика. На стр. 21, № 10, е описана бронзова монета от македонския цар Ероп (396— 392 г. пр. н. е.). Тя е с нов монетен тип: лице: мъжка глава с каузия на дясно, опако: предна част на глиган.

На стр. 21, № 11 и 12, две златни монети на Александър III Македонски. Едната от тях е рядък двоен златен статер с знака на гр. Сикион.

Стр. 26, № 14. Рядка бронзова монета от гр. Маронея на Бяло море. На лицевата ѝ страна образ на Дионис в хитон, държащ грозд и тирс, а върху опаката — каприкорн.

Стр. 27, № 15. Монета от Пауталия, сечена при Л. Вер. Върху опакото Л. Вер принася жертва над олтар. Тоя рядък тип с Л. Вер липсва върху досега познатите монети от Пауталия (вж. Ruzicka, ИАИ VII, 1932/33, 1 сл).

Стр. 27—31, № 16, 17 и 18 монети от гр. Перинт на Мраморно море. Първата монета е от автономния период на монетосеченето в Перинт. Върху двете ѝ страни образи на Серапис, Изида и Апис, свидетелствуващи за голямата роля на тия египетски божества в религията на Перинт.

Стр. 31, № 19 – един рядък диобол на Тракийския Херсонес от IV в. пр. н. е.

На стр. 32, № 20 авторът описва една бронзова монета на „тракийското племе данталети", в музея в Базел. На лицевата ѝ страна глава на млад Дионис с бръшлянов венец, наляво, а върху опаката *ΔΑΝΤΑΛΗΤΩΝ*. Войник в къс хитон тичащ надясно. В д. ръка държи къс меч, а в лявата — шит. Косата му вързана като кичур над главата. 23 мм, 25, 95 гр. Табл. II и VIII.

Авторът смята тая монета за истинска, но при внимателен анализ на направата и образите се вижда, че тя е несполучлив фалшификат. На самия автор е направило впечатление обстоятелството, че стилът на образите е чужд за Тракия по това време (III-II в.) и затова той измисля несериозно обяснение за някакво преселване на данталетите по адриатическия бряг, тъй като по стил и направа въпросната монета на това племе приличала много на монетите на илирийските острови Исса и Фарос.

В изворите (Theopompus, Strabon и пр.) името на данталетите се пише винаги с *Θ*= *Δανθαλῆται*, а в монетата *Θ* е заместено от фалшификатора с Т.

Необикновено дебелото ядро на тая монета е също един признак на подправеност. В монетите от III-II в., от когато трябва да датува занимаващата ни монета, ядрото на бронзовите монети от нашите земи е тънко.

Най-после и самият образ на „тракийски" войник върху опакото иконографски не отговаря на епохата. Тоя образ е зает от изображение на гладиатор от римската епоха. Щитът му няма нищо общо с тракийските пелти.

След подробен анализ на облеклото и оръжието на войника, авторът заключава че монетата е на тракийското племе данталети, което в началото на III в. пр. н. е., под силния натиск на келтите е било принудено да напусне първоначалната си територия по горна Струма и да се пресели по адриатическото крайбрежие в съседство с островите Исса и Фарос. Тоя вид монети именно били сечени там. Едно такова преселение на тракийски племена и по специално на данталетите не ни е познато от изворите.[1]

Монетата от музея в Берн е характерен „уникум", измислен от фалшификатори.

На стр. 37, № 21 бронзова монета на скитския владетел Канит в Добруджа — Лице: Глава на Херакъл, опако: *ΒΑΣΙΛΕΙ/ΚΑΝΙ*. Колчан с лък и кривак. *ΑΡΙΣ*. Непознат екземпляр.

Т. Герасимов

Памятники искусства разрушенные немецкими захватчиками в СССР. Сборник статей под редакцией академика Игоря Грабаря. Издание на Института за история на изкуствата при Академията на науките на СССР. М. — Л., 1948, 480 стр.

Макар че тази книга излезе още преди една година, за нея малко се говори у нас и тя остана почти неизвестна. Книгата обаче заслужава широк интерес както поради повода, по който е написана, така и по своето извънредно ценно съдържание. Сборникът е издаден под редакцията на големия съветски изкуствовед академик Игор Грабар, който в един много кратък предговор, озаглавен „За природата на фашистките разрушения", е дал заслужена характеристика на вандалските дела на Хитлеровата окупационна войска в Русия. Всяка война носи щети, пише Грабар, но частичните разрушения в миналите войни са били повече резултат на бойни действия. Фашистката война, напротив, за първи път в историята, е нанесла поражения на паметниците на изкуството преднамерено и планомерно по заповед на Хитлера и неговите генерали. И наистина, докато германците тръбяха по целия свят, че на западния фронт, в Белгия и Франция, техните войски имат специално поръчение да запазват

[1] Същата монета авторът е обнародвал и в английското списание Numism. Chronicle 1941.

най-грижливо старинните исторически и художествени паметници, те заявиха на всеуслишание, че „паметниците на изкуството на източния фронт нямат никакво значение и подлежат на разрушение". Това отношение на Хитлера към културата на славяните не бе ограничено само на територията на СССР. Той го манифестира и спрямо Югославия, която също загуби голяма част от своите старинни паметници. Но разрушенията в СССР са несравнимо по-многобройни, по-големи и по-жесто ки. Техният списък е поразително огромен. Редактираният от академик Грабар сборник има за цел да отбележи само малка част от загиналите художествени съкровища на съветските народи, да разкаже на цял свят за злодейските дела на нацистите и да напомни за великолепието и културно-историческото значение на загубените паметници.

Сборникът се състои от 19 статии, написани от следните видни съветски археолози и изкуствоведи: В. Блаватский, П. Барановский, С. Давидов, Ю. Дмитриев, В. Лазарев, М. Алпатов, Ю. Спегальский, И. Грабар, С. Топоров, Н. Романов, В. Пилявский, Е. Глезер, Н. Никитин, В. Талепоровский, А. Ефрос, В. Яковлев, А. Петров, М. Ильин и Б. Випер. Тези статии са посветени по на един или на няколко разрушени паметници и имат за цел да покажат или да възстановят пред читателя предишното състояние на пострадалите съкровища, да изтъкнат тяхното историческо или художествено значение, да представят печалната им картина след напущането на съветската земя от фашистите и, в най-щастливия случай, да дадат утешително съобщение, че за възстановяването на този или онзи паметник се работи вече трескаво.

Книгата е богато илюстрирана. На една страна ние виждаме паметниците преди разрушението им здрави и величави, отразяващи силата и красотата на руския творчески дух в по-далечно или по-близко минало; на друга страна са представени същите паметници, разрушени до основи или стърчащи като зловещи скелети, проклинащи злодейската ръка, която е посегнала на тях.

Аз не мога да изброя тук всички пострадали църкви, манастири, дворци, исторически постройки, стенописи и картини, които са отбелязани и разгледани в този сборник. Интересно е да се отбележи, че немските окупационни войски не са се ограничавали само с разрушаване на руски паметници. Те са оставили варварските си следи и върху паметниците на античността, какъвто е например случаят с прочутия „склеп на Деметра" при Керч, открит в 1895 г. и прекрасно обнародван от М. Ростовцев в книгата му „Античная декоративная живопись на Юге России".

От славянските паметници най-жестоко е засегнат Новгород, който е бил бомбардиран от въздуха и с артилерия. Той е загубил частично или напълно почти всички старинни църкви. В това число са църквите Св. София и Спас-Нередици, и двете от XII век; църквата Св. Никола на Липне от 1292 г., църквата на Сковородския манастир от XIV в. и още много други. Всички тези църкви, освен по своята архитектура, бяха бележити и със своите стенописи, които се смятаха за едни от най-хубавите произведения на старото руско изкуство. Разрушен е още Новгородския кремъл с всичките му исторически постройки. Жестоко е пострадала и църквата на Пятницкия манастир в Чернигов от XII—XIII в. Пострадали са и много архитектурни паметници в Псков, като например Светогорският манастир, Богоявленската църква, църквата Св. Сергий, Йоановския манастир; унищожен е и прочутият Възнесенски храм на Новойерусалимския манастир при Москва, построен от архитектите Растрелли и Бланк в късен бароков стил.

Фашистките войски не са пощадили и по-късните архитектурни паметници. Сринати са всички художествени съкровища на един от най-забележителните в света дворцово-парков ансамбъл — старият Петерхоф, създаден от Петър I по подражание на Версайл, но надминал френската резиденция в много отношения. Загинали са още архитектурните ансамбли на гр. Пушкин (бившето Царско село), на Павловския дворец, на Гатчинския дворец, на Елагинския дворец и още много, много други неповторими ценности.

С унищожението на тези паметници на изкуството са нанесени поразителни щети не само на руската култура. Ощетена е цялата човешка култура. Ето защо академикът И. Грабар с право е нарекъл редактирания от него сборник „скръбна книга". Наистина, тази книга е некролог на погинала от злодейска ръка култура.

Кр. Миятев

Н. П. Северов, Памятники грузинского зодчества. Москва 1947, 220 стр., 144 рис.

В поредицата „Архитектурни албуми", под общата редакция на действителния член на Академията за архитектура в СССР — К. С. Алабян, е излязла през 1947 год., като издание на Академията, книгата на Н. П. Северов, „Памятники грузинского зодчества". Това е в същност един извънредно ценен албум, който съдържа:

1. Кратък историко-археологически очерк на грузинската архитектура.

2. Таблици, представящи в хронологически ред развоя на грузинското строителство и

3. Анотации към отделните паметници, засегнати в таблиците.

На края е дадена основната литература по въпроса.

В текста, който предшествува илюстрациите академик Северов дава сбито резюме на историята на грузинската архитектура. Преди да премине към класификация на строителните периоди, той изтъква, че още през третото хилядолетие до нашата ера народите населяващи Грузия са притежавали висока култура. Това най-добре личи, както изтъква авторът, от намерените материали при разкопките в Триалети. Изчезналите древни царства на Колхида (Западна Германия) и Иверия (Източна Грузия) потвърждават известията на старите гръцки автори, които съобщават, че тези царства са притежавали в началото на нашата ера развито стопанство и добре устроени градове. Както посочва Северов, тези съобщения напълно се потвърждават от направените разкопки в древната столица на Грузия — Мцхета. Авторът изтъква, че в Грузия е съществувала една значителна по своята монументалност дохристиянска архитектура, отличаваща се със

своята висока строителна техника. От тази епоха обаче, както се изтъква в книгата, са запазени само отделни паметници, които не могат да дадат цялостна картина за най-ранния етап от развитието на грузинското строителство.

Същинската история на това строителство, отразена нагледно и в илюстрациите на разглежданата тук книга, започва в същност от края на IV в. от н. е. и съвпада с въвеждането и развоя на християнската религиозна архитектура в Грузия. Това петнадесет вековно развитие на грузинското строителство е разделено от автора на пет строителни периоди.

Първият период авторът смята за подготвителен и го поставя между края на IV и края на VI в. В самият този период той изтъква известно развитие посочвайки, че в началото се строят предимно църкви с малки размери с базиликална, почти квадратна форма, а към VI в. настъпва голямо разнообразие в формите, между които авторът отбелязва разпространението на централно-куполната система, както и на триконхалната и четириконхална църква. Като типичен пример за този период се сочи звездообразния план на Ниноцминдската катедрала.

Вторият период, който обхваща цялия седми век, авторът нарича класически. През този период в Грузия се разпространява планът на кръстовидната куполна църква. Тук също се установява едно развитие на архитектурния тип, което преминава през три различни етапи. Първият етап е представен от групата църкви, начело на които стои забележителния мцхетски паметник Джвари. Особеността на тази група се състои в изграждането на централния купол, който се опира на страничните стени на църквата. Тази група, според автора, се отличава с своята богата скулптурна украса, която напомня отблизо старохристиянската и ираносасанидска пластика. През втория етап, за пример на който авторът посочва църквата в Цроми (625—635), куполът вече стои не на страничните стени, а на отделно обособени подпори, стоящи в наоса. Като трети етап в развитието на класическата грузинска архитектура авторът посочва църквите от типа на Ишхан и Бана, които представляват кръгли тетраконхални постройки, с кръгла обходна галерия.

Третият строителен период се поставя след завоеванието на източна Грузия от арабите. Този период обхваща времето от VIII—X в. Северов изтъква, че това е периода през който започва зрялото средновековие на Грузия, с напълно развити феодални отношения. Това е също периода на много нови търсения в областта на архитектурата. Като типични за този строителен период, авторът смята църквите в Кахети, датирани от VIII—IX в. Между нововъведенията, които характеризират този период, той посочва изменението на базиликалната форма, което се състои в това, че над главния кораб се издигат, низко над покрива, два купола. Такава е църквата в Гурджаани, която се сочи като единствен пример в историята на грузинската архитектура на църква с два купола. Известни нови елементи, според автора, се вмъкват и в усложнената форма на централно-куполната система. Като пример в това отношение е посочен храма в Вачнадзиани.

С този трети период завършва в същност развоят на класическия грузински стил на строгите и отмерени форми и започва грузинският барок, който продължава до XV век, и който, според класификацията на автора, е четвъртият строителен период в грузинската архитектура. Това е епохата на укрепналата феодална монархия, която достига особено голяма мощ през XII в. Авторът набляга, че през този период голямо развитие получава монументалната архитектура, както и архитектурната украса. Важен дял от украсителната система се пада и на живописта. От изложението на автора се вижда, че конструктивните търсения почти навсякъде се заместват от живописни търсения. Настъпват обаче промени и в архитектурния тип: базиликалната форма почти излиза из употреба. Вместо нея добиват голямо разпространение многобройните производни на куполната църква, като простият кръст, триконхалната, тетраконхалната, многоапсидната и други църкви. Авторът изтъква, че през този период се установява окончателно формата и на класическия тип средновековен грузински, а също така и арменски храм, който се състои от един удължен правоъгълник, пресечен от друг и увенчан с конусовиден купол над точката на пресичането. Тук се изтъкват и някои взаимодействия и по съществени различия, които съществуват между грузинската и арменската архитектура от този период. Така например изтъкнато е, че живописта не е тъй характерна за арменската архитектура, както за грузинската, където тя се среща не само из вътрешността на църквите, но и по техните външни стени. Четвъртият строителен период според схемата на Северов завършва към края на XIV в., когато монголските нашествия свеждат до минимум художествената продукция на страната.

Петият период съвпада със установената от порано хронологична класификация на архитектурните паметници в Грузия и обхваща последните три столетия, а именно XVI, XVII и XVIII в. Авторът на разглежданата книга изтъква, че предвид на размирните времена през тази епоха са построени множество феодални крепости, чийто архитектурен силует се намира в пълна хармония с непристъпния грузински пейзаж. Северов справедливо набляга на установения вече факт, че през този период в грузинското строително изкуство нахълтват множество източни и главно ирански художествени елементи. Това влияние обаче, както подчертава и авторът, засяга повече градската архитектура и дворците, докато в селата, особено в планинските, се запазва старата строителна традиция. Това особено много се чувствува в някои граждански сгради, които в много отношения напомнят архитектурата на нашите стари арбанашки къщи.

След този преглед, посветен на развоя на грузинската архитектура, следват илюстрациите, на брой 144, които обхващат всички по-важни архитектурни паметници на Грузия от IV до XIX в. Към всеки един от тези паметници в раздела „анотации“ има кратки историко-археологически бележки, придружени с много планове, разрези, архитектурни детайли и пр., които повдигат още повече научната стойност на книгата.

Рецензираната тук книга не представлява за нас само осведомителен интерес. Грузинската архитектура има извънредно голямо значение за правилното разбиране не само на византийската, но и на нашата религиозна и гражданска архитектура. Това значение се подсилва и от обстоятелството, че грузинското строителство, както и нашето, са се развивали в миналото на базата на античното римско-византийско наследство, а също и от факта, че грузинската архитектура е разпространена и далеч зад пределите на малката Грузия, като Цариград, Солун, Атон, Трапезунд, Иерусалим, Антиохия и др. По всички тези места са работили грузински майстори. Такива е имало и у нас. Към края на XI в. грузинецът Григорий Пакуриян построява Бачковския манастир. От този манастир днес е запазена само двуетажната постройка на така наречената „костница". Тя е достатъчна обаче, за да ни даде ясно указание за чувствително различния характер, който тази сграда има в сравнение с сградите, които по същото време се строят в Грузия. Тази разлика иде да покаже, че чуждите влияния никога не са механични и като присадени отвън, а осмислени от местната архитектурна традиция, в духът и насоките на която традиция винаги са се възприемали и ще продължават да се възприемат известни чужди влияния. Същото може да се каже и за други архитектурни паметници, строени вън от пределите на Грузия. Но грузинската архитектура намира особено близки паралели у нас по отношение на плетеницата, която се разпростира далеч на запад чак до далматинското крайбрежие. Отделни архитектурни особености като например триконхалният или тетраконхален план и особено конусовидният купол над наоса, които се срещат в плана или конструкцията на някои църкви от западна България, Морава и Далмация, показват близостта на тази архитектура с типично грузинските архитектурни форми. Безспорни мотиви взети от архитектурата на Грузия или от скулптурната украса на същата страна се срещат и в западно-европейското така наречено „романско" изкуство. Макар че този синхрочизъм не може да се обясни само с пряко влияние, а по-скоро с еднаква стадиална степен на развитие, то все пак значението на грузинското изкуство в разпространението на тези архитектурни форми не може да бъде отречено напълно.

Общото културно наследство, на фона на което се е развивало в миналото грузинското и наше строително изкуство, както и непосредствените връзки, които средновековна Грузия е поддържала с нашата страна, ни задължават живо да се интересуваме и да изучаваме паметниците на грузинското минало. Книгата на Северов в това отношение ще ни послужи като ценно ръководство.

Ст. Михайлов

Prof. D-r Jan Filip, Počátky slovanského osídlení v Československu. Knihovna Společnosti přátel starožitností. Č. 5. Praha 1946, стр. 96.

Един нов, важен и ценен принос в областта на изследванията по въпроса за произхода на славяните представлява студията на пражкия професор д-р Ян Филип. Той изхожда: 1) от общата идея, че многобройността на славяните, тяхното родово развитие и обществен строй в началото на историческата епоха дават право да се предположи, че това тяхно развитие е траяло много продължително време и 2) че общопризнатото най-тясно сродство на славянските езици с балтийската група езици дава основание да се предположи, че славяните са живели в най-тясно съседство с тях, именно южно и югозападно от тях. Областите южно и югозападно от балтийците, обаче, са се намирали през първото и второто хилядолетие преди нашата ера под силното влияние на известната култура, наречена л у ж и ц к а.

Тъй като досега по въпроса за принадлежността на лужицката култура съществува спор, Филип прави опит, въз основа на свои нови проучвания да докаже, че лужицката култура е предшественик на славянската.

Досега лужицката култура е била приписвана на няколко народа. Така, немският учен Г. Косина я приписвал първо на карподаките, а после на илирите и това негово мнение е било възприето както от немските, така и от други специалисти. Теорията на Косина, обаче, не е подкрепена от никакви археологически данни, а само от езикови. Той поддържа именно илирийския произход на лужицката култура въз основа на редица имена, намиращи се северно от Дунава, които той тълкува като илирийски. В края на халщатската епоха, под напора на германците, тия илири се преселили към юг и се слели с адриатическите илири. Въобще немската наука е отдавала голямо значение на илирите с явната тенденция да не остане много свободно място за славяните в Европа. Обаче пак един немски учен, П. Кречмер, през 1943 г. доказа че това предпочитане на илирите от немската наука не е оправдано, защото някои от имената изтъквани досега като илирийски могли да бъдат много по-стари отколкото момента на разселването на индоевропейските народи и да произхождат още от доиндоевропейския период, представлявайки по този начин остатък от по-стария местен субстрат.

Тъй като с това се отстранява илирийската теория за произхода на лужицката култура, Филип възстановява славянската теория, изказана още от началото на нашия век от някои чехски учени като И. Л. Пич, К. Бухтела, Л. Нидерле и др., без да изтъкнат археологически доказателства. Тази идея бива възобновена от полския учен Й. Костшевски и неговата многобройна школа едва след първата световна война, а сега я подема и Филип. Против полската школа германската наука се противопостави още през 1930 год., обаче с това илирийската теория не е спечелила нищо, защото тя няма историческа и археологическа основа що се отнася до областите северно от Дунава.

Основен характерен белег за лужицката култура била керамиката с шнурова моделировка и погребението чрез изгаряне. Тази култура се е появила през средния период на бронза, т. е. през второто и първото хилядолетие пр. н. е., обаче нейните начала се намирали още в късния неолит. Тя възприела някои влияния от юг и от северо-запад, обаче най-силно се чувствувало в нея влиянието на някакъв североизточен земеделски народ, който отглеждал пшеница, ечемик, просо, леща, грах и лен за влакна. Зърнените запаси се слагали в големи глинени съдове.

Носителите на тази култура се занимавали и със скотовъдство, а частично и с лов. Те били еднородни и се разрастнали бързо. В периферните области населението се преместило все по-далеч, заемало други съседни места, които дотогава били порядко населени. Поради това още през младия бронзов период народът, който носел със себе си тая култура, заселил териториите, чиито граници минавали между р. Зала и средна Лаба на запад и достигали до Припетските блата на изток. На север той достигал до Балтийско море, а на юг обхващал североизточна Чехия, северната половина на Моравия и северозападна Словакия. По цялата тази територия лужицката култура се запазила почти единна, с местна вътрешна еволюция и диференциация, но без по-големи външни чужди етнически влияния. Само по главния път, който води от Дунава през Моравия до Одер и по него до Балтийско море се явяват през средния халщатски период и други елементи, именно покрай погребението чрез изгаряне и погребения чрез инхумиране, както и по-различна керамика. Навсякъде, гдето засяда лужицкото население, възникнали селища в сегашния смисъл на думата, т. е. групи от къщи с типично вътрешно устройство, именно с една стая и антре и съответните стопански приспособления. На разстояние от около един клм. от селището се е намирало гробището, в което се погребвали урните с пепелта на изгорените мъртви. Тия места служели за погребални цели много продължително време, цели векове. В някои от тия гробища са били намерени почти две хиляди погребения. От по-новия период на бронза се намирали и погребения, извършени чрез изгаряне направо в гроба, изкопан в земята (дупка или яма), без урна. През по-старата епоха над погребалните места се издигали м о г и л и. Селищата на лужицкото население се намирали по възвишенията и в блатистите места и б и л и о б к р ъ ж е н и със з е м л е н и у к р е п л е н и я, н а с и п и и р о в о в е, представлявали градища. Първите лужицки градища възникнали през младия период на бронза, а през старата халщатска епоха цялата система от лужицки градища била вече готова. Според проф. Филип, тази система от градища представлявала едно явно свидетелство за тогавашната политическа самостоятелност на населението. Значението на градищата намалява едва през новия железен период — латенския — и през римската епоха, когато над част от лужицкото население са владеели други народи. По-късно, през славянския период, новите славянски градища са били издигани върху старите места. Лужицките градища са имали сложни укрепления и тяхното вътрешно пространство било разделено на жилищна част, на занаятчийска и част за стопански постройки. В някои места имало двойни градища, като някои от тях били построени на недостъпни места. Освен това имало и земеделски селища. Тая важна подробност оправдава автора да предположи, че лужицкото население било вече през този период разделено на две обществени класи. Жителите на градищата, които той характеризира като замъци, били издържани от труда на земеделското население. Градищата представлявали следователно, по всяка вероятност административни и търговски, както и културни и военни центрове. Богатите находки от бронзови изделия свидетелствували, според проф. Филип, не само, че са били поддържани търговски връзки с далечни, главно южни области, но че и стандартът на живота на населението се е издигал постоянно. Носителят на експанзията на лужицкия народ е бил, без съмнение, господствуващият слой, който заемал територии в близките области във всички направления, именно на юг към Алпите, към горния Дунав и на запад към Рейн. Тая експанзия траяла до началото на халщатската епоха. До тогава била заета и южна Чехия и Моравия, а след това експанзията продължила само към изток през Волиния към Украина. През това време — младата халщатска епоха — лужицката система от държави се намирала под натиска на германците откъм северозапад, на келтите откъм югозапад и на скитите откъм изток. Именно през латенската епоха откъм северозапад германският елемент проникнал напр. в Чехия, като ново население, обаче старото население продължило да съществува по същите места. До към времето на Христа германският елемент успял да отнеме политическата самостоятелност на една част от лужицкото население, обаче самото население продължило да живее по местата на старите градища, които били унищожени. Също така продължили да съществуват и много белези на старата лужицка култура. Така напр. старата керамика загубила част от своето богатство по форми и цветове и развила по-практични форми, обаче, си запазила основните черти от халщатската епоха и едва през латенската възприела някои латенски черти, с които се явява през римската епоха. Но дори и по времето на римската империя известни стари халщатски елементи продължавали да се появяват и през първите векове от н. е., което значи, че тук ставало дума наистина не за заместване на едно старо население с друго ново, а за наслоение на нови пришълци върху стари местни елементи, които продължавали да се развиват.

Нека резюмираме доводите на проф. Филип за славянската принадлежност на лужицката култура. Територията, заета от лужицката култура от младата бронзова епоха насам до последните векове преди Христа, се покрива с територията, която заемат по-късно славяните, особено западните славяни, през средновековието. Тая територия се простира от р. Зала и средна Лаба до Припетските блата и Волиния на изток, до Карпатите и Чехословакия на юг и Балтийско море на север. Основа на административната и отбранителна организация на лужицкото население била системата на много последователно и технически добре построени градища, за каквито говорят и първите исторически известия за славяните на запад по времето на Само, (през 630 г.) и през VIII в., по времето на нападенията на викингите, както и на изток до р. Днепър. Разцветът на градищата се забелязва през младата бронзова и старата желязна епоха. През младата желязна епоха те са били вече унищожени от окупаторите германи и келти.

През историческата епоха след Христа, обаче, славяните издигнали градища по същите места, на които се намирали старите лужицки градища. И за славяните градищата са били административни, военно-отбранителни и културни средища, както и за лу-

жицките племена. Начините за построяването на градищата, особено землените валове с палисади и ровове и строежът на насипите с дървени скелети, са били почти еднакви през лужицката, както и през славянската епоха. Системата на двойни градища, от които големите за рода или племето, а малките за ръководното семейство или род, показвала, че и тук обществото е било вече разделено на две различни класи.

И лужицкото и славянското население извършвало погребването на мъртвите чрез изгаряне. В началото лужичаните слагали пепелта в урни, после извършвали изгарянето направо в дупката на самия гроб. И едните и другите издигали първоначално над гробовете могили. Покъсно и едните и другите имали еднакви обичаи при погребенията: запалване на огън, съпване на керамични съдове и хвърляне на парчета от тях в гроба.

И лужичаните и славяните се занимавали с екстензивно земеделие и отглеждане на добитък. В посевърните области се занимавали лужичаните през желязната епоха и с лов. И постройките на жилищата на едните и другите са били едни и същи — една четириъгълна стая с антре — в началото от дървен скелет, измазана с глина, а после изцяло от дърво.

Лужицката култура продължила да се развива и през периода на келтската и германската окупация до римската епоха, така че не съществува в нейното развитие някакво прекъсване, което да покаже, че тук няма континюитет. Тъкмо напротив, археологическите пластове говорят за континюитет от халщатската епоха до славянската епоха през средновековието. Също така не може да се предположи и да се докаже, че лужицкото население се е преместило другаде. Според резултатите на културните напластявания можело да се заключи, че то е било само покорено и поробено политически, обаче не и унищожено физически, тъй като завоевателите келти и германи, които не се занимавали много със земеделие, са имали нужда от него за своята собствена прехрана.

Експанзията на лужицкото население към изток във Волиния и дори източно от Днепър продължила и след като в другите две посоки, западна и южна, била вече спряла. Данните на археологията в това отношение намирали подкрепа, според проф. Филип, и в историческите извори, тъй като Нестор, напр., казва, че руската народна традиция говорела за идването от запад на две големи руски племена: радимичи и вятичи. Полският учен Розвадовски доказвал също така, че имало известен паралелизъм между имената на реките в областта на Висла и в оная на Днепър, а Рудницки — че източните имена на реки от областта на Днепър били по-нови, което означавало, че те са били донесени от идващите от запад славяни.

Днес известните европейски народи се явяват археологически още през халщатската епоха. Ако другите народи също са били, следователно, през онова време вече донякъде оформени, същото трябва да се допусне по отношение на славяните, че те били вече в Европа и са населявали известна територия в Европа. Географското разположение на местата, заети през младия халщатски период от другите европейски народи ни дава право да предположим, че славяните са се намирали тъкмо на мястото на лужицката култура. Именно според данните на предисторията е установено, че прародината на германите е била в южна Скандинавия, в Ютландия (Дания) и в северозападния кът на днешна Германия. Южно от тях са били келтите. Балтийците са се намирали в днешните техни земи. Източно от тях са били фините. Между Черно море и Карпатите са се заселили скитите. Южно и западно от тях, в днешна Мизия, Тракия и Румъния са били траките, а западно от тях илирите. Ако не допуснем, че славяните са били на мястото на лужицката култура, би следвало, че в Европа няма въобще място за славяните през съответната епоха. Тъй като, обаче, тяхното съществуване и брой не могат да се отрекат, следва да приемем като тяхна прародина тъкмо пространната територия на лужицката култура. Всички изследвачи приемат, че балтийските народи се развиват на едно и също място още от епохата на бронза насам, тъй като от езиково гледище, балтийските езици са най-близки до славянските и се допуща дори, че и двете тези езикови групи са се развивали от една обща балто-славянска група. Трябва да се допусне, че южни съседи на балтийските народи са били славяните, а в по-стария период лужицкото население.

Според проф. Филип, нямало разлика между стила на културата, т. е. на керамиката от лужицко и славянско време, тъй като през периода на своя упадък лужицката култура, развиваща се успоредно с келтската и германската, минавала през форми, които я доближили до славянската. Наслоенията на германската култура, както и на келтската, в лужицките области, били по-нови. Бастарните, считани общо като едни от първите германи, заедно със скирите в лужицките области, са наричани от Ливия и Полибия като келти. Във всеки случай и те са пришълци в лужицките области. Прииждането на германите откъм северозапад към Одер и Висла и Чехия, поради настъпилото влошаване на климата през периода между халщатската и латенската епоха, не е ставало масово, а чрез инфилтрация на военни дружини, които покорили местното земеделско лужицко население в политическо отношение, обаче не представлявали мнозинство. Също така и вандалите в Силезия били пришълци.

Значи, всички обстоятелства свидетелстват за това, че лужицкото население е продължило да живее непрекъснато в своите първоначални места от младата бронзова епоха до около времето на Христа. През това време римските писатели Плиний и Тацит от първия век от н. е. и Клавдий Птолемей от втория век от н. е. познават по тия места венедите като голям народ. От друга страна венедите се считат тъкмо като славяни. Данцигският залив се наричал венедски. Клавдий Птолемей говори за някакви велти, източно от Висла, чието име съвпада с името на полабските велети-лютичи. Също Птолемей, както и Плиний, споменава името на р. Висла, което е без съмнение славянско, както и имената на почти всички нейни притоци. Освен това Птолемей споменава и името на селището Калисия, което се счита като по-късното полско име Калиш покрай редица други по-малко сигурни имена.

Разселването на славяните от задкарпатската им прародина започнало наскоро след Христа, ве-

роятно от втория век. Според Юлий Капитолин, движението на карпатските и германските племена по време на маркоманските войни са били предизвикани вероятно от движенията на славяните. Певтингеровата карта от V век поставя вече славяните северно от устието на Дунава което значи, че те са се движели вече силно. В по-късни извори се говори за славяни в Дакия и през втория и третия век от н. е. За времето на готските нашествия се говори за много народи, които се движели между Черно море и маркоманите и квадите, намиращи се в чехските земи. През IV век бариерата, представлявана от германите, намиращи се източно от Карпатите, се провалила и тогава вероятно славяните са започнали своите масови движения към юг. Според съобщението на Приск за пратеничеството на Теодосия II при Атила през 448 год. в Панония, там било подавано едно питие, наречено в езика на местното население м е д о с, което, съгласно с много досегашни предположения, проф. Филип тълкува също като дума от слав. мед (медовина). Според готския историк Йорданес, над гроба на Атила през 453 г. бил изпълнен един обичай наречен на народен език страва — гощавка. Същият Йорданес говори за през IV век за „многобройния народ на венетите, който населява огромни пространства" северно от Карпатите. Многобройността на славяните се вижда и от броя на пленниците, които взел Приск през 601 год. при една битка против аварите: 3000 авари, 8000 славяни и 6000 други варвари.

През римско време, в епохата след Христа, славяните извършвали движения и в други посоки. Така през IV век от н. е. между Дунава и Днепър се издига държавата на антите, която изчезва в началото на VII в. За през VI в. (551 г.) знаем от Йорданес, че славяните заемали териториите северно от Дунав от устието на Сава до Днестър. Към средата на VI век славяните минавали вече Сава и стигали до Адриатическо море, до Италия, Илирия. От същия VI век датират и първите известия за слявяни на запад, напр., за сърбите в днешна Германия. През това време е имало вече германи както в западните одерски, вислански и приморски области, така и в Чехия, обаче, както вече казахме, те са били там пришълци. Успоредно със тях във всички споменати земи продължило да живее и старото местно население, което не било изпъдено и не напуснало територията, а било само политически подчинено. Многобройността на германските находки можела да бъде само привидна, тъй като германите са били по-подвижни и са менели често пъти местата си.

Следва по всичко, според Филип, че прародината на славяните се е намирала вероятно между Одер и Висла, като обхващала и земите западно и източно от тия реки, чак до Лаба и Припетските блата. Впрочем, това е, общо взето, мястото, дето поставят прародината на славяните почти всички изследвачи. Разлики между тях се явяват само що се отнася до точната локализация, като едни отиват по-на изток (напр. М. Фасмер, Й. Ростафински, Й. Пайскер, И. Розвадовски, а отчасти и Л. Нидерле, който все пак я разпростира и на запад до Лаба), а други я поставят по-на запад, до Лаба (Й. Чекановски, Лер-Сплавински, М. Рудницки, Й. Костшевски, Козловски, Сулимирски, Яздженски и др.).

Теорията за припетската прародина на славяните, която, според проф. Филип, е изградена само въз основа на филологически предпоставки, трябва да бъде за винаги отстранена поради много важни обстоятелства — климатически и археологически. Именно, през желязната епоха настъпило в Европа едно чувствително влошаване на климатическите условия: температурата в тия области спаднала, влагата се увеличила и припетските блатисти области станали съвсем необитаеми. При изследвания извършени през 1939 г. било констатирано, че напр. в Майдан Моквински е имало културни наслоения от епохата на неолита, след които идват наслоения едва от къснопаметната епоха, от втория век от н. е. Това показва, че след периода на бронза до къснопаметно време културата е отстъпила от тия области и се е преместила по-на юг, поради влошените климатични условия. Според Филип, това съвпадало и с данните на Херодота, който за VI в. пр. н. е. краят на халщатската епоха, казва за невриге, че териториите на север от тях били пусти.

Теорията за прародината на славяните в припетските блатисти области и Полесието се основаваше до неотдавна на още един аргумент, който сега пада също така в резултат на извършените нови археологически изследвания. Така Ростафински беше установил уж, че прародината на славяните се намирала източно от линията Одеса-Кьонигсберг, защото там нямало дървото б у к, за което славяните взели име от германите, когато минали на запад от тая линия. Оказва се, обаче, благодарение на археологическите изследвания, че и западно от тази линия, в западна Полша и в Балтийското приморие, букът също така не е растял преди настъпилото подобрение на климатичните условия от къснопаметната епоха насам.

По-нататък Филип напомня още няколко имена, които могат да бъдат считани като славянски, при все че някои ги отричат. Така, името на племето с и л и н г и, считано като германско. Името на л у г и и т е, от което произхожда самото име на лужицката култура, известно от римските автори като име на племе в Долна Силезия и запазено и днес в името на Л у ж и ц а, редица имена с *нер*, които Лер-Сплавински счита като производни от н е в р и т е на Херодота, обстоятелството, че антропологически славяните не се различавали от германите и едните и другите са били високи, с продълговата глава, светли коси, сини очи и редица други по-дребни аргументи.

Авторът има действително право, когато твърди, че всички тия аргументи, успоредици, прилики и т. н. не могат да се дължат на случайност. Те не са били досега вземани заслужено под внимание, защото — и това е верно — до преди втората световна война германската наука преобладаваше в Европа що се отнася до изследванията по славяно-германските въпроси извън прага на историческата епоха и който от славянските учени се осмеляваше да твърди и доказва, че лужицката култура е славянска, беше обвиняван в романтизъм, шовинизъм, некритичност, дилетантство и т. н. Заслугата на автора, който събира всичко изнесено досега, а също така сам е изследвал резултатите на извършените разкопки, е много голяма. Той съжалява много, че не е могъл да проучи разкопките и материалите —

находките от СССР, Волиния и Украина, тъй като войната избухва тъкмо когато трябвало да замине за там. Вандалството, с което се отличиха отново германците в СССР, унищожило всичко събрано досега и трябва да се очакват нови разкопки, тъй като, както сам авторът подчертава, всички предпоставки на неговата теория трябва да се проверят и от изток към запад, като се проучат именно областите западно от Днепър и от неговите източни притоци, главно Десна.

И така, най-старото развитие на славяните следва да се раздели, според проф. Филип, на три главни епохи:

1. лужицката, обхващайки почти 1000 годишния разцвет, която повлияла чувствително широки територии наоколо:

2. венедската — от новата желязна епоха до епохата на преселението на народите, когато тя претърпява силни външни влияния и

3. старославянската, когато славяните отново се разпростират далеч от тяхната прародина и стават решителен елемент в Европа. Тази епоха не започвала по-късно от VI в. от н. е.

Трябва да се съгласим с автора, че дори и ако не се възприеме изцяло неговата теория за произхода на славяните от лужичаните, все пак не може да се отрекат няколко важни моменти, именно, континюитета на поселенията, еднаквостта на общественото и стопанско устройство и на културните прояви и, следователно, трябва да се приеме, че лужицката култура е упражнила решително влияние върху славянската, че тя представлява собствено основата на славянското устройство и култура, особено що се отнася до западните славяни. Авторът обръща внимание и върху обстоятелството, че всичко това не значи, че лужицката култура е направо славянска и че тия две понятия могат да се заменят безкритично. Както виждаме, авторът не употребява марксическа терминология, но мисли до известна степен марксически, диалектически. През тия предхождащи старославянската епоха две фази — лужицката и венедската — става дума за натрупване на редица количествени изменения, които след известно време и под въздействието на нам още не напълно известни други фактори се превръщат скокообразно в качествено изменение. От натрупаните културни все по-големи изменения, главно през епохата на неолита, се образува лужицката култура. Тя достига голям разцвет, шири се на големи територии, но нейните носители биват политически превъзмогнати от келти и германи и след това се развиват при нова обстановка. След няколко века те се превръщат във венеди. Младата желязна епоха дава обаче нов тласък на тяхното развитие. Те стават отново могъщ народ, който отново започна да се шири и да асимилира съседни културни и етнически елементи и да се превръща от своя тогавашен вид на праславянски народ във сегашните нови, главно западни славянски народи.

Резултатите от изследванията на Филип ни водят и към редица заключения от по-общ характер относно културната степен, на която се намирали славяните в прага на историята. Немската наука, а според нея и общоевропейската, ни представя славянската култура като проста и бедна и то дори през IX и X век, когато славяните разполагат вече със собствена писменост. Немската наука, общо взето, казва, че славяните са се занимавали с рибарство, примитивно пчеларство и пастирство и че са представлявали някакви полудиви групи, които живеели като чергари. Може ли да се допусне това, след като видяхме разцвета на културата на лужицките земеделски селища и на техните градища, на техните укрепления с валове и ровове, на тяхната керамика и бронзови произведения и след като се убедихме във възможността между лужицката и славянската култура да не е съществувала собствено никаква празнина и прекъсване, никакъв хиатус. Старите романтични схващания за примитивноста на славяните в началото на историята, за инфериорността на тяхната култура в сравнение с културата на други съседни народи изчезва веднага щом обърнем заслужено внимание на тая култура. Тия схващания се дължат главно на обстоятелството, че много от славянската керамика е била приписвана на други народи, а много от находките на славянска керамика не са били въобще проучвани, а изоставени. Школата на Костшевски в Полша и изследванията на проф. Филип в Чехословакия и всички засегнати земи от лужицката култура изправя работите що се отнася до западните славяни. Същата усилена работа в тая насока се върши и в СССР. Остава, значи, същото да се проведе и на Балкана, и у нас. Ето защо изследването на това наше минало, на миналото на славяните в нашите земи по време заселванията им е един дълг не само към нашия народ и наука, но и към славяните и науката въобще. Няма защо да украсяваме и фалшифицираме това минало с никакви измислици, преувеличавания и нови увлечения. Длъжни сме да проучим внимателно и систематично само истината, находките, което може да стане въз основа на сериозна подготовка в тази област и въз основа на широки сравнителни познания.

Д. Крънджалов

D-r Jaroslav Böhm, K dnešnímu stavu otázky původu a vzniku slovanů. Sborník pro hospodářské a socialní dějny II, 1—2, Praha 1947, 69—77.

Тази книга е посветена главно на критиката върху изследванията на проф. Филип[1] и едва на второ място на другите изследвания по въпроса за произхода на славяните. Бьом, който е също преподавател в Археологическия институт на Пражкия университет, изтъква още от начало, че студията на Филип за славянския характер на лужицката култура е една от най-добрите, тъй като тя сумира резултатите от всички области, именно исторически, филологически, археологически, стопански и социални.

Все пак, както изтъква той, има в теорията на Филип още места, които не могат да се приемат без нови, по-подробни доказателства. Така Бьом, напр., приема, че между градищата на лужицката култура и ония на славянската епоха има много общи черти. Преди всичко еднакви са техните местоположения, функции, политическо значение и техника на построяване, както и обстоятелството, че някои от тях са двойни и са служели и за култови

[1] Вж. рецензията по-горе.

центрове. Същото можело да се каже и за другите селища, за тяхното съвпадение, за еднаквостта на построяването на жилищата. По-нататък Бьом изтъква, че наистина трябвало да се приеме, че лужицкото население не се е изселило, а е останало и под келтско и германско управление, като неговата култура се е изменяла и е получила формите, под които я намираме през римско време и че тук може наистина да се говори за биологически и културен континюитет, който в своето развитие минава през различни степени.

Обаче, изтъква Бьом, означава ли всичко това, че тук има и етнически континюитет и че изживените външни промени не крият и една етническа промяна? Наистина, ако не схващаме понятието „народ" по расистки начин, като нещо дадено и ако не вярваме, че биологическата еднаквост е гаранция за етническата, тогава е невъзможно да се изключи категорично подобна промяна. Ние знаем много случаи, когато дадено население е останало по местата си, обаче с течение на времето си е променило националността. Така старите пруси са станали германци, старото славянско население в източна Германия е било германизирано, старите траки и илири са били романизирани, после славянизирани и т. н. Значи, такава промяна е възможна.

По-нататък проф. Бьом изтъква, че в територите на западните славяни славянските археологически находки се появяват едва около 500-ната година от н. е. и че от тогава насам те показват един пълен биологически, културен и етнически континюитет. Тия находки, обаче, не представляват едно явно продължение на лужицката култура. В по-старата епоха се намират някои успоредици, що се отнася до формите, до техните общи типове, обаче и това не било толкова ясно, убедително и задоволително. И така, според Бьом, въпреки че празнината между лужицката и славянската ера се намалява, такава, празнина все пак съществува. Той счита, че възобновяването на градищата не може да се интерпретира задължително като проява на стара традиция, тъй като подобни прояви на обществения живот зависят не толкова от традициията и от националния фактор, колкото от стопанските и обществени условия, при които се развива дадено население. Изборът на местата зависи от природните условия, както и изборът на строителния материал. Същото можело да се каже и за другите селища и за жилищата. Защо, казва той, не се е запазила у славяните техниката на келтските опиди, която те са имали възможност да възприемат направо, а защо са възприели от келтите само различни стопански инструменти? Това показвало, според Бьом, че славяните, ако и да се занимавали с екстензивно земеделие и скотовъдство, както и носителите на лужицката култура, не са живеели вече при старите условия на лужицката култура, а възприемали по-съвършени форми. Поради тия причини Бьом счита, че славянският характер на лужицката култура не е още всестранно доказан и че се нуждае от редица допълнения, и оточнявания. С това Бьом не отхвърля участието на лужицката култура в оформяването на славяните. Напротив, той приема и подчертава това участие, обаче обръща внимание върху обстоятелството, че и славянската култура е резултат от смешение на различни култури, така както самата лужицка култура не представлявала нещо хомогенно, а била резултат на смешението на различни по-стари елементи, които се кръстосали в продължение на много време. За да се стигне до окончателни резултати Бьом счита, че трябва да се мине към ревизия на досегашните представи за възникването и развитието на индоевропейците въобще.

В другата част на своята студия Бьом изтъква, че разрешенията на въпроса за произхода на славяните, след втората световна война, дадени от различни автори и изследвания били съвсем опростени и прямолинейни и че във всички се забелязвало едно връщане към автохтонизма. Той отбелязва същевременно, че този автохтонизъм се явява под три различни форми: едната би била научният автохтонизъм, изхождащ от идеята за стопанско и обществено развитие, в което се придържа съветската наука, съгласно яфетическата теория на Мар, която обяснява етническото и езиково развитие в рамките на обществено-стопанските постепенни промени. В нея се придържат акад. Н. Державин (Произхождение русского народа: великорусского, украинского, белорусского. Москва 1944), В. В. Мавродин, (Образование древнерусского государства, Ленинград 1945) и А. Д. Удальцов (Произхождение славян. Вопросы истории 7/1947).

Другите два вида автохтонизъм са според него интегралният историко-филологически автохтонизъм, по способа на старите му представители от миналия век, като И. Колар и др., биологическият автохтонизъм, който изхожда от немското биологическо схващане на историята и от идеята, че и най-големите движения на народите и населенията не могат да достигнат до такава степен, че дадена област да се опразни дотолкова от старите нейни обитатели, че новите поселници да се наместят в почти пусто пространство. Като представител на стария романтичен автохтонизъм на славистите от миналия век, от епохата, когато тия изследвания още не бяха достигнали до научните форми, които им даде главно П. Й. Шафаржик в своите Славянски старини (1837 г.), Бьом изтъква името и работата на един чех: М. Нечас, Ние преди две хиляди години (Бланско, 1946).[1] Авторът оперирал само с исторически извори и филологически тълкувания, не се интересувал от археологически и предисторически въпроси и въобще не си поставял въпроса, как са достигнали или от къде са изникнали славяните в областите, в които той поддържа, че се намирали. Според Нечас, който оперира главно с несвързани, неорганично подбрани и некритично използувани цитати от древни автори, славяни били свевите и редица други германски племена по реката Рейн и неговото устие. Той считал за славянски имена като Маробуд и редица други лични, племенни и местни имена, само по външното им съзвучие, нещо, което днес вече не може да се възприеме. Като представител на биологическия автохтонизъм Бьом привежда имената на други двама чехски труженици, които изхождат от теорията на субстрата, на напластяванията и смеше-

[1] M. Nečas, My před dvěma tisíci lety. Blansko 1946.

нията. Така Й. Корчак в Етническият профил на нашия народ (Прага 1946),[1] който се противопоставял на германския расистки аристократизъм и Й. Скутил, Нашата родина е средна Европа. Възникване и произход на чехословаците от гледище на нашата държавност (Бланско 1946),[2] който стига до заключение, че съставът на чехословашкия народ бил пъстър от биологическо гледище, но че той бил автохтонен и че чехословашката държава в днешните свои граници била от всяко гледище оправдана.

Накрай ще изтъкна няколко общи забележки на Бьом по отношение на научния автохтонизъм на съветските изследвачи. Теоритичната изходна точка на съветските учени е съвсем различна от оная на западната европейска наука. Теорията на Мара разрешава по нов, собствен начин въпроса за произхода на индоевропейците въобще, тъй като, според тази теория, индоевропейците възникват като нов стадий на развитие от прединдоевропейския или доиндоевропейския яфетически стадий на местното население, като резултат на един сложен исторически процес, който се е разигравал по цялото огромно пространство заемано от тях. Следователно, съгласно с това, съветската наука отхвърля големите миграции на народите и в този случай въпросът за произхода на славяните губи въобще своя смисъл. Също така отпада и въпросът за тяхното разселване, тъй като в рамките на яфетическата теория тези въпроси изглеждат разрешени, защото поне според тази теория ние имаме пълен континуитет на всички народи във всички територии, които те заемат. В същност тия въпроси само изглеждат разрешени, според яфетическата теория, защото що се отнася до балканските славяни тази теория не може да ни отговори на въпроса, каква е стойността на съвременните извори, които говорят ясно и конкретно, а не отвлечено и теоритично за преселване и движение на народите. Но, да видим още една особеност на съветското схващане. Според яфетическата теория и въпросът за субстрата и напластяванията се явява в друга светлина. Именно възникването на диалектите и езиците не се обяснява като отделяне от даден общ език, поради изолиране и отделно развитие, а тъкмо обратно като процес на обединение, на кръстосване и доближаване, нещо което поне изглежда да е в противоречие с историческото развитие поне на славянските езици, доколкото то ни е известно от историческите извори, тъй като знаем момента, когато се появяват различните славянски езици, между които най-нови и почти съвременни на нас са словашкият и македонският.[3] Както виждаме, автохтонизмът на съветските учени стои на съвсем друга база, бих казал на една наистина научна база, защото той представлява наистина един нов и оригинален опит за разрешаване на много обширни и сложни въпроси, обаче на въпроси от съвсем друга, постара епоха — отнасящи се до възникването на езиците въобще и специално на индоевропейските езици. Тъкмо заради това може би не е добре, когато този метод се прилага и при разрешаване на въпроса за произхода на всички славяни. В този случай у някои от съветските учени, както напр. у Н. Державина в неговата книга Славяне в древности (Москва 1946) се получава странното положение, че например при словенците ни се говори настойчиво за местните балкански елементи, от които са се оформили словенците, а за другите южни славяни се допуща, че те са дошли от задкарпатската праславянска родина, както до сега.

Има още една група автохтонисти, представлявана повечето от полски учени, начело с Й. Костшевски, който работи отдавна преди войната, а през 1946 год. е издал най-новата си книга по този въпрос: Праславянщина. Школата на Костшевски счита, че относно прародината на славяните трябва да се допуснат два етапа: първият би бил етапът на първоначалното оформяване на славяните в една по-ограничена територия, а вторият — на територите, заети по-късно. Според Костшевски първоначалната територия на прародината на славяните била територията на лужицката култура между Одер и Висла. Същата тази концепция за една първоначална по-малка прародина и за втора, по-широка прародина на славяните е възприемана и от много други по-нови изследвачи от всички славянски народности, в най-ново време напр. от Т. Лер-Сплавински.

Д. Кръндjалов

The London manuscript of Nikephoros „Brevarium“, edited with an introduction by Louis Orosz. Budapest 1948, стр. 27.

„Кратката история“ на патриарх Никифор, наречена още Brevarium, която съдържа ценни сведения за началото на българската държава на Балканския полуостров, е достигнала до нас в два различни ръкописа: Ватикански (C) и Лондонски (L). Критичното издание на това съчинение от Boor (1880) е направено само въз основа на Ватиканския ръкопис, тъй като Лондонският ръкопис е останал неизвестен на издателя. Този ръкопис биде описан едва през 1896 г. от A. Burckhardt в Byzantinische Zeitschrift 5, 465 и сл. Сега в гореозначения труд, който представя № 28 от редицата „Унгаро-гръцки изследвания“ на института за гръцка филология при Будапещенския университет, уреждани от проф. Г. Моравчик, Louis Orosz издава Лондонския ръкопис с увод, факсимиле на една негова страница и резюме на унгарски.

Лондонският ръкопис е от IX в. и разказва събитията само до 713 г., а Ватиканският е от XI—XII в. и предава събитията до 769 г. Освен това двата ръкописа се различават доста в текстово, стилно и езиково отношение. Така напр. в Ватиканския ръкопис се съобщава, че кръстникът на хунския вожд, който приел християнството през 619 г., е бил самият византийски император, а според Лондонския—Теодор, братът на императора. Езикът и стилът на Лондонския ръкопис е по-простонароден

[1] J. Korčák, Etnický profil našeho národa. Praha 1946.

[2] I. Skutil, Naše vlast je střední Evropa. Československý vznik a původ s hlediska naší státnosti. Blansko 1946.

[3] Необходимите разяснения по това привидно противоречие възнамеряваме да дадем другаде.

и стои по-близо до Теофан, с който се схожда и в друго отношение. Така напр. в известния разказ за произхода на българите у Теофан стои *"Ογκλον*, а в Лондонския ръкопис *"Ογγλον* срещу *"Ογλον* в Ватиканския или Теофан *Βερζιλίας*, Лондонския *Βερσιλίας* срещу *Βερυλίας* в Ватиканския и т. н. Orosz е напечатал само началото на Лондонския ръкопис до стр. 15 на Бооровото издание, а за останалата част се задоволява да даде само разликите между двата ръкописа под формата на критичен апарат, като взима за основа изданието на Боор. Затова работата на Orosz се явява като ценно и необходимо приложение към Бооровото издание на Кратката история.

В увода Orosz изказва мнението, че патриарх Никифор е написал две кратки истории, от които Лондонският ръкопис представя препис от първото издание, а Ватиканският от второто. За първата част на историята си патриарх Никифор е използувал като извор някое неизвестно историческо съчинение в стихотворна форма, наверно на Георги Пизидийски, понеже в Лондонския ръкопис на много места се е запазил известен брой пълни и непълни ямбични триметри. В второто издание патриарх Никифор е стилизирал по-добре първата част, като е премахнал стиховете и е продължил разказа си до 769 г. За втората част той е използувал един и същ извор с Теофан. Първото издание е послужило за извор на по-сетнешните византийски хронисти, напр. на Георги Монах.

От изтъкнатото до тук се вижда, че докторската работа на L. Orosz представя безспорно един ценен принос за историята на византийската литература, а също и за нашата историография.

В. Бешевлиев

Mönchsland Athos. Mit Beitragen von Professor Dr. F. Dölger—München, Professor Dr. E. Weigand—Prag und Reichshauptstellenleiter A. Deindl—Berlin. Herausgegeben von Prof. Dr. F. Dölger—München, Mit 183 Abbildungen und 1 Karte. München, F. Bruckmann Verlag, 1943. Стр. 303.

През лятото на 1941 г. една немска научна експедиция посетила Света гора с цел да издири, проучи, опише и фотографира не само неизвестни досега исторически документи и ръкописи, но и почти всички археологически и художествено-исторически паметници, които Света гора е придобила и съхранила в течение на повече от десет века. Експедицията, водена от мюнхенския византолог проф. Fr. Dölger, е обходила всички светогорски манастири и, покрай хилядите бележки и описания, е направила около 1800 снимки на манастирски постройки, стенописи, икони, художествени паметници, ръкописи, миниатюри, документи и пр.

Научната обработка на целия този огромен материал ще бъде бъдеща грижа на специалистите и главно на проф. Dölger. Тепърва, след като се разкрият новите исторически и археологически придобивки, ученият свят ще има възможност да надникне още по-дълбоко в историческото и културното минало не само частно на Атонската монашеска република, но и на целия европейски Югоизток. Ръководителят на експедицията, обаче, е намерил за уместно да запознае още сега, чрез слово и снимки, и един по-широк кръг читатели с своеобразния светогорски свят и е издал една навременна и много полезна книга, която по леснодостъпен начин дава отлична представа за неговия ландшафт, за манастирите му, за художествените и историческите му богатства, за обитателите му и техния бит, за неговия духовен мир и обичаи. Естествено е, че в тая книга не е могло да бъде поместен всичкият новопридобит от експедицията материал. Изборът е бил доста строг и мъчен, защото е обнародвана само 1/10 част от направените снимки. Но изборът е направен от специалист, който е знаел да подбере измежду най-характерното за византийската култура и изкуство онова, което може да бъде занимливо и за читател, който за пръв път наднича в тоя далечен на съвременността мир. Това важи не само за западноевропейските читатели, но и за нас на Балкана, макар че балканското средновековие простира своите сетни издънки почти до наши дни.

Книгата Mönchsland Athos е разделена на две части. Първата част, озаглавена „Увод", обхваща само 22 страници и се състои от три статийки: 1. Ландшафт и история на Атон от Fr. Dölger, 2. Изкуството на Атон от Ed. Weigand и 3. Атон като явление в историята на религията от A. Deindl. И трите статийки са кратки, написани са с оглед на предполагаемия читател и изчерпват напълно всичката материя, която е необходимо да се овладее от всеки, който желае чрез предлаганата книга или лично да проникне в тайнствения свят на Атон. Историята на Света гора е дадена от IX век до сегашно време. Нейното изкуство е разгледано в всичките му видове: архитектура на трапезариите и църквите, стенописи, икони, миниатюри и художествени занаяти. Следвайки G. Millet, проф. Weigand различава в атонските стенописи две школи: македонска и критска, но се съмнява, дали тия школи трябва да се свържат с географски местности или пък са се зародили в цариградското изкуство още през времето на Палеолозите. Този въпрос е само зачеднат без да добие разрешение. Статията на Deindl е отлична характеристика на източното монашество и неговите идеали. Втората част на книгата е съставена от 183 снимки, които представят атонски местности, изгледи от всички манастири, исторически документи, художествени паметници, сцени из живота на светогорските монаси и пр. Всяка снимка е придружена с обширно обяснение, което само за себе си представя една малка статийка. Дадена е историята на паметника, неговата дата и значение; изтъкнати са характерните му черти, художествените му достойнства и изобщо всичко онова, което трябва да види и разбере в него читателят-неспециалист. Тези обяснителни текстове, написани достъпно и с голямо умение от Fr. Dölger и Ed. Weigand, не само допълнят и разясняват бегло засегнатите в „Увода" на книгата мисли, но дават и по-широки общи познания върху отделните клонове на византийското изкуство, върху същината и организацията на светогорското монашество, върху неговите религиозни представи, идеали и светини. За да бъде картината на Атон съвсем завършена, на края са дадени снимки с обяснителни текстове и на светското в Света гора: главния град Кариес с неговия търговец, шивач и уличен фотограф, работ-

ници-миряни, гостоприемство на манастирите и пр. и пр.

Върху Атон съществува огромна литература, която се е набрала от XVIII век насам. На тая чудна и откъсната от съвременната култура страна са посветени десетки строго научни трудове и още толкова общодостъпни книги, написани от руси, французи, немци, англичани, гърци, румънци, сърби, българи и пр., но никое от тия общодостъпни съчинения не ни разкрива едновременно с такава пълнота и широта строго научното и тайнствено-романтичното на това средновековно кътче земя, както книгата Mönchsland Athos. Тази книга е еднакво полезна и забавна както за учения специалист, така и за любителя. За българския читател тя е една необходимост, защото ще му разшири кръгозора в един свят, който го заобикаля от люлката до самия гроб.

Но тая книга трябва да послужи на българската наука като стимул и образец. Ако мисията за изследването на Атон след големите експедиции на руси (Порфирий Успенски, Н. П. Кондаков), французи (G. Millet) и немци (Fr. Dölger) може да се смята почти завършена за европейската наука и по-специално за историята на Византия и европейския Югоизток, за България тя е още в своето начало. Досегашните проучвания на Атон от страна на български учени засягаха предимно славянските манастири Зограф и Хилендар. Ние знаем, обаче, че Атон сам по себе си никога не е могъл да създаде свое собствено изкуство. Творците на неговата история, на неговия духовен живот и изкуство са произхождали предимно от Балканския му хинтерланд, а техните покровители са били главно в дворовете на православните държави—Византия, България, Сърбия, Румъния, Русия и т. н. Участието на балканските народи и на техните държави в духовния и културен живот на Света гора е сигурно много по-голямо, отколкото се знае днес. „Македонската школа“ в атонските стенописи, която се признава от всички учени, едва ли е само географско понятие. Български майстори ще да са работили на Атон от най-старо време та дори до XIX век. Фактът, че самоковецът Захари Зограф е бил повикан да изпише с стенописи нартиката на най-стария, най-далечния и най-гръцкия манастир на Света гора, Атанасиевата лавра, е може би по-скоро продължение на една стара традиция, отколкото една проста случайност. На българската наука предстои, следователно, да издири и оточни участието на балканските славяни и частно на българите в художественото и духовното творчество на Атон през вековете. Това ще бъде от еднаква полза както частно за българската културна история, така изобщо и за историята на европейския Югоизток.

Книгата Mönchsland Athos е един добър увод в духовния и културен живот на Югоизтока, полезен спътник при евентуално посещение на Света гора и чрез посочената отбрана литература отлично изходно помагало за вдълбочаване в тая област.

Кр. Миятев

Vetters H. Der Vogel auf der Stange — ein Kultzeichen. Jahreshefte der Österr. archäolog. Institutes, Bd. XXXVII, 1948, стр. 135—150.

Статията стои в най-тясна връзка с направените у нас разкопки на късноантичното селище при Садовец през 1935—1937 г., които показаха, че обитателите му са били римски федерати от германски произход, по-точно готи. При тия разкопки се намериха и бронзови пръчици, които завършват на единия си край с изображение на птичка.[1] На техния произход и значение, които до сега са останали неуяснени, е посветена статията на автора.[2] Той изтъква на първо място, че такива пръчици са били намерени и в Испания, и то в гробове, както се твърди, от късноримската епоха. Alvarez Ossorio и H. Zeiss, които са ги проучили, са изказали мнението, че в случая имаме работа с изделия на туземното испанско население в края на античността и че тяхната употреба е била ограничена само в Испания. Това мнение според Vetters пада само по себе си, тъй като тия своеобразни предмети се срещат и в Садовец, и то в несъмнено готска обстановка. Очевидно не може да се припише на случайността, че тия пръчици са намерени както в Испания, тъй и в България — и двата пъти в области, гдето готите дълго време са се задържали. При това същият вид птичка се явява и като завършек на обици, а също и на игли за коса от епохата на преселението на народите, които са намерени в средно-дунавската област и в южна Германия като принадлежност на покойници.

Мотивът на птицата, resp. на птичата глава като украса на отделни предмети дохажда несъмнено от изток. Той е минал от скитско-сарматската област в ранното германско изкуство, и то чрез посредничеството на готите, които почти цели два века (II—IV в.) са живели в непосредствен допир със скитско-сарматското население в днешна южна Русия. Към това ни насочва и фактът, че несъмнени предходни на тук разглежданите пръчици се срещат в скитско-сарматските гробници, които отчасти предхождат дори преселението на готите в областта на Черно море. Тъй като тия малки пръчици не са могли да имат някакво практическо предназначение, то ние имаме основание да приемем a priori, че те са имали символично, религиозно значение. В подкрепа на това Vetters привежда един пасаж от Павел Дякон. Там се разказва, че лангобардите са имали обичай да слагат на гроба дървени пръти (perticae), които са завършвали отгоре с птица. Намерените у нас и в Испания бронзови пръчици, следователно, представляват умалено наподобяване на тия пръти. Че подобни пръти, с каквито са си служели лангобардите, са поставяли на гроба и скитите,

[1] По една такава пръчица се намира в Преславския, Коларовградския и Кюстендилския музей. Сведенията за това дължа на Ив. Венедиков, уредник на античния отдел при Софийския народен музей.

[2] Йор. Иванов, ИАД VII, 1919—1920, 105 е изказал предположението, че намиращата се сега в Кюстендилския музей пръчица представя „миниатюрен култов образ на римското военно орлово знаме“.

може да се заключи и от намерения в един голям скитско-сарматски курган щандарт, върху чиито три зъбци е представена птица със звънец в човката. Според Vetters предназначението на звънеца в случая е да прогони злите духове от гроба, докато птицата застъпва душата на покойника. Обаче, както по-нататък авторът на статията обяснява, обичаят да се поставят подобни пръти resp. щандарти на гроба са заели източно-иранските скити от обитателите на вътрешна Азия, по-точно от обитателите на степната област между Алтайските планини и Монголия. Там се спазва и сега тоя обичай у шаманите, които вярват, че душата им с в състояние да се превърне след смъртта им в едно по-високо надарено същество. От особено значение е в случая превръщането на душата в птица, тъй като то й дава възможността да прехвръкне от долния в горния свят. Шаманът вижда при това в птицата не само един символ на обожествената душа, но и самото божество, от което той е произлязъл и в което също може да се превърне. От тук птицата, пък и други животни, в които според поверието на шаманите се превръщат душите на покойниците, добиват значението на тотеми и като такива биват изобразявани върху щандартите на номадските азиатски народи. Чрез посредничеството на източноиранските скити и готите, тоя вид щандарти са минали и у останалите германски племена.

Д. Дечев

Egger R., Der hilfreiche Kleine im Kapuzenmantel, Jahreshefte des Österreichischen archäol. Institutes XXXVII, 1948, стр. 90—111.

Статията си поставя за задача да установи произхода и значението на Телесфор, който в редица оброчни плочки от наши места (главно от светилището при Глава Панега) е изобразен заедно с Асклепий и Хигия. Авторът на статията отстоява възгледа, че Телесфор е първоначално общокелтско божество. Като доказателство за това привежда на първо място надписите от едно келтско светилище в Каринтия, в които става дума за genius cucullatus, какъвто е в същност по своята външност Телесфор, после статуята на тоя genius от Мулезан в Галия, и най-после изображението му върху една монета на келтското племе segusiavi, които предхождат нашата ера. Във връзка с това той изтъква, че жреците на Асклепиона в Пергамон са могли да възприемат Телесфора като помощник на Асклепия само от галатите в Мала Азия и отбелязва, че новоприетото божество е станало бързо напълно гръцко, какъвто е случаят с всички чужди богове, които са били възприети от гърците. Тъй австрийският археолог отхвърля тезата на K. Kerényi, че Телесфор принадлежи първоначално ни предгръцкото население в Мала Азия, като набляга и на факта, че гърците преди 100 г. на н. е. не познават някакво нему подобно божество. Що се отнася до разпространението на култа на Телесфора в Етрурия, за което говорят изображенията му върху голям брой урни от Волтера, той е минал там по мнението на Egger от Галия Цизалпина, и то поради добре засвидетелствувания контакт между двете страни. Във всеки случай и в Рим Телесфор става известен тепърва след 100 г. на н. е. По-нататък Egger насочва вниманието ни към някои паметници във връзка с култа на Асклепия, в които е изобразено божеството Somnus „Сън“ напълно като Телесфор и представлява, следователно, негов заместник. От тук той заключава, че една от функциите на Телесфора е била да докара благотворния и успокоителен сън, толкова необходим за оздравяване на болния или за окончателното прекратяване на болките му. Поради това Телесфор се явява в изображенията върху урните от Волтера и върху саркофага от Аквинкум като водач на погребалната колесница, която отвежда покойника към вечния сън и към окончателното му успокоение. По тоя начин мнението на Kerényi, че Телесфор представя някакъв демон на смъртта, се оказва несъстоятелно. Egger обръща най-сетне внимание и върху обстоятелството, че Телесфор бива понякога изобразяван с навосъчена дъсчица за писане. От такава дъсчица се е нуждаело прорицалището. Върху нея са записвали болните своите молби и я получавали обратно с отговора. Тъй по мнението на Egger Телесфор се явява и като посредник между Асклепия и ония, които се нуждаят от неговата помощ.

Д. Дечев

Бранислав Ђурђев, О Војнуцима са осврtом на развој турског феодализма и на питање босанског агалука. Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija 1947. Društvene nauke, sveska II, 75—137.

Под горното заглавие преди две години югославянската историческа литература беше обогатена с едно твърде ценно съчинение, което от гледище на положението на някои обществени слоеве от някогашната османска държава се явява ценен принос за изучаването, както на господствуващата османотурска класа, така и в частност за изучаването на така известните в нашата историческа книжнина войнигани, чието окончателно изучаване все още не е дадено в достатъчна светлина.

Работата на автора, с която искам да запозная тук българските читатели, иде да даде някои нови извори, тълкувания и заключения по войнуганския институт, които отблизо занимават и нашата историческа наука. Колкото и да е писано върху тях у нас, както ще се види от долните редове, много нещо все още е останало неизвестно за нашата наука и добре ще бъде, макар и късно, тя да се запознае с него.

Авторът е разделил своята студия на седем глави, първата от които (стр. 75—87) е озаглавил: Образуване на войнушкото съсловие и неговото териториално разпространение. След установяване на османското владичество на балканите, във втората половина на XIV в. в османската държава възниква едно военно съсловие, което в изворите се споменува под имената войнук, тур. мн. ч. войнуклар и перс. мн. ч. войнуган. Най-висшите началници или главатари на това съсловие били турци, а обикновените негове членове били християни. Авторът установява, че до сега за тях в сръбската историческа книжнина било писано малко, като споменува тук трудовете на Ст. Новаковича и д-р Трухелка. Първият от тях, по изследванията на Иречека смята, че в сръбските земи войнуци е нямало, и че

те били застъпени само в България. Трухелка пък въз основа на турски извори ги изкарва от босненски произход, дето те просъществували до XIX в. Всички не югославски автори, казва по-нататък Ђ. „с редки изключения" (стр. 75) ги смятат от български произход. Новите български историци Ив. Сакъзов и Ив. Кепов, а също така и Г. Гълъбов, който писа за тях през 1938 г. една компилативна работа, не знаят нищо за Трухелковата работа и босненското кануннаме, издадено от него и относящо се до войнуците както в Босна, така и в други краища на империята (Stari turski agrarni zakonik za Bosnu. GZM XXVIII, 1916, 451—452, 473—474). Турският историк И. Х. Узунчаршили, смята войнуците главно за българи, но споменува и босненското кануннаме. Авторът изтъква, че всичко писано досега за войнуците ги изкарва изключително от български произход. Техният босненски произход се застъпва само от Трухелка и някои сръбски учени, позоваващи се на него, и до известна степен, от Узунчаршили. И той бърза да заяви още в началото, че по тия въпроси е постигнал съвсем други резултати, макар и да не бил изчерпал за окончателното им доказване целия наличен архивен материал. Следвайки така курса на своята студия Ђ. изтъква, че както повечето югославянски автори, така и българските учени наричат занимаващото ни съсловие погрешно войник и войнигани, вместо войнук, войнугани, което обстоятелство дава повод да се смесват някогашните войнуци с общото войник, войници, като превод на аскер и т. н. Авторът дава различните форми на думата, писани в документите и кануннаметата с арабица, които дават все едно и също четене: войнук или войнок, но не и войник, или войнок, винук, винуган, каквито четения са давали ония, които са използували сараевските документи (стр. 76). Единственото правилно четене е прочие войнук, което се подкрепя и от турската вокална хармония, която не търпи твърди и меки гласни в една дума. Авторът се спира и на някои западно-европейски четения на думата от XVI и XVII в., които са също така неоснователни и погрешни. У нас и от Ихчиев и Милетич и всички други, та дори до днес, те все още се наричат погрешно войнигани.

По-нататък Ђ. привежда различните мнения за въвеждането на войнушкото съсловие в османо-турската военна организация. Както Трухелка, така и мнозина други, както и у нас, мислят че то става по времето на Мурада по предложение на тогавашния бейлербей Тимурташ (1359 г.). Според други мнения това става в 1375/6 или 1376/7 г.

Преди да отговори на въпроса, дали горните мнения, основани на традиции, изворни компилации и интерполации, могат да имат някаква достоверност за времето на въвеждането на войнушкия институт в османската империя, авторът се спира на един друг въпрос: какво представляват войнуците, какво е това балканско войнишко съсловие, заето от турците. За войнуците в България въз основа на традиции ни говори Иречек, а въз основа на турски градивен материал Ихчиев, Гълъбов и Ст. Джансъзов. Измежду турските учени за тях говори Ахмет Рефик. Ђурђев се спира на Иречековите, Милетичовите и Гълъбовите споменувания на войнуците из различните български краища, като добавя, че войнуци се срещат не само в България, както мислят българските учени. По-нататък той се очудва твърде основателно „да модерни бугарски цсторичари не познају, његов рад", т. е. на Трухелка (стр. 82), в който се говори за босненски и херцеговински войнуци.

Особено го очудва в това отношение Иречек, който сам привежда данни за босненски войнуци. Но авторът по-нататък намира и твърдението на Трухелка за крайност, „да је војничка организација настала у Босна и да је установа изкључиво босанског порекла", когато той доказва, че споменуването на войнуци за пръв път в Босна е грешка в преписването на кануннаме-и-сахиха (стр. 76—79). Още по-чудно се вижда на автора, че Трухелка, който никъде другаде не говори за български войнуци, в една своя работа, въз основа на турски речници „спомњу изкључиво бугарске војнуке" (стр. 83). Ђ. изрежда и някои други съществени пропуски на Трухелка в това отношение (п. т.).

Все пак от материалите, които е обнародвал Трухелка, се вижда, че войнуци е имало и в Босна и в Херцеговина. Подобни материали привежда на стр. 83—85 и авторът и от всичко това заключава, че „у Босну и Херцеговини се и турским документима спомињу војнуци или очувано њихово име од почетка XVI до тридесетих година XIX века" (стр. 85).

Но тоя институт се среща не само в България и Босна. Авторът споменува още известието на Дернщвама от 1553—1555 год. според което „на путу између Ниша и Ражња су срели много сабраних Раца (auf getriebene Ratzen) са кратким копљима (darda), без другог оружја. То су „војници" (wojnitzi), то ће рећи људи који пазе на коње, копају ровове и дужни су да врше све послове у логору" (стр. 85). И въпреки че това известие било съобщено за пръв път от Иречека „Ни он ни други бугарски научници ни су сматрали за потребно да због тог податка ревидирају своје мишљење да војнука има само у бугарским крајевима" (п. т.).

Според други извори, споменати от автора (стр. 86) войнишкото съсловие било застъпено и между власите от Видинско, Браничевско и Смедеревско, дето се и съобщава, каква „войнушка служба" вършели и какви данъци и берии не плащали.

В заключние на тоя дел от студията си, авторът въз основа на изворите, изказва мнение, че войнуци е имало не само в България и Босна, но и в други краища на османската империя и че войнушкият институт не е от български произход.

Във втората част на работата си, озаглавена Военна служба и аграрно-правно положение на войнуците (стр. 87—101) авторът се спира на делението на турското феодално общество. Тук различаваме два големи дяла: войници и рая. Най-голямата част от първия дял били мюсюлмани, но имало в това обществено деление на първо време и християни. Вторият дял се състоял от християнското население, което работило за първите. Имало и мюсюлманска рая. Тук авторът споменува и едно междукласово общество, градското население, остатъците от родови организации и всички останали елементи, които образу-

вали османотурския феодален строй. Преди да се спре на тоя междукласов характер на османското общество, авторът се спира на войнуците и данъците, от които те били освобождавани. Той говори тук за мненията на българските автори до Гълъбова, че войнуците били освободени от всякакви данъци. Гълъбов е първият от българските автори, който в съгласие с ония извори, които използува, твърди, че те са били освободени от всички данъци и налози „са своїих ограничених баштина", а за останалите земи плащали на общо основание всички данъци и налози, като били освободени само от извънредните, произволните и тежки данъци (стр. 87). Но, продължава авторът, Гълъбов е отишъл твърде далече в своята критика по отношение привилегиите на войнуците, за които говори Ихчиев, като ги отрича. Сравнението на Г. с днешните индустриалци и тяхните индустриални облаги, както и мнението му, че войнуците не били привилегировани, е негово „лично и оригинално мишљење" (стр. 88). По-нататък, обаче, той намира твърденията му, че войнуците не плащали данъци и налози за своите бащини, а плащали всички видове данъци и берии с изключение на някои, за „потпуно тачно" (п. т.).

Авторът намира, че българската традиция и онова, което тя говори за привилегиите на войнуците не може да се отхвърли така лесно, както и няма основания да се съмняваме в критичността на Иречека и Милетича, а трябва да изключим и всякаква възможност за фалшификация на техните известия, които в никакъв случай не могат да почиват на непроверени данни (стр. 88). Изхождайки от известия на Милетича, според които на места в България войнуците са плащали харач, а не плащали десятък, а на друго място били освободени и от харач и десятък, авторът забеляза: „Мислим да то треба објаснити, а не унапред оглашавати немогућим, можда зато што ми не можемо да се ослободимо гледишта да су војнуци морали имати један друштвени положаји плаћати потпуно једнако свагде за читаво време турске владавине" (п. т.). По-нататък авторът съобщава онова, което изворите говорят за службата на войнуците, като привежда най-старото споменуване за тях от Константина Михайловича от Островица, приведено от Шафарика, което гласи: „Има још и неки Христјана, који су слободни и који не плаћају ником ништа, а и њима не плаћа се ништа за њиову службу; ови се зову војници и ови послужују цара и роде празне царски коње, кад се укаже потреба" (п. т.). Говорейки по-нататък за службата на войнуците, авторът споменува и така наречените в турските документи войнук зеваиди, войнушки запасни кадри-резерви (които Гълъбов неправилно нарича „допълнителни войнигани", вж. по-горе споменатата му работа, стр. 38: „освен действуващите войнигани, имало е и допълнителни войнигани" и т. н.), из които се попълняло определеното число войнуци, когато в техните редове се появявали липси (при смърт или други случаи). Тия войнушки запаси били съставени от синовете и най-близките сродници на войнуците. Според закона, ония войнушки запасни части, които плащали харач, не влизали в съсловието на раята (стр. 91). От тях данък испендже не се събирал, независимо от това, дали са били синове на войнук или негови сродници. Някои разпоредби за войнуците се отнасяли и до войнушките запасни кадри. Авторът се спира с няколко думи и на делението, което някои български учени (Кепов, Сакъзов и Ихчиев) правят на войнуците и го намира за погрешно (стр. 92). Той се спира още и на привилегиите, които те имали за тяхната служба, за което нещо говорят известия от XV и XVI в. Тук той обявява критическото становище на Гълъбова да отрича някои привилегии на войнуците, като „не историческо", и че съпоставката на документите с други извори, не може винаги да дава достоверност на документите. На опита на Г. да издигне достоверността на документите, над оная на други извори, авторът заявява и то твърде убедително: „У овом питању Галабов погрешно примењу је принцип да је сведочанство једног документа веродостојније него сведочанство хроничара (Осм. турски изв. I, с. 45) Ту се, међутим, не ради о сведочанству истог времена. По моме мишљењу, војнуци су у XV и XVI веку углавном држали своје баштине и стога ови писци дају податке да су војнуци ослобођени од свих пореза и намета (стр. 92). От стр. 92—101 на студията си Ђурђев се спира на ония кануннамета и други турски документи, които говорят за различни привилегии на войнушкото съсловие както в българските земи, така и у власите, в Сръбско и Босна. Така едно влашко кануннаме от времето на Сюлеймана говори, че войнуците били освободени от харач, испендже и други данъци и даждия. Друго кануннаме от Пожега от 1545 год. съобщава, че войнуците там са освободени от всички данъци и даждия (к. м.). В друг войнушки закон се казва, че „войнукът притежава „войнушка земя" (войнуклар йери), която се нарича бащина. Войнукът не дава десятък за тая земя, нито плаща данъци и налози" и т. н. (стр. 94). Като извор за войнушкото съсловие, неговата служба, права и привилегии се сочи и изложението на Али Чауш от София (1653 г.). На едно място в него той, говорейки за аграрно-правното положение на войнуците, казва: „Они су опроштени и ослобођени шериатски десетине (aşarî şeriye) и уобичајених пореза (rusumi örfiye), харача, испендже, диванских намета (avarizi divaniye) и свих уобичајених намета (tekalifi örfiye)" и т. н. (стр. 98). От други документи пък се вижда, че войнуците в Босна и Херцеговина плащали някакви данъци и налози. След като говори за войнушката муката в Херцеговина, България и други земи на османската държава, авторът прави и своето убедително, основано на достоверни извори и хроники заключение по възникването на войнушкия институт и неговата служба, права и привилегии. Според това войнуците се появяват в османската военна система няколко години след Маришката битка (1371 г.). Отначало те били собственици на своите бащини, за които не плащали никакви данъци и налози. От тук и произхождат първите известия, че те не плащали никакви данъци. В XVI и първата половина на XVII в., войнуците били освободени от всякакви данъци и налози за своите владения-бащини, а запасните войнуци (зеваид) плащали само харач и испендже, само ако притежавали свои бащини. „В това време войнуците и войнушките зеваиди имали известни привилегии, ако притежавали земи от спахийски тимари

или каквито и да били други феодални земи" (стр. 100). Верно е, че през течение на турското владичество, те не плащали еднакво, като първоначално имали по-големи привилегии, а по-късно, по-малки. Някои документи от XVII в. свидетелствуват за привилегии по отношение само на извънредните данъци и някои други.

Особено важно е в едно отношение заключението на автора, че спрямо двата големи дяла на тогавашното общество, състоящо се от аскер и рая, войнуците имали междукласов характер, т. е., по своето особено положение, те принадлежат от една страна към турската феодална класа, което личи от обстоятелството, че не плащали за своите бащини десятък и други берии, а от друга страна, имащи ограничени права на освобождаване от данъци и берии в рамките на своите бащини и до сто овце, се приближавали към раята. Значи привилегиите на войнуците в дадено време от турското владичество засягали само определени от властта данъци. Като се има предвид последното положение „изразът привилегирована рая, който е употребявала българската наука, по-право Ихчиев, не е толкова лош, ако се употребява в горния смисъл" (стр. 101).

Авторът навежда по-нататък и турски известия, според които „војнук је аскер", и че войнуците имали особена носия, каквато други нямали право да носят, в което обстоятелство се крие също така една привилегия.

На края на тая глава, авторът заключава, че с развитието на турския феодален строй, войнуците постоянно са се изравнили с останалата рая, като само някъде из България са се запазили за още някое време и то като султански войнуци (hassa voynuklari). Документи от Босна и Херцеговина съобщават за войнушки привилегии и през XVIII и XIX в.

Третата глава на Ђурђевата студия: Войнушки началници (стр. 101—103) е посветена на началнишкия кадър на войнушкото съсловие, състоящ се от низши войнуци-лагатори, чиито длъжности и наименование били същи като в средновековната българска и сръбска държава, и висши войнуци-черибашии, войнушки беюве и войнушки санджак беюве. По документи и тук са изброени правата и качествата на различните войнушки степени-началници. Документи от България споменуват още една, най-висша степен от войнушката йерархия — войнук-сераскер.

Четвъртата глава на занимаващата ни студия: Влашки произход на войнушкото съсловие (стр. 104—112), внася един съвсем нов елемент в досегашните ни познания от българската историческа наука върху войнуганите, а именно, зачатъка, произхода на тоя институт в турската военна система. Дали от локален патриотизъм, или от национална гордост, но досега в нашата историческа наука цари неизменно убеждението, че у турците войнушкият институт е зает за пръв път от българите. Това становище застъпва най-напред Иречек, а след него всички български учени, та и до днес. У нашите съседи сърбите, на същото мнение е и историкът Ст. Новакович. Войнушкият институт според това мнение е зает от турците още по времето на Мурада I и то от българското военно съсловие, съставено от средновековното благородничество и то поради изключителната му храброст. Причината това мнение да добие гражданство в досегашната историческа книжнина се крие изключително в самото име на тоя войнушки институт, което е несъмнено южнославянско, но не и само българско. На български и сърбо-хърватски имаме войник, а от него в турски войнук и с перс. мн. ч. войнуган, или само с тур мн. ч. войнуклар, под които облици всички извори, хроники и традиции, без изключение, разбират онова съсловие, което обслужвало султанските и войскови конюшни, пасело конете, занимавало се с коситба на сено за султанските войски и обори и др. подобни. За произхода на войнуците в чуждата историческа книжнина е имало досега и още едно мнение, непознато никому измежду българските учени, които са се занимавали с въпроса. (За босненския произход на войнуциге също така непознат никому у нас, подържан от Трухелка и донякъде споделян от Узунчаршили, по-горе вече говорих).

След като подлага на подробна и основна критика, според извори, досегашните мнения за произхода на войнуците, изхождайки от обстоятелството, че и през българското и сръбското средновековие и по-късно, в началото на турското владичество на балканите, войската, военното съсловие е произхождало изключително от благородничеството, авторът се пита, кои са тия балкански войници, чийто институт е бил зает от турците? След западането на това благородничество, вследствие на турското завоевание, една част от него забягва, а друга се помохамеданчува и влиза в състава на спахийството. Следователно, нито българското, нито сръбското войнство, не е могло да послужи за основа на покъсното войнушко съсловие, за чието предназначение в османската държава всички извори говорят единодушно, макар името им, названието на владенията и наименованията на началнишкия им кадър да сочи несъмнено средновековното българско и сръбско войнство.

От друга страна почти всички турски извори сочат войнуците: „да је то сточарско-војнички ред као Јуруци" (стр. 104). Още преди да дойдат на Балканите, османските турци имали войнушки съсловия, поставени на скотовъдно-племенната система, а подобно нещо те намерили и когато дошли по балканските земи. И авторът се основава на обстоятелството, че в средновековието в балканските страни някои войнишки служби били изпълнявани от власи, чието име войник и длъжности по свидетелството на средновековните сръбски писменни паметници са почти същите, като ония на по-късните войнуци у турците. За тия власи в сръбските извори между другото срещаме сведения като „войникь да пасе пастоухе", „И къдисе оупоуща пастоухь да блюдоу кобили пешьць и коникь", „...и оу зимишти да коси сѣно кобиламь...и постоухе да блюдоу оу кобилахь" и т. н., от които се вижда съвсем ясно предназначението на тия средновековни власи-войници. Те не трябва да се смесват с власите от Влашко, днешна Румъния и са произхождали от оная „Влахиа", която в „XIII столѣћа је био бугарске држава и простирала се од Ниша преко Софијске околице до конца Родопскога горја" (стр. 107).

От тия земи прочие са заели за пръв път турците войнушкия институт, като твърдението за българския му произход трябва да се ограничи само върху земите, а истинският произход на войнуците е влашки, като се знае още, че власи-скотовъди на османска военна служба е имало още в по-ранно време (п. т.).

Последните две глави: 6 и 7: Развой на турския феодализъм и войнушкото съсловие (стр. 112—125) и Войнуклукът и босненският агалък (стр. 125—133) от студията на Ђурђева са посветени на обширно и подробно разглеждане (въз основа на турски кануннамета, документи, средновековни известия и др.) на озаглавените въпроси, дето с примери от западноевропейските феодални общества, османския тимароспахийски феодален строй се изясняват много въпроси, занимаващи съвременната историческа наука, по-специално изследвачите на федалното общество в някогашната османска държава във връзка с положението на покорените народи и съсловия.

По-нататък авторът прави подробен преглед на положението на босненските войнуци и отношението им към агалъка. Тук той оборва на много места твърденията на Трухелка, относно босненските войнуци, които по негово мнение не са били много и не са се запазили там до XIX в., както това виждаме из някои краища на България.

Студията си Ђ. завършва с една Заключна реч и Употребљени архивски материјал (стр. 133—137), дето са изброени всички кануннамета и архивен материал, намиращ се в Сараевския местен музей, отнасящи се до войнуците и турската тимаро-спахийска феодална система.

Работата на Ђ. след изложеното досега, може да се прецени като сериозна и убедителна студия върху войнушкия институт, за който и у нас е писано още твърде отколе, но в твърде ограничени размери. Компилативната работа на Гълъбова за войнуците в османската империя, в която авторът ѝ обнародва и 6 оригинални документа из Соф. нар. библиотека, докато споменува някои чужди автори (предимно турски), занимаващи се с тоя въпрос, като че ли не е знаял нищо за писаното върху тях от Милетича, Кепова, Сакъзова, а се спира само на Герлаха и Иречека. Той не споменува също така нищо и за работите на Трухелка в Гласника на Сараевския музей.

Ето защо трудът на Бранислава Ђурђев се явява като ценен принос, допълнение и изправка в много отношения на досегашните ни познания върху войнуците, които според приведените извори и документи на автора, за своите заслуги са се ползували с някакви привилегии в османската държава. От различните документи и извори на автора и като знаем широкия и пълен смисъл на думата привилегия, ние можем спокойно да приемем, че съсловието на войнуците през различните времена на османското владичество се е ползувало от някои специални права и привилегии, които постепенно е загубило с упадъка на войнушкия институт.

Петър Миятев

Hamid Hadžibegić, Razprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću. Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija 1947, Društvene nauke, sveska II, 139—205 стр.

Едва ли може да съществува някакво съмнение, че за изясняване и проучване на аграрно-правното и обществено положение на народите в някогашната османска империя от първостепенна важност и значение са останалите и до днес из различни архиви, турски документи и книжа. Проучването и обнародването на турски документи хвърля и ще хвърли нова светлина върху много неясни или съвсем тъмни досега въпроси и ще даде възможност да се изправят не малко допуснати грешки в целокупната османотурска история и в частност в историята на народите, живяли някога под османотурско владичество. Втова отношение една от важните и отговорни задачи на българската историография е да събере, систематизува, подготви и пристъпи към обнародване, както на всички турски документи-извори за подробската ни история, намиращи се в границите на страната, така и на ония турски извори, отнасящи се до подробската история на българските земи и общество, които се намират в чуждестранни архиви и библиотеки. Тая работа с колкото огромна и трудна, толкова и благодарна, затова и българската историческа наука трябва да се заеме с нея с най-голяма сериозност и чувство на дълг и отговорност пред бъдните поколения. Колкото и до сега да е направено то не е и не може да бъде достатъчно, не е било вършено системно и от специално подготвени за това люде, което и до голяма степен може да извини допуснатите неволно заблуди, погрешни тълкувания и грешки.

С настоящите редове аз искам да спра вниманието на българските читатели върху неотдавна излязлия труд под горното заглавие, който от гледище на българската подробска история, за положението на тогавашното българско робско общество и господствуващата ленно-владетелска система на османотурската държава из нашите земи през XVII в. има голямо значение и важност.

Въпросите около ленните владения в някогашната османска империя — хас, зиямет, тимар, както и около някои права, привилегии и свободи на някои съсловия от тогавашното българско общество винаги са занимавали българската историческа наука. Интересът към тия въпроси и днес е още поголям, като се имат предвид новите насоки и задачи на българската историография, която се преориентира и се поставя върху нови основи, изисквани от историческия материализъм и методология.

Предмет на Хаджибегичовия труд е една така наречена от него „razprava“ на произхождащия от София турчин Али Чауш „koji je bio u službu na dvoru“, написана от него в 1653 год. Оригиналният ръкопис на Али Чаушовото изложение, написано с писмо тип диванн, ясно, четливо и хубаво се намира в Arhiv Zemaljskog muzeja в Сараево под нумер 1311. В 1937 год. тоя ръкопис е бил обнародван само в превод от Риза Мудеризович, бивш уредник на Архива, но „s izvjesnim nedostacima“.

Занимаващото ни изложение е само част от една цяла подвързана сбирка на Али Чауша, състояща се от 109 листа с формат 21×15½ см. Авторът прави

подробно описание на цялата сбирка, която съдържа преписи от берати, писма, канунамета, ахднамета, фетхнамета и други от различни времена, както и други документи, които за нас тук не са от особено значение.

Нашето изложение започва от втората страница на 11 лист и свършва на 41 лист. То обема общо 62 страници. Текстът на изложението по думите на Хаджибегича заема 10—12 см. ширина и 17 см. дължина от цялата страница. На края под текста в дадения от автора препис стои датата: 9 сафар сене 1064 (30 декември 1653 год.), подписът Али Чауш Дергях-и-али Софийеви и т. н.

Своето изложение Али Чауш е писал саморъчно, след което следва текст, писан от друга ръка.

Поради голямата важност на това изложение, Хаджибегич го обнародва изцяло, като дава най-напред турския текст и го придружава с хърватски превод. Преписът на турския текст на изложението заема 26 страници. Между текста на превода са дадени две факсимилета от първата и последна страница на ръкописа (стр. 175 и 203). Турският текст и преводът са предшествувани от един увод — описание на ръкописа и бележки на Хаджибегича върху тимарско-спахийската система, състоящ се от 7 страници (139—145), а преводът под черта навсякъде е придружен от множество обяснителни бележки на Х., което прави обнародвания ръкопис още по-ценен.

В краткия си обяснителен увод Х. съобщава, че не могъл да установи, кой е бил тоя Али Чауш, но „iz njegovog rada može se zaključiti, da je bio dobar pravnik i da je odlično poznavao sistem tadanje uprave. Svakako je zauzemao neki važnij položaj u dvoru“ (стр. 141). Авторът предполага, че Али Чауш ще да е бил в отделението „Defteri Hakani Emaneti“ на министерството на финансиите, под чието ведомство се намирали тимарите и зиямете, за да познава така добре тяхната организация и че е могъл да напише своето изложение само въз основа на данни, извлечени направо от там (141 стр.).

Авторът с право изтъква, че работи, които говорят така точно и ясно за организацията на ленните владения в османската империя, когато тимаро-зиямето-спахийската система е била най-много разпространена, са твърде редки и затова са и така ценни.

Тимаро-спахийската система се развива в османската империя по образец на селджушките феодални владения. По времето на Мехмеда Завоевателя (1451—1481) тя се разширява и се разпространява толкова много, че се налага един общ опис на тимарите и зиямете и създаването на една централна служба, която да се занимава с тяхното управление и надзор. Под Сюлеймана Великолепни (1512—1566) тимарската организация стига своето най-високо развитие, а не много дълго след това започва да губи своето значение и да упада. През царуването на Мурада III (1574—1596) дворцовите първенци и знатни започнали да си присвояват големи земи и да ги раздават на роднини и приятели. Злоупотребата в това отношение стигнала до там, че някои по-висши държавни чиновници започнали да си вземат тимари за някакви свои дребни заслуги и да ги преотстъпват на други скъпо и прескъпо. Това естествено довело до едно нечувано използуване на селските народни маси, които обработвали земите и носели на плещите си всички тежести.

За пръв път бил въведен така наречения и л т и з а м - откуп на султанските х а с - ове-владения от великия везир и зет на Сюлеймана, Рустем паша, който внесъл още по-голяма неразбория при откупването и отстъпването на тимарите и зиямете, та за много случаи се налагало издаване на специални фетви (отговор, решение на мюфтия по шериатски въпроси). Върхът на неуредиците, злоупотребите, неразбориите и вредното отражение на тимарската система върху широките народни маси бил достигнат в края на XVIII и началото на XIX в. От основен стълп на тогавашната държава тимарите и зиямете се превърнали във вреден институт, докато в 1839 год. били съвсем премахнати.

Усилия да се уреди тимарската система били направени още в началото на XVII в. Пръв опит в това отношение бил направен от Султан Ахмед I (1603—1617), когато начело на тимарската организация „Defteri Hakani Emaneti“ застанал Айни Али. По мнението на Хаджибегича, към средата на същото столетие и Али Чауш е целял със своето изложение да допринесе нещо за уредбата на тимарския институт.

Изложението на Али Чауша се състои от две части. В първата, обхващаща 15 страници, той говори за вътрешното управление и административното деление на османската империя във връзка с тимарската организация: „Пес имди мемалики-махрусе умумен отуз дьорт бейлербейлиги дир ийрми беш хасла докузу салияне иледир“ — по настоящем османската империя има тридесет и четири бейлербейликлъка, двадесет и пет с хас, девет със салияне (стр. 146). По-нататък се изреждат подробно еялетите с хас и ония със салияне (п. т.). „Салияне иле олан еялетлерде зиямет е тимар йокдур факат кул тайфеси вардър. Джюмле махсулати хазрет падишах алемпенах джанибиндан забт олунур“ — в еялети със салияне (годишна заплата) няма зиямети и тимари, а има платена войска. Всички приходи се задържат от страна на светейшия падишах, убежище на света“ (стр. 146) и т. н. т. Втората част представлява обширно изложение на тимарската система (стр. 152—173). Али Чауш говори за ония владения на империята, като Египет, Йемен, Абисиния, Лахса, Басра, Тунис, Триполис и Алжир, в които няма тимаро-спахийска организация. В други владения обаче на османската империя, като Мала Азия, Сирия, балканските земи и други области, гдето извънградските и селски земи били смятани за мирийски-а р а з и-и-е м и р и й е, т. е. държавни, още от рано била въведена тимарската организация. И Али Чауш дава в изложението си имената и устройството на 25 такива „хасла олан еялетлер“—еялети с хасове, начело на които стои Румелийския еялет (стр. 147—152). Понеже тая част от изложението интересува по-отблизо българските земи, аз ще я дам изцяло в превод по турския текст, даден от Х. „Румелийски еялет“. Състои се от двадесет и четири санджака. Има дефтер кетхуда и тимар дефтердарй. В паша санджак [София; с името паша санджак се наричал оня, който бил седалище на паша. В Румелия такива имало два: София и Битоля] има два алай бея, смятащи се като десен и ляв. Всеки санджак има по

един алай бей и три мюселем бея заедно със зиямета, шест юрюк бея и един акънджи бей. Всички са подчинени на румелийския бейлербей. Когато дойде ред до императорски поход, всички отиват заедно на война. Заимите и притежателите на тимари в споменатия еялет правят десет хиляди и сто и осемдесет и седем кълъча. От тях хиляда и осемдесет са зиямети, а останалите са тимари с и без тезкерета (тезкерелу ве тезкересиз тамар дър). На заимите е заповядано [да пращат на война] на пет хиляди [акчета] един джебелия, а на тимарите един на три хиляди. Тимар, който носи десет хиляди и [ония] които притежават тимар от десет хиляди до зиямет дават три джебелии. Според това числото на войниците в споменатия еялет, джебелии заедно с началниците, заимите и притежателите на тимари, с тридесет и пет хиляди. За основа на мюселемското съсловие се взема оджакът. Всеки оджак има един тимар и с него с тоя тимар пет души войници мюселеми, които ходят неотклонно на война. И юрюшкото съсловие (йюрюк тайфеси) също така, отколкото оджака се състои, на всеки оджак се определят пет ешкинджии, които всички заедно с беювете си ходят на война. Така че румелийските мюселеми правят осемстотин и четиридесет и девет оджака. Юрюците правят хиляда четиристотин и шестдесет и четири оджака. По тоя начин мюселемското съсловие (мюселем тайфеси) и юрюшките ешкинджии стават единадесет хиляди петстотин и шестдесет войника. Освен тях акънджийското съсловие (акънджи тайфеси) има всичко дванадесет хиляди войника. Според това в споменатия еялет числото на войниците с всички санджак беюве, заими, притежатели на тимари и техните според закона джебелии, общо със споменатите мюселемски ешкинджии и акънджийското съсловие, е петдесет и осем хиляди и петстотин.

Санджаците са тия: лива Паша [София], лива, Визе, лива Чирмен, лива Кърк килиса, лива Силистра, лива Нийболу [Никопол], лива Видин, лива Аладжа хисар [Крушевац], лива Вълчитрън, лива Призрен, лива Искендерие, лива Дукакин, лива Авлония, лива Охрид, лива Делвина, лива Янина, лива Елбасан, лива Мора, лива Терхале лива Селяник, лива Юскюб, лива Бендер, лива Аккерман. лива Кюстендил.

Мюселемските санджаци са: мюсюлманска лива, Казълджа, мюсюлманска лива Чингяне, мюсюлманска лива Чирмен.

Юрюшките санджаци са: юрюшка лива Овче поле, юрюшка лива Визе, юрюшка лива Текирдаг, юрюшка лива Селяник, юрюшка лива Коджаджик, юрюшка лива Налдьокен (стр. 147).

Както казах вече по-горе, изложението на Али Чауша представлява общ подробен преглед на тимаро-зияметската организация в османската империя от средата на XVII в., когато държавата е давала на използуване поземлени владения срещу определени приходи и някои налози. Според приходите тия владения се делели на хас, зиямет и тимар. Тимарът е най-малкото владение с годишен приход най-много до 19,999 акчета. Зияметът носил приход от 20,000 до 99,999 акчета годишно, а хасът о 1 00,000 нагоре. Владения-хас получавали висшите държавни служители: везир, бейлербей, санджак бей, дефтердар и др. Зияметите се давали на алайбеювете, тикмаретхудите, тимардефтердарите, писари и чауши от дивана и др. Тимарите пък били давани на спахиите. Една част от събираните от тия владения приходи отивали за издръжка на самите им притежатели и се наричала кълъч (тимар кълъч, зиямет кълъч). За зиямета кълъчът е бил 20,000 акчета, а за тимара от 1000—6000 акчета.

Както е известно, срещу тимарите и зияметите техните притежатели били длъжни да ходят на война и да дават на всеки 3000 (за тимарите) и 5000 акчета (за зиямети и хасове) по един конник (джебелу).

Правейки така обширно описание на тимарската организация, Али Чауш ни дава подробни сведения и за административното деление на тогавашните османски владения, което не навсякъде се схожда със сведенията дадени в това отношение от пътешествениците Кятиб челеби, Евлия челеби, които са поранни и от Айни Али, които произхождат от 1610 г.

Втората част от Али Чаушовото изложение, както вече казах един път, се отнася главно до тимарската организация през XVII в., по-точно през средата на столетието. Тук той най-напред изброява в 22 точки различните владения, случаи на отдаване на хасове, зиямети, тимари, права, привилегии, наследничество, освобождаване от някои данъци и налози (например на дербенджии, доганджии и др.), значение и обяснение на някои термини, употребявани при различните случаи: маликяне, вакуф, арпалък, иджмал, юртлук, оджаклук, някои видове данъци и налози, като бадихава, ресми арусане, ресми чифт, ресми беннак, ресми ганем, джюрмю джинайет и др. Успоредно с това, тая част е придружена от многобройни обяснителни и допълнителни бележки под черта от Хаджибегича.

По-нататък изложението на Али Чауша се задълбочава във все по-големи подробности и обяснения: що е хас, зиямет, тимар, що е тимар с тезкере и без тезкере, що е иджмалу тимар, що е кълъч и видове кълъчи, кога и как става преотстъпване на тимари, даване другиму и различните случаи от тоя вид и др. (стр. 159—173). Мястото не ми позволява да се спирам дори и на кратко на всички тия изброени там случаи, а се задоволявам само да насоча интересуващите се от въпросите към самия труд на Хаджибегича, който както споменах е дал и подробен хърватски превод на изложението.

Естествено е, че някои части от последното ще трябва да се приемат след критически анализ и съпоставка с други извори, но онова, което засяга тимаро-зияметската организация и административното поделение на земите, влизащи в границите на някогашната османска империя е ценен принос за осветлението и изучването на ленно-владелческата система на османците. А тя не е била еднаква за всички владения на империята и затова, за нея не може да се съди по общи извори отнасящи се до нея.

Изложението на Али Чауша има за нас още по-голяма цена, че той, като софиянец, заемащ голяма и важна държавна служба по онова време, е познавал добре в това отношение румелийския еялет и включените към него земи, затова и описанието му заслужава доверие.

За ония, които се занимават подробно с някогашната османо-турска ленно-владелческа поземлена система и в частност с оная на българските земи през време на турското владичество, обнародваното

от Х. Хаджибегича изложение на Али Чауша от София и обяснителните бележки към него от автора, представлява ценен труд и принос и за българската историография и история на българските земи под турско робство.

Петър Миятев

P. Wittek, Notes sur la Tughra ottomane. Byzantion, Revue Internationale des Etudes Byzantines, tome XVIII (1946—1948). Bruxelles 1948, pp. 311—334.

Върху произхода и развитието на туграта, нейните основни елементи и изменения в различни времена, както се вижда и от приведената от автора на горната студия литература, се е писало много. И все пак днес още съществуват различия в четенето на нейния преплетен текст и неговите съставни части, що се отнася до някои подробности.

Целта на студията върху туграта, която Витек нарича „le curieux symbole" „symbole" (стр. 311) е, както той сам се изразява „mon étude poursiut un but pratique: indiquer les moyens de lire la t u g h r a (стр. 312). Тая практическа нужда се изразява в това, че криеща в себе си името на царуващия султан, туграта може да служи при датуване на документи, върху които се намира, които не носят дата. Същото важи и за монети, мраморни или каменни плочи с изписана върху тях тугра, зазидани в различни сгради и т. н. Това практическо познаване на туграта важи особено за нас, за българските земи, където се срещат толкова много изображения на тугри, не само върху документи, но и по други паметници, останали от турско време.

Новото, което предлага студията на Витек е, че към познатите до сега елементи в общия развой на туграта до установяване на нейната окончателна форма и съдържание, в туграта на Сюлеймана (1520—1566), Sulayman, както чете той, той открива едно до друго две hē-та, поместени в извивката от ляво, долу на n-уна от името на Сюлейман и два пъти sa (=ša) т. е. šin, elif (диактрическите точки в имената и думите, съставящи туграта, не се употребяват), които се намирали над имената Сюлейман и Селим и съставлявали и трите заедно, š, a и h, (šin, elif, he) персийската дума šah=цар, употребена два пъти (стр. 320). В туграта на Осман II (вж. моята работа Тугрите на осм. султани и т. н., Год. Пловд. нар. библ. и музей 1937/9, стр. 228) се виждат в лявата долна извивка на n-на две също такива hē-та, или наподобяващи hē-то елементи, без да може да се твърди, че те представляват съставни части на персийската дума šah. Същото нещо наблюдаваме и в туграта на Ахмед III, пак там стр. 231 и др. Освен тая новост, която Витек вмъква само в туграта на Сюлеймана I, той се стреми да докаже, че в четенето на атрибута, изобщо на тугрите, първата част трябва да се чете с член—el-muzaffer. Знае се, че повече от специалистите по османска дипломатика, четат тая дума без член. Според всичко това Витек чете туграта на Сюлеймана I по следния начин: Sulayman Shah (i) bn Selim Shah Khan el-muzaffer da'ima (стр. 325). Присъствието на думата šah, авторът се сили да потвърди и с източни и западни исторически известия от XVI в., в които подир имената на Сюлеймана и Селима се употребява титлата šah: „Soltan Solyman Sach, empereur," Sultan Sélim, filz de sultan Soliman, roy (=shah)" и др. (стр. 324).

Новостите, които Витек предлага след проучването си на туграта на Сюлеймана I и по отношение членуваното четене на атрибута не са лишени от интерес, но доводите не са достатъчно убедителни, за да приемем едно такова четене за окончателно.

Във връзка с горните си изучвания авторът споменува под черта и надписа от Кадин мост, над Струма (стр. 327—8), от който дава фотографическа снимка, препис и превод, който се различава твърде много от превода на Йордан Иванов, Северна Македония, София 1906, стр. 157. Според последния, надписът е турски. От преписа, който дава Витек се вижда, че в него няма нищо турско, той е чисто арабски, каквито са обикновено надписите по нас от първото столетие след завоеванието на България. Надписи на арабски език у нас се срещат и от много по-късно време.

Преводът на споменатия надпис според Витека гласи: „Прекъсването (завършването) на работа за (по) построяването на тоя благороден мост стана в дните на господаря на великите везири, управител на прочутите емири, основател на благочестиви дела и заведения, отличен с милостта на създателя на земята и небесата, Исхак паша. Нека бог направи да успява във всичко онова, що желае! В ребби-юлеввел на година 876/=18 август — 16 септември 1471 (стр. 326). У Йордан Иванов годината е дадена погрешно 874 (1470), сп. съч. 157 (годината 874 отговаря на 1469, а не на 1470).

При това съществено различие между двата превода и грешката в годината, налага се да се проверят всички издадени до сега от Йордан Иванов турски и арабски надписи, като се установи, кой е турски и кой арабски, защото, изглежда, Иванов в повечето случаи ги смята за турски. Те наистина произхождат от турци, но не всички са писани на турски език, както се вижда и от горния случай.

Незавършената студия на П. Витек е твърде ценна от гледище на османската дипломатика и османо-турско-арабската епиграфика на Балканите и ние ще чакаме с интерес нейното продължение в следващата книга на Byzantion.

Петър Миятев

Herbert W. Duda, Balkantürkische Studien. Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 226. Band. I Abhandlung, S. 144. Mit 2 Tafeln und 11 Abbildungen im Text. Wien 1949.

Своите изследвания и резултати от тях, направени по време на краткото си пребиване в България, през време на втората световна война, Х. В. Дуда, професор по ислямистика и туркология във Виенския университет и директор на ориенталския институт при същия университет, е обнародвал в едно спретнато издание на Австрийската академия на науките в самото начало на настоящата година.

Тая книга на Дуда заслужава особено нашето внимание, понеже той живя между нас и в новия си труд засяга български земи с техните културни и исторически писмени паметници от времето на ос-

мано-турското владичество. Изследвания от тоя род, посветени на османо-турски паметници за историографията на българските земи по време на турското робство, за съжаление у нас досега са съвсем малко. Наши българи до сега са посветили и посвещават съвсем малко време на тия въпроси и каквото е писано по тях, е дадено съвсем мимоходом, между другото.

На някои османо-турски архитектурни паметници, главно джамии, текета и други обърна на времето внимание още К. Иречек. С тях и други османо-турски останки на Балканския полуостров и по-специално по нашите земи са се занимавали все чужденци, между които в по-ново време особено внимание заслужават работите на Фр. Бабингер.

Трудът на Дуда идва като нов, ценен принос в това отношение и неговият пример трябва да бъде подет и последван и от българската наука.

Почти половината от изданието на Дуда (стр. 14—62) е посветено на македонски земи, по-специално на Скопие през XVII в. Това обширно изследване на старо Скопие е предшествувано от едно кратко пътесписание от Кюстендил през македонска земя до града на Вардара, след което авторът минава на известията на Евлия Челеби, който през 1660 год. посетил града и ни е оставил подробно описание за него (стр. 18). Тия известия, които Дуда дава „in deutscher, kommentierter Übersetzung, заемат цели 45 страници (19—62) от книгата на Дуда. В тях се говори подробно за завладяването на града от османците, което станало скоро след Косовската битка в 1389 год., за османското строителство, за укрепителните, обществени богоугодни и други строежи, някои от които Дуда илюстрира с планове на запазени и до днес джамии в Скопие (стр. 51, 52, 54, 55).

По-голям интерес за нас представляват втората и третата глава от книгата на Дуда, които носят следните заглавия: Moschee und Medrese des Šerif Halīl Pascha in Schumen (стр. 63—89) и Schafsteuer und Schaflieferungen Bulgariens zur osmanischen Zeit" (стр. 90—112). След един не много обширен преглед на историята на Шумен, неговото име, падането му под турско владичество, което според европейските историци е станало в 1387/8 г., стр. 65—66) ролята, която той играл през това време (стр. 63—69), Дуда се спира по-подробно на „die mächtige Šerf Halīl Pascha Moschee im Volksmund Tombul Gmi" (стр. 69 и следващите), която той сочи като „ein Beispiel des osmanischen Zentralkuppelbaues (стр. 69) и която наред с пловдивската Джами-и-кебир, Мурадийе джамии, или както е повечето известна, Джумая джамия, е играла най-голяма религиозна роля на времето в българските земи на османската империя. Авторът дава кратко описание на джамията, на нейните архитектурни форми и пристройките към нея: медресе (духовно училище), библиотека и шадраван в двора (стр. 69—70), дава в немски превод осемредния османо-турски надпис на мраморна плоча над входа на джамията (стр. 72—73), името на оня, който го е написал и датата на написването, хиджра 1157 (=1744), като на стр. 113—114 го дава и в препис (Anhang I). По-нататък той се спира на личността на Šerīf Halīl Pascha „der Erbauer der Moschee", сведения, за когото черпи от самото Stiftungsurkunde, Waqfīje name на джамията, от което като притурка в края на изданието си (Anhang II) той дава 32 факсимилирани страници (115—126), за които още в началото на притурката казва: Die kaligraphische Ausführung vorliegender Urkunde machte eine Transkription entbehrlich". Дуда не дава превода на документа, а се задоволява само да ни запознае подробно и надълго с неговото съдържание (стр. 74—89).

Тая част от книгата е твърде ценен принос към изучаванията на османо-турските културни паметници из българските земи, запазили се до днес и зараждащата се и у нас арабска и османо-турска епиграфика, материали за която ние имаме навред из страната, било събрани в музеите, или из много краища на нашите земи.

Последната част от книгата на Дуда се занимава с данъка по овцете, доставката на овце и месо из български земи от търговци-джелепи, бегликчии и други от Средногорието.[1] След като говори на кратко за средногорското градче Копривщица, в което е правил своите изучвания, за неговото население, за ролята и значението на джелепите и бегликчиите, сведения за които черпи и от издадените от П. Дорев турски документи, Дуда се спира на един ферман, „der im folgenden ediert, übersetzt und kommentiert wird" (стр. 97). Въпросния ферман авторът намерил в Копривщенския музей, записан в инвентара под № 2584. След кратко описание на документа (размери, брой на редовете, винетка, тугра и други особености, външни и вътрешни), Дуда дава превода му с многобройни, подробни обяснителни бележки под черта (стр. 97—109), като накрая прави и своите заключения по съдържанието му. Като притурка (Anhang III) авторът ни дава и препис от споменатия ферман.

Като изключим няколкото грешки, които Дуда е допуснал при разчитането на документа, които могат да се забележат в преписа, неговото издание може да се смята като значителен принос към османо-турската дипломатика за Балканите и стопанско-икономическата и военно-административна история на османската империя и българските земи през първата половина на XIX в.

Хубавото издание на Х. В. Дуда е придружено от доста подробна библиография (стр. 7—11), показалец (132—144) и 24 снимки (таб. I—XII) на джамии в Скопие, Шериф паша джамия в Шумен, надписът над входа на джамията, надгробни паметници от Копривщица и обнародвания копривщенски ферман. Трябва да се съжалява, че последната снимка не позволява четенето на текста, за да се види, дали авторът навсякъде е дешифрирал правилно документа. Като познаваме, обаче задълбочеността и сериозността на Дуда в ислямско-турколожките изследвания, можем смело да вярваме, че повече грешки от ония, които се забелязват в преписа на документа, едва ли ще се намерят.

Петър Мутафчиев

---

[1] Тая част под същото заглавие и с незначителни отличия Дуда обнародва през 1943 год. в София, като отделна брошура — Miscellanea in memoriam P. Mutafčiev, Печатница на Военно-книгоиздателския фонд, в която авторът е дал същите факсимилета, каквито виждаме и в горното издание. Съществена разлика между двете издания е тая, че горното технически е много по-издържано, както и подобава на едно академично издание.

С. Б Бернштейн, Разыскания в области болгарской исторической диалектологии I. Язык валашских грамот XIV—XV веков. (Академия наук СССР. Институт славяноведения. Москва—Ленинград 1948, 8⁰, 360 сс.).

Според мнението на автора, „нито един от славянските езици не представя такова количество неразрешени въпроси, както българският език". След един критически преглед на разните проучвания върху историческото развитие на българския език, той заключава, че „само въз основа на съпоставянето на българския език с езиците на „балканския съюз" могат да бъдат разкрити и изследвани процесите, които са довели до формирането на най-важните черти на новобългарския език" (сс. 10—11). Съветският учен е склонен да приеме формулираната още твърде отдавна „тракийска теория", съгласно която общите особености на балканските езици съставят не заимствувания, а последица от общността в произхода на балканските народи, които са възникнали като резултат от смесването на различни придошли тук племена със завареното местно тракийско население. За да бъдат обяснени „балканизмите" трябва, прочее, да се вземе под внимание „балканският езиков субстрат, който лежи в основата на балканската езикова общност". Съгласно мнението на Бернштейн, по този начин могат да бъдат обяснени и „онези многочислени особености на живия български език, които така рязко го отличават от старобългарския език и от другите живи славянски езици". Като задача за изследване той сочи — да се проучи произхождението на тези особености и тяхната история. При изучаването на среднобългарските паметници, по негово мнение, трябва да се обръща внимание не толкова на особеностите, които отличават тогавашния български език от старобългарския, но напротив да се издирват онези особености, които го свързват с новобългарския. Насочил поглед към живия български език, той подчертава, че неговото проучване трябва да върви от съвременността към миналото — частно, да се изучат народните говори от XIV—XV в., та да може да се премине след това към по-старо време. Именно това го е навело на мисълта да се занимае с езика на славянските грамоти на влашките князе от XIV—XV в.

Той доказва, че славянският език, на който са написани тези грамоти, е бил жив, говорим и народен език и е спадал към групата говори, които се обединяват под общото обозначение „български говори" (с. 18 сл.), към които спада и онзи славянски говор, от който е заимствувал най-големия брой свои заемки и маджарският език (с. 19 и бел. 1). Първата глава от книгата разглежда „историята на изучаването на славянските грамоти от Влашко" (сс. 21—50). Във втората глава — „източниците на славянската писменост във Влашко" (сс. 51—79) — той доказва, че в езика на влашките грамоти се отразява не един изкуствен и чужд език, а „местни славянски говори, които генетически са били най-близки до българските говори" (с. 77). По-нататък авторът разглежда въпроса за „славянския език във Влашко" (сс. 80—127). Тук той отново изтъква, че писачите на влашките грамоти са писали не на мъртав, книжовен език, разбираем само за духовенството и болярите, но на народен език, който е легнал в основата на днешния румънски език. Засягайки въпроса за създаването на влашката и молдовската народностни групи, Бернштейн изтъква, че влашката и молдовската народности са се формирали при различни условия: различна е била старата тракийска основа, от различен произход са били славянските племена, от различни източници и в различни времена е протекъл процесът на романизацията" (с. 105). Той е против теорията за континюитета — според неговите разбирания, романизираното население се е запазило в западната част на Трансилванските алпи и започнало да се спуща на юг, към равнините, когато цялата крайдунавска равнина и източната част на Трансилвания е била вече заета от южнославянски и източнославянски племена. Смесването започнало през XIII в., и в резултат на този процес през XVI—XVII в. на територията на Влашко възникнал нов език, с многочислени славянски и романски елементи. Така, най-старият славянски слой в румънски език съставя наследието на дакийските славяни — сродни на българските славяни. Към този слой се прибавили многобройни заемки, които проникнали чрез книжнината или направо от живия народен език. Четвъртата глава (сс. 128—224) е посветена на въпроса за сръбските елементи в езика на влашките грамоти от XIV—XV векове. После той проучва „именното склонение в славянските грамоти на Влашко от XIV—XV векове" (сс. 225—319) и „местоименното склонение в славянските грамоти на Влашко от XIV—XV векове" (сс. 320—366). На края Бернштейн е обобщил накратко своите изводи (сс. 362-366) и някои от тях заслужават да бъдат изтъкнати особено настойчиво. Според него, прочее, трябва да се приеме наличността на значителен народностен и езиков тракийски субстрат и въз основа на него да се обяснят особеностите на новобългарския език, както и на другите балкански езици. Генетическата връзка между славянските говори на Влашко и същинските български говори се потвърждава не само от общия характер на именното склонение и неговата аналитичност, но и от общите средства и способи за изразяване на падежните отношения, общата насока на самите процеси и техните резултати. Както съобщава в своя предговор (с. 6), авторът възнамерява да добави към книгата си втора част, в която да проучи славянската топонимия във Влашко и най-старите славянски елементи в днешните влашки народни говори — един друг въпрос, който има огромно значение в славяноведението.

Книгата на Бернштейн, несъмнено, ще допринесе извънредно много за разяснението на множество заплетени и сложни въпроси в историята на румъни и българи, както и изобщо в областта на славяноведението.

И. Д.

Акад. Ф. И. Успенский, История византийской империи. Том III. Академия наук СССР. Институт истории. Москва—Ленинград 1948, гол. 8⁰, 860 сс., със шест карти и 16 илюстрации.

Измежду чуждите изследвачи, които са проучвали българското минало през последните седемдесет години, един от най-заслужилите е, несъмнено, руският византолог Феодор Иванович Успенски

(1845—1928). Излишно е да се припомнят неговите изследвания върху българската и византийската история, както и личното му участие в проучването на някои от най-важните български исторически паметници от средновековието. Един от младите негови приемници, именно съветският византолог Б. Т. Горянов е очертал изчерпателно неговото значение в областта на византоложките изучвания.[1] Но всред многобройните трудове на Успенски особено внимание заслужава онова дело, което той самият е смятал като изпълнение на „основната задача" в своя живот — неговата „История на византийската империя". Замислена твърде отдавна и подготвена търпеливо чрез обнародването на редица подробни, монографични изучвания в книги и статии, тази „История" не можа да види изцяло бял свят приживе на своя автор. Първият том от нея бе обнародван през 1913 г. (История византийской империи. Т. I. СПб 1913. XIV, 872 сс.). Четиринадесет години по-късно, именно в 1927 г., бе обнародвана, и то като издание на автора, първата част от втория том на тази „История на Византия" (Ленинград 1927, V, 520 сс.). Година по-късно бележитият изследвач вече беше покойник. Неотдавна Отделението по история и философия при Академията на науките в СССР, обаче, възложи на Института по история при Академията на науките на СССР да приготви за цялостно издание „Историята на византийската империя" на Т. И. Успенски. Според изработения план, трябваше най-напред да бъде издаден третият том, който съдържа ръкописни материали, а едва след това да се пристъпи към преиздаването на вече издадените дялове от „Историята". Именно в резултат на това решение, през 1948 г. издателството на Академията на науките в СССР пусна на бял свят, между изданията на Института по история при Съветската академия на науките, третия том от „Историята на византийската империя", под редакцията на Н. С. Лебедев и с уводна бележка на Б. Т. Горянов (Третий том „Истории византийской империй академика Ф. И. Успенского", п. т., сс. 9—26). Изданието на третия том от „История на византийската империя" е било възможно само благодарение на обстоятелството, че ръкописите за този труд са били запазени напълно между книжата на покойния учен. Обаче още по-рано са били напечатани три глави от този том, именно глава XIV, гл. XV и гл. V, поради което те тук са препечатани. За осмия отдел — „Ласкариди и Палеолози" — материалите, събрани от Успенски, са били обработени от покойния днес руски византолог Б. А. Панченко.

Третият том от „Историята" обхваща, в двадесет и девет глави, съществуването на византийската империя от времето на Комнините до падането на Цариград под ударите на завоевателите турци, значи периода от 1081 до 1453 година. Изложени са, прочее, съдбините на византийската империя през последните три века и половина от нейното съществуване — това време, за което притежаваме сравнително най-многочислени сведения от всякакъв вид. Целта на автора е била, очевидно, да даде по-скоро едно достъпно изложение, отколкото някакво сухо и изпъстрено с цитати и препратки монографично изследване. Затова само тук и там се намира по някоя препратка към използуваните извори или към някоя монография. Издателите са прибавили известен брой карти и илюстрации, с което са улеснили разбирането на текста. Забележително в труда на Успенски е именно това, че един от най-добрите познавачи на историята на византийската империя и един от най-задълбочените изследвачи на отделни въпроси из тази история се е заел да даде общодостъпно изложение като синтез на предишните свои проучвания. Тъкмо поради това „Историята" на Успенски има огромно значение не само за популяризирането на знания върху византийската история всред по-широки кръгове, но и като синтез, направен от дълбок изследвач — синтез, който може да разкрие множество нови проблеми за днешните и бъдещи научни работници в това поле.

Заслужават да се отбележат няколко основни отлики в труда на големия византолог. На първо място, синтезата на автора е изградена въз основа на богато и разнообразно историческо градиво. Покойният учен беше, без преувеличение, един от малцината познавачи на историческите извори за този период. Сам той беше проучвал задълбочено и внимателно главните извори от византийски произход, като на някои от тях — напр. съчиненията на Никита Хониат, — е посветил дори нарочни изследвания. Това основно познаване е толкова по-забележително, като се знае, че за целия период от византийската история през XII—XV век историческите извори са особено многобройни. Втората особеност в труда на Успенски, която трябва да бъде изтъкната, се крие в това негово постоянно внимание, насочено към съседните на империята земи и народи. В тази смисъл може да се каже, че на много места неговата книга престава да бъде просто изложение на съдбините на византийската империя, а се превръща изобщо в история на балканските народи през последните векове от нашето средновековие. Тук той е проявил много по-голяма широта на погледа, в сравнение с онова, което намираме в изложенията на други византолози, чийто поглед е оставал прикован едвали не изключително върху събитията в самата империя. Столицата на една държава никога не е тъждествена с цялата държава, владетелят със своя двор никога не може да се смята за някакво „въплощение" на целия народ. Успенски в това отношение е направил решителна крачка напред. Неговото изложение е съсредоточено, наистина, твърде често около отделните царувания или пък около отделните династии, но затова пък той насочва поглед не само към двора или столицата, но и към провинциите на империята и към нейните съседи. За тази широта в изложението историците на балканските народи трябва да му бъдат особено признателни. В страниците на тоя том от „Историята на византийската империя" Успенски е засегнал един от най-важните периоди от живота на средновековната бъл-

[1] Вж. Б. Т. Горянов, Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении. К столетию со дня рождения 1845—7 февраля — 1945 г., в: Византийский временник I (XXVI), 1947, сс. 29—108. Вж. също във Византийский временник, п. т., сс. 270—314, книгопис на съчиненията на Успенски, заедно с книгопис на съчиненията върху неговото научно творчество и разните биографически приноси.

гарска държава. Ако той се беше задоволил дори само да очертае съдбините на византийската империя през това време, самото това обстоятелство вече би насочило българския изследвач към неговата творба, — като се знаят онези връзки, които свързват нашата история от това време с историята на византийската империя. Но Успенски беше също отличен познавач на средновековната българска история и имаше дълбоки интереси към българското минало. Така, той се занимаваше с разработването на множество заплетени проблеми като най-добър познавач и майстор, та неговите приноси и сега не са загубили своята цена за изследвачите. На него се дължи разяснението на не един въпрос относно ранната българска история или пък относно времето на освободителното движение на Асеневци в края на XII век. Поради това, може да се каже, че неговата „История на византийската империя", в която той обобщава своите изследвания и върху българското минало, представя същевременно един принос към проучването на средновековната ни история. Почти същото могат да кажат и нашите западни съседи: сърби, хървати и далматинци, чиято историческа съдба е споменувана твърде често в страниците на неговата книга. Много страници са отделени и на историята на маджарите, доколкото тази тяхна история е свързана с миналото на византийската империя или на някои от балканските народи.

Обикновено изследвачите на византийската империя са проучвали главно политическата или църковната история. Една от най-големите заслуги на руските византолози в проучванията им на византийското минало се състои именно в това, че те първи се насочиха към изучаването на въпросите, свързани с вътрешната история на Византия. Неколцина от старите руски византолози дадоха прекрасни изследвания върху икономическата, социалната и вътрешно-политическата история на византийската империя. С право може да се каже, че ако днес много от тези въпроси са изяснени в по-малка или по-голяма степен или поне са поставени за разглеждане във византоложката книжнина, това се дължи твърде често на почина за тяхното разглеждане, подзет именно от руските византолози. Има дори области, в които онова, което са дали тези учени из стопанската, социалната или вътрешнополитическа и културна история, си остава все още напълно незаместимо. Успенски също принадлежеше към редицата византолози, които се занимаваха с въпросите из областта на вътрешната византийска история. Това се вижда и в страниците на неговата обемиста „История на византийската империя". Освен политическата история, тук той е отделил много страници и на историята на византийската култура, на византийския социален и икономически живот през разните времена. Наистина, неговите съждения в това отношение не винаги могат да бъдат сметнати за напълно правилни,[1] все пак заслугата на автора не бива да бъде премълчавана и отричана. Успенски е разгледал въпросите съобразно със своите „либералистично-буржоазни" разбирания. В много случаи би могло да се стори нещо повече от това, което той е дал в своята книга, например по въпроса за борбата на „зилотите" през XIV век. Някои нови изследвания тук разкриха много занимливи подробности. Стопанският живот в империята или съседните ней страни би трябвало да бъде проучен по-задълбочено. Така например, знае се по признанието на някои съвременни византийски извори, че една от непосредствените подбуди за разпалването на българското освободително движение в края на XII век е било облагането на българското население с нови натурални даждия — в свръзка със сватбата на императора Исаака II Ангел с дъщерята на маджарския крал. Успенски има големи заслуги за изясняването на много подробности из българо-византийските отношения от този период. Но тука би било нужно от се изтъкне по-добре ролята на икономическия фактор в тези съдбоносни за българския народ събития. Същото може да се каже и за някои други факти от византийското минало, гдето ролята на икономическия фактор е ясно доловима. Въпреки всичко, на автора на „Историята на византийската империя" трябва да се признае, че винаги се е старал да обгърне миналото на Византия в цялата му широта — в неговите политически, икономически, културни и социални прояви. Неговата творба изобщо може да бъде смятана като изложение на целокупната история на византийската империя. С обнародването на третия том изложението му върху миналото на Византия се закръглява. Написана достъпно и увлекателно тя може да служи като добър наръчник за общо осведомление на всички онези, които се интересуват от византийската история. В това отношение — именно с оглед на своята пълнота, „Историята" на Успенски се явява нещо много по-завършено, в сравнение, например, с онази задълбочена и основна творба, която се бе заел да състави друг от отличните познавачи на византийската история — именно Ю. Кулаковски, който можа да доведе изложението в своите три тома „История Византии" само до началните векове на византийската империя.

Но да разгледаме сега онова, което Успенски е дал в своята книга върху българското минало, за да се види какъв е неговият принос за изясняването на един или друг проблем от нашата история през XII—XIV в.

Както е известно, в края на 1042 и началото на 1043 година византийският пълководец Георги Маниак, който бил изпратен да защищава южноиталианските византийски владения, вдигнал бунт и се насочил назад, към Цариград. В края на зимата 1043 г. той се прехвърлил от Италия в Д ач. В хрониката на Скилица-Кедрин (II, p. 548) е казано, че той „натоварил войските си на кораби и преминал в Б ъ л г а р и я". Успенски (п. с., с. 40, бел.) отбелязва, че „е занимливо това обозначение за А л б а н и я" и добавя, че „всичко ни заставя да мислим, че тук той е намерил привърженици между местното население, т. е. всред славяните и албанците, между които не затихвало движението против Византия". Бунтът на Маниака се разпространил

[1] Вж. критиката на З. У д а л ь ц о в а, К вопросу об оценке трудов акад. Ф. И. Успенского (в Вопросы истории, 1949, кн. 6, 116—127), гдето са разгледани не само някои схващания на Успенски, но и схващания на Б. Т. Горянов относно византийската история.

в македонските земи, и бунтовникът можал да постигне известни първоначални успехи — докато едно злополучно сражение не решило съдбата му. Заслужава да се припомни, че покойният наш историк проф. В. Н. Златарски (История на българската държава през средните векове II, 1934, сс. 83—84), бе достигнал, независимо от Успенски, почти до същите изводи относно движението на Маниака в тези области. Успенски е засегнал също (с. 53 сл.) и бунта на Лъва Торника (1047 г.), който имал връзки с българското население в Източна Тракия. Знае се, че дъщерята на последния български владетел от Самуиловото коляно — Иван Владислав, именно Екатерина била омъжена за Исаака I Комнин (1057—1059) (вж. З л а т а р с к и, п. с., с. 123 и др.). С оглед на това Успенски — който, обаче, смята Екатерина за дъщеря на Самуила — отбелязва (с. 59), че „в семейството на Комнините текла славянска кръв". Трябва веднага да се добави, че династията на Комнините управлявала византийската империя цяло столетие и й дала последния блясък в нейната многовековна история. Успенски е дал някои интересни сведения за Екатерина — за нейното замонашване и за връзките й с философа Михаил Пселл (п. т., сс. 62, 63), който бил един от главните виновници за отречението на съпруга й от власт. За двамата приближени на Никифора I Вотаниата — Борил и Герман — Успенски просто съобщава, че те двамата са били от „славянски произход" (п. т., с. 74). Неотдавна Златарски (История, с. 165 сл.) бе изказал мнението, че те са били от „кумано-български произход" и съзираше в Борила прадед на Асеневци — едно предположение, което мъчно би могло да се приеме.

В третата глава на своята книга Успенски (с. 78 сл.) е засегнал положението по северните и източните граници на империята и нападенията на печенези и селджушки турци. Занимливи са разсъжденията на големия учен относно положението по северната граница на Византия по това време. Така, според него, „безпощадното изтребление, извършено от Василия II над неговите съседи българите и присъединението на покорената България към империята не само оголило северната граница на византийската държава, но и я поставило в съседни отношения с номадските (варварски) народи, от допира с които по-рано империята била предпазвана благодарение на България. Сетните от византийско-българската война не могли да се проявят във всичките си подробности във времето непосредствено след Василия II. Но през размирния период, който ни занимава, — когато били извършени промени на лицата на престола, а на Запад и на Изток се появили многочислени самозванци, дунавската граница станала театър на значителни събития. Важните дунавски градове Силистра, Видин и Месемврия, които по-рано представяли органическа и постоянно обновяваща се сила, черпена от населените със славяни околни области, с падането на българското царство загубили своето положение и своята сила и се превърнали в лека плячка за дивите нашественици, които пребивавали в южно-руските земи. Един факт от грамадна историческа важност — който ние тук трябва да отбележим — представя това, че освободените от българите позиции не били заети от византийците и не могли да бъдат изцяло запълнени с колонисти от (Мала) Азия, — към което се стремяло правителството, — а станали плячка на печенезите, а после на „половците", или куманите и узите. Под разни етнографски имена ние имаме тук номадски племена с еднакви варварски нрави, с хищнически начин на живот и с родствени тюркски езици. През XI и XII в. те стават страшен враг на империята, който не намирал на Балканите никаква преграда за своите опустошителни нападения в Тракия, и неговата жестокост и дързост — която се спирала само пред стените на Цариград — намирали поощрение и в това, че печенежките и куманските нашествия на Балканския полуостров съставяли отклик от едновременните походи на турците селджуци в Мала Азия". Думите на руския византолог разкриват една особена страна в събитията на XI—XII век, на която почти не се е спирал погледът на изследвачите на нашето минало, и заслужават внимание.

Успенски (п. т., с. 79 сл.) е изложил доста обстойно действията на двамата печенежки вождове Кеген и Тирах в нашите земи през 1048 г. По-нататък той разправя за нападението на узите в 1064 г. (с. 82 сл.). Интересно е да се отбележи, че Успенски приема сведението на някои от нашите извори, че нападателите наброявали 600 хиляди души (срв. съмненията на З л а т а р с к и, п. с., с. 115, бел. 3, който допуска, че трябва да се чете по-скоро 60 хиляди). Успенски е добавил, че мнозина узи, които били пленени от византийците, постъпили на византийска служба или се поселили на свободните места из Македония. „Така — добавя той — много различен етнографски елемент постепенно проникнал в България и Македония". Действително, в течение на XI—XII век в българските земи били извършени значителни етнографски промени, до голяма степен благодарение на нашествията на отвъд-дунавските варварски племена. Руският византолог е изтъкнал това, като отбелязва, че „до края на XI в. Дунав оставал под властта на разноплеменни непокорници, които заместили тук трайния порядък от времето на българската държава. В това се проявил — добавя той — един от печалните резултати от изтребителните войни на Василия II" (с. 84). Авторът изтъква, че византийската империя допуснала същата съдбоносна грешка и на своята източна граница, като оставила да бъде сломена мощта на арменските владетели, които винаги били опора против нападенията на нашествениците от Изтока (сс. 84—85). Множество сведения за българите и за положението в нашите земи са дадени в гл. IV, гдето са изложени войните с Роберт Гюйскар, печенезите и турците в 1089—1091 г. (сс. 99—115). В свръзка с проникването на норманските войски в балканските земи Успенски (п. с., с. 103 сл.) изтъква, че „може лесно да се види, че областите на север от Тесалия и Епир още били под влияние на вълнението, предизвикано от разгрома на българите, и представяли благоприятна почва за нови политически движения, които могли да бъдат полезни за Роберт Гюйскар". Събитията по северо-източната граница на империята са изложени особено подробно (с. 107 сл.) и с това са разяснени някои моменти от нашата история. Като заключение, авторът е привел писмото — чиято автентичност за него, очевидно, е неоспорима — на Алексия I Комнин до западните владетели от 1091 г.

и в което в твърде мрачни краски е обрисувано положението на империята по това време. В гл. V е изложена историята на Адриатическото крайбрежие и въпроса за организацията на сръбските земи (сс. 116—126). Тук е засегнат и въпросът за войните между маджари и византийци „за влияние на Балканите". По-нататък (гл. VI, сс. 127—135) е обрисувано положението на византийската империя в надвечерието на кръстоносните походи, като доста обстойно е разказано за неоплатоническия философ Иоан Итал, който се споменува и в нашия „Синодик" и на когото сам Успенски с посветил другаде много занимливи страници. Тук авторът е проучил и въпроса за прокараната от Алексия I Комнин данъчна реформа и нейното отражение в земите на Тракия и Македония (сс. 134—135). Точно това той сочи като обяснение на онова явление — „когато поданиците на византийския император доброволно преминават под чуждестранни господари". Много по-обстойно е изложена историята на първия кръстоносен поход (гл. VII: сс. 136—168). Тук има и сведения за положението на населението в нашите земи. Относно последните години от управлението на Алексия I Комнин, Успенски (с. 177) се спира на сведението на руската летопис за похода на руския княз Владимир Мономах към Дунава, за да подпомогне самозванеца, който се представял, под името Лъв или Константин (срв. З л а т а р с к и, п. с., с. 120 сл.), — за син на Романа IV Диоген. Покойният учен смята, че въпросът остава неизяснен. Въпреки това той добавя, че в края на XI век продължавали да съществуват връзки между Русия и Византия и напомня за двете писма, отправени от Михаил VII Дука (1071—1078) до двама руски князе, за да иска от тях помощ против българите и жителите на Херсон (вж. В. Г. В а с и л ь е в с к ы й, Труды, II, сс. 37—38). Въпросът за това пратеничество също не е изяснен в нашата книжнина, та заслужава да се проучи.

За времето на Иоана Комнина (1118—1143) особен интерес представя за нас писаното от Успенски (сс. 192—200) за отношенията на империята с маджари и сърби, поради стремежа на маджарските владетели да разпростират своето влияние върху балканските земи. Накратко е разказано за нападението на куманите през 1148 г. (с. 229; срв. З л а т а р с к и, п. с., сс. 384—386). Нарочна глава (гл. XIII, сс. 254—271) е посветена на положението по северната граница на империята и отношенията със сърби и маджари през XII в., като тук са дадени вести и за похода на Мануила I Комнин през българските земи в 1161 г. (вж. с. 264 сл.). В свръзка с освобождението на българските земи от византийското владичество трябва да се посочат страниците, в които Успенски е разказал за норманския поход в 1185 г. (с. 315 сл.). Не е излишно да се припомни, че Успенски е един най-заслужилите изследвачи на въпросите, свързани с началното движение на Асеневци и възобновяването на българската държава. Поради това писаното от него за българското освободително движение има особено голяма цена: то представя синтеза на дългите негови монографични изследвания. Българският историк ще открие тук множество ценни внушения и размисли за тези съдбоносни събития от нашето минало. Подробното излагане на всичко, което тук Успенски е дал, би ни отвлякло твърде далече. В една нова глава (сс. 329—345) е разказано за третия кръстоносен поход и за отношенията на Фридриха I Барбароса със славяните, сиреч с българи и сърби. Нарочна глава (сс. 346—363) излага историята на „освободителното движение на Балканския полуостров: сърби и българи". След главата, посветена на четвъртия кръстоносен поход (сс. 364—377), е дадена една глава под надслов „Центробежните и центростремителни сили в историята на Византия" (сс. 378—392), в която авторът е изложил извънредно занимливи общи разсъждения по тези въпроси.

В отдел VIII на книгата е изложена историята на Ласкаридите и Палеолозите (сс. 393—800), значи времето от превземането на Цариград от кръстоносците в 1204 г. до края на империята. Излишно е да се изтъква, че цялото това изложение има най-голяма важност за изследвача на българското минало. Сношенията между българите, цариградските латини и ромеите са разгледани твърде обстойно, като не са пропуснати и връзките на българите с папския двор. Интересно е да се отбележи, че Успенски (с. 461) смята предполагаемия убиец на Калояна Манастрас (у него „Монастър") за гръцки пълководец. По-нататък той приема (с. 472), както изглежда, сведението на Георги Акрополита за „седемгодишна обсада" на Търново от страна на Иван Асеня II, преди да завземе властта (срв. З л а т а р с к и, п. с., с. 323 бел. 1). В изложението върху съдбините на епирското деспотство през XIII в. (сс. 505—535) също има много данни за българската история от това време. Любопитно би било да се знае, въз основа на какви вести Успенски (с. 526) твърди, че Иван Асен II бил обдарил щедро разни български и атонски монастири, и „особено Зограф". Дали той е познавал извори, които още не са обнародвани? Няколко реда са отделени и на боянските стенописи (сс. 615—616). Общо взето, историята на България през този период е изложена сравнително подробно. А известно е, че цялата наша история от края на XIII и началото на XIV в. е най-тясно преплетена с историята на Византия. В творбата на Успенски за управлението на Адроника III и узурпацията на Кантакузина е отделена една доста обширна глава (сс. 692—726), гдето са разгледани също и социалните борби в империята, избухнали по това време. Тук има достатъчно много вести и за проникването на турците в балканските земи. В отделна глава (сс. 727—746) са дадени вести за съседите на Византия през XIV в., за сърби, османци и Трапезунт. Интересно е да се отбележи, че Успенски смята Елена, съпругата на Стефана Душана, за дъщеря на кесаря Воихна (с. 730), а държавата на Иван Александра за „влахо-болгарское" царство (с. 731). Сравнително по-сбито и кратко са изложени съдбините на последните Палеолози, падането на Цариград под турците и историята на другите ромейски държавици (сс. 747—800). За дата на смъртта на Иван Александра Успенски сочи (с. 749) годината 1365. Що се отнася до нашествието на турците, авторът смята (с. 755), че „не гърците, а сърбите и българите могли да защищават Македония от исляма и от турците", но „разпадането на Душановата държава представлявало

катастрофа за християнската култура на Балканите". Името на Иван Шишмановия брат е дадено във формата „Страшимир" (с. 755).

В приложение е даден текстът на една статия, открита между книжата на покойния учен, гдето е изложена историята на византийските учреждения (сс. 801—817). Може би Успенски е възнамерявал да се занимае по-обстойно с тези важни въпроси, обаче не е смогнал да стори това. Неговите бележки, все пак, са ценни и полезни за общо осведомление.

Обширният труд на големия руски византолог бе подложен на известна критика от методологическо и идейно-политическо гледище — както това сториха Б. Т. Горянов и З. Удальцова. Изтъкнато бе, напр., че този учен принадлежи към представителите на либералистично-позитивистичната историография и че „еклектизмът и идеализмът на неговата историческа концепция често му пречат да прави правилни изводи при обобщението на събрания от него грамаден фактически материал". Интересни бележки направи Горянов (п. т., с. 16) и върху схващането на Успенски за освободителното движение между балканските славяни през втората половина на XII в.: според него, това движение се явява една от причините за поражданe на процеса на разпадане на византийската империя, а съвсем не е просто следствие от този процес. Горянов също смята, че не е оценена напълно ролята на богомилите за българското освободително движение в края на XII в. Каквито и други възражения[1] да се направят относно изложението на Успенски, не може да не се признае ценността на неговия труд. Преди всичко, трябва да се изтъкне — заедно със съветския византолог Б. Т. Горянов — че тук е изложен онзи период от византийската история, който сравнително е най-малко проучен. А този период от миналото на Византия има съдбоносно значение не само за империята, но и за съседните ней народи и държави. По думите на Горянов, издаването на този трети том от „Историята на Византия" на Успенски представя наистина забележително явление във византийската историография и може да се смята като най-добрия паметник, издигнат на видния покоен учен, който е сторил толкова много за развоя на руското византиноведение. Ако това е вярно изобщо за византиноведческата книжнина, то е не по-малко вярно и относно проучванията на българското минало. Достатъчен е един бегъл поглед върху съдържанието на огромния труд на големия византолог, за да се види убедително, колко често той се е спирал върху събитията из българското минало. Той изобщо е изложил историческите събития в една широка връзка и тъкмо това, заедно с някои нови данни, нови съображения и разсъждения, които е вложил тук, могат да бъдат особено полезни за изследвача на българското минало. Възраждащата се византология в СССС ни донесе с труда на Ф. И. Успенски рядък и ценен дар.

Ив. Дуйчев

Erich Swoboda, Carnuntum. Seine Geschichte und seine Denkmäler. Österreichisches archäologisches Institut. Wien 1949, 69 стр., 10 изображения в текста, 1 карта и 16 таблици.

С тази книга се запълва нарасналата нужда от един научно достоверен, но същевременно и достъпен за по-широките кръгове водач на значителния римски военен и цивилен град Карнунтум (Carnuntum), разположен на югоизток от Виндобона (дн. Виена). Авторът е дал кратко изложение на всичко онова, което се знае за Карнунтум въз основа на досегашните археологически разкопки и исторически сведения. Той е прибавил и резултатите от последните разкопки през 1948 г., които той лично е ръководил. Водачът представлява един историко-археологически очерк. Съдържа три глави. Първата е посветена на историята на военния Карнунтум, която е преплетена до известна степен с тая на Римската империя. Това се дължи на особеното географско, възлово място, което заема Карнунтум. Хронологически са предадени всички по-важни етапи от неговото развитие в продължение на няколко века.

Във втората глава е отделено място за цивилния Карнунтум и материалната му култура. Градът е бил застроен по определен план, с улици, които се пресичат под прав ъгъл, мрежа от канали и водопроводи, официални сгради, бани и амфитеатър. Карнунтум е водел оживени търговски връзки, за които може да се съди по намерените импортирани предмети. При император Хадриан (117—138) цивилният град получил римско гражданско право със самостоятелна общинска управа и територия, върху която се е разпростирала неговата административна и юридическа власт. Разцветът на града спада във времето от 120 г. до маркоманските войни. Изобилните архитектурни и археологически находки илюстрират добре този период.

Оттогава произхождат масивни и големи обществени и частни сгради с облицовани стени с мрамор или украсени със стенописи и щукова декорация, помещения отоплявани със централно отопление. Подовете са послани с мозайка или мраморни плочи. Втор разцвет градът преживява по времето на император Септимий Север и след него (началото на III в.). От средата на III в. нататък настъпва смущение в живота изобщо на цялата Римска империя. Отношенията между Рим и отделните градове се променят. Рим все повече и повече ограничава тяхната самостоятелност при управлението. По същото време започват и кризи, обед-

[1] В изданието биха могли да се поправят няколко печатни грешки, напр.: вм. „на реке Тыге или Большой Камгии" (с. 109); да се чете „Тыче или Большой Камчии"; вм. Приштике (с. 117) да се чете Пришине; при обсадата на Чорлу в 1237 г. Иван Асен II получил вест за смъртта на жена си Ана-Мария, детето си и патриарха от чума (?), докато у Успенски (с. 481) издателите неправилно са разчели текста: „В то же время Асень получил известие о внезапной смерти своей жены (Анны Венгерской, дочери архиепископа тырновского) от моровой язвы . .", като в ръкописа на автора вероятно ще да е стояло: „своей жены (Анны Венгерской), дочери и архиепископа тырновского. ."; за събитията срв. Златарски, п. с., с. 400 сл.— Образът към с. 120, заедно с надписа, е сменен с образа, заедно с надписа, към с. 305.

няване на населението, вътрешни размирици и нападения по границите на империята. Реформите на Диоклетиан и Константин Велики подобрили живота и внесли по-голям стабилитет.

Градът е просъществувал до края на античността. Едно известие от 373 г. описва града като „изоставено и нечисто гнездо". Във втората глава авторът се спира накратко на по-важните обществени и частни сгради в цивилния град, които са предимно от разцвета на града.

В третата глава са разгледани въпроси, които стоят във връзка с религията на населението. Авторът изрежда всички култове и божества, както от местен илирийски и келтски произход, така и проникналите отвън римски, малоазийски, египетски и др. култове. Освен езическите божества в Карнунтум е засвидетелствувана и християнска общ на.

Приложената на края карта дава ясна представа за разположението на лагера Карнунтум и цивилния Карнунтум.

Резултатите от разкопките в Карнунтум, макар и дадени накратко в разгледания водач, са интересни и полезни за изследванията на римската култура и у нас.

Теофил Иванов

Franz Miltner, Das zweite Amphitheater von Carnuntum. Fünfte durchgesehene und erweiterte Auflage. Österreichisches archäologisches Institut. Wien 1949, 24 стр., 14 изображения и 1 карта в текста.

В тежките години след първата световна война (от 1923—1930) е бил разкопан вторият амфитеатър на Carnuntum, т. е. на цивилния град. Разкопките били проведени от проф. R. Egger и проф.Fr. Miltner със средства на Австрийския археологически институт. Настоящето пето издание е прегледано и разширено от проф. Miltner.

Накъсо авторът се спира върху възникването и развитието на различните видове игри, които са ставали в амфитеатрите на Римската империя. След това той прави преглед на устройството на амфитеатралните сгради. Няколко страници са отделени на различните видове гладиатори според тяхното въоръжение, както и на борбите на зверове или на зверове с хора.

Приложеният реконструиран план на втория амфитеатър дава представа за онова, което е днес запазено от него. В средата се намира арената, която не е напълно елипсовидна. Амфитеатърът е имал две главни врати, едната на северната, а другата на южната страна. Зидана каменна стена е отделяла арената от седалищата за зрители. Други по-малки врати се намирали на двата края на късата ос на арената. Там се намирали помещенията за животните. В отделно помещение временно били прибирани убитите животни или гладиатори, които с ед свършването на игрите били изнасяни навън. В средата на арената се е намирал басеин свързач с канал. Водата в басейна е служела за почистване на арената от кръв и нечистотии, както и за резервоар за дъждовната вода.

Амфитеатърът е събирал около 13,000 души. Ложите на висшите административни длъжностни лица и офицери от гарнизона се намирали в найдолния пояс — седалища, непосредствено до арената, отгдето е могло добре да се наблюдава. От намерените надписи се вижда, че е имало определени места за хората от различните покрайнини на Carnuntum. Не се знае, кога е бил построен вторият амфитеатър. Но вероятно е това да е станало в спокойните години, когато Carnuntum е могъл да се отдаде на мирно строителство. Това е времето от 118 до 167 г. или от 180 до 193 г. Сградата е просъществувала и през IV в. От разкопките е установено, че при южната врата е било пристроено помещение за кръщаване на деца (баптистерий). Към него принадлежи и една маса направена от три олтара посветени на Немезида. Присъствието и на баптистерий показва, че амфитеатърът по това време не се е използувал като място за игри. Баптистерият е интересен като паметник, който говори за съществуването на християнска община в Carnuntum през IV в. Той е едно указание да се насочат изследванията към издирване на материали от християнския Carnuntum.

Малката и спретната книжка върху втория амфитеатър в Carnuntum е добър водач за запознаване с тази великолепна римска постройка в цивилното селище Carnuntum, както и нова брънка към изучаването на римските амфитеатри, известни от по-големите градове на обширната римска империя.

Теофил Иванов

Erna Diez, Flavia Solva. Die römischen Dankmäler auf Schloss Seggau bei Leibnitz. Österreichisches archäologisches Institut, Druck Rudolf M. Rohrer. Baden bei Wien 1949, 55 стр., 13 таблици и карта.

Австрийският археологически институт във Виена е имал добрата идея да възложи на частната доцентка по археология при университета в Грац д-р Erna Diez, да изработи един водач на римските каменни паметници от замъка Seggau при Лайбниц. Той е полезен както за специалилистите, така и за посетителите на замъка и околността му, гдето някога е съществувал римското провинциално градче Flavia Solva. Паметниците произхождат предимно от некропола. Те били използувани като строителен материал за главната кула на замъка Seggau, който се намира на една височина, всред великолепна природа. В подножието му тече р. Сулм. При разрушаването на кулата античните паметници били намерени и извадени като били взидани отново в стената на приземния стаж на т. н. „съдебна зала" и на вътрешния вход на замъка. Днес те са наредени в дълги редици като музей на открито.

Каталогът на паметниците се предшествува от кратка история на Flavia Solva. Изложението е написано на много достъпен и увлекателен език. Читателят добира ясна представа за живота в областта около гр. Лайбниц (Норикум) в най-древни времена.

Градът Flavia Solva е бил основан около 70 г. от н. е. Преди това там по височините е имало старо илирийско — келтско селище. Римляните запазили илирийското име Solva, изведено от името на р. Solva (сега Сулм) и прибавили епитета Flavia в чест на основателя император Веспасиан (69—79), който произхождал от рода на Флавиевците. Местоположението на Fl. Solva е известно от разкопките на проф. F. Pichler през 1877—1878 г. г. и на

проф. W. Schmid през 1911—1918 г. Градът по своя градоустройствен план не прави изключение от известните досега римски градове. Той е бил построен по схематичен план с прави улици, успоредни на главното кръстосване на cardo и decumanus. Образували се правоъгълни и квадратни блокове от къщи, най-вече едноетажни. Жилищата са имали вътрешни дворове и градини, а магазините и занаятчийските помещения са били разположени покрай улиците. В центъра е бил форумът, заобиколен от обществени сгради. Вън от града е бил построен амфитеатър, пред чиято северна входна порта се е намирало малко светилище на Немизида, защитница на участвуващите гладиатори и борци.

Градът е нямал водопровод и канализация. Снабдявал се е с вода от кладенци, а по улиците е имало вадички за изтичане на нечистата вода. Fl. Solva е била municipium, т. е. римска община със самостоятелно изборно управление.

Населението се е състояло от римски пришълци и местни романизирани келти, както може да се съди от имената на жителите, засвидетелствувани от надписите. Също така са живели и чужденци — освободени бивши роби с гръцки имена, някои от които достигнали добро имотно състояние. В Fl. Solva е нямало войсково подделение. Войските са били разположени по р. Дунав. Fl. Solva е лежала настрани от големите търговски и стратегически пътища. Това обстоятелство й помогнало да води сравнително по-спокоен живот и да просъществува дълго време необезпокоявана от постоянните нападения на чуждите племена. С римското завладяване в Fl. Solva започнало да прониква и римското влияние, както в управлението, така и в културата, бита и религията.

Заможната върхушка е копирала от Рим и е строела своите къщи и вили по римски образец. Къщите били с отоплителна инсталация, стените били украсени със стенописи, подовете с мозайка и пр. В областта на религията наред с императорския култ са били почитани и местни божества, които не е известно какви имена са носели, понеже са наподобявали на римските божества и са получили техните имена.

Мирното развитие на града е било прекъснато от нахлуването на маркоманите (169—171). След разрушаването, Fl. Solva отново се е съвзела и към края на III в. от н. е. е стигнала до втори разцвет. В началото на V в. (405—406) ордите на цар Радагаис, които се състоели главно от готи, унищожили окончателно града. Възникналият по-късно гр. Лайбниц (от славянската дума „липа"), на около 2 клм. северозападно от римския град, няма никаква връзка с последния.

По нивите между Лайбниц и Ландша, от двете страни на шосето, се намира некрополът на Fl. Solva.

Там още в халщатската епоха населението е издигало на своите близки-покойници надгробни могили, каквито и днес още съществуват. Намерени са погребения от VII и VI в. пр. н. е. След римското завладяване наред с издигането на могили били възприети и римските форми на погребение.

В разглеждания водач са описани каталожно 132 паметника, предимно надгробни. Срещат се обикновени надписи върху tabulae, надгробни плочи с релиефи, пиластри и други архитектурни части. Други паметници имат форма на правоъгълни ниши или кръгли медалиони с релиефни изображения и бюстове. По отношение на облеклото мъжете се обличали по римски, докато жените били по-консервативни и са пазели местните традиции.

Почти всички римски релиефи от замъка Seggau произхождат от първия икономически и културен разцвет на Fl. Solva, който обхваща периода от император Траян (98—117) до нападението на маркоманите (169—171). Каменните релиефни паметници от Fl. Solva са малък принос към римското провинциално изкуство.

Теофил Иванов

Советская археология X, 1948, 386 стр. Издание на института за история на материалната култура при Академията на науките на СССР.

Десетата книга на „Советская археология" е посветена на видния съветски археолог Александър Андреевич Спицын, който е починал в 1931 година. Научната дейност на Спицина започва още през 1880 г., но неговата истинска заслуга в полето на археологията е работата му в Императорската археологическа комисия, която той пръв успя да насочи по дирите на руската древност. Известно е, че руските буржоазни археолози, особено в Петербург, в последните десетилетия на миналия век предпочитаха да се занимават повече с класическа археология, нумизматика и архивни изследвания, като оставяха на по-заден план въпросите на чисто руската и славянската археология. Спицин е първият, който се зае да опише, систематизира и датира набрания преди него археологически материал. Той също непрестанно допълва находките чрез разкопки и специални издирвания. Публикациите на тези материали, събрани в няколко сборника под название „Материали по археологията на Русия", са образцови и ще ползуват още дълги години по-младите археолози. Спицин беше голям познавач на могилните и гробищни старини от бронзовата епоха, на скитските, сарматските, славянските паметници, на паметниците, които са оставили от живелите край Волга и Урал народи. В своите трудове обаче той не се стреми да прави широки исторически обобщения и не се увлича в синтези върху необосновани археологически факти.

На живота и научното дело на Спицина редакцията на „Советская археология" е посветила кратка статия. Такава статия под надслов „Археолог-ентузиаст" е написана и от акад. С. А. Жебелев. След това на стр. 13 до 52 са поместени: един подробен списък на Спициновите трудове (307 на брой), един опис на Спициновата архива, която обхваща ръкописите му, разни бележки, една огромна картотека и пр.

Самото научно дело на Спицина е представено с една негова необнародвана по-рано статия върху „Полята на погребалните урни", които отдавна привличат вниманието на археолозите и се считат за най-старите паметници на славяните. В останалите поделения на сборника са поместени статии и материали, които по своята тематика спадат към кръга на научните интереси на Спицин. По-специален интерес за българския читател пред-

ставят статиите на М. К. Каргер, К вопросу о древнейшей истории Киева и на А. Ю. Якубовский, К вопросу об исторической топографии Итиля и Болгар в IX и X вв.

Книгата завършва с кратки съобщения и с един подробен указател за всички излезли досега томове на Советская археология. Указателят съдържа азбучен списък на поместените статии, предметно-географски указател и на края азбучник на всички лични имена, които се срещат в десетте тома на списанието. Прелиствайки този много полезен указател, читателят вижда, какъв огромен и разнообразен археологически материал са разработили и обнародвали съветските археолози в двадесетина години и то само в един археологически периодичник. Като се прибавят към това трудовете, които са обнародвани в „Краткие сообщения", в „Материалы и исследования по археологии СССР", в по-старите списания и в отделни книги, веднага изпъква огромната разлика в тематиката, методологията и плановостта между старата буржоазна археология в Русия и новата археология на съветските учени.

Кр. Миятев

Византийский временник, издаваемый институтом истории Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик, том I (XXVI), Москва 1947, 387 стр.

След двадесет годишно прекъсване Византийски временник започва отново своята редица, като с това се отбелязва важен етап в историята на съветското византиноведение. Първите томове на списанието са започнали да излизат още в 1894 год. под редакцията на В. Г. Василевски, след когото редактирането се поема от Ф. И. Успенски до самата му смърт. По случай сто години от рождението на Успенски съветските византинисти подновяват издаването на Византийски временник и том първи от новата серия е посветен изцяло на паметта на големия учен и неуморим труженик в областта на византиноведението.

В уводните думи са очертани основните задачи, които се поставят пред съветските византинисти и пред тяхното списание. Генезисът и развитието на византийския феодализъм, неговото отличие от западноевропейския, ролята му за гибелта на империята, значението на славяните — това са основните теми на съветското византиноведение. При тяхното изясняване изникват много въпроси, с които се занимават младите съветски учени — ролята на градовете в социално-икономическото развитие на Византия, тяхното устройство и развитие, произхода и развитието на занаятчийските цехове и търговски корпорации, възникването на новите градски класи, борбата за търговски пътища между Византия и италианските градски републики в XIII—XV в., отношенията на Византия с Изтока. Належаще е проучването на византийската култура, изкуство, философско-религиозна и обществено политическа идеология. Важна задача на съветските византинисти е да продължат научното издаване на византийските ръкописи, намиращи се в голямо количество в сбирките на Московския държавен исторически музей, на Ленинградската обществена библиотека и на библиотеката на АН СССР.

Статиите в разглеждания том третират някои от тези въпроси въз основа на марксистко-ленинския метод, като подчертават навсякъде класовата борба като движущ фактор в развитието на византийското общество. Първата статия е една от непубликуваните работи на Ф. И. Успенски, които се пазят в архивата на АН СССР, „Движението на народите от Централна Азия в Европа". С въпроса за значението на появата на турците и монголите в световната история за Европа и особено за Византия Успенски се е занимавал до последните дни на живота си.

Характерно за нахлуващите последователно в Предна Азия и югоизточна Европа чергарски племена — турци-селджуци, монголи и османски турци, е родовото им устройство начело с родови старейшини, еднаквите етнически черти, завоевателния им характер и тяхната веротърпимост, благодарение на която господството им се приемало от християнското население като избавление от гнета на християнските владетели. Селджукските турци са първите предвестници на онова грамадно движение на народите от далечния азиатски изток, което напомня великото преселение на народите. От съвременни на Успенски изследвания, които той дава библиографски, е ясно, че повечето от чергарските народи в Средна Азия и Южна Русия принадлежат към тюркските племена, чието движение се изразява в две с историческо значение насоки: 1) в стремежа на селджуците в XI в. да заемат области, намиращи се под влиянието на Багдатския халифат и на Византийската империя и 2) в движението на монголите в XIII в. на изток под предводителството на Чингисхана. Тези две насоки разглежда Успенски в дадената статия. Военните успехи на селджуците започват при внуците на Селджука — Торгул бек и Чакир бек във времето на Константин Мономах. За това благоприятствуват религиозната борба и вътрешните междуособици в тогавашния мюсюлмански свят, описани от съвременния персийски пътешественик Насир Хозрой. От малобройните и неясни източници може да се заключи, че турците под водителството на Торгул бека не веднаж опустошавали васалните на Византия страни Армения и Грузия. Според източните писатели първият султан на селджуците бил надарен с всички добродетели, но за византийските летописци той е водач на диви пълчища, носещи огън и опустошение със себе си. Негов наследник е братовият му син Алп Арслан, истински основател на селджукското могъщество. След завземането на Багдат в 1054 год. турците се разпространили по Персия и Месопотамия, а по-късно и по Сирия, Армения и Мала-Азия.

Като разглежда движението на монголите към Централна Азия и областите на Каспийско и Черно море два века по-късно, Успенски се спира на състоянието на тюркските народи, намиращи се в религиозно отношение в зависимост от Багдатския халифат. Източната част на Централна Азия била под политическото влияние на Хорезм, а западната ѝ част под това на селджуците. След поражението на Махмуда, владетеля на Хорезм, започва военната слава на Чингис хана, като богатите и културни области на могъщата средноазиатска източна империя падат една след друга под властта на монголите. След смъртта на Чингис хана обаче, империята се

разделя според синовете му на четири области, определени от баща им още приживе. Въз основа на откъслечни и не съвсем ясни източници Успенски се опитва да установи причината за пренебрегването на най-големия син Джучи от баща му, получил в наследство най-отдалечената част на империята, и причината за враждата между братята, която изиграла голяма роля в по-нататъшната съдба на монголите. Нея той намира в своеволното държане на Джучи и в стремежа му да основе държава, независима от централната власт.

Подробно изследване на живота и творчеството на Ф. И. Успенски е дадено от Б. Т. Горянов. Още като студент в Петроградския университет големият учен написва първата си научна работа: „Първите славянски монархии на северо-запад", след която се зареждат многобройни трудове, които разглеждат предимно историята на Византия и на южните славяни. В цялото му научно творчество може да се проследи основната мисъл за силното влияние на славяните във всички области на живота във византийската империя, а също така и мисълта за значението на византийските научни занимания при изучаване на средновековната история. В главния обобщителен труд на Успенски „История на Византийската империя", който се основава на източници, събирани от всички библиотеки на Европа, навсякъде ясно е подчертана ролята на славяните, от идването им в V—VI в. на Балканския полуостров до падането на империята. Във връзка с това той разглежда много въпроси, които се отнасят до българската държава. Докторската му дисертация е за образуването на Второто българско царство. Голямо значение за определяне ролята на славяните във Византия има извода на Успенски, че „славянската община и свободното селско земевладение, обезпечено от законодателството на X в., продължава да съществува във Византия в XII, XIII и XIV в." Изследванията в областта на социално-икономическата история на Византия са друга важна част в творчеството на Успенски. Духовният живот на империята също не е пренебрегнат от него. В редица очерки, издадени в отделна книга „Очерки по история на византийската образованост" въз основа на много неизследвани до тогава източници, Успенски показва, че зад религиозните спорове във Византия се крият противоречията на философските идеологии, които са отражение на политическите борби.

Горянов е очертал добре и голямата организационна дейност на Успенски, израз на неизчерпаема енергия и предприемчивост. Още като млад професор в Одеса, гдето прекарал 20 години от научната си и преподавателска дейност, той получил няколко командировки в Западна Европа и вземал участие в почти всички археологически конференции в страната. От основаването на Руския археологически институт в Цариград през 1895 год. до първата световна война Успенски бил неуморим негов идеен и организационен ръководител, като посветявал всичкото си време, знания и сили за преуспяването му. Всяка година се предприемали археологически експедиции под негово ръководство, при които били направени неизмеримо ценни исторически проучвания. Македония, Атина, Атон, градовете на Мала Азия и Италия са обекти на тези ежегодни изследвания. Едни от най-важните резултати са тези, придобити от разкопките в България на древните столици Преслав и Плиска. Големите археологически находки около сегашното село Мадара показали на Успенски, че там трябва да се търси първата българска столица Плиска. Резултатите от разкопките се обнародвани в отделен том от Известията на института, по голямата част от който е написана от Успенски. Там той е разгледал и намерените първобългарски надписи. На него се дължи създаването на Българското археологическо д-во в София, продължение на което е сегашният Археологически институт при БАН.

След Октомврийската революция Успенски ръководи до самата си смърт византиноведението в своето отечество. Неговите ученици изучават и ценят богатото му научно наследство, работят над поставените от него въпроси и животът му им служи за образец на беззаветно служене на любимата наука.

В архива на АН СССР са запазени много неиздадени ръкописи на Успенски, върху които накратко се спира Н. С. Лебедев.

А. Г. Готалов — Готлиб, който в продължение 42 години е бил един от най-близките му ученици и сътрудници, обрисува Успенски като професор и научен ръководител. В Новоросийския университет в Одеса той четял средновековна история и история на Гърция и Рим, както и много специални курсове във връзка с византийската история. В лекциите си той прокарвал същите основни мисли, легнали в цялото му научно творчество — за важността за изучаване на византийската история, за ролята на славяните в живота на империята, за дълбокото социално и политическо значение на религиозните борби в Византия.

Следват няколко статии на съветски византинисти, първата от които е озаглавена „Кога и от кого е съставена Арменската география приписвана на Мойсей Хоренски." Авторът Я. А. Манандян се стреми да докаже, че арменската география, в която има ценни сведения за историческата география на Византия, Иран, Грузия, Азърбейджан, северен Кавказ и южна Русия, е написана не от Ананий Ширакаци в VII в., както е прието от учените в последно време, а от Моисей Хоренский, автор на първата история на Армения в началото на IX в. За тази цел той привежда убедителни и обосновани доводи от историческо, езиково, методологично и историографско естество.

Е. Э. Липшиц дава един автореферат на своето приготвено за печат изследване „Славянската община и ролята ѝ при формиране на византийския феодализъм". Липшиц си е поставила за задача въз основа на нови неизползувани досега източници и изследвания да изясни характера на славянските общини и ролята им в живота на империята. Тя подчертава, че материалите от археологическите изследвания в България през последното десетилетие — оръжия, оръдия, накити, самият характер на укрепените селски общини, разположени по Дунавската граница на империята, допълнят и коригират непълните и често неточни писмени източници като изказва надежда, че по-нататъшните археологически изследвания ще запълнят още много празнини. Данните, които тя извлича с умело тълкуване на Земеделския закон са главния материал

на работата ѝ. Съпоставянето на разните редакции на закона ѝ дава право да заключи, че той е възникнал във втората половина на VIII в. и че представя паметник на с векове оформящо се обичайно право. Като анализира разните членове на закона и извлича сведения за ландшафта, за земеделската техника, която съвпада с тая на западно-европейските страни в същата епоха, за стопанския бит, Липшиц смята, че Земеделският закон характеризира само един определен вид заселища. В тях съществуват от една страна елементи на общинно родовия строй, от друга страна се забелязва процес на зараждане на частната собственост, на вътрешно разпадане на общината и на закрепостяване на хората.

Въз основа на други източници Липшиц установява, че към средата на VIII в., времето на издаване на Земеделския закон, голяма част от страната е била заселена със славянски племена, които тя с помощта на оскъдните сведения се опитва да локализира и да определи отношението им към византийските власти и вътрешното устройство на техните заселища.

Съпоставяйки тези данни с данните, получени при анализа на Земеделския закон, тя доказва, че последният е възникнал във връзка с разпространението на славяните в империята поради нуждата да се озаконят големите изменения, произлезли в аграрния строй на империята, изразяващи се в широкото разпространение на селската териториална община — своеобразен паралел на западноевропейската марка.

Статията на М. В. Левченко третира интересния въпрос за същността и значението на цирковите партии в Цариград. Според него венетската и прасинската партии не са били социално еднородни. Но решаващ глас при венетите имали аристократите — едри земевладелци, а при прасините — богатите търговци и промишленици. Икономическите и политически противоречия между тези две групи са главната причина за борбите между двете партии. Религиозните противоречия били също използувани в борбата от двете групи Монофизитството, масово възприето от народните маси на Изтока, било подържано от прасините, чиито интереси били свързани с богатите промишлени източни области. Венетите били за православието — религия на гърко-римското население в империята. Но класовите противоречия между народните маси, които влизали в едната и другата партии и между управляващите групи били много по-дълбоки, отколкото помежду им. За разделяне на масите на две враждебни партии били използувани цирковите зрелища, които разпалвали страстите и техните религиозни и племенни различия. Понякога обаче ставали общи политически избухвания на двете партии, които не били резултат от съгласие между ръководещите групи, а били насочени против цялата господствуваща класа и против нейните произволи.

В статията на Н. В. Пигулевска „Византийската дипломация и търговията с коприна през V—VII в." се разглеждат дипломатическите отношения на Византия с страните, с които я свързвала търговията с коприна. С търговското значение на Кавказ и главно на Армения могат да се обяснят много от стълкновенията между Иран и империята през VI в. за което разказва и Прокопий Кесарийский. Християнизирането на местното население било едно от изпитаните средства на византийската дипломация да затвърди влиянието си на Кавказ. Пътят през там обаче бил труден и опасен. В желанието си да намерят нови пътища за търговията с коприна, независими от персийците, византийците в началото на VI в. насочили вниманието си към „пътя на благовонията", който минавал през Сирия, Палестина, западния бряг на Арабския полуостров и достигал до южния край на полуострова, като в Иемен през това време се била утвърдила държавата на химяритите. А главни посредници по море на търговията между Арабския полуостров и другите страни са били етиопците, които разполагали със силна и голяма флота. Тези обстоятелства принудили Византия да потърси дружбата на тези две страни. В Етиопия тя успяла да затвърди влиянието си, но в Иемен преобладавало влиянието на персийците. Тогава византийската дипломация успяла да предизвика война между двете страни, вследствие на която Йемен в продължение на 50 год. изпаднал под владичеството на Етиопия. Многочислените получергарски арабски племена, които се намирали на пътищата между Византия и Иран и между Византия и Йемен също създавали работа на византийската дипломация. Тя се справяла с тях било с договори, било с поставяне на свои хора начело на племената. В края на VI в. обаче, след превземането на Йемен от Персия, на Византия оставало или сама да добива коприна, или да влезе непосредствено във връзка със Средна Азия. И действително, според сведенията на Прокопий, във времето на Юстиниана двама монаси пренесли бубено семе от Индия. Пигулевска заключава, че византийската дипломация чрез умелите си действия е могла да обезпечи на столицата си положение на най-важен търговски център на средновековието.

В статията „Генуезците в Цариград през XIV в." Е. Ч. Скржинска очертава търговското господство на италианците във византийската столица и тяхната роля за по-бързата гибел на империята.

М. А. Шангин обнародва две писма на Кесарийския архиепископ Арета, които са нов източник за политическите събития през 931—934 г. Първото от тях е отправено до Ефеския митрополит Григорий, с което Арета уверява Григория да съдействува за избирането на Теофилакта, сина на императора Роман Лакапен на патриаршеския престол. От писмото се вижда, че Григорий е привърженик на свободата при изборите, на участието на народните маси в тях, което Арета иска да ограничи, за да може Теофилакт по-сигурно да получи патриаршеското място. Второто писмо е апология на Арета срещу обвиненията, че е участвувал в заговор в Пелопонес срещу императора. Процесът става в един от най-бурните периоди в историята на Пелопонес, когато двете полузависими славянски племена милинги и езерити постоянно се бунтували. Това се използувало за заговори против императора, какъвто е и този, в който бил замесен Арета. От апологията се виждат и отношенията, които съществували между духовниците, обвиненията и клеветите, които си отправяли помежду си.

Следват две кратки съобщения. Едното е от Б. Т. Горянов — „Първата хомилия на Григорий Палама като източник за историята на въстанието на зилотите".

Второто съобщение дава М. Я. Сюзюмов „За забраната на натрупване налични пари във Византия". Сюзюмов смята, че банковото дяло в IX—X в. е било твърде слабо развито и че ролята на трапезитите се е свеждала до прости менители.

От С. Н. Каптеров е дадена библиография на трудовете написани от Успенски, редактирани от него и отнасящи се за него. Дадена е и библиография по история на Византия от 1928 до 1941 г. от Е. Емонска без обаче критически нотации на излезналите трудове. Накрая трябва да се изтъкне обаче, че в XXVI том на Византийски временник, I том след Октомврийската революция, липсва критика и разобличаване на реакционните теории на буржоазните византинисти, липсва и ясно разграничение на дялото на дореволюционните руски учени — в случая на Успенски, от това на съветските учени, които разработват също така въпроси във връзка с вътрешната социално-икономическа история на Византия, но въз основа на марксистко-ленинското учение за развитието на обществото, разкривайки класовия характер на обществото и ожесточената класова борба вътре в него.

Соня Георгиева

Годишник на Народния археологически музей Пловдив, т. I. София 1948 г., 213 стр.

Археологическият музей в Пловдив е основан наскоро след освобождението като дял от Пловдивската народна библиотека. Благодарение на неуморната дейност на неговите уредници, особено на директора Дякович, той се разви и наложи като първоразреден музей с богати сбирки от разнообразен и ценен археологически материал. Неговата дейност се разрастна дотолкова, че с бюджета от 1945 г. музеят се отдели от библиотеката и навлезе в нов период на развитие — като самостоятелно научно учреждение. Тъкмо това събитие отразява появата на т. I от Годишника на Народния археологически музей в Пловдив за 1948 г., който излезе въпреки всички технически трудности, енергично преодолени от самия директор Д. Дончев. Изданието се посреща с голям интерес. Обнародвани са резултатите от редица изследвания, предприети от научните работници при музея и неговите сътрудници. Те се групират около четирите отдела: предисторически, старовековен, нумизматически и художествен, както изтъква Дончев в доклада си: Народният археологически музей в Пловдив, стр. 153—158, гдето в отчета за работата през последния период от 1945 г. насам, се изтъкват следните по-съществени постижения:

Предисторическият отдел, ръководен от уредника П. Детев, отбелязва изследването на няколко селищни могили. През 1945 г. — Ясатепе в Пловдив (Селищната могила Ясатепе в Пловдив, стр. 1—14). През 1946 г. могилата Разкопаница при с. Маноле и Плоската могила при с. Злати трап, Пловдивско; през 1947 г. могилата Банята при с. Капитан Димитриево, Пещерско. — За последните проучвания е само споменато в общия доклад на директора. Най-голям интерес представя Ясатепе. Сондажът, направен в с. -из. част, открива два културни пласта, които се различават по цвета и състава на почвата и по керамиката. В долния пласт над естествената почва на селището е открита колиба с напълно запазени основи. Направата и устройството на жилището, покъщнината, сечивата и фрагментите от глинени идоли и култови предмети, показват сравнително високото културно равнище на местното население през каменномедната епоха (2500—1900 г. пр. н. е.). За изучаването на бита и материалната култура през родово-общинния строй, допринасят и изследванията на П. Детев, чиито резултати са обнародвани под заглавие Новооткрити предисторически селища в Южна България, стр. 172—181. През 1947 г. научният сътрудник Нед. Петков продължава разкопките на предисторическата Гинова могила при Челопеч, Пирдопско, (Археологически вести, стр. 159—171). Направените изкопи откриват три културни пласта, датирани според изработената от В. Миков, таблица (В. Миков, Българските земи в края на неолитната епоха, ГСУИФФ XLIII, 1946—47 г., 15—16).

Д. Дончев в статията Антични могилни гробници при Оризово, Чирпанско, стр. 15—25, спира вниманието ни върху разкопаната през 1945 г. могила. С три сондажа, отправени към средата той е попаднал на централното погребение — малка каменна могила от необработени камъни, с елипсовидна основа, което, според керамичните фрагменти в насипаната пръст и погребалния инвентар, принадлежи на елинистическата епоха. Пред нас изпъква още веднъж проблемата за погребение в каменна могила, върху която се натрупва земната — нейното разрешение ще бъде един принос в изучаването на тракийските погребални обичаи, а наличността на един бронзов амулет и три бронзови пластинки, изпълнени в зверилен стил, повдигат отново въпроса за паметниците на скитското изкуство у нас.

Л. Ботушарова обнародва резултатите от разкопките през 1947 г. край с. Дюлево (Тракийско светилище при Дюлево, стр. 61—73). Близо до следите от старо селище с некропол от 4 могили, е разкрито напълно едно тракийско светилище на Хера съществувало през римско време, до към края на IV в., известно още от 1928 г. Намерени са голям брой оброчни плочки посветени на Хера, предмети от бронз, желязо и кост, и римски монети. Ботушарова приема мнението на проф. Кацаров, че светилището е принадлежало на Хера и вероятно е издигнато от великокойлалетите. При названията на тракийските племена, обаче, тя допуска някои грешки, забелязани от проф. Кацаров: в българския текст и в резюмето на френски език тя цитира „кебрениери" и „скайбоери", вместо кебрени (κεβρήνιοι) и скайбои (σκαίβοαι). Грешката произлиза от немския текст на цитираното съчинение на проф. Г. И. Кацаров, Neue Denkmäler zur Religionsgeschichte Thrakiens, AA 1929, 303 ff; RE VI A, 514, от окончанието -er, характерно за немския Gen. Pl. Това племенно название е неправилно предадено на френски език като: velikokoilaleti. Извън тези чисто формални опущения, работата не губи своето значение и както сама авторката казва, хвърля известна светлина върху устройството на тракийските светилища.

Под заглавие Антични паметници от България, стр. 49—55, Б о т у ш а р о в а обнародва редица материали, предимно оброчни плочи на Хера, Зевс, Хера и трите нимфи. Освен това тя публикува и няколко бронзови статуетки на Хермес, Херакъл и Силен и една бронзова маска-апликация на Силен, които правят впечатление с своята изработка.

Във връзка със старата история на Тракия стоят публикациите на Б. Г е р о в, Почетната титла и длъжност тракарх, стр. 27—33 и Jon R u s s u, Thracika. Notes d'Epigraphie et d'Onomastique Thrace, стр. 57—59.

Въпроси от средновековието са засегнати в статията на Цончев, Кричим през средновековието, стр. 75—87. В 1942 г. той предприема проучвания на археологическите паметници в околността.

Материалите, описани в статията на Ц о н ч е в, Старините по северните склонове на Еленския и Сливенския Балкан, стр. 113—159 отговарят на 4-те главни епохи в историята на нашите земи. Предисторическите находки са предимно от неолита, античната епоха е засвидетелствувана от елинистически монети и надгробни могили, като тракийският елемент се проявява най-вече в оброчните плочи на тракийския конник. Най-значителни, обаче, са многобройните следи от калета и градища, които образуват два стратегически пояса и правят мъчно достъпни северните склонове на Балкана. По липса на други данни, авторът ги датира според градежа от IV в. Развалините от църкви и манастири, императорските монети от II и III в. и византийските монети от X и XII в. говорят, че описаните укрепления, вероятно са били издигнати през края на римската епоха и са били подържани от Византия. Едно още по-задълбочено изследване на тези обекти несъмнено ще се окаже ползотворно за изясняването на прехода от робовладелския строй към феодализма в нашите земи.

Интересна е художествено-архитектурната студия на арх. Д. П е е в, Еркерът в старите пловдивски къщи, стр. 89—111. Еркерната композиция е характерна за българската архитектура от 18 и 19 в. Барокът, разпространен на Запад, намира широко приложение в двойноизвитата линия на дъговидните издатини, които заемат централно положение спрямо фасадата, както и във фронтоните над тях и над портите. Тъкмо тези елементи на българската битова архитектура придават особената привлекателност на нашите стари балкански градове и родопски села, както и на богатия и цветущ по това време център на ю. България — Пловдив. Статията има специален характер, но тя е ценна и поради това, че дава идея за разработването на тази тема на по-широка основа, с оглед на историческата и обществено-икономическа обстановка през Възраждането и първите години на освобождението.

Арх. Д. Пеев разглежда и сградата, в която е заседавало областното събрание на източна Румелия в Пловдив — стара турска баня и големият безистен в Пловдив, където е била съсредоточена търговията на града — също старинна турска постройка, съвременна на кервансарая Куршумлу хан и на Имарет джамия, от края на 15 или началото на 16 в. Интересът, който представят тези паметници за археологията и историята показва, че е време да се обърне внимание на паметниците на турската архитектура — така ще се открие нова страница в историята на материалната култура на нашата страна. Тука ще спомена турския надпис, поместен в отдела Археологически вести, стр. 186, обр. 43, издълбан върху плоча над входа на Ески-джамия в Хасково. От надписа личи, че това е една от най-старите джамии в България. Цончев също отбелязва стари турски мостове (Старините по сев. склонове на Еленския и Сливенския Балкан), едни от най-многобройните, характерни и почти непроучени паметници на турското строителство у нас.

Разнообразното съдържание на Годишника отразява широката и разнообразна дейност на Народния археологически музей в Пловдив. Така той продължава завещаните му традиции и представлява пример за останалите провинциални музеи. Прави обаче, впечатление, че при проучванията на терена се прилагат все още някои от остарялите методи, а самите паметници се издават предимно описателно. Желателно би било при разработката на богатите сбирки в музея и новопостъпващите материали да се пристъпва с подхода, присъщ на съвременната археологическа наука, като се прилага диалектико-материалистическия метод. Археологията се очерта като историческа наука и пред нас се разкриват широки възможности с помощта на археологическите паметници да обогатим историята на нашите земи и на нашия народ.

А. А л е к с и е в а

Památky archaeologické. Skupina prav ká, díl 42, 1939—1945, rediguje Dr Jan Filip. Praha 1946, 224 стр. Издава Археологическата комисия при Чешката академия на науките и изкуствата в Прага.

Немската окупация на Чехия, която унищожи всеки свободен живот на тая страна, не даде възможност и на това списание да излиза цели 6 години. Ето защо Археологическият институт при БАН с особена радост приветствува появата на новата книжка, която е един от символите на новата свобода в братска Чехословакия.

Том XXXXII на Památky archaeologické съдържа материал за 1939—1946 г. В него е запазено високото научно качество и прекрасната техника на довоенните томове, с това само печално изключение, че в неговите страници не се срещат вече трудовете на неколцина видни чешки археолози, починали през време на войната или станали жертва на немските преследвания.

В този том са поместени статии върху праисторията на чехословашките земи от И о с и ф С к у т и л, Старопалеолитни находки в Моравия; К. Ж е б е р а, Нови палеолитни и мезолитни селища в чешките земи; Й. Н е у с т у п н и, Изображението на двуострите брадви от Чехия и абсолютно точното определение на неолитния период на средна Европа: Л. Х а й е к, Прежки във форма на полумесец в културата на камбановидните чаши; Б. Д у б с к и, Унетическа култура в южна Чехия; Я. Б ь о м, Унетически бронзови пулчета от Сланска гора. Б. С в о б о д а обнародва няколко пластинкови прежки от късноримско време, които хвърлят светлина върху сношенията на чешките земи с античния свят.

Голяма част от материала е посветена на въпроси из областта на славянската археология в Че-

хословакия. На първо място в тази редица стои статията на Ф р. Д в о р ж а к, Славянски находки в Колински окръг, някои от които авторът отнася още към латенската епоха и с това свързва най-старата славянска култура с културата на погребалните урни. Статията на Дворжак е приподписана и от Ян Филип, който я е довършил и снабдил с фотоснимки, тъй като Дворжак още през 1943 г. е бил осъден от немците на смърт Един друг голям познавач на славянските древности, Я н Е й с н е р, пише за едно селище от старата градищна епоха в Словашка Поморавия (Девинска нова вес при Братислава), гдето са намерени няколко жилища с огнища, славянска керамика, множество оръдия на труда и накити. Р. Т у р е к обнародва находките от няколко могилни гроба при Пньовиц, разкопани още през 1939 г., а И в. Б о р к о в с к и посвещава кратко изследване на един войнишки гроб в Пражкия Град от времето на князете.

В един специален отдел на списанието са поместени малки статийки и археологически бележки, а така също и некролози за починали през последните години чешки археолози: Л. Нидерле (Ян Ейснер), К. Бухтела (Ян Филип), Йосиф Схранил (Ян Филип), Йосиф Шимак (Ян Филип) и Ф. Дворжак (Я. Филип). Тук намираме и кратки оценки на научното дело на Еманоел Шимек и Ян Ейснер, чиито трудове са дадени в дълги списъци.

Книгата завършва с отдел за рецензии, указател и кратки резюмета на поместения материал на руски и английски език. С това тя става достъпна и за много по-широк кръг читатели, които ще имат възможност да следят големите успехи на чехословашката археологическа наука.

Кр. М и я т е в

Byzantinoslavica, IX/1, 2, 412 стр.; X/1, 204 стр. Prague 1947, 1948, 1949.

След значителна пауза от 7 години, предизвикана от тежката окупация, известното чехско списание Byzantinoslavica започна да излиза отново. Сега, обаче, неговият облик е значително променен. Привлякло сътрудничеството на множество видни византинисти, Byzantinoslavica вече е надхвърлило рамките на специалните интереси върху славяно-византийските отношения и се явява днес като международно византоложко списание.

Том XI/1 ни поднася следните статии:

S. G. M e r c a t i, Deux poésies dialogiques sur les fables d'Héro et Léandre et d'Apollon et Daphné, 3—8.

B. G u i l l a n d, Les noces plurales à Byzance, 9—30.

А. В. С о л о в ь е в, О печати и титуле Владимира Святаго, 31—44.

J a n E i s n e r, Pour dater la civilisation „avare". 45—54.

В. М о ш и н, Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI—XII в., 55—85.

D. T a l b o t R i c e в статията си The Origine of the Complex Church Plan in Cyprus, 86—96, отбелязва съществуването на сасанидски елементи в плана на Големия дворец от Плиска, основавайки се на Филов. Изглежда, че останалата българска литература и изказаните други мнения по този въпрос, не са му известни.

По-голям интерес за нас представя работата на J. E i s n e r, Pour dater la civilisation „Avare", която допринася за изясняване на проблема за участието на неаварските народи, включително и на славяните, в създаването на „аварската" цивилизация в централна Европа.

Byzantinoslavica IX/2 се явява с още по-разнообразно съдържание. Тук са поместени интересни изследвания на исторически и археологически теми:

F. S b o r d o n e, Une rédaction inédite de la fable du paysan et du rossignol, 177—181.

S. G. M e r c a t i, Observations sur le texte de l'*Ἀνδρίας Βασιλικὸς* de Nicéphore Blemmydes, 182—185.

A. V a i l l a n t, Les dates dans la chronologie de Constantin le Prêtre, 186—191.

R. G u i l l a n d, La noblesse de race à Byzance, 307—314.

Много важна е статията на Г. О с т р о г о р с к и й върху „Византийские писцовые книги", 203—306, които са първостепенни извори за изучаване на икономическата и социална история на византийската империя. В руската наука под „писцовые книги" е прието да се разбират описите на имения, т. н. практика, в които подробно е указан доходът, получаван от имението на даден феодал, приложен е списък на крепостните селяни и техните семейства, като точно са отбелязани данъците и повинностите им. Острогорски прави общ сравнителен анализ на всички публикувани до сега „писцовые книги", изследвайки подробно само материала, отнасящ се до икономическата и социална история. Работата на Острогорски е извънредно необходима за всички изследователи на аграрните въпроси във византийската империя. В някои отношения тя би помогнала и за изясняване на социално-икономическите отношения и в средновековната феодална българска държава.

Вяра Иванова дава кратък отчет за резултатите от проучванията на Софийския Народен музей в Плиска и Преслав през 1945, 1946 и 1947 год. „Les fouilles du Musée National de Sofia à Preslva et à Pliska", 315—393.

През последните три години от Средновековния отдел при Музея е извършена ценна изследователска работа — открити са интересни по конструкция и украса църкви, а голяма част от порано разкопаните е била почистена и заздравена.

Д. К р ъ н д ж а л о в, в статията си „Cahul et Cogâlnic ne dérivent pas d' *Ὄγγλος*", 192—202, изяснява етимологическия произход на Cahul и Cagâlnic (град и река в Ромъния); привеждайки като сравнителен материал ана огични примери от наименованията на ромънски и руски реки и селища, той отхвърля категорично възможността Cahul и Cogâlnic да произхождат от прабългарското *Ὄγγλος*.

Интересна за нас е и статията на L. M y s l i v e c, „Une contribution à l' étude de genre dans l'art byzantin", 324—341, в която са разгледани някои икони, за сюжет на които служат дворцови и църковни церемонии в Цариград.

В X/1 е напечатан докладът, който известният унгарски византинист G. M o r a v c s i k е изнесъл на VI международен византоложки конгрес, състоял се в Париж през юли 1948 г., Les tâches actuelles de la byzantinologie, 1—10. В него е направен

кратък преглед на днешното състояние на византинистиката и са набелязани проблемите и задачите, които трябва да бъдат разрешени в бъдеще и които са многобройни: издаване на каталози на ръкописите и другите епиграфски паметници, изготвяне на Corpus Inscriptionum Byzantinarum, съставяне на репертоари на сбирките от паметници на византийското изкуство, всестранно и детайлно проучване на византийската цивилизация и др. В същия том (X, 1) са поместени още следните статии:

A. Vaillant, Une source grecque de Vladimir Monomaque, 11—15.

R. Guilland, Constantinople byzantine, le Boucoléon. La plage du Boucoléon, 16—27.

H. Evert-Kappesova, La société byzantine et l' Union de Lyon, 28—41.

В. А. Николаев. Памятники ахеменидского (персидского) владычества в Европе: Мадарский всадник — цар Дарий I Гистасп, 42—58.

Извънредно ценни са публикуваните обширни прегледи върху състоянието на византинистиката в отделните страни през 1939—1945 г. и дадената пълна библиография на излезлите през този период трудове. В т. IX, 1 са поместени прегледи на развитието на византологията в СССР (Н. С. Лебедев), в Англия (J. Hussey—N. Baynes), Франция (A. Grabar), Югославия (Т. Острогорский — С. Радойчич), Турция (S. Runciman) и Чехословакия (M. Paulova). Във втората част на т. IX P. Charanis прави преглед на византинистиката в Съединените щати, която е отбелязала сравнително големи успехи. Това се дължи от една страна на обстоятелството, че много учени-византинисти, като Henri Gregoire са работили тук по време на войната, а от друга страна е допринесъл основаният във Вашингтон от Харвардския университет център за проучване историята и културата на Византия. За развитието на византиноведението в България дават сведения Д. Ангелов и Д. П. Димитров. Следват прегледи за византологията в Унгария от Gyula Moravcsik и Румъния от Alexander Elian. В X, 1 е отделено значително място и за рецензии.

Накрая са поместени некролози за видни учени византинисти и славяноведи: Ш. Дил, Л. Нидерле, С. Шестаков, Ф. Шишич, В. И. Валденберг, Н. Зашевски (IX, 1), Jan Frček, Н. Мушмов, Nicolas van Wijk (IX, 2) и Филарет Гранич (X, 1).

Byzantinoslavica IX, 1, 2 и X, 1 съгласно с разширените си задачи поднася много интересни изследвания и обширни информации върху един извънредно важен дял от историческата наука. Новото редакторско тяло може да бъде поздравено с образцовото, във всяко отношение, издаване на списанието.

Мария Чичикова

Archeologické rozhledy. Informační orgán archeologických a příbuzných vědeckých ústavů v Československu. Vydává Státní archeologický ústav v Praze. Redigue Dr Jan Filip. Ročník 1949, část 1—2, 104 стр.; část 3, 105—152 стр.; část 4, 153—216 стр.

До 1948 год. Държавният археологически институт в Чехословакия издаваше свой периодически бюлетин на чешки и английски език, написан на циклостил и вследствие на това — в доста ограничен тираж. Този бюлетин сега е сменен с ново печатно издание, което си поставя задача да бъде справочен орган, който ще запознава накратко интересуващите се местни и чуждестранни кръгове с резултатите на археологическите изследвания в Чехословакия веднага след завършването им. Тези резултати са изложени в малки, добре илюстрирани статийки, някои от които са посветени и на музейното дело.

Първата двойна книжка на сп. Archeologické rozhledy (Археологически новини) съдържа следния материал: Я р. Б ь о м, Предговор; Я н Ф и л и п, Програма и задачи на „Археологически новини"; Я р. Б ь о м, Значение на разкопките в 1948 г.; Й. П о у л и к, Загадъчната могила Журан; Б. К л и м а, Изследване на селището на ловците на мамути в Долни Вестонице (Моравия) в 1948 год.; М. Ш о л е, Изследване на градището Стара Куржим в 1948 г.; В. Х р у б и, Нови находки на славянския некропол в Старе место; Й. П о у л и к, Гробове на старославянски земеделци в Долни Дунайовице; Й. П о у л и к, Великоморавският център Стари замки при Бърно; Б. Н о в о т н и, Велможки гроб от римско време в Прага-Бубенеч; К. Т и х е л к а и В. Х а н к, Укрепеното селище от бронзовата епоха Блучина при Жидлоховице; Л. И с л, Некропол на населението на „полетата с погребални урни" в Опава-Катержинки; К. Р е й х е р т о в а, Пшемисълската крепост и нейното предградие в Олмоуц; съвременни изследвания в чужбина; музейно дело (със статийки: Нов поглед върху предисторическите експонации от Ю. Н е у с т у п н и и Новата наредба на предисторическите музеи в Храдец Кралове и в Колин от Я н Ф и л и п).

В третата книжка са поместени следните статийки: И в. Б о р к о в с к и, Разкопки на Леви Градец през 1948 год.; В. Х р у б и, Открита църква от IX век в гробището на Старе Место в Моравия; Л. К р а с к о в с к а, Разкопки на славянския некропол в Дражовце, Словакия; Я. К о б а т, Новооткрити могили в югозападна Чехия; Й. П о у л и к, Старославянски некропол в Долни Вестонице в южна Моравия; Музейно дело.

Четвъртата книжка съдържа: Я н Ф и л и п, Към организацията на археологическата наука в Чехословакия; Е. В л ч е к, Травертинова отливка на череп от неандерталовиден тип; А. П и ф л, Цветна мазилка от Йиржиковице при Бърно; М. Ш о л е, Нови гробове в Сулейовице, Чехия; К. Т и х е л к а — В. Х а н к, Селище от бронзовата епоха в Бърно — Черни поля; В. С п у р н и, Колективна находка на бронзови предмети в Хоржице на Шумова; А. К н о р, Халщатски могили в Лекаржова Лхота при Нетолице. Съвременни проучвания в чужбина — Полша, Музейно дело и изложби, книгопис и пр.

В края на всяка книжка са дадени разни съобщения и бележки за новоизлезли книги в Чехословакия и другите страни.

От съдържанието на разглежданите книжки на Археологически новини се вижда, колко богата и разнообразна е била археологическата дейност в Чехословакия през 1948 год. Но тази дейност би останала неизвестна за всички онези, които не се

ползуват от чешки език. Ето защо в края на книжките са прибавени доста подробни резюмета на руски и френски език, които ги правят достъпни за много широк кръг читатели. В техническо отношение изданието е също много добро.

Кр. Миятев

Archeologia. Rocznik polskiego towarzystwa archeologicznego we Wrocławiu poświęcony historii sztuki i kultury materialnej. Redaktor Kazimierz Majewski. кн. I, 1947, 378 стр.; кн. II, 1948, 510 стр.

Както се вижда от подзаглавието на първия том, това ново полско списание е посветено на историята на изкуството и на материалната култура. Неговият обсег е доста широк, но все пак центърът на интересите му е Полша и околните славянски земи. Списанието обхваща разнообразен материал, който е групиран в особени отдели: статии, miscellanea, критики и отчети, книгопис, хроника и некролози.

В първия том са поместени следните статии: Едмунд Буланда, Класическата археология; Йержи Кулчицки, Първобитните мебелни форми в Европа; Казимир Майевски, Студия върху триполската култура; Дон Лустхаус, Бронзовата вотивна ръка от Мишков; К. Майевски, Обществена и политическа периодизация на егейската култура; К. Майевски, За няколко бронзови т. н. сиро-хетитски статуетки. В този том на славянската древност са посветени и две статии: Бронислав Билински, Пътищата на античния свят към славянските земи в светлината на античните литературни известия и К. Майевски, Територията на западните славяни според внесените римски предмети.

Във втория том на Archeologia, излязъл в 1948 г. значително по-обемист, са напечатени следните статии: К. Майевски, Хронология и стил на триполската пластика; Й. Пилецки, Многообразни изображения на животни в егейската цивилизация; Бронислав Билински, За Хезиодския аспект на древността. I. Трудът в антична Гърция; Едмунд Буланда, Нов паметник на победата при Маратон; Здзислав Змигрудер-Кнопка и Иза Бйезунска-Маловист, Мъж с магарешка глава върху палермското buccherro; Б. Билински, Западната граница на праславянството според Помпоний Мела; К. Булас, Археологически открития в Италия 1938—1948; К. Майевски, Културата на погребалните поля в Украина и проблемът за генезиса на източните славяни.

Извън тези важни и интересни изследвания, редакцията на списанието е отделила и в двата тома твърде значително място за материала на останалите отдели.

Така, в отдел III са дадени оценки и бележки най-напред на полски и други славянски публикации, на второ място идват трудовете засягащи Гърция и Рим, а на трето са поставени доста подробни отчети за археологическия периодичен печат във разни страни. Във втория том този отдел е още повече разширен с отдели за древния Изток, за Егейския свят, за други страни и разни. В прегледа на периодичния печат са включени и Известия на Българския археологически институт т. XIV и XV, като им е дадено подробно съдържанието. На съответното място е отбелязана и друга българска археологическа литература.

Четвъртият отдел съдържа обширна полска биб иография, която включва годините 1939 до 1947. Петият отдел е зает с множество кратки съобщения по археологически въпроси, групирани пак по страни: Полша (открития и разкопки, преподавания в университетите, музейни вести и изложби, научни дружества, разни), славянски страни (СССР, България, Чехословакия, Югославия), древния Изток, Гърция, Рим и разни други страни.

И двата тома завършват с некролози на починали славянски учени с добре познати и у нас имена (В. А. Городцов, Л. Нидерле и др.).

Доста подробни резюмета на френски език на статиите от първите два отдела на списанието, прибавени на края на томовете, осигуряват на последните задоволително използуване във всички страни. Както поради това важно улеснение, така и поради своето разнообразно и богато съдържание, списанието Archeologia ще се наложи сигурно като един нов международен археологически орган.

Кр. Миятев

Wiadomości archeologiczne. Organ panstwowego muzeum archeologicznego. Bulletin archéologique polonais. Organ du Musée archéologique polonais. T. XVI. Warszawa 1939 (1948), 476 стр. и 82 табл.

Този том, посветен на видния полски археолог проф. д-р Иосиф Костржевски по случай на 25 годишната му научна дейност, е бил почти отпечатан и е трябвало да излезе още през 1939 г., но цялото издание е било унищожено при варварското разхищение на Държавния археологически музей във Варшава, което било извършено през м. ноември и декември 1939 г. от немските окупатори, водени непосредствено от един хитлеровски учен (!) — проф. д-р Ернст Петерсен. Трябва да се прочете предисловието към този възобновен през 1948 год. том, за да се види, как вандалски са били разпиляни и унищожени всичките сбирки на музея, мебелите, библиотеката, целият научен архив, огромната колекция от фотонегативи и фотоснимки, всичките диапозитиви, всичките научни инструменти, фотоапарати, канцеларски документи, пишущи машини и пр. Този варваризъм е бил увенчан най-после с изгарянето на XVI т. на Wiadomości archeologiczne, от който били пощадени само няколко десетки екземпляра и то с цел да се извърши покъсно една научна фалшификация, предназначена за вътрешна употреба на хитлеристките археолози. От тиража на списането били „спасени" петдесет екземпляра, които били отнесени в Познан. Там немците пристъпили към „издаване" на остатъците от XVI т. на Wiadomości archeologiczne, като прибавили от себе си и заглавен лист, корица и встъпителни бележки, в които се мъдри безсрамната лъжа, че немците успели да спасят част от тиража на тоя том, че те не считат за нужно да противопоставят нови доводи против съдържащето се в него учение на проф. Костржевски и на неговите ученици за границите на славянството до Одер, тъй като въпросът за тези славянски мечти бил вече разрешен на бойните полета в Полша и че въпреки

това те пристъпват към обнародване на статиите в тоя том, защото те съдържат непубликуван и открит в последните години археологически материал, който има важно значение и поради това, че голяма част от него може да се смята за разпиляна и изгубена вследствие на военните събития. По този начин немците смятали, че „запазват за съвременността и бъдещите поколения един характерен паметник на „рафинирани" методи, с които особено школата на Костржевски е „сгрешила по отношение духа на науката и е допринесла за банкрута на своята държава и свой народ". Но този „паметник" все пак е бил секретен и е станал достояние само на избрани немски археолози и на някои научни институти.

Сборникът, както отбелязахме вече, е посветен на проф. Й. Костржевски от неговите ученици и почитатели. Юбилярът е виден полски праисторик, чиято многогодишна научна дейност е протекла главно в стремеж да докаже, в противовес на германските археолози, че западното славянство е автохтонно в земите, в които го заварва историческата епоха, че границите на неговата прародина се намират далеч на запад през Одер и че славянската култура има своите далечни корени в лужицката култура от бронзовия век.

Научната дейност и заслугите на проф. Костржевски са описани в специална статия от Р. Якимович, последвана от списъка на трудовете му, който наброява 602 заглавия. След това са поместени 26 статии, посветени на важни въпроси из праисторията и ранната история на Полша и съответно илюстрирани на отделни таблици (всичко 82 на брой). Голямо улеснение за читателите, които не владеят полски език са прибавените на края на всяка статия резюмета на френски и английски език.

Преиздаването на този сборник е струвало много труд и грижи на редакцията, и въпреки неблагоприятните условия за печат в Полша след освобождението й, изданието е много добро. Този XVI том, който според немските окупатори е трябвало да бъде последен, възкръсва из пепелищата на Полша, за да изобличи позора на хитлеристката наука. Wiadomości archeologiczne ще продължават да излизат и за в бъдеще, като ще поместват изключително публикации на научно-изследователски трудове и подробни отчети за разкопки на по-големи обекти. Помалки трудове, които имат характер на материали, библиографски бележки и сведения за дейността на Държавния археологически музей във Варшава ще бъдат обнародвани в специален орган на музея Sprawozdania, за който ние също даваме кратък отзив в този том на „Известията".

Кр. Миятев

Slavia Antiqua, Czasopismo poswięcone starożytnasciom słowanskim, pod redakcią Witolda Hensla, tom I. Posnań 1948, 600 стр.

Новото полско списание Slavia Antiqua си е поставило като задача да разглежда въпроси, които се отнасят, до произхода и най-ранната история на славяните, до техния език, раса и култура, както и до отношенията им с другите народи. За тази цел редакцията на списанието ще влезе във връзка с учени от всички славянски страни и от всички клонове на славистиката, за да може да се дава по-пълен преглед на това, което се прави за изследване миналото на славяните. Списанието е било замислено с тази програма още преди втората световна война от големия полски учен Josef Kostrzewski, но войната осуетила излизането му. Едва през 1946 год. при честването 35 годишнината от научната дейност на Kostrzewski било решено да се издаде юбилейна книга в негова чест, която да бъде и първият том на новото списание. За да може да се даде възможност на учените от неславянските страни да се запознаят със славянската история и култура, редакцията е решила да се правят изчерпателни резюмета на чужди езици.

Том I започва с кратко обръщение към проф. Kostrzewski, след което са поместени редица статии от полски, чешки, английски и шведски учени.

Witold Hensel дава кратка биография на Kostrzewski и списък на трудовете му, които достигат на брой до 600 и засягат почти всички периоди на полската праистория и ранна история.

T. Reyman със статията „Документалното значение на откритията във възвишението, източно от Rosiejow" хвърля нова светлина върху отношенията на трециниекската култура и културата на шнуровата керамика. Върху един хълм близо до Росиейов при разкопките в 1934 и 1935 год. е бил открит малък некропол от периода на шнуровата керамика. Населението от трециниекската култура е продължило да погребва мъртвите си на същия хълм, като е затрупало гробовете от предишната епоха. В един от гробовете от културата на Трециниек е бил намерен глинен съд, който прилича на най-старата лужичка керамика. Основавайки се на подобни факти, авторът заключава, че трябва да се признае за окончателно установено непрекъснатото редуване на културата от Трециниек след културата с шнурова керамика в левия басейн на горна Висла; трециниекската култура трябва да се датира в I и II период на бронзовата епоха. Ако се приеме, че лужичката култура е праславянска култура, трециниекската култура трябва да се признае за нейна по-стара фаза в лявата част на басейна на горна Висла.

Английският учен Gordon Childe в статията си „За епохата на внесените от Британските о-ви предмети, намерени в Полша" подчертава, че пръв, който е обърнал внимание още през 1923 год. на предметите, внесени от Англия през бронзовата епоха, е проф. Kostrzewski. Тогава не е било още възможно да се схване голямото хронологично значение на тези материали. Сега обаче, благодарение на новите научно проведени разкопки и на изчерпателните изследвания върху бронзовата епоха, особено за средна Англия, предметите внесени от там могат да се използуват за хронологията в Европа. В този ред на мисли авторът дава някои находки от Полша — брадви, мечове, ками, върхове на стрели, като ги датира точно, благодарение на подобни английски паметници от разните периоди на бронзовата епоха.

Konrad Jazdzewski се занимава с проблема „За произхода на лужичката култура". От новите открития, направени навсякъде из централна Полша, той вади заключение въз основа на керамиката, на металните предмети и на по-

гребалните обичаи, че за образуване формите на лужичката култура трециниекската култура е взела такова участие, каквото и предлужичката култура, разпространена главно в Силезия. Лужичката култура не би могла да се образува изключително върху територията на по-ранната предлужичка култура, но е обхващала най-малко източната част от територията на трециниекската култура. Авторът установява още, че ядката на лужичката култура, която е обхващала Долна Силезия, източна Полша, Брандербург и източна Саксония, където е характерна керамиката с издатъци, е била обкръжена с области, в които се намира керамика значително по-малко декоративна. Това са Померания, Горна Силезия, западна Полша и Моравия. Наверно е имало един център, заключава авторът, дето лужичката култура се е развивала най-богато и цялостно и около нея са се групирали другите области на тази култура, които обедняват с отдалечаването си от центъра.

Tadeusz Sulimirski пише върху „Проблема за упадъка на лужичката култура". Съвсем внезапното и неочаквано загиване на лужичката култура в V в. пр. н. е. е възбуждало голям интерес и най-различни тълкувания. Най-разпространеното мнение е, че лужичката култура е била завладяна от померанската култура, чийто носители, според германските учени, са били тевтонците. Други учени смятат, че виновници за загиване на лужичката култура са били скитите, които нахлули в Централна Европа около 500 година и келтите, които са населявали южната част на лужичката територия около 400 г. пр. н. е. Археологическите изследвания и разкопките показват, че населението не е било изгонено или унищожено, но постепенно претопено от завоевателите. Трудно обяснимо е на пръв поглед, как една малка група като померанската, е могла да завоюва обширните територии на една голяма и добре организирана култура, за което свидетелствуват лужичките крепости и селища. Разпределението на крепостите също не потвърждава мнението, че померанците първи са нанесли удар на лужичката култура. На север, от дето би могло да дойде такова нападение, те са малко, а на юг броят им е доста значителен. В VI в. пр. н. е. около времето на загиването на лужичката култура, в Централна Европа са проникнали скитите, като на запад достигнали до Франция. Те не завоювали лужичката територия, но ударът, който нанесли на лужиците, е бил толкова голям, че последните никога не са могли да се съвземат. За това свидетелствуват крепостите, разрушени от скитите и скитските находки, които хронологически сочат, че скитското нападение е предхождало експанзията на померанската култура и дори я е улеснило.

Jan Filip като се спира на „Лужичката култура през латенската епоха" отбелязва, че при нахлуването на келтите в Бохемия през латенския период, тяхната култура е обхванала постепенно околните страни, които скоро загубили характерните си черти. Поради това по-добре би могла да се разкрие предишната култура — сиреч лужичката там, дето келтското влияние е било по-слабо. Такава област е северо-източна Бохемия, особено около Турнов, дето келтски следи не са още открити. Керамиката там продължава и през келтския период да се произвежда без грънчарско колело. Най-забележително нейно отличие е орнамента, прокаран с зъбчато колело, който започва да се среща от края на халщата. До сега се е предполагало, че керамиката с такъв орнамент може да произлиза само от I или II в. пр. н. е. и че тя е отличителен белег на германските племена. Находките от Турнов доказват, че този орнамент е бил познат в лужичката култура много по-рано от каквото и да е нахлуване на германски племена в Бохемия. Освен това в последното столетие пр. н. е. в тази област се явява една чужда културна група, която се различава коренно от местната и която единствена може да се припише на първото проникване на германските племена.

Gerard Labuda в статията „Славянското единство според историческата традиция" разглежда епохата на славянското единство преди окончателното разселване на славяните в източна, западна и южна Европа (IV — VI в. от н. е.). Той разделя историческите извори на две части — съвременни (V — VI в.) и по-късни (VII — X в.) От първите се вижда, че славяните между V — VI в. са живели още на север от Дунава, като първата им родина се е намирала във Волиния и по басейна на Днестър. Резултатите придобити по този въпрос чрез археологията и лингвистиката, които авторът резюмира, потвърждават хипотезата, че между I и VI в. славяните са населявали басейна на горна и централна Висла, от където са се разселили на изток и на юг.

B. Svoboda в „Същност и периодизация на римския период в Бохемия", като подчертава голямото значение на изучаването културата на римските провинции с техните местни особености, се спира на римската култура в Бохемия. В най-ранния си период тази област се е намирала в близки сношения с империята и се е радвала на голямо благополучие. По-късно, обаче, тя изостава в политическия и културен живот на Европа. Затова авторът допуска, че първото появяване на славянската култура в Бохемия е така тъмно и неясно.

Kazimierz Tymieniecki обнародва статия „Венети — име и историческата им действителност." През I и II в. от н. е. името на венетите окончателно се установило върху земята, населявана от бъдещите източни славяни. Въпросът за връзката между венети и славяни възникнал благодарение на сведенията на Иордана, на които не противоречат лингвистическите факти от по-късно време. Различието в употребата на името на венетите при старите автори, давано на илири, на келти и на славяни, не доказва съществуването на родствени връзки между тези народи. К. Tymieniecki не е съгласен с хипотезата на полския учен Lehr-Spławinski, според когото между индоевропейските народи е съществувала една венетска група, която по-късно е образувала три различни народи под влияние на други индоевропейски народи. Той мисли, че венетите от Балтика трябва да се смятат за славяни, но че не могат да се докажат техните връзки с илирийците и с келтите.

T. Lehr-Spławinski в статията „За старите лужици" дава нови аргументи, за да изтъкне славянския етнически характер на лужи-

щите, подчертан от историците от I — II в. от н. е. (Страбон, Тацит, Птоломей). Едно от доказателствата от лингвистичен характер е славянския произход на корена leg/lug на името на този народ. Освен това важен е фактът, че територията на лужиците съвпада с кръга на разпространение на ранноисторическата култура, наречена Пшеворска, която обикновено се смята за представителка на културата на славяните от епохата на тяхната етническа и езикова общност. Авторът констатира, че някои от историческите известия върху разселването на лужиците съвпадат с данните от археологическите проучвания върху разпространението на пшеворската култура в земите, дето са се намирали славяните в началото на своята култура.

Rudolf Jamka в „Славяните в началото на нашата ера според археологически документи открити в Силезия и Малка Полша“ смята, че при разрешаване на въпроса за произхода на славяните голямо значение има лужичката култура и т. н. култура на ковчежните гробове. Последната, която е призната за праславянска, в II в. пр. н. е. се разделила на два клона — Оксивийски и Пшеворски, от които първия, простиращ се по бреговете на Балтика, авторът отнася към венедите, а втория, заемащ Велика и Малка Полша — към лужиците. Това причинило първото разделяне на славяните. По-нататък авторът проследява следващите фази на разделянето на славяните на източни, западни и южни, при което голяма роля изиграла и създалата се в Померания в началото на нашата ера смесена германо-славянска култура, като резултат на нахлуването на вандалите, а по-късно и на готите.

Jan Czekanowski в статията си „Славистката синтеза и проблема за произхода на полската държава“ прави опит да разреши с помощта на славистиката проблема за възникването на полската държава. За тази цел той използува данните на историята, археологията, лингвистиката и антропологията.

Josef Poulík пише за „Културата на моравските славяни и на аварите“. Аварите са се появили в Карпатското корито в средата на VI в., като покорили местното население, между което е имало и много славяни. Въз основа на това, някои учени, предимно германци, смятат, че славянската култура се намира в пълна зависимост от аварската. Поради липса на исторически извори за връзките на моравските славяни с аварите, авторът се е опитал да изясни този въпрос с данните на най-новите разкопки и проучвания. Анализът на материалите показва, че аварското влияние върху културата на славяните е било твърде преувеличавано досега. Славяните са имали своя керамика още преди идването на аварите, която се отличава, както е известно, със своето единство, както в земите, завладяни от аварите, така и в областите, които никога не са били аварски.

E. Šimek третира въпроса „За произхода на чешката държава“. Според археологическите находки първите славяни са живеели в централна Бохемия може би още в IV в. или най-късно в началото на V в. от нашата ера. От втората половина на VI или началото на VII в. цялата страна е била населена изключително със славяни. От X в. постепенно започнало обединението на чехи, лучани и зличани. Поради общия език тези племена бързо се слели в една единствена чешка нация. В началото на XI в. към тях се присъединила и днешна Моравия, останала от някогашната Велико-моравска държава.

J. Eisner в „Ранно-историческото ковачество дело в Чехословашко“ разглежда интересния и съвсем малко третиран досега въпрос за развитието на инструментите — изключително важен дял в културата на всеки народ. Той разглежда коваческото изкуство в Чехословашко през ранноисторическия период (500—1200 г. от н. е.), като констатира, че то се е намирало на доста високо равнище. Ковачите са имитирали келтски и римски модели, но са създали и свои оригинални видове оръдия и оръжия. Според проучванията на автора местните видове се срещат главно в басейна на Морава. От голямото разнообразие и количество на инструментите може да се заключи, че чешките ковачи са дали не малък принос в културното и историческо развитие на чешката държава.

Jiří Neustupný дава „Принос към хронологията на славянската керамика в басейна на Елба.“ От V до VII в. в Централна Европа са съществували две култури — на запад от Елба тази на меровингите или германската култура и на изток — славянската. Авторът проследява отношенията между меровингската и славянска карамика, като се спира на един отделен тип, т. н. двойноконусовиден. Произлязъл от меровингската култура, като продължение на античните римски форми, у славяните той се е разпространил в Бохемия, Лужичко, Саксония и Тюрингия. В източна и югоизточна Европа не се среща, което е доказателство, че тази форма е заета от другаде. Авторът разглежда развитието на двойноконусовидната керамика у славяните от V до X в., която макар и произляз а под чуждо влияние, в по-късните си форми се доближава до общославянските керамични форми. В тази си статия Неуступни коригира погрешните теории на германските учени H. A. Knorr и E. Petersen за славянската керамика, като посочва, че двойноконусовидната керамика е само отделна група от старославянската керамика, съвременна на меровингската керамика на запад.

Шведският учен Holger Arbman в статията си „Един търговски път през X и XI в.“ засяга отношенията, съществуващи между Швеция и славянските страни през X—XI в. Въз основа на разкопките в Гнйезно, обнародвани от Kostrzewski, авторът констатира прилика между много шведски находки и тези от Гнйезно, което го кара да предполага широк търговски обмен между Балтийските страни. По монетни находки той доказва, че тогава е съществувал не само главния път по Волга, но и друг по-назапад — от Киев през Краков по течението на Висла и Одер. От това следва, че в X в. между Полша и Швеция са съществували оживени търговски сношения. Този факт заедно с изследванията на полските археолози допринася да се отхвърли окончателно твърдението, че славяните са би и назадничаво племе, живеещо при първобитна култура до пристигането на германците.

R. Jakimovicz в „Няколко забележки относно изказването на Ибрахим-ибн-Якоб за славяните“ разглежда няколко въпроса във връзка с Ибрахим-ибн-Якоб, на които се опитва да даде отговор. Те са относно целта на пътуването на Ибрахим-ибн-Якоб в Централна Европа, за пътуването му през славянските страни, през кой сезон е било пътуването, относно името на Mieszko и за платежните средства и ценности тогава.

I. Borkovský описва „Един търговски некропол датиращ от княжевската епоха в Прага“. Некрополът е бил открит през 1936 г. при поставяне основите на едно обществено здание в Прага. Изследвани са били 18 гроба, в някои от които са били намерени златни и сребърни обеци (слепоочници) в формата на S. Некрополът е от IX—X в. Той се намира на мястото, дето, според хрониките, са били канторите на богати чуждестранни търговци. Поради това авторът предполага, че тук са погребани богати търговци или занаятчии.

Rudolf Turek дава статията „Славянски находки от Бохемия, датирани с помощта на монети от X—XII в.“ Благодарение на някои колективни находки на монети и на монетите, намерени в гробове и селища, Турек определя точното време на керамиката и на златните предмети, намерени там. При изследванията си той констатира, че керамиката от началото на XI в. опростява своя орнамент, като замяня широките вълнисти линии с правата линия. Що се отнася до златните слепоочници, много разпространени у западните славяни, през IX—XII в. те увеличават диаметъра си.

Ludmila Kraskowská в статията си „Накити от ранноисторическата епоха в Словашко“ разглежда накитите за глава, ръце и шия, намерени на разни места в Словашко. Според нея накитите могат да се разделят на две групи — на внесени и на местни. Внесени са всички стъклени мониста, които са се приготвяли в Сирия и Византия, както и филигрираните накити, които са от византийски произход. Местни са по-скромните накити, преди всичко слепоочниците и пръстените.

Z. A. Rajewski печати „Сърпове с калъфи от ранноисторическия период.“ Той изброява сърповете, произхождащи от Европа и Англия, чиито остриа се намират в калъфи от еленови рога. Калъфите обикновено са украсени с богати орнаменти, които според шведския учен Holmquist произлизат от египетското коптско изкуство от IV и V в., от където са проникнали в Европа. Орнаментите с животински фигури, обаче с характерния си ирландско-скандинавски стил са дошли от север.

J. Otrębski разглежда произхода на думата kmieć, която произлиза от славянската къметь и има две съвсем различни значения — селянин и висш чиновник. Авторът допуска, че къметь представя в същност две думи: едната — старославянска къметь — селянин и другата — comesitis — висш чиновник, заета от латински. По нататък авторът извежда старославянската дума къметь от kumára-s — момче, дете, като първоначалното значение на къметь е било също момче и едва по-късно става слуга, селянин, тъй като в старото славянско семейство правното положение на децата и на слугите е било едно и също.

Bogdan Kostrzewski обнародва един ранноисторически съд от Radzim с орнамент представящ човешки фигури. При изследванията на ранноисторическата крепост при Радзим през пролетта на 1948 г. е бил открит глинен съд с яйцевиден търбух, стеснено гърло и ръб извит навън. Той е украсен с хоризонтални успоредни линии и с две примитивни линеарни рисунки на човеци. Авторът датира съда от втората половина на X в. или от XI в. от н. е. и го свързва с твърде разпространената ранноисторическа славянска керамика с фигурни орнаменти от Силезия и Моравия. Обаче това е първият екземпляр украсен с човешки фигури. Германският учен Raschke приписва фигурната украса на викингско влияние. Но малко е възможно, щото полски съдове, при такова разнообразие на орнаменти да заемат чужди мотиви. Освен това ако фигурната украса действително е направена под влиянието на викингите, то тя би трябвало по-скоро да се среща в Померания, отколкото в Силезия, която е отдалечена от Скандинавия, докато в Померания не е известен нито един такъв орнамент. Поради тези съображения авторът заключава, че тази керамика има чисто местен, полски характер.

W. Hołubowicz дава „Фамилни и други знаци върху предмети, открити при разкопките в Гродно“.

При разкопките, предприети през 1932/39 г. в Гродно са били открити предмети, снабдени с знаци, които се отнасяли до собствениците им, или до занаятчийте, които са ги произвели. В постройките на княжевските дворци са били намерени над 60 тухли с знаци в формата на различни геометрични фигури и букви, както и с фамилните знаци на князете от Рюриковата династия и на други князе. Занаятчиите, които наверно са били в пълна лична зависимост от княза, са маркирали своите произведения с неговите знаци. Но през тази епоха вече е имало и занаятчии, майстори на тухли, които са имали право да маркират произведенията си със своите собствени знаци.

Богатият и разнообразен материал, поместен в първия том на новото списание вдъхва надежда, че то и занапред ще съумее все така успешно да се справя с поставените си задачи, а именно да осветява миналото на славяните.

Соня Георгиева

Sprawozdania P. M. A. (Comptes Rendus M. A. P.), tom I, z. 1—4, (1945—1947). Warszawa 1948, 201 стр. Редактор Ludwik Sawicki.

След тежките години на войната и окупацията, Полският археологически музей започва отново своята научна дейност. Резултатите от археологическите му разкопки и проучвания занапред ще бъдат обнародвани в тримесечни бюлетини Sprawozdania P. M. A. В първия том на челно място са поместени две речи на председателя на полската република Болеслав Биерут, с които той набелязва новите задачи поставени за разрешение пред полската

научна общественост и изтъква необходимостта от актюелност и план в областта на научната работа. Дейността на музея в промеждутъка на двете империалистични войни и по време на немската окупация е изложена от директора му Ludwik Sawicki в статията „Държавният археологически музей", 19—43. Музеят е бил основан през 1928 год. Богатата му сбирка, предимно праисторическа показва широката изследователска дейност, която е била развита на терена през първите 10 години от неговото съществуване до избухването на войната. Окупацията слага край на археологическите проучвания и музеят бива затворен. След освобождението Полският археологически музей, щедро подкрепен от народната демократична полска държава подема отново своята научно-изследователска дейност.

За усъвършенстването на наличните кадри, както и за подготовката на младите археолози за независима работа на терена, дирекцията на музея е положила големи грижи. A. Przybyłowicz и L. Sawicki в „Научни заседания", 49—69, ни осведомяват за изнесените през последните две години лекции, на които са били разисквани въпроси, свързани с дейността на научните сътрудници на терена и е направена преценка на прилаганите методи и на добитите резултати от научните експедиции.

В статията „Отчет за дейността на Полския археологически музей през 1945—1947 год.", 71—83, Zofia Podkowinska засяга състоянието на библиотеката и дава кратки сведения и обяснения за новопостъпилите археологически материали.

За извършените през 1946—1947 г. разкопки пише L. Sawicki, „Дейност на секцията за запазване на паметници и изследвания на терена през 1945—1947", 85—144. Археологическите проучвания в Полша са съсредоточени предимно в областта на праисторията: при последните разкопки са разкрити гробове от неолита и халщата, както и гробове, чийто инвентар може да бъде отнесен към лужичката култура. Същевременно са били разкопани и няколко средновековни градища. Освен това, значителен брой неподвижни старини са били заздравени.

Jerzy Antoniewicz с статията си „Организационна конференция на делегатите от Полските археологически музеи относно инвентаризирането и запазването на праисторическите паметници", 145—155, ни осведомява за работата на конгреса.

Напоследък става все по-ясно, че за цялостното и задълбочено археологическо изследване на европейската територия през отделните епохи, се налага тясно сътрудничество и колективна работа между археолозите от всички страни. В това отношение полските и чехски археолози — праисторици са направили първите стъпки, като са били уредени взаимни екскурзии и гостувания на професори от двете славянски страни, за което ни съобщава L. Sawicki в статията „Полско-чехско научно сътрудничество в областта на предисторическата археология", 157—170. С тези връзки се е допринесло извънредно много за изясняването на някои въпроси свързани с праисторията на Централна Европа.

Следва статията на Alina Kietlinska „Неолитни гробове с каменно легло от Grodkowo", 171—163, която известява за откриването на три каменни неолитни гроба. Тяхната конструкция, както и формата и украсата на намерените вътре съдове й дават основание да ги отнесе към амфоросферичната култура.

Zofia Podkowinska в „Некропол с изгаряне от първата желязна епоха, открит при Warszawa-Grochow, полето Brylowszczyzna", 175—181, дава отчет за разкопките, извършени под нейно ръководство. Били са открити около 400 гроба, голямата част от които „лужички" тип. Гробният инвентар се състои предимно от урни и фрагменти от глинени съдове. Въз основа на аналогични материали от Силезия и Малка Полша, авторката определя гробовете като халщатски.

При разкопките край селището Zduny са били открити около 35 гроба, сведения за които ни дава Alina Kietlinska „Некропол при Zduny (Lowicz) от епохата на римското влияние", 183—186, с 3 табл. Въз основа на намерените фибули тя ги датира от ранноримската епоха.

В статията „Селище от късното средновековие, открито при Scriborowo", 187—190, Krystyna Musianowicz обнародва няколко късни средновековни гроба от XI—XII в.

Накрая са дадени две рецензии: на труда на Мавродин — „Образуване древнерусского государства" и на излезлия през 1945 г. в Москва том — „Материалы к Всесоюзному археологическому совещанию."

В том I от Zprawozdania е отразена дейността на полските археолози, които превъзмогвайки всички трудности, наследени от миналото, работят с ентусиазъм за възхода на археологическата наука в Полша.

Мария Чичикова

Музеји. Часопис за музеолошко-конзерваторска питања. Уређивачки одбор: Нада Андрејевић—Кун, арх. Ђурђе Бошковић, Милорад Панић-Суреп, Велко Петровић и Зора Симић-Миловановић. Излази тромесечно. Кн. 1, 1948, Белград, 152 стр. и 1 карта.

В НР Сърбия музейното дяло след войната е в бърз възход. През 1945 г. там е имало 4 музея, в 1946 г. те стават 10, а през 1947 г. техният брой нараства вече до 24. Развоят и дейността на всички тези музеи са поставени върху нови основи. От обикновени сбирки за редки предмети, които интересуват само тесен кръг любители и от кабинети за научна работа само на неколцина музейни чиновници следвоенните музеи в НР Сърбия са се превърнали на тълкуватели на сръбската култура и обществена история както в миналото, така и в днешния момент. Те са си поставили редица нови задачи, които са формулирани в новото списание „Музеи", което се явява сега за пръв път като общ орган на музеите в НР Сърбия. Неговата първа книжка съдържа статии по чисто музеоложки проблеми, резултати от научни изследвания и бележки във връзка с музейното дяло и състоянието на старините в страната. Към първата група спадат работите на Нада Андрејевић-Кун (Задачите на музеите при новите обществени условия в нашата земя), М. Панић-Суреп (Проблемът за запазването и проучването на паметниците на нашата култура), Велко Петровић (Въпросът за провинциалните музеи) и Лиза Би-

халић (За научната и идеоложка работа на музейните дейци).

Във втората група спадат пет статии. Зора Симић-Миловановић, пише за творчеството на художника Милош Тенковић (1849—1890); Ђорђе Мано-Зиси, Мирјана Љубинковић, Милутин Гарашанин, Јован Ковачевић и Рајко Веселиновић са разработили колективно материалите от разкопките при Панчево, гдето са открити праисторически наред със славянски селища и погребения с интересни предмети: накити, оръжия, оръдия на труда, керамика, славянски хижи и огнища, пещи и др. Авторите се спират подробно върху всички находки, а в свръзка с керамиката, като резултат на техните наблюдения, те поставят въпроса, дали не е възможно славяните да са заели своята керамика от постарото тракийско население като са я развили в познатите типове и то много по-рано отколкото това е станало в Средна Европа. Останалите три статии са посветени на етнографски проблеми. М. Филиповић пише за така наречените „пепеляри", които са доставяли пепел за производство на поташ; Б. Добњаковић прави преглед на сръбската етнография от Вук Караџић до днес, а съветският етнограф П. Богатирев е поместил статия върху работата по изучване фолклора в СССР.

Последната третина на книжката съдържа малки статийки, бележки и съобщения, които дават извънредно ценни сведения за музейната работа в Сърбия. Добре познатият у нас архитект и професор Ђурђе Бошковић е обходил веднага след освобождението на Сърбия всички старинни църкви и манастири и ни дава отчет за тяхното състояние. Някои от тези паметници са по-тежко или по-леко засегнати от бомби и куршуми, а други са били страшно замърсени и повредени от немските окупатори, които са държали в тях добитък. По-чататък в книжката четем следните статийки: Консерваторски работи на стълбовете в Рашка (църква св. Георги при Нови пазар); Закрепвания на манастира Градац; Закрепвания на манастирските църкви Жича, Ариље, Баня, Милешево, Патриаршията, Дечани и Грачаница; Археологическа дейност в Чехословашко; Археологическа дейност на музея на град Белград след освобождението; Музейна дейност във Войводина (6 музея); Музеят на гр. Белград; Упътване за запазване на културните паметници (извлечения от новия Закон за запазване на старините); Разкопки в Птуй — нови археологически работи в Югославия; Градище при Кикинда; Предисторическо селище в околността на Нови сад; Смедеревската крепост след експлозиите в 1941 и 1944 г.; Повреда на Белградската крепост в тази война; Градският музей в Зренянин; Музей за църковно изкуство в Сремска Митровица. На края на книжката е прибавена карта на музеите в Н. Р. Сърбия със схематично означение на техния характер.

Кр. Миятев

Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Heft I. Wien, Fr. Deuticke 1948; 100 стр.

Това ново списание, в което ще се обнародват изследвания изключително из областта на палеантропологията, праисторията и ранната история на Австрия, се издава от два института на Виенския университет: антропологическия и праисторическия (под уредничеството на R. Pittioni); списанието ще излиза приблизително три пъти годишно.

Първата статия в тая свезка е от областта на палеантропологията; в нея W. Ehgartner проучва подробно четири черепа от раннобронзовата епоха, открити в Oray (Oggau, Burgenland); два от тия черепи принадлежат на расата, за която са характерни чаши в форма на звънец (Glockenbecherkultur); третият принадлежи на местно долихокефално население; четвъртият не може да се припише на определен културен слой.

Втората статия от M. Hell е посветена на две раннобронзови жилищни помещения, открити в Салцбург (предградие Itzling) през 1944 г. при копане на окопи за укриване при въздушни нападения; намерената керамика, макар твърде оскъдна, позволява да се отнесат тия находища към бронзовата епоха (период A_2).

В следната статия същият учен разглежда гробни находки от урненото гробище (Urnenfelder) в Бергхайм при Салцбург; именно девет орнаментирани бронзови пръстени от халщатската епоха. В друга статия (стр. 44 сл.) M. Hell описва нови гробове от село Morzg (сега включено в Салцбургската община), принадлежащи също към урнената култура (Urnenfelderkultur). Инвентарът на откритите погребения (с изгаряне): глинени урни, фрагменти от други глинени съдове, бронзови изделия и пр., се отнася към халщатската епоха (период A и отчасти B). Авторът се спира и върху разликата, която се наблюдава между погребенията от Салцбургската област и Тиролските урнени погребения.

Същият учен в друга по-голяма статия (стр. 57-71) описва находки на къщи от халщатско време пак из областта на Салцбург (Salzburg-Liefering); от разкопките се установява, че тая област е била обитавана от ранножелязната епоха до латенско време. Изследването на къщата от хоризонтални греди (Blockhaus) в Klessheim и на селището в Liefering позволява да се направят заключения за начина на строежа и на поселването в халщатската епоха; на стр. 69 авторът дава и реконструкция на една къща.

В следната статия J. Kneidinger обнародва могилни погребения от къснобронзовата епоха при Gallneukirchen (горна Австрия), инвентарът на които е оскъден. Погребението е ставало с изгаряне, след което гробът е бил затрупван с камъни и над тях била насипвана могила.

В последната статия H. Ladenbauer-Orel обнародва халщатски гробни находки от Guntramsdorf при Виена, открити през 1939 год.; те произлизат от разрушени по-рано гробове и се датуват в края на VII или началото на VI в. пр. н. е. (период C според P. Reinecke). Между откритите глинени съдове по-голям интерес представя един съд с белези на животинско тяло (гъска или патица). Както е известно, съдове се явяват за пръв път в културата на лентестата керамика (младокаменна епоха); подобни са открити и у нас. Отново те се явяват в халщатската епоха и са служели за култови цели (в култа на умрелите, а може би и в култа на катадневния живот).

Г. И. Кацаров

Dumbarton Oaks Papers. Number four. Edited for the Dumbarton Oaks Research Library and Collection of Harvard University Washington, D. C. by the Committee on publications. Cambridge, Mass. 1948; in-4°, 305 pp.

Сборникът съдържа пет статии, все из областта на византийската история. Първите две статии — „Императорски порфирни саркофази в Цариград" и „Паметникът на Порфирий на Хиподрума в Цариград"—принадлежат на познатия византолог А. А. Василиев. В първата си статия Василиев дава сведения, между другото, за употребата на порфир в класическата древност и във византийско време. Той изтъква, че този вид мрамор бил употребяван за императорски гробници през IV—V в. В свръзка с това Василиев е събрал книжовните известия за подобни саркофази, — именно за гробниците на деветима византийски владетели, от Константина Велики до Маркиан. Като допълнение към тези книжовни сведения авторът е проучил запазените в някогашната византийска столица порфирни саркофази или части от такива саркофази. Археологическите проучвания потвърждават напълно книжовните сведения. Василиев наистина установява съществуването на девет порфирни саркофази, запазени изцяло или отчасти, като дава вести за всеки един от тях. Според предположението на автора, във Византия след 457 година не се употребяват повече порфирни саркофази, тъй като поради религиозното разцепление в империята след четвъртия вселенски събор в Халкедон (451 г.), от Египет не е бил внасян порфир. — Втората статия на Василиев се отнася до живота на хиподрума във византийската столица, именно до дейността на византийските „дими" или циркови партии, които са играли в ранната византийска епоха ролята на важен политически фактор (вж. за тях неотдавнашните приноси на А. П. Дьяконов, Византийские димы и факции (τὰ μέρη) в V—VII в., във Византийский сборник. Под редакцией проф. М. В. Левченко. М.—Л. 1945, сс. 144—277; М. В. Левченко, Венеты и прасины в Византии в V—VII вв., във Византийский временник I (XXVI), 1947, сс. 164—183, с посочената в двете статии книжнина по въпроса). Авторът е събрал сведенията за паметника, въздигнат в чест на най-забележителния на времето „карач на колесница" Порфирий (роден през последната четвърт на V в. в Александрия), който се подвизавал през управлението на Анастасия (491—518) и при Юстина I (518—527). Повод за това изследване е дало откриването на основата от паметника на Порфирий — именно една база от бял мрамор, върху която била поставена бронзова статуя на любимеца на цариградското население. Василиев е проучил намиращите се по нея изображения и надписи, като съобщава извънредно занимливи подробности. Все пак, в един от гръцките надписи (вж. с. 37) остават някои съмнителни места. Колко е била голяма славата на Порфирия, може да се види от обстоятелството, че в „Гръцката антология" нему са посветени 32 епиграми, от които Василиев е извлякъл много ценни сведения. В една от епиграмите се загатва, че Порфирий взел участие в борбата на Анастасия, през 513—515 г., против бунтовника Виталиана, в чиято войска участвували първобългари и славяни (вж. сс. 43—44). Императорът след поражението на бунтовника, позволил на партията на „зелените", на която симпатизирал, да издигне една нова статуя на Порфирия. Към статията са добавени няколко изображения. — Извънредно интересна е статията на П. Харанис (P. Charanis), под наслов: „Манастирските имущества и държавата във византийската империя" (сс. 53—118). Изглежда, че авторът на тази статия има особени интереси към социалната история на византийската империя: преди няколко години той обнародва една статия по въпроса за „социалната структура на късната римска империя". В своето ново изследване той е изложил сведенията за борбата на византийските императори против едрите земевладелци. В тази борба между императорската власт и аристокрацията императорите са взели под своя закрила свободното селячество и войниците с техните ограничени поземлени владения. Заслужава особено внимание познатата новела на имп. Никифор II Фока от 964 г., дадена тук в пълен превод (сс. 55—58). В нея се съдържат множество подробности относно пълния упадък на византийското монашество през това време: императорът, без сам да бъде арелигиозен или враг на християнството, е подложил на безпощадна критика живота на тогавашното иночество. Необходимо е да се изтъкне, че картината, която Никифор II е обрисувал, не се отличава в нищо от онова, което научаваме от нашия Козма. Съпоставката между двата книжовни паметника, които произхождат почти от едно и също време, е твърде поучителна и трябва да бъде използувана от изследвачите. Сходството засяга не само подробностите, но и общия дух на двете писания. Относно историята на по-късното време Харанис е разгледал редица други въпроси, напр.: въпроса за т. н. екскусия, или имунитет (с. 66 сл.), политиката на византийските императори през XI в., някои сведения на Теофилакт Охридски, после за т. н. „харистикии", политиката на Мануил I Комнин спрямо манастирските поземлени владения, въпроса за прониятa и прониарите (с. 87 сл.). За нас, с оглед на развоя на едрото манастирско владение през XIII—XIV в., са ценни сведенията, които се отнасят за времето на късната византийска империя (с. 93 сл.). Според изводите на автора, натрупването на огромни земевладения в ръцете на монасите, както и признанието на привилегии и правдини на манастирите, са представяли нещо пагубно за общото благосъстояние на византийската империя и са ощетявали нейната финансова мощ. Заедно с това се нанасял тежък удар върху свободното селячество. Мерките, които императорите вземали за борбата против това зло, се оказали незадоволителни: „манастирите със своите едри поземлени владения надживели държавата", която, ослабена, паднала под ударите на завоевателите турци. Тези мерки, прочее, се оказали безсилни, защото били насочени против една такава институция, като иночеството, която се кореняла дълбоко във византийския живот, в схващанията и чувствата на византийското общество.— Третата статия принадлежи на Моника Вагнер и носи надслов „Една глава от византийската епистолография: писмата на Теодорит Кирски" (рр. 119—181). Името на този църковен писател от петия век (393 — ок. 457) е свързано и със старобългарската книжина (вж. изследването на В. Погорелов, Толкования Феодорита Киррскаго на Псал-

тыре в древне-болгарском переводе. Варшава, 1910) и затова грижливият принос на М. Вагнер заслужава голямо внимание. Тук са разкрити редица особености в стила и езика на Теодорита Кирски. — Последното изследване е озаглавено „Календарът и литургията на Плетон", от Милтон В. Анастос (сс. 185—305). Покрай изучването на тези частични въпроси из творчеството на византийския мислител Георгий Гемист Плетон (ок. 1355—1452), авторът е дал множество ценни сведения върху византийския календар. Втората част от неговото проучване е посветена на въпроса за ислямското влияние върху Плетон. Статията съдържа богати книгописни посочвания.

И. Д.

A. Vasiliev, The „Life" of St. Peter of Argos and its historical significance (Offprint from: Traditio, V, 1947, pp. 163—191).

Житието на Петър Аргоски — епископ на града Аргос (Пелопонез) и понякога погрешно смесван с Петър Сицилийски — било съставено от неговия приемник Константин, наскоро след 927 г. Петър станал епископ на Аргос след 879 г., в края на IX или началото на X век. Ако се вярва на съобщението, че умрял на 70-годишна („Давидовата") възраст, той ще да е починал към 920—922 г. В житието има няколко пасажа, които съдържат вести за историческите събития от първата третина на X в. В гл. XII се казва, че епископът „снабдил с необходимите неща в достатъчно количество онези, които поради варварски нашествия били напуснали своите домове". Както изтъква Василиев (с. 176), това общо и недатирано посочване може да се отнесе не само към нападенията на българи и славяни, но и на критските араби, за чиито нашествия става дума в гл. XIV—XV. В гл. XIV се казва, че някакви „варвари", които чули за деянията на епископа, пристигнали при него, отрекли се от бащината си езическа вяра (*ἐξώμνυντο μὲν τὰ πάτρια καὶ τὴν ἐκ προγόνων θρησκείαν*) и приели християнството. Това известие, както приема авторът, не може да се отнесе за българите, които са били тогава християни, но за някои езически славянски племена, които плячкосвали по земите на полуострова „независимо или пък заедно с войските на ц. Симеона" (с. 176). По-нататък, в гл. XIX, се казва, че епископът получил съновидение, в което му се предсказало, че „при управлението на Теофилакта" Пелопонез щял да „погине" (*ὀλεῖται*). Животописецът добавя: „Наскоро варварите завладяха острова за цели три години, избиха повечето жители, опустошиха всичко в него и го превърнаха в поле на унищожение, така щото там не можеше да се види нито следа от миналото благополучие или от благосъстоянието и устройството на тогавашните люде" (*τῶν βαρβάρων μετὰ μικρὸν κατασχόντων τὴν νῆσον ἐφ' ὅλοις ἔτεσι τρισί, καὶ τοὺς πλείους διεργασαμένων, καὶ πάντα λῃσαμένων τὰ αὐτῆς καὶ πεδίον ἀποφηνάντων ἀφανισμοῦ ὡς μηδ' ἔτι τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας ἴχνη ἐκεῖσε ὁρᾶν, ἢ τῆς τῶν τότε ἀνθρώπων εὐταξίας καὶ καταστάσεως*). В допълнение, очевидно като последствие от нападението, е изтъкнато, че в Пелопонез настъпил страшен глад: жителите трябвало да се хранят с трева и корени на растения, а навсякъде било покрито с трупове на измрели. За тригодишен глад е запазено и местно предание в Аргос. Но кои са били тези нападатели „варвари"? Най-вероятното предположение е, че това са били българите. В слово към „небесните врачове" Козма и Дамян, еп. Петър ги моли да спасят народа от "скити" и агаряни, като с първото име вероятно са означени българите (с. 178). Епископът не доживял нападението. То, обаче, било извършено преди 927 г. Василиев (с. 179 сл.) е използувал и свидетелството на т. н. Галаксидска хроника, съставена в началото на XVIII в., но въз основа на старинни известия. В тази хроника също се говори за български нападения в Гърция и, частно, в Пелопонез, след 920 г. Според убедителното предположение на Василиев (с. 183 сл.), става дума за едно и също събитие — българско нападение известно време след 920 г. Авторът предполага, че даже след 924 г. отделни дружини българи или славяни продължавали да опустошават гръцките земи. Освен вестите, използувани от Василиев (сс. 184—185), би могло да се припомни едно известие на Лиутпранд Кремонски, посочено от Златарски (История, I 2, с. 510 и бел. 3), който го отнася към 926 г., но хронологията му не е сигурна. Що се отнася до споменатия Теофилакт, той ще да е бил притежателят на моливдовула, обнародван от Б. Панченко в ИРАИК XIII, 1908, сс. 100—101, както добре се досещат Василиев (с. 185) и, преди него, Н. А. Веис. В свръзка с нападенията на българите в Пелопонез авторът е привел сведенията от житието на Лука Млади, от творбата на Кекавмена и глосата на Арета Кесарийски. В някои писания на епископ Петър Аргоски има други загатвания, които вероятно също могат да се отнесат към действията на българите (сс. 187—189). Такива са думите в една молитва, гдето се споменуват някакви „езичници". Това определение не бива да ни смущава: с думите *τῶν ἐθνῶν* един византийски църковник е могъл да назове и българите, даже когато е знаел добре, че те отдавна са християни.

И. Д.

Кръстю Миятев, Славянска керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана. (Българска академия на науките. Археологически институт. Трудове на секцията за славянска археология, кн. II. София 1948; 8°, VIII, 83 (5) сс., с резюме на френски).

В ограничения кръг стопански занятия на човека от ранното средновековие — редом с земеделието, скотовъдството, лова, риболова и пчеларството, няколко занаяти в свръзка с обработването на метали и с приготовлението на тъкани — грънчарството или изработването на керамични изделия заема почетно място. Неговите изделия са предназначени да задоволят една първична и наложителна потреба във всекидневния живот на селския и градския жител. В оформлението на самите керамични изделия намира израз известно естетическо чувство и разбиране, и затова тези изделия отразяват една страна в общото художествено развитие на даден народ. Грънчарят, в най-общата смисъл на това определение, като самостоен занаятчия е, може би, една от първите личности, който работи не „по поръчка", а — създавайки лесноразрушими и широко

употребими изделия — за „натрупване на стоки". Затова неговата дейност е свързана така тясно с третото стопанско занимание на човека от ранното средновековие, именно търговията. Най-сетне, измежду занаятите грънчарството е един от най-ранните занаяти в историята на човешката промишленост. Въпреки всичко това, грънчарството или изработването на керамични изделия през нашето средновековие не е изследвано задоволително. За учудване е, че дори историци на нашия стопански живот не са му отдали никакво внимание, докато само някои изследвачи на средновековното ни изкуство са се занимавали с онези негови произведения, които имат известна художествена стойност — изоставяйки напълно всички онези грънчарски изделия, които нямат художествена стойност, но затова пък са имали най-широко употребление. В кръга на стопанската дейност то понякога просто не се споменува, или пък за него се изказват съвсем погрешни мнения. Така, на съответните места, гдето говори за стопанската дейност на старите славяни и първобългари, П. Мутафчиевъ, История на българския народъ, I (София 1943), сс. 45 сл., 98 сл., не споменува нищо за това занимание. Затова пък погрешни са оскъдните сведения, които е дал в връзка с него покойният Iv. Sakâzov, Bulgarische Wirtschaftsgeschichte (Berlin—Leipzig 1929), pp. 40—49 (Das Handwerk), който се е задоволил да каже (с. 41), че „ние можем с положителност да твърдим, че първите учители на българите в областта на изкуството, техниката и занаятите са били чужденците", подразбирайки под това определение именно византийците. Поне що се отнася до грънчарството, не е трудно да се докаже, че това твърдение е напълно погрешно. Достатъчно е да си припомним, че грънчарството като занаят е било познато на славяните дълго време преди поселването им на Балканския полуостров. Но колко малко внимание се отдава от някои изследвачи на грънчарството като стопанско занятие и на неговите произведения, може да се види от безсмисленото твърдение на същия автор (п. с., с. 46), който заявява: „Alle Hausgeräte und Anbauten waren aus Holz"... Очевидно, той съвсем е забравил да спомене между тези „домашни прибори" (Hausgeräte) многобройните керамични произведения, които са били употребявани. За него са съществували само художествените произведения на този занаят, та затова твърди (п. с., с. 47) — но и в това отношение греши — че едва през X век в България се долавят наченките на „керамичното изкуство". Несъмнено, грънчарството или изработването на керамични произведения е много по-старо: то било донесено в балканските земи, още с поселяването им, от славяни и първобългари, а е било познато добре и на малобройното заварено население.

Специално славянската керамика представя особен интерес за нас. Ние не притежаваме никакви писмени данни в това отношение. Някои важни изводи могат да бъдат направени въз основа на терминологията, свързана главно със самите керамични изделия — терминология, която в много случаи е обща с другите славянски народи (вж. интересните посочвания у L. Niederle, Život starých slovanů. III. V Praze 1921, pp. 320—323), а това обстоятелство само по себе си би трябвало да ни наведе на мисълта, че както самото занятие, така и съответните негови произведения са били познати на българските славяни още от най-ранни времена, в далечната славянска прародина. Не е известен и самият процес на работа при старото грънчарство: за това трябва да съдим по някои аналогии, както и по запазени почти до ново време „навици" в това поле на дейност. Но затова пък обилни са остатките от ранното средновековие и от по-късни векове. За съжаление, на тях и досега не е обръщано почти никакво внимание от изследвачите. Не е проучен дори въпросът за това керамично изкуство, което славяните донасят със себе си тук в началото на VI в. и запазват, като самобитно свое занимание, повече или по-малко независимо от първобългарски или византийски влияния, през целия период до покръстването в 865 г.

Именно в това положение ни заварва книгата на акад. Кр. Миятев върху славянската керамика в България. Като първа заслуга на автора трябва да се изтъкне тъкмо това, че той се залавя да проучва произведенията на славянското грънчарство у нас, които никой от нашите изследвачи досега не е проучил. А с това той ни разкрива едновременно една важна страна от стопанската дейност, от домашния бит и от художествените прояви на нашите славянски предци. Напълно естествено е, че керамиката на българските славяни трябва да се постави във връзка с керамиката на другите славянски народи, и затова авторът е посветил една доста обширна глава (сс. 1—35) на „керамиката в славянските земи" изобщо. Той изтъква, че под названието „славянска" или „градищна" керамика (Burgwallkeramik) се разбира онази „особена, доста първобитна керамика, която е била разпространена между VIII и XIV век в земите, които се включват между Елба и Горна Волга, между Балтийско море и Дунав". Тази керамика се отличава със своите еднообразни, най-често сивочервени съдове, правени от глина, недобре измесена и изпечена, размесена с пясъчни зрънца. Тези съдове са били правени на ръка — грънчарското колело се явява едва по-късно, и затова формата им е несиметрична и груба. Известни различия се явяват вследствие на проникването на чужди влияния, главно отстрана на гръкоримската култура. Като обща отлика на тази керамика се сьзира широкогърлестото, високо и не много издуто гърне, с леко разширено навън и слабо извито устие и без всякакви дръжки. Обикновенно по тези гърнета има проста украса, съставена от вдълбана ямичка и врязана линия, очертани преди изпичането. Ямичките имат различни форми и са в различни съчетания, а врязаната линия е единична или на пасма, права или вълниста. За пояснение са дадени доста голям брой образи на подобни славянски съдове. Авторът изтъква, че единичната линия и пасмото се срещат поотделно и съчетани заедно, но добавя, че пасмата от хоризонтални или вълнисти линии се смятат едни от най-съществените отличителни белези на тази славянска керамика. Пасмата могат да образуват затворена систематична украса или пък „безредни драскулки". По дъното на много съдове се намират особени знаци, които са вдълбани, надраскани с острие, или пък релиефни.

Въпреки богатата библиография по въпроса, която авторът е посочил (сс. 5—6), той признава, че и досега липсва пълно монографично изучване изобщо върху славянската керамика. Той заявява, че „ние все още не знаем где, кога и как начева истинската славянска керамика", тъй като славянската прародина не дава почти никакви археологически находки в това отношение. Затова той поставя въпроса: „Не се ли налага... да допуснем и в културното развитие на славянството един неминуем първичен стадий на варварство, в който основният материал на битовото и художественото творчество не е бил още глината и металът, а изключително дърото?" (с. 9). В подкрепа на това свое предположение авторът е привел доста вести и съображения, които е мъчно да бъдат отхвърлени. Тъкмо наличността на подобна „дървена култура" би могла да обясни обстоятелството, че от този стадий на славянското минало не са запазени никакви археологически остатки. Акад. Миятев (с. 14) смята „тази дървена славянска култура за един факт, ако и да не може да се установи той по археологически останки". „Само чрез предпоставката на една широка и продължителна, но днес загубена по естествени причини дървена култура — пише той — ние можем да си обясним крайната бедност на почти всички старославянски селища и гробове, които често пъти се приписват на други народи само затова, че в тях не са оцелели предмети от дървената култура, а са се запазили единични накити, оръжия или други неща от нетленен материал и от чужд произход" (с. 14). Керамичните произведения и металът са имали ограничена употреба между славяните чак до V—VI в. Всичко това обяснява, по мнението на автора, както ограничената употреба на керамичните изделия у славяните в предисторически времена, така и късната им поява в техния живот. Тази старославянска или „предградищна" керамика е слабо позната, но се предполага, че се е развила на местна почва от къснолатенската урна. По-късната общославянска керамика е изникнала, по думите на акад. Миятев, като „непосредствено продължение" на „римската урна от дунавските провинции" (с. 19 сл.). Той е склонен да дири основите на славянската керамика от средновековието именно в „простата домашна керамика" от крайдунавските римски провинции, която, обаче, остава непроучена. Спорно е само това, кога точно славяните са се запознали с тази провинциална римска керамика — в по-раншно или по-късно време, при пристигането си край Дунава. Миятев (с. 22 сл.), разглеждайки разните изказани предположения, посочва като слаба страна на тези предположения именно това, че не е взет под внимание богатият материал от страните на южните славяни и, частно, от българските земи. Заслужава да се подчертае обяснението, което предлага нашият учен: „Единството на форми, украса и техника, което съществува между славянската керамика от Средна Европа и тая от Балканския полуостров — според него (с. 28) — може да се обясни... преди всичко чрез общия прототип, който лежи в основата на развитието на керамиката тук и там", а „този прототип... е римската провинциална керамика от Подунавието". За него, обаче, това си остава едно предположение — докато не се извърши пълно проучване на запазените керамични материали от римски и славянски произход. Каквито и да са обясненията, които могат да бъдат дадени, остава ясно, че точно в керамичните изделия от IX до XIV в. се долавят белезите на „едно всеславянско културно и духовно единство". Именно тук Миятев (с. 31 сл.) подема мисълта за „движението на писменността, духовната и веществената култура" „от средни и долни Дунав към северозапад и североизток". След всички тези разсъждения и доводи, той (с. 35) прави убедителния извод, че „славянската керамика се е създала в Дунавското пространство върху основите на тамошната по-стара римска керамика и, вече в готов вид, тя е била наложена през IX, X и следващите векове чрез общото културно движение и в най-глухите области на просторните славянски земи".

След като е изградил, по този начин, една обща теория за славянската керамика, акад. Миятев преминава към частичното разглеждане на „славянската керамика в България" (сс. 36—51). Тази глава е особено важна за нас. Авторът е напълно прав, когато бележи, че на откритата у нас славянска керамика дълго време не е обръщано почти никакво внимание: „Намерените... съдове или фрагменти от славянска керамика се губеха всред ефектните останки на гръко-римската, византийската и първобългарската култура и оставаха почти в пълна сянка" (с. 36). Остатъци от подобна керамика бяха открити в Плиска, Преслав, Мадара, в старите славянски гробове при с. Върбовка (Павликенско) и с. Букьовци (Оряховско) и другаде, обаче и досега не са били събрани и проучени систематично. Общо взето, тази керамика може да се датира, донякъде предположително, към VIII—X век, но тя бе сметната — доколкото на нея бе обърнато внимание от страна на изследвачите — за ранновизантийска или първобългарска. Акад. Миятев е показал убедително, чрез направените съпоставки с керамичните произведения на други славянски страни, че това е керамиката на българските славяни. Не би могло, вече по начало, да се възрази на това: защото иначе бихме могли да се запитаме, где е изчезнало многобройното славянско население, което е обитавало тук, както преди идването на първобългарите, така и след него? Нима то е изчезнало, без да остави дори следа от своята култура и от своя бит? Но ако предположението на Миятева е правилно, то в тази славянска керамика — редом с многобройните славянски местни имена от старинен произход — трябва да съзрем една от най-важните следи от старото славянско население в нашите земи. В книгата са дадени богати изображения — и в това е една от заслугите на автора — от цели съдини и отломки от славянската керамика, открита в посочените наши средища. По форма и украса съдовете най-често следват общия славянски образец, а само някъде се явяват нови форми. Разлика се явява в техниката: откритата тук славянска керамика, както отбелязва Миятев (с. 40), е правена повечето с грънчарско колело, затова е по-добре изработена, с грижлива и цялостна украса. У нас, през IX—X в., освен това, са били приготовлявани керамиди и водопроводни тръби (с. 41). Открити са също произведения на късноримската керамика, които са могли да послужат за образец на славянските грънчари. По този повод авторът изтъква (с. 43), че славянската

керамика в областта на Долния Дунав „с възникнала на местна почва под непосредственото влияние на тукашната късноримска керамика". По нашите съдини се виждат някои отличителни знаци, които би трябвало да бъдат проучени специално. Акад. Миятев (с. 46 сл.) посочва, че славяните в българските земи са възприели от наследената римска керамика само няколко вида съдове, главно съдове с по-голяма вместимост.

Според изводите на автора (с. 48 сл.), „славяните пристигат в новото си отечество (сиреч в днешните български земи) през VI—VII век, като носят със себе си своята дървена битова култура и може би първобитна неукрасена керамика... Те заварват тук местна керамика, която продължавала традициите на провинциалната късноримска керамика. Наред с безухите урни с прави или вълнисти линии по тях, тук са били в употреба и много по-старите римски разновидни форми, главно остродънни амфори и кани с една или две дръжки, украсени също с хоризонтални прави нарези. Новодошлите славяни възприемат и двата вида керамика и ги задържат до XI—XII век". Едва през XII—XIII век откъм Византия биват донесени нови форми, които заместват старите: нова е техниката, формите и украсата на тези керамични произведения. Само тук и там се задържат някои от мотивите на старата славянска украса.

В един последен дял от книгата (сс. 42—72) са очертани „новите задачи", които се поставят в свръзка с проучването на славянската керамика у нас. Миятев смята (с. 53), че „в науката за славянската древност славянската керамика ще има да играе своята важна и полезна роля, която ще бъде особено решителна, когато тая керемика бъде пълно и всестранно проучена". Но авторът се е опитал да вплете изводите си относно славянската ни керамика в проучването на някои от най-средищните въпроси из нашата ранна история. Тук проблемите са по-скоро набелязани, без желание да бъдат разгледани цялостно и изчерпателно. Но и самото изреждането на тези проблеми е достатъчно: това са действително основни питания в областта на нашето историческо издирване. Така, на първо място е изтъкнат въпросът за гръко-римското наследство и славяните (сс. 53—57). На второ място идва въпросът за връзките и отношенията между завареното тракийско население и проникналите тук славяни (сс. 57—58) — също така един твърде спорен проблем, който трябва да се проучи най-задълбочено, защото от неговото правилно разрешение зависи осветлението на много други въпроси. Важен е също въпросът, изтъкнат от Миятев (сс. 58—59), относно „разпространението на българските славяни". Авторът с право смята, че за неговото разрешение трябва да бъдат използувани еднакво писмените вести, старинната топомимия и археологическите находки от славянски произход. Между другото, той насочва вниманието на археолозите към това, че „ако се съди по първичните езикови форми, които славяните са оставили в Гърция, може да се очаква, че там ще се открият и останки от славянски селища с първични фази на славянската култура". Засегнат е също (сс. 59—61) и въпросът за движението и културата на отделните славянски племена. Действително, оскъдните писмени вести могат да бъдат сполучливо допълнени чрез археологическите находки. Твърденията на автора, обаче, „че славянското заселване на Балкана не е имало катастрофални последици нито за завареното местно население, нито за духовната и вещественa култура на това население" или пък за „мирното заселване" на славяните в днешните наши земи, мисля, не биха могли да бъдат подкрепени лесно от запазените писменни вести (вж. посочванията у мене, Балканският Югоизток през първата половина на VI в. в Беломорски преглед, I, 1942, сс. 229—270). Но затова пък важен е въпросът, поставен от акад. Миятев (с. 62) относно проучването на запазените у нас славянски градища със землени укрепления или с каменни зидове. Непредубеденото проучване, изхождайки и от данните на керамиката, може да даде неочаквани резултати. Същото може да се каже и по въпроса за погребалните обичаи на българските славяни (сс. 62—65). Сведенията, които авторът съобщава тук, са извънредно интересни. Направените от него открития несъмнено ще послужат за основа на по-нататъшни издирвания в това отношение. Най-сетне, авторът е имал щастливото хрумване да постави въпроса за „славяни и първобългари в Плиска" (сс. 65—71), защото Плиска, ако и да е станала столица на първобългарските владетели, е била старо славянско средище (ср. у мене, Проучвания върху българското средновековие, в: СбБАкН, XLI 1, 1945, с. 162 сл.). Подобни предположения трябва да се направят и по отношение на Мадара, която, въпреки своето загадъчно донякъде име, също ще да е била славянско селище до заселването на първобългарите. Тези предположения могат да се подкрепят убедително от находките на славянска керамика. Ревизирането на схващането за първобългарския характер на откритите тук „знаци" наистина трябва да се смята за наложително, щом като съществуват чисто славянски успоредици. Всичко това би хвърлило нова светлина върху въпроса за ролята на славяните в първобългарската държава. Според Миятев (с. 70), ние трябва да виждаме „в първобългарската държава на Балкана почти цялото строителство на вещественaта и духовната култура изоставено в ръцете на надделяващото славянско множество".

Именно около разрешението на тези основни въпроси — смята акад. Миятев — трябва да се съсредоточат усилията на изследвачите на нашата ранна история. Той действително е очертал няколкото най-важни въпроси от това поле на издирване. Сам той заявава, в своя увод, че си е поставил за "задача не да завърши научното познание на една материя, а да поощри и подготви път към това познание в близко бъдеще". Като негова неотречима заслуга трябва да признаем това, че не само е поставил на разглеждане въпроса за славянската керамика у нас, но също е очертал произхода и развоя на славянската керамика изобщо и частно на славянската керамика в нашите земи, изяснил е в нова светлина някои зле тълкувани досега археологически находки, привлякъл е за изследване нови археологически материали и, най-сетне, като е преплел резултатите от тези свои издирвания в общото историческо проучване, той е посочил някои от основните въпроси из нашата ранна история. Неговите внушения не бива да останат без отглас: те трябва да послужат за основа на по-нататъшните и задълбочени издирвания в тази правилна насока. Разкривайки славянската старина, ние наистина ще разкрием една от най-важните страници на нашето историческо битие.

Ив. Дуйчев

Книгопис

Аврамов Стефан, Българският дух през вековете. Принос към обществените движения в историята на българите. София 1944, VII + 168 с.

Акрабова Иванка, Декоративната керамика от Тузлалъка в Преслав. Разкопки и проучвания III, 1948, 101—128, IV цв. табл.

Алексиев - Миладинов Вл., Основи на история на славянско право. Унив. библ. № 321. София 1946, 474 с. II изд.

Алпатов, М. В., Итальянское искусство эпохи Данте и Джотто. Истоки реализма в искусстве Западной Европы. М.—Л. 1939 — ч. II, глава 2 посветена на византийското изкуство (стр. 68—75).

Ангелов Димитър, Руси и българи в историята. София 1945, 55 с.

— Сведения за славяните у византийски писатели. ИстП II, 1945—46, кн. 2, 240 — 244. — Дават се извлечения из Прокопий, Псевдо-Маврикия и Теофилакт Симоката.

— Приходи на средновековната българска държава. ИстП II, 1945—46, кн. 4—5, 385—411.

— Ролята на византийския император в праворазваването. ГСУИФФ XLII, 1945—1946, 84 с.

— Общечеловеческие и социальные элементы в богомильском учении. София 1946, 20 с.

— Феодализмът във Византия. ИстП III, 1946—47, кн. 2, 217—231.

— Богомилството в България. София 1947, 196 с.

— Принос към народностните и поземлени отношения в Македония (Епирския деспотат) през първата четвърт на XIII в. (главно според документи на Охридската архиепископия). Известия на Камарата на Нар. култура IV, Серия хуманитарни науки 3. София 1947, 1—46.

— Византийски влияния върху средновековна България. ИстП IV, 1947—1948, кн. 4—5, 401—416.

— Съобщително операционни линии и осведомителна служба във войните и външно-политическите отношения между България и Византия през XII—XIV вв. ИИД XXII—XXIV, 1948, 214—248.

Андреев Андрей, Извори за музикалната култура на средновековна България. Опит за систематизация. Варна 1947, 32 с.

Артамонов, М. И., Саркел и некоторые другие укрепления в сев.-зап. Хазарии. СА VI, 1940, 130—167. Основавайки се на Маровата теория, че името „българи“ е разновидност на „сармати“, авторът твърди, че бълг. племена между Каспийско и Черно море са остатъци от сарматите, кръстосани с нови етнически елементи.

Арциховский, А. В., Культурное единство славян в средние века. СЭ 1946, кн. 1, 84—90.

— Археологическая поездка на Балканы. ВИ 1946, кн. 10, 100—107.

— За средновековното културно единство на славяните. Вж. Славянска археология и етнография в СССР, 111—119.

— Введение в археологию. 3 изд. Москва 1947, 162—166, разглежда археологическите паметници на Волжска България; с. 210 засяга и археологията в България, върху която не е точно осведомен. — Рец. ИИД XXII—XXIV, 1948, 490 — 493 (М. Чичикова).

Батаклиев Ив., Западна или Беломорска Тракия. Географски преглед. Сборник Тракия. Библиотека „Тракия“ № 14. Издава Трак. научен институт. София 1946, 93 с. и 1 карта.

Бобчев, С. Н., Нови данни за „Одеона“ в Nicopolis ad Istrum. Разкопки и проучвания I, 1948, 116—125.

Богатирьов, П. Г., Проблеми за изучаване на народния театър у славяните. Вж. Славянска археология и етнография в СССР, 156—167.

Бороздина, Т. В., К истории западно-понтийских городов в 80—40-х г. г. I в. до н. э.

(Новые эпиграфические данные). ВДИ 1946, № 3, 197—203.

Ботушарова Л., Антични паметници от България. ГНАМПл I, 1949, 49—56.

— Тракийското светилище при Дюлево. ГНАМПл I, 1948, 61—74.

Ботушарова Л. — Цончев Д., Новооткрити старини. ГНАМПл I, 1948, 182—190.

Бритова, Н. Н., Образ всадника на рельефах Фракии и Боспора. КС XXII, 1948, 53—56.

Бурмов Александър, Зависимото население в България през XIII и XIV вв. ИстП III, 1946—47, кн. 3, 257—263.

— История на България през времето на Шишмановци (1323—1396). ГСУИФФ XLIII, 1946—1947, 1—58, 1—22. — Рец. ВИ 1948, кн. 6, 93 (Тихомиров Н.).

— Към историята на Крънската област. ГББИ I, 1945—1946, 168—171.

— Към документ № XXVI от „Actes de Zographou". ИИД XXII—XXIV, 1948, 1—5.

— Хронологични бележки за търновските патриарси Теодосий I и Теодосий II. ИИД XXII—XXIV, 1948, 6—11.

— Към въпроса за произхода на прабългарите. ИИД XXII—XXIV, 1948, 298—337.

Василев Д., История на архитектурата. Наука и изкуство. София 1949, VII + 516 с. 5 табл.

Василиев Асен, Дичо Зограф. Македонска мисъл I, 1946, кн. 7/8, 372—384.

Велков Ив., Археологически разкопки и изследвания. УчП XLIV, 1945, кн. 7, 626—630.

— Двадесет години археологическо сдружение „Българска старина" УчП XLV, 1946, кн. 5 и 6, 502—507.

— Археологическото дело в Съветите. УчП XLV, 1946, кн. 5 и 6, 507—514.

— Букьовци. Един културен център на миналото. УчП XLV, 1946, кн. 7 и 8, 550—552.

— Из старата география на Македония. Македонска мисъл I, 1946, кн. 7/8, 315—321.

— Принос към изучаване бита и религията на старите траки. ГББИ I, 1945—1946, 139—147.

— Мадара. Водач за старините. Второ допълнено и поправено издание. София, 36 с.

— Преслав. Водач за старините. Второ допълнено и поправено издание. София, 44 с.

Венедиков Ив., Земите по средния Вардар. Принос към античната география на Македония. Скопие 1943, 47 с.

— Разкопките в некропола на Аполония през 1946 г. Разкопки и проучвания II. 1948, 7—29.

— Баргала. Разкопки и проучвания I, 1948, 82—98.

Венедиков Йордан, Борбите на славяните за Солун през средните векове. Военно-исторически сборник, кн. 61, 1946, 91—156.

Вестник древней истори, Москва — Ленинград 1947, кн. 1—4.—Рец. ИИД XXII—XXIV, 1948, 533—536 (А. Алексиева).

Видонова, С. Е., Ткани и шитье XIV в. из раскопок в Болгарах. КС XXI, 1948, 112—117.

Византийски сборник. АН СССР, Институт истории. Москва — Ленинград 1945, 237 с. — Рец. ИИД XXII—XXIV 1948, 498—501 (С. Георгиева)

Вишняков А., Славянская колония VII в. в Вифинии. — Рец. ВДИ 1940, кн. 1, с. 138.

Гандев Хр., Към идейния разбор на Паисиевата история. ИстП III, 1946—47, кн. 3, 264—275.

— Причини за упадъка на турската империя в периода от XVII до XIX век. Социологическа студия. ИстП III, 1947, кн. 1, 76—88.

Ганев, Ганчо Ив., История на село Ганчовец, Дряновско, и на съседните селца Руня, Зая, Саласука, Геня и Ялово. София 1944, 199 с.

Ганев Сп. — Найденов Васил, Гложенски манастир Св. в. м. Георги Победоносец. Ловеч 1937, 89 с.

Георгиев Вл., Кога са дошли гърците в Гърция? ИстП IV, 1947, кн. 2, 214—229.

Георгиев, Г. Ил., Енеолитното селище до с. Колена, Старозагорско. Разкопки и проучвания I, 1948, 63—74.

Георгиев Емил, Покръстването на славяните и българите и началото на славянската писменост според вести в „Сказанието" на Черноризец Храбър. ИстП IV, 1947, кн. 1, 91—94.

Георгиева С., Съветската археология. ИстП IV, 1947—48, кн. 388—396.

Герасимов Т., Находка със сребърни монети на Аполония на Черно море. Разкопки и проучвания I, 1948, 134—148.

Геров Б., Латинско-гръцки лексикални взаимоотношения в надписите от балканските земи. ГСУИФФ XLII, 1945—1946, 88 с.

— Почетната длъжност и титла тракарх. ГНАМПл I, 1948, 27—33.

— Романизмът между Дунава и Балкана. Част I. От Август до Хадриан. ГСУИФФ XLV, 1948—49, кн. 4, езикознание и литература 1949, 91 с.

Гиев Георги, Имената на нашите градове, селища планини и реки. Пловдив 1947, 31 с.

Годишник на Народния археологически музей VII, 1942. София 1943. — Рец. УчП XLIV, 1945, 107—116 (Ив. Велков).

Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей 1940—1941. София 1942. — Рец. ВДИ 1946, № 3, 149 сл.; RA XXVI, 1946, 167—168.

Годишник на Народния археологически музей в Пловдив, книга I. София 1948, 213 с.

Голям Извор. Историческо минало, географско-етнографско описание и културно-стопански прояви на селото. София 1946, 112 с.

Горянов Б., Успехите на византинознанието в СССР. ИстП IV, 1947, кн. 1, 131—137.

— Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении. ВВ I (XXVI), 1947, 29—108.

Господинов Й., Разкопки из долината Бял бряг в Преслав. Разкопки и проучвания III, 1949, 73—74.

— Гробнични църкви на Тузлалъка в Преслав. Разкопки и проучвания III, 1949, 97—100.

Гошев, проф. прот. Ив., Старобългарската литургия. ГСУБФ IX, 7, 1932, 80 с.

— Божествената литургия на Златоуста. Критични бележки и изяснения с четири приложения на стари текстове. ГСУБФ XX, 6, 1942—43, 160 с.

— Из сбирките на църковния историко-археологически музей при Св. Синод в София: 1. Старохристиянски надгробен надпис от село Истрово, Св. Врачко; 2. Каменен свещник от село Курилово, Софийско, с надпис от 1597 год.; 3. Две щампи на Рилския монастир с изображения на Хрельовата църква; 4. Икона, на която св. Богородица е изобразена в народно облекло от Самоковско. ГСУБФ XXIII, 1945—46, 35 с.

— Търновски царски надгробен надпис от 1388 година. Български старини кн. XIX. София 1946, 74 с., 15 табл. — Рец. ИИД XXII—XXIV, 1948, 501—507 (В. Киселков)

— Рилският хрисовул от 1378 година: Историко-палеографско проучване. ГСУБФ XXVI, 1948—1949, 26 с., 2 табл.

Греков, Б. Д., История древних славян и Руси в работах акад. В. Г. Василевского. ВДИ 1939, № 1, с. 338.

— Волжките българи през IX—X век. Прев. Николай П. Тодоров. София 1946, 80 с.

— Ролята на славяните в историята на световната култура. ИстП III, 1946—47, кн. 3. 318—334.

Данева-Михова Христина, Поява и значение на феодалния град. ИстП II, 1945—46, кн. 3, 349—354.

Данов, Христо М., Борбите на старите гърци за Черно море и протоците. ГСУИФФ XXXIX, 1942—43, 18 с.

— Към историческия облик на древна Тракия (Изследвания върху изворознанието на нашите земи). 1. От Омира до Страбона. ГСУИФФ XL, 1943—44, 61 с., 2 част ГСУИФФ XLIII, 1946—47, 76 с.

— Из епохата и идеите на Александър Македонски. Ист П II, 1945—46, кн. 3, 336—348.

— Към историята на Беломорска Тракия през елинистическата епоха. ИстП III, 1946—47, кн. 2, 129—141.

— Впечатленията на двама очевидци от Тракия през II в. от н. е. ИстП III, 1946—47, кн. 4—5, 533—539.

— Към материалната култура на тракийците през Омировата епоха. ИстП IV, 1947, кн. 1, 15—21.

— Западният бряг на Черно море в древността. София 1947, 148 с. Университетска библиотека № 358.

— Теориите върху Черно море на един гръцки мислител преди Сократа. Морско дело II, 1947, кн. 3—4, 12.

— Към историята на робството в древна Тракия. ИстП V, 1948—49, кн. 3—4, 406—417.

— Из историята на морското дело в класическата древност. Морско дело II, 1947, кн. 5—6, с. 10; кн. 7—8, с. 7—8; кн. 9—10, с. 6—7.

— Към старата история на Созопол, Западното Черноморие и Тракия. ИИД XXII—XXIV, 1948, 180—202.

— Предтечи на атомната ера в древността. Балкански преглед III, 1948, кн. 4, 296—299.

— Към социално-икономическото развитие на източната половина на Балканския п-ов през първите пет века пр. н. е. ИстП V, 1948, кн. 1, 59—71.

— Стара история. История на древния Изток. Университетска литература. Записки № 32. София 1949, 173 с.

Данчов, Н. Г. — Данчов, И. Г., Ф. И. Успенски. Българска енциклопедия. София 1936.

Делирадев Павел, Пътувания из България. Историко-географски бележки. Кн. III, София 1945, 174 с.

Державин, Н. С., Об этногенезе древнейших народов Днепровско-дунайского басейна. ВДИ 1939, № 1, с. 279.

— Из истории древнеславянского города. ВДИ 1940, № 3—4, с. 146.

— Лекции по българска история. Четени през зимата на 1943—1944 г. в Москва. София 1946, 339 с.

— Происхождение болгарского народа и образование первого болгарского государства на Балканском полуострове. СЭ 1946, кн. 1, 59—83. — Рец. ВИ 1946, кн. 2, 107.

— Богомилство и богомили. ИстП II, 1945—46, кн. 1, 3—17

— История Болгарии. II. Болгария времени первого и второго царств (679—1393). Академия наук СССР. Институт истории. Москва — Ленинград 1946, 164 с.

— История Болгарии. т. I и II. М. — Л. 1946, 248+161 с. — Рец. М. Левченко, Новый труд по истории Болгарии. ВИ 1946, кн. 11—12, 147—153.

— История на България. т. II. България през времето на първото и второто царства (681—1393). Прев. на Т. Мирчев, под редак. на Димитър Ангелов. София 1947, 196 с.

— Славяне в древности. Культурно-исторический очерк. Изд. Академии Наук СССР, М. — Л. 1946, 216 с. — Рец. ВДИ 1946, № 4, 109—116 (В. В. Мавродин).

— Славяните в древността. Културно-исторически очерк. С предговор от проф. Ив. Леков. Превел Ст. Илчев. БАН. Научно-популярна редица, кн. 1. София 1948, 245 с.

Детев П., Селищната могила Ясатепе в Пловдив. ГНАМПл I, 1948, 1—14.

— Новооткрити предисторически селища в Южна България. ГНАМПл I, 1948, 172—181.

Димитров, Д. П., Библиография. ИАИ XIV, 1940—42, 311—339.

— Нови наблюдения върху надгробната плоча на Анаксандра от Аполония (Созопол). ГСУИФФ XXXIX, 1942—43, 16 с.

— Особеностите на римския портрет в Тракия и Македония. ГСУИФФ XXXIX, 1942—43, 22 с.

— Надгробните плочи от римско време в Сев. България. София 1942. — Рец. RA XXVI, 1946, 124—125.

— Портретът върху античните надгробни плочи от римско време в Североизточна Македония. ИАИ XIII, 1939, 1—128. — Рец. BMImpR XIII, 1942, 129—130 (A. Maiuri).

— Две изображения на Добрия пастир от България. ИИД XIX—XX, 1940, 40—50. — Рец. RESl XXIV, 1948, 204 (A. Grabar).

— Сто години от рождението на руския византинист академик Феодор Иванович Успенски. ИстП II, 1945—46, кн. 2, 226—235.

— Един изчезнал римски саркофаг от Видин. ГББИ I, 1945—1946, 172—178.

— Революционни брожения в Тракия и Мизия през римско време. ИстП III, 1947, кн. 1, 35—51.

— Археологическите изследвания на граф Луиджи Марсили из българските земи в края на XVII в. ГСУИФФ, XLII, 1947, 62 с.

— Днешното състояние на въпроса за прабългарския характер на златното съкровище от Надисентмиклош. ИИД XXII—XXIV, 1948, 338—414.

— Един нов паметник за античното робство в римска Тракия. БАН. Известия на Института за българска история. София 1949. Отд. отпечатък, 19 с.

Дылевский Николай, Рыльский монастырь и Россия в XVI и XVII веке. София 1946, 175 с.

Динеков Петър, Книжовни средища в Средновековна България. ИстП III, 1946—47, кн. 4 и 5, 407—425.

Дитякин В., Съветската наука за произхода на славяните. Народна просвета V, 1948—1949, кн. 4, 14—27. Превел Т. Кочев.

Дремсизова Цветана, Теракотите от некропола на Аполония. Разкопки и проучвания II, 1948, 53—58.

Дуйчев Иван, Проучвания върху българското средновековие. СбАН XLI—1, София 1945, 1—176. — Рец. REByz VII, 1, 1949, 129—132 (V. Grumel).

— Рилският светец и неговата обител. София 1947. — Рец. ИстП IV, 1947, кн. 2, 253—259 (Д-р В. Киселков).

— Чужди приноси към изследването на българското минало (Библиографски преглед). ГББИ I, 1945—46, 509—520.

Дуйчев Ив. — Мутафчиев П., История на българския народ. Част I, II. София 1943—44. — Рец. ВИ 1948, 8, 131—132 (А. Каждан).

Дьяков, В. Н., Пути римского проникновения в Северное Причерноморье: Понт и Мезия. ВДИ 1940, № 3—4, стр. 71.

Дьяконов, А. П., Известия Псевдо-Захарии о древних славян. ВДИ 1939, № 4, стр. 83.

— Известия Иоанна Эфесского и сирийских хроник о славянах VI—VII веков. ВДИ 1946, № 1, 20—34. — Рец. ВИ 1947, 1, стр. 134 (Ю. Францов).

Дървингов П., Евлия Челеби и западните български земи. Евлия Челеби и книжовните му трудове. Турция и българите в XV, XVI и XVII векове. София 1943, 39 (Отпечатък от сп. Славянска беседа).

Елеонская Е., Иностранная библиография по истории Византии. ВВ I (XXVI) 1947, 316—344.

Ельницкий, Л. А., Из истории эллинистических культов в Причерноморье. (Дионис-Сабазий). СА VIII, 1946, 97—112.

Ефимов, А. В., Нова история. 1789—1870. Превел Д. Владов. София 1946, 272 с.

Ефимова, А. М., Хованская, О. С., Калинин, Н. Ф., Смирнов А. П., Раскопки развалин Великих Болгар в 1946. КС XXI, 1948, 102—111.

Жебелев, С. А., Русское византиноведение, его прошлое, его задачи в советской науке, ВДИ 1938, № 4, стр. 13.

Жуглев К., Какво разбира Валансиен под „Blaquie“ и „Blaquie-le-Grant“. ИИД XXII—XXIV, 1949, 159—169.

Зарев Панталей, Българското възраждане. Характер и особености. 3. допълнено издание. София 1946, 139 с.

Златев Тодор, Българска битова архитектура. Книга I. Държавна политехника, № 41. София 1948, 259 с.

Иванов Т., Предпазно въоръжение на тракиец от Асеновград. Разкопки и проучвания I, 1948, 99—108.

— Новооткрити паметници от Nicopolis ad Istrum. Разкопки и проучвания I, 1948, 109—115.

— Керамиката от некропола на Аполония. Разкопки и проучвания II, 1948, 31—52.

Иванова В., Разкопки на Аврадака в Преслав. Разкопки и проучвания III, 1948, 13—64.

— Базилика на Делидушка в Преслав. Разкопки и проучвания III, 1948, 65—72.

— Две църкви на Бял бряг в Преслав. Разкопки и проучвания III, 1948, 149—157.

Иессен, А. А., Греческая колонизация Северного Причерноморья. Ленинград 1947, 92 с. — Рец. ИИД XXII—XXIV, 1948, 531—533 (Цв. Иванова).

Известия на Българския археологически институт XIV, 1940—1942, 392 с. — Рец. Germania 27, 3/4, 1943, 208—209; Archeologia II, 1948, 342—343 (Е. К.).

Известия на Българския археологически институт XV. София 1946, 290 с — Рец. Památky archaeologické XXXXII, 1939—1946, 195—196 (J. Filip); ВДИ 1947, 2, 94—98 (Т. В. Блаватская). — Разглежда само античния материал; ГББИ I, 1945—

1946, 577—578 (Ив. Велков); Archeologia II, 1948, 343—344 (Е. К.).

Иордан Иоргу, О происхождении румынского народа. ВИ 1946, кн. 11—12, 86—88.

Исторически преглед кн. 1, 2—3 и 4. Година първа. София 1945. — Рец. ВИ 1945, кн. 5—6, 201—203 (проф. М. Тихомиров).

Исторически преглед кн. 1—5. Година трета. София 1946—1947 г. — Рец. ВДИ 1948, 2, 107—108 (Т. Б.)

Калинин, Н. Ф.—Смирнов, А. П., Реконструкция булгарской бани XIV в. КС XIII, 1946, 26—32.

Капошина, С. П., Пленум Ленинградского отделения ИИМК посвященный Северному Причерноморью. ВДИ 1946, № 3, 220—233.

Каптерев, С. Н., Uspenskiana (Хронологический указатель трудов. II. Литература о Ф. И. Успенском). ВВ I (XXVI) 1947, 270—313.

Кацаров, Гаврил И., Една трагедия в македонската царска династия на Антигонидите. УчП XXXV, 1936, 1280—1288.

— Рафаил Попов (14. VII. 1876—15. VIII 1940). Летопис на Българската академия на науките и изкуствата 24, 1940/41. София 1946, 9 с.

— Към старата история на Долнострумската област. ГББИ I, 1945—1946, 16—22.

Киселков В., Нов лъч върху книжовната дейност на Владислава Граматик. ИИД XXII—XXIV, 1948, 170—179.

Клибанов А., Военната организация на старите славяни. Превел д-р Д. А. ИстП II, 1945—46, кн. 2, 193—209.

Климент Рилец архимандрит, Животът на св. Ивана Рилски. История на Рилския манастир. Пътеводител из Рилския манастир. София 1946, 43 с.

Клинчаров, Ив. Г., Поп Богомил и неговото време. 2. изд. под ред. на Д. Ангелов. София 1947, 184 с.

Ковалев, С. И., Переговоры Дария с Александром и македонская оппозиция. ВДИ 1946, № 3, 46—56.

Коев Ив., Символичното значение на кръстовидната пазва у чувашите и капанците. Език и литература I, 1946, кн. 1, 37—41.

Колев Ал., Древногръцка архитектура. София 1946, 104 с.

Коцо Димче, Климентовиот манастир „св. Пантелејмон“ и раскопката при „Имарет“ во Охрид. Годишен зборник на Филозофски факултет на Универзитетот Скопје. Историко-филолошки оддел, кн. I. Скопје 1948, 129—182.

Крънджалов Д., Влашкият княз Мирчо и Добруджа според неговите грамоти. ГСУ ИФФ XLII, 1945—1946, 78 с.

— Константин Иречек. По случай 28 години от неговата смърт. ИстП II, 1945—46, кн. 3, 369—372.

— Хуни ли сме ние, българите? София 1947, 64 с.

— Землени укрепителни съоръжения на Балканския п-ов и фалшивата прабългарска теория. Университетска библиотека. София 1945, 265 с.

— Скица за курс по история на югославските народи, ч. I, II. София 1948, 334 с.

— Мним образ на княз Бориса в манастира Трескавец до Прилеп (Македония). ИИД XXII—XXIV, 1948, 272—276.

— Фалшивите четения на Мадарските надписи. Народна просвета V, 1948—49, кн. 6, 18—32.

Кръстев Кирил, Балкански традиции в живописта. Балкански преглед I, 1946, кн. 6, 15—23.

Куев, К. М., Проф. Йордан Иванов. ИстП IV, 1947, кн. 2, 270—272.

Ламбрев К., Легендата за кан Кубрат и неговите синове. ИстП III, 1946—47, кн. 3, 350—359.

Лебедев, С. Н., Научное рукописное наследство академика Ф. И. Успенского. ВВ I (XXVI), 1947, 109—113.

Левченко, В. М., Византия и славяне в VI—VII вв. ВДИ 1938, № 4, стр. 23.

— История Византии. — Рец. ВДИ 1940, № 3—4, стр. 233 (Б. Горянов).

— Шарль Диль и его значение в византиноведении. ВИ 1947, кн. 3, 100—105.

— История на Византия. Прев. Марин Михов, ред. А. Бурмов. София 1948, 360 с.

Лер-Сплавинский Т., О происхождении и прародине славян. ВИ 1946, кн. 10, 81—85.

Липшиц, Е. Э., Восстание Фомы Славянина и византийское крестьянство на грани VIII—IX в. ВДИ 1939, № 1, стр. 352.

— Славянская община и ее роль в формировании византийского феодализма. ВВ I (XXVI), 1947, 144—163.

Лихачёв, Д. С., Русские летописи и их культурно-историческое значение. Москва 1947. — Рец. ВИ 1947, кн. 11, 110—112 (С. Юшков).

Мавродинов Никола, Художници романтици и революционери. Изкуство 1946, кн. 11—12, 725—734.

— Новое болгарское искусство с 1762 по 1877 год. Живопись с 1887 года до настоящего времени. София 1946, 62 с. и 95 табл.

— Търновската живописна школа в XIV век. Славяни II, 1946, кн. 4—5, 108—111.

— За нападенията на българите върху византийската империя в края на V и през VI век. ИстП II, 1945—46, кн. 4—5, 522—527.

— Феликс Каниц като изследвач на български и сръбски художествени паметници. Балкански преглед I, 1946, кн. 5, 31—47.

— Роспись Боянской церкви. София 1946, 32 с.+22 табл.—Рец. Советская книга 1948, кн. 1, 115—119 (О. И. Сопоцинский).

— Старобългарската живопис. Книгоиздателство на Българското историческо дружество. София 1946, 196 с. С 66 образа в текста. — Рец. Acta Academiae Velehradensis XIX, 1948, fasc. 1—2, 134.

— Родословното дърво на царица Елена в Матейче. ИИД XXII—XXIV, 1948, 203—213.

— Разкопки и проучвания в Плиска. Разкопки и проучвания III, 1948, 159—170.

Мавродинов Н. — Цончева М., Основни познания за изобразителните изкуства. Изд. Народна просвета. София 1948, 157 с. LXVI репродукции.

Малов, С. Е., Булгарские и татарские эпиграфические памятники. Эпиграфика Востока I, 1947, 38—45.

— Булгарская и татарская эпиграфика. Эпиграфика Востока II, 1948, 41—48.

Маринов, А. П., Смолен и околията в своето близко и далечно минало. Градиво за историята на Родопската област. В. Красногор, Смолен, бр. 1—6, бр. 8—24, 1937 (год. VI); бр. 1—6, бр. 9—10, бр. 14—20, 1938 (год. VII); бр. 1, 3, 5—8, 1939 (год. VIII).

Мартынов М., „Договор" Владимира с волжскими болгарами 1006 г. Историк-марксист 2, 1941, 116—117.

— **Материалы и исследования по археологии** СССР. Кн. 7. Москва — Ленинград 1947, 178 с. — Рец. ИИД XXII—XXIV, 1948, 493—495 (М. Чичикова).

Миков В., Старите славяни на юг от Дунава. ИстП III, 1946—47, кн. 2, 142—161.

— Българските земи в края на неолитната епоха. ГСУИФФ XLIII, 1946—47, 1—18.

— Предисторическото селище до с. Михалич, Свиленградско. Разкопки и проучвания I, 1948, 7—25.

— Предисторическото селище до Криводол, Врачанско. Разкопки и проучвания I, 1948, 26—62.

Минев Димо, Къщите на видните жеравненци. ИстП II, 1945—46, кн. 4—5, 531—533.

Минчев Хр., Исторически Дряновски монастир. Две бележити годишнини. I. 100 години на църквата Св. Архангел Михаил 1845—1945. II. 70 години от Дряновската епопея 1876—1946. Дряново, Дряновски монастир (Свищов) 1946, 67 с.

Мирчев Милко, Един извор за вътрешната история на нашите антични градове по Черноморието. ИстП III, 1947, кн. 1, 112.

Митев Йоно, Покръстването на българите. ИстП II, 1945—46, кн. 4—5, 412—434.

— Въпросът за периодизацията на българската история. Народна просвета IV, 1947, кн. 3, 8—14.

Михайлов Георги, Гръцките епиграми от българските земи. ГСУИФФ XXXIX, 1942—43, 70 с.; XL, 1943—44, 75 с.

— Надписи намерени в Созопол през 1946 година. Разкопки и проучвания II, 1948, 59—67.

Михайлов Стамен, Разкопки в Плиска през 1945—1947 година. Разкопки и проучвания III, 1948, 171—225.

Мишулин, А. В., Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н. э. ВДИ 1941, с. 230.

— Материалы к истории древних славяни. ВДИ 1941, 225.

— Антична история на Гърция и Рим. Превела Ан. Бел. Иванова. София 1945, 448 с. — Рец: ИстП III, 1947, кн. 1, 121—123 (Хр. М. Данов).

Миятев Кръстю, Преславската керамика. София 1936. — Рец. Irénikon XVI, 1939, № 3—4, 359—360 (Dom Th. Becquet).

— Една търновска плащаница от 1569 г. ГПНБМ 1940—41, 118—126. — Рец. RESI XXIV, 1948, 104 (A. Grabar).

— Преслав. Водач за старините с допълнения от Ю. Господинов. София, 36 с.

— Славянска керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана. София 1948, Българска академия на науките, Археологически институт. Трудове на секцията за славянска археология кн. II, 84 с. — Рец. ИстП V, 1948, кн. 1, 115—117 (С. Георгиева); Archeologia II, 1948, 220 (Е. К.).

Миятев, Д-р П., Маджарска библиография по български въпроси. ИАИ XIV, 1940—42, 295—310.

— Наименования на градски части в София през турско време. Сердика IX, 1946, септ. — декем., 26—29.

— Веществени паметници на българи при Волга. Сердика X, 1947, кн. 5 и 6, 73—76.

Монеджикова А., София през вековете. Ч. I и II. София 1946, 394 с. — Рец. ГББИ I, 1945—1946, 581—582 (Ив. Велков).

Монгайт, А. Л., Златоордынская чаша из Новгорода. КС XIX, 1948, 70—73.

Морфова-Ракева Зл., Новопостъпили паметници на Диониса в Софийския музей. Разкопки и проучвания I, 1948, 126—133.

Мутафчиев П., Старият друм през „Траяновата врата". СпАН LV, 1937, 19—148. — Рец. BSI VIII, 1939—1946, 296—297.

— Добруджа. Сборник от студии. Съчинения на проф. П. Мутафчиев, т. IV. София 1947, 360 с.

Найденов Васил — Ганев Сп., Гложенски манастир св. в. м. Георги Победоносец. Ловеч 1937, 89 с.

Натан Жак, Родовият строй у славяните. ИстП III, 1947, кн. 1, 24—34.

— Собствеността в първобитното общество. ИстП III, 1946—47, кн. I, 89—96.

— Българското възраждане. Ред. Ал. Бурмов, 2. разш. изд. София 1947, 480 с.

— Маркс-Ленинското учение за обществено-икономическите формации. София 1947, 270 с. — Родовият строй у славяните 34—44; феодализъм в България 86—95.

Невесињски, Др Радован Тунгуз-Перовић, Добромир Хрс и његово доба. Гласник Земаљског Музеја XLIX, 1937, 1 св., 19—30.

Недев К., Археология и въображение. Балкански преглед III, 1948, кн. 2.

Неуступный Юрий, Первобытная история Лужицы. Прага 1947, 173 с. — Рец. ИИД XXII—XXIV, 1948, 495—498 (Д. Митова).

Никитин С., Русская политика на Балканах и начало восточной войны. ВИ 1946, кн. 4, 3—29.

Николаев Всеволод, Потеклото на Асеневци и етническият характер на основаната от тях държава. София 1944, 140 с. — Рец. ИстП III, 1946—47, кн. 3, 374—383 (Д. Ангелов).

— Хрониката на Жофроа дьо Вилардуен: завладяването на Цариград. Библиотека Времена и народи, кн. 9. Бълг. истор. библиотека. София 1947, 469 с.

— Памятник Ахеменидского (персидского) владычества в Европе: Мадарский всадник — цар Дарий I Гистасп. BSI X/1, 1949, 42—58.

— Славянобългарският фактор в християнизацията на Киевска Русия. Българска академия на науките. Трудове на института за българска история. София 1949, 168 с.

Орманджиев Ив., Тракия в балканските и международни борби. Исторически преглед. Сборник Тракия. Библиотека „Тракия" № 14. Издава Трак. научен институт. София 1946, 195—266.

Острогорский Г., Византийские писцовые книги. BSI IX/2, 1948, 203—306.

Панайотов Иван, Гърци и българи през вековете. Исторически паралели. София 1947, 92 с.

Пассек, Т. С., К вопросу о древнейшем населении Днепровско-Днестровского бассейна. СЭ 1947, VI—VII, 14—38.

Пеев Хр., Еркерът в старите пловдивски къщи. ГНАМПл I, 1948, 89—111.

— Големият безистен в Пловдив. ГНАМПл I, 1948, 204—207.

— Кула-крепост в Белащица, Пловдивска околия. ГНАМПл I, 1948, 207—210.

— Сградата на областното събрание на Източна Румелия в гр. Пловдив. ГНАМПл I, 1948, 202—204.

Пенчев Ал., Из древната история на земеделието. Част I. В. Търново 1942.

Петков Н., Гинова могила до с. Челопеч, Пирдопско. Разкопки и проучвания I, 1948, 75—81.

— Селищната Гинова могила до Челопеч. ГНАМПл I, 1948, 159—171.

Пештич, А. Л., О „договоре" Владимира с волжскими болгарами 1006 год. ИЗ 18, 1946, 327—335.

Пичета В., Роль русского народа в исторических судьбах славянских народов. Москва 1946, 52 с.

Плятышева, Н. В., Античное влияние на скульптуру Причерноморья. ВДИ 1946, № 3, 175—183.

Попов Добри, Една старина край София. Сердика X, 1947, кн. 5 и 6, 47—50. — Отнася се до Илиенския манастир.

Попов, проф. Методи, Съдбини на славянството. Език и литература I, 1946, кн. 2, 1—5.

Попов Р., Пещерата „Темната дупка". София 1931. — Рец. WPZ XXII, 1935, 120 сл. (O. Menghin).

Примов Борислав, Гръцко-български съюз в началото на XIII век. ИстП IV, 1947, кн. 1, 22—39.

— Роберт дьо Клари и отношенията между България и латинската империя. ГСУИФФ XLIII, 1946—47, 39 с.

— Българи, гърци и латинци в Пловдив през 1204—1205 г. Ролята на богомилите. ИИД XXII—XXIV, 1948, 145—158.

Прокопий Кесарийский, О постройках. Перевод с греч. С. П. Кондратьева. ВДИ 1939, № 4, стр. 203.

Равдоникас, В. И., Археологическите изследвания в Съветския съюз. Вж. Славянска археология и етнография в СССР, 1—29.

— Археологически изследвания на Ленинградския университет в Стара Ладога. Вж. Славянска археология и етнография в СССР, 60—110.

Радојчић, Светозар Н., Улога антике у старом српском сликарству. Гласник државног музеја у Сарајево. Нова серия 1946, друштвене науке, св. I, 39—50.

Разбойников, Анастас Сп., Източна Тракия. Географски преглед. Сборник Тракия. Библиотека „Тракия" № 14. Издава Трак. научен институт. София 1946, 95—194 с. и 1 карта.

— Земеписните имена в Западна Тракия и българското й население. Балкански преглед I, 1946, кн. 6, 70—76.

Разкопки и проучвания I. Предисторически и старовековен отдел. Издания на Народния археологически музей. Нова серия № 1. София 1948, 149 с.

Разкопки и проучвания II. Аполония на Черно море. Издания на Народния археологически музей. Нова серия № 2. София 1948, 67 с.

Разкопки и проучвания III. Средновековен отдел. Издания на Народния археологически музей. Нова серия № 3. София 1948, 248 с.

Райнов Николай, Архитектурен стил. София 1945, 252 с.

Райнов Богомил, Стилът в изобразителните изкуства. (Увод в стилознанието). София 1948, 128 с.

Рыбаков, Б. А., Анты и Киевская Русь. ВДИ 1939, № 1, стр. 319.

— Поляне и северяне. СЭ 1947, VI—VII. 81—105.

— Археологически изследвания на старите руски градове. Вж. Славянска археология и етнография в СССР, 48—59.

Симон, Р. К., Библиографические работы в области византиноведения. ВВ I (XXVI), 1947, 314—315.

Сычев, Н. П., К вопросу о булгарских сфероконических сосудах. КС XIV, 1947, 71—73.

Скорчев, П. Д., Произходът на името Аспарух. ИстП IV, 1947, кн. 2, 230—231.

Славчев Страшимир, Александър Велики. С преглед на старомакедонската история до 336 г. преди Христа. 2. доп. изд. София 1946, 231 с.

Славянска археология и етнография в Съветския съюз. София 1947, Българска академия на науките, Археологически институт. Трудове на секцията за славянска археология, кн. I, 168 с. — Статии от проф. В. Равдоникас, П. Третяков, Б. Ри-

баков, А. Арциховски, С. Токарев и П. Богатирьов.—Рец. RESI XXIV, 1948, 195 (A. Grabar).

Смирнов, А. П., Исследование городища Сувар (Экспедиция МОГАИМК 1936 г.). СА IV, 1937, 330—332.

— О возникновении государства волжских булгар. ВДИ 1938, № 2, с. 99.

— Очерк древней истории Мордвы. ТГИМ XI, 1940, 141—146.

— Баня XIV в. в Великих Болгарах (Из работ куйбышевской экспедиции). КС VI, 1940, 82—88.

— Волжские булгары. (Тезисы докторской диссертации, защищенной на заседании Ученого совета исторического факультета МГУ 5 января 1944 г.). КС XIII, 1946, 158—159.

— Русский элемент в культуре волжских булгар. Историко-археологический сборник. Москва 1948, 93—110.

— О работах по археологическому изучению города Булгара на Волге (1938—1947). Известия АН СССР V, 3, 1948, 303—304.

Смирнов, А. П. и Калинин, Н. Ф., Вж. Калинин Н. Ф. — Смирнов А. П.

Снегаров Ив., Кратка история на съвременните православни църкви. Българска, Руска и Сръбска. Том I. София 1944, 686 с. (Унив. библ. № 277); т. II. София 1946 г. VI+472 с. (Унив. библиотека № 299).

— Ромънската православна църква (Кратък исторически очерк). ГСУБФ XXIII, 1945—46, 37 с.

— Коронясан ли бил княз Симеон в Цариград през 913 г. ГСУБФ XXIV, 1946—47, 47 с.

Советская археология VIII. Академия наук СССР, ИИМК им. Н. Я. Марра. Москва-Ленинград 1946, 318 с. — Рец. ИстП IV, 1947/48, кн 1, 124—128 (М. Чичикова).

Станчев Станчо, Три новоразкрити църкви в Преслав. Разкопки и проучвания III, 1948, 79—95.

— Домашната керамика от Преслав. Разкопки и проучвания III, 1948, 129—148.

— Керамика от Голямата могила в Плиска. Предварително съобщение. Разкопки и проучвания III, 1948, 227—234.

— Грънчарски знаци от Плиска, Мадара и Преслав. Разкопки и проучвания III, 1948, 225—246.

Тарков, П. И., О взглядах М. Олло (Holleaux) на международные отношения в Средиземноморье на рубеже III и II вв. до н. э. ВДИ 1946, № 3, 252—256.

Тихомиров, М. Н., Именник болгарских князей. ВДИ 1946, № 3, 81—90.

— Происхождение названий „Русь“ и „Русская земля“. СЭ 1947, VI—VII, 60—80.

— О некоторых болгарских исторических трудах. ВИ 1948, 6, 89—94.

Тодоров Я., Очерк на античната цивилизация в България през времето на римските императори. ИстП II, 1945/46, кн. 3, 257—271.

Токарев, С. А., Руската етнография в миналото и сега. Вж. Славянска археология и етнография в СССР, 120—155.

Тонев Л., Площадът. Етюд. Българска академия на науките. Трудове на института по градоустройство и архитектура кн. 1. София 1949, 171 с.

Тракия. Географски и исторически преглед. Библиотека „Тракия“ № 14. Издава Тракийския научен институт. София 1946, 266 с. и 2 карти.

Третьяков, П. Н., Восточно-славянские племена в свете археологических исследований последних лет. КС XIII, 1946, 39—44.

— Восточнославянские племена. Москва 1948, 184 с.

— Източнославянските племена в навечерието на възникването на староруската държава. Вж. Славянска археология и етнография в СССР, 30—47.

Трубникова, Н. В., Обломок сфероконического сосуда из Булгар. ТГИМ XI, 1940, 137—139.

Труды отдела истории первобытной культуры. I. Государственный Эрмитаж. Ленинград 1941, 309 с. — Рец. ИстП IV, 1947/48, кн. 2, 259—261 (М. Чичикова).

Удальцов, А. Д., Племена европейской Сарматии II в. н. э. СЭ 1946, кн. 2, 41—50.

— Происхождение славян. ВИ 1947, кн. 7, 95—100.

— Основные вопросы этногенеза славян. СЭ 1947, VI—VII, 3—13.

— Проблема происхождения славян в свете современной археологии. ВИ 1949, 2, 14—25.

Успенский, Ф. И., Значение походов Святослава в Болгарию. ВДИ 1939, № 4, 91—96.

Христодоров Дим., Последна опора на цар Иван Шишман. Сердика X, 1947, кн. 3—4, 8—12.

Цветкова Б., Съдбата на Теодор Светослава преди възцаряването му. ИИД XXII—XXIV, 1948, 40—48.

— Българо-тесалийските отношения по времето на Георги Тертерий I. ИИД XXII—XXIV, 1948, 415—418.

Цонев К., Технология на изящните и приложни изкуства. Изд. Наука и изкуство. София 1949, 353 с.

Цончев Д., Приноси към старата история на Пловдив. София 1938. — Рец. RA XVII, 1941, 298.

— Хисарските бани. София 1937. — Рец. RA XVII, 1941, 299.

— Родопски крепости южно от Перущица. ИИД XXII—XXIV, 1948, 249—260.

— Антична могилна гробница при Оризово. ГНАМПл I, 1948, 15—25.

— Старото селище при Брани-поле. ГНАМПл I, 1948, 35—47.

— Кричим през Средновековието. ГНАМПл I, 1948, 75—87.

— Старините по северните склонове на Еленския и Сливенския балкан. ГНАМПл I, 1948, 113—152.

— Народният археологически музей в Пловдив. ГНАМПл I, 1948, 153—158.

— Материали за археологическата карта на България. ГНАМПл I, 1948, 190—202.

Цончев Д. — Ботушарова Л., вж. Ботушарова Л. — Цончев Д.

Цончева М. — Мавродинов Н., вж. Мавродинов Н. — Цончева М.

Черных П. И., К истории вопроса о „русских письменах" в житии Константина Философа. Ученые записки Яросл. гос. пед. И-та им. И. Д. Ушинского. Вып. 9 (19). История СССР. Ярославль 1947, 3—14.

Чичикова Мария, Дискусия в Българската Академия на науките върху „Състоянието и задачите на Българската археологическа наука". ИстП IV, 1948, кн. 4—5, 594—596.

— Бронзова статуйка на сражаващ се гигант от Казанлъшко. ИИД XXII—XXIV, 1948, 30—39.

— Нови изследвания на съветските учени върху Волжска България. (Библиографски преглед). ИИД XXII—XXIV, 1948, 486—490.

Шангин М., „Записка греческого топарха" как источник о войне русских на Балканах 970 года и зимой 971 года. ИстЖ 1941, № 9.

Шапкарев Ив., Кръстоносните походи. Причини, място и значението им за историческото развитие на западна Европа. ИстП III, 1946—47, кн. 3, 335—349.

Шмит, Ф. И., Политика и византиноведение. Сообщения ГАИМК 1932, № 7—8, 6—23.

Шофман, А. С., Опыт периодизации истории античной Македонии. Ашхабад 1947, 45 с.

— Основные проблемы истории античной Македонии. Ашхабад б. г. Отделен отпечатък, с. 23—35.

— Древняя Македония в археологических работах (Heurtley, W. A., Prehistoric Macedonia, an archaeological Reconnaissance of greek Macedonia in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages. Cambridge University Press 1939). ВДИ 1946, №3, 249—251.

Штаерман, Е. М., Обзор открытий в области латинской эпиграфики за XX век. ВДИ 1946, № 4, 188—210. — Обзорът засяга и дунавските провинции Тракия, Македония, Гърция и пр.

— Этнический и социальный состав римского войска на Дунае. ВДИ 1946, № 3, 256—266.

Якубовский, А. Ю., Из истории падения Золотой орды. ВИ 1947, 2, 30—45.

— К вопросу об исторической топографии Итиля и Болгар в IX и X вв. СА X, 1948, 255—270.

Alföldi Andreas, Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum. Ostmitteleuropäische Bibliothek № 54. Budapest 1944, 112 c.

— Valentinien I-er, le dernier des grands Pannoniens. Revue d'histoire comparée XXIV, 1946, NS IV, № 1-2, 7—28.

Altheim F., Gothen und Finnen im dritten und vierten Jahrhundert. Berlin 1944, 48 c., 26 табл. — Рец. Rev. d'histoire comparée XXV, 1948, VI, № 2, 254—258 (J. Harmatta).

— Hunnische Runen. Hallische Monographien № 1. Halle (Saale) 1948, 31 c. — Засяга надписите от Nagy-Szent Miklós и знаците от Плиска.

— Literatur und Gesellschaft. Halle 1948, 330 с., 26 табл. — Засягат се и български материали.

Amantos, J. C., History of the Byzantine Empire (на гръцки). Athènes 1945. — Рец. Byzantion XV (am. series I) 1940—1941 (P. Charanis).

Ambrojevici, Dr C., Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi (Vorläufiger Bericht). Dacia IX—X, 1941—1944, 115—121.—Обнародва и славянски керамичен материал от Молдава.

Anguélov D. — Dimitrov D., Bulletin des publications sur les travaux bulgares dans le domaine de la byzantologie pendant les années 1939—1945. BSl IX/2, 1948, 355—378.

Antike Inschriften aus Yugoslavien. Heft I, Noricum und Pannonia superior. Bearbeitet von Viktor Hoffiller und Balduin Saria. Zagreb 1938, 279 с.

Apostolides, K. M., *Τὰ ξενοφανῆ τῆς Φιλιππουπόλεως ὀνόματα*: Pulpudeva, Ploudin—Plovdin, Pulpudena, Plovdiv. EEBS XVI, 1940, 252—280.

— *Ἡ διὰ τῶν αἰώνων ἐθνικὴ φυσιογνωμία τῆς Θράκης.* Archeion thrace VIII, 1941—1942, 83—122.

— *Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία* (Provincia Romana) *Θράκη καὶ ἡ μητρόπολις αὐτῆς Φιλιππούπολις.* Thrakika XVII, 1942, 241—275.

Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini II. Roma 1940, VIII+618 с. — Рец. BSl VIII, 1939 — 1946, 319—320 (N. O.).

Bakalakes G., *Θρᾳκικὰ χαράγματα ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἀμφίπολιν φράγματος τοῦ Στρυμόνος.* Thrakika XIII, 1940, 5—32.

Ballu, E. Belin de, Bibliography of the History of Bulgarian art 1931—38. BByzl I, 1946, 83—103.

Bănescu N., Sceau de Démétrius Katakalon katépano de Paradounavon. Ed'O XXXIX, 1940, № 197—198, 157—160.

— Un problème d'histoire médiévale: Création et caractère du second Empire bulgare (1185). Bucureţiş „Cartea Românească" 1943, 93 с. (Institut Romain d'Études byzantines, nouvelle série № 2).—Рец. Revue d'histoire comparée XXIV, 1946, Nouvelle série IV, № 1—2, 161—163 (M. Gyóni); Balcania VIII, 1945, 243—248 (P. Panaitescu).

— La vie politique des Roumaines entre les Balkans et le Danube. Bull. de la Section historique de l'Académie roumaine XXIII, 2, 1943 189—201.

— Ethnographie et rôle militaire du thème de Bulgarie. Balcania. VI, 1943, 48—52.

— Le thème de Paristrion—Paradounavon (Paradounavis). Les origines. Le nom. Bulletin de la Section historique XXV, 2, 1944, 139—151.

— Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de la Bulgarie. Bucarest 1946, 193 с.

— Les frontières de l'ancien État bulgare. Mémorial L. Petit 1948, 4—14.

Banti L., Iscrizioni di Filippi copiate da Ciriaco Anconitano nel Codice Vaticano latino 10672. Ann. R. Sc. It. Atene XXII, 2, 1—8.

Barnea I., Chapiteaux à protomes de béliers de la Scythie Mineure. Balcania VII,2, 1944, 408—416.

Baynes N. — Moss H., Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization. Oxford 1948, 436 с.

Beaulieux Léon, J. Ivanov (некролог). RESl XXIV, 1948, 309—313.

Berciu D., Insemnări pentru preistoria peninsulei balcanice. Balcania II—III, 1939—1940, 435—452.

— Ein Problem aus der Frühgeschichte Südosteuropas. Balcania VI, 1943, 283—306.

Bernard R., Noutiles—Bulgare — карп — „ellébore" стратур—„amarante". RESl XXIII, 1947, fasc. 1—4, 160—163.

Bersanetti, G. M., Ancora su Menofilo, legato della Mesia Inferiore. Athenaeum, N. S. XIX, 1941, 144—148.

Berza M., La Mer Noir à la fin du Moyen âge. Balcania IV, 1941, 409—435.

— Byzantine Art in Roumania. London 1940, 18 с. и 65 табл. — Рец. AJA XLIV, 1940, № 4, 571.

Bettini Sergio, L'architettura bizantina. (Novissima enciclopedia monografica illustrata, 68). Firenze 1937, 68 с.

Bödey J., Rilai Szent Iván legendá jának magyar vonatkozásai. (Die ungarischen Beziehungen der Legende des hlg. Ivan von Rila). EPhK 64, 1940, 217—221.

— Les échos des guerres turco-hongroises dans la poésie populaire bulgare. Revue d'histoire comparée XXV, 1947, V, № 1, 56—68.

Bogdan-Damaini P., Diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV. Bucureşti 1938, 187 с. + IX табл.

Böhm Jaroslav, Původ Slovanů ve světle nové české literatury prehistorické. Otisk z časopisu Matice Moravské,Ročník 68, 1948, 3—23.

Boissin H., Manassès moyen-bulgare. Paris 1946, 130 с. Bibliothèque des Etudes Balcaniques VII.

— La traduction moyen-bulgare de la Chronique de Manassès. RESl XXII, 1946, 180—188.

Bonfante G., *Σαβάζιος*. Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves de l'Université libre de Bruxelles VII. New York 1944, 41—46.

Boškovič Djurdje, La sculpture de Dečani. La question du développement de quelques cycles iconographiques dans la sculpture médiévale de l'Italie Méridionale et de l'Occident. ACISB 6, 1940, 37—47.

Brătianu, G. I., Les origines du peuple roumain: les données archéologiques. Bucarest 1939.

— Un enigma e un miracolo storico: il popolo romeno. Bucarest 1942, 210 с.

— Origines et formation de l'unité roumaine. Bucarest, Institut d'historie universelle 1943, 359 с., 16 табл., 9 карти.

— Tradiţia istorică despre întemeierea statelor române. Bucarest, Institut d'historie universelle, 1945, 263 с.

Brătulescu Victor, Elemente profane in pictura religioasă. Bucureşti, Com. Monum. Istor. 1935, 20 с.

— Miniaturi şi manuscrise din Museul de artă religioasă. Bucureşti 1939, 168 с., LXX цв. табл.—Обнародвани са миниатюри и от славянски ръкописи.

Bréhier L., Les empereurs byzantins dans leur vie privée. RevH 188,1940, 25 с.

— Le Monde Byzantin. I. Vie et Mort de Byzance. Paris 1947, XXI+602 с. — Рец. BSl, X/1, 1949, 65—75 (Г. Острогорский); Acad. royale de Belgique, Classe des Lettres XXXIII, 1947, 219—224 (H. Grégoire); AntCl XVI, 1947, 217—219 (G. Garitte); Rev. de l'Hist. Eccl. XLII, 1947, 447—449 (J. Ricaud).

— Institutions de l'Emipire byzantin. Paris 1949, 631 с.

Brett, G. L., Formal Ornament on late Roman and early Byzantine Silver. PBS Rome XV (N. S. vol. II), 1939, 33—41. — Засяга и паметници от България.

British School of Arhaeology at Athens. Annual Report of the Committee for the Sessions 1944—1945, 1945—1946. Archaeology in Grecee 1939—1945 by T. J. Dunbabin. Отп. от JHS LXIV, 1944.—Съдържа сведения и за археологическата работа в България, Зап. и Изт. Тракия.

Broneer, O., The Lion Monument at Amphipolis. Cambridge 1941, XVII+76 с. — Рец. Archeologia I, 1947, с. 229 (E. K.).

Bulanda, Edward O., Kult Bogini—Matki w kulturach prehistorii i etnologii. Swąowit XVIII, 1939—1945, 1—10.

Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine XXVI, Bucureşti 1945, 324 с.

Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine XXVII, Bucureşti 1946, 102 с.

Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine XXVIII/1, Bucureşti 1947, 170 с.

Camariano Nestor, La chronique de la Morée sur les combats de Jean Assen avec les Latins. Balcania VII/2, 1944, 349—362.

Charanis P., The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century. Byzantion XVIII, 1946—1948, 69—83.

— Byzantine Studies in the United States during the War, and their Future. BSl IX, 1948, 342—354.

Childe Gordon, Neolithic black Ware in Greece and on the Danube. BSA XXXVII, 1936—37, 26—35.

Clercq Charles de, Dix siècles d'histoire byzantine (476—1461). Paris 1946, 103 с.

Colwell, Ernest Cadman — Willoughby, Harold R., вж. The Elizabeth Day Mc Cormik Apocalypse.

Condurachi E., Les monnaies attiques dans les Balcans. Balcania VI, 1943, 30—34.

— Frământări politice şi sociale la Istros in preajma anului 400 înainte de era noastră. Bulletin ştiinţific I, Nr. 2, 1949, 117—126.

Cormack, J. M. R., Royal Letters in Beroea. BSA XL, 1939—40, 14—16.

— Unpublished Inscriptions from Beroea. BSA XXXIX, 1938—39 (1942),94 — 98.

— Inscriptions from Beroea. BSA XLI, 1940—1945, 105—114.

— A Garland Sarcophagus in Beroea. BSA XLI, 1940—45, 115—116.

Csallány D., Szegedi avarkori sirleletek és hún-bolgár ivokürtök régészeti kapcsolati. ArhErt, ser. III, vol. VII, VIII, IX, 1946—1948, 350—359.

Daicoviciu C., La Transylvanie dans l'antiquité. Bucarest 1945, 269 c.

Dain A., L'extrait tactique tire de Léon VI le Sage. Fasc. 284 de la Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes. Paris 1942

Darkó E., Die Übersiedlung der Walachen vom Süden nach Norden der Donau. ИИД XVI—XVIII, 1940, 173—180.

— Le rôle des peuples nomades cavaliers dans la transformation de l'empire romain aux premiers siècles du moyen âge. Byzantion XVIII, 1946—1948, 85—97.

Daux Georges, Bulletin de l'Institut archéologique bulgare. RA, VI série, t. XV, 1940, 247—249.

Dawkins, R. W., The arrangement of Wall-Painting in the Monastery Churches of Mount Athos. Byzantina Metabyzantina. A Journal of Byzantin and Modern Greek Studies I, 1946, 93—105.

Deny J., Une inscription en langue protobulgare découverte à Preslav. REByz V, 1947, 235—239.

Diehl Ch., Les grands problèmes de l'histoire byzantine. Collection A. Colin. Paris 1943, 176 с.—Рец. ВИ 1946, кн. 10, 133—135 (Б. Горянов).

Diehl Ch., Oeconomos L. Guilland R. et Grousset R., L'Europe orientale de 1081 à 1453. Histoire générale, fondée par G. Glotzt. Histoire du moyen âge. Tome IX, 1-re partie. Paris 1945, 644 c.

Diehl Ch. — Marçais G., Le mond oriental de 395 à 1081. Histoire générale, fondée par G. Glotzt. Histoire du moyen âge. Tome III.

Dimitrov D., Les stèles funéraires en forme de médaillon dans la vallée de la Strouma moyenne à l'époque Romaine. ГСУИФФ XLII, 1945—46, 59 с.

— Nikola A. Mušmov. BSl IX,1948, 408. Некролог.

Dimitrov D. — Anguélov D., вж. Anguélov D. — Dimitrov D.

Dinsmoor, William Bell, Notes on Megaron Roofs. AJA XLVI, 1942, № 3, 370—372.

Dölger Franz, Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik. Archivum Europae Centro-orientalis VIII, 3—4, 1942, 315—342.

—Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München 1948, 363 с., 128 табл. — Рец. Irénikon XXII, 1949, 3, 333—335 (D. I. Doens).

Dölger Fr., Weigand E., Deinde A., Mönchsland Athos. München 1943, 303 с.

Duda H., Balkantürkische Studien. Wien AkSb 226 Bd. 1. Wien 1949, 144 с., XII табл.

Dunbabin, T. J., Archaeology in Greece 1939—1944, вж. British School of Archaeology at Athens. Annual Report of the Committee for the Sessions 1944—1945, 1945—46.

Dujčev Ivan, Italienische Kultureinflüsse in Bulgarien während des 17. Jahrhunderts. Südost—Forschungen, V année, 4-e livraison, décembre 1940, 813—822.

— Überlieferungen über die Genuesen aus Bulgarien. Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa, IV année, 1940, Nr. 3, 170—175.

— Die bulgarische Geschichtsforschung während des letzten Vierteljahrhunderts (1918—1942). Südost—Forschungen VII année, décembre 1942, livr. 3—4, 546—573.

Durry M., Sur une monnaie de Philippes. REA XLII, 1940, 412—416.

Dvornik F., Byzantium and the North. The Diffusion of Greek Culture. The Geographical Magazine I/3, 1946.

Dyggve Ejnar, A Sarcophagus Lid with a tricliniarch. Collections of the Ny Carlsberg Glyptothek III, 1942, 225—246.

— Recherches et explorations archéologiques danoises dans la péninsule des Balkans, en Egypte et dans le proche Orient. Le Nord VI, 1943, 133—164.

Eckert Georg, Die Jürüken in Zentral-Mazedonien. Buletinul institutului Român din Sofia I, 1941, № 2, 561—566.

Edson Charles, Cults of Thessalonica (Macedonica III). The Harvard Theological Review XLI, № 3, 1943, 153—204.

— Notes on the Thracian Phoros. ClPhil XLII, № 2, april 1947, 88—105.

— Philip V and Alcaeus of Messene. ClPhil XLIII, № 2, 1948, 116—121.

— The Tomb of Olympias. Hesperia XVIII, 1949, № 1, 84—95.

Eisner Jan, Les origines des slaves d'après les préhistoriens tchèques. RESI XXIV, 1948, 1—4, 129—142.

Elian Al., Die byzantinischen Studien in Rumänien. Balcania V/1, 1942, 33—78.

— Les études byzantines en Roumanie 1939—1945. BSI IX, 1948, 393—405.

The Elizabeth Day Mc Cormick Apocalypse. Vol. I. A Greek Corpus of Revelation Iconography by Harold R. Willoughby; Vol. II. History and Text by Ernest Cadman Colwell. Chicago, University of Chicago Press 1940, XXXVIII+602 с. и LXXII pl.; XIII+170, V pl. — Рец. AJA XLIV, 1940, № 2, 278—279.

Emerit Marcel, Les derniers travaux des historiens roumains sur la Dacia. REA XLI, 1, 1939, 57—64.

Emerson William and Van Nice, Robert L., Haghia Sophia, Istanbul: Preliminary Report of a recent Examination of the Structure. AJA XLVII, 1943, № 4, 403—436.

Emerson W. — Grabar A. Вж. Grabar A. и Emerson W.

Every G., The Byzantine Patriarchate, 451—1204. London 1947, 212 с. — Рец. ИИД XXII—XXIV, 1948, 520—522 (Д. Ангелов).

F. A., Numismatique byzantine et archéologie des lieux saints. Au sujet d'une monnaie de l'impératrice Eudocie. Mémorial Louis Petit 1948, 78—94.

Feyel M., Paul-Émile et le synédrion macédonien. BCH LXX, 1946, 187—198.

Florescu G., Monumenti antichi di Durostorum. Dacia IX—X, 1941—1944, 427—430.

Frolov A., Une inscription bulgare inédite (sur une croix pectorale). RESI XXI, 1944, 97—111.

— L'Église rouge de Perušica. BByzI I, 1946, 15—42.

Fromols, Un relief du „héros cavalier" thrace à Belfort. RA XXV, 1946, 229—231.

Frova A., Ghighen (Oescus). BMImpR XIII, 1942, 148—146.

— Lo scavo della missione archeologica Italiana ad Oescus. Bolletino dell'Istituto Nazionale di archeologia e Storia dell'arte XI, 1948, 1—41.

Fügedi E., Avarok és morva Szlávok (Avares et Slaves Moraves). ArchErt, ser. III, v. VII, VIII, IX, 1946—48, 312—318.

Gagov, J. M., Theologia Antibogomilistica Cosmae Presbyteri Bulgari (saec. X). Roma 1942, 195 с. — Рец. Irénikon XXII, 1949, № 3, 323. (D. T. B.).

Gaul, James N., Two Objects in the Plovdiv Museum, Bulgaria. Man XXXIX, 1939, 144—145 и 2 обр.

— The Vadastra Culture of the lower Danubian area: Some comments. Man XL, 1940, 68—73.

— Possibilities of prehistoric Metallurgy in the east Balcan Peninsula. AJA XLVI, 1942, № 3, 400—409.

— The Neolithic Period in Bulgaria. 1948, 252 с., LXIX табл.

Georgiev Vladimir, Die Träger der kretish-mykenischen Kultur, ihre Herkunft und ihre Sprache. II Teil. Italiker und Urillirier: die Sprache der Etrusker. Рец. — JHS LX, 1940, 99 — 100 (J. Fraser).

Giurescа Constantin C., Istoria românilor I. Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432). Bucureşti 1942, 605 с.

Goubert Paul, Religion et superstitions dans l'armée byzantine à la fin du VI-e siècle. Orientalia Christiana Periodica XIII, III—IV, 1947, 495—500.

Grabar André, L'art religieux et l'empire byzantin à l'époque des Macedoniens. Ecole pratique des Hautes-Etudes. Annuaire 1939—1940, 5—37.

— Cathédrales multiples et groupements d'églises en Russie. RESI XX, 1942, 91—120.

— Les Publications Françaises relatives à Byzance pendant les années 1939—1945. Byzantion XVII (American Series III) 1944—1945.

— Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chretien antique. Paris, Collège de France, 1946.

— Kondakov and the Treasure of Nagy-Szent-Miklós. BByzI I, 1946, 3—5.

— Un graffite slave sur la façade d'une église de Bucovine. RESI XXIII, 1947, кн. 1—4, 89—101.

— Bulgarie. Archéologie et histoire de l'art. RESI XXIV, 1948, 303—305.

Grabar A. — Emerson W., The Basilica of Belovo. BByzI I, 1946, 43—59.

Graf A., Die Tataren im Spiegel der byzantinischen Literatur. Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller. Budapest 1941, 77—85.

Grbić M., Ausgrabungen in Heraklea Lyncestis bei Bitolj in Südserbien. Bericht über den 6. intern. Kongress für Archäologie, 1940, 180—181.

Grégoire Henri, L'Origine et le Nom des Croates et des Serbes. Byzantion XVII, (American series III) 1944—1945.

— Cathares d'Asie Mineure, d'Italie et de France. Mémorial Louis Petit 1948, 142—151.

Gren Erik, Zu den Legenden von der Gründung Konstantinopels. Eranos XLV, 1947, 153—164.

Grivec Fr., De lingua palaeoslavica. Acta Academiae Velehradensis XVIII, 1947, кн. 1—4, 75—84.

— Sermo panegiricus in memoriam ss. Cyrilli et Methodii. Acta Academiae Velehradensis XVIII, 1947, кн. 1—4, 1—25.

— De nova editione operis vitae Constantini et Methodii. Acta Academiae Velehradensis XVIII, 1947, кн. 1—4, 89—91.

Guilland Rodolphe, Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Orientalia Christiana Periodica XIII, 1947, I—II, 168—194.

Guilland R., Diehl Ch., Oeconomos L. et Grousset R., вж. Diehl Ch.

Grousset R., Diehl Ch., Oeconomos L. et Gulland R. вж. Diehl Ch.

Gyóni Matthias, Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion (Archaisierende Volksnamen und ethnische Wirklichkeit in der „Alexias" von Anna Komnene). Archivum Europae Centro-orientalis IX—X, 1943/44, 83—188.

— L'oeuvre de Kekaumenos source de l'histoire romaine. Revue d'histoire comparée XXIII, 1945, Nouvelle série III, № 1—4, 96—180.

— Les études byzantines en Hongrie pendant la guerre 1939—1945. REByz V, 1947, 240—256.

— Skylitzes et les Vlaques. Revue d'histoire comparée XXV, 1948, VI, № 2, 155—173.

Hadrovics Ladislas, Le peuple serbe et son église sous la domination turque. Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée VI. Paris 1947, 168 c.

Hadžibegić Hamid, Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću. Glasnik Zemaljskog Muzeja v Sarajevo, nova serija 1947, sveska II, 139—206.

Halecki O., The Crusade of Varna, a Discussion of Controversial Problems. — Рец. Byzantion XVI (american series II) 1941—1942 (P. Charanis).

Hanse, Hasel D., Early Civilization in Thessaly. The Johns Hopkins University Studies in Archaeology, edited by D. M. Robinson, № 15, XI + 235. Baltimore 1933.

Havers Wilhelm, Neuere Literatur zum Sprachtabu. SbWienAk Philos.-hist. Klasse, Bd. 223/5, 1946, 210 c.

Holste Friedrich, Zur Bedeutung und Zeitstellung der „thrako-kimmerischen" Pferdegeschirbronzen. Ein Urnengrab von Steinkirchen. WPZ XXVIII, 1940, 7—32.

Hored Kurt, Donaulandische Einwirkungen auf die bronzezeitliche Keramik Siebenburgens. WPZ XXVII 1941, 83—95.

Houston, Mary G., Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume. 2. edition 1947.

Ionescu Gr., Byzance et l'architecture religieuse en Roumanie. Balcania VI, 1943, 307—332.

Ivanova-Mavrodinova Vera, La façade romaine d'une basilique paléochrétienne. ACISB 6, 1940, 253—256.

— Les fouilles du Musée National de Sofia à Preslav et à Pliska. BSI IX, 2, 1948, 315—323.

Jakimowicz Roman, Przyczynki do poznania ceramiki grodziskowej (Szkice prehistoryczne). — Contributions à la connaissance de la poterie slave. Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Wł. Demetrykiewicza pod redakcja Prof. D-r J. Kostrzewskiego. Poznan 1930, 340—362.

Jazdżewski K., Atlas to the Prehistory of the Slavs. Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis. Lodz 1948, 144 c., 20 табл.

Jenny, Dr. Wilhelm A., Zur Gefässdekoration des donaulandischen Kulturkreises. Eine form- und stilgeschichtliche Untersuchung. Mitteilungen der anthropologichen Gesellschaft in Wien LVII, 1928, 21—103 и 10 табл.

Jiga Caius, Südosteuropäische Probleme im Werke von Prof. M. Laskaris. Buletinul institului Român din Sofia I, 1941, № 2, 557—560.

Jirku A., Die ältere Kupfer-Steinzeit Palästinas und der Bandkeramik Kultur Kreis. Berlin 1941, 17 с., XI табл. — Рец. RA XXV, 1946, 96.

Jones, A. H. M., The Cities of the Eastern Roman Provinces. Oxford 1937, XV+577 с. и 6 карти. -- Рец. RA, VI série, t. XV, 291—292.

Kašanin Milan, L'art yougoslave. — Рец. Zeitschrift für Kunstgeschichte IX, 1940, 71—76 (Ph. Schweinfurth); Beaux-arts 1940, № 361, 109 (R. Cogniat).

Kazarov G., Kleine Funde in Bulgarien. AA 1938, 1/2, 157—159. — Рец. Dacia IX—X, 1941—1944 (D. Tudor).

— Neue Denkmäler zur Religionsgeschichte Thrakiens. Anz. Wien. Akad. d. Wiss. philos.-hist. Kl. XII—XV (1940), 106—112. — Рец. Dacia IX—X, 1941—1944, 563 (D. Tudor).

— Ein neues Denkmal zum Kult der donauländischen Reiter. Anz. Wien. Akad. d. Wiss. phil.-hist Kl. 1940, 25—30.

— Illyrisches. Zeitschrift für Namenforschung 17, 1941—42, 174.

— Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. — Рец. BMImpR XIII, 1942, 149 (A. Frova).

— Kleine Funde aus Bulgarien. ArchErt 1942, 249—251 и 1 табл.

— Archäologisches aus Bulgarien. Anz. Wien. Akad. d. Wiss. 79. Jahrg. 1942, 179—185.

— Archäologisches aus Bulgarien. Anz. Wien. Akad. der Wiss. 1947, № 24, 300—305.

Keramopoulos, A. D., *Περὶ τῆς φυλετικῆς καταγωγῆς τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων.* *Ἀθήνησι* 1945, 20 с.

Kerényi Andreas, Die Personennamen von Dazien. Budapest 1941 (Dissertationes Pannonicae, ser. I, fasc. 9). — Рец. Archivum Europae Centro-orientalis VIII, 1942, 3—4, 531—534 (J. Gronowski).

Klauser Theodor, Vom Heroon zur Märtyrerbasilika. Neue archäologische Balkanfunde und ihre Deutung. Bonn 1942, 26 с., 8 обр. — Рец. Archeologia I, 1947, 234—235. (E. Konik).

Köhler G., Die Schlachten von Nicopoli und Warna. Breslau 1882, 67 с. и 2 плана.

Kolias, G. J., *Ἡ παρὰ τὸ Βουλγαρόφυγον μάλη καὶ ἡ δηθεν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (895). Archeion thrace VII, 1940—41, 341—362.

Kondakov, N. P., The Treasure of Nagy-Szent-Miklós. BByzI I, 1946, 7—13.

Konidaris, G. J., *Ἡ θέσις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας ἐναντι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Τσιμισκῆ.* Praktika, 9, XII, 1943.

Konstantinidis M., 1. *Ἡ Μεσημβρία ὡς ἐπισκοπὴ, ἀρχιεπισκοπὴ καὶ μητροπόλις.* 2. *Ἡ Σωζούπολις ὡς ἐπισκοπὴ καὶ μητρόπολις.* Archeion thrace VI, 1939—1940, 21—24.

— *Ἐπιγραφαὶ Μεσημβρίας χριστιανικῆς ἐποχῆς.* Archeion thrace VII, 1940—41, 7—8.

— *Μεσημβρία τοῦ Εὐξείνου Πόντου,* t. I. Атина 1945, 173 с., 29 обр. — Книгата съдържа историята на колонията Месемврия, надписите (от M. Mitsos), монетите (от E. Varukha — Khristodoulopoulos) и визант. паметници (от G. Sotiriou).

Korošec J., Slovansko svetišče na Ptujskem gradu. Ljubliana 1948, 66 с.

Kostrzewski Józef, Prasłowianszczyzna, Zarys dziejów i kultury Prasłowian. Poznań 1946, 165 с. — Рец. Archeologia I, 1947, 216—220 (K. Majewski).

Kourilas E., Athos, la vie et les institutions monacales. La Croix I, 1947, 1—30.

Kozłowski Leon. Zarys pradziejów Polski poludniowo wschodniej. Lwow 1939, 104 с. — Рец. Archeologia I, 1947, 221—224 (K. Majewski).

Krahe Haus, Die Illyrischen Namengebung. Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissebschaft I/2, 167—225.

Krandjalov D., Les noms Cahul et Cogâlnic ne dérivent pas d'*Ογγλος.* BSl IX/2, 1948, 192—202.

Kyriakides St., *Σισίννιος στρατηγὸς Ἑλλάδος.* Archeion thrace VIII, 1941, 680—683.

— *Ἡ Θράκη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.* Archeion thrace XII, 1945—46, 49—64.

— *Βούλγαροι καὶ Σλάβοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Θεσσαλονίκη* 1946, 50 с.

— *Βυζαντιναὶ Μελέται,* VI. *Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ.* Salonique, 105, с. (Publications de la Société des Etudes Macédoniennes. Série philologique et théologique, 1).

Lamm, J. S. — Geijer Agnes, Orientalische Briefumschläge in schwedischem Besitz. Stockholm 1944, 45 с., 40 табл.

L'architecture balkanique avant et après les invasions à la lumière des découvertes recents. Comptes Rendus de l'Acad. des Inscr. et Belles Lettres 1945, 270—287.

Laszló G., Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn. Zeitschrift für Kirchengeschichte 59, 1940, 125—146.

Laurent V., La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade. Revue. Historique du Sud-Est Européen XVIII, 1941, 109—130. — Рец. Archivum Europae Centro-orientalis IX — X, 1943/44, 550—552.

— Le thème byzantin de Serbie. Balcania VI, 1943, 35—47.

— L'archevêque de Peć et le titre de patriarche après l'union de 1375. Balcania VII, 2, 1944, 303—310.

— Le patriarch d'Ochrida. Athanase II et l'Eglise Romaine. Balcania VII, 1945, 3—65.

— La Scythie Mineure fut-elle representée au consile de Chalcedoine. REByz III, 1945, 115—123.

— Une acte grec inédit du despote serbe Constantin Dragas. REByz V, 1947, 171—184.

— Aux origines de l'Eglise moldave: Le métropolite Jeremie et l'évêque Joseph. REByz V, 1947, 158—170.

— Un nouveau gouverneur de la Bulgarie byzantine, le géorgien Tzourbanélès. Bull. societatii numismatice române XXXVIII—XLI, 1944—1947, 7—15.

Lehr-Splawinski T., O pochodzeniu i praojczyznie Slowian. Prace institutu zachodniego № 2, 237 с. и 6 табл. Poznań 1946. — Рец. BN 1947, кн. 1, 110—116 (В. Пичета).

Lemerle Paul, Histoire de Byzance. Paris 1943, 128 c. Presses Universitaires de France.

— Le style byzantin. Paris 1943, 131 c., 48 табл. Librairie Larousse.

— Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Paris 1945, 2 тома, 568 с. — Рец. Analecta Bollandiana t. LXV, 281—282 (F. H.); REByz VI, 1948, 74—85 (Laurent V., La Macédoine orientale à l'époque byzantine à propos d'un livre récent).

L'Orange, H. P., Zur Ikonographie des Kaisers Elagabal. SymOsl XX, 1940, 152—159.

Louillet Da Costa, Y eut-il des invasions russes dans l'empire Byzantin avant 860? Byzantion XV, 1940—41, 231—248.

Macharonas, Ch. I., *Ἀνασκαφὴ παρὰ τὴν λίμνην τῆς Δοιράνης.* Makedonika I, 227—235.

Machek Václav, Essai comparatif sur la mythologie slave. RESl XXIII, 1947 кн. 1—4, 48—65.

Μακεδονικά. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Τόμος πρῶτος Thessalonica 1940, 656 с.

Manneville, Elisabeth de, Archéologie en Yougoslavie. Beaux arts 1939, № 348, 7.

Mano-Zissi G., Bericht über die Ausgrabungeu in Stobi. Bericht über den 6. intern. Kongress für Archäologie 1940, 591—593.

Manoff, J. A., Originа Gagauzilor, traducere dupa originalul bulgaresc de N. Batzaria. Bucarest 1939, 51 с.

Mansel, A. Müfid, Les fouilles de Thrace. I. Court aperçu sur les travaux exécutés dans la période comprise entre 1936—1939. Türk tarih kurumu, Belleten IV, 13, 1940, 115—139, обр. 20—59.

Marçais G. — Diehl Ch., вж. Diehl Ch. et Marçais G.

Marinescu—Himu M., Bibliografia clasica in Romănia. Revista clasică 11/12, 1939—1940, 304—336.

Mavrodinov Nicolas, Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. Budapest 1943, 232 с. — Рец. Archeologia I, 1947, 243—245 (K. Majewski); AntJ XXIX, 1, 2, 1949, 96—97 (E. Minns).

Mémorial Louis Petit. Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantine. Institut français d'Etudes byzantines. Bucarest 1948, 426 с.

Meritt B. D., Wade-Gery H. T. and Mc Gregor M. F., The Athenian Tribute Lists. Vol. I. Cambridge, Mass. 1939, 605 с.

Mertzios, K. D., *Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας.* Thessalonique 1947, 572 с.

Mijatev Krsto, Professor Gabriel I. Katsarov. Bulletin (Ministry of Information and Arts). Sofia 1946, № 25, 12—13.

Mikov Vasil, Karanovo, Bulgaria. Antiquity 1939, 345—348.

Milojčic V., South-Eastern Elements in the Prehistoric Civilization of Serbia. BSA XLIV, 1949, 258—306.

Minns, Ellis H., The Greek Insription on № 9 and 10 of the Nagy-Szent-Miklós Treasure. Senatne un Maksla 1938, № 1, 120—125.

— The Art of the northern Nomads. Annual Lecture on Aspects of Art Henriette Hertz Trust of the British Academy 1942. From the Proceedings of the British Academy. Vol. XXVIII. — Засяга и паметници от България.

Moisil Const., Antichităţi din Balcic. Bul. Com. Mon. Istorice VII, 1914, 27—31.

— Les tétradrachmes de Thasos et de la Macédoine I-ère et leur circulation en Dacie. Balcania VII, 1944, 3—22.

— Problema monetelor dace. Bulletin ştiinţific, t. I, n. 1, 1948, 19—27.

Moravcsik Julius, Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942. — Рец. Archivum Europae Centro-orientalis VIII, 3—4, 1942, 535—540 (M. Gyóni).

— I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Budapest 1942, 1943, 379 с., 327 с. — Рец. BSl X/1, 1949, 106—113 (J. Kabrda).

— Byzantine Studies in Hungary 1939—1945. BSl IX, 1948, 379—392.

Müller Valentin, Development of the „Megaron" in prehistoric Greece. AJA XLVIII, 1944, № 4, 342—348.

Mylonas George E., The site of Akropotamos and the neolithic Period of Macedonia. AJA XLV, 1941, № 4, 557—576.

Myslivec I., Umění byzantské jako projev jeho duchovního života. ACM XXXIII, 1946, 387—390; 427—432.

— Ikona. Praha, Vyšehrad 1947, 56 с.

— Une conribution à l'étude de genre dans l'art byzantin. BSl IX, 1948, 324—341.

Nandris Grigore, Documente românesti în limba slava din manastirile Muntelui Athos (1372—1658). Bucure ti 1937, 312 с.

Németh Gy., A magyar keresztè nység kezdete. (Les origines du christianisme hongrois). Budapesti Szemle, 256, 1940, 14—30.

Nestor J., Assises prehistoriques de l'unité carpatho-balkaniques. Balcania VII, 2, 1944, 333—343.

— Etude sur l'exploitation préhistorique du cuivre en Roumanie. Le dépôt de barres-colliers de Deva. Dacia IX—X, 1941—1944, 165—181.

Neustupný Jiří, Pravěk lidstva. Praha 1946, 578 с. — Съдържа и български работи.

Nicolaescu St., Cercetări arheologice. Străvechile clopote ale mănăstirilor Codmeana şi Cozia din timpul lui Dan Voevod şi Mircea Voevod. Bucureşti 1939, 9 с.

Nicolăescu-Plopşor, C. S., Antiquités celtiques en Olténie. Répertoire. Dacia XI—XII, 1945—47, 17—33.

Nikolăev V., Dov'è la tomba di Pietro Parčevič? Bulgaria V, 1943, 25—32.

Nicorescu Paul, Les basiliques byzantines de Dolojman. Bull. de la Section historique de l'Academie roumaine, XXV, I, 1944, 95—102.

Niemitz Fritz, Die Kunst Russlands. Baukunst, Malerei, Plastik vom 11. bis 19. Jahrhundert. Berlin 1940, 130 с. и 50 таблици. — Рец. BSl VIII, 1939—1946, 309—312 (J. Myslivec).

Nistor, I. I., Les établissements bulgares et gagaoutzes de Bessarabie. Bulletin de la Section historique XXV, 2, 1944, 234—237.

— Les relations entre Ochrida et l'Exarchat des „Plaiuri". Bulletin de la Section historique de l'Academie romaine XXVI, 1945, 162—163.

Nock Arthur Darby, A Cabiric rite. AJA XLV, 1941, № 4, 577—581.

Nosek Stefan, Le problème de l'origine des Slaves à la lumière de préhistoire. Swiątowit XIX, 1946—47, 1—178.

Obolensky D., The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism. Cambridge 1948, XIV+317 с.

Oeconomos L., Diehl Ch., Guilland R. et Grousset R., вж. Diehl Ch. и др.

Orlandos A., *Ἡ μητρόπολις τῶν Σερρῶν.* ABMH V, 1939—40, 153—166.

— Zur Kirche von Drenovo. BNJ XVI, 1939—43, 207—209.

Pagoulatos Sp., *Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τοῦ Νικηφόρου Α'* (805). *Ἀθήνησι* 1948, 34 с.

— *Οἱ Τσάκωνες καὶ τὸ περὶ τῆς Κτίσεως τῆς Μονεμβασίας Χρονικόν. Ἀθήνησι* 1947, 80 с. — Рец. BSl X, 1, 1949, 92—93. (P. Charanis).

Papacostea V., La Peninsule Balkanique et le problème des études comparées. Balcania VI, 1943, с. III—XXI.

Péchayre A., De l'Adriatique à la Mer Noire, Albanais et Bulgares. Ed'O XXXVII, 1938, 372—409..

Peek Werner, Heilige Gesetze. AM 66, 1941, 171—217.—Обнародва декрети и за трак. богиня Бендида.

Pescheck Christian, Streitäxte aus Bulgarien. WPZ XXVIII, 1941, 49—62.

Petrescu M., Dâmboviţa. Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique. Balcania VIII, 1945, 192—215.

Polách O., Církevne právni poměry ve středním Podunaji od rozšiřeni křestanstvi až do pádu Velikė Moravy. Acta Acad. Velehradensis XIX, 1948, 285—314.

— Kdo je autorem tak zv. „Bulharskė legendy". Acta Academiae Velehradensis XVIII, 1947, кн. 1—4, 53—70.

Popescu-Vâlcea G., Le problème de l'entrelacs et l'ornamentation des vieux manuscrits roumains. Bucureşti 1941, 13 с. + 4 табл.

P[opescu-] Vaidomir N., Contribuţiuni la istoria Românilor sud-dunăreni. Originea tracă a Macedonenilor preromani, 1943. 167 с.+3 карти.

Pray Georgius, Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu. Budae 1837, 2 f.+212 с.

Pulpea I., Episcopul Valentian de Tomis. Corespondenţa lui cu Papa Vigilius in chestiunea „celor trei capitole". Biserica Ortodoxa Română 65, 1947, 200—212.

Puech, H. Ch. — Vaillant A., Le Traité contre les Bogomiles de Cosmas le Prêtre. Traduction et étude. Paris 1945, 348 с.—Рецензия ИИД XXII—XXIV, 1948, 507—520 (Д. Ангелов).

Radu Andrei, Mănăstirea Kremikovski, ctitorie a lui Radu cel Mare. Buletinul institutului Român din Sofia I, 1941, № 2, 477—491.

Renaud Juliette, Le cycle de l'Apocalypse de Dionysion. Interprétation byzantine de gravures occidentales. Presses Universitaires de France, 1943.

Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité Romaine. 1940. RA VIe série, t. XVI, 1940, 201—287.

Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité Romaine. 1944. RA VIe série, t. XXII, 1944, 150—191.

Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité Romaine. 1946. RA XXVI, 1946, 171—254.

Rice, D. Talbot, The Origin of the complex Church Plan in Cyprus. BSl IX, 1, 1947, 86—96. — Засяга и Големия дворец в Плиска и Старата митрополия в Месемврия.

— Byzantine Painting and Developments in the West before A. D. 1200. London 1948, 29 с., 37 табл.—Рец. BSl X/1, 1949, 117. (A. Salač).

— Russian Ikons. London and New York 1947, 40 с., 16 цв. табл.

Ritter Hellmut, Zum Text von Ibn Fadlan's Reisebericht. Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd. 96, Heft 1, (NF. Bd. 21). Leipzig 1942, 98—126.

Robert Louis, Inscriptions de Bithynie copiées par Georges Radet. REA XLII, 1940 (Mélanges Radet), 302—322. — Засяга и надписа от Pizus.

— Monuments de Gladiateurs dans l'Orient Grec. Hellenica VII, 1949, 126—151.— Дава паметници и от нашите земи.

Robert Louis, Robert Jeanne, Bulletin épigraphique: Thrace, pays danubiens et côte du Pont-Euxin. REG LIII, 1940, 214—215; LV, 1942. 344—345; LVI, 1943, 341—342; LVII, 1944, 216—219;. LXI, 284—285, 1948, 137—212 (1—76). Отбелязва и български трудове по епиграфика.

Romanescu Marcel, Albizzi şi Paleologii. Hrisovul III, 1943, 75—101. — Засяга и родословието на българските царе.

— Argintăria la Bănăţeni şi Românià balcanici în veacurile XVI—XVIII. Revista istorică Română XI—XII, 1941—42, 95—133.

Rostovtzeff M., The Social and Economic History of the Hellenistic World. Oxford 1944, Vol. I—III, XV+1779 с., 112 табл. — Рец. ИстП III, 1946—47, кн. 2, 244—248 (Хр. М. Данов).

Roth F., Die Daker in Rumänien auf Grund der Bodenfunde. 1940, 223 с.

Runciman St., The Medieval Manichee· A Study of the Christian Dualist Heresy· Cambridge University Press 1947, 212 с· — Рец. BSl X, 1, 96—102 (A. Solovjev); English Hist. Rev. 62, 1947, 553 (C. Jenkins); Theology 50, 1947, № 330, 467—469 (G. Every).

— Byzance et les Slaves, Byzantium. Вж. Н. В. Baynes.

Russu J. J., Monumente sculpturale din Durostorum. Anuarul Institutului de Studii Clasice III, 1936—1940 (1941), 174—199.

— Thracica. Note onomastice II. Anuarul Institutului de Studii clasice III, 1936—40 (1941), 153—159.

— Miscellanea Dacica. I. Tribul „-sensioi". II. Interpres Dacorum. III. Constantin cel Mare „Dacicus". Anuarul Institutului de istorie naţională XI, 1946—47, 398—415.

— Religia geto-dacilor. Zei, credinţe, practici religioase. Anuarul Institutului de Studii clasice V, 1947, Cluj, 61—137.

— Thracica. Notes d'épigraphie et d'onomastique thrace. ГНАМПл I, 1948, 57—59.

Saceradoţianu Aurelian, Liste de Suverani. Imperiul Oriental, Imperiul Otoman, Grecii, Românii, Bulgarii, Sârbii, Ungarii, Polonii, Ru ii. Hrisovul I, 1941, 141—191.

— Despre circulatia monetară la Români in evul mediu. După documente. Hrisovul III, 1943, 5—34.

Saria B., Die Inschriften des Theaters von Stobi. Wiener Jahreshefte XXXII, 1940, Beibl. 5—34.

— Die römische Wasserleitung von Neviodunum. Serta Hoffilleriana 1940, 249—256.

Sauciuc-Săveanu Th., Archäologische Grabungen im alten Kallatis. Bericht über den 6 intern. Kongress f. Archäologie 1940, 350—355.

— Callatis; VIIIe rapport préliminaire. Fouilles et recherches des années 1937—1940. Dacia IX—X, 1941—1944, 243—347.

— Une découverte d'orfèvrerie ancienne dans l'antique Callatis. Balcania VII, 2, 1944, 392—396.

Scerbakivskyj V., La situation géographique de la ville de Gelone d'Hérodote. Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. Dr Włodzimierza Demetrykiewicza pod redakcją Prof. Dr J. Kostrzewskiego. Poznań 1930, 265—286.

Schapkarefi, Iwan Klimentoff, Die bulgarisch-byzantinischen dynastischen Beziehungen der Palaiologenzeit. 1259—1453. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philos. Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München. София 1946, 145 с. (дактил.).

Schüller Hilda, A Nagyszent-Miklósi aranykincs ornamentikaja. ArchErt L, 1937, 116—131. С извлечение на немски: Zur Ornamentik des Goldschatzes von Nagyszent-Miklós (217—226).

Schwartz Jacques, *ΚΟΥΝΘΙΑ*: Scythie ou „Gothie". Bulletin de la Société d'archéologie Copte XII, 1946—47, 17—23.

Schweinfurth Philippe, Die byzantinische Form. Ihr Wesen und ihre Wirkung. Berlin 1943, 162 с.+126 табл. — Рец. Revue d'histoire comparée XXIV, 1946, NS IV, № 1—2, 163—165 (A. Tóth).

Sergejevskij Dimitrije, Arheološki nalazi v Sarajevu i okolici. Glasnik Zemaljskog Muzeja v Sarajevo, nova serija 1947, sveska II, 13—50.—Засяга и паметници от България.

Simonyi Dezső, Slawische Burgwälle. Archivum Europae Centro-orientalis VIII, 3—4, 1942, 486—503.

Slatineanu Barbu, Ceramica românească. Bucureşti 1938, 232 с., LIX табл.

Slawski F., Bulgaria-dzieje i piśmiennictwo w zarysie. Kraków 1947, 42 с.

Smith, E. Baldwin, The Megaron and its Roof. AJA XLVI, 1942, № 1, 99—118.

Sotiriou G., *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία. Ι. Χριστιανικὰ κοιμητήρια. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχιτεκτονική.* Athena 1942, XXIV+519 с. — Рец. BCH LXVI—LXVII, 1942—43, 318—319 (R. Demangel). — Засяга и български паметници.

Stamoules M., *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Θράκης.* Salonique 1940, 286 с. (*Θρακικά* XIV, 1940). — Рец. REByz 1948, 121—122.

—*Ἐπωνυμίαι Παναγίας ἐν Θράκῃ.* Thrakika XVIII, 1942, 222—226.

Stanislav Jan Dr., Najstaršie styky Slovákov s južnými Slovanmi. Acta Academiae Velehradensis XIX, 1948, fasc. 3—4, 257—261. Miscellanea in honorem Franicisci Xav. Grivec.

Stanisław Urbańczyk, Religia pogańskych Słowian. Kraków 1947, 90 с.

Stefan Gh., Monuments inédits de Noviodunum. Dacia IX—X, 1941—1944, 473—483.

— Noui monumente epigrafice relative la gladiatorii din Tomis. Bulletin ştiinţific I, 1948, 1, 29—38.

Stein Artur, Die Legaten von Moesia. Dissertationes Pannonicae, ser. I, fasc. 11. Budapest 1940, 138 c.

— Neues zu römischen Statthaltern von Thrakien. Serta Hoffilleriana 1940, 211—215.

Stéphen-Chauvet, A propos d'amulettes en os anthropomorphes. Bull. Soc. préhist. française XXXV, 1938, 445—448.

Stránsky Ant., Les ruines de l'église de St. Nicolas à Melnic. ACISB 6, 1940, 422—427.

Sulimirski Tadeusz, Die thrako-kimerische Periode in Südostpolen. WPZ XXV, 1938, 129—151.

— The Problem of the Origin of the Slavs. Journal of the Royal Anthropological Institute LXXV, I—II, 1945, 51—58.

Ivanka v. E., Griechische Kirchen und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn. Orientalia Christiana Periodica 8, 1942, 183—194.

Szeglédy K. — Harmatta J., Ibn Fadlan über die Bestattung bei den Wolga-Bulgaren. ArchErt VII—VIII—IX, series III, 1946—1948, 362—381.

Tăutu, Al. L., Residui di rito bizantino nelle regioni balcano-danubiane nell'alto medioevo. Orientalia Christiana Periodica XV, 1949, 41—70.

— The Great Palace of the Byzantine Emperors. London, Oxford University Press 1947, 108 c., 64 табл.

Townsend Gertrude, Some Greek Liturgical Embroideries. BMusFA XLII, 1944, № 250, 73—81.

Trâpcea, N. Th., Contribuţii la istoria Românilor din Peninsula Balcanică. Balcania V, 1942, 207—364.

Tsontchev Dim., (вж. Zoncev D.), Monuments antiques de la Bulgarie du Sud. RA VI série, t. XV, 1940, 202—209.

— Nouveaux monuments antiques de la Bulgarie. RA XXVIII, 1947, 23—30.

— Sceau de plomb nouvellement découvert de Nicéphore Ducas. RevNum V^e^ série, tome X, 1947, 132—133.

— Contribution à l'histoire du stade antique de Philippopolis. Materiaux pour l'histoire de Plovdiv II. Sofia 1947, 45 c., 52 табл. — Рец. ИстП IV, 1948, кн. 4—5, 591—593 (А. Алексиева).

Tsurkas Cl., Les premières influences occidentales dans l'Orient orthodoxe. Balcania VI, 1943, 333—356.

Tudor D., Ein Konstantinischer Meilenstein aus Dazien. Serta Hoffilleriana 1940, 241—247.

— Spätrömische Gürtelbeschläge aus Südrumänien. Dacia IX—X, 1941—1944, 513—519.

— Arderea cetăţii Sucidava. (L'incendie de la forteresse de Sucidava). Revista istorică română XV, 1945, 149—155.

— Sucidava III. Dacia XI/XII, 1945—47, 145—208.

Turdeanu Emil, Miniatură bulgară şi începuturile miniaturii române ti. Buletinul institutului Român din Sofia I, 1941, № 2, 395—452.

— La litérature bulgare de XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains. Paris 1947, 188 c.

Unbegaun, B. O., Les religions de l'Europe ancienne. Paris 1948, 468 c. — Introduction à l'histoire des religions, III.—За религията на старите славяни.

Váczy Peter v., Die Anfänge der päpstlichen Politik bei den Slawen. Archivum Eurapae Centro-orientalis VIII, 3—4, 1942, 343—404.

Vaillant A., Les dates dans la Chronologie de Constantin le Prêtre. BSl X, 1947—1948, 186—191.

Van der Meer, F., Majestas Domini: théophanies de l'Apocalypse dans l'art chretien (Etude sur les origines d'une iconographie spécial du Christ). Studi di Antichità cristiana, publicati per cura del Pontifico Istituto di archeologia cristiana XII, Città del Vaticano; Rome (Institut Pontifical d'archéologie chrétienne) et Paris, éd. Les Belles Lettres 1938, 546 c. — Рец. RA XXV, 1946, 114—117.

Van Nice, Robert L. and Emerson William, вж. Emerson W. and Van Nice, R. L.

Vasmer Max, Die Slaven in Griechenland. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.—hist. Kl. № 12. Berlin 1941. VIII+350 c. — Рец. Archivum Europae Centro-orientalis IX—X, 1943/44, 544—550 (M. Gyóni).

Vasilev Alexander, The Russian Attack on Constantinople in 860. The Medieval Academy of America, Cambridge, Massachusetts, 1946, XII+245 с.

Velichi, Constantin N., Documentele istoriei bulgare. Buletinul institutului Român din Sofia I, 1941, № 2, 593—600.

Velkov Ivan, An early Christian Basilica at Mesembria. BByzI I, 1946, 61—70.

Verdiani Carlo, Original Hellenistic Paintings in a Thracian Tomb. Preliminary Report. Excerpted from the Italian by Rhys Carpenter. AJA XLIX, 1945, № 4, 402—415.

Vernadsky George, Ancient Russia. Том I от A History of Russia by G. Vernadsky and M. Karpovich. New Haven, Yale University Press 1943, 435 с.+8 карти. — Засяга отблизо старата бълг. история. — Рец. ВИ 1946, кн. 4, 113—129 (С. Толстов).

— Byzantium and Southern Russia. Byzantion XV (american series I)1940—1941.

Vulpe Radu, L'activité archéologique en Roumanie: historique et bibliographie. Bucarest 1938, 27 с.

— Dobrogea meridională în antichitate. Cernăuţi 1938, 51 с. Отпечатък от Analele Dobrogei XIX, vol. II, 1938.

— Histoire ancienne de la Dobrudja. Bucarest 1938.

— Gerania, Cranea, Ekrenè. Balcania VI, 1943, 14—29.

Walbank, F. W., Philip V of Macedon. Cambridge 1940, XI+387 с. и 2 табл.

Whithemore Thomas, The Unveiling of the Byzantine Mosaics in Haghia Sophia in Istanbul. AJA XLVI, 1942, № 2, 169—171.

— Archaeology during the Republic in Turkey. AJA XLVII, 1943, № 2, 164—170.

— On the Dating of some Mosaics in Haghia Sophia. BMetrMus V, 1946, № 1, 34—45.

Willoughby, Harold R. and Colwell, Ernest Cadman, вж. The Elizabeth Day Mac Cormik Apocalypse.

Wittek P., Notes sur la Tuhgra ottomane. Byzantion XVIII, 1946—1948, 311—334.

Xanalatos A., *Τὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμου εἰς τὴν Βαλκανικήν. Ἀθήνησι* 1945, 57 с., 40 карти.

Zakythinos D., *Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι. Ἀθήνησι* 1945, 102 с.—Рец. BSI X/1, 1949, 94—96 (P. Charanis).

— *Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλαδι.* Nea Hestia XXXVII, 1945, 485—490, 536—542.

— La Grèce et les Balkans. Athènes 1947, 111 с.

Zeiller J., Une primatie ephémère dans l'ancien Illyricum. Mémorial Louis Petit 1948, 423—426.

Zoncev D., (вж. Tsontschev D., Zontschev D.) I Ludi a Filippopoli e l'ubicazione dello stadio. BMImpR XIII, 1942, 141—146.

— Neuentdeckte Inschriften aus Südbulgarien. AB (WJh) XXXV, 1943, 109—120.

31 декември 1949.

Кр. Миятев и Мария Чичикова

БИБЛИОГРАФСКИ СЪКРАЩЕНИЯ

АИНМ	Археологически известия на народния музей, кн. I
БИБ	Българска историческа библиотека
ВВ	Византийский временник
ВДИ	Вестник древней истории
ВИ	Вопросы истории
ГАИМК	Государственная Академия истории материальной культуры
ГББИ	Годишник на Българския библиографски институт
ГНАМПл (ГНМПл)	Годишник на Народния археологически музей в Пловдив
ГНМ	Годишник на Народния музей в София
ГПНБМ	Годишник на Пловдивската Народна библиотека и музей
ГСУБФ	Годишник на Софийския университет — Богословски факултет
ГСУИФФ	Годишник на Софийския университет — Историко-филологически факултет
ЖМНП	Журнал Министерства Народного Просвещения
ИАД (ИБАД)	Известия на Българското археологическо дружество в София
ИАИ (ИБАИ)	Известия на Българския археологически институт в София
ИВД	Известия на Варненското археологическо дружество
ИГД	Известия на Българското географско дружество
ИЕМ (ИНЕМ)	Известия на Етнографския музей в София
ИЗ	Исторические записки
ИИД (ИБИД)	Известия на Българското историческо дружество
ИРАИК (ИРАИ)	Известия Русского археологического института в Константинополе
ИстЖ	Исторический журнал
ИстП	Исторически преглед
КС (КСИИМК)	Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры
Мсб (СбНУ)	Сборник за народни умотворения
Псп	Периодическо списание
РПНМС (РПр)	Разкопки и проучвания на Народния археологически музей в София
СА	Советская археология
СбАН (СбАНИ)	Сборник на Българската академия на науките
СЭ	Советская этнография
СпАН (СпБАН)	Списание на Българската академия на науките
ТГИМ	Труды Государственного исторического музея
УчП	Училищен преглед

AA	Archäologischer Anzeiger (притурка към JdI)
AAR	Analele Academiei Române
AB	Archäologisches Beiblatt (притурка към ÖJh)
AEM	Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn
ACISB	Atti Congr. intern. di studi bizantini
AJA	American Journal of Archaeology
AM	Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts, Athenische Abteilung
AntCl	Antiquité Classique
AntJ	Antiquaries Journal
ArchErt	Archäologiai Ertesitö
ArchHung	Archaeologia Hungarica
ARW	Archiv für Religionswissenschaft
BByzI	The Bulletin of the byzantine Institut
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
BIAB	Bulletin de l'Institut archéologique bulgare
BerRgK	Berichte der Römisch-Germanischen Kommission des Deutsch. archäol. Inst.
BJb	Bonner Jahrbücher
BMetrMus	Bulletin of the Metropolitan Museum of Art
BMusFA	Museum of Fine Arts Bulletin
BMImpR	Bulletino del Museo dell'Impero Romano
BullArchCom	Bulletino della Commissione archeologica comunale di Roma
BSA	Annual of the British School at Athens
BSl	Byzantinoslavica
BSHB	Bulletin de la Société historique bulgare
ByzZ	Byzantinische Zeitschrift
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
ClPhil	Classical Philology

CRAcInscr	Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Paris
CVA	Corpus Vasorum Antiquorum
DA	Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines
ED	Ephemeris Dacoromana
Ed'O	Echos d'Orient
EEBS	*Ἐπετερίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua
FOA	Formae orbis antiqui
GlMBosn	Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini
IGR	P. Cagnat, Inscriptiones Graecae ad res romanas pertinentes
JdI	Jahrbuch des Deutschen archaeologischen Instituts
JHS	Journal of Hellenic Studies
JRS	Journal of Roman Studies
ML	Roscher, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie
ÖJh	Jahreshefte des Österreichischen archaeologischen Instituts
PBSRome	Papers of the British School at Rome
PZ	Prähistorische Zeitschrift
RA	Revue archéologique
RE	Pauly — Wissowa — Kroll — Mittelhaus, Realenzyklopädie
REA	Revue des études anciennes
REByz	Revue des études byzantines
REG	Revue des études grecques
RH	Revue historique
RevNum	Revue numismatique
RLV	Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte
RM	Mitteilungen des Deutschen archaologischen Instituts, römische Abteilung
RESl	Revue des études slaves
SemKond	Seminarium Kondakovianum
SymOsl	Symbolae Osloenses
WienAkSb (SBAW)	Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften
WMBH	Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina
WPZ	Wiener Phähistorische Zeitschrift

La transcription des noms personnels et géographiques a été faite tout le long du Bulletin dans un alphabet latin officiellement adopté :

ă	se prononce comme u dans	c h u r c h (angl.)
c	„ „ „	ts, Z e i t (allem.)
č	„ „ „	tch, c e l l o (ital.)
g	„ „ „	g, guttural, g l o r i a (lat.), g e s u n d (allem.)
h	„ „ „	h, h o m o (lat.)
j	„ „ „	i très bref, r a i l l e r (fr.) T r a i a n u s (lat.)
š	„ „ „	ch, c h a s s e (fr.)
z	„ „ „	z, r o s a (lat.)
ž	„ „ „	j, j o u r n a l (fr.)

Дискусия за състоянието и задачите на българската археология

Във връзка с решението на Управителния съвет на БАН да се разгледа и обсъди в отделните институти на Академията състоянието и задачите на съответната наука, Археологическият институт устрои такова обсъждане на 21 февруари, на 6 и 13 март 1948 г. На заседанията, които се председателствуваха от председателя на БАН акад. Т. Павлов, присъствуваха ръководството и членовете на АИ, академици, член-кореспонденти, професори и др.

Член-кореспондентът на БАН, **П. Д. Димитров**, извънреден професор по археология в Университета направи следния доклад:

Състояние и задачи на българската археологическа наука

Българската археологическа наука, една от най-младите европейски науки, възникна веднага след освобождението на българския народ от турския феодализъм. Действително многобройните и разнообразни паметници на древността привличаха още от края на средните векове вниманието на чужденците антиквари и учени: Кириак от Анкона пропътува още в XV в. Егейска Тракия и отнесе в своите албуми много преписи на гръцки надписи; [1] Граф Луиджи Марсили беше първият, който в края на XVII век предприе научни разкопки на могилите у нас;[2] паметни ще останат и писмата и докладите на Тепляков,[3] с които той запозна в тридесетте години на миналия век руската общественост с археологическите богатства на българските земи, а известният френски археолог Алберт Дюмон,[4] който обнародва след едно пътуване из Тракия в 1868 год. своя знаменит доклад, с право си спечели името на основоположник на научните изследвания на древна Тракия. Чуждестранните пътешественици и учени, обаче, идваха в нашата страна, събираха материали за своята наука и си заминаваха. Действително и българските дейци от Възраждането не оставаха равнодушни към свидетелствата на миналото на нашия народ. Патриотизмът, съпроводен с романтизъм, отправяше техния поглед към останките на средновековните кули и замъци из Балкана, към развалините на древните поселения, свързани с богати легенди, в които народната памет беше запазила по някое зърно от историческа истина. И ние виждаме Раковски,[5] един от най-пламенните борци за свобода, да изследва паметници на българската древност, Найден Геров[6] напразно търси разрешение от турското правителство да прави разкопки, П. Р. Славейков[7] събира археологически материали за Палаузов, а Ст. Захариев[8] даже обнародва в 1870 год. и едно описание на Татар-Пазарджишката „кааза", първата историко-археологическа студия, написана от българин, която обхваща изследванията на един цял край. Но тези прояви на нашите възрожденци бяха само опити на любители. Силите на българската интелигенция бяха всецяло мобилизиран в борбите за освобождение, поради което научните интереси оставаха на втори план. И ето защо, когато на другия ден след освобождението потрябваха кадри за организацията на научния и културния живот на новата държава, оказа се, че такива липсват. Стана нужда да бъдат привлечени специалисти и от вън. И както в другите сектори на културния живот, така и в областта на археологията се притекоха на помощ учени от братските славянски страни. Те положиха основи и на българската археологическа наука.

Известният чешки учен, К. Иречек,[9] повикан още в 1879 год. в качеството на съветник, министър на просветата и особено като директор на Народната библиотека обиколи страната, изучи я от археологическа гледна точка и даде основните линии за развитието на българската археология и история. Особено значителна е обаче ролята на двамата братя чехи Херминтилд и Карел Шкорпил,[10] с името на които навеки е свързано не само изследването на Черноморското крайбрежие и въобще на североизточна България, но и развитието на цялата българска археологическа наука в течение на половин столетие. Най-после и първият директор на Народния археологически музей в София, отделил се като самостоятелен институт от Народната библиотека, беше пак чех, именно археологът Вацлав Добруски.[11] Нему се дължи организацията на музейното дело на първо време и издигането на народния археологически музей в София до положението на важен център за балканската археология. Интересът към старините нараства от ден на ден по цялата страна, безчисленият приток от паметници за сбирките на музея се усилва. За всичко това способствуват и редицата публикации на по-важните находки в „Сборника за народни умотворения“ и в „Периодическо списание“. Но интересът към археологическите паметници на българската земя се засилва и в чуждестранната наука.

Не само че чуждестранните периодически издания широко разтварят своите страници за археологическите съобщения и статии от България,[12] но и отделни учени предприемат експедиции и разкопки в нашата страна (Дегран, Ж. Сьор,[13] Е. Борман и Е. Калинка[14]). Но докато западноевропейските учени устремяваха своето внимание почти изключително към паметниците на античността, на руската наука се пада заслугата да постави началото на изучаването на културата и изкуството на българското средновековие и въобще на нашата византология. Разкопките в Плиска и Преслав от 1899 до 1905 на Руския археологически институт в Константинопол под ръководството на академика Феодор Успенский[15] имаха изключително значение за развитието на родната археология, тъй като те обогатиха нашите познания върху вещественатa култура на ранносредновековната българска държава. Пътуването на именития руски изкуствовед Феодор Шмид[16] по България в 1908 год. и неговият доклад, напечатен в Периодическо списание, кн. 21, 1909 год., стр. 411 под заглавие „Памятники болгарской старины“ откриха за първи път пред очудения поглед на младите български учени света на българската художествена древност от средновековието и епохата на възраждането.

Първото десетилетие на настоящия век отбелязва началото на нов период в историята на българската археологическа наука. Най-важният белег за това е появата на първите кадри от български специалисти. Това са млади българи, които са получили своето висше образование на Запад. Това обстоятелство е важно, защото ще окаже известно влияние за по-нататъшното развитие на нашата наука. В 1901 г. е назначен за директор на библиотеката и музей в Пловдив Борис Дякович,[17] който повече от 30 години ръководи този музей и го издигна на завидна висота по богатството на сбирките и тяхната уредба. В областта на праисторическата наука се ориентираха Атанас Чилингиров (починал твърде рано, през 1916 г.)[18] и Рафаил Попов[19] (поч. 1940 год.), който в същност може да се счита като истински създател на праисторическата наука у нас. Активно участие в живота на археологическите институти у нас вземат и Йордан Иванов[20] (поч. 1947 год.), и Васил Златарски[21] (поч. 1935 год.), които дават доста ценни приноси в изучаването на някои паметници на българското средновековие покрай своите специални историко-филологически теми. Лицата, обаче, които в това преходно време взеха най-живо участие в изграждането и организирането на българската археологическа наука и които в продължение на повече от 30 години даваха тон на тази наука са Гаврил И. Кацаров, Богдан Филов (наказан от Народния съд през 1945 год.), Андрей Протич, Никола Мушмов,[22] (поч. през 1942 год.) и Петър Мутафчиев (поч. през 1943 год.).[23] Гаврил Кацаров, демократ по

убеждение, зае от рано катедрата по стара история в Софийския Университет и се посвети главно на изучаването на най-древната история на нашите земи, като се издигна до положението на голям специалист-траколог, разбира се от буржоазен стил. Андрей Протич също така демократ, постави началото на художествено историческото изследване на нашите средновековни художествени паметници и на модерната художествена критика у нас, без да може да надделее формализма. Никола Мушмов остана до края на живота си скромен учен емпирик-дескриптивист, като постави в тези именно рамки основите на нумизматиката у нас. Богдан Филов, произхождащ от средата на господствуващата едра капиталистическа буржоазия, не можеше да не излезе на първи план в тази генерация на българските учени. Той проведе в изследванията си съответното идеалистично формалистично начало на западноевропейската буржоазна наука и по начало безкритичен, стана лесно проводник на теории, лишени от всяка строга научна обосновка, теории, които бяха изковани от чужди агенти с цел да повлияят на политическия мироглед на българския народ и да го отклонят от правилния път на неговото социално и политическо развитие. На Филова, още със завръщането му от странство през 1911 год. бе даден високия пост директор на Народния археологически музей. Той стана титуляр на катедрата по археология с история на изкуството в Софийския университет и едновременно директор на Българския археологически институт. От тези позиции той държеше в ръцете си като диктатор повече от 30 години цялото археологическо дело у нас и прокарваше своята класова идеология в българската археологическа наука. Единственият, който можеше да противопостави на тази идеология здравото марксическо начало, бе Петър Мутафчиев, който произхождаше от селската беднота и естествено можеше да бъде облъхан от идеите на социализьма. Това стана, обаче, само в ранните години на неговия обществен и научен живот. Зае мястото на уредник на средновековния отдел на Народния археологически музей в София през 1910 год., той участвува в първата световна война, след което отиде на специализация в Германия. Когато се върна от там и зае катедрата по византийска история, той бе вече преживял дълбок идеологически прелом и се нареди в лагера на антимарксистите и на великобългарските шовинисти.

Музейното дело почна да се развива бързо. В 1905 год. бе открит официално за публиката Народния археологически музей, който имаше вече три добре развити отдела: старовековен, нумизматичен и етнографски. От последния в 1906 год. се сформира самостоятелен етнографски музей. През 1909 год. в Закона за народното просвещение бяха вмъкнати някои постановления, отнасящи се до устройството на Музея и се създаде специален правилник. По този начин музейното дело най-после доби и известно юридическо оформяване. Сега в музея се развиваха четири отдела: античен, средновековен, нумизматичен и художествен. Определи се цензът на персонала и се създаде „Музеен комитет", който да разрешава общите въпроси, свързани с дейността на музея. В 1911 год. се обособи праисторическият отдел, а с издаването през 1911 год. на „Закона за старините" се учреди върховен държавен надзор и покровителство на старините, които легнаха в компетенцията на специална „Комисия за старините".[24]

Законът за старините даваше право да се откриват провинциални музеи при окръжните съвети, общините, читалищата, при духовните и военни учреждения и при археологическите дружества. И действително в скоро време изникнаха редица археологически дружества и музейни сбирки в страната. Интересът към българската старина добива в скоро време такова разпространение, щото днес ние можем да кажем, че почти няма селище, гдето поне в училището да не съществува малка сбирка от находки, произхождащи от близката или по-далечна околност на селището, съдържаща не рядко твърде ценни материали. Главно учителите и местната народна интелигенция са първите труженици в археологическата дейност на провинцията. Те

основаха археологически дружества, организираха в тях всичко по-будно и по пътя на личните си връзки с населението създаваха археологическите сбирки. Така възникнаха и се развиха като плод на дейността главно на отделни народни учители днешните богати провинциални музеи в Сталин, Видин, Търново, Шумен, Стара-Загора, Казанлък, Свищов и др. Главната заслуга на провинциалните археологически деятели се състои в това, че те пробуждаха сред местното население любов към историята и древностите, и го приучиха да пази и събира паметниците на тази древност. В това отношение с право е било заявено при дебатите по Закона за старините от 1911 год., че това, което не могли да направят в течение на двадесет години Министерството на народното просвещение и неговите органи и Университетът, това сторили неотдавна основаните археологически дружества.[25] В 1910 год. в Търново била свикана първата конференция на археологическите дружества в страната. Още тук се очертали централистичните стремежи на софийската колегия от специалисти. Провинциалните труженици, обаче, смело отстоявали, както там, така и по-късно при други случаи, самостоятелността на своите дружества и музеи. При онази политическа обстановка и при особения дух, който се насаждаше от официалната наука, тази автономия имаше голямо значение. Тя даде възможност на някои от провинциалните деятели, като например на братята Шкорпил, в дни на най-тежки изпитания за нашата наука да подържат в своите изследвания истински научни и прогресивни теории.

От всичките археологически дружества, разбира се, по своето централно място, обединяващо всички специалисти от столицата и сравнително добре субсидирано от Столичната община, Софийското археологическо дружество прояви необикновено голяма жизненост. Основано в 1901 год., то разви особено голяма дейност след 1908 год., когато начело застана проф. Г. Кацаров. В 1910 год., то издава първото специално българско археологическо списание „Известия на Българското археологическо дружество", предприема редица изследвания на терена, поставя началото на специална библиотека, така че в 1921 год. то можеше вече с специален закон да се преустрои в Български археологически институт. То завеща на института седем тома от своите Известия, както и няколко други монографии.[26] Основаването на Българския археологически институт съвпада с редица други преобразования в нашите висши учебни и научни институти, които имат не по-малко значение за по-нататъшния развой на българската археология. В Историко-филологическия факултет на Софийския университет бе основана по онова време специална катедра по археология с история на изкуството. Също така биде поставено началото на специалността класическа филология с преподаватели Ал. Балабанов и известните като епиграфи Д. Дечев и В. Бешевлиев. Тогава се учреди и катедрата по византинистика с титуляр П. Мутафчиев. При катедрата по стара история бе създадена доцентура, възложена на Янко Тодоров. Сега вече Софийският университет можеше да пристъпи към подготовка и на кадри по археология. Малко по-късно при Богословския факултет се създаде катедра по християнска археология с преподаватели Иван Гошев и Кр. Миятев. Благодарение на дейността на Гошева при Синода бе създаден богат и добре подреден църковно-исторически музей. Най-после, по това време и в музея се явиха някои млади научни работници, като праисторика Васил Миков, класическия археолог Ив. Велков, византинистите Кр. Миятев и Вера Иванова, както и малко по-късно Никола Мавродинов, работещ в областта на историята на изкуството. Реорганизирани по този начин Българския археологически институт, Народният археологически музей и Университетът, попълнени с нови кадри, можеха вече да предприемат задружно изследването едновременно на повече и по-значителни обекти от различни епохи. И действително, когато през 1934 год. бе организиран в София IV международен конгрес по византология,[27] на многобройните участници на конгреса можеха да бъдат показани не само интересни сбирки от паметници и произведения

на монументалното изкуство, средновековна живопис и архитектура, но също така и резултатите на една значителна научно-изследователска дейност. Тази дейност се отразява съвсем ясно не само в редицата статии на българските археолози, печатани в чуждестранните списания, но също така и в значителната книжовна продукция на самите научни институти. Така например, до периода на втората световна империалистическа война Институтът издаде 14 тома „Известия на Българския археологически институт“ като продължение на Известията на Археологическото дружество, една поредица от монографии под надслов „Материали за историята на София“ 12 тома, „Художествени паметници на България“ с успореден текст на български и чужд език — 4 тома, „Популярна археологическа библиотека“ — 4 книги, „Отделни трудове на Българския Археологически институт“ 2 тома, „Фонд Пловдивска област“ 3 тома и „Материали за историята на Пловдив“ един том. Народният Музей в София издаде 7 тома Годишници и освен това 24 обемисти монографии. През това време и провинциалните музеи и археологически дружества се опитаха да създадат свои публикации. Успяха Пловдивската Библиотека и Музей, който издаде 12 тома Годишници, и Варненското археологическо д-во, което можа да пусне няколко книги от своите Известия. Някои от останалите музеи се задоволиха с обнародването само на годишни отчети.[28]

Резултатите от тази полувекозна дейност на българските археолози може да бъде резюмирана по епохи така:

Палеолит. Изследванията върху културата на палеолита, са в зародиша си у нас. До сега са открити само на едно място, именно в дилувиалните пластове на т. н. Малка пещера при Дряново културни следи от края на стария палеолит т. е. от младия Мустериен.[29] Други пет находища, от които най-значително е пещерата Темната дупка при Карлуково,[30] дадоха значителен материал, кремъчни и костни оръдия, принадлежащи на културата на ориняшкия човек. Опитите да се даде една картина на живота на обитателите на нашите земи през тази епоха се дължат на Р. Попов.[30а] Опитът да бъде построена една миграционна теория за появата на ориняшкия човек на юг от Дунава от към Трансилвания,[31] е прибързан и не почива на никакви доказателства.

Неолит. Несравнимо по-многообразен и по-разнообразен е материалът от неолитната култура у нас. 31-[а] Обаче една строга научна класификация и хронология и досега не е достигната. От многобройните находища са разкопани само незначителен брой и то почти само сондажно. Така, че когато преди известно време при разкопките на голямата праисторическа могила при с. Карановo, Новозагорско се проникна в по-дълбоки пластове, извадиха се такива материали, които сринаха до основи всички построения правени до сега по отношение хронологията на неолитните паметници. Новите изводи са следните: между 3000 и 2600 год. пр. н. е. западната част на Балканския полуостров принадлежи на един културен кръг с характерен белег лентеста керамика и стара рисувана керамика. Втор културен кръг от 2600 до 2200 обхваща земите на югоизточната част на Полуострова и стои в тесни връзки с част от Егейските острови и Западна Мала Азия. През третия период от 2200 до 1900 нашите земи добиват нов културен облик, характерен белег на който е рисуваната с графит керамика. По този начин те се свързват с Западна Украйна. През това време в Западна България цъвти култура с разнообразни по форма и снабдени с две дръжки съдове, някои от които са украсени с врязани меандри, червена охра или бяла паста.[32] Трябва да се отбележи, че тази схема, както и различните миграционни хипотези, свързани с нея почиват на изследванията само на един незначителен сектор на Каранозската могила, която е огромна и която в останалите сектори сигурно ще крие нови изненади, следователно, всички изводи са още преждевременни. Като извънредно важни проблеми пред изследвачите на неолита в България стоят: отношението на нашата неолитна култура към Триполската култура

в Украйна,[32а] към неолита на Западната част на Полуострова и Средния Дунав и най-после към неолита на Егейския басейн и Мала Азия.[32б] От досегашната изследователска дейност на нашите праисторици в областта на неолита има едно важно постижение, именно на картата са нанесени голям брой от праисторическите находища.[33] По своя характер селищата от младокаменната епоха могат да се разделят на три типа: Пещерни, до сега отбелязани 30 находища с характерна керамика за спирало-меандро-лентестия кръг; „Открити" неолитни селища (123 в северна България и 23 в Южна) край реките и изворите, в равнините и планинските места. Обилният материал, особено керамиката, показва близост също така с Западния Балкан и Македония. Най-после третият вид селища представят т. н. „Селищни могили", разпространението на които е ограничено в следния кръг: Североизточна България между Силистра и Горна Оряховица и долината на Камчия (отбелязани до сега над 130) и в Южна България между Анхиало и Елхово на изток и Пазарджик и Пещера на запад (отбелязани до сега над 90 селища). Материалът от селищните могили е извънредно богат и разнообразен и ни разкрива многобройни проблеми, които ще могат да бъдат разработени, след като се пристъпи към научно и системно проучване на селищните могили у нас.

Означеният горе трети период от 2200 до 1900 в същност отговаря на каменомедната епоха или енеолита. От най-горните пластове на нашите неолитни селища произхождат известен брой предмети от мед.[33а] Все пак, едно ясно обособяване на каменномедна епоха при сегашното хаотично познаване на фактическия материал е извънредно трудно. Още повече, че и в систематиката и типологията на материалите, приписвани досега на бронзовата епоха след последните находки от Караново настъпи пълно объркване. Множество форми на керамиката, които досега се отнасяха към бронзовата епоха,[34] бяха намерени в Караново под пласт с характерна неолитна керамика. Следователно и тук досегашните наши познания трябва да бъдат ревизирани. Проблемът за бронзовата култура трябва да бъде поставен отново в българската праисторическа археология, като за неговото разрешаване се излезе от системното стратиграфско и цялостно разкопаване на големи селищни могили. Във връзка с бронзовата култура у нас бе поставен въпросът и за културните връзки на нашите земи през това време с Унгария и Карпатската област от една страна и с Южна Русия от друга. Докато съществуването на такива връзки в първия случай се обосноваваше преди всичко на типологичното сходство на намерените у нас бронзови предмети единично или колективно (главно брадви) с предмети от Унгария,[35] повод да се постави проблема за културните връзки през това време с Южна Русия и Влашко дадоха откритите на някои места в Северна България могилни погребения с хокери, обагрени с червена охра, един обичай широко разпространен на север от Дунава чак до Южна Русия.[36]

Проблемът за трако-егейските отношения през бронзовата епоха е също така поставен в българската археологическа наука.[37] Известни отделни находки на бронзови предмети намират пълна типологична аналогия в егейската култура. Това са бронзовите мечове от Перущица и Карагларе и особено една бронзова двойна брадва от Семчиново, Пазарджишко. Ако, обаче, в горните случаи все пак може да се виждат импортирани предмети от юг, тъй като за сега това са само изолирани находки, с откритите при Мезек, Свиленградско[38], Лозенград[39], и Казанлък[40] куполни гробници, едната от които е с почти 21 метра дълъг коридор, се поставя сериозно въпросът за микенски традиции в късната тракийска гробна архитектура от края на IV в. пр. н. е. Свързването на своеобразния план на тракийските куполни гробници с долменната архитектура у нас, както се опитват някои да правят, за сега е твърде неубедително.[41]

За долмените в България, разпространени главно в областта на Странджа и Сакар, дълго време се мислеше, че както и долмените в другите области на Европа

те са строени през новокаменната епоха. Изследванията през последните години показаха, че нашите долмени, които са били първоначално покрити с могили, произхождат от желязната епоха, VII—V век пр. н. е.[42] Хипотезата, че долменната архитектура е пренесена от кимерийците през VII век е твърде интересна, но се нуждае от по-основно археологическо потвърждение.[43]

Когато преминаваме към въпросите, свързани с културата на нашите земи през желязната епоха, т. е. през първото хилядолетие до нашата ера, ние не можем да не се спрем на две важни проблеми: проблема за златното съкровище от Вълчи трън, Плевенско,[44] и проблема за паметниците от кубански тип, открити неотдавна у нас[45]. Съкровището от Вълчи трън е едно от най-значителните съкровищни находки, откривани у нас до сега. Състои се от пет съда от различна големина и форма и седем похлупака с високи луковидни дръжки, всички от масивно злато с обща тежест над 12 кгр. Съдовете се отличават с своите чисти и изящни форми, а похлупаците с орнаментацията си: предимно инкрустация с ниело. Съкровището, открито още през 1924 год. за съжаление и досега не е обнародвано по начин, подобаващ на неговата уникалност. То бе свързано най-напред с микенската художествена промишленост, днес някои го поставят в халщатската епоха. Другата проблема поставиха откритите в последните години няколко особени предмети: четири бронзови брадвички, украсени с животински глави и тела, една статуйка на елен и един амулет във форма на елен, които показват пълна аналогия с подобни паметници от Кубанската област.[48] Въпросът, по кой път и при какъв случай тези паметници се явяват в културата на Тракия, за сега стои открит. Несъмнено е само едно, че в началото на първото хилядолетие между нашите земи и Кавказката културна област са съществували някакви връзки.

Желязната култура, която и у нас се представя със двете си степени: халщатска и латенска, не е проучена. Материалите, с които разполагаме, произхождат главно от единични или случайни находки.[49] При това, докато за халщатската култура все пак, благодарение на проучванията на няколко некропола при Байлово, Дуванлий и другаде може да се каже нещо повече, за латенската нашите познания са още по-оскъдни. Причината за това е не само, че не са правени разкопки на малкото находища у нас с типични предмети на тази култура, но и че голяма част от находките от V до I век до н. е. принадлежи на чуждестранния импорт. През втората половина на халщатската епоха и през латенската епоха Тракия в широк смисъл на географското понятие търпи редица инвазии, които са отбелязани и в историческата традиция. От към устието на Дунава нахлуват скитите, които се настаняват в днешна Добруджа; по Черноморието и Егейското крайбрежие се настаняват гръцки колонисти, по някои места още от VIII в. пр. н. е. Югозападната част на Тракия от V в. насам е постоянен обект на македонския империализъм, докато най-после при Филипа тя бива включена в Македонската държава. Към III в. от северозапад нахлуват и келтите, които както, е известно, основават макар и не за дълго време свое царство с център Тиле. Тракия през латенската епоха е една важна проблема. В случая от голямо значение са надгробните могили, някои от които дават богат и извънредно ценен материал. Обаче и тук българската археологическа наука е още в своето начало. Защото за първи път с разкопките на могилния некропол при Дуванлий, Пловдивско, през 1929 год.[50] и при Мезек, Свиленградско, през 1931 год.[51] бяха проведени нарочни проучвания на този вид паметници. Трябва обаче да се отбележи, че и тук не бяха приложени напълно задоволителни методи и вниманието беше насочено изключително към гробовете с богати дарове, а по-бедните погребения, съдържащи обикновена керамика, бяха само отбелязвани мимоходом.[52] По този начин пред нас се откри картината само на блясъка, с който е бил обкръжен знатният слой на тракийското общество.[53] Находките от богатите могилни погребения, добити случайно или по научен път ни

поставят три важни проблеми в културно историческо отношение: проблема за тракийско-скитските културни връзки,[54] за силата на влиянието във вътрешна Тракия,[55] което са упражнявали гръцките колонии по крайбрежието и метрополията и най-после проблема за самобитната местна тракийска култура и изкуство. В много от могилните погребения бяха намерени отделни предмети, украси на колани и други апликации, които показват по своя стил голямо сходство със скитския зверинен стил.[56] Особено интересна е една находка от Гърчиново, Шуменско, представяща дебела бронзова плоча с релиефни стилизирани животни в класически скитски стил.[56] Това е случайна находка. Вероятно имаме работа с матрица за изчукване на релиефи върху тънки метални пластинки. Дали тези скитски предмети са импорт от Север или са работени от местни занаятчии е един въпрос, който бъдещите проучвания ще разрешат. Много интересни за нас са онези паметници (една пластинка от Панагюрище[57] и сребърния колан от Ловеч, Старозагорско),[58] релиефната украса на които представя груба, варварска имитация на гръцки първообрази. Няма никакво съмнение, че предметите ще трябва да се припишат на местното тракийско художествено производство. Главната съставна част на инвентара на разкопаните до сега богати могилни погребения се състои от импортирани произведения на гръцката художествена манифактура: богато украсени бронзови съдове, чернофигурни и червенофигурни вази и най-после изящни произведения на гръцката торевтика, които показват по безспорен начин дълбокото проникване на гръцката търговия чак до сърцето на Тракия.[59] Всички очаквания, обаче, бяха надминати с откриването на известната куполна гробница при Казанлък, стените на която са покрити с богата живопис. Стенописите от казанлъшката гробница, уникални за сега, откриват нова страница за историята на античната живопис от IV в. до н. е. изобщо и по-специално за културните отношения между вътрешна Тракия и гръцкия свят.[60]

Проучването на гръцките колонии по нашето Черноморско крайбрежие е още в зачатък. За големия културен просперитет на тези колонии говорят някои първокачествени произведения на скулптурата от VI и V век до н. е. (напр. надгробната плоча на Анаксандър от Аполония—Созопол).[61] Като се изключат обнародванията на отделни паметници на старото гръцко изкуство от нашите земи и опита да се използуват някои археологически паметници за написването на икономическата история на тези колонии,[62] може да се каже, че нищо друго не е направено за тяхното изследване в археологическо отношение. Предприетите от две години насам разкопки на античния некропол на старата Аполония са първия опит в това отношение.[63]

Въпросът за келтското влияние в нашите земи в предримско време се поставя във връзка с някои украси, произхождащи от могилните погребения.[64] Интересно е, че някои мотиви, характерни за келтския художествен кръг напоследък се откриха и върху надгробни плочи и то от много късна епоха, IV век от н. е.[65] И тук, обаче, проблемът е поставен и ще чака разрешение от бъдещите изследвания.

В сравнение с другите до сега споменати епохи епохата на римското владичество в нашите земи е проучвана с много по-голям интерес. Още по времето преди войните са правени археологически разкопки в Никополис ад Иструм и в Ескус. Обаче тези разкопки са имали иманярски характер. Както Народния археологически музей, София така и провинциалните музеи са препълнени с материали от тази епоха: керамика, произведения на златарството, дребен бронз, оброчни релиефи, надгробни плочи, архитектурни фрагменти и др. Огромна част от този материал е обнародван в български и чужди издания, но предимно дескриптивно и особено като извор за религиозните отношения в римска Тракия. За римската архитектура може да се спомене опитът да бъдат събрани архитектурните фрагменти от стара Сердика,[66] опитът да бъде възстановен форума в Никополис ад Иструм,[67] а едва напоследък излезе и една публикация върху римския стадион в Пловдив.[68] И по отношение на скулптурата от тази епоха едва в последните години се появиха сводове от едно-

родни паметници: напр. свода на оброчните релиефи на Тракийския конник,[69] на надгробните плочи от Северна България и Североизточна Македония и на римския портрет.[70] Но и в тях е отразен идеалистическия мироглед на западната европейска археологическа школа. Едва напоследък бе направен опит от известния до сега епиграфски материал да се извлекат някои изводи относно социалните движения в Римска Тракия.[71] В областта на живописта, като един уникален паметник трябва да се спомена стенописите на една гробница от Силистра, от IV век от н. е., която има голямо значение не само като паметник на късноантичната живопис изобщо, но и като извор за материалната култура на робовладелското общество в нашите земи във времето на неговия упадък.[72]

Преходната епоха от робовладелския строй към феодалния представя за българската археологическа наука дълбока блезна. Действително интересът към паметниците на старохристиянското изкуство не само че не беше малък, но се прояви и една необикновено голяма дейност и то на терена: бяха разкопани и обнародвани значителни старохристиянски храмове,[73] проучени бяха крепостните стени на Хисаря,[74] а също така основно и цялостно бяха изследвани стенописите от гробниците на старохристиянския некропол в София.[75] Обаче всичко това ставаше с оглед на значението, което се даваше на това изкуство като преход към изкуството на нашето средновековие, гдето особено след двадесетте години на настоящия век българската археологическа наука беше съсредоточила почти изключително своето внимание.

Възникването на българското средновековие се обясняваше предимно с приносите и взаимоотношенията на три културно-етнически елементи: елинистично-римския, славянския и прабългарския.[76] Нито дума, обаче, не можеше да става за обществено икономическия фактор като една от важните предпоставки на българското средновековие, като последица на класовите борби в залязващата робовладелска римска империя и в зараждащия се феодален византийски свят, в който българската държава се включи като неделима част. При това, под влияние на чуждата антиславянска пропаганда биде приписана без всякаква сериозна научна обосновка изключителна сила и значение на прабългарския, неславянски елемент в изграждането на ранната средновековна култура,[77] като останалите два елемента: елинистично-римския, дълбоко напоил с своите традиции нашите земи и особено неговия пряк приемник и продължител славянския,[77а] бяха почти съвършено пренебрегнати. При такива тенденциозни прояви ние ще си обясним, защо българската официална наука не направи нищо в продължение на дълги години до 9 септември за проучването например на ранносредновековната славянска култура на нашите земи.[78] През 1935 год. при Садовец, Плевенско биде открито ранно византийско селище, което, както изглежда е било разрушено към VII в. Поради намерените тук няколко фибули от т. н. готски тип, цялото селище бе обявено за готско[79] и бе повикана германска археологическа мисия, за да довърши разкопките. Забележително е, че се намериха наши учени, които побързаха да припишат някои от находките на твърде хипотетичната прабългарска художествена промишленост.[80] Не се намери обаче никой, който поне да постави въпроса дали някои от материалите открити в това селище не могат да имат отношение и към славяните, които тъкмо в това време бяха излезли на историческата сцена на юг от Дунава. Изобщо от двадесетте години на настоящия век цялото внимание на българската археологическа наука се насочи главно към политическите и културни центрове на ранната средновековна българска държава: Плиска,[81] Преслав[82] и Мадара.[83] Тук бяха изразходвани значителни средства, бяха съсредоточени почти всички кадри. Тук в същност българската археология излезе на терена, като бяха извършени обширни разкопки, доста добри, особено в Преслав. В продължение на повече от десет години тук се откри извънредно богат и ценен фактически материал, който беше обаче

съвсем тенденциозно и ненаучно обяснен. Една предвзета теза, подхвърлена най-напред от австрийския професор Йозеф Щриговски[84] и по-късно доразвита от унгареца Геза Фехер,[85] който имаше положението на чужд политически агент у нас, беше внушила у нашите учени идеята да търсят в паметниците на Мадара, Преслав и Плиска голямата култура на прабългарите, именно на туранските прабългари, донесена от тях от далечната им прародина в съседство със сасанидска Персия и едва ли не чак от Китай.[86] Създаде се теорията за сасанидските традиции в старото българско изкуство,[87] създадоха се теориите за съществуването на могъща прабългарска художествена индустрия.[88] Тези изводи на „чистата", „обективна" наука проникваха в цялата наша общественост и я тровеха. Прабългарското начало като по-висше, като носител и създател на държавническата идея, на културата едва ли не на целия европейски югоизток, се издигаше в култ и се противопоставяше на славянското начало като антидържавническо, анархистическо и низкокултурно. По този начин българската археологическа наука даде богат материал на реакционната и империалистична буржоазия за наслояването на антиславянски тежнения в нашата общественост.[89] Фактите, добити от нашата наука, обяснени тенденциозно, дадоха храна и за идеологията на зараждащия се тогава фашизъм в лицето на организации като Кубрат, Родна защита, Българска орда и др. В дъното на цялата тази пропаганда стоеше личността на Геза Фехер, който във една своя работа пише дословно: „От прабългарите научили славяните за пръв път какво нещо е отечество, държава, от тях научили, че никакви връзки, нито расови, нито езикови, не са толкова важни, колкото националната принадлежност. Тази сила действува и до днес и обяснява като естествен стремежът на всички българи да се обединят в една държава" (Култура на прабългарите, научно-популярно изложение, София, 1929 год., стр. 3). По този начин българската археологическа наука плати дан и на монархо-фашизъма в България, което е една логична последица на факта, че археологическата наука у нас се дирижираше от Филов, а той още в 1918 год. със статията си „Паметниците на нашето минало и тяхното политическо значение" (Списание Развитие, I, 1918 г., 503—527) постави българската археологическа наука в услуга на империалистичната българска буржоазия.[90] Все пак, трябва да се отбележи, че официалната теза срещна отначало колеблив, а по-късно по-енергичен отпор в някои макар и крайно ограничени научни среди.[91] Така, някои научни работници насочиха вниманието си специално върху елинистично-римската култура на късната античност и на епохата, предшествуваща създаването на българската държава, други пък, със своите изследвания поставиха въпросителна върху тезата за изключителната сила на влиянието на донесената от прабългарите източноазиятска култура върху културата на зараждащата се българска държава.[92] Така върху тази теория се появи пукнатина, тази пукнатина се яви още в сборника Мадара, I, 1929, 226, гдето Филов направи първото отстъпление по отношение на Мадарския конник, в който той призна, че трябва да се вземе предвид и местната еленистично-римска традиция. Новото тълкуване на прабългарските надписи показва значителното влияние на византийски езикови изрази и формули в езика на тези надписи.[93] Тезата на Баласчев—Шкорпил за трако-гетския характер на Мадарския конник, сметната на времето (1932 год.) като ненаучна,[94] сега вече можеше отново да бъде поставена на разискване, след като върху една от надписните колони на хан Омортаг бе открит релиефа на един истински тракийски конник.[95] В периода, обаче, от 1938 год. насам тезата за преобладаващата сила на маджаро-прабългарско-сасанидския елемент в културата на първото българско царство още повече се разклати.[96] Атакува се теорията за художествената индустрия у прабългарите,[97] отхвърли се окончателно прабългарския характер на известните валове в Добруджа и Бесарабия,[98] най-после предприетите нови разкопки в Плиска през 1939 год. установиха четири строителни периода, а в плана на Малкия дворец една първоначална форма с плана на античен

храм, което показва дългия исторически живот на Плиска,[99] името на която е славянско, преди издигането на прабългарските крепостни стени. Стана напълно ясно, че всички построения до тогава на българската археология в научно отношение са били напълно прибързани, тенденциозни и че обективното изследване ще изисква нови разкопки, водени научно, а освен това, като се вземат предвид и резултатите от проучванията на съветската археологическа наука върху културата на волжските българи.[99а]

Изобщо трябва да се изтъкне, че точно на славянската археология у нас се пада в бъдеще задачата да проконтролира и ревизира научните постижения на нашата средновековна археология и да проучи значението на културното наследство на античността в средновековния балкански славянски свят. Трябва да се отбележи, че след 9 септември всред нашите научни кръгове най-после се създаде интерес и към славянската археология. Това стана разбира се под императива преди всичко на новите политически и обществени събития. За засилването на този интерес допринесе обаче извънредно много и личния контакт, който се създаде в последните години между нашите учени и съветските учени, конкретно казано, посещението на академика Державин в нашата страна и експедицията на съветските археолози и етнографи през 1946 год. Създаде се даже и специална славянска секция при Българския археологически институт, която обаче се оказа твърде анемична, защото в продължение на три години не успя нито да мобилизира, нито да активизира нашите научни кадри в тази насока, нито да очертае планово задачите на славянската археология у нас. Тази задача изпълни създадената при БАН, във връзка с Славянския комитет в България, славяноведческа комисия начело с другаря академик Тодор Павлов, в средата на която и на археологията бе отредено съответното място и от средата на чиято дейност изхожда и настоящият доклад.

Напълно формалистично българската археология се отнесе и към археологическите паметници на нашето късно средновековие. Действително, бяха проучени множество църкви и техните стенописи,[100] бяха обнародвани миниатюрите на някои важни средновековни български ръкописи.[101] Обаче, всичко се разглеждаше от гледище на изкуствоведческата наука, а не като извор за материалната култура на нашето средновековно общество.[102] Така например, не бе разкопано и основно проучено нито едно от многобройните крепости-градища, което не само би хвърлило светлина върху въпроси от византийската и средновековната българска отбранителна система, но би извадило на бял свят огромен материал за проучването на материалната култура на нашето средновековие, както показаха и резултатите от разкопките при Садовец през 1936—37 год.[103] Също така и значителните накити и украси в касите на нашите музеи, отнасящи се към средновековното златарство и торевтика остават и до сега недостъпни за науката, понеже не се намери никой, който да започне тяхното проучване, а то би дало великолепни приноси към въпроса за културните и търговски отношения на средновековна България с близки и далечни страни. Най-после и на най-важния в методологическо отношение обект в археологията изобщо, на средновековната керамика не е обърнато също така никакво внимание, като се изключи, разбира се преславската декоративна керамика, която представя значително художествено постижение на нашите средновековни керамични работилници и която е проучена добре.[104] Ето, и пред нашата средновековна археология стоят необятни задачи. От нея чака нашата история тепърва помощ.[105]

От всичко казано досега се вижда, че българската археологическа наука, в течение на своето повече от 50 годишно съществуване успя с енергичността на своите малочислени кадри, при това поставени при много лоши материални условия, да натрупа обилен и извънредно ценен фактически материал. Ней обаче й липсваха истински научни методи, за да пристъпи към правилното научно отнасяне към този материал. Под влияние на западния идеалистичен мироглед опитите, които бяха на-

правени, не дадоха очакваните резултати. Със своя формализъм, българската археология се превърна в художествена археология от западен тип, всичко онова, което нямаше ранга на художествено произведение, биваше просто отминавано. По този начин се изпусна възможността да бъдат схванати и установени вътрешните сили на историческото развитие на народите, населявали нашата земя и затова археологията остана далеч от степента на историческа наука, а се превърна в едно формалистично-идеалистично изкуствознание. Българската археологическа наука, трябва да признаем, в продължение на своето повече от 50 годишно съществуване, прекара младенческия период от своето развитие и за това, неукрепнала, тя не можеше да не плати дан и на погрешната политика на буржоазната класа, която със своя великобългарски шовинизъм и империализъм водеше българския народ от катастрофа към катастрофа.

Днес, когато в българския обществен строй настъпи коренна промяна и се тръгна бързо към социализъм, българската археологическа наука не може да остане на онези позиции, на които я завари 9 септември. Ней предстои важната задача да се преустрои коренно, за да заеме припадащото ѝ се място в културния сектор на новото общество и в изграждането на идеологическия фронт на това общество. Народната власт на Народната република България се показа необикновено щедра и към нуждите на нашата археологическа наука. На тази щедрост и внимание българската археологическа наука ще трябва да отиде насреща като се превъоръжи преди всичко с новия, истински научен диалектико-материалистически метод, за да може да се издигне до положението на истинска историческа дисциплина, каквато е съветската археология. Концентрирайки своите сили, координирайки до крайна степен усилията на всички отделни институти в страната, българската археологическа наука ще може да тръгне с успех по пътя на плановото разрешение на проблемите, които лежат пред нея и които са толкова много и толкова разнообразни, но от различно значение за изискванията на даден исторически момент.

Пред нашата наука на първо място стои за разрешаване проблемът за ролята на славяните за създаването на културата на българската държава и изобщо на византийския свят. Трябва да се започне сериозно с проучването на славянската култура у нас. Разбира се, това ще трябва да стане по един определен път, като се имат предвид специфичните условия, които тази култура е имала тук за развитие. Славяните заварват на Балкана цветуща антична цивилизация, която не може да не е упражнила силно влияние и върху тяхната материална култура. Следователно, проучването на славянската култура ще може да стане само, ако паралелно се проучва и културата на нашите земи през късната античност. Главният проблем е как славяните са възприели античната култура, каква е тяхната роля и нейното запазване и трансформиране в културата на средновековното общество на Европейския Югоизток.

Заедно с това ще трябва напълно обективно да бъдат подложени на преоценка всички теории, свързани с прабългарската култура. За това, необходимо е да се съсредоточат много усилия върху двата важни обекта Плиска и Преслав, разкопките на които, водени обаче по най-модерен начин, ще ни доставят фактическия материал, от който ще се направят необходимите изводи. Проблемът Плиска-Преслав, най-важният в старата българска история, трябва да бъде разрешен в най-скоро време, за да бъде отнета „научната“ база на остатъците на хуноманията и славянофобията в нашето общество.

Важна и неотложима задача е и проучването по археологически път на нашето средновековие, историята на което се гради до сега изключително на писмените сведения на оскъдните домашни и чужди източници. Феодализмът в средновековна България ще бъде уяснен изключително по пътя на археологическото проучване на

многобройните средновековни замъци у нас с прилежащите в тяхното подножие селища и особено на старото Търново (Царевец).

Най-после, крайно необходимо е час по-скоро да се пристъпи към издаването на сводове от така пренебрегваните до сега предмети за всекидневно употребление и особено от произведенията на художествените заняти, които лежат дълбоко заровени в складовете на българските музеи.

В един перспективен план, безспорно, ще дойдат на свой ред и множество други проблеми; предвид, обаче, на изключителните времена, когато трябва да се ангажират огромни средства в необикновено голямата строителна политика на ОФ власт, когато кадрите от научни работници в археологията са ограничени, българските археолози ще трябва да подберат от огромния брой проблеми само онези, които са най-необходими за момента и от разрешаването на които зависи да бъдат подсилени някои идеологически позиции на днешния строй. По този начин българската археологическа наука ще се покаже като една наука, свързана с живота и ще получи своето място в строителството на Народната република България.

Забележки*

[1] P. Collart, Philippes, ville de Macédoine depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine. Paris 1937, 6, заб. 2.

[2] Д. П. Димитров, Археологическите изследвания на граф Луиджи Марсили из българските земи в края на XVII в. ГСУИФФ XLIII, 1946/47, 2 сл.

[3] M. Teplaekov, Rapport sur divers objets d'antiquités decouverts dans quelques endroits de la Bulgarie et de la Romélie. Nouvelles Annales des voyages XLVI, 1830, 161—173; М. Тепляков, Письма изъ Болгаріи. Москва 1833.

[4] A. Dumont, Rapport sur un voyage archéologique en Thrace. Dumont-Homolle, Mélanges d'archéologie. Paris 1892, 186 сл.

[5] Вж. напр. Българска старина, 104, 144; Показалец, 78; Речи о Асеню, 109, заб. 5.

[6] Из архивата на Найден Геров II, стр. 999, писмо № 1648.

[7] П. Славейков, Писма от П. Р. Славейков. Мсб кн. XX, 1904, стр. 42, писмо № 56.

[8] Ст. Захариевъ, Географико-историко-статистическо описаніе на Татар-Пазарджишкѫ-тѫ Каазѫ съ една хартѫ и таблицѫ на различны стары памятницы 1870, стр. 80.

[9] Вж. С. Покровскій, Пятьдесят лет болгарской археологіи. SemKond IV, 1931, 279 сл.; В. Н. Златарски, Дейността на д-р Конст. Иречек в България. Псп LXVI, 1905, 1—30; Летопис на Бълг. Акад. на науките IV, 1919, 65—110.

[10] За братя Шкорпилови вж. Златарски, Летопис БАН IV, 1919, 78—82; Г. И. Кацаров, Хермингилд Вацлавов Шкорпил. УчП XXII, 1923, 682—685; С. Андреев, Хермин Шкорпил у К. Шкорпил, Опис на старините в Черноморската област, II. София 1927, стр. VII—XVII; J. Stojanov, Карел Шкорпил и българската археологическа и историческа наука. Byzantinoslavica V, 1933—1934, 183—230; Карел Шкорпил, Прометей IV, 1939, кн. 1, 3—7.

[11] С. Покровскій, пос. съч., SemKond IV, 1931, 201; Т. Д. Г., Страница на починалите. ГНМ VII, 1942, 252 сл.

[12] Особено много материал е обнародван в BCH, AEM и др.

[13] G. Seure, A. Degrand, Exploration de quelques tells de la Thrace. BCH, XXX, 1906, 359—432; M. Collignon, Rapport sur les fouilles executées par M. Degrand dans la vallée de la Toundza, en Bulgarie. CR de l'Acad. 1901, 81—87 и 643—646; Degrand, CR de l'Acad. 1901, 553, 802.

[14] E. Bormann und E. Kalinka, Bericht über die archaeol. epigraphische Orientierungsreise nach Bulgarien. Sitz. Ber. der Wiener Acad. 1898, 21—24.

[15] Д. П. Димитров, Сто години от рождението на руския византинист академик Феодор Иванович Успенский. ИстП II, 1945—1946, 226—231; Б. Т. Горянов, Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении. ВВ I (XXVI), 1947, 83 сл; вж. и VIII Отчет на Българския археологически институт за 1928 г., 34 сл.

[16] Ф. Шмит, Паметниците на българската старина. Псп XXI, 1909, 312 — 450; Новыя веяния в археологической науке на Балканском полуострове. Журн. М-ва Нар. Просв. XXXIV, 1911, Летопис 1—29.

---

* Забележките са прибавени при печатането на доклада на чл.-кор. Д. П. Димитров.

[17] За делото на Б. Дякович вж. Юбилеен годишник на Народната библиотека в Пловдив 1925, 24 сл.

[18] За Чилингиров вж. И. В., Страница на починалите. ГНМ VII, 1942, 254 сл.

[19] Вж. Т. Д. Г., Страница на починалите. ГНМ VII, 1942, 258 сл.; И. Буреш, Рафаил Попов. ИАИ XIII, 1939, 297—301.

[20] Вж. К. Миятев, ИАИ XVII.

[21] П. Ников, Васил Н. Златарски. ИИД XIV—XV, 1937, 1—27 и там пос. лит.

[22] Срв. D. P. Dimitrov, Никола Мушмов (1869—1942). Byzantinoslavica IX, 1948, 408—409; Т. Д. Г., Страница на починалите. ГНМ VII, 1942, 260—261.

[23] В. Иванова, Страница на починалите. ГНМ VII, 1942, 261—262.

[24] Вж. Покровскій, SemKond IV, 1931, 281 сл.

[25] Пак там, 286.

[26] За Българското археологическо д-во в София вж. ИАД VII, 1919—1920, 129—131.

[27] Вж. ИАИ IX, 1935 и X, 1936.

[28] Напр. Отчет на археологическото д-во „Августа Траяна" в Стара Загора 1912—1914; 1915—1921; 1922—1924; Отчет на Разградското археологическо д-во I — 1920, II — 1924 сл.

[29] Р. Попов, Голямата и Малката пещера при Дряновския монастир. ИАИ XII, 1938, 333 сл.; Кратко ръководство по предистория. Уч. библ. № 278, 1943, 61 сл.; Garrod, Howe, Gaule, Popov в Bulletin of the American School of Prehistoric Research 15, 1939, 46—86.

[30] Р. Попов, Най-старите останки от човека в България. Родина I, 1938, кн. 1, 66—75; Пещерата Темната дупка, ново находище от палеолита в България. София 1931; За петото находище на палеолит у нас вж. J. Peterbok и J. Skutil, Belevo—Gebedže ein neuer paläolithischer Fundplatz in Bulgarien. Quartär III, 1941, 172—175.

[30a] Разбира се за периодизацията на Маркс и Енгелс не става никъде дума.

[31] Вж. В. Миков, Предисторически селища и находки в България. София 1933, 20.

[31a] В. Миков, цит. съч., 23 сл.

[32] В. Миков, Българските земи в края на неолитната епоха. ГСУИФФ XLIII, 1946—47, 15 сл.

[32a] Вж. напоследък Т. С. Пассек, Периодизация трипольских поселений. Материалы и исследования по археологии СССР X, 1949, 12.

[32б] Д. П. Димитров, Нов принос към въпроса за културните отношения на Тракия и Троя през втората половина на III хилядолетие пр. Хр. Беломорски преглед I, 1942, 184.; D. P. Dimitrov, Zweihenklige „Troianische" Tonbecher aus Südost Bulgarien. AA 1943, 14 сл.

[33] Вж. картата у В. Миков, Предисторически селища и находки в България.

[33a] В. Миков, Предисторическо селище до Криводол (Врачанско). Разкопки и проучвания I, 1948, 26—62; Г. Георгиев, Енеолитното селище до с. Колена, Старозагорско. Разкопки и проучвания I, 1948, 63—73; Миков, Предисторически селища и находки в България, 86 сл.

[34] В. Миков, Селищна могила от бронзовата епоха до с. Веселиново. ИАИ XIII, 1939, 194 сл.; ГПНБМ 1928—1929, 171—177; Селищна могила до Карановo. ИГД V, 172.

[35] В. Миков, Предисторически селища и находки в България, 93 сл.

[36] Р. Попов, Могилните гробове при с. Ендже. ИАИ VI, 1930—31, 112 сл.; В. Миков, Последни могилни находки. Сб. Мадара I, 1934, 429; Стари могилни гробове при Калугерица и Кюлевча. Сб. Мадара II, 1936, 3 сл.; Произход на надгробните могили в България. ГНМ VII, 1942, 18 сл.

[37] Revue internationale des études balcaniques III, 1937, 1 сл.; В. Миков, Предисторически селища и находки в България, 93 сл.

[38] ИАИ XI, 1937, 107.

[39] W. Hasluck, A Tholos Tomb at Kirk-Klisse. Ann. Brit. School at Athens XVI, 1910—11, 76—79,

[40] Original hellenistic Paintings in a thracian Tomb. AJA XLIX, 1945, 402—415.

[41] Вж. В. Миков, Произход на надгробните могили в България. ГНМ VII, 1942, 29 сл.

[42] В. Миков, Произход на надгробните могили в България. ГНМ VII, 1942, 25 сл. и цитираната там литература.

[43] В. Миков, Произход на надгробните могили в България, 31.

[44] ИАИ III, 1925, 230—233; Revue internationale des études balcaniques III, 1937—38, т. I—II, 3—6; J. Andrieşescu, Memoriile secţiunii istorie V, 3 série 1926; вж. Я. Тодоров, ИАИ IV, 1927, 285—288; P. Reinecke, Ein neuer Goldfund aus Bulgarien. Germania IX, 1925, 50—54; В. Миков, Предисторически селища и находки, 119 сл.

[45] Вж. Р. Попов, Култура и живот на предисторическия човек в България II, 27—29; В. Миков, Предисторически селища и находки, 143, № 53, обр. 102; ИАИ V, 1928—29, 306, обр. 167.

[46] Филов и други наши археолози, заслепени от великобългарски шовинизъм избързаха да обявят в тогавашната ежедневна преса и това съкровище за прабългарско. Филове, обаче, в първата си научна статия върху това съкровище в ИАИ III, 1925, изпадна в едно незавидно и даже компрометиращо за един учен положение, като в първата половина на статията си изтъкваше доводи, за да докаже прабългарския характер на съкровището, а във втората половина сочеше кои са мотивите то да бъде отнесено към бронзовата култура на Егейския свят. Едва в 1938 г. Филов се реши окончателно, но мълком да скъса с прабългарската теория и да възприеме като дата на Вълчитрънското съкровище края на II хилядолетие пр. н. е.; V. Pârvan, у J. Andrieşescu, Consideraţiuni asupra tezaurului dela Vâlci-Trân lângă Plevna, Bulgaria. Academia Română, Memoriile Sec. Ist., s. III, t. V, 1926, 1—42.

[47] В. Миков, Предисторически селища и находки 119, обр. 76.; P. Reinecke, Ein neuer Goldfund aus Bulgarien. Germania IX, 1925, 50—54.

[48] Вж. у В. Миков, Предисторически селища и находки, 143, № 53, обр. 102; Р. Попов, Култура и живот на предисторическия човек в България II, 27 сл.; В. Миков, Скални изображения от България. ИАИ V, 1928/29, 306, обр. 167.

[49] В. Миков, Предисторически селища и находки, 111, 153 сл.; Срв. R. Vulpe, L'âge du fer dans les régions Thraces de la peninsule ballcanique. Paris 1930, 3 сл.

[50] Филов, Надгробните могили при Дуванлий в Пловдивско. София 1934 г.

[51] ИАИ XI, 1937, 1 сл.

[52] Сам Филов признава в книгата Дуванлий, стр. VI сл.: „Възможно е приложените в Дуванлий методи да не са най-сполучливите и направените при тях наблюдения да не са изчерпителни". В същност колко несериозно и безотговорно се е отнесъл той към това първо начинание в нашата археология — нарочно разкопаване на могили, се вижда от следните негови изказвания: (пак там, стр. VI): „През 1929 и 1930 година разкопките се намираха под непосредственото ръководство на г-на д-р Ив. Велков, който през 1931 г. бе заместен от г-на В. Миков. Аз сам имах само общия надзор на разкопките, без да мога да присъствам по-продължително време на тях (к. н.). Гробниците в Голямата могила и в Лозарската могила бяха открити в мое присъствие и бяха изследвани непосредствено от мене. Сведенията за останалите гробници се дължат на непосредствените ръководители на разкопките, които водеха и съответния дневник". Значи той не е изпълнил най-елементарното правило при водене на каквито и да били разкопки, да присъства неотклонно при обекта, за да прави своите наблюдения. При все това Филов не се подвоуми да издаде под свое име резултатите от тези разкопки, като на истинските ръководители на разкопките Велков и Миков отреди място под своето име на сътрудници. Този начин на „сътрудничество" не е ли своего рода капиталистическо експлоатиране? И ако все пак при Дуванлий разкопките се извършваха от двама археолози, при Мезек Филов беше оставил за „ръководител" един основен учител, а сам той „наблюдаваше" от София и от време на време прескачаше до обекта. Вж. между другото и ИАИ XI, 1937, 6. За голямо съжаление този традиционен начин на разкопки се практикуваше нередко от музея не само през цялата Филова ера, по също така и след 9. IX. 1944 г.

[53] Съвсем антинаучен е изводът на Филов и на сътрудниците му в книгата Дуванлий, стр. 236, „че местното население трябва да е притежавало по това време значително благосъстояние", поради това, че в могилите са намерени голямо количество златни предмети. Ясно е, че тук има голямо недоразумение, тъй като златните находки от могилните гробове говорят само за благосъстоянието на едно малцинство от тракийското население, именно за благосъстоянието само на знатната управляваща робовладелска върхушка. За икономическото състояние на останалото население, ако се съди само въз основа на бедните погребения в халщатските и латенски некрополи трябва да заключим, че то е незавидно. Окончателното разрешение на този въпрос ще ни дадат проучванията на тракийските селища, които едва сега са в ход.

[54] Изводите на Филов, Паметници на тракийското изкуство. ИАД VI, 1916—18, 1—56; Denkmäler der thrakischen Kunst. RM XXXII, 1917, 21—75; Ein „skythisches" Bronzerelief aus Bulgarien. ESA IX, 1934, 197—205, както и изказванията на Ростовцев във връзка с тракийските паметници в зверилен стил трябва да се подложат на преценка, като се привлекат и редица нови находки от този характер.

[55] Характерни са в това отношение куполната гробница в Казанлък и нейните стенописи, AJA XLIX, 1945, 402—415, и находките от разкопките при с. Копринка, Казанлъшко, (необнародвани).

[56] ESA IX, 1934, 197—205; N. Fettich, Der Skythische Fund von Gartschinowo. ArchHung XV, 1934, 11 сл.

[57] Вж. ИАД VI, 1916—1918, табл. III; RM XXXII, 1917, 40, обр. 25; G. I. Kazarow, The Cambridge ancient History, табл. III, 69.

[58] И. Велков, Сребърен колан от с. Ловеч, Старо Загорско. ИАИ VIII, 1934, 18 сл.

[59] Ср. M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Hellenistic World, I. Oxford 1941, 111 сл.

[60] Вж AJA XLIX, 1945, 402—415,

[61] Срв. моята статия „Нови наблюдения върху плочата на Анаксандра от Аполония (Созопол)" ГСУИФФ XXIX, 1942—43, 1 сл. Въпреки откритието, което направих, именно незабелязаните от никого до тогава следи от по-стар релиеф на гръбната страна на плочата, все пак тази моя студия има чисто формалистичен характер. Израстнал в школата на западната археологическа наука, аз тогава не бях в състояние да използувам това мое откритие, за да направя богати исторически изводи, каквито бих направил сега с помощта на диалектико-материалистическия метод.

[62] Срв. Хр. М. Данов, Из древната икономическа история на западното Черноморие до установяването на римското владичество. ИАИ XII, 1938, 185 сл.

[63] Н. Мавродинов, Ив. Венедиков, Т. Иванов, Цв. Дремсизова, Г. Михайлов, Аполония на Черно море. Разкопки и проучвания II. Изд. на Нар. археол. музей в София. Н. серия № 2, 1948.

[64] P. Jacobsthal, Einige Werke keltischer Kunst. Die Antike X, 1934, 17—45.

[65] Една надгробна плоча от Чеканчево, Новоселско, вж. Д. П. Димитров, Надгробните плочи от римско време в Северна България, табл. XXXII.

[66] С. Н. Бобчев, Сердика. Материали за изучаване топографията, устройството и архитектурата на града. София 1943 г., с. 70.

[67] С. Н. Бобчев, Nicopolis ad Istrum, снимки и опити за реставрации. ИАИ V, 1928-29, 56 сл.

[68] D. Tsontchev, Contributions à l'histoire du stade antique de Philippopolis. Sofia 1947, 41 с.

[69] G. I. Kazarow, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. Budapest 1938.

[70] Д. П. Димитров, Особеностите на римския портрет в Тракия и Македония. ГСУИФФ XXXIX, 1942—43, 1—22; Портретът върху античните надгробни плочи от римско време в Североизточна Македония. ИАИ XIII, 1939, 1—128; Надгробните плочи от римско време в Северна България. София 1942, 1—114. И в трите работи, въпреки, че се прави опит да се разграничи официалното изкуство от народното, а също и да се проникне до производствения процес, все пак резултатите са незадоволителни, защото и трите работи се отличават с голо-емпирическия си характер, стигат до хронологизация и формалното изследване на паметниците, без да могат да дадат научно обяснение на установените промени в историческия процес. Събраният от мен материал, изследван с помощта на диалектико-материалистическия метод би бил осмислен исторически и би дал прекрасни резултати.

[71] Д. П. Димитров, Революционни брожения в Тракия и Мизия през римската епоха. ИстП III, 1946—47, 35 сл.

[72] A. Frova, Pittura romana in Bulgaria. Roma 1943.

[73] Вж. В. Иванова. Стари църкви и монастири в българските земи (IV—XII в). ГНМ 1922—25, 429—582; вж. и библиографията в ИАИ.

[74] ИАД III, 1912, 99 сл.; Д. Цончев, Хисарските бани. ГПНБМ 1935—36, 91—128.

[75] К. Миятев, Декоративната живопис на Софийския некропол. София 1925, стр. 135. Вж. В. Иванова, Украса на гробница I намерена под сградата на Народната библиотека. ИАИ XIV, 1940—42, 242 с.

[76] Вж. у Филов, Старобългарското изкуство. София 1924, 1 сл.; Geschichte der altbulgarischen Kunst. Berlin 1932, 1 сл.

[77] Вж. Филов, Паметниците на нашето минало и тяхното политическо значение. Развитие I, 1918, 506; Старобългарското изкуство, 9; Geschichte der altbulgarischen Kunst, 6.

[77a] Съкрушителна критика на Филовото „Старобългарско изкуство" на времето направи Г. Баласчев. Минало III, 1920, кн. 10, гдето посочи ясно значението на античното наследство за старобългарското изкуство, обаче диктатурата на Филов се наложи и идеите на Баласчев не бяха подети дълго време от никого.

[78] Интересно е да се отбележи, че изобщо въпросът за проучването на славянска култура у нас не е поставян даже в такива програмни статии като тази на проф. Г. И. Кацаров под надслов „Задачи на българската археология", УчП XXVI, 1927, 552—563, четена на тържествено заседание на Българския археологически институт на 5 декември 1926 г. Също и в моята статия Sechzig Jahre Archäologische Wissenschaft in Bulgarien, Bulgaria Jahrbuch 1940—41 der deutschen bulgarischen Gesellschaft, 58 сл., аз не съм намерил даже за нужно да отбележа този пробел в развитето на нашата археологическа наука. През това време единствен, който се опита да постави сериозно въпроса за ролята на средновековния византийски свят е архитект А. Рашенов, Българска школа във византийски стил. ИАИ VI, 1930—31, 206—220. През 1938 год. К. Миятев в статията си „Из историята на старобългарската култура. Българи, славяни и Византия." Сборник През вековете, 67—96, изтъкна голямото значение на славяните в създаването на културата на ранносредновековната българска държава. А през 1941 г. Н. Мавродинов, в статията си Особености на нашата дървена архитектура. Родина III, кн. 4, 27, постави въпроса за славянския произход на старобългарската дървена архитектура.

[79] I. Velkow, Eine Gotenfestung bei Sadowetz. Germania XIX, 1935, 149 сл.; вж. Е. Э. Липшиц, Византийское крестьянство и славянская колонизация. Византийски сборник. М. 1945, 108 сл.; G. Bersu, A 6th century German Settlement of Foederati, Golemanovo Kale, near Sadowetz. Antiquity XII, 1938, 31 сл.

[80] Вж. Н. Мавродинов, Прабългарската художествена индустрия. Мадара. Разкопки и проучвания II, 1936, 187 сл.; Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. ArchHung XXIX, 1942, 191 сл.; Вж. и N. Fettich, Die Metallkunst der bandnehmenden Ungarn. ArchHung XXI, 1937, 287 сл.; Вж. резервата която правя в моята статия „Нов сравнителен материал към втория златен накит в Мадара", ИИД XVI—XVII, 1939, 192.

[81] Кр. Миятев, Крумовият дворец и други новооткрити постройки в Плиска. ИАИ XIV, 1940—42, 73—135; Ив. Моллов, Почиствания и проучвания в Плиска през 1930 и 1931 година. ИАИ XIV, 1940—1942, 69—71; P. Karasimeonoff, Neue Ausgrabungen in der Residenz von Pliska. ИАИ XIV, 1940—42, 136—168.

[82] К. Миятев, Разкопки на „Вътрешния град" в Преслав. ИИД XI—XII, 1931—32, 151—159; Разкопките в Преслав през 1930 г. ГНМ V, 1933, 189—220; Кръглата църква в Преслав. Изд. Народния музей София 1932, 282 стр.; Симеоновата църква в Преслав и нейният епиграфски материал. Бълг. преглед I, 1929, 100—124; Die Rundkirche von Preslav. ByzZ XXX, 1929—30, 561—567; вж. и Бълг. Мисъл IV, 1929, 360—369. Les dernières découvertes archéologiques en Bulgarie. La revue Bulgare I, Sofia 1929, № 3, 4, 57—60; Преславската керамика. Художествени паметници на България кн. 4. София 1936 г., 154 стр., 28 табл., Н. Мавродинов, Проучване на църквата в „Вънкашния град" на Преслав. ГНМ V, 1933, 223—228; В. Иванова, Проучване на църквата Гебе-Клисе. ГНМ V, 1933, 229—232.

[83] Мадара. Разкопки и проучвания, кн. I, София 1934, 448 стр., кн. II. София 1936, 274 стр. Р. Попов, Г. Фехер и Г. Кацаров, Мадарският конник. София 1925, 40 стр.; Г. Фехер, Мадарският конник: погребални обичаи на прабългарите. ИЕМ VI, 1926, 81—106; Прабългарски паметници при Мадара с принос към религията на прабългарите. ГПНБМ 1927, 145—164; Надписът на Мадарския конник. София 1928, 144 стр.; К. Миятев, Мадарският конник. ИАИ V, 1928—1929, 90—126; Мадара и Мадарският конник. БИБ III, 1930, кн. 1, 24—51: Старобългарски златен накит от Мадара, ИАИ IV, 1926—27, 14—26; G. Kazarow, Notes sur la sculpture rupestre de Madara. Recueil Th. Uspenskij I. Paris 1930, 87—91.

[84] J. Strzygowski, Amida. Heidelberg, 1910, 376, казва: „Българите сами донесоха в своята нова родина сасанидски образи и типове. Спомням си за релиефа на един конник на лов върху скалите на Мадара. Човек би помислил, че вижда пред себе си един от сасанидските релиефи на Naksch-Rusten". Тази идея, засягаща само Мадарския конник беше развита по нататък от унгарския археолог G. Supka в статията му Archaeologishe Randbemerkungen zu J. von Rohonyis Studie „Über die Bulgarien" Turan 1917, 325 сл.; В същност под маската на тази „обективна" буржоазна наука се криеше империалистичната политика на капиталистическата австроунгарска буржоазия, която чрез раздухването на велико-шовинистични настроения в един от славянските балкански народи, именно българския, искаше да го отдели и противопостави на останалите балкански народи и по този начин да разстрои един възможен балкански блок и да стъпи здраво на Балканите. Не е случайно, че този G. Supka е ученик от виенската школа на Strzygowski, не е случайно, че той в 1915 год. пише една специална статия в Österreich Monatschrift für den Orient XLI, 77—88, под заглавие „Kulturwissenschaftliche Voraussetzungen einer Orientextension Ungarns", в която между другото, сваля саморъчно маската на обективността на буржоазната наука, като по най-безочлив начин посочва целта на културната дейност на унгарската буржоазна капиталистическа наука: Programatisch liegt es der Monarchie am nächsten, dem allslawischen Vorstoss an Balkan einen Riegel vorzuschieben. Der latinische Gedanke bei den Romänen scheint hierzu nicht ganz genügend ausgereicht zu haben. Auch ist für die ungarische Monarchiehälfte der Gedanken eines Zusammengehens mit Bulgarien sympathisch. Das Zurückdrangen des Kyrillikums in diesem Lande, das neben des Rassenselbstgefühls, zu Gunsten der turkoaltaischen Grundlage ist hier das nächstliegende Ziel einer bewussten Kulturarbeit (стр. 87).

[85] Вж. по-долу, стр. 440.

[86] Г. Фехер, Паметниците на прабългарската култура. ИАИ III, 1925, 39, поддържа, че прабългарите „са взели и окопно-строителната си наука от същото културно богатство, а именно от хуните—наследници на китайската култура". Същото е в Les monuments de la culture protobulgare. ArchHung VII, 1931, 27 сл.; Вж. Ив. Велков, Плиска, столицата на българските ханове. Водач за старините. София 1930, 8. „Това строително изкуство българите научили от хуните, които били вкусили от китайската култура." От тук вече идеята за китайската традиция като факт, се разпространи и в учебникарската и популярна историческа литература, вж. напр. Ив. Пастухов, Българска история I, София 1942, 156: „Българите бързали да укрепят новозаетите места с ровове и с валове, които правели по подобие на китайските".

[87] Истинският създател на тази теория е Филов. Възприел тази идея от едно бегло изказване на Strzygowski, Amida. Heidelberg 1910, 376 и на G. Supka, Archaeologische Randbemerkungen zu J. von Rohonyis Studie „Über die Bulgarien". Turan 1917, 325 сл., той я разви като обхвана строителното изкуство в Плиска и приписваните на прабългарите произведения на художествените занаяти. Вж. L'ancien art bulgare. Paris 1922, 18 сл.; Старобългарското изкуство. София 1924, 5 сл.; Произхождението на старобългарското изкуство. Златорог X, 1929, 297 сл.; Les palais vieuxbulgares et les palais sassanides. Recueil Th. Uspenskij, Paris 1930, 80 сл.; Der Ursprung der altbulgarischen Kunst. ByzZ XXX, 1929—1930, 524 сл. Дълго време поддържник на тази теория беше и К. Миятев, вж. Изкуството на българите през IX и X в. БИБ I, 1928, кн. 1, 148—197.

Един от най-жарките привърженици на сасанидската теория е А. Протич, който не само я разви до крайност в своята статия „Сасанидската художествена традиция у прабългарите", ИАИ IV, 1926—27, 211—233, но я издигна до движуща сила за по-нататъшното развитие на средновековното българско изкуство. Вж. неговата статия „Югозападната школа в българската стенопис през XIII и XIV в." Сборник В. Златарски, София 1925, 300 сл. Тази теория основана изключително на формалистично отношение към паметниците, обяснявайки по един идеалистически метод явленията, не можеше да обясни най-важния въпрос, как прабългарите са запазили няколко века тези традиции през време на своята миграция, за да ги въплътят най-после тук в новата си родина в едно „ново" балканско изкуство.

[88] Вж. Кр. Миятев, Художествени занаяти у старите българи. БИБ I, 1928, кн. 1, 160 сл.; ИАИ IV, 1926—27, 14 сл. Най-чудното е, че същият автор, след като е определил златния накит от Мадара за прабългарски, се опитва да припише на прабългарската художествена промишленост и торквите от Шеремет, Шуменско (вж. Новооткрито старобългарско съкровище. ИАИ VIII, 1934, 230—253), които нямат абсолютно нищо общо по стил с мадарския накит. Пълна безотговорност и липса на чувство за мярка в своето увлечение по прабългарщината показа Н. Мавродинов, който в своите студии „Прабългарската художествена индустрия", Мадара. Разкопки и проучвания II, София 1936, 153 сл. и Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. ArchHung XXIX, 1943, 225 стр. с 50 табл. създаде една фиктивна прабългарска художествена промишленост, която със своето производство е заливала целия югоизточно-европейски и византийски пазар. Вж. критиката на тези студии в моята

работа „Днешното състояние на въпроса за прабългарския характер на златното съкровище от Надисентмиклош. ИИД XXII—XXIV, 1948 г.

[89] В сп. Българска военна мисъл, III, 1936—37, кн. 29—30, 634 сл. А. Самерджиев печати статия под надслов „Китайски сведения за старинното благородство на прабългарите", в която между другото казва: „Целта на нашия автор-сънародник е да подчертае благородството на нашите прадеди, поради тяхната старинност като народ, поради великите дела, извършени от тях, поради чутовните духовни качества, с които са били надарени, за да създадат империи по-големи от най-големите, съществували в миналото и днес. Епохата на хановете за българските шовинисти и фашисти бе най-светлата от цялата ни история. Така напр. в в. „Мир" XXXVI, 1930, бр. 8866 Хр. Г. Казанджиев пише статия под надслов „Епохата на хановете ни в историята и в литературата". Между другото той казва: „Мнозина считаха, че прабългарите са варвари, които не са имали никаква култура. Трябваше да се направят разкопките в Мадара, Плиска и Преслав, за да може науката да се добере до положителни данни и да израстне пълното величие на ханското господство в България... Едно щастие е за нас пребиваването на проф. Геза Фехер в България... Днес с положителност се знае, че епохата на хановете е пълна с култура, с величие, много по-голямо от величието, до което достигна отпосле България".

[90] Точно в надвечерието на разгрома на Добро Поле Филов пише горе означената статия, като между другото казва: „Особено в моменти като днешния, когато всички сили на страната са напрегнати, за да се осъществи обшонародния ни идеал, се чувствува най-много, че паметниците на нашето минало не са неща, които биха могли да интересуват само чудаци-учени, че те биха могли да се обърнат в едно силно оръжие за защита на нашата национална кауза." Авторът сочи как чуждите страни провеждат културна политика там гдето са се устремили да стъпят здраво икономически и политически. По-нататък, като изтъква, че въпросът за старото добългарско изкуство представя и интерес културно исторически добавя: „В същност обаче паметниците на най-старото българско изкуство показват, както се надявам да мога наскоро да изложа това по-подробно на друго място, че българите са се явили на Балканския полуостров със свое собствено вече високо развито изкуство, което носи чисто ориенталски характер и е било съвършено различно от византийското. Ако следователно те са успяли така лесно да обединят тукашните славянски племена в една силна държава, то това те са дължали не само на своята по-добра военна организация, а така също и на своята по-висока култура".

[91] Забележителна е острата критика на Г. Баласчев върху Старобългарското изкуство на Филов „Бележки върху изкуството в българските земи през средните и по-нови векове. Минало III, 1920, кн. 10, ч. II, 3 сл.; През 1932 г. Баласчев излезе със специална брошура „Старо-тракийски светилища и божества в Мезек, Глава Панега, Мадара, Царичина и другаде и тяхното значение. София 1932 г. в която между другото той нападна остро тезата на официалната археологическа наука за сасанидския произход на Мадарския конник, като възроди отново теорията за трако-римския произход на този паметник. В същата година и К. Шкорпил, изказа тезата за тракийския характер на Мадарския конник. Вж. Мадаро-могиловското плато. Byzantinoslavica IV, 1932, 122.

[92] Особено ярко против Фехеровата теза в това отношение излезе И. Сакъзов, Стопанството в средновековна България. БИБ II, 1929, т. III, 178 сл., който открито изтъкна неубедителността на Фехеровите доводи.

[93] W. Beschewlieff, Die byzantinischen Bestandteile der protobulgarischen Inschriften. ИАИ IX (Actes du IV Congrès intern. des études Byzantines), 1935, 269—272; *Κύριος Βουλγαρίας* bei Theophanes. ByzZ XLI, 1941, 295; Ив. Дуйчев, Към въпроса за византийските елементи в първобългарските надписи. ИИД XIX—XX, 1944, 188—189.

[94] Вж. напр. Кр. Миятев, Мадарският конник. ИАИ V, 1929, 98; Филов, Мадарският конник Мадара. Разкопки и проучвания I, 1934, 255, заб. 1.

[95] Вж. И. Велков, Археологически вести. ИАИ XIV, 1940—42, 265—266, обр. 358.

[96] Забележителна е статията на Кр. Миятев. Из историята на старобългарската култура. Българи, славяни и Византия. Сборник През вековете 1938, 67—96. Тази статия представя един значителен поврат не само в разбиранията на автора ѝ относно произхода на старобългарското изкуство, като изтъква творческото значение и на славянския елемент в създаването на средновековната българска култура, но и поставя много правилно проблемите на нашата средновековна археология. Особено ценно е органическото свързване и осмисляне на трите културно-етнически елементи, легнали в създаването на славяно-българската култура на средновековието, което Филов се мъчеше да направи в изданията на Старобългарското си изкуство, особено в немското издание от 1932 год., обаче без да може да превъзмогне механичното свързване на тези елементи.

[97] Вж. Д. П. Димитров, Нов сравнителен материал към втория златен накит от Мадара. ИИД XVI—XVII, 1940, 181—192.

[98] Крънджалов, Валовете в Добруджа и Бесарабия и прабългарската теория. ГСУИФФ XXIX, 1942—43, 158; Един „прабългарски" вал, който не съществува. ИИД XXI, 1945, 33—66; Характерна ли е бермата за „прабългарските" валове. ИАИ XV, 1945, 37—50.

[99] Вж. P. Karasimeonoff, Neue Ausgrabungen in der Residenz von Pliska. ИАИ XV, 1940—42, 136—168.

[99a] Вж. в моята библиография Byzantinoslavica IX, 1948, 371.

[100] Вж. A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie и там цит. литература; също и библиографията в ИАИ. Вж. и моя библиографски преглед в Byzantinoslavica IX, 373 сл.

[101] Вж. Филов, Миниатюрите на Манасиевата хроника в Ватиканската библиотека. София 1927, 86 стр., 44 табл.; Миниатюрите на Лондонското евангелие на Цар Иван Александра. София 1934, 56 стр., 139 табл.

[102] Така например Филов отделя от 78-те страници на текста на Миниатюрите на Манасиевата хроника 50 стр. за описание на миниатюрите, 15 стр. на въпроса за описанието, историята и датата на ръкописа, 8 стр. за техниката, стила и художествената страна на миниатюрите и само около 4·5 страници за тяхното историческо значение. При това тези няколко страници той използува предимно да обори твърдението на Стасов и др. учени, че в миниатюрите са намерили отражение етнографските особености на представените там народи. Идвайки обаче до заключението, че миниатюрите отразяват черти от военния бит и културата само на съвременното на миниатюрите общество, т. е. на българското общество през XIV в., той спира изследването си с думите: „Ние тук не можем да разглеждаме подробно всички въпроси, които стоят във връзка с костюмите и оръжията. Кратките бележки, които направихме имат само за цел да покажат, че миниатюрите биха могли да се използуват като документи за домашния и военния (к. н.) бит само на българите и то само за XIV в. но не и за другите народности, нито пък за по-раншните епохи. Стр. 28. Също и в Миниатюрите на Лондонското евангелие е отделено достатъчно внимание напр. за семейните отношения на царския двор, но за бита и културата, отразени в тези миниатюри не е казано нищо. Като се изключат Г. Баласчев, Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа. София 1902, стр. 80; Филов, Старобългарските царски одежди. Родина I, 1939, кн. 1, 5—11; J. Ivanoff, Le costume des rois païens bulgares d'après un manuscrit de la Bibliothèque Nationale de Madrid. Extrait des Procès-verbaux et Mémoires du Congrès International des Bibliothécaires et des Bibliophiles. Paris 1923, Paris 1925, 5—8; Le costume des anciens bulgares. Recueil Th. Uspenskij, Paris 1930, 325—333; Облеклото у старите българи. Родина III, 1941, кн. 3, 5—12; и Г. Фехер, Военното дело на прабългарите. София 1938, 162 стр.; Облеклото и оръжието на българската войска. София 1942, 60 стр., (последните две работи нямат почти никакво научно значение, авторът изхожда главно от маджарски материали, за да възстанови картината на българския военен бит, в което прозира ясно неговата тенденциозност). Трябва да се спомене тук особено интересната студия на К. Миятев, Царска корона в селска хижа. ИЕМ XIV, 1943, 15—48, в която авторът проследява някои особености на народното облекло въз основа на старобългарски стенописи.

[103] Вж. напоследък Е. Э. Липшиц, Византийское крестьянство и славянская колонизация. Византийски сборник 1945, 108; Могат да бъдат споменати някои кратки изследвания, съдържащи поскоро външни описания на крепости и калета: К. Шкорпил, Укрепления на първата българска държава в северна Добруджа, край Дунава и Черноморския бряг. ИИД XVI—XVIII, 1940, 525—535; В. Кецкаров, Укрепителната организация на България и Византия от VII—IX век. Родина II, 1940, кн. 3, 38—52; Ив. Велков. Разкопките на Момина крепост до Търново. ГНМ VII, 1942, 61—71; същият, Старото Търново, разкопките на Момина крепост през 1942—43. ИстП II, 1945, кн.1, 96—102; същият, Няколко тракийски и средновековни крепости по Средна Арда. ИИД XVI—XVIII, 1940, 70—78: Д. Цончев, Баткун, ИИД XIX—XX, 1944, 10—15; същият, Манастири и надписи на северните склонове на Родопите. ИАИ XV, 1946, 219—227; Т. Герасимов, Находки в развалините на ранновизантийското градище при с. Жеглица. ИАИ XV, 1946, 203—205; А. Рашенов, Крепостта при Мезек. ИАИ XI, 1937, 171—189.

[104] Настоящият доклад, който беше предназначен да бъде прочетен на конгреса на славистите в Москва през 1948 г. засяга много бегло въпросите свързани с нашето средновековно изкуство, защото на този въпрос трябваше да се отдели място в специалния доклад за Състоянието и задачите на изкуствознанието у нас.

След доклада станаха следните разисквания:

1. **Академик Т. Павлов**, председател на БАН (резюме):

В обществото, в което са ликвидирани противоположните класи, — критиката и самокритиката ще имат да изиграят роля на основен обществен закон. В това общество няма антагонистично-противоречиви интереси, но то продължава да се развива по пътя на противоречията. В социалистическото и комунистическо общество ще има противоречия, ще има борба между стари и нови идеи, но те ще се разрешават не по пътя на революциите, а по пътя на критиката и самокритиката. Тук не се касае за критикарство, а за нещо по-дълбоко. Събрали сме се да дадем отчет за състоянието на археологическата наука и новите задачи, които стоят пред нея. До 9 септември не всичко в нашата археология е било прогресивно, в служба на интересите на

народа, но не всичко пък трябва да се отрече. Преди 9 септември нашата археология отбеляза ред постижения. Много наши учени са дали огромно богатство от факти от праисторията и историята на нашия народ. Институтът издаде редица археологически трудове. Музеите, особено Софийският е извънредно богат, но материалите чакат своя майстор за цялостни обобщения. Археологията имаше претенции, че е научна. Науката е не само събиране на факти и сбор от отделни проучвания, а единство от система и метод, взети като субективно отражение на обективната действителност. Науката е средство за правилно обяснение на света и за по-нататъшното му изменение. Науката винаги трябва да бъде свързана с практиката, тя не може да разглежда нещата „обективистично", с олимпийско спокойствие. Както казва Ленин, една чаша има хиляди отношения и свойства, човек трябва да изследва тези свойства, които са във връзка с практиката му. Практиката е и изходно начало и определител на онова, което човек иска да познае. Не трябва да се смесва практика с практицизъм, както и партийност с партизанщина. За партийността сме в тоя смисъл, че археологията трябва да служи на народа, на славянството, на трудещите се. Тя не отрича обективните факти. Геза Фехер, разглеждайки културата на прабългарите, изрази партизанското си отношение към прабългарите, издигайки тяхното държавническо начало, а отричайки славянщината. Много археолози подкрепяха фашистката политика и един от най-видните й представители — Б. Филов предаде България. Той провеждаше и в археологическите си работи антибългарски, антиславянски теории. Но и най-сериозните ни археолози, какъвто е проф. Г. И. Кацаров, по отношение на Мадарския конник се съгласяват с него. Този Мадарски конник изигра нещастна роля в нашата археология. Нашата археология е страдала и страда от идеализъм в методите си, — всичко да се свежда към изследвания на живота и делата на царете, на великите личности, без да се изследва подробно как нещата са възникнали. Появиха се различни антинаучни теории, напр. сасанидската теория. Кр. Миятев в V т. на ИАИ се опълчва против сасанидската теория, прави опит да се изтръгне от нея. Обаче Мадарският конник продължава да стърчи в археологията и се идва до вулгарно шовинистични теории и идеи. Археологията трябва да бъде славянска, но това не значи, че трябва да се изследват само славянските веществени паметници. Касае се за научна славянска археология, при която трябва да се скъса с изключителното изследване на царете и да се обърне внимание на икономическото състояние на народа, на бита му, на оръдията, на облеклото, на борбите му, на социалните проблеми. В основата трябва да се постави икономическия фактор и тогава, разбира се, ще стигнем и до царете. Славяните наследиха тук култура гръцка, римска, тракийска и ние ще се интересуваме от нея, както и от бита на прабългарите, но не трябва да превръщаме последните в славяни. При това в епохата на новото славянско движение преди всичко трябва да се изтъкват фактите, които са сближавали, а не са разделяли славяните. Нашата археология разрешила ли е тези задачи? Археолозите трябва да кажат, какво не са постигнали, какво смятат да постигнат и как ще работят.

2. **Акад. Кр. Миятев**, ръководител на Археологическия институт:

Не ще се спирам върху историческата част от доклада, защото тя няма голямо значение за целта на нашата дискусия.

Много по-важно е изложението за състоянието на нашата археология, което Димитров разглежда от строго критично гледище. Трябва да се признае, че в това отношение Димитров е постигнал твърде много, макар че той се е намирал пред извънредно трудна задача да сгъсти една много обширна материя в тесни рамки, наложени му от основното предназначение на този доклад. Но аз намирам, че Димитров прави грешка, като използува един и същ доклад за две съвършено различни цели. Този доклад за конгреса в Москва, макар и съкратен, е може би по-обширен, отколкото трябва, за нас обаче, които сме се събрали тук да обсъдим

състоянието и задачите на българската археологическа наука обективно и искрено, за да установим нейните отрицателни и положителни страни и според това да изберем и правилен път, който трябва да следваме занапред, този доклад, струва ми се, е недостатъчно пълен и недостатъчно изяснен в някои точки. Ако целта на Димитров с този доклад е била само да предизвика настоящите дискусии, трябва да признаем, че тая цел е постигната. Но „състоянието и задачите на българската археологическа наука" стоят пред нас все още непълно очертани и не много убедително изложени. Грешка би било от нас да очакваме противното: в един час никой не би могъл да подложи на пълна и всестранна преценка всичко онова, което една наука е създала в продължение на 40—50 години и го е включила в повече от 100 тома.

Когато говорим обаче за състояние на една наука с такава цел, каквато е целта на нашето събрание, ние трябва да имаме еднакво обективно отношение и към отрицателните, и към положителните й постижения. С други думи, българската археология се нуждае от един педантично съставен баланс, в който пасивът и активът да са означени точно и подробно. Само една такава равносметка може да ни ориентира правилно за истинското положение. Ако пасивът надвишава актива, ние ще бъдем принудени да признаем, че нашата археология е фалирала. Ако активът е над пасива ще рече, че тази наука е реализирала известен капитал, който, при дадени условия, ще може да се организира и да послужи за основа на по-нататъшното и по-правилно развитие на нашата археология.

Археологическата наука у нас има пасив и актив.

Димитров се спира доста подробно върху пасива. Според него той се състои главно в липса на правилна идеологична ориентировка, в увлечение във формализма, в прекомерно влияние на западния идеалистичен мироглед и в поставянето на археологията в услуга на чужди, противонародни интереси. Всичко това е напълно вярно. Но, според мене, нашата археологическа наука има и още други отрицателни страни. На първо място — липса на план и система не само до 9. IX, но и след тая дата. Нашата археология, като млада наука, е създадена предимно от неспециално школувани работници, които не са виждали нито по-големи чужди разкопки, нито са работили при големи учени. Нашата археология е саморасло дръвче. Тя не е имала никога предварително поставени основни проблеми, които да я ориентират в определена методологична и тематична посока. За идеологично направление и дума не може да става. Никаква грижа от страна на държавата не е имало, а и тези, които стоеха начело на археологическата наука у нас, проявяваха, по свои лични и егоистични съображения, нищожен интерес към идеологичната и методологичната организация на археологическото дело. Те не се погрижиха да създадат подготвени кадри нито свои приемници и заместници. Ето защо нашата археология в идеологично, тематично и методологично отношание се люшкаше насам-нататък ту според общото течение на буржоазните разбирания, ту според политическата ориентировка на държавата, ту според теоритичните построения, разбира се, нелишени от тенденциозност, на отделни чужденци. Така Филов и Протич възприеха съвършено безкритично подхвърлената мимоходом от Strzygowski и необоснованата с никакви сериозни аргументи теория за сасанидските основи на прабългарската култура, — едно фатално заблуждение, което, за съжаление, мина в учебниците и популярната книжнина, та дори и в историята на П. Мутафчиев. Още по-жалко е, че това заблуждение се пренесе от Филов и в чуждата археологическа литература. Други наши историци се впрегнаха в турско-татарската колесница на Г. Фехер, натоварена с гръмката теория за изключителната роля на прабългарите и за политическата малоценност на славяните. За да крепи тази своя теория Фехер събираше доводи от Маджарско, от Волга, от Средна Азия и Китай и конструира една прабългарска култура, която се крепеше на всякакви други основи, освен на

научни. Тази теория не се възприе от нашата сериозна археологическа и историческа наука, но не срещна и решителна реакция. Златарски, Ников и Мутафчиев я посрещнаха с резервираност и с отдърпване от личен досег с Фехер и с институтите, които бяха с него. Срещу цялата научна дейност на Фехер в България те заеха само пасивна наблюдателна позиция. Това беше грешка от тяхна страна, защото пасивното държание на официалната историческа наука даде възможност на Фехер да популяризира своята теория всред шовинистично настроени учебникари и военни организации, които направиха от нея свое знаме и злоупотребиха с нея.

Към отрицателните черти на нашата археология би могъл да се прибави и нейният научен шовинизъм. Някои български археолози пренебрегнаха нашия домашен материал и прескочиха границите на България, за да „откриват" в чужбина български паметници, а почти всичко, което се намира в нашата страна се обяви за българско, макар че същите тия археолози не забравят никога да отбелязват, че на българска територия са се срещнали и кръстосали най-разнообразни народи и култури. За съжаление, това увлечение на българския научен шовинизъм продължава и след 9. IX. Сега е на мода славянската археология, както преди години бе на мода прабългарската археология. И както тогава бяхме обхванати от манията да обявяваме всичко за прабългарско, така и сега се увличаме твърде много в славянщината и теглим всичко към нея. Най-пресният пример е със Садовското селище, което на времето Ив. Велков приписа доста убедително на готите и за което с положителност се знае, че е загинало по насилствен начин към края на VI век. Н. Мавродинов намери в това градище прабългарски накити, а сега то изведнаж стана славянско селище, без да бъде доказано това по научен път. Садовец не е славянско селище от VI век. Против това говорят решително всички археологически данни. Укреплението и устройството му не се схождат никак с данните на историческите известия за славяните през VI в. Населението е предимно занаятчийско и всички находки говорят за високоразвита южна (византийска) култура, каквато славяните от VI в. не са могли да имат в такъв размер. Населението е било християнско, с църква, богато. Няма нито един славянски белег: керамика или накит. Прибързано се обявяват за славянски и други селища без да е направено някакво по-основно археологическо проучване.

Един минус в нашата археологическа наука е и липсата на план и система за произвеждане на разкопки и археологически проучвания на терена. Нашите разкопки, като се изключат разкопките на Плиска, Мадара, Преслав, Созопол и други някои, са повечето инцидентни и предизвикани от случайни външни (иманярски) поводи. Проучването и обнародването на музейните материали става също без план, а само с оглед на личен интерес. Липсва план и система и в самото подреждане на нашите музеи — столични и провинциални — много от които не са музеи, а антикварни складове.

Но нашата археология има и своите положителни качества, които не са малко. Димитров обаче изтъква малък брой от тях. Не защото той не ги знае или защото ограничените рамки на доклада му пречат да стори това. Причината за това е новото становище, на което той застава, за да обсъжда нашата археология. Това ново становище не е идеологично, то е тематично. То се отнася до понятието, съдържанието и задачите изобщо на археологията. Както е известно, за археологията като наука съществуват в чужбина две главни схващания. Едни смятат, че археологията е наука, която обхваща еднакво паметниците на битовата и художествената култура на човечеството, други разделят тази наука на чиста археология и история на изкуството. Досегашната научна и преподавателска дейност на Димитров ни го характеризира като учен от лагера на първата група. От доклада се вижда, че той сега е променил предишното си схващане и затова разделя археологията на чиста археология и на история на изкуството. От това именно становище той кори

предишната наша археология, че била твърде много формалистична и че била се обърнала почти изцяло на художествена археология. Затова именно той е счел за излишно да спомене в доклада си редица положителни постижения на българската археология, защото ги смята като постижения не на археологията, а на историята на изкуството. Не е нито време, нито място да се спираме на въпроса, кое от тия две схващания е по-право. Ще изтъкна само, че у нас, доколкото ми е известно, този въпрос не е поставен досега официално от страна на научните работници в областта на археологията. Това навярно не е било нужно, защото въпросът е бил разрешен (предрешен) от нашето държавно законодателство. Още когато са се създавали Закон за музеите (1909) и Закон за старините (1911) държавата е взела определено становище като е възприела схващането, че българската археология трябва да обхваща както битовите, така и художествените паметници, т. е., че археологията и история на изкуството за българските условия са неделими една от друга. Ето защо се създава само един музей — археологически, без художествено-историческо поделение (художественото отделение е за ново изкуство).

Ето защо укорът на Димитров, отправен към тематичната страна на нашата археология е несправедлив. У нас гази наука е била лоялна спрямо държавните закони, пък и самата практика, може би, е доказала, че някогашният законодател е имал верен поглед върху българската археологическа действителност поне за онова време. Ако не беше така, сигурно щеше да се яви реакция срещу държавното становище.

На всекиго е известно, че научният исторически метод не позволява да се измерват минали факти и явления със нов аршин. Тази максима трябва да се приложи и за историята на нашата археология. И затова, когато говорим за нейните положителни качества, ние би трябвало да кажем още много повече от това, което е казал Димитров, например за разкопките на Трапезица, Мадара, Плиска, Калугерица, Преслав, на отделни църкви, могили и могилни некрополи; за работата по събиране на материал за археологическа карта на България (Шкорпил, Мутафчиев, Велков, Миков); за изследванията на нашите стенописи и църкви; за епиграфските проучвания и пр. и пр.

Тази извънредно плодоносна работа създаде и богата археологическа книжнина, която у Димитров е спомената схематично и статистично. Не е посочена поне в общи черти тематиката, която е разработвана. А това е една богата археологическа литература, която в идеологично отношение не отговаря напълно на изискванията на новото време, но по своя фактически материал тя е високо ценена навред в чужбина.

В своя исторически преглед Димитров е счел за нужно да изтъкне и ролята на личността в археологическата наука. Той разделя дейците на стари и млади. Дейността на старите е оценена тъй или иначе, но за научната дейност на по-младите не се казва нищо, може би, защото те са живи и са между нас и е неудобно да се говори за тях. Това е добре. Но ако не за лица, могат да се кажат доста много неща за научните институти, които са разработвали българската археология. Така напр. не е достатъчно подчертана ролята на Народния археологически музей за изграждането на българската археологическа наука, особено за времето след Добруски. За този музей може да се каже, напр., че той създаде у нас предисторията, нумизматиката, средновековната археология; той създаде богат фотоархив, сбирка от оригинали и копия от по-важните български стенописи; той постави начало на архитектурното изследване на нашите стари къщи и църкви (Ал. Рашенов); създаде и значителна археологическа литература.

Не е достатъчно изтъкната и благотворната роля на Археологическото дружество, което по-късно стана Археологически институт. За него би могло да се каже напр. 1) че обедини в едно огнище научната работа на музея и университета

(историци, археолози, етнографи, географи, антрополози, литературни историци), 2) че създаде сериозен научен орган на българската археологическа наука и многотомна научна и популярна литература, 3) че разнесе нашата археологическа наука на широко в чужбина (нашите издания се намират почти във всички по-важни европейски библиотеки, музеи, археологически школи и институти, академии, университетски семинари, в библиотеките на големи учени със световна известност. Ще ги намерите също в Америка, Египет, сев. Африка, Сирия). Институтските издания издигнаха престижа на българската археологическа наука в целия учен свят, а името на Археологическия институт стои в ръководствата по археология наред с имената на най-старите и най-прочутите школи и институти.

Няма защо да се спирам върху богатата и разнообразна тематика на нашата археологическа литература. Тя започва от предисторията и завършва с нашето Възраждане. В тая литература са засегнати най-разнообразни теми, които са включени в повече от 100 тома и в повече от 1000 статии.

Признавам, че в тази литература има и много черни страници, които по-добре щеше да бъде, да не бяха били написвани. Но срещу този минус, активът на равносметката показва и много плюсове, които са гордост за нашата научна мисъл. В този актив влиза, разбира се, и реакцията срещу фалшивите, тенденциозните и шовинистичните теории, която реакция, за съжаление, биваше бързо заглушавана от големия авторитет на носителите на тези теории. Димитров намеква за тая реакция в своя доклад, но добре щеше да бъде, ако той я бе изложил по-подробно.

Ето, г-да, така изглежда горе-долу равносметката на българската археология. Според мене, тя показва един актив, който многократно надвишава пасива. Нашата археология е реализирала, следователно, свой значителен капитал в материал, наблюдения, изследвания и относително добре подготвени научни сили. Този капитал може и трябва да получи нова преоценка и нова организация съобразно със задачите, които новото време поставя на българската общественост и българската наука, за да може той да послужи за здрава основа на бъдещета наша археология, която, както всички други науки, се нуждае от своята приемственост.

Още в началото на своя доклад Димитров каза, че не цели да даде окончателно разрешение на въпроса за проблемите на българската археология. Неговата цел е по-скоро да постави този въпрос, като нахвърля само някои от тези проблеми. Повечето от тях (особено проблемите на предисторията и античността) са доста подробно изложени, но са пръснати между критичния материал на доклада, други са дадени накрая. Добре е задачите на българската археология да се очертаят ясно и да се формулират точно всички вкупом, за да може да изпъкне по този начин по-добре техния характер и тяхната основна тенденция. Съвършено уместно Димитров поставя в центъра на нашата археологическа наука проблемите около нашето средновековие. Към набелязаните вече от него задачи аз ще предложа в допълнение и още някои други. Също така задачите на славянската археология у нас са много повече, отколкото ги е набелязал Димитров. Аз съм ги обосновал и формулирал в моята книга върху славянската керамика и затова тук само ще ги спомена.

Но българската археологическа наука не може да се ограничи само със своите централни или, така да кажа, чисто национални проблеми. Археологическата култура на нашата земя е толкова богата и толкова разнообразна, че на българската археологическа наука се налага да излезе от своята досегашна затвореност и да включи в своя обсег и международни проблеми. Това важи на първо място за предисторията. Тя има да разработи редица въпроси, които ще хвърлят светлина върху етническия състав и културата на балканското население, ще вземе отношение към досегашната миграционна теория, с която, според мене, често се злоупотребява, ще се реши окончателно въпросът за източния или западния произход на европейската култура в предисторическо време и т. н.. Тези въпроси са не само български и балкански, те са

международни, както са международни и проблемите около гръко-римската култура и обществени отношения на Балкана, особено проблемите около късноантичните варваро-римски и варваро-византийски отношения и културното наследство, което се е наслоило от тия отношения. Това културно наследство трябва да бъде грижливо проучено, защото то е основата на битовите култури на славянските народи на Балкана.

А дотогава, докато ние не се съгласим да разделим археологията от историята на изкуството, върху нашата археологическа наука ще лежат още много задачи и из областта на изкуствознанието и художествената история.

Освен чисто теоретични, на нашата археология трябва да се възложат и практически задачи, като напр. 1) задачата да приведе в известност и систематизира всичкия археологически материал на нашата земя, т. е. да изработи археологическа карта на България, каквато имат или работят всички страни; 2) проблем за широко археологическо знание у народните маси, особено тия, които работят земята и случайно откриват археологическите паметници, с цел да се внуши съзнание за голямото научно значение на тия паметници, независимо от техния вид и материална стойност. Само така ние ще запазим от разрушаване или укриване на хиляди отделни открития, които стават у нас всяка година и от които едва ли 1/10 част достига до музеите; 3) проблем за обществено-възпитателната роля на археологията, който ще се разреши чрез широко пръсната общодостъпна литература, чрез лекции из села и градове и чрез едно основно реорганизирано и добре организирано музейно дело в столицата и провинцията.

Нека сега ми бъде позволено да изложа като скица задачите на българската археология така, както аз ги разбирам. Ще ги изреда само схематично, без да ги мотивирам, защото смятам, че те са толкова популярни и толкова ясни, че не се нуждаят от мотивировка. Моята скица не претендира, разбира се, за пълнота.

А. Българската археология като национална наука има и една основна национална проблема, която трябва да изясни чрез своите средства процеса на образуването и историческото развитие на българския народ, на неговата социално-икономическа структура, на неговата духовна, материална и художествена култура от най-дълбока древност до Възраждането (начало на XIX век).

Тази основна задача се разпада на четири поделения:

I. Изясняване на въпроса за етническите субстрати, които славяните са заварили на Балканския полуостров (гърци, римляни, траки) и точно определение на тяхното наследство, което те са оставили в областта на духовната, материалната и художествената култура.

II. Славянски проблеми: 1) етногенезис на южните славяни; 2) обществен строй, бит и култура на южните славяни на север от Дунава; 3) гръко-римското наследство и славяните; 4) траки и славяни; 5) разпространение на българските славяни по полуострова; 6) движение и култура на отделните славянски племена и културното им сродство с другите славяни; 7) славянски селища и градища в България, тяхното устройство и обществен бит; 8) славянско строителство; 9) славянски погребални обичаи; 10) славяни и прабългари; 11) славяните и Византия: 12) обществено-политически формации на славяните след заселването им на Балканския полуостров; 13) икономическа структура на славяните на Балканския полуостров.

III. Прабългарски проблеми: 1) етногенезис на прабългарите; 2) бит и култура на прабългарите до идването им на Балкана; 3) обществена и военна организация, строителство, бит и култура на прабългарите на Балкана; 4) художествени паметници на прабългарите; 5) ролята на прабългарите в процеса за образуването на българската народност и на нейната духовна, материална и художествена култура.

IV. Проблем за основите и факторите за изграждане на българската битова и художествена култура след консолидирането на българската народност. Отражение

на феодализма върху българската култура и изкуство. Селища, градове, градища, военно дело, тяхното устройство и обществен бит. Стопанска структура: земеделие, скотовъдство, занаятчийство, техните оръдия и произведения. Архитектура, изобразителни изкуства и дребни изкуства, техните паметници и отношенията им към съответните паметници на другите народи. Чужди приноси в българската култура: византийски, западни, турски (източни). Български приноси в чуждите култури.

Б. На второ място идват проблеми от международен интерес. Това са проблеми из областта на предисторията, гръко-римската античност, из живота на старите народи, които са населявали Балканския полуостров: траки, илири, македонци, северни варвари и др. Част от тези проблеми аз вече споменах преди малко. Тяхното подробно оточняване и формулиране предоставям на специалистите в тези области.

В. На трето място са чисто практическите задачи на нашата археология, някои от които също споменах вече; археологическа карта; запазване на случайно откритите старини; обществено-възпитателно въздействие на археологията и пр.

Не посочвам тук средства, с които ще бъдат разрешени набелязаните задачи, защото за всекиго е ясно, че тия средства са изобщо средствата на археологията: 1) извличане на данни от писмените извори; 2) издирване, методично описание, проучване и тълкуване на археологическите и художествените паметници над земята и под земята; систематично и методично проучаване на стари селища и области и т. н.. Тези средства ще бъдат използувани съобразно с характера на всеки отделен случай.

Нека ми бъде позволено да завърша със следното заключение:

Моето общо впечатление от доклада на Димитров е извънредно благоприятно и аз мисля, че ние му дължим голяма благодарност за почина и труда, който е употребил, за да изнесе пред нас своя доклад за състоянието и задачите на българската археологическа наука. Този доклад е извънредно навременен и полезен. Дошло е вече време да сложим край на старите методи на случайности и люшкания и да поставим на нашата наука нови програмни проблеми ясно формулирани и добре обосновани откъм идеологична и методологична страна. По тоя начин ще се трасират веднаж за винаги главните пътища на българската археология и ще се определи нейната единствена служба — служба само на добре разбраните интереси на българския народ, служба на честната българска и международна наука. Ние имаме вече достатъчно дълго минало зад нас, имаме достатъчно опит и достатъчно материал, за да не повтаряме предишните грешки и увлечения. Но ние имаме сега сравнително много повече и по-добре подготвени научни сили, които трябва да се проникнат от твърдо съзнание, че са длъжни да служат честно и компетентно на едно единствено, планово, българско археологическо дело, независимо от това, где, от кои институти и от кои лица се извършва това дяло.

Аз съм убеден, че присъствието на председателя на Българската академия на науките между нас не се дължи само на негов личен интерес към нашето дяло, то не е само акт на куртоазия към Археологическия институт и докладчика. Това посещение има символично значение. То значи, че Българската академия на науките в лицето на своя председател взима сериозно отношение към проблемите, които се подигат тук във връзка с бъдещите идеологически, тематически и методологически насоки на нашата археология и тя върши това по право и дълг, защото е върховен ръководител на всички науки в страната. Обединени под нейното крило и подкрепени с нейните морални и материални средства, българските археолози ще тикнат своята наука далеч напред в полза на своя народ и своята народна република.

3. Чл. кор. **Вл. Георгиев**, ред. професор по езикознание в Университета:

Докладът на проф. Димитров поставя на разискване най-важните въпроси на българската археология. Той дава повод за откриване на една дискусия върху съ-

стоянието и задачите на нашата археология, първата дискусия в Българската Академия на науките и изобщо първата дискусия по археология у нас.

Проф. Димитров ни изложи добре най-главните моменти из историята на нашата археология, той посочи и някои от по-важните задачи, които ние трябва да разрешим. Но мен ми се струва, че докладът не отговаря напълно на заглавието: той не ни даде състоянието и задачите на българската археология, а е по-скоро един исторически преглед на развитието на археологията у нас.

Несъмнено главната наша задача трябва да бъде днес разработването на славянската археология, която беше почти съвсем занемарена в миналото. Но това не значи, че ние ще трябва да изоставим предисторията и класическата археология. Ние не можем да оставим само на чужденците да се занимават с предисторията или античната епоха на нашите земи, защото знаем, че често под булото на „чиста наука" се крият най-шовинистически тенденции. Това се върши във всички области на науката, това се върши и в археологията. Така например немски предисторици приписват „нордически" произход на тъй наречената бойна брадва и на тоя особен тип строеж който се нарича мегарон. Освен това те твърдят, че носителите на т. н. лентеста керамика не са били индоевропейци, индоевропейци били само носителите на т. н. въжеста керамика. По този начин те се опитват да ни убедят, че Северна Германия била прародината на индоевропейците и дори говорят за „северен поход към Балкана" (Шухардт), за „югоизточен поход на индоевропейците" (Райнерт) и и др. под. за времето от преди 4,000 години.

Една от важните задачи на българската археология е да се бори с тия шовинистически попълзновения в науката. Тъкмо у нас и в Мала Азия се срещат бойни брадви и мегарони от по-старо време отколкото в Северна Германия. Освен това нови находки показаха, че бойната брадва се среща в Месопотамия в още по-древна епоха, може би в 4-то хилядолетие преди н. ера. Оказва се тъкмо обратното на това, което твърдят немските шовинисти: бойната брадва и мегаронът са пренесени от юг на север, както впрочем в общи черти е вървяло развитието на човешката култура.

Следователно една важна наша задача е да разработим проблемите на нашата предистория. Неотдавна под ръководството на В. Миков у нас започнаха системни разкопки на една от най-големите селищни могили. Още първата кампания даде блестящи резултати: откриха се следите на една извънредно висока култура от 3-то и 2-ро хилядолетие пр. н. е., която има връзка с предисторичната култура от Мала Азия и Гърция. По всичко личи че разкопките в Караново ще имат да играят такава роля у нас, каквато имат разкопките в Троя за Североизточна Мала Азия. Караново — това е нашата Троя.

Нашите земи от край време са били важен кръстопът на движението на различни племена и народи. Тук са се наслоили най-различни култури. Друга една важна задача на нашата археология е да се установят връзките в развитието на човешката култура с Мала Азия, Гърция, западната част на Балканския полуостров и със земите на север от Дунав. При тия изследвания археолози и лингвисти трябва да работят съвместно. Развитието на езика отразява развитието на човешките общества и понеже езикът е твърде консервативен, той пази до голяма степен преживелиците на далечното минало: отчитайки преживелиците в езика, ние можем да установим общите линии на развитието на човешките общества далече преди най-старите писмени паметници. Така в една съвместна работа на археолози и езиковеди, съпоставяйки и данните на топонимията и антропонимията, етнологията и етнографията, историята на религиите, палеоантропологията и пр., ние ще можем да проникнем дълбоко в миналото. Разглеждайки данните на археология и лингвистика в светлината на единствено правилния марксически метод на изследване, ние ще имаме

за задача да изясним развитието на човешките общества през време на дивачеството и варварството.

Ние не можем да не се занимаваме и с проблемите на археологията на съседните страни. Ние сме най-близки съседи на Гърция; нашата предисторическа и антична археология тясно се преплита с развоя на гръцката култура. От друга страна Гърция е класическият пример за антично робовладелческо общество. Нови археологически находки от извънредно голямо значение, именно разкриването на т. н. минойска и микенска култура в южната част на Балканския полуостров, хвърлят нова светлина върху периода на разлагането на първобитно-общинния строя и на родовата аристокрация. Нашата задача е да изследваме и разучим и тия нови положения с помощта на марксическия метод.

В миналото ние бяхме почти съвършено занемарили славянската археология, а изследването на старата българска, византийска, антична и предисторическа археология се развиваше под силно чуждо влияние: наши археолози и историци, съзнателно или несъзнателно, ставаха проводници на чужди тенденциозни схващания в тия области на науката. Тук е необходимо коренно преустройство.

Обаче ние не бива да изпадаме в друга крайност и да отричаме някои очевидни факти. Така напр. Н. С. Державин, когато ние тачим като един от нашите най-добри приятели, воден от искрени славянофилски чувства, допусна някои грешки. Ние не трябва да бъдем слепи към тия грешки и да приемаме на вяра неговите твърдения. „Фактите са упорито нещо".

Державин твърди, че т. н. първобългари са били също славяни или поне отчасти примесени със славяни, той дори се опитва да тълкува имената на българските царе и сановници като славянски. Освен това той твърди, че славяните са автохтонни на Балканския полуостров. Днес никой от нас не се съмнява, че ние сме славяни и че говорим един славянски език, ние се чувстваме най-близко сродни с великия руски народ и другите славянски народи. Но ние не сме расисти и не можем да твърдим, че има чиста славянска раса. Както и всички други раси, така и славяните са продукт на многократни смешения. Не може да се отрече фактът, че една незначителна група първобългари от тюркско-татарски произход са се преселили от областта на р. Волга в Северозападна България, създали са тук българската държава и постепенно са се претопили в огромната маса от славянски племена. Имената от т. н. Именник на българските царе не са от славянски произход. Много са очевидните факти, които показват, че първобългарите не са били от славянски произход. През последните години при археологическите разкопки се разкри и един по-значителен надпис на първобългарски език, който ясно показва, че тоя език е от тюркско-татарски произход.

Заключение: Въоръжени с единствено правилния марксически метод на изследване, ние трябва да поставим в центъра на нашето внимание славянската археология, но ние трябва да разработим също така и археологията на предшествуващите я епохи, и то в тясна връзка с археологията на съседните ни страни.

4. **Д-р Христо М. Данов**, извънреден професор по стара история в Университета: Докладчикът ще трябва да засегне по-отблизо и да спомене по-подробно изследванията върху старата история на нашите земи. Това е още по-наложително, като се има предвид живият интерес, който съветската наука за древността проявява не само към материалната култура, но и към старата история на нашите земи, а двете дисциплини вървят ръка за ръка. Аз не споделям мнението на докладчика за високо развитата материална култура на гръцките градове по западния бряг на Черно море. Тяхната материална култура е била значително по-скромна не само от материалната култура на гръцките държавици в Стара Гърция и Мала-Азия, но дори и от оная на гръцките колонии по южните брегове на СССР.

5. Чл. кор. **Н. Мавродинов**, директор на Народния археологически музей—София:

1. Първата и най-важна задача е да направим преглед на всичките си грешки, за да ги не повтаряме. Естествено нека да признаем открито, че в нашите среди имаше уклони към фашизъм, към пангерманизъм, към прабългаристика в ущърб на славистиката. Да не забравяме, че от нашите среди излезе един от фашистките ръководители на българската държава и че ние трябва да изкупим това с двойна привързаност към делото на нашата нова отечественофронтовска и социалистическа държава, да го изкупим с труд и старание. Нека не забравяме, че в нашите среди имаше хора, който славословеха културата на Третия Райх, които се радваха на телеграмите на Фюрера, които обявяваха славянските селища за старогермански и пр. За себе си мога да кажа, че аз самият имам уклон към прабългарите, че аз съм се опивал от величието на прабългарските ханове като съм искал да увелича съкровището на прабългарската култура. Нещо още по-важно, което г-жа Иванова вчера изложи в музея и което нашият уважаем председател разви великолепно е това, че болшинството от нас бяха аполитични. Нека те не се смятат за невинни. Те наивно вярваха, че науката няма нищо общо с политиката и не забелязваха как германските агенти и великобългарските шовинисти използуваха техните научни резултати за противобългарска и противославянска дейност. Ние трябва да се проникнем от съзнанието, че нашата наука не е аполитична, че нашата наука има обществено и политическо значение и като патриоти да я сложим в услуга на българския народ и в услуга на прогреса на човечеството.

Аз съм длъжен да си направя самокритика. В това отношение както и в известни мои уклони към прабългарщината аз имам грешки. Като чета сега свои стари статии аз разбирам, че някои от тях са могли да бъдат използувани именно от тия германски агенти и великобългарски шовинисти.

2. Въпреки всичко, което се каза тука, за да се изправят известни погрешни мнения, ние трябва да ревизираме всичко което е направено до сега от нашите предшественици и от нас самите, за да видим дали те или ние самите не сме сгрешили. Аз мисля че всички са грешили и всички имат да изправят свои грешки. Трябва да ревизираме планове, публикации на разкопки, на проучвания, мнения които сме изказвали, заключения които сме правили. Ние трябва да бъдем по-критични към другите и главно към себе си.

3. Ние трябва да работим предимно в областта на славянската археология, да проучим славянобългарските центрове Плиска, Преслав и Търново, да продължим разкопките в тия центрове и да открием други славянски селища.

4. Ние трябва да свържем резултатите от нашите проучвания с проучванията на другите славянски страни и особено с тия на Съветския съюз и на Югославия и да не забравяме, че заедно с археолозите на другите славянски страни ние правим една общославянска наука. Ние трябва да бъдем в връзка с славянските научни институти и отделни учени за обща работа.

5. Ние трябва да дадем материали на нашата история, научна философия, филология, история на материалната култура, история на изкуството, за да се поставят тия научни дисциплини на базата на историческия материализъм. Като отделяме половината от средствата си и усилията си за изследване на славянобългарската древност ние трябва да вложим другата половина в изследването на материалната култура на първобитно-общинния строй, на робовладелческия строй и на феодалния строй. Ние не трябва да пренебрегваме ни един от клоновете на нашата наука. Ние трябва да имаме съзнанието, че тя е изостанала назад и че трябва да догоним изгубеното в фашисткия период време.

6. Ние трябва да поставим нашата наука на базата на историческия материализъм, защото той е единственият научен метод и той единствен може да ни даде

обяснения за развитието на материалната култура на нашите земи, да ни обясни смената на обществата, на епохите, на периодите.

7. Ние трябва да работим всички и задружно — музеят, университет и Археологическия институт и с един единен план. Ние трябва да се отърсиме напълно от всички лични съображения, набрани обиди, недоразумения и да поставим всичко в услуга на общото дело на нашата наука.

6. **Сава Бобчев,** архитект в Народния археологически музей, София:

Като се изнася доклад за състоянието и задачите на българската археологическа наука и като разискваме по него, ще трябва да се спрем преди всичко на самата археология в тесния смисъл на думата и после да засягаме близките до нея научни области, които могат да обуславят нейното общо положение.

Под археология аз (заедно с други) разбирам научното проучване на останките от материалната култура на древността, като част от науката за класическата старина, която изследва и другите паметници на тая старина (на езика, литературата, бита, религията и др.). Така археологията в първата си част — добиване, откриване и описание на материалните паметници, — се прилага на терена и едва след това, при обработване на добития материал, тя се занимава с обяснението и времеопределянето на тия паметници, което е работа в кабинета и я поставя повече в допир с близките ѝ науки. Всяка от тия две части на археологията има своите методи и практики, които се въртят все около главната ѝ цел: добиване фактическия материал. Покрай старите методи: топографско проучване, планомерно и постепенно, но цялостно разкопаване до здрава почва, стратиграфно и предметно описание и снимане на находките с чертежи, рисунки и фотографии, явяват се и усъвършенствувани или съвършено нови начини и средства за проучване: специални фотографии, (авиация), химическо и даже микроскопическо и др. изследвания, точни измервания и др. Явява се и въпросът за възможните уеднаквявания на схващанията при колективна, съгласувана работа на научните работници. При прилагането на тия нови начини на работа, от съществено значение за прогресивната наука е свободното образуване на един кадър на научни работници за съгласувана дейност—une coopération quasi universelle както го нарича prof. Fundikidis от Paris. Тъй като откриването е свързано често с известни разрушения, при които части от паметниците и материалите (с данните, които се съдържат в тях) се губят (неповторим момент!) то отговорността за това пред нашата и международната наука е голяма. Тук солидарността на учените от цял свят е особено подчертана тъкмо в духа на съвременните схващания.

За предотвратяване на грешки и загуби трябва научните работници да имат възможно най-солидна научна подготовка, като придобиват постоянно и практика на терена, правилно подведена особено у начинаващи, но даже и у по-стари, — без претенция, превзетост и амбиция, но с по-вече чувство на отговорност и памет към паметниците, а следователно и към задачите на науката. Въображението, нуждата от което аз не отричам, не трябва да бъде параван и бързо и лесно справяне с мъчнотиите за ония, които не могат да се справят с тежките задачи на археологията. Напротив, налага се такт и търпение, свързани с нуждното време за асимилиране (виждане) на откритото и съгласувана колективна работа. Това се налага даже и на големи археолози.

Археологията само в изключителни случаи може да бъде ударна дейност. Тя е par excellence качествена, а не количествена работа.

С това ние не искаме да избегнем тежките си задължения да дадем на народа си и на света, бързо и навреме резултатите на нашата дейност. Нека обществения контрол, най-ценната придобивка и достояние на новото време, бъде на поста си, но нека той да се упражнява правилно от подходящи хора.

Нашият Народен музей, като място където се образува кадъра и школата на младите научни работници под окото на опитни дейци, е дал до днес най-доброто в тая посока. Нека бъде подкрепен.

Сега няколко думи във връзка с въпроса за факторите, определящи по-общо дейността на археолога, именно доколко една остаряла, превзета или фалшива и недобросъвестна идеология може да се отрази пагубно върху тая дейност.

За себе си ще кажа, че бидейки възпитан в това отношение от покойния ми баща, Д-р Н. Бобчев, един доказано безкористен славянофил, аз, въпреки епохата на един очевидно неоправдан български национализъм на дребно, чиято дълготрайност не можеше да не даде известен отпечатък и на нашето мислене, все пак върху добрата основа на здравото славянофилство, укрепено и всред широките народни слоеве, не загубих нишката при преценка на главните линии на националната ни политика, — принадлежността ни като народ към славянския културен кръг особено в съдбоносните моменти на световното развитие.

Разбира се, че днес това може да стане само в рамките на социализма, като още по-велика и по-широка интернационална идеология и аз вярвам, че това отлично може да се съгласува с принципите на добре разбраното славянофилство, като културно единение на славяните за запазването им чрез взаимно подкрепяне от чуждите културни (а чрез това и материални) агресии. Това славянофилство в никой случай не е империалистически панславизъм и расизм в услуга на една властвуваща класа, както това прикрито беше в царска Русия. Днес нека лозунга бъде: не е славянин оня, който угнетява славянина, наред с още по-великия лозунг: не е човек оня, който угнетява и експлоатира човека. Така ние мислим, че напълно подкрепяме делото на нашата отечественофронтовска власт в мъчната му задача да изведе нашия народ с ч е с т на спасителния път за траен мир в света.

7. **Соня Георгиева**, асистент в Археологическия институт:

Аз мисля, че археологията у нас има още една задача — обществено образователна. Наистина, чрез паметниците на материалната култура, разглеждани като исторически източници, като продукт на дадено общество, ще могат, както вече изтъкна др. Димитров, да се запълнят много празнини при обяснение на историческото развитие на нашите земи, ще могат да се разрешат правилно някои проблеми от голямо значение, напр. прабългарската проблема, проблемата за ролята на славянската култура, за развитието на феодализма у нас. Най-после почти изключително въз основа на веществените паметници ще се проследи праисторическото развитие на нашите земи. За това са необходими не само разкопки и проучване на новодобития материал. Голям брой непроучени или неправилно обяснени паметници чакат своята преоценка, своето научно правилно обяснение, което археолозите, владеещи специфичните методи на нашата наука, но и снабдени с маркс-ленинската теория и метод за закономерното развитие и смяната на обществено-икономическите формации, ще дадат.

Тези паметници обаче не трябва да служат само като материал на изследователската ни дейност. Чрез тях най-нагледно, непосредствено, в най-достъпна форма ще трябва да покажем на трудещите се в нашата страна непрекъснатото хилядолетно развитие на човешкия род все по-напред и по-напред. Др. Димитров вече каза, че в много градове, па дори и в много села има музейни сбирки, събирани с любов от местни хора, най-често учители. Тези сбирки обаче се подреждат без всякаква система, материалите се подбират от предпочитанието на този, който ги събира. Любопитни и любознателни хора отиват, гледат каменни брадви до римски монети и излизат без да е останало у тях цялостно впечатление. Аз мисля, че важна задача на нашата археология е да се обърне внимание на подреждането както на Софийския, така и на местните музеи, та чрез оръдията на труда, чрез съдовете,

чрез накитите, чрез всичко, което е творил човекът преди нас, да можем да помогнем на нашия народ да схване по-бързо и по-лесно историческото развитие. Къде другаде по-добре, ако не в нашите музеи ще подчертаем решаващата роля на оръдията на труда за прогреса.

Ние знаеме, какво голямо внимание се обръща в Съветския съюз на т. н. краеведчески музеи, които имат обикновено четири отдела—за история на материалната култура, етнографски, икономически и природно-исторически, подредени въз основа принципите на диалектическия материализъм. Нашата конституция с чл. 80 постановява, че държавата, като се грижи за науката и изкуствата, подържа между другото и музеи. Действително, ние нямаме подготвени хора, които да пристъпят изведнаж към преустройството на музеите. Но на конференцията на музейните деятели през м. декември миналата година ние видяхме, че имаше хора малко подготвени, незапознати с някои елементарни познания, но у всички имаше силно желание да се научат, имаше готовност за работа и много идеализъм—идеализъм в добрия смисъл на думата — защото повечето от тях отделят за своите малки музеи голяма част от времето си без всякакво заплащане, справят се с много трудности и неприятности, често от скромните си средства отделят суми за откупване на някои предмети. Много примери бих могла да дам за техния идеализъм. Мисля, че на тези хора трябва да се помогне в желанието им да работят било чрез конференции, било чрез указания на самите места. Така ще помогнем и на нашата наука и на нашия народ.

Друга важна задача на нашата археология е създаване на добре подготвени научни кадри. За това обаче вече говори др. Димитров, надявам се, че този въпрос ще се подеме и от други по-отговорни и по-компетентни лица.

Може би някои от тези неща са мъчно осъществими и изискват много време, усилия и средства, може би някои са просто мечти, но като моля да се изкажат по обществено-образователната роля на археологията и други, ще завърша така: Нека поговорката „ако младите знаеха и ако старите можеха“ променим така—по-възрастните, снабдени с добра научна подготовка, дълга практика и богат опит да помагат на младите, да споделят с тях всичко, което са постигнали и което са се стремили да постигнат, а младите да не жалят усилия и време за осъществяване на стоящите пред тях задачи, трудни и неосъществими на пръв поглед, по-рано били само мечта-химера, а сега мечта изпълнима, приложима в живота, така както е мечта приложима в живота и целият трудов подвиг на нашия народ, впрегнал всички сили за изграждане на щастливото си бъдеще, на новия социалистически живот.

8. **Иван Венедиков**, уредник в Народния археологически музей, София:

В доклада, който направи пред нас г. Димитров той се спря върху археологическата наука главно преди 9-ти септември. През това време обаче аз почти не съм участвувал в археологическата работа тук, тъй като се намирах в Македония и работих в Музея в Скопие. Затова аз ще говоря само за дейността си след 9-и септември и то за онази страна от нея, която смятам, че не е достатъчно засегната от докладчика.

Говорейки за новите методи с които трябва да си служи археологията, докладчикът изказа мнение, че трябва да се прилага на широко стратиграфския метод, който за сега се е прилагал само в предисторическите изследвания. По този въпрос трябва да се отбележи, че докладчикът не би могъл да бъде осведомен, че стратиграфският метод се е прилагал вече две години при разкопките в Созопол и затова ще трябва да нанесе една поправка в доклада си в този смисъл.

Един друг въпрос, който засяга моята работа и който беше засегнат и от някои от преждеговорившите е този за първобългарските паметници. Аз дължа да отбележа, тъй като до сега съм се занимавал доста с тях, а и за в бъдеще смятам да продължавам да се занимавам, че смятам за необходимо да се съберем за да

обсъдим обстойно този въпрос в една отделна дискусия. Не мога обаче да не смятам за пропуск и то значителен отсъствието на сведения в доклада на г. Димитров за новооткрития първобългарски надпис в Преслав. В връзка с него трябва да се спомене, че теорията на Державин както изтъкна и уважаемия председател на Академията г. проф. Т. Павлов, а също и деканът на историко-филологическия факултет г. проф. Георгиев действително се провали, но не бива да се изпуща из пред вид, че това беше една теория поддържана и от големите познавачи на фактите като проф. Мутафчиев. Значението на надписа, обаче не си изчерпва с това, че по един безспорен начин се вижда, че първобългарите през IX в. са продължавали да говорят своя тюркски език. За надписа трябваше да се спомене защото той, като един от най-старите документи написани на тюркски език има огромно значение за историята за тюркските езици и допълва една голема празнина в нея. В Съветския Съюз около тези въпроси има голям интерес и за да се види от какво голямо значение за руските учени е този паметник трябва да се изтъкне, че през сесиите на една научна среща на руските турколози 1946 год. се разглежда усилено въпроса за произхода на казанските татари. В спорът, който се повдига на тази научна среща дали чувашите или татарите са наследници на волжските българи един положителен отговор би могъл да се даде ако имаше повече сведения за езика на първобългарите.

По отношение на всички въпроси свързани с тюркските народи съветските учени имат значителна преднина, тъй като 20.000.000 от тяхното население са от тюркски произход и говорят до днес тюркски езици. Ето защо и за нас са извънредно ценни трудовете на Гордилевски, Бернщам, Бартолт и др. руски турколози, които случайно или нарочно се занимават с нашата история.

9. **Вера Иванова**, уредник в Народния археологически музей, София:

В първото заседание, посветено на доклада на проф. Димитров върху развоя и задачите на българската археология, аз направих някои възражения, които могат да се схванат като обструкция, затова колкото и да ме смущава епитетът „корифеи", който употреби уважаемият председател на Академията, смятам че трябва да дам някои обяснения. Толкова повече, че в доклада на проф. Димитров се казаха някои не много точни неща за Народния музей, в който аз съм не само най-старата чиновничка, но и уредник на средновековния отдел, в чиято градина се хвърлят най-много камъни. Тук се поддържаше, че нашата археологическа наука е обявила нас българите за хуни. Говореше се за хунска теория. Според мене тук има най-малко недоразумение. Един е въпросът, какви са по произход прабългарите-основатели на българската държава и съвсем друг е въпросът, дали ние българите сме хуни. Възможно е прабългарите, или поне тяхната аристокрация да е хунска. В това не може да има нищо лошо, защото и хуните са били народ, като всички народи в тази епоха, ни по-добри ни по-лоши от кой да е от тях, и да въвеждаме расовата дискриминация в исторически въпроси е съвсем ненаучно и несоциалистическо. Що се отнася до българския народ като цяло, този народ е славянски народ, защото е ясно по запазените съвсем слаби остатъци от прабългарски език в нашия сегашен, а и в средновековния ни език, че прабългарите са били незначително малцинство, което се е претопило без да остави следи в огромната славянска маса. Никой български учен, археолог или историк, не е поддържал обратното. Че ние сме били хуни, са поддържали само хора, които нямат нищо общо с българската наука, немски агенти, запасни офицери и адвокати, основатели на фашистки и шовинистически организации. В това отношение българските учени нямат вина. Но те имат вина или дори грях, ако щете, в друго отношение — в това, че сме смятали, че можем да стоим извън политическия живот, че сме смятали, че науката може да бъде откъсната от политиката и че не сме виждали как нашите безпристрастни научни изследвания са служели за основа на фашистки реакционни теории и че ние, без да желаем и без да сме имали съзнанието за това, сме услужили все пак на каузата на фашизма

и реакцията. И тъй като от тия разисквания, които стават сега тук, трябва да извлечем поука, аз ще кажа, че най-голямата поука от прегледа на нашата дейност до 9 септември е тази, да разберем, че аполитична наука няма, че всяка наука служи и за политически цели. Естествено е да искаме, щото и нашата да наука служи на каузата на прогреса и на каузата на народа. Да разберем, че ние не сме замесени от друго тесто, че сме синове на народа и принадлежим на класата на работниците, които творят новата история на света.

Но щом ще ревизираме погрешните насоки, ще трябва да се огледаме и подалеко. Ако в хуномания не изпадна нито един сериозен български учен, при залитанията в другата посока — прекланянето пред „гения“ на германския фашизъм — се увлекоха и самите тогавашни „корифеи“ на археологията и пораженията станаха в самата научна среда. Нека подчертаем, че учените излизаха най-лесно из релсите на обективната наука, тогава когато навлизаха в чужда специалност, обикновено когато нагазваха в нашата, средновековната, градина. Филов беше добър и дори много добър археолог докато работеше в своята област — античната археология. Шом почна да се занимава със средновековието стана безкритичен и създаде необосновани и дори вредни теории. Такава беше например теорията му за сасанидския характер на плисковските дворци, за някакъв си междинен тип полуосветена базилика и т. н. Вредата беше двойна. От една страна се подкрепяха съвсем крайните подръжници на теорията за прабългарското превъзходство. От друга страна издадените веднаж, и то с голяма грижа, паметници на миналото, от човек който беше директор на няколко културни институти, мъчно можеха да бъдат издавани втори път колкото и да имаше нужда от ревизиране на погрешните и повърхностни мнения, застъпени в тия богато издадени книги.

Какво да кажем за по-дребната риба? Един историк с претенции на археолог, подмамен от богати иманярски находки, се зае да копае едно типично византийско укрепление, Садовско кале на Вит, което е било разрушено около 600-година. Намерените там предмети имаха чисто византийски характер — златна огърлица, златно кръстче, сребърни лъжици и редом с тях две сребърни готски фибули, една златна обеца, както и една прабългарска сребърна коланна гарнитура. Укреплението беше чисто византийско и явно беше също, че находките представят войнишка плячка. Иван Велков не само обяви укреплението за готско (списание Germania, 1935 год.), но подведе германските археолози като ги насочи да копаят и съседните крепости, уж все готски. Разчистеното през 1939/37 год. „Големанево кале“ при Садовец, на срещуположния бряг на Вит което не трябва да се смесва с укрепеното Садовско-кале, беше обявено и то за германско поселение на федерати от VI в., ако и с много резерви от страна на разкопвача му Берзу. Материалите от разкопването на „готските“ укрепления бяха изнесени в Германия. След многократните ни постъпки, получихме най-сетне съобщение, че те се намират още в Музея в Майнц. Когато ги получим обратно, всички ще могат да се уверят че готската теория е била съчинена от угодничество от несведующи хора. Защото това Големаново кале така набърже обявено за старогерманско укрепено селище от VI в., съвсем не е германско. То има, освен това, една еднокорабна църковна постройка, в източната част на която, на мястото на олтаря се намира вкопан в земята купел. Този купел, по размерите си, е предназначен за кръщаване на възрастни. От характера на тази сграда логично следва да разберем, че населението на укрепеното селище тепърва в VI в. се е покръствало. То е могло следователно да бъде само славянско, защото готите край Дунава бяха станали християни още през IV в. Чухте, че г. Миятев държи за неславянския характер на това укрепление, което той сега смята за византийско. Още когато се докладваха в Института резултатите от немските разкопки, аз обърнах внимание на нашите археолози и на самия Берзу върху тия неща, като показах и паралели. Нашите хора ме не оставиха да довърша. Само Берзу ми каза. „Може да сте права, но вече е късно“.

Тези учени, които отнемат от културата ни от началната епоха на нашата държава отделни елементи и ги приписват било на германци или на римляни, мислят ли че услужват на каузата на българската култура? Да се намалява значението на приноса, които са направили отделните съставки на българския народ е исторически неправилно и идеологически погрешно. Ние трябва да проучваме съставките на тази култура, взаимодействието между тях, за да можем правилно да осветлим значението на тази култура. За това е нужна преоценка на ценностите, нужно е да поставим на мястото нещата, да се освободим от много дилетански построения па били те дело на най-изтъкнати личности, — които пречат на нашата историческа наука да се развива нормално и излагат името ѝ и вън от страната.

10. **Д-р Ив. Велков,** нещатен научен сътрудник на Археологическия институт:

Във връзка с доклада на проф. Д. П. Димитров, изнесен в Българския археологически институт бих искал да добавя следното:

Никоя страна в Европа не е напластена с толкова много и разнообразни културни останки, както нашата земя. Това разнообразие на различните културни останки изисква много проучвания и съответно подготвени кадри.

Богати останки от старокаменния период се откриха от покойния Р. Попов в пещерите около Карлуково, Търново, Дряново и пр. Тези открития станаха благодарение на това, че Р. Попов беше преди всичко естественик — геолог и палеонтолог, нещо което му помогна лесно да се справи с трудната задача. След неговата смърт, неговото място остана незаето и досега един голям отдел от историята на нашите земи остава непроучван.

В изучванията на културните останки от новокаменната епоха се работи повече. Тук е поставил главно началото покойният Р. Попов, а сега работят в това научно поле В. Миков, П. Детев и Георги Ил. Георгиев. Трябва да се отбележи, че В. Миков и П. Детев са по начало историци, В. Миков едва в последните години се предаде специално на изучаването на паметниците на предисторическата епоха, затова той е още така несигурен в периодизацията и датиранията както на цялата тази култура в нашите земи, така и на нейните по-малки поделения. От Освобождението на България един единствен школуван специално по предистория научен работник е асистентът в Археологическия музей Георги Ил. Георгиев. Нека ми се позволи нескромността да добавя, че Георги замина и завърши по предистория благодарение на моите съвети, понеже чувствувах голямата нужда от добре подготвени работници за тази област. Тук са необходими обаче още много подобни научни работници, понеже в нашите земи има да се разрешават проблеми, валидни и за общонародната наука.

Бронзовата, както и желязната епоха също чакат своето по-щателно проучване. Това се налага толкоз повече, че като носители на бронзовата култура се смятат траките, които са обитавали главно българските земи преди идването на славяните и влизат по-късно без съмнение като съществена част при образуване на българската народност.

Затова една голяма задача е проучването и на селищата на траките, особено на укрепените селища, запазени в планинските области, дето могат да се очакват по-значителни научни резултати. Изследванията, направени в областта Граовско и западно от Искъра дават най-добри надежди.

Във връзка с проучването на бита на траките налага се и съставянето на специална карта на разположението на многобройните надгробни могили, както от предримската, така и от римската епоха. По разположението на тези могили може да съдим и за разположението, големината и икономическото състояние на отделните тракийски племена.

Класическата предримска и римска епоха са по-добре проучени в нашите земи. Тук са работили, пък и сега работят много повече и много по-добре подготвени научни работници. Но и тук проучванията са несистемни, случайни, разхвърлени.

Почва се случайно с проучването на един обект, изоставя се в следната година, за да се започне на друго място. Така е с Nicopolis ad Istrum, с Oescus. Да не говорим за другите големи обекти като Marcianopolis, Deultum, Хисаря и пр. Необходимо е да се съсредоточат всички усилия на едно място било в Nicopolis ad Istrum или Oescus, за да се получат бази, основи, върху които в бъдеще ще се изграждат нашите по-късни изследвания.

Една слабо проучена и важна епоха за историята на българските земи е епохата на Великото преселение на народите. Това е епохата, когато се явяват славяните в нашите земи, това е епохата, която завършва с идването на българите и образуването на българската народност. Завесата на тази тъмна и пълна с хаос епоха се повдигна малко с изучаването на крепостите около Садовец, Плевенско, единствените до сега разкопани крепости от този род в цяла югоизточна Европа. От разнообразните находки на много места се вижда, че населението в българските земи през V и VI век, особено в Северна България, ще да е било твърде пъстро. От последните находки в двете проучени до Садовец крепости ние имаме вече една представа за живота на отделни малки варварски племена, изостанали, и настанени като наемници из крепостите за защита на близката Дунавска граница. С Великото преселение на народите се туря край на една историческа епоха в българските земи, отразена именно в укрепените селища, в градищата. Така, от проучванията в Садовец е видно, че за известно време (V в.) затихва първият напор на народностните движения, за да почне към VI в. с нова сила. Граматикът Хиероклес наброява по онова време (между 527—535 г.) сто и петдесет главни градове на провинцията, а книгата на Прокопи De Aedificiis, съставена малко преди 558 г. съдържа около 700 имена на градове и крепости, които дължат изключително на Юстиниан Велики (527—565 г.) своята защитоспособност. Може да се твърди, че по-голямата част на градищата, познати ни и пръснати из нашата земя, принадлежат именно на тази епоха, епохата на Юстиниана. Като низ от огърлица се редят крепостите от това време по северните склонове на Хемус, по низките върхове на Средна Гора, като не била забравена и югозападна България и долините, водещи към Дунава.

За загиването на тези крепости, строени от Византия, от вазантийски инженери ни дава представа загиването на крепостите около Садовец, израснали при Маврики Тиберий (582—602). Знае се, че в царуването на този император нападенията на авари и славяни са на дневен ред.

Ясно е, колко е важно изучаването на тази епоха, и то изучаването на укрепените селища, на градищата, пръснати навред из нашата страна. С изучаването на тези градища ще се получат материали и за културата на самите славяни, защото те именно отначало се настаняват в заетите от тях укрепени селища. Такъв е случаят и с крепостите при Садовец, дето дори до XII в. виждаме следи от по-късно славянско поселение и дето и досега стърчат останките на известния Садовски манастир. При по-внимателно проучване в много от известните византийски крепости ще се открият следи и от раннославянско поселение. Такива следи, особено по посока на главните пътища, са открити не малко предимно като керамични останки.

За изучаване на тази интересна и важна епоха за историята на българските земи са необходими също подготвени научни работници. От тази епоха се изследват за сега само ранните християнски църкви, базиликите. Материалната култура на укрепените селища съвсем още не е засягвана.

Важна задача за българската археология е изучаването на културата на първобългарите. За тази култура се говори много, много се е и писало, но все още центърът на българите, столицата Плиска далеч още не е проучена системно и основно. Развалините на Плиска могат да донесат и големи изненади. Една от първите задачи на Академията на науките, респ. Археологическия институт, е организирането и провеждането на изследванията в Плиска. Проучванията на Плиска ще ни покажат къде

да насочим по-късно нашите по-нататъшни изследвания. Ние трябва да се доберем до резултати, които да ни покажат какво да наричаме „характерно и типично първобългарско".

Поради повдигнатия интерес в последно време към останките на материалната култура на първобългарите, а особено на славяните, които са главната съставна част на държавата, необходимо е и се налага едно повторно изучаване на крепостите, разположени в близост до Плиска и Преслав. Това се отнася най-вече за керамиката в тези крепости.

В това отношение богат материал биха дали градищата, някога влезли във владенията на Кракра, разположени в гънките на Голо Бърдо до Перник. Тук укрепените селища не са големи, културните останки из вътрешността не много напластени и с малко средства биха се получили добри научни резултати.

Следва друга една епоха, епохата на Второто българско царство, която трябва също да бъде главна прицелна точка на българската археология. Тук на преден план отново се явяват градищата, дето са запазени по-значителни останки от материалната култура на българите. В нашите земи до сега не е проучена, нито една крепост от тази епоха, а находките от крепостите Урвич при с. Биреница с надписа на Севаст Огнѣнъ, Асеновата крепост и открития в последно време български надпис при крепостта Кричим дават големи надежди. За изследванията може да се избере коя и да е крепост, но тук трябва да се има предвид главно столицата на Второто българско царство — Търново, дето има най-добри условия за провеждане на разкопки в голям мащаб.

С изучаване паметниците на Второто българско царство не трябва да се изпуснат изпредвид манастирите и останалите и запазени още на много места из планинските области църквици, стоящи обикновено във връзка с някое близко градище. Живописта на Боянската църква не ще да е стояла изолирана. Разкритите ранни фрески в църквицата при с. Студена свидетелствуват за това.

Естествено тук се нахвърлят само главните задачи. Едновременно с проучването на запазените и откриваните археологически паметници идва и задачата за тяхното запазване и съхраняване. В това направление има много да се работи. Тук се изисква много труд, много усилия, много средства. Ако се спомене само крепостите на Хисаря, развалините на Червената църква, на Еленската църква при Пирдоп, на късните римски останки в Сталин, на многото църкви в Несебър и пр. пр ще се види какво предстои на архитектурната служба при народните музеи.
С запазването на старините идва и постройките на музейни сгради. Това е най-болният въпрос за музейното ни дело. Страната ни не притежава за сега нито едно специално изградено помещение, с изключение на малки сгради в провинцията като напр. сградата в Самоков или помещенията при читалище Искра в Казанлък. Изработени са планове за музеи в Шумен, в Сталин. В Търново са издигнати даже високо до покрив и стените, но поради войната, всичко е в застой.

Поради особените времена в които живеем и поради невъзможността да се предприемат разкопки и проучвания в изисквания голям размер, налага се да се обърне внимание на инвентаризиране на старините в страната, една задача, намерила място и в съществующия Закон за старините. Това е една задача по-лесно осъществима и при наличността на добре подготвени вече научни работници леко изпълнима. В това направление е доста работено и направено, но едно планомерно и системно проучване на всички намиращи се старини от всички културни епохи е не само важно, но и наложително да се извърши.

11. **Д-р Петър Миятев**, уредник на Архивния отдел при БАН:

Аз нямах възможност да чуя доклада на г. Димитрова, но от станалите разисквания по него, от различните изказвания на говорившите досега, мене ми стана

съвсем ясно неговото становище по състоянието и задачите на нашата археологическа наука.

От набелязаните задачи на бъдещата българска археологическа наука, от изказалите се до сега и от препоръките, които даде за нея и г. Кр. Миятев, за мене проличава ясно, че бъдещите археологически изучавания ще трябва да посвещават и особено внимание на първобългарите. Като неславянски, тюркски народ, до сега голямо внимание на тях е посвещавала тюркологията, чиято родина, както е известно е Русия. Благодарение на множеството свои тюркски инородци, които живеят в пределите й от векове насам, днес съветската тюркология се намира в цветущо състояние и нейните представители работят с голям успех, както и в изучването на миналото, така и настоящето на своите тюркски поданици, и някогашни обитатели на широката руска земя.

От гледище на изучаванията върху първобългарите, от които в последно време се откриха два нови надписа, сега вече изцяло на техния език (известно е, че първобългарите са употребявали официално византийския гръцки език и на него са пишели своите надписи, докато техните едноплеменници от Волга са приели за официален арабския език, на който са писани и запазените до сега български надписи, като между тях на места са употребени неарабски думи и изрази, което нещо се наблюдава и в гръцките надписи на дунавските първобългари, между които има употребени също така не гръцки първобългарски думи) — налага се вече да се обърне и у нас сериозно внимание на тюркологията, като наука, занимаваща се с всестранното изучаване на тюркските народи, към които принадлежали и първобългарите. Как бихме могли да изучаваме успешно езиковите паметници на първобългарите, открити до сега в България и ония, които вероятно и за в бъдеще има да се открият, без помощта на тюркологията? Когато преди две години се откри новият преславски първобългарски надпис, за неговото разчитане, проучване бяха повикани историци, класици и слависти и той дори по-късно беше обнародван в Известията на арх. институт, единствено въз основа на аналогии с други подобни надписи на гръцки език и някои външни описания на материята на камъка, размерите му и други, с което нещо не се допринесе до неговото съществено езиково разгадаване, разчитане и проникване в тайната на малко познатия до сега първобългарски език. Това може би се дължеше на познатия наш недъг да крием и пазим ревниво онова, което сме открили, за да не бъде използувано от други. До помощта на тюркологията в тоя случай дори и не се прибегна, защото „у нас няма подготвени хора“, каквито дори и на запад липсвали. Малцина у нас, дори и днес, знаят тюркология, която смесват с познания по турски език и някакви исторически интереси към османската империя.

Макар и нескромно аз ще кажа за себе си, че преди двадесет години, като студент по тюркология в Будапещенския университет, получих стипендия от М. Н. П., респективно от Народната библиотека в София, която искаше да си подготви човек само за работа с турските й книжа и също така схващаше твърде ограничено същността на тюркологията. Навлязъл тогава вече твърде напред в областта на тая наука, през 1930 год. аз по препоръка на професора си поисках от М. Н. П. да прехвърли стипендията ми в Казан, където под ръководството на съветски тюрколози да мога да се специализирам по-издълбоко в тая наука, така полезна за старата първобългарска история. Вместо това, обаче, аз бях изпратен в Берлин, където тюркологията беше също така добре застъпена, въпреки изказването на г. Венедикова, че на запад тюркологията нямала добри представители.

И така, след завръщането си в България, аз съм се борил и стремял близу 18 години да изтъкна значението на тюркологията за нашата стара, първобългарска историография, за всестранното изучаване на първобългарите, чиито заслуги, значение и участие в изграждането на първата българска държава, нито в миналото, нито

пък днес се отричат от науката. За тая цел в нашия университет отдавна вече трябваше да се открие една катедра, доцентура, за да може чрез нея да се даде тласък на нашата наука в това отношение, да се създадат съответните кадри и подготвени хора, та и в тая област нашият университет да се изравни с ония от запад и изток.

През 1946 година, в новия законопроект за народното просвещение, не зная по чие давление, но с голямо задоволство прочетох, че вече, най-сетне беше предвидена и една катедра по туркология, но тя беше поставена там в отдела нова и най-нова българска история! Очевидно тук имаше недоразумение, защото оня, който я беше предвидил, ако знаеше нейния предмет и същност, сигурно щеше да я постави при старата българска история. По всичко се виждаше, че тук под туркология се разбираше османската дипломатика—наука за османските документи, извори за историята на османската империя въобще и в частност на България под турско владичество. В желанието си да бъде избегнато това недоразумение, аз се обърнах писмено до комисията по законопроекта с необходимите обяснения. В последствие, при поправките и допълненията по законопроекта, тая катедра беше съвсем изхвърлена.

В заключение дължа да кажа: когато днес се чертаят задачите на новата българска археологическа наука, когато в нейното досегашно състояние и насоки се изправят грешки, изтъкват се пропуски, правят се препоръки, аз смятам, че е време вече да бъде разрешен правилно и въпросът за туркологията, която ще допринесе и спомогне за изучаването на първобългарите и изясняването на много тъмни въпроси, отнасящи се до техния език, бит и култура, което нещо би могло да се постигне, когато на туркологията, която се занимава тъкмо с тия въпроси се отдаде необходимото внимание и се създадат и подготвят кадри от специалисти.

Понеже тия специалисти не могат да бъдат създавани и подготвяни само в чужди университети, една евентуална катедра по туркология в нашия университет би разрешила и тая насъщна нужда за нашата археологическа и историческа наука.

12. **Ал. Бурмов**, извънреден професор по българска история в Университета:

Аз няма да говоря дълго. Преди всичко искам да подчертая, че не съм специалист археолог. Ако имам интерес към археология — това се дължи само на моята специалност — историята, която стана причина и аз да се сблъскам с археологията. Но това сблъскване с археологията не излезе твърде плодотворно. Сегашните археологически проучвания не могат да дадат представа за обществено-икономическите условия на нашия народ. С оглед към историята аз ще изтъкна, че докладът на Димитров е една огромна стъпка напред: той повдигна редица въпроси, повдигна ги твърдо смело и предизвика разисквания. Възможно ли беше това по времето на Филов — човек да се опълчи срещу ненаучните теории, които те създадоха в нашата наука? Така че най-важната страна на доклада на Димитров е, че той повдигна въпросите на българската археология. Докладът на Димитров страда от един недостатък: той се занимаваше в много отношения с миналото на българската археология; според мене неговият стожер трябваше да бъде една основна и задълбочена критика на метода на археологията преди и след 9 септември. След 9 септември се тръгна по прогресивен път, но аз не виждам в напечатаните работи да има промяна в методите. И аз мисля, че това трябва да бъде основната задача: да се разкритикува методът и да се подчертаят предимствата на новия метод, с който трябва да се превъоръжи нашата наука. Аз не съм този, който ще разкритикува основно метода на нашата археологическа наука. Аз бих могъл да подчертая само някои резултати от достигнатите изследвания и с това да посоча колко погрешен е бил методът на нашата археологическа наука до сега. Нашата археология до сега е била едно голо описване на факти и предмети, в което няма опит за систематизация. Самият факт, че у нас можеше да вирее Геза Фехер, самият факт

че Геза Фехер създаде цяла школа показва, че методът на нашата археологическа наука не е бил на прав път. Геза Фехер създаде расова теория в българската археологическа наука, той твърдеше, че основният елемент, че закваската идела от прабългарите: те ни били научили какво нещо е държава, какво нещо е родина, какво нещо е нация и пр. Но има и такива неща, които са доста характерни случаи, именно — върху паметници от по-стара епоха да се вадят заключения за по-нови епохи. Забравя се, че икономическото развитие на славяните по онова време е вървяло много бързо. Ако славяните са живели в жалки колиби и са били въоръжени примитивно отначало, ние знаем, че само 50 години след това славяните превъзхождали в някои отношения ромеите (византийците). Славяните създали тук висока култура — и тъкмо това нещо се разправя от византийските автори. Самите византийски автори признават, че когато славяните се появили на Балканския полуостров, те били диви, и само 60 години след това славяните се научиха да воюват по-добре от византийците. (Това твърди известният византийски историк Иоан Ефески). Това трябва да се има предвид, за да не се създават теории върху паметници от по-късна епоха като се вземат елементи от паметници на по-стари епохи. Вземат се пред вид паметници от Волга и се говори за прабългарите отсам Дунава. Забравя се, че тук на Балканския полуостров се създаде една много висока славянска култура. Така че да се изхожда от прабългарските паметници при Волга, за да се говори за прабългарите у нас — е съвсем ненаучно. След това, по въпроса за строителната традиция на прабългарите. Не могат прабългарите да носят една традиция за монументални строежи според която да строят и на Балканския полуостров. Това е ненаучно. Що се отнася до метода на българската археологическа наука една задача за в бъдеще е: тези ненаучни методи на нашата археология да се заменят с нови, правилни, научни методи. Една задача във връзка с усъвършенстването на нашата археологическа наука и във връзка с разобличаването на всички фалшификации. На второ място бих искал да кажа за характера на нашата археология. Протич каза, че археологията е история на изкуството. Но археологията е историческа дисциплина, която дава възможност да се възстанови културата на онези народи, които не са оставили писмени паметници. Но археологията трябва и може да служи за възстановяване на културата и на онези народи, които са оставили писмени паметници. Това е основната задача. Така че като изхождаме от това гледище, че археологията е преди всичко историческа наука, ние трябва да пожелаем, археологията да изостави монументалното и да обърне внимание на дребното. Една от задачите на българската археология е — тя да стане предимно историческа наука. След това, да се сумират досегашните резултати от разкопките на археологическата наука, да се създаде една историко-археологическа етнология. Да се създаде една историко-археологическа хронология, за да се изясни нашата археологическа наука и да се изяснят редица задачи за нейните кадри. Най-сетне, всичко това, което говорим тук, би могло да се осъществи, като се изработи един генерален план за действие, който да обединява всички институти. И едно време е имало планове, но не е имало един генерален план, който да насочи в една посока изследванията и да допринесе за изясняването на известни проблеми. Основна задача е да се занимаем преди всичко със славянските проблеми, с проблемата за създаването на новото славянско движение на Балканския полуостров. Естествено ние не трябва да изоставим и основата върху която славяните са градили своята култура и не трябва да се увличаме в славянски расизъм. Ние трябва да се съобразяваме с историческите извори, и по този начин да стигнем до правилни заключения.

13. **Академик Ст. Романски,** ръководител на Института за български речник при БАН:

На по-миналото заседание на Археологическия институт, в което проф. Д. П. Димитров е напразил своя доклад върху „Състоянието и задачите на българската

археология", аз не можах да присъствувам. От разискванията обаче върху него в миналото заседание, които по своята вдълбоченост и тон направиха това заседание едно от най-добрите у нас, на които съм присъствувал, аз разбрах, че той, без да подценява значението на постигнатото в тая научна област, е изтъкнал едностранчивостта и до известна степен тенденциозността в нейния развой, проявени преди всичко във, може да се каже, пълното пренебрегване на славянската археология, особено на изследването на старините от първите векове подир заселянето на славяните на Балканския полуостров.

С тая констатация аз съм напълно съгласен, ако и да не знам доводите, с които г. Димитров я обоснова.

За мене такъв един развой на нашата археология е напълно естествен. Почти всички наши археолози бяха класически филолози, свършили западноевропейски, особено германски университети, гдето класическата археология е собствено, — както се изтъкна и от г. Протич, който спомена името на своя учител проф. Шмарзов в Лийпциг, — наука за паметниците на изкуството на класическите народи (архитектура, скулптура и пр.). Цялата наша земя е осеяна в изобилие с такива паметници, както и с паметници от съвременните там нейни жители — старите траки. Тия именно паметници бяха и са преди всичко предмет на изследване на нашите археолози и монографиите върху тях, обнародвани в Известията на Българското археологическо дружество и сетне на Българския археологически институт или в чуждестранни научни издания, намират всякога заслужена преценка от страна на специалистите в чужбина.

Във връзка с това стои и интересът към паметниците на византийското изкуство у нас, особено и поради това, че след основаването на Българската държава те се явяват вече и като нейни паметници. За това имаше значение особено основаният в Цариград „Руски археологически институт", посветен преди всичко на изучаването на византийските старини.

На тоя институт именно се дължи разкопаването на старата българска столица Плиска (Абоба), направено под ръководството на неговият именит директор Ф. Успенски и на нейния откривател Карел Шкорпил. Разкритите там монументални постройки — дворци и църкви и други старини, обнародвани в голяма книга от изданията на поменатия институт, — възбудиха удивление всред учения свят и дадоха за културата на прабългарите представа, която послужи на някои учени за тенденциозно надценяване на прабългарския елемент и подценяване на славянския елемент в българската държава.

Вярвам, че в тоя смисъл трябва да е преценена от г. Д. дейността на дошлия подир първата световна война и останал до неотколе у нас маджарски учен Геза Фехер. Позната е омразата на маджарите, които вече десет века живеят на средния Дунав като в остров всред славянско море, към славяните. Това чувство, види се, е криел в душата си и Геза Фехер при идването си у нас, българите, един народ, който, по понятието на маджарите е братски тям народ, поради тюркския произход на прабългарите. Не знам доколко от тая именно страна е преценено влиянието на идеите на Фехер за насочване вниманието на нашите археолози главно към изучване на прабългарските старини и пълното пренебрегване на славянските. Затова ще си позволя да осветля тоя въпрос въз основа на това, което се чете в написаната от него биография на известния негов сънародник Феликс Каниц, чиито пътувания в България имат изключително значение в развоя на археологията на нашите земи. В противоположност на Каниц, който се явява като добър приятел на славяните и особено на българите, чиито качества дори в техниката и изкуството високо цени и изтъква с възторг, Геза Фехер е обладан от други чувства, които се проявяват особено при преценката на влиянието на Русия у нас, при която той се очертава едва ли не като политически деятел, с което се и обяснява тъй дъл-

гото му оставане у нас със средства на своята държава. Тая биография на Каниц — „Феликс Каниц. Живот, пътувания и научно дяло“ — от Геза Фехер, която нашата Академия в 1936 година издаде, за да се отблагодари за даренията, направени от Каницовия племенник Жак Каницу, биде докладвана от мене и при издаването ѝ аз се видях задължен да напиша за осветление един предговор, напечатан там под наслов „Феликс Каниц от Геза Фехер. Вместо предговор“, в който да изтъкна някои погрешни твърдения на автора, като това, че балканските славяни са видяли от Австро-Унгария само добро, а от Русия — само зло, че първата им е идвала само в помощ, докато всички техни нещастия се дължат на Русия, изобщо, че политиката на Русия е била пакостна за българския народ (стр. XIII—XIV). Погрешно е също твърдението му, че тия ценни качества, които Каниц открива у българския народ, като способността да обработват земята и строителството (архитектура), най-значителен паметник на което е хваленият от Каниц Беленски мост, построен от търновския майстор Фичоолу, били наследени от прабългарите, създатели на Плиска, Мадара и Преслав (стр. XVI). Инак усърдието с което Фехер се отдаде на изучаването на прабългарските паметници, възбуди и у нашите археолози интерес към българското изобщо, за да оставят на по-заден план заниманията си с класическите старини особено.

Колкото се отнася до задачите на българската археология, аз не знам как са определени те от проф. Димитров, но намирам, че тъй, както се дадоха те от ръководителя на нашия институт г. Миятев в последното заседание, те са прешироки и въздигат българската археология едва ли не до степента на всеобемна наука за културния живот на нашия народ от най-старо време, та дори до Възраждането. Така задачите на културната история и на етнографията (етнологията) — да не говорим за други науки — са включени в рамките на археологията. С такова едно схващане на задачите на археологията не съм съгласен. Така можаха да бъдат определени някога задачите на Българското археологическо дружество и на Българския археологически институт, за да могат тия институти да включат повече учени членове за внушаване по-голямо доверие в нашето общество към тях, теоретически обаче това е неоправдано. Археологията като наука има свои непосредствени задачи от които не бива да се отклонява, и тя в много отношения е помощна наука на други науки, като историята и етнографията, които от своя страна пък са нейни помощни науки.

Прави впечатление при това, че в плана на задачите на археологията на г. Миятев не се споменава нищо за антропологията, която в много отношения е неразделна от археологията, а особено колкото се касае до изкопаемия човек.

Любопитно е да се знае, как се схващат задачите на археологията в Съветския съюз, гдето през последните две десетилетия се работи в нейната област най-усърдно и вдълбочено. Това може да се види най-лесно от последното, трето издание на труда на проф. А. В. Арциховски, Введение в археологию, Москва 1942, чието въведение започва със следните думи: „Археология является отделом истории. Историческая наука имеет в своем распоряжении исторические источники двух родов: письменные и вещественые“... И по-нататък: „Археология есть наука, изучающая историческое прошлое человечества по вещественным историческим источникам. Поскольку источники эти обычно погребены в земле, можно сказать, что археология есть история, вооруженая лопатой.“ (стр. 3).

Мисля, че нашата археология няма нищо да загуби, ако ограничи задачите си в тия рамки. От това тя само ще спечели на вдълбоченост.

По тоя път именно трябва да се започне работата и в областта на славянската археология, в която до днес почти нищо не е направено, особено за епохата от първите векове след заселянето на славяните на Балканския полуостров (VI—IX в.), — тъкмо през това време, което може да ни даде находки, които да покажат род-

ството на тукашните славянски племена със северните. Въпреки че в областта на предисторичната археология у нас се е работило и се работи твърде много, преди от покойния Рафаил Попов, сега от г. Миков, които направиха систематично разкопки на някои предисторични, особено тракийски селища (г. Миков и тая година разкопаваше селищната могила в Караново), славянската археология остава все още съвсем занемарена. И в Университета преподавания по нея не са се водили, ако не се смятат няколкото въводни лекции в курса ми по историческа славянска етнография. По-миналата година, когато при Археологическия институт се създаде Секция за славянска археология, за председател на която бях избран аз, видях се задължен да обявя за едно полугодие един курс от по два часа седмично, който почиваше главно върху материали почти изключително от северните славяни: това, което у нас случайно е намерено и прибрано в Софийския и провинциалните музеи, още стои неподредено и непроучено.

По това време именно и г. Кр. Миятев се зае с изучаване на славянската керамика и с един доклад върху нея, чеген от името на Славянската секция при Института, ние можахме да се отсрамим пред съветските археолози и етнографи, които в началото на 1946 г. дойдоха у нас, за да завържат връзки и да подготвят предприемането съвместно с наши учени археологически и етнографски изследвания в земите южно от Дунава към Черно море, предвидено в петгодишния научен план на Съветската академия на науките. Техният поглед върху намерените и прибрани в нашите музеи предмети показва каква ценност представят те особено за изучаването им сравнително с това, което се намира у тях, и колко по-големи научни ценности ще се открият при систематичното разкопаване на стари славянски селища у нас.

Уговорени бяха условията, а също така и предварителният план за съвместна археологическа работа през лятото на 1946 г., но те не дойдоха тогава, а също така не дойдоха и миналата 1947 г. Понеже в научния план на Съветската академия годината 1948 е последна за техни изучавания у нас, за вярване е, че — предначертаните съвместни изследвания ще станат през това лято.

Независимо от това, Славянската секция при Археологическия институт реши да предприеме през лятото на 1945 г. със средства на Академията разкопаването на едно старо славянско селище край Дунава — Новград при устието на р. Янтра. Но това не стана, въпреки че средствата бяха отпуснати.

Нека ми бъде позволено, като на лице, поставено на отговорно място, председател на Секцията за славянска археология и секретар на Историко-филологичния клон в Академията, да се възползувам от възприетия нов ред и подложа на самокритика моята и на другарите ми дейност от тогава насам в Археологическия институт. Мисля, че това ще бъде за добро — за поправяне сторените грешки и избягване нови.

Поменатото славянско селище Новград на Дунава ние не разкопахме, защото се оказа, че то изобщо не може да се разкопае, там разкопки не можаха да се правят. Поуката от това бе, че в бъдеще не бива да се предначертават никакви планове за разкопки, преди да е прегледано предварително мястото и да бъдат проучени условията за това.

По тая причина, когато през изтеклата година се постави въпрос за разкопаване могилите и селищата при язовирите Георги Димитров при с. Копринка, Казанлъшко и Росица, Севлиевско, решено бе да се пратят трима наши археолози (Миятев, Мавродинов и Бешевлиев), които предварително да проучат условията за работа на тия места. Въз основа на представения от тях доклад Академията отпусна средства, определиха се и лицата, които да ръководят и проведат разкопките, но въпреки отпуснатите за язовира Георги Димитров 1,200,000 лева разкопките не започнахме, а за Росица и не помислихме, при все че бяхме поискали и получили за тая цел

разрешение за 250.000 лева. И тия средства щяха да бъдат върнати на държавата, ако хубавото есенно време не помогна на директора на Археологическия музей г. Мавродинов да продължи започнатите от музея разкопки в Плиска и на града Ескус при Гиген с неизползуваните средства, които Академията допълнително му отпусна.

Най-сетне, през миналата пролет трябваше да се направят разкопки на предисторичното селище в с. Кремиковци, Софийско, важно като предел на две предисторични култури. Исканите средства бяха отпуснати, пратен биде един млад асистент от Археологическия музей да ги започне, но той се върна, без да успее да ги организира.

Мисля, че така не може да продължава. Не бива от Академията да искаме средства за цели, които неможе да изпълним, тъй като с това пречим на други нейни научни начинания, не по-малко важни от нашите, които биха се изпълнили със същите средства.

Уверен съм обаче, че тая година когато работите в институтите при Академията се извършват по план, утвърден от Пра ителството, подобни опущения няма да се повтарят.

14. **Д-р Дим. Кръндjалов**, извънреден професор о история на славянските страни в Университета:

Аз ще кажа само няколко думи общо за доклада на др. Димитров, като до известна степен ще допълня това, което бих казал веднага след неговото прочитане тук. За целта този доклад е много по-обширен отколкото са изискванията и все пак тук се каза, че в него липсвали толкова работи, че дори ако го продължи още с един час, докладчикът не би могъл да задоволи всички искания на своите критици. Затова аз мисля, че докладът може само да бъде съкратен — сгъстен. Др. Димитров говори достатъчно точно и пълно и за развоя и за постиженията на нашата археология, значи и за нейните заслуги и за нейните недостатъци — и заедно с това за уклона в полза на прабългарския елемент. В един доклад за пред международна публика ние не бива да се хвалим сами прекомерно, нито пък да се самобичуваме. Достатъчно е с мярка и зрялост да изтъкнем и постиженията и недостатъците, за да се види че съзнаваме грешките, а заедно с тях и новите насоки, по които трябва да се направлява нашето внимание и работа и то сега по един предварително обмислен начин, по план, за който също така докладът на Димитров дава доста ясно очертани линии и съдържание и доста добре степенувани точки по значение. Общо взето той има правилно отношение към въпросите, които разглежда сам и които се засегнаха тук и аз съм сигурен, че той вече сам знае кое да съкрати и кое да подчертае повече, ако въобще ще бъде необходимо да го преработи.

Аз бих имал да кажа повече думи за оня толкова характерен и пакостен уклон на българската историческа археологическа наука, който става едно от главните духовни оръжия на великобългарския шовинизъм, за прекомерното неправилно значение, което се отдаваше на прабългарския елемент и за всестранните усилия, които се положиха у нас този уклон да се превърне в едно общо настроение.

При първото заседание тук се каза, че такъв уклон в нашата наука не е имало, а доколкото той се е проявил той не бил дело на науката, а на различни хора, които с науката нямали нищо общо. При второто — миналото заседание, някои признаха тук, че дори те лично страдали от тази хуномания, както я нарекох аз в статията и брошурата си Хуни ли сме ние българите. В тая брошура особено аз посочих много имена на много наши лекари, биолози и социолози — освен военните, които се бяха самозабравили и по чисто расистки път на анализа на кръвта стигаха до заключение, че българският народ не бил славянски, а хунски и че тъкмо заради това неговите кръвни групи били еднакви с ония на германците. Лекарите, биолозите и т. н. са хора на науката, те са хора учени, които оперират с научни средства

и понятия, за да стигнат в случая, естествено, до тенденциозни и фалшиви заключения.

Обаче дори в миналото заседание г-н Миятев повтори отново твърдението, че от хуномания не страдали в същност нашите учени историци и археолози, а другите, ония гдето пишели не научно, а пропагандно. Няма да ви напомням вече, че г-н Мавродинов сам тук призна миналия път, че е бил жертва на това влечение. Също така няма да напомням, че сам г-н Миятев в почти всички свои работи, които засягат паметници, които се приписваха на прабългарите по мода, бих казал, правеше каквото правеше и след редица сериозни възможности и хипотези, стигаше пак до прабългарската. По отношение на Плиска или околностите на Мадара и Мадарския конник, на валовете и пътищата, всички наши учени стигаха до прабългарската хипотеза, при нея се спираха и дори ако не казваха: ето, това е то всичко, те не изправяха гръбнака си да се противопоставят, не се заловиха да разчоплят работата от начало и да я поставят с главата нагоре, както трябва да стои.

Но тази хуномания е по-стара в нашата наука, тя не се появява у нас само след идването на Геза Фехер, след първата световна война. През 1914 година нашите големи учени В. Златарски и Йордан Иванов отиват в Болгар на Волга. Златарски и Й. Иванов ли не знаеха, че почти всички византийски крепости, започвайки с Цариградската, са били заобиколени с големи окопи и валове, на които се издигаха стени или други отбранителни средства? И въпреки това, когато Н. Державин пише през 1915 г. своята книга по Македонския въпрос и подържа че българите са славяни, а никакви хуни в отговор на Вукичевич и Д. Семед, които посочваха в една своя книга българите като не славяни и искаха да ги злепоставят в очите на руското славянолюбиво общество, тогава тъкмо нашият Йордан Иванов вече беше възприел сериозно идеята за идентичността между българите при Волга, и тия при Дунава, както свидетелствуват по-късните негови статии „Развалините на Болгар при Волга", „Сегашните българи при Волга", „Битови черти на волжките българи", а също така и Златарски беше разкъсал границите между тамошните и тукашните, между древните и сегашните българи, така че подобно на тях и покъсно и другите наши учени забравят за ония необходими научни разграничения между едните и други българи и тръгват по пътя на един научен mixtum-compositum по този въпрос, който не можеше да има други резултати освен окончателното смесване на волжките с дунавските, на предишните със сегашните българи, и произволното заместване на едните с другите. По този въпрос вървят вече и Баласчев и Мутафчиев и Ников и Пастухов и Филов и Миятев и всички други.

Преди 1914 година и Йорд. Иванов и Златарски бяха писали преди и след Славянския конгрес от 1910 в София и по славянски въпроси и то правилно донякъде. Защо отидоха те въобще в Болгар на Волга и защо след като ходиха в Болгар през 1914 година те започват да свирят на друга струна, за да се изразя метафорично. Каква е тази друга струна? След катастрофата от 1913 година, когато българите смятаха, че са загубили борбата поради липса на славянско чувство от страна на Сърбия и главно на Русия и когато Фердинанд беше казал „Да се свият знамената за по-удобен момент", в очакване на този по-удобен момент на отмъщение българските учени започваха да подготвят почвата за реванша. Те схващаха отдалеч какво мислеше този Кобургски гробокопач на България, именно че този реванш няма да стане по пътя на славянското братство, а на братоубийствените вражди, с помощта на други външни сили. От 1908 година, когато Фердинанд беше се коронясал за цар с помощта на Австро-Унгария той беше дал на своите близки да разберат в какви води ще плава оттогава насам. След катастрофата от 1913 година България навлизаше вечно явно в противославянския лагер за войната, която идваше и нашите учени поставиха своята наука в негова услуга. Тази е причината за гдето и Й. Иванов и В. Златарски, съвсем некритично и като че ли съвсем невинно възприемат еднаквостта на българите при Волга и при Дунава и слагат в нашата най-

висша наука началото на уклона. Нова ли беше обаче в българската наука тая мисъл и въобще идеята за голямото значение на прабългарите в нашата история? Не беше. Тази идея беше изказана още от 1905 г. от Карел Шкорпил. Той е същинският автор, той е основоположникът на идеята, че Плиска е прабългарска постройка, че прабългарите са строили лагери при Галац, при Николицел и при Плиска. Че прабългарите са строили валове и т. н. Шкорпил беше изказал тази идея още през 1905 год., обаче след катастрофата от 1913 год. тя ставаше особено удобна и благоприятна за новата политическа обстановка в България. Шкорпил беше дошел в България през 1882 г. в Пловдив, гдето е имало още доста гърци и гъркомани, които са оспорвали и са отричали въобще културното значение на българите. Откритието на Плиска през 1898—1905 дава възможност на Шкорпил да намери по свое мнение и да изтъкне голямата култура на българите с подчертаването и издигането на своята теория за българския произход и заедно с това на валовете, пътищата и т. н. Шкорпил вършеше това от прекалено славянолюбие към българите, като нито отдалеч не му минаваше през ума, каква нещастна и пакостна разлика ще се прави по-късно между прабългари и славяни в нашето минало и каква политическа насока и употребление ще се даде на неговата наивна славянолюбива теория. С тази своя теория Шкорпил се поставяше в услуга на българския буржоазен национализъм и после той служи и на великобългарския шовинизъм като през 1917 г. „откри“ и прабългарския лагер при Николицел, който както ще се опитам да докажа в една нарочна студия, не е съществувал никога в действителност. Но, както казах, Шкорпил вършеше това от едно такова хаотично славянско чувство, непредвидливо и въобще ненаучно славянолюбие. В дъното на това Шкорпилово деяние, е, както виждате, пак политиката, по този път славянска, дори и ако да е мъглява и с неверни, лоши и нещастни и за него и за нас резултати в края на краищата. Освен с неговото първоначално славянофилско влечение, грешките на Шкорпила се обясняват и с обстоятелството, че той беше по образование математик и мислеше линеарно геометрически. За него, както в математиката 2 плюс 2 правеха всякога 4, докато в развитието на човешкото общество и на идеите такива съчетания могат да имат съвсем други и неочаквани резултати. Нямаше ли в българската наука един по-компетентен историк, който да разгледа наивните аргументи на Шкорпила, да коригира неговите неправилни заключения и да го насочи по един правилен път? Имаше. Това бяха Златарски и Кацаров, обаче те не вдигнаха пръст. Имаше още един истински капацитет по въпроса за прабългарите. Това беше именно д-р Ив. Шишманов, със своята наистина навременна и епохална работа: „Критичен преглед по въпроса за произхода на прабългарите“, СбНУ XVI—XVII, 1900, 505—753. В тая своя много ценна студия, Шишманов прави много важни методични изводи. Аз ще си позволя да дам само тия изводи от него. В основата на всички изследвания от тоя род Шишманов слага 1. Използуването на историческите извори и 2. априорното отделяне на волжките прабългари от дунавските. Ако тогавашните и по-късни корифеи на българската наука бяха взели под внимание, тия две правилни методични изисквания на Шишманова, те трябваше да се обърнат главно към арабските извори за българите при Волга, главно към Ибн Фадлана, който през 922 г., по времето на Симеона, пише за тях цяла книга като очевидец и казва, че те живеели още в палатки и дървени сгради, че той им занесъл ислямството и майстори за една първа крепост, която дотогава била издигната специално за тяхния владетел Алмиш като подкрепа от страна на българския халиф Муктедир Биллах-Биллах. Българските учени, ако бяха възприели тия правилни методични изисквания на Шишманова, още от 1900 г. щяха да се обърнат към изучванията и разкопките, извършени в Болгар, още от времето на Петра Велики до наши дни и щяха да забележат, че цялата култура на Болгар е късна и мохамеданска. И че по-долу от X век още не се е слязло. В този случай, ако това бяха ни изяснили българските учени, нямаше

да имаме нито сасанидска теория, нито нескончаемият спор за Плиска и Мадарският конник, нито наивната теория за прабългарския произход на пограничните валове, нито уклон, нито Геза Фехер, и тути кванти. Защо не става това? Защо тия правилни заключения и методични изисквания останаха само в страниците на Сб. Нар. У? Защото у нас учените се отнасяха един към друг като паши или като заптиета, като турски феодали със запазени периметри, мълчаливо решени да се преследват и да се отричат до деветия род, а не да си сътрудничат и да се корегират взаимно. Едно от средствата на това преследване беше премълчаването, гробното мълчание около заслугите на другия.

Г-н Протич загатна тук за положението на Шишманова в нашите исторически археологически изследвания и кръгове. Той каза, че един важен момент в техните тукашни ежби бил моментът когато „махнали" от музея ли откъде Шишманова и Добруски. Отстранили ги и ги погребали в своето съзнание с всички техни заслуги и научни постижения и нищо не възприели от тях.

Златарски и всички други наши учени, знам това от покойния Мутафчиев, говореха и се отнасяха към тази студия на Шишманов с едно особено презрение. Защо ли? Защото не бил историк. И защо още в същност? Защото те чувствуваха вече накъде води официалната политика на немската ни династия. А трудът на Шишманов затваряше пътя на своеобразните заблуждения в българската наука, в областта на прабългаро-славянските отношения. Тъкмо заради това чувство, заради това мълчаливо съгласие с заблужденията, които създаваше теорията на Шкорпила те не се вдигнаха решително против Шкорпиловите изводи, а отричаха и пренебрегваха самия Шкорпил без да споменат понякога дори неговото име. Ще кажа няколко думи за трагедията на Шкорпила в България. Шкорпил е открил през 1898 г. Плиска, а още през следната 1899 година Златарски се опитва да му отнеме тази заслуга и да я припише чисто и просто на себе си. Ако искате, ще ви прочета пасажа, в който Феодор Успенски в сборника Абоба—Плиска пише изрично по този въпрос. От това се поражда една нескончаема вражда между Златарски и Шкорпил, собствено в случая Шкорпил е преследваният, пренебрегнатият. Той бива изолиран, закрепостен във Варна и въпреки че неговите грешки биват възприети и преувеличавани до абсурд, той самият бива избягван. Той, от своя страна, прави усилия да предлага своите услуги на велико-българския шовинизъм като по време на първата световна война измисля и Николицелския лагер, обаче и това остава без последствие. Причината на това е защото Шкорпил не правеше от своята теория логическите политически противо-славянски изводи, не пишеше против сърбите, русите, а си оставаше славянин и славянофил, докато другите все по-ясно и определено започнаха да се възгордяват от идеята за прабългарския произход и култура на българския народ, ако не с друго то поне само с това, че наливаха от пусто в празно.

След първата световна война и втората катастрофа на България влиза в лагера на хуноманите и Т. Баласчев със своята студия „Укрепителните работи на старобългарската войска" през 1918 год., след като през 1902 годинч в „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа" той беше показал едно правилно отношение към тия въпроси на културните напластявания на Балканския полуостров, също както и Шкорпил в първата си работа, публикувана през 1885 година под заглавие „Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия".

Известна е враждата, която е разделяла Баласчева от Златарски и Филова, Филова от Мутафчиева, Мутафчиева от Златарски, Младенова от Милетича, Младенова от Романски и т. н. В тая адска атмосфера на постоянно и безмилостно враждуващите се и преследващите се учени и учреждения, оглавявани от тях, една обща черта и тенденция ги свързва поне мълком — безмълвното възприемане на прабългарските

заблуждения. И така Г. Фехер намери възможно най-благоприятна почва за вирене на неговата своеобразна наука, в която пропагандата беше толкова прозрачна, че само хора които се бяха простили дори с елементарните им професионални задължения като учени и с положената тържествена клетва като доктори, можеха да я възприемат. Кой даде на Г. Фехер средства и възможност да изследва и печата? Улицата ли? Кой избра Г. Фехер член на Археологическия институт и за дописен член на Българската Академия на науките? Улицата ли или дилетантите и пропагандистите, великобългарските шовинисти, фашисти извън нашите научни историко-археологически учреждения и хуномани, цивилни и военни? Не, не, в храма на българската наука го вкараха тъкмо корифеите на българската наука: Филов, Арнаудов, Кацаров и другите. Защо? Защото той най-добре свиреше на струната, която те обичаха и желаеха да се чува все по-силно в България. Защото той с характерното си нахалство можеше да каже това, което те все пак, като учени се срамуваха да кажат по такъв вулгарен начин, както правеше той. Доколкото знам, само един човек се противопостави публично на тия безобразни елукубрации с научна външност на Геза Фехера — това беше — за негова чест ще трябва да го спомена — един човек от същите кръгове, който обаче все пак уважаваше поне науката си — това беше В. Бешевлиев, който в една своя критика върху работата на Г. Фехер за надписа на Мадарския конник каза доста ясно и решително, че Г. Фехер не знае гръцки и че въобще от всичко, което говори много малко знае. Другите бяха го зяпнали в устата по такъв начин, че би могло да се каже с известно преувеличение, нямаше глупост на Г. Фехера, пред която те да не мълчат благоговейно и дори да не го поздравят — например по отношение на облеклото и оръжията и т. н., напр. по въпроса за шпорите или стремената, за кожусите и т. н. Клубът на Г. Фехер на ул. Чепино, 13, не беше само една веселяшка компания, а там се ходеше и да се взема ентифа по „научни" въпроси Ганчо Ценов, чието име се спомена тук като козел опущения, няма нищо общо с поразиите, които направи именно Г. Фехер и неговите обожатели. Често пъти тъкмо тия обожатели подчертават, че той все пак имал големи заслуги спрямо българската наука, защото той оживил интереса към прабългарите и изследванията по техния въпрос. Който се чувствува че е прав, да докаже това с факти. Аз твърдя, както и показах, че у нас интерес към този въпрос имаше отдавна преди тоя зъл дух да дойде в България и то много оправдан и правилен научен интерес, какъвто беше оня на Шишманова или интересът със славянска подкладка на Шкорпила. Заслугата на Г. Фехер се състои само в това, че той направи логическите политически изводи от старата теория на Шкорпила, направи ги достояние на цялата наша наука и публицистика и привлече и поведе зад себе си всички свои съвременници — дори и ония, които не се противопоставяха решително против неговите пропагандни противославянски изстъпления.

Това странно явление може да се обясни у нас само с вътрешно политическата обстановка, с влиянието косвено и пряко на династията, на националните катастрофи, особено с обстоятелството, че нашите учени бяха почти всички скарани помежду си, живееха като вълци през тежка зима, готови да се разкъсат взаимно и също така готови да станат жертва поотделно на такива пакостни и недомислени теории, каквато беше тая на Шкорпила или на добре обмислени пропагандни планове и работи, каквато беше тая на Г. Фехера. Ако нашите учени се бяха събирали, ей така, както се събираме ние тук и както се надявам, че ще се събираме всякога при важни въпроси, ако бяха се гледали взаимно в очите, както се гледаме ние и бяха си дали сметка, че и другият е човек и учен с неизбежни човешки слабости и грешки, както и той самия, много вражди щяха да се изгладят и много грешки щяха да се избегнат. Ако сега нещо остава да се отстрани, след отстраняването на династията, това е тъкмо феодалната раздробеност и буржоазното взаимноизяждане между нашите учени.

На това трябва да обръщаме особено внимание днес и в бъдеще, защото това явление да се губернаторствува в дадена научна област от един само човек го има и сега в нашата наука. И сега у нас се виждат още доста феодалчета, които са се разкрачили над даден периметър и отчаяно и жалко ръкомахат и викат: тук ти няма какво да се бъркаш, тук само аз и моите потомци. Жалка картина, напомняща жалкото близко минало. Да се надяваме, че подобни хора ще се съвземат и ще престанат да внасят раздразнения и раздвоения в едно общество, гдето сътрудничеството може и трябва да представлява един от най-важнnте лостове за успешна и плодоносна работа в полза на целия наш народ, който сега тъкмо ни дава един величествен пример на единение и на задружна работа. Аз бих могъл естествено да добавя по няколко думи още за Мадарския конник, за Плиска, главно за валовете, за Нагсентмиклошкото съкровище и зоапан, за мнимия славянски тип на дървената църква, за славянската археология въобще у нас, прабългарския надпис на Преслав, Садовец и т. н., но се надявам, че от сега нататък ще има да се срещаме и да говорим по-често.

В заключение академик **Тодор Павлов**, като подчерта, че тази дискусия е първа по рода си в историята на българската археологическа наука и като направи кратък и общ анализ и преценка на доклада и по-важните изказвания, обобщи главните резултати от дискусията в няколко пункта, които той предложи на събранието във форма на резолюция, както следва:

Резолюция за задачите на Българската археологическа наука

I. Принципни положения

1. Българската археологическа наука трябва в най-скоро време да се превъоръжи с нов, правилен, научен метод, използувайки в това отношение опита на съветската археология.

2. Българската археологическа наука трябва да подложи на незабавна ревизия досегашните ненаучни теории и възгледи, фашистки и расистки фалшификации от рода на Геза Фехеровите, които противоречат на историческата истина и на историческия развой на нашия народ.

3. Българската археологическа наука трябва да престане да бъде само история на изкуството, каквато е била досега, и да се превърне предимно в история на материалната култура.

4. Българската археологическа наука трябва да работи планово, в рамките на един общ план за разкопки и изследвания.

5. Българската археологическа наука трябва да подпомогне изграждането на единството на нашия народ, като работи за повишаване вярата в нашите собствени сили, създава нов творчески патриотизъм и разяснява пътя на общославянската солидарност и солидарността на всички демократични народи.

II. Работа на терена

1. Да се обърне внимание предимно на славянските и славянобългарските обекти, като се засили разкопаването на Плиска, Преслав и Търново и се издирят и разкопаят други славянски и славяно-български селища.

2. Едновременно с това да се продължат разкопките на обекти от времето на родово-общинния строй (т. н. предистория) в нашите земи, като могилите в с. Карановo и пр.; на обекти от робовладелския строй (гръцка, елинистическа и римска епоха), като Созопол, Гиген и пр.; на обекти от феодалния строй (от византийско-българско и турско време).

3. Да се разкопаят в най-близко време археологическите обекти, които ще бъдат заляти от водите на язовирите.

4. Да се устройват експедиции за събиране на материали за археологическа карта на българските земи.

III. Изследователска работа

1. Да се пристъпи към систематизиране и каталогизиране на събраните в музеите археологически материали.
2. Да се пристъпи към изработване на археологическа карта на българските земи.
3. Да се изработи историко-археологическа хронология на българските земи въз основа на досегашните материали.
4. Да се издадат научно неиздадените досега археологически материали, събрани в музеите и да се продължи в бъдеще редовното издаване на новоразкопаните материали.
5. Да се проучи археологически материалната култура на късната антична епоха до идването на славяните и прабългарите, с оглед да се посочи културното наследство, заварено в нашите земи от славяните и българите, и как те са го възприели, запазили и трансформирали.
6. Да се проучи материалната култура на славяните и прабългарите до основаването на славяно-българската държава.
7. Да се проучи материалната култура на българския народ от основаването на българската държава до възраждането (VII—XVIII в. вкл.).
8. Да се проучат влиянията между материалната култура на нашите земи и съседните балкански страни.

IV. Връзки с чуждестранната археологическа наука

1. Да се установят най-тесни връзки с археологическата наука в СССР, Югославия и с другите славянски и демократични народи.
2. Да се устройват взаимни експедиции, разкопки, съвещания и пр. между славянските и балкански археолози, историци и етнографи.

V. Кадри

1. Да се подготзят нови кадри въоръжени с нов, научен метод, като се координират усилията на катедрата по археология в Университета и на Народния археологически музей в София и като се обърне внимание еднакво на теоретическата и практическата им подготовка.
2. Да се изпратят на специализация в СССР по славянска археология и по тия области на археологията, за които новите методи, изработени в СССР са от особено значение.
3. Да се обърне особено внимание на кадрите в провинциалните музеи.
4. Да се обърне особено внимание на научното усъвършенствуване на наличните кадри, като се продължат започнатите от Народния археологически музей научни конференции.

VI. Музейно дело

1. Да се превърнат археологическите музеи по типа на музеите в СССР в средство за обществено-възпитателно въздействие.
2. Да се осигури продължаването на музейните издания.
3. Да се построят подходящи сгради за музеите и на първо място за Народния археологически музей в София.
4. Да се открият нови народни музеи в провинцията.

Забележка на редакцията. В дискусията взеха участие още В. Миков и А. Протич, но техните изказвания не са поместени не по вина на редакцията.

Археологическият институт през 1946—1949 год.

XXVI отчет за 1946 год.

През 1946 г. станаха всичко 33 заседачия, от които едно редовно административно, едно извънредно административно, девет заседания на управителния съвет, двадесет редовни научни заседания и две извънредни научни заседания.

На редовните заседания се направиха следните научни доклади:

1. Хр. М. Данов, Нови страници из старата история на Тракия.
2. Б. Геров, Титлата тракарх.
3. С. Н. Бобчев, Смесената зидария на късноримските и ранновизантийските постройки.
4. Вл. Георгиев, Кога са дошли гърците в Гърция? Опит за координиране на лингвистични и археологични данни.
5. В. Миков, Движение на народи в Балканския п-в в предисторическо време.
6. Хр. М. Данов, Впечатленията на двама очевидци от Тракия през II в. от н. е.
7. Б. Геров, Римският календар и леточисление в Балканските земи.
8. Ив. Велков, Селища и градища в Брезнишко.
9. Ив. Венедиков, Нимфеумът при Каснаково.
10. Т. Иванов, Последните разкопки в Никюп.
11. С. Н. Бобчев, Нови данни за „Одеона" в Никюп.
12. Хр. М. Данов, Към старата история на Аполония и западното Черноморие.
13. В. Бешевлиев, Отчет за едно научно пътуване из Света гора.
14. Хр. М. Данов, Из римската и късноримската история на нашите земи.
15. Ив. Венедиков, Два новооткрити първобългарски надписи.
16. Ив. Венедиков, Отчет за разкопките на нимфеума при Каснаково.
17. В. Миков, Разкопките в Караново (Новозагорско).
18. Н. Мавродинов, Разкопките в Плиска през 1945 и 1946 г.
19. Ст. Михайлов, Разкопки в Плиска през 1945 и 1946 г.
20. В. Миков, Девташларите около Плиска.

В началото на отчетната година бяха гости на страната ни съветските археолози и етнографи П. Н. Третяков, В. И. Равдоникас, Б. А. Рибаков, А. В. Арциховски, П. Г. Богатирев, С. А. Токарев, в чест на които Археологическият институт уреди две извънредни научни заседания със следните доклади:

1. Кр. Миятев, Славянската керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана.
2. В. И. Равдоникас, Археологическата наука в СССР.

В съвместно заседание със съветските археолози бе взето решение да се произведат общи разкопки на един славянски обект в североизточна България, както и да се устройват чести взаимни гостувания и редовна размяна на археологическа литература.

В извънредно административно заседание, състояло се на 27 ноември 1946 г. бе разгледано предложението на Управителния съвет за присъединяване на Археологическия институт към Българската академия на науките. Това предложение се направи във връзка с приготвения законопроект за основно преустройство на БАН и превръщането ѝ във върховен научен институт, който ще обедини цялата научно-изследователска работа в България. Въз основа на този законопроект историко-филологическият клон при Академията в заседанието си от 10. VI. 1946 г. е намерил за желателно Българският археологически институт да се присъедини към БАН, вместо да се създава нов такъв институт при Академията, който ще има същите задачи.

През отчетната година продължи печатането на Сборник Г. И. Кацаров. Бе решено да се започне отпечатването на т. XVI от Известията на института и съставяне на археологическа библиография.

На годишното административно събрание от 16. III. 1946 г. бе изменен чл. 32 от устава, който доби следната редакция: Библиотеката и научните сбирки на института се завеждат от необходимото число уредници или асистенти, които се назначават от управителния съвет. Същият назначава и необходимите прислужници и технически лица. Въз основа на този член от устава за асистент-библиотекар бе назначена Соня Георгиева, на която на първо време бе възложено да направи окончателна проверка на книгите от институтската библиотека, да установи липсващите книги и да попълни азбучния каталог.

В институтската библиотека през годината са постъпили 500 нови книги в 531 тома на стойност 326,180 лв., от тях са заплатени 183,638 лв, а 142,542 лв. са в замяна или в дар. 102 книги от получените са списания. Общият брой на книгите в библиотеката е 13017.

През отчетната година са били отпуснати следните суми от фондовете на института за подпомагане на разкопки, проучвания и закрепвания:

1. 300000 лв. заем на Народния археологически музей в София за разкопките в Созопол.
2. 100000 лв. помощ на настоятелството на църквата Св. Богородица в Асеновград за ремонт на същата църква.
3. 10000 лв. на Н. Мавродинов за разкопките в Созопол.
4. 10000 лв. на Ив. Венедиков за разкопките в Созопол.
5. 10000 лв. на Т. Иванов за разкопките в Созопол.
6. 10000 лв. на Г. Михайлов за разкопките в Созопол.

XXVII отчет за 1947 год.

Българският археологически институт, в изпълнение на закона за Българската академия на науките от 19. II. 1947 г. (Държ. вестник бр. 40), бе присъединен към БАН под името Археологически институт при Българската академия на науките. На последното редовно административно събрание от 5. III. 1947 г. Управителният съвет бе освободен от отговорност, като бе взето решение да се изкаже писмена благодарност на досегашния директор на Българския археологически институт проф. Г. И. Кацаров за дългогодишното му предано и дейно участие в научно-изследователската и административна работа на института, а също така да се изкаже благодарност и на учения секретар Кр. Миятев за преданата му и добросъвестна служба.

Съгласно правилника за уредбата на институтите при БАН за научен ръководител на института бе избран от Историко-филологическия клон и утвърден от общото събрание на Академията академик Кръстю Миятев, а за членове на научния съвет на института останаха да фигурират членовете на бившия управителен съвет Вл. Георгиев, Д. П. Димитров, В. Бешевлиев и Н. Мавродинов.

През отчетната година се състояха всичко 26 заседания, от които едно редовно административно, едно извънредно административно, едно на управителния съвет, три на научния съвет и двадесет редовни научни заседания на които бяха направени следните доклади:

1. Ив. Венедиков, Разкопките на некропола на Аполония.
2. Т. Иванов, Керамиката от некропола на Аполония.
3. Г. Михайлов, Созопол и намерените в него епиграфски материали.
4. Цв. Дремсизова, Теракоти от некропола на античната Аполония.
5. В. Мавродинова, Разкопките в Преслав през 1945 и 1946 г.
6. Ст. Станчев, Разкопките в Преслав през 1945 и 1946 г.
7. Д. Дечев, Отношението на тракийския език към другите индоевропейски езици.
8. Б. Геров, Северната граница на провинция Тракия.
9. Кр. Миятев, Един старославянски двуобреден некропол при с. Букьовци.
10. Ив. Акрабова-Жандова, За „окачените" портрети в един източно-християнски паметник.
11. Д. П. Димитров, Стенописите в късноантичната гробница при Силистра.
12. Д. П. Димитров, Археологически изследвания на граф Марсили в нашите земи.
13. Хр. М. Данов, Омировият епос и ранната история на Тракия.
14. Ал. Бурмов, Към историята на прабългарите.
15. В. Мавродинова, Бележки за Чаталар.
16. Ив. Венедиков, Допълнения към четенето на инвентарния надпис-списък от Преслав, написан на първобългарски език.
17. Г. И. Кацаров, Един нов паметник за религията на траките.
18. Д. Дечев, Принос към историята на Западнопонтийските градове.
19. К. Недев, Въображение и археология.
20. Ив. Венедиков, Що е Огъл.

През 1947 г. бяха предприети следните разкопки и проучвания:

1. Разкопки в Плиска. Ръководител Ст. Михайлов. Цел на разкопките: всестранно проучване веществената култура и бита на прабългари и славяни, които са обитавали Плиска от VI до X в. Разкопките през 1947 г. са продължение на археологическата работа започната през 1899 г. от Руския археологически институт в Цариград и възобновени през 1930 г. от Народния археологически музей. През 1947 г. са разкопани две църкви във Външния град. Все във Външния град се откриха и основите на няколко светски постройки, някои от които са служили за работилници. Бедният инвентар на сградите свидетелствува за доста първобитна материална култура на населението на Външния град. Бе направен надлъжен разрез на насипа на западната крепостна порта, който потвърди историческите известия за опожаряването на Плисковските укрепления в 811 г.

2. Разкопки на първобитното селище до с. Калино (Коларовградско). Ръководител Г. Георгиев. Цел на разкопките: проучване на Плисковската околност и установяване културата на първите заселници: определяне на отношенията на тая култура към културите на съседните области, особено на север от Дунава. Резултат: селището до с. Калино се намира върху естествено плоско възвишение. Състояло се от 10—12 къщи. Последните са били отчасти вкопани в земята (землянки), имали са правоъгълна форма и размери 7×5 м. Населението е водело заседнал живот, занимавало се е с мотижно земеделие, скотовъдство и отчасти с лов. Имало е първобитен родов строй.

Има свидетелства за култове към домашен добитък. Селището е било обитавано кратко време в края на младокаменната епоха. Културата му е еднаква с едновременната култура отвъд Дунава.

3. Разкопки на Ескус (при с. Гиген). Ръководители: К. Недев, Т. Иванов и С. Н. Бобчев. Цел на разкопките: разкриване и проучване останките на стария град Ескус и възстановяване на бита в римските градове в България. Резултат: разкопана е една площ от 3·5 декара в югоизточната част на града. Открити са основите на няколко антични сгради и на една баня с 8 помещения и с отоплителна инсталация (хипокауст). Всички сгради са от III в. от н. е. Намерена е и една улица с бордюр и каменна настилка. В горните културни пластове личат следи от по-късен живот на града. Чрез сондажи е проследен градският водопровод към с. Оряховица.

4. Разкопки на тракийска крепост при с. Гоз (Брезнишко). Ръководител Ив. Велков. Цел на разкопките: чрез разкопаване и проучване на някои от тракийските градища в тази об аст да се хвърли светлина върху живота на траките. Резултат: крепостната ограда на градището при Гоз е сух каменен зид. Открита е една кула със също такъв градеж. Започнати са разкопки на една могила, която се намира до самата кула. Открита е керамика от първото хилядилетие пр. н. е.

5. Разкопки при Каснаково (Хасковско). Ръководител Ив. Венедиков. Цел на разкопките: довършване проучването на античното светилище на нимфите. Резултат: установен с окончателно планът на един античен силно разрушен театър.

6. Кр. Миятев: Проучвания на славянски селища и на славянска керамика на разни места в сев. България. Открити са нови селища и нови керамични типове.

7. Д. П. Димитров: Проучвания на паметници във Сталинския музей: надгробни релиефи, римски портрети, римска керамика, антични и средновековни капители.

8. Г. Георгиев: Проучване при с. Червена скала (Коларовградско). Следи от праисторическо селище от енеолита. Необходимо е да се направят тук разкопки, за да се установи точно времето, когато за пръв път е било заселено Плисковското поле.

През 1947 г. излезе от печат кн. I от редицата „Трудове на секцията по славянска археология". Книгата е озаглавена „Славянска археология и етнография в Съветския съюз" и съдържа статии от гостувалите у нас през 1946 г. съветски археолози и етнографи.

Печатането на сборника в чест на проф. Г. И. Кацаров продължи.

Приготвени за печат: том XVI на Известията на археологическия институт и кн. II от редицата „Трудове на секцията по славянска археология" под заглавие „Славянска керамика в България и значението ѝ на Балкана", от Кр. Миятев.

В институтската библиотека през годината са постъпили 383 нови книги в 407 тома на обща стойност 279405 лв. От тях 64 са купени общо за 58450 лв., 112 са подарени и 231 книги са получени от чужбина в замяна срещу издания на института. 163 от получените книги са списания.

Археологическият институт възстанови своите предвоенни връзки за взаимна научна работа и размяна на книги с 148 научни институти и учени лица в чужбина, които по държави се разпределят както следва: Австрия 13; Англия 5; Белгия 3; Гърция 2; Дания 3; Египет 1; Испания 2; Италия 19; Норвегия 3; Полша 2; Румъния 15; СССР 10; САЩ 9; Турция 7; Унгария 11; Франция 12; Холандия 7; Чехия 13; Швейцария 4; Швеция 3; Югославия 4.

През 1947 г. започна съставянето на пълна библиография по българската археология с подробен именен, веществен и топографски указател.

От 15. XII. 1947 г. за асистент при института бе назначена Мария Чичикова, с която щатните научни сътрудници станаха двама.

XXVIII отчет за 1948 г.

През 1948 г. станаха две важни събития в живота на Археологическия институт. На 27. II., 6. III. и 13. III. 1948 г. се състоя археологическа дискусия,[1] първата по рода си у нас, а през м. ноември 1948 г., по решение на управителния съвет на академията, Археологическият институт при БАН и Народният археологически музей в София образуваха единство, като ръководството на института стана научно ръководство и на музея. При това обединяване се постигна единството на археологическите научни учреждения в столицата, които ще имат общи научни планове, изработвани съвместно в общия научен съвет на института и музея.

През отчетната година се състояха всичко 32 заседания, от които 12 на научния съвет и 17 редовни научни заседания, на които бяха изнесени следните научни доклади:

1. Т. Иванов, Тракийски шлем от Асеновград.
2. В. Миков, Тракийски накитни предмети от V и IV в. пр. н. е.
3. А. Протич, Приложният декоративен релиеф на св. Климент Охридски.
4. В. Миков, Разкопките при с. Караново през 1947 г.
5. Д. П. Димитров, Състояние и задачи на българската археологическа наука.
6. Ив. Велков, Археологически изследвания в Граовско.
7. Н. Мавродинов, Произход на плана и конструкцията на църквата св. София в Цариград.
8. Б. Геров, Нови данни за ранната история на Ескус.
9. Т. Иванов, Предварителен доклад върху разкопките в Ескус през 1947 г.

[1] Вж. за дискусията на стр. 431.

10. С. Н. Бобчев, Римската урбанизация на Балканите под светлината на разкопките в Ескус.
11. Т. Димитрова, Нови данни за художественото творчество на Хенрих Дембицки.
12. Ив. Гошев, Загадъчните знаци в Плиска и Мадара и славянската азбука.
13. Ив. Венедиков, Светилището в с. Лиляче, Врачанско.
14. Вл. Георгиев, Произходът и езикът на данайците, ахейците, пелазгите и филистимляните въз основа на най-новите археологически и езикови данни.
15. Ив. Венедиков, Илирийският въпрос под светлината на една нова находка.
16. В. Бешевлиев, Един загадъчен надпис от V—VI в.
17. Ив. Велков, Тухлен надпис вграден в Бабини Видини кули.

През 1948 г. бяха направени следните разкопки и проучвания:

1. Копринка. Ръководител проф. Д. П. Димитров, помощници асистентите: К. Жуглев, С. Георгиева и М. Чичикова. Работено 60 дни с 70 бригадири дневно. Цел на разкопките: всестранно проучване на веществената култура и бита на древните обитатели на Казанлъшко. Разкопана бе една надгробна могила, в която се откри вторичен славянобългарски некропол от X—XII в. от н. е. В същата могила се откри погребение от IV в. пр. н. е. Гробният инвентар се състои от бронзови и сребърни съдове, златни украшения и глинени амфори. Направени бяха сондажи и в останките на едно антично селище в съседство с могилата. Открита бе неговата крепостна стена с две ъглови четвъртити кули и две порти. Градежът е сух. При разкопките бе намерена импортирана гръцка керамика от V—IV в. пр. н. е., местна тракийска керамика, монети от IV в., фибули тракийски тип, тежести за стан и др., които хвърлят светлина върху живота на траките от вътрешните области на страната.

2. Малък Преславец. Ръководител академик проф. Кр. Миятев, помощници: уредникът на Сталинския музей С. Покровски и асистентите С. Георгиева и Ст. Станчев. Задачи на разкопките: да се изследва историческия живот на това градище и да се установи неговата роля в славяно-българската епоха. Открити бяха многобройни находки, главно керамика от младокаменната, латенската късноримската, ранновизантийската и славянската култура. Установи се, че градището е било обитавано почти непрекъснато от младокаменната епоха до около X в. от н. е. Изследван бе и валът, с който славяните или прабългарите са укрепили градището.

3. Караново. Ръководител В. Миков, уредник в Археологическия музей, сътрудник асистент Г. Георгиев. Задачи на разкопките: да се разкопае до основата източния сектор на могилата и да се установи стратиграфския профил на културните напластявания. Открити бяха жилища с правоъгълна форма, много глинени съдове, култови масички с триъгълна форма, оръдия на труда изработени от кремък, камък и кост.

4. Проучване на Дунавското крайбрежие. Участък Искър-Янтра. Ръководител — чл. кор. В. Бешевлиев и сътрудници: Т. Герасимов, Б. Геров, Г. Георгиев и Ст. Стефанов. Задача на експедицията: да се проучат останки от славянска и римска култура и римския лимес по Дунавския бряг. Обходени са следните места: развалините на Ескус при Гиген, селата Дъбоване и Загражден, развалините на Утум при с. Гулянци, развалините на Асем при с. Черквица, калето при устието на р. Осъм, Никопол, останките от славянско селище в местността Шувене, Хисарлъка при с. Белене, долното градище между Белене и Свищов, развалините на Димум до Белене, развалините на Нове при Стъклен, останките от стари римски селища при с. Царевец, Острите могили, Царева нива и с. Караманово, останките от славянско време при с. Нов град, развалините на Ятрус при с. Кривина и скалната църква до с. Беляново. При с. Гиген бяха намерени следите от римския мост на Дунава. Откриха се също останки от стари селища.

5. Проучване на Черноморското крайбрежие. Участък Сталин — румънската граница. Ръководител чл. кор. Н. Мавродинов и сътрудници: В. Миков, Ив. Венедиков, Т. Иванов и М. Мирчев. Задача на експедицията: да се проучи дадения район. При с. Кестрич е открито тракийско светилище, около Аладжа манастир — следи от ранно-християнска базилика и късноримско селище, при с. Екрене — местонаходището на античната фактория. В Балчик се проучи топографията на града и стените на античния некропол. В Каварна се установи точното местонаходище на Бизоне. В околностите на Каварна се откри римско старохристиянско селище и развалини на старохристянска базилика. На нос Калиакра бе намерен силно повреден първобългарски надпис и се проучиха крепостните стени.

През 1948 г. излезе кн. II от редицата „Трудове на секцията по славянска археология“ със заглавие „Славянска керамика в България“ от академик Кр. Миятев. Продължи печатането на Сборник Г. И. Кацаров. Сложен бе под печат и т. XVII на Известията на археологическия институт.

В институтската библиотека през годината са постъпили 281 тома. От тях 64 са купени общо за 58994 лв., 50 са подарени и 167 са получени от чужбина в замяна с институтски издания: 93 книги от новопостъпилите са списания. Общият брой на книгите в библиотеката възлиза на 14005.

Академик проф. Г. И. Кацаров подари цялата си библиотека на института, която съдържа 2442, книги и 77 списания, повечето от които са ценни и редки археологически съчинения.

Археологическият институт продължи да поддържа и възобновява своите връзки с 155 научни институти и учени лица в чужбина.

Продължена бе работата по съставянето на пълна библиография на българската археология и започна съставянето на систематичен каталог.

XXIX отчет за 1949 г.

През 1949 г. се състояха всичко 55 заседания, от които 15 на научния съвет, 2 тържествени заседания и 35 редовни научни заседания, на които бяха направени следните научни доклади:

1. Вл. Георгиев, Съдържанието на надписа върху корубестата керамида от с. Главиница.
2. Ст. Станчев, Един паметник на Преславската архитектура.
3. Кр. Миятев, Славянският град в древна България.
4. Димитър Цончев, Римският път Филипополис-Тугугерум-Бесапара.
5. Христо Песев, Принос към историята на българската архитектура — характерната крива в българската архитектура през XVIII и XIX век.
6. Ив. Акрабова-Жандова, Един нов паметник с декоративна керамика в Преслав.
7. В. Миков, Разкопките в Караново през 1948 год.
8. Г. Михайлов, Легендата за тракийския цар Терей.
9. Ив. Венедиков, Аномалии в тракийските оброчни плочки.
10. Н. Мавродинов, Черноморската експедиция на института през 1948 год.
11. П. Детев, Разкопките на селищната могила при с. Капитан Димитриево.
12. Лилия Ботушарова, Тракийско могилно погребение с колесница.
13. В. Бешевлиев, Дунавската експедиция на института през 1948 год.
14. Теофил Иванов, Предварителен доклад върху разкопките в Улпиа Ескус през 1948 год.
15. В. Бешевлиев, Добавки към няколко византийски надписа.
16. Магдалина Георгиева, Материалите от разкопките в Ескус през 1948 год.
17. Петър Миятев, Турски паметници за културната история на българските земи.
18. Кр. Миятев, Разкопките в Кадъкьой през 1948 год.
19. Соня Георгиева, Разкопките на обекта S на Кадъкьойското градище през 1948 год.
20. Ст. Станчев, Разкопки на обект N в Кадъкьойското градище с оглед на намерената керамика.
21. Йорданка Стефанова, Римски епиграфски паметници на Царевец.
22. С. Покровски, Археологически проучвания на църковните старини в Месемврия и предстоящите задачи,
23. Борис Геров, Нови данни за император Деций Траян.
24. Вера Мавродинова, Какво ново ни дадоха Преславските разкопки.
25. Ив. Гошев, Славянската археографска наука и нейните предстоящи задачи у нас.
26. Д. П. Димитров, Един нов паметник за робството в древна Тракия.
27. Ст. Михайлов, Разкопките в Плиска през 1948 год.
28. Ив. Венедиков, Животът в Аполония според археологическите разкопки.
29. Д. Дечев, Збертурд и Ямбадула. Принос към религията на древните траки.
30. Вл. Георгиев, Дешифрирането на минойските надписи и неговото значение за ранната история на Егейския свят.
31. Дим. Цончев, Тракийско могилно погребение при Брезово с амфора нолански тип.
32. В. Бешевлиев, Един нов паметник за робството в Тракия.
33. В. Бешевлиев, Нови данни за историята на Пауталия.
34. Ив. Гошев, За автентичността на Рилския хрисовул.
35. Д. Дечев, Едно императорско писмо до управата на античния град Сандански.

Едно от тържествените заседания бе посветено на месеца на българо-съветската дружба със следните доклади:

1. М. Чичикова, Проблеми и постижения на съветската археология.
2. С. Георгиева, Археологическите музеи в СССР.

Второто тържествено заседание бе устроено по случай 70-годишнината от рождението на др. Сталин със доклад:

Д. П. Димитров, Идеите на Сталин и съветската археология.

През 1949 г. бяха направени следните разкопки:

1. Разкопки на селищна могила при с. Караново, Новозагарско. Ръководител: ст. уредник В. Миков, сътрудници: асистента Г. Георгиев и Д. Митова (от Видинския музей). Задача на разкопките: да се установи хронологията на неолитната култура в България. В могилата при с. Караново са открити пет културни пласта. Намерените материали и направените при разкопките наблюдения, особено върху останките от жилища, променят из основи досегашните мнения за новокаменната епоха в югоизточна Европа. Опровергават се напълно германските шовинистични теории за северния произход на тая култура. Установява се, че от Чехословашко до Бяло море и от Украйна до Пелопенес са живяли през неолита земеделско-скотовъдни племена с матриархален родово-общинен строй, които са били в най-тесни връзки с Егейския свят. Разкопките в Карачово установяват точна периодизация на неолитната и енеолитната култура в югоизточна Европа; установява се, че тук е живяла една родова община с основна единица семейството.

2. Научно ръководство на разкопки на селищна могила при Русе, предприети от Русенския музей. Ръководител: асист. Г. И. Георгиев, сътрудник Н. Ангелов (уредник на музея в Русе). Задачи: цялостно проучване на едно родово селище от енеолита в североизточна България, за да се проследи историческото развитие на това население. От разкопките се установи: 1) че обектът представя едно укрепено с каменен зид селище от края на енеолита и началото на бронзовата епоха; 2) че жили-

шата са били обитавани от многолюдни родове; 3) че съществували разменни отношения и връзки с населението отвъд Дунава; 4) че е съществувал култ на плодородието.

3. Разкопки на надгробни могили и на некропола на едно тракийско селище при с. Копринка, Казанлъшко. Ръководител: проф. Д. П. Димитров, сътрудници: Ч. Чорбаджийски (уредник на Казанлъшкия музей), асист. М. Чичикова, А. Алексиева, Нв. Иванова и П. Горбанов. Задачи: довършване на могила № 1, започване разкопаването на могила № 2. Във втората могила се откри нов начин на тракийско погребение: две тухлени гробници и трета наподобяваща по план куполните гробници. В околността на могилите бе открит некрополът на едно бедно население.

4. Продължение на разкопките в Созопол. Ръководител: уредник Ив. Венедиков, сътрудници: член кореспондент В. Бешевлиев, ст. асистент Т. Иванов, Янка Младенова, Ив. Гълъбов, уредник на музея в Бургас, В. Велков. Задача: основно проучване икономиката, бита, културата и градустройството на една гръцка колония по нашето крайбрежие, с оглед на нейното влияние върху обществено-икономическите отношения и материалната култура на местното население в хинтерланда. При разкопаването на античния некропол на града са добити по-точни данни за класовото разслоение и социалните отношения в старата Аполония, отразени в строежа на гробовете, в гробния инвентар, за съществуването на отделни занаяти в нея и за търговските й връзки с Родос и др. гръцки центрове. Започнати са разкопки в центъра на града, за да се добият материали за топографията на Аполония и за да се установят културните й пластове. При разкопките, които не са довършени, е открита западната част на християнска базилика.

5. Разкопки на римския гр. Ескус при с. Гиген, Никополско. Ръководител ст. асист. Т. Иванов, арх. С. Н. Бобчев. Задача: доразкопаване на започнат през 1948 г. сектор, за да се установят плановете на някои постройки и устройството на една улица с колонади. При разкопките се установи, че градът е бил обитаван и в по-късна епоха.

6. Разкопки в Плиска, Ръководител: акад. Кр. Миятев, сътрудници: асист.: С. Георгиева, Цв. Дремсизова (музей Коларовград), Юрданка Стефанова (музей Търново). Задача: търсене на предхристиянския некропол на първата българска столица. Обект на разкопките: могила № 33, чието разкопаване е било започнато в 1934 г., когато е било открито в периферията на източния сектор едно погребение с трупоизгаряне и множество керамика от славянски тип край него. Могила № 33 ни дава първите макар и оскъдни указания за погребалните обичаи на предхристиянска Плиска.

7. Разкопки в Плиска. Ръководител: уредник Ст. Михайлов, сътрудници: С. И Покровски, уредник на музея в Сталин, асистентите Ст. Станчев и Цв. Дремсизова, от музея в Коларовград, и М. Георгиева. Обект А: югозападната част от двора на т. н. Малък дворец, гдето биде открита група от граждански постройки със значително количество битов материал, които са по-късни от монументалните строежи в същия двор. Под дворната плочеста настилка е открит културен пласт, достигащ 3 м. дълбочина и в него по-стари градежи със с ожна водопроводна мрежа. Обект Б: основите на Големия дворец, за да се установи връзката на тайния подземен вход с по-старата сграда под Големия дворец. Обект В: допълнителни проучвания на дворцовата църква, които установиха, че тук имаме три различни строителни периода с различни архитектурни типове и различна строителна техника. Общи изводи на Ст. Михайлов от разкопките в Плиска: вместо номадска култура на прабългарите, в Плиска се открива славянска култура, сложно преплетена с местната и провинциалната римо-византийска традиция. Находките в Плиска поставят под съмнение твърдението, че прабългарите са били племенно обособени и различни от славянската маса.

8. Продължаване разкопките на некропола при Нови пазар. Ръководител: уредник Ст. Михайлов, сътрудник асистент Ст. Станчев. Находките характеризират населението като „варварско", което е живяло в предбългарско време и се е занимавало главно със скотовъдство. Въз основа на данните от некропола, Ст. Михайлов изказва мнение, че теорията за хунобългарското надмощие е несъстоятелна, решаваща роля в първата българска държава имал местният етнически елемент.

9. Разкопки в Преслав. Ръководител: ст. уредник В. Мавродинова, сътрудници: чл.-кор. Н. Мавродинов, Юрд. Господинов, асистентите Л. Огненова и С. Георгиева и Ст. Маслев, уредник на музея в Коларовград. Обект А: разкопки в местността Радула, за да се установи връзката между Кръглата църква и двореца. Разкопките разкриха южната порта на Вътрешния град. Добити са данни за бита и храната на офицерите и войниците и се установи нивото и посоката на централната улица между двореца и Кръглата църква. В една от кулите на портата бе намерено златно блюдо с гръцки евангелски надпис. Обект Б: разкопки в района на двореца, за да се установи плана и типа му. Обект В: разкопки на една „двойна" църква в ъгловата чупка на източната крепостна стена. Установи се, че долната църква е съществувала преди издигането на крепостната стена и че изграждането на Преслав е траело продължително време. Обект Г: продължаване на разкопките на манастира в местността „Под Вълкашина". Открити са нови манастирски помещения, изяснена е строителната техника на манастирската църква. Установява се, че това е най-големият открит досега манастир край Преслав с находки от рисувани керамични съдове, каквито са намерени досега само в най-богатите постройки на Преслав. Обект Д: почистване на северозточния ъгъл на крепостната стена, по чиито камъни са открити пет рисунки на конници.

10. Разкопки в София. Площад 9 септември (Партиен дом) и ъгъла ул. Цар Симеон и бул. Г. Димитров. Ръководители: уредник В. Мавродинова и уредник Ив. Венедиков, сътрудници: арх. С. Н. Бобчев и асистентите Ив. Жандова, Ст. Станчев, Т. Иванов и Л. Огненова. Открити са антично светилище и ста охристиянски базилики.

В заседание на Научния съвет от 12. II. 1949 г. се учреди Епиграфска секция при Археологическия институт със следния състав: отговорник чл.-кор. В. Бешевлиев и членове чл.-кор. Вл. Георгиев, Хр. М. Данов, Т. Герасимов, В. Геров, Ив. Венедиков, П. Миятев, Г. Михайлов, М. Бръчкова и от провинцията Д. Цончев, М. Мирчев и Ст. Стефанов.

В заседание на Научния съвет от 19. II. 1949 г. се учреди при Археологическия институт Комисия за изработване на археологическа карта на България, със състав: отговорник В. Миков и членове: П. Делирадев, Ив. Велков, Ас. Василиев, Т. Иванов, Ст. Станчев и М. Чичикова.

В заседание на Научния съвет от 30. V. 1940 г. се учреди при Археологическия институт Комисия за славянска археография със състав: отговорник акад. Ив. Гошев и членове: акад. Кр. Миятев, акад. Ст. Младенов, чл.-кор. К. Мирчев и научните сътрудници: Е. Георгиев, Т. Герасимов, В. Мавродинова и Ив. Дуйчев.

През 1949 г. се завърши печатането на Сборник Г. И. Кацаров, който излиза като том XVI от Известия на Археологическия институт. Продължи започнатото от 1948 г. печатане на том XVII на Известията на Археологическия институт. Продължи се съставянето на археологическата библиография и на систематичен каталог на институтската библиотека. През тази година грижата за закупването на нови книги се пое от Централната библиотека при Академия на науките, а разменната служба остана в Археологическия институт. През годината са постъпили 275 нови книги, от които 114 списания.

През отчетната година за библиотекар на институтската библиотека бе назначена Ана Алексиева.

Показалец

Имена и вещи

Август, император, 11.
Акаджиево (Пазарджишко), могили, 211 сл.
Аксад (Унгария), златни гривни, 152.
Айтоски бани, гробове и находки, 280.
Акротерий от светилището при Каснаково, 112.
Александрово (Казанлъшко), македонски монети, 322.
Александрово (Ловчанско), български монети, 322.
Алфатар (Силистренско), римски монети, 319.
амфора, златна от Панагюрище, 196, амфори глинени от Дълбоки, 233, от Appiaria (Русенско) 275, от Разкопаница, 185.
амулет от Разкопаница, 177, 178.
Антонин Пий, 313.
Априлово, тракийско селище, 202.
арибал, неизвестно местонахождение, 259.
Арчар, бронзови предмети, 327.
Асенова крепост, сечива, домашни потреби и др., 298.
Асклепий, Хигия и Телесфор, релиеф от с. Караново, 2.
апликация, бронзова, от с. Черни връх, 256, от Тетевен, 254.
Аполония, 61.
Атина Палада, статуя от гр. Сталин, 267.
Augusta Traiana, 25.
Аянов, Георги п., 35 год. юбилей, 195.

Байлово, праисторическо селище, 200, тракийско светилище, 202, могилен некропол, 202.
Балкан, 13.
балсамарий, глинен от Брестовица, 234.
Балчик, глава от статуя на Дионис, 267, надгробна плоча, 268.
баня римска от Ескус, 48, от Панчарево, 328.
Батак (Павликенско), римски гроб, 329.
Баталя, местност в землището на с. Г. Желязна, надгробни могили, 151.
Батил (Момина скала) край с. Бояна, тракийско селище, 212.
Башовица, църква, 90 сл.
Бачковски манастир, стенопис, 80.
Бегуновци (Брезнишко), стари църкви и манастири, славянски надпис, 293 сл.
Бедняково (Чирпанско), бронзова фибула, 333.
Белени (Dimum), латински надпис, 22.
Белене (Свищовско), римски монети, 319, 322.
Бели Лом (Русенско), паметна плоча, 279.
Бистрец (Врачанско), македонски монети, 319.
Бистрилица (Берковско), гръцки надпис, 14.
Бистрица (Софийско), старохристиянска гробница, 281, западноевроп. и турски монети, 319.
Бизоне, 63.
Блатница (Унгария), 153.
божества, многоглави, 1 сл.
Борец (Пловдивско), предмети от желязо и бронз, 231,
Боримечково (Пазарджишко), римски монети, 316.
Борис, цар, 138.
Бояна (Софийско), тракийско селище, 212.
брадва, каменна от Разкопаница, 179, от с. Михайлово (Старозагорско), 334.
Бреница (Белослатинско), турски монети, 316.
Брестовица (Пловдивско), предисторическо селище, 234.
броня, бронзова, от с. Дълбоки (Старозагорско), 233.
Брястово (Новозагорско), византийски монети, 320.
Бургас, гръцки надпис, 291.
Бяла река (Преславско), византийски монети, 320.
Бяла Слатина, латински надпис, 14.
Бъдин, крепост, вж. Видин, 118.
Българене (Ловчанско), кремъчни находки, 213, македонски монети, 323.
Български извор, местност до с. Голяма Желязна (Троянско), 151.
Бяло море, 149, 150.

Вадин (Оряховско), римски монети, 320.
Вардар, река, 150.
Венера, статуетка от с. Гиген, 54.
Ветрен (Пазарджишко), селищна могила, 210 сл.
Видин, Бабини Видини кули, 116 сл.
Видинско, западноевропейски монети, 323.
Vishnu, индийско божество, 6.
водопровод, римски в Ескус, 35.
Войвода (Новопазарско), римски монети, тухли с печат dules, 316.
Враца, 14, средновековен некропол, 305, български монети, 323.
връх, железен за копие, 162, 300, за стрела, 301.
връчви от с. Акаджиево, 211.
Върбен, Пловдивско, македонски монети, бр. фибула, 333.
Върбица (Преславско), римски монети, 323.

Габаре (Белослатинско), гръцки надпис, 15.
Гаганица (Берковско), гръцки надпис, 14, римски монети, 320, антично селище, 320.
Галата (Сталинско), тракийско селище, 269.
Гара Вача (Пловдивско), бронзова халщатска фибула, 333.
Гебе Клисе, латински надпис, 133.
Гега (Петричко), западноевропейски и турски монети, 324.
Грузия, в Сердика, 252.
Гигеч, разкопки, вж. Ескус, 35 сл., глинен съд, 250, византийски монети, 324.
Главаци (Врачанско), македонски монети, 316.
глави, бронзови от с. Акаджиево (Пазарджишко), 212.
Глава Панега, светилище, 15.
глава, мраморна от с. Пастуша, 240, неизвестно местонахождение, 262, от гр. Сталин, 273, от Силистра, 264, каменна от Русе, 274, от Оряхец, 249.
Gn. Cornelius Lentubus, 11.
Гниляне (Софийско), селищна могила, 157.
Гоз (Брезнишко), византийски монети, 320, предисторическо селище, 209.
Голяма Брестница, гръцки и латински надписи, 16

Голяма Желязна (Троянско), могилен гроб със златни накити, 147 сл., римски монети, 320.
Голямо Конаре, (Пловдивско), крак от камък, 333.
Голямо село (Казанлъшко), златни римски монети, 320.
Горна Малина (Саранско), градище, тракийско светилище, 201 сл.
Горни Чифлик, латински надпис, 29.
Горно Камарци, могили, 201.
Горно Паничерево (Казанлъшко), византийски монети, 324.
Горско Косово (Севлиевско), византийски монети, 324.
Господинци (Неврокопско), македонски монети, 321.
Градец (Новозагорско), тасоски монети, 316.
Градище (Коларовградско), римски монети, 317.
градище при с. Гиген, 367, при с. Розовец (Пловдивско), 333.
градове, западнопонтийски, 61 сл.
Граф Игнатиево (Пловдивско), селищна могила, 221.
гребен, железен от Асенова крепост, 300.
гривни златни от с. Голяма Желязна (Троянско), 147 сл., сребърна от с. Малка Брестница (Тетевенско), 148, 152, 154, златни от с. Скребатно (Неврокопско), 151 сл., Зараево (Поповско), 153.
гроб, могилен, тракийски, до с. Голяма Желязна (Троянско), 147, римски от с. Батак (Павликенско), 329, гробове до Враца, 306, до Брестовица (Пловдивско), 234.
гробница, при Ескус, 38, до Башовичката църква, 84, при с. Аканджиево (Пазарджишко), 211, при с. Дълбоки (Старозагорско), 232, при с. Пастуша (Пловдивско), 238, късноримска при с. Кап. Димитриево (Пещерско), 244, старохристиянска при с. Бистрица (Софийско), 281, от Карааč-теке (Сталинско), 287.
Громшин на Огоста, латински надписи, 14.
Гълъбарника, Пещера, 208.
Гълъбовци (Софийско), предисторически находки, 207.
Гълъбец, могили, 201.
Гургулят, предисторически находки, 207,

Dacia ripensis, 15.
Дарак, железен, от Асенова крепост, 299.
Дебелт (Бургаско), гръцки надпис, 289, 326, надгробна плоча, 327.
Девня, гръцки надпис, 291.
Деултум, вж. Дебелт.
Дил Шарл, некролог, 194.
Димитриево (Чирпанско), релиеф на двуглав конник, 1, римски бронзов пръстен, печат, 326.
Дионис, статуя от Балчик в Сталин, 267.
Dionysopolis, 63.
диплома, римска военна от Каменско, 70, от Брестовица, 236.
длета, от могилата Окол-глава, 162.
долиуми, от могилата Разкопаница, 184, 185.
Долни Дунав, 149.
Долнодунавска област, 148.
Долно Оризово (Берковско), римски монети, 321.
Дорково (Пазарджишко), западноевропейски и турски монети, 324.
Драгоево (Преславско), латински надпис, 29.
Драгойново (Първомайско), византийски монети, 324.
Драгомир (Пазарджишко), бр. монети на антични градове от Тракия, 317.
Драчево (Средецко), селище, 326.
Душанци, могили, 203 и сл.
Дълбоки (Старозагорско), гробница антична, 232 сл.
Дълбочица, река в Златишкото поле, могили,

Elhag Šermürd mahalesi, в София, 311.
Emre mahalesi, в София, 311.
Енос, 61.
Екскус, разкопки, 35 сл., латински надпис, 22.
ечемик, 178.

Жезъл, 128.
жертвеник, от с. Пор. Кърджиево (Толбухинско), 327.
жилища, от селищна могила Окол-глава, 160, от селищна могила при Разкопница, 173 сл., наколни при с. Страшимирово (Сталинско), 215 сл.
жито, 178.

Зараево (Поповско), златна гривна, 153.
Зелениград, сребърна торква, 149,
Златарица (Еленско), фалшификати на византийски монети, 313.
Златишко поле, могили, 202 сл.
знаци, гранични, Сердика, Никополис ад Иструм, Марцианопол, Одесус, 20.

Иван Александър, образ на монета, 121 сл., 315.
Ив. Асен II, 143.
Иван Шишман, образ на монета, 315.
Иван Цимисхий, монети 313.
Иванов Йордан, некролог, 191.
игла медна, от селищна могила Окол-глава, 159, 164.
идоли, костени, 160, 162, 163, 164.
Извор, релиеф на триглав конник, 3.
Imre или Emre mahalesi в София, 311.
Индия, многоглави божества, 6.
Инокентий III, 144.
Институт, международен за етруски и италийски изследвания във Флоренция, 196.
Искър, река, 15.
Иструс, 63.
I Италийски легион, 53.
Jajce, латински надпис, 234.

Кабиле, 61.
Казанлък, погребения, 146.
Калоян, 143.
Callatis, 63.
калъп за кръстовидна украса, от Розовец (Пловдивско), 333.
калъпи за бронзови брадвички и върхове на бронзови копия от с. Сокол (Новозагорско), 218 сл.
Камарско поле, могили и селища, 197, 200.
кани, златни, от Панагюрище, 196.
Каменица (Пирдопско), римски монети, 321.
камък-разтрошовка, от селищна могила Разкопаница, 174.
Капитан Димитриево (Пещерско), късноримска гробница, 244.
каптаж римски, в Оряховица, Никополско, 35, при Брестовица (Пловдивско), 236.
Карааč-теке при Сталин, разкопки, 284 сл.
Караисен (Павликенско), латински надпис, надгробна плоча, 330.
Караново (Новозагорско), релиеф на Асклепий, Хигия и Телесфор, 2.

кариера каменна при Никополис ад Иструм, 327.
Касабан махалеси, в София, 311.
Касаблар сокачи, в София, 311.
Кирилово (Преславско), византийски монети, 321.
киркомотика, от селищната могила Окол-глава, 171.
керамиди, от селищна могила Разкопаница, 185, от антично селище край с. Бояна, 212.
керамика от Ескус, 55, рисувана, от селищна могила Окол-глава, 159 сл., сива тракийска, гръцка и римска от селищна могила Разкопаница, 185, чернофирнисова, от с. Аканджиево (Пазарджишко) 211, 212, шнурова и чернофирнисова, от с. Бояна, 212.
XI Клавдиев легион, 53.
Клисура (Карловско), селище от железната епоха, 212.
ключалка, бронзова, от Арчар, 328.
Коевци (Севлиевско), каменна кариера, 327.
Коларовград, български монети, 315, турски монети, 319.
колиби, от селищна могила Окол-глава, 159, 161, глинен модел от същото място, 161.
Коматево (Пловдивско), релиеф на триглав конник, 3,
конник, тракийски, триглав и двуглав, 1 сл., оброчна плоча, местонахождение неизвестно, 256, от с. Павелско (Асеновградско), 257, от Балчик, 268, от Сталинско, 170, от Караисен (Павликенско), 331.
копия, железни, от с. Дълбоки (Старозагорско), 233.
коридори, подземни, от Ескус, 42, от Сталин, 46.
корона, 127.
косер, от Асеновата крепост, 298.
Косовча (Новопазарско), турски монети, 321.
Кралево (Търговишко), македонски монети, 317.
Кременица. предисторическо селище край с. Курило, 157.
крепост Бабини Видини кули във Видин, 116 сл., при с. Пастуша, 242, при Сваленик (Русенско), 277.
крепостна стена, на селищната могила Окол-глава, 157 сл., при Айтоските бани, 280.
Криводол (Врачанско), римски и турски монети, 317.
кръжило, 71, 73.
ктитори на манастира при с. Бегуновци, Брезнишко, 296.
Куниро (Врачанско), латински надписи, 15.
къщи, от селищната могила Окол-глава, 171 сл.

Лампички глинени, от Ескус, 55, от Appiaria, 274, Айтоските бани, 280, от с. Бистрица (Софийско), 283.
лекит в Софийския музей, 259.
Лешница (Ловчанско), кремъчни оръдия, 213.
Липница (Ботевградско), македонски монети, 321.
Ловеч, кремъчни оръдия, 213.
Лозянски дол, близо до с. Курило, 157.
Лозенград, погребения, 146.
Ломец (Троянско), латински надписи, 17.
Лъжане (Свищовско), латински надписи, 23.
Лъжене (Пирдопско), могили, 203.

Мазилка, стенна, от селищната могила Окол-глава, 159, подова, от същото място, 160, стенна, от селищната могила Разкопаница, 171, 179.
V македонски легион, 35, 53.
Макоцево, могилен некропол, 197.
Малка Брестница (Тетевенско), 16, гривна сребърна, 148, 150, 152, латински надпис, 293.
Малък Преславец (Тутраканско), римски монети, 324.
Манастир, при Бегуновци, 295, византийски от Караагач, Сталинско, 288.
Маноле (Пловдивско), селищна могила, 171.
Marcus Licinius Crassus, 11.
Марк Лукул, 63 сл.
Марсили, 34.
маска бронзова, от Каленик (Ловчанско), 251.
материали, предисторически, от с. Ветрен (Пазарджишко), 210 сл., от Михайлово (Старозагорско), 334.
Медалион, златен, от Силистра, 308.
Медовница (Белоградчишко), антично селище, торсо, 249.
Мездра, 14.
Мезек, погребения, 146.
мелница ръчна, от селищната могила Разкопаница, 171, 173, 178.
менсуха, от селищната могила Разкопаница, 171.
Месемврия, 26, 27, бронзова фибула, 333.
Места, река, 151.
меч, средновековен, Тетевенско, 307, Скребатна (Видинско), 307.
Митра, релиеф от Dieburg, 5, от Ескус, 54, от Горна Малина, 202.
Михайловград, 13.
Михайлово (Старозагорско), селищна могила, 334.
Михалково (Галиция), златни гривни, 152.
могили, в местността Български извор до с. Г. Желязна, 151, в Саранското и Камарското поле, 197 сл., в Златишкото поле и съответния дял на Средна гора, 202, по течението на р. Пеклюк, 207 сл., при с. Аканджиево (Пазарджишко), 211 сл., надгробна, 146 сл., до с. Голяма Желязна (Тетевенско), 147, до с. М. Брестовица (Тетевенско), в Неврокопско, край р. Места, 151, при с. Голяма Желязна 154, при с. Брестовица (Пловдивско), 235, селищни, Окол-глава при с. Гниляне, 157 сл., при с. Караново (Новозагорско), 158, 161, Разкопаница при с. Маноле (Пловдивско), 171, при с. Ветрен (Пазарджишко), до с. Оряховица (Старозагорско) 214, при с. Граф Игнатиево (Пловдивско), 221 сл., при с. Оризово (Пловдивско), 227, при с. Капитан Димитриево (Пазарджишко), 247.
Момина скала край с. Бояна (Софийско), 212.
монети, от о-в Тасос, 317, 321, 322, 325; на антични градове, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 325; македонски, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 325, 333; римски, 47, 234, 280, 316—325, 330; български, 121 сл., 315, 322, 323; византийски, 316, 318, 320, 321, 322, 324, 326; турски, 316, 317, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326; западноевропейски 317, 320, 323, 324, 325.
Montana, мизийски град, 13.
мост на Дунава, до Ескус, 35.
Мътница (Коларовградско), бр. фибула, 331.
музей, централен в Етрурия, 196.
музей, в Ескус, 56.

Нагръдник, златен, от с. Дълбоки (Старозагорско), 233, от с. Голяма Желязна (Троянско), 147 сл.
надпис, гръцки, от Гаганица, 14, от Бистрилица, 14, от Габаре, 15, от Чумаковци, 15, от Голяма Брестница, 16, от Малка Брестница, 16, от Несебър, 59, от Каснаково, 107, от Сердика, 252, от Стара Загора, 267, от музея в Сталин, 270, от Ка-

раагач (Сталинско), 288, Дебелт, 289, 327, от Русокастро, 289, от Созопол, 290, от Sucidava, 290, от Сталин, 291, 292, от Бургас, 291, от Девня 291, Коевци (Севлиевско), 327, от Панчарево (Софийско), 329, латински, от Громшин на Огоста, 14, от Бяла Слатина, 14, от Кунино, 15, от Роман, 15, от Голяма Брестница, 16, от Малка Брестница, 16, 293, от Ломец (Троянско), 17, от Белени (Dimum), 22, Ескус, 22, Никополис ад Иструм, 22, от Лъжане (Свищовско), 23, от Драгоево, 29, Горни Чифлик, 29, от Преслав, 132, 133, от Jajce, 234, от Сваленик (Русенско), 278, от Караисен (Павликенско), 331, старобългарски, от Хотница, 77, от Бегуновци (Брезнишко) 297, ухлен, в Бабини Видини Кули, 117.
накити, златни, тракийски, от с. Голяма Желязна (Троянско) 146 сл., от Дорково (Пазарджишко), 324.
Неврокоп, сребърни статери от гр. Лете?, 317.
неделник, 295.
некропол, могилен, в Саранското поле, 199 сл., при с. Горна Малина, 201, при с. Байлово (Софийско), 202, в Софийско, Златишко и Карловско поле 205, при с. Аканджиево (Пазарджишко), 211, край с. Клисура (Карловско), 212, средновековен, до Враца, 305.
Несебър, гръцки надпис, 59, византийски монети, 321.
Нидерле Любор, некролог, 193.
Николаево (Плевенско), монети македонски от о-в Тасос, 324.
Николай, папа, 136.
Никополис ад иструм, 19, гръцки надпис, 14, римски надпис, 22, каменна кариера, 327.
нимфи танцуващи, релиефи, от Стара Загора, 265.
Ноевци (Брезнишко), турски монети, 317.
ножче, желязно, от селищна могила Разкопаница, 185.
нуклеуси, селищна могила Окол-глава, 162.

Обеци, от Враца, 305.
огледало с гръцки надпис от Sucidava, 290.
огнища, селищна могила Окол-глава, 159, 160.
Одесос, 63, Великият бог от Одесос, 3, гранични знаци, 26.
Одриско царство, 12.
Окол-глава, селищна могила при с. Гниляне (Софийско), 157 сл.
Опака (Поповско), западноевропейски и турски монети, 317.
opus mixtum, в Ескус, 40.
Ореш (Свищовско), турски и западноевропейски монети, 325.
Орешец (Белоградчишко), торсо, 249.
Оризово (Пловдивско), Плоската могила, 227.
орнамент в Башовичката църква, 95.
Оряховица (Старозагорско), селищна могила, 214.
оръдия, кремъчни, от Ловчанско, 213, кремъчни и каменни от селищна могила Окол-глава, 160 сл., от селищна могила Разкопаница, 171 сл.
отец Паисий, 309.

Падало, местност до Макоцево с могилен некропол, 199 сл.
палешник, при Брестовица, 236, до Асенова крепост, 298.
Панчарево (Софийско), римска баня, 328.
Пастуша (Пловдивско), селище, 237.
Пач Карл, некролог, 192.
Пеклюк, река, могили и селища, 207.
пелешки, части от сокай, 71, 73.
первази от огнища, селищна могила Разкопаница, 185.
Петрич, западноевропейски монети, 325.
Петокладенци (Свищовско), турски и западноевропейски монети, 325.
печат, римски бронзов, от с. Голямо Конаре (Пловдивско), 333.
печати, на тухли и керамиди от Ескус, 45, 52, на глинени лампички от Ескус, 55.
пещера Гълъбарника, до с. Гълъбовци (Софийско), 208.
Пирдоп, могили, 203.
Плевен, римски монети, 318.
Плиска, Големия дворец, 51, тухли с печати, 52.
Пловдив, релиеф на триглав конник, 4.
плоча, надгробна, от Ескус, 54, от Балчик, 268, от Сталин, 271, 272, от Сваленик, (Русенско), 278, от Дебелт (Бургаско), 327, паметна, от с. Бели Лом (Русенско), 279, оброчна, на тракийски конник, 3 сл., на Херос от Брестовица, 236, на Херкулес от Батак (Павликенско), 330, Плутон, 3.
Плутон, 3
погребения, при Ескус, 38.
подница, от селищна могила Разкопаница, 174.
поднос, златен, от Панагюрище, 196.
подставки глинени, от селищна могила Окол-глава, 167.
полугрош от Иван Александър, от Коларовград, 315.
Попица (Белослатинско), римски монети, 318.
попняк глинен за огнище, селищна могила Разкопаница, 174.
портик в Ескус, 37.
Поручик Кърджиево (Толбухинско), жертвеник, гръцки надпис, 327.
постройка, антична, в Ескус, 38 сл., при Караач-теке (Сталинско), 286.
похлупки глинени, от селищна могила Окол-глава, 167.
предмети, тракийски накитни, от с. Голяма Желязна (Троянско), 146 сл., от кост, кремък, камък, от селищна могила Окол-глава, 162, от мед и глина, от селищна могила Окол-глава, 164, сл. от желязо и бронз, от с. Борец (Пловдивско), 231.
Преслав, латински надпис, 132,
praetorium, в Ескус, 37.
прешлени глинени, от селищна могила Разкопаница, 171 сл.
провинция Тракия, 12 сл.
Прогорелец (Ломско), римски монети, 318.
пръстен-печат, от Димитриево (Чирпанско), 326.
пръстен стъклен, от Караач-теке (Сталинско), 286.
път римски, при Ескус, 37, при Брестовица, 237.

Работилница за тухли в Ескус, 53.
Разкопаница, селищна могила, 171 сл.
разкопки, при Карановo, 210, в Ескус, 34, при Каснаково, 105, в Караач-теке при Сталин, 284.
Реметалк I, 11.
Ризница, желязна, от Асенова крепост, 302.
Ripa Thraciae 11, 12, 20,
ритони, златни, от Панагюрище, 196.
ров, при Ескус, 37.
Розовец (Пловдивско), погребения, 146, градище, каменен негатив за леене кръстовидна украса, 333.

Роман, латински надписи, 15.
Ромъния, фибули, 149.
руди, златни, медни, сребърни и железни в България, 155.
Русокастро, гръцки надпис, 289.

Садовец (Плевенско), византийски монети, 318.
Садовец (Луковитско), монети от гръцки градове, 321.
Садовик (Брезнишко), византийски монети, 318.
сакос, върху монети, 128.
Сапарева баня (Мракенско), римски монети, 321.
Саранско поле, могили, 197, 200.
Саранци, могили, 197.
саркофаг, от Ескус, 57.
Свети Влас (Несебърско), монети от Кизик и персийски, 325,
светилище, тракийско, от Глава Панега, 15, при Каснаково, 109 сл., при Чеканчево, 198, при с. Долно Камарци, 201, 202, на Асклепий, Хигия и Телесфор при с. Пастуша, 239.
светилник, железен, с триножник от с. Дълбоки, 233.
Север Александър, надпис от Мездра, 15.
селище, предисторическо, при Саранци, Чеканчево, Макоцево, Негушево, 197 сл., по течението на р. Пеклюк, 207, при с. Гоз, 209, край с. Бояна, 212, при с. Брестовица, 234, от желязната епоха, край с. Клисура, 212, край с. Бояна, 212; антично, до Враца, 306, при с. Гаганица, 320, при с. Драчево, 326, при с. Батак, 330; тракийско, до с. Чеканчево, 198, при с. Априлово, 202, при с. Аканджиево, 211, до с. Галата, 269; римско, край р. Пеклюк, 209, до с. Гоз, 209, до с. Пастуша, 236, при с. Капитан Димитрово, 248.
Сердика, 15, гръцки надпис, 252.
Сердикийска стратегия, 16.
Сеславци (Софийско), църква, 297.
Siwa индийско божество, 6, 7.
Sygyrdere mahalesi, в София, 311.
Силистра, златен медалион, 308, византийски монети, 322.
Скомий (Витоша), 212.
Скребатно (Неврокопско), златни гривни, 151.
скрипци, глинени, от селищна могила Разкопаница, 171.
Сливница (Софийско), могили и селища, 207.
Смочан (Ловчанско), кремъчни оръдия, 213, македонски монети, 322.
Смядово (Коларовградско), византийски монети, 318.
Созопол, гръцки надпис, 290, монети от Аполония, 322.
сокай, македонски, 74, търновски, 75 сл., хотнишки, 81.
Сокол (Новозагорско), калъпи за бронзови брадвички и върхове на бронзови копия, 218 сл.
Сол и Луна, в релиеф на тракийски конник, 4.
София, имена на стари махали, 309 сл., антични гръцки монети, 318.
Средна гора, могили, 202 сл.
Сталин, подземни коридори, 46, статуя на Атина Палада, 267, разкопки в Караач-теке, 284, гръцки надпис, 291, македонски и тракийски монети 316, 323.
Стара Загора, антични паметници в музея, 265.
статуетки, бронзови, от Гиген, 54.
статуйка, бронзова, на Iris-Fortuna, от Пастуша, 242, на конник от Appiaria (Русенско), 275, на Зевс от Арчар, 327,
статуи мраморни, от Ескус, 56.
статуя, мраморна, от Пастуша, 240.
статуйка, мраморна, на Хеката с неизвестно местонахождение, 257, на Дионис от Appiaria, 274, на Пан от Айтоските бани, 276.
стена каменна, от селищна могила Окол-глава, 158 сл.
стенопис, Страшния съд, на църква при с. Хотница, 76 сл., в Башовичката църква, 93, 94, в старохристиянска гробница при с. Бистрица, 283.
Столът (Севлиевско), сребърна торква, 149, 152.
стомна глинена, неизвестно местонахождение, 263.
Страшимирово (Сталинско), наколни жилища, 215 сл.
Стръгел, село в Камарското поле, 201,
стъргалки каменни от селищна могила Разкопаница, 172, 179.
съд, стъклен, от с. Капитан Димитриево, 245, глинен, от Гиген, 250, от Смочан, 251.
съдове глинени, от селищна могила Окол-глава, 160. 164 сл., антропоморфни от същото място, 168, глинени от селищна могила Разкопаница, 171 сл., остродънни от същото място, 174, 187, „скитски тип“ от същото място, 185, златни, от Панагюрище, 196.
съкровище, златно, от Панагюрище, 196.
Sufi Mehmed paša mahalesi в София, 311.
Sucidava, огледало с гръцки надпис, 290.

Тахъл, Тахил махалеси, в София, 311.
театър в светилище при Каснаково, 113.
тежести глинени, от селищна могила Разкопаница, 171 сл.
Телесархид, художник, 2.
Телесфор, Асклепий и Хигия, релиеф от Караново, 2.
Телиш (Плевенско), надгробна могила, 201.
теракоти, от с. Аканджиево, 212.
Тетевен, бронзови апликации, 254, средновековен меч, 307,
тилатен, тракийско племе, 212.
тока, бронзова, от с. Капитан Димитриево, 245.
Tomis, 63.
топки бойни, от селищна могила Разкопаница, 171, 178.
Тополница, река, могили, 203.
торква, златна, от Кукова могила до Дуванлий, 148, сребърна, от Столът (Севлиевско), 149, от Трансилвания, 149.
торсо, от мраморна статуя, на Афродита, неизвестно местонахождение, 263, от Силистра, 264.
Тракия, 1, 11 сл.
траки, 146, 148, 154.
трерии, тракийско племе, 212.
Трикасбос, малоазийски бог, 7.
Trimontium, име на Пловдив, 313.
Тримурти, индийски божества, 6.
Троица (Преславско), македонски монети, 318.
Троянски манастир, стенопис, 80.
Турия (Казанлъшко), македонски монети, 319.
тухли, от антично селище край с. Бояна, 212, с печати, от с. Войвода, 52, от Плиска, 52.
тържище, от Гостилица на Янтра, 24.

Угорелина, местност при с. Чеканчево, 198 сл.

украса на гердан, от селищна могила Разкопаница, 177, 178.
украси, от колесница, от Ескус, 54, тракийски от Голяма Желязна, 150.
Ускудама, 61.
фалшификати на византийски монети, от с. Златарица (Еленско), 313, фибули бронзови, от Ескус, 55, от с. Голяма Желязна, 149 сл., от с. Капитан Димитриево, 247, от Мътница, 331, от с. Върбен (Пловдивско), от с. Бедняково, 333, от Гара Въча, 333.
фигурка каменна, от селищна могила Разкопаница, 174.
Филипопол, монета, 312.
форум, в Ескус, 37.
Фотий, 144.

Хадес-Плутон, 3.
Хайдушката пещера, до р. Пеклюк, 208.
Хеброс, 312.
Хеката, 5, оброчна плочка от Сталин, 258.
Хемус, 13.
Херкулес, оброчна плочка, от Батак, 330.
херма, от Караново, 2.
Хермес, 1.
Херос, оброчна плочка при Брестовица, 236.
Хигия, оброчна плочка с Асклепий, Хигия и Телесфор, 2.
хидрия, бронзова, от Дълбоки. 233.
Хилендарски манастир, килията на отец Паисий, 309.
Хотница, църква, 76
хранилище, от Драчево, 326.

Цар Симеоново (Видинско), средновековен меч, 307.
Царско (Пазарджишко), римски монети, 319.
цедачка глинена, от селищна могила Разкопаница, 179.
Цербер, 4.
Цибрица, река, 12.

църква, в Хотница, 76, Башовичка, 84 сл., Бачковската костница, 90, св. Петка в с. Балша, 90, 91, № 18 в Трапезица, 92, при с. Беренде, 92, св. Иван Предтеча в Асеновград, 92, при Бегуновци, 294, в Сеславци, 297, Гебе клисе в Преслав, 132 сл.

Чапра, местност в землището на с. Голяма Желязна 147, 150.
чаши, глинени, остродънни, от селищната могила Разкопаница. 174, 177, сребърни, от с. Дълбоки, 233.
Чеканчево (Софийско), могили и селища, 197.
Челопеч (Софийско), разкопки и могили, 205.
Чербин, местност в землището на с. Голяма Желязна, 150.
Червена вода (Русенско), римски монети, 325.
Черковно, Старозагорско, византийски монети, 326.
Черноколево (Чирпанско), монети от Тасос, 322.
Чоба (Пловдивско), бронзов римски печат, 333.
Чохлаково (Яворово) Чирпанско, релиеф на тракийски конник, 3.
Чукове от еленови рога, от селищна могила Околглава, 162.
Чумаковци (Белослатинско), римско селище, релиеф на тракийски конник, 3, гръцки надпис, 15.

Шило, от еленов рог, от селищна могила Разкопаница, 171, от кост, от същото място, 171 сл.
Шишман, надпис в Бабини Видини куки, 118.
Шлем, бронзов, от Брестовица, 235, железен, от Асенова крепост, 302.

Юзда, скитска, от Тетевен, 255.
ювелирно изкуство, гръцко, 154.

Язаджизаде, Язаджиоолу, махала в София, 311.

Гръцки надписи

Ἀγαθήνως Ζήνει, 271.
Ἀγαθίος, 292.
ἄγαλμα, 270.
Αἰαντίδος, 292.
Ἀλφίος ἥρως πενθερίς, 329.
Ἄννι Ἕλληνος, 291.
Ἀντιφίλος, 273.
Ἀπελλᾶς, 270.
Ἀπολλοδώρος, 272.
Ἀπόλλων, 270.
Ἀπολλῶν Αὐρήλιος, 252.
Ἀπολλώνιος Σίμωνος, 292.
Ἀρεθούσα, 329.
Ἀρτεμιδώρος, 292.
Ἀρτεμίδωρος Ἀπολλοδώρου Κούρης εὐποσιάρχης, 272.
ἀρχάγγελος Μηχαήλ. . ., 288.
Ἀσκληπιάδος, 292.
Ἄτταν, 293.
Ἀφροδείτη, 107.
Αὐρήλιος Ἀπολλῶν τοῦ Μαρκιανοῦ, 252.
Αὐρήλιος Σαβεῖνος Σαβεῖνου, 252.
Αὐτίας, 65.

Βειθύκεντος Ἐσβενέριος, 107.
βουλή, 59, 67.
βρόσιμος, 288.
βῶμος, 291.

Γάϊος Κορνήλιος, 59.
γαμβρός, 329.
Γείσος, 327.
γερουσία, 252.
γερουσιαρχῶν καὶ λογιστεύων Κλαυδίος Λογγείνος, 252.
Γλαυκίας ὁ Ἀμφίονος, 65.

Λαζῶπυρος, 65
δᾶμος, 59.
δῆμος, 67.
Διονύσιος Ἀντιφίλου ὁ καὶ Σκόρις, 273.
Διονυσογένος, 291.
Δίων, 272.

Εὐουστίνος, 289.

ἐκλογισταί, 67.
Ἕλληνος Ἄννι, 291.
Ἐλπὶς Ἀγαθίου γυνή, 292.
Ἑρμᾶν, 292.
Ἑρμάφιλος Κυζικηνός, 269.
ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ ΑΥΛΟΥΖΗΝΕΟΣ, 267.
Ἐσβενέριος, Βειθύκενθος, 107.
εὐποσιάρχης, 272.

Ἡραίων Πασίωνος, 59.
Ἡρακλεῖς, ὁ Ἡροδώρου, 65
Ἥρως, 292.
ἥρως, Ἀλφίος πενθερίς, 329.
Ἥρως θεός, 291.
Ἥρως Τασάγης, 271.

Θεὰ Κόρη, 327.
Θεδώρος, 247.
θέμασις, 247.
Θεόδωρος Λαματρίου, 65.
θεὸς Ἥρος, 291.
θεὸς καταχθονίος, 327
θεὸς πανθόπτος, 3.

Ζηνίος Ἀσκληπιάδου ἥρως, 292.
Ζήνις, 271.
Ζωπυρίων Ζωπυρίωνος, 293.

Ἰλλυρικὸς Σκάρεος, 293.
Κασία Πρόκλου, 327.
καταχθονίος θεός, 327.
Κλαυδία Μοντάνα, 107.
Κλαυδίος Λογγείνος, 252.
Κλ[αυδίος] Μεσσαλεῖνος, 66.
Κόεις Δίωνος θυγάτηρ, 272.
Κορνῆλιος, Γα ος, 59
Κόρη, θεά, 327.
Κοῦρης, 272.
Κρατίππος, 293.
Κυζικηνός, Ἑρμάφιλος, 269.
Κυρσίνα, 107.
Κυρίος, ὁ Χρηστός, 293.

Λογιστεύων, 252.
Λογγείνος, Κλαυδίος, 252.
Λευκόλλος, 59.

Μαύρκος Τερέντιος, 59.
Μαρκιανός, 252.
Μάρκος Τερέντιος, 59.
Μενεκράτης, 292.
Μενίππος, 292.
Μεσσαλεῖνος, Κλαυδίος, 66.
Μητρόδωρος, 252.
Μηχαήλ. . . ἀρχάγγελος, 288.
Μοντάνα Κλαυδία, 107.

Νομοφύλακες, 67.
νύμφαι, 107.

Ξένων, 291.

Οὐείβιος, Σέξτος, 66.

Πανθόπτος, θεός, 3.
Παρμενίων, 270.
Πειέσους, 327.
πενθερίς, 329.
Περίπατρος, 65.
πηγή, 107.
Πικάλω, 290.
Πλειστάρχος, 270.
ποθητός, 291.
Πολυχρονίος, 290.
Πόπλιος, 247.
Ποσειδών, 292.
Πρόκλης, 327.

Ῥωμαῖος, 59.

Σαβεῖνος Αὐρήλιος, 252.
Σέξτος Οὐείβιος Διογένης, 66.
Σίμωνος, 292.
Σισινίος, 290.
Σκάρεος, Ἰλλυρικός, 293.
Σκόρις, 273.
στρατηλάτη, 289.
Συμεών, 293.
συγγενία, 4.
Σωσίος, 270.

Ταμίας τῆς γερουσίας, 252.
Τασάγης Ἥρως, 271.
Τερέντιος Μάρκος, 59.
Τηκλ . . ., 288.
Τίτος Φλάβιος Βειθύκενθος Ἐσβενέριος, 107

Φιλίππος, 270.
Φλάβιος, Τίτος, 107.
Φορτουνᾶτα, 327.
Φορτουνάτος, 329.
Φυταλίη, 291.

Χρηστὸς ὁ Κυρίος, 293.

Латински надписи

ALEXANDER . . . , 55.
Alexander Rabirius, 293.
ARETIUS FILEMON, 55.
Arsa, 234.
ARTEMIDOROS, 55.

Clerios, 140.

DIONUCOGENOUC, 55.
dominus omnipotens, 140

HERAKLES, 55.

FILEMON ARETIUS, 55.
FLAVI, 55.
FORTIS, 55.
IANUARI, 55.
Joses, 234.

POMPEUS SATURNINUS, 333.
pontifex summus, 140.

Rabirius Alexander, 293.

Veteranus legionis, 293.

Съставила Соня Георгиева